Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Getty Research Institute

https://archive.org/details/bouwkundigweekbl1018unse

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

DER

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

10e JAARGANG.

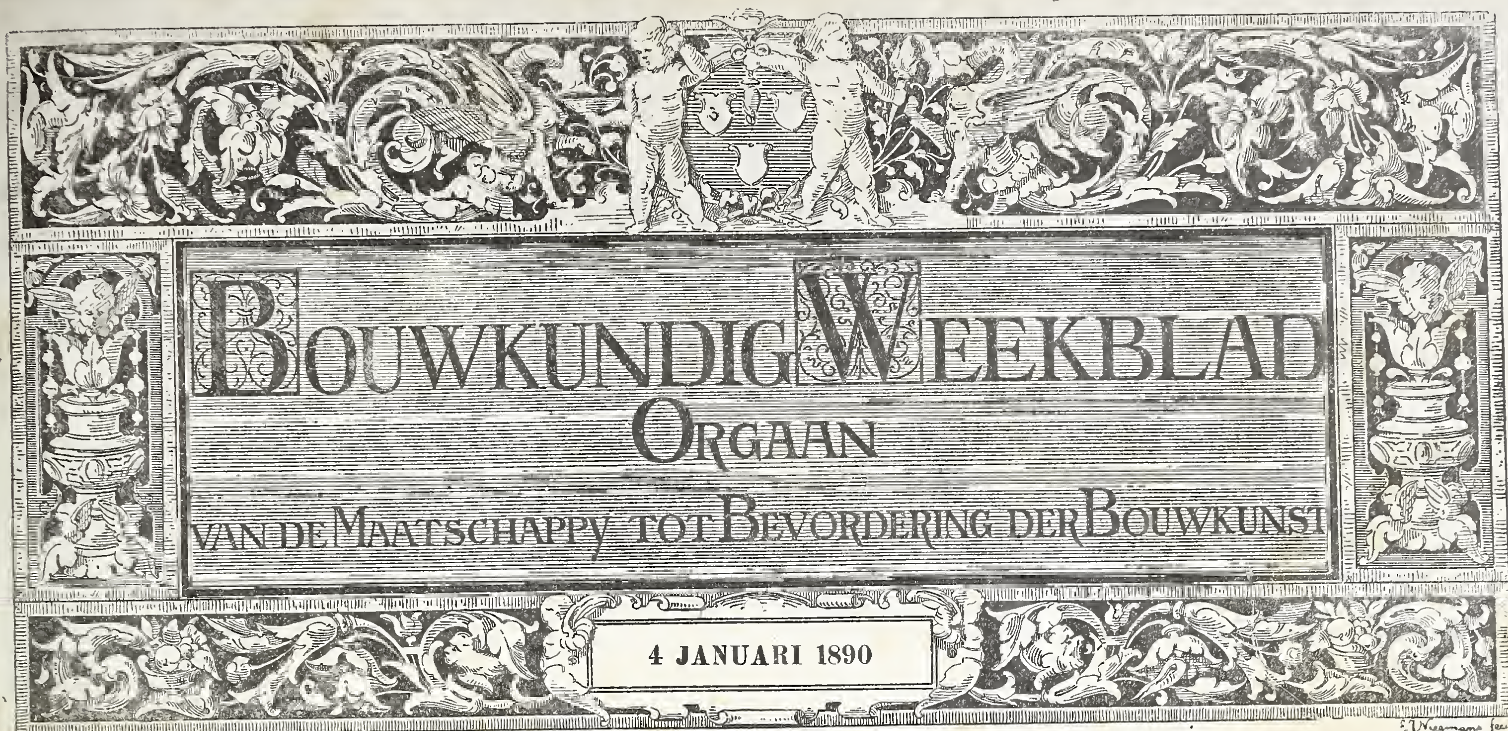

AMSTERDAM

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.

1890.

THE GETTY CENTER
LIBRARY

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De WANDKALENDER voor het jaar 1890, ontworpen en geteekend door den heer J. C. Spakler Jr. te Amsterdam, wordt zooveel mogelijk niet bij dit blad verzonden, ten einde beschadiging te voorkomen.

Deze kalender wordt gevoegd bij de laatste aflevering van het Bouwkundig Tijdschrift, die met de reproductiën van de bekroonde prijsvraag en de aflevering der Afbeeldingen van Oude Gebouwen, binnen korten tijd aan de leden zullen worden toegezonden.

AAN DE LEZERS.

Met dit nummer doet de tiende jaargang van het orgaan der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zijne intrede.

Een blik te werpen op hetgeen dat blad is geweest en heeft gedaan gedurende zijn bestaan tot op heden, is wellicht meer aan de orde wanneer het pas ingetreden jaar wederom zijn afscheid heeft genomen.

Zal die terugblik tot voldoening stemmen, dan is vooraf echter nog hulp van velen noodzakelijk. Met aandrang wordt die daarom ingeroepen van allen, die het goed meenen met de kunst die zij beoefenen en met hun vakgenooten.

Het Weekblad toch moet in de eerste plaats tot leering in den uitgebreidsten zin strekken. Dit te bevorderen kan iedereen, die slechts een weinig van zijn wetenschap wil geven, waardoor dan tevens de stof overvloediger kan toevloeien, en de taak die de redactie op zich heeft genomen een weinig minder drukkend zal worden.

Welke kan de reden zijn, dat zoo veler kennis en opgedane ondervinding verborgen wordt gehouden?

Men mag toch niet aannemen, dat de beoefenaars van een zelfde vak elkander niet wijzer willen maken dan zij al zijn?

Gij zult, geachte lezers, uit deze vragen reeds hebben begrepen, dat de taak der redactie in het vorige jaar geen gemakkelijke is geweest, en dat daarom uwe hulp wordt ingeroepen om mede te werken en van uwe belangstelling in den vooruitgang van het orgaan der Maatschappij blijken te geven.

Verscheidenheid van spijs doet eten.

Laat niet alles op de schouders der redactie neerkomen, maar toon uwe goede gezindheid.

Vele krachten maken den arbeid licht.

Het aantal lezers van dit blad in aanmerking genomen zouden velen van hen, die thans het stilzwijgen bewaren, met een kleinigheid veel kunnen bijdragen tot nut van vakgenooten, tot voorlichting van het algemeen en minder ingewijden in de bouwkunst. Laat een ieder begrijpen, dat het eigenlijk een plicht is dit te doen.

Intusschen past het de redactie, ook dankbaar de ondervonden medewerking te gedenken, en het vertrouwen uit te spreken, dat die blijken van een goede gezindheid mogen blijven voortduren.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN. 30 December 1889. Voor de opening der vergadering waren de teekeningen tentoongesteld, voor den gehouden wedstrijd voor handwerkslieden, ontworpen door eenige leden der uitvoerende commissie. Als kunstbeschouwing was door den heer J.: P. de Koning afgestaan het plaatwerk »Recueil de Serrurerie pratique".

Na de bezichtiging daarvan, opende de Voorzitter de vergadering, en na de gewone huishoudelijke bezigheden, en het aannemen van eenige leden, was aan de orde de beantwoording van vraag X. Het bestuur had daarvoor den heer Jhr. A. C. van Haaften, hoofdagent der eerste Nederl. verzekeringsmaatschappij op het leven tegen invaliditeit en ongelukken, uitgenoodigd eenige mededeelingen te doen.

Verzekeringen, als in deze vraag bedoeld, worden gesloten voor den duur van het werk, tegen ongelukken die bij het werk den verzekerde kunnen treffen, omdat de aannemer daar slecht aansprakelijk voor kan worden gesteld. De verzekering kan worden gesloten 1e tot uitkeering van een zeker bedrag in geval een ongeluk, den dood van den verzekerde veroorzaakt; 2e idem, indien een ongeval levenslang ongeschiktheid tot werken ten gevolge heeft, 3e tot uitkeering van een bedrag per dag, ingeval de werkman door een ongeval tijdelijk onbekwaam is om te werken.

Het bedrag der uitkeering wordt vooraf bepaald en daarnaar regelt zich ook het bedrag der premie. De premie is ook natuurlijk afhankelijk van den aard van het werk; b. v. het maken van een kanaal of den bouw van een huis van een of twee verdiepingen, staat niet in risico gelijk met den bouw van een hoog huis, nog veel minder van een kerk en toren.

De maatstaf der premie eenmaal bepaald zijnde, wordt zij berekend per werkman, voor een werkdag van 10 uur. Wekelijks legt de aannemer een staat over van het aantal werklieden, dat werkzaam is geweest, met het aantal werkuren: het aantal werkuren door tien gedeeld, geeft het aantal dagen aan. Deze staat wordt gewaarmerkt door de Directie. Naarmate het aantal werklieden toe of afneemt, wordt berekend of het voorschot door den aannemer gestort toereikend is; is er te veel premie gestort, dan ontvangt de aannemer het geld terug, en blijkt het te weinig te zijn, dan moet worden bijbetaald.

De heer van Haaften las een uittreksel uit een bestek, waarin een artikel voorkwam, assurantie tegen ongelukken en invaliditeit.

Wat nu de lasten betreft, die door de verzekering op het werk zullen drukken, is het zeer moeielijk, deze met juistheid te bepalen; dit hangt geheel af van den aard der verzekering, 1e bij overlijden, levenslange invaliditeit en van tijdelijke onbekwaamheid tot werken; 2e van de risico aan het werk verbonden; 3e van den duur van het werk en het aantal werklieden.

Wat de verzekeringsbedragen betreft, daarvoor wordt gewoonlijk aangegeven *f* 1000 bij overlijden of bij levenslange invaliditeit en *f* 1.— per dag voor tijdelijke ongeschiktheid tot werken.

Om dienaangaande meerdere inlichtingen te geven werden voorbeelden genoemd van werken, waarbij in het bestek verzekering verplichtend was gesteld. Voor den bouw eener diamantslijperij in de Albert Cuypstraat, van een Café restaurant, Rembrandplein, en van een vereenigingslokaal der Amsterdamsche arbeidersvereeniging, te Amsterdam, 4 cents per werkman en per werkdag van 10 uur; voor den aanleg eener Waterleiding in het Agneta park te Delft 2½ cent; voor den bouw van een Kinderziekenhuis, Tasmanstraat en de Industrieschool, te 's Gravenhage (geen hooge gebouwen) 2½ cent; voor een te graven kanaal aan de Gasfabriek te 's Gravenhage 2½ cent; daarentegen klom de premie tot 8 cents voor het personeel, werkzaam aan de restauratie der topgevels van de Westerkerk te Amsterdam en voor den bouw van de Tongerlesche kerk met toren.

Een afschrift van een polis alsmede een werkstaat werd tot een volledig overzicht ter inzage gegeven.

Na deze mededeelingen volgden verschillende discussiën en vragen voor meerdere inlichtingen, die met de meeste bereidwilligheid werden gegeven, en was men ten slotte eenparig van gedachte, dat het zeker zeer nuttig en wenschelijk zal zijn om de verzekering van werklieden tegen ongelukken gedurende het werk op te nemen in de bestekken, daar het werkelijk in het belang van werkman en werkgever is, en het weder een stap zal zijn op den weg om het lot van den eersten te verbeteren.

De Voorzitter zegt den heer van Haaften dank voor zijn gegeven inlichtingen, de Secretaris zal in verband met de gehouden discussiën daarvan een rapport opmaken.

De heer J. P. de Koning leidt daarna vraag VI in en zegt, dat de toepassing van machinaal timmerwerk alleen aanbeveling kan vinden bij werken van grooten omvang, waar men veel van dezelfde afmeting en soort kan gebruiken; voor gewone huisbouw is het minder geschikt, met uitzondering van het gebruik van machinaal bewerkte deelen, voor schotwerk, zolders, bebording enz.

De vraag of het op den duur de vorming van goede timmerlieden verhindert, meende hij volmondig te kunnen beantwoorden met ja; want wanneer al de timmerwerken op de fabrieken vervaardigd worden, heeft men alleen timmerlieden noodig om ze pas te maken en aan te brengen, zoodat de handeling om het werk zelf te maken geheel verloren zal gaan.

De geopperde bezwaren van de schilders zijn zeer gegrond daar het machinaal timmerwerk niet geschaafd maar geforceerd en geperst is, zoodat de vezel, na het schilderen, blijft opwerken.

Na deze inleiding volgde eene langdurige discussie, daar men zeer van meening verschilde, vooral ook aangaande de vorming van timmerlieden; alleen wat het laatste gedeelte der vraag betrof was men eenparig van oordeel dat men machininaal timmerwerk in den eersten tijd niet goed geschilderd kan krijgen. De Secretaris zal trachten in verband met de discussiën ook daarvan een rapport op te stellen.

De rekening en verantwoording over 1889, sluitende met een batig saldo van *f* 5.11 werd door eene daartoe benoemde commissie in orde bevonden, waarna den Penningmeester dank wordt gezegd voor zijn beheer en de begrooting voor 1890 goedgekeurd.

Het bestuur, voor zoover herkiesbaar, werd bij acclamatie herbenoemd. In plaats van den heer W. Kok, die niet herkiesbaar was werd als bestuurslid gekozen de heer C. R. van Ruijven. Als Voorzitter werd gekozen de heer D. E. C. Knuttel. Beide heeren namen de benoeming aan.

De heer Kok wenschte de vergadering geluk met de keuze van den benoemden Voorzitter, en dankte de vergadering en den Secretaris, daar zij hem zijne taak steeds gemakkelijk hebben doen zijn; hij zal de afdeeling steeds blijven steunen, daar hij haar een warm hart toedraagt.

De heer Knuttel aarzelde niet de benoeming te aanvaarden, daar hem door het goede voorbeeld van den heer Kok, die functie was gemakkelijk gemaakt.

De heer Groen sprak namens de leden den afgetreden Voorzitter toe, waarna de secretaris er op wees, hoe de afdeeling onder leiding van den heer Kok is vooruitgegaan, door den gezelligen toon die er heerscht, en sprak den wensch uit hem na eenigen tijd aan de bestuurstafel weder te zien.

De heeren W. Fontein, L. Couvée en J. Hengeveld worden benoemd als leden der commissie volgens art. 53 der maatschappelijken wet.

In de bus was de vraag: »Waarom wordt het raamwerk voor spiegelruiten zoo smal gemaakt, dat de behanger geen raad meer weet, wanneer hij Laucaster gordijnen moet plaatsen; het spiegelglas is toch kostbaarder dan hout?

Om het late uur werd deze vraag in handen gesteld van het Bestuur.

Na een toepasselijk woord met het oog op het bijna vervlogen jaar, sloot de Voorzitter deze laatste vergadering in 1889.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT der Jury voor de prijsvraag voor eene kamerbetimmering uitgeschreven door de vereeniging voor vak- en kunst te Dordrecht.

Aan het Bestuur van de Vereeniging voor vak- en kunst te Dordrecht.

Ingevolge Art. 7 van het programma voor de door U, in opdracht van Mevrouw de Douairière F. J. van den Santheuvel uitgeschreven prijsvraag, heeft de Jury voor de beoordeeling der ingekomen ontwerpen de eer aan uw Bestuur over te leggen een kort verslag van hare werkzaamheden en van de motieven die haar tot het toekennen der uitgeloofde prijzen hebben geleid.

In onze handen werden gesteld een-en-twintig ontwerpen met de volgende motto's:

N°. 1. Oud-Holland; N°. 2. Holland; N°. 3. P; N°. 4. Unitas; N°. 5. Jan Terwen; N°. 6. Bona Fide; N°. 7. Tijd is alles; N°. 8. Vredeman de Vries; N°. 9. 89; N°. 10. Geen zege zonder strijd; N°. 11. 1634; N°. 12. Voorwaarts; N°. 13. Het streven zelfs is schoon in 't worstelperk der kunst; N°. 14. Solis Deo Gloria; N°. 15. Vak- en Kunst (in rooden cirkel); N°. 16. in vrijen tijd; N°. 17. Boogvorm; N°. 18. Per Ardua ad Astra; N°. 19. 1600—1650; N°. 20. In 't verleden ligt het heden; N°. 21. In weinig tijd.

Vooraf wenscht de Jury te constateeren, dat deze prijsvraag mag geacht worden een geslaagde te zijn, en het mogelijk is geweest eenparig de uitgeloofden prijzen toe te kennen.

Bij vele plannen echter bleek het, dat de ontwerpers niet genoeg rekening hadden gehouden met de betrekkelijk geringe afmetingen van het vertrek, waardoor sommige onderdeelen te monumentaal zijn opgevat en te weinig naar fijnheid en lichtheid van de profilleering is gestreefd.

Bij eene eerste schifting der plannen werden al diegene ter zijde gelegd, die hetzij wegens onvoldoend architectonische oplossing, hetzij wegens minder juiste opvatting van den verlangden stijl niet voor nadere overweging in aanmerking kwamen. Zoodoende bleven de volgende zes ontwerpen ter onderlinge vergelijking over: N°. 1. Oud Holland. N°. 4. Unitas. N°. 8. Vredeman de Vries. N°. 21. in weinig tijd. N°. 6. Bona Fide. N°. 9. 89. Uit deze ontwerpen werd daarna eenstemming toegekend.

De eerste prijs aan N°. 9, Motto 89
» tweede » » » 6. » Bona Fide
» derde » » » 21. » In weinig tijd.

De onderstaande beschouwing omtrent der zes laatstgenoemde plannen heeft der jury in hare beoordeeling geleid.

N°. 1. Oud Holland. De schoorsteen is te zwaar en te monumentaal voor het vertrek. Met het oog op de ruimte zijn de banken onder de ramen niet gewenscht. De wandbetimmering is niet rustig genoeg gehouden. Het ontwerp der meubels is niet zeer geslaagd, vooral niet wat de bekroning van het buffet betreft. De deuromlijsting is te zwaar. De behandeling der perspectivische teekening mag verdienstelijk genoemd worden.

N°. 4. Unitas. Dit ontwerp heeft verdienste, maar is volstrekt niet in het karakter van den gevraagden stijl. De schoorsteenoplossing is niet gelukkig. De teekeningen zijn verdienstelijk uitgevoerd.

No. 8. *Vredeman de Vries.* De deur is niet in overeenstemming met het geheel en is niet in het karakter van den gevraagden stijl. De verdiepte paneelen van de lambriseering zijn niet gelukkig. Het buffet is op zich zelf smaakvol; niet noodig is het daarachter nog weder eene omlijsting te brengen, van eene deur die niet bestaat. De verdeeling van den wand in drie vakken is onnoodig en niet gemotiveerd. Het plafond is niet geslaagd, is verward en onrustig van teekening.

No. 21. *In weinig tijd.* De verdeeling van de lambrizeering is niet gelukkig, deze is van boven te zwaar, terwijl het plint te laag is. De paneelverdeeling van de deur is niet fraai en de oplossing van de kap daarboven niet goed geslaagd. Het plafond, geheel van hout gedacht, is verdienstelijk, ofschoon niet geheel in het karakter der oud-Hollandsch Renaissance. De schoorsteen is goed van verhoudingen, ofschoon het geheel wat lichter behandeld had kunnen worden.

Niettegenstaande de genoemde gebreken, meende de Jury eenparig aan dit ontwerp *den derden prijs* te mogen toekennen.

No. 6. *Bona Fide.* De lambriseering onder de ramen is eentoonig en niet gelukkig, de breede lijst om het behang verdient afkeuring en is geheel onnoodig. De wand aan de deurzijde is goed en in het karakter der Holl. Renaissance; de schoorsteen in haar geheel is te zwaar voor het vertrek en het bovenstuk niet gelukkig van verhouding.

Het plafond is met het oog op de overige betimmering, wel wat te eenvoudig. De wandbetimmering met twee paneelen is zeer goed in het karakter van den gevraagden stijl, zoodat deze niettegenstaande de genoemde gebreken, der Jury aanleiding gaf om eenstemmig aan dit ontwerp *den tweeden prijs* toe te kennen.

No. 9. 89. Dit ontwerp heeft vele verdiensten, verraadt talent, kennis en ervaring van de praktijk.

De schoorsteen is goed van verhouding, de wandbetimmering is rustig en goed van verdeeling.

Het plafond is uitstekend geslaagd, is rijk van opvatting en toch rustig in zijn geheel.

Ook de perspectivische teekening toont, dat het vraagstuk artistiek en juist is opgevat.

De jury kende dan ook eenparig aan dit verdienstelijk ontwerp *den eersten prijs* toe.

Dordrecht, 26 Decemb. 89.

De Jury:
A. LE COMTE.
C. MUYSKEN.
S. VAN GIJN.

Uit de naambriefjes is gebleken, dat de ontwerpers der bekroonde antwoorden zijn:

De heer A. Spoon J.Jzn. Leeraar aan de akademie te Rotterdam, 1e prijs;

De heer A. J. Joling, architekt te Amsterdam, 2e Prijs;

De naam van den vervaardiger van het in de 3e plaats bekroonde ontwerp is nog niet bekend;

Al de antwoorden op de prijsvraag zijn op 5, 6 en 7 Januari a. s. te bezichtigen in de zaal der Vereeniging Musis Sacrum te Dordrecht.

RAPPORT van de Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor Handwerkslieden in Nederland, over de ontwerpen ingekomen op de door haar uitgeschreven prijsvragen.

Met zeer veel waardeering heeft de Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor handwerkslieden in Nederland kennis genomen van de buitengewone belangstelling, die de door haar uitgeschreven prijsvragen bij Nederlandsche teekenaars, patroons, werklieden en andere deskundigen hebben ondervonden.

136 ontwerpen, te zamen uitmakende 244 teekeningen werden ingezonden.

De Commissie laat hieronder enkele mededeelingen en korte beschouwingen over de verschillende prijsvragen volgen.

A. *Timmervak.* 1. Gevraagd wordt het ontwerp van een aankondigingsbord op standaard, breedte van het bord p.m. 1.50 M., hoogte met inbegrip der bekroning p.m. 2.80 M., uitsluitend van hout te vervaardigen.

Ingekomen 36 antwoorden onder de navolgende motto's.

1. Vucht. 2. Progrès. 3. Rust Roest. 4. 89. 5. Mijn eerste. 6. Spoed. 7. Studie. 8. Tarnow. 9. Kunst. 10. Lucas. 11. Spoed II. 12. Rust Roest II. 13. Alle begin is moeielijk. 14. Minus inter-pares. 15. Vrije tijd. 16, A 1. 17. Idee. 18. Houtconstructie. 19. Werkman. 20. Publicatie. 21. Bijtel (figuur). 22. Teekenhaak (figuur). 23. Schaaf (figuur). 24. $18\frac{22}{12}89$. 25. 2 ontwerpen. 26. van Houten's Cacao. 27. Zeemeeuw. 28. Blank grenen. 29. Potlood schets. 30 Proef. 31. Delft. 32. Wedstrijd. 33. Vooruit.

34. Iedere zij van achter bezien
Is aardiger dan van voren misschien.

35. van Houten's cacao. II. 36. Gou.

Niettegenstaande het groot aantal inzendingen heeft de beantwoording van deze vraag niet het gewenschte resultaat opgeleverd. In het algemeen getuigen de meeste ontwerpen van geringe oorspronkelijke opvatting en zijn in onderdeelen niet gelukkig ontworpen.

Na herhaalde onderlinge vergelijking en terzijdestelling bleven eindelijk over de motto's:

10. Lucas. 27. Zeemeeuw. 23. Schaaf (figuur) en 7. Studie.

Na rijp beraad besloot de Commissie aan geen dezer ontwerpen den prijs toe te kennen en aan het ontwerp »Studie" de premie te verleenen.

Het ontwerp »Studie" is uit een constructief oogpunt beschouwd, goed gedacht; heeft juiste verhoudingen, doch is wel wat te arm van conceptie. De teekening is flink behandeld en de detailteekeningen zijn uitstekend geschikt om als werkteekeningen te worden gegeven.

De ontwerpen »Zeemeeuw" en »Schaaf" hebben verdienstelijke onderdeelen, doch beiden hebben geen gelukkige bekroningsmotieven.

Het ontwerp »Lucas" is wel oorspronkelijk gedacht, maar heeft een te arm silhouet en ook de samenstelling van het onderste raamwerk met de aldaar aanwezige kolommetjes is niet gelukkig. Het schotwerk moet niet horizontaal, maar vertikaal verdeeld worden.

Na het openen van het naambriefje bleek de ontwerper van het motto »Studie" te zijn, de heer J. van Reijendam, te Amsterdam.

A. *Timmervak* 2. Gevraagd wordt het ontwerp van een verplaatsbaren houten zitbank voor eene vestibule. Lengte der bank pl. m. 1.40. M.

Ingekomen 22 antwoorden onder de navolgende motto's.

1. Vucht. 2. Op de hoek, op de punt enz. 3. Nachtwerk. 4. Corridor. 5. Engelenkop (figuur). 6. Tarnow. 7. Lucas. 8. Spoed. 9. Vrije tijd. 10. Zonder draaibank. 11 Rust. 12. Rust een weinig. 13. Zeemeeuw. 14. Wedstrijd. 15 Paddestoel in doorsnede (figuur). 16. Op de hoek, op de punt. enz. 17. Bouwkunst. 18. A. B. 19. Spoed II. 20. Rust, terwijl gij wacht. 21. Snijwerk. 22. John.

In het algemeen mogen de meeste inzendingen verdienstelijk worden genoemd. Na onderlinge vergelijking, waarbij ook vooral in aanmerking werd genomen, dat de prijsvraag voor het *Timmervak* was uitgeschreven, bleven over twee ontwerpen, ingezonden onder de motto's: »Rust een weinig" en »Snijwerk".

De Commissie bekroonde:

»Rust een weinig" met den prijs en kende aan »Snijwerk" de premie toe.

Het ontwerp »Rust een weinig", munt uit door eenvoudige, smaakvolle opvatting, fijne profileeringen en vereischt niet te veel de hulp van den beeldhouwer. De détails zijn keurig geteekend, en duidelijk voor den werkman.

Het ontwerp »Snijwerk" is oorspronkelijk van opvatting, het middenpaneel van de rugleuning laat te wenschen over; de zijpanneelen zijn goed evenals de profileering en verhoudingen. Ook de détails verdienen lof.

Na het openen van de naambriefjes bleken ontwerpers te zijn: van het motto »Rust een weinig", de heer E. D. J. de Jong Jr., te Kampen; van het motto »Snijwerk", de heer E. Caron, te 's Gravenhage.

B. *Meubelvak* 1. Gevraagd wordt het ontwerp van een dameswerktafeltje van hout met gelegenheid tot berging. Het blad ter grootte van pl. m. 0.60 en 0.40 M.

Ingekomen 5 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. Driehoek. 2. Haast. 3. Vooruit. 4. Lust en liefde tot een ding, Maken de moeite zeer gering. 5. R.

Na de eerste onderlinge vergelijking vielen »Driehoek", »Haast" en »Lust en liefde" enz. af. In het algemeen waren deze ontwerpen niet goed van verhoudingen of niet solide genoeg van constructie.

Aan het ontwerp motto »Vooruit" werd den prijs; aan het ontwerd »R." de premie toegekend.

Het vooraanzicht van het ontwerp »Vooruit" is zeer goed. De berging is praktisch aangebracht; de détailleering is uitstekend.

Het zijaanzicht van het ontwerp »R" bevat zeer veel goeds, maar het vooraanzicht is minder gelukkig. Ook hiervan verdienen de détails allen lof.

Na het openen der naambriefjes bleken ontwerpers te zijn: van het motto »Vooruit", de heer S. P. Bakker te Kampen; van het motto »R" de heer J. Kret, te Rotterdam.

B. *Meubelvak.* 2. Gevraagd wordt het ontwerp van een vrijstaand ronddraaiend tafeltje om boeken en couranten op te plaatsen. De hoogte van het tafeltje pl. m. 1.25 M.

Ingekomen 3 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. Cirkel. 2. De Zaag. 3. R.

Van de drie ontwerpen trok het ontwerp onder het motto »R" de bijzondere aandacht. De opvatting, compositie en detailleering verdienen lof en getuigen van vindingrijkheid en goeden smaak. Het zou aanbeveling verdienen bij uitvoering den voet iets grooter te maken.

De Commissie kende aan het ontwerp »R" den prijs toe en vond geen termen om tot het toekennen van de premie over te gaan.

Na het openen van het naambriefje bleek ontwerper te zijn van het motto »R" de heer J. Kret, te Rotterdam.

C. *Schildersvak* 1. Gevraagd wordt eene teekening, in kleuren bewerkt, voor de versiering van een muurvlak in een vestibule, geschikt voor algeheele uitvoering en *schablonen-ornament.*

De breedte van het muurvlak 3.00 M. bij een verdieping hoogte van 3.50 à 4.00 M. met inbegrip der lambriseering.

Ingekomen 18 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. Loon naar werk. 2. Hoop doet leven. 3. Oefening baart kunst. 4. Vestibule. 5. Pictura. 6. Ars-Industria. 7. Lucas 8. Erst wieg's, dan wag's. 9. Chromo. 10. Wiel (figuur). 11. 270. 12. Natuurschoon en nadenken. 13. Al smedende wordt men smid. 14. Rede. 15. Floresta. 16. L'espérance. 17. Studie. 18. B.

Over het algemeen is deze inzending niet meê gevallen, zoowel wat compositie, harmonie van kleuren en opvatting van schablonenbeschildering betreft.

Bij de eerste onderlinge vergelijking vielen dadelijk 15 ontwerpen buiten verdere beschouwing. Er bleven een drietal over: namelijk: 1. Loon naar werk. 7. Lucas. 12. Natuurschoon en nadenken.

De Commissie vond geen aanleiding om aan één dezer drie plannen den uitgeloofden prijs toe te kennen en besloot den prijs in eene premie te veranderen en aan de onwerpen »Loon naar werk" en »Natuurschoon en nadenken" ieder eene premie toe te kennen, hoofdzakelijk met het oog op eenige in die ontwerpen aanwezige goede eigenschappen voor een vestibule beschildering en het bruikbare van onderdeelen voor wedstrijden van handwerkslieden. Tevens besloot de Commissie aan het ontwerp »Lucas" eene loffelijke vermelding toe te kennen en over den aankoop daarvan met den inzender in overleg te treden.

Het ontwerp »Loon naar werk".

De architectonische compositie is niet fraai, maar men vindt verdienstelijke onderdeelen in de verdeeling van het ornament, in de détailvormen en kleuren compositie. De lambriseering-paneelen zijn het gunstigst.

Het ontwerp »Natuurschoon en nadenken".

De verdeeling van het muurvlak is goed gekozen. De bladvormen en kleur van de randen zijn zeer goed. Minder plechtig is de kleurenharmonie tusschen paneelen en randen. De ornamenten aan de plafondzijde tusschen de balken zijn minder geschikt voor schablonen ornament en niet in harmonie met het geheel. De beschildering der lambriseering is wel wat zonderling.

Het ontwerp »Lucas".

Men was algemeen van meening, dat deze beschildering wel voor een wachtkamer, maar niet voor eene vestibule geschikt was. Men vond echter in dit ontwerp de teekening van het ornament en de kleurenharmonie verdienstelijk. Het daarbij gevoegde détail, hoewel niet vereischt, is zeer zuiver in lijnen geteekend.

Na opening der naambriefjes bleken ontwerpers te zijn: van het motto »Loon naar werk", de heer Jean Streuli te Amsterdam; van het motto »Natuurschoon en nadenken" de heer J. Bokhorst, te Deventer.

D. *Smidsvak* 1. Gevraagd wordt het ontwerp van een gesmeed ijzeren uithangbord voor een eenvoudig winkelhuis.

Ingekomen 15 antwoorden onder de navolgende motto's:

1. IJzer. 2. Au pays des aveugles enz. 3. A chaque oiseau enz. 4. Lucas I. 5. Lucas II. 6. D. 7. Een ieder zijn smaak enz. 8. Van Houten's cacoa, enz. 9. Spoed. 10. Y. 11. 450 12. De plant bitterzoet (figuur). 13. Kunstnijverheid. 14 en baart angst. 15. Sterk.

Ook deze inzendingen vielen niet mede. In de laatste jaren is de rijke voorraad motieven in gesmeed ijzer veel beter en aardiger verwerkt voor het maken van uithangborden.

Na de eerste onderlinge vergelijking bleven 4 ontwerpen over, en dit waren de navolgende motto's:

6. D. 7. Een ieder zijn smaak, enz. 10. Y. en 1. IJzer.

Na langdurige beraadslagingen besloot de Commissie geen prijs toe te kennen. Ook ging zij slechts aarzelend, tot het toekennen van de premie aan het ontwerp »IJzer" over.

Het ontwerp »IJzer" verkreeg ten slotte de premie met het oog op de goede oplossing van het schild. De muurarm heeft echter groote gebreken; enkele lijnen daarvan hebben een leelijk beloop.

Het ontwerp »Y" heeft een te klein schild; de muurarm is hier niet onverdienstelijk.

In het ontwerp »D." is het schild niet gelukkig ontworpen en de vulling van den overigens niet leelijken muurarm evenmin.

Het schild van »Ieder zijn smaak, enz." is aardig van teekening, de ornamentatie van den muurarm, de stangen uitgezonderd, is wonderlijk en verward. Enkele vormen zijn niet duidelijk.

Uit het naambriefje bleek, dat de vervaardiger van het ontwerp »IJzer" is, de heer K. P. C. de Borel, te Amsterdam.

D. *Smidsvak* 1. Gevraagd wordt het deurbeslag voor een kamerdeur met een schets van de deur waaraan en de wijze waarop het is aangebracht. De afmetingen der deur, breed 0.90, hoog 2.30 M.

Ingekomen 4 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. Zonder soldeer. 2. Lucas. 3. A. B. 4. Zus.

3 ontwerpen werden bij de eerste onderlinge vergelijking ter zijde gelegd, wegens te drooge behandeling en toepassing van bekende motieven.

Het overblijvende ontwerp »A. B." is uitsluitend wegens de verdienstelijke détails met de premie bekroond.

Men vond de zeer lange armen van het deurgeheng niet gelukkig.

De slotplaat is het beste gedeelte van de détailteekening, die als werkteekening uitstekend is behandeld.

De ontwerper van dit motto »A. B." bleek te zijn de heer Th. H. A. A. Molkenboer, te Amsterdam.

E. *Koperslagersvak* 1. Gevraagd wordt het ontwerp van een koperen kamerkroontje (drielicht) in te richten zoowel voor het gebruik van gas als van electrisch licht. Gietwerk wordt enkel voor onderdeelen toegestaan.

Ingekomen 14 antwoorden onder de navolgende motto's:

1. Koper. 2. Licht. 3. Volharding A. 4. Volharding B. 5. Volharding C. 6. Volharding D. 7. Volharding E. 8. Leve 't kunsthandwerk. 9. St. Elois. 10. H. 11. 158. 12. Meer licht. 13. Arbeid adelt. 14. Paul.

De Centrale Commissie acht de prijsvraag voor het koperslagersvak een van de best geslaagde.

Bij eerste onderlinge vergelijking vielen 9 ontwerpen uit en bleven over:

1. Koper. 2. Leve 't kunsthandwerk. 3. St Elois. 4. H. 5. Paul.

Hiervan kende de Commissie den prijs toe aan het ontwerp »St Elois" en de premie aan het ontwerp »H".

De Commissie vond buitengewoon veel verdienste in het ontwerp »St Elois", maar maakte de opmerking dat elke arm te gelijk voor gas en electrisch licht geschikt moet worden gemaakt, hetgeen evenwel met geringe wijziging mogelijk is. De profileering en het teekenwerk getuigen van goeden smaak en het ontwerp is bijzonder geschikt voor een eenvoudig werkstuk van den werkman.

Het ontwerp »H." In dit ontwerp is de constructie van gas en electrisch licht gelukkig getroffen. Enkele onderdeelen zijn wat zwaar. De detailteekening verdient lof.

Veel verdiensten vond de Commissie ook in de ontwerpen »Leve het kunsthandwerk", »Paul" en »Koper".

Met eenige wijzigingen zijn ook deze ontwerpen geschikt voor het doel te maken.

Vooral in het ontwerp »Leve het kunsthandwerk" vond de Commissie aanleiding om het loffelijk te vermelden en over den aankoop met den inzender in overleg te treden. De wijze van aanbrengen van de zijarmen aan den hoofdstang en de richting van enkele bladvormen is niet juist.

Uit de naambriefjes bleken vervaardigers te zijn: van het ontwerp »St Elois" de heer J. Kuijper, te Haarlem; van het ontwerp »H" de heer W. L. Brückman, te 'sGravenhage.

F. *Goud- en Zilversmidsvak* Gevraagd wordt het ontwerp van een gedreven zilveren prijsbeker met schild voor een te plaatsen opschrift. Bekerhoogte pl. m. 0.30 M.

Ingekomen 9 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. Zilver. 2. Ars. 3. ×. 4. Studie. 5. Paul van Vianen. 6. Klaverblad. 7. 205. 8. 958. 9. Line.

Bij de eerste onderlinge vergelijking werden 6 ontwerpen ter zijde gelegd. De ontwerpen »205" en »958" waren niet zoo zeer prijsbekers als wel bekers voor godsdienstige doeleinden.

Nu bleven over de ontwerpen:

2. Ars. 4. Studie. 5. Paul van Vianen.

Met den prijs werd het ontwerp »Ars", met de premie het ontwerp »Paul van Vianen" bekroond. Tevens werd besloten over het aankoopen van het ontwerp »Studie" met den inzender in overleg te treden.

Aan het ontwerp »Ars" werd den prijs toegekend, voornamelijk met het oog op de vereenvoudigde teekening. De bekroning van den deksel, (zoowel die met als zonder figuur) is het minst gelukkig. De verdeeling in 4 deelen van het middengedeelte met de schildjes wordt met het oog op de verdeeling in drieën van de daaronder gelegen deelen niet juist geacht; de verdeeling in drie deelen had moeten worden aangehouden.

De met de premie bekroonde beker heeft naar het oordeel van de Commissie het gebrek, dat het bovengedeelte niet voldoende gedragen wordt; de overgang van dat deel in den voet is te zwak. De versiering van enkele onderdeelen is onduidelijk en te bewerkelijk.

De Jury besloot het motto »Studie" loffelijk te vermelden en in overleg te treden tot het aankoopen daarvan, omdat het bekerprofiel haar goed gekozen voorkwam. Doch de hand van den ontwerper is blijkbaar niet genoeg geoefend voor dergelijk teekenwerk, vooral voor figuren. Door andere handen beter geteekend, zou het bedoelde ontwerp geschikt kunnen worden gemaakt om gegeven te worden als teekening voor prijskampen van handwerkslieden.

Na opening van de naambriefjes bleken vervaardigers te zijn van het ontwerp »Ars", de heer W. L. Brückman, te 's Gravenhage; van het ontwerp »Paul van Vianen", de heer J. Kuyper, te te Haarlem,

G. *Steenhouwersvak*. 1. Gevraagd wordt het ontwerp van twee marmeren schoorsteenmantels, waarvan de een den prijs van *f* 40.— en de andere dien van *f* 80.— niet mag te boven gaan.

Hoogte van het dekstuk boven den vloer 1.05 M. Breedte van den onderboezem 1.20 en bovenboezem 0.90 M.

Ingekomen 10 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1. N. N. 2. Eigenhaard. 3. Chambre. 4. Geduld. 5. Vooruit. 6. In haast. 7. Proef. 8. Email. 9. Bosson-Pouce. 10. Zwart.

Al deze inzendingen blijven beneden het middelmatige. In het ontwerp »Chambre" is eenige verdienste, maar het is onmogelijk voor *f* 80.— te maken.

Geen bekroning werd toegekend.

Het is opvallend, dat voor deze eenvoudige vraag geen der inzenders zelfs een tamelijk goed ontwerp heeft geleverd.

De besluiten van de Centrale Commissie werden met algemeene stemmen genomen.

Aan het slot van dit verslag herinnert de Centrale Commissie aan Art. 6 van de algemeene bepalingen van het programma, luidende:

De teekeningen moeten geschikt zijn voor goedkoope reproductie of daartoe bij eventueele bekroning, zonder vergoeding worden geschikt gemaakt.

's Gravenhage / *Amsterdam* } Dec. 89.

De Commisse voornoemd,

F. H. VAN MALSEN, *President*, 's Gravenhage.
J. M. ELIAS, *Penningmeester*, Amsterdam.
J. R. DE KRUYFF, Amsterdam.
Dr. J. ZAAIJER, Azn. 's Gravenhage.
W. B. VAN LIEFLAND, 's Gravenhage.
P. DU RIEU, Fzn. 's Gravenhage.
Th. C. LASTHUIJZEN, Amsterdam.
B. H. HELDT, *Secretaris*, 's Gravenhage.

De ingekomen antwoorden zijn kosteloos ter bezichtiging gesteld in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, van af Zaterdag 4 tot en met Zondag 19 Januari a. s., dagelijks van des 's morgens 10 tot des namiddags 4 ure.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Aan het Leidsche Dagblad ontleenen wij, dat bij B. en W. van Leiden is ingekomen een voorstel van zeven raadslieden, de heeren A. L. De Sturler, M. J. De Goeje, J. J. Schneither, P. J. Van Hoeken, C. C. Tieleman, J. A Van Hamel en A. Koetser, om op het genomen besluit, om de nieuwe Stadszaal weer op de oude plaats te doen herbouwen, terug te komen, het vroeger tot gevangenis enz. gediend hebbende gebouw 's-Gravenstein te doen afbreken en daar ter plaatse de nieuwe Stadszaal op te richten. Met afbreking van een paar perceelen aan de Muskadelsteeg en met aantrekking van het Pieterskerkplein kan men daar een terrein verkrijgen, grooter dan dat, waarover men thans op de Breestraat te beschikken heeft.

Tot aanbeveling van dit voorstel meenen de voorstellers op de volgende punten de aandacht te moeten vestigen:

1°. 's-Gravenstein is geheel ongeschikt voor eenig ander doel dan waarvoor het in de laatste jaren heeft gediend. Het zal dus òf afgebroken moeten worden, òf leeg blijven staan, en alsdan veel aan onderhoud kosten.

2°. Het door afbraak te verkrijgen nieuwe terrein met een deel van het daarachter gelegen kerkplein biedt eene oppervlakte aan, grooter dan dat thans ter beschikking stond, en een daarop te stichten gebouw zal geheel geïsoleerd kunnen staan, terwijl de Muskadelsteeg, thans 5.50 meter breed, verwijd kan worden.

3° Men behoudt de kosterswoning en de bibliotheek der Waalsche kerk, zoodat de gemeente Leiden niet genoodzaakt is daarvoor onkosten te maken.

4°, Men behoudt en krijgt daardoor de huur van de volgende perceelen:

Huis Breestraat N°. 60 . . . . , .	*f* 400.
Telegraafkantoor met benedenwoning	» 250.
IJkkantoor	» 200.
	f 850.

5°. Men kan de nog staande lokalen der oude gehoorzaal voor verschillende doeleinden gebruiken, tot tijd en wijle dat men aan het geheele terrein eene andere bestemming wil geven.

Zij noodigen daarom hunne mede-raadsleden uit het volgende besluit te nemen: »dat als plaats voor de nieuw te stichten Stadszaal, 's Gravenstein worde bepaald."

Het voorstel werd gesteld in handen van B. en W. om nader advies.

Naar ons oordeel, zou het aannemen van een dergelijk voorstel echter zeer te betreuren zijn, om de volgende redenen:

1°. Zal daardoor een groot publiek gebouw in een vrij afgelegen hoek worden weggestopt.

2°. Zal een groot deel van het Pieterskerkplein, vlak vóór de kerk worden ingenomen zeer ten nadeele van het effekt der Pieterskerk, die, als zij gerestaureerd is, ongetwijfeld verdient te staan op een ruim plein.

3°. Zal het gebouw, genaamd 's Gravenstein, een van Leidens oudste gebouwen, waaraan zoo veel historische herinneringen zijn verbonden (men leze o. a. van Mieris), worden gesloopt.

De volgende vraag is hier zeker gerechtigd: Is het niet veel wenschelijker 's Gravenstein tot Waalsche kerk in te richten, en het terrein van de tegenwoordige Waalsche kerk naast de oude Stadszaal op de Breêstraat, bij de nieuwe zaal te trekken?

Den 2den Januari woei op verschillende plaatsen langs het gedeelte Amsterdam—Maarssen van het in uitvoering zijnde Merwedekanaal, de Nederlandsche driekleur. Dit geschiedde ter eere van den heer J. Kluit, ingenieur 1e klasse van den Rijks Waterstaat (Bestuurslid der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst), belast met de uitvoering van bovengenoemd pand, waarin ongetwijfeld de meest belangrijke kunstwerken voorkomen. Het was op dien dag namelijk 25 jaar geleden, dat de heer Kluit als ingenieur in Staatsdienst trad.

Te Zeeburg hadden zich alle ingenieurs, opzichters en bureauambtenaren, onder den heer Kluit werkzaam, vereenigd, om in de daartoe versierde directiekeet den jubelaris te ontvangen. Met een hartelijke toespraak bood een der ingenieurs den hooggeachten chef een waardig huldeblijk aan.

Het op den 1sten Januari te Laeken afgebrande kasteel van den Koning van België, dateert uit het laatst der vorige eeuw, en werd volgens opgaven van Aartshertog Albrecht van Saksen in het zoogenaamde park Schoonenberg, eene vroegere bezitting van de Stadhouders der Nederlanden, gebouwd door de architekten Montoyer en Payen. Het werd in 1792 vernield, maar door Napoleon I aangekocht en ingericht tot vorstelijk verblijf.

Later werd het kasteel het geliefkoosde verblijf der vorsten van België.

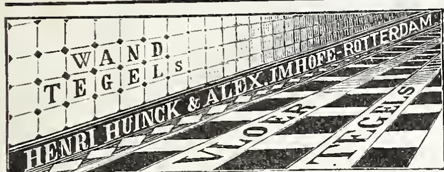
AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6072 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

GEPREPAREERD DAKLINNEN
in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij. (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

—— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ——

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6073

6074

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.

6075 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condities. 6076
WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor Minton Hollins & Co. *Stoke upon Trent*
„ „ A. Jändges te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6077

ROLLUIKEN.
van Staal of Hout met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6078
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6079

6080 PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE.
ROTTERDAM.

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: *„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"* waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6081
Heerengracht 335. Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6082

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

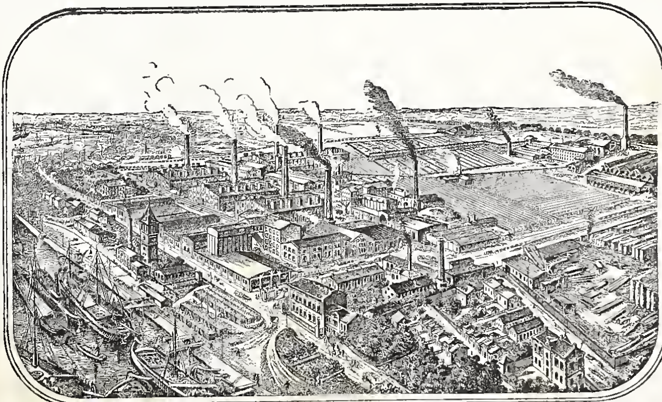
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma Ab Eerste prij voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

6083
JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenigste waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.
Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.
Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.
BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en vrachten. **KUNSTGRANIET systeem Pétitjean.**
Prospectussen en prijscouranten worden op aanvraag franco toegezonden.
Gelieve op Voornaam en Adres te letten.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6084

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6065

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 7den Januari 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 504.

Het maken van een Lampisteriegebouw en diverse werken op het station LAGE-ZWALUWE.

Begrooting f 1360.—.

De besteding geschiedt volgens § 54 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten December 1889 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraal bureau (Afdeeling Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3den Januari 1890, ten 12 ure.

UTRECHT, den 28sten December 1889.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6066

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 14den Januari 1889, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 503.

Het maken van de grondwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels en het verrichten van daarmede in verband staande werken, ten behoeve van de uitbreiding van het station TILBURG.

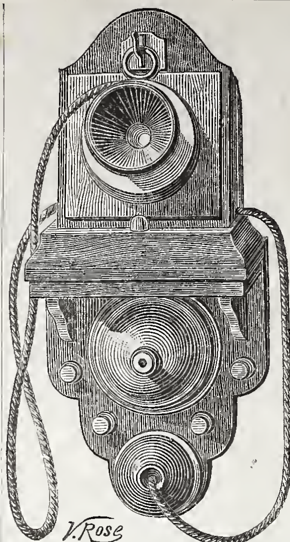
Begrooting f 39600.—.

De besteding geschiedt volgens § 123 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten December 1889 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 7den Januari 1890 ten 9.45 voorm.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN

voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en

CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6067

Referentiën van hier te lande uitgevoerde installaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —

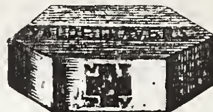
GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM** Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6068

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6069

— **GLASMOZAIEK** —

Zestien Bekrooningen.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *originееle merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6070

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6071

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

11 JANUARI 1890

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Tot en met den 19den Januari a. s. wordt in het Gebouw der Maatschappij eene tentoonstelling gehouden van de antwoorden, ingekomen op de prijsvragen, uitgeschreven door de Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor Handwerkslieden in Nederland.

De tentoonstelling is kosteloos toegankelijk, dagelijks van des morgens 10 tot des namiddags 4 ure.

Prijsvraag der Societeit „Sic Semper" te Utrecht.

De ontwerper van het plan, voorzien van de kenspreuk „Sic", wordt uitgenoodigd zijn ontwerp te doen afhalen aan het Bureau der Maatschappij, daar een correspondentie-adres niet bij deze inzending aanwezig is.

Internationale Kunsttentoonstelling te München.

De Maatschappij heeft van de Ned. Regeering bericht ontvangen, dat de „Künstler-Genossenschaft" te München besloten heeft, de tweede internationale kunsttentoonstelling in het jaar 1890 te doen plaats hebben, van af 1 Juli tot half October.

De opgaven voor deelneming worden tot 1° Mei e.k. ingewacht, terwijl de inzendingstermijn van 1 tot 20 Mei a.s. vastgesteld is.

Zoodra de op deze tentoonstelling betrekking hebbende bepalingen in druk zijn verschenen, zal de inhoud daarvan in dit blad worden medegedeeld.

EEN NIEUW BOEK OVER HOLLANDSCHE RENAISSANCE KUNST.

door J. B. KAM.

Wiens oogen eenmaal zijn opengegaan voor de schoonheden van onze oude kunstwerken, wie eens getroffen is geworden in zijn ziel door de bekoring die er van uitgaat, wie gevoeld en begrepen heeft dat eigen karakter dat ze verschillen doet van alle kunstwerken uit andere tijden of van andere volken, die zal zich steeds tot die werken aangetrokken gevoelen en genieten bij de ontdekking van hem onbekende, en terugkeeren tot de hem bekende werken; en hij zal vragen: wie waren hun makers en waar leerden zij hun kunst; hij zal zoeken naar de eerste uitingen en hij zal de ontwikkeling trachten op te sporen om die te volgen tot het einde, tot het verval; en hij zal verder vragen: waarom moest dàt de weg en zóó het einde zijn en hij zal willen verklaren en begrijpen al de verschijnselen die hij ontmoet.

Zoo ook de heer Georg Galland, privat-docent a/d K. Technische Hochschule te Berlijn. Na een reis door ons land verscheen er van dezen ijverigen navorscher in 1882 een boekje getiteld: „Die Renaissance in Holland" dat op ons Hollanders uiterst weinig indruk maakte en met een glimlachend „dank-je voor de belangstelling," dat wij altijd over hebben voor een vreemdeling die ons de eer aandoet 't een of ander van ons land of ons karakter te beschrijven, ter zijde werd gelegd. 't Was ook niet heel veel bijzonders, dat erkent de heer Galland nu zelf in de voorrede van zijn nieuwe boek, waarin hij het bovenbedoelde werkje een „Jugendarbeit" noemt. Hij schreef toen over een onderwerp waarvan hij haast nog niets afwist, althans zoo weinig, dat hij den omvang, de grootte van het arbeidsveld door hem gekozen, niet eens

vermoedde. Dat zagen de hollandsche lezers van zijn boekje op de eerste bladzijde; daarom maakte het zoo weinig indruk en gingen de jongere architekten, wien de geschiedenis der hollandsche bouwkunst van de 16e en 17e eeuw een lievelingsstudie was geworden, rustig voort met opmeten en schetsen, en de archeologen met het publiceeren van merkwaardigheden die zij uit de oude stadsarchieven en andere documenten opdiepten, in de hoop dat er eens één komen zou, die al dat materiaal zou verzamelen tot één geheel, die de losse teekeningen en de verspreide geschriften zou aaneen voegen, die met zijn geest het verband zou zien dat daartusschen bestond, dat zou duidelijk maken voor iedereen door zijn woord en zoo zou stichten een nationaal monument, gewijd aan ons groot, schoon verleden.

Maar de heer Galland was niet zoo oppervlakkig als hij ons uit zijn eerste werkje toescheen. Hij is teruggekeerd naar ons land, teruggekeerd tot al die oude gebouwen en monumenten, die hij vroeger gezien had, en hij heeft op nieuw bewonderd en ijverig gezocht naar den oorsprong van alles wat hij vond, en na een zevenjarige studie verscheen eenige weken geleden zijn „*Geschichte der Holländische Baukunst und Bildnerei im Zeitalter der Renaissance, der nationalen Blüthe und des Klassicismus*".

Is dat het boek waarop wij hoopten? 't Is niet nationaal, 't werd geschreven door een vreemdeling, maar dat deert ons weinig — het zou trouwens niet de eerste maal zijn dat ons door een vreemdeling den weg in onze eigene kunst werd gewezen; — 't werd geschreven door iemand die op menige plaats blijk geeft met liefde zijn onderwerp te behandelen en die zooveel maar mogelijk zich op de hoogte heeft gesteld van al wat er over dit onderwerp werd gepubliceerd. Maar is het boek van den heer Galland het standaard werk voor de geschiedenis der Hollandsche bouwkunst in de 16e en 17e eeuw, zooals het uiterlijk doet vermoeden? Dat is de vraag, die wij ons bij de beoordeeling er van willen voorleggen.

Het werk is verdeeld in drie gedeelten, wanneer wij namelijk afzien van het vierde boek, dat gewijd is aan de belangrijkste plaatsen van ons land; in elk dier gedeelten bespreekt de schrijver een bepaalde periode uit de geschiedenis van onze bouw- en beeldhouwkunst.

Het eerste gedeelte handelende over die geschiedenis „*im Zeitalter der Renaissance,*" bevat de beschrijving van de eerste uitingen der nieuwe kunstrichting tot 1560 ongeveer. Dan volgt in het tweede boek de geschiedenis „*im Zeitalter der nationalen Blüthe*" tot 1620, en in het derde boek de bespreking van de klassieke periode en den vervaltijd. Aan ieder boek gaat vooraf een korte uiteenzetting van den politieken toestand van ons land, die, naar onze meening, in beknopten vorm ook voor een vreemdeling een voldoend nauwkeurige omlijsting vormt voor het daarbinnen te ontwerpen beeld.

De heer Galland deed er goed aan, niet tusschen levenlooze jaartallen die kunstwerken te zetten, maar de hoofdgebeurtenissen, de teekenende feiten, de typische personen te noemen. Uit het volk toch is de kunst, vooral in die tijden, voortgekomen en alleen door de geschiedenis van onze volkswording zal de ontwikkelingsgeschiedenis der kunst te begrijpen zijn. Na zulk een inleiding begint de schrijver de eerste sporen der renaissance kunst zeer te recht te zoeken bij schilders en plaatsnijders (hij had er de glasschrijvers nog bij kunnen noemen) en hij haalt werken aan van Lucas van Leyden, Jacob Cornelisz e. a. Van den grooten Leidschen meester is op een der eerste bladzijden een prent gereproduceerd, waarmede de heer Galland een goed werk heeft verricht. Lübke toch reproduceert diezelfde prent met nog een andere in zijn bekende „*Geschichte der Deutsche Renaissance*", echter zonder er een enkel woord over te spreken, of de herkomst aan den voet aan te duiden.

Het denkbeeld de eerste sporen, die van een veranderde opvatting in de kunst getuigenis afleggen, bij schilders en graveurs te zoeken, dit zij even tusschen haken opgemerkt, is niet nieuw, al schijnt ook de heer Weissman (zie zijn artikel over het werk van den heer Galland in den Ned. Spectator) zich daarvan het vaderschap toe te kennen. Als Vosmaer nog geleefd had, zouden die woorden door de redactie zeker wel geschrapt zijn geworden, want heeft niet Vosmaer zelf herhaalde malen, en o.a. in zijn boek „Over Kunst," die meening uitgesproken, en schreef niet Aug. Schoy reeds in 1873 als conclusie van een uitvoerige en nauwgezette studie: „*Avant d'être bâtie, l'architecture Greco-Romaine fut peinte et schulptée dans les Pays-Bas*"?

Daarna overgaande tot de eigenlijke bouwkunst, bespreekt de schrijver de poorten, kasteelen, kerkelijke en profane gebouwen, waarvan echter dikwijls niet veel meer dan de naam en het jaar der stichting genoemd worden, en als het eenigszins mogelijk is de naam van den bouwmeester.

Dan volgen de werken der „*kleinarchitectuur*" en worden koorafsluitingen, zooals te Naarden, Haarlem, Monnikendam, koorgestoelten, doopvonten, kasten, schoorsteenmantels enz. besproken, om eindelijk het geheel te besluiten met een hoofdstuk over de beeldhouwkunst in de behandelde periode.

Dat vooral was een zeer gelukkig denkbeeld. De beeldhouwkunst bij ons te lande heeft een aantal werken voortgebracht, die echter moeilijk op zichzelf zijn te beschouwen. Tot in de 2e helft der 17e eeuw is de beeldhouwkunst een bij uitstek decoratieve kunst geweest, ondergeschikt aan de bouwkunst. En toch zijn de verspreide beeldwerken, hier en daar bij monumenten of gebouwen voorkomend, een aandachtige beschouwing overwaard. Met de geschiedenis der bouwkunst die der beeldhouwkunst te gelijk te bespreken, is dus zeer juist en bovendien nog zooveel te meer verdienstelijk, omdat die tak van kunst door hollandsche schrijvers tot nu toe bijna geheel buiten beschouwing werd gelaten.

De volgende boeken zijn geheel op dezelfde wijze ingedeeld, terwijl afzonderlijke hoofdstukken zijn ingelascht over Hans Vredeman de Vries en Cornelis Bloemaert, Lieven de Key, Hendrik de Keyzer, de voornaamste kunstenaars der klassieke periode enz. Als men nu bedenkt, dat het geheel doorspekt is met stichtingsjaartallen, geboorte-, trouw- en sterfdagen van kunstenaars, dat er bijna geen merkwaardig monument in ons land te vinden is, dat niet even vermeld wordt, en verder dat de schrijver al die bijzonderheden heeft moeten opzoeken, dat hij geheel tehuis blijkt te zijn in de vele stedebeschrijvingen, die in de 17e en 18e eeuw het licht hebben gezien, dan voorzeker gevoelen wij ons gedrongen

hulde te brengen aan dien zevenjarigen arbeid en zijn wij met eerbied vervuld voor de werkkracht van den heer Galland, die in betrekkelijk zoo korten tijd, zulk een werk tot stand bracht.

Wel moet de schrijver onzé kunst liefhebben om er zich zooveel moeite voor te getroosten, en zooals wij reeds boven zeiden, op meer dan eene bladzijde geeft hij van die liefde in warme woorden blijk. Hij heeft bij zijne studie met ons volk meegeleefd, toen het waagde zich te verzetten tegen een vreemde overheersching; hij maakt zich warm bij de eerste overwinningen, hij juicht bij de latere zegetochten van Maurits en Fredrik Hendrik, en hij geniet van het rijke veelzijdige leven, dat zich toen alom openbaarde. Maar hij spaart ons volk ook niet, als hij dit noodig acht. Bij het bespreken der rijke buiten, die door de Oost-Indievaarders werden aangebracht, schrijft hij harde waarheden neer aan het adres der „Mijnheers", zooals hij in navolging van andere buitenlanders de rijke Hollandsche kooplieden noemt.

De geschiedkundige hoofdstukken behooren tot de best geschrevenen in het boek.

Genoeg om te doen zien dat wij het werk van den heer Galland een groote beteekenis toekennen, dat door iedereen die belang stelt in onze kunstgeschiedenis als een ernstig en belangrijk boek zal worden beschouwd.

Maar dan zij het ons ook vergund onomwonden onze meening te zeggen over de denkbeelden door den schrijver ontwikkeld en op de fouten te wijzen, die o.i. zijn werk groote schade toebrengen.

In het vroeger genoemde kleine werkje van den heer Galland *„die Renaissance in Holland"* in 1882 verschenen, meende hij de volgende perioden in onze kunstontwikkeling op te merken: 1°. die Frührenaissance, 2°. die eklektische Periode, 3°. die Hochrenaissance, 4°. die Barockstilarten. Ik meen dat er toen reeds op gewezen is, hoe het aannemen van een eclectische periode, die dan zou vallen tusschen de jaren 1560 en 1591 ongeveer, van alle grond is en berust op een geheel verkeerd begrip over het ontstaan van onzen eigenlijken nationalen bouwstijl en de onderlinge verhouding der verschillende steden.

De schrijver heeft ongetwijfeld een veel ruimeren blik gekregen; hij heeft zich veel nauwkeuriger op de hoogte gesteld van het leven van ons volk in die ontzachelijk moeielijke jaren, toen Holland nauwelijks was bevrijd van vreemde soldaten, en de ziel van den opstand, Prins Willem, werd vermoord, en hij is er gedeeltelijk van teruggekomen die verdeeling aan te houden, althans hij definieert haar minder scherp. Hij spreekt nu van *„die Zeit des nationalen Werdens"* en de gebouwen waaraan hij vroeger het eclectisme het best meende te kunnen aantoonen, de Kanselarij in Leeuwarden en het Stadhuis van Franeker, zijn eenvoudig uit die periode weggemoffeld. De Gothische motieven van de kanselarij worden verklaard hieruit, dat het gebouw reeds in 1545 ontworpen moet geweest zijn, omdat toen de grond reeds was gekocht, een uiterst zwak argument, en het Stadhuis van Franeker wordt geplaatst tusschen de gebouwen uit den bloeitijd onzer kunst en komt, zeer terecht, op gelijke lijn te staan met de Vleeschhal in Haarlem en het Stadhuis van Leiden.

Het eclectisme uit zich volgens den schrijver het sterkst bij graveurs, met name Henderik Golzius, dien hij een eclectiker par exellence noemt en bij vele anderen wier namen hij verzwijgt, en hij verwondert er zich over, dat het de bouwkunst gelukte *„in einzelnen Fällen Werke von schöner, harmonischer Wirkung hervor zu bringen."* Dan verder heet het, dat er slechts twee meesters zijn, die niet tot de *„Eklectiker"* gerekend kunnen worden, namelijk Hans Vredeman de Vries en Cornelis Bloemaert.

Men ziet, de schrijver hinkt op twee gedachten. Hij heeft de bewijzen voor zijne vroegere opvatting vernietigd, zijn oude standpunt van allen grond ontdaan en toch blijft hij er aan vasthouden. Hij schijnt niet te begrijpen, dat zijn meening in de lucht hangt, en in plaats van den ontwikkelingsgang van onze bouwkunst in die periode duidelijker te maken, veroorzaakt hij slechts verwarring. En waartoe dient het, den schakel, waarmede de eene uiting aan de andere is vastgehecht, te onderbreken, waar van geen plotselinge storing sprake is? Als de schrijver aan zijn opvatting had vast gehouden, dan zou men gerust kunnen zeggen, dat hij de ontwikkeling onzer kunst niet had begrepen. De renaissance, dit wil zeggen de italiaansche en romeinsche denkbeelden, hebben langzaam hun intrede gedaan in ons land. Het eerst zien wij ze in de geteekende werken, daarna in de versieringen en kleine monumenten en eindelijk eerst in de gebouwen. Maar versieringen en kleine monumenten kon men maken zooals men wilde. Daarbij was men niet, zooals bij gebouwen, gebonden aan het gebruik, plaatselijke omstandigheden en materiaal; daarom kon het niet anders of in den beginne gaan bij gebouwen oude en nieuwe motieven samen, tot eindelijk onze bekende nationale stijl in de werken van Lieven de Keij en Hendrik de Keyzer in al zijn heerlijkheid te voorschijn treedt. De waarheid hiervan kan men alleen gevoelen, als men die gebouwen ziet, en dat schijnt de heer Galland nog niet te doen. Hoe anders kon hij komen tot de onwaarschijnlijkste aller onderstellingen, dat de Kanselarij in Leeuwarden, gebouwd van 1566—1571, reeds in 1545, toen de grond gekocht werd, zou ontworpen zijn. Het zou zelfs in onze dagen niet gebeuren, dat men een plan, ruim 20 jaar oud, onveranderd uitvoerde, hoeveel minder dan in die dagen, toen men niet eens altijd een geregeld plan maakte, het teekenen van een opstand uiterst primitief geschiedde, en men in onderdeelen tijdens den bouw zich telkens afwijkingen veroorloofde.

En Golzius; wat kan diens invloed geweest zijn op de bouwkunst van 1560—1590, gesteld dat hij werkelijk dien „eklektiker" par exellence geweest ware? Hij werd in 1558 geboren; zijn vroegste graveerwerken dateeren van 1578 en 90, meestal portretten zooals in 1581 van Willem I en Charlotte de Bourbon. Eerst in 1590 vertrekt hij naar Hamburg en van daar reist hij Duitschland door, tot hij in 1591 in Rome belandt. Hij bleef tot 1593 in Rome en Napels, en keerde toen naar zijn vaderstad Haarlem terug. Als Golzius met zijn prenten, nu eens geheel Italiaansch van opvatting, dan weer herinnerend aan Lucas van Leyden of Albreeht Dürer, ooit invloed op de bouwkunst van zijn land heeft kunnen uitoefenen, dan moet het na zijn terugkeer geweest zijn. Maar de heer Galland spreekt niet meer van eclectisme na 1595.

Het komt ons voor, dat het ten eenenmale onjuist is van een eclectische periode in onze bouwkunst te spreken, maar dat integendeel van de eerste uitingen der Renais-

sance, tot de dagen van het verval, een gestadige ontwikkeling is waar te nemen, al is het dan ook dat die door heftige gebeurtenissen gestremd, door verdwenen monumenten gedeeltelijk aan ons oog onttrokken is, of in verschillende gedeelten van ons land niet met volkomen dezelfde snelheid heeft plaats gehad.

Het besproken hoofdstuk stelt twee mannen op den voorgrond, die volgens den schrijver als de hoofdpersonen in de geschiedenis der bouwkunst een plaats zijn aan te wijzen. Die zijn Hans Vredeman de Vries en Cornelis Bloemaert. Wij achten het een gelukkig denkbeeld iedere waar te nemen periode in een kunstgeschiedenis te groepeeren om een bepaalden persoon. Dat geeft een gemakkelijk overzicht en is zeer bevorderlijk een juist begrip van den gang der ontwikkeling te helpen vormen. Maar als dit ook de meening van den heer Galland is, dan hebben wij deze bedenking, dat bij geen van beiden, noch bij de Vries, noch bij Bloemaert, die invloed voldoende wordt aangetoond en duidelijk gemaakt. De enkele levensbijzonderheden van de Vries zijn daartoe zeker niet in staat, terwijl Cornelis Bloemaert voor ons een vage persoonlijkheid blijft, waarvan wij veel meer zouden moeten weten, om hem eenigen invloed te kunnen toeschrijven.

Hans Vredeman de Vries is werkelijk een van de allerbelangrijkste persoonlijkheden geweest, die in den aanvang van den bloeitijd onzer kunst te vinden zijn, en het is daarom zeer jammer, dat de schrijver niet wat dieper op diens werk is ingegaan. De bladzijden die Aug. Schoy in zijn werk „*Sur l'influence enz.*" aan de Vries wijdt, zijn oneindig meer waard en geven werkelijk te zien wat deze kunstenaar ook buiten Vlaanderen en Holland te beteekenen heeft gehad.

Van Cornelis Bloemaert is niets zeker, dan dat hij in Dordt en Gorkum gewoond heeft en in den Bosch in de rekeningen voorkomt als beeldhouwer en antyksnijder. Dit is genoeg om hem het leeuwenaandeel toe te kennen in de vervaardiging van den preekstoel in de Kathedraal te 's Hertogenbosch, waaruit weer geconcludeerd wordt dat hij „*zweifellos*" een leerling van Jan Terwen geweest moet zijn. Een eind verder heet het weer, dat het heel natuurlijk was, dat men in den Bosch een voornaam werk opdroeg aan Brabanders en dus met anderen ook Cornelis Bloemaert, den leerling van Jan Terwen, uitnoodigde. Dat deden immers de Delftenaren ook, toen zij in 1570 hun landsman Willem van Tetrode uit Keulen lieten overkomen.

Ieder gevoelt, dat deze redeneering niets waard is. Gaarne nemen wij aan, dat er eenige waarschijnlijkheid bestaat, dat ook Cornelis Bloemaert aan de vervaardiging van den preekstoel, waaraan meer dan één hand heeft gewerkt, een werkzaam aandeel heeft genomen, maar daarmede is ook alles gezegd. Wat op de eerste bladzijde waarschijnlijk is, wordt op de tweede niet zeker, zonder daarvoor nieuwe gronden aan te voeren.

Wij zouden dit niet hebben opgemerkt, als het niet een hebbelijkheid van den schrijver ware om waarschijnlijkheden tot waarheden te maken. Dit komt telkens voor. Door het geheele boek openbaart zich een zucht tot ontdekkingen en bij gebrek daarvan, worden zij eenvoudig gecreëerd. Zoo staat het bij hem reeds vast dat Lieven de Key het Stadhuis van Leiden bouwde, zonder daarvoor een nieuwe waarschijnlijkheid, laat staan een bewijs, aan te voeren; waar Bleyswyk in zijn beschrijving van Delft in 1667 zegt, dat men hem verteld heeft, dat het beeldje van Charitas voor het Charitatenhuis in de Schoolpoortsteeg te Delft het werk was van Henderik de Keyzer, daar wordt dit voor den heer Galland in 1889 op eens zeker en hij beroemt er zich zelfs op tegenover den heer Weissman dat *ontdekt* te hebben.

Die ontdekkingswoede is zeer onaangenaam en maakt er het boek onbetrouwbaar door.

Wordt vervolgd.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN.

In de Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, gehouden in Juli 1889 te Leiden, is door de Commissie tot overweging van de vestiging van een proefstation voor bouwmaterialen medegedeeld, dat de pogingen om een bepaalde som voor de oprichtingskosten door bijdragen van belanghebbenden bijeen te brengen, niet zijn geslaagd.

De Commissie, steeds vast overtuigd gebleven zijnde van de groote wenschelijkheid der zaak, en de algemeene vergadering, in haar gevoelen deelende, heeft toen besloten een adres tot de Regeering te richten, waarbij op het vestigen van een proefstation van Staatswege wordt aangedrongen.

Aan dit besluit werd gevolg gegeven door de aanbieding van het hier volgende adres van Directeuren der Maatschappij, aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid heeft in de laatste twee jaren hare bijzondere aandacht gewijd aan de overweging der vraag of een Proefstation voor Bouwmaterialen in ons land wenschelijk is. Deze vraag is door haar onderworpen aan eene Commissie van vertegenwoordigers der verschillende vereenigingen, wier oordeel in deze moet gewaardeerd worden; namelijk: het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, de Polytechnische School, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, het Genootschap Architectura et Amicitia, de Aannemers-Societeit »de Vereeniging", de Vereeniging van en voor Nederlandsche Industriëelen en onze Maatschappij, benevens hare Departementen te Delft en te Rotterdam, onder het voorzitterschap van onzen Directeur en oud-President den heer J. F. W. Conrad.

Deze Commissie heeft in de eerste plaats er op gewezen, hoe gering betrekkelijk onze kennis van de hier te lande gebruikte bouwmaterialen is, zoodat men bijv. de eischen, waaraan goede gebakken steen moet voldoen, nog niet onder cijfers kan brengen. Eerst dan alleen zal men scherp geformuleerde eischen kunnen stellen, waaraan de materialen, in het besproken voorbeeld de baksteen, moeten voldoen, zonder afhankelijk te zijn van het personeele inzicht van diengene, die met het opzicht over het werk belast is. Is die bij het thans meer en meer gevolgd wordende stelsel van uitbesteding in het belang van den uitbesteder, niet minder is het in dat van den aannemer, die daarbij voldoenden waarborg zal vinden tegen overdreven hooge eischen.

Maar ook in een ander opzicht zou zulk een proefstation groot nut stichten. Dikwijls toch geschiedt het, dat een nieuwe industrie hier te lande er in slaagt om een produkt te leveren, dat èn in prijs, èn in qualiteit met het buitenlandsche kan concurreeren, zonder hier te lande debiet te vinden. Ten deele ligt de reden zeker in een der eigenaardigheden van ons volkskarakter, om hetgeen uit den vreemde komt, te verkiezen boven hetgeen in ons Vaderland wordt gemaakt; maar ten andere in het verklaarbaar wantrouwen, dat men heeft in de produkten van eene nieuwe zaak. De aannemer wil niet de kans loopen, dat zulk een nieuw produkt tegen zal vallen, en betrekt daarom het bewuste artikel van een buitenlandsche firma, die een grooten naam heeft. Was er nu een proefstation, dan zou dit laatste bezwaar opgeheven zijn, daar de fabriekant zijn produkten kon laten onderzoeken, en door dit onderzoek bewijzen, dat zijn fabriekaat even goed is als dat van den buitenlander.

Als voorbeeld daarvan wordt gewezen op de gunstige uitkomsten met de proefstations te Berlijn, München en Zürich verkregen

De vraag deed zich nu voor: Van wie moet de oprichting van zulk een proefstation, waarbij de wetenschappelijke onderzoekingen op den voorgrond staan en waarvan de onpartijdigheid boven verdenking verheven is, uitgaan? Werd het door particulieren opgericht, dan zou daarbij het behalen van winst meer op den voorgrond treden, en konden die proeven, die hoofdzakelijk een zuiver wetenschappelijk doel beoogen, allicht op den achtergrond geraken. Bovendien gaan de kosten van zulk een proefstation, waar ook ijzer en staal moeten beproefd worden, particuliere krachten ten onzent verre te boven. De Werdersche machine, die toch in de eerste plaats noodig is, kost alleen ruim *f* 15.000. Het is daarom verkieslijk, dat zulk een inrichting door den Staat of een ander officieel lichaam opgericht worde. De Staat is het aangewezen lichaam om zulk eene inrichting, waarbij het publiek belang op den voorgrond treedt, tot stand te brengen. Ook ligt het meer op zijn weg, dan op dien van andere lichamen, daar de Staat als groote verbruiker haast in iederen afzonderlijken tak van dienst direct nut van een proefstation zou hebben. De departementen van Waterstaat, Handel en Nijverheid, van Justitie, van Koloniën, van Oorlog en van Marine hebben er belang bij voor de keuring van de aan het rijk te leveren materialen, dat van Binnenlandsche Zaken bovendien voor het onderwijs, en dat van Financiën voor het regelen van accijnsen als anderszins.

Door de oprichting van het proefstation aan de Rijks-landbouwschool te Wageningen bewees de Regeering, dat zij wenschelijk acht, dat proefstations van staatswege worden opgericht. In ons land bestaat dus reeds een proefstation voor den landbouw, die daarvan blijkens het groot aantal onderzoekingen voor particulieren, veel gebruik maakt; ligt het nu ook niet op den weg der Regeering om een proefstation op te richten, waaraan de Nijverheid en de Handel zulk een behoefte gevoelen? Ook zijn van Regeeringswege reeds stappen in die richting gedaan, door de in 1881 aan de Hoogleeraren E. Gugel en N. H. Henket gedane opdracht, »om over omvang en werkkring, over de bijzondere inrichting en eindelijk over de kosten van aanleg en exploitatie dezer inrichtingen verslag uit te brengen." Genoemde heeren brachten over hun bevindingen in December 1881 verslag uit, maar sedert is de zaak blijven rusten.

Een schaduwzijde, aan de oprichting van een proefstation van staatswege verbonden, is zeker het nadeel, dat daardoor toegebracht zou worden aan die inrichtingen voor het keuren van bouwmaterialen hier te lande, die aan het particulier initiatief haar ontstaan te danken hebben. Maar hieraan zou men kunnen tegemoetkomen door een doelmatige regeling van het tarief, waarvoor de onderzoekingen voor besturen en particulieren zullen geschieden.

Men beschouwt algemeen Delft als de aangewezen plaats voor de oprichting van zulk een proefstation. Men zou daar van de wetenschappelijke krachten aan de Polytechnische School verbonden, partij kunnen trekken. Dit wijst er ook op, dat de oprichting van het proefstation door den Staat wenschelijker is dan door particuliere krachten, want geen particuliere onderneming zou in staat zijn, zooveel wetenschappelijke mannen aan zich te verbinden. Wil men van zulk een samenwerking nut zien, dan ware het wenschelijk, het proefstation in een georganiseerd verband te brengen met de Polytechnische School, maar als eene zelfstandige inrichting, die in de eerste plaats het doen van onderzoekingen tot doel heeft, en in de tweede plaats dienstbaar gemaakt wordt voor het onderwijs. Te Berlijn is dit verband op de volgende wijze geregeld: »de Rector der Hochschule heeft het recht ten allen tijde den arbeid bij te wonen en den directeur proefnemingen op te dragen in 't belang der studenten van het laatste semester, waarbij het aantal toe te laten personen, de omvang en het tijdstip der onderzoekingen door den directeur worden vastgesteld."

Bovendien heeft Delft het groote voordeel, dat men daar gebruik zou kunnen maken van de kostbare hulpmiddelen der Rijksinrichtingen van het departement van Oorlog, voor het gereedmaken der proefstukken, voor zoover dit niet reeds door de lastgevers is geschiedt. Men zou daardoor wellicht het groote voordeel bereiken, dat de aanschaffing van verscheidene kostbare werktuigen voor de bewerking van metalen, door het proefstation kon worden vermeden. Tevens heeft men zóó het groote voordeel, steeds kundige werklieden bij de hand te hebben, terwijl men ze slechts zal behoeven te betalen, als zij voor een proefneming werkzaam zijn.

De Commissie is op grond van het voorgaande tot de volgende conclusie gekomen:

1°. De oprichting van een proefstation, waar iedere industrieel op iedere vraag een wetenschappelijk antwoord kan bekomen, is een levensvoorwaarde voor de Nijverheid in ons Vaderland. Zal het proefstation aan de verwachting beantwoorden, dan moet zijn werkkring zijn: het stellen van de eischen, waaraan de verschillende produkten moeten voldoen en het verrichten van onderzoekingen ingevolge opdrachten van besturen en particulieren, tegen een nader vast te stellen tarief, waardoor het particulier initiatief niet worde geschaad.

2°. Opdat wetenschappelijk technische vraagstukken in de eerste plaats opgelost worden, het karakter onzer industrieële ondernemingen uitgesloten blijve, en de onpartijdigheid der onderzoekingen voor particulieren ten allen tijde gewaarborgd zij, is het wenschelijk, dat de oprichting van zulk een proefstation van Staatswege geschiede.

3°. De aangewezen plaats voor het proefstation is Delft.

4°. In den aanvang is het wenschelijk zich te bepalen tot het onderzoek van bouwmaterialen. Zulk een proefstation zal het eerste jaar een som van *f* 50.000 vorderen.

Directeuren der Maatschappij, gevolg gevende aan het besluit harer jongste Algemeene Vergadering, gehouden te Leiden den 8sten Juli 1889, veroorloven zich tot Uwe Exellentie het eerbiedig maar dringend verzoek te richten, dat de noodige maatregelen mogen worden genomen om een Proefstation als bovengenoemd van Rijkswege te vestigen.

Directeuren der Nederlandsche Maatschappij
ter bevordering van Nijverheid:

D. DE HAAN, *Voorzitter.*
F. W. VAN EEDEN, *Secretaris.*

Haarlem,
28 October 1889.

NECROLOGIE.

Verschillende dagbladen brengen het weemoedig stemmend bericht, dat op een der eerste dagen des jaars te Milaan, in den jeugdigen leeftijd van nauwelijk 27 jaren, is overleden de architekt **GIUSEPPE BRENTANO.**

Nauwelijks de jongelingsjaren ontgroeid, behaalde Brentano eene overwinning, die de oogen van de geheele kunstwereld op hem heeft gevestigd. Zijn ontwerp namelijk voor de verbouwing van den westelijken gevel van den Dom te Milaan werd, nu twee jaren geleden, met den eersten prijs bekroond. Hoewel het uit de meesterlijk uitgevoerde teekeningen bleek, dat het ontwerp van een nog niet ten volle bedreven hand was, vond de jury daarin toch zooveel geniaals, dat zij niet aarzelde, het ten volle te bekronen, en het voor de uitvoering aan te bevelen.

Op den 8sten Januari overleed na eene kortstondige ongesteldheid tengevolge van de thans heerschende ziekte, in den ouderdom van 65 jaren de heer **B. REINDERS**, Architekt Directeur der Gemeentewerken te 's Gravenhage, geboren te Groningen op den 4den Januari 1825.

In 1875 was de heer Reinders gemeente-architekt te Zwolle; hij ontving daar op den 12den Januari 1875 zijne benoeming tot het omvangrijke ambt, dat hij van af den 1e Maart d. a. v. bekleed heeft, stipt zijn plicht betrachtend en met een voorbeeldigen ijver.

Hij aanvaardde zijn ambt, een dikwijls ondankbaren werkkring, op het tijdstip, dat der residentie door de sterke vermeerdering van de bevolking eene groote uitbreiding te wachten stond, en vele belangrijke werken in het vooruitzicht waren. Onder de voornaamste openbare werken wier uitvoering hij leidde, behooren een aantal scholen, wier oprichting de wet van 1878 noodig maakte, de nieuwe gasfabriek, de Gemeente-Apotheek, het centraal-bureau van politie, de brandweer-gebouwen te 's Gravenhage en te Scheveningen, de nieuwe vleugel aan het Raadhuis, en verder het rioolspoelstelsel te Scheveningen.

Ondanks de vele werkzaamheden, die zijne betrekking hem opleverde, wijdde hij zich met ernst aan de belangen van de bouwkunst en de kunstnijverheid in het algemeen. Zijne niet geringe belezenheid op aestetisch en ook op letterkundig gebied, bezorgden hem eene niet alledaagsche ontwikkeling, waarvan de blijken een gewicht aan zijne adviezen gaven.

Zijn rapport, getiteld »Ontwerp van een rioolstelsel voor 's Gravenhage", zal eene belangrijke bijdrage blijven tot de ware lijdens-

geschiedenis, sedert geruimen tijd in de Residentie op den voorgrond getreden. Hoezeer de wenken in dat rapport, een lijvig boekdeel, gegeven, niet allen tot uitvoering kwamen, werden toch vele aanbevolen verbeteringen aangebracht.

In dit rapport beval de schrijver tevens ververschinge der grachten door uitloozing naar zee aan, een denkbeeld, dat ook ten grondslag lag aan het thans uitgevoerde ontwerp van den heer van der Vegt.

Het heeft den overledene echter gegriefd, dat dit werk niet aan hem werd opgedragen, getuige een openlijk blijk daarvan, door zich tot den Gemeenteraad te wenden. In dat lichaam heeft destijds het raadslid baron Schimmelpenninck van der Oye den handschoen voor hem opgenomen, en gestreden voor de rechten van den architekt-directeur.

Vooral bij zijne familie zal zijn heengaan een groote leemte achterlaten, want hij was een goed echtgenoot en vader.

Heden werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld.

Op den 5den Janunri j. l. is te Ostende overleden de heer **EDUARD COLINET**, te Amsterdam bij velen bekend, vooral als eerste directeur der Quellinusschool aldaar.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

De VEREENIGING „ARCHITECTURA", TE 'S GRAVENHAGE, hield op 4 Januari j.l. een feestvergadering, ter gelegelenheid van haar zesjarig bestaan.

De vergadering werd geopend met een feestrede door den Voorzitter, den heer E. F. Ehnle, waarna door de leden verschillende voordrachten werden gehouden, meest alle de bouwkunst betreffende. De avond werd besloten met een souper, waarbij menige dronk aan den verderen bloei der vereeniging werd gewijd.

Een aantal caricatuurteekeningen op bouwkundig gebied of op de geschiedenis betrekking hebbende, versierde de wanden van het lokaal.

Hoewel de feestviering zeer geslaagd genoemd mag worden en de feestcommissie, bestaande uit de heeren W. L. Brückman, F. A. Bodde en A. W. van Malsen, daarvoor in de eerste plaats lof toekomt, deed de heerschende influenza zich ook hier gelden, want de grootste helft der leden kon door die z.g. goedaardige ziekte niet aan het feest deelnemen.

Nog sterker deed zij zich gevoelen den 8en Januari daaraanvolgende, toen de op dien datum uitgeschreven vergadering niet kon worden gehouden, omdat het bij reglement vereischte ledental niet aanwezig was.

PRIJSVRAGEN.

Vereeniging „Architectura" te 's Gravenhage.

Het Bestuur van bovengenoemde Vereeniging heeft de eer alle in Nederland wonende bouwkundigen uit te noodigen tot medewerking aan eene door haar uitgeschreven prijsvraag voor het ontwerp eener KLEINE VILLA op eene Zeebadplaats.

PROGRAMMA.

Art. 1. De villa wordt ondersteld gebouwd te moeten worden in de nabijheid van het zeestrand en te dienen tot het verblijf gedurende het badseizoen.

Art. 2. De te bebouwen oppervlakte mag hoogstens 155 vierkanten meters bedragen.

Art. 3. Het plan moet bevatten:

Op den beganen grond een kleine vestibule; een salon met woonkamer (tevens eetkamer) en suite; een kinderkamer; een keuken, waaronder kelder; een gang met trap naar de bovenverdieping; twee privaten.

Op de bovenverdieping drie slaapkamers; een logeerkamer; een badkamer; een privaat.

Op den zolder twee dienstbodenkamers.

Art 4. De ligging van het gebouw, ten opzichte van de windstreken, moet worden aangegeven.

De keuken moet zoodanig ingericht zijn dat verspreiding van damp binnenshuis wordt voorkomen.

Art. 5. De stijl wordt geheel vrijgelaten.

Art. 6. Van dit ontwerp worden verlangd minstens twee platte gronden en twee doorsneden op de schaal van 1 à 100; minstens twee aanzichten, waarvan één op de schaal van 1 à 50 en de andere op de schaal van 1 à 100.

De behandeling der teekeningen wordt den ontwerper vrijgelaten. Desverkiezende kan eene perspectief-teekening toegevoegd worden, welke echter niet van invloed zal zijn bij de beoordeeling.

Art. 7. Voor het ontwerp dat in de eerste plaats bekroond wordt, is bestemd het diploma der Vereeniging, met eene belooning van vijf en twintig gulden (*f* 25.—).

Als tweede prijs wordt uitgeloofd het diploma der Vereeniging, met eene belooning van vijftien gulden (*f* 15.—).

Art. 8. De antwoorden moeten vrachtvrij zijn ingeleverd vóór of op den 15n April 1890, ten huize van de 1n Secretaris der Vereeniging, den heer J. Brouwer, Hugo de Grootstraat no. 57 te 's Gravenhage.

Art. 9. De inlevering behoort te geschieden met stipte inachtneming van art. 44 van het Reglement, luidende:

»Alle ingezonden ontwerpen moeten zijn voorzien van een motto of teeken en verzegeld van een verzegelden naambrief, vermeldende den naam en de woonplaats der vervaardigers. Buiten op den naambrief moet hetzelfde motto of teeken zijn aangegeven, benevens een correspondentie-adres."

Art. 10. Alle ingezonden ontwerpen blijven het eigendom der vervaardigers. De bekroonde ontwerpen moeten ten allen tijde, wanneer het Bestuur zulks verlangt, ter beschikking van de Vereeniging worden gesteld.

Art. 11. De ontwerpen moeten door of van wege de inzenders, op een nader te bepalen tijdstip, bij den 1n Secretaris worden afgehaald, onder opgave van het correspondentie-adres.

Art. 12. De Jury bestaat uit de heeren: H. P. Berlage Nzn. te Amsterdam, Henri Evers te Rotterdam en Jan Springer te Amsterdam.

HET BESTUUR.

N.B. Aan de leden van »Architectura" worden tevens in herinnering gebracht de artikelen 48 en 49 van het Reglement.

Op bladzijde 5, eerste kolom, onder D. *Smidsvak*, wordt opgegeven, dat de vervaardiger van het met de premie bekroonde ontwerp van een ijzeren uithangbord is de heer K. P. C. de Borel deze naam m o e t zijn: K. P. C. de Bazel, te Amsterdam.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Aan den heer C. de Bruijn, die met 1 Februari eervol ontslag heeft verkregen als ingenieur 1e kl. van 's Rijks waterstaat te Amsterdam, is door de onder hem dienende ambtenaren een souvenir aangeboden, zijnde een bronzen beeld op voetstuk, voorstellende »David na den slag".

De Gemeenteraad van Venlo heeft besloten tot den aanleg van een Villa-park aldaar.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Bij Kon. besluit van 26 December jl. is Jhr. Dr. J. Six, met 1 Januari 1890, benoemd tot hoogleeraar bij de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

Bij Kon. besluit is met 1 Febr. aan den ingenieur van 's Rijks waterstaat 1e kl. C. de Bruijn, te Amsterdam, op zijn verzoek, eervol ontslag als zoodanig verleend, en zijn bevorderd tot ingenieur van 's Rijks waterstaat 1e kl. J. Mulder, thans ingen. 2e kl.; tot id. 2e kl. D. J. Steyn Parvé, thans id. 3e kl., en tot id. 3e kl. H. van Oordt, thans aspirant-ingenieur.

De aspirant-ingenieur van 's Rijks waterstaat J. P. Wijtenhorst, te Amsterdam, werkzaam bij den aanleg van het Merwedekanaal, is, wegens het overlijden van den ingenieur P. A. Melchior, belast met het hoofdtoezicht op de uitvoering van den aanleg van het kanaalgedeelte en zijne kunstwerken van Nichtevecht tot Breukelen en, in verband daarmede, overgeplaatst naar Loenersloot.

Tot adj.-ingenieur bij de Ned. Zuid-Afr. Spoorweg-Maatschappij is benoemd de heer M. Corstius Sissingh, te Dordrecht.

De Gemeenteraad van 's Hertogenbosch heeft den heer F. M. L. Kerkhoff, Gemeente architekt aldaar, benoemd tot leeraar, hoofd der afdeeling bouwkunde, aan de Koninklijke school voor nuttige en beeldende Kunsten.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.

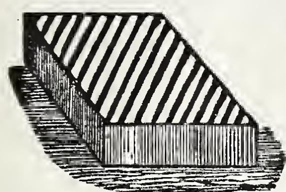
DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

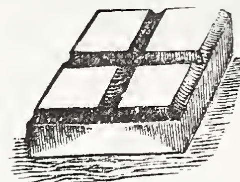
Plannen en Begrootingen gratis. 6094

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6095 Directe aanvoer VAN **Portland cement.**
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere **BOUWMATERIALEN.**

GEPREPAREERD DAKLINNEN

in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde **waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij.** (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

——— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ———

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6096

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

6097 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6099

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6100

6101 **JAN VAN DER POT,**
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

De eenigste waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.

BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en vrachten. **KUNSTGRANIET systeem Pétitjean.**

Prospectussen en prijscouranten worden op aanvraag franco toegezonden.

Gelieve op Voornaam en Adres te letten.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6102

W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6103

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6104

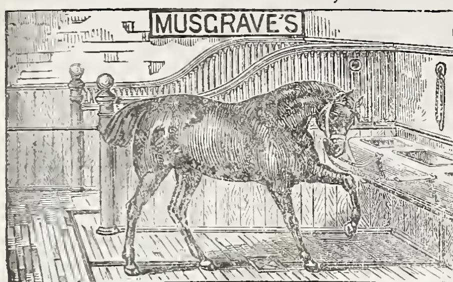
AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6085 **FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6086

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

6087

6088 **PUI-SPIEGELGLAS**

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.

ROTTERDAM.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6089

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN.

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	„
H. H. G. J. VERBURGT, Landhuis,	**Oosterbeek.**

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gesloten eischen. 6090

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6091

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

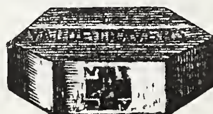
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

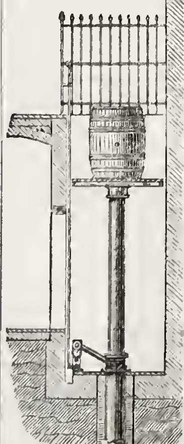
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3. *Amsterdam.* 6092

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, Marnixstraat 402, bij het Leidscheplein.

WITTE'S LIFTEN,

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,

(Hydraulisch. Direct en Indirect werkend).

voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. enz.

Grootste zekerheid tegen ongelukken, gemakkelijke behandeling, geringst waterverbruik (*bij de hydraulische*), zachten en gelijkmatigen gang.

Uitgebreide referentie lijsten van in verschillende **Rijks-, Gemeente-** en **Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatste **Lifts**, worden op aanvrage franco toegezonden.

MANLOVE, ALLIOTH & Co's werktuigen voor stoomwasscherijen en stoom desinfectieer-inrichtingen. 5993

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

18 JANUARI 1890

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

EEN NIEUW BOEK OVER HOLLANDSCHE RENAISSANCE KUNST.

door J. B. KAM.

(*Vervolg en slot van bladz.* 10).

Uiterst belangrijk is het gedeelte waarin Lieven de Key en Hendrik de Keyzer de hoofdpersonen zijn. Het handelt over den bloeitijd onzer kunst en het is duidelijk dat de schrijver dit gedeelte van zijn arbeid met de meeste zorg bewerkt heeft. Geen gebouw uit dezen tijd, van eenige beteekenis, nog bestaand of reeds afgebroken, is door hem vergeten, en afgezien van de algemeene fouten die voor het geheele werk gelden en waarop wij straks terug komen, is dit zeker het mooist geschreven gedeelte uit het geheele boek.

Dan volgt de laatste periode onzer nationale kunst, het tijdperk van het classicisme. Ook dat deel is uitvoerig behandeld, en vooral het gedeelte beeldhouwkunst wint uit den aard der zaak in beteekenis. De schrijver heeft zeer terecht begrepen, dat de beeldhouwkunst in dien tijd een veel grootere roeping te vervullen heeft gehad. Was haar taak tot zoo ver geweest „versieren", in de tweede helft der 17e eeuw werd dat anders; van toen af moest zij getuigen in ideale vormen van de groote roemrijke helden te zee en te land, waaraan die tijd zoo rijk was, ter zijde gestaan door een bijna beeldhouwkunst geworden architectuur.

In den aanvang van deze hoofdstukken stuiten wij echter op een wonderlijke uitspraak. Sprekende over de schilderkunst zegt de schrijver: *Unter Naturalismus verstehen wir heute im besonderen die Sucht, die Schattenseiten des menschlichen Daseins rücksichtslos hervor zu heben* (blz. 282).

Met dat „*wir*" is toch zeker de heer Galland alleen bedoeld.

Het zou zeker niet de moeite waard zijn hier over een woord te spreken, wanneer de heer Galland met die vreemdsoortige definitie niet iets voor had, iets verkeerds meen ik. Hij heeft opgemerkt dat architectuur en schilderkunst niet met elkaar in overeenstemming zijn, en gevoeld dat Rembrandt en Jacob van Campen onmogelijk uitingen van een zelfden geest kunnen wezen. Dit is juist; maar toen hij daar geen reden voor heeft kunnen vinden, heeft hij gezegd: ze zijn wèl in overeenstemming; er is volkomen harmonie; ten onrechte heeft men gezegd dat de hollandsche schilders bij uitstek realisten waren; realisten geven alleen de schaduwzijden van het menschelijk bestaan te zien, en dat deden de Hollanders immers niet? Zij schilderden alleen om de rijke „*Mijnheeren angenehm zu ergötzen*", waarbij „*alles Aufregende und Fatale grundsätzlich*" vermeden werd. De schilders van boeren, zooals Ostade of Jan Steen, schilderden nooit „*den raffinirten Viehzüchter dessen abstossende Habgier auf Vieh- und Käsemärkten zu Tage trat*" — ('t is of de heer Galland ze bijwoonde). Waar was, vraagt hij verder, „*der Sittenschilderer der die Nachtseiten des damaligen Lebens, den merkwürdigen Tulpenwucher, die leichtsinnige Börsenspeculationen, das Kolonialfieber, die furchtbare Massenarmuth* (?) *als Kehrseite schwelgerischen Reichtums* geschilderd heeft? En verder, „*wer will beweisen dass das berühmte Lachen bei Franz Hals und Jan Steen etwas anderes sei, als die gelungene Lösung eines künstlerischen Problems, als ein gut bezahlte*(?) *technische Specialität die nichts mit der subjectiven Stimmung jener Künstler zu schaffen gehabt?*" — „*Naturalisten im modernen Sinne*

waren die Holländischen Genremaler nicht gewesen; mit ihren ausgeprägt optimistischen Tendenzen glichen sie vielmehr durchaus den Künstlern des klassischen Altertums."

Zie zoo, zoowat hocus-pocus en de toer is verricht. De schilders geleken op de kunstenaars van het oude Rome en Griekenland en in de architectuur paste men de bouwvormen der oude Grieken en Romeinen met steeds grooter nauwgezetheid toe. Wat is natuurlijker?

Wie bewijzen wil dat Frans Hals niet meer was dan een handige, goed betaalde technicus, dus op gelijke lijn dient gesteld te worden met een paardrijder of koorddanser, die geeft niet alleen blijk van schilderkunst in het algemeen en van Hollandsche kunst in het bijzonder geen tittel of jota te begrijpen, maar maakt zich tevens in de oogen van ieder behoorlijk ontwikkeld mensch belachelijk; en de heer Galland laadt door boven aangehaalde uitspraken de verdenking op zich, niets te hebben begrepen van den geest dier tijden, hoezeer hij er ook den schijn van aanneemt. De Haarlemsche Vleeschhal en de Schutterstukken van Hals zijn volkomen uitingen van dien geest, maar daar is niets dat de meesterwerken van Rembrandt en het raadhuis van Jacob van Kampen gemeen hebben.

De triomf van het klassicisme in de bouwkunst valt samen met het opheffen der bouwmeesters uit de klasse van het volk tot de aanzienlijken, maar daarmede hield zij ook op een volkskunst te wezen. Lieven de Key werd door van Mander eenvoudig over het hoofd gezien, en geen klinkende verzen vol bombasterigen onzin zijn er ooit op Rembrandt of Hals gemaakt. Jacob van Kampen was een groot heer wien het waarlijk niet aan lof ontbroken heeft, en de bouwkunst werd met hem een uiting van de bezittende klasse, d.w.z. de uiting van rustige zelfgenoegzaamheid en tevredenheid, vandaar de doctrinaire geest die zich van nu af begint te openbaren. Daar is geen spoor van vreugde of blijdschap meer te ontdekken in de werken der bouwmeesters, en het eenige wat het Amsterdamsche raadhuis doet uitmunten boven de andere werken dier dagen, is de hooghartige trots van een machtige wereldstad die er uit spreekt.

De schilderkunst daarentegen bleef nog een tijd lang volkskunst. Maar, ook na den dood van het groote geslacht volgen de jongeren den zelfden weg, en eerst bij het ziellooze werk van seigneur van der Werf is het verschil met de bouwkunst ingehaald.

Beschouwen wij het boek in zijn geheel zonder op onderdeelen acht te geven, dan hebben wij er nog verschillende grieven tegen. Voor alles zouden wij willen vragen: wie kan zich een geschiedenis van onze kunst denken zonder dat daarin een heel groot hoofdstuk met diepgaande beschouwingen over ornament voorkomt? Wij niet; maar in het werk van den heer Galland zoeken wij zoo iets te vergeefs. Op geen enkele bladzijde hebben wij iets belangrijks over den geest, het karakter van het ornament gevonden; 't is of het van geen beteekenis was, of het altijd maar zoowat hetzelfde is gebleven van dat der grafmonumentjes te Breda af tot de naturalistische festoenen van den rechterstoel in het stadhuis van den Haag toe. Nergens wijst hij op den grooten invloed die het ornament op den algemeenen indruk, dien kunstwerken teweegbrengen, uitoefent; hij schijnt geen karakteristiek verschil opgemerkt te hebben tusschen het kleurrijke, toonige plantenornament van het koorhek te Enkhuizen en het hardere geometrische ornament van het stadhuis te Leiden of de Vleeschhal te Haarlem. Hoor wat hij zegt over het mooiste ornament dat wij kunnen aanwijzen in werken voor 1560: *„Holzschnitzer und Bildhauer wetteiferten darin den Ornament als Füllung von Pfeilern, Thürfeldern, und Friesflächen einen Liniënschwung zu verleihen, wie es kaum von der nahe verwanten italienischen und französischen Meistern der Zeit erreicht ist* (blz. 79). Liniënschwung, ziedaar alles wat hij schijnt opgemerkt te hebben; en staat die zoo hoog? Maar geen woord over die heerlijke kleur, het hoogste, die de eenige verwantschap vormt met het beste Italiaansche ornament.

Nog een voorbeeld van geheel verkeerde beoordeeling vinden wij in zijn kwalificatie van cartouchen, die hij zich afgeleid denkt van *„flachgehammertes Eisen." „Diese metallartige Kartusche ist für uns das Kenzeichen der flandrische Hochrenaissance"* (*blz.* 112.)

Wij zien in deze uitspraken het bewijs, dat het ornament door den heer Galland niet bestudeerd is geworden, en dat hij zeer weinig gevoel blijkt te bezitten voor het eigenaardige karakter ervan. Metaalachtig, dat is hard en strak, men zou haast kunnen zeggen Duitsch; maar dat is het Hollandsche en Vlaamsche ornament nooit geweest; daarvoor hebben onze voorvaderen steeds een veel te ontwikkeld gevoel voor kleur gehad; en een boek te schrijven zooals de heer Galland en het woord *„toon"* niet te gebruiken, dat komt ons eenvoudig begrijpelijk voor.

Een tweede grief tegen den schrijver is deze, dat hij geen de minste aandacht heeft geschonken aan den invloed van buiten af op onze kunst uitgeoefend. In zijn eerste boekje spreekt de heer Galland op een paar plaatsen van den invloed van Duitschland, maar dat is in het nieuwe werk zeer terecht weggelaten. Maar over den invloed van Vlaanderen en Italië ook in de laatste periode geheel te zwijgen, komt ons verkeerd voor en is weinig bevorderlijk aan een goed begrip. Het nu en dan spreken van *„Floris Geschmack"*, in het midden latend wat daarmede bedoeld wordt, is een teeken van groote oppervlakkigheid.

Tegen de meening van den schrijver in, acht ik het zeer te betreuren, dat hij te laat van het werk van Aug. Schoy heeft kennis gedragen om het bij de samenstelling van zijn boek te kunnen gebruiken. Allicht zou de invloed van deze ongemeen nauwkeurige en doorwerkte studie op zijn werk merkbaar zijn geweest, en gedeelten als dat over Vredeman de Vries zouden er zeker beter door geworden zijn. Het boek van Schoy, dat uitsluitend handelt over den invloed van de Italiaansche renaissance op de Vlaamsche en Hollandsche bouwkunst, had hem tevens kunnen doen zien hoe een dergelijk punt behandeld dient te worden. Het ter zijde leggen van het belangrijkste werk dat tot nog toe over onze bouwkunst verschenen is, zooals de heer Galland dit deed (zie zijn voorrede), om een enkele onnauwkeurigheid die hij meende op te merken, komt ons zeer verkeerd voor.

Maar eindelijk, de hoofdgrief tegen het werk van den heer Galland is wel deze, dat hij geen geschiedenis van onze bouwkunst heeft geschreven zooals wij dat tegenwoordig opvatten. Als wij het boek met een enkel woord

zouden willen karakteriseeren, dan moesten wij het noemen een „beredeneerde catalogus". Als men vraagt: welke werken zijn in de 16e en 17e eeuw op gebied van bouw- en beeldhouwkunst in ons land ontstaan? Welke bouwmeesters kunnen daarbij werkzaam zijn geweest? Welke zijn hunne namen en toenamen? Waren zij gehuwd en zoo ja, met wie? Hoeveel kinderen hadden zij? Dat zijn alle vragen die men in het werk van den heer Galland beantwoord vindt; zijn fantaisie komt hem daarbij nu en dan nog te hulp. Maar wanneer wij vragen: hoe ontwikkelde zich de eene richting uit de andere? hoe hingen al die kunstuitingen samen? door welke omstandigheden zijn zij te verklaren? In één woord, wanneer wij naar den ontwikkelingsgang der kunst vragen, dan is het antwoord, in het boek gegeven, zwak en weinig correct. Wij zijn den tijd te boven dat men geschiedenis noemde een aaneenschakeling van jaartallen, maar dat geldt ook voor kunstgeschiedenis. Wie meent kunstgeschiedenis te schrijven door het opnoemen van kunstenaars en hun levensbijzonderheden, vergist zich zeer. De heer Galland heeft dit veel te veel gedaan.

Op iedere bladzijde blijkt wat de schrijver onder bronnenstudie verstaat. Bronnen zijn voor hem archieven en stadsrekeningen, en daaruit een waarschijnlijkheidje op te diepen is het beste wat hij te doen weet. De gebouwen, de monumenten, dus de eigenlijke en de eenige bronnen, komen op den tweeden rang, en de niet meer bestaande worden vaak op gelijke lijn gesteld met die nog aanwezig zijn. — „*Meisterhaft, prachtvoll*", dat zijn de vleiende bewoordingen waarin iets over een kunstwerk gezegd wordt; maar daarmede houdt het ook geheel op. Vooral beeldhouwwerken zijn zeer stiefmoederlijk bedeeld. Op enkele uitzonderingen na bepaalt zich het werk van den schrijver alleen tot opnoemen.

Hierin ligt voor onze meening de hoofdfout van het geheele boek, een fout die zeer nadeelige gevolgen heeft. Uit die groote voorliefde tot het opsporen van namen of het bedenken van de mogelijkheid dat deze of gene een gebouw kån gemaakt hebben, ontstaan telkens geheel overbodige uitweidingen. Waarlijk, het kan ons niets schelen of de heer Galland op den klank af veronderstelt dat Jan Terwen, de maker van de Dordsche koorbanken, misschien in het Belgische Tervueren geboren is, en het is voor ons in het minst niet belangrijk dat Jacob Celijn, in de statsrekeningen van Kampen „van Kamerijck" genoemd, waarschijnlijk uit Cambray en niet uit Kamerijck in Utrecht afkomstig is, als dit, zooals hier, volstrekt niet dient om een eigenaardige richting bij hen te verklaren.

Het laatste deel, de beschrijving van verschillende steden, lijdt evenzeer aan deze fout. Daarin worden alle belangrijke gebouwen genoemd, dus ook de Gothische kerken, de niet meer bestaande stadspoorten enz. enz. Die beschrijvingen, zich bepalende bij opnoemen, geven daardoor niet de persoonlijke indrukken van den schrijver, maar zijn voor het grootste gedeelte nageschreven uit de oude stedebeschrijvingen en voorzien van de nu op eens waarheid geworden onderstellingen uit de voorgaande deelen. Dit alles maakt, dat men zeer voorzichtig zij den heer Galland als authoriteit aan te halen. De illustraties tusschen den tekst, uitgezonderd de reproducties van teekeningen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Ewerbeck of enkele hollanders, zijn onbeduidend. De reproductie is niet altijd even goed en sommige teekeningen middelmatig.

En vragen wij nu opnieuw als in den aanvang van dit opstel: is het werk van den heer Galland het boek dat wij verwachtten? dan moet het antwoord zijn, neen! Hoeveel verdienstelijks zijn arbeid ook moge bevatten, met hoeveel zorg hij ook heeft gezocht en bijeen verzameld, hoeveel waarde zijn boek moge hebben voor hen die de studie der Hollandsche kunst ter hand nemen, hoeveel goed hij er mede moge doen in zijn eigen land, voor ons is het niet *het* boek over Hollandsche bouwkunst. Wij vragen een ontwikkelingsgeschiedenis, geen opnoeming van namen en jaartallen; wij vragen waarheid, geen veronderstellingen; wij vragen volledigheid, die de schrijver niet geeft.

Maar van harte wenschen wij hem toe, dat zijn boek een tweede uitgave beleven moge en dat hij dan zal aanvullen wat hij nu te kort schiet. Dan ook zal hij gelegenheid vinden een aantal kleine onnauwkeurigheden weg te nemen bijv.: dat niet Brussel maar Antwerpen in 1585 door de Spanjaarden werd ingenomen; dat de koorbanken in Wouw geen getuigenis afleggen van den rijkdom der kleine Brabantsche gemeenten (die zoo mogelijk nog armer zijn geweest dan tegenwoordig), omdat die banken afkomstig zijn uit een klooster in of bij Antwerpen; dat Helmond boeit door zijn gothische kerk met gewelfschilderingen, waarvan zich niemand meer iets herinnert, en tal van andere die wij niet noemden, omdat zij geen beteekenis hadden voor de beoordeeling van het geheel.

CEMENT-MORTEL EN VORST.

In het Weekblad der Oostenrijksche ingenieurs en architekten Vereeniging komt eene mededeeling voor van den heer Bernhofer over den invloed van vorst op cementmortels, die ten doel heeft, allen die daartoe in de gelegenheid mochten zijn aan te sporen, proeven te nemen. Zonder deze komt men niet verder. Hetgeen genoemd blad ter kennis van zijne lezers brengt, is waard in ruimer kring bekend te worden, met de aanbeveling om de genomen proeven te herhalen, en zoo mogelijk te trachten meerdere andere te nemen en de resultaten daarvan ter algemeene kennis te brengen.

Reeds sedert langen tijd is het bekend, dat Portlandcement, vermengd met verdund zoutzuur, snel bindt en volkomen hard wordt, en dat Portland-cement, vermengd met geconcentreerd zoutzuur of met een oplossing van wijnsteenzuur of eene koud verzadigde oplossing van soda, plotseling stijf wordt en groote hardheid aanneemt. Een en ander deed den heer Bernhofer op de gedachte komen, Portland-cement en cementkalk met zand vermengd en met eene oplossing van gekristaliseerde soda, aan te wenden tot bereiding van mortel, en deze te gebruiken bij metselwerken, die uitgevoerd moesten worden bij een temperatuur van 10° R. onder het nulpunt, om daarbij den invloed van de vorst op dergelijke snelbindende mortels te kunnen beproeven.

Uit een proef, genomen op den 9 den December 1889, terwijl de termometer in de buitenlucht 10° R. onder 0° aanwees, kan het volgende worden opgemaakt.

Een breiachtig mengsel van 1 L. Portland-cement, gelijk aan 1.27 Kgr., en 3 L. rivierzand, aangemengd met eene oplossing van 1 Kgr. gekristaliseerde soda in 2 L. water, werd in een onverglaasde pot van gebakken klei blootgesteld aan een temperatuur van 10° R. onder 0°, van af half acht uur des avonds, tot 10 uur des voormiddags van den volgenden dag; des nachts was de koude gedurende eenige uren gedaald tot 14°, des morgens vroeg om 8 uur wees de termometer 11° en om uur 10 uur 7° R. aan. De mortelproef werd des morgers ten 10 uur in een lokaal gebracht en daar blootgesteld, gedurende 3 uren, aan de stralende warmte van een matig verhitte kachel.

Geheel dezelfde proef werd genomen met een mengsel, bestaande uit 1 L. of 0.85 Kgr. cementkalk, 3 L. rivierzand en een zelfde hoeveelheid van een oplossing van soda, als boven.

De proefstukken, die voor vakgenooten ter bezichtiging waren gesteld deden zien, dat de koude die gedurende 14½ uur op het mengsel had ingewerkt, volstrekt geen nadeeligen invloed had uitgeoefend op het binden der stof, daar na de matige verwarming der proefstukken, de vastheid van deze geheel in overeenstemming was met het tijdsverloop tusschen hunne vervaardiging en het oogenblik waarop de proeven omtrent de vastheid werden genomen.

Men mag alzoo met zekerheid aannemen, dat mortels van Portland-cement en cementkalk, bereid met eene oplossing van soda, wederstand bieden aan de schadelijke invloeden van vrij sterke vorst. Thans moet echter nog bewezen worden, eerstens of deze bij vriezend weder verharde mortels de verlangde vastheid zullen blijven behouden, en ten tweede of bij eene zoodanige koude, waarbij het nog mogelijk is in het uiterste geval metselwerken uit te voeren, de voor de genomen proeven aangewende hoeveelheid soda bepaald noodig is. Van die hoeveelheid soda hangt namelijk in hooge mate de prijs van dergelijke mortels af, zoodat een minimum hoeveelheid zeer gewenscht is. Soda immers, is bijna tweemalen duurder dan Portland-cement; dit veroorzaakt een stijging in de kosten van Portland-cementmortel en van cement-kalkmortel, van 1 tot 2 en van 2 tot 3, wanneer die mortels door oplossing van soda tegen vorst bestand zijn gemaakt.

De bovengenoemde proeven zijn niet van gewicht ontbloot. Het verdient evenwel aanbeveling ze hier te lande te herhalen, met de hier meer op onze werken gebruikelijke kalk- en cementsoorten, om vervolgens het aantal proeven uit te breiden met eene steeds kleinere hoeveelheid bijgevoegde oplossing van soda.

Een ieder zal aan de praktijk een grooten dienst bewijzen niet af te wachten wat anderen doen, maar waar en wanneer het mogelijk is proeven te nemen en de uitkomsten daarvan in wijder kring bekend te maken. Dit Weekblad zal daarvoor zeker gaarne zijn kolommen ter beschikking stellen. v. C.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN, 27 December 1889. Onder de ingekomen stukken is een brief van de Maatschappij met de mededeeling, dat de antwoorden op prijsvragen uitgeschreven in 1888, in Januari 1890 bij onze Afdeeling zullen worden tentoongesteld. Verder wordt bekend gemaakt, dat de Afdeeling twee harer donateurs heeft verloren, den heer Drucken door vertrek naar Amsterdam en den heer Quintus door den dood.

Nog was ingekomen een jaarverslag over 1888 van Architectura et Amicitia en een verslag van de werkzaamheden van de afdeeling 's Gravenhage; voorts nog een aantal vragen door de Maatschappij, om door de Afdeelingen te worden beantwoord. De heer Raammaker gaf een uitvoerig verslag van de dezen zomer gehouden excursie naar Bremen. Dit verslag deed ons in gedachten de reis medemaken en de mooiste punten werden nog eens genoemd en besproken. In een volgend verslag hoop ik deze reis eens wat uitvoeriger te behandelen. Door het verlies van twee onzer donateurs, stelde de Voorzitter voor om niet over te gaan tot inteekening op het woordenboek van den heer Schill en Haverkamp. De heeren Braat en Eisses werden met algemeene stemmen aangenomen als kunstlievende leden. Verder werd nog medegedeeld, dat de heer professor Blok in de maand Maart als spreker zal optreden. In de pauze werden bezichtigd een collectie photografiën van de koorstoelen in Bolsward en het werk genaamd Denkmäler Deutscher renaissance.

Na de pauze werd medegedeeld, dat bij 't bestuur geen wetswijzigingen waren ingediend en ook bij 't bestuur daar geen aanleiding toe bestond. Door de Penningmeester wordt de begrooting voor 1890 ter inzage gelegd, waaruit blijkt dat de finantiëele toestand der afdeeling gunstig mag worden genoemd, en in een volgende vergadering zal die begrooting worden vastgesteld. Nu wordt overgegaan tot het kiezen van drie bestuursleden in plaats van de aftredende heeren Huurman (Voorzitter), Boswinkel (2de Secr.), en Riepma (Bibliothecaris). Als Voorzitter wordt nu gekozen de heer Raammaker, voor de beide anderen de heeren Sips en Eisses. De heeren laten zich deze benoemingen welgevallen.

De heer Kramer stelt voor de afdeeling eenige door hem vervaardigde photografiën beschikbaar, welk geschenk dankbaar wordt aangenomen. De heer Sips dankt den heer Huurman voor 't geen hij gedaan heeft voor de Afdeeling en wenscht de nieuw gekozenen geluk met hunne benoeming.

Na dankzegging voor de getrouwe opkomst wordt de vergadering gesloten. Door de mode-ziekte was de opkomst niet zoo groot als anders.

AFDEELING ARNHEM, 8 Januari 1890. Na opening der vergadering door den Voorzitter, leest de Secretaris de notulen der vorige vergadering, die goedgekeurd worden.

De Voorzitter deelt mede dat het bestuur, naar aanleiding van het gesprokene in de vorige vergadering, een bezoek heeft gebracht aan den boulevard en de aangrenzende straten, om de wijze van bouwen aldaar te zien, en na te gaan, wat deze Afdeeling daartegen zoude kunnen aanvoeren. Als gevolg der gehouden beraadslaging meent het bestuur te moeten opmerken, dat op vele plaatsen in en om de stad huizen zijn gebouwd, die, uit een *schoonheidsoogpunt* beschouwd, weinig beter zijn dan arbeiderswoningen door geen of een onbekwaam bouwkundige ontworpen en uitgevoerd. Den eigenaren van zulke gebouwen is het alleen om geldelijk voordeel te doen, en zij zijn met het uiterlijk voorkomen daarvan al zeer spoedig tevreden. De Afdeeling zal niets aan deze wijze van bouwen kunnen veranderen, zoolang het publiek zelf niet in staat is daarover te oordeelen, en niet gevorderd wordt dat, even als vroeger, bouwmeester en uitvoerder van eenig werk, erkend bekwame mannen zijn.

En wat de *constructie* der gebouwen betreft: de Voorzitter herinnert aan de wenken door deze Afdeeling aan het Gemeentebestuur gegeven, bij het samenstellen van de tegenwoordig in werking zijnde bouwverordening, en de weinige opmerkzaamheid, die daaraan is geschonken. Hij drukt den wensch uit, dat de leden van de Afdeeling zooveel mogelijk zullen trachten in beide besproken opzichten eventueel beter werk te leveren, en hun invloed zullen gebruiken, om den bestaanden toestand te verbeteren.

Dit antwoord van 't bestuur lokt ruimschoots discussie uit en doet vragen, op wiens weg het dan wel zoude liggen, om de aandacht van belangstellenden op den besproken toestand te vestigen, als de afdeeling meent dit niet op zich te kunnen nemen.

Het oordeel van het meerendeel der aanwezigen is, dat ieder, die van het protesteeren werkelijk iets goeds verwacht, zijn stem zal kunnen doen hooren. Adressen zullen eenvoudig niets uitwerken, wel persoonlijke invloed.

De ingekomen antwoorden op de prijsvragen, uitgeschreven in het jaar 1888 door de Maatschappij, worden ter tafel gebracht en bezichtigd. De uitgebreide collectie teekeningen wrodt met de noodige aandacht beschouwd, en daarbij kennis genomen van de opmerkingen der Jury. Hierop sluit de Voorzitter de vergadering.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 10 Januari 1890. De Voorzitter opende de Vergadering met een heilwensch op de eerste bijeenkomst van het pas begonnen jaar en wijdt daarbij eenige woorden aan de nagedachtenis van den heer B. Reinders, den 8n dezer zoo geheel onverwacht overleden, die ook als Secretaris deze afdeeling enkele jaren gewichtige diensten bewees.

Aan den heer Fr. van de Loo Sr., steenfabriekant te Bemmel bij Nijmegen, was op zijn verzoek de gelegenheid gegeven in deze vergadering eenige monsters ter bezichtiging te stellen van de door hem vervaardigde nageperste Waalsteenen. Met belangstelling volgden de leden de mededeelingen welke de fabriekant omtrent zijn steenen deed, en allen roemden de zuivere vormen en profilleeringen niet alleen, maar ook de weinige poreusheid. Door den heer van de Loo werden meerdere exemplaren van zijn nieuwen catalogus ter verspreiding uitgereikt.

De Voorzitter betuigde hem dank voor de genomen moeite en sprak den wensch uit dat het fabriekaat, hetwelk zoovele inderdaad goede eigenschappen bezit, meer en meer toepassing moge vinden.

Alsnu was aan de orde de behandeling der antwoorden, ingekomen op de vragen door de Maatschappij gesteld, en als zoodanig Vraag I »Zijn er voor het onderzoeken van trassoorten betere proeven bekend dan de naaldproef." Volgens de overtuiging van de heeren C. F. Rademaker en J. van Raamd, welke de beantwoording op zich hadden genomen, verdient de *trekproef* meer aanbeveling dan wel de *naaldproef*, doch zoude, door de oprichting van een proefstation voor bouwmaterialen, deze vraag tot een goede oplossing zijn te brengen.

Nadat door enkele leden daaromtrent eenige beschouwingen waren geleverd, nam de Voorzitter daaruit de conclusie: dat de trekproef beter is dan de naaldproef, wat betreft den *samenhang*, en de zoogenaamde bakjesproef, voor zooveel de *waterdichtheid* aangaat, en werd met die wijziging dit antwoord vastgesteld.

Wegens het reeds gevorderde uur moesten de mede ingekomen antwoorden op de vragen IV, V, VI, IX en XI tot later worden uitgesteld en sloot de Voorzitter de vergadering.

INGEZONDEN.

De Redactie ontving onderstaand schrijven, ter wederlegging van een bericht, zijn oorsprong hebbende in het verhandelde in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

In het *Bouwkundig Weekblad* van 14 December 1889 wordt gezegd dat omtrent de kosten van het nieuw Ministerie van Justitie te 's Gravenhage tot dusverre geheimzinnigheid heerschte, en dat thans uit eene mededeeling van den Minister van Justitie blijkt dat die kosten *f* 30 per M^3 bedragen hebben.

Die geheimzinnigheid is minder groot dan beweerd wordt; immers reeds in den Eigen Haard van 1881 heb ik medegedeeld dat de eigenlijke ruwe bouw heeft gekost *f* 645.000 en dat het gebouw met binnenwerk toen *f* 850.000 kostte. Later is nog meer binnenwerk gemaakt (kasten, tegels, schilderwerk enz.), zoodat het totale bedrag thans *f* 878.833 beloopt, en de kosten van het gebouw met al het binnenwerk en de decoratie *f* 25.17 per M^3 bedragen.

Het cijfer van *f* 30 per M^3 bovenbedoeld moet op min nauwkeurige berekeningen berusten.

VICTOR DE STUERS.

BERICHTEN.

Aan het jaarlijks verschijnend vergelijkend overzicht van al de te Amsterdam in publieke veiling gebrachte vaste goederen gedurende het tijdvak 1880—1889, door de firma Blikman en Sartorius opgemaakt, ontleenen wij het volgende:

In 1889 werden aangeslagen 1777 perceelen, tegen 1610 in 1888: verkocht werden 1051, tegen 872; opgehouden 563, tegen 591; aangeslagen en niet geveild 163, tegen 147.

In 1889 werd verkocht voor *f* 7.684.873, opgehouden voor *f* 5.663.178, dat is een totaal bedrag van *f* 13.348.059.

In het jaar 1888 werd verkocht voor *f* 6.475.271, opgehouden voor *f* 5.296.928, zijnde een totaal bedrag van *f* 11.772.199.

Uit de cijfers van het laatste jaar blijkt, dat de toestand in geenen deele is verminderd en met nog meer juistheid is dit te bevestigen, wanneer men van het opgehouden cijfer *f* 1.100.000 aftrekt en dat voegt bij het cijfer der verkochte perceelen; want hoewel de terreinen aan de Holl. Gasfabriek officieel voor die som zijn *opgehouden*, werd na de veiling ter kennis gebracht, dat de geheele massa uit de hand was *verkocht*. Op die wijze verkrijgt men de verhouding van ruim 8 millioen verkocht tegen ruim 4 millioen opgehouden, eene verhouding, die wel getuigt dat voor vaste goederen in het afgeloopen jaar geen teruggaande prijzen werden besteed, niettegenstaande het meerdere aantal in veiling aangeboden perceelen.

De gemeente Amsterdam bracht in 1889 in veilig 59 bouwterreinen van de voormalige Veemarkt, gezamenlijk groot 53 Aren en 24 centi Aren, waarvan 58 werden verkocht voor *f* 203.800.

Op 22 Mei 1889 werd het gebouw, »Felix Meritis geveild; ondanks velen het betreurden was dit gebouw in vele opzichten zoo geschikt, zoowel voor muziekuitvoeringen als voor andere behoeften van kunst en wetenschap, niet te behouden voor een zelfde doel; immers, voor concerten gelden thans andere eischen en zijn grootere ruimten noodig, en het onderwijs in kunst en wetenschap heeft een betere richting gekregen. Met het oog op dit statige gebouw, waarin thans een drukkerij is ingericht, blijft niet anders over dan de dankbare herinnering aan mannen als Willem Writs, Prof. J. H. van Swinden en zooveel anderen, die door de toen zeker grootsche stichting den stoot gaven om te geven wat nu beter is verkregen door akademiën en scholen voor nijverheid, voor kunst en voor ambachts-onderwijs.

Op 3 Juni werden de terreinen enz. van de glasblazerij aan den Amsteldijk voor *f* 71.400 verkocht. Deze industrie ging daarmede voor Amsterdam verloren.

Op 20 November werd de Holl. Gasfabriek met de terreinen, bijna 40.000 M^2, in veiling gebracht en later voor *f* 1.100.000 uit de hand verkocht. Deze veiling is van groot belang voor de stad, want er hangt veel van af, hoedanig de nieuwe buurt aldaar zal worden gebouwd.

In 1835 was die omgeving een grasvlakte met eenige molens en lage woningen, de Reguliers- en Ouwenkerk bolwerken genaamd. De heer W. H. Warnsinck kreeg toenmaals vergunning daar ter plaatse een tulle-fabriek te stichten. Het scheen echter dat deze industrie geen levensvatbaarheid had, want 10 jaren later, in 1845, werd de firma C. de Bruyn en Zn., suikerfabriekanten, eigenaren van de gebouwen en gronden, om aldaar een tweede gasfabriek op te richten. Eenige voorname gasverbruikers vereenigden zich met hem, ten 'einde de eerste stichting van dien aard, de Engelsche gasfabriek, door concurrentie in hunne macht te kunnen houden. Verder werden vele, maar geen bijzonder merkwaardige gebouwen verkocht.

Onze Correspondent te München zend ons de mededeeling, dat Z. K. H. de Prins Regent van Beijeren de uitvoering heeft goedgekeurd van een nieuwe brug over de rivier de Isar aan het einde der Regenten straat, volgens het ontwerp van den opper-directeur van publieke werken, de heer von Siebert. De kosten van dit werk, op *f* 180.000 begroot, zullen geheel worden bijgedragen door den Prins Regent.

De plaats waar de brug wordt gebouwd ligt ongeveer 580 M. beneden de Maximiliaanbrug. Het bed der rivier is daar vrij smal, maar in den loop der jaren zoodanig verdiept, dat zelfs bij zeer hooge waterstanden, het water niet buiten de oevers treedt.

De toestand laat geen versmalling toe van het rivierbed door

pijlers, zoodat besloten werd een ijzeren boogbrug te maken. De spanwijdte daarvan is 46.40 M.

Wat de constructie betreft, kan medegedeeld worden, dat het systeem van boogdragers is aangenomen met 1/9 pijlhoogte; het brugdek wordt door loodrechte stangen in verband met de bogen gebracht.

De boogconstructie zelve, berekend op zeer zwaar vervoer, is elegant en fijn van vormen, maar geeft toch een indruk van volkomen stabiliteit. De breedte van de brug is 9.60 M., voor het wagenverkeer, terwijl aan elke zijde van den rijweg een trottoir is aangelegd van 2.70 M. Die afmetingen zijn ruim voldoende voor het te verwachten verkeer.

Zestien lantaarns doen dienst voor verlichting, evenals vier obelisken, welke zeer fraai van vorm en versiering zijn en niet weinig zullen bijdragen tot den bevalligen indruk dien de brug zal maken.

Het verkeer te München wordt alzoo binnen kort een groot en origineel opgevat kunstwerk rijker, dank zij de vrijgevigheid van den Vorst.

Nog onlangs werd in dit blad een verzoekschrift van de Maatschappij van Nijverheid aan de Nederlandsche Regeering openbaar gemaakt, waarbij de vraag gedaan werd een proefstation op te richten.

Het antwoord, indien er al een zal komen, zal weder ongunstig zijn. Men kan dit op bijna zekere gronden voorspellen.

De Bondsraad in Zwitserland heeft in de Bondsvergadering het voorstel ter tafel gebracht, om ongeveer *f* 124.000 toe te staan, ten einde te voorzien in de voorloopig benoodigde gelden voor de oprichting van een proefstation, in verband met de Polytechnische School te Zürich.

Hier te lande is het nog tot geen voorstel zelfs gekomen.

De commissie, belast met het onderzoek naar de oplossing van het vraagstuk om de stelling van Amsterdam in oorlogstijd van drinkwater te voorzien, bestaat uit de heeren; Den Beer Poortugael, gen.-majoor, Schuurman, directeur der publieke werken te Amsterdam, Van Dissel, ingenieur van Rijnland, Pott, hoogheemraad van Amstelland, de Bruijn, ingenieur, Drabbe, luit.-kol, en Kool, majoor der genie.

De teekeningen, door eenige Nederlandsche architekten afgestaan voor de Parijsche Wereld-Tentoonstelling, zijn in het laatst der vorige maand te Amsterdam terug gekomen, en thans aan de eigenaars afgezonden.

De Commissie voor de Afdeeling Bouwkunst, vergaderde Vrijdag j.l., en werd ontbonden door den Voorzitter daarvan, den heer Dr. P. J. H. Cuypers, die den leden dank betuigde voor hetgeen zij in het belang der expositie hadden verricht.

Naar gemeldt wordt, heeft de heer A. A. Bekaar, aan wien met den heer Struve het onderzoek naar het fabriekswezen hier te lande was opgedragen, verzocht van die opdracht te worden ontheven en weder als ingenieur bij den waterstaat te worden ingedeeld.

De Gemeente Nijmegen is onverpoosd bedacht op verbeteringen en verfraaiingen der stad. Nu weder bekrachtigde de Raad het voorstel van B. en W. van drie huisjes met erven aan te koopen, om een der toegangswegen naar het postkantoor te kunnen verruimen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Tot adjunct-ingenieur bij de werken tot normaliseering van de rivier de Waal is benoemd de civiel-ingenieur H. van der Minne thans buitengewoon opzichter bij den Waterstaat te Nijmegen.

De asp.-ingenieur der Marine jhr. H. Rappart wordt te Fijenoord geplaatst en belast met het toezicht op den aanbouw van het stoomschip »Zeeduif".

De heer G. A. Fokker, werktuigkundig ingenieur, is gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot inspecteur 3e kl. bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen daar te lande.

Met ingang van 1 Jan. jl. is de gemeente-architekt van Doetichem, de heer H. J. L. Ovink, door den Minister van Justitie belast met het toezicht over de bouwwerken van het Rijksopvoedingsgesticht »de Kruisberg".

Aan den heer P. Tirion, gemeente architekt te 's Gravenhage, is de waarneming opgedragen van de werkzaamheden van Directeur der gemeentewerken aldaar.

Bij den dienst van den Waterstaat en de burgerlijke Openbare Werken in Nederlandsch-Indië, kunnen worden geplaatst eenige adspirant-ingenieurs.

Zij, die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór 5 Februari a.s., bij gezegeld adres, te wenden tot het Departement van Koloniën, onder overlegging van de bescheiden, welke zijn aangegeven in de *St.-Ct.* N°. 5.

Aan de uitzending is verbonden: *a.* overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der 1e klasse, c. q. ook voor het wettig gezin; — *b.* eene gratificatie voor uitrusting, ten bedrage van *f* 1500; — *c.* eene voorloopige bezoldiging van *f* 150 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië.

Zij, die ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld, verbinden zich tot teruggave van alle gelden, welke aan hen en te hunnen behoeve zullen zijn voldaan ter zake van overtocht en van gratificatie voor uitrusting, indien zij binnen den tijd van vijf jaren, na aankomst in Nederlandsch-Indië, anders dan ten gevolge van welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen onstaan, uit 's lands dienst worden ontslagen, of indien zij niet binnen den hun aangewezen tijd naar Nederlandsch-Indië vertrekken.

De bezoldiging van een adspirant-ingenieur bedraagt *f* 250 's maands. Die, verbonden aan de hoogere rangen, zijn te vinden in *Indische Staatsblad* 1887 N°. 185.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6113 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

6114

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6115

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condities. 6116

WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6117

6118

De Portland-Cement-Fabriek van

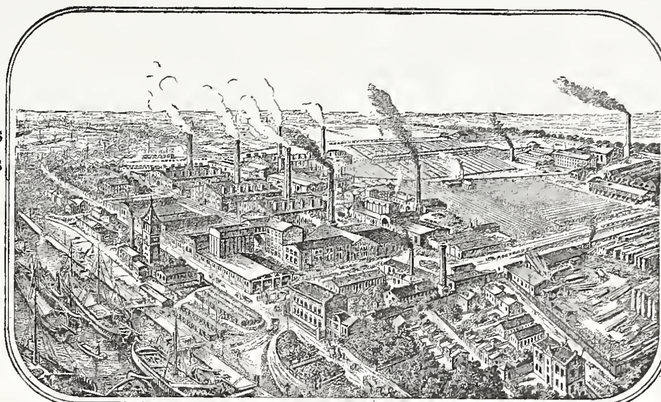
DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6119

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma As Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6120
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het Bouwkundig Weekblad, als voor dien van het jaar 1889 en die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
Heerengracht 246 Amsterdam.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6105 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6106

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 28sten Januari 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 505.

Het maken van eene Wachtkamer aan de wachterswoning op elk der stopplaatsen Raamsdonk en Raamsdonkveer, ten behoeve van den Spoorweg ZWALUWE—'sHERTOGENBOSCH.

Begrooting f 2170 —.

De besteding geschiedt volgens § 55 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Januari 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraal bureau (Afdeeling Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21sten Januari 1890, ten 11 ure v. m.

UTRECHT, den 10den Januari 1890.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6107

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door Asphalteurs.

6108 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

JAN HAMER & C°. — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

MANLOVE, ALLIOTT & Co's Werktuigen voor Stoomwasscherijen en

WASHINGTON, LYON's Patent Stoom Desinfecteer-Inrichtingen voor Gestichten, Ziekenhuizen, Hotels enz.

WESTON's Patent Hydro-Extractors.

WERKTUIGEN voor Stroohulzen fabrieken. 6109

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen enz.

BOYLE's Luchtpomp-Ventilators, Schoorsteenkappen, enz.

CARRE's Luchtdrukwaterreservoirs. (Waterleidingen in Gebouwen.)

MILDE's Micro-Telephonen (voor binnen- en buitenleidingen).

POPPE's Desinfectie-Inrichtingen voor privaatstelsels.

— Nederlandsche referentiën worden op aanvrage verstrekt. —

6110 JAN VAN DER POT,

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenigste waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.

van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.

BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en vrachten. KUNSTGRANIET systeem Pétitjean.

Prospectussen en prijscouranten worden op aanvraag franco toegezonden.

Gelieve op Voornaam en Adres te letten.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Houtvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6111

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6112

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

25 JANUARI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

XII.

Varietas delectat, zeggen de Latijnen, en ik zeg dat ik getracht heb verscheidenheid te brengen in mijn maandelijksche overzichten, waarvan dit het twaalfde is. Dat heeft intusschen heel wat moeite gekost; want waarlijk, de buitenlandsche bladen die mij ten dienste staan behandelen veel en velerlei stof, maar die is niet altijd van even veel belang voor ons. 't Is daarom, dat ik nu en dan ook wat over toestanden hier te lande heb gezegd, iets waarmede ik zal vervolgen.

Toevallig heb ik een lezer hooren zeggen, dat er wel wat te weinig over praktijk in de overzichten voorkomt. Ik heb dien mopperaar ter verontschuldiging van Eljen! medegedeeld hoe moeielijk het is, opgedane ondervindingen van praktische mannen meester te worden, daar ik dat dit zelve reeds meer dan eens gewaar was geworden. Toen ik daarna, dankbaar voor de opmerking, de inhoudsopgave van mijn overzichten op bladzijde 311 van den vorigen jaargang eens inzag, meende ik met een soort zelfvoldoening te bespeuren, dat de praktijk waarlijk niet zoo bijzonder uit het oog was verloren.

Met hetgeen ik verder — ik noem hier maar een van vele dergelijke opmerkingen — heb opgevangen, hoop ik mijn voordeel te doen; met gelijken moed als vroeger begin ik de filtreerinrichting in werking te brengen.

In mijn overzicht, voorkomende in het Bouwk. Weekblad van 13 Juli 1889, praatte ook ik een woordje mede over de Amsterdamsche duinwaterzaak. Ik kon niet gelooven, dat de duinen „uitgeput" zouden zijn, noch dat de gevallen regen, zoo als ergens beweerd werd, zeven jaren — zegge 7 — noodig zou hebben om door de duinen heen te dringen tot op de diepte waar het als duinwater kan worden opgevangen. Zie, dat waren van die fameuse dooddoeners, die men misschien in groote vergaderingen van 9/10 advokaten kan verkondigen, maar waarvan de technicus rilt.

Niet lang geleden is ter visie van de Raadsleden gelegd het rapport, opgemaakt door de Commissie voor het onderzoek der duinwaterleiding, en ziedaar meer licht over deze voor Amsterdam zoo belangrijke zaak, het watergebrek des zomers, ontstoken.

Aan dat rapport ontleenen wij, dat de Commissie aanbeveelt verschillende maatregelen te nemen reeds in het vroege voorjaar van dit jaar, omdat het haar anders zeer wel mogelijk voorkomt, dat in den zomer van 1890, onder gelijke omstandigheden van regenval en verdamping als in 1889, nog grooter watergebrek dan in dat laatste jaar zich zou doen gevoelen, wijl toen hoofdzakelijk gepompt is uit een pas aangelegd kanaal, welks voorraad aanmerkelijk kan verminderen.

De Commissie stelt voor tweeërlei verplichting aan de Duinwatermaatschappij op te leggen, als: 1°. het leggen van draineerbuizen op bepaald door haar aangewezen plaatsen en volgens het stelsel door haar medelid, den heer Th. Stang, Directeur der Haagsche waterleiding, toegepast op de prise d'eau aldaar. Deze buizen

zullen een middellijn van 18 tot 24 Eng. duimen moeten hebben, en in een helling gelegd worden tot aan een verzamelput ter diepte van 3.50 M. onder A.P., uit welke het water met behulp van een stoompomp op het zoogenaamde Sprenkelkanaal, een verzamelkanaal voor het duinwater, moet worden opgepompt; 2°. stelt de Commissie voor, de drukhoogte van 48 M. boven A. P. te handhaven, voor zoover en zoolang de prise d'eau voldoende water levert.

Verder blijkt uit het rapport, dat verschillende oorzaken samenwerken tot de gebrekkige levering van duinwater. Zoowel de prise d'eau in de duinen als de middelen tot watertransport naar en tot waterverdeeling in de gemeente behoeven verbetering. Gebrek aan water te Leiduin, veroorzaakt doordat de bodem der verzamelkanalen te weinig beneden grondwaterstand zijn gelegen, is oorzaak van het weinige water in 1889. Wegens dit gebrek werd (N.B.) door de concessionarissen de drukhoogte te Leiduin bij wijlen zeer laag gehouden om waterverbruik te beperken. Die drukhoogte kan zijn 48 M. boven A. P., maar werd soms slechts op 26 M. gehouden. Een groot gedeelte van de duinstreek, waarin het kanaalnet ligt, wordt schier niet gedraineerd, welke toestand verbeterd zal worden door de plaatsing der bovengenoemde draineerbuizen, die in elk geval nuttig en noodig is om de prise d'eau in overeenstemming te brengen met de overige inrichtingen der duinwaterleiding, als pompen, filters en aanvoerbuizen, waarbij tevens gelet behoort te worden op verbetering der middelen voor aanvoer van water naar Amsterdam. Ook zegt de Commissie, dat de uitvoering dier werken in het begin van 1890, vóór den zomer, in het watergebrek zal voorzien, en de drukhoogte op 48 M. gedurende het vereischte gedeelte van het etmaal zal gehandhaafd kunnen worden.

De uitgaven, met deze werken gemoeid, worden begroot op ten hoogste ƒ 180.000, waarna de Commissie opmerkt, dat deze voorloopige maatregelen, hoewel daarvan verbetering te verwachten is, niet de bedoeling kunnen hebben om de waterlevering te doen geschieden overeenkomstig de in de concessie gestelde eischen.

De gemeente heeft nog geen beslissing genomen, maar, die zal waarschijnlijk wel spoedig vallen; daarbij zal men zonder twijfel gaarne de hulp willen aanvaarden van den heer Th. Stang, die zich ten zeerste bereid heeft verklaard om desgewenscht de ambtenaren der gemeente met de door hem verkregen ervaring omtrent waterleidingen ter zijde te staan.

Mij dunkt dat gebleken is, dat de Duinwaterleiding-Maatschappij meer eene winstgevende geldbelegging op het oog heeft gehad dan stipte nakoming der concessievoorwaarden, dat de aanleg van vele werken, vooral uit de laatste jaren, feitelijk meer dan onvoldoende was, waarop ik reeds vroeger heb gewezen, dat vele inrichtingen verwaarloosd zijn en knoeierig samengesteld, en dat de ambtenaren der gemeente daarvan niet ten volle overtuigd waren. Laat de gemeente daarom de hulp niet versmaden van een man, die in de technische wereld hoog staat aangeschreven als authoriteit op het gebied van waterleidingen.

Over dit onderwerp is het volle licht verspreid; een ander, van even veel belang, de waterverversching te 's Gravenhage, wordt, jammer genoeg, hoe langer hoe duisterder. Op welke wijze de gemeenteraad zich daar nog uit zal redden, is niet te vermoeden. Zeven, zegge 7 minstens, rapporten 1) liggen voor den raad, het eene tegenstrijdig aan het andere, en met elk rapport wordt de zaak zelfs duisterder. Den nieuwen Directeur der gemeentewerken wacht alzoo een moeielijken werkkring, want verbetering van het rioolstelsel, alzoo afschaffing van het loozen op de grachten, schijnt zich als een reddingsmiddel op den voorgrond te dringen. In elk geval, wanneer dit het vermeende of overdreven kwaad voor Scheveningen al niet wegneemt, het zal zeker ten goede komen aan de Hagenaars. Waarlijk, 's Hage mag wel naar een kundig en praktisch man uitzien.

Voor eene nog niet lang geleden gepleegde daad, die thans wel overwogen moet worden, heeft de geemeente echter een kleine reprimande noodig, namelijk voor de benoeming van den ambtenaar ten stadhuize — een commies, geloof ik — voor de gemeentewerken. Waar het, gelijk hier, meer dan wenschelijk was een technisch ontwikkeld man te benoemen, werd de voorkeur gegeven aan een rechtsgeleerde. Maar de meesters in de rechten hebben in Nederland nu eenmaal op allen en alles iets voor, en, wat het ergste is, velen hunner zien uit de hoogte op de techniek en de kunst neer. Wat mij betreft, men heeft dit wel eens kunnen opmerken, die waardeering is réciproque, wanneer ik denk dat men met een groot woord wil oordeelen over zaken waarvan men niet genoegzaam kennis draagt.

Nemen wij thans onze buitenlandsche bladen ter hand, dan vinden in de Deutsche Bauzeitung eenige mededeelingen gedaan over asphalt-bestrating, waarover menig ambtenaar eener gemeente kan nadenken. Daarin wordt vermeld, dat men in Berlijn al meer en meer terug komt van houtbestrating, om in plaats daarvan asphaltwegen aan te leggen, waaruit natuurlijkerwijze volgt, dat de maatschappijen, die deze bestratingen leveren voortdurend bedacht zijn op het aanbrengen van verbeteringen. Zoo is gebleken, dat steeds herstellingen noodzakelijk zijn ter plaatse van de aansluiting der asphalt aan de granieten banden ter weêrszijden van den rijwegen; men tracht dit nu te voorkomen door er platen van sterk samengeperste asphalt te leggen, van 25 c.M. vierkant, die met asphaltpek aan de onderlaag van beton, aan de steenen banden en onderling verbonden worden. In den laatsten zomer heeft men bovendien in een der Berlijnsche straten een andere proef genomen. Nadat de weg was samengesteld uit asphaltpoeder, dat met warme stampers en walsen samengeperst en met het beugelijzer glad gemaakt was, is de bestrating met een zware stoomrol nog meer samengeperst tot de vereischte dikte van 5 c.M., om daardoor meer sterkte te verkrijgen.

Volgens den K. Reg. Bouwmeester Daehr wordt bij de gewone samenstelling der asphalt-wegen slechts een dikte van 6 m.M. der grondstof volkomen hard, terwijl het overige van de oorspronkelijk meestal 6 c.M. dikke laag eerst langzamerhand door het wagenvervoer in dien vasten toestand komt. De golvingen die meermalen in dergelijke bestratingen zijn waar te nemen, duiden op een ongelijkmatig hard geworden grondstof. De bovenge-

1) De rapporten zijn van de heeren Van der Vegt en Dr. Koppeschaar, Dr. Pareau, Ten Boekhorst en Dr. Went, Fijnje en Prof van Overbeek de Meyer.

noemde stoomwals, waarvan het gewicht uit de ondervinding nog zal moeten blijken, kan tot verbetering aanleiding geven. De zelfde schrijver raadt tevens aan, proeven te nemen met grootere platen samengeperste asphalt, dan die van 25 c.M. vierkant, om daarmede geheele wegen samen te stellen.

Prof. Dietrich deelt naar aanleiding van het bovenstaande evenwel mede, dat reeds meermalen proeven zijn genomen met het nawalsen van pas aangelegde asphalt-bestratingen, echter zonder gunstig gevolg. Ook zijn asphalt-platen reeds in 1872 vervaardigd geworden, en hebben gunstige resultaten opgeleverd, die echter niet beter waren dan die van den op gewone wijze aangelegden asphaltweg.

Uit latere mededeelingen van den heer Daehr blijkt echter, dat het van veel belang mag worden geacht meerdere proeven op dit gebied te nemen. Hij zegt, dat het walsen van een afgekoelde asphaltlaag op een deel van de Scharnhorststraat te Berlijn, eenige dagen nadat die weg gereed was, heeft plaats gehad met een stoomwals van 24 ton gewicht, en de dikte der volkomen harde bovenlaag daardoor werd opgevoerd tot 1.5 m.M. [1]) Daar de laag van uit de zijkanten naar het midden van den weg was aangelegd, was in de as een doorgaande spleet zichtbaar van 15 m.M. wijdte, die zich echter achter de stoomwals tot 2 m.M. samentrok, waarna de opening met heet asphaltpoeder werd gedicht. Deze bestrating is in goeden staat gebleven en is door het gebruik minder gegolfd dan andere. Wil men goede resultaten verkrijgen, dan is het van groot gewicht asphalt te gebruiken dat niet te mager, alzoo genoegzaam bitumineus is. Is de stof dit niet, dan werkt de wals nadeelig door het breken van de grondstof, en de groote drukking der gewone wagenraderen zal spoedig een volkomen ondergang van den weg veroorzaken. Wat de platen betreft deelt dezelfde schrijver mede, dat die waarmede te Berlijn proeven zijn genomen, vervaardigd zijn onder een druk van 72 Kgr. per 1 c.M^2., waardoor de dikte van 9 cM. tot 5 c.M. wordt samengeperst. De dichtheid, uitgedrukt in percenten der overblijvende dikte, bedraagt hier 80%, terwijl zij $33\frac{1}{3}$% is bij wegen op de gewone wijze vervaardigd, waarbij een laag van 8 c.M. poeder van asphalt tot op slechts 6 c.M. wordt geperst. De groote drukking waaronder de platen vervaardigd worden, kan niet anders dan een voordeel opleveren wat de duurzaamheid betreft. Trouwens de reeds in 1880 te Berlijn gelegde platen hebben tot den huidigen dag bewezen, dat zij zeer geschikt voor het doel zijn.

Omtrent twee belangrijke gebouwen wordt het volgende insgelijks aan de D. Bauz. ontleend. De architekt Wallot had in zijn oorspronkelijk bekroond plan voor het gebouw van den Rijksdag een koepel ontworpen, die van zeer veel invloed was en het geheele gebouw als 't ware beheerschte. Die koepel, evenwicht makende met de hoektorens, had den vorm van een vierhoekigen baldakijn met hoogen helm en lantaarn, was geplaatst boven de zittingszaal van den Rijksdag, de voornaamste lokaliteit van het gebouw, en werkte op zeer eigenaardige wijze. De talrijke bewonderaars van Wallot's schepping betreurden het daarom zeer, dat hem opgedragen werd van dit denkbeeld af te stappen, en het noodzakelijk hoogere gedeelte te plaatsen in de hoofdas van het gebouw boven een wandelruimte voor de afgevaardigden. Na veel studie vond de architekt ook daarvoor een gelukkige oplossing in een koepel op een achtzijdigen tamboer, maar deze kon niet met goed gevolg wedijveren met de oorspronkelijke en kwam ook slechts gedeeltelijk aan het geheel ten goede. Toch werd tot uitvoering besloten. Maar om verschillende aesthetische redenen, zooals de goede verhouding van de inwendige ruimte, en o. a. ook wegens de eischen eener goede verwarming, stootte men bij de uitvoering alras op zwarigheden; de architekt ging er namelijk om genoemde redenen toe over de onderzijde van den tamboer met een gewelf af te sluiten. Dit zondigen tegen de waarheid — de koepel immers werd een aanhangsel dat niet strookte met het inwendige — vond geen genade bij de bouwcommissie die in hoogste instantie moet beslissen, en de oplossing werd slechts toegestaan wanneer de geheele koepel ook inwendig zichtbaar bleef. Dit nu bleek onmogelijk te zijn, waarom besloten werd weder terug te keeren tot het in 1882 bekroonde plan, hoewel ook dit zijn bezwaren had, daar de zaal voor de zittingen van de bovenverdieping intusschen verplaatst was geworden naar de hoofdverdieping.

Niettegenstaande dit heeft de bouwmeester toch weder een eigenaardige oplossing aan de hand gedaan, zijnde eene lager gehouden bekroning van de zaal, eindigende in een helm, die uit ijzer, gedreven koper en glas is samengesteld en tevens het bovenlicht van de zaal vormt. Twee jaren lang heeft de bouwcommissie over dit nieuwe voorstel geraadpleegd, waartegen hoofdzakelijk werd aangevoerd, dat bij het maken der grondmuren op deze constructie niet was gerekend, en men alzoo thans toevlucht moest nemen tot hulp-constructiën die voor een monumentaal bouwwerk als dit afkeuring verdienden. Ook werd getwijfeld aan het voldoende van de verlichting, en geacht dat de koepel-oplossing te profaan was voor het huis van den Rijksdag. Voor en tegen deze meeningen is veel geschreven en gepraat, maar ten slotte heeft de architekt zijn pleit gewonnen en keurde de bouwcommissie met algemeene stemmen, ten spijt van zoo vele hoog theoretische beschouwingen, het nieuwste ontwerp goed op den 13n Januari j l. Deze dag blijft daarom een der merkwaardigste in de geschiedenis van den bouw van dit grootsche monument.

Het tweede belangrijke gebouw is het nieuwe politiegebouw, tot welks stichting, van 1879 besproken, reeds in 1885 werd besloten. Dat dit een belangrijk bouwwerk is, wijst de geëischte nuttige oppervlakte aan, die verlangd werd 21.752 M^2 te zijn, en bij uitvoering gebracht is op 24.365 M^2. Het staat geheel vrij, heeft een hoofdfacade van 196 M. en een voornaamsten zijgevel van 92 M. De andere lange gevel heeft een hol gebogen rooilijn, die niet vermeden kon worden in de nabijheid van de spoorbaan door de stad. Wegens de weinige breedte der omliggende straten, heeft de architekt, de stadsbouwraad H. Blankenstein, slechts op één hoek meerderen nadruk kunnen leggen, en daar een voorspringend en hooger gedeelte gebouwd, circa 12 M. in het vierkant. Op dat punt, waar het fraaiste uitzicht genoten kan worden, liggen ook de lokalen voor de voornaamste bestemming. De aan den ontwerper

1) Waarschijnlijk zal dit 1.5 c.M. moeten zijn.

opgelegde eischen waren zoodanig, dat zij slechts vervuld konden worden door de oprichting van een gebouw, dat behalve een sousterrein vier verdiepingen telde, en bovendien acht groote binnenplaatsen, die allen voor voertuigen toegankelijk zijn.

De enorme lengte van het gebouw maakte het noodzakelijk een doorrit te maken, liefst in het verlengde van een tegenover den langen gevel uitmondende straat. De toegang tot dezen met glas overdekten doorgang voor voetgangers en voertuigen, ligt in een vooruitspringend gevelgedeelte, ter breedte van circa 35 M. Deze risaliet vormt niet het midden van den 196 M. langen gevel, hetgeen echter geen misstand veroorzaakt, daar die gevel toch niet in zijn geheel is te voorzien wegens de geringe breedte der straat, die slechts 19 M. is. De hoofdzaak bij de indeeling van het beschikbare bouwterrein was niet anders, dan het ontwerpen van een aantal goed verlichte en gemakkelijk te bereiken lokalen voor elk der onder dak te brengen afdeelingen van dienst, en voorts zorg te dragen dat bij wijzigingen in de eischen, ook zonder veel moeite en kosten de lokaliteiten kunnen veranderd wornen. Daarom zijn overal, waar niet wegens overwegende eischen bepaalde onveranderlijke indeelingen zijn aangelegd, ijzeren balken gelegd, zoowel onder als boven binnenmuren, zoodat geheel naar eisch massieve wanden kunnen worden afgebroken of nieuw opgetrokken. Elke wand op elke verdieping moet alzoo op zich zelf staan. Alleen de behoorlijke indeeling van de dienstwoningen en de cellen voor gevangenen hebben zwarigheden opgeleverd.

Het gebouw heeft een hoogen sokkel van Belgischen granietsteen; de buitengevels zijn verder met levendig roode verblendsteenen bekleed, de gevels der binnenplaatsen met dergelijke lederkleurige steenen. Constructieve en versierende deelen der buitengevels zijn uitgevoerd in Silezischen zandsteen of daarmede in kleur gelijk zijnde terra-cotta. Ornamenten en figurale reliefs zijn van gebakken klei, gedeeltelijk in kleuren en op verglaasden of vergulden ondergrond. De vlakke daken zijn met houtcement gedekt, de koepels op den hoek en boven de genoemde risaliet, met koper bekleed.

Het bouwterrein heeft een oppervlakte van 15.777 M^2., waarvan 10.610 M^2. bebouwd zijn. Het gebouw is alzoo het grootste van geheel Berlijn, naast het koninklijk paleis en het gebouw voor den Rijksdag, welk laatste 11.183 M^2. bebouwd oppervlak heeft. De kosten hebben bedragen 4.850.000 R. M. voor het gebouw en 250.000 R. M. voor nieuwe meubels, in het geheel alzoo 5.100.000 R.M. of *f* 3.060.000. Met den eigenlijken bouw, na afbraak der vroeger aldaar staande gebouwen en de noodige grondwerken, werd in het voorjaar van 1886 een aanvang gemaakt en op 1 October 1889 werd de inrichting in gebruik genomen. De uitvoering heeft dus ongeveer drie en een half jaren geduurd.

De D. Bauzeitung geeft bij een uitvoerige beschrijving de voornaamste plattegronden een perpectief-afbeelding, die een zeer gunstigen indruk van het kolossale bouwwerk geeft.

Een veel grooter en veel kostbaarder bouwwerk is onlangs, ver van hier, ingewijd; het is het grootste spoorwegstation der wereld, niet in eenige stad van Europa, maar in Engelsch Indië, te Bombay. Tien jaren heeft de bouw geduurd, die *f* 44 887.000 heeft gekost. Men gaat bij dit cijfer aan een vergissing gelooven. Het gebouw is niet alleen zeer rijk, maar draagt ook een artistiek karakter. Een groot beeld, den vooruitgang voorstellende, bekroond een centralen koepel. De zeer rijke details, uit- en inwendig, zijn hoofdzakelijk van inheemsch marmer en houtsnijwerk, het laatste een tak van industrie die in Indië allerwege met groot talent en veel smaak wordt beoefend.

Zooals Voorburg langzamerhand aan de Hofstad groeit, en Nieuwer-Amstel al reeds één is met de Hoofdstad, zoo is Schwabing aan München gegroeid. Bij ons te lande is het bij annexatieplannen gebleven, maar de Beyersche hoofdstad zal op 1 Januari 1891 met Schwabing vereenigd zijn, ten bate van beide steden. München kan zich dan ongehinderd verder uitbreiden, en de daar reeds sinds langen tijd gewenschte ringbaan aanleggen, welker rentabiliteit door vele inrichtingen van Schwabing als 't ware verzekerd wordt, o. a. door het goederenvervoer van reeds bestaande, of aldaar op te richten fabrieken. (Menig vaatje heerlijk Salvatorbier wordt o. a. uit die plaats naar de residentie verzonden.)

Schwabing heeft ook een uitstekende bank van leening, die aan Münchensche veel nadeel deed, een groot welingericht en schoon gelegen ziekenhuis, alwaar door de gemeente een oogenkliniek is ingericht, waar Hertog Dr. Karl Theodoor gedurende drie maanden van elk jaar zijne belanglooze hulp aan de lijdenden verleent. Schwabing heeft bovendien algemeen verspreide electrische verlichting, een groot kanalennet, en wordt reeds van drinkwater voorzien door de nieuwe Münchener waterleiding, dat echter daar dubbel zoo duur is als in München zelf. Is de aansluiting voor laatstgenoemde stad dus van groot belang, zij is het niet minder voor de te annexeeren stad, die in al de voordeelen gaat deelen, welke natuurlijkerwijze alleen voor steden van groote uitgebreidheid zijn weggelegd.

Ten slotte nog een merkwaardig bericht, namelijk dat de Russische regeering aan hare ambassades te Parijs, Londen, Weenen, Berlijn en Constantinopel eerlang ingenieurs zal werkzaam stellen, wier taak het is aan hun gouvernement inlichtingen te verstrekken over den vooruitgang op technisch en industrieel gebied in het land waar zij benoemd zijn. Ziedaar het goede voorbeeld van Duitschland, waarop ik vroeger reeds gewezen heb, gevolgd.

Rusland is ons in vele opzichten vooruit, en zoo dat niet waar is, dan toont het toch zeker op andere staten te willen winnen. Het gouvernement namelijk heeft aan een der ministeries een ambtenaar, zijnde een ingenieur, wiens taak het is zich voortdurend op de hoogte te houden van de buitenlandsche technische geschriften. Wellicht ben ik later in de gelegenheid iets meer over de belangrijke werkzaamheden van dezen ingenieur mede te deelen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 17 Januari 1890. De vergadering werd geopend door den Voorzitter, den heer Jacob F. Klinkhamer, waarna de notulen en het jaarverslag over 1889 werden gelezen en door de vergadering goedgekeurd.

Door den Penningmeester, den heer H. Moen G.Pzn. werd verslag uitgebracht over het gehouden beheer der financiën; de

rekening en verantwoording werd nagezien door een commissie, bestaande uit de heeren L. Bienfait, F. W. M. Poggenbeek en E. M. Rood.

Eerstgenoemde heer bracht verslag uit, en zeide dat hulde moest gebracht worden aan den Penningmeester voor zijn ordelijk beheer.

Door den Voorzitter werd den leden uitvoerig een voorstel van het Bestuur medegedeeld, om na uitgebracht verslag van den Penningmeester een geldelijk bedrag beschikbaar te stellen tot aanleg van een gasleiding in de benedenlokalen van het Maatschappelijk gebouw, waardoor de leden, wien overdag meestal tijd ontbreekt, bij gelegenheid van de avondvergaderingen van de tentoonstelling aldaar kunnen profiteeren. Door deze daad van de Afdeeling zou de Maatschappij in staat worden gesteld de permanente tentoonstelling uit te breiden door er een tentoonstelling van gastoestellen aan toe te voegen, op welk gebied voor den bouwkundige zoo wel als voor het publiek zoo veel belangrijks voorkomt, dat het ongetwijfeld eene aantrekking van de geheele permanente tentoonstelling zal uitmaken.

Na eenige gedachtenwisseling tusschen verschillende leden werd aangaande dit voorstel door den heer J. H. Franken als vertegenwoordiger der »Imperial" medegedeeld, dat de Maatschappij gaarne hare medewerking zal verleenen tot het uitvoeren van het door het bestuur voorgestelde plan.

Om tot de uitvoering te geraken, werd een crediet van *f* 165.— aangevraagd.

Na eenige discussie werd het voorstel aangenomen en het bestuur een crediet verleend van *f* 200 tot aanleg der gasleiding.

Nadat de begrooting over 1890, door den Penningmeester opgemaakt, was goedgekeurd, werden als bestuurslid herkozen de Secretaris Arn. A. M. Bruning en als Voorzitter de heer J. F. Klinkhamer.

Door het Eerelid den heer J. H. Leliman werden eenige mededeelingen gedaan over den schoolbouw in Zwitzerland, waarin een duidelijke beschrijving werd gegeven van de inrichting aangaande dien bouw, de ligging, de verlichting en verwarming en de bouwkosten der schoolgebouwen, die inderdaad model-inrichtingen mogen worden genoemd.

Ingekomen was een schrijven van de heeren N. M. Koning, technoloog, en L. Bienfait, ingenieur, waarin zij mededeeling doen het voornemen te hebben tot oprichting van een proefstation voor bouwstoffen en daar voor den moreelen steun verzoeken der afdeeling. Hierop is door het bestuur geantwoord, dat bij onbekendheid van de inrichting en wijze van werken voorloopig onmogelijk daaromtrent eenige toezegging te doen is, doch, ter gemoetkoming daarin, werd voorgesteld op eene vergadering nadere toelichtingen te geven.

De heer Koning zette het plan nader uiteen, waarbij bleek, dat de inrichting zal geschieden in aansluiting met de conferentiën in 1884 en 1886 gehouden te München en te Dresden. Voorloopig zal het onderzoek zich alleen bepalen tot tras, cement, bouwsteenen en verfsoorten. IJzersoorten zullen voorloopig achterwege worden gelaten.

De heer Bienfait gaf nog nadere toelichtingen aangaande de toestellen die zullen worden gebruikt.

Na het gehoorde bleek ten zeerste dat men met het plan der heeren was ingenomen.

Na nog eenige mededeelingen en nadat de heer J. H. Leliman het Bestuur had dank gebracht voor zijn bemoeiingen en opofferingen in 't afgeloopen jaar, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING „ARCHITECTURA", TE 'S GRAVENHAGE, 22 Januari 1890. De voorzitter opende deze eerste gewone vergadering in het jaar 1890 met een passende toespraak, waarna de notulen werden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding van de ingekomen mededeeling van het overlijden van den heer H. W. A. Croiset van Uchelen, oud-Voorzitter der vereeniging, werden door den voorzitter eenige woorden van waardeering gewijd voor al hetgeen de overledene in het belang der Vereeniging heeft gedaan. De vergadering betuigde haar deelneming in het verlies door zijn afsterven geleden.

Onder de ingekomen stukken werd vervolgens genoemd een afwijzende beschikking van B. en W. te 's-Gravenhage, op het door de Vereeniging gedane verzoek tot het kosteloos in gebruik verkrijgen van een Gemeente-lokaal voor het houden der schetsavonden.

De heer H. Baron werd na ballotage als lid aangenomen. Vervolgens was de bespreking van de vraag »*Wat moet Bouwkunst zijn?*", aan de orde gesteld.

De discussie over dit onderwerp was zeer geanimeerd. Sommige leden meenden dat het beantwoorden der vraag eerst mogelijk zou zijn, nadat een grondige verhandeling of lezing over het onderwerp was voorafgegaan. Andere leden vonden het daarentegen na de gevoerde discussie, zeer verkieslijk het antwoord, als het gevoelen der vergadering, in eene motie uit te spreken.

Na een en ander werd besloten het vaststellen van een antwoord tot de eerstvolgende vergadering aan te houden.

Als kunstbeschouwing waren door den heer E. F. Ehnle afgestaan een aantal fraaie etsen van Wm. Steelink.

Hiermede werd de vergadering gesloten.

PRIJSVRAGEN.

De Secretaris der Vereeniging »Vak en Kunst" te Dordrecht verzoekt ons mede te deelen, dat de antwoorden op de prijsvraag voor een *Kamerbetimmering* aan de adressen, bij de ontwerpen gevoegd, zijn teruggezonden.

Heeren ontwerpers, die geene adressen hebben opgegeven, worden uitgenoodigd hunne teekeningen te doen afhalen aan het adres van den heer H. E. van der Kaa, van Strij Singel n°. 1 te Dordrecht.

TENTOONSTELLINGEN.

Het Comité-Generaal voor de *Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen*, ontworpen door de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland, heeft aan alle leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst toegezonden de »Voorwaarden" en verdere bepalingen omtrent deze tentoonstelling.

De redactie van het *Bouwkundig Weekblad* bepaalt er zich daarom toe in herinnering te brengen, dat deze tentoonstelling gehouden zal worden in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, en geopend wordt op den 16den Juni 1890.

De lezers van dit blad worden aangespoord, zooveel mogelijk bij te dragen tot het slagen van deze hoogst nuttige onderneming.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

De heer A. E. Braat, agent van de portlandcementfabriek Josson & Co., verzendt allerwege kwartaalstaten van onderzoek van zijn portlandcement gedaan aan de Afdeeling Bouwmaterialen der Pol. School te Delft, en geteekend door den heer J. A. v. d. Kloes.

Eerstens bestaat er geen Afdeeling Bouwmaterialen aan de Pol. School die als zoodanig proeven neemt. De Polytechnische School heeft niets te maken met de proeven door den heer J. A. v. d. Kloes als particulier genomen, op verzoek van leveranciers, en ik acht het eene ongeoorloofde reclame, daarin de Polytechnische School te betrekken.

Ten tweede komt op den laatsten kwartaalstaat, rapport No. 11, eene beproeving voor, waaromtrent wordt opgemerkt, dat die op mijn order aan de Polytechnische School ter keuring zou zijn gezonden.

Dit is geheel onwaar. Ik heb niets aan de Pol. School gezonden, evenmin is voor mij eene keuring door den heer v. d. Kloes geschiedt. De zaak is als volgt.

De partij van 60.000 K.G., in dat rapport bedoeld, was door mij afgekeurd, omdat zij bij de beproeving niet voldeed en beneden 16 K.G. bleef. De leverancier verzocht mij de proef te herhalen, en hij wilde van zijn kant dan ook door den heer v. d Kloes een proef laten nemen. Daarom alleen zond de hoofd-opzichter van Asperen, op mijn order, uit een zelfde hoeveelheid cement uit de zakken getrokken, de helft in een kistje naar den heer v. d. Kloes de helft naar mijn bureau tot herhaling van de proef. Deze was schitterend wat den heer v. d. Kloes betrof. Mijn resultaat bleef

ongunstig, en een derde met evenveel zorg genomen proef evenzoo. De leverancier, de heer Braat, nam zelf ook nog een proef, waarbij hij wel voldoende resultaten verkreeg, maar die toch hemelsbreed van die van den heer v. d. Kloes verschilden.

Ik acht het daarom een ongeoorloofde reclame, om van een dergelijke partij alleen het schitterend resultaat mede te deelen van den heer v. d. Kloes, doch te verzwijgen dat de partij toch wegens drie met zorg verrichte proeven en daarbij geheel onvoldoend resultaat moest worden afgekeurd.

Ik acht het niet ondienstig, dit feit ter kennis te brengen van technici, daar m. i. niet alle reclame geoorloofd is, maar zich binnen zekere grenzen moet houden, en de leverancier het hier laat voorkomen als of het departement van Justitie gebruik maakt van een niet bestaande Afdeeling Bouwmaterialen der Pol. School te Delft en van de diensten van den heer v. d. Kloes voor keuring van materialen, en zich bij diens keuringen zou neerleggen.

Hoogachtend
De ingenieur-architekt voor de gevangenissen en rechtsgebouwen,
W. C. METZELAAR.

CORRESPONDENTIE.

Aan DR. GEORG GALLAND, *Privatdocent a. d. K. Technische Hochschule te Berlijn.*

Hooggeachte Heer!

Gij zoudt uwe »Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei" niet kunnen geschreven hebben gelijk gij dit gedaan hebt, wanneer u mijne moedertaal niet vertrouwd genoeg ware, om dit schrijven te verstaan.

Ik heb u maar weinig te zeggen. Doch na hetgeen in dit en in een ander weekblad reeds door enkelen mijner landgenooten over uw werk in het midden is gebracht, gevoel ik mij gedrongen de verzekering te geven, dat wij Hollanders er niet allen zoo over denken gelijk zij.

Daar leeft in ons Hollandsch gemoed nog waardeering genoeg voor anderman's verdiensten, om niet, in hun voetspoor, uw boek te willen gaan toesten aan *het* ideaal dat sommigen onzer zich mogen gevormd hebben van *het* standaardwerk over de geschiedenis van onze bouwkunst.

In bescheiden hope op den zooveel beteren arbeid, dien wij in de toekomst wellicht hunnerzijds mogen verwachten, willen wij al vast u dank zeggen voor het vele voortreffelijke dat gij ons gegeven hebt in uwe veelomvattende studie over de kunst van ons verleden.

Reeds in uw »Jugendarbeit: die Renaissance in Holland" zijt gij, de vreemdeling, almede ons bijwijlen ten gids geweest op onze eigen wegen, en gaaft gij ons stof tot nadenken, voor 't minst, over hetgeen tot onzen plicht behoorde om te doen.

En onvermoeid zijt gij werkzaam gebleven, hoofdzakelijk om *uwe* landgenooten op te wekken tot kennisneming en waardeering van onze nationale kunst.

Daarmede naamt u *ons* het werk uit de hand.

Wij benijden u daarom niet, maar wij schamen ons een beetje. Zoomin als wij het onzen Zuid-Nederlandschen broeder van IJsendijck en uwen, reeds verscheiden, landgenoot Frans Ewerbeck ten kwade duiden, dat zij onze monumenten gereproduceerd hebben in uitgaven, voor ons ook tot groot nut en van blijvende waarde, zoomin zij het onverdiende miskenning, die onzerzijds ten deel valt aan uw werk.

Het zij verre. Wij waardeeren dien arbeid, en danken u daarvoor. En namens velen in den lande kwijt ik mij, bij deze, van dien *plicht.*

Met bizondere hoogachting heb ik de eer te zijn
Uw dienstvaardige
Amsterdam. J. R. DE KRUIJFF.

BERICHTEN.

In de zitting van den Amsterdamschen Gemeenteraad van 22 Januari j.l. werd eene voordracht behandeld om voortaan in de bestekken der gemeentewerken eene bepaling op te nemen, waardoor den aannemer de verplichting wordt opgelegd, de werklieden ten genoege van B. en W. te verzekeren tegen ongelukken, hun op die werken overkomen.

Eenige Raadsleden slechts hadden bezwaren tegen de voordracht, die eigenlijk gezegd niet anders bedoelde dan een eerste proef, die met weinig moeite en opofferingen gepaard ging. Men meende, dat men beter had gedaan in de eerste plaats zorg te dragen voor het lot der vaste werklieden bij de gemeente, waarvoor eene Commissie uit den Raad was benoemd. Deze was echter nog niet met haren arbeid gereed.

De Wethouder van Publieke Werken beval de voordracht aan, omdat een proefneming in de bedoeling lag, waarbij juist met aannemersbestekken werd aangevangen, omdat deze over kortere termijnen loopen.

De voordracht werd met 23 tegen 6 stemmen aangenomen.

Naar wij vernemen zal de Minister van Waterstaat binnen kort aan de Tweede Kamer een voorstel doen tot herstelling van de viaducten bij het Centraal-Station te Amsterdam.

Voor de betrekking van inspecteur van de bouwpolitie te Rotterdam, op een jaarwedde van *f* 1500, hebben zich meer dan negentig adspiranten aangemeld.

Op Vrijdag 31 Januari a.s. des namiddags ten 2 ure, zal in het gebouw Diligentia te 's Gravenhage eene vergadering worden gehouden van belangstellenden in de oprichting eener »Nederlandsche Vereeniging tot Voorkoming van Ongelukken" in fabrieken en werkplaatsen.

De op ruime schaal verspreide uitnoodigingen tot het bijwonen van deze vergadering zijn onderteekend door de heeren Westerouen van Meeteren, technoloog, te Amsterdam, en Mr. H. J. A. Mulder, te 's Gravenhage.

Z. M. de Koning heeft zijne ingenomenheid aan beide heeren doen betuigen met hun streven, verklarende groote belangstelling in deze goede zaak te stellen.

De burgeravondschool der Rijks Hoogere Burgerschool te Tilburg wordt telken jare drukker bezocht. Zoo werd in den laatsten cursus aan de lessen deelgenomen door 244 leerlingen, meestal ambachtslieden, als: schrijnwerkers, timmerlieden, smeden, meubelmakers, beeldhouwers, enz., die zich in de onderwezen vakken goed kunnen bekwamen. Aan handteekenen werd door 164, aan lijnteekenen door 69 en aan wiskunde door 133 leerlingen deelgenomen.

Omtrent het aangekondigde wetsontwerp voor de scheidsgerechten op het gebied van industrie, voor Duitschland, heeft de met deze zaak belaste Commissie nog slechts één vergadering gehouden, waarin niet meer dan algemeene beginselen zijn aangenomen. Men heeft echter de overtuiging gekregen, dat de thans reeds verzamelde gegevens en de voorstellen van verschillende regeeringen, naar aanleiding van de vragen door de commissie gesteld, genoegzaam omvangrijk en belangrijk zijn, om den aangevangen arbeid spoedig te hervatten.

Over het verhandelde in de Donderdag j.l. gehouden vergadering van den Leidschen Gemeenteraad, deelt het *Nieuws v. d. Dag* het volgende mede.

In eene voltallige gemeenteraadszitting te Leiden, door vele belangstellenden bijgewoond, zou in behandeling komen: het voorstel van 7 leden, om de Stadszaal, in plaats van in de Breestraat, in te richten in het tegenwoordige Gravenstein. Hadden vele pennen de verschillende gevoelens over dat plan uiteengezet, waren er eenige adressen van verschillende corporatiën tegen dat plan bij den Raad ingezonden, een voorstel van 6 leden, om wel bij het eens in Nov. ll. genomen plan te blijven, maar dat te verbeteren door de Waalsche kerk daarbij op te nemen, kwam eerst ter sprake. De burgemeester bestreed dat voorstel, daar bij eene vroegere wettelijke regeling bepaald is, dat de kerkgenootschappen in het ongestoord bezit zouden blijven van de kerkgebouwen, welke zij toen bezaten, terwijl het zeer de vraag zou wezen, of de gemeente recht zou hebben tot eene beschikking te haren bate over de kerk. Een proces van langen duur zou daarvan het gevolg kunnen zijn. Zou nu het te verkrijgen voordeel kunnen opwegen tegen eene dergelijke houding tegenover de Waalsche gemeente? Hij stelde daarom voor, om, indien de Raadsleden hun voorstel niet wilden terugtrekken, dat voorstel niet in behandeling te nemen en anders 't aan het Dagelijksch Bestuur te renvoyeeren om advies.

Nadat nog andere leden hunne stem voor of tegen hadden doen hooren, en 't plan werd verdedigd òf met het oog op de meer te verkrijgen ruimte òf om nog betere uitgangen, vooral in geval van nood, te doen aanbrengen, of ook veroordeeld om der wille van de Waalsche gemeente en den eerbied, dien men voor dergelijke corporaties in acht behoorde te nemen, werd met 20 tegen 7 stemmen besloten om het voorstel in handen van B. en W. te brengen, en daardoor werd de uitvoering dezer urgente zaak weer, tot teleurstelling zeker van zeer velen, verschoven. Namens de 7 leden werd voorgesteld om in eene volgende vergadering ook het plan-Gravenstein te behandelen, maar de vergadering verwierp dit met 15 tegen 12 stemmen, waarop het voorstel werd ingetrokken met het recht, zoo voegde een der voorstellers er bij, om het later weer in te dienen, wat de voorzitter aanmerkte als een reageeren tegen het besluit van de meerderheid, zoodat het niet tegelijk met dat van de zes leden aan de orde zal worden gesteld

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Aan den civiel ingenieur J. Kraus, benoemd hoogleeraar te Santiago, is op zijn verzoek, met ingang van 1 Febr. a.s., eervol ontslag verleend als assistent voor de waterbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft.

Tot gemeente-architekt te Hoogeveen is benoemd — met het lot tegen den heer D. Huiting aldaar — de heer J. Carmiggelt te Zwolle, tijdelijk te Nieuwer-Amstel.

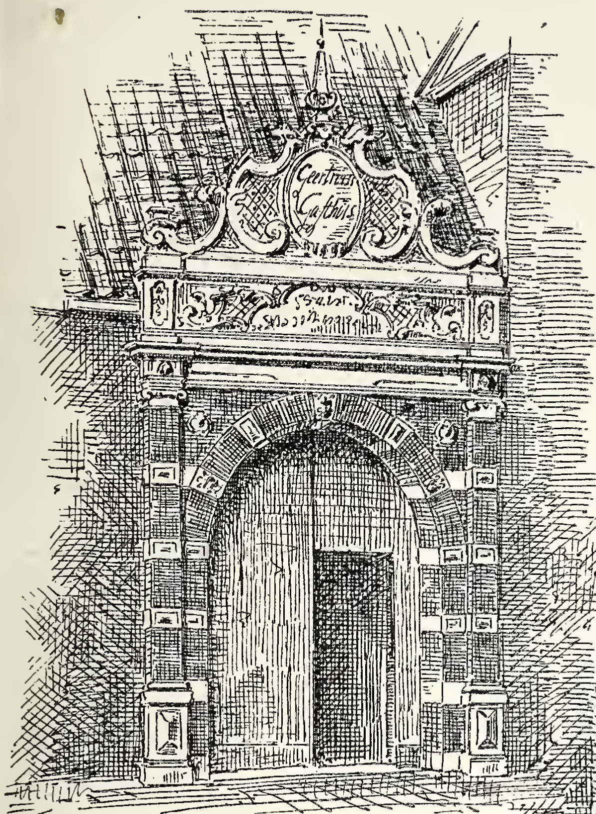
De Utrechtsche Gemeenteraad heeft aan den heer A. C. Spruyt, op diens verzoek een eervol ontslag verleend met ingang van 1 Mei a. s. als directeur der gasfabriek, onder toekenning van een pensioen van *f* 3000. De heer Spruyt is bovendien benoemd als adviseur der fabriek, met een salaris van *f* 1000.

De nieuw te benoemen directeur zal een bezoldiging genieten van minstens *f* 4000 en hoogstens *f* 6000.

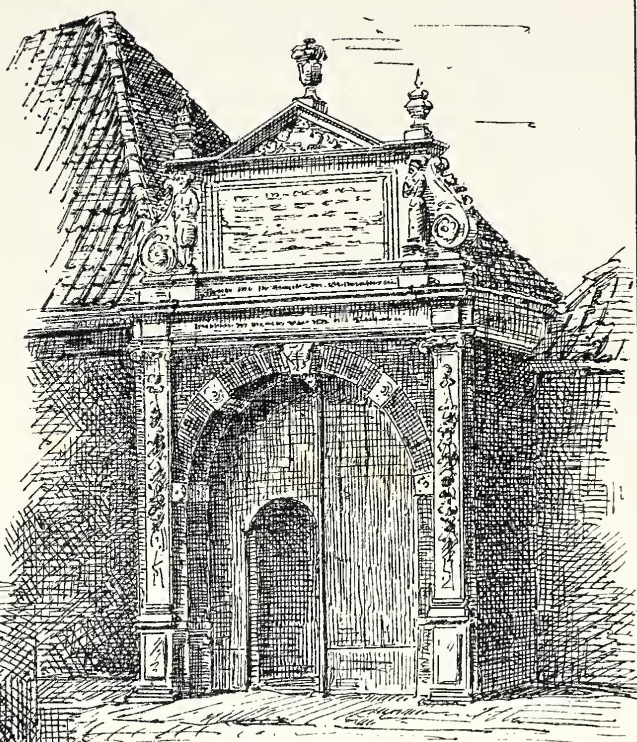
BIJ DE PLAAT.

Een korte toelichting van de bij dit blad gevoegde plaat zal in een volgend nummer worden opgenomen.

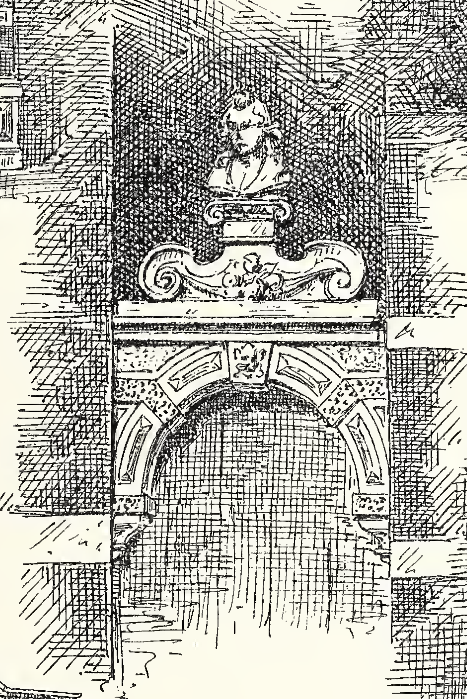
Renaissance Poortjes te Groningen

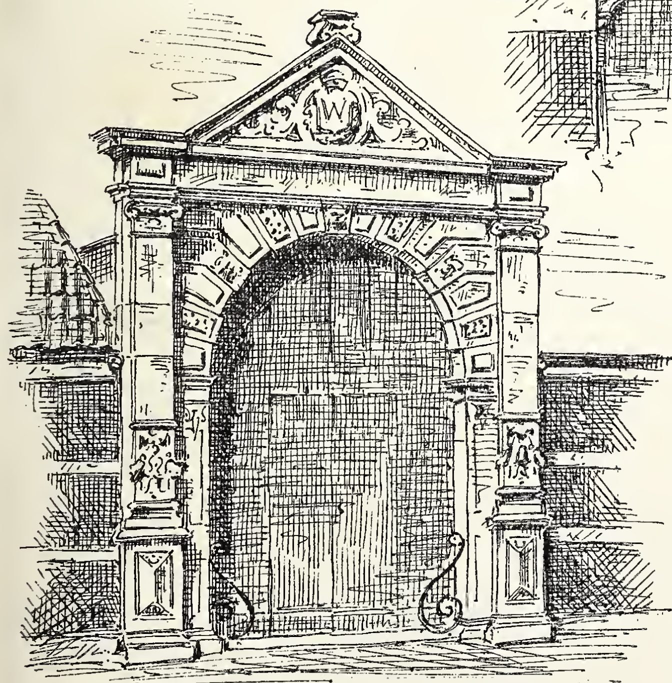

Geertruits Gasthuis
1640 1743

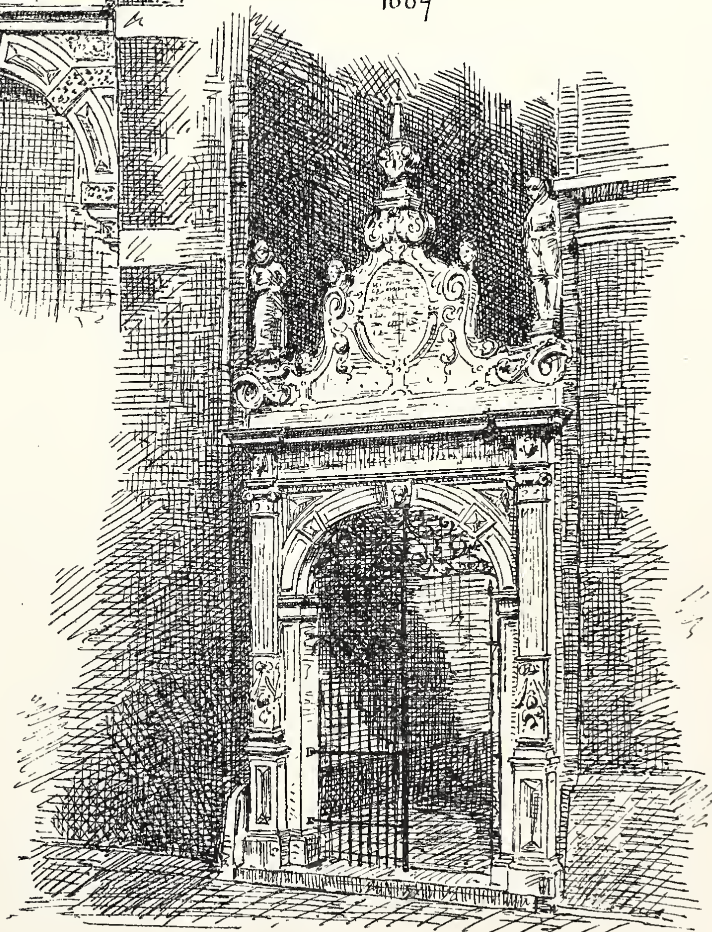

Anthony Gasthuis
1664

Militair Hospitaal

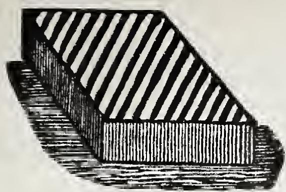
Roode Weeshuis
1627

W. H. Kam Jz
Groningen '89.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon Amsterdam

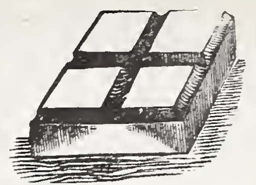
BOUWKUNDIG WEEKBLAD № 4. van 25 Januari 1890.

Photolithographie van G. J. Thieme te Arnhem.

FOLKERS & C°.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6130 Directe aanvoer
VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere BOUWMATERIALEN.

6131

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER.
Amsterdam.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD}. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6133

G. J. Vincent & C.°

Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6134

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6136

6137

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6132
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.

6135 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6138

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's. enz. enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis.

6139

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6140 FRED. STIELTJES & C^{O}., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

6141

JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.
BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en

Openbare Aanbesteding.

Het Kerkbestuur der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Hilversum, is voornemens op 5 Februari, des voormiddags te half twaalf ure in de Consistoriekamer der N. H. Kerk AAN TE BESTEDEN:

Het verbouwen van een KERKGEBOUW met aanbehooren te Hilversum.

Bestek en teekeningen liggen op en na 27 Januari op de gewone werkdagen van af tien tot drie ure ter inzage, in de bovengenoemde consistoriekamer en zijn te verkrijgen bij den boekhandelaar J. HEEK te Hilversum tegen betaling van *f* 3.—.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den architekt J. WOLBERS, Wilhelminestraat N°. 18, te Haarlem, en aanwijzing in loco zal plaats hebben op 30 Januari, des voormiddags te half twaalf ure in het oude kerkgebouw. 6121

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

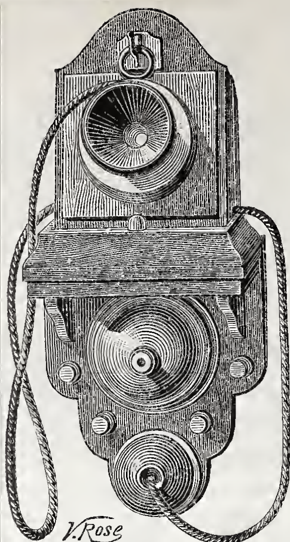
Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6122
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

6123

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM.
Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN
voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en
CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,
voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6124

Referentiën van hier te lande uitgevoerde installaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —
GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

CARBOLINEUM AVENARIUS.
Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *originеele merk* verkrijgt:
CARBOLINEUM AVENARIUS.
GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6125

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*
FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.
Toestellen in aanleg:
VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „
Bij den Wel-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6126

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6127
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6128 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

GEPREPAREERD DAKLINNEN
in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde **waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij.** (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

—— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ——

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,
J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6129

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

1 FEBRUARI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

RENAISSANCE POORTJES TE GRONINGEN. 1)

roningen is ongetwijfeld de voornaamste stad in de Noordelijke provinciën van ons land. De groote uitbreiding, die zij met de slechting der vesting in den laatsten tijd heeft ondergaan, en de uitstekende wijze waarop van deze uitbreiding partij getrokken is, om door het aanleggen van fraaie parken, singels en pleinen het aanzien der stad niet onbelangrijk te verhoogen, hebben er veel toe bijgedragen om haar eene plaats te doen innemen onder de fraaie steden van ons vaderland.

Geldt dit voor den tegenwoordigen tijd, reeds vroeg was Groningen een stad van groote beteekenis en wij behoeven slechts de geschiedenis te raadplegen om hiervan overtuigd te worden.

Trouwens reeds een vluchtige beschouwing van de oude stad met haar groote marktpleinen en tal van rijk versierde gebouwen levert ons het bewijs, dat wij ons hier bevinden in een stad, die tijdperken moet gekend hebben van grooten bloei. Deze stad is dan ook uit een architectonisch oogpunt beschouwd van zeer veel belang, en levert ons een rijk veld op voor de studie onzer Oud-Hollandsche bouwkunst, welke studie nog belangrijker wordt, doordat Groningen, en daarmede ook de oude gebouwen waaraan zij zoo rijk is, zoo weinig bekend is. Eenige van de voornaamste bouwwerken moeten wij hiervan uitzonderen, want wie kent niet door afbeeldingen, of althans bij name, gebouwen als de Goudwaag, de tegenwoordige Heerensocieteit en het geveltje op de Ossenmarkt; doch hoe weinigen kunnen zich een voorstelling maken van het eigenaardig typige, dat wij hier kunnen opmerken aan gebouwen, die bepaalde tijdperken in onze nationale bouwkunst vertegenwoordigen.

Van den bloeitijd van onze renaissance, uit welk tijdperk bijna alle steden in Holland nog zoo vele schoone gebouwen bevatten, zijn hier slechts weinige overblijfselen bewaard gebleven, en zeker moet dit voor een groot gedeelte worden toegeschreven aan het feit, dat Groningen als vesting dikwijls belegeringen heeft moeten doorstaan, waardoor telkens vernieuwingen noodzakelijk werden.

Zij is daarentegen rijk aan gebouwen uit de laatste helft der XVIIe en de geheele XVIIIe eeuw, en zeker moet toen de stad Groningen wel een tijdperk doorleefd hebben van grooten bloei, daar niet alleen de openbare gebouwen uit dien tijd, doch ook tal van burgerwoonhuizen zijn bewaard gebleven, wier gevels uitmunten door weelderige versiering.

De particuliere gebouwen uit het tijdperk der laatrenaissance zijn veelal gebouwd volgens èen zelfde type, zoodat er iets eentoonigs in is steeds dezelfde motieven te zien toegepast. Meestal zijn de gevels rijk verdeeld door banden en de dikwijls zeer smalle ramen steeds op de zelfde wijze bekroond door middel van een boog van natuurlijken steen, onderverdeeld door paneelen en sluitstukken die met kleine kopjes versierd zijn, terwijl de schelpvorm als boogvulling zelden ontbreekt.

Een grooter afwisseling is evenwel waar te nemen in de behandeling der topgevels, want de trapjesgevel heeft

1) De bij dit opstel behoorende plaat is verzonden bij het *Bouwkundig Weekblad* N°. 4 van 25 Januari 1890.

plaats gemaakt voor een begrenzing door middel van rechte lijsten of een aaneenschakeling van consolevormige lijnen in het karakter van het oude zaagwerk, terwijl bij zeer rijke gebouwen dikwijls op de weelderigste wijze het geheele topgevelveld met een vlakornament is versierd.

Een zelfde rijkdom treffen wij aan bij die poortjes van de stedelijke gestichten, waarvan onze voorvaderen zoo gaarne partij trokken om iets moois tot stand te brengen. De bij dit opstel behoorende plaat geeft hiervan eenige schetsen weer, die, hoewel op kleine schaal geteekend, toch duidelijk genoeg het eigenaardige karakter van deze bouwwerken doen zien.

De twee eersten zijn in baksteen uitgevoerd met een rijke versiering door middel van natuurlijken steen, de twee laatsten uitsluitend in laatstgenoemd materieel. Bijna allen doen zien, hoe men zich reeds heeft losgemaakt van de strengere opvatting, die voormaals gehuldigd werd; en blijkt dit al uit den geheelen opbouw, nog sterker springt dit in het oog bij een nadere beschouwing van het toegepaste ornament, waarin altijd het eerst nieuwe denkbeelden werden toegepast.

Zoo vinden wij aan het poortje van het Anthony gasthuis versieringen toegepast, die getuigen van een meer naturalistische richting. De rozetten op de sluitstukken, de vruchtenslingers als het ware los opgehangen tegen den gladden pilaster, doch meesterstukken van compositie en uitvoering, wijzen reeds op nieuwe invloeden die langzamerhand zulk een groote verandering zullen brengen in de tot nu toe heerschende richting.

Het poortje van het Geertruids gasthuis geeft er ons een karakteristiek voorbeeld van, hoe weinig de vroegere bouwmeesters schroomden om aan een bestaand bouwwerk een bekroning toe te voegen, geheel verschillend van opvatting; want terwijl het poortje in 1640 werd tot stand gebracht, draagt de bekroning, die reeds rococo-motieven vertoont, het jaartal 1743. Doch waarom zouden wij dit ook afkeuren, indien men slechts, zooals hier, er in slaagt een geheel tot stand te brengen?

De twee laatste poortjes getuigen eveneens van een groot verschil in opvatting. Is het eerste betrekkelijk eenvoudig en nog strenger van samenstelling, het poortje van het Roode weeshuis, zeker een van de mooiste en meest bekende poortjes, die Groningen bezit, geeft ons een indruk van den rijkdom, die sommige bouwwerken uit dien tijd kenmerkt.

Reeds min of meer baroc in hare onderdeelen, herinnert ons vooral de bekroning met haar eigenaardige cartouche-vorm, console-vormige begrenzing en vlakke versiering aan de rijke topgevels der reeds vroeger genoemde gebouwen.

Zooals bij deze poortje meestal gebruikelijk was, vinden wij ook hier door toepassing van beeldjes reeds uitwendig de bestemming van het gebouw aangegeven, terwijl opschriften melding maken van de personen, die toen als voogden het gesticht bestuurden. Het poortje van het Anthony gasthuis vertoont bovendien nog een paar opschriften, waarmede eveneens zoo eigenaardig de bestemming van het gebouw werd aangegeven, en die aldus luiden:

Bespodt niet een out wijf ofte man, niemant weet waer t hem toe comen can.
Van ouderdom en doot is Godt allein bevrijt, alle andere dingen veranderen met daer tijt.

Het laatste schetsje op de plaat is dat van een poortje, geplaatst tusschen twee muren op de Groote Markt, en eigenaardig genoeg van opvatting, om hierbij een plaats te vinden.

Eenige jaren geleden werd het Roode weeshuispoortje gerestaureerd. Mogen de andere hier vermelde poortjes, die toch niet minder belangrijk zijn, zich eveneens spoedig in dit zelfde voorrecht verheugen, opdat het weer mogelijk zij de onderdeelen, die nu met een dikke verflaag bedekt zijn, in al hun fijnheid te kunnen genieten.

W. H. Kam Jr.
Bouwk. Ing.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen, 17 Januari 1890. Na 't voorlezen der notulen en de goedkeuring daarvan brengt de 1ste Secretaris zijn jaarverslag uit over den toestand en de werkzaamheden der afdeeling in het afgeloopen jaar. Daarna komt het verslag van den Penningmeester. Beiden ontvangen een woord van dank, de eerste voor het verslag, de tweede voor het accurate beheer der gelden. De finantieele toestand der afdeeling is vrij gunstig te noemen. Door familie omstandigheden was de bibliothecaris verhinderd zijn verslag uit te brengen in deze vergadering Een commissie bestaande uit de heeren Kramer en Braat zag de rekening van den penningmeester na en keurde die goed. Nu nam de aftredende Voorzitter het woord, dankte de leden voor hun trouw en welwillendheid tijdens zijn kort voorzittersschap en sprak den wensch uit, dat de nieuwe Voorzitter en ook de andere bestuursleden langer hunne functiën mogen blijven waarnemen, dan hij dat gedaan heeft.

De nieuwe Voorzitter de heer Raammaker neemt nu zijn plaats in en roept de leden een welkom toe; vertrouwende dat de leden hem zullen steunen heeft hij deze functie aanvaard en wil hij zijn beste krachten wijden aan de bloei en vooruitgang der afdeeling. Bij het kiezen van nog een bestuurslid verkrijgt de heer Switters de meerderheid van stemmen en neemt zijne benoeming aan. De aangekondigde feestelijke vergadering wordt voorloopig uitgesteld. Er is ingekomen een schrijven van den heer van de Loo te Dieren, die een der volgende vergaderingen wenscht te bezoeken en de leden in te lichten omtrent zijn fabricatie van nageperste waalsteenen, enz. De aanwezigen hooren dit met genoegen en wenschen een volgende vergadering met dezen heer kennis te maken. De heer Braat belooft tegen een volgende vergadering een collectie zinkornamenten ter bezichtiging te stellen. De heer Molenaar, bedankt hebbende als kunstlievend lid, geeft zich aan als afdeelings lid en wordt als zoodang zonder stemming aangenomen. Nog werden door den heer Kramer eenige lichtdrukken van eerepoorten (van het laatste studenten feest) der afdeeling aangeboden. Voor de vergadering en in de pauze werden met genoegen de antwoorden op prijsvragen, door de Maatschappij gezonden, bezichtigd.

PRIJSVRAGEN.

De Centrale Commissie ter bevordering van Wedstrijden voor handwerkslieden in Nederland wenscht in het bezit te geraken van een *Buitengewoon Eerediploma*, geschikt om door haar uitgereikt te worden aan een werkman, voor eenig werkstuk door hem vervaardigd en ingezonden bij gelegenheid van een Wedstrijd voor Handwerkslieden.

Voor het ontwerp van dit Eerediploma stelt zij een som van minstens *twee honderd gulden* beschikbaar; en om den kunstenaar te leeren kennen die blijk geeft hare bedoeling het best te begrijpen en tevens een artistieke uitvoering waarborgt, opent zij een

Prijsvraag voor de Schets van een Diploma.

De mededinging wordt opgengesteld voor Nederlandsche of in Nederland metterwoon gevestigde kunstenaars.

De schetsen kunnen zijn op ware grootte of op minder dan

ware grootte, uitgevoerd naar verkiezing: in potlood, inkt of kleur, mits zoodanig, dat de bedoeling van den teekenaar duidelijk blijke.

De schetsen kunnen gedacht zijn voor elke wijze van voorstelling: omtrent de meer of mindere kostbaarheid der reproductie van het ontwerp-diploma geldt dus geenerlei bindende bepaling.

De beste en meestbelovende *schets* wordt, in ieder geval, met een *premie van vijftig gulden* bekroond.

Wanneer de uitslag van deze Prijsvraag aan de verwachting beantwoordt, zal de Centrale Commissie met den vervaardiger der bekroonde schets in overleg treden voor de uitvoering van het Eerediploma, waarvoor zij, *boven de behaalde premie*, een som van minstens *honderd vijftig gulden* beschikbaar stelt.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Het Eerediploma moet plaats bieden voor het navolgende opschrift:

»De Centrale Commissie ter bevordering van Wedstrijden voor »Handwerkslieden in Nederland heeft dit Buitengewoon Eere- »diploma toegekend aan ....
»te .... voor ....
» .... door hem vervaardigd en »ingezonden op den Wedstrijd gehouden te ....
»in het jaar ....
(Handteekeningen),"

Art. 2. De ingekomen schetsen zullen worden beoordeeld door de Centrale Commissie, welke, ingeval zij zulks noodig acht, zich meerdere deskundigen zal assumeeren. Bij de aanvaarding der premie wordt de daarmeê bekroonde schets haar eigendom.

Art. 3. *De Schetsen* voor het Eerediploma worden *vóór den eersten Maart* 1890 vrachtvrij ingewacht, aan het adres van den Secretaris der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Art. 4. Iedere inzending moet gemerkt zijn met een spreuk of motto en vergezeld gaan van een verzegelden naambrief, waarop van buiten dat motto en tevens het correspondentieadres is vermeld. Van binnen moet deze naambrief den naam en de woonplaats van den inzender bevatten. Het schrift op de teekening moet van een andere hand dan die van den vervaardiger zijn.

Art. 5. De motto's der ingekomen schetsen, alsmede de uitslag der beoordeeling zullen in eenige der voornaamste dagbladen worden openbaar gemaakt.

Art. 6. De schetsen zullen gedurende acht dagen te Amsterdam in het gebouw der M. t. bev. d. B. Marnixstr. 402 worden tentoongesteld, en worden daarna vrachtvrij teruggezonden aan de opgegeven correspondentie-adressen.

Art. 7. Deze voorwaarden zijn op franco aanvraag te verkrijgen bij den Secretaris der Centrale Commissie, van Speijkstraat 121 te 's-Gravenhage.

s'-GRAVENHAGE, / AMSTERDAM, den 22 Januari 1890.

De Centrale Commissie voornoemd,

F. H. VAN MALSEN, *President*, 's-Gravenhage.
J. M. ELIAS, *Penningmeester*, Amsterdam.
J. R. DE KRUIJFF, Amsterdam.
Dr. J. ZAAIJER AZN., 's-Gravenhage.
W. B. VAN LIEFLAND, 's-Gravenhage.
P. DU RIEU FZN., 's-Gravenhage.
TH. C. LASTHUIJZEN, Amsterdam.
B. H. HELDT, *Secretaris*, 's-Gravenhage.

Naar wij vernomen hebben is, tengevolge der heerschende ziekte, door het Gemeentebestuur van Zutphen besloten den termijn van inzending der antwoorden op de prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis met 14 dagen te verlengen. (*Zie advertentie.*)

Hoewel de termijn van inlevering der antwoorden op de beide prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij Arti et Amicitiae, reeds geruimen tijd verstreken is, heeft het Bestuur dier Maatschappij zich nog niet geneigd betoond mede te deelen welke de motto's zijn der ingeleverde ontwerpen, zoodat wij die ook niet kunnen mededeelen, en aldus den inzenders niet kunnen verwittigen dat hunne plannen zijn aangekomen.

Wel is er van ter zijde vernomen, dat in het geheel slechts zijn ingekomen twaalf antwoorden, of liever gezegd bezendingen, daar de mogelijkheid bestaat, dat in sommige der pakketten, die nog niet ontpakt zijn, antwoorden voorkomen op de beide prijsvragen.

INGEZONDEN.

Berichtigung.

So gern ich der Kritik alle möglichen Freiheiten im Rahmen der Wahrheit einräume, sehe ich mich doch genöthigt, gegen die beiden Artikel des Herrn J. B. Kam (*Bouwk. Weekblad* 11 und 18 Jan.) zu protestiren, gegen eine Kritik, welche auf Verschweigung der wichtigsten Argumente und Entstellung von Angaben meines Buches basirt und, unter der Maske des Wolhwollens mich als Autor ebenso, wie die Urtheilsfähigkeit der gebildeten Leser herabsetzt.

Herr K. schreibt mit Bezug auf die Kanzlei zu Leeuwarden (1566—1571):

»De *Gothische* motieven van de kanselarij worden verklaard hieruit, dat het gebouw reeds in 1545 ontworpen moet geweest zijn, omdat toen de grond reeds was gekocht; een *uiterst zwak argument*". Mein Buch enthält nun Folgendes: »Urkundlich steht aber fest, dass bereits im Jahre 1545 das Terrain am Turfmarkt angekauft, *sowie alle Vorbereitungen für den dringend gewordenen Bau getroffen waren*, unzureichende Gelder verzögerten indes den Beginn der Ausführung von Jahr zu Jahr. Bisher, seit 1504, hatte das hohe Gerichtskollegium von Friesland in einem (gothischen) *Kastell*, dem sog. Blockhause, seine Sitzungen gehalten, und *da ist es denkbar, dass das Vorbild dieser ersten provinzialen Gerichtsstätte die Phantasie des Architecten gebunden hatte.* Das ist doch ganz etwas Anderes! Und wer den conservativen Geist jener Zeit erwägt, wird hier gewiss nicht die Gegenwart, das Zeitalter der Eisenbahn und des Telegraphen, zum Vergleichen heranziehen, wie Herr K.

Ganz ebenso wird von dem Kritikus Alles, was ich über C. Bloemaert *urkundlich* feststehender Anwesenheit in der Kathedrale von Herzogenbusch (P. 114) und über Lieven de Key's Beziehungen zum Leidener Rathause (P. 194, 197 und 214) mitgetheilt, einfach ignorirt.

Dagegen wird mein Werk durch folgende Unterstellungen herabgesetzt:

Von Hans Vredeman de Vries und C. Bloemaert sage ich P. 108 »sie seien nicht Eklektiker *im gewöhnlichen Sinne*". Herr K. verdreht dies, indem er mich sagen lässt »*niet Eklectiker*". Also ein gewöhnlicher Mann ist — nach Herr K. — kein Mann! Ferner schreibt dieser Herr: »En *Goltzius*; wat kan diens invloed geweest zijn op de *bouwkunst* van 1560—1590?" Kein Mensch wird davon nur *ein* Wort in meinem Buch finden!

Meine Analyse der *Kartusche* (P. 111) lautet wie folgt:

»Mit ihrer *Ornamentik* ging die Renaissance auch früher schon einen eigenen Weg. So schuf sie die *Kartusche*, die sich allerdings bereits in gewissen *gerollten Bildungen der Gotik* angekündigt hatte. Das sog. Rollwerk ergab sich ursprünglich als natürliche Stilisirung von Bändern, Schriftstreifen, Stengeln, also Körpern von *weich-elastischer Beschaffenheit*, und daher war dieser Character auch der Erstlingsform der *Kartusche* eigenthümlich. Für die *Architectur* erschien *dieser* Character wenig geeignet, und so kam man dahin, denselben unter Einfluss eines Körpers, welcher Elasticität mit Härte verbindet, des flachgehämmerten Eisens zu *modificiren*". Daraus macht nun Herrn K. folgender: », . . . zijn kwalificatie van cartouchen, die hij zich *afgeleid* denkt van »flachgehämmertes (sic) Eisen." Welche unerhörte plumpe Entstellung!

Man ersieht aus Obigem aber auch, mit welcher Liebe ich die Erklärung eines Ornamentes versucht habe. Ueber die *Ornamentik* der Graveure habe ich in besonderem Artital (P. 14—18) gesprochen. Eingehende Erörterungen der ornamentalen Stilarten aller Perioden finden sich ferner: *Buch I.* Kap. 1. Pag. 45. ff. Kap. 2. Pag. 77 und Pag. 78: *Buch II.* Kap. 1. Pag. 111, 112, 127, 128, 129

133, Kap. 2. Pag. 192, 228, 244 ff.; *Buch III.* Kap. 1. Pag. 296, 297, 320, Kap. 2. Pag. 351—357. Was in eine holländische Bau- und Bildnerei-Geschichte hineingehört, hat hier nahezu erschöpfend Berücksichtigung gefunden. Und nun schreibt Herr K.: Op *geen enkele bladzijde* hebben wij iets belangrijks over den geest, het karakter van het *ornament* gevonden." Mit derselben Missachtung aller Wahrheit behauptet er sodann, dass ich »*geen de minste aandacht*" geschenkt habe »*aan den invloed van buiten* af op onze kunst uitgeoefend," während ich die Leser nur auf folgende Stellen meines Werkes aufmerksam zu machen brauche:

1. Pag. 65. Antwerpens Künstl. Stellung.
2. P. 67/8 P. Koeck van Aelst, Serlio, Alberti und Vitruv.
3. P. 77/8. »Die Etrurier des Nordens." Italienische Einflüsse. Raphaels Loggien, etc.
4. P. 88/90. Einfluss Michelangelos.
5. P. 106 ff. H. Vred. de Vries und die flandrische Hochrenaissance.
6. P. 165. Der Italienismus und van Mander.
7. P. 191. Der englische Tudorbogen.
8. P. 196/224. Vignolas und Fransös. Einflüsse auf H. de Keyzer.
9. P. 203. Vignola. Serlio. Vitruv.
10. P. 280. Franz Junius und die Englische Kunstrichtung am Hofe Karls I.
11. P. 284. Maria von Medici und Amalia von Solms.
12. P. 295. 309 Vignolas, Palladios und Scamozzis Holländ. Uebertragungen.
13. P. 297. Ornament. Einfluss des Brüsselers Jacques Francquart,
14. P. 321. Kunstgewerbliche Entwürfe von Jean le Pautre.
15. 331/343 ff. Ueber Quellinus (Antwerpen), Verhulst (Mecheln). Lairesse (Lüttich), u-A.
16. P. 351/357. Einflüsse der französischen Dekorationskunst Ludwigs XIV.

Nach solchen Proben seiner zweifelhaften Gewissenhaftigkeit überrascht es nicht weiter, dass Herr K. die Unterschiede, die ich zwischen dem »herzerfrischenden" Realismus der alten Maler und dem »modernen" Naturalismus (Zola, Ibsen, etc.) gemacht, vollständig verballhornt, dass er den von mir, klar genug, auf die *Dörfer des Landes* bezogenen Reichthum (um 1700), auf den »rijkdom der kleine *Brabantsche gemeenten*" überträgt, dass er behauptet *ich* hätte mich gerühmt, dass **ich** die Delfter Charitas Statuette H. de Keyzers entdeckt, überrascht es auch nicht wenn wir von ihm hören, dass der leider verstorbene A. Schoy mit seiner historisch-philosophischen Abhandlung, die für die Baugeschichte *Belgiens* von grosser Bedeutung ist, »het belangrijkste werk dat tot nog toe over onze bouwkunst is verschenen" sein soll, während ich (und das ist Herrn Kam's »hoofdgrief") »geen geschiedenis van onze bouwkunst" geliefert, sondern blos einen »beredeneerde catalogus", eine »aaneenschakeling van jaartallen".

Und wenn Herr K. anfänglich die Meinung verkündet, ich hätte »bijna geen merkwaardig monument" übersehen, und zum Schluss bemerkt »vooral beeldhouwwerken zijn zeer stiefmoederlijk bedeeld", wenn er zuerst, gegenüber meiner durch *Stilkritik* gewonnenen Ueberzeugung, dass Lieven de Key die Leidener Rathausfassade entworfen nach einem *Beweis* fragt, um zuletzt tadelnd auszurufen: »Bronnen zijn voor hem (Galland) archieven en stadsrekeningen" — »*De gebouwen, de monumenten, dus de eigenlijke en de eenige bronnen*", wenn er endlich, nach den eigenen Verdrehungen des Inhalts meines Werkes, mit Unverfrorenheit schreibt: »wij vragen waarheid, geen veronderstellingen", dann werden mit mir wohl alle denkfähigen Leser über so windige Expectorationen, solche Phrasen und Klopffechtereien lachen!

Dass ich in meinem Buche mitunter geirrt habe, dessen schäme ich mich nicht. Es irrt der Mensch bekanntlich so lange er strebt, und wer den Hochflug des Strebens nicht kennt, vermeidet leicht den Irrthum. Was bei dem gegenwärtigen Stande der Forschung und unter sehr erschwerten Umständen zu leisten war, glaube ich geleistet zu haben. Meine Schuld ist es wahrlich nicht dass die »sloopers" — diese würdigen Vorläufer der kritischen Sloopers von heute! — mit den Denkmälern Hollands so stark aufgeräumt, dass ein vollständig richtiges Gesammtbild dieser grossen Vergangenheit vielleicht niemals zu schaffen sein wird. Wer warten will, warte ab. Inzwischen schreibe ich für die Genügsamen, und wer mir hilft, dem danke ich vom Herzen. Herrn Kam aber rufe ich seine eigenen Worte zu: »dank-je voor belangstelling".

Berlin, 24 Jan. 1890. Dr. GEORG GALLAND.

Antwoord op het ingezonden stuk, van den WelEd. Gestr. Heer W. C. Metzelaar, voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van 25 Januari 1890.

Na inzage van bedoeld stuk genomen te hebben zag ik, dat dit zonder antwoord van mijn kant niet terzijde gelegd kon worden. Met verbazing werd het door mij gelezen, na al hetgeen er is voorgevallen, omtrent het in twijfel trekken of de cement wel aan de keuring voldeed, die het bestek van ZEd. Gestr. voorschreef. Ik gevoel mij dus verplicht, zoo kort mogelijk de zaak mede te deelen.

Voor de strafgevangenis te Nieuwer-Amstel leverde mijn vertegenwoordiger voor Noord-Holland, de heer L. L. D. Zuiderhoek, 60.000 K.G. Josson cement in verzegelde zakken. De heer Metzelaar nam van deze partij een monster en liet dit ten zijnent door een zijner beambten beproeven; de uitkomst was beneden het door zijn ZEd. Gestr. bepaalde cijfer van 16 K.G. per c.M². Daar ik echter terdege overtuigd was, door mijne eigen proefneming, dat de cement boven de 16 K.G. per c.M². brak, kon ik mij niet voorstellen dat eene afkeuring volgde en schreef in mijn brief van 22 Oct. l.l. onder meer het navolgende verzoek: »Ik ben met den heer v. d. Kloes overeengekomen, om nu en dan de maandproef te maken van cement, die hem zal worden toegezonden van werken waar door mij of mijne agenten geleverd is; ik wil UEd. Gestr. dus voorstellen aan den heer J. A. v. d. Kloes een monster te doen opzenden, hetgeen dan geene kosten veroorzaakt. Mocht u hiermede genoegen nemen, dan zult u mij zeer verplichten, want zoo er iets is geschied dat niet in den haak is, zou dat de manier zijn, om het te weten te komen," enz. — Hierop kreeg ik het volgende antwoord van den heer M. bij zijn schrijven van den 22 Oct. 89: »Naar aanleiding van uw schrijven d.d. 22 Oct. bericht ik u, dat door den Hoofdopzichter te Nieuwer-Amstel, in het bijzijn van den heer Zuiderhoek, een monster cement van 8 K.G. zal worden genomen en afgezonden aan den heer J. A. v. d. Kloes, te Delft, dien ik daarvan gaarne door u in kennis zag gesteld. Tegelijkertijd zal ook een monster aan mijn bureau worden opgezonden, om nogmaals eenige proevon te nemen en ze dan te kunnen vergelijken met de uitkomsten door den heer v. d. Kloes gekregen," enz. — Hiermede vermeen ik bewezen te hebben, dat het wel waar is, dat de heer M. zijn order tot opzenden van het monster gegeven heeft, indien ik mag aannemen dat de heer Hoofdopzichter van Asperen, alleen op hooger bevel gehandeld heeft. De uitslag werd mij door ZEd. Gestr. medegedeeld bij zijn brief van 27 Nov.; het gemiddelde der zes hoogste cijfers gaf aan: 14.78 K.G. per c.M². De uitslag van den heer v. d. Kloes gaf daarentegen 23.57 per c.M². aan, waarvan het origineele rapport aan den heer M. werd toegezonden.

Bij een schrijven van ZEd. Gestr. van 29 Nov. werd mijn bericht, dat de cement tot Z.Ed.'s leedwezen moest blijven afgekeurd; doch in dit zelfde schrijven komt eene zinsnede voor als: »Door welke kunstmiddelen de cijfers van trekkracht zoo hoog opgevoerd kunnen worden bij den heer v. d. Kloes, is mij onbekend." —

Wat moest ik daarvan denken? In hoeverre de heer v. d. Kloes bekwaam is in het nemen van cementproeven, ligt niet aan mij te beoordeelen; doch ik vertrouw dat onze Minister van Binnenlandsche Zaken, niet iemand als leeraar in de Bouwstoffen aan de Polytechnische school zou aanstellen die niet volkomen op de hoogte van beproeven van cement zou zijn; ik gaf dus eenvoudig de cijfers weer, die mij worden toegezonden. Dat het mij echter ook onverschillig is, bij wien de proefneming mijner cement geschiedt, blijkt uit het navolgende, dat tevens onder de afdrukken van Rapport N°. 11 is aangehaald: *Bij belangrijke leveringen kan men de beproeving van Cement en Tras*, naar verkiezing, *voor mijne kosten doen maken, bij hen die als deskundigen bekend staan, in Nederland of in het Buitenland, waarvoor de prijs door mij is vastgesteld.*

Uit volle overtuiging van de goede kwaliteit mijner cement, mocht ik met het laatste schrijven wederom geen genoegen nemen en besprak met den heer M. en den Directeur der cementfabriek (die voor deze zaak expresselijk was overgekomen) het navolgende:

Dezelfde beambte zou maken 8 proefblokjes en daarna mijn zoon eveneens 8, in tegenwoordigheid van den heer Ingenieur Metzelaar. Dit geschiedde echter onder protest van de zijde van mijn zoon,

a. Omdat de weegschaal zijns inziens niet geschikt was voor het afwegen van een zuivere proef.

b. Omdat de mortel in de vormen werd gedaan zonder aandrukken.

c. Omdat de mortel niet met behoorlijke kracht in de vormen

werd geslagen. — Deze bemerkingen *a. b. c.* werden door mijn zoon gemaakt, op grond van de voorschriften der Duitsche Norm; zie daarvan de vertaling, voorkomende in het weekblad »de Ingenieur" Jaargang 1887, N°. 36. — De uitslag dezer proefnemingen was nu, dat het gemiddelde der 6 beste proefstukken van den heer M. aangaf: 15.99 K.G. per c.M². en de mijne, ruim $8\frac{1}{2}$ % boven de gestelde eisch van 16 K.G. waarop de cement werd goedgekeurd. Doch wat volgde hierop. Ik zond mijn zoon daarheen, in vast vertrouwen, dat de heer M. volgens onze afspraak de afgekeurde cement liet beproeven, en na afloop der proef, die ten mijnen gunste was uitgevallen, zegt ZEd. Gestr.: thans keur ik ze goed, maar in ieder geval weet ik niet wat beproefd is, de afgekeurde of andere, en het resultaat was, dat de cement bleef afgekeurd. Het toegezonden monster was van eene andere partij.

Wie der weldenkende lezers zal het mij euvel duiden dat ik deze handelwijze ten strengste afkeur.

U dank zeggende voor verleende plaatsruimte, heb ik de eer te zijn hoogachtend, Uw. dienstw. dienaar,

Rotterdam, 29 Jan. 1890. A. E. BRAAT.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Geachte redactie!

Het ingezonden stuk van den Ingenieur-Architekt W. C. Metzelaar in uw N°. van 25 dezer zal zeker op diegenen uwer lezers, die eenige ervaring hebben op het punt van Portland-cement keuring, een onaangenamen indruk gemaakt hebben. De verbittering, die daarin doorstraalt, heeft met de eigenlijke keuringsquestie te weinig te maken, om er lang bij stil te staan; daarentegen is de questie zelf te zeer van algemeen belang om daaromtrent niet een paar punten in het licht te stellen.

Ik acht het een gelukkig verschijnsel, dat hier te lande bij de keuring van Portland-cement meer en meer de Duitsche voorschriften worden in acht genomen, doch, hoe deugdelijk die voorschriften zijn, blijven ook bij de stiptste inachtneming ervan de uitkomsten der trekproeven min of meer afhankelijk van de vaardigheid van dengene, die de proefstukken maakt: met name geeft het meer of minder vast aanslaan van den mortel in de vormen aanleiding tot aanmerkelijke verschillen. Met het oog daarop is in Duitschland in de laatste jaren een hamertoestel in gebruik gekomen (door Dr. Böhme te Berlijn uitgedacht), met behulp waarvan de mortel *machinaal* in de vormen wordt geslagen, in dien zin, dat elk mortelproefstuk een bepaald aantal slagen met een hamer van een bepaald gewicht ondergaat. Deze hamertoestel is in Duitschland algemeen ingevoerd; in de Duitsche voorschriften wordt daarop ook gedoeld.

Sedert zulk een toestel in de Afdeeling Bouwmaterialen (1) van de Polytechnische School voorhanden is, heb ik, ter bevordering der eenheid en gelijkheid in de uitkomsten, de handvormproeven laten varen. Het is mij gebleken, dat dit, in vergelijking met mijne eigen handvormproeven op de trekvastheid van P. C. mortel 1 : 3 na 1 + 27 dagen, een verschil oplevert van een paar K.G. per M² ten gunste der machinale proeven en zulks niettegenstaande ik mij in het maken der handvormproefstukken op den duur eene vrij groote vaardigheid heb eigen gemaakt

Dat op de werken veelal nog geringere uitkomsten worden verkregen, is met het oog op de mindere geoefendheid der proefnemers niet te verwonderen.

Doch tot dit laatste kan nog eene tweede oorzaak bijdragen, namelijk het rijkelijk smeren der vormen met *olie* tegen het aanhechten. Naar ik vernam is dit hier en daar gebruikelijk. Als daarbij eene — zij het ook nog zoo geringe — hoeveelheid olie in den mortel geraakt, kan dit van zeer nadeeligen invloed zijn op de vastheid.

Dit tot inlichting van uwe lezers. De heer Metzelaar — ik heb het bij vroegere gelegenheden maar al te goed kunnen opmerken — is, hoewel zijne kennis der bouwmaterialen wel eenige aanvulling noodig heeft, zoo niet te oud, dan toch veel te hooggeplaatst om nog iets te kunnen leeren.

Eene enkele maal treft men dit gebrek ten onzent wel eens meer aan.

Met de opname van dit schrijven in uw eerstvolgend N°. zult gij, Mijne heeren, zeer verplichten

Uw dienstw. dienaar
J. A. VAN DER KLOES,
Leeraar in de kennis der bouwmaterialen a. d. Polyt. School.

De redactie heeft gemeend dit voluit onderteekende stuk niet te mogen weigeren, hoewel daartoe aanleiding bestond in de laatste zinsneden. RED.

1) Het is algemeen gewoonte (ook in officieele stukken), dat men spreekt van de Afd. Natuurkunde, de Afd. Scheikunde, de Afd. Burgerlijke bouwkunde, de Afd. Bouwmaterialen enz. der Polytechnische School.

In laatstgenoemde Afd. worden uit den aard der zaak vele proeven op bouwmaterialen verricht.

BERICHTEN.

In de aangekondigde vergadering, die gisteren te 's-Gravenhage werd gehouden, op initiatief van de heeren Westerouen van Meeteren te Amsterdam en Mulder te 's-Gravenhage, is de wenschelijkheid uitgesproken der oprichting door werkgevers en fabriekanten, van eene vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

De vergadering werd druk bezocht.

Vijftien fabriekanten, industrieelen en werkgevers verklaarden zich bereid om met het voorloopig bureau de vereeniging tot stand te brengen en hare statuten te ontwerpen. Dit zijn de volgende heeren: v. Gelder, Huurman, v. Malsen, Den Braanker, P. De Charro, Knuttel, De Lorme, Eyssel de Schepper, Nellensteyn, Em. Koechlin, v. d. Horst, D. de Clercq, Salomonson, Knuyver en Snellebrand.

Zaterdag 1 en Zondag 2 Februari, van 10 tot 3 uren, bestaat gelegenheid om in de Ambachtsschool op de Weteringschans te Amsterdam de teekeningen en werkstukken te bezichtigen, door de leerlingen dier school in het afgeloopen jaar vervaardigd.

Bij den wedstrijd uit het Fonds Willink van Collen zijn bekroond de heeren: J. Akkeringa, te Loosduinen, met de schilderij Een wandeling in het Duin, prijs, en R. Ives Browne te 'sGravenhage, met de schilderij Badende Jongens, premie. Aan de schilderij de Steenenklopper van den heer M. M. Krabbé te Amsterdam werd een accessit toegekend.

De Jury in dezen jaarlijkschen wedstrijd, wordt gevormd door het Bestuur der Maatschappij Arti et Amicitiae.

Alle 37 ingezonden schilderen zijn tot Woensdag 5 Februari te Amsterdam in het gebouw der Maatschappij »Arti et Amicitiae" te bezichtigen.

Het Kon. Instituut van Ingenieurs vergadert op Dinsdag 11 Febr. a.s., des morgens ten 11¼ ure te 's Gravenhage in het gewone lokaal.

Op deze vergadering zullen de volgende voordrachten worden gehouden:

1°. Mededeeling van den heer Th. Stang over het watergevend vermogen der duinen voor gemeentelijke watervoorzieningen.

2°. Mededeeling van den heer A. Huet over bemaling van diepe zeepolders.

3°. Eenige mededeelingen van den heer J. Schalij betreffende Straat Madoera en de aldaar in uitvoering zijnde werken, in verband met de voordracht van het lid Ph. W. van der Sleyden, gehouden in de vergadering van 14 Februari 1888.

In de j.l. dinsdag gehouden vergadering van den Raad der Gemeente 's-Gravenhage werd door B. en W. het voorstel ter tafel gebracht tot reorganisatie van het bureau der Gemeentewerken en tot vaststelling der in verband daarmede staande verordening. —

Aangenomen werd het voorstel om een Directeur te benoemen op een salaris van *f* 5000.— met vrije woning, of *f* 1000.— vergoeding daarvoor, zoomede een adjunct- Directeur op een salaris van *f* 2500.—

Door sommige leden werd den wensch geopperd, dat thans ook de overige technische takken van dienst (gasfabriek en waterleiding) onder het hoofdbeheer van den nieuwen Directeur zouden

komen, doch dit voorstel leed schipbreuk op de verklaring van den Voorzitter, dat het wel het ideaal zoude zijn een éénhoofdig gezag te verkrijgen, maar dat dit voor als nog niet kan bereikt worden. Daar het de bedoeling schijnt te zijn, voor deze betrekkingen Ingenieurs te benoemen, liet een der leden zijn waarschuwende stem hooren, dat op den duur naast een Ingenieur, een Architekt niet zal kunnen gemist worden.

Den nieuwen titularis wacht zeker al direct een belangrijken arbeid, n. l. zijn adviezen over het lastige vraagstuk der waterspuiing-kwestie en daarmede in verband staande eventueele verbeteringen van het rioolstelsel.

Aan de weduwe van den overleden architekt-directeur, die zich tot den Raad had gewend, met verzoek om eene jaarlijksche toelage, werd op voorstel van B. en W. eene gratificatie toegezegd voor eens, tot een bedrag van hoogstens 3 maanden bezoldiging van wijlen haren echtgenoot.

Een der leden wenschte in dit geheel bizondere geval, dat de Raad B. en W. uitnoodigde om eenigszins meer te letten op de omstandigheden, die door een ander lid een pijnlijk geval werden genoemd, herinnerde aan den trouwen en ijverigen ambtenaar, die zoo plotseling te midden van zijne werkzaamheden was weggerukt en aan wiens nagedachtenis de hulde kon gebracht worden, dat zijne bekwaamheden even algemeen erkend werden als zijne onkreukbare eerlijkheid.

De geachte spreker had daaraan nog kunnen toevoegen, den voorbeeldeloozen ijver en werkzaamheid van den heer Reinders.

Ieder weldenkend mensch — en inzonderheid zij die met den toestand meer van nabij bekend zijn en weten in welke benarden omstandigheden de weduwe is achtergelaten — zullen achting koesteren voor den heer van Kempen, die dit humane voorstel deed; helaas het mocht hem niet gelukken, de harten zijner medeleden te vermurwen, zoodat het voorstel van B. en W. zijnde overeenkomstig art. 18 der verordening, werd aangenomen. C.

De heer H. J. Jansen en Zn. hebben achter het raam van hun winkel in de Kalverstraat te Amsterdam een archiefkast ten toon gesteld, bestemd voor de kamer van het collegium van het Leidsche Studentencorps, en wel tot berging van het archief van dat corps.

De kast, hoog 3.68 M. en breed 3.78 M., staat op een pedestal, waarin laden zijn aangebracht.

De vijf deuren daarboven zijn met cartouches versierd, met plantenornament omgeven, wier midden de zinnebeelden te zien geven van de vijf faculteiten. Het geheel is begrensd door pilasters en wordt gedekt door een kroonlijst met balustrade, waarboven een cartouche die met rijk plantenornament is omgeven, en waarop het corpszegel is geplaatst; de 5 pijlen, verbonden door een lint met de zinspreuk »Virtus Concordia Fides". Op de uiteinden der kroonlijst verheffen zich de wapens van de stad Leiden en van Prins Willem I, den stichter der universiteit, geschilderd op cartouches, die door de kronen der wapens gedekt worden.

Het geheel is in blank eikenhout uitgevoerd, naar het ontwerp van den heer Jan Springer.

Het Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam zal in April daar ter stede een tentoonstelling houden van textiele kunst, opgevat in den uitgebreidsten zin: borduurwerk, stik- en kantwerk, geweven stoffen, enz.

Zoowel van kerkbesturen als van particulieren zijn reeds toezeggingen gedaan, maar toch is nog de hulp van velen noodig, wil de tentoonstelling belangrijk worden. Er zijn in ons land tal van personen, die fraaie stalen van dezen schoonen tak van kunstnijverheid bezitten: oude kostuums, stoffen, borduurwerk, kanten, enz. Mogen zij deze voor eenige weken aan het Genootschap toevertrouwen.

Ingevolge een besluit van den Gemeenteraad van Zwolle werd door B. en W. aan den heer J. Schotel, ingenieur te Rotterdam, opgedragen om in overleg met den gemeente-architekt, den heer J. L. van Essen, in te dienen een rapport, behelzende een vergelijkend overzicht van de verschillende waterleidingen, die voor Zwolle in aanmerking zouden kunnen komen, met een schetsontwerp en globale begrooting van kosten van zoodanige waterleiding als volgens de conclusie van dat rapport de voorkeur zou verdienen.

Na verschillende boringen en onderzoekingen van den bodem in de naaste omgeving van Zwolle, van het Vechtwater, van het heidewater uit de Veluwe en van het IJselwater, is het verslag thans ingekomen. Aan het slot van de conclusie leest men: Dat, én om de uitstekende qualiteit én om de onbeperkte hoeveelheid van het water aan eene waterleiding uit den IJsel, beslist de voorkeur moet worden gegeven, terwijl de globale raming van kosten ƒ 350.000 bedraagt.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is thans eene commissie ingesteld tot het ontwerpen van eene regeling betreffende de brandweer voor de Rijksgebouwen.

Zij is samengesteld uit de heeren: Jhr. Mr. V. de Stuers, referendaris bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, voorzitter; A. Borsboom, hoofdcommies bij het Ministerie van Waterstaat; G. J. Zwiersina, idem, idem Financiën; G. F. Gravelotte commies bij het Ministerie van Marine; A. Moerel, idem, idem, Oorlog; G. de Wijs, commandant der Haagsche brandweer; C. H. Peters, Jhr. J. P. E. Hoeuft, Rijksbouwmeesters, en K. G. van der Mandele, 1e luit. bij het reg. Grenadiers en Jagers, belast met het toezicht op de brandweer in de kazerne, leden.

Als secretaris is aan de commissie toegevoegd de heer J. K. M. Lindhout, tijdelijk ambtenaar aan het Departement van Waterstaat.

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM. 21 Jan. 1890. Het bouwen van een brouwhuis met bijbehoorende werken aan de brouwerij »de Valk", voor de firma Van Vollenhove & Co., onder beheer van den architekt G. B. Salm; minste inschr. D. Cerlijn & Zn. en A. J. de Haan, alhier voor ƒ 43.780.

ROTTERDAM, 21 Jan. De heer J. L. Flesseman te Rotterdam: het bouwen van een winkelhuis, op een terrein aan de St. Anth. Breestraat 3 te Amsterdam;

K. G. B. v. Damme	ƒ 18.800
A. Paans,	» 18 600
H. Hofte en Gelens,	» 17.768
A. Aalders	» 17.760
C. Alberts	» 16.700
J. P. Rieken	ƒ 16.499
B. A. Moritz	» 15.100
J. J. Strasser	» 14.284

Allen te Amsterdam.

FEIJENOORD-ROTTERDAM, 22 Jan. Het R. K. Parochiaal Kerkbestuur der Martelaren van Gorkum: het bouwen van een leerschool met onderwijzerswoning in de Oranjeboomstraat te Rotterdam, onder beheer van den architekt J. Kaijser te Venlo.

P. Vermeijde Azn.	ƒ 21.930
J. H. Stelwagen	» 19 800
C. P. W. Dessing, Gouda	» 19.500
F. Roest te 's Gravenhage	» 18.560
J. Slenters te Haarlem	» 18.498
J. van Groenendaal te N.-Amstel.	» 18.400
D. v. Leeuwen	ƒ 18.320
A. G. Sondermeijer	» 18.290
J. v. d. Pluijm,	» 18.200
H. J. Heiman	» 17.944
L. Koreman,	» 15.250

De overigen allen te Rotterdam.

RIJSWIJK, 29 Jan. Het bouwen van een bouwmanswoning aan het Jaagpad Delftsche weg (Gemeente Rijswijk,) onder beheer van architekt J. G. P. Roel te Rijswijk, hoogste inschrijver, Bernardus Nieuwenhuis te 's Hage voor ƒ 23.731; laagste inschrijver, L. F. van Baars, te Wormer, voor ƒ 16100.

Ingekomen waren 35 inschrijvingsbiljetten.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6153

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6154 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6155

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 6156
WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6157

Het Gemeentebestuur van Zutphen maakt bekend, dat de termijn van inzending der antwoorden op de Prijsvraag voor een Gemeentehuis aldaar, wordt verlengd tot **1 Maart e. k.**

Burgemeester en Wethouders,
C. Storm Buijsing,
W. L. B.
J. E. de Voogt,
6158 *Secretaris.*

De Erven H. van Munster & Zn. leveren:
BESTEKKEN,
zoowel met als zonder bijbehoorende
TEEKENINGEN.

PORTEFEUILLEBANDEN
VOOR HET
Bouwkundig Weekblad
EN
Tijdschrift
à f 1.75

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: *„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"* waarvan bij hem steeds voorraad.
FERD. ENGERS, 6159
Heerengracht 335. Amsterdam.

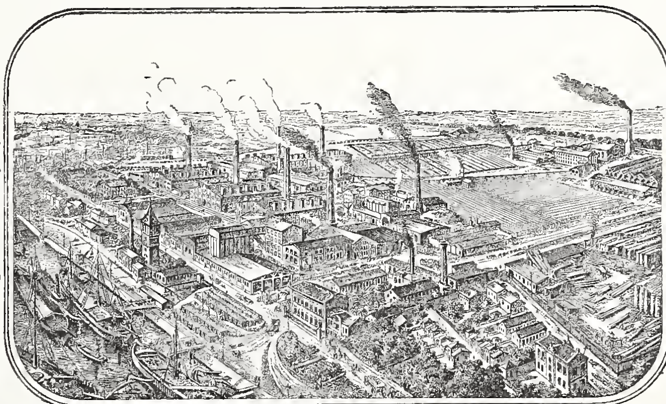

Gouden Staats-Medaille

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6160
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500.000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869
Diploma As Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870
Medaille van verdienste, Weenen

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879
Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

6161 **JAN VAN DER POT,**
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.
Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PURZOLAN CEMENT,
merk **ALBRECHT STEIN & Co.**
Fabrieken te Wetzlar en te Ruhrort.

In gebruik bij vele Genie-, Waterstaats- en Particuliere werken in Duitschland, en hebbende volgens proefnemingen van het Koninklijk Proefstation van Bouwmaterialen te Berlijn, (Dir. Dr. Böhme), na 28 dagen, met eene melange van 1 deel Cement en 3 deelen zand een weerstandsvermogen tegen trekken van 33.35 K°., en tegen samen drukken van 308.3 K°. per cM²., resultaten tot heden met geen enkele Portland Cement verkregen, en nalatende op de reef van 900 mazen per cM². 0.5 % en van 5000 mazen 8 %.
Daar het soortelijk gewicht van dit Cement 30 % minder, en dus de volume 30 % grooter is dan van Portland Cement, is de prijs zeer sterk concureerend.
Men leze daarover verder de brochure van Prof. L. Fetmajer te Zürich en het daarover geschrevene in de Duitsche vakbladen door Dr. Michaelis te Berlijn en Prof. Bauschinger te München, zijnde allen bekende autoriteiten op dit gebied.
Vraag verder de circulaire en de staat van vergelijkende proefnemingen door genoemd proefstation gedaan, bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën
Pakhuis te *Rotterdam.* JAN VAN DER POT,
Punt Scheepmakershaven. Katendrecht bij *Rotterdam.*

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6142 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

AANBESTEDING. 6143

Op Dinsdag den 11den Februari 1890, des voormiddags ten Elf ure, zal in het café *Central*, in de Lange Pooten te 's Gravenhage, worden AANBESTEED:

Het doen van eenige werkzaamheden aan de Villa, genaamd „Nieuw Broekhuizen", gelegen aan den straatweg van Utrecht naar Arnhem, Gemeente Leersum, No. 233A, en het bouwen van een STAL en KOETSHUIS met aanhoorigheden op het terrein aldaar.

Het bestek en de teekeningen zijn ad *f* 1.— per stel te verkrijgen bij de boekhandelaren GEBRs. BELINFANTE, Wagenstraat N°. 102 te 's Gravenhage.

Aanwijzing in loco op Vrijdag den 7den Februari 1890, des morgens ten Elf ure.

Inlichtingen geeft J. H. PFEIFFER, architect te 's Gravenhage, de Riemerstraat 43.

PRIJSVRAAG EERE-DIPLOMA.

Door de Centrale Commissie tot bevordering van Wedstrijden voor Handwerkslieden, wordt eene **Prijsvraag** uitgeschreven voor eene **EERE-DIPLOMA**.

Voorwaarden zijn vanaf heden op *franco* aanvrage verkrijgbaar bij den Secretaris der C. C. den heer B. H. HELDT, van Speijkstraat 121, te 's Gravenhage. 6144

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6145
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

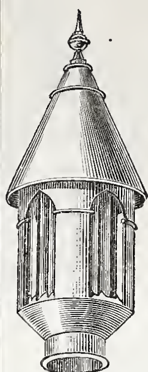
F. W. BRAAT.

6146

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

BOYLE'S LUCHTPOMP VENTILATORS

BOYLE'S Kappen voor slecht trekkende schoorsteenen.
BOYLE'S Schoorsteenkappen tegen valwinden, enz.

Vereischen geen toezicht, hebben geen beweegbare deelen, voorkomen terugslag in den koker, werken met de meeste gelijkmatigheid in ieder jaargetijde, hebben een veel grooter capaciteit dan ieder andere ventilator, zijn van soliede constructie bij matigen prijs.

BOYLE'S Ventilators en Kappen zijn op verschillende **Rijks-, Gemeente en Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatst. 6147

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. CARRE's Waterleidingen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6148

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN, alsmede 6149

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

6150

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6151
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6152

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

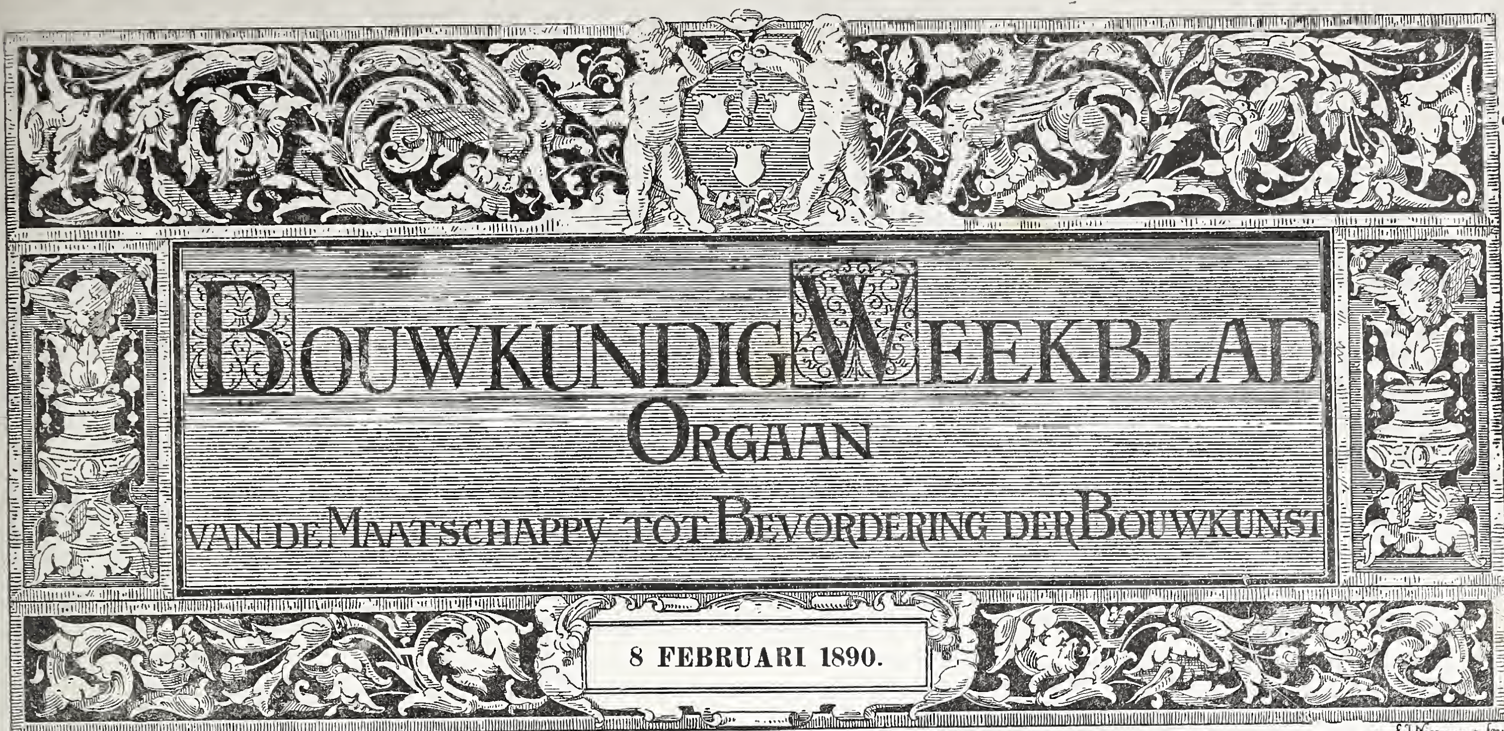
met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRIJSVRAGEN.

UITGESCHREVEN IN HET JAAR 1890, DOOR DE

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

I. HET ONTWERP VOOR EEN POST- EN TELEGRAAFKANTOOR VOOR EEN HANDELSSTAD VAN 200.000 INWONERS.

Het bouwterrein wordt aan de voorzijde begrensd door een grooten verkeersweg, aan elk der zijden door een straat van 15 M. breedte, rechthoekig op den verkeersweg staande; aan de achterzijde is het terrein vrij.

De breedte van het bouwterrein tusschen de twee straten is 50 M.

Het gebouw moet bevatten op den *beganen grond:*

Een groote goed verlichte wachtzaal, met goede tochtafsluiting. In deze wachtzaal moeten ten dienste van het publiek aanwezig zijn de volgende guichets:

een voor verkoop van zegels, enz.;

twee voor aangeteekende brieven (ontvangst en uitgifte);

twee voor postwissels (ontvangst en uitgifte);

twee voor pakketten;

een voor dienstbrieven;

een voor reclames, inlichtingen, enz.;

verder, de lock boxes, waarvoor benoodigd is een wandoppervlak van 5 strekkende M.,

en twee telegram loketten.

In de wachtzaal moeten toegangen aanwezig zijn tot:

de postspaarbank,

de directeurskamer, met spreekkamer, welke vertrekken moeten grenzen aan de postlokalen, en in verbinding staan met de bestellerskamer,

een telephoonvertrek,

een lokaal voor het schrijven en afgeven van telegrammen.

Om de wachtzaal moeten zich in onderling verband bevinden de volgende lokalen:

een voor aankomst van brieven, minstens 150 M².;

een voor vertrek van brieven, minstens 150 M².; in dit vertrek moet uitmonden een brievenbus, in den hoofdgevel van het gebouw geplaatst;

twee voor de postpakketten, te samen 200 M².;

een voor postwissels en postkwitantiën, groot 80 M².;

een voor aangeteekende brieven, groot 80 M².;

een voor de postspaarbank, groot 60 M².; — in dit lokaal moet het publiek toegelaten kunnen worden, om voor eene balie de noodige inlichtingen te kunnen ontvangen;

een aanneemkantoor voor telegrammen, groot, 30 M².;

een aan laatstgenoemd vertrek grenzend lokaal voor telegram bestellers, groot minstens 45 M².

De lokalen van aankomst en vertrek, alsmede die voor aangeteekende brieven, moeten aan elkaar grenzen. Het verband moet bovendien zoodanig zijn, dat de vertrekken voor aangeteekende brieven, voor postwissels en voor de postspaarbank elk voor zich geïsoleerd kunnen worden. Tot die laatste vertrekken, behalve dat voor de postspaarbank, mogen geen andere dan de met die diensten belaste ambtenaren toegang hebben.

De lokalen van aankomst en vertrek, en die van den postpakketdienst, moeten verbinding hebben met een vrije overdekte laad- en losruimte voor postkarren.

Deze verdieping gelijkstraats moet voorts bevatten:
een toegang voor de bestellers,
een toegang voor het telegraaf personeel;
een toegang naar de woning voor den directeur;
een toegang naar de vertrekken voor den concierge;
een voldoend aantal privaten, bergplaatsen voor schoonmaakgereedschappen, enz.

Op de *eerste verdieping* moeten aanwezig zijn:
een seinzaal, groot 200 M².;
een telephoonkamer, groot 25 M².;
een kleedkamer, groot 50 M².;
een directeurskamer, groot 25 M².;
een opzichterskamer, met daaraan grenzende werkplaats, de laatste groot ongeveer 30 M².;
een batterijkamer, groot 40 M².

De genoemde lokalen moeten zooveel mogelijk grenzen aan de seinzaal.

Verder moeten op die verdieping aanwezig zijn:
een zaal voor de brievenbestellers, groot minstens 240 M². met ruime bijbehoorende vestibule, waarin gelegenheid tot berging van kleedingstukken, tasschen enz.; deze zaal moet met een lift in verband staan met het lokaal voor vertrek;
een archiefkamer voor den postdienst, groot ongeveer 40 M².

Ten behoeve van den telegraaf- en van den postdienst, moeten de noodige privaten enz. worden aangebracht.

De directeurswoning moet bevatten:
een ruime salon, benevens zeven vertrekken voor woon-, slaap- en logeerkamers, een badkamer, een keuken, een provisiekamer, twee dienstbodenkamers, privaten en verdere gemakken.

Voor eene concierge moeten aanwezig zijn, een drietal vertrekken, een keuken, privaat, enz.

De woning van den Directeur kan ten deele, de conciergewoning geheel op eene *tweede verdieping* gelegen zijn.

De *kelderverdieping* moet bevatten:
eene ruimte tot berging van pakketten, minstens groot 100 M²., liggende onder de postlokalen; zij moet van uit die lokalen, en van buiten toegankelijk zijn;
twee bergplaatsen, te zamen minstens 25 M². groot, waarvan een voor oud post- en een voor oud telegraafmaterieel;
een ruimte voor de plaatsing van de calorifères, met een ruime bergplaats voor brandstoffen in de nabijheid
een afzonderlijken kelder voor de directeurswoning. in verband met de laatste.

Algemeene vereischten voor de verschillende diensten zijn: goede verlichting der lokalen;
vermijding van niet strikt noodzakelijk zijnde uitgangen;
steenen trappen en dito boven-gangvloeren;
gemetselde overwelvingen der lokalen gelijkstraats gelegen;
centrale verwarming en goede ventilatie;
sluiting met blinden voor alle lokalen, gelijkstraats.

In den hoofdgevel moeten geplaatst worden het opschrift: „post- en telegraafkantoor", en het wapen van het Rijk der Nederlanden.

De hoofdgevel van het gebouw moet ontworpen worden in natuurlijken steen, en moet een monumentaal karakter dragen.

Verlangd worden:
de plattegronden van het sousterrein en van de verdiepingen, allen op de schaal van 1 à 200,
de hoofdgevel en een der zijgevels, op de schaal van 1 à 100,
een doorsnede over de langste zijde van het gebouw, genomen over de wachtzaal, op de schaal van 1 à 100,
een travée van den hoofdgevel, genomen over den ingang tot de wachtzaal, op de schaal van 1 à 40.

De fundeeringen behoeven niet aangegeven te worden.

De behandeling der teekeningen wordt aan de keuze van den ontwerper overgelaten.

Bij de beoordeeling zal de Jury aan de verschillende onderdeelen van elk ontwerp het volgende aantal punten als maximum kunnen toekennen:

Plattegronden,	14	punten
Gevels,	12	„
Doorsnede,	8	„
Detail,	10	„
Behandeling der teekeningen,	6	„
Totaal	50	„

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen wordt uitgeloofd als 1e prijs de verguld zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, als 2e prijs de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, als 3e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift..

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

II. Het ontwerp van een gebouw voor tropische planten, in een botanischen tuin.

Het gebouw, geheel vrijstaande, is 60 M. lang. Het moet bestaan uit een middengedeelte, ter oppervlakte van 500 M²., dat een binnenwerksche hoogte heeft van 20 M. onder het hoogste punt der glazen afdekking. Aan elk der twee tegenovergestelde zijden van dit middengedeelte moet zich een vleugel van het gebouw aansluiten; deze vleugels moeten elk een binnenwerksch oppervlak aanbieden van 300 M²., en kunnen een maximum hoogte, onder het laagste punt der glazen afdekking, van 10 M. hebben.

Het gebouw moet van ijzer en glas worden geconstrueerd, en sierlijk maar eenvoudig van vormen zijn. Voor sokkels moet van natuurlijken steen gebruik worden gemaakt.

Het gebouw is aan eene breede en de twee smalle zijden door een terras, ± 10 M. breedte buiten het gebouw hebbende, omgeven. Dit terras, met breede opgangen, is overigens omsloten door een steenen balustrade, en ligt 1.50 M. boven de gewone wandelwegen in den tuin.

Twee deuren, in elk der zijgevels één, benevens een in het hooge middengedeelte, geven toegang tot het gebouw. Voor elk dezer deuren moet een ruim tochtportaal ontworpen worden. In het hooge middengedeelte moet een omloopende gaanderij van ± 1.50 M. breedte worden aangebracht, voldoende hoog gelegen, om van daar een overzicht op de toppen van palmboomen te kunnen hebben; twee sierlijke ijzeren trapjes moeten toegang tot deze gaanderij geven.

In een sousterrein, moet de gelegenheid voor het opstellen van een verwarmingstoestel worden aangegeven. De buiten het gebouw opgaande zichtbare schoorsteen, moet worden aangegeven.

De volgende teekeningen worden verlangd:

een plattegrond van het gebouw met het terras, met aanduiding van de plaats van een toestel voor verwarming, op de schaal van 1 à 200;
een voor-aanzicht en een zij-aanzicht van het gebouw, beiden op de schaal van 1 à 200,
een halve doorsnede over elk der twee assen van het midden gebouw, en eene doorsnede over een der vleugels, op de schaal van 1 à 50.

Uit deze 3 doorsneden moet duidelijk de constructie van het gebouw en de overkappingen blijken.

In eene memorie van toelichting moet de wijze van constructie in het kort worden omschreven, en in hoofdzaak door schetsen, tusschen den tekst, worden opgehelderd.

Uitdrukkelijk wordt verlangd, alle teekeningen en schetsen in inktlijnen te vervaardigen, zonder schaduwen of opwerken van welken aard ook.

Bij de beoordeeling zal de jury aan de verschillende onderdeelen van elk ontwerp het volgende aantal punten als maximum kunnen toekennen:

Plattegrond,	6 punten.
Voor- en zij- aanzicht,	10 „
Doorsneden,	15 „
Behandeling der teekeningen,	4 „
Memorie van toelichting met schetsen,	15 „
Totaal:	50 punten.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen wordt uitgeloofd als 1e prijs de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, als 2e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

III. Het ontwerp voor een raam met tochtramen en blinden.

Het raam is, in den dag van het metselwerk aan de buitenzijde, breed: 1.60 M. en hoog 2.50 M.; het moet een vast bovenlicht, maar geen vaste middenstijl hebben.

Het tochtraam moet naar buiten, het andere raam naar binnen openslaan.

De wijze van constructie van de binnen-blinden wordt geheel vrijgelaten.

Verlangd worden:

een binnen en een buiten-aanzicht van het raam met tochtraam, met passende omtimmering en lambriseering, op de schaal van 1 à 20.

Doorsneden op de schaal van 1 à 10, waaruit de constructie nauwkeurig is op te maken.

De wijze van teekenen is vrij gelaten.

Bij de beoordeeling zal de jury aan de verschillende onderdeelen van elk ontwerp het volgende aantal punten als maximum kunnen toekennen:

De aanzichten,	8 punten.
De doorsneden,	12 „
Het teekenwerk,	5 „
Totaal:	25 punten.

Voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd alle leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvragen worden vóór of op primo December 1890 vrachtvrij ingewacht op het Bureau der Maatschappij, te Amsterdam, vergezeld van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

Art. 2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een spreuk of motto. Er moet een gesloten naambrief worden bijgevoegd, waarop van buiten dat motto is herhaald, en van binnen vermeldende den naam, de betrekking en woonplaats van den inzender. Alle teekeningen en begeleidende stukken en brieven moeten aan de achterzijde gemerkt zijn met een herkenningsteeken, op te geven bij de terugvordering.

Art. 3. De teekeningen mogen niet op houten ramen gespannen worden.

Het schrift van de memorie van toelichting, alsmede het letterschrift op de teekeningen, moeten door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

Bij het niet behoorlijk voldoen aan deze laatste bepaling, of bij aldien de vervaardiger zich vóór de uitspraak der Jury van beoordeeling bekend maakt, blijft zijn ontwerp buiten aanmerking voor eenige onderscheiding.

Art. 4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit de leden:

D. E. C. Knuttel, lid van het Bestuur der Maatschappij.
J. Verheul Dzn., „ „ „ „ „ „
H. P. Berlage Nzn., Amsterdam.
W. C. Koomans, Breda.
I. H. J. van Lunteren, Utrecht.

Het Jury rapport zal melding maken van het aantal punten aan de verschillende onderdeelen van alle ontwerpen toegekend.

De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur voor te stellen een andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

Art. 5. De bekroonde ontwerpen blijven ingevolge art. 32 der wet, het eigendom van de Maatschappij.

Art. 6. De uitslag der beoordeeling van de antwoorden op deze prijsvragen wordt bekend gemaakt terstond na de uitspraak der Jury; het uitreiken der bekroningen heeft plaats op de Algemeene Vergadering in Mei 1891, waarop de ingekomen plannen worden tentoongesteld.

De niet bekroonde ontwerpen kunnen in Februari 1892 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken, aan een op te geven adres terug gezonden.

In bijzondere gevallen kunnen, op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdsbestek door het Bestuur worden terug gegeven.

Aldus opgemaakt door het Bestuur,
Namens het Bestuur.

Amsterdam, Januari 1890.

C. MUYSKEN, *Voorzitter*.
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris*.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN, 30 Januari. De eerste vergadering in dit jaar werd door den Voorzitter, den heer D. E. C. Knuttel, geopend met een gelukwensch aan de aanwezige leden en eene aansporing, dat allen zoo veel mogelijk zullen medewerken, ook voor onderlinge ontwikkeling, in het belang van den bloei der afdeeling. Hij hoopte bij het einde van dit jaar te kunnen verklaren, dat hij zulk een bijzonderen steun van de leden had ondervonden.

Met weemoed herinnerde hij het afsterven van een der oudste leden, den heer Adr. Verhoog, die steeds in de afdeeling zooveel belangstelling had getoond.

Na het lezen en goedkeuren der notulen werd den heer Fontein dank gezegd voor het afstaan van eenige jaargangen van het plaatwerk »*Architektonische Rundschau*" voor de kunstbeschouwing, welke voor den aanvang der vergadering had plaats gehad.

De heer F. A. Wempe werd als nieuw lid door den Voorzitter welkom geheeten.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer Fr. van de Loo, die eenige toelichtingen wenschte te geven bij eene verzameling monsters van nageperste gevel-, sier- en profielsteenen door hem in het lokaal tentoongesteld. De nageperste steen wordt als de gewone waalsteen uit de zelfde klei gemaakt, maar daar hij met meer zorg bewerkt is, verkrijgt men een steen die veel minder poreus, veel sterker en veel zuiverder is. Het is een geperfectionneerde waalsteen. Door de concurrentie worden, zeide de heer v. d. Loo, nog al bezwaren opgegeven aan dit fabriekaat verbonden, vooral gegrond op het napersen, iets dat niet nieuw is, maar sedert onheuglijke tijden geschiedt. Het is dan ook een dwaasheid te durven verkondigen dat nageperste steen afschilvert, omdat deze nageperst zijn. De gewone napers heeft het gebrek, dat de steen uit den vorm gedrukt wordt naar boven, waardoor kromming ontstaat. Uit de machine op de fabriek van den heer van de Loo valt de vorm los, hetgeen van niet weinig belang is. Voor onderzoek is de steen gezonden naar het koninklijk proefstation te Berlijd. In den alom verspreiden prospectus staan daaromtrent de rapporten. Om deze steenen niet het gladde oppervlak van Duitschen Verblendstein te geven, is er een zandlaagje omheen geperst.

De profielsteenen zijn buitengewoon zuiver van vorm en verkrijgbaar in verschillende kleuren. De blauwe siersteen wordt in een op de fabriek uitsluitend daarvoor gebouwden smooroven gemaakt. De kleur is zeer mooi en levendig. De kleuren der profiel- en siersteenen zijn niet alleen uitwendig maar geheel inwendig doorbakken. Voor spoedige aflevering kunnen profielsteenen binnen 6 à 7 weken geleverd worden, daar aan de fabriek daarvoor uitsluitend een kunstmatige drooginrichting gemaakt is.

Verschillende leden vroegen inlichtingen, welke met de meeste bereidwilligheid werden gegeven, waarna de voorzitter den heer van de Loo dankte voor zijne mededeelingen; algemeen was men overtuigd van het zeer fraaie, zuivere inlandsche product.

De heer Fontein las daarna, ook namens den heer Lancel, door ziekte verhinderd zijnde, het rapport over vraag I, waarbij in hoofdzaak de naaldproef wordt afgekeurd, omdat zij zulke verschillende resultaten oplevert, terwijl als beter voor de praktijk geschikt aanbevolen werden de gloei-, zift- en bezinkingsproeven. Hierop werden door de heeren van Ruijven en Knuttel toelichtingen gegeven, hoe men de naaldproef moest nemen en werd er op gewezen, hoe de twee groote trasfabriekanten Herzfeld en Landau, naar gelang hun tras aan de proeven beantwoordde, aan de naaldproef of de chemische proef de voorkeur gaven waarom het waarschijnlijk, zooals de heer van der Kamp opmerkte, bij proeven veel zal afhangen uit welke groeven de tras komt. De heer Kok beval bij het keuren van een lading tras weegproeven aan, waarvan hij bevredigende uitkomsten had gekregen; en daar proeven meestal veel tijd kosten en het wegen van hoeveelheden hier en daar uit een lading genomen, betrekkelijk spoedig kan afloopen, was dit laatste te meer aanbevelenswaardig. Behalve de naaldproef werd ook nog de trekproef aanbevolen. Men zou tot de beste oplossing komen, als de tijd het toelaat verschillende proeven te nemen ter vergelijking.

De Voorzitter stelde daarna om het late uur voor, de rapporten over vraag II en III, welke in handen van dezelfde heeren waren gesteld, alleen voor te lezen, om ze op een volgende vergadering te bespreken, en om de zelfde reden bleven de rapporten op andere vragen achterwege.

Nog werd medegedeeld, dat de heer C. R. van Ruijven, in de vorige maand als bestuurslid gekozen, zitting heeft genomen als Vice-Voorzitter, dat geen antwoorden op de uitgeschreven prijsvraag waren ingekomen, en dat voor de door de afdeeling in April te houden tentoonstelling van den wedstrijd voor handwerkslieden de buitensocieteit Amicitia beschikbaar was gesteld.

Als nieuwe leden werden voorgesteld de heeren H. P. L. Vorst en de Jong.

AFDEELING LEEUWARDEN, 31 Januari 1890. Na de gewone huishoudelijke werkzaamheden bracht de voorzitter ter tafel eene missive van den heer Fr. van de Loo, steenfabriekant te Bemmel, waarin deze te kennen geeft, dat hij gaarne in de afdeeling den leden persoonlijk met zijn fabriekaat in kennis wenschte te stellen: aangezien er geen bezwaar bestaat om aan dien wensnh tegemoet te komen, werd besloten den heer van de Loo uit te noodigen voor eene der volgende vergaderingen.

Vervolgens werd, na ballotage, de heer L. v. d. Werf tot lid aangenomen.

De voorzitter gaf thans het woord aan den heer J. H. Schouten, die voor dezen avond een spreekbeurt had op zich genomen en daartoe tot onderwerp had gekozen »de stad Rome". Met veel tact werd door den spreker, uit de uitgebreide stof van het veel omvattende onderwerp, datgene gekozen wat inzonderheid voor den architekt belangrijk kan worden geacht, en de behandeling daarvan, uit den aard der zaak beknopt, was duidelijk en onderhoudend, en vooral was zulks het geval bij de beschrijving van het vaticaan met zijne kunstschatten, waaraan de spreker in het bijzonder zijne aandacht wijdde.

Den dank door den voorzitter den heer Schouten gebracht, vond dan ook volkomen instemming bij de aanwezigen.

Het overige gedeelte van den avond was gewijd aan de kunstbeschouwing, bestaande uit de ingekomen antwoorden op de door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen. De uitgebreide collectie teekeningen vormde een even belangrijke als leerrijke expositie, leerrijk vooral om te zien hoe hetzelfde vraagstuk langs verschillenden weg kan worden opgelost, al bleek het ook hier al weer, dat het slechts een enkele is, die den juisten weg heeft gevonden. Is het in de eerste plaats de waarde van het ontwerp waaraan de aandacht is gewijd, ook de behandeling daarvan, het teekenwerk, wekt belangstelling. Vooral is dit laatstgenoemde het geval, daar waar tal van ontwerpen slechts voor een paar uren zijn tentoongesteld; men mag vermoeden dat de indruk, die het ontwerp op den beschouwer maakt, alsdan in nauw verband staat met de meer of minder artistieke behandeling er van. Zoo was er dan ook veel dat een goeden indruk maakte, een gevolg van de bekoorlijkheid die de teekeningen kenmerkte; er waren goed geslaagde aquarellen en handig uitgevoerde penteekeningen. Dat het echter niet aan ieder is gegeven om zijn werk een artistiek cachet te geven, kon ook hier worden waargenomen, doch ook tevens, dat er zijn die van deze waarheid niet zijn doordrongen, hetwelk vooral in het licht werd gesteld door de voortreffelijke hoedanigheden, welke het bekroonde ontwerp voor een schildersatelier kenmerken, waarvan de auteur met echte kunstenaarshand de teekeningen behandelde.

PS. Van de vorige vergadering verscheen geen vetslag wegens bijzondere omstandigheden die den verslaggever verhinderden deze bij te wonen.

Van het behandelde in die vergadering zij in het kort vermeld, dat de heeren Noorderdorp en Kramer tot Bestuursleden werden herbenoemd en deze de betrekking van voorzitter en secretaris op nieuw aanvaardden, dat de rekening en verantwoording van den penningmeester, door een commissie onderzocht, in orde werden bevonden en goedgekeurd, dat tot afgevaardigden ter Algemeene Vergadering werden benoemd de HH. Noorderdorp en Rooseboom en eindelijk, dat door den heer H. J. de Groot een zeer toegejuichte rede werd gehouden, die tot onderwerp had »de versieringskunst."

VEREENIGING ARCHITECTURA, TE 'S GRAVENHAGE, 5 Februari 1890. De voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen worden gelezen en goedgekeurd. De heer H. Baron werd als lid geïnstalleerd en de heer P. Dewald, na ballotagê, als lid aangenomen. Tot 2de Secretaris werd gekozen de heer K. Stoffels, die het aannemen der benoeming in beraad hield.

Vervolgens werd door den heer E. F. Ehnle een voordracht gehouden betreffende de in de vorige vergadering besproken vraag: »Wat moet bouwkunstig zijn"?

Reeds dadelijk merkte spreker op, dat zijns inziens geen beknopt antwoord op deze vraag te geven was, daar zij aanleiding geeft tot 'geheele verhandelingen. Juist daarom wenschte hij een en ander te releveeren wat dienstig kon zijn om het debat van de vorige vergadering te vervolgen, en zoo mogelijk tot een bevredigend einde te brengen, doch meende hij dat oplossing door eene motie *niet* gewenscht was. Spreker maakte eerst eene taalkundige splitsing van het woord bouwkunst in zijne twee helften, en kwam er toe uit te leggen, wat onder kunst in het algemeen, maar dan ook in strekten zin moest worden verstaan, om daarna zich te bepalen tot *bouwkunst* in het bijzonder; een en ander werd uitvoerig ontwikkeld en gaf na het eindigen van deze voordracht aanleiding tot geanimeerd debat, waarvan het gevolg was, dat men besloot het gevoelen der vergadering in de volgende motie neder te leggen: »De bouwkunst kenmerkt zich aan de eischen, die, in den ruimsten zin, zoowel op practisch als op aesthetisch gebied daaraan kunnen worden gesteld." Eenige leden die zich met deze motie niet konden vereenigen hadden daartegenover eene andere gesteld, luidende: »Wanneer een gebouw niet slechts voldoet aan alle eischen op prachtisch en aesthetisch gebied, maar bovendien een monument is ter verheerlijking van eene hoogere gedachte, van een groot man, een groot volk, of van de kunst zelve, en zoowel in zijn geheel als in zijn onderdeelen de volledige uiting is van het gevoel en de gedachte des kunstenaars, eerst dan mag men dit een voorbeeld van bouw*kunst* noemen." Deze laatste motie bleef evenwel in de minderheid.

Opmerking verdient dat enkele leden van overtuiging bleven, dat het liever niet tot eene dergelijke uitspraak had moeten komen, waardoor dan ook enkele stemmen achterwege bleven.

In de pauze der vergadering werd de kunstbeschouwing, door den heer A. W. van Malsen aangeboden, met belangstelling bezichtigd. Zij bestond uit Croquis d' Architecture van de Intime Club te Parijs.

De in de bus gevonden vragen zullen in eene volgende vergadering worden behandeld; na eenige besprekingen van huishoudelijken aard, werd de vergadering gesloten.

PRIJSVRAGEN.

De volgende antwoorden zijn ingekomen op de door de Maatschappij »Arti et Amicitiæ" uitgeschreven prijsvragen voor een *Oorkonde* en *Diploma* 1890. Motto's: 1. Oud Holland; 2. Bona Fide; 3. Kunst en Vriendschap; 4. Kunst voor alles; 5. Vita brevis ars longa; 6. Arti; 7. Driehoek, waarin het woord »hoek"; 8. Fän; 9. Schemering; 10. Lugdunum; 11. St. Lucas; 12. Schets (Één dag *te laat* ingekomen); 13. Goltzius.

Twee naambriefjes met de motto's »Schemering" en »Goltzius" werden zonder ontwerp gevonden, terwijl één ontwerp geen motto draagt. Er ontbreekt dus een ontwerp, daar er 13 motto's en 12 ontwerpen zijn.

Thans blijft ook nog de onzekerheid bestaan, op welke der prijsvragen elk dezer antwoorden zijn ingekomen.

In Juni 1889 werd door de naamlooze Vennootschap »Levensverzekering-Maatschappij Utrecht" een prijsvraag uitgeschreven voor een Reclamebord.

Het programma van dezen wedstrijd is opgenomen in het Bouwk. Weekblad No. 25 van 22 Juni 1889.

De Jury, bestaande uit het Bestuur van het Schilderkunstig Genootschap »Pulchri Studio" te 's Gravenhage, heeft uitspraak gedaan als volgt over de antwoorden, die vóór 1 Febr. j.l. moesten worden ingezonden.

De prijs van *f* 500.— is toegekend aan het Nederlandsche ontwerp »Ultrajectum" van den heer E. F. Goddefroi te Utrecht.

De premie van *f* 250.— voor de Nederlandsche inzendingen, 23 in getal, werd gelijk verdeeld tusschen de ontwerpen met de kenteekens »een driehoek in een cirkel" en »een cirkeltje in een rechthoek". De vervaardigers dezer ontwerpen bleken te zijn, van het eerste de heer P. de Josselin de Jong en van het tweede de heer M. A. I. Bauer, beiden te 's Gravenhage.

Ingekomen waren voorts elf ontwerpen uit Duitschland; de uitgeloofde premie van 500 R.M. werd gelijk verdeeld tusschen de ontwerpen gemerkt »Memento Mori" en »ohne Fleisz kein Preis"; vervaardigers bleken te zijn, van het eerste de heer Otto Flekken te Frankfort a./M. en van het tweede de heer Otto Bollkagen te Bremen.

Aan geen der vijf ontwerpen uit België kon een premie worden toegekend, daar zij allen onvoldoende bleken te zijn.

De ontwerpen worden van af 13 tot en met 20 Februari a. s. tentoongesteld in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

De toegang tot die tentoonstelling is kosteloos.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

M.H.

Het zij mij vergund, naar aanleiding van het geschrijf van de HH. Braat & v. d. Kloes in het laatste nummer van uw Weekblad, nog eens en voor het laatst op mijn vorig schrijven in zake de ongeoorloofde Jossoncement-reclame terug te komen.

1°. De P.-cementbeproevingen voor de werken onder mijn beheer geschieden nooit op de werken zelven, maar aan het departementsgebouw, door daarin hoogst ervaren en bekwaam personeel, door mij persoonlijk veelvuldig gecontrôleerd.

2°. De vormen worden, na met eenige olie besmeerd te zijn, met een doek behoorlijk na- en afgewreven, zoodat zij hoogstens glad, bijna niet vettig zijn op het gevoel.

3°. Vervolgens worden de voorschriften der Duitsche normen streng in acht genomen; de toestellen zijn allen te Berlijn aangeschaft, ook de weegschaal, en in uitmuntenden staat.

4°. Toen op *mijn* voorstel een vergelijkende proef tusschen mijn personeel en den heer Braat Jnr. gehouden werd, ten einde den invloed van de werkwijze van den persoon op de uitkomst na te kunnen gaan, werd door ons geconstateerd, dat de heer Braat belangrijk afweek van de voorschriften der Duitsche normen; lijnrecht in strijd daarmede vulde hij den vorm eerst slechts voor ongeveer 1/3, stampte de cement daarin met alle geweld met een werktuigje vast, maakte toen het bovenhuidje heel voorzichtig weer iets los, drukte toen de rest daarop met ware Herculeskracht, en beukte met dezelfde krachtsaanwending met den spatel het overige er in. Wanneer de Duitsche normen zulke krachtsaanwending vereischen, is zeker geen 10 % van alle bouwkundigen en technici in staat, bij gebrek aan de vereischte lichaamskracht, om ooit proeven te nemen. Hij liet de proefblokken ook langer in de vormen blijven, dan m. i. uit de voorschriften kan worden afgeleid. Mijn personeel heeft de vormen in ééns gevuld, behoorlijk aangedrukt en behoorlijk bij krachtig doch gematigder slaan zweetwater op het mengsel te voorschijn geroepen.

5°. Het resultaat was, dat de blokken van den heer Braat naderhand 1.5 K.G. meer draagkracht opleverden, een resultaat dat ik noem door kunstmiddelen verkregen. Wanneer thans de heer v. d. Kloes verklaart, met een hamerapparaat te werken, dat nog meer de draagkracht opvoeren kan, door nog krachtiger slag en druk, iets waarover echter in de reclame-rapporten wijselijk wordt gezwegen, dan blijkt daaruit, hoe die schitterende hooge cijfers nog volstrekt niet uitsluitend kunnen gesteld worden op rekening van de deugd van de gekeurde cement, maar dat ieder die begaafd is met bijzondere kracht, of zich het krachtigst hamerapparaat weet aan te schaffen of dezen door een ander aangeschaft toestel gebruikt, in staat is veel fraaiere cijfers voor een cement in het leven te roepen, dan deze feitelijk verdient. Met een hydraulische pers is het wellicht mogelijk zelfs den heer v. d. Kloes nog te overtreffen.

6°. Toen de Duitsche normen vastgesteld werden en de draagkracht voor goede P.-cement, eerst op 10 K.G., later op 16 K.G. werd aangenomen, was het hamerapparaat nog weinig bekend, het gebruik daarvan niet verplicht voorgeschreven, evenmin als de kracht van zulk een apparaat. Eerlijkheid en goede trouw eischen dus de mededeeling van het gebruik daarvan, als men beproevingen, met behulp van dezen toestel verkregen, publiceert.

7°. Blijkt uit het bovenstaande duidelijk, dat de Duitsche normen noodig aanvulling omtrent werkwijze enz behoeven.

8°. De Josson-cement stond tot November j.l. goed bij mij aan-

geschreven, daar tot dien tijd mijn personeel altijd eene draagkracht van 16—18 K.G. had gevonden, bij geheel gelijke werkwijze. Er was dus alle reden tot afkeuring, nu thans 3 herhaalde proeven elk van 10 blokken, resultaten verre beneden 16 K.G. aanwezen.

9°. Nimmer is door mij toegezegd na die 3 mislukte proeven, de afgekeurde cement nog eens en dan met den heer Braat Jnr. te beproeven; dit beweren van den heer Braat is onjuist. Doch de gekeurde cement (in concours met Braat Jnr.) was genomen uit een nieuwe door den aannemer te N.-Amstel aangevoerde partij, waaruit de hoofdopzichter aldaar een monster trok en mij dit toezond. Ik heb echter niet geweten van waar of van wien de cement overigens afkomstig was. Toen de heer Braat Jnr. dus vroeg of die cement was goedgekeurd, antwoordde ik bevestigend, er bij voegende dat ik niet wist of dit cement was geweest, geleverd door bemiddeling van den heer Braat of een ander, dat er dus zoo objectief mogelijk gekeurd was.

10°. Verbittering spreekt uit mijn vorig artikel niet, zoo als de heer v. d. Kloes meent, wel verontwaardiging, om de Polytechnische school te betrekken in particuliere proeven van de HH. Braat & v. d. Kloes, vooral als dit reclame-proeven worden. Ik kan hunne teleurstelling begrijpen, nu die reclame aan de kaak wordt gesteld; zij zijn echter zelve daarvan de oorzaak.

'S GRAVENHAGE, 4 Februari 1890.

De ingenieur-architekt voor de gevangenissen en rechtsgebouwen
W. C. METZELAAR.

BERICHTEN.

De Regenten van het Burgerweeshuis te Kampen hebben zich tot den Raad der Gemeente gewend, om terug te komen op de vroeger gemaakte regeling omtrent het bouwen van een nieuw weeshuis op het Muntplein, omdat hun het bouwterrein daar niet gunstig gelegen voorkwam, en hun de rente en aflossing te willen waarborgen van de grootere bouwsom, welke door het bouwen van een nieuw Burgerweeshuis op het terrein waar het gesticht tegenwoordig staat, zal gevorderd worden.

De Raad heeft dit verzoek toegestaan, zoodat daardoor Regenten gemachtigd zijn om plannen te doen maken voor een nieuw Burgerweeshuis op het bestaande terrein.

Men berekende, dat de bouwkosten nu zullen bedragen *f* 75.000 met inbegrip van de waarde van het aanstaande bouwterrein.

Het bekroonde ontwerp in den wedstrijd voor plannen van een gebouw op het Muntplein wordt alzoo niet uitgevoerd.

De wedstrijd voor handwerkslieden, door de Leidsche Afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst georganiseerd mag tot nog toe bepaald geslaagd genoemd worden. Reeds een 300-tal inzenders hebben zich aangemeld.

Tijdens de tentoonstelling der werkstukken zal een verloting worden gehouden, waarvoor voorwerpen uit den wedstrijd worden aangekocht om den arbeid productief te maken. Het geheele bedrag der verkochte loten, die reeds thans à *f* 1.— verkrijgbaar zijn, wordt aan prijzen besteed, en komt dus geheel ten voordeele van den werkman.

De teekeningen, waarnaar de voorwerpen voor den eigenlijken wedstrijd gemaakt moeten worden, werden ook te Amsterdam ter bezichtiging gesteld, bij de ingekomen antwoorden op de prijsvragen, uitgeschreven door de centrale commissie, toen deze werden tentoongesteld in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Een ijzeren kerk, in zuiver Gotischen stijl, door een Belgische fabriek geleverd, werd kort geleden naar Manilla verzonden. Men kwam op het denkbeeld een dergelijke kerk te vervaardigen, omdat de Philppijnsche eilanden zeer vaak en hevig door aardbevingen worden geteisterd en de vroegere uit steen gemetselde kerken telkenmale geheel werden verwoest. Men hoopt in het ijzer een materiaal gevonden te hebben, wat aan die natuurverschijnselen weerstand kan bieden.

De kerk is 54 M. lang, 22 M. breed, en in het schip 20 M. hoog. De twee torens zijn ieder 20 M. hoog. Het geheele gewicht bedraagt 1.600.000 Kg.

Aan den Bezuidenhoutschenweg te 's Hage heeft men een begin gemaakt met de uitvoering van een belangrijk bouwwerk. Het betreft de exploitatie der terreinen van het fraaie landgoed »Boschlust", ter oppervlakte van bijna 6 Hectaren, gelegen tegenover den Hertenkamp en dus in de onmiddellijke nabijheid van het centrum der residentie. Volgens het verkavelingsplan worden de straten recht en rechthoekig aangelegd, terwijl de villa »Boschlust" met eenig omliggend terrein, in meer bescheiden oppervlakte dan voorheen, blijft bestaan. Er zijn pogingen aangewend om het Gemeentebestuur te bewegen, dit gebouw met terreinen aan te koopen en voor museum te bestemmen, die echter zijn afgestuit op het advies van B. en W., die van oordeel waren dat dergelijke aankoop de finantiëele krachten der Gemeente te boven zoude gaan.

Hoewel eene indeeling der terreinen, met gebogen straten en met pleinen, bij wijze van parkaanleg, zeker schooner zoude zijn geweest, zal echter de finantiëele zijde ook in dezen wel gewicht in de schaal hebben gelegd, waardoor het — waarschijnlijk meer productief-plan met rechte straten, breed 12 M., is ontstaan en gelegenheid aanbiedt voor den bouw van 152 huizen, waarvan de meesten flinke tuinen verkrijgen. Van de vóórterreinen aan den weg, die een fraai uitzicht geven op de hertenkamp in het Haagsche bosch, zijn reeds enkelen verkocht, terwijl met den aanleg der straten een begin is gemaakt. Daar geschikte bouwterreinen op gezochten stand te 's Hage schaars worden, kan dit bouwplan voor menigen bouwondernemer eene uitkomst zijn, daar volgens de aankondiging de gronden worden uitgegeven op grondrente en andere aannemelijke voorwaarden.

Het is te hopen, dat de te stichten huizen een aanzien zullen verkrijgen in overeenstemming met de fraaie omgeving, waardoor dit nieuwe stadsgedeelte eene aanwinst kan worden voor de residentie. c.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Bij Min. beschikking, is met 15 Febr. e. k. aan den heer H. Doijer, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, als assistent voor de natuurkunde aan de Polytechnische school te Delft.

Door B. en W. van 's Gravenhage wordt bekend gemaakt, dat aldaar de betrekking vaceert van Directeur der gemeentewerken, op een jaarwedde van *f* 5000 à *f* 6000. Sollicitanten moeten hunne behoorlijk gezegelde aanvragen en zoodanige andere stukken als zij noodig mochten oordeelen, vrachtvrij inzenden, uiterlijk op 15 Februari e. k. aan het College van B. en W.

De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat er eene plaats als adspirant-ingenieur der marine op eene jaarwedde van *f* 1000 wordt opengesteld. Candidaten, die op den 1en Sept. e. k. hun 26ste jaar nog niet ingetreden en in het bezit zijn van de diploma's van scheepsbouwkundig en van werktuigkundig ingenieur, ingevolge de wet van den 2den Mei 1863, worden opgeroepen om vóór of op den 15den Febr. e. k. een verzoekschrift op zegel aan den Min. in te dienen om, zoo noodig, tot het aan zijn departement te houden vergelijkend examen te worden toegelaten. Zie de *St.-Ct.* No. 28.

De heer J. Kros, directeur der gasfabriek te Venloo, heeft tegen 1 April een eervol ontslag uit die betrekking aangevraagd.

De heer A. A. Bekaar, ingenieur 1e kl. van den Waterstaat, met verlof en tijdelijk belast met het onderzoek betreffende het fabriekswezen hier te lande, is met 1 Febr. weder in actieven dienst bij den Waterstaat hersteld en benoemd tot arrondissements-ingenieur te Amsterdam, in de plaats van den heer C. de Bruijn, benoemd tot chef van weg en werken bij de Holl. IJzeren Spoorwegmaatschappij.

De adjunct-ingenieur D. J. van Lennep, te Maarsen, is onder de leiding van den ingenieur 1e klasse J. Kluit, te Amsterdam, belast met het hoofdtoezicht op de uitvoering der werken voor den aanleg van het gedeelte van het Merwedekanaal Haarrijn-Zeijlweg.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

HILVERSUM. Het bouwen van een N. H. Kerk, onder beheer van den architect J. Wolbers. J. N. Zwaan *f* 40.000 J. v. d. Brul *f* 38.640 C. Wegerif te Apeldoorn *f* 35.490, Gebr. E. en T. Schipper te Genemuiden *f* 32.897, E. Saltzher *f* 44.980, Meijer v. d. Coolwijk te Amsterdam *f* 45.605, W. Greve te Buiksloot 44.380, K. Otten te Meppel *f* 38.469, H. Weitjens te Bussum *f* 33.800, G. Majoor te Bussem *f* 37.730, A. v. d. Berg en T. de Herder te Zwolle *f* 35.307, A. Verschuren te Bussem *f* 33.880, G. v. Hassel te Utrecht *f* 37.567.
De overigen aldaar. Nog niet gegund.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz, enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis 6174

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6175 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

6169 — JAN VAN DER POT, KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.
BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

— STAAL & HAALMEIJER. —

Amsterdam.

6176

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam,

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „

Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het **Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam**, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6179

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD^. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Be ltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6180

PUI-SPIEGELGLAS

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF. ROTTERDAM.

6177

DIRECTEUR GEMEENTEWERKEN.

Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage maken bekend, dat in die Gemeente vaceert de betrekking van DIRECTEUR DER GEMEENTEWERKEN waaraan is verbonden eene jaarwedde van *f* 5000 à *f* 6000.

Sollicitanten naar de vervulling dier betrekking worden bij deze opgeroepen hunne behoorlijk gezegelde requesten, en zoodanige verdere stukken als zij noodig mochten oordeelen, vrachtvrij aan hun college in te zenden, *vóór of uiterlijk op* 15 *Februari e. k.*

'S GRAVENHAGE, 1 Februari 1890.

Burgemeester en Wethouders voornoemd.
ROEST.
De Secretaris,
E. EVERS.

6178

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6181

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6182

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6162

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 25sten Februari 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 507.

Het verrichten van grondwerken, het maken van een haltegebouw en eenige diverse werken ten behoeve van de halte IDAARD-ROORDAHUIZEN.

Begrooting f 9600.—.

De besteding geschiedt volgens § 68 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Februari 1889 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.00

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 19den Februari 1890, ten 11.30 v.m.

UTRECHT, den 7den Februari 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6163

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 25sten Februari 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 508.

Het uitbreiden der overkapping van het overlaadperron op het station BOKSTEL.

Begrooting f 5100.—.

De besteding geschiedt volgens § 48 van het bestek.

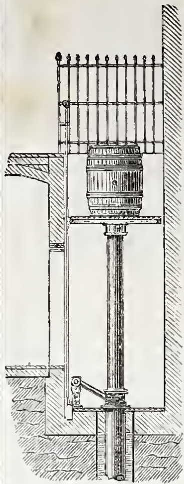
Het bestek ligt van den 8sten Februari 1890 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 7den Februari 1890 ten 9.45 uur voormiddags.

UTRECHT, den 7den Februari 1890.

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, Marnixstraat 402, bij het Leidscheplein.

WITTE'S LIFTEN,

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,

(Hydraulisch. Direct en Indirect werkend).

voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. enz.

Grootste zekerheid tegen ongelukken, gemakkelijke behandeling, geringst waterverbruik (*bij de hydraulische*), zachten en gelijkmatigen gang.

Uitgebreide referentie lijsten van in verschillende **Rijks-, Gemeente-** en **Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatste **Lifts**, worden op aanvrage franco toegezonden.

MANLOVE, ALLIOTH & Co's werktuigen voor stoomwasscherijen en stoom desinfectieer-inrichtingen. 6165

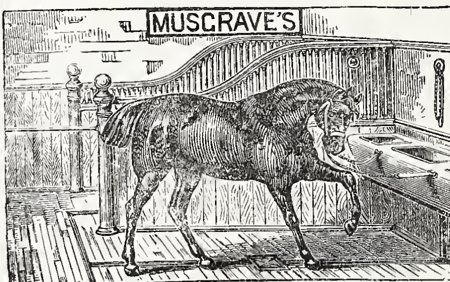
CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6166

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6167

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN,

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6168 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en **Cementtegels.**

Groote voorraden. 6169

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6170

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6171

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde **waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij.** (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

—— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ——

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6172

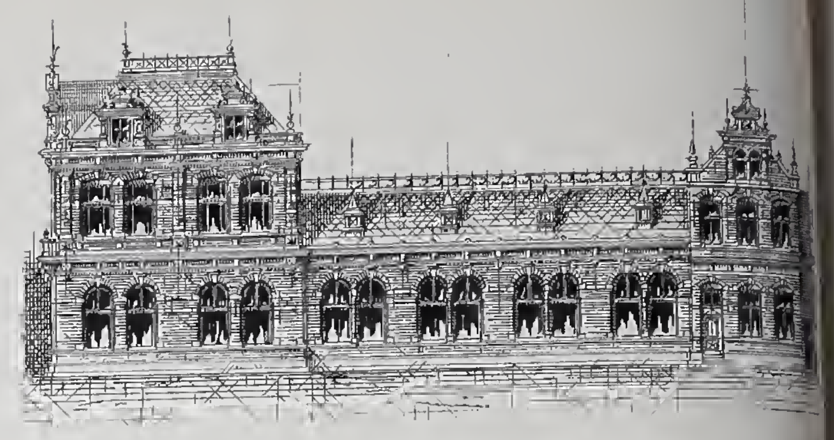
CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6173 **Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

ONTWERPEN
VOOR EEN GEBOUW DER SOCIETEIT
SIC SEMPER
TE UTRECHT.

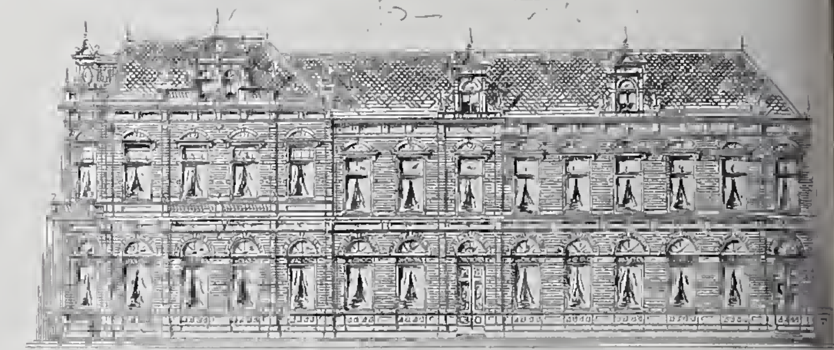

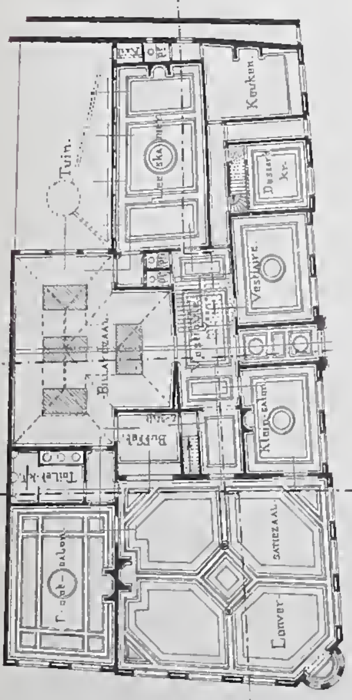

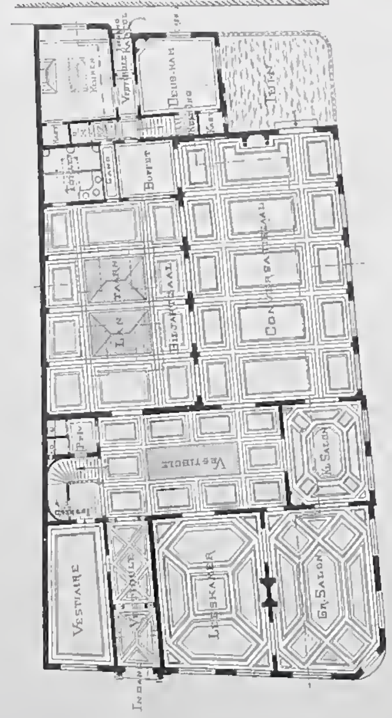

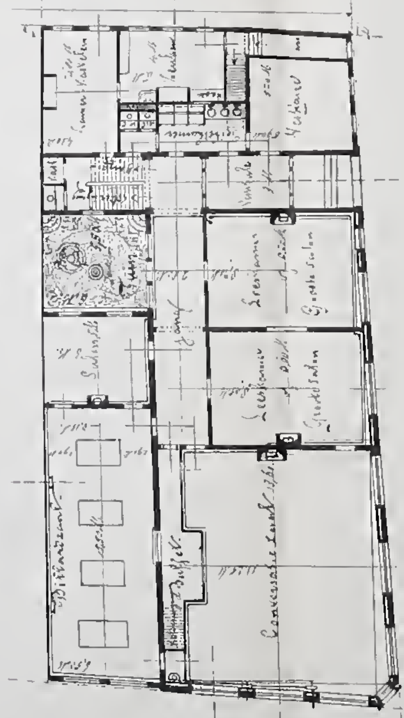

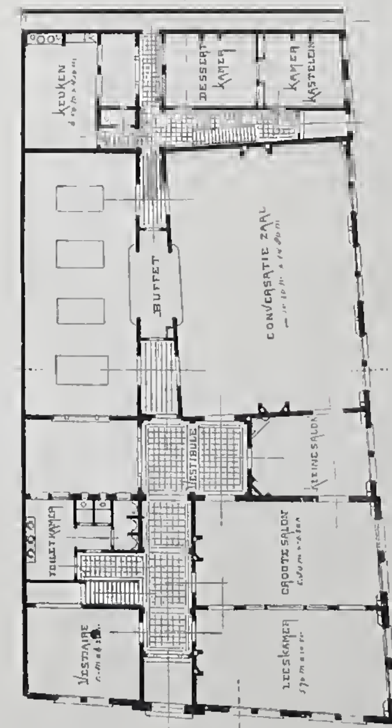

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon Amsterdam.

Photolithographie van G. J. Thieme te Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

15 FEBRUARI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, wordt tot en met 20 Februari a. s. eene tentoonstelling gehouden van de 39 antwoorden, ingekomen op de prijsvraag voor een Reclamebord, uitgeschreven door de Naamlooze Vennootschap „Levensverzekering-Maatschappij Utrecht," gevestigd te Utrecht.

De toegang tot deze tentoonstelling is kosteloos.

BIJ DE PLAAT.

Bij dit Weekblad is een plaat gevoegd, waarop zijn voorgesteld de plattegrond der verdieping gelijkstraats en de gevel aan den Trans van de ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag voor een gebouw der Societeit Sic Semper te Utrecht. Deze ontwerpen zijn gekozen uit die, welke, uitgezonderd de bekroonde plannen, het gunstigst door de Jury zijn beoordeeld geworden en aanwezig waren op de tentoonstelling der plannen in het gebouw der Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst.

De ontwerpers der plannen zijn de heeren: J. van Sluis, te 's Gravenhage, motto: „Sticht"; Th. van Harderwijk, te Utrecht, motto: „N°. 73"; A. J. Joling, te Amsterdam, motto: „R. O. Z."; Adr. J. van Achterberg en H. J. Jesse te Leiden: motto „Ja"; W. H. Kam, te 's Gravenhage en Wegerif, motto: „cirkel in driehoek."

De Redactie betuigt aan deze heeren haar erkentelijkheid voor de welwillendheid, waarmede zij hunne ontwerpen voor reproductie ter beschikking hebben gesteld.

DE KOEPEL VAN HET NIEUWE RIJKSDAGSGEBOUW TE BERLIJN.

Over het in aanbouw zijnde paleis voor den duitschen Rijksdag te Berlijn, dat in plan en uitvoering reeds zoo vele metamorphosen heeft ondergaan, brengt de „Deutsche Bauzeitung" het volgende zeer opmerkelijke bericht.

De 13de Januari van dit jaar is in de geschiedenis van het nieuwe Rijksdagsgebouw daardoor een belangrijke dag geworden, dat op dien dag de beslissing over de gewichtigste aesthetische vraag — de plaatsing van den middelsten, de geheele buitenordonnantie beheerschenden koepel — definitief gevallen is.

Het oorspronkelijke, in 1882 bekroonde ontwerp van Wallot vertoonde een dergelijken opbouw in den vorm van een vierzijdigen open baldakijn met hooge kap en lantaarn boven de voornaamste ruimte van het gebouw: de zittingszaal van den Rijksdag. Daaraan ontleende de buitenordonnantie van dit ontwerp een motief, dat in den door den kunstenaar gekozen vorm een bij uitstek eigenaardig effect voortbracht en — vooral voor het aanzicht van het gebouw van af de Brandenburger poort — zeer gelukkig tot zijn recht kwam. Bij de aanhangers van het ontwerp verwekte het daarom eene algemeene teleurstelling, toen aan den architect bij de verdere

bewerking van zijn plan opgedragen werd, van deze markeering van de zaal in de buitenordonnantie af te zien, terwijl hem tevens werd opgegeven, den als tegenwicht tegen de hoektorens onmisbaren koepel in de hoofdas boven het middelste gedeelte van den grooten foyer, aan de westzijde van het gebouw op te trekken.

Wel is waar was de oplossing, die Wallot hiervoor vond, op zich zelf zeer gelukkig, maar de opbouw in kwestie — een koepel op achthoekigen tamboer — kon zich, wat eigenaardigheid en cachet betreft, op geenerlei wijze meten met het vroegere plan en kwam inderdaad slechts aan den westelijken gevel aan het Koningsplein ten goede.

Dit ontwerp werd evenwel voorloopig goedgekeurd en terstond de grondslag gelegd voor de uitvoering.

Doch voordat deze nog tot boven de eerste verdieping gevorderd was, ontstond eene andere moeilijkheid, welke de vraag over de vorm en ligging van den koepelbouw opnieuw ter sprake bracht. Terwijl de kunstenaar den koepel op de westzijde in de buitenordonnantie zoo hoog had ontworpen als door de algemeene verhoudingen van het geheele gebouw was voorgeschreven, had hij — niet alleen in het belang van den harmonischen indruk van den foyer, maar bovenal ook in het belang van de vatbaarheid voor verwarming van deze ruimte — zich van binnen vergenoegd met een onmiddellijk op de bogen van het middengedeelte geplaatsten vlakken koepel. Eene dergelijke schikking werd, toen de definitieve teekeningen overgelegd werden, in het hoogste ressort niet goedgekeurd en met de voorgestelde oplossing slechts onder die voorwaarde genoegen genomen, dat ook de holle ruimte van den tamboer en van den eigenlijken koepel, tot de binnenruimte getrokken zou worden. Daar dit, hoezeer ook het daarmede uitgesproken streven naar waarheid in de architectuur erkend verdiende te worden, helaas volgens de boven aangevoerde redenen niet aanging, lag niets meer voor de hand dan eene poging om terug te keeren tot het oorspronkelijke denkbeeld van den architect ten opzichte van den koepel.

Wel is waar was dit niet meer mogelijk in den oorspronkelijken vorm, daar de zittingszaal middelerwijl uit de bovenverdieping naar de hoofdverdieping overgebracht was. De heer Wallot geraakte intusschen na menigvuldige en degelijke studie tot eene nieuwe, niet minder eigenaardige oplossing, waarbij de lager, maar dieper gehouden koepelbouw met zijn uit glas en ijzer resp. gedreven koper te vervaardigen dak, onmiddellijk het bovenlicht voor de zittingszaal vormt.

Sedert ongeveer 2 jaren is er nu over beraadslaagd, of het indertijd goedgekeurde bouwontwerp in den geest der laatste voorstellen van den architect zoude moeten worden gewijzigd. De bedenkingen hiertegen steunden aan den eenen kant hierop, dat bij het aanleggen der fundamenten geen rekening is gehouden met eene dergelijke regeling en er dus zekere hulpconstructies noodig zouden zijn, om haar nu nog mogelijk te maken, die bij een monumentaal gebouw van dezen rang behoorden vermeden te worden.

Aan den anderen kant werd de mogelijkheid eener voldoende dagverlichting van de zaal op de voorgestelde manier betwijfeld en eindelijk nog de vraag gesteld, of het aanzien van den geprojecteerden koepel geen te profane uitwerking zou hebben en het gebouw niet aan eene onbegeerde vergelijking met zekere utiliteitsbouwwerken zoude blootstellen. Over deze verschillende punten hebben talrijke mondelinge en schriftelijke gedachtenwisselingen plaats gehad en zijn verscheiden beraadslagingen der bouwcommissie gehouden, totdat deze eindelijk in de gemelde zitting van den 13den Januari een eenparig besluit ten gunste van de voorstellen van Wallot genomen heeft, die overwinnend stand gehouden hebben tegenover alle min of meer doch steeds slechts theoretische bedenkingen.

Waren de medegedeelde omstandigheden oorzaak, dat de opbouw van de beide lange fronten van het gebouw tot nog toe zeer weinig is gevorderd, schijnbaar nog minder dan werkelijk het geval is, zoo zal deze ongunstige indruk bij het hervatten der bouwwerkzaamheden in het voorjaar wel spoedig geheel verdwenen zijn.

Een meer omstandig bericht over den tegenwoordigen stand van het gebouw, dat bij de onzekerheid ten opzichte van het voornaamste punt tot nog toe met opzet achterwege bleef, belooft de „Bauzeitung" weldra te geven.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING UTRECHT. 11 Febr. De Voorzitter opende de bijeenkomst met de mededeeling, dat door de goede zorgen van den heer E. Jelsma, de antwoorden op de prijsvragen zijn tentoongesteld geweest, op 24 en 27 Dec. 89 in het gebouw der ambachtsschool en door velen zijn bezichtigd, en voorts dat de heeren G. W. Boot Bzn. en M. van der Vlerk, beiden leden der Maatschappij, tot de afdeeling zijn toegetreden.

De heer C. van Straaten bracht mondeling rapport uit, namens de in de October vergadering benoemde Commissie, in wier handen gesteld was: het »Ontwerp voor administratieve A. V. opgemaakt door de vereeniging voor Burgelijke-Ingenieurs.

De commissie was zeer ingenomen met dit ontwerp, doch meende dat het artikel »Borgtocht", nog eenige toelichting en aanvulling behoefde. Deze meening gaf aanleiding tot een uitvoerige discussie, waarna ten slotte — op voorstel van den secretaris — besloten werd, om deze zaak tot de volgende bijeenkomst aan te houden, waarbij dan door het bestuur een voorstel zal worden ingebracht.

Van de vier ingekomen rapporten, op de vragen gesteld door het bestuur der Maatschappij, konden slechts 2 behandeld worden, daar wegens het vergevorderd uur, de Voorzitter meende te moeten voorstellen om de behandeling der beide andere rapporten te verdagen tot de volgende bijeenkomst.

PRIJSVRAGEN.

In het vorige Bouwkundig Weekblad werd de uitslag medegedeeld van de prijsvraag voor een Reclamebord, uitgeschreven door de Naamlooze Vennootschap »Levensverzekering-Maatschappij Utrecht."

Daarbij werd vermeld, dat de prijs werd toegekend aan het Nederlandsche ontwerp »Ultrajectum," van den heer E. F. Goddefroy te Utrecht.

Het is nader gebleken, dat de naam van den vervaardiger van dit ontwerp onjuist is opgegeven, daar de ontwerper is, de heer Arthur Briët te Utrecht, tijdelijk te Napels.

Door den drogist C. J. H. Haeck firma Wed. J. Rave te Zwolle is een prijsvraag uitgeschreven voor een reclame-biljet, ten behoeve van Haeck's vlekkenzeep. Het programma is op franco aanvraag gratis te verkrijgen bij den prijsuitschrijver.

Als prijs wordt uitgeloofd een gouden medaille ter waarde van *f* 100; de ontwerpen, die *allen* het eigendom der firma blijven, worden vóór 1 April ingewacht; het publiek, dat de tentoonstelling der plannen zal bezoeken, vormt de jury.

Het programma is van dien aard, dat medewerking aan deze prijsvraag niet is te verwachten.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad!

Geachte redactie!

Ongaarne doe ik beroep op uwe welwillendheid voor de plaatsing van het onderstaande, naar aanleiding van de »*Berichtigung*" van den heer Galland in uw blad van 1 Februari j.l.

Overtuigd als ik ben, dat geschrijf als dit en het zijne tot weinig goeds leidt, zou ik zeker de opmerkingen van den heer Galland onbeantwoord hebben gelaten, ware het niet dat door u mij de beoordeeling van zijn boek over de Hollandsche Renaissance was toevertrouwd en ik dus aan u en aan de lezers van uw blad verantwoording schuldig ben over de door mij geuitte beweringen.

Waar de schrijver overtuigd is, zooals hij zegt, dat hij geleverd heeft wat er onder de tegenwoordige omstandigheden te leveren was, daar had hij niet alleen mogen verwachten maar ook moeten kunnen verdragen, dat zijn werk beoordeeld werd naar het beste wat men zich onder de tegenwoordige omstandigheid denken kan. Maar ter zake.

De heer G. beschuldigt mij van onder het masker van welwillendheid zijn werk te hebben gering geschat (herabgesetzt), dat is dus een oneerlijke, huichelachtige kritiek te hebben geleverd. Ik meen dat het overbodig is mij hierover bij u te verdedigen. Ik heb het evenzeer mijn plicht geacht hulde te brengen aan de werkkracht van den heer G. en zijn liefde voor onze kunst te bewonderen, als de fouten en onjuistheden aan te wijzen, die ik meende op te merken. Ook nu, na de »*Berichtigung*," is mijn oordeel het zelfde gebleven.

Het spreekt van zelf, dat ik niet geheele bladzijden van den schrijver kon aanhalen en dat dus de enkele zinnen die ik citeerde niet alles bevatten wat door den schrijver werd beweerd; maar ik meen, dat ik de meest typische, de teekenende heb uitgezocht en overigens juist samenvatte wat zijn bedoeling was.

Zoo meen ik juist te hebben saâmgevat wat de heer G. voor de verklaring van de Gothische motieven in de kanselarij te Leeuwarden aanvoerde. Ik noemde niet het nog veel zwakkere argument, dat het gerechtscollege van af 1504 in een gothisch gebouw vergaderde en dat dit feit de fantasie van den bouwmeester zou gebonden hebben. Nu ik evenwel lees, dat de heer G. den tijd van 1545—1566 een conservatieve tijd noemt, nu begrijp ik de waarde die hij aan dit argument hecht. Ik meende echter, dat de jaren van 1545—1566 het tijdperk aangaven van de heftigste beroeringen op alle gebied, van een algeheele omkeering in maatschappelijke toestanden, van openbaar verzet tegen de bestaande machten, van woeling en van strijd, en ik meende werkelijk dat de heer G. dit ook wist. Hij schreef toch immers een boek over *Renaissance*.

Ik schreef, sprekende over eclectici in den gewonen zin van het woord, dat er volgens den schrijver slechts twee meesters zijn die niet tot de eclectici kunnen gerekend worden, namelijk Hans Vredeman de Vries en Cornelis Bloemaert. Ik blijf er bij, dat dit volkomen juist is; want wat de heer G. daartegen opmerkt getuigt niet van groote scherpzinnigheid. Als ik zeg, dat iemand geen dief in den gewonen zin van het woord is, dan is hij ook geen dief als ik dat woord in den gewonen zin gebruik; maar daaruit volgt nu toch niet zooals de heer G. wil, dat een gewone man . . . . geen man is?

Maar dit is alles zich bewegen op zijpaadjes en de opmerkzaamheid van den lezer afleiden van de hoofdzaak. Ik schreef, dat het onjuist was een eclectische periode in onze kunst aan te nemen, omdat die er naar mijne meening nooit geweest is. Daarom ging ik de argumenten van den heer G. na en zag dat zij onaannemelijk waren. Toen ik evenwel las, dat de graveurs zulke eclectici waren en Goltzius de »*Eklektiker par exellence*" meende ik, dat 's mans bedoeling was, daarmede die vermeende richting in de architectuur te verklaren en gaf ik mij de moeite te bewijzen, dat de invloed van Goltzius van geen beteekenis kon geweest zijn; toch zeer begrijpelijk, dunkt mij. Ik onthield mij bovendien van de bewering, dat G. aan Goltzius invloed toeschreef, maar ik verklaar ook nu nog niet te begrijpen waartoe die graveur er hier bij werd gehaald. De hoofdzaak, of er al dan niet een eclectische periode geweest is, daar in weerlegt de heer G. mij niet. —

En zoo ook verder, naar aanleiding van wat er over cartouchen staat. Ik viel den schrijver hard over de uitspraak »*diese metalartige Kartusche ist für uns das Kenzeichen der Flandrische Hochrenaissance.*"

In de daaraan voorafgaande duistere beschouwing wordt gezegd, dat de architectuur met de uit de Gothiek afkomstige gestiliseerde banden, »*Schriftstreifen, Strengeln*" niet overweg kon en dat men er daarom toe kwam die onder den invloed van een lichaam, dat hardheid met elsticiteit in zich vereenigde, het »*flachgehämmertes Eisen*", te veranderen (*modificiren*). Ik heb getracht mij dit voor te stellen, maar ik ben er niet toe kunnen komen een juist begrip te krijgen van wat er bedoeld wordt met iets onder den invloed van een harde elastische stof te veranderen. Ik heb mij de zaak anders voorgesteld en gevraagd, wat zou er van de cartouche geworden zijn als men die onder den invloed van een taaie zachte stof als stroop had gemodificeerd, maar ook dat hielp mij niet verder. Ik heb toen niet anders er van kunnen maken, dan dat de cartouche-vormen van voorwerpen uit »*flachgehammertes Eisen*" vervaardigd zijn afgeleid. Nu dit evenwel een »*unerhörte plumpe Entstellung*" blijkt te zijn, verklaar ik niet te weten wat de schrijver bedoelt.

Maar uitstekend weet ik, dat die metaalachtige cartouche, waar die dan ook vandaan is gekomen, *niet* het kenteeken, het meest typige versieringsmotief is van de Vlaamsche »*Hochrenaissance.*" In die wetenschap echter tast de heer G. mij niet aan.

En nu moet die wonderlijke beschouwing over de cartouche nog bewijzen »*mit welcher Liebe ich* (de heer G.) *die Erklärung* (?) *eines Ornaments versucht habe.*"

Ik schreef, dat er op geen enkele bladzijde iets belangrijks over den geest, het karakter van het ornament te vinden was. Daar blijf ik bij, al noemt de heer G. ook nog zooveel bladzijden waarop »*eingehende Erörterungen der ornementalen Stilarten aller Perioden*" te vinden zijn.

Ik heb die »eingehende Erörterungen" nog eens een voor een nagegaan, vreezende ze over het hoofd te hebben gezien; maar ondanks de pertinente verklaring van den heer G., »*was in eine holländische Bau- und Bildenerei Geschichte hineingehört hat hier nahezu erschöpfend Berücksichtigung gefunden*", blijf ik er bij dat er over den geest, het karakter van het ornament niets belangrijks te vinden is. Op al die bladzijden staat wel iets over ornament, maar niet meer dan dat men cartouchen, of maskers, of kinderfiguur of plantenmotieven toepaste; met dezelfde woorden zou men over Fransch of Duitsch ornament uit dien tijd kunnen spreken. Alleen het vlakornament van den raadhuisgevel te Leiden wordt iets nader aangeduid. De heer G. meent hiermede genoeg gedaan te hebben, ik beweerde dat hij meer had moeten geven, zie daar ons verschil. Toch is mijn opmerking in zijn oogen een »*Misachtung aller Wahrheit*".

Zoo ook is het met den invloed van buiten op onze kunst uitgeoefend. 't Spreekt van zelf, dat de heer G. zijn boek niet kon schrijven zonder over Italië te spreken of enkele groote meesters uit het buitenland te noemen; maar dit geschiedde op een wijze, in onze oogen evenmin voldoende als de behandeling van het ornament.

Weer op een zijpaadje wandelt de heer G. in de kwestie van het realisme bij onze Hollandsche meesters. Ook ik heb niet beweerd dat de kunst van heden en van Rembrandt de zelfde was, maar wel heb ik beweerd dat de oude Hollanders niet op »*die Künstler des klassischen Alterthums*" geleken en dat op die wijze (daarop kwam het vooral aan) geen overeenstemming tusschen schilderkunst en architectuur was te verklaren, omdat die niet bestond. Ik gaf een andere beschouwing, die het onderscheid trachtte duidelijk te maken, maar ook die valt de heer G. niet aan.

Hij is gelukkig zoo wijs maar over zijn »*Herabsetzung*" van Frans Hals te zwijgen.

Als de koorbanken in Wou niet oorspronkelijk voor Wou zijn gemaakt, maar voor een klooster, zooals ik beweer, kunnen zij toch evenmin als een bewijs van den rijkdom der Brabandsche als der Nederlandsche gemeenten omstreeks 1700 gelden. Laat het dus den heer G. niet »überrasschen" als ik van Brabandsche in plaats van Nederlandsche Gemeenten spreek; want het bewijs steunt alleen op Wou, en Wou ligt in Noord-Braband.

Het is waar, dat de heer G. niet beweerd heeft het Charitas beeldje in Delft ontdekt te hebben, ik vergiste mij daarin; maar waar blijft het, dat in het geheele boek een ontdekkingswoede

heerscht die ik gelukkig niet alleen heb opgemerkt. Zoo schreef de heer Ch. M. Dozy in het Weekblad »de Amsterdammer:" »Een opmerking van anderen aard, die niet achterwege mag blijven, is het spoedig toeschrijven van tal van bouwwerken aan een meester met wiens richting zij overeenkomst vertoonen. Met Lieven de Key is dit vooral het geval. Een bouwwerk uit zijn tijd, dat wel van zijn hand kon zijn, wordt ook als zoodanig beschouwd, eerst als cunjectuur, terwijl er later op wordt terug gekomen als op een vermeld feit."

In het slot van het artikeltje krijgt de scheldachtige toon, die grooten dunk geeft van 's heeren G's overtuigenden betoogtrant, zoo de overhand, dat het mij beter schijnt daarover niet meer te spreken.

Alleen dit nog aan den heer G.

Mocht hij later lust gevoelen over onderwerpen betrekking hebbende op onze kunstgeschiedenis te discutieeren, dan zal hij mij steeds bereid vinden, onder voorwaarde, dat hij de gewone beleefdheid in acht neme, en de zaak om de zaak zelve bespreke. U dankende voor de verleende ruimte, heb ik de eer te zijn.

Uw dienstw. dienaar,
J. B. KAM.

»In Kinderlijken eenvoud."

Zoo meen ik het best den indruk weer te geven, dien ik ontving bij het inzien van het programma der prijsvraag voor een krankzinnigengesticht, uitgeschreven door Gedeputeerde Staten van Drenthe. Minder omdat mij de uitgeloofde vijf honderd gulden, door herhaalde ontmoeting in verschillende dagbladen, bijzonder begonnen te verlokken, dan wel uit belangstelling, om te zien hoe ver men in Drenthe gevorderd was met het vraagstuk van de krankzinnigenverpleging, had ik het genoemde programma aangevraagd. Het woord »belangstelling" is eigenlijk niet geheel juist. Laat ik dus liever zeggen, dat het denkbeeld eener prijsvraag in het gegeven geval mij vreemd voorkwam, dat het mij twijfelachtig toescheen of de Drenthenaren in hun streven het rechte pad insloegen, en het dus zuiver nieuwsgierigheid van mij was, om er achter te komen wat daarvan aan was.

Toen dan nu het programma mij gewerd — ach, wat was het klein en nietig — en ik eerst drie regels gelezen had, toen moest het mij wel van het hart: »ze hebben het gedaan in kinderlijken eenvoud!"

Doch laat ik hier eerst een plaatsruimte gunnen voor het programma zelf.

Plannen voor een gesticht ter verpleging van behoeftige Krankzinnigen.

1°. De vóór 1 April 1890 ter Provinciale Griffie van *Drenthe*, in te leveren plannen zullen moeten bevatten eene begrooting van kosten met bestek en teekening:

a. van een gesticht, waarin twee honderd behoeftige krankzinnigen kunnen worden verpleegd,

b. van de daarbij behoorende getimmerten voor tuin- en landbouw, ter voorziening in de behoefte dier verpleegden.

2°. Het gesticht, ofschoon zoo eenvoudig mogelijk ingericht zal moeten voldoen aan de eischen welke het Staatstoezicht op krankzinnigen meent te moeten stellen, d. i. alle weelde zal moeten worden vermeden, doch aan de andere zijde zal de ontwerper zich moeten vergewissen dat hij geen ontwerp inlevere, dat door het Staatstoezicht op krankzinnigen zou kunnen worden afgekeurd.

3°. Men behoort rekening te houden met de omstandigheid dat het gesticht geplaatst zal worden in eene landelijke omgeving.

4°. De beoordeeling der plannen is bij Gedeputeerde Staten, die de voor het best gekeurde plan uitgeloofde vijf honderd gulden alleen zullen uitkeeren indien dat plan aan de door hen gestelde eischen voldoet.

Gedeputeerde Staten van Drenthe,
VAN SWINDEREN, *Voorzitter.*
G. W. VAN DER FELTZ, *Griffier,*

Wanneer we in de eerste regels lezen, dat de in te leveren plannen moeten bevatten »een begrooting van kosten met bestek en teekening," dan is het duidelijk, dat stellers der prijsvraag niet goed de woorden verstonden, die zij schreven. Of is het wezenlijk ernst een bestek te vragen? Stelt men zich voor een compleet plan in handen te krijgen, of liever een verzameling van afgewerkte plannen, waaruit men het beste maar behoeft te zoeken, om het daarna ter visie te leggen en aan te besteden? Zulk een bovennatuurlijke wensch is niet te onderstellen; laten we dus maar aannemen, dat de Drentsche Gedeputeerden heel tevreden zullen zijn, als ze krijgen, wat ze niet gevraagd hebben, namelijk plannen zoo veel of zoo weinig uitgewerkt als het den mededingers zal behagen ze te maken.

Wanneer we nu verder het programma nagaan, dan lezen we hoeveel patienten moeten gehuisvest worden en dat er gerekend moet worden, op de uitoefening van land- en tuinbouw. Behalve de mededeeling dat de patienten behoeftig zijn, ontbreken verder alle gegevens hen betreffende. Hoe aangenomen moet worden de verhouding tusschen de beide seksen, tusschen het aantal der rustigen, onrustigen, zeer storenden, epileptikers enz., het ligt alles in 't duister. Ook aangaande den gewenschten aard der inrichting zelve, en de verdeeling der afdeelingen wordt men niets gewaar. Inrichting voor landbouwbedrijf wordt gevraagd, maar wederom komt men niet te weten, hoeveel hectaren grond bebouwd zullen moeten worden, hoeveel personen men berekent, dat er geschikt zullen kunnen worden geacht, om daarbij mede te werken.

Of aan pavilloenbouw gedacht kan worden, dan wel of men een gesloten inrichting moet bouwen, het programma weidt er niet over uit. Aangaande de ter beschikking staande middelen geen syllabe!

Het schijnt wel of de Drentsche Gedeputeerden bang zijn geweest, om vooral niet te veel voorschriften en aanwijzigingen te doen, ten einde geen schade te berokkenen aan de onbelemmerde vrijheid van den mededinger. Men vergat daarbij, dat het verzamelen dier gegevens niet kan zijn het werk van elders woonachtige technici, maar de aangewezen taak was van de ambtenaren en raadgevers van het provinciaal bestuur, onder wier bereik het dan ook alleen kan liggen. Men schijnt niet te weten, dat een prijsvraag nimmer te duidelijk omschreven kan worden, teneinde den mededinger volkomen op de hoogte te stellen van de bestaande wenschen en omstandigheden.

Wanneer ik schrijf, dat er geen gegevens verstrekt zijn, dan heb ik één ding vergeten. Het programma spreekt immers van de eischen van het Staatstoezicht. Die bepaling had in gewone gevallen even goed achterwege kunnen blijven. Men moet in Nederland zich onderwerpen aan de Nederlandsche Staatswetten, en als men krankzinnigengestichten bouwt aan het Staatstoezicht op die inrichtingen, dat is zoo klaar als de dag. Maar de dubbele vermelding dier eischen in artikel 2, de waarschuwing, dat men zich *moet vergewissen, dat het plan niet vanwege het Staatstoezicht kan worden afgekeurd,* licht een slip van den mantel op. Gluurt er de wensch niet doorheen: zoo minnetjes mogelijk? — Ja, zoo krijgt de inlichting waarde. De bouwsom is niet gegeven, de aard der inrichting niet, de verdeeling niet; alleen dit ééne: maak een gesticht, dat er zoo eventjes door kan glippen; ziet ze te bergen voor het minste geld!

Uit een financieel oogpunt begint me de prijsvraag nu bijna een meesterstuk te gelijken. Want hoe goed sluit bij het streven, om een gesticht voor de minste bouwkosten te verkrijgen, de inrichting aan van deze prijsvraag en de financieele belooning, die in het programma voorgespiegeld wordt.

Wanneer toch aan deskundigen was opgedragen het ontwerp van een plan voor het beoogde doel, dan waren zeker niet onbelangrijke kosten noodig geweest om hen in staat te stellen tot het verzamelen der vereischte gegevens. Nu schrijft men, zonder dat iemand er zich moede over behoeft te peinsen een prijsvraag uit. 't Is 't werk van een kwartier, en er zijn alleen de druk- en advertentiekosten mede gemoeid.

Gaan we de verdere kosten na van den bouw buiten eene prijsvraag om, dan moeten we om te beginnen de benoodigde bouwsom schatten. Voor een gesticht, ingericht naar alle eischen des tijds, kan men rekenen op *f* 2000 per patient. Laten we nu eens denken, dat de Drenthenaren dit bedrag weten te beknijpen tot *f* 500.—, dan kost het geheele etablissement nog een ton gouds. We mogen zeker wel aannemen, dat den architekt 1 procent van de bouwsom toekomt voor het project zoo ver uitgewerkt, dat het toonbaar is voor de beoordeelaars; dit aannemende krijgen we voor diens salaris nog het dubbele van den uitgeloofden prijs van *f* 500.

Ten slotte merken we nog op, dat de beoordeeling der plannen berust bij het College, dat door de uitschrijving dezer

prijsvraag de blijken gegeven heeft eener absolute onbekendheid met de zaak, die daardoor opgelost moet worden, alsmede met de wetenschap en de waardigheid van den architekt.

Er zullen wellicht stemmen opgaan, die zullen waarschuwen, tegen deelneming aan de Drentsche prijsvraag. Maar ook zonder dat zal het zeker verwondering mogen wekken wanneer zij tot eenig resultaat leidt. Onmogelijk is dit echter niet. Al is de belooning karig, de wijze van beoordeeling onbetrouwbaar, de deelneming een loterij, de architekten vormen tegenwoordig geen macht in de maatschappij als de mijnwerkers. Daar zijn er velen, en weinig is het werk. Een bouwkundige strike is vooreerst niet te voorzien. Het publiek kan gerust een min bod doen, er wordt naar gegrepen. Daarom zal wellicht de deelneming aan deze prijsvraag ook niet ontbreken. 't Kan ook zijn, dat daarbij de gedachtengang gevolgd wordt, wanneer men maar eerst den prijs heeft, en er tot uitvoering wordt overgegaan, dan is het zaakje nog zoo slecht niet. Nu, daar zou men gelijk in kunnen hebben.

Reden om boos te wezen op de Gedeputeerde Staten van Drenthe heeft mijns inziens de technische wereld niet. Want vooral denke men toch aan het opschrift, waaronder ik dit artikel plaatste: ze hebben het gedaan »*in kinderlijken eenvoud.*"

J. A. MULOCK HOUWER.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad

Mijne Heeren!

Indien uw blad alleen gelezen werd door heeren Ingenieurs of Architekten, die reeds goed bekend zijn met beproeven van Cement, volgens de Duitsche Normen, kon ik gerust op het laatste schrijven van den heer Metzelaar zwijgen; iedereen merkt alsdan duidelijk op, dat ZEd. Gestr. of die voorschriften niet begrijpt, of er alleen datgene van gebruikt wat hem dienstig kan zijn om af te keuren, en was ik Agent van die fabriek, zooals ZEd. Gestr. mij gelieft te noemen, dan zweeg ik wellicht uit vrees voor mijn bestaan; doch nu ik vertegenwoordiger ben, zoowel verantwoordelijk voor haar gunstig bekend staanden naam, als voor de comptabilieteit van al wat naar Nederland of Indië wordt verscheept, vraag ik nog eenmaal het navolgende te willen plaatsen.

Wat aangaat het aanwenden van Herculeskracht van mijn zoon, het aanschaffen der krachtigste Hammerapparaten of wel het vervaardigen van proefblokjes door middel van een hydraulische pers, gevoel ik geen lust te beantwoorden. De heer Metzelaar beweert, strikt volgens de Duitsche Normen gewerkt te hebben; doch ik lees duidelijk in de herziene voorschriften, vastgesteld 28 Juli 1887, door Z. E. den Minister van openbare werken van Pruissen: De trekproefblokken kunnen uit de hand of machinaal vervaardigd worden, waarna volgt:

a. Vervaardiging uit de hand — waarbij alles in de fijnste bijzonderheid wordt beschreven, zonder dat ik lees omtrent het bestrijken met olie, wel met water. Hoewel de ondervinding mij nooit geleerd heeft dit eenige invloed op het breekvermogen bij omzichtige aanwending heeft opgeleverd, juist is het toch niet.

b. Machinale vervaardiging. — Hierbij wordt bepaald het slagtoestel van Dr. Böhme. Een hamer van 2 K. G. moet 150 slagen op de kern toebrengen, de slaghoogte is natuurlijk ook hierbij berekend, zoodat het hier niet afhangt van den wil van den vervaardiger, maar alleen van het apparaat zelf, want zijn de 150 slagen toegebracht, dan stopt het werktuig van zelf.

Men leest daarbij verder:

Bij stipte nakoming van de gegeven voorschriften, geven uit de hand en machinaal vervaardigde proefblokken goed overeenstemmende resultaten. Stemmen zij echter niet overeen, dan is de machinale bereiding, de maatgevende. —

Voordeel voor mijn product zie ik niet in hooge cijfers, doch het zou wel wenschelijk zijn, dat de twijfel van willekeur ook voor den leverancier werd weggenomen. Niemand in Nederland is in staat mij rechtmatig te beschuldigen, reclamen te verspreiden die berusten op oneerlijke handeling; daarom zal mij niemand euvel duiden, dat ik den heer M. het recht betwist de technici voor mij te waarschuwen. Ik blijf beweren, dat de heer M. deze cement *onrechtmatig* heeft afgekeurd, op grond dat hij éénzijdig beproefd heeft, terwijl ik mij onderwerp aan den uitslag van specialiteiten; en mocht in Nederland nog belangstelling zijn, voor deze zaak, die lust gevoelde uit te maken wie hier gefaald heeft, zoo ben ik bereid mij hieraan te onderwerpen, echter onder *zekeren* waarborg van stipt onderzoek, daar ik nog steeds een kistje van die cement *verzegeld* en toegezonden door een der opzichthebbenden van het bedoelde werk in mijne berusting heb. Voor Nederland is deze zaak niet zoo gering als het zich oppervlakkig laat aanzien, want wat is het gevolg als er werken besteed worden, waar men vooraf twijfelt of het keuren der materialen geschiedt met kennis en rechtvaardigheid of wel naar gelang één persoon dit goed vindt; wat zal zoo'n werk dan niet meer kosten?

Wat de laatste zinsnede van den heer Metzelaar betreft, deze heb ik niet begrepen en begrijp ik nog niet; is de heer Metzelaar aan de kaak gesteld of de Polytechnische school, de ondergeteekende zeker niet.

Onder dankzegging voor de mij verleende plaatsruimte, heb ik de eer te zijn, hoogachtend

UE. dw. dienaar.

A. E. BRAAT.

Aan de redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Geachte Redactie!

Naar aanleiding van de ingezonden stukken in uw vorige drie nummers, verzoek ik u beleefd plaatsing voor de navolgende opmerking.

In mijn oog is het een groote onbillijkheid dat de proeven, van de door den Wel Edel Gestrengen heer Metzelaar afgekeurde cement, door ZEd. Gestr. gemaakt zijn, zonder dat daarbij een der belanghebbenden, dat is aannemer of leverancier, tegenwoordig was, hetgeen naar ik meen toch gebruikelijk is. Toen echter de zoon van den heer Braat bij 't maken der laatste proeven wel tegenwoordig was, bleek het later dat deze niet van het monster der afgekeurde partij gemaakt waren, hetgeen toch de bedoeling was van de belanghebbende partijen, zoodat alle verder onderzoek op deze wijze onmogelijk gemaakt werd. Daarom is dus m.i. tot heden nog niet door den heer Metzelaar bewezen, dat de eerste partij niet aan de vereischten voldeed.

Overigens ben ik niet de vertegenwoordiger van den heer Braat zooals ZEd. schrijft in uw Weekblad van 1 Februari, doch eenvoudig verkooper van Josson Cement, waarvan ik het recht van alleen-verkoop in Noord-Holland heb gekocht.

U dankzeggende voor de verleende plaatsruimte verblijf ik,

Hoogachtend

UEd. dw. dienaar

L. L. D. ZUIDERHOEK.

NECROLOGIE.

ANTONIO SALVIATI

De man, die de Venetiaansche glasindustrie deed herleven, ANTONIO SALVIATI, is dezer dagen gestorven te Venetië, in den ouderdom van 74 jaren. Hij werd geboren in 1816 te Vicenza studeerde in de rechten en werd advokaat; daarna echter wijdde hij zich aan het doen herleven der oude Venetiaansche glasfabrikatie, en voornamelijk aan het vervaardigen van glasmozaïeken met de oude techniek.

Op Murano bij Venetië stichtte hij in 't jaar 1860 een fabriek en had zulke gunstige resultaten, dat hij ook ondernam om de Venetiaansche glazen der 16den en 17den eeuw na te maken, hetgeen hem uitmuntend gelukte.

In 't jaar 1867 verbond hij zich met eene Engelsche aandeelen-Maatschappij, scheidde zich echter na 10 jaren daarvan af, om zich met eenen Duitschen industrieel te verbinden en te Berlijn een depôt van zijne glas-mozaïeken op te richten, dat nog heden bestaat.

BERICHTEN.

Onder het opschrift »Wat al . . . . . niet een aanwinst voor de residentie genoemd wordt," ontving de Redactie het volgende schrijven:

Het Weekblad van 8 Februari l.l. bevat een bericht, betrekking hebbende op het bouwplan ter plaatse van de villa Boschlust aan den Bezuidenhoutschen weg te s'-Gravenhage, eindigende met het geloof aan de mogelijkheid, dat het daardoor te verkrijgen nieuwe stadsgedeelte (met straten n. b. van 12 M. breedte) een aanwinst kan worden voor de residentie. Het is treurig, dat in de 19de

eeuw iemand, na kennisname van een dergelijk treurig staaltje van huisjesmelkerij, nog iets, en wel in een Bouwkundig Weekblad, daarvan ten goede durft zeggen. Moge de residentie verder voor aanwinsten van dien aard behoed blijven. D.

Gedeputeerde Staten van Friesland hebben den hoofd-ingenieur van den waterstaat in dat gewest uitgenoodigd het gemeentebestuur van Hindeloopen bij het herstellingswerk van den toren aldaar — welke herstelling in het belang van de Zuiderzeevaart van Rijkswege zal geschieden — ter zijde te staan. De plannen der herstelling zijn ontworpen door den heer J. Bogtstra, gemeente-architekt te Workum.

Eenige aannemers te Groningen hebben hunne ontvredenheid betuigt over het volgende feit. Het bouwen van een laboratorium der Hoogeschool aldaar, begroot op ruim *f* 76.000 is, na aan- en herbesteding, waarvoor was ingeschreven voor ongeveer *f* 83.000 en *f* 81.000 ondershands gegund voor *f* 79,000 aan iemand uit Venlo, die bij de aanbestedingen niet had meegedongen, voor ongeveer 2 pCt. lager dan hij die het laagst had ingeschreven bij de publieke aanbesteding. Vrij zeker zou deze, wanneer met hem het betrokken werk nauwkeurig nader ware besproken en toegelicht, eveneens gaarne zijn inschrijvingssom met 2 pCt. verlaagd hebben, zonder dat dit in het minst afbreuk zou doen aan de soliditeit van het werk.

In de vorige week werd aan alle personen die zich voor den wedstrijd voor handwerkslieden hadden opgegeven eene circulaire verzonden met verzoek eenige namen op te geven van juryleden, waarvoor ook werklieden in aanmerking konden komen. Het gevolg was dat 296 namen van juryleden werden opgegeven. Maandag j.l. vergaderden de Commissie dezer wedstrijden met de inzenders, om uit deze kandidaten, voor de verschillende vakken een 150-tal juryleden te benoemen; vooraf hield de heer Adr. J. van Achterberg eene toespraak, waarin hij de werklieden opwekte op de aanstaande tentoonstelling te bewijzen, dat zij bekwaam in hun vak zijn.

Niet minder dan 308 inzenders hebben zich aangemeld, en het aantal inzendingen zal zóó groot zijn, dat buitengewone maatregelen moeten genomen worden om de voldoende ruimte te kunnen verkrijgen.

Ook heeft reeds eene vergadering plaats gehad van de gekozen leden der jury.

De Kathedraal van Sevilla. Uit Madrid wordt geschreven: Uit de hoofdstad van Andalusië komt het bericht, dat het, naar men hoopt, gelukken zal de heerlijke kathedraal van Sevilla te behouden, zij het ook met belangrijke offers van den staat en de stad. Zooals bekend is, stortte in den zomer van 1888 een van de hoofdpijlers in 't middenschip der kathedraal in, een deel van het gewelf met zich meêtrekkende. Ook de pijlers, die het dichtst bij de gevaarlijke plaats stonden, dreigden te wijken. Het is nu echter gelukt door ondermetselingen en kolossale stuttingen, een verder instorten te voorkomen.

Men is nu bezig den pijler, die het eerst bouwvallig werd, nadat men hem geheel en al heeft afgebroken, van den grond af weêr op te metselen. Gelijktijdig heeft men andere herstellingen aan den Dom ondernomen en voor alles het beroemde portaal van San Cristobal voltooid, dat tot nu toe nog in onafgewerkten toestand verkeerde.

Het nieuwe theater te *Zürich.* Men schrijft den 28sten Jan. uit Zürich: Gisteren en eergisteren waren hier reeds vertegenwoordigers van Weener bouwfirma's, om hunne diensten aan te bieden voor het op den 18den Jan. van dit jaar door de Algemeene vergadering van aandeelhouders besloten, nieuw te bouwen »Züricher Theater."

Waarschijnlijk zal het niet door de stad gebouwd worden, maar door de oude aandeelhouders-maatschappij, die uitgebreid zal worden. Voor de gebouwen zal een algemeene prijsvraag uitgeschreven worden. Het nu reeds vastgestelde bouwprogramma eischt 1200—1400 plaatsen. Vastgesteld werd dat het zal moeten zijn zooveel mogelijk »*brandvrij*", en het inwendige: vriendelijk, gemakkelijk en gezellig.

Het zal voorzien worden met verwarming door lucht of stoom volgens de nieuwste systemen en met electrisch licht, van buiten aangevoerd.

Het gebouw zal van buiten eenvoudig en zonder kostbare gevels moeten zijn, en het zal vrij moeten blijven van overtollige architectonische versiering.

Een van de heeren uit Weenen, verklaarde dat hij in 15 maanden het theater met alle decoraties en inwendige inrichtingen voor 900.000 francs neêr wilde zetten.

Men verwacht, dat de stad kosteloos het terrein zal geven. De keus hiervan is nog niet uitgemaakt. Voor den tijd tot 1 October 1891 zal geen voorloopig theater worden ingericht.

De stedelijke raad van Parijs heeft op het budget voor 1890 eene som van 199.800 frs. uitgetrokken tot aankoop van schilderijen, beeldhouwwerken en gravures.

Nadat de bekende verzameling Zwitsersche wapens van Vincenti reeds vroeger door aankoop van Zwitserland naar Engeland verhuisde, dreigt weder een nieuw verlies voor het land, daar Vincenti's verzameling van glasschilderwerk, meer dan 500 merkwaardige stukken meerendeels van Zwitserschen oorsprong tellende, spoedig te Zürich onder den hamer zal komen, wanneer de Bondsregeering niet tot aankoop besluit. De verzameling is thans in Constanz ter bezichtiging gesteld.

Na de Parijsche tentoonstelling is er tweedracht ontstaan onder de Fransche (meest Parijsche) schilders, en met Meissonier aan het hoofd heeft zich een nieuw kunstenaarsgezelschap geconstitueerd, bestaande uit stichters, die de voorloopige reglementen onderteekenden, leden, die door de stichters tot deelneming zijn uitgenoodigd, en deelgenooten (associés) wier werken door de stichters en leden worden toegelaten op hunne tentoonstellingen.

Nu krijgen wij jaarlijks eene oude salon, en een nieuwere, waarvan de opbrengst is bestemd tot ondersteuning van behoeftige kunstbroeders.

Een geestig Parijzenaar heeft een andere lezing over het ontstaan van deze nieuwe vereeniging; hij zegt: men denkt, dat de kunstenaars elkaar op leven en dood bevechten, en dat Meissonier en Bouguereau gezworen hebben, onverzoenlijk in hun haat tegenover elkander te zijn. Welk een onzin! Nooit waren de heeren zoo wederkeerig vriendschappelijk als thans. Want ziet, door hunne onvermoeide samenwerking krijgen wij van nu af twee salons per jaar; een leuke kunstgreep, om het dubbele aantal schilders het Legioen van Eer te bezorgen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Tot gemeente-bouwmeester te Terneuzen is benoemd: de heer J. Bertel, te Delft.

Bij Min. beschikking zijn, met 1 Maart a. s., zijn benoemd tot opzichter van 's Rijks Waterstaat der 4e klasse: de heeren O. Lofvers, te Raamsdonk, en D. Manintveld, te Rokkanje.

Tot gemeente-opzichter te Venlo is benoemd de heer M. Hornix te Roermond.

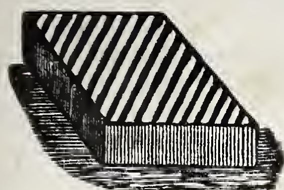
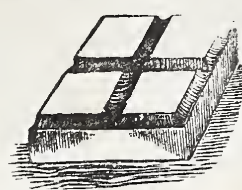
AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM, 27 Jan.: het verbouwen van perc. 113 aan de Keizersgracht, onder beheer van den architekt Joan A. Nieuwenhuis (onderhands); minste inschrijver H. de Haan, voor *f* 10,989.

ROTTERDAM, 28 Jan.: het maken van brandmuren aan de loodsen no. 2 tot 7 langs de Spoorweghaven:
Hoogste inschrijver W. A. Vrolijk & Zn., Rotterdam, *f* 68,500
Laagste inschrijver H. J. Heiman & Zn. id. *f* 52.344 Gegund.

'S-GRAVENHAGE, 10 Febr. Het verbouwen van een huis op de gedempte Burgwal onder beheer van den architect J. J. van Nieukerken aldaar waarvoor, bij uitnoodiging, is ingeschreven door: J. P. J. Lorrie *f* 11.343, C. J. v. d. Zijden en B. Nieuwenhuijzen *f* 11.335, J. L. Werdes Jr. *f* 11.231, A. van Lith en K. V. C. Fontein *f* 10.834, Gebr. M. en J. A. Houtman *f* 10.700, B. P. Schippers *f* 10.400, J. P. Reesen Gzn. *f* 10.146, H. v. Ootmerssen en J. Nieuwenburg *f* 10.012. Gegund aan de minste inschrijvers.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6194 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

FOLKERS & C°., RAPENBURG 29 AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.
Engelsche en Belgische Aardebuizen.
VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6195 Directe aanvoer VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere BOUWMATERIALEN.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.
TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6196

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6198

6197 JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.
Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.
Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.
BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en vrachten. **KUNSTGRANIET systeem Pétitjean.**
Prospectussen en prijscouranten worden op aanvraag franco toegezonden.
Gelieve op Voornaam en Adres te letten.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6199
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condities. 6200
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6201 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

DE ERVEN H. VAN & MUNSTER ZOON te *Amsterdam*, leveren:
NOTA'S
TEN DIENSTE VAN HEEREN ARCHITECTEN
met Honorarium-Tabel
100 Exemplaren f 4.—, 50 Exemplaren f 2.50.
 Ter directe aflevering gereed!

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6202 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6203
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

AANBESTEDING. 6184

Op Donderdag 20 Febr. 1890, des namiddags te 3 uren, zal door het Bestuur van de WONINGMAATSCHAPPIJ te AMSTERDAM, in het Café *De Granietzuil*, op de Stadhouderskade bij de Van Woustraat, te *Amsterdam*, worden AANBESTEED:

Het bouwen van 98 BURGERWONINGEN, benevens een blok van 8 WONINGEN met bijkomende Werken, op het terrein van de voormalige GLASBLAZERIJ aan den AMSTELDIJK te NIEUWER-AMSTEL, met de leverantie van alle materialen en Arbeidsloonen.

Het Bestek met 6 Teekeningen is ad *f* 3.— per stel te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van de firma ROELOFFZEN & HÜBNER, op den N. Z. Voorburgwal, te *Amsterdam*.
Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT, te *Amsterdam*.

AANBESTEDING. 6185

Op Donderdag 27 Februari, des namiddags te één uur, zal in het Gebouw v. d. Maatschappij t. b. d. Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam, worden

AANBESTEED:

Het bouwen van twee WOONHUIZEN aan den Parkweg bij Amsterdam gem. Nieuwer-Amstel.

Bestek en Teekeningen zijn tegen *f* 1 te verkrijgen in bovengenoemd Gebouw.
Inlichtingen zijn te bekomen bij den Architect, van 2½ tot 4 uur 's namiddags, P. C. Hooftstraat 151, te Amsterdam.

JACOB F. KLINKHAMER,
Arch.-Ing.

DE BOUWMEESTER,

onder redactie van F. W. VAN GENDT JGz.

De *laatste aflevering* van den vijfden jaargang is verzonden. Spoedig verschijnt het prospectus en de **eerste aflevering** van den zesden jaargang, die uitsluitend aan de hedendaagsche bouwkunst zal gewijd zijn. De prijs per jaargang, bevattende 36 platen in photolithographie met tekst, titelblad en register wordt op slechts **vijf** gulden gebracht.

ARNHEM. P. GOUDA QUINT.
6186

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6187

JAN HAMER & C^O. — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

MANLOVE, ALLIOTT & Co's Werktuigen voor Stoomwasscherijen en
WASHINGTON, LYON's Patent Stoom Desinfecteer-Inrichtingen voor Gestichten, Ziekenhuizen, Hotels enz.
WESTON's Patent Hydro-Extractors.
WERKTUIGEN voor Strohulzen fabrieken. 6188
WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen enz.
BOYLE's Luchtpomp-Ventilators, Schoorsteenkappen, enz.
CARRE's Luchtdrukwaterreservoirs. (Waterleidingen in Gebouwen.)
MILDE's Micro-Telephonen (voor binnen- en buitenleidingen).
POPPE's Desinfectie-Inrichtingen voor privaatstelsels.

— Nederlandsche referentiën worden op aanvrage verstrekt. —

DE LINT & C^O. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6189
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6190

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

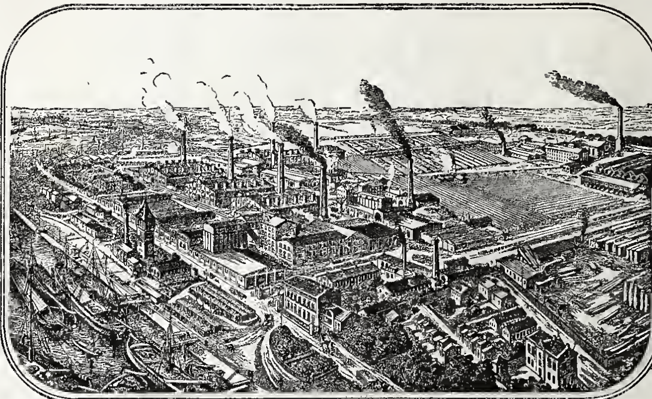
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma As Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.
ROTTERDAM.
6192

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE
STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6193

onder lagen druk.
Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.
TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

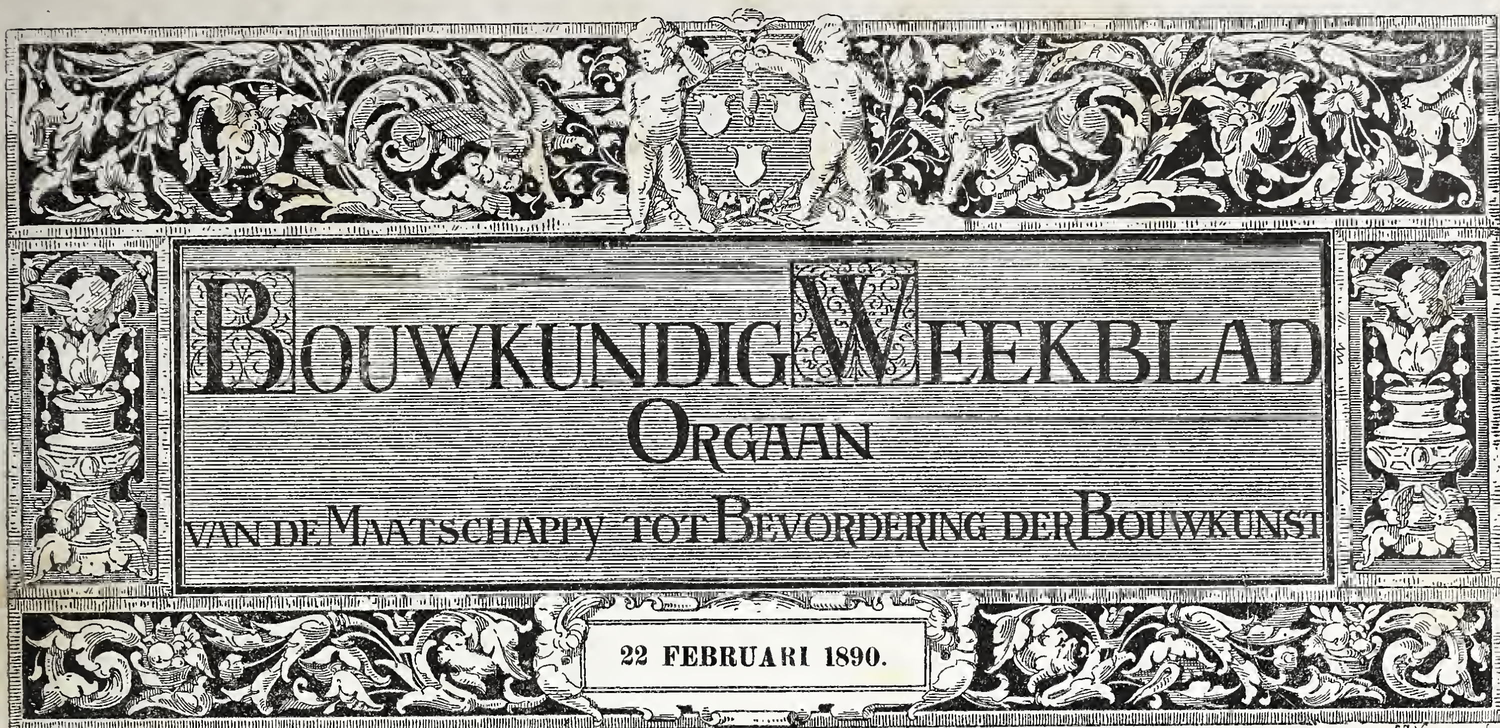
met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

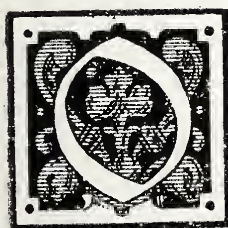
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden

IETS OVER KAMPEN.

door E. D. J. DE JONGH JR.

Onze Nederlandsche steden zijn zoo merkwaardig. Op weinige uitzonderingen na bevatten zij allen iets, dat den bouwkunstenaar of den beoefenaar der vaderlandsche kunstgeschiedenis belang inboezemt, en hij die een weinig de gave van opmerken bezit, vindt allicht — zij het dan ook in onaanzienlijke straten of op vergeten plekjes — iets, dat hem toeroept, dat het er in vroegere dagen in ons goed land beter met de kunst uitzag, dan thans.

Maar *het daghet in het oosten*, zong reeds Melis Stoke in zijn tijd, en wij kunnen het hem nazingen; ja wij mogen er bijvoegen: reeds is de zon boven de kimmen gerezen en de morgen is aangebroken!

Evenwel, het glanspunt van vorige eeuwen is nog op verre na niet bereikt en daarom zal niets ons van meer nut wezen dan het vele goede, ons door vorige geslachten nagelaten, te bestudeeren, aan de vergetelheid te ontrukken, en na te volgen.

Het strekt ons niet tot eere, dat buitenlanders ons in vele opzichten voorgaan, dat *zij* met graagte een veld gaan bewerken, dat *wij* maar steeds laten braak liggen. Wat zal er nu worden van een Nederlandsche uitgave onzer kunstgeschiedenis, die blijkens de rapporten der afdeelingen onzer Maatschappij algemeen gewenscht wordt, nu George Galland zijne *Geschichte der holländschen Baukunst und Bildnerei* heeft voltooid? Wij hopen niet, dat deze uitgave de eerstgenoemde in den weg zal staan en *dit* is onze wensch, dat het gevoel van nationale waardigheid onze kunstkenners en schrijvers te machtig moge worden, en dat eerlang de uitgave worde aangekondigd van een in *onze* taal geschreven werk, handelende over *onze* kunst!

In afwachting daarvan vertelle ieder, wat hij weet, opdat het terrein hoe langer hoe meer ontgonnen, de weg meer en meer gebaand en effen gemaakt worde!

En als wij ons dan opmaken om een en ander mede te deelen omtrent hetgeen te Kampen gevonden wordt, dan beschouwe men dit als een zeer bescheidene en zwakke poging in dien geest, die geen aanspraak maakt om op één lijn gesteld te worden met hetgeen meer bevoegde handen reeds in dien zin ten beste hebben gegeven.

De oudste geschiedenis van Kampen ligt in het duister gehuld, gelijk dit met de meeste steden het geval is. Ten opzichte van Kampen ligt de oorzaak daarvan in den brand van het stadhuis in 1543, waarbij het oudste archief verloren ging. Dit weten wij echter, dat de plaats al vroeg beteekenis had en in de IXe eeuw herhaaldelijk veel te lijden had van invallen der Noormannen eenerzijds, en anderzijds van doorbraken en overstroomingen die in 839 o. a. het ontstaan van het eiland Urk tengevolge hadden. Bij de invoering des Christendoms werd hier een houten kerk gebouwd, gewijd aan den heiligen Nicolaas en een kapel ter eere van de twaalf Apostelen. Waarschijnlijk omstreeks 1230 schonk bisschop Otto van Utrecht het stadrecht aan Kampen, dat mede een der oudste leden van het Hanse-verbond is. Merkwaardig is de oorlog die in 1362 door Jan van Arkel, bisschop van Utrecht,

met behulp van de steden Kampen, Zwolle en Deventer met Zweder, heer van Voorst, gevoerd werd. Diens kasteel of stins, een sterke burg met grachten, ringmuren en torens, werd belegerd, veroverd en geslecht. De steen werd aangewend tot den bouw van den toren der St. Michaelskerk te Zwolle, terwijl aan Kampen een zware ijzeren deur werd toegewezen, die nog heden ten dage haar dienst verleent in het stadhuis, waar zij, knarsende op haar hengsels, toegang geeft tot het oude archief.

Het was ook in de XIVe eeuw, dat de regeering der stad allerlei bepalingen maakte omtrent het bouwen van steenen huizen (want de huizen waren evenals de stadsringmuur van hout) en het beleggen der daken met pannen, hetgeen tot nog toe met stroo had plaats gehad. Daardoor werd het gevaar voor brand verminderd. In 1337 werden de houten stadsmuren door steenen vervangen, die van 1389—92 voor het grootste gedeelte vernieuwd en van meer poorten en torens voorzien werden. Om in al die behoeften aan steen en pannen te voorzien, had de stad haar eigen tichelovens, elken onder het toezicht van een stads-tichelaar. De eene helft van 't fabrikaat was dan voor hem, de andere helft voor de stad.

Door de toeneming der bevolking achtte men zich genoodzaakt de stad uit te breiden. Daarom begon men in 1462 een nieuwe gracht te graven en in 1465 een nieuwen muur te bouwen, die — volgens de beschrijving — „aan de binnenzijde gemetseld was met bogen, rustende op pilaren en die bij acht voet dikte zich zeven-en-twintig voet boven den grond verhief". In dezen muur bouwde men voorts poorten en torens.

In het jaar 1580 ging men over tot de bevestiging en versterking der stad, waartoe men de hulp inriep van den bekwamen vestingbouwkundige Adriaan Anthoniszoon, tevens burgemeester van Alkmaar, die o. a. ook te Amsterdam, Harderwijk, Hoorn en Deventer de vestingwerken aanlegde of verbeterde. Om in de kosten van deze fortificatie eenigszins te gemoet te komen werd aan de regeering der stad toegestaan gedurende twee jaren een tol te heffen, waarvoor later in de plaats kwamen de inkomsten van het Karthuizer klooster, dat door de conventualen verlaten was. Het was ook omtrent dezen tijd, dat de IJselbrug, die door storm en ijsgang belangrijk beschadigd was, weer hersteld werd. Deze brug werd in 1448 gebouwd, in weerwil van de bezwaren der steden, de bedreigingen van den Bisschop en het verbod van den Roomsch Koning, en kostte 17575 rijnsguldens. In 1451 werden weer 14000 rijnsguldens besteed tot herstelling van belangrijke schade, die de brug beloopen had. In 1637 was de bouw van een nieuwe brug noodzakelijk geworden en deze werd al spoedig door haar merkwaardige constructie alom bekend en beroemd; maar toen de Fransche soldaten in 1673 de stad verlieten, staken zij haar in brand.

Dit was echter niet het eenige nadeel, dat de stad door dezen treurigen oorlog ondervond. Alle bedrijf en nijverheid stonden stil en vele huizen, waarvan de eigenaars niet meer te vinden waren, werden op last van de stadsregeering afgebroken. Hierdoor ontstond een plein, „de Plantage" genoemd. In dit jaar is op die plaats een overdekte botermarkt gebouwd, bij welke gelegenheid de oude fundamenten der in 1674 gesloopte huizen voor den dag kwamen.

In de XVIIIe en ook nog in 't begin van deze eeuw werden de stadmuren met verscheidene poorten en alle vestingtorens gesloopt. Hier en daar zijn nog enkele fragmenten er van overgebleven. De oude bolwerken werden van 1830—34 in fraaie wandelplaatsen en plantsoenen herschapen. De merkwaardige IJselbrug van 1637 was in 1784 door zwaren ijsgang los geraakt en naar zee gedreven. Zij werd toen wederom vernieuwd, om daarna plaats te maken voor de tegenwoordige met steenen onder- en ijzeren bovenbouw, die op 5 Januari 1874 voor het verkeer is geopend, niet minder dan *f* 368829,25½ heeft gekost, en een sieraad van de stad mag worden genoemd.

Gaan wij nu na deze vluchtige opmerkingen over tot de beschouwing van sommige gebouwen en beginnen wij met

DE KERKEN.

Evenals op andere plaatsen was er ook in deze stad ten tijde der middeneeuwen een vrome geloofsijver ontwaakt en een heilige geestdrift, die zich niet beter wisten te openbaren dan in het stichten van kerken; en het eene bedehuis wedijverde met het andere in grootte, weelde en pracht. Hier ging men zelfs zoover, dat men twee groote kerken *gelijktijdig* bouwde. Maar niet alle toen gestichte kerken zijn bewaard gebleven; thans zijn er nog maar vier, n.l. de Boven- of St. Nicolaas kerk, de Buiten-of Lieve-Vrouwe-kerk, de Broederkerk en de Doopsgezinde kerk. Behalve deze bestond er vroeger een kerk, die verbonden was aan het *Heilige Geest-gasthuis*, thans nog bestaande onder den naam van Buiten-proveniershuis. De stichting valt in de XIIIe eeuw, evenals die van de gasthuizen onder den zelfden naam te Groningen, Deventer, Leiden, Haarlem, Amsterdam, Utrecht, Zwolle e. a. In de kerk bevonden zich verscheidene altaren en een orgel, dat in 1570 door Mr. Frans, orgelmaker te Kampen, belangrijk is hersteld. Op de kerk stond een torentje met een fraai klokkenspel en waarin ten jare 1617 een uurwerk geleverd werd door Jan Carlier van Zwol, die daarvoor 915 carolus guldens ontving, benevens een rozenobel voor zijn vrouw, en de kosten in de herberg. Ten gevolge van de XVIIe eeuwsche godsdiensttwisten werd de kerk aan den openbaren eeredienst onttrokken en gebruikt tot bergplaats van geschut. In 1629 werd ze geheel uitgebroken, bevloerd en gereed gemaakt tot huisvesting van het garnizoen. Maar in September van het jaar 1646, juist toen men het torentje wilde herstellen, brandde dit met de kerk tot den grond toe af. Uurwerk, orgel, klokkenspel, in één woord, alles wat er in of aan was, werd een prooi der vlammen. De voorgevel van het tegenwoordige proveniershuis vertoont nog eenigszins een XVIIe eeuwsch karakter, terwijl op de binnenplaats van het gesticht nog verscheidene zeer smaakvolle zandsteenen topgeveltjes aanwezig zijn.

Op de plaats, waar deze kerk had gestaan, besloot men een toren te bouwen; en opdat deze inderdaad een sieraad van de stad zou wezen, liet men geen pogingen onbeproefd om een ontwerp te verkrijgen, dat aan alle gestelde eischen zou voldoen. Tot dat einde liet men in 1647 en 1648 ontwerpen maken door Jan Adriaanz. Leegwater, den molenmaker Dirk Jan uit Edam, Evert Rijnvisch, lid van den Raad van Kampen en den bekenden Philip Vingbooms van Amsterdam. Dit laatste plan werd aangenomen. Als men

nu denken zou, dat aan Vingbooms de geheele leiding van het werk en de zorg en verantwoordelijkheid er voor werd opgedragen, dan had men buiten de waard gerekend; eer heeft het den schijn, dat de Raad zelf alles bereddert en beschikt. Zoo laat de stad in 1649 te Hoorn, Medemblik en Amsterdam balken, planken en heimasten koopen; op verschillende tijden doet ze onderscheidene partijen steen op, naar we vinden opgeteekend tot een gezamenlijk bedrag van 694500 stuks. Ook wordt een groot aantal blokken Bentheimer zandsteen gekocht, benevens vele honderden tonnen schelpkalk en voor een groot bedrag aan steenkalk. Eerst wordt het graven van een fundeeringput aanbesteed, daarna wordt door den meester timmerman Hendrick Gysbert het heiwerk en de houten fundeering in orde gebracht, waarbij een der werklieden door het heiblok werd gedood. Nu was men zoover, dat door den oudsten zoon van burgemeester Brouwerius de eerste steen kon worden gelegd. Dit geschiedde den 26en Juni 1649 en verschafte een vroolijken dag aan het werkvolk, dat op alsemwijn en brandewijn werd onthaald. Vier meesters metselaars met hun gezellen gaan nu onder toezicht van Jurrien Peters aan 't metselen der fundamenten, nadat men eerst had geïnformeerd, hoe men dat in Amsterdam bij den nieuwen kerktoren had aangelegd; want zóó moest het hier ook gebeuren. De raad besluit voorts dat de voet of sokkel van den toren van zandsteen moest gemaakt worden, en den volgenden dag verordenen de vroede mannen weder, hoeveel lagen in schelpkalk en hoeveel met steenkalk moeten worden gemetseld. Zoo bouwt men voort tot 1651, toen men, de onderste vierkante verdieping ongeveer voltooid hebbende, zich onderwerpen moest aan het besluit om den bouw een jaar te laten rusten, opdat het werk besterven zoude. Het volgende jaar wordt de arbeid dus weer hervat, men werkt door tot 1655 en is genaderd tot den bovenkant van den vierkanten onderbouw; maar nu komt er een andere stoornis in het werk: de geldmiddelen der stad, uitgeput door tegenspoeden van allerlei aard, maken een staking noodzakelijk. Niet voor 1661 kan men voortgaan; men maakt nu de zandsteenen kroonlijst op den onderbouw en bekroont die met een balustrade van het zelfde materiaal, op welker postamenten de wapens van de overheidspersonen naar teekeningen van een zekeren Jan de Graaff worden gebeeldhouwd. De eerste achtkante verdieping is nu ook spoedig gereed, en nu kunnen de gebroeders Gerrit, Coert en Herman Wolters met hun deugdelijk eikenhout komen om den bovenbouw, bestaande uit acht stijlen, onderling door bogen verbonden en met een kroonlijst en koepelvormig dak bekroond, in orde te maken. Als nu nog de Amsterdamsche loodgieter al dit houtwerk met zijn 7000 ponden lood heeft bekleed en de eindversiering met den koperen bal is geplaatst, kan het 900 pond zware kruis worden gesteld. Dit geschiedt in 1664 en weer is een van de werken, „die door Philip Vingbooms geordineerd zijn" gereed!

Gereed, ja, als er geen klokkenspel noodig was! Maar wie denken mocht, dat een stad als Kampen een toren in haar midden zou dulden, zonder er naar echt Hollandschen trant een klokkenspel in te hebben, die vergist zich! Te meer daar de vroegere toren er immers ook een had. En uitstekend zal het zijn, daarvoor staat de naam van François Hemony uit Amsterdam u borg. Heeft deze niet reeds zijn sporen verdiend? Vermaken zich o. a. niet reeds sedert 1661 de poorters van Amersfoort in de welluidende klanken, die van uur tot uur van uit den Lieve-Vrouwe-toren over hun stad golven en galmen? En dat is óók Hemony's werk! Welaan dan, aan hem de levering opgedragen! De 4 a 5000 ponden gesmolten klokkenspijs, afkomstig van den brand des vorigen torens, wil hij wel voor 46 stuivers het pond overnemen en evenzoo is hij niet ongenegen vier oude klokken, die de stad nog heeft, uit te draaien en met de andere samen te doen stemmen. De overige dertig klokken zal hij gieten, nadat eerst de heeren van den magistraat de klokkenspijs hebben goedgekeurd. In 1661 is alles kant en klaar, maar de nieuwe toren is nog niet in staat om het speelwerk op te nemen; daarom wordt het zoolang in den raadhuistoren opgehangen. In 1663 worden de klokken met haar klepels, de tuimelaars, het klavier en de speelton met haar 6480 gaten naar den *Nieuwen Toren* (want aldus zal voortaan zijn naam zijn) overgebracht, door Hemony gestemd en den 3en Januari van 't volgende jaar door een organist uit Zwol opgenomen en goedgekeurd. — Dit klokkenspel is een van de schoonsten in ons land, het getuigt van der vaderen blijmoedige levensopvatting, en nog dagelijks, ja van uur tot uur, zelfs van oogenblik tot oogenblik schier, tjingelen en tjengelen Hemony's heldere klokjes vroolijk en blij in haar hooge sferen en zetten aan de gansche stad iets gezelligs en opwekkends bij.

De toren is van onderen als poort opgevat en vormt zoo een zeer monumentalen doorgang van de Oude straat naar de nieuwe Markt, aan de zijde der eerste voorzien van een bekleeding met Jonische pilasters, met kroonlijst, fronton enz., bekroond met het wapen van Kampen, door twee leeuwen gehouden en gedekt met de keizerlijke kroon, een versiering, die men hier telkens aantreft, want Kampen was een Keizerlijke vrije Rijksstad. Een en ander is breed en flink van opvatting. De toren doet aangenaam aan en strekt der stad tot sieraad, maar toch draagt hij de kenmerken van zijn tijd; hij is van zekere nuchterheid en een droog classisisme niet vrij te pleiten en kan niet halen bij de vroegere Hollandsche torens, die zoo rijk van compositie zijn en waarin de bloeiende kunst zich in al haar kracht openbaart! Hij heeft eenige verwantschap met den Wijnhuistoren te Zutphen, maar is eenvoudiger van opvatting.

Vingbooms, die in de laatste jaren van den bouw zich er meer mede bemoeid schijnt te hebben, kreeg voor zijn teekening en „de ordenieringe" van den toren vier honderd gulden. De slappe bodem, die de bouwmeesters in deze stad reeds zoo dikwijls parten heeft gespeeld, liet ook zijn werk niet met rust, en reeds in 1679 moest men maatregelen nemen tegen verzakking. Nog verscheidene malen daarna baarde de toestand van den toren veel zorg, zelfs waren er tijden, dat men vreesde voor instorten. Thans echter schijnt hij gelijkmatig bezakt te zijn en boezemt hij geen bezorgdheid meer in.

We keeren nu, na dit uitstapje op 't gebied der Renaissance, waartoe wij onwillekeurig geleid werden, tot onze Middeneeuwsche kerken terug.

Een andere kerk was verbonden aan het *St. Geertruidsgasthuis*, thans Bovenproveniershuis genoemd. Geen andere bijzonderheden zijn mij daarvan bekend, dan dat de stichting in 't begin van de XVe eeuw plaats had en

dat in de kerk o. a. een altaar was, gewijd aan den heiligen Anthonius. De oude kerkmuren omsluiten nog tegenwoordig een deel van het gesticht. Eigenaardig is een bepaling in den stichtingsbrief voorkomende, dat in het gasthuis, waar verscheidene dienstmaagden waren, geen knechts zouden mogen gehouden worden, want „vuer ende vlas en dienen niet te samen in eenre kiste".

Nog was er een kerk, die in verband stond met het St. Birgittenklooster. Gesticht in 1460 schijnt dit nooit tot grooten bloei gekomen te zijn, en toen de Hervorming in deze streken doordrong verliep het geheel en trok de stad de goederen aan zich. Ieder, die grafzerken in de kloosterkerk had, moest ze in 1591 weghalen. In 1595 werd de kloosterhof verkocht (die tegenwoordig nog het Birgittenplein uitmaakt) en de kerk afgebroken. De gebouwen werden in latere jaren herhaaldelijk verbouwd en tot verschillende doeleinden gebruikt, totdat ze eindelijk voor het weeshuis werden ingericht, terwijl een gedeelte er van nog tot bank van leening wordt gebruikt. 't Is *dit* weeshuis, dat in den laatsten tijd zooveel van zich heeft doen spreken. Wanneer men eenmaal besloten zal zijn, waar men het nieuwe gesticht zal bouwen, dan zullen spoedig de laatste overblijfselen van het aloude Birgittenklooster verdwenen zijn.

Nu bestonden er vroeger in en om de stad nog verscheidene kloosters, die meest in de XVIe eeuw zijn opgeruimd, en die zeker haar eigene kerken of kapellen hebben gehad. Zoo weten wij, dat o. a, het Karthuizer klooster, in de nabijheid van Kampen gelegen en omtrent 1478 gesticht, in 1581 op last van de stedelijke regeering is afgebroken.

Van de thans nog bestaande middeneeuwsche kerken is die welke door de Doopsgezinden gebruikt wordt het minst belangrijk. Van buiten biedt zij niets merkwaardigs aan en van binnen is zij geheel gemoderniseerd. Vroeger behoorde zij tot het St. Anna's klooster, ook wel genoemd „het klooster van de Zwarte Zusters", naar de kleeding die de nonnen droegen, en is waarschijnlijk in 't laatst van de XVe eeuw gesticht. Een deel van de kloostergebouwen werd later ingericht tot een gildehuis voor de linnenwevers, gelijk nog aangetoond wordt door een mooi ingangspoortje, van 1665, waarboven twee gebeeldhouwde leeuwen het wapen van Kampen vasthouden. De kerk was tot 1818 in gebruik bij de Waalsche gemeente en werd in 1823 door de Doopsgezinden aangekocht.

Van veel meer belang is de *Broederkerk*, die vroeger deel uitmaakte van het minrebroedersklooster. De stichting had plaats in 't begin der XIVe eeuw. Het gedrag van de kloosterbroeders gaf al spoedig aanleiding tot klachten, zoodat in 1371 moest bepaald worden, dat geen vrouwen in het klooster mochten gaan dan in de kerk en in het biechthuis, terwijl de broeders niet gaan mochten in de kamers der bagijnen, op verlies van de proebende der bagijn, in wier kamer zij kwamen. In 1473 ontstond door de onachtzaamheid der kloosterlingen brand in het klooster, waardoor het met de kerk in de vlammen opging. Door giften en gaven daartoe in staat gesteld, ging men weer aan 't bouwen, maar nauwelijks waren de fundamenten gelegd of de bouw hokte, doordien de broeders weigerden den regel der observantie te volgen. Nadat hierin orde gesteld was door Paus Sixtus IV, die de schuldigen verwijderde en anderen in hun plaats aanstelde, kon de bouw geregelder voortgezet worden en in 1490 was men zóóver gevorderd, dat de leien op het dak van het koor nog slechts behoefden te worden gelegd. Ook bouwde men een toren op de kerk, waarmee men reeds in 1480 gereed was. Deze is echter verdwenen om voor het tegenwoordige torentje, dat van veel lateren tijd dagteekent, plaats te maken.

De kerk heeft dit merkwaardigs, dat ze slechts twee beuken telt, elk met een veelhoekige apsis afgesloten. Met kruisgewelven overdekt, worden ze gescheiden door ronde zuilen met gebeeldhouwde kapiteelen. Toen in 1578 aan de Hervormden geweigerd was om deze kerk in gebruik te mogen nemen, drong het grauw het klooster binnen en vernielde alle kostbaarheden en ornamenten, die het vond. In het volgende jaar echter werden de gebouwen en goederen door de stad aan zich getrokken, die ze nog altijd in bezit heeft, maar ze in den loop der tijden heeft laten verbouwen en tot verschillende doeleinden inrichten. De muren die den kloostertuin omgaven, werden in 1627 afgebroken en de tuin tot marktplein bestemd, nog altijd de Nieuwe Markt genoemd. In de vorige eeuw, vooral van 1786—1791, zijn aan de kerk een menigte veranderingen aangebracht, die alles behalve verbeteringen mogen heeten. Men heeft haar door een gang in tweeën gescheiden, waarvan het voorste gedeelte voor godsdienstoefening wordt gebruikt, terwijl men het koor tot school en vergaderkamer heeft ingericht. (*Wordt vervolgt*).

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM. 14 Febr. 1890. Door den Voorzitter den heer J. F. Klinkhamer werd de vergadering geopend; na lezing en goedkeuring der notulen deed hij de mededeeling, dat de Commissie bestaande uit de heeren: J. F. Klinkhamer, P. F. Laarman, H. Moen G. Pzn., Th. G. Schill en C. T. J. Louis Rieber voor de gas-tentoonstelling, de aanleg voor de gasleiding voor de verlichting der benedenlokalen van het maatschappelijk gebouw heeft opgedragen aan de Imperial.

De behandeling van de ingekomen rapporten op de door het Bestuur der Mij. gestelde vragen en discussie daarover, was vervolgens aan de orde. De rapporten werden gelezen en na gegedachtenwisseling over enkele toe te voegen bemerkingen, werden zij onder dankbetuiging aanvaard.

De commissie-leden voor vraag IX werden ter zijde gestaan door de welwillende medewerking van den heer Mr. J. C. Goseling die, ter Vergadering aanwezig, aangaande deze vraag het rapport nog nader toelichtte.

De heer J. E. van der Pek werd als lid aangenomen, waarna de Voorzitter na een dankzegging aan de heeren rapporteurs de vergadering sloot.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 14 Februari 1880. Bij afwezigheid van den Voorzitter, door ongesteldheid verhinderd, nam de Onder-Voorzitter, de heer G. H. Bauer het presidium waar, en wees al aanstonds op het verlies, wederom door de afdeeling geleden door den dood van een man die de bijeenkomsten trouw bezocht, met wien spreker voor vele jaren zeer nabij bekend was en die later in eigen zaken opgetreden, bewijzen geleverd had een zeer ijverig en kundig werkman te zijn.

Onder de ingekomen stukken wees de Voorzitter op de goedkeuring van de reglementswijziging, dezer dagen van het Hoofdbestuur verkregen, en op het programma van een prijsvraag zijnde: »een haltegebouwtje met wachterswoningen voor een stoomtram", en waarvan, nadat de Jury samengesteld is, aan de leden en aan de verschillende afdeelingen exemplaren zullen worden toegezonden.

Alsnu aan de orde zijnde de behandeling der laatstelijk ingekomen antwoorden op de vragen door de Maatschappij gesteld, werden die achtereenvolgens voorgelezen en begonnen met het

antwoord op Vraag XI, als zijnde zeker die welke uit den aard der zaak tot eene langere bespreking aanleiding gaf. De conclusie van de beschouwingen op de 3 ontvangen antwoorden was deze, dat ofschoon het laatste rapport bij stemming werd aangenomen als het gevoelen der vergadering uit te drukken, de 3 rapporten evenwel aan het hoofdbestuur zullen worden ingezonden.

Het antwoord op de vragen III en IV werden zonder wijziging gearresteerd.

Bij dat op vraag V evenwel werd door een der leden gewezen op den minder goeden indruk welke men op de voorgestelde wijze van onze steenhouwers zoude verkrijgen, en scheen het onverklaarbaar dat er geene jongelieden lust en moed zouden hebben zich elders te bekwamen. In dien zin zoude men dat antwoord willen gewijzigd zien.

Het antwoord op vraag VI voerde tot vrij langdurige beschouwingen, en zij het ook niet met algemeene stemmen, werd toch besloten dit als het gevoelen der afdeeling in te zenden; zulks was mede het geval met het antwoord op vraag VII, waartegen zich evenwel geene bezwaren voordeden.

Nadat nog twee nieuwe leden werden opgegeven om in de volgende vergadering te worden geballoteerd, bracht de Voorzitter den dank van het bestuur over aan al de heeren die tot de beantwoording der verschillende vragen hadden medegewerkt en sloot daarna de vergadering.

INGEZONDEN.

Met het oog op de laatste zinsnede in het ingezonden stuk van den heer A. E. Braat, voorkomde in het Weekblad van 15 Februari, acht zich de ondergeteekende als lid der Redactie en hoogleeraar aan de Polytechnische school tot de verklaring verplicht, dat de heer Braat verkeerd handelt door den persoon van den heer van der Kloes met de Polytechnische School te *identificeeren*, waartoe hij alle bevoegdheid mist.

De *Polytechnische School* heeft met de proeven, door den heer v. d. Kloes genomen, en de daarvan openbaar gemaakte resultaten *niets* te maken, al geschieden ze in lokalen dezer inrichting en met de daar aanwezige hulpmiddelen.

Zulke arbeid komt, evenals analysen, in het scheikundig laboratorium gedaan, of natuurkundige onderzoekingen, in de Physica verricht, per se *geheel op rekening van den betrokken docent alleen.*

Door zijn ongewone en ongeoorloofde schrijfwijze, stelt zich de heer Braat zelf aan het gevaar bloot, beschuldigd te worden van nevenbedoelingen.

DELFT, 17 Februari. E. GUGEL.

De Redactie acht de zaak thans genoegzaam toegelicht en neemt geene stukken, haar betreffende, meer op.

BERICHTEN.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal gedurende de maanden Maart en April a. s. eene tentoonstelling worden gehouden van oude kantwerken en waaiers.

Inzendingen worden franco ingewacht aan het adres van den Conservator van het Museum; zij worden tegen brandschade verzekerd en na de tentoonstelling franco teruggezonden.

Te Deventer wordt in de Paaschweek eene tentoonstelling met wedstrijd gehouden van voorwerpen van kunst en nijverheid, uitsluitend vervaardigd door leden van de vereeniging voor Nijveren aldaar.

Het Stadhuis te Alkmaar. Den 19den dezer is in dit gebouw een hevige brand uitgebroken, waarbij de geheele bovenverdieping aan den linkervleugel, bestaande uit lokalen in gebruik bij de Arrondissements Rechtbank, is uitgebrand. Het niet onbelangrijke stedelijk Museum, waaraan in het gebouw een plaats is aangewezen, heeft gelukkig bijna niets geleden, evenmin als de gevels van het stadhuis aan de voor- en de rechterzijde.

In München, evenals in andere steden die zich uitbreiden en vernieuwen, moeten herinneringen aan vroegere tijden wijken voor de eischen van het tegenwoordige. Zoo is dan ook reeds menig oud bouwwerk afgebroken, en bestond het voornemen om den Prinsessentoren, naast den Isartoren, te sloopen. Deze was een wachttoren, het laatste brokstuk van de oude vestingwerken, met een onderaardschen gang naar het midden van de stad. Weinigen slechts sloegen acht op dit herinneringsteeken, thans verloren tusschen de blokken huizen, gevormd door elkander rechthoekig snijdende straten. Het bestuur der vereeniging »Schlaraffia" te München kwam op het denkbeeld het gebouw tot een zetel dier inrichting te maken. De heer Eugen Spandow, een bekend penteekenaar die een zekere vermaardheid heeft verkregen door zijne medewerking aan kunstenaarsfeesten, maakte de ontwerpen voor de herstellingswerken, die reeds door de stad zijn goedgekeurd. In de maand Juli a. s. zal het gebouw het uiterlijk van een trotsche burg vertoonen, met ophaalbruggen, grachten, wallen met geschut, enz. De uitvoering is opgedragen aan den heer K. Schmidt, ingenieur aldaar.

Een bouwwerk van wezenlijk historische waarde is alzoo voor München bewaard gebleven.

Onder den naam *bouwvereenigingen* (*Saving-Loan en Building Association* is de officieele titel) verstaat men in Amerika maatschappijen, die geld leenen tot den bouw en aankoop van woon- en handelshuizen. Het benoodigde kapitaal wordt bijeengebracht door wekelijksche bijdragen der leden, en voor 't geval dat de navraag grooter is, door interest-gevende leeningen der leden.

De wekelijksche bijdrage der leden bedraagt per aandeel 25 cts. Iedere aandeelhouder kan tot 50 aandeelen toe teekenen. De aandeelhouders zijn verplicht, minstens 5 jaren lid te blijven, willen zij deel hebben in de winst.

Alle vierendeelsjaren heeft er opname van nieuwe leden plaats. De door de vereeniging uitgeleende gelden worden afgelost door wekelijksche terugbetaling en rentebetaling, waardoor de vereeniging in staat gesteld wordt, om de terugbetaalde gelden zoo spoedig mogelijk op nieuw weer uit leenen.

Hoe heilzaam zulk eene vereeniging ook werken kan, zoo zijn deze vereenigingen door de enorm hooge interesten en boeten bij niet stipte wekelijksche afbetaling voor hen die leenen, toch soms een straf. Het komt volstrekt niet zelden voor, dat de met hypotheek bezwaarde gebouwen in het tweede of derde jaar het eigendom der vereeniging worden, wegens het niet betalen der interesten.

Het grootste nadeel voor hen die geld willen hebben zit hierin, dat het geld aan den meestbiedende wordt gegeven; dat wil zeggen: er wordt 20 tot 40 percent premie betaald, zoodat hij die borgt in 't gunstigste geval bij 20 percent premie (onder de 20 percent wordt geen geld verkocht) voor eene nominale waarde van 1500 dollars, slechts eene werkelijke van 1200 dollars krijgt. Voor deze 1200 dollars heeft de ontvanger 5 jaar lang wekelijksch aan afbetaling 3.75 dollar en aan interest 1.50 dollar te betalen. Wanneer wij de afbetaling van het kapitaal alleen maar elk kwart jaar afrekenen, zoo geeft dit nog een interest van 11 percent, Dit is het gunstigste geval. Moet de leener echter 30 percent premie geven, zoo betaalt hij aan rente 18 percent. Tot onlangs werd deze enorme interest belasting door de stijgende waarde der gronden eenigszins opgewogen. Doch er schijnt hierin een weldadige stilstand te hebben aangevangen, nadat bouwterreinen met een front van 25 voet en eene diepte van 125 voet, zes mijlen van 't middenpunt van Chicago verwijderd, betaald werden met 800 tot 1200 dollars.

De meeste bouwspeculanten zochten zich het betalen gemakkelijker te maken door den aanleg van meerdere woningen. Hierdoor werden veel meer woningen gebouwd dan noodig waren, wat natuurlijk een leeg staan van velen ten gevolge had.

Stads-Schouwburg te Amsterdam. Door eene tot nog toe onbekende oorzaak is in den nacht van den 20sten Februari j. l. een brand uitgebroken in den Stads-Schouwburg te Amsterdam, die even vóór 6 uur in den morgen ontdekt werd. Reeds onmiddelijk bleek het, dat aan redding van het gebouw niet viel te denken. Trouwens, het steenen omhulsel onttrok aan het oog de oude houten tent van het Leidsche Plein, waarvan de eerste steen op 17 Mei 1773 werd gelegd, en welk gebouw voltooid werd naar de plannen van den directeur-generaal der stadswerken J. E. De Witte. Deze loods werd opgericht, nadat op 11 Mei 1772 de door Jacob van Campen gebouwde en op 26 Mei 1665 voor het eerst bespeelde Schouwburg op de Keizersgracht een prooi der vlammen werd.

De houten loods heeft in den loop der jaren vele veranderingen ondergaan. Volgens de plannen van de architekten B. de Greef Jz. en W. Springer werd het steenen omhulsel gebouwd, en de inrichtingen gemaakt die meer overeenkomstig de eischen des tijds waren. Op 17 Augustus 1872 werd de eerste steen gelegd, en het werk op 1 Januari 1874 voltooid. In 1883 werden ten slotte aan de zijde van de Marnixstraat de kolommen met galerij aangebracht, en verleden jaar de fraaie beelden en groepen naar de modellen van Bart van Hove.

Slechts de buitenmuren van het gebouw zijn blijven staan: het inwendige, beroemd om de uitmuntende acoustiek, de rijke en hoogst belangrijke bibliotheek, de schoone tooneeldecoraties, waaronder vele stukken van groote meesters, vele fraaie schilderijen, rijke costumes, enz., dat alles is geheel verloren gegaan.

De traditie van het Leidsche Plein is niet meer.

Zal de schouwburg op die plaats wederom verrijzen? Het is te hopen, hoewel met angst verwacht wordt, dat de schouwburg kwestie eene langdurige zal zijn, en wellicht van stadswege geen nieuw gebouw zal worden opgericht.

En toch; behoeft de hoofdstad des Rijks niet een schouwburg harer waardig? Niemand zal het ontkennen.

Het Bestuur der Societeit Sic Semper te Utrecht heeft besloten tot den bouw van het nieuwe Societeitsgebouw, en dezen opgedragen aan den heer P. J. Houtzagers architekt te Utrecht, wiens plannen bij den wedstrijd in de eerste plaats werden bekroond.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

In de tweede helft van de maand April a. s. zal voor de vervulling der betrekking van aspirant-ingenieur van den waterstaat een vergelijkend onderzoek gehouden worden.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel-ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische school te Delft, mits zij op 1 Juni e. k. niet ouder zijn dan 28 jaar.

Zij, die zich aan het vergelijkend onderzoek wenschen te onderwerpen, moeten vóór 1 April e. k. daarvan aan het Dep. van Waterstaat, Handel en Nijverheid doen blijken bij op *zegel* geschreven adres. Zie verder de *St.-Ct.* N°. 39.

De heer R. Haagsma, adjunct-ingenieur bij den aanleg van het Merwede kanaal te Gorinchem, is benoemd tot sectie-ingenieur bij de Ned.-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij.

De 1e luit. ingenieur G. C. Makking is door den generaal-majoor, inspecteur der genie, overgeplaatst van den staf der genie te Utrecht bij dien te Naarden.

Bij Kon. besluit zijn benoemd tot inspecteur bedoeld bij art. 12 der wet van 5 Mei 1889 (*Stbl.* No. 48) H. W. E. Strüve, thans ing. 1e kl. van het stoomwezen te Amsterdam; Dr. H. F. Kuyper, thans leeraar in de scheikunde aan de Rijks H. B. S. te Zwolle; en A. D. P. V. van Löben Sels laatstelijk ing. van het waterschap de Berkel, te Zutphen.

Door Z. M. den Koning zijn o. a. benoemd tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw de heeren: W. F. Leemans, hoofd ingenieur van 's Rijks Waterstaat, W. Badon Ghijben, kapitein van den staf der genie, secretaris van het Permanent Technisch Comité voor artillerie- en geniezaken, en A. Volker Lzn., aannemer.

Prijs-Courant van BALKIJZER, enz., volgens opgaaf van Gebroeders VAN DER VLIET te Amsterdam.

Klasse.	Hoogte in m.M.	Breedte der Flenzen in m.M.	Gewicht per M.	Lengten zonder verhooging in prijs tot	Prijs per 100 Kilo.	
1	100	45 à 51	8 à 12¾ Kg.	11 Meter.	f 9	50
	100	50 „ 55	9 „ 13 „			
	120	50 „ 55½	10¼ „ 15½ „			
	140	50 „ 56	12½ „ 19 „			
	160	50 „ 56	14 „ 21½ „			
	180	50 „ 57	16 „ 25¾ „			
	180	59½ „ 66½	17 „ 26½ „			
2	80	40 à 44	6 à 8½ Kg.	11 Meter.	f 9	65
	200	60 „ 67	19½ „ 30½ „			
	220	68 „ 76	24 „ 37¾ „			
3	102	38 à 43	6¾ à 10¾ Kg.	11 Meter.	f 9	75
	102	76 „ 82	15 „ 19¾ „			
	120	72 „ 78.	15 „ 20½ „			
	127	74 „ 80	17 „ 22¼ „			
	140	74 „ 81	17 „ 24½ „			
	152	75 „ 81½	20 „ 28 „			
	160	80 „ 88	22 „ 32 „			
	165	89 „ 97	24 „ 34 „			
	175	80 „ 86	21 „ 29 „			
	178	89 „ 97	25½ „ 36½ „			
4	127	114 à 120	31 à 36½ Kg.	11 Meter.	f 9	75
	203	101 „ 109	31 „ 43¾ „			
	203	125 „ 133	41 „ 53¾ „			
	220	95 „ 103	33½ „ 47 „			
	229	101 „ 108	34½ „ 47 „			
	235	89 „ 98	29 „ 45 „			
	235	95 „ 104½	31 „ 48½ „			
	241	115 „ 123	42 „ 56½ „			
	250	100 „ 108	33½ „ 49 „			
	250	115 „ 123	45 „ 60½ „			
	254	127 „ 135	50 „ 65¾ „			
5	77	31½ à 35	4½ à 6½ Kg.	11 Meter.	f 10	—
	152	126 „ 133	36 „ 44 „			
	267	114 „ 120	50 „ 62½ „			
	280	140 „ 146	57 „ 70 „			
	300	124 „ 130	53 „ 67 „			
	300	125 „ 131	58 „ 72 „			
6	203	152 à 160	48 à 60½ Kg.	11 Meter.	f 10	25
	254	152 „ 162	61 „ 81 „			
	303	167 „ 172	95½ „ 107¼ „			
	305	152 „ 161	69½ „ 91 „			
	320	135 „ 143	65 „ 85 „			
7	355	152 à 158	79 „ 95½ Kg.	11 Meter.	f 10	25
	381	127 „ 135	72½ „ 96¼ „			
8	76	76 à 82	13 „ 16½ Kg.	11 Meter.	f 10	25
	406	152 „ 158	85 „ 104½ „			

Alle in deze prijs-courant opgegeven prijzen zijn voor ijzer, te Amsterdam vrij aan de werkplaatsen der koopers en aan boord of station, op 4 maanden zonder of à contant met 2% korting. Voor meerdere lengte dan de als maximum aangegevene wordt voor elke meter of gedeelte van een meter f 0.25 per 100 Kg. hooger berekend

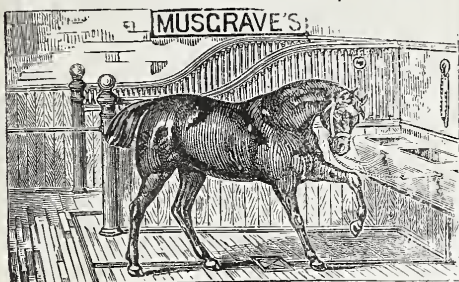
ORDINAIR		IJZER	gewone afmetingen. . . .	f 10.—
DUITSCH KROON		„	„ „	„ 11.75
dito dito HOEF		„	„ „	„ 12.50
P L H	dito	„	„ „	„ 13.50
BAND		„	„ „	„ 13.25
Ordinair HOEK		„	2 × 2 × ¼ en zwaarder.	„ 10.50
T		„	2½ × 2½ × „ „ „ .	„ 11.50
KETEL	PLAAT	„	¼ dm. en dikker	„ 12.50
dito	dito	„	N°. 14 à 7/32.	„ 13.—
GEGALVANISEERD	dito	„	1830 × 915 N°. 10 à 14. . .	„ 20.—
dito	dito	„	„ „ 16 „ 20. . .	„ 21.—
dito	dito	„	„ „ 21 „ 24. . .	„ 21.75
dito	dito	„	2000 × 1000 Best N°. 16– 20	„ 24.—
dito	dito	„	„ „ „ 21—24	„ 27.25

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6217 FRED. STIELTJES & C^O., Keizersgracht 745, Amsterdam.

MUSGRAVE & Co., Limited

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6218

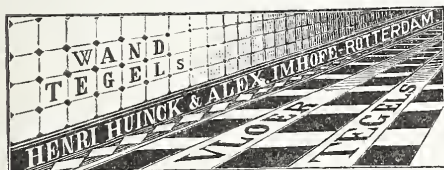
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Teleram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

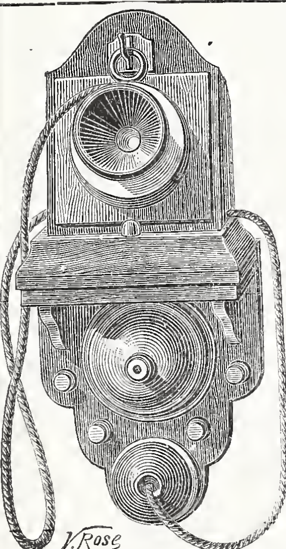
Toestellen in aanleg:

VERBOUWING.: NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam.

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „

Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6220

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN

voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en

CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6221

Referentiën van hier te lande uitgevoerde installaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —

GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's. enz, enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6222

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6223

☞ Een groote firma wenscht een bij

HH. Schilders en Stucadoors

bekend vakman als Agent aan te stellen.

Frc. Brieven aan FRIEDR. WILH. MAY, te Wald (Reinl) (H 41091). 6224

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6225

6226 JAN VAN DER POT, — KATENDRECHT bij ROTTERDAM. — Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend. van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.

BELGISCHE KLUIT- en HYDRAULISCHE KALK. Billijke prijzen en

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6204 **Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.**

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6205

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 11den Maart 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*. van:

Bestek N°. 506.

Het afbreken van eene wachterswoning bij kilomet. paal 27.980 en het maken van eene wachterswoning bij kilomet. paal 28.355 met daarmede in verband staande werken, ten behoeve van den spoorweg van TILBURG naar BOXTEL. Begrooting f 2100.—.

De besteding geschiedt volgens § 62 van het bestek.

Het bestek ligt van den 20sten Februari 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3den Maart 1890, ten 1.20 ure n.m.

UTRECHT, den 19den Februari 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6206

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 11den Februari 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 509.

Het maken van eene verlenging aan den aanlegsteiger in de spoorweghaven te BREDA. Begrooting f 2500.—.

De besteding geschiedt volgens § 35 van het bestek.

Het bestek ligt van den 20sten Februari 1890 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3den Maart 1890 ten 10.30 ure voormiddags.

UTRECHT, den 19den Februari 1890.

Op Vrijdag, den 28 Februari 1890 des middags twee uur zal ten RAADHUIZE te *ZUTPHEN* worden

aanbesteed:

De levering en plaatsing van eenige SCHOOLMEUBELEN in de nieuwe School H in 4 perceelen, als volgt:

1e perceel. 144 Schoolbanken, enz.
2e » 6 stel Schoolborden, enz.
3e » 24 Binnen-Jaloeziën.
4e » 6 Ventilatiekachels met Pijpen en verder toebehooren.

Het bestek ligt ter lezing op het bureau van den Gemeente-Architekt F. H. VAN ETTEGER en is tegen betaling van *f* 0.25 ter Secretarie verkrijgbaar. 6207

De modellen en monsters zullen ter bezichtiging gesteld en aanwijzing zal gehouden worden ten Raadhuize op Woensdag, den 26 Februari e.k., des morgens 11 uur.

6208

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6210
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6211 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

6212

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6209

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6213
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde **waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij.** (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

——— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ———

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6214

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

1 MAART 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

IETS OVER KAMPEN.

door E. D. J. De Jongh Jr.

Vervolg van Bladz. 46.

De tot dusver besproken kerken waren allen kloosterkerken. Anders was het gesteld met de *Onze-Lieve-Vrouwe-* of *Buitenkerk,* aldus geheeten, omdat ze gelegen is in den zoogenoemden Buitenhoek. In vroegere eeuwen behoorde deze buurt niet tot de stad en diende de kerk om te voorzien in de godsdienstige behoeften der omwonende bevolking. Oorspronkelijk was ze een met riet gedekte kapel, die waarschijnlijk in 't laatst der XIIIe eeuw tot kerk werd verbouwd. In den loop van de XIVe eeuw werd zij vergroot en uitgebreid, en kreeg de gedaante zooals wij die tegenwoordig nog zien. Aan die verbouwing werkte in het jaar 1369 een bouwmeester met name *Ruthger Michielszoon van Keulen,* die tegelijkertijd zijne krachten wijdde aan den bouw van de St. Nicolaaskerk. Ze is ongeveer in 1380 voltooid. In 1453 en '54 werd de toren geheel verbouwd en werden er twee nieuwe klokken in gehangen bij de zes, die er zich reeds bevonden. De vervaardiging er van werd opgedragen aan den klokkengieter *Geert van Wou,* van 's Hertogenbosch, die met vijf zijner knechten in 1480 naar Amsterdam reisde, om daar te koopen wat hij tot het gieten noodig had. Deze Geert van Wou had een groote vermaardheid; behalve de klokken in de St. Nicolaaskerk te Genemuiden in 1488, de Mariaklok in de Plechelmuskerk te Oldenzaal in 1493, heeft hij ook eenige klokken gegoten te Hamburg, benevens de groote klok te Erfurt, een van de grootsten der wereld. De timmerman Andrees Goertss. maakte daarvoor in 1481 een nieuw klokkenhuis, waarvoor men hem 35 koopmans rijnsg. en een ton biers betaalde. In het zelfde jaar werd aan mr. Johan, orgelmaker te Appingedam, opgedragen de orgelen in deze kerk te herstellen. Dit werk was niet ten genoege der kerkmeesters, daar het speeltuig kort na zijn vertrek „heelende en onbruyckbar" geworden was, weshalve Kampen daarover aan die van Groningen schreef om hem, als onder hun gebied gezeten, te bewegen weer naar Kampen over te komen en het nogmaals na te zien.

In 1580 — en niet in 1566, zooals op andere plaatsen van het land — brak te Kampen tengevolge van de heerschende godsdiensttwisten een beeldenstorm uit, waarbij ook de Lieve-Vrouwe-kerk haar deel kreeg; schilderijen, misgewaden, boeken, prachtige ornamenten en beelden werden in brand gestoken of vernield. Daarna kwam de kerk in 't bezit van de Hervormden, totdat Lodewijk Napoleon, bij een bezoek aan Kampen in 1809, haar weer aan de Roomsch-Katholieken schonk. Het is een fraai gebouw met drie even hooge beuken, overdekt met steenen kruisgewelven (die in 1650 beschilderd zijn) en een transept. Het uitwendige heeft zeer geleden. Vreemd mag het heeten, dat de kerk niet georiënteerd is; ze staat ongeveer van het noordwesten naar het zuidoosten, en wel niettegenstaande ze op een geheel vrij terrein is gebouwd. De reden hiervan is mij nog niet opgehelderd.

De toren dezer kerk heeft *dit* met de meeste torens gemeen, dat hij aan veel ongelukken en rampen heeft bloot gestaan. Hetgeen wij er tegenwoordig van zien kan niet in de schaduw staan van wat hij vroeger was, toen hij zich zooveel hooger en sierlijker vertoonde. Thans heeft hij slechts drie vierkante verdiepingen met een stomp dak, waardoor hij een lomp aanzien heeft

Het bovengedeelte, dat wel achthoekig zal geweest zijn, viel in 1607 naar beneden, waardoor heel wat schade aan de kerk werd toegebracht, die men van 1608—1610 heeft hersteld. Ook werden er van 1625—1629 herstellingen aan den toren aangebracht, nieuwe klokken en een nieuw uurwerk werden en in geplaatst, terwijl hij in 1647 plat werd afgedekt om hem tegen inwateren te beveiligen.

Een nieuw onheil begon thans te dreigen: de toren ging aan 't verzakken. Men won het advies in van drie voorname architekten uit Holland, die van meening waren, dat, als men er spoedig bij was, de toren nog wel recht gezet zou kunnen worden. Dit werk werd opgedragen aan *Mr. Jan de Jonge*, „fabrijk en meester in de Bauconst" te Amsterdam. Deze man, geboortig van Zierikzee, schijnt toen reeds een zekere vermaardheid gehad te hebben in het uitvoeren van moeielijke constructies. In 1670 werd een ontwerp aangenomen voor de kap op de Nieuwe Luthersche kerk te Amsterdam, welk plan door hem in concurrentie met een ander was gemaakt. Evenzoo werd in 1682 door hem een belangrijke herstelling aan het dak en den toren van de Martinikerk te Sneek, welke als onherstelbaar was opgegeven, uitgevoerd. Met dezen nu sloot de stad den 7den Mei 1683 een overeenkomst om den toren, die, naar gemeld wordt, zeven voet naar den zuidwest kant overhelde, recht te zetten. Men ging nu aan 't heien, metselen en opwinden van den toren, een heibaas kwam met tien mannen uit Amsterdam over, en ook Mr. Jan de Jonge kwam zelf naar Kampen om de leiding van het werk op zich te nemen. Reeds op 23 November van hetzelfde jaar was zijne taak gelukkig volbracht, en regeering en burgers van Kampen waren zóó voldaan over den goeden uitslag van de Jonge's werk, dat zij hem behalve zijn salaris van 315 car. guldens bovendien een honorarium toewezen van 1500 car. gld. De secretaris van de stad dichtte in zijn verrukking een Latijnsch vers om dit groote feit te vereeuwigen.

We zijn thans genaderd tot de laatste kerk, waarop ik wenschte te wijzen, maar die de eerste is in rang, die het in schoonheid van vorm van al haar Kamper zusteren wint, en die zelfs een zekere vermaardheid in den lande heeft verkregen: ik bedoel de *St. Nicolaas* of *Bovenkerk*. Met haar hoog middenschip, haar vier lagere zijbeuken, haar prachtig koor met zijn krans van kapellen, de ranke, hoog opschietende pijlers en haar schoone gewelven, staat ze daar, de eeuwen trotseerend, rustig te midden van de wisselingen en beroeringen der tijden en verkondigt met fierheid aan geslacht na geslacht den roem van haar bouwmeesters. Wie deze waren heb ik vroeger in dit blad(*) meer breedvoerig besproken en toen medegedeeld, dat men in 't laatst van de XIIIe eeuw de toen reeds bestaande Romaansche kerk hooger optrok en de muren tot arkaden doorhakte om zóó het middenschip uit te doen maken van de nieuwe Gothische kerk, waarvan men de zijbeuken enz. om de oude heen bouwde.

Ook is toen aangetoond, dat ons de oudste bouwmeesters onbekend zijn; maar *dit* weten we, dat omstreeks 1345 met den bouw belast waren de gebroeders Herman en Christiaan „de steenmesselers", en sinds 1369 Rutgher Michielszoon van Keulen, die — zooals wij gezien hebben — tegelijkertijd de Lieve-Vrouwe-kerk bouwde.

Vele veranderingen, ook verminkingen, heeft de kerk in den loop der eeuwen ondergaan. Zoo is nu bij de restauratie van het noordelijk transept weer ontdekt, dat zich daarin vroeger een ingang bevond, even breed als het venster er boven. Later heeft men naast de transepten portalen gebouwd, die trouwens ook zeer oud zijn. De kerk was oudtijds verbazend rijk, ze had vele bezittingen aan gouden en zilveren kerksieraden, miskleederen, bekers, kelken en boeken. Ook was in 1498 door iemand uit Mechelen een koperen sacramentshuis in de kerk opgericht, een meesterstuk van koperwerkersarbeid, zoo groot zijnde, dat men — om het te kunnen schuren — altijd een stijger er voor moest oprichten. Maar al die kostbaarheden waren gedoemd in handen van vreemden te komen.

Den 11den Augustus 1572 gaf de stad zich over aan den Graaf van den Berg, die er een bezetting in leidde; maar toen hij eenigen tijd daarna buiten de stad vertoefde, kwam hem een gerucht ter oore, dat de Spanjaarden een aanval op de stad in den zin hadden. Bevreesd dat zij, als het zoover komen mocht, zich de bezittingen dier stad en der kerken zouden toeëigenen, zond van den Berg een gemachtigde naar Kampen om al de kostbaarheden, die zich in de kerken en kloosters bevonden, op te eischen. De regeering der stad had daar wel veel op tegen, en ze bood ernstig tegenstand, maar ze moest toch toegeven. En zoo zien we dan al de kostbaarheden en sieraden uit de stad voeren en de kerk, die zoo rijk was, verloor al haar bezittingen. Ze waren en bleven weg en al de moeite, die later door de regeering van Kampen werd aangewend om die voorwerpen op te sporen en terug te krijgen, was vruchteloos. Om eenigszins in de leemte te voorzien, heeft de stad in 1574 een gevolmachtigde naar Brugge gezonden om daar voor 340 car. gld. de misgewaden, ornamenten, enz. afkomstig van de kapel der factorij van het Hanseverbond, ten behoeve van de kerk in te koopen. Ook het koperen sacramentshuis ontsprong den dans niet; het werd afgebroken en naar Zwol vervoerd. Maar nog in het zelfde noodlottige jaar 1572, nadat Graaf van den Berg genoodzaakt was geworden de stad te ontvluchten, reisden twee kerkmeesters naar Zwol en kregen van den raad dier stad het koperwerk terug, dat in negentien tonnen gepakt en op negen wagens teruggevoerd werd. Het volgende jaar werd het uit de tonnen genomen en in een kast in de trooiskamer bij de kerk geborgen. Het sacramentshuis werd niet weder opgesteld, en het is niet bekend waar het koperwerk gebleven is.

Bij den Kamper beeldenstorm in 1580 bleef ook de Bovenkerk niet gespaard. Beelden en schilderijen werden vernield en alle kostbaarheden, die brandbaar waren, op een hoop gedragen en aan de vlammen prijs gegeven.

In 1570 werd het groote orgel door den orgelmaker Mr. Casper Noster belangrijk hersteld, welke arbeid op verzoek der stadsregeering door de organisten van Utrecht, Haarlem en Zutphen — die allen met name genoemd worden — gekeurd en in orde bevonden werd. Honderd jaren later werd het door Johan Sleger geheel vernieuwd.

De toren, in 1506 naar het plan van Mr. Clement van der Gouwe geheel nieuw opgebouwd, in 1611 belangrijk hersteld en in 1620 door den reeds genoemden

(*) Zie Bouwk. Weekbl. van 10 Maart 1888.

uurwerkmaker Jan Carlier van Zwol van een nieuw uurwerk voorzien, begon, even als de Buitentoren, in den loop der XVIIe eeuw zoo onrustbarend scheef te zakken, dat hij 9 voet 2⅛ duim naar het westen over helde. Men verhing de klokken, verplaatste het orgel en verrichtte allerlei werkzaamheden; maar het kwaad scheen niet meer te stuiten en de voornaamste architekten uit Holland achtten hem verloren en adviseerden tot afbreken. De klokken had men reeds in vele jaren niet meer durven luiden.

In dezen nood was het weder de ons bekende „welervarene en wijdtberoemde konst- en bouwmeester Jan de Jonge", die (zooals wij in een officiëel stuk uit die dagen lezen) „in den jare 1685 onder den genadigen zegen Godts den boventooren, tot een jeders verwonderinge en aller contantement, binnen seer korten tijdt heeft gericht recht en vast geset, soodanigh dat die daerin hangende clocken, sonder eenige de minste schrupel off swarigheyt geluydet en getrokken worden als van outs". Voor dit werk had de man geen andere belooning geëischt dan *een begrafenisplaets ofte anders het bet van eeren in den boventooren.* Nu, dit werd hem door de stadsregeering gaarne toegestaan en bovendien ontving hij, behalve zijn verteringen, een honorarium van 2000 car. gld., benevens het grootburgerrecht der stad. Later heeft hij zich metterwoon in Dordrecht gevestigd en nog heden ten dage wordt hij door zijn werk geloofd, want de toren is sinds dien tijd recht en fier blijven staan.

Gaan we nu, na de beschouwing van de kerkelijke gebouwen, over tot het gebied van de wereldlijke bouwkunst (waarop we ons reeds een uitstapje veroorloofd hebben bij het bespreken van den Nieuwen Toren), dan ligt allereerst aan de beurt

HET RAADHUIS.

Het schijnt oorspronkelijk gebouwd te zijn omstreeks 1350, en daarnaast bevond zich het zoogenaamde stads-wijnhuis of de wijnkelder, waar de leden van den magistraat wijn gingen drinken, maar waar ook de burgers zich voor hetzelfde doel lieten vinden. Verder werd dat gebouw gebruikt tot het verpachten van de stads landerijen en tot het ontvangen van vreemde gezanten. Wie in het wijnhuis of in de naaste omgeving er van vocht, verbeurde een dubbele boete. Op de plaats daarvan nu staat het tegenwoordige stadhuis, waartoe het wijnhuis in 't laatst der XVIe eeuw werd verbouwd. In latere tijden en ook nog in 't begin van deze eeuw onderging het vele veranderingen en verbouwingen, zoodat van het oorspronkelijke niets meer overig is. Verleden jaar werd een deel van de binnenruimte tot trouwzaal en vergaderkamers ingericht, hetgeen op smaakvolle en onbekrompen wijze is geschied.

't Is echter niet bij dit nieuwe stadhuis, dat ik mij wensch op te houden, maar veeleer bij het onmiddellijk daaraan grenzende en van daaruit toegankelijke Oude Raadhuis.

Zooals wij het thans zien, is het evenwel niet uit de handen van den XIVe eeuwschen bouwmeester voortgegekomen, want op Vastenavond, den 4den Februari 1543, terwijl eenige stads-boden en dienaars in het zoogenaamde *waeckhuys* onder de raadzaal gezellig bijeen waren en bier zaten te drinken, ja misschien wel een weinig „boven hun bier" geraakten, stookten zij het vuur onder den schoorsteen te sterk, er onstond brand, en weldra stond het schoone raadhuis in lichter laaie. Van binnen brandde het geheel uit, en ook het dak werd vernield; maar in hoever de buitenmuren zijn blijven staan is niet met zekerheid aan te geven. Ook de stadsrekeningen verspreiden daarover niet veel licht. Wel lezen we, dat Berend van Coevelt, de stads-metselaar, aan 't metselen en steenhouwen ging, mr. Goessen het dak timmerde en Herman Leijendekker de leien er op aanbracht, maar van het inkoopen van groote partijen steen wordt geen gewag gemaakt. We dienen dus de gevels zelven in oogenschouw te nemen om tot een besluit te geraken. En dan zien we, dat de gevels — behalve de na te noemen uitzonderingen — geheel en al een Gothisch karakter dragen en over 't geheel geen sporen vertoonen van een conflict tusschen de oude en nieuwe kunstinrichting. Dit geldt echter niet voor de kruiskozijnen van de eerste verdieping en voor de balustrade boven de kroonlijst. Eerstgenoemde vertoonen Renaissance profileeringen, terwijl de laatste een mengeling van beiderlei vormen aanbiedt. Deze balustrade bestaat uit pijlertjes, die steunen op consolen in Renaissance geest, versierd zijn met die hangende bladen vruchtmotieven, zoo kenmerkend voor het vroeg-Renaissance ornament en gedekt worden door een lijst met klassieke profileering, terwijl de pijlertjes afwisselend bekroond worden door Gothische kruisbloemen en tenanten met wapenschilden, en de openingen tusschen de pijlertjes gevuld zijn met Gothische traceeringen. De overige gevellijsten, de beelden met hun kraagsteenen, kortom al het overige buitenwerk is geheel en al in Gothischen trant. Ik meen dus goeden grond te hebben voor de bewering, dat de buitenmuren voor het grootste gedeelte zijn blijven staan en alleen die gedeelten, die van een strijd tusschen oud en nieuw getuigen, in 1543 zijn vernieuwd. Van het ingangspoortje spreek ik niet; dit is blijkbaar van latere dagteekening toen de klassieke vormen dieper wortel geschoten hadden.

Het dak van den schepentoren — waarover later — geraakte ook in brand, zoodat de klok naar beneden viel en terecht kwam op een gewelf, dat daardoor scheurde. Die scheur vertoont men nog, waardoor — dunkt mij — duidelijk bewezen wordt, dat ook van den toren het muurwerk is blijven staan en alleen de spits (met de bovenste balustrade) vernieuwd is. Deze dragen dan ook de blijken van uit dien tijd afkomstig te zijn.

Het gebouw ligt aan drie zijden vrij. Het bestaat uit een sousterrein, dat deugdelijk overwelfde kelders bevat, een beganegrond-verdieping, waarop zich de bewaarplaatsen van het archief bevinden, benevens de kamer van den tegenwoordigen archivaris, aan wien wij, wat de beschrijving en de geschiedenis der stad betreft, zooveel te danken hebben, en eindelijk de eerste verdieping, die slechts één zaal bevat en die alleen van uit het nieuwe stadhuis toegankelijk is door een deur met een zeer kunstig gesmeed ijzeren beslag.

Den hoofdingang bereikt men door middel van een eenvoudig bordes, dat in 1791 het vroegere rijk behandelde heeft vervangen. De voorgevel van de eerste verdieping bevat drie kruisvensters, waarvan één voorzien is van een rijk gesmeed ijzeren hek- of traliewerk, gelijk er ook een aan den achtergevel wordt aangetroffen; voorts zes nissen, waarin zich op rijk gebeeldhouwde Gothische kraagsteenen even zoovele beelden bevinden, voorstellende: Karel den Groote, Alexander den Groote, de Matigheid, de Trouw,

de Gerechtigheid en de Liefdadigheid. In dit opzicht sluit het gebouw zich geheel aan bij de Middeneeuwsche stadhuizen hier te lande, die immers ook allen beelden vertoonen. Op de hoeken heeft men uitgebouwde zandsteenen hoektorentjes, onderling verbonden door een zandsteenen balustrade, waarvan de beschrijving reeds werd gegeven.

De zijgevel heeft — ten minste voor zooveel het ondergedeelte betreft — zijn waarde verloren; ook de zandsteenen kaak, waarmede de overspelige lieden gestraft werden, is verdwenen. Maar de topgevel is nog oorspronkelijk en is rijk verdeeld door vertikale zandsteenen posten, onderling door rondbogen met driepassen verbonden. Nog is aan den achtergevel een alleraardigst torentje uitgebouwd — de Schepentoren genoemd — waarvan de onderste vierkante verdieping afgesloten wordt door gemetselde kanteelingen en de daarop volgende achtkante door een zandsteenen balustrade, mede bestaande uit stijlen met traceeringen. Het dak met een peervormige bekroning is weer in Renaissancen geest. In dezen schepentoren bevindt zich het hoogst belangrijke oude archief, dat bij den brand in 1543 gespaard bleef, dank zij de stevige ijzeren deur, afkomstig uit de Stins te Voorst, waarvan ik vroeger reeds gewaagde.

Als we nu de raadzaal, die de geheele eerste verdieping inneemt, binnentreden, dan worden we al dadelijk getroffen door den rijkdom, die zich vóór ons ontplooit. Hier heeft in tegenstelling met de buitenarchitectuur de nieuwe kunstrichting haar triomfen gevierd; hier worden we omstraalt door den luister van het voorgeslacht; hier spreekt tot ons de zelfbewuste kracht en fierheid der vaderen van vóór drie en een halve eeuw; hier worden we gedwongen hun voorbeeld — zij het dan ook op verren afstand — te volgen!

De zaal, tegelijk dienende tot vergaderplaats van den magistraat en tot zetel des gerichts, wordt betreden door middel van een keurig houten portaal, op welks kroonlijst een meesterlijk gesneden kinderbeeldje, in 1546 door meester Peter van Cranendonck vervaardigd, wijst naar de schepenbank, van waar recht gesproken zal worden. Wij zijn nu in 't voorste gedeelte der zaal, dat bestemd was voor het publiek; dit kon plaats nemen op de houten vasten zitbanken langs de wanden, die voorzien zijn van hoog schotwerk met pilasters en paneelen. Een houten afscheiding bij wijze van balustrade, maar waarvan de balusters bestaan uit pilasters met aanleunende halfzuiltjes, die op aanmerkelijken afstand van elkaar zijn aangebracht, opdat het publiek goed toe kan zien, scheidt ons van het achterste gedeelte. Langs deze balustrade bevindt zich een houten rol, waarvoor de advocaten pleitten. Wij openen het draaiend gedeelte, dat in de balustrade bij wijze van deur is aangebracht, en bevinden ons in de tegenwoordigheid der heilige Justitia, waarop alles heenwijst. Recht vóór ons verheft zich de groote zandsteenen schouw, een meesterstuk van zóó groote waarde als maar weinig zal worden aangetroffen. Busken Huët zegt in zijn „Land van Rembrandt", dat de schoorsteen van Het Vrije, te Brugge, wellicht de eenige in Europa is, welke met dezen op de zelfde lijn kan worden gesteld. De kunstenaar van dit werk is meester *Colyn van Cameryck* te Utrecht, die er van 1543—'45 aan arbeidde en er 311 heeren ponden en 19 stuivers voor ontving.

Twee dragende figuren, een mannelijke en een vrouwelijke, ondersteunen een hoofdgestel met breede fries, waarop vier basreliefs zijn voorgesteld, ontleend aan de Heilige Schrift en aan de Romeinsche geschiedenis, en allen betrekking hebbende op het Recht en zijn onkreukbaarheid. Op de kroonlijst zijn onder andere versieringen aangebracht: in het midden een groep, die de Liefde voorstelt, en op de einden allegorische figuren, die het Geloof en de Hoop afbeelden, elk aan weerskanten geflankeerd door twee allerliefste zittende kinderbeeldjes. De boezem is door versierde pilasters en hermen in vakken verdeeld, die nissen bevatten met beelden, den Vrede, de Voorzichtigheid, de Kracht en de Matigheid voorstellende, terwijl twee nissen worden ingenomen door leeuwen, die schilden met het stadswapen en de stadskleuren houden. Hierboven zetelt de Gerechtigheid, terwijl het geheel bekroond wordt door den Keizerlijken adelaar.

Het is niet mogelijk door de beschrijving een juist beeld van dit kunststuk te geven; Colyn van Cameryck, wiens naam al te lang onbekend gebleven is, heeft er zich een onsterfelijken roem door verworven.

Evenzeer is dit het geval met *meester Vrederick*, den stads kistenmaker en timmermeester, die het schepengestoelte naast den schoorsteen vervaardigde. Ook dit meesterstuk is boven allen lof verheven Het bevat twee zetels voor de voorzittende schepenen, die overdekt worden door een overhuiving, die op drie kolommen rust. Op de hoeken van de kroonlijst zitten twee engelenbeeldjes, ook door Peter van Cranendonck vervaardigd, die elk een krans in de hand houden, om daarmede als 't ware de rechtvaardige rechters te kronen. De beide rugpaneelen bevatten allegorische voorstellingen van Gerechtigheid en Liefdadigheid, in relief uitgevoerd. Boven dit gestoelte ziet men in een omlijsting van pilasters met kroonlijst, een schilderij, in 1546 door Ernst Maeler geschilderd, welke op zinnebeeldige wijze het Laatste Oordeel voorstelt. Alles is even rijk als kunstvol met snijwerk versierd en munt uit door ongeevenaarde pracht. In 't bijzonder worden we geboeid door die eigenaardige modelleering van blaadjes en figuurtjes, die de Hollandsche vroeg-Renaissance zoo aantrekkelijk maakt en die we ook te Oudenaarden, Dordt en Enkhuizen terugvinden. De overige wanden der zaal zijn voorzien met de zitbanken voor de raadsleden, met rugstukken even hoog als de reeds besproken balustrade en bewerkt met pilasters en vrijstaande kolommetjes met rijkgesneden kapiteelen. Opmerking verdient nog, dat alle vlakken — friezen, paneelen, enz. — met een soort ingebrande ornamenten zijn voorzien, onuitputtelijk in compositie en motieven. De zoldering bestaat uit een houten gewelf op een vakwerk van ribben, welker gebogen lijnen ons evenwel niet onberispelijk toeschijnen. Daarentegen zijn de korbeelen, die de gebinten ondersteunen, weer van prachtig beeldhouwwerk voorzien. Behalve de reeds genoemde Vrederick en Peter van Cranendonck, hebben nog aan dit houtwerk gearbeid: Zwier Kistenmaker, Johan Stoeldraaier, Floer van Haerlem, Hendrik van Arnhem en nog verscheidene anderen; eenvoudige mannen waarschijnlijk, wier namen weinig bekend zijn, maar die ons opnieuw ten bewijze strekken, hoe in de kunstvolle XVIe eeuw in ons goede land schier ieder werkman een kunstenaar was in zijn

vak. Het geheel en alle onderdeelen dragen de blijken van de uitnemende zorg, die er aan besteed is.

Voeg ik hier nu nog bij, dat in deze zaal, die ongeschonden tot ons gekomen is, nog aanwezig zijn: de tafel met haar flesschepooten uit dien tijd, een lessenaar met een lei, waarop de rechters aanteekeningen maakten, een prachtige koperen lichtkroon aan de zoldering, de kussens, met de mooie in kunstnaaldwerk vervaardigde stadswapens er op, waarop de Heeren van den Magistraat plaats namen en de koperen stoven, alweer met uitgesneden stadswapens, om hun voeten te verwarmen, en verder de doofpot, voor dat doel onmisbaar, ja zelfs de pijpjes om „toeback te suyghen", nog gedeeltelijk gevuld met der heeren welriekende blaadjes — dan behoef ik niet veel woorden te bezigen om te doen gelooven, dat men zich in deze omgeving gemakkelijk drie eeuwen terug kan verplaatsen en zich kan indenken in den toestand van dien tijd. De Oude Raadzaal van Kampen vertoont ons een beeld, niet alleen van den kunstzin, maar ook van den fieren, zelfbewusten, vrijen burgerzin dier dagen. Niemand, die eenigszins daartoe in de gelegenheid is, verzuime hier een kijkje te nemen!

Ten slotte wensch ik nog een enkel woord te wijden aan de

STADSPOORTEN.

Van de achttien groote en kleine poorten, die de stad vroeger had, zijn er nog maar vier aanwezig. De oudste daarvan is de *Koornmarktspoort*, dagteekenende uit het begin der XIVe eeuw. Ze bestaat uit een middengebouw met twee aanleunende zware ronde torens. Ze is zeer eenvoudig van opvatting; alleen zijn er aan de buitenzijde twee leeuwen als wachters geplaatst, die op kraagsteenen rusten en twee schilden houden met het wapen en de kleuren van Kampen.

Aan de tegenoverliggende zijde van de stad, is de *Hagenpoort*, aldus genoemd naar de Hagen, zijnde een voorstad, die buiten de stadsmuren lag. De ouderdom van deze poort reikt ook tot aan de middeneeuwen. Het middengebouw is vierkant, maar gaat in een achthoek over, terwijl de afgesneden hoeken van 't vierkant met gemetselde kanteelingen zijn bekroond. Dit middengebouw is met een achtzijdig tentdek voorzien en wordt wederzijds geflankeerd door twee torens. Deze zijn schuin afgedekt, daar zij hun ranke spitsen verloren hebben. Hierdoor mist de poort haar oorspronkelijk karakter en is zij geschonden. Ook houdt de stad, die overigens uitstekend voor haar monumenten zorgt, aan dit gebouw slecht de hand. Het heeft er allen schijn van, dat men het wil verwaarloozen; en toch zou dit jammer wezen, omdat het als overblijfsel van middeneeuwsche vestingbouwkunde toch zijn waarde heeft. Deze poort is eeuwen lang als gevangenis gebruikt, maar is nu onbewoond en ledig.

Aan de westzijde der stad heeft men nog twee mooie, goed bewaarde poorten, beide ontworpen door *Thomas Berends*, die te Kampen woonde en tegelijk gezworen landmeter van Overijssel en schilder was. De eene heet *de Broederpoort* naar het Minrebroedersklooster, in welks nabijheid ze gevonden wordt. Deze werd oorspronkelijk gebouwd in 1465, toen de stad werd uitgebreid, maar in 1615 werd ze voor een groot gedeelte afgebroken en opgebouwd zooals we ze tegenwoordig nog zien. Alleen de gevel aan de landzijde heeft eenigszins geleden. Aan dezen kant wordt ze wederzijds geflankeerd door twee torens, die van uit den grond achthoekig opgaan, terwijl aan de stadszijde twee torens staan, die van onderen rond zijn, maar op 't midden van de hoogte in regelmatige tienhoeken overgaan. Deze vier torens hebben zeer spitse daken, terwijl men tusschen die aan den stadskant een fraai topgeveltje ontwaart. Het geheel heeft een zeer schilderachtig aanzien.

De mooiste van allen is echter *de Cellebroederspoort*(*), die haar naam ontleent aan het Cellebroedersklooster, dat in de nabijheid lag op de plaats van het tegenwoordige Grootburgerweeshuis. Ze werd oorspronkelijk tegelijk met de Broederpoort gebouwd; maar allengs werd ze zóó bouwvallig, dat ze geheel moest worden afgebroken. In 1617 werd de poort weder opgebouwd door Mr. Berent Gerritsz. naar het ontwerp van den reeds genoemden Thomas Berends. Een partij steen van de afbraak werd weer gebruikt en voorts deed men nieuwe materialen op. Dit gebouw is onverminkt bewaard gebleven en strekt der stad tot een groot sieraad.

De poortopeningen worden aan beide zijden gevormd door spitsbogen, die prachtige leeuwenmaskers tot sluitsteenen hebben, evenals het overige beeldhouwwerk door Berent Gerritsz. zelven gehouwen. Een halfcirkelvormig tongewelf overdekt den doorgang. In den gevel aan de stadzijde treft men in een fries den Keizerlijken adelaar aan, benevens twee tenanten in den vorm van leeuwen, als wachters. Voorts vertoont deze gevel drie steenen kruisvenstens met korfboogvormige ontlastingbogen en daarboven een sierlijk omlijst dakvenster. De landzijde geeft het wapen van Kampen te zien. Boven den spitsboog aan deze zijde is de gevel overgebouwd op negen kraagsteenen, terwijl we hier drie ramen en twee nissen aantreffen met halfcirkelvormige ontlastingbogen en gemetselde tympanvullingen. Deze poort heeft twee zware torens, van onderen rond en overgaande in een regelmatigen veertienhoek.

KAMPEN, Januari 1890.

(*) Een afbeelding er van komt voor in een van de vroegere uitgaven der Maatschappij.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING ARCHITECTURA, TE 'S GRAVENHAGE 20 Februari 1890. Nadat het openen der vergadering en de goedkeuring der notulen, werd de heer K. Stoffels als 2e secretaris en de heer P. Dewald als lid geïnstalleerd. De heer E. Caron werd, na ballotage, als lid aangenomen.

In deze vergadering trad de heer J. P. J. Lorrie als spreker op met de voordracht van een gedicht van wijlen Mr. Jacob van Lennep, over den oorsprong en de geschiedenis der bouwkunst. Met talent en smaak heeft de dichter in dit werk zoowel zijn rijke fantaisie als zijn kennis der bouwkunst doen uitkomen. Bij monde van den voorzitter ontving de heer Lorrie voor zijne lezing den dank der vergadering.

De in de bus gevonden vraag „*Wat is smaak? Men zegt smaken verschillen en over smaak valt niet te twisten. Wat is hiervan waar?*" werd ter beantwoording in handen der vragencommissie gesteld.

De heer J. M. L. Lotz had ter kunstbeschouwing afgestaan eene collectie platen, uitgegeven onder den titel *Decoratiemotieven*, door de redactie van het Vademecum der bouwvakken. De uiterst billijke prijs van dit werk en zijne algemeene bruikbaarheid trokken de aandacht en doen verwachten, dat deze nieuwe uitgaaf in ruimen kring zal worden verspreid.

Na eenige besprekingen van huishoudelijken aard werd de vergadering door den voorzitter gesloten.

AFDEELING LEEUWARDEN. 21 Februari 1890. De vergadering was talrijk bezocht, 24 leden waren tegenwoordig. Bij de opening richtte de Voorzitter een woord van welkom tot den heer v. d. Werff, die in de vorige vergadering tot lid was aangenomen. Nadat de Voorzitter had medegedeeld, dat op de uitgeschreven prijsvraag, »het ontwerp van een dorpsschool met onderwijzers-woning," 14 antwoorden waren ingekomen, werd overgegaan tot de behandeling der antwoorden op de door de Maatschappij gestelde vraagpunten.

In de vergadering van November waren de vragen 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8 en 10 ter beantwoording opgedragen aan verschillende commissiën, met opdracht het resultaat van het onderzoek voor de Februari-vergadering in te dienen. Op ééne uitzondering na waren allen met hunne taak gereed, alleen het 7e vraagpunt bleef onbeantwoood. Achtereenvolgens werden de antwoorden gelezen en in bespreking gebracht; slechts bij enkelen had eenige gedachtenwisseling plaats en van allen werd de conclusie ongewijzigd vastgesteld, terwijl besloten werd de rapporten onveranderd op te zenden aan het hoofdbestuur.

De Voorzitter bracht den dank aan de verschillende commissiën voor den verrichten arbeid en stelde daarbij in het licht het nut, dat er gelegen is in de behandeling van dergelijke goed gekozen vraagpunten.

PRIJSVRAGEN.

De uitslag van de prijsvraag voor een »Oorkonde en Diploma", uitgeschreven door de Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam, is als volgt.

Oorkonde. De Jury heeft den uitgeloofden prijs van *f* 250 niet toegekend, maar aan de volgende ontwerpen de daarbij vermelde onderscheidingen toegekend: motto *St. Lucas* *f* 150; motto *Arti* *f* 100; motto *Bona fide* *f* 75.

Als vervaardigers hebben zich bekend gemaakt, van het eerste ontwerp, de heer A. F. Gips, te Bergen-op-Zoom, en van de beide laatstgenoemde ontwerpen de heer J. H. Schmitz Jr., architekt te Amsterdam.

Diploma. Door de Jury is de prijs toegekend aan het ontwerp ingezonden onder het motto *Driehoek*, (geteekende driehoek, waarin het woord »hoek"), en de premie aan het ontwerp met het motto *Bona fide.*

Het eerstgenoemde ontwerp is ingezonden door den heer H. J. Horn Jr., leeraar M. O., het tweede door den heer J. H. Schmitz Jr., architekt te Amsterdam.

Op nader mede te deelen dagen zullen de inzendingen met het rapport der Jury worden tentoongesteld in een der lokalen van de Maatschappij Arti et Amicitiae.

BERICHTEN.

Naar wij vernemen zal op voorstel van den generaal-majoor hoofd-intendant, het fornuis — model Senking — in alle militaire keukens, welke daarvoor ruimte bevatten, worden ingevoerd. Behalve de reeds geplaatste zullen in dit jaar de keukens van de veld-artillerie te Utrecht en Bergen-op-Zoom, van de infanterie te 's Hertogenbosch, Breda, Bergen-op-Zoom en van de rijdende artillerie te Arnhem daarvan voorzien worden.

Een uitvoerige beschrijving met teekening van het fornuis, systeem Senking, geplaatst in eene kazerne te Utrecht, komt voor in het Bouwkundig Weekblad N°. 29 van 16 Juli 1884.

In de zitting van den Amsterdamschen Gemeenteraad van 27 Februari j. l. is een adres ingekomen van het Betuur van het Genootschap Architectura et Amicitia, waarin verzocht wordt de voordracht betreffende ruil van gronden bij de Huiszittensteeg met den Staat, ten behoeve van het nieuw te bouwen Postkantoor, aan te houden, totdat een onderzoek zal zijn ingesteld naar de mogelijkheid om het Paleis op den Dam in gebruik te nemen als Raadhuis. De genoemde voordracht van B. en W. is echter in die zitting aangenomen.

Reeds wordt, naar wij vernemen, met ijver gewerkt aan het ontwerpen van een plan om het Panoramagebouw te Amsterdam tot schouwburg in te richten. De architekt van dit gebouw, de heer J. Gosschalk, is reeds bezig, naar gezegd wordt, om te onderzoeken in hoeverre dit gebouw voor het doel zou kunnen dienstbaar gemaakt worden, en is werkelijk reeds een plan op papier gesteld. Volgens dit zou de kunstzaal tot trappenhuis en vestibule met doorrit worden ingericht, zou in de panorama-zaal de toeschouwersruimte komen, terwijl een gedeelte van het gebouw tot tooneel verbouwd zal worden, door middel van een bovendien daaraan toe te voegen nieuw gedeelte.

Een denkbeeld om het gebouw te veranderen in een groot amphitheater zooals het Trocadero gebouw te Parijs, is afgestuit op bezwaren van de accoustiek.

Wordt de zaak spoedig beslist, dan kan de opening van het nieuwe gebouw nog in den aanstaanden winter worden verwacht.

In de rij der steden, die Centraal-inrichtingen voor electrische verlichting voor rekening der gemeente oprichten, is nu ook Hanover getreden. De stedelijke colleges hebben 1.500.000 Mark toegestaan voor de oprichting der fabriek en tot aankoop der noodige terreinen.

De aanleg van het centraalstation, dat voorloopig voor 15000 lampen wordt ingericht, is opgedragen aan de firma Schuckert & Co. te Neurenberg. Hierbij wordt het systeem met gelijke stroomen toegepast. Als deskundige was professor Kohlrausch geraadpleegd.

De stad Londen heeft eerst kortelings den eersten electrischen spoorweg gekregen. Eene van de grootste Londensche paardentram-maatschappijen, de North Metropolitan" heeft aan eene maatschappij voor electrische sporen toegestaan, eene lengte van 5 Engelsche mijlen met hare accumulatoren-wagens te berijden. Deze afstand heeft eene beduidende helling. De exploitatie loopt goed van stapel.

Gok te Liverpool worden nu electrische spoorwegen aangelegd.

De electrische verlichting van Londen wordt tot nu toe slechts door particuliere maatschappijen gedreven. Op 't oogenblik wordt voor St. Pancras een centraalstation gebouwd voor rekening van de stad.

Vondsten in Galileesche graven. In het laatste nummer van den Courrier de l'art geeft Edmond Durighello bericht over interessante opgravingen en ontdekkingen in Galilea. In de nabijheid van El Zib, ongeveer drie uren van Saint-Jean d'Acre (Akka), stiet hij op een veld met graven, waarin hij oude *onbeschadigde Phoenicische grafsteden,* eene groote menigte scarabeën, kleinodiën en amuletten vond. Daarmede is eene voor de archaeologie hoogst gewichtige ontdekking gedaan, daar aan de onbeschadigde graven voor het eerst bestudeerd kan worden hoe de Phoeniciërs bij het begraven van hunne dooden te werk gingen. In de berichten over deze ontgravingen deelt de Fransche geleerde nog eene te betreuren ontdekking mede, die hij in Sayda (het oude Sidon) gedaan heeft.

Daar zijn namelijk de oude Sidonsche koningsgraven, waaruit eene menigte sarcophagen naar het museum van Constantinopel werden overgebracht geheel verwoest. Een tuinier heeft de rotsen der groote grafsteden doen springen en deze verwerkt tot bouwsteenen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Op de voordracht voor de benoeming van een directeur der gemeente-gasfabriek te Utrecht zijn geplaatst: de heeren D. van der Horst, directeur te Leiden, en Dr. J. J. Neurdenburg, directeur te Breda.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

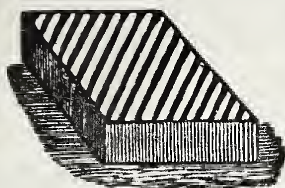
ELST (Betuwe), 20 Februari. Het bouwen van een gemeenteschool met 6 lokalen en onderwijzerswoning. Architekt J. W. Boerbooms, Arnhem: C. Mulwijk, Gorinchem *f* 29.844; D. A. Roskam, Arnhem *f* 29.720; A. H. Hoorneman, Elst *f* 26.880; J. van Burk, Oosterbeek *f* 26.850; G. J. Groot, Nijmegen 26.739; L. H. van Benthem, Nijmegen *f* 26.404; W. Thunissen, idem 26.200; J. Arens, idem 25.865; B. Smits. idem *f* 25.843; B. van Holten, Elst *f* 25.829; H. J. Hoogveld, Valburg *f* 25.827; J. A. van 't Hullenaar, Bemmel *f* 25.590 - A. Haar, Wageningen *f* 25.296; F. Burkens, Ubbergen *f* 25.200; W. Gerritsen, Lent *f* 25.025; J. v. d. Peppel, Nijmegen *f* 23.835.

AMSTERDAM, 27 Febr. Het bouwen van 2 woonhuizen, Parkweg te Nieuwer-Amstel, onder beheer van den bouwk. ingen. Jacob F. Klinkhamer: Gerberbrey, de Rijp *f* 38.554; A. Aalders, Amsterdam *f* 36.200; J. de Lange idem *f* 35.800; H. Schouten idem *f* 33.235; Timmer en Furstner idem *f* 33.125; J. J. P. Thuring idem 32.990; G. Verweij, Uithoorn *f* 32.882; A. Paans, Amsterdam *f* 32.360; D. Oosterink idem *f* 32.280; W. G. v. Berkum idem *f* 32.256; Z. Deenik & Zn. idem *f* 31.975; J. Stam idem *f* 31.800; J. J. Goseling en Zn. idem *f* 31.700; J. T. van Hamersfeld idem *f* 31.600; D. R. van Dartelen idem *f* 31.350; D. Heijink idem *f* 31.200; H. T. Sleeswijk idem *f* 31.200; H. Rietsnijder en Zn. *f* 31.175: R. Repko idem *f* 31.000; W. Boom idem *f* 30.950; Venemans idem *f* 30.850; C. Alberts, Nieuwer-Amstel *f* 30.495; G. Boon, Amsterdam *f* 30 269; H. R. Hendriks, Oss *f* 29.940; W. Greeve Buiksloot *f* 29.436; H. C. Dorlas, Amsterdam *f* 28.957.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

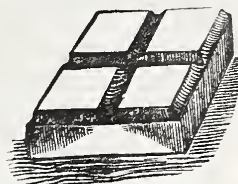
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6235 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

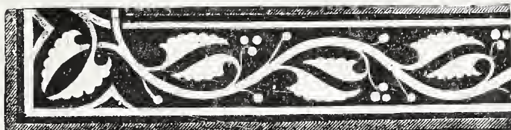
CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw,
tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6236 Directe aanvoer
VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche
en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere **BOUWMATERIALEN.**

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6237

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6238
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee guiden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6239

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6240
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6241

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD^. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6242

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6243
– GLASMOZAIEK –
Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6244

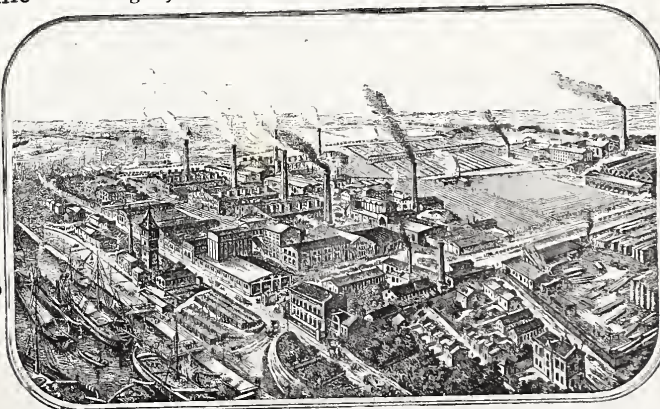
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma As Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Düsseldorf, 1880. Gouden Medaille
Offenbach a/M. 1879
Gouden Medaille
Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6245

6246 — JAN VAN DER POT, KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
Prima Engelsche PORTLAND CEMENT, merk Wallsend.
van uitmuntende kwaliteit en tegen concurreerende prijzen.

DUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.
6247

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6227

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 18den Maart 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 510.

Het maken van los- en laadplaatsen, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels, en het verrichten van eenige andere werkzaamheden ten behoeve van de uitbreiding van het station DRONRIJP.

Begrooting f 3200.—.

De besteding geschiedt volgens § 59 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten Februari 1890 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 11den Maart 1890 ten 9.30 ure voormiddags.

UTRECHT, den 24sten Februari 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6228

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 18den Maart 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 511.

Het leveren en stellen van overwegsafsluitingen te BREDA en te BOXTEL

Begrooting f 1250.—.

De besteding geschiedt volgens § 29 van het bestek.

Het bestek ligt van den 20sten Februari 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 11den Maart 1890, ten 10.20 ure v. m. station Breda.

UTRECHT, den 24sten Februari 1890.

AANBESTEDING. 6229

Op Vrijdag 7 Maart 1890, des namiddags ten 3 ure, zal door de ERVEN WED. J. VAN NELLE, in het gebouw *Irene*, in de Oldenbarneveltstraat No. 59 worden

AANBESTEED:

Het bouwen van een

PAKHUIS met ZOLDERS.

met de leverantie van alle daarvoor benoodigde Materialen en Gereedschappen

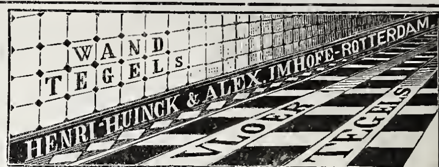
Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij de Architecten HENDRIK CRAMER & Co., van 9 tot 10 uren des voormiddags, Leuvehaven O.-Z. N°. 66, te *Rotterdam* bij wien van af Donderdag 27 Februari Bestek en Teekening tegen betaling van *f* 1.— verkrijgbaar zijn.

BOUWGROND.

Te 's Hage in de oude stad, nabij het water, te koop 6800 vierk meters (breed 34 lang 200 m.) BOUWGROND, prachtige situatie voor een groote onderneming of andere industriëele zaak. 6230

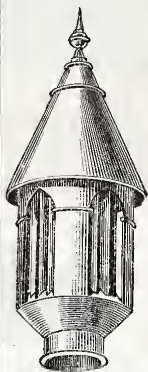
Franco brieven letters IJ Z bij J. BRUNT & ZOON te 's Hage.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

BOYLE'S LUCHTPOMP VENTILATORS

BOYLE'S Kappen voor slecht trekkende schoorsteenen.
BOYLE'S Schoorsteenkappen tegen valwinden, enz.

Vereischen geen toezicht, hebben geen beweegbare deelen, voorkomen terugslag in den koker, werken met de meeste gelijkmatigheid in ieder jaargetijde, hebben een veel grooter capaciteit dan ieder andere ventilator, zijn van soliede constructie bij matigen prijs.

BOYLE'S Ventilators en Kappen zijn op verschillende **Rijks-, Gemeente en Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatst. 6232

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. CARRE's Waterleidingen.

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:		BEKROOND:
Heidelberg 1876.		**Sydney 1879/80.**
Mannheim 1880.		**Melbourne 1880.**

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: ***„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"*** waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6233

Heerengracht 335. Amsterdam.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6234

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

8 MAART 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Tentoonstelling van Bouwkunst 1890.

Het Bestuur der Maatschappij vestigt de aandacht van alle belanghebbenden, zoowel leden als niet-leden der Maatschappij, op de aanstaande TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST, waarvan het reglement hieronder wordt openbaar gemaakt.

Het Bestuur vertrouwt, dat een groot aantal inzenders, door ruime medewerking het streven zullen bevorderen om dergelijke tentoonstellingen in belangrijkheid te doen winnen.

Reglement der Tentoonstelling.

1°. De Tentoonstelling zal geopend worden op Zondag 11 Mei 1890, en gesloten worden op Zaterdag 14 Juni des namiddags ten 4 ure.

De kunstwerken moeten *vrachtvrij* ingezonden worden van 1 tot 6 Mei a. s., en vergezeld van eene duidelijke omschrijving, aan het Bureau der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam, gelijk mede alle brieven de tentoonstelling betreffende.

De naam des vervaardigers en het onderwerp der inzending moeten duidelijk op de keerzijde van elke inzending worden vermeld.

2°. Het Bestuur der Maatschappij benoemt vóór de tentoonstelling een Commissie van toelating, welke besluit omtrent het al of niet toelaten der inzendingen.

Geene werken zullen geplaatst worden zonder schriftelijke toestemming van de vervaardigers.

3°. Tot de tentoonstelling worden toegelaten, ontwerpen voor gebouwen, uitgevoerd binnen de laatste tien jaren, of ontwerpen voor onuitgevoerde gebouwen, waarvan de plannen zijn vervaardigd binnen de laatste zes jaren, onderdeelen daarvan, ontwerpen voor monumenten, voor voorwerpen op het gebied van kunst-industrie en decoratief schilderwerk, schetsen of opmetingen van oude of nieuwe belangrijke bouwwerken, studiën op het gebied van teeken-, schilder- en boetseerkunst, en, zoo de plaatsruimte het toelaat, uitgevoerd beeldhouwwerk, en wat het Bestuur verder ter opluistering noodig oordeelt.

4°. De teekeningen, van een *uitgevoerd* ontwerp, zoowel van bouwkundigen als van kunstindustrieelen aard, moeten zoo mogelijk vergezeld zijn van een photografische afbeelding, genomen naar het uitgevoerde werk.

5°. Teekeningen, enz. mogen niet *opgerold* voor de tentoonstelling worden ingezonden; teekeningen, die niet op zwaar papier zijn uitgevoerd, moeten op carton geplakt worden ingezonden. Photographiën moeten van een lijst of passe-partout voorzien zijn.

6°. Ieder inzender heeft het recht meer dan één ontwerp in te zenden.

Het Bestuur behoudt zich echter het recht voor, om in overleg met de Commissie van toelating, en bij mogelijke toezending van een grooter aantal kunstwerken dan waarvoor plaatsruimte beschikbaar is, een keuze uit de inzendingen te doen.

7°. Die werken, welke voor het belang der tentoonstelling niet genoegzaam geschikt worden geacht, zullen niet worden geplaatst en onder geheimhouding aan de opgegeven adressen worden terug gezonden.

8°. Geplaatste werken zullen niet vóór de sluiting der tentoonstelling worden terug gegeven; het Bestuur heeft echter het recht in bijzondere gevallen van deze bepaling af te wijken.

9°. Het Bestuur looft twee zilveren medailles uit, geslagen op den stempel der Maatschappij, een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *uitgevoerd* bouwwerk, en een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *onuitgevoerd* bouwwerk, voorts eene bronzen medaille voor de beste en daartoe waardig gekeurde teekening van een bestaand oud Nederlandsch gebouw.

10°. De inzendingen van leden der Maatschappij worden kosteloos terug gezonden aan de opgegeven adressen binnenslands, en tot aan de grenzen voor buitenlands wonende leden.

Namens het Bestuur:
C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

OVER DE VLUCHT DER VOORNAAMSTE ITALIAANSCHE STEDEN OP BOUWKUNDIG GEBIED.

Over de vlucht, die het bouwen genomen heeft in de grootere steden van Italië, ontleent de te Rome verschijnende „Popolo Romano" aan de door het statistisch bureau gegeven uitkomsten eenige interessante aanteekeningen.

Zoo bedroeg in *Rome* den 31sten December 1881 het bebouwd terrein binnen de grenslijn voor in- en uitgaande rechten, de kerken en monumenten niet meègerekend, 3.403.150 M.², terwijl deze oppervlakte den 31sten Maart 1888 met inbegrip van de nieuwe, ook buiten de belastingsgrenslijn zich uitstrekkende bouwterreinen 4.935.210 M.² bedraagt, hetgeen per jaar eene vermeerdering geeft van 72 op elke 1000 M.² De volkstelling gaf op 't einde van 1881 binnen de belastingslijn 272.012 zielen, op 31 Maart 1888 was dit cijfer gestegen tot 359.845 (52 op 1000 in één jaar).

In *Napels* bedroeg het bebouwd terrein in de regeeringsen de 5 lands-districten op 't einde van 1884 500 H. A., tegen 't midden van 1888 bedroeg het 580 (jaarlijksch 10 op 1000) en het getal der bevolking steeg van 481.316 inwoners in 1881 tot 499.000 aan 't eind van 1888 (jaarlijksch 5 op 1000).

In *Milaan* schijnt ten gevolge der tot verfraaiing der stad ondernomen afbraken van 1881 tot 1888 het bebouwd terrein verminderd te zijn met 242.420 M.², daarentegen is een stijgen van het bevolkingsaantal aan te teekenen van 38 per duizend.

In *Turin* bedroeg het bebouwd terrein in de stad zelve en in de voorsteden in het jaar 1881, 416.25 H. A. en steeg op 't einde van 1888 tot 475,40 H. A., waarbij tuinen, gebouwen voor eeredienst, spoorweggebouwen, dokken, enz. uitgesloten zijn. De jaarlijksche toeneming gaat hier dus met 20 per 1000 M.², die van de bevolking met 26 op duizend vooruit, daar het cijfer van 230.183 aan 't einde van 1885 steeg tot 268.700 op 't einde van Juni 1888.

In *Florence* bedroeg het bebouwde terrein (met de voorsteden) einde 1874, 368.37 H. A. (niet medegerekend 7.79 H. A. voor kerken) en het steeg aan 't einde van 1887 tot 375.69 H. A. (2.8 op duizend). De bevolking bedroeg in 1871 136.665 zielen, in 1887 182.000 zielen (ongeveer 5 %).

Voor Palermo, Genua en Venetië ontbreken nadere opgaven wat de toeneming van bebouwd terrein betreft; getal der bevolking neemt toe van 31 December 1881 af tot op den zelfden dag van 1888 toe in verhouding van 11 : 1000 voor Palermo, 21 : 1000 voor Genua en 18 : 1000 voor Venetië.

In *Bologna* stijgt de bebouwde grondvlakte van 291.56 H. A. op 't eind van 1882 tot 359.67 H. A. in 't midden van 1888, kerken en gebouwen voor andere godsdiensten niet medegerekend (39 op 1000 M.²). De stad telt einde 1881 in het centrum en de voorsteden 103.998 inwoners en in de overige deelen der gemeente 19.376; den 30sten Juni 1888 had de geheele gemeente 134.093 zielen (16 op duizend).

Wij zien hieruit, dat de toeneming van de bevolking in vele steden zeer spoedig vooruitgegaan is; dat echter in Rome, Napels en Bologna de vlucht die het bouwen nam het toenemen der bevolking vooruit was.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM, 26 Februari 1890. Na opening der vergadering door den Voorzitter, las de Secretaris de notulen der Januari-vergadering, die goedgekeurd werden.

Eenige exemplaren der Verslagen van de Maatschappij met kalender voor 1890 werden ter beschikking gesteld van de afdeelingsleden.

De heer Camman las het rapport voor der beide Commissiën, voor het beantwoorden der vragen door het Bestuur der Maatschappij gesteld. Hij deelde mede, dat de twee Commissiën zich tot één Commissie hadden verbonden onder presidium van den heer Portheine, terwijl hij op zich had genomen als rapporteur op te treden.

Nadat over vraag III en VI eenige gedachtenwisseling had plaats gehad, werd het rapport ten slotte goedgekeurd, en dankte de Voorzitter de Commissie en voornamelijk den rapporteur voor de genomen moeite.

Hierop kreeg de heer P. H. Scheltema het woord, die eenige mededeelingen deed betreffende de stad Utrecht. Hij deed dit met het doel de afdeeling op te wekken, om op haar zomer-excursie die stad te bezoeken. Hij merkte op, dat Utrecht rijk is aan gebouwen of overblijfselen daarvan uit alle tijdperken, en noemde als een der merkwaardigste de oude Domkerk met haar hoogen toren. Vele abdijen en andere gebouwen zijn sedert verbouwd en hebben een andere bestemming gekregen. De oude middeneeuwsche huizen Oudaan, Lichtenberg en Hazenberg zijn verdwenen, maar de zijgevels en kelders bestaan nog. In het museum zijn lijsten en ornamenten benevens afbeeldingen van eenige gebouwen te zien, die aantoonen hoe jammer het is, dat zulke monumenten moesten verdwijnen. De heer Scheltema, die slechts op een en ander heeft kunnen wijzen, hoopte de belangstelling van de afdeeling op Utrecht te hebben kunnen vestigen. Daar hij niet genoeg met die stad bekend is, riep hij de medewerking van allen in.

Na deze belangrijke mededeeling stelde de heer Scheltema een groot aantal oude gravuren, stadsgezichten, plattegronden, enz. van Amsterdam ter bezichtiging. De Voorzitter bracht hem daarna den welverdienden dank der vergadering, voor al de moeite, die hij zich weder heeft willen getroosten, om in het belang der afdeeling werkzaam te zijn.

Na de bezichtiging van een aantal monsters van Nederlandsche vloertegels uit de nieuw opgerichte fabriek van den heer A. Regout te Maastricht, sloot de Voorzitter de vergadering.

AFDEELING ROTTERDAM. 27 Februari 1890. Na afdoening van eenige huishoudelijke zaken, zooals het verkiezen van drie bestuursleden en het ter tafel brengen van de rekening en verantwoording over 1889 door den Penningmeester, werd onmiddellijk overgegaan tot het behandelen der ingezonden antwoorden op de door het bestuur der Maatschappij gestelde vragen. Verschillende leden hadden, daartoe uitgenoodigd, welwillend de beantwoording van enkele vragen op zich genomen.

Voor de 1°. vraag, omtrent het onderzoeken van trassoorten was door den heer B. H. Beijderwellen een zeer uitvoerig en zaakrijk antwoord geleverd, waarbij als gevolg van een vergelijking met andere onderzoekingen, aan een chemisch onderzoek de voorkeur werd gegeven, of wel onder andere woorden gebracht, een onderzoek naar het chemisch gebonden water, of het gloeiverlies, niettegenstaande de naald- of trekproef niet geheel verwerpelijk is, al naar gelang van gelegenheid en tijd, om daardoor vergelijkende beproevingen te verkrijgen. Naar aanleiding van dit antwoord ontspon zich tusschen enkele leden en den rapporteur eenige discussie, waarbij aan de bepaling van het gloeiverlies de voorkeur werd gegeven omdat dit onderzoek slechts 4 uur tijd vordert. De heer Beijderwellen meende, dat de naaldproef nog zoo verwerpelijk niet is, mits zij met zorg genomen wordt, en men zich *niet* bepaalt tot enkele proeven, en dat de omschrijving zooals die in § 373 der A. V. voorkomt wordt gewijzigd, daar men b.v. geheel vrij is welke soort van kalk men moet gebruiken om mortel zamen te stellen. Ten slotte werd bepaald dit rapport onveranderd aan het bestuur der Maatschappij op te zenden.

Op vraag 3, over het gebruik van schelpkalk of steenkalk enz., werd door den heer H. Cramer een zeer uit de praktijk gegrepen antwoord ingeleverd, waarbij hij aan schelpkalk boven steenkalk

de voorkeur gaf. Vooral bij het gebruik van kalkmortel (dit is dus zonder bijvoeging van tras) is schelpkalk verre te verkiezen boven steenkalk. Het verschil in prijs is wel een voorname oorzaak waarom deze laatste de schelpkalk verdringt. Bij de opgave in het rapport van de verschillende verhoudingen van metselspecie vernam men, dat bij het gebruik van schelpkalk b.v. voor sterke trasspecie, minder tras vereischt wordt dan bij geleschte steenkalk, daar voor deze opgegeven wordt 8 deelen kalk en 6 deelen tras, en voor schelpkalk 12 deelen kalk en 6 deelen tras. Op de vraag, welke is het oordeel over droog geleschte steenkalk en de meelkalk, werd ten slotte geantwoord, dat het lesschen van steenkalk tot meelkalk voor het verbruik minder gunstig wordt geacht. Daar dit antwoord tot geen bijzondere besprekingen aanleiding gaf, werd besloten dit mede op te zenden.

Op vraag 5, over het gebruik van Noordsch of Duitsch graniet, was een antwoord verstrekt door de heeren J. Verheul Dzn., P. J. Spoon en A. W. Meijneken, waaruit bleek, dat deze steensoort wel aanbeveling verdient, doch dat de groote kosten en lange duur van transport voorname struikelblokken zijn. Op een bemerking van den heer Ed. G. A. Fol, dat men deze steen veel te Amsterdam ziet gebruiken, dat aldaar dit bezwaar niet schijnt te bestaan, antwoordde de heer Boer, dat daar veel Deensch graniet aangevoerd wordt, hetwelk gemakkelijk te verkrijgen is. Men besloot evenwel de beantwoording der vraag onveranderd op te zenden.

Voor vraag 6, over de toepassing van machinaal timmerwerk, werd het antwoord geleverd door de heeren J. J. Vormer en N. Tenbergen. Het eerste gedeelte der vraag, n. l. of dit timmerwerk aanbeveling verdient, kan in menig opzicht bevestigend beantwoord worden en wel op grond van de eischen des tijds, om de bouwwerken in een minimum van tijd daar te stellen en tot zoo laag mogelijken prijs te vervaardigen; evenwel heeft het ook zijn schaduwzijde, daar b.v. de machinaal geploegde en geschaafde deelen uit het buitenland aangevoerd, niet kunnen wedijveren wat kwaliteit aanbelangt, met vloer- of kapdeelen zooals die vroeger gebruikt werden. Als antwoord op de vraag, »verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden", dient, dat in vele opzichten niet anders dan bevestigend kan luiden, waaromtrent in het rapport van deze heeren op goede gronden de bewijzen worden aangegeven. Wat de gegrondheid der bezwaren van schilders betreft, kan de vraag daaromtrent, zoowel bevestigend als ontkennend beantwoord worden; zij zijn gegrond wanneer de timmerwerken vervaardigd zijn van houtsoorten van zachte kwaliteit, b.v. het Memelsche hout; doch wanneer men goede soorten van vaste kwaliteit gebruikt, heeft men nooit ondervonden dat dit nadeelig werkt. Dit antwoord gaf eveneens tot enkele besprekingen aanleiding en wel bepaald over de machinaal vervaardigde timmerwerken in het buitenland, (b.v. Zweden) en in Nederland; enkele fabrieken hier te lande uitgezonderd, is het buitenlandsch vervaardigde beter en strakker afgewerkt. Ook dit antwoord werd goedgekeurd en ter opzending aangenomen.

Vraag 7, over diverse dakbedekkingen. De heeren L. J. Nijenhuis en Ed. G. A. Fol gaven hierover mondeling hun ondervinding ten beste, asphaltvilt en asphaltpapier zijn wel goed indien het aangebracht wordt volgens de beste wijze; de dakhelling moet vooral zeer flauw zijn, daar de bewijzen voorhanden zijn, dat bij stijle daken het sterk te ontraden is. De ondervinding had den heer Fol bewezen, dat asphaltvilt- of papier niet aan te raden is; hij is er dus in het algemeen tegen, en zelfs voor tijdelijke gebouwen zoude hij de voorkeur geven aan een zinken losange bedekking. Van Willesden dakbedekking, als ook van houtcement is weinig bekend; van de eerste is hier ter stede een voorbeeld, dat evenwel niet aanbevelenswaardig is.

Vraag 11, over den Prix de Rome, werd door den heer Henri Evers in een zeer uitvoerig en met kennis van zaken opgesteld antwoord geleverd. Daarvan een kort uittreksel te geven is bezwaarlijk, zonder aan het geheele verband van dit opstel afbreuk te doen; doch wij willen enkel dit aanstippen, dat door den schrijver een warm pleidooi wordt geleverd voor de kunstwerken in Italië, en den vertrekkenden met den Prix de Rome den raad gegeven wordt: »Ga naar Italië; verkwik u aan de milde bronnen van kunstleven; bewonder aldaar de grootsche scheppingen der bouw-, beeldhouw- en schilderkunst.

Dit antwoord zal dan ook aan het bestuur der Maatschappij worden opgezonden, met de hoop dat deze het nader in zijn geheel aan de leden zal mededeelen.

Als slot moeten wij nog mededeelen, dat de wanden van het vergaderlokaal bedekt waren met de platen van het keurig uitgevoerde album van de in 1889 te Parijs gehouden tentoonstelling; dat deze met genoegen in oogenschouw werden genomen, behoeft wel geen betoog.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN 27 Februari. Voor de kunstbeschouwing, was door den heer W. C. Mulder afgestaan het plaatwerk »Intérieurs d'appartements meublés dans les styles du XII au XVII Siècles", wat met belangstelling werd bezichtigd. Na de opening der vergadering werd hem daarvoor namens de leden door den Voorzitter dank gezegd, de heer Barneveld voor het eerst als lid tegenwoordig welkom geheeten, en als afdeelingsleden aangenomen de heeren H. P. L. Vorst en J. H. de Jong. Vervolgens deed de heer Ad. J. van Achterberg, president der uitvoerende Commissie voor de wedstrijden van handwerkslieden en leerlingen, eenige mededeelingen aangaande de werkzaamheden dier commissie, en toonde aan, dat dank zij de hulp van partikulieren en patroons. deze wedstrijd gunstige resultaten zal opleveren. Meende men eerst voldoende te hebben aan de buiten-societeit »Amicitia" als tentoonstellingslokaal met bijvoeging alleen van een kleine loods in den tuin, door de groote medewerking aan den wedstrijd, blijkt het noodig een houten gebouw te doen maken. Het zal geplaats worden op de gedempte Binnenvestgracht, achter en ter zijde van het socie teitslokaal, dat met het gebouw in verband gebracht wordt door een laan van gewelfde planten in den tuin. De aannemer S. van Leeuwen heeft voor een betrekkelijk geringe som op zich genomen dat gebouw te maken, terwijl de firma Ewijk & Groen de verschillende decoratiën zal leveren, allen tegen tegemoetkoming van een gedeelte arbeidsloon; de firma Herfst & Helder heeft kosteloos het noodige glas beschikbaar gesteld en de heer Sillevoldt te Oegstgeest de pannen voor de afdekking. Aldus gesteund kan de Commissie haar taak afwerken, daar de belangrijke geldelijke steun, van ingezetenen, gemeentebesturen enz. voor dergelijke uitgaven niet toereikend was, als men nagaat dat alleen de bekroningen *f* 1500 vereischen. De leden der afdeeling hebben doorloopenden toegang op de tentoonstelling op vertoon van hun diploma-kwitantie 1890.

De Voorzitter dankte den heer van Achterberg voor de mededeelingen en in het bijzonder de Commissie voorloopig voor de uitgebreide werkzaamheden, die zij wel in het belang van de afdeeling op zich had willen nemen.

De Commissie om rapport uit te brengen op vraag II verklaarde bij monde van den heer P. G. Lancel geen antwoord hieromtrent te kunnen geven, bij gebrek aan vorst in dit jaargetijde, en verwees daarom naar de mededeelingen voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van 18 Januari.

De Voorzitter merkt op, dat er onder de leden zeker velen zullen zijn die met cement bij vorst gemetseld hebben; waarschijnlijk zullen zij wel een en ander van de ondervinding die zij daaromtrent hebben opgedaan, willen mededeelen.

De heeren Mulder, van Ruijven, Kok en Planjer noemden eenige voorbeelden uit hun werkkring en waren van gevoelen dat het gebruik van tras-specie volstrekt slecht was bij vorst, daarentegen een melange van cement en scherp rivierzand wel bestand was, tot zoolang evenwel, dat de vorst zoo streng wordt, dat deze de overhand krijgt over het spoedig versteeningsvermogen van de cement, waarom natuurlijk het metselen bij strenge vorst tot de onmogelijkheden behoort. De metselaar heeft echter wel eenig praktisch bezwaar tegen het metselen met cement en zand, en voegt er daarom gaarne een deel kalk bij, waardoor het wel beter verwerkt kan worden maar het versteeningsvermogen vermindert. De conclusie was, dat specie voor het metselen bij vorst van gelijke deelen cement en scherp rivierzand aanbevolen kan worden, maar men bij strenge vorst, in het belang van het werk, het metselen moet staken. Wanneer het, volgens mededeeling in het Bouwkundig Weekblad, vast staat, dat bijvoeging van soda bevorderlijk is aan het niet bevriezen der specie, doet zich de vraag voor, of dat geen ander kwaad te weeg brengt. Daar niemand hierop antwoord kon geven was men van gevoelen, dat het te gevaarlijk is daarvan gebruik te maken, zonder voorafgaande proef.

Hierna bracht de heer Lancel rapport uit over vraag III, waarbij als antwoord op het eerste gedeelte der vraag, de schelpkalk boven de steenkalk wordt aanbevolen. Over het tweede gedeelte is de Commissie van oordeel, dat de verhouding niet altijd het zelfde kan zijn, dat de kwaliteit van de kalk zeker een grooten invloed

daarop uitoefent. Diverse melanges werden voor steen en schelpkalk aangegeven en besproken. Grofzand is ten allen tijde noodig om de kalk te scheiden en de zandkorrels aan elkander te binden: gebruikt men echter te veel zand dan zal de specie zich niet aan de steen hechten. In antwoord op het derde gedeelte der vraag wordt gewezen op het finantieel voordeel bij gebruik van steenkalk, maar daarentegen aangegeven dat het bereiden van steenkalk melange meer tijd en zorg vereischt, wat zeker het finantieel voordeel wel zal verminderen. In antwoord op het verdere gedeelte der vraag werd aangetoond, dat het niet goed is de steenkalk versch te gebruiken, daar er steeds nablussching bij deze kalk plaats heeft en bij versch gebruik deze niet behoorlijk tot haar recht komt. Ten slotte werd bij het vijfde gedeelte der vraag, de voorkeur aangetoond van meelkalk; over de verschillende punten ontstond eene levendige discussie tusschen de heeren Mulder en van Ruijven, Jog. Verhoog en Planjer als voorstanders van schelp- of steenkalk, het al of niet droog of nat lesschen der steenkalk; wat het laatste betreft werd het nat lesschen als de beste wijze van blusschen aanbevolen. Daar evenwel proeven ontbraken om het medegedeelde in het rapport met bewijzen te staven, voerden deze besprekingen tot geen bepaald besluit. De heer Lancel zal met den Secretaris een uittreksel van deze besprekingen aan het rapport toevoegen. Daarna was aan de orde vraag IV. De rapporteur niet aanwezig zijnde, werd zij tot een volgende vergadering aangehouden. De beantwoording van vraag XI betreffende studiereizen voor jeugdige bouwkundigen werd voorgelezen door den Secretaris, daar de rapporteur de heer H. J. Jesse afwezig was. Als studiereis was aangegeven, na in ons land in de verschillende plaatsen de bouwwerken bestudeerd te hebben, België te doorreizen, daarna Frankrijk en vervolgens Italië. De meeste aanwezige leden, in het bijzonder de heeren Knuttel, Mnlder en van Achterberg, gaven in overweging dat de studiereis juist van uit Griekenland of Italië, het land der klassieken, moest beginnen, verder noordwaarts door Frankrijk, waar men de wedergeboorte der renaissance aantreft, door België en Nederland en men aldus de verandering in de renaissance ziet naar mate het klimaat afwisselt, dus juist in omgekeerde richting als door den heer Jesse was aangegeven. Met bijvoeging dezer wijziging zal het rapport worden verzonden. Het rapport der Commissie van het ontwerp A. V. wordt om het late uur tot een volgende vergadering uitgesteld en de vergadering gesloten.

VEREENIGING ARCHITECTURA, TE 's GRAVENHAGE 5 Maart 1890. De voorzitter heette den heer E. Caron, bij de opening der vergadering, welkom als nieuw lid. Na het lezen en goedkeuren der notulen hield de heer K. Stoffels eene causerie over sommige veiligheidsmaatregelen bij schouwburgbranden.

De spreker was van oordeel dat een dier maatregelen, het uitdraaien der gasverlichting bij het begin van den brand, de paniek zeker zou doen toenemen, ook wanneer, zooals sedert den brand van de Opéra Comique te Parijs bijna overal is verordend, eenige olielampen in de lokalen en gangen blijven branden, daar deze door den aanwezigen rook niet voldoende in de verlichting zullen kunnen voorzien. Daarentegen is het gevaar voor gasontploffing of voeding van den brand door de gasleiding, wanneer deze bestaat uit ijzeren buizen, in de eerste 5 à 10 minuten zeer gering, ook omdat men de verlichting van het gebouw gemakkelijk bij gedeelten kan afsluiten.

Nog andere maatregelen werden door den spreker behandeld en daarbij wenken gegeven die de aandacht verdienen.

Na eenig debat, waaruit weder op nieuw de moeilijkheid bleek om voorzorgsmaatregelen te beramen die, bij eventueele noodzakelijkheid, in de toepassing aan de verwachtingen voldoen, werd besloten de zaak der verlichting in handen der vragencommissie te stellen en daarover in een der volgende vergaderingen rapport in te wachten.

Eenige fraaie photographiën van de in 1888 te 's Gravenhage gehouden kunstnijverheids-tentoonstelling waren door den heer W. L. Brückman ter kunstbeschouwing aangeboden.

De voorzitter dankte de heeren Stoffels en Brückman voor hunne bijdragen en sloot daarna de vergaderiug.

PRIJSVRAGEN.

De volgende antwoorden zijn ingekomen op de door de Gemeente Zutphen uitgeschreven prijsvraag voor een Raadhuis.

1 Cirkel met twee ingeschreven vierkanten. 2 S. P. Q. Z. 3 En attendant; 4 S. P. Q. Z.; 5 Die geeft wat hij heeft, is waardig dat hij leeft; 6 Een halve maan; 7 Pace et Justitia; 8 A; 9 Présenter; 10 G.; 11 Influenza; 12 Wel doordacht, in haast volbracht; 13 Sans Beffroi; 14 Een ster waarin R. Z.; 15 Pallas; 16 Graafschap Z.; 17 Zutphen $\frac{1190}{1890}$; 18 Een driehoek in een cirkel, 19 Bouwkunst; 20 Publico consilis, Publicae saluti; 21 Finis coronat opus; 22 R. H.; 23 eenvoud; 24 Een vraagteeken; 25 Ars longa, vita brevis; 26 Themis; 27 Arnoud; 28 Maar; 29 Haast; 30 Carolina; 31 M.; 32 IJssel; 33 S. P. Q. Z.; 34 Zutphen? 35 Holland; 36 Tantalus; 37 $\frac{1}{100}$; 38 'sGravenhof (1); 39 S. P. Q.Z.; 40 Z. in een krans geteekend; 41 's Gravenhof (2); 42 B. en W.; 43 Labor ipse voluptas; 44 Z. (in een driehoek); 45 Compluvia; 46 En avant; 47 Pam. 48 In afwachting; 49 Wim; 50 L. L.; 51 Symetrie; 52 Burg. Coenen; 53 Fiat Justitia aut periat mundus; 54 La Hollande pittoresque; 55 Einfach ist der Wahrheit Rede.

De volgende antwoorden zijn ingekomen op de prijsvraag voor een diploma, uitgeschreven door de Centrale Commissie tot bevordering van Wedstrijden voor Handwerkslieden.

1 W. D. W.; 2 N. N.; 3 Nelly: 4 Proef; 5 Arbeid Adelt (1); 6 Arbeid Adelt (2); 7 Schets (1); 8 Sphinx 1001; 9 Arbeid, Kunst en Wetenschap, 1700; 10 Charitate. 11 Aziatische Kunst; 12 De Stichtenaar; 13 Suum Cuique Tribuitur. 14 | Labor nobilitat / Arbeid adelt |; 15 Travail; 16 Arbeid Adelt (3); 17 Van Houtens Cacao; 18 Nuttig besteden tijd; 19 Kunst en arbeid veredeldt; 20 Entweder Oder; 21 Ultrajectum; 22 Sol justiciae illustra nos; 23 Cirkel (in een geteekende cirkel); 24 Faney; 25 Arbeid; 26 Oefening (1); 27 Ars Industria; 28 Nooit te vreden; 29 Industrie; 30 Spes; 31 Exelsior; 32 Paris; 33 De Amstel; 34 S.; 35 Schets (2); 36 Streven naar het schoone; 37 Weten en werken; 38 Denkend werken; 39 Streef naar het betere; 40 Een goed land waar men den werkman eert; 41 Een zaaier ging uit om te zaaien; 42 De helft des arbeids is gewonnen, Voor hem die ijverig is begonnen; 43 Oefening (2); 44 Batavia, 45 Aedem sed aliter.

De Commissie heeft het ontwerp Travail, N°. 15, ten volle bekroond en voor uitvoering bestemd; vervaardiger bleek te zijn, de heer G. Sturm, te Amsterdam.

Binnen kort worden alle ontwerpen, met het rapport van beoordeeling, tentoongesteld in het Gebouw der Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst.

RAPPORT van de Jury over de prijsvragen uitgeschreven door de Maatschappij „Arti et Amicitia" te Amsterdam.

Maandag 17 Februari 1890 kwam de Jury om half twee bijeen in een der lokalen van Arti et Amicitia en constitueerde zich: Dr. P. J. H. Cuypers, voorzitter, A. le Comte secretaris, Prof. Aug. Allebé had kennis gegeven dat ZEd. verhinderd was door ambtsbezigheden tegenwoordig te zijn. Alhoewel de Jury nu uit een even aantal leden (4) bestond, zijn er bij de stemmigen geen moeilijkheden gerezen, daar de besluiten steeds met algemeene stemmen genomen zijn.

De Jury betreurt het, dat, terwijl de prijsvraag eenmaal uitgeschreven was, het Bestuur van Arti daar zonder voorkennis van de Jury eene groote wijziging in bracht, door te publiceeren dat de tekst geheel kwam te vervallen.

Daardoor verviel tevens het karakter van oorkonde en werd de vraag eigenlijk doelloos.

In het belang der inzending van ontwerpen besloot de Jury toch haar taak voort te zetten. Verder wenschte een der Juryleden, dat er in het rapport op gewezen zoude worden dat het wenschelijk en gebruikelijk is, de motto's der op een prijsvraag ingekomen antwoorden te publiceeren, om abuizen tijdig te voorkomen. En dat het in het onderhavige geval zeer noodzakelijk was, bleek daaruit dat er één Motto meer was dan het aantal ontwerpen; de geheele voorbereiding was trouwens van dien aard dat de Jury het noodig achtte de emballage-papieren op zolder te gaan inspecteeren, hetgeen met het vinden van een volledig ontwerp met bijgaand motto en het bij elkaar brengen van enkele

mottos tot de daarbij behoorende (niet gemerkte) teekeningen beloond werd!

Nu er van één motto geen bijbehoorende teekening te vinden was, werd besloten het correspondentieadres te openen, waarna aan dat adres een telegram gezonden werd, om als het kon die zaak nog tot klaarheid te brengen. Om half zes was er echter nog geen antwoord ingekomen.

Daarna ging de Jury over tot de beoordeeling der ingekomen teekeningen; voor een ontwerp der oorkonde waren er 9 ontwerpen, onder de volgende motto's: 1 St. Lucas. 2 Arti, 3 Bona fide, 4 Goltzius, 5 Schets, 6 Kunst voor alles, 7 Vita brevis Ars longa, 8 Lugdunum, 9 Fän, benevens 1 briefje »Schemering" zonder ontwerp. Na rijp beraad kwam de Jury tot de overtuiging, dat geen enkel ontwerp volkomen beantwoordde aan de te stellen eischen.

St. Lucas. Dit ontwerp heeft vele verdiensten en getuigt van eene zeer vaardige hand.

De eenheid van compositie is echter niet geheel bereikt. Het bovenstuk hangt te veel in de lucht; werd dit aan beide zijden gesteund door breed versierde pilasters in plaats van de kraagsteenen *en profil*, dan zoude het met den rijk versierden rand onderaan een goed geheel vormen.

De soort van Arabische Kielboog in aansluiting met de kroonlijst is geen gelukkig motief.

Eindelijk zoude het midden motief bovenaan nog decoratiever werken, wanneer achter de zoo fraai geteekende figuren de vleugels van het St. Lucas wapen zich flinker uitspreidden.

Met voorbehoud van deze opmerkingen acht de Jury dit ontwerp origineel en het meest verdienstelijke, en kent er een prijs van *honderd vijftig gulden* aan toe.

Arti. De algemeene indruk is gunstig te noemen; doch als ontwerp minder in vinding dan het voorgaande. De opeenvolging van de hoofdmotieven in den rand rechts, is niet geslaagd, de plaatsing van den cartousche vorm boven den schijnbaar middeleeuwschen troon bepaaldelijk stootend, terwijl ook de beide dwarsche randen in zwart en rood te veel aan een tegelmotief doen denken; ook zijn de in goud uitgevoerde hoekversieringen weinig stijlvol.

Eindelijk maakt het slingerend lint om de provincie wapens een eentoonig effekt.

De kleur samenstelling en wijze van behandeling getuigen van smaak en goed begrip, zoodat de Jury dit ontwerp een prijs van honderd gulden waardig keurt.

Bona fide. Dit ontwerp is door het naast elkaar voegen van sterk groen en rood onaangenaam van kleur; tevens zijn motieven uit verschillende stijlperioden op onharmonische wijze bijeengebracht.

De schilden zouden direkt aan den eikentak opgehangen, beter tot hun recht komen, dan zooals zij nu in de medaillons geplaatst zijn; ook is de as-richting dier schilden verkeerd.

Om de verdiensten die dit ontwerp niet te min heeft, kent de Jury er een prijs van *vijf en zeventig gulden* aan toe.

Goldzius. Hoewel de geornamenteerde rand smaakvol is in teekening en kleur, maakt het geheel door de in potlood geteekende middenversiering geen gunstig effekt.

De cartouche vorm met het St. Lucaswapen is niet eenvoudig genoeg, terwijl het plaatsen van eene der vrouwenfiguren op de colonnetten ondoordacht is.

Schets. De algemeene kleur samenstelling is niet onverdienstelijk, de compositie van het geheel is echter niet gunstig; voornamelijk is de opeenstapeling van de motieven van den opgaanden rand af te keuren, terwijl ook de teekening van het menschelijk figuur eene ongeoefende hand verraadt.

De 4 overige ontwerpen zijn te zwak van compositie en teekening om ze in detail te ontleden.

Voor een ontwerp van een diploma van lidmaatschap waren 6 antwoorden ingekomen, onder de volgende motto's: 1 Driehoek waarin het woord hoek, 2 Bona fide, 3 Out Hollant, 4 Arti, 5 Kunst en Vriendschap, 6 Fan.

Driehoek waarin het woord hoek. Hoewel dit ontwerp niet in alle deelen geslaagd te noemen is, zoo meent de Jury daaraan toch den prijs van *vijftig gulden* te moeten toekennen.

De rand is iets te zwaar tegenover het midden de cartousche vormen met opschriften wel wat alledaagsch van teekening. Het schild der kunst is heraldisch onjuist voorgesteld. Ook de kinderfiguurtjes laten in teekening nog wel wat te wenschen over, maar als geheel is de oplossing van deze niet gemakkelijke vraag als geslaagd te noemen.

Een soortgelijk ontwerp onder het motto *Out Holland* is eveneens wel in het karakter van een open brief, maar wat arm om voor bekroning in aanmerking te komen.

De Jury kent de premie van *vijf en twintig gulden* toe aan het ontwerp *bona fide* voor het verdienstelijke teekenwerk, alhoewel de graphische opvatting van het geheel minder juist te noemen is. De *drie* andere ontwerpen zijn van veel minder artistieke waarde en blijven dus buiten nadere bespreking.

De Jury:
P. J. H. CUYPERS, Voorzitter,
AUG. ALLEBÉ,
JAN SPRINGER,
J. H. WIJSMULLER,
A. LE COMTE, Secretaris.

BERICHTEN.

De kwestie omtrent het weder oprichten van het afgebrande gebouw der »*Opéra Comique*", is wederom twijfelachtig geworden. Tegenwoordig heeft het tooneelgezelschap van de stad Parijs het voormalig »Théatre lyrique" in huur voor een jaarlijksch bedrag van 80.000 francs, welk gebouw nog zelden aan de stad zooveel voordeel aangebracht heeft. Om deze reden verklaarde de Parijssche gemeenteraad den 24sten Februari, dat hij volstrekt geen belang had bij het nieuwe gebouw aan den boulevard des Italiens, daar bovendien bewezen was, dat het gezelschap ook aan den oever der Seine in bloeienden toestand verkeert. Onder dergelijke omstandigheden zal waarschijnlijk ook de Kamer wel weinig geneigd zijn, de kosten voor den herbouw toe te staan.

Weinige jaren geleden werd in het Bouwkundig Weekblad gewezen op het kolossale en steeds toenemende aantal van branden, die jaarlijks door het hemelvuur worden veroorzaakt, een verschijnsel, dat zeer zeker ook de aandacht der bouwkundige wereld verdient.

Een nieuwe Statistische bijdrage tot dit opmerkelijke feit levert het onlangs verschenen jaarverslag over 1889 van de Beiersche Hypotheek- en Wisselbank te München.

Daarin wordt o. a. vermeld, dat het aantal branden door den bliksem veroorzaakt, in 1889 dubbel zoo groot was als in het vorige jaar, waarvan betrekkelijk het grootste getal op Zuid-Duitschland komt. Het is voorts opmerkelijk, dat vele plaatsen — de zoogenaamde »gemiedenen Orte" — van dit brandgevaar zoo goed als verschoond blijven. Ook de som van het kapitaal, bij de Beiersche bank tegen brandschade verzekerd, heeft nog nooit eene dergelijke vermeerdering ondergaan als in 1889. Deze vermeerdering bedroeg niet minder dan ± 70 millioen Mark.

In de zitting van den Utrechtschen Gemeenteraad, van Vrijdag 28 Februari werd, nadat men ten slotte besloten had tot de splitsing van het bouwtoezicht en de gemeentewerken, de geheele aanhangige verordening vastgesteld.

Diensvervolgens werden de salarissen der hoofdambtenaren vastgesteld als volgt:

voor den directeur der gemeentewerken *f* 5000 's jaars, voor den inspecteur over het bouwen *f* 2000 tot *f* 2400 en voor den hoofdopzichter der gemeentewerken *f* 1800 tot *f* 2200.

Nog werd, na velerlei debat en tal van amendementen, de instructie voor den directeur der gemeentewerken vastgesteld.

Nu deze zaak afgeloopen is, kan door B. en W. eene oproeping gedaan worden van sollicitanten naar deze vacante betrekking.

In de Gemeenteraadszitting te Arnhem, gehouden op 1 Maart j.l., werd langdurig getwist over een voorstel van B. en W. om de boomen op de Steenstraat te doen vallen en van die straat een breede avenue te maken, met verbreeding van de rijbaan en het zuidelijk trottoir, en versmalling van dat aan de noordzijde. Een verzoek om de boomen te behouden was ingekomen zoowel van de bewoners der Steenstraat als van de Vereeniging voor het Vreemdelingenverkeer. Niettegenstaande bleek, dat het voornemen bestond om na de voorgestelde verbetering weder boomen te plaatsen op 1 M. dichter bij de huizen, bleef de oppositie de

meening toegedaan, dat het wegnemen der tegenwoordige boomen den verkeersweg zou berooven van een zijner sieraden. Het voorstel van B. en W. werd ten slotte verworpen.

Aan het slot van de zitting deelde de voorzitter nog mede, dat de Raad weldra zal in kennis worden gesteld met de plannen voor de verbouwing van het bestaande Raadhuis en met die voor den bouw van een nieuw Raadhuis, dat, vernemen wij, op het Willemsplein voor de Hoogere Burgerschool is geprojecteerd en waarvan de kosten op 7½ ton worden geraamd.

Uit Napels wordt geschreven, dat in October van het vorige jaar buiten de Porta Stabiana in een dichte aschlaag de afdrukken van drie lijken en van eenen boom werden gevonden, waarvan men gipsafgietsels nam ten behoeve van nadere studie. Volgens het resultaat der gedane onderzoekingen heeft men te doen met de lijken van twee mannen en eene vrouw; een van hen ligt op de linkerzijde, de anderen lang uitgestrekt op den rug. De vrouw is, als om te bidden, ter aarde gezonken, het gelaat naar beneden en de armen ver uitgestrekt.

Van veel grooter belang zijn echter de onderzoekingen, die Prof. Fortunato Pasquale met betrekking tot den boom heeft gedaan, waarvan niet alleen de stam, maar ook bladeren en vruchten in de asch waren afgedrukt. Men heeft hier te doen met die variatie der laurus nobilis, welke bekend is door haar ronde vruchten, die eerst tegen het einde van den herfst tot rijpheid komen. En, daar naar het oordeel van Professor Pasquale, de vruchten naar hunne vorm en grootte te oordeelen reeds rijp moeten zijn geweest, zoo zou deze vondst een nieuw bewijs zijn ten gunste der meening, dat de groote uitbarsting van den Vesuvius, waardoor Pompéji verdelgd werd, niet in Augustus, maar eerst in November 79 na Chr. heeft plaats gevonden.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Bij Kon. besluit is eene commissie ingesteld tot het houden van een vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid der kandidaten voor de betrekking van aspirant-ingenieur van 's Rijks Waterstaat, bestaande uit de HH. P. Caland, hoofdinsp. van den Waterstaat, als voorz.; H. D. de Bruyn, hoofdingen. belast met den algemeenen dienst van den waterstaat; Dr. G. J. Legebeke, hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft; Dr. C. A. Scheltema, id. id.; B. Hoogenboom, ingenieur van den Waterstaat te Dordrecht; P. H. Kemper, id te Utrecht; Mr. N. J. van IJsselsteyn, hoofdcommies bij het Dep. van Waterstaat, enz., en H. F. Beijerman, ingen. van den Waterstaat te 's-Gravenhage, tevens secretaris.

Bij Kon. besluit is met 15 Maart aan den heer P. J. Neyt eervol ontslag verleend als Rijksopziener op de spoorwegdiensten, behoudens aanspraak op pensioen, en is benoemd tot Rijksopz. op de spoorwegd. de heer B. P. Bilheimer, laatst sectie-ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen.

Tot directeur der gasfabriek te Grave is benoemd: de heer L. Bronkhorst, thans werkzaam aan de gasfabriek te Nijmegen.

Tot directeur der gasfabriek te Steenbergen is benoemd: de heer J. C. Smeets te Hilversum.

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM. — De architekt C. W. Nijhoff: de herbouw van een perceel in de Kalverstraat met alle materialen: C. Alberts te N.-Amstel, *f* 20.639; met gemeenschappelijken muur *f* 2022 meer.

AMSTERDAM, 20 Februari: het bouwen van 98 burgerwoningen, benevens een blok van 8 woningen, op het terrein der voormalige glasblazerij te Nieuwer-Amstel, voor de Woningmaatschappij te Amsterdam, onder beheer van den ingenieur-architekt A. L. van Gendt, aldaar;

R. Cruijff	*f* 337.800
D. H. Zeevat	„ 332.385
Knipper en Vree	„ 331.800
H. G. Scholten	„ 331.500
J. F. Prenzler	„ 330.000
H. C. Dorlas	„ 325.491
J. P. Ricken	„ 325.000
L. de Neef Lz., Dordrecht	„ 323.800
J. v. Brink en W. Wissing, Oosterb.	„ 320.000
J. Smit, Weesp	„ 318.500
V. P. Braun, Beverwijk	„ 317.800
W. A. G. Jansen, Utrecht	„ 314.440
J. N. Hendrix	„ 314.000
A. Paans	„ 313.700
G. Woud	„ 311.111
J. J. Goseling & Zn.	„ 310.000
H. Schouten	„ 307.330
W. J. v. Berkum	„ 306.479
Meijer en Van de Coolwijk	„ 306.648
K. Gerbehy, Rijp	„ 306.038
H. Deutekom	„ 302.000
W. Greve, Buiksloot	„ 299.108
Timmer & Furstner	„ 296.000
C. J. Maks Jz.	„ 295.600
H. Rietsnijder & Zn	„ 293.900
W. Ambagtsheer, Nieuwer-Amstel	„ 293.000
J. Stam	„ 293 000
D. K. v. Dartelen	„ 291.500
E. H. Holle	„ 291.000
H. Rietsnijder & Zn	„ 290.800
H. J. Meekers	*f* 289.876
Cerlijn en De Haan	„ 288.980
Th. Ligthart	„ 288.000
H. W. Vrolijk, Rotterdam	„ 287.500
P. Rings, Zandpoort	„ 287.300
K. J. B. v. Damme	„ 287.200
A. J. v. Liemt	„ 285.480
B. J. Wichers en J. Ettmans, Lobit.	„ 285.000
L. de Rooij, Tilburg	„ 283.928
B. v. Buuren	„ 283.464
J. Ph. Muhlstaff, Leiden	„ 283.000
D. Oosterink, Nieuwer-Amstel	„ 282.500
L. Vlasman	„ 282.427
D. Heijink	„ 282.400
C. Alberts	„ 281.400
J. Slenters, Haarlem	„ 279.800
H. R. Hendriks, Os	„ 274 990
D. Schut	„ 274.400
N. Perquin & Zonen, Berkel	„ 264.300

De overige aldaar.

Gegund aan D. Schut, te Amsterdam.

BAARN. — Het bouwen eener villa in het Prins Hendrikpark aldaar, voor rekening van den heer Pierson te Amsterdam: J. van Vloten te Utrecht, *f* 109.337, gegund.

Os, 24 Febr. het uitbreiden van de margarineboter-fabriek van Meijer van Leeuwen, te Os, onder beheer van den architekt A. G de Beer te Tilburg:

P. H. Versteijnen, Oosterwijk	*f* 37.989
A. Michael, Aalburg	„ 36.800
Th. Gustenhoven, Tilburg	„ 36.000
M. v. d. Biggelaar, Os	35.522
L. de Rooij. Tilburg,	„ 35.490
F. Olivier, Gemert	„ 35.000
M. Maas, 's-Bosch	„ 33.950
A. Pulles, Os	„ 31.700
F. v. Dinther, Os	„ 31.572

Gegund.

HORST, 25 Febr. Het gemeentebest.: het afbreken van het bestaande raadhuis met gedeelte der harmoniezaal en het bouwen van een nieuw raadhuis volgens plan van den architekt J. Jorna te Roermond:

W. Wijnhoven, Venraij	*f* 15.990
G. van Dinther, Osch	„ 15.680
A. Boogaarts, Woensel	„ 13.787
J. Swinkels, Helmond	„ 13.630
P. M. Freulich, Broekhuizen	„ 13.298
Baetsen aldaar	„ 13.104
H. H. Baeten, Roggel	„ 12.985
M. Jansen aldaar	„ 12.560
L. Haegens aldaar	„ 12.100

BREDA, 27 Febr. — De architekt J. Lijdsman het verbouwen der pastorie der St. Antonius Parochie aldaar:

W. van Boxel	*f* 17.614
A. P, Mol	„ 16.100
M. van Sevenbergen	„ 15.850
P. C. Bom	„ 15.800
Adr. Verhagen	„ 15.544
A. Nuiten	„ 15.350
W. Verhagen	„ 15.300
J. T. Vermeulen	„ 15.300
A. van der Heide	„ 15.269
A. Verhagen en Zoon	„ 15.199
A. v. Riel	„ 15.193
A. Dielen	„ 15.145
Chabot	„ 15.067
G. v. d. Velde	„ 15.146
J. P. Kleiner	„ 14.850
A. v. d. Akker	„ 14.775
Th. Erkelens	„ 14.707
Th. Kessels	„ 14.537
J. J. Koopmans	„ 14.394
C. de Kanter	„ 14.340

Alllen aldaar. Gegund.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz, enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6259

GEPREPAREERD DAKLINNEN

in Duitschland sinds jaren in toepassing, kan als dakbedekkingsmateriaal voor alle gebouwen ten zeerste aanbevolen worden, zijnde **waterdicht, duurzaam, licht, isoleerend brandvrij.** (De mastiek waarmede het linnen bereid is, verhardt.)

—— DE DEKKING GESCHIEDT ONDER GARANTIE. ——

Prijzen en verdere inlichtingen verstrekt,

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6260

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

= **STAAL & HAALMEIJER.** =

Amsterdam.

6262

6269 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

. KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

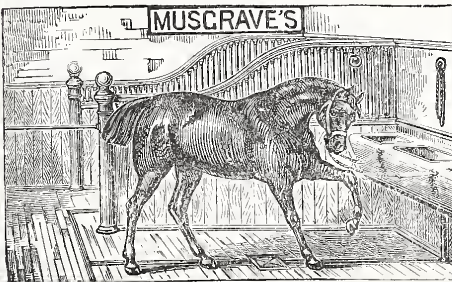
Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

MUSGRAVE & Co., Limited

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6268

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon No. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

Directeur der Gemeentewerken te Utrecht.

Sollicitanten naar de betrekking van **Directeur der Gemeentewerken te Utrecht** worden uitgenoodigd zich vóór den 21sten Maart e. k., per gezegeld adres aan te melden bij Burgemeester en Wethouders der Gemeente Utrecht.

Aan de betrekking is verbonden eene jaarwedde van **f 5000.—**. 6265

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6266

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6267

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6263

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6261

DUI-SPIEGELGLAS

JAN HAMER & Co. — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

WESTON's Patent Hydro-Extractors.

WERKTUIGEN voor Stroohulzen fabrieken.

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen enz.

BOYLE's Luchtpomp-Ventilators, Schoorsteenkappen, enz.

6264

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6248

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 25sten Maart 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 512.

Het maken van los- en laadplaatsen op de Stations ZUIDLAREN en DE PUNT.

Begrooting f 1020.—.

De besteding geschiedt volgens § 32 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den Maart 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 18den Maart 1890, ten 10.30 ure v. m. te Zuidlaren en 11.30 v. m. te De Punt.

UTRECHT, den 5den Maart 1890.

AANBESTEDING. 6249

HH. COMMISSARISSEN van de Societeit »*Concordia*" te 's Gravenhage, zijn voornemens op Dinsdag 18 Maart 1890, des morgens te 11 ure, in het gebouw van de Societeit, Zeestraat No. 78, in het openbaar AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een SOCIETEITSGEBOUW.

op een terrein gelegen aan het Alexanderplein te 's Gravenhage.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Maandag 17 Maart 1890, des morgens te 11 uren.

De biljetten moeten worden ingeleverd op den dag der aanbesteding, des morgens vóór 10 uren, in het gebouw der Societeit »*Concordia*".

Inlichtingen worden gegeven door P. DU RIEU FZN., Bouwkundig-Ingenieur, Zoutmanstraat 30, te 's Gravenhage, tusschen 9 en 12 uren.

Bestek en teekening zijn van af 7 Maart verkrijgbaar bij den kastelein van de Societeit »*Concordia*" tegen betaling van *f* 2.—.

Gemeente Edam.

AANBESTEDING. 6250

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente Edam, zijn voornemens op Zaterdag 22 Maart 1890, 's morgens 10 uur op het Raadhuis

PUBLIEK AAN TE BESTEDEN:

Het verbouwen der school aan de Breestraat met bijbehoorende werken.

Het bestek en de teekening zijn van af 10 Maart a. s., tegen betaling van *f* 0.50 verkrijgbaar ter Gemeente Secretarie; terwijl inlichtingen worden gegeven door den Gemeente Architect A. W. REIJNDERS.

Burgem. en Weth. voorn.
H. J. CALKOEN.

EDAM, 6 Maart 1890.

de Secretaris,
D. SCHELLINGER.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6251

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,** leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6252

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

DE KOSTER, *AMSTERDAM*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam.

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „

Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6253

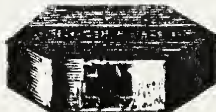

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6254

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

6255 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6256
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

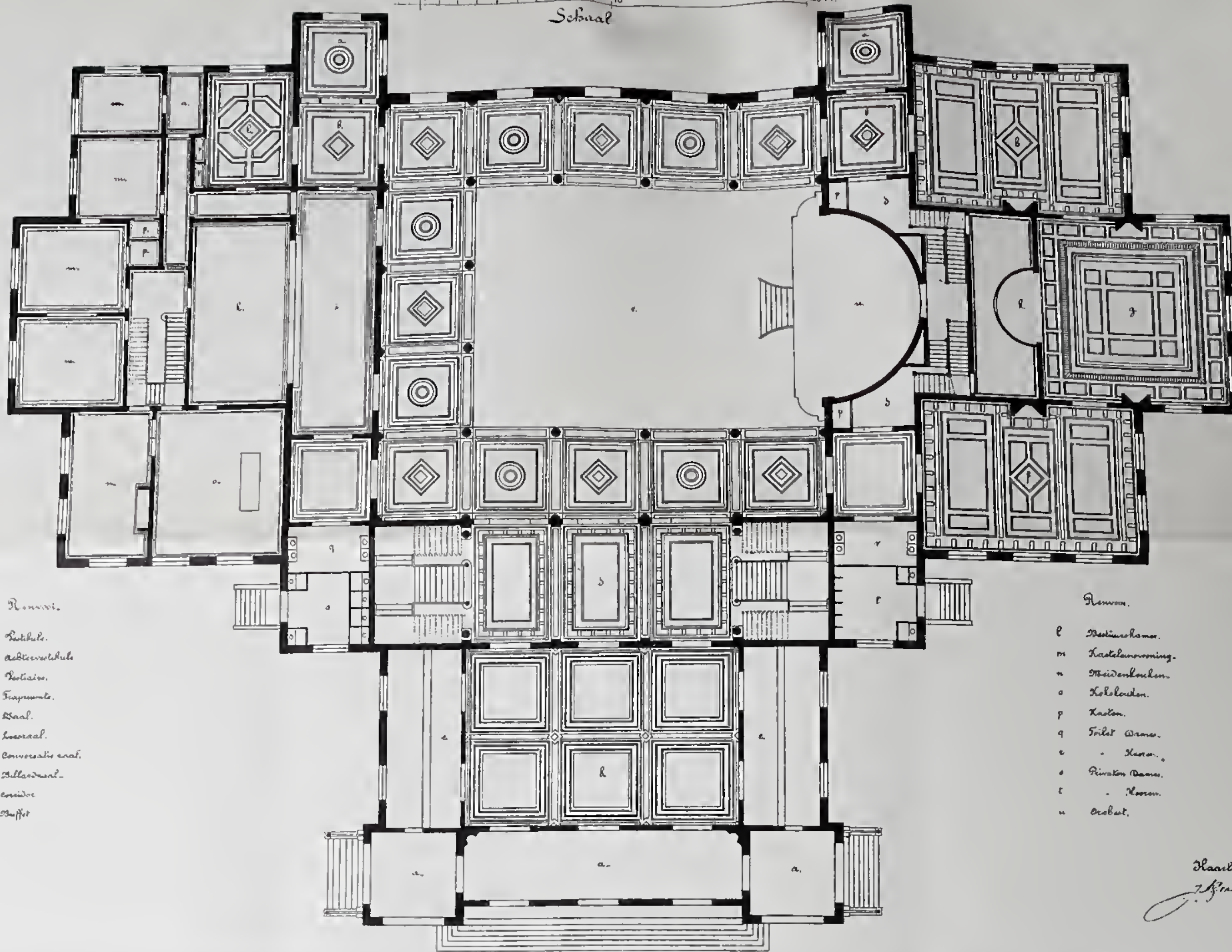

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6258 FRED. STIELTJES & Co., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

ONTWERP VOOR EEN KURHAUS TE HAARLEM

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, wordt op Zondag 16 Maart eene tentoonstelling geopend van de antwoorden op de prijsvraag voor „een Schets van een Buitengewoon Eerediploma," uitgeschreven door de Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor Handwerkslieden in Nederland.

De tentoonstelling is kosteloos toegankelijk, dagelijks van des morgens 10 tot des namiddags 4 ure, tot en met Zondag 23 Maart a. s.

BIJ DE PLATEN.

Misschien zal menigeen verwonderd het onderschrift van bijgaande platen hebben gelezen, niet wetende waartoe een kurhaus in Haarlem noodig is. Een korte opheldering zal daarom waarschijnlijk niet onwelkom wezen.

In het jaar 1854 moest, nadat de hoeve D'IJzer-Inck, aan den IJweg in de Haarlemmermeer gelegen, voltooid was, worden overgegaan tot het graven aan een welput ten Noorden van den buitenmuur dier hoeve. Toen de werkman, met dezen arbeid belast, gekomen was op eene diepte van 7 Meter, eene diepte waarop men op naburige erven reeds water had gevonden, moest hij wachten tot meerdere hulp kwam, noodig zoodra de wel was bereikt. Hij stak zijn spa in den grond, maar op hetzelfde oogenblik schoot met een knal als van een kannonschot een straal helder water tot pl.m. 2 M. boven het omliggende terrein uit, en in zulk een mate dat de werkman moeite had zijn lijf te bergen. Binnen korten tijd was het erf geheel overstroomd, de buitenmuur der hoeve gescheurd en verzet. De put werd overkluisd, maar het gewelf scheurde en men was genoodzaakt een ijzeren buis in de kruin daarvan aan te brengen, waardoor het overtollige water kon afvloeien. Dit water was helder, maar werd aan de lucht spoedig troebel en verkreeg een roodbruin neerslag, wijzende op de aanwezigheid van ijzerzouten. Het water werd gebruikt zonder dat men aan de samenstelling daarvan eenige aandacht schonk, tot in het jaar 1883 de heer C. G. Loomeijer Jr., apotheker te Haarlem, een onderzoek instelde en bevond, dat het water zeer sterk ijzer- en keukenzouthoudend was, en wel in die mate dat het andere, buitenlandsche staalwateren in gehalte daarvan verre overtrof.

Eene nauwkeurige quantitatieve analyse bewerkt in het laboratorium van Prof. Gunning te Amsterdam bewees, dat het water alleen wat ijzergehalte betrof moest achterstaan bij den „Pouhon" te Spa, maar dit daarentegen in keukenzoutgehalte verre overtrof, terwijl het verre stond boven de staalwateren van Pyrmont, Driburg, Franzensbad, St. Moritz, Swalbach enz. Sedert werd de bron geregeld nagegaan en is gebleken, dat de samenstelling en de hoeveelheid constant blijft, welke laatste op pl.m. 70.000 liter per 24 uur mag gerekend worden. Geen wonder dan ook dat een achttal ingezetenen van Haarlem, de heeren C. G. Loomeijer Jr., N. van der Sleen, A. van der Steur Jr., Dr. S. Posthuma, F. G. N. Haitsma Mulier, J. A. Lodewijks, arts, Jhr. H. Teding van Berkhout en Jhr. Mr. F. W. van Styrum als secretaris, zich vereenigden om pogingen aan te wenden dit ge-

neeskrachtige water dienstbaar te maken aan het herstel der lijdende menschheid en tevens eene nieuwe bron van welvaart te openen voor de stad Haarlem, die door hare schoone omgeving, gezondheid en gunstige ligging in de nabijheid van de badplaats Zandvoort, reeds menigeen heeft uitgelokt daar tot ontspanning of herstel van gezondheid eenigen tijd te vertoeven.

De plannen, gemaakt om dit doel te verwezenlijken, bestaan op dit oogenblik uit:
het maken van een buisleiding van de bron naar Haarlem;
het bouwen van een overdekte drinkhal met wandelgalerijen, badkamers etc. etc.;
het maken van salines en inrichtingen voor het bereiden van de zouten uit het water;
het maken van een „kurhaus".

Bijgaande platen geven een denkbeeld van het te bouwen „kurhaus", welke plannen onlangs aan het gemeentebestuur van Haarlem zijn ingediend bij de aanvrage door het comité aan genoemd bestuur gedaan om gronden te verkrijgen voor de uitvoering dier plannen.

Aan de vestibules grenzen ter wederzijden vestiaires, waarbij tevens een bureautje. Afzonderlijke ingangen voor voetgangers en rijtuigen geven tot die vestibules toegang. Uit deze ruimte komt men in het trapportaal, door open bogen toegang verleenende tot de concertzaal, terwijl men de trappen opgaande komt op de gaanderijen en in den boven de vestibule gelegen foyer. In de concertzaal bevindt zich een ruim orchest, waarbij op de verdieping stemkamer en solistenkamer, elk met afzonderlijken toegang langs een der trappen, achter het orchest gelegen. Leeszaal, conversatiezaal en billardzaal liggen aan die zijde van het gebouw die het ruimste uitzicht geeft. Zij zijn afzonderlijk te bereiken en in de onmiddellijke nabijheid gelegen van de privaten. Een buffetkamer met buffet dient tot bediening dezer vertrekken. Aan de andere zijde der zaal vindt men een groot buffet door een gang van de zaal afgesloten, welk buffet tevens dienst kan doen bij feestelijkheden in den tuin. Door een lift staat dit buffet in verbinding met een daarboven gelegen buffet ter bediening van gaanderij en foyer.

Voor het gebouw strekt zich aan de tuinzijde een terras met overdekte veranda's uit. Bestuurskamer, woning voor den kastelein en keukens bevinden zich in den linkervleugel.

De gevels zijn gedacht in baksteen met ruime toepassing van bergsteen, zoowel vlak als gebeeldhouwd, vlechtwerk van gekleurde steen, lava émailleé, glas in lood etc. De daken zijn gedekt met leien en bekroond met gesmeed ijzeren hekken, windvanen etc.

Haarlem, 15 Maart '90. J. A. G. van der Steur,
Bouwkundig ingenieur.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

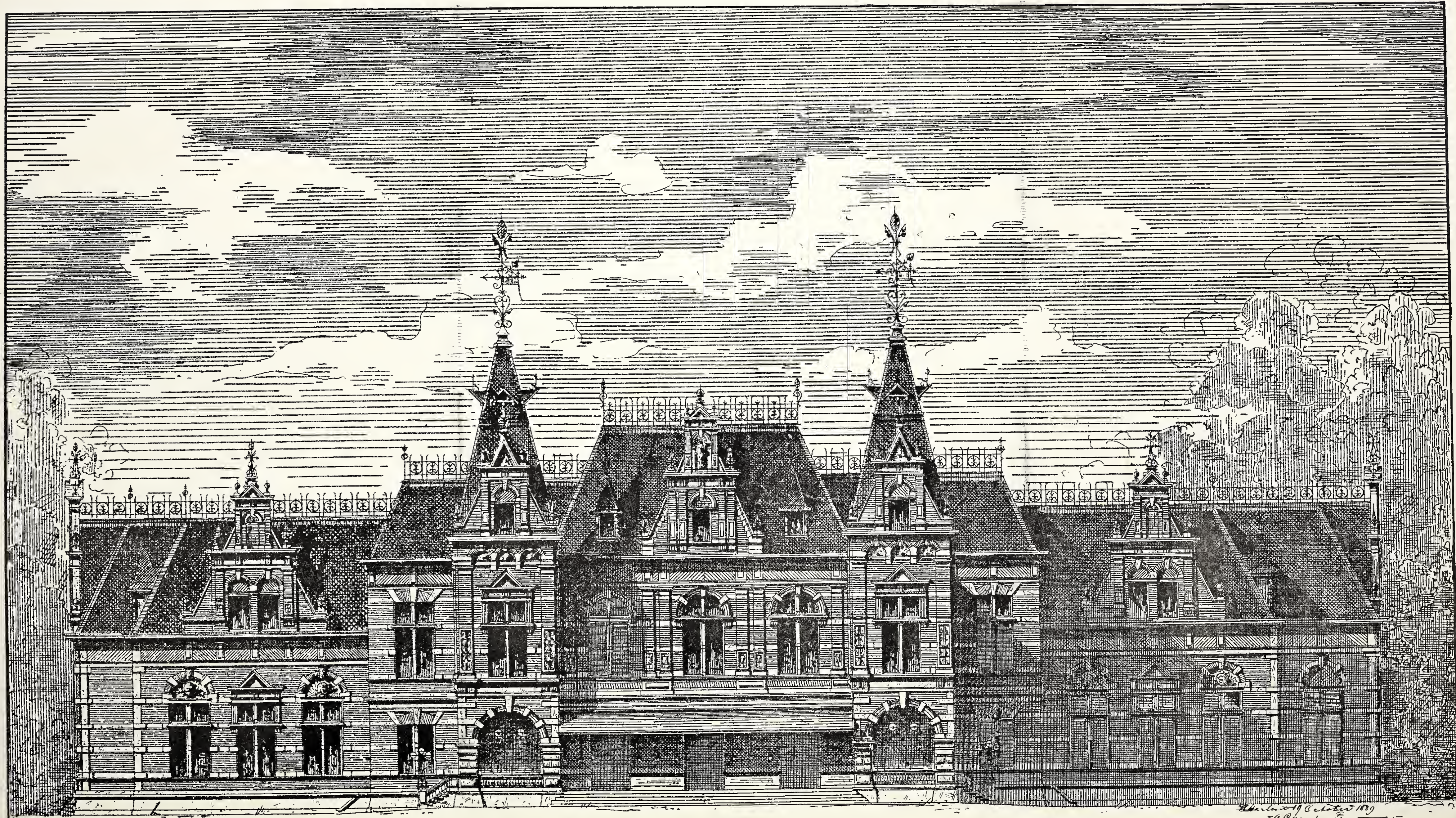
arijzenaars zijn slechts zelden in de gelegenheid om zich met het rijden op schaatsen te vermaken, en dan met groote tusschenruimten van tijd. Maar de Parijzenaar is vernuftig en weet zich te helpen, ook waar het zuiver genot geldt, al moet hij zelfs de natuur overheerschen. Laat ons billijk zijn en zeggen, dat een groot gedeelte van het menschdom niet anders is. Men is ook nooit tevreden; b. v. de winter is uit zijn aard voor het ijsvermaak aangewezen — of omgekeerd —, en nu wil men desniettegenstaande in den zomer toch genieten van de genoegens, die samengaan met een temperatuur onder het vriespunt. Daarom heeft Londen sinds 1876 een *Skating rink* te Chelsea, evenals Manchester en Southport.

Binnen weinige dagen zal nu ook te Parijs een dergelijke inrichting geopend worden, waarover het volgende kan worden medegedeeld.

Velen die in den laatsten zomer een bezoek aan de tentoonstelling brachten, hebben waarschijnlijk ook een voorstelling bijgewoond in de groote arena, de Gran Plaza de Toros, in de Pergolèse straat, of hebben minstens het fraaie model van de arena gezien in het bureau op den boulevard des Capucines, waar men kon uitzoeken op welke plaats men bij de voorstelling wilde zitten. Het is deze arena die, althans voorloopig, door den ingenieur Comboul tot skating rink is ingericht.

Het eigenlijke strijdperk voor het bevechten der stieren heeft een oppervlakte van 2500 M., en is nu veranderd in een reservoir waarin water kan gebracht worden tot een hoogte van 18 c.M. en dat kunstmatig kan bevriezen. Daartoe zijn op den bodem van het reservoir buizen gelegd, in 14 ieder op zich zelf staande afdeelingen, met een gezamenlijke ontwikkelde lengte van 16.000 M. De 14 afdeelingen nemen op een centraal punt hun oorsprong in een gemeenschappelijke aanvoerbuis, zijn regelmatig verdeeld over den bodem van het geheele reservoir, en monden allen op hetzelfde centrale punt weder uit in een gemeenschappelijke ontvangbuis. Op dit station kan men elke afdeeling onafhankelijk van de andere in werking stellen, dat is, door middel van kranen kan men in de buizen, die 4 c.M. inwendige wijdte hebben, het door groote drukking vloeibaar gemaakte ammonia-gas doen toevloeien; door de mindere spanning die in de buizen aanwezig is, wordt de vloeistof weder vluchtig, en onttrekt daardoor zooveel warmte aan het omgevende water, dat dit zeer spoedig bevriest. In een afzonderlijk gebouwtje zijn drie stoomwerktuigen geplaatst, die elk een toestel van Fixari in werking brengen om het ammonia-gas tot vloeibaren toestand te brengen. Een zeer krachtige pomp perst eensdeels deze stof in de gemeenschappelijke aanvoerbuis en verder in de 14 afdeelingen, en stuuwt haar tegelijkertijd door het geheele buizennet, naar de gemeenschappelijke ontvangbuis, waar de tot gas geworden vloeistof wordt opgevangen. Gedurende dien loop is eene koude ontwikkeld van 30°, ruim voldoende om het noodige water binnen korten tijd te doen veranderen in zeer hard ijs, dat een spiegelgladde oppervlakte aanbiedt. Het gas wordt verder naar de toestellen gezogen, om daar weder vloeibaar gemaakt te worden. Er heeft dus een kringproces plaats, waarbij, indien de inrichting het volmaakte nabij is, al zeer weinig ammonia-gas verloren zal gaan.

Van de arena waren alleen de zitplaatsen afgedekt. Het was bij de inrichting voor de skating rink echter natuurlijk noodig ook de ijsbaan onder dak te brengen. De wijze waarop dit geschied is, mag, uit een constructief oogpunt beschouwd, zeker leerzaam worden genoemd. De houten bekapping, die later door een ijzeren zal worden vervangen, wil ik daarom in het kort beschrijven.

ONTWERP VOOR EEN KURHAUS TE HAARLEM

Op den rand van het ronde reservoir zijn op afstanden van ongeveer 12 M. houten stijlen geplaatst, van 20 bij 25 c.M. zwaarte, die tot steunpunten dienen van de 15 sectoren waaruit de overkapping bestaat. De korte einden der sectoren komen boven het midden der arena te samen in een krans, die een wijdte heeft van 3.50 M. middellijn. Elke sector bestaat uit twee, straalsgewijze gelegde binten of liggers, bestaande uit een geconstrueerden balk van 24.70 M. lengte en 1 M. hoogte. Boven- en onderrand van elken ligger bestaan uit twee latten, elk hoog 9 c.M. en breed 7½ c.M., op elkander gelegd en dus gezamenlijk hoog 18 c.M., en geplaatst aan weêrszijden van kruislings gestelde latjes, die de middenrib vormen van den geconstrueerden vakwerkbalk. Het vakwerk, door onder- en bovenrand vastgekneld, bestaat uit latten van 2½ bij 5 c.M. De balk heeft in het samenstel dus iets van een hoofdligger eener ijzeren traliebrug. De constructie is een zeer lichte. Voor de overdekking van de beschikbare zitplaatsen en loges zijn uit de gemelde steunpunten in tegenovergestelde richting en helling, ook sectorvormige afdeelingen gelegd, op het hoogste punt aansluitende aan den vrij massieven vloer der bovenste zitplaatsen die nu boven het dak uitsteken, en alzoo van geen nut zijn voor de nieuwe inrichting. Dit dak steunt eenvoudig op balken, die een spanning hebben van 15 M. Elk vak kan als een verlenging beschouwd worden van het overeenkomstige vak dat een sector van het bassin overdekt. Door de twee tegenovergestelde hellingen, elk van 25 c.M. per 1 M., wordt dus boven de steunpunten een zakgoot gevormd. Onder deze zakgoot en om de boveneinden der vertikale steunpunten van de bekapping liggen een zevental gevlochten ijzeren koorden, om te verhoeden dat die steunpunten uitwijken door zijdelingsche drukking. Door gordingen tusschen de geconstrueerde spanten en kapbalken wordt een zeer lichte ondersteuning verkregen voor de eigenlijke dakbedekking, bestaande uit een zeer dikke soort doek met gekleurde strepen, in den handel voorkomende onder den naam van styroleum. Dit velum maakt een zeer gunstig effekt. In de overdekking van het bassin is een ringvormig gedeelte met glas bezet.

Het gebouw, waarin men groote feesten wil geven, zal inwendig electrisch worden verlicht. Om aan de koude te gemoet te komen voor de toeschouwers, worden in de loges en onder de overige zitplaatsen 10.000 stoven geplaatst, en op de wandelplaats om de ijsbaan een 20 tal verwarmingstoestellen.

Belangstellend zien de sport-liefhebbers de openstelling van de baan te gemoet 1); een ander deel der bevolking ziet reikhalzend uit naar nieuws over den herbouw der *Opèra Comique*. Dat vraagstuk schijnt intusschen nog niet veel nader tot de oplossing te zijn gekomen. Op de puinhoopen had zich een ondernemer van concerts Favart genesteld, die echter aanzegging heeft ontvangen om zijn tenten op te breken, en tegelijk met dit bevel van den minister van Schoone Kunsten werd door dezen een plan voor de herbouwing bekend gemaakt. Volgens dit plan, een der drie ontwerpen van den architekt Crépinet, zal de hoofdgevel gelegen zijn aan de place Boëldieu. De muur die den ouden schouwburg van de omringende huizen scheidde, en die een sterke proef heeft moeten doorstaan, kan behouden blijven. Tusschen dezen en een tweeden te bouwen muur, zullen op elke verdieping de gangen worden ingericht. Men verliest hierdoor ongeveer 1.5 M.. ten bate van de zekerheid op het tooneel, welke oppervlakte echter ruimschoots wordt terug gewonnen door 7 M. voorsprong dien het nieuwe gebouw op de place Boëldieu zal hebben. Behalve een eere-trap zullen ter weêrszijden drie trappen gebouwd worden, die door de geheele hoogte van het gebouw gaan, en een aanvang nemen bij den hoofdgevel.

Wanneer het ontwerp nog in Januari zoude zijn goedgekeurd, eerst door de Kamer, en dan door den Senaat, konden de werkzaamheden reeds in April een aanvang nemen; de architekt berekende, dat hij het gebouw voor het gebruik dan zou kunnen afleveren in December 1891. Zijne begrooting is ongeveer 3½ millioen francs. In de zitting van den Gemeenteraad op 24 Februari is echter voorgesteld, om den hoofdgevel aan den boulevard te plaatsen en het huis, dat daartoe moet worden afgebroken, voor rekening van de stad aan te koopen. Thans wordt weder over dit voorstel beraadslaagd; maar de kosten van aankoop schijnen den Gemeenteraad te doen terug schrikken, en men was het in de vergaderzaal niet eens, dat het nieuwe gebouw aan den boulevard des Italiens moest staan.

Alle groote steden hebben voortdurend hun kwesties. Die van het nieuwe *Paleis van Justitie te München* levert overmaat van stof voor de lokale bladen aldaar, naar aanleiding van de behandeling dezer voor de stad zeer gewichtige aangelegenheid in de Kamer der afgevaardigden. Algemeen is de wensch, dat eindelijk de zaak beslist zal worden, want 't is maar al te waar, dat de rechtsgebouwen in München slecht zijn in alle opzichten, en niet eens voldoen aan de eischen der hygiene, en der hoofdstad onwaardig. De bladen spreken van een Justitie-pakhuis, dat al sinds vele jaren had moeten verdwijnen. Maar een voorganger van den tegenwoordigen Minister heeft de zaak geenszins gediend door de mededeeling, dat 3 millioen R. Mk. voldoende zouden zijn om een nieuw gebouw te stichten. Die som was veel te laag geraamd, en zij heeft bij velen de meening doen ontstaan, dat een eenvoudig en min kostbaar gebouw voldoende zou zijn. Velen, die niet alleen aan het eigenlijke nut van een gebouw denken, vreezen nu, dat men den architekt te enge grenzen zal aangeven wat de eischen van schoonheid betreft, die een stad als München zeker niet over het hoofd mag zien. Reeds heeft Prof. Fr. Thiersch een ontwerp gemaakt dat, meer dan 9 millioen R. Mk. kostende, in alle opzichten als grootsch en practisch wordt geschilderd, als een rechtsgebouw van idealen aard en een model voor de geheele wereld. De Minister en de ontwerper hebben een aantal groote steden bezocht om daar gebouwen voor een zelfde doel te bezichtigen, maar zij hebben geen wêerga van het toekomstige Münchener gebouw — zelf niet in Brussel? — kunnen ontwaren. Maar, de toekomst is nog duister. In de kamer der afgvaardigden is men het volstrekt niet eens; men hecht daar veel gewicht aan de kosten. Buiten de kamer daarentegen wenscht men een prachtig paleis, geen gebouw dat alleen aan de eischen van het nut op heden zal behoeven te voldoen. Men wijst er op, dat solide bouwen, goedkoop bouwen is, althans op den duur. Als

1) Er loopen te Parijs geruchten, dat de ondernemer reeds failliet is.

voorbeelden worden de in de laatste jaren te München verrezen woonhuizen van partikulieren aangehaald, waarbij de beste materialen werden gebruikt, omdat dit in een klimaat als te München zeer noodig is. Het rechtsgebouw eischt geen overbodig of kleingeestig sieraad, maar dadelijk te begrijpen soliditeit, groote lijnen en sierlijke verhoudingen, waaruit ernst en adeldom spreken. Men vreest nu beknibbeling op de bouwsom, vooral door het weglaten van natuurlijken steen, wat door enkele afgevaardigden wordt verlangd. In den omtrek der stad zijn namelijk wel steenbakkerijen, maar geen groeven, zoodat de bergsteen er vrij duur is. In het land zelve is die elders echter in ruime mate te vinden. Waar in de Kamer sommige afgevaardigden van oordeel zijn, dat door een grootsche stichting niet te veel voor de hoofdstad moet gedaan worden waartoe het geheele land moet bijdragen, daar mag men hen van buiten de kamer wel waarschuwen zich niet in de eigen vingers te snijden door al wat luxe genoemd wordt te schrappen; juist die luxe, hier de bergsteen, komt het geheele land ten goede.

München beroemt zich te recht, met het geheele land, op haar kunstschatten; zij is trotsch op haar schilderijen, beelden en niet het minst de bouwwerken van Koning Ludwig I. Die groote erfenis is een vingerwijzing en moet aangroeien. Sinds de laatste 25 jaren verrezen er slechts twee monumentale gebouwen: de Polytechnische School en de Akademie. Het is dus niet te veel gevergd, dat het nieuwe Justitiegebouw een waardig monument worde uit een tijd, waarin zoovele kunsten in de hoofdstad een hooge vlucht hebben genomen; men toone daarom, dat men ook wat voor de archi-kunst over hebbe. Laat het nageslacht niet aanteekenen: in het laatst der 19e eeuw bouwde men in München eene Justitie-kazerne ter vervanging van het toenmaals voor het gebruik ongeschikt geworden Justitie pakhuis, terwijl ongeveer in de zelfde periode te Hamburg een raadhuis werd gebouwd, dat 9 à 10 millioenen kostte, en te Berlijn een gebouw voor den Rijksdag, waarvoor 37 à 39 millioenen R. Mk. werden beschikbaar gesteld.

Voor München is het te wenschen, dat het grootsche plan van Prof. Thiersch zal zegevieren, even als de plannen voor de *bebouwing der Isar-kaden*, waarvan iets goeds is te verwachten. Deze gewichtige kwestie kwam onlangs in den gemeenteraad aldaar ter tafel. Wat daar verhandeld is, en wat daaraan vooraf ging, is echter ook niet onbelangrijk voor hen die wat gevoelen voor rationeele en artistieke uitbreiding van steden; in het kort zij er daarom wat van medegedeeld.

Ten gevolge van een magistraatsbesluit werd door de stedelijke beambten een ontwerp gemaakt voor de bebouwing van de kaden van de rivier de Isar, ter plaatse waar de laatste tentoonstelling van kunstnijverheid werd gehouden. In de plannen waren natuurlijk alle wenschen van het stadsbestuur opgevolgd. Het voornemen om alle huizen achter één gevel te brengen kon echter bij velen geen genade vinden; men bepleitte de onwaarheid van deze eenvormigheid, en wilde bovendien aan de toekomstige bouwers meerdere vrijheid laten. Er werd alzoo een tweede ontwerp gemaakt, waarbij de gevel van elk huis op zich zelf naar verkiezing kan worden behandeld, onder beding dat aan enkele grondvormen moet worden vastgehouden. Dit ontwerp is door een Commissie onderzocht, en goedgekeurd. Daarbij werden bepalingen gemaakt als de volgende: een der huizenblokken zal een architectonisch geheel moeten vormen, doch de versiering en verdiepingshoogten van elk huis mogen naar welgevallen gekozen worden; de gebouwen op de hoeken en in het midden, moeten volgens aan te geven rooilijn een voorsprong hebben; de voorsprongen op de hoeken moeten tot arkaden worden ingericht; op den hoek van een der straten wordt voorgeschreven een gebouw van één verdieping hoog, dat een terras moet aanbieden. Voor een ander blok huizen wordt bepaald, dat een middengedeelte van het front drie of vier verdiepingen hoog moet zijn, en de beide vleugels twee of drie. Intusschen moeten alle ontwerpen, vóór dat met bouwen een aanvang wordt genomen, aan de goedkeuring van het dagelijksch bestuur worden onderworpen.

Men ziet, dat het ernst is, om op de zoo gunstig gelegen bouwterreinen iets goeds te maken en de eischen van de bouwkunst niet uit het oog te verliezen. En, niettegenstaande al de voorwaarden die de gemeente voor het bouwen op de haar in eigendom toebehoorende gronden stelt, waren reeds vóór de definitieve vaststelling der plannen verkavelingen verkocht voor vrij hooge prijzen (9 R. Mk. per vierk. voet).

Wanneer men de besprekingen in den gemeenteraad van München had bijgewoond, dan zou men gehoord hebben, dat misschien (?) even als elders, personen medespreken die niet het minste begrip van, gevoel of zelfs goeden wil voor uitbreiding hunner stad in haar eigendommelijk karakter hebben. Wat zij misschien even of ter nauwernood ter Secretarie hebben ingezien, maar waarover een vakman langdurig gepeinsd heeft, zal men hooren afmaken met een paar woorden, of verwateren door wijzigingen op verschillende manieren; om eindelijk bewaarheid te zien, dat de saus hoe langer hoe dunner wordt, naarmate het aantal koks grooter is; de chef-koks zijn gewoonlijk zóó in de minderheid, dat de condimenti die zij in de saus willen doen, vóór dat zij tot bestemming komt van de punt van hun mes wordt geblazen door wet- en letterwijzen, en financiers. Maar al bleken velen het behartigen der belangen van de stad van Ludwig I niet te begrijpen, het meerendeel zegevierde toch en geloofde nog aan eischen die aan een groote stad der kunsten moeten gesteld worden. Het ontwerp met alle voorgestelde bepalingen is met groote meerderheid aangenomen, niet omdat het van het stadsbestuur uitging, maar omdat dit zorg had gedragen iets goeds ter tafel te brengen.

Ik wijk misschien wat veel af, maar ik kan niet nalaten de bij mij opdoemende vraag neer te schrijven, of het geen parodie gelijk is, namen als die van Jacob van Campen, en anderen, te vereenzelvigen met buurten, tot stand gekomen naar een ontwerp waarin met het beste microscoop geen enkele kunstzin-microbe is waar te nemen.

Het is altijd goed, dat belangrijke bouwterreinen in handen zijn van een stad, die dan ook eischen kan stellen om te bouwen. Wanneer echter terreinen in handen van partikulieren zijn, dan wordt dat voorschrijven moeielijk, en allicht beschouwd als een inbreuk op de persoonlijke vrijheid; gewoonlijk zijn dan tevens grootsche denkbeelden uitgesloten, omdat de speculanten

zooveel mogelijk winst willen maken. Men kon dan ook niet veel verwachten van de bebouwingsplannen op de terreinen der voormalige Hollandsche Gasfabriek te Amsterdam, die men kan aanvragen bij de(n) raad van bestuur der Hollandsche Maatschappij' tot exploitatie van bouwterreinen te Amsterdam. Volgens dat plan wordt de Wetering Schans voor de oude kantoorgebouwen der fabriek 20 M. breed; daar komt een blok huizen te staan met gevelbreedten van 6.60 M., en daarachter huizen van 6.1 M. breedte, aan een straat van 15 M. Achter dit blok komt een tweede, met de zelfde verdeeling van huizen, maar nu de rijkste, die 50 cM. breeder zijn dan de overigen, aan de Witsenkade gelegen, die daar pl. m. 12 M. breed is. De beide blokken zijn 216 M. lang en 45.15 M. diep. De huizen op het terreintje aan de Lijnbaansgracht worden 6.30 M. breed. De straat tusschen de blokken mondt aan de eene zijde in het Wetering plantsoen uit, en aan de andere in een straat van pl. m. 15 M., gevormd door een blok huizen tusschen de Pieter Pauwstraat en de beide beschreven blokken. Men ziet, er wordt van het terrein gehaald wat er van te krijgen is. ELJEN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING UTRECHT, 11 Maart 1890. In verband met het genomen besluit tot het uitschrijven van een prijsvraag, werd door het bestuur als onderwerp voorgesteld: een gevel voor een winkelhuis breed 7.50 meter, met afzonderlijken opgang, staande aan een gracht of plein, doch geen hoekhuis; en voorts het bestuur der afdeeling Leeuwarden uit te noodigen om als jury op te treden. Dit werd goedgekeurd, en tot medewerking zullen alle bouwkundigen in de provincie Utrecht worden uitgenoodigd.

Mede werd, op voorstel van het bestuur, vastgesteld om den jaarlijkschen tocht — zoo mogelijk in de 2e helft van Juni — te doen naar Hoorn en Enkhuizen.

Als afgevaardigen naar de algemeene vergaderingen der Maatschappij in 1890 werden benoemd de heeren Alb. Nijland en I. H. J. van Lunteren, terwijl de heeren A. J. Vreeswijk en J. T. Kok resp. als hunne plaatsvervangers zullen optreden.

Een kort verslag der afdeeling over 1889 werd goedgekeurd ter inzending aan het bestuur der Maatschappij.

Naar aanleiding van het genomen besluit in de vorige bijeenkomst, onderwierp het bestuur aan de goedkeuring der leden: een schrijven gericht aan de commissie der vereeniging van Burgelijke Ingenieurs, benoemd tot het opmaken van een ontwerp voor algemeene administratieve voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren. In dit schrijven — wat de goedkeuring der leden mocht wegdragen — geeft het bestuur aan de genoemde commissie in overweging, om § 5 »Borgtocht" aan te vullen.

1⁰. met een bepaling waaruit zal blijken, in wiens berusting zullen worden gesteld, de gelden ad 10°/₀ der aannemingssom door den aannemer te storten ingevolge I*a* van genoemde §; en

2⁰. door het opnemen van een § waarbij de aannemer het recht ontvangt om zijn inschrijving — binnen 8 dagen na de besteding — te kunnen terug trekken, bijaldien het mocht blijken, dat de besteder niet solide is, of weigert — des gevraagd — een borgtocht te stellen tot nakoming van zijn finantiëele verplichtingen, omdat de aannemer, vooral wanneer de besteding buiten de plaats zijner inwoning wordt gehouden, niet altijd in staat is, om — vóór de besteding — de noodige inlichtingen daaromtrent in te winnen.

De ingekomen rapporten op vraag VIII en X werden hierna behandeld en goedgekeurd na uitvoerige bespreking, en zullen met het rapport op vraag I, II, III aan het bestuur der Maatschappij worden gezonden.

Ten slotte bracht de voorzitter ter kennis van de leden: de voorstellen die thans bij den Gemeenteraad in behandeling zijn, tot wijziging van de »Verordening op het bouwen en sloopen," en door den secretaris werd daarbij een voorstel ingediend, daar z. i. art. 14 wel eenige wijziging mocht ondergaan. Het vergevorderd uur echter was oorzaak, dat men hieromtrent niet tot eenstemmigheid kon geraken, waarom deze zaak werd aangehouden tot een volgende bijeenkomst.

PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling 's Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is de volgende prijsvraag uitgeschreven:

Halte-gebouwtje met wachterswoning, voor een Stoomtram in eene landelijke streek.

Het gebouwtje moet worden geplaatst in vrije omgeving, met den voorgevel op minstens 3 Meter afstand evenwijdig aan de trambaan en den straatweg gelegen.

Het gebouwtje moet bevatten:

1°. een wachtkamer groot ± 20 M². met loket voor plaatskaartjes, privaat en twee urinoirs;

2°. eene wonig voor den wachter, bevattende gelijkvloers, eene woon- en zitkamer, keuken en privaat; hierboven twee slaapkamers met zolder.

Men verlangt de platte gronden, twee gevels en twee doorsneden op de schaal van 1 : 100, en een der gevels en doorsneden op de schaal van 1 : 20, met aanduiding der constructie en bedoelde materialen.

Een perspectiefteekening strekt tot aanbeveling.

De stijl van het gebouwtje en de wijze van behandeling der teekeningen worden aan de keuze van den ontwerper overgelaten, met dien verstande, dat de bekroonde de verplichting op zich neemt de teekeningen voor reproductie (photolithographie) geschikt te maken.

De beoordeeling der vijf beste ingekomen antwoorden geschiedt naar het aantal toe te kennen punten.

De Jury brengt verslag uit van deze antwoorden met vermelding van het aantal punten aan elk toegekend en de redenen die daartoe geleid hebben.

Het aantal toe te kennen punten bedraagt:
voor de indeeling 8, voor de aesthetische waarde van gevels en doorsneden 5, voor de détails en constructie 5, voor de behandeling der teekeningen 3, voor de perspectief 4.

De Jury beschikt over eenen prijs van *f* 100.—, te verdeelen tusschen de twee beste antwoorden in verhouding naar het aantal behaalde punten. Op voorstel der Jury wordt aan het beste antwoord, als bekroning, bovendien het Getuigschrift der Afdeeling uitgereikt.

Ter beantwoording dezer prijsvraag worden uitgenoodigd de leden der Maatschappij en harer afdeelingen.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De stukken ter beantwoording dezer prijsvraag moeten vrachtvrij worden ingezonden vóór of op 1 September 1890, aan het adres van den Secretaris, Groenewegje N°. 26 te 's Gravenhage.

Later ingekomen stukken blijven buiten beoordeeling.

Art. 2. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een spreuk of motto en voorzien van een gezegeld naambriefje, alwaar op het adres bedoeld motto is herhaald en dat van binnen zal inhouden den naam, voornaam, de betrekking en woonplaats van den inzender. Alle stukken moeten aan de achterzijde gemerkt zijn met een geheim teeken, op te geven bij de terugvordering.

Art. 3. Behalve het opschrift moeten het letterschrift op de teekeningen, de naambrief en de bijbehoorende stukken met een andere hand dan die van den inzender geschreven zijn.

Alle toelichtende beschrijving der teekeningen moet uit geteekende letters bestaan.

Art. 4 De ontwerpen worden ter beoordeeling gesteld in handen eener Jury van drie leden, de heeren J. W. H. Berden, lid van het Bestuur der Afdeeling 's Gravenhage; Ed. Cuijpers, Architekt te Amsterdam; en H. J. Jesse, Architekt te Leiden.

Art. 5. De niet bekroonde stukken moeten vóór 1 November 1890 afgehaald worden bij den Secretaris der Afdeeling op vertoon van de spreuk of het motto op de teekening aangegeven.

Hieraan niet op den bepaalden tijd voldaan zijnde, vervallen de stukken aan de Afdeeling.

Het Bestuur der Afdeeling:
H. J. MONDT, Voorzitter.
P. TIRION, Secretaris.

RAPPORT van de Centrale Commissie tot bevordering van wedstrijden van handwerkslieden in Nederland, over de ontwerpen ingekomen op de door haar uitgeschreven prijsvraag voor: »de schets van een buitengewoon Eere-Diploma".

Deze prijsvraag mag, zoowel wat betreft het aantal inzendingen, als wat het gehalte van het meerendeel der ontwerpen aangaat, als bijzonder geslaagd worden beschouwd.

De centrale commissie brengt een woord van dank aan de inzenders voor de belangstelling die de door haar uitgeschreven prijsvraag bij hen mocht ondervinden.

45 ontwerpen werden ingezonden, (zie Bouwkundig Weekblad n°. 10 van 8 Maart j.l.).

Bij de eerste onderlinge vergelijking vielen de navolgende ontwerpen uit: 1, 4, 6, 11, 14, 16, 17, 22, 25, 26, 28, 31, 35, 41 42, 43 en 45.

Bij de tweede onderlinge vergelijking vielen de navolgende ontwerpen uit: 5, 8, 9, 12, 13, 18, 19, 21, 24, 29, 33, 34, 38, 39 en 44.

Na aandachtige beschouwing en onderlinge vergelijking werden nu ook de navolgende 8 ontwerpen als minder voor het doel geschikt of minder artistiek wat compositie of uitvoering betrof, ter zijde gelegd: 3, 7, 10, 20, 23, 27, 32 en 40.

Ten slotte bleven dus de navolgende ontwerpen over: 2, 15, 30, 36 en 37.

Met algemeene stemmen werd nu door de Centrale Commissie N°. 15, motto Travail, bekroond. Dit ontwerp staat veel hooger dan een van de overige ingezonden ontwerpen.

De ontwerper heeft de bedoeling van de prijsvraag uitstekend begrepen; het diploma is zeer geschikt voor het doel waarvoor de commissie zich voorstelt het te gebruiken.

De teekening en de groepeering verraden een meesterhand.

De commissie heeft dan ook niet geaarzeld den ontwerpen de opdracht te geven voor de uitvoering van het Eerediploma.

De commissie laat hieronder enkele korte opmerkingen over de 4 ontwerpen, die met het bekroonde ontwerp het meest in aanmerking kwamen, volgen. Motto: Weten en Werken. Dit diploma is aantrekkelijk van verhouding en kleur. Er is weinig overeenstemming tusschen de onderdeelen, en het figurale gedeelte laat veel te wenschen over. Motto: Streven naar het schoone. Dit ontwerp is aangenaam van kleur en niet ontbloot van artistieke opvatting. Het is minder geschikt voor het doel. De plaats voor de inscriptie is niet gelukkig gekozen.

motto: figuur met N. N. Dit ontwerp is niet gelukkig wat samenstelling, plaats en groote van de onderdeelen, betreft. De plaatsing van de groep figuren in de hoofdletter is minder gelukkig gekozen. Wat de uitvoering betreft maakt dit ontwerp evenwel aanspraak op bijzondere vermelding.

motto: Spes. Dit ontwerp heeft eigenaardige verdiensten in teekening en groepeering. Het is echter in onderdeelen onrustig en kenmerkt zich door een wel wat ongemotiveerde keuze en plaatsing van de onderdeelen.

Vervaardiger van het bekroonde ontwerp bleek te zijn de heer G. Sturm te Amsterdam.

De Centrale Commissie,

F. H. van Malsen.
J. M. Elias.
J. R. de Kruijff.
J. Zaaijer Azn.
W. B. van Liefland.
P. du Rieu Fzn.
Th. C. Lasthuizen.
B. H. Heldt.

's-Gravenhage, / Amsterdam, Maart 1890.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Het is bij de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst de gewoonte de jaarlijksche tentoonstelling op een Zondag te openen, zoo ook nu weer. Elk lid van de Maatschappij, die de rustdag beschouwt als een van God ingestelde dag om die Hem te wijden, zal daarmede geen vrede kunnen hebben, zoodat geen hunner daaraan kan deelnemen. Dientengevolge wordt dat deel van de leden buitengesloten, wat toch niet in de bedoeling van het Bestuur ligt.

Het is daarom dat ik, »en zeker wel uit naam van alle leden die met mij van hetzelfde gevoelen zijn," het Bestuur op deze zaak opmerkzaam wensch te maken, ten einde te verkrijgen, dat de tentoonstelling noch op een Zondag geopend worde, noch des Zondag's toegankelijk zij.

Die leden, die van hunne instemming blijk willen geven, zullen zeker gaarne hun naamkaartje zenden aan den ondergeteekende.

Voor de opname dezer regelen betuig ik u, hooggeachte Redactie, mijn vriendelijken dank.

Amsterdam, 11 Maart 1890. T. E. KUIPERS.

BERICHTEN.

De gemeenteraad van Alkmaar heeft besloten, »aan den Staat in eigendom af te staan, de benoodigde ruimte voor het stichten van een rechtsgebouw met huis van bewaring, in het Zuidoostelijk gedeelte van den Geesterhout, behoudens nadere overeenkomst wat de juiste grootte en begrenzing van het terrein betreft."

Worden deze aanhangige plannen uitgevoerd, dan krijgt de gemeente wederom de vrije beschikking over den afgebranden vleugel van het Raadhuis.

Aan B. en W. werd verzocht een plan in te dienen tot verkorte gemeenschap van het nieuwe Rechtsgebouw met de stad; komt een dergelijk plan tot uitvoering, dan zal een van Alkmaar's fraaie Singelgrachten zeer veel aan schoonheid verliezen.

Bij de Regeering bestaat nog het plan om de celgevangenis alhier met ruim 100 cellen uit te breiden.

In de Donderdag j.l. geleden vergadering van den Gemeenteraad te Utrecht, werd een voorstel van Dr. P. Tempelman van der Hoeven aan de orde gesteld, betreffende het te stichten Akademie gebouw te Utrecht, om aan de heeren bouwmeesters de vraag te stellen, op welke wijze het gebouw zal kunnen worden gesticht op de bestemde terreinen, zonder aanraking met of aansluiting aan de Rijksgebouwen.

Op een nader te bepalen dag zal dit voorstel behandeld worden.

Te Dordrecht overleed op 62 jarigen leeftijd de heer Dirk Volker, die zich een grooten naam heeft verworven als aannemer van omvangrijke werken.

In de laatste dagen van Juni of September a. s. zal te Ulm een groot feest worden gegeven bij gelegenheid van de voltooiing van den hoofdtoren van de Münsterkerk aldaar, welke eenige meters hooger zal worden dan de torens van den Dom te Keulen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Door B. en W. van Utrecht worden sollicitanten naar de betrekking van Directeur der Gemeentewerken aldaar uitgenoodigd, zich vóór 21 Maart a. s. per gezegeld adres tot hen te richten. De jaarwedde is *f* 5000.—

Eene oproeping was reeds als advertentie geplaatst in het vorige nummer van dit blad.

Door B. en W. van 's-Gravenhage is aan den Gemeenteraad eene voordracht ingediend voor de benoeming van een directeur der Gemeentewerken aldaar, waarop zijn gesteld de heer J. A. Lindo, directeur der Gemeentewerken te Arnhem, en J. H. Neiszen, adjunct-directeur der Gemeentewerken te Rotterdam.

VRAAGBAAK.

Vraag 105. Hoe lang moet, mag of kan eene calque-teekening bij behoorlijken helderen zonneschijn in een raam zitten om een goede afdruk te krijgen (lichtdrukteekening) en hoelang moet ze in 't water gedompeld blijven.

Na ze uit het water genomen te hebben, kan men ze dan in de zon ophangen?

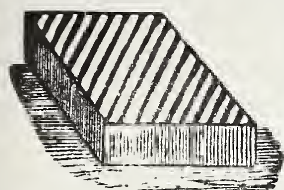
Is er nog verschil in lichtdrukpapier, en kan dergelijk papier niet bederven door lang liggen?

Is het noodig dat men inkt wrijft of is de vloeibare van Sleicher en Schüll voldoende voor de calque?

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

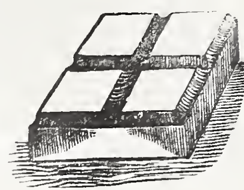
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6281 FRED. STIELTJES & C^O., Keizersgracht 745, Amsterdam.

FOLKERS & C^O.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

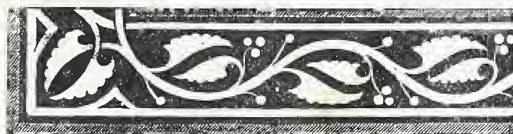

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw,
tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

Directe aanvoer
6282 VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche
en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere BOUWMATERIALEN.

DE LINT & C^O. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6283
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condITIËn. 6285

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

6284
JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C^O.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

6286

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende
TEEKENINGEN.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.
6287

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het Bouwkundig Weekblad en Bouwkundig Tijdschrift, als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
Heerengracht 246 Amsterdam.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6271
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6272

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

6273

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6274

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6275

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

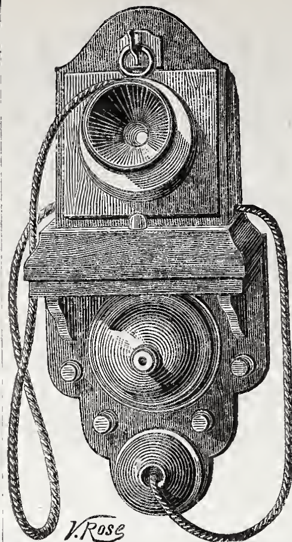
Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6276 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN

voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en
CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6277

Referentiën van hier te lande uitgevoerde installaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —

GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6278

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6279

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

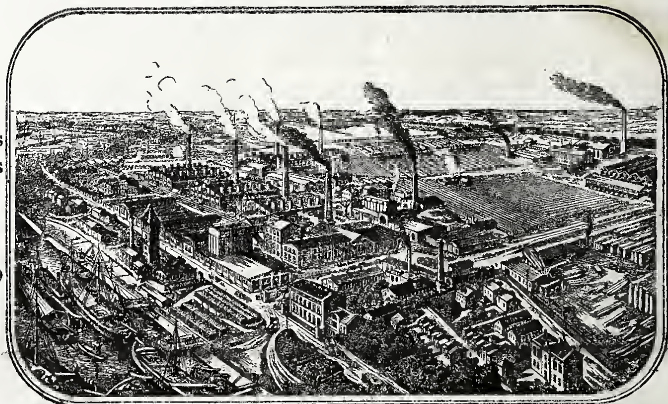
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6280

onder lagen druk.

Systeem **BECHEM & POST** te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

22 MAART 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De tentoonstelling der „Schetsen voor een Buitengewoon Eerediploma" ten behoeve der Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor Handwerkslieden in Nederland, welke gehouden wordt in het Maatschappelijk Gebouw, wordt Zondag 23 Maart des namiddags ten 4 ure gesloten.

Deze tentoonstelling i kosteloos toegankelijk.

Internationale Kunsttentoonstelling te München.

Alle stukken betreffende deze tentoonstelling, die van af 1 Juli tot half October a. s. te München zal worden gehouden, en waarvoor de opgaven tot deelneming vóór 1° Mei a. s. moeten geschieden, zijn te verkrijgen, zoo lang de voorraad strekt, aan het bureau der Maatsckappij tot bevordering der Bouwkunst.

EEN EN ANDER OVER ZWITSERSCHE SCHOLEN.

In de voorlaatste vergadering van de Afdeeling Amsterdam der „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" deed de heer J. H. Leliman eenige mededeelingen omtrent den bouw van scholen in Zwitserland.

Als inleiding zeide de spreker het volgende:

Het lager, middelbaar en hooger onderwijs heeft in vele landen van Europa, sedert de laatste kwart eeuw, heel veel verandering en verbetering ondergaan, en is derhalve iedere afdeeling een tamelijken bloei en hoogere vlucht deelachtig geworden.

Dank zij den voorstanders en steuners van dat onderwijs in Nederland, heeft het ook daar een zekere trap van volmaking bereikt, die aan jong en oud ten goede komt en tot dankbaren zin noopt. Vooral moet dat het geval zijn met betrekking tot de gebouwen, de lokalen, de schoolzalen der gemeente inrichtingen, en ofschoon er nog vele bijzondere en particuliere, zelfs secte en andere scholen zijn, die bij gebrek van geld en liefhebberij dringend verandering in distributie, in kubieken inhoud, in verlichting en vooral in de luchtverversching noodig hebben, erkent ieder ingezetene de groote verbeteringen, die reeds zijn daargesteld.

Er zijn landen van gelijke en zelfs mindere bevolking dan Nederland, die reeds sedert het begin dezer eeuw loffelijk in deze zijn voorgegaan. Zwitserland, geëerd en geprezen op het punt van onderwijs, staat bovenaan. Wellicht is het uwe vergadering, waar ongetwijfeld ook scholenbouwmeesters zitting hebben, niet onwelkom het een en ander over de Zwitsersche scholen te hooren.

Na te hebben medegedeeld, dat het volgende voornamelijk was vertaald uit een voordracht, die de architekt Hinträger te Weenen heeft gehouden ter *„Oostenrijksche Architekten en Ingenieurs Vereeniging"* aldaar, zooals die ten deele is overgenomen in het fransche tijdschrift: *„la Semaine"* van 1889, zeide de spreker het volgende:

De scholen in Zwitserland zijn der nadere kennismaking ten volle waard, want in dat heerlijke land is vooral het lagere onderwijs tot een hoogen graad van volkomenheid gebracht.

De staat en de gemeenten geven elk jaarlijks voor de openbare lagere school 5 à 6 francs, dat is 2½ à 3 gulden subsidie per kind uit; en weten met dit geld als 't ware te woekeren. In de kantons Zürich, Glaries, St. Gall en Neufchatel klimt die som nog hooger, voor het platteland. Op de 2.850.000 inwoners genieten 834.000 arme kinderen gratis en kostelijk lager onderwijs, gegeven door 8.400 leeraren in meer dan 7000 scholen.

De gebouwen zijn eenvoudig, degelijk en vooral doeltreffend, bijna altijd op het fraaiste gedeelte der steden of dorpen geplaatst, en staan immer vrij op een open ruimte. De brave kloeke Zwitsers noemen ze hunne „*Volkspaleisjes*", welke naam geheel juist is als men bedenkt, dat kleine steden als Arau en Toffingen scholen van eenige honderd duizend franken hebben daargesteld voor hunne bevolking die beneden de 5000 zielen is. En, let wel, geen penning van de bouwsom is voor valsche sier en pracht uitgegeven. De Zwitser is spaarzaam. Hij betaalt gaarne, maar nooit bouwt hij scholen of hij vereenigt het nuttige bij het meest doeltreffend aanzien zoo binnen als buiten.

Het lager onderwijs kost gemiddeld 34 francs per scholier en per jaar. Deze som verlaagt zich in het landelijke kantons en stijgt zelfs tot 76 franken in het kanton Bazel-stad.

Elk kanton heeft te voorzien in zijn eigene schooluitgaven. De wet verplicht de gemeenten, dat zij hunne te stichten scholen — in plan — ter goedkeuring moeten aanbieden.

In de kantons Zürich, Bern, Fribourg, St. Gall, Bazel-stad, Appenzell en Schaffhausen bestaan reglementen en vaste voorschriften voor de terreinen, de oriënteering, de klassenindeeling, de luchtververschina, de verwarming, de lichtaanvoer, de ligging en inrichting der trappen, gangen, portalen, gymnastiek- en teekenzalen en natuurlijk ook voor de retiraden, den inwendigen dienst, het mobilair en de schoolbehoeften. Fribourg en Bern houden er type-plannen op na. Van deze mag niet worden afgeweken, allerminst voor de scholen op het vrije platteland.

In het kanton Bern staan b.v. van de 855 schoolgebouwen, 748 geheel vrij op een plein, te midden van een tuin en van open gymnastiek- en speelterreinen omringd. De school van Hottingen heeft tot voorbeeld van zeer vele anderen gediend. Daar, en bijna overal, is de ligging hoofdzaak, want deze staat in zeer nauw verband met de windstreken en het hemellicht, voor de klassekamers.

De baksteen was, is en blijft voor de Zwitsersche scholen het voorname bouwmateriaal. Op het land wordt er dikwerf met hout gebouwd, zelfs in zeer eigenaardige vormen, den Zwitsers even dierbaar als eigen. In dat geval rust de houtconstructie op een steenen onderstel. De schoolkamers liggen beneden, de woning van den onderwijzer onder de hooge Zwitsersche bekapping. De gemeenten Basel en Hottingen bepleiten den schoolbouw, hetzij als parterre, of ook op verdiepingen te plaatsen. De gedachte om enkel een rez-de-chaussée te bouwen, vindt zijn grond in de wenschelijkheid dat voor alle klassen het licht zeer hoog en van den linkerkant behoorde in te vallen. Doch dit voordeel offerde men vaak op ten bate eener betere indeeling, eener mindere oppervlakte, een meer karakteristiek aanzien. Dientengevolge worden ook de verdiepingen vaak tot schoolkamers ingericht. Het aantal dezer kamers of klassen regelt zich naar behoeften. Vrij algemeen bouwt men thans geene scholen, als die van zes tot twaalf klassekamers tellen. Te veel kinderen bij een, strijdt in Zwitserland tegen de regels der gezondheidsleer, en is daar uit het oogpunt eener voortplanting van ziekten niet gewild. Iedere klasse bevat nooit meer dan vijftig scholieren. Pedagogische wetten bepalen de oppervlakten der schoolkamers, die der hygiene stellen de hoogten, den kubieken inhoud vast.

De wijze van verlichting maakt bij den bouw der scholen een zeer voornaam punt uit. De oriënteering der schoolkamers wordt gelast ten zuid-oosten, doch wel eens met afwijking in de richting naar het noord-westen en het zuiden. De richting vlak zuidwaarts en naar het noordoosten worden vermeden wegens de hitte ter eenre, en de koude of de vocht ter andere zijde. Bij de teeken- en gymnastieklokalen let men daar niet op. De eerste behoeven noorderlicht, de tweede kunnen zelfs op de koude liggen, ten bate der meest gezonde lichaamsbewegingen.

Deze oriënteering werd reeds in 1855 door eene commissie uit de stad Bazel, na rijpe overweging, vastgesteld. Hiertegen protesteerde de gemeentebouwmeester, die de vensters van 72 der 100 scholen op zijn wijze deed plaatsen. Hij grondde zich op het feit, dat de zonnestralen des zomers van 8—10 en van 2—4 uur des namiddags, dat is gedurende den schooltijd, in de lokalen zeer hinderlijk waren, ondanks binnengordijnen en buitenschermen.

De lichtvensters reiken tot aan de zoldering.

De verhouding der te verlichten oppervlakten staat tot die der ramen als 5 : 1, somwijlen als 6 : 1 bij gebouwen die geheel vrij staan.

De scholieren krijgen het hemellicht van de linksche zijde en van achteren, nooit rechts of van voren, volgens het voorschrift der kantonale wetten.

Op de 219 scholen telde men 72 schoolklassen van drie zijden verlicht, 82 van twee kanten en slechts 65 stuks die van ééne zijde het daglicht ontvingen. Eene verlichting langs 3 zijden is af te keuren en voor het plaatsen der banken zeer ongunstig.

Wat de verwarming en de ventileering der lokalen betreft, deze geschiedt op verschillende wijze, doch altijd met zorg en op vastgestelde tijden. Zoowel het meest eenvoudige als het meest compleete centrale stelsel vindt zijn toepassing, hetzij met stoom of heete lucht, meestal vervaardigd door de heeren Gebroeders Sulzer te Winterthür, zeer beroemd in dat onderdeel. Nergens wordt verkeerde zuinigheid toegepast. Overal verkrijgt men de meest bevredigende uitkomsten. Waar gebreken zijn, trachten deze specialiteiten ze weg te nemen. Verwarming en luchtverversching gaan veelal te zaam of staan in verband met elkander. Aan willekeur der onderwijzers wordt al zeer weinig overgelaten.

Wat de plaatsing der retiraden betreft, deze verschillen. Ten plattelande zijn ze altijd buitenshuis, in de grootere steden binnen, doch geheel afgescheiden in afzonderlijke ruimten en zelfs met een voorportaal, en altijd in direct verband met de buitenlucht.

De bondsraad beval reeds in 1878 op iedere school voor kinderen van 10—15 jaar, gymnastiek onderwijs, en daarvoor eene oppervlakte, voor iederen scholier, van 8 M². De kleinste gymnastiekzalen meten 120 M.

oppervlakte en zijn ter hoogte van minstens 6 M. Buiten de lesuren zijn deze kostbare lokalen ten gebruike voor andere personen of clubs. Voor de vrije spelen moet aan ieder kind minstens een oppervlakte worden verstrekt van 1½ bij ¾ M^2.

In bijna alle lagere scholen van de kantons Zürich en Lausanne zijn zalen voor het teekenen, als voorbereiding dienende voor een later onderwijs in de ambachten, den leerlingen te verstrekken. Deze zalen zijn onder de kap en ontvangen dus het licht onmiddellijk van boven.

Hoe gaarne zou ik u nog veel meer over de Zwitsersche scholen mededeelen, en u ook de bouwplannen in beschouwing geven. Ten slotte evenwel een woord over de bouwkosten, waarvan zoo veel afhangt.

Een type-school voor 50 à 60 kinderen kost in het Berner Oberland ongeveer 8000 fr. of 4 duizend gulden. Daarvoor heeft de onderwijzer dan twee kamers en keuken. In dat zelfde heerlijke Bernerland zijn scholen voor 100 à 120 leerlingen gebouwd voor 30 à 32000 fr., dat is voor 15 à 16 duizend gulden.

Te Duillier, in het kanton de Vaud, heeft de school twee klassekamers, ieder 11 bij 7½ M., boven met woning en boekerij. Ze meet 264 M^2. oppervlakte en kostte 58.000 franc.

Te Horgen in het kanton Zürich is een school met 12 klassen, ieder van 9¾ bij 7½ M.

Te Linth Escher bouwde de architekt M. A. Koch eene monumentale school met 20 zalen, ieder van 78—85 M^2. oppervlakte en voor 50 leerlingen. De bouwkosten bedroegen 1.200.000 fr. of ruim zes ton gouds.

De school Blassi in Bazel-stad is een der zes grootste lagere scholen in Zwitserland. Ze heeft 24 zalen en 1300 leerlingen, zoo jongens als meisjes, en 3.690 M^2. oppervlakte. Elke klasse telt 50 scholieren. Het oppervlak per hoofd is 1.24 M^2. De zaalhoogte is 4 M., de kubieke inhoud per scholier 4.79 M^3. De glasvlakte voor ieder is 0.19 M. De bouwsom is 493.000 fr. De verhouding tusschen grondvlak en glasverlichting is 6.64: 1.

Te Zürich, Bern en Fribourg zijn voortdurende tentoonstellingen van alles wat op scholen en den bouw, het onderrricht en het mobilair betrekking heeft.

De bovenstaande bijzonderheden omtrent den Zwitserschen schoolbouw kwamen mij belangrijk genoeg voor ter mededeeling in dezen kring, al dienen ze enkel tot vergelijking met de scholen in ons land gebouwd, en tot aansporing ter verbetering der onvolledigheden, die ook zeker deze scholen hebben; want, mijne heeren, *wie* en *wat* is er op dit ondermaansche zonder gebreken of volmaakt?

De bijzonder belangstellende zal ook nadere toelichtingen kunnen vinden in het werk: *les écoles baties à Bâle*, uitgever E. Schimpf aldaar. In dat uitmuntende boek komen vele plannen en details over den schoolbouw voor.

De heeren André Daly fils et Comp. hebben in „*La Semaine des Constructeurs*" van Maart 1889, onder den titel: „*Salles d'asiles et maisons d'Ecoles*", eene belangrijke monographie gepubliceerd. Ook *die* studie zij den gegadigden ter lezing beleefd aanbevolen.

J. H. Leliman.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 14 Maart 1890. De heer J. W. Molijn, te Gouda deed, daartoe door het Bestuur uitgenoodigd, eenige mededeelingen omtrent *rietplanken* die, ofschoon in ons land nog nieuw, bepaaldelijk in Zwitserland reeds veelzijdige toepassing vinden.

Een ingenieur in Bern kwam op het denkbeeld de aldaar groeiende prachtige rietsoort, tot heden grootendeeels als brandstof dienende, eene meer nuttige bestemming te geven, namelijk door het in een vorm te leggen en de ruimten tusschen de halmen met gips vol te gieten. Zoodoende kreeg men platen, die niet gelijk het hout aan gevaar van krimpen zijn blootgesteld, maar ook zeer slechte warmte-geleiders en tegen het vuur bestand zijn. Van dit laatste leverde de heer Molijn een werkelijk verrassende proef. Een gedeelte rietplank toch, ter dikte van 3 cM. bij eene lengte en breedte van pl. m. 40 bij 20 cM. werd op eene tafel gelegd, ondersteund door twee dito kortere stukken, en de onmiddellijk daaronder gestelde Bunsen's gasbranders aangestoken.

Niettegenstaande de enorme hitte, waaraan die *rietplank* gedurende meer dan 1½ uur werd blootgesteld, was die nog volstrekt niet door het vuur aangetast, en geen teeken van verbranding daarvan te bemerken. Voor plafonds, tusschenmuren enz., is die uitvinding dus zeer bijzonder aan te bevelen. Bovendien, in gebouwen, alwaar men last heeft van de bovenbewoners, wordt de gehoorigheid daardoor weggenomen en is dit middel verre te verkiezen boven het gebruik van dikwijls gebezigde brandbare stoffen. Voor binnenmuren biedt de toepassing van de rietplanken het groote voordeel aan, dat er geene sprake kan zijn van ongedierte, omdat het behangsel zonder betengeling wordt aangebracht en er bij eenigszins ruwen grond, geen gevaar is, dat dit barst en loslaat, gelijk bij bepleisterde muren zoo menigmaal kan voorkomen.

De heer Molijn deelde verder mede dat dit materiaal, behalve in vele en groote particuliere gebouwen, in verschillende fabrieken, op zeer groote schaal was gebruikt en hij, ofschooon dit reeds enkele jaren aanwezig was, nergens eenige gebreken, van welken aard ook, had opgemerkt. De platen worden gemaakt in dikten van 3, 5 of 7 cM. en in lengten van hoogstens 3 M. bij eene breedt, van 20 cM. Heeft men grootere lengten noodig, dan worden ze in het verband tegen elkander geplaatst, de voegen door gips met een weinig kalk verbonden. Het bevestigen van eenig timmerwerk, of wat ook, geschied met draadnagels voorzien van platte koppen.

De Voorziter bracht den heer Molijn den dank der vergadering en sprak den wensch uit, dat zijn artikel, waaraan zoo groote voordeelen verbonden zijn, meer en meer toepassing moge vinden.

Hierna verzocht een der leden het woord, en vroeg welke de de houding is die de afdeeling denkt aan te nemen in het bekende adres van den heer Jhr. Mr. Victor de Stuers aan den Gemeenteraad in zake de restauratie van de voor-vestibule van het Raadhuis.

Spreker zegt, dat die zaak bij hem *zeer* zwaar weegt en hij vermeent dat van deze plaats behoort te worden uitgemaakt of de aanmerkingen ongegrond zijn, en zoo niet, eene waarschuwende stem te laten hooren, opdat een zoo prachtig stuk, als waarvan hier sprake is, niet worde bedorven.

De Voorzitter bracht den spreker allereerst onder 't oog, dat die zaak, volstrekt niet aan de orde zijnde, nu niet verder kon worden behandeld, maar ten anderen werd er met nadruk door den Voorzitter op gewezen, en hij werd daarin door meerdere leden krachtig gesteund, dat het Gemeentebestuur bij de bedoelde restauratie het advies heeft ingewonnen van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst en het ook daarom volstrekt niet op onzen weg ligt, om als *afdeeling* van die Maatschappij het door haar aanbevolen werk te gaan afkeuren.

Nadat nu de voorsteller bleef aanhouden, werd tot stemming overgegaan en met overgroote meerderheid besloten *dat het voorstel geen onderwerp van behandeling in de afdeeling zal uitmaken.*

De heer P. du Rieu Fzn. werd vervolgens door den Voorzitter uitgenoodigd tot het houden van de door hem toegezegde causerie.

Allereerst bewoog de geachte spreker zich op het bouwterrein in Frankrijk tijdens de 3e Republiek, wees vooral op de groote bouwwerken die in de laatste jaren in Duitschland en Oostenrijk waren uitgevoerd, doch kwam al spoedig tot de erkenning van de zeer beduidende vorderingen, welke de architecteur nu laatstelijk ook in Frankrijk gemaakt had. De samenwerking van den ingenieur,

een zoon der 19e eeuw, met den architekt, had inderdaad tot verbazende uitkomsten geleid, gelijk men dit op de tentoonstelling konde zien en bewonderen. De heer du Rieu wees daarbij op de ijzerconstructie met het oog op den reusachtigen Eiffeltoren, op den Dome Central, de machinegalerij enz.

Nadat deze zoo onderhoudende en doorwerkte rede met groote belangstelling door de zeer bezochte vergadering was gehoord, en veel applaus daarop volgde, ging de heer du Rieu over tot het 2e gedeelte, »de algeheele taak van den architekt." De verhouding van den bouwmeester tot den bouwheer, van af de eerste opdracht voor het maken van het bouwplan tot de oplevering, ja zelfs later nog bij het verrichten van de eerste herstellingen, werd in alle bijzonderheden volkomen naar waarheid geschetst en op eigenaardig ironische, ja vaak piquante wijze beschreven.

Nadat de Voorzitter den heer du Rieu dank had gezegd voor zijne zoo hoogst onderhoudende causerie, waarmede blijkbaar alle leden volkomen instemden, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING AMSTERDAM, 14 Maart 1890. Na de opening der vergadering en het lezen en goedkeuren der notulen, maakte het bebouwingsplan van de terreinen van de Holl. gasfabriek aan de Weteringschans een onderwerp van discussie uit. Algemeen was men van oordeel, dat het zeer te bejammeren was, dat in dit schoone gedeelte der stad, waar de gelegenheid zoo gunstig was geweest om een fraai en schilderachtig stadskwartier te stichten, door de onmiddellijke nabijheid van het Volkspaleis en in aansluiting met het Wetering plantsoen, nu weder de rechthoekige straten zouden komen, geheel in navolging van de nieuwe stadswijken aan de overzijde van de vest, waaruit slechts één streven merkbaar is, n.l. een zoo groot mogelijk aantal vierkante meters te kunnen verkoopen. Wel verre van te wille voorgaan, in hoeverre de gemeente de bevoegdheid bezat om op particulier terrein haar stratennet te traceeren, meende men toch, dat van gemeentewege belangrijke invloed daarop zou kunnen worden uitgeoefend; want waar de wil is, is ook een weg, daar het stratennet tot haar terrein behoort en men mogelijk door een kleine geldelijke tegemoetkoming een breeder opgevat bebouwingsplan had kunnen krijgen.

Met het oog op vele particuliere terreinen voor bebouwing bestemd, waaronder in de eerste plaats die van de Hereeniging aan de Vondelstraat, en de vele gronden nog in het bezit van de gemeente zelf, nam de vergadering de volgende motie aan: »De vergadering, van oordeel, dat het plan tot bebouwing der terreinen van de Holl. gasfabriek zeer leelijk is te noemen, geeft als haar wensch te kennen, dat in het belang van deze waarlijk schoone stad, in het vervolg, de gemeente door bekwame hand geleid, haar invloed doe gelden tot verkrijging van beter bebouwingsplannen op particulier terrein en zelf het voorbeeld daartoe geve, op de vele nog in het bezit zijnde gemeentegronden, zoo dat bebouwingsplannen als de tot nu toe gevolgden, voor goed tot het verledene mogen behooren."

Hierna werd het woord gegeven aan den heer Fr. van de Loo Jr., die over zijn fabriekaat, de nageperste gevel-, sier- en profielsteenen sprak. De bezwaren, die tegen die steenen worden aangevoerd, als: te groote gladheid, afschilferen, verven van den steen, enz., werden door spreker weerlegd, door aan te voeren hetgeen de ondervinding omtrent het gebruik van de steenen geleerd heeft, waarbij hij tal van attesten aanhaalde door bouwkundigen afgegeven en de mededeeling deed van de proeven, op verzoek van den spreker door den heer v. d. Kloes, te Delft en het Koninklijk Proefstation te Berlijn genomen. Al deze getuigenissen spraken ten gunste van het fabriekaat.

Eene verzameling monsters van deze steenen waren in de zaal aanwezig en men roemde ten zeerste de kleur, als zijnde zeer mooi en levendig en de buitengewoon zuivere vormen der profielsteenen. Het materiaal is ook inwendig goed doorbakken.

Enkele inlichtingen werden nog gegeven, waarna de Voorzitter den heer Van de Loo bedankte voor zijne mededeelingen.

Het eere-lid, de heer J. H. Leliman, gaf daarna een verhandeling over het plaatwerk Rome Moderne en Paul Lettarouilly. Deze boeiende en leerrijke rede werd door spreker nog aangevuld met enkele bemerkingen uit het dagelijksch leven, en door de vergaderden ten slotte zeer toegejuicht.

De Voorzitter dankte namens de aanwezigen den heer Leliman voor zijn verhandeling.

Als lid werd aangenomen de heer A. Salomons, Ingenieur-Directeur der Imperial Continental Gas-Association, waarna de Voorzitter onder dankzegging de vergadering sloot.

VEREENIGING ARCHITECTURA, TE 'S GRAVENHAGE, 19 Maart 1890. Nadat de vergadering door den Voorzitter geopend en de notulen gelezen en goedgekeurd waren, werden onderstaande vragen behandeld:

a. Is het noodig muziek en letterkunde te beoefenen om een goed bouwkunstenaar te zijn?

b. Wat is het kenmerkend verschil tusschen Vlaamsche en Hollandsche Renaissance?

Bij de bespreking van vraag *a* werd er op gewezen, dat uit de geschiedenis der groote Italiaansche meesters, als Michael Angelo, Leonard da Vinci en anderen, bekend is dat deze niet alleen in de bouwkunst uitblonken, maar ook naam gemaakt hebben door hunne talenten voor schilder- en beeldhouwkunst, muziek en poesie. Hieruit mag men afleiden dat het genie zich door verschillende kunstuitingen doet kennen. De beoefening van zusterkunsten kan dus zeker voor bouwkunstenaars nuttig en zelfs noodig zijn, doch mag voor hen het beoefenen van muziek en letterkunde niet bepaald onontbeerlijk genoemd worden.

In verband met vraag *b* werd door den heer M. T. Leijh voorgelezen eene verhandeling getiteld »Hollandsche Renaissance", door den architekt J. R. de Kruyff (Bouwkundig Weekblad 1888, Nos. 10, 12, 15 en 16). Uit deze verhandeling valt het antwoord op de gestelde vraag gemakkelijk op te maken.

Ter kunstbeschouwing was door den heer A. J. Sanders afgestaan eene rijke collectie Midden-Afrikaansche wapenen, muziekinstrumenten, kleedingstukken, klein huisraad, vlechtwerk, enz. Met belangstelling werden deze voorwerpen bezichtigd, die door hunne eigenaardige vormen, bewerking en versiering een denkbeeld geven van de kunstnijverheid in die landen.

Na dankbetuiging aan de heeren Leijh en Sanders sloot de voorzitter de vergadering.

INGEZONDEN.

M. de R.!

De heer Van der Steur geeft als een der zaken die de stichting van een Kurhaus te Haarlem steunen, de schoone omstreken van Haarlem aan! Maar, Mijnheer de Redacteur, is dan de heer v. d. Steur een vreemdeling in Jerusalem? Die omstreken zijn immers voor iedereen afgesloten! Niemand mag daarvan iets zien! Den stoffigen straatweg mag men begaan: een gratie aan het publiek geschonken, omdat de grondbezitters de beweging daarover, als publieke wegen, *moeten* vrijlaten! Maar overigens? Alles is afgesloten! Zelfs de duinen langs den zeekant. En ik verzeker U, M. de R., de onbezoldigde rijksveldwachters, in dienst van de grondbezitters, ze zorgen wel dat ieder er af blijft.

De omstreken bestaan niet meer, behalve voor hun eigenaars.

De *Kölnische Zeitung* waarschuwde in het vorige najaar de buitenlanders tegen het bezoeken van Haarlem! En de *Haarlemsche Courant* vestigde daarop, in een uitvoerig stuk, de aandacht.

De andere couranten hadden reeds vroeger de mededeeling der *Kölnische* overgenomen.

De *Haarlemsche Courant* wees op de schade die Haarlem leed en zou lijden, en op de zekerheid dat de vreemdelingen Haarlem niet verder zullen bezoeken.

Weet de heer Van der Steur de wederopenstelling van die omstreken te bewerken, dan zal hij daardoor Haarlem, en velen die de natuur lief hebben, in groote mate aan zich verplichten.

EEN WANDELAAR.

Internationale tentoonstelling der industriëele kunsten en wetenschappen te Parijs.

De tweede internationale tentoonstelling der industrieele kunsten en wetenschappen zal den 21sten Juli van dit jaar in het »Palais de l'industrie" geopend worden en vier maanden duren. Tot het Comité der eereleden en der beschermheeren behooren o. a. de afgevaardigden en vroegere ministers Baihaut, Christophle, de Hérédia, Flourens, Legrand, Lockroy, Meline; de senatoren Devis, Feray, Foucher de Careil, Isaac, Teisserent de Bort en Tolain; verder ook de organiseerders der laatste wereldtentoonstelling, de stads-architect Alphand en de afgevaardigde G. Berger.

De tentoonstelling bestaat uit 18 groepen en 50 klassen. De groepen 1—3 omvatten het onderwijswezen in het algemeen, het vakonderwijs in kunsten, wetenschappen, ambachten, lichaamsoefeningen enz. en sluiten ook de muziekinstrumenten in. Groep 4 bevat de papier-, boeken- en couranten-industrie, drukkerij, graveerkunst, photografie, enz. Groep 5: oorlogs-, jacht-, visscherij-, reis- en slaap utensiliën. Groep 6: het winnen en bewerken van metalen, verwarming, verlichting, ventilatie. Groep 7: werktuigkunde en werktuigen. Groep 8: electriciteit, telegrafie, telefonie. Groep 9: chemische industriën, benevens looierij en bontwerkerij. Groep 10: openbare werken, bouwkunst, enz. Groep 11: meubels en decoratie, fabrikatie van vaatwerk, glas en spiegels. Groep 12: geweven stoffen en weverij. Groep 13: bijouterie, lederwerken, fijne houtwerken, waaiers, speelgoed, fantazie-voorwerpen en dergelijke. Groep 14: geneeskunde en pharmacie, hygiënie, reddingswezen, parfumerie. Groep 15: vervoermiddelen te water en te land, luchtscheepvaart. Groepen 16 en 17: landbouw, tuin- en wijnbouw, vee- en visch-cultuur; brouwerij, branderij, distilleerderij: gereedschappen en produkten. De 18e groep eindelijk omvat: Verzamelingen, historische en volkshuishoudkundige tentoonstellingen.

Zooals men ziet, belooft de onderneming zeer veel interessants te geven. Aan het hoofd er van staat A. Muzet. die reeds vele jaren president is der Société nationale des Sciences et des Arts industrielles", en ook de eerste dergelijke tentoonstelling in 1882 organiseerde en leidde.

Het nieuwe Egyptische Museum te Kaïro.

Het museum van Egyptische oudleden alhier, dat tot heden geïnstalleerd wat in 't geheel ontoereikende en jaarlijks door het wassen van den Nijl bedreigde lokaliteiten in de voorstad Bulaq, is nu overgebracht in het door den Khedive Ismaël in 1878 gebouwde Palijs van Giseh. Sedert den 1sten Februari is het museum in zijn nieuwe gestalte voor het publiek geopend. Het paleis van Giseh, door een uitgestrekt, eveneens voor het publiek geopend park omgeven, bestaat uit drie onderling in gemeenschap staande afdeelingen en is door den Khedive Ismaël, wiens laatste schepping het was, slechts gedurende korten tijd bewoond geweest. Het dichtst aan den Nijl grenzende is het zoogenaamde nieuwe Salamlik. In de op den beganen grond gelegen vertrekken zijn de uit het »oude rijk" (1sten tot 11den dynastie) overgebleven gedenkteekenen opgesteld. In de »archaïsche" zaal zijn al de tot nu toe uit den tijd van de pyramiden van Giseh gevonden oudheden vereenigd, daaronder de beide onlangs ontdekte houtfiguren uit de alleronderste lagen van Memphis en van de Sfinx. De zittende kolossale figuur van Chefren, neemt in de groote hal het middenpunt in. De groote galerij van het nieuwe Salamlik is zonder weerga in de wereld. Hier staan de oudheden van het »midden-rijk" (12de tot 17de dynastie) en alle tot nu toe uit den Hyksos-tijd aan den dag gebrachte beeldhouwwerken. De uitgestrekte zalen en hallen van het oude Salamlik herbergen het »nieuwe rijk." In het parterre zijn al de grootere stukken, kolossen, sarkofagen, stelen en dergelijke te zien.

De oudste documenten der 18de dynastie vormen eene afdeeling op zich zelf. Het Saïtische tijdperk en de aethiopische gedenkteekenen van Barkal hebben hunne eigen zalen. Als afzonderlijke deelen bestaan nog plannen voor een grieksch, romeinsch, koptisch en byzantijnsch museum; zij zijn echter nog niet samengesteld. In de hooger gelegen vertrekken van het oude Salamlik zijn de lichtere voorwerpen ondergebracht; daar vindt men eene aan de natuurlijke historie, eene aan de numismatiek en eene aan den godsdienst gewijde zaal. Uit het tijdperk der Ptolomaeën staat, in het middenpunt van de laatsten, eenig in haar soort, de ten behoeve van de uitspraak van het orakel van drijfwerk voorziene æskulaapslang, die Grébant verleden winter uit Boven-Egypte medegebracht heeft. Ontelbare voorwerpen van bandwerksnijverheid en kunstindustrie zijn in kasten opgesteld in eene andere reeks van zalen,

Eene ware schatkamer is de zaal, waarin de gouden versierselen en de uit edelsteenen en kunstvollen email-arbeid vervaardigde byouteriën opgehoopt liggen.

De uitgestrekte hallen, zalen en galerijen van den »Harem" zijn in gebruik genomen voor de grafmonumenten en mummiën van het nieuwe rijk en van de Grieksch-Romeinsche tijdperken. In de groote middenzaal van de bovenste verdieping, die niet minder dan 900 vierkante Meter oppervlakte heeft, liggen de onvergelijkelijke *konings-mummien*, die in 1881 gevonden werden in de verborgen graven van Der-el-babari,- Amosis, Sesostris, Thotmes, Amenophis en vele andere der beroemdste heerschergestalten in eigen persoon! Op bevel van den Khedive is ook het grafmonument van den Franschen oudheidsonderzoeker Mariette, die voor 30 jaren het museum te Bulaq stichtte en aan wiens arbeid de kostbaarste bestanddeelen er van te danken zijn, hierheen overgebracht geworden.

BERICHTEN.

Het voorstel van Dr. P. Templeman van der Hoeven, waarvan in het vorige nummer van dit blad met korte woorden werd gesproken, luidt als volgt:

De gemeenteraad van Utrecht, kennis genomen hebbende van de missives, gedagteekend 19 December 1887, 27 October en 12 December 1888 en 12 Februari 1890 van den minister van Binnenl. Zaken, ter zake van het te stichten Academiegebouw;

overwegende:

dat de onderhandelingen over den bouw schijnen te worden vertraagd uit motieven, die geenszins betrekking hebben op de ruimte en de inrichting der met het oog op de eischen van het onderwijs gewenschte lokalen, maar louter op den stijl van het gebouw in zekere richting van de kunst, in strijd met het herhaaldelijk uitgesproken verlangen van dezen Raad;

overwegende:

dat deze motieven blijkbaar moeten worden toegeschreven aan de betrokken raadslieden der Regeering, naardien zij onder het bewind van Ministers van verschillend staatkundig inzicht telkens opnieuw meer of minder duidelijk werden aangevoerd;

overwegende;

dat er geen redelijke grond bestaat voor de hoop, dat onder het bewind van den thans opgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken, meer dan onder diens beide ambtsvoorgangers, een gunstig oor zal worden geleend aan de rechtmatige wenschen van dezen Raad;

overwegende:

dat mitsdien van een opnieuw plegen van onderhandelingen met het Dep. van Binnenl. Zaken voor het tot stand komen der verlangde overeenstemming niets te verwachten is;

overwegende:

dat zoowel het belang als de waardigheid dezer gemeente niet gedoogen, dat nog langer geaarzeld worde ten aanzien van de stichting van het Academie-gebouw, waartoe reeds vier jaren geleden besloten werd en waartoe de milde bijdragen van de ingezetenen van Utrecht en van het gewestelijk bestuur in staatstellen;

overwegende:

dat hij het in hem gesteld vertrouwen der burgerij niet mag beschamen, noch het geduld der schenkers langer mag op de proef stellen;

besluit, aan B. en W. op te dragen:

1. ten spoedigste het advies in te winnen van de heeren bouwmeesters omtrent de vraag: op welke wijze het Academiegebouw zal kunnen worden gesticht op de daarvoor door de gemeente bestemde terreinen, zonder aanraking met of aansluiting aan de bestaande Rijksgebouwen;
2. van dat advies zoo spoedig mogelijk mededeeling te doen aan dezen Raad.

Op de Donderavond 19 Maart, door de alhier bestaande vereeniging voor Vak en Kunst belegde vergadering, werd het programma voor een uit te schrijven prijsvraag voor een diploma der vereeniging behandeld.

Nadat op eene vorige vergadering de stemmen daarover staakten, werd heden bij meerderheid van stemmen besloten, om de mededinging tot die prijsvraag alleen voor de leden van Vak en Kunst open te stellen.

In hoeverre hiermede een verstandig besluit genomen is zal de ondervinding moeten leeren; doch wij voor ons hadden het veel beter gevonden als 't voorstel van 't bestuur »om de prijsvraag algemeen te maken," ware aangenomen.

Aan het eventueel te bekronen ontwerp zal nu een prijs van *f* 25.00 worde toegekend.

Verder hield de heer van Werkum, leeraar aan de H. B. S. alhier, eene boeiende voordracht over kunst en hare toepassing op de nijverheid. n.

Het oprichten van een schouwburg, op de plaats van het onlangs afgebrande gebouw, op het Leidsche Plein te Amsterdam, is zoo goed als verzekerd. Het finantiëele plan zal aan den Gemeenteraad worden voorgelegd.

De vraag van het publiek om maatregelen voor gevallen van ongelukken aan werklieden overkomen, is tegenwoordig aan de orde van den dag, misschien wel verdringt zij de afdoening van zaken van veel grooter gewicht.

Het schijnt mij gewenscht toe een feit bekend te maken, dat duidelijk maakt hoe de door die maatregelen gebeneficieerden zelven, er over denken.

Een industrieel, sinds verscheiden jaren voor de ongelukken zijner werklieden verzekerd, door welken maatregel herhaaldelijk royale ondersteuning aan die werklieden *is* uitgereikt, ziet zich genoodzaakt daarmede te eindigen, uit hoofde van de ontevredenheid van de werklieden zelf.

Ten behoeve van de verzekering stonden zij van hun loon af 20 cents van iedere 10 gulden; uit die storting betaalde de industrieel gedeeltelijk (ongeveer de helft) de door hem aan de verzekering-maatschappij verschuldigde premie.

De werklieden namen die korting zeer euvel op : niettegenstaande zij herhaaldelijk het nut er van hebben ondervonden ! Thans heeft de industrieel, die getoond heeft de moeite en lastige administratie voor zijn omvangrijk personeel over te hebben, het besluit moeten nemen, de verzekering voor de werklieden te eindigen. ALESTES.

De Gemeenteraad te Leiden heeft besloten de Waalsche kerk naast de Gehoorzaal, niet aan te koopen om van het terrein gebruik te maken voor de uitbreiding van dit laatste gebouw, bij den wederopbouw.

Men zal zich herinneren, dat in het vorige jaar de kostbare verzameling Egyptische portretten van den heer Graf werd tentoongesteld in het gebouw der Mij. t. bev. d. Bouwkunst. Na Amsterdam had Leipzig het voorrecht de kunstwerken te mogen herbergen. De heer Graf heeft intusschen beproefd zijn verzameling in haar geheel aan een Duitsch museum te verkoopen, maar tot nog toe zonder gevolg. De ontzaglijke waarde zou een groot offer moeten eischen, maar daartegenover staat het onvergelijkbare belang voor de geschiedenis der kunst, waarop met nadruk werd gewezen o. a, door Fr. von Lenbach, Adolf Menzel, Lossow en een reeks andere eerste schilders van Duitschland. Wanneer nu niet binnen kort de geheele verzameling wordt aangekocht, stelt de heer Graf zich voor, stuk voor stuk onder den hamer te brengen in Parijs of Londen.

Het Weener Dombouw-comité heeft aan Baron Fr. von Schmidt een eerepenning, een in zilver en een in brons geschonken, bij gelegenheid van de voltooiing der restauratie van den St. Stefan's dom. De voorzijde bevat het borstbeeld van den architekt, met diens naam als omloopend schrift. Op de keerzijde leest men de opdracht: der Dombauverein-seinem Dombaumeister. 1863—1889.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Tot ingenieur der tractie bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd: de heer Th. A. Bertrand, thans adjunct-ingenieur 1e kl. en waarnemend ingenieur der tractie te Tilburg.

Tot adjunct-ingenieur bij de Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij werd benoemd: de heer J. P. Textor, civiel-ingenieur.

Door den Gemeenteraad van 's Gravenhage is met 23 van de 36 geldig uitgebrachte stemmen tot Directeur der Gemeentewerken benoemd de heer J. A Lindo, Directeur der Gemeentewerken te Arnhem. Op den heer J. Neiszen werden 13 stemmen uitgebracht.

Afloop van Aanbestedingen.

GRONINGEN, 6 Maart. — De architekt G. Nijhuis: het bouwen van eene dubbele heerenbehuizing met magazijnen op een terrein gelegen aan de buiten Singels ald., ten dienste van de firma H. Behrens. Begrooting *f* 29.129

C. van Straaten, te Utrecht	*f* 33.724
J. van der Goot	» 30.850
H. Moorman, te Bedum	» 30.080
J. Benninga, te Bedum	» 29.800
G. Meulink	» 29.665
E. Peters	» 29.497
B. de Jong	» 29.423
J. Zeldenrust, te Warffum	» 29.400
D. Th. Dalmolen	» 29.376
J. H. Muller	» 29.200
A. van Dijk	» 28.987
K. J. Kalt, te Heerenveen	» 28.879
D. Dooijens	» 28.853
T. IJ. Jelsma	» 28.467

De overigen allen aldaar. Gegund.

'S-HAGE, 10 Maart: het bouwen eener openbare school aan de Van-Ravesteijnstr.

A. P. Boef, te Kralingen	*f* 72.500
M. v. d. Spek, Hillegersberg	» 68.990
M. Donk	» 65.290
M. L. v. Spanje	» 62.755
J. Slenters, Haarlem	» 62.000
B. Krijnen	» 61.870
A. C. Paardekooper	» 61.600
G v. Rassel, Utrecht	» 61.356
F. Th. Binnendijk Hz., Vlaard.	» 61.300
D. de Lange en Zn., Vlaardingen.	» 60.100
J. v. d. Elshout Gz, Scheveningen.	» 59.970
B. v. d. Hoeven, Vlaardingen	» 59.959
B. P. Huurman	» 59.785
H. R. Hendriks Os, (N.-Br.)	» 57.900
B. Nieuwenhuijsen	» 57.743
J. H. Paardekooper	» 56.780
W. P. Theeuwisse	» 54.880
H. Stieltjes en C°.	» 54.475
F. H. v. d. Vlugt	» 53.979
Firma Wed. P. A. Ravelli en Zn.	» 53.397

De overigen allen aldaar.

AMSTERDAM, 11 Maart. — Eene verbouwing aan de stoommeel- en broodfabriek »Holland", Zoutkeetsgracht No. 4 te Amsterdam, onder beheer van de architekten W. Wilkens en G. van Arkel:

J. J. v. Greuningen, te Amsterdam.	*f* 19.000
N. Perquin & Zonen, te Berkel.	» 16.540
R. Cruijff	» 16.440
B. Cruijff	» 16 380
T. Ligthart	» 16.324
Gebr. Terlingen	» 16.245
W. Boom	» 15.800
J. Stam	» 15.785
W. G. v. Berkum	» 15.260
P. J. Raaijmakers, N.-Amstel.	» 15.000
C. J. Maks Jz.	» 14.888
Knipper en Vree	» 14.680
W. Greve, te Buiksloot	» 14.520
J. P. Rieken	» 14.500
F. de Vos	» 14.450
K. J. B. v. Damme.	» 14.444
P. J. Vos	» 13 490
K. Hollander, te Gouda	» 13.475
R. Timman	» 12.832

De overigen allen aldaar.

Daar het biljet van den minsten inschrijver ongeldig was, is het werk gegund aan K. Hollander, te Gouda.

MERSELOO (Venraai), 12 Maart: het bouwen eener nieuwe kerk, aldaar, onder beheer van den architekt J. Kayser, te Venloo:

E. Oudenhoven, Venraai	*f* 14.800
H. Beurskens, Kessel	» 13.270
A. Korting, Aaien-Bergen	» 12.675
M. G. Basten, Horst	» 11.895
J. Wijnhoven, Vierlingsbeek	» 11.860
W. Wijnhoven, Venraai	» 11.750

AMSTERDAM, 13 Maart. — De architekt E. Breman: het voltooien en verhuurbaar opleveren van 7 woonhuizen a/d. Houtbrakenstraat, W. Boom aldaar, *f* 44.800.

AMSTERDAM, 14 Maart. — De bouwkundige F. C. Schor, namens zijne principalen: het bouwen van 3 huizen met bovenhuizen, op een terrein Nassaukade, hoek Hugo de Grootkade, H. de Haan aldaar, *f* 29.990.

ROTTERDAM, 14 Maart. — Het bouwen van 3 dubbele panden aan den Zwaanshals, door de firma H. Breur:

J. G. Blesgraaff & Zn.	*f* 20.998
J. F. Engel & Zn.	» 20.400
Firma Van Loenen & Millenaar	» 18.787
S. v. d. Perk	» 16.397
P. Vermeijden Az.	» 14.348

Allen aldaar.

'S-GRAVENHAGE, 18 Maart. — Het bouwen van een societeitsgebouw, bestemd voor de Societeit »Concordia", onder beheer van den bouwk. ingenieur P. du Rieu Tzn.:

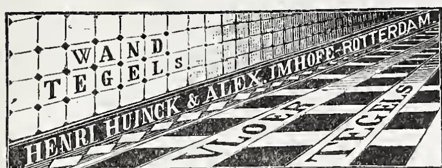
H. M. de Lange, te Vlaardingen.	*f* 35.000
Van Lith en Fontein, te 's-Hage.	» 34.990
B. v. d. Hoeven, te Vlaardingen.	» 34.800
J. Steffens	» 34.600
L. C. J. Vellekoop	» 33.200
H. Stieltjes & C°.	» 32.000
A. C. Paardekooper	» 31.900
M. Donk	» 31.700
A. Stichter	» 31.300
P. Rings	» 30.250
F. Roest	» 30.150
P. van Vliet C.Jzn.	» 30.130
H. v. Wort	» 29.900
J. H. Paardekooper	» 29.875
C. Eisvogel, te Aarlanderveen	» 29.840
M. L. van Spanje	» 29.773
C. C. Schuller	» 29.350
W. Nieuwenhuis	» 28.738
J. Slenters, te Haarlem	» 28.700
G. van Rassel, te Utrecht	» 28.620
W. v. Leeuwen, te Hellevoetsluis	» 27.550
P. Huurman	» 27.344
B. Krijnen	» 26.390
F. v. d. Vlugt	» 25.750
A. G. F. Rietbergen	» 24.798

De overigen allen aldaar. Niet gegund.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6298

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
= **STAAL & HAALMEIJER.** =
Amsterdam.
6299

6300

6301

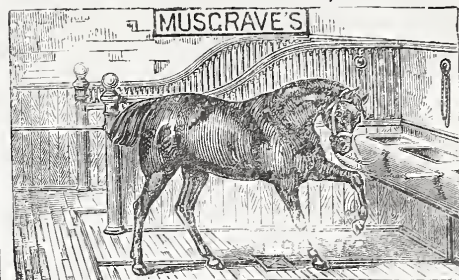

6302

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6303

MUSGRAVE & C°., Limited

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☞ Deze inrichtingen waarvan reedsvele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6306
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6307 Stein & Takken
Asphaltfabriek. Utrecht.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*
FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.
Toestellen in aanleg:
VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, **Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „
Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.
De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6305

G. J. Vincent & C°.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6308

CENTRALE VERWARMING
van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.
DROOG-INRICHTINGEN
Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.
Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.
Plannen en Begrootingen gratis. 6309

Lustrumfeesten te Leiden

Juni 1890.

AANBESTEDING. 6288

Het COLLEGIUM CIV. ACAD. LUGD. BAT. SUPR. zal op Maandag 31 Maart 1890 des namiddags te 2 uur in het openbaar in de SOCIETEIT MINERVA (ingang Vrouwensteeg) te *Leiden*

AANBESTEDEN:

het leveren van een houten FEESTGEBOUW en eenige bijkomende werken, in het Park te Leiden, ten gebruike bij de in 1890 te houden lustrumfeesten.

Bestek en teekeningen zijn à *f* 1.50 per stel verkrijgbaar bij den boekhandelaar P. SOMERWIL te Leiden.

Informatiën zijn te bekomen ten kantore van den Architect Ingenieur D. E. C. KNUTTEL te Leiden, door wien aanwijzing in loco zal worden gedaan Donderdag 27 Maart des namiddags te 2 uur.

Namens het Collegium,
TH. B. PLEYTE, *Præses.*
O. VAN NISPEN, *Ab-Actis.*

AANBESTEDING. 6289

Op Donderdag 3 April 1890, des namiddags te 3 uren, zal door het bestuur van het Burger-Ziekenhuis te Amsterdam, in het PAVILJOEN VAN HET VONDELPARK, worden

AANBESTEED:

Het maken van eenige BIJGEBOUWEN op de bestaande Fundeeringen en bijkomende Werken voor het BURGERZIEKENHUIS, aan de Linnaeusstraat, te Amsterdam, met de leverantie van alle Materialen en Arbeidsloonen.

Het Bestek met bijbehoorende Teekeningen is ad *f* 3.50 per stel van af den 24sten Maart 1890 te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HÜBNER, N. Z. Voorburgwal, te Amsterdam.

Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT, te Amsterdam.

AANBESTEDING 6290

Op Dinsdag 25 Maart 1890, des namiddags ten 3½ ure, in het *Gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst*, Marnixstraat 402 te Amsterdam, van:

Het bouwen van een PAKHUIS, MACHINEKAMER en KETELGEBOUW, aan de „Margarine Boterfabriek", gelegen aan de Keulsche Vaart te Ouder-Amstel.

BESTEK en TEEKENING à *f* 2.— te verkrijgen, van af Woensdag 19 Maart 1890, bij de Boekhandelaren J. & J. MANOURY, firma IPENBUUR & VAN SELDAM, Damrak 48, te Amsterdam.

Inlichtingen worden gegeven door
H. MOEN, N.Pzn.,
Architect.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6291

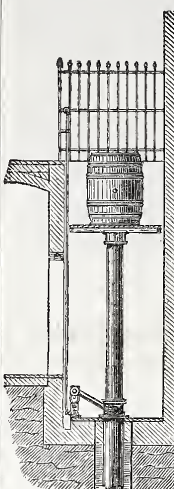
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6292
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,
Marnixstraat 402, bij het Leidscheplein.

WITTE'S LIFTEN,

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,
(Hydraulisch. Direct en Indirect werkend).
voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. enz.

Grootste zekerheid tegen ongelukken, gemakkelijke behandeling, geringst waterverbruik (*bij de hydraulische*), zachten en gelijkmatigen gang.

Uitgebreide referentie lijsten van in verschillende **Rijks-, Gemeente-** en **Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatste **Lifts**, worden op aanvrage franco toegezonden.

MANLOVE, ALLIOTH & Co's werktuigen voor stoomwasscherijen en stoom desinfectieer-inrichtingen. 6293

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

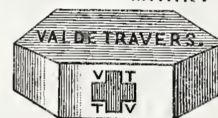
GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6294

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6295

6296

JAN VAN DER POT,

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6297 FRED. STIELTJES & Co., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

29 MAART 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Internationale Kunsttentoonstelling te München.

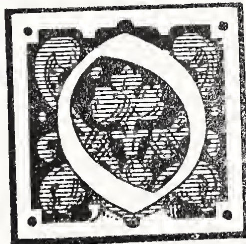
Zoo lang de voorraad strekt zijn aan het bureau der Maatschappij op aanvraag te verkrijgen: alle gedrukte stukken en biljetten betreffende deze tentoonstelling, bevattende de volledige inlichtingen voor de inzenders.

In een schrijven van Z.Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken aan het Bestuur der Maatschappij wordt o.a. medegedeeld, dat de „Münchener Künstlergenossenschaft" besloten heeft dergelijke tentoonstellingen voortaan geregeld ieder jaar te doen plaats vinden, daar de uitkomsten ten vorigen jare, zoowel wat het aantal bezoekers als wat het bedrag der verkochte kunstwerken betreft, bewezen hebben, hoezeer deze tentoonstellingen door het kunstlievend publiek op prijs gesteld worden.

Behalve gouden medailles 1e en 2e klasse zullen dit jaar ook eere-medailles verleend worden.

Nog wordt in dit schrijven medegedeeld, dat de Consul der Nederlanden te München zich in de ruimste mate beschikbaar stelt voor allen die verdere inlichtingen zouden wenschen of op eenigerlei wijze van zijne diensten gebruik willen maken.

DE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

Op verschillend gebied heeft deze inrichting wederom uitbreiding verkregen.

Zoo heeft de heer J. W. Molijn, fabriekant van rietplanken, door het opstellen van een muur en een plafond in een der tentoonstellingszalen, een duidelijk beeld gegeven van de toepassing van dit materiaal.

Het spreekwoord „tijd is geld", is vrij algemeen in alle beroepen en bedrijven toegepast, en vooral ook in den laatsten tijd in het bouwvak; het zoeken naar hulpmiddelen om den bouwtijd te verkorten is niet te vergeefs geweest, zoodat tegenwoordig in evenveel maanden een werk voltooid wordt, als er vroeger jaren mede gemoeid waren. Toch heeft men niet enkel rekening te houden met grondstoffen en werkkrachten, die nu vrij gemakkelijk in elke verlangde hoeveelheid ten dienste staan, maar ook met de natuurwetten, waaraan niet valt te veranderen. Moet men niet tijd laten aan de scheikundige processen, die de hechtheid van een bouwwerk bevorderen, en evenzoo afhankelijk blijven van vochtigheid en temperatuur? De aangewezen weg blijft zooveel mogelijk naar die materialen te zoeken, waarbij aan belemmerende vereischten vooraf, onder de daarvoor gunstigste omstandigheden, voldaan is.

Een der nieuwere bouwstoffen die aan voornoemde eigenschappen zooveel mogelijk beantwoorden, doet hier te lande hare intrede onder den naam: *rietplanken.* Riet en gips zijn de hoofdbestanddeelen, waaruit dit materiaal is saamgesteld; voor het riet wordt het beste Maasriet genomen. In drogen, harden toestand worden de planken verwerkt, en vereischen daartoe geen buitengewone middelen of oefening. Eenige andere kenmerkende eigen-

schappen zijn het geringe soortelijk gewicht, n.l. 0.8, onbrandbaarheid, slecht geleidingsvermogen voor warmte en geluid.

Op grond van deze hoedanigheden vindt het sinds een tiental jaren eene uitgebreide toepassing in Duitschland, Zwitserland en Frankrijk, voor het maken van plafonds, separatiemuren, ventilatiekokers, droogkamers, dakbeschot, isoleering van muren en gewelven.

De eigenaardige samenstelling van het riet als dunwandige holle cilinder uit taaie vezelstof, geheel omsloten door eene vaste gipsmassa, geeft aan den rietplanken muur, bij zeer geringe dikte (0.05 M.), voldoende sterkte om tot 3.50 M. hoogte opgetrokken te worden. De hoeveelheid daartoe te verwerken materiaal is gering. Verder zijn het de afmetingen, n.l.: de lengte van 3 M., de breedte van 0.20 M., waardoor een gering aantal voegen ontstaat; de voegspecie (kalk en gips) bindt snel, de afpleistering op den reeds vlakken wand kan onmiddellijk na de opstelling geschieden, zoodat ook hier de tijdbesparing belangrijk is. Overigens geschiedt de aansluiting aan ander metselwerk door de zelfde gipsspecie, aan hout door spijkering met gegalvaniseerde draadnagels. De openingen voor deur en lichtkozijnen worden gespaard en daartoe, alsmede om de voegen in goed verband te brengen, de rietplanken met een gewone handzaag gekort. Eindelijk geschiedt de bevestiging aan de kozijnen zelf deels door spijkering, deels door overstekende architraven en lijsten. Plinten, buiklijsten enz. worden op de gewone wijze opgespijkerd.

Het vullen der voegen bij staand werk en gewelven vervalt bij plafonds, terwijl ook de schroten overbodig worden. Het leggen van 40 à 50 M_2. oppervlakte kan per dag door 2 werklieden volbracht worden; bovendien heeft de stukadoor dadelijk gelegenheid het plafond af te werken, zoodat dit werk in evenveel dagen afloopt als er anders weken mede gemoeid zijn en het gevaar van scheuren door ongelijkmatige of overhaaste droging buitengesloten is. Alle versieringen in lijstwerken, ornament, ook de beschildering worden op de gewone wijze behandeld; zware lijsten zijn geheel of gedeeltelijk uit rietplanken te maken.

Tevens wordt hierbij eene zeer gemakkelijke gelegenheid geboden om ventilatiekanalen te gelijk met de plafonds aan te leggen, die het voordeel bezitten dicht te blijven en op hunne gladde oppervlakte weinig tegenstand aan de aan of af te voeren lucht te bieden.

Niet alleen in kleine afmetingen hebben zulke luchtkokers aan het doel beantwoord, maar zelfs met eene doorsnede van 1 M^2. zijn ze toegepast en doen als zoodanig sinds 1884 dienst in de kantonnale hospitalen te Bern en Aarau, waarbij het gips de inwerking van zure dampen zeer goed weerstaat.

Fig. 1.

Fig. 2.

Tot demping van het geluid tusschen twee verdiepingen, bieden rietplanken in plaats van hout- of slakkenwol, turf- of mossteenen, een afdoend hulpmiddel; daartoe wordt een laag van 5 c. M. dikke planken op latten tusschen de binten aangebracht (fig. 1) of bij ijzeren binten rustende op de onderflens. Eene goede gelegenheid om een vlak plafond te vormen, ontstaat door inkeping der rietplanken, zoodat zij 1 c.M. onder de flens doorhangen; een afpleistering bedekt dan de naden der planken en de onderzijde der flenzen (fig. 2). Sluit men ook nog de rietplanken door ribben, passende onder de bovenflens op, dan ontstaat zoo de gelegenheid tot bevestiging van den daarboven liggende vloer.

De rietplanken dienen nog tot bekleeding van vochtige muren, ook buitenmuren; evenzoo tot binnenbekleeding der dakverdieping, waardoor dit gedeelte van het huis in elk jaargetijde meer bewoonbaar wordt.

Behangsels worden onmiddellijk op den rietplanken muur geplakt, waardoor overlast van muizen en ongedierte voorkomen wordt.

De goede naam, dien dit artikel zich in de hiervoor genoemde landen verworven heeft, grondt op de vele zeer uitéénloopende toepassingen zoowel in staats- als partikuliere gebouwen.

Plafonds van rietplanken gemaakt, zijn ongeveer gelijk in prijs aan de op gewone wijze vervaardigde; zij kosten *f* 1.10 per M^2. De rietplanken kosten bij een lengte van 3 M. en een breedte van 0.20 M., voor 5 c.M. dikte *f* 1.60, voor 7 c.M. dikte *f* 2.—

Door den heer Gust. Briegleb te Amsterdam wordt in eigenaardig praktische verpakking eene verfsoort tentoongesteld, die nu vijf jaren geleden in de stoomverf-fabriek te Ouder-Amstel werd uitgevonden, maar thans reeds hier en in het buitenland burgerrecht heeft verkregen. Zij wordt *Ripolin* genoemd, en heeft alle goede eigenschappen die aan een goede verf gesteld mogen worden.

Ripolin droogt binnen weinige uren op, loopt gedurende dien tijd van zelf glad, verhardt dan spoedig, is onveranderlijk in licht, lucht of water, koude of hitte, en kan gebezigd worden op hout, metaal (dit wordt daardoor langen tijd tegen roesten beschermd), cement, kalk, gips, steen, glas, papier, enz., en blijkt zelfs bestand te zijn tegen ammoniak en andere gassen, zoodat die verf hare diensten ook in fabrieken kan bewijzen.

Van de fijnheid van ripolin kan men zich het best overtuigen, door de verf, die men sterk verdund heeft met terpetijn of benzine, op gewoon glas te strijken, waardoor dit laatste als 't ware gekleurd glas schijnt te zijn.

Men gebruikt de verf op gewone wijze, echter in dunne lagen en met een niet te stijve kwast. Voor niet poreuse voorwerpen is een enkele laag voldoende, daarentegen eischen poreuse voorwerpen minstens twee lagen, waarvan de eerste goed gedroogd behoort te zijn wanneer de laatste wordt aangebracht. Ook op de oude gewone verf kan gerust ripolin gebruikt worden, mits men de niet vast aangehechte verf vooraf goed verwijdere. Bij metalen voorwerpen moeten alle oude verf- of roestvlekken vooraf verwijderd worden.

Een paar feiten kunnen voldoende zijn om te bewijzen, dat ripolin geen verfsoort is, die spoedig van de lijst der deugdzame materialen zal verdwijnen. De Stoom-

vaart Mij. „Nederland" gebruikt sinds geruimen tijd en met zeer gunstig gevolg de gele soort op de schoorsteenen van hare booten op Java, en de „Kon. Ned. Stoomvaart Mij." de rozenroode op de huid van hare schepen, zoowel boven als onder de waterlijn. Als proef werd zelfs de schroef van een der Java-booten met witte ripolin geverfd; na eene reis naar Java en terug naar Nederland bleken de inmiddels rusteloos geweest zijnde schroefbladen nog wit en volkomen roestvrij te zijn.

Ripolin wordt geleverd in vaten van 30, 60 of 200 kgr. inhoud, of kisten, met eenige blikken van 2 tot 10 kgr. inhoud.

Volgens genomen proeven kan men met 1 kgr. der verf een glad oppervlak van 8 à 12 M^2. eenmaal beschilderen.

Om zoo te zeggen voor dagelijks gebruik, wordt deze verf ook verkocht in blikken busjes van 25 cts tot *f* 1.50, welker deksels op eenvoudige wijze afgenomen, en weder op de opening gedrukt kunnen worden, om het dik worden te voorkomen. Is het materiaal niettegenstaande deze voorzorg toch lijvig geworden, dan kan men het met een weinig terpentijn of benzine verdunnen, waarmede ook de kwasten moeten worden uitgewasschen. In zulke busjes zijn meer dan 30 verschillende kleuren verkrijgbaar, terwijl men door menging dit aantal natuurlijk tot in het oneindige kan uitbreiden. De behandeling van het schilderen zelve is zoo eenvoudig, dat zij in ieders macht ligt.

Door de heeren Jan Hamer & Co. zijn wederom eenige nieuwere zaken, nu op ventilatie gebied, bij hunne uitstalling geplaatst. Daarvan vermelden wij hier de in het buitenland en hier te lande veelvuldig reeds toegepaste en om hunne soliditeit geroemde *ventilatoren van Wing*, practische Amerikaansche toestellen die voornamelijk dienen voor ventilatie van fabrieken, waar gewoonlijk een automatisch werkende ventilatie slechts in onvoldoende mate en zonder genoegzame zekerheid kan bewerken wat geëischt wordt. De Wing's ventilator kan, zoowel vertikaal als horizontaal geplaatst, in fabrieken dienst doen als stofzuiger, en om stoom, rook, enz., uit lokalen te verwijderen; bij toepassing in droog- en koelinrichtingen zal de toestel insgelijks groote diensten kunnen bewijzen. De vertikaal geplaatste ventilator, waarvan fig. 3 een voorstelling geeft, kan in een muur bevestigd worden, maar ook in een bovenlicht van een raam, in welk geval daardoor weinig licht wordt onderschept, en bovendien een deurtje, met glas voorzien, kan worden aangebracht om tocht te voorkomen wanneer de toestel buiten werking is. Toepassing voor ventilatie in schouwburgen en andere vereenigingsgebouwen is niet uitgesloten, evenmin als in woonhuizen waar de benoodigde beweegkracht reeds aanwezig is, b. v. bij een centrale verwarming en electrische verlichting.

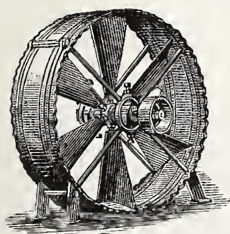

FIG. 4.

Wing's ventilatoren zijn in 14 verschillende afmetingen verkrijgbaar, met een minimum diameter van 0.3 M. tot een maximum van 3.00 M. De kracht om ze in beweging te brengen en voldoende ventilatie te verkrijgen behoeft niet groot te zijn. Voor den kleinsten ventilator, 1000 à 2000 omwentelingen per minuut makende en daardoor 42 à 84 M^3. lucht verplaatsende, is slechts $\frac{1}{16}$ à $\frac{1}{8}$ P.k. noodig. De op de tentoonstelling aanwezige ventilator heeft een middellijn van 0,90 M., en kan 340 tot 735 M^3. lucht wegruimen, wanneer het aantal omwentelingen 400 tot 900 per minuut is, welk aantal wordt verkregen bij een krachtsaanwending van $\frac{3}{4}$ tot 2 P.k. Een voordeel van dergelijke werktuigen is, dat de schoepen of bladen naar gelang van de behoeften kunnen gesteld worden, om de capaciteit te regelen, indien men gebonden is aan reeds bestaande middelen tot het verkrijgen eener constante snelheid. Ook kunnen die onderdeelen geheel worden omgezet, waardoor dus ook de werking in omgekeerden zin plaats heeft.

De hier te lande reeds zeer verspreide zoogenaamde luchtpomp-ventilatoren van Boyle, zijn reeds vroeger beschreven [1]). Wij kunnen thans mededeelen, dat de prijzen sinds eenigen tijd eene belangrijke vermindering hebben ondergaan. De heeren Jan Hamer & Co. stellen bij deze automatisch werkende ventilatoren eene daarbij toe te passen *Boyle's verbeterd lucht-aanvoerkanaal* ten toon, waarvan in fig. 4 tot 9 afbeeldingen worden gegeven. Wanneer slechts vermeld wordt, dat D de muuropening, B de regulator en A een luchtfilter is, zijn de afbeeldingen genoegzaam duidelijk; slechts zij opgemerkt, dat bij de opening waar de lucht uittreedt een klein scherm is aangebracht om de binnenstroomende lucht eene richting te geven van den wand af. De groote toestellen, hoog 1.725 M., met een capaciteit van 0.015 M^2. tot 0.0375 M^2., kosten *f* 11.20 tot *f* 17.55 en zijn tusschen deze grenzen nog in 3 afmetingen te krijgen. De kleine toestellen zijn in voorraad in 5 verschillende hoogten, van 0.40 M. tot 0.60 M.; hunne capaciteit ligt tusschen de boven aangegeven grenzen en vermeerdert met de hoogte; de prijzen liggen tusschen *f* 8.95 en *f* 15.30. Indien een luchtfilter niet noodig wordt geacht, worden deze niet bij de aanvoerkanalen geleverd.

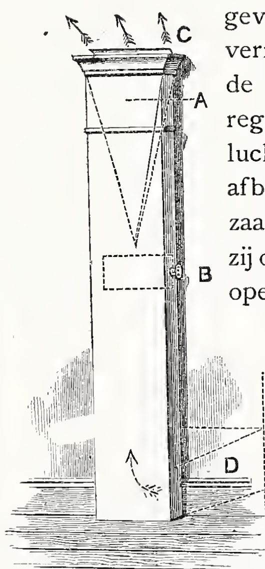

FIG. 4.

FIG. 5.

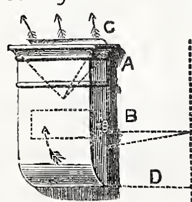

FIG. 6.

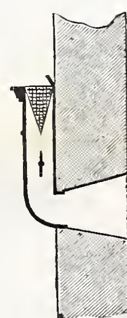

FIG. 7.

Bij de zelfde étalage zal men modellen vinden van *Boyle's schoorsteenkappen*, waarvan aanzicht en doorsnede zijn voorgesteld door de fig. 8 en 9, in de meeste geval-

1) Zie Bouwkundig Weekblad no. 9 van 26 Februari 1887, bladz. 54.

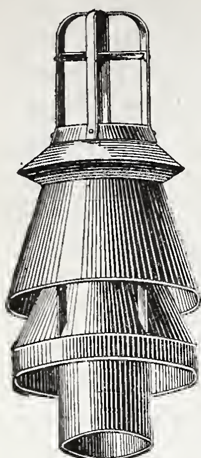

Fig. 8.

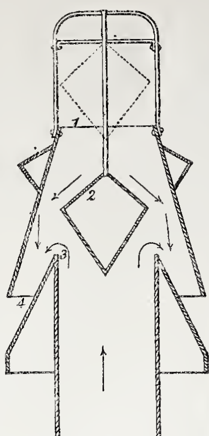

Fig. 9.

len een onfeilbaar middel tegen het zoogenaamde nêerslaan van den rook, een euvel dat dikwijls voorkomt bij schoorsteenen die in de nabijheid van hoogere bouwwerken of daken staan of van hindernissen die warrelwinden veroorzaken. Een windvlaag n.l., die de lucht in de opening van den kap bij 1 drijft, kan niet in den eigenlijken schoorsteen komen, omdat zij door een conisch vlak 2 daarin verhinderd wordt; die lucht wordt echter gedwongen een uitweg te zoeken door de ringvormige opening 4, in dat geval de uit den schoorsteen ontwijkenden rook, zooals het pijltje bij 3 aangeeft, medevoerende; zonder valwinden zal de rook natuurlijk door den bovenmond 1 ontsnappen. Deze kap heeft dit groote voordeel, dat bij het schoonmaken van den schoorsteen het dubbel conische stuk 2 gemakkelijk kan worden weggenomen, en het overige gedeelte op den schoorsteen kan blijven staan.

Op het gebied van brandbluschmiddelen heeft de zelfde firma een Engelsch toestelletje geïmporteerd, de „*Mayall automatic sprinkler*" genoemd, dat reeds in menig geval goede diensten heeft bewezen. Deze automatische gieter (zoo zullen wij het doopen) wordt hier onder afgebeeld in doorsnede bij gesloten toestand (fig 10), en in zijn

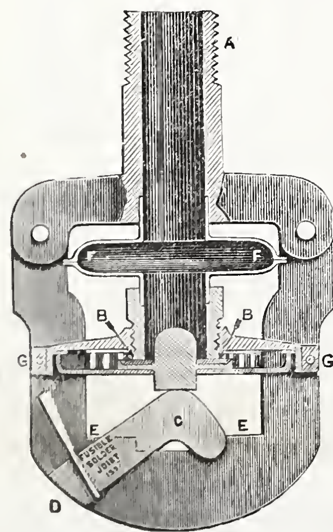

Fig. 10.

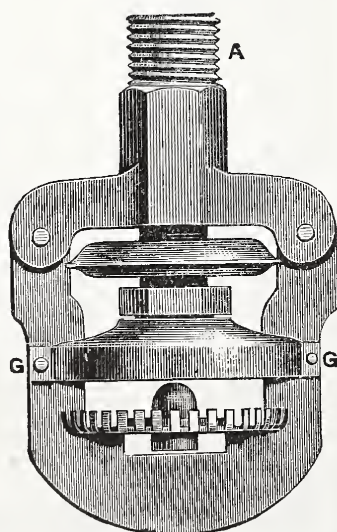

Fig. 11.

geheel, bij geopenden toestand (fig. 11). Met de schroefdraad A wordt het aan de waterleiding bevestigd, die aangelegd moet worden tegen de zoldering der lokalen. Bij B wordt het water afgesloten door middel van een vlak plaatje waarop een conische nok in het midden, en waaraan de schotel met getande rand is bevestigd, die het water bij den in werking zijnden toestel moet verdeelen. Dit plaatje wordt op krachtige wijze tegen de onderzijde van de aangeschroefde waterbuis gedrukt door den hefboom C, die bij D met een gemakkelijk smeltbaar soldeer aan den beugel van den toestel is bevestigd. De figuren stellen den toestel voor op $\frac{2}{3}$ van de ware grootte.

Is nu brand ontstaan, dan zal het soldeer bij D smelten, de schotel vallen en blijven rusten op het onderste gedeelte van den beugel bij EE, zooals in fig. 11 is voorgesteld. Het water wordt met groote kracht tegen den schotel gespoten, en verdeeld zich door den conischen nok en den getanden rand in een fijnen stofregen over een groot oppervlak. De gieters mogen echter niet te ver van elkander geplaatst zijn, dat is in gewone gevallen niet meer dan 3.5 M; de maximum afstand van een wand moet zijn 1.75 M. Regels zijn hiervoor échter moeielijk vast te stellen. Men zal dus het zekerst te werk gaan, door zich eerst van de werking van de toestellen te overtuigen om ze dan op de meest praktische wijze, voor elk afzonderlijk geval, te plaatsen.

Verschillende in het laatst van het vorige jaar verschenen Engelsche bladen maken melding van zeer geslaagde proefnemingen, en in „The evening reporter" van 11 Fedr. j.l. komt een bericht voor van een brand, in een fabriek van poetskatoen te Mossley uitgebroken, waarbij de „Mayall Sprinklers" 5 sec. na het ontstaan der vlammen in werking traden en de brand na 10 min. totaal gebluscht was, zonder andere schade te hebben aangericht dan aan de verpakking van den afval van de katoen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEEUWARDEN, 21 Maart 1890. — In eene buitengewone vergadering hadden de leden met een aanzienlijk getal genoodigden het genoegen den heer Fr. van de Loo Sr. uit Dieren als spreker te zien optreden. De fabriekant van de welbekende nageperste waalsteen, had dit fabriekaat tot onderwerp van bespreking gekozen. Nadat de spreker had aangetoond, dat het »napersen" eigenlijk niets nieuws is, doch dat dit bij het fabriekaat der firma Van de Loo zeer geperfectioneerd is, evenals het bakken der steenen, wenschte hij de bezwaren na te gaan die naar zijne meening ten onrechte tegen zijn steen zijn aangevoerd.

Een hoofdbezwaar zou dan wel zijn het afschilferen. Spreker ontkent ten stelligste de mogelijkheid daarvan; even als iedere waalsteen van bekwame hardheid niet kan afschilferen, doet ook de nageperste steen zulks niet; dit euvel wordt alleen waargenomen bij steen van onvoldoende hardheid, de nageperste steen wordt echter alleen in de betere sorteeringen afgeleverd. Ook het niet aanhechten der specie, tengevolge der gladheid, werd door spreker ontkend, daarbij wijzende op buitenlandsch fabriekaat.

Verder doet spreker nog eenige mededeelingen omtrent het kleuren der steen. Het donkere rood wordt verkregen door het inpersen van sterk ijzerhoudend zand, het blauw door het zoogenaamde smoren van den oven, en het geel door het aanwenden eener bijzondere kleisoort.

Onderscheidene monsters werden ter tafel gebracht, waaronder profielsteenen van allerlei vorm en afmeting. Uit alles blijkt, dat de fabriek tot een groote hoogte is opgevoerd; kwaliteit, kleur en vorm van den steen laten in geen enkel opzicht te wenschen over. Alle lof aan den fabriekant, die een belangrijken tak van nationale nijverheid tot zulk een vooruitgang heeft weten te brengen; de voorzitter hierop wijzende, toen hij den spreker den dank der vergadering bracht, vond blijkbaar bij alle aanwezigen instemming.

De heer Finke nam nog ten aanschouwe der vergadering eenige trekproeven, waaruit de hoedanigheid van portland-cement werd bepaald. Deze proeven, op zich zelve zeer belangwekkend, zouden er bij gewonnen hebben, indien de soorten der portland cement bekend geweest waren; het lag echter niet in de bedoeling des heeren Finke de betere kwaliteit van de eene soort boven die van de andere aan te toonen.

PRIJSVRAGEN.

Volgens mededeeling van de »Société Académique d'Architecture de Lyon", aan het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft die vereeniging voor 1890 een prijsvraag uitgeschreven voor een »Eene openbare Gemeente-Bibliotheek", waaraan ook door niet-Fransche architekten kan worden deelgenomen.

Het programma van deze prijsvraag zal in een volgend blad worden opgenomen. Intusschen ligt het ter inzage op de bibliotheek der Maatschappij.

Naar wij vernemen heeft de jury voor de prijsvraag voor een raadhuis te Zutphen haar rapport aan de prijsuitschrijvers ingezonden, en zal de tentoonstelling der inzendingen plaats hebben van 2 tot 10 April a. s. in de Hoogere Burgerschool te Zutphen.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

M. H.!

In het *Bouwkundig Weekblad* No. 46 van 16 Nov. 1889 werden in een artikel over »voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen", ook eenige mededeelingen gedaan over het verzekeren van aannemerspersoneel tegen ongelukken, dat al meer en meer in de bestekken wordt voorgeschreven, en o. a. reeds verplichtend is gesteld bij werken door Gemeenten als Amsterdam en 's Gravenhage uit te voeren.

De enkele mededeelingen, die in genoemd artikel voorkomen, zijn evenwel niet uitgebreid genoeg om architekt en aannemer, met de wijze van verzekering nog onbekend, genoegzaam op de hoogte te stellen. Als Hoofd-Agent te Amsterdam van de te 's Hage gevestigde Eerste Nederlandsche Verzekering-Maatschappij op het Leven, tegen Invaliditeit en Ongelukken is mij dit meermalen gebleken bij mijne onderhandelingen met architekten of aannemers. Ik neem daarom de vrijheid U beleefd uit te noodigen, het volgende in Uw blad te willen opnemen:

Individueele verzekeringen en collectieve verzekeringen (b. v. van fabrieksarbeiders) worden meestal aangegaan voor een jaar of langer; de verzekering van aannemerspersoneel evenwel, wordt gesloten voor den duur van eenig werk en in het beroep, dat is: alleen tegen de ongelukken, die verzekerden bij het werk treffen.

In plaats van een jaarpremie, wordt daarvoor een dagpremie betaald, vooraf overeengekomen en bedragende per werkman en per werkdag van 10 uren, naar gelang van het risico aan het werk verbonden, 2½ à 8 centen.

Men kan werklieden verzekeren:

A voor *f* 1000 tegen ongevallen met doodelijken afloop,

B voor hetzelfde bedrag tegen ongevallen die levenslange, geheele of gedeeltelijke onbekwaamheid van werken ten gevolge hebben, met dien verstande, dat bij levenslange gedeeltelijke onbekwaamheid tot werken slechts een evenredig bedrag wordt uitgekeerd,

C voor *f* 1 per dag tegen ongevallen, waarvan tijdelijke onbekwaamheid tot werken het gevolg is.

Wil men meer dan duizend gulden per man verzekeren, dan wordt de premie evenredig verhoogd; bij verzekering van *f* 2000 de dubbele premie, bij verzekering van *f* 1500 anderhalf maal de premie. Wil men slechts de helft verzekeren, dan wordt ook slechts de helft der gewone premie betaald.

De wijze waarop verzekerd wordt, is eenvoudig ingericht. De aannemer behoeft slechts op het einde der week gewaarmerkte staten over te leggen, waarin zijn vermeld de namen der werklieden die in die week hebben gewerkt, de werkdagen en het aantal uren van dag tot dag voor elken werkman. Die uren worden te samen geteld en de premie is dan verschuldigd over het totaal aantal uren door 10 gedeeld. De staten, waarvan hier sprake is, verstrekt de Eerste Nederlandsche Verzekering-Maatschappij op het Leven, tegen Inval. en Ongelukken kosteloos.

Bij het uitreiken der polis wordt een premie in voorschot betaald, bij benadering overeenkomende met hetgeen gedurende het werk verschuldigd zal zijn. Zoodra echter dit oorspronkelijk gestorte voorschot ontoereikend is om de premie voor het nog overschietende risico te dekken, moet het bedrag worden aangevuld; ook spreekt het als van zelve, dat indien het werk afloopt zonder dat het voorschot is verbruikt, de aannemer het te veel betaalde terug ontvangt.

Als een goed voorbeeld voor de bepaling omtrent verzekering in de bestekken, kan het volgende uittreksel dienen, uit een bestaand bestek overgenomen:

»De aannemer is verplicht al de onderbazen, opzichters, werklieden, enz. (niemand uitgezonderd), welke op het werk, hetzij middellijk, hetzij onmiddellijk, in zijn dienst werkzaam zijn, gedurende den geheelen duur van het werk, d. w. z tot den dag, waarop de termijn van 1e oplevering bepaald is, tegen ongelukken te verzekeren bij de Eerste Nederlandsche Verzekering-Maatschappij op het Leven, tegen Invaliditeit en Ongelukken te 's Hage. Deze verzekering moet zoodanig zijn, dat:

ingeval een onderbaas, opzichter of werkman een zoodanig ongeluk treft, dat den dood ten gevolge heeft, aan de naaste betrekkingen *f* 1000 in eens wordt uitbetaald;

ingeval het ongeluk tijdelijke onbekwaamheid tot werken ten gevolge heeft, den werkman 1 gulden voor elken werkdag, dat werken hem onmogelijk is, wordt uitbetaald;

ingeval het ongeluk levenslange geheele invaliditeit ten gevolge heeft, de som van *f* 1000 aan den werkman zelf worde uitbetaald; bij gedeeltelijke invaliditeit naar verhouding.

De premie hiervoor zal bedragen . . . cts. per werkdag van 10 uur en per werkman.

De aannemer is verplicht wekelijks door de directie voor gezien geteekende staten van het aantal werklieden te verzenden aan de directie der Verzekering-Maatschappij, of aan haren vertegenwoordiger; haar bijkantoor is alhier gevestigd Keizersgracht 190.

De polissen moeten door den aannemer terstond na ontvangst aan de directie ter bewaring worden gegeven.

Bij weigering van den aannemer, om aan bovengenoemde verplichtingen te voldoen, is de directie gemachtigd zelf tot de verzekering over te gaan en het premiebedrag van de aannemingssom af te houden, met verhaal op de borgen."

Omtrent het bedrag der premie kan de aanbesteder zich vooraf doen inlichten door de verzekerende Maatschappij.

U, geachte Redactie, dank zeggende voor de mij verleende plaatsruimte, heb ik de eer te zijn

Uw dw. dnr.

Amsterdam, 18 Maart 1890. AUG. DE STEENHUIJSEN.

BERICHTEN.

De Gemeenteraad van Deventer besloot tot den aanleg eener drinkwaterleiding. De voorbereidende werkzaamheden zullen zoodanig getroffen worden, dat eerst in 1892 met de uitvoering aangevangen zal worden. Het water zal verkregen worden uit putten, aan te leggen nabij den Klinkenbeltskolk, op een kwartier afstand van Deventer. i.

In de nieuwe overdekte botermarkt te Deventer, voor een gedeelte gebouwd in 1886, voltooid in 1889, op terrein en op kosten van den heer Mr. H. W. J. van Marle, oud lid van Gedeputeerde Staten van Overijsel, in een plaat aangebracht met het opschrift:

1889.

»Uit belangstelling van landbouw en veeteelt en van den handel is deze botermarkt door Mr. H. W. J. van Marle aan de gemeente Deventer ten geschenke gegeven". i.

Door de heer P. Stoffel Czn. te Deventer, werd in het vorige jaar het landgoed »Braband" nabij Deventer aangekocht. Dit land, groot omstreeks 12 H. A., deels voorzien van opgaand loofen naaldhout, deels akkermaals bosch, voorts weide en bouwland, wordt thans herschapen in een villapark. De aanleg daartoe werd uitgevoerd volgens het plan van den tuinarchitekt den heer Leonard Springer. De eigenaren hebben nu verkrijgbaar gesteld het plan van exploitatie van »Braband". Het plan bevat een situatieteekening van het park en de voorwaarden van verkoop. Uit deze voorwaarden kan men opmaken, dat het streven bestaat om zooveel mogelijk een schoon geheel tot stand te brengen. Is in de eerste plaats de loop der wegen zeer met zorg bestudeerd, zoo heeft men in de bepalingen, dat geen fabrieken of werkplaatsen mogen worden opgericht, geen terreinen kleiner dan 1000 c. A. verkocht worden, de bouwplannen onderworpen zijn aan de goedkeering der verkoopers, de blijken van een ernstig streven in den reeds genoemden geest. De aangename ligging van het

landgoed zelf en de nabijheid van het vele landelijke schoon dat de gemeente Diepenveen aanbiedt, zullen er zeker ook toe bijdragen, om den tijd niet lang te doen worden, binnen welke alle villa's waartoe de »Braband" plaats aanbiedt, uitgevoerd zullen zijn.

i.

Binnen eenige dagen zal te Berlijn eene tentoonstelling geopend worden van werken van oud-Nederlandsche schilders, waarvoor een aantal stukken uit de paleizen te Potsdam zijn afgestaan.

De stad Keulen heeft een 50 c.M. hoogen gedreven zilveren eerebeker, gedeeltelijk verguld en met email versierd, doen vervaardigen, waarin den Keizer de eerewijn zal worden aangeboden bij bezoeken aan de stad te brengen.

Aan de Berlijnsche Philologische Wochenschrift wordt door Dr. Schliemann geschreven, dat hij zich voorgenomen heeft de opgravingen in Troje weder minstens gedurende twee jaren voort te zetten, en daarbij twee spoorwegen te gebruiken voor het spoedig verwijderen van alle waardeloos puin. Ten eerste wil hij de buitenzijde der muren blootleggen, evenals de wegen, die van de drie poorten naar de benedenstad voeren, om daarna de twee midden in de verbrande stad staande gebleven zijnde heuvels, langzaam onderzoekend, te slechten.

De onvermoeide geleerde heeft in Troje een aantal houten huizen doen bouwen en deze met waterdicht linnen doen overtrekken, ten behoeve van de vele bezoekers, in de eerste plaats de mannen der wetenschap, die in het voorjaar en den zomer aldaar verwacht kunnen worden.

Voor het houden van toezicht bij de uitvoering van een werk gedurende 6 maanden, wordt een civiel ingenieur, diploma Delft, gevraagd. Brieven onder lett. C. I. bij de boekhandelaars Gebrs. Schröder te Amsterdam.

Voor München wordt binnen korten tijd een nieuwe bouwververordening verwacht. Tijdens de herziening der bestaande, bleek deze zoo vele onrechtvaardige, duistere en onmogelijk op te volgen voorschriften te bevatten, dat de burgemeester besloot liever een geheel nieuwe op te stellen.

Het ontwerp daartoe kan echter volgens de wet niet dadelijk in behandeling worden gebracht. Er is van hooger hand een vergunning noodig om dit te mogen doen en daarbij te beraadslagen over het opheffen van de bestaande. Het verzoek om die toestemming is even omvangrijk als de verordering zelve, omdat alle wijzigingen en nieuwe bepalingen volledig omschreven moeten worden. De burgemeester Borscht, die al de werkzaamheden betreffende deze verordening op zich heeft genomen, heeft reeds de harten zijner stadgenoten gewonnen, door de uitstekende wijze waarop hij de verlichtingskwestie heeft weten op te lossen.

De directie der vereeniging voor gasverlichting heeft den prijs van 6 millioenen R. M. geëischt van de stad, voor den verkoop der fabrieksgebouwen zonder inventaris.

Op Dinsdag 8 April a. s. vergadert het kon. Instituut van Ingenieurs, des morgens ten 11¼ ure in het lokaal Diligentia te 's Gravenhage.

Voordrachten zullen worden gehouden door de heeren:

Th. Stang, over het watergevend vermogen van de duinstreek ten behoeve van stedelijke watervoorzieningen; J. F. W. Conrad, betreffende de storting van baggerspecie uit de haven van IJmuiden in de Noordzee; A. Huet, over bemaling van diepe zeepolders.

De heer Stang zal de leden in de gelegenheid stellen het maken van brandput op het terrein in oogenschouw te nemen.

Eene Duitsche vereeniging van schilders te München heeft besloten in den loop van dit jaar de volgende gewichtige aangelegenheden te behandelen: vaststelling van typen voor normaal verfsoorten voor olie schilderwerk en aquarelleeren; rationeele vervaardiging van olieverfsoorten; noodige en toe te laten bindmiddelen; eenvoudiger en meer zekere methoden voor het onderzoek van verfsoorten; voor- en nadeelen van verdikkende bijmengsels als was, parafin, enz.; doeltreffende grondkleur voor schilderijdoek.

De Pruisische regeering heeft groote uitgaven op het oog om het Berlijnsch Kunstnijverheids Museum zoodanig in te richten, dat belangrijke werken van kunstnijverheid daarin kunnen worden uitgevoerd. Daardoor zou ook dit Museum en het daar te geven onderricht, evenals dat te Weenen, in voortdurende verbinding kunnen staan met de producenten.

In 1891 zal in Stuttgart eene tentoonstelling van schoone kunsten worden gehouden. Alleen de élite der kunstenaars zal tot inzending worden uitgenoodigd; de werken van middelmatig gehalte worden onherroepelijk geweigerd.

Door de Rumeensche regeering wordt in de Dobrutscha eene imposante brug over den Donau gebouwd, kort bij Tschernavoda, de eerste over de benedenrivier. De brug wordt 750 M. lang, en van ijzer en staal; zij bestaat uit vijf bogen waarvan de middelste 190 M. en de overigen 140 M. spanwijdte hebben. De hoogte onder den waterspiegel wordt 30 M. De Donau is daar ter plaatse 620 M. breed bij middelbaren waterstand. In het zuiden van Hongarije bestaat slechts één brug over de rivier, en wel bij Turn-Severin een hangbrug, gebouwd op de overblijfselen van eene aloude pons Trajani.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

De heer L. Polis, civiel-ingenieur bij de spoorwegmaatschappij »Grand Central Belge", te Maastricht, is benoemd tot ingenieur bij den Tessino-spoorweg in Italië.

Met 1 Mei a. s. is aan den heer J. A. Lindo, benoemd Directeur der Gemeente-werken te 's Gravenhage, een eervol ontslag verleend uit zijne betrekking als Directeur der Gemeentewerken te Arnhem, onder dankzegging voor de belangrijke diensten door hem aan laatstgenoemde gemeente bewezen.

VERBETERING.

In het verslag der Vereeniging Architectura te 's Gravenhage gehouden op 19 Maart j.l. en opgenomen in het Bouwk. Weekbl. van 22 Maart j.l. wordt vermeld, dat eene verhandeling over »Hollandsche Renaissance" voorkomt in het Bouwk. Weekbl. van 1888, dit moet zijn 1885.

Afloop van Aanbestedingen.

GRONINGEN, 18 Maart. — Het bouwen van een koopmansh is voor de Wed. W. Dommering Ez., onder beheer van den architekt N. W. Lit;
hoogste inschrijver, F. Roders . . *f* 21.688
laagste P. Belgraver . . . . » 16.893
Beiden aldaar. Gegund.

URMOND, 19 Maart. — Het bouwen eener nieuwe school en onderwijzerswoning.
hoogste inschr. H. Peters, te Beek *f* 20.643
laagste H. Smeets, te Roermond. » 16.588
Gegund.

MIDDELBURG, 20 Maart. — Het bouwen van 19 arbeiderswoningen, onder beheer van den bouwkundige J. C. van der Hell;
hoogste inschr. J. A. v. d. Hell, te Middelburg . . . . *f* 24.800
laagste A. Goedemondt, te Hansweerd . . . . » 18.780

WINTERSWIJK, 20 Maart. — Het bouwen van een fabrieksgebouw, onder beheer van den architekt G. Beltman AGz., te Enschedé;
hoogste inschrijver G. J. Renkers *f* 15.990
laagste C. ter Haar. . . . . » 11.296
Beiden aldaar. Gegund

LOOSDUINEN, 21 Maart. — Den bouw van R.-K. scholen met onderwijzerswoning, onder beheer van den architekt E. J. Margry, te Rotterdam;
hoogste inschr. W. Trumpié, aldaar *f* 26.995
laagste J. Slenters, te Haarlem. . » 20.590
Gegund.

AMSTERDAM, 25 Maart. — Het bouwen van een pakhuis, machinekamer en ketelhuis, aan de »Margarine Boterfabriek", gelegen aan de Keulsche vaart te Ouder-Amstel, onder beheer van den architekt H. Moen G.Pzn.:

Knipper en Vree	*f* 21.280
J. F. Prenzler	» 21.270
D. Verbeek & Zn.	» 21.125
F. de Vos	*f* 21.107
H. Rietsnijder & Zn.	*f* 20.975
G. Roelofsen	» 20.930
C. J. Maks Jz.	» 20.898
W. Peters & Zn.	» 20.894
R. Cruijff	» 20.890
E. R. Kuipers	» 20.850
G. Boon.	» 20.800
B. Cruijff	» 20 649
D. H. Zeevat.	» 20.570
J. Stam	» 20.495
L. Pott, te Buiksloot	» 20.300
J. Koster	» 20 280
Z. Deenik & Zn.	» 20.195
J. J. Goseling & Zn.	» 19.860
A. T. Sleeswijk	» 19.690
A. Paans	» 19.600
D. W. Venemans.	» 19.570
W. G. v. Berkum.	» 19.568
D. Heyink	» 19.232
P. Schmidt & E. Hermans	» 19.200
W. Greve, te Buiksloot	» 19.198
K. Hollander, te Gouda	» 18.850
G. Verwey, te Uithoorn.	» 18.157

De overigen allen aldaar. Gegund.

6331 — JAN VAN DER POT, KATENDRECHT bij ROTTERDAM. — PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°. (Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

FOLKERS & C°.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.

DAKPANNEN EN LEIEN.

6320 **Directe aanvoer** VAN **Portland cement.**

Merk: Knight Bevan & Sturge

Merk: Dijckerhoff & Söhne

DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche

Trottoir- Vloer- en Wandtegels,

in verschillende dessins

DAKPAPIER, ASPHALT en verdere BOUWMATERIALEN.

6321 WAND TEGELS HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE-ROTTERDAM VLOER TEGELS

6322 **PUI-SPIEGELGLAS** HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE. ROTTERDAM.

6323 HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE ROTTERDAM. Eng. Porceleine Badkuipen (INWENDIG WIT VERGLAASD) sterk, zindelijk, blijven lang warm of koud, bizonder geschikt voor MEDICINALE BADEN.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK. VAL DE TRAVERS V T T V

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6324

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6325 FRED. STIELTJES & C^O., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6326

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6327

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6328

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condities. 6329
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6330

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6310

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 15den April 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 514.

Het maken van een haltegebouw en daarmede in verband staande werken ten behoeve van de halte OUDESCHOOT.

Begrooting f 9700.—.

De besteding geschiedt volgens § 63 van het bestek.

Het bestek ligt van den 22sten Maart 1890 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den April 1890 ten 7.55 ure v. m.

UTRECHT, den 19den Maart 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6311

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 8sten April 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 515.

Het uitbreiden van sporen en wissels en het verrichten van bijkomende werken op de halte NIJEVEEN, ten behoeve van den spoorweg MEPPEL—LEEUWARDEN.

Begrooting f 1400.—.

De besteding geschiedt volgens § 31 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Maart 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 2den April 1890, ten 10.14 ure v. m.

UTRECHT, den 5den Maart 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 6313

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 15den April 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 516.

Het maken van eene los- en laadplaats en het verrichten van bijkomende werken op de halte WINDESHEIM.

Begrooting f 2080.—.

De besteding geschiedt volgens § 30 van het bestek.

Het bestek ligt van den 26sten Maart 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 11den April 1890, ten 11.08 ure v.m.

UTRECHT, den 25sten Maart 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6314

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 15den April 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 517.

Het verrichten van eenige herstellingen aan gebouwen en kunstwerken behoorende tot den spoorweg van SNEEK naar STAVOREN.

Begrooting f 3610.—.

De besteding geschiedt volgens § 44 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten Maart 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den April 1890, ten 9 ure v. m. aanvangende te Stavoren.

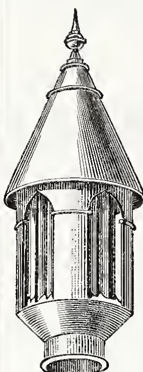
UTRECHT, den 21 sten Maart 1890.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

BOYLE'S LUCHTPOMP VENTILATORS

BOYLE'S Kappen voor slecht trekkende schoorsteenen.

BOYLE'S Schoorsteenkappen tegen valwinden, enz.

Vereischen geen toezicht, hebben geen beweegbare deelen, voorkomen terugslag in den koker, werken met de meeste gelijkmatigheid in ieder jaargetijde, hebben een veel grooter capaciteit dan ieder andere ventilator, zijn van soliede constructie bij matigen prijs.

BOYLE'S Ventilators en Kappen zijn op verschillende **Rijks-, Gemeente en Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatst. 6315

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. CARRE's Waterleidingen.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6316

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Ontvang en Betaalkas.

(***Doelenstraat 22***).

Rentevergoeding **voor gelden à deposito** met één dag opzegbaar. . . . . 1½ pCt.

met tien dagen " . . . . . . 2 "

voor bedragen **boven f 5000.**— op 10 dagen of langeren termijn wordt *hoogere* rente vergoed. 6312

Bewaring van Waarden.

Administratie van Effecten en Prolongatiën.

Reglementen gratis verkrijgbaar.

Amsterdam, 29 Maart 1890.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6317
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6318 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6319

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

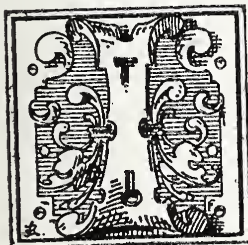
5 APRIL 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

VREDE MET BEHOUD VAN DE EER?

In de Bouwkundige Weekbladen van 15 en 22 Maart j. l., deden wij mededeeling van de motie van Dr. P. Templeman van der Hoeven, op 13 Maart in den Utrechtschen Gemeenteraad voorgesteld, om aan B. en W. op te dragen: 1°. ten spoedigste het advies in te winnen van de bouwmeesters omtrent de vraag: op welke wijze het Academie-gebouw te Utrecht zal kunnen worden gesticht op de daarvoor door de gemeente bestemde terreinen, zonder aanraking met of aansluiting aan de bestaande Rijksgebouwen; 2°. van dat advies zoo spoedig mogelijk mededeeling te doen aan den Raad.

Naar aanleiding van dit voorstel verscheen kort daarna in het Utrechtsch Dagblad van 26 Maart een artikel met het opschrift: „Het Academie-gebouw", bevattende een gedeelte der geschiedenis van het te stichten gebouw, en een beoordeeling van het voorstel. In het zelfde dagblad, en wel in het nummer van 30 Maart j.l., heeft de heer Templeman van der Hoeven zijn standpunt toegelicht, dat steeds door hem is ingenomen en waarvan hij ook is uitgegaan bij het doen van zijn voorstel. Aan dit opstel, getiteld: „Vrede met behoud van de eer?" ontleenen wij het volgende.

Al aanstonds zegt de schrijver, dat het voor de geschiedenis der gevoerde onderhandelingen van uitnemend gewicht is, nog eens de aandacht te vestigen op het merkwaardige artikel van den heer F. J. Nieuwenhuis, in het Utrechtsch Dagblad van 12 Oct. 1887 (en het Bouwk. Weekblad van 15 October 1887) verschenen, omdat daarin op klare en duidelijke wijze uit de stukken wordt aangetoond welke houding door den Minister van Binnenl. Zaken en welke door het Gemeentebestuur is aangenomen.

Na te hebben herinnerd aan het bekende „programma van eischen van den bouw", dat de Minister eischte te zien vastgesteld (31 Aug. 1887) zegt de schrijver daaromtrent:

> Waren deze stukken, missive met teekening en programma van eischen, bejegend geworpen op de wijze, zooals had mogen worden verwacht, door ze namelijk als door de schenkers van het gebouw niet gevraagd en niet gewenscht ter zijde te leggen, veel leed en veel krenking waren aan Utrecht gespaard gebleven, want in deze stukken ligt in weinig woorden reeds de bedoeling opgesloten, de bedoeling namelijk om Utrecht te dwingen zoodanig te bouwen niet gelijk de schenkster zou verlangen, maar gelijk men aan het departement van binnenlandsche zaken wenschte.
>
> Met deze stukken wordt de aanval op onze zelfstandige keuze aangevangen en daarop voortbouwende, wordt die tot op het huidige oogenblik voortgezet.

De heer Nieuwenhuis doorzag onmiddellijk den toeleg om Utrecht te dwingen, den zin van den Haag te doen, en waarschuwde daartegen. Het schijnt echter dat velen dien toeleg nog niet zien, want de heer T. v. d. H. vraagt:

> Begrijpt men dan nog niet de bedoeling van de raadslieden des ministers, verstaat men nog niet, wat de heer Van Asch van Wijck bij de behandeling der begrooting in de Tweede Kamer, op 13 December 1887 [1]), heeft aangetoond — dat het een rijksbelang is er tegen op te komen, dat niet in alles, waarin de regeering de hand heeft, gedreven wordt naar een bepaalden stijl?
>
> Evenmin kon de heer Mackay, in die zitting het woord voerende, zich begrijpen, hoe de minister komt tot het stellen van den eisch betreffende eenheid van stijl met den kruisgang en de Domkerk.

[1]) Zie Bouwkundig weekblad No. 51 van 17 Dec. 1887.

Wie en wat heeft den heer van Lokhorst, al was het ook in overleg met den heer secretaris van curatoren, de stoutheid gegeven aan dit college een ander bouwplan ter overweging aan te bieden, en het bouwplan van Utrecht ter zijde te schuiven?

Wie? de rijksambtenaren boven hem gesteld.

Wat? de toeleg om een ander bouwwerk tot stand te helpen brengen dan het door de gemeente ontworpene.

Een groep mannen, wel is waar weinig in aantal, maar groot in invloed, hebben op eigenaardige wijze belangstellende in de Rijks-universiteit, van toen af al dien invloed aangewend om te beletten, dat de wensch van Utrecht zou worden vervuld.

Sommigen vonden in het op den voorgrond brengen van de kwestie van den stijl een welkom motief om de stichting van een Academiegebouw, die zij, om redenen mij bekend, maar welke ik hier niet nader ontwikkel, gaarne wilde verhinderen, althans voorshands op de lange baan schuiven. En de taktiek, die gevolgd wordt, is deze: liefst door eischen en dreigen den gemeenteraad van Utrecht dwingen tot toegeven; maar gelukt dit niet, dan moet de Raad zoolang door allerlei correspondentie, door telkens onderhandeling voeren over zaken van minder gewicht, door nu dit, dan weder dat op den voorgrond te brengen, verveeld, geërgerd, vermoeid worden, tot hij eindelijk, den strijd moede, de verzuchting slaakt: »laat ons toch maar toegeven anders komt er van de zaak niets."

Dan zullen de bouwmeesters, aan wie Utrecht haar vertrouwen schonk, hun mandaat nederleggen; dan is eindelijk — eindelijk de baan vrij voor den bouwmeester, aan wien nu veilig door het departement van binnenlandsche zaken kan worden overgelaten te bouwen omdat men nu zekerheid heeft, dat naar den bepaalden stijl zal worden gebouwd, waarvan de hh. van Asch van Wijck en Mackay gewaagden.

Met deze bedoeling wordt de strijd, nu eens bedekt, dan weder openlijk gevoerd.

Men heeft reeds twee opvolgende ministers er toe gebracht met hunne verantwoordelijkheid die bedoelingen te dekken; vermoededelijk zal de opnieuw opgetreden bewindsman, hoofd van een departement, waarbij zoo talloos vele en zooveel meer gewichtige belangen behartiging eischen, ook hij de meest welwillende gezindheid jegens Utrecht, eveneens het advies zijner raadslieden vragen en, het hoofd vervuld met onderwijs-, defensie-, kiesrechtaangelegenheden, eindigen, gelijk zijne beide ambtsvoorgangers, met dat advies op te volgen.

Men zal dan eerst voor den schijn water in den wijn gieten, eenig uitzicht openen op een goeden uitslag van voortgezet onderhandelen, »reculer pour mieux sauter" en met een stouten zet pogen Utrecht te overrompelen.

Van tegemoet komen zal geen kwestie zijn hoegenaamd.

De schrijver van het artikel van 26 Maart, ziet in den gewijzigden toon van eene nog niet gepubliceerde missive van den Minister Mackay, verschillend van den eischenden toon van vroeger, een lichtpunt, terwijl hij later weêr betoogt, dat de Minister zijne voorliefde voor de Gothiek op den voorgrond stelt en daarvan rekenschap geeft in een uitvoerig betoog. De heer T. v. d. H. echter kan begrijpen, dat dit betoog zijn waarde heeft als proeve van propagande voor de gothische bouwkunst, maar het maakt, als grof geschut om de plannen der gemeente te verdelgen en een ander plan op te dringen, op hem een uiterst onaangenamen indruk.

»Het verlangt niet minder dan dat Utrecht zich gebonden overgeve aan de eischen van 's Ministers raadslieden, en maakt elke gedachte aan voortzetting der onderhandelingen onmogelijk. De handschoen is toegeworpen. Geen ander alternatief dan toegeven in alles of zelfstandig bouwen."

Tot nadere adstructie van het voorstel, door den heer T. v. d. H. gedaan na ernstig en langdurig beraad en na de mogelijke gevolgen wel te hebben overwogen, herinnert de voorsteller wat alzoo is voorgevallen sinds de missive van 27 October 1888, waarin de Min. Mackay zich bereid verklaarde om met de Gemeente verder te onderhandelen, als maar de Raad zou hebben aangenomen het hem door Min. Heemskerk voorgelegde ontwerp-contract, waarin bepaald werd, dat die Minister het gebouw in bruikleen zou aannemen, „mits het voldoe aan de vooraf door hem goedgekeurde opgave van eischen, plannen en bestekken, die zoo spoedig mogelijk door Utrecht moesten worden ingediend. B. en W. konden zich met deze formuleering niet vereenigen, en deelden de redenen daarvan mede aan den toenmaligen Minister Mackay, op 13 Nov. 1888. Immers, Utrecht bleef à la merci van de raadslieden des Ministers, die geen enkel plan zouden goedkeuren dat niet voldeed aan de door hen gestelde eischen. Een einde scheen nooit in 't vooruitzicht te kunnen zijn. Er bleef volgens den heer T. v. d. H geen andere uitweg over, dan zonder verder overleg met de regeering en zonder aanraking met de lokaliteiten van het Rijk, zelve tot stichting van 't gebouw over te gaan. Met het oog hierop ontwierp hij reeds in Nov. 1888 eene motie, die hij echter niet indiende, daar een lichtpunt kwam opdagen. In de raadsvergadering toch van 13 Dec. 1888 werd mededeeling gedaan van een ministrieel schrijven van 12 Dec. waarbij goedkeuring werd gehecht aan de gewijzigde ontwerp-overeenkomst waarin bepaald werd: dat de Minister zich verbindt het gebouw in bruikleen aan te nemen, „mits het gebouw zij overkomstig de door contractanten in gemeen overleg vastgestelde opgave van eischen".

Maar de illusie was kort van duur, en wreed zou het gekoesterde vertrouwen worden beschaamd. De toegeeflijkheid is, volgens den schrijver, gebleken een strik te zijn, om er Utrecht in te vangen. B. en W. en de bouwmeesters hielden zich onledig met het opmaken van een program van eischen met toelichting, welke in de lente van 1889 aan den Minister Mackay werden toegezonden. Maar eerst tegen de groote vacantie ontving de Senaat der Universiteit deze stukken, die ze toch nog afdeed, en op 11 Juli 1889 adviseerde, den Minister aan te raden het ontwerp van Utrecht aan te nemen. Den dag daarna werd dit advies in handen van curatoren gesteld. Maar eerst op 14 Oct. 1889, alzoo ruim drie maanden later, kwamen ze den Minister in handen, zeer opmerkelijk juist op het tijdstip, toen deze bewindsman aan den vooravond van het begrootingsdebat stond. Wederom drie maanden later maakte de Minister in zijne missive van 1 Febr. 1890 zijn gevoelen kenbaar; uit de stukken bleek echter, dat alweder geëischt werd in gothischen stijl te bouwen, zelfs met opgave der materialen, naar een niet begroot plan, dubbel zoo kostbaar als het Utrechtsche. Het was dus meer dan ooit twijfelachtig geworden of overeenstemming zal kunnen verkregen worden, ja, de heer T. v. d. H. houdt deze voor onmogelijk, en die overweging heeft hem geleid tot de bekende motie, strekkende om de onderhandelingen met de Regeering eenvoudig af te breken, — deze te behandelen op een nader te bepalen dag. De missive van 1 Febr. j. l. is nog niet openbaar gemaakt, maar de heer T. v. d. H. zegt daarover:

Ik heb de stellige overtuiging verkregen, dat het ten eenenmale vruchteloos is, thans nog zich te vleien met het denkbeeld, dat de Min. en zijne raadslieden zullen terugkomen op de eischen in de missive van 1 Febr. gesteld; mij is het zeer duidelijk, dat de hoogste troef is uitgespeeld en dat men zich geen terugtred heeft gemenageerd.

Al zou de waardigheid zulks kunnen gedoogen, de onverzettelijkheid, waarmede de raadslieden der regeering thans, onverholen, op meesterachtigen toon tot den gothischen stijl drijven en dwingen, naar het woord van den heer van Asch van Wijck, ontneemt aan de hoop op overleg allen grond. Men heeft voorts sinds lang en op velerlei wijze den strijd, dien Utrecht voert, een strijd genoemd tusschen gothiek en renaissance. Dit is naar mijn overtuiging slechts voor een deel waar: misschien vooral van uit het standpunt der regeering beschouwd, niet van onze zijde, niet geheel althans.

Voor mij staat naast en boven de kwestie van den stijl:

1 het feit, dat het bouwerk een geschenk zal zijn van de stad en provincie.

2 het recht dat aan de gemeente toekomt om, mits de lokalen in voldoende getale, in gewenschte afmetingen ontworpen zijn, overigens vrij te blijven in alles wat niet met de eischen, die voor het onderwijs te stellen zijn, in strijd is;

3 het recht, dat aan de gemeente toekomt om, mits de localiteit beantwoordt aan punt 2, den uiterlijken vorm van het gebouw vast te stellen en de vrijheid van den bouwmeester te handhaven;

4 het recht, dat aan de gemeente toekomt, om tot niet hoogere uitgaven gedreven te worden, dan het bedrag van *f* 175.000, daarvoor aangewezen;

5 de waardigheid van en deferentie jegens de gemeente, die niet gedoogen eene bejegening die kwalijk zou voegen, indien zij voor rekening van het rijk een gebouw te stellen had, maar ten eenenmale ongepast en onverdedigbaar is, waar het een vrijwillige daad, een geschenk geldt.

De Gemeente heeft in 1885 den heer E. Gugel opgedragen de plannen te vervaardigen, wetende in welke kunstrichting die Hoogleeraar zich bij voorkeur beweegt; van vooringenomenheid tegen eenigen stijl is nooit sprake geweest. De vrij scherp geworden strijd is eerst ontbrand nadat de heer van Lokhorst zich veroorloofd had, zonder voorkennis van den heer Gugel of van de Gemeente, een gothisch plan aan curatoren voor te leggen. Die strijd is nooit gezocht of aangevangen, noch door de Gemeente, noch door den bouwmeester harer keuze, maar hun opgelegd door de krenkende en smadelijke bejegening der regeerings-ambtenaren.

De Gemeente heeft getracht met den Minister tot een vergelijk te komen, en daarbij reeds veel toegegeven. Thans de beurt aan den Minister om een ruimer standpunt in te nemen. Maar scheidsrechters zooals het genoemde artikel van 26 Maart aanraadt, acht de heer T. v. d. H. onmogelijk.

De heer T. v. d. H. zegt verder:

Bij de 5 punten, die naar mijne overtuiging boven de kwestie van den stijl staan, is nog een gewichtig punt te voegen.

De vrijheid voor den bouwmeester om de wieken te mogen uitslaan, het recht om te bouwen naar zijne inspiratie, de waardigheid en de eer van den bouwmeester beide, die eischen, dat hij voor zooveel noodig, door de gemeente worde gesteund en gehandhaafd, die zich ook in hem gekrenkt gevoelt.

Niet zoo zeer staan op het spel de keuze van den stijl; maar wel het recht, de waardigheid, de eer van gemeente en bouwmeester, als hun belet wordt aan het aangeboden geschenk — behoudens de eischen van doelmatigheid voor het onderwijs — die uiterlijke gedaante te geven, die zij eene passende achten.

De heer T. v. d. H. meent reden te hebben om aan te nemen, dat de bouw zal kunnen verrijzen op de aangewezen plaats en zonder aanraking met de bestaande gebouwen van het Rijk. Hij zegt daarom:

Dan worde in 1891, bij gelegenheid van het 255-bestaan der academie, plechtig door den burgemeester dezer gemeente de eerste steen gelegd van het gebouw, dat zij bestemd heeft voor hare universiteit.

Nadat de bouw gelukkig zal zijn voltooid, worde het gebouw ten gebruike voor de universiteit eerbiedig aan den minister van binnenlandsche zaken aangeboden.

Ik stel mij voor, dat aanvankelijk verbazing den minister zal vervullen, maar die verbazing zal wijken voor het gezond verstand en den ruimen blik van den staatsman, die hem zal adviseeren om de nu zoo doelmatig verruimde lokaliteit, welke tot nog toe ontbrak voor de rijksinstellingen, te aanvaarden, voor de hoffelijkheid van den bewindsman, die, zij het gebouw dan ook niet naar de wenschen van zijne ambtenaren, niet zal willen weigeren aan te nemen een geschenk dat van zoo groote liefde van stad en provincie voor de universiteit getuigenis aflegt.

Nu meende de schrijver van het meergemelde artikel van 26 Maart, dat de Minister, die dan op het Binnenhof zetelt, het in gebruik nemen van het aldus tot stand gekomen gebouw zal kunnen en willen verbieden. Maar zooveel kleingeestigheid kan de heer T. v. d. H. zich in een Nederl. Minister niet voorstellen. Ook mag men bij een Min. van Binnenl. Zaken wel eenig gevoel veronderstellen voor de offers, die een gemeente als Utrecht zich heeft opgelegd voor de stichting, niet alleen van het Academiegebouw, maar ook voor vergrooting of stichting van laboratoria voor physica, physiologie, pharmacie, anorganische chemie en hygiène, waartoe de gemeente alleen in de twee laatste jaren heeft medegewerkt.

De heer T. v. d. H. eindigt zijn behartigenswaardig artikel als volgt:

Maar mocht onverwacht en onverhoopt het onmogelijke mogelijk worden; mocht er een minister optreden die het gebouw, door Utrecht aangeboden en bekostigd, kortaf weigerde, welnu, een ministrieel leven wordt immers in Nederland spoedig afgesneden en zijn opvolger zal geen weerstand kunnen bieden aan den drang der publieke opinie, die niet zal toelaten dat het gebouw daar ongeschikt sta, veeleer zal hij uit eigen hoofde met de hardnekkigheid van zijn ambtsvoorganger breken en de deuren van het academiegebouw wijd open stellen, opdat de Sol Justitiæ vrijen toegang hebbe. Zoo worde het dan.

Gedrongen alleen door een diep gevoel voor het recht, de waardigheid en de eer der gemeente, die mij lief is, van oprechte belangstelling voor de oude Alma Mater, wier kweekeling ik eenmaal was, heb ik het vorenstaande nedergeschreven.

Volkomen onafhankelijk, gevoel ik mij boven scheeve beoordeeling, die dit artikel misschien zal treffen, verheven; sterk in het bewustzijn van een plicht, een onaangenamen plicht te hebben vervuld jegens de gemeente en jegens de universiteit; sterk eveneens in het bewustzijn van zonder nevenbedoelingen en alleen in het belang van stad en academie te hebben gesproken.

PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen.

RAPPORT VAN BEOORDEELING.

Aan Burgemeester en Wethouders van Zutphen.

De Jury, uitgenoodigd door het Gemeentebestuur van Zutphen, is achtereenvolgens den 14, 21, 24, 27 en 28 Maart bijeengekomen om haar oordeel uit te spreken over de 55 antwoorden, die onder de volgende motto's waren ingekomen op de prijsvraag voor een raadhuis te Zutphen, als: 1. Cirkel met twee ingeschreven vierkanten; S. P. Q. Z.; 3. En attendant; 4. S. P. Q. Z.; 5. Die geeft, wat hij heeft, is waardig, dat hij leeft; 6. Een halve maan; 7. Pace et Justitia; 8. A; 9. Présenter; 10. G; 11. Influenza; 12. Weldoordacht, in haast volbracht; 13. Sans Beffroi; 14. Een ster waarin de letters R. Z.; 15. Pallas; 16. Graafschap Z.; 17. Zutphen $\frac{1190}{1890}$; 18. Een driehoek in een cirkel; 19. Bouwkunst; 20. Publico consilio, Publicae saluti; 21. Finis coronat opus; 22. R. H.;

23. Eenvoud; 24. Een vraagteeken; 25. Ars longa, vita brevis; 26. Themis; 27. Arnoud; 28. Maar; 29. Haast; 30. Carolina; 31. M.; 32. Yssel; 33. S. P. Q. Z.; 34. Zutphen?; 35. Holland; 36. Tantalus; 37. 1/100; 38. 's Gravenhof; 39. S. P. Q. Z.; 40. Waaijer, waarin de letter Z; 41. 's Gravenhof; 42. B en W; 43. Labor ipse voluptas; 44. Z (in een driehoek); 45. Compluvia; 46. En avant; 47. Pam; 48. In afwachting; 49. Wim; 50. L. L.; 51. Symetrie; 52. Burgr. Coenen; 53. Fiat justitia aut periat mundus; 54. La Hollande Pittoresque; 55. Einfach is der Waarheid Rede.

De Jury onderwierp alle antwoorden in de eerste plaats aan een grondig onderzoek, wat de algemeene distributie, artistieke waarde en de bepalingen van het programma aangaat, voornamelijk ten opzichte van de vastgestelde rooiïngslijnen, en stelde bij eerste schifting de volgende 17 ontwerpen buiten verdere beschouwing, als: 1. Cirkel met twee ingeschreven vierkanten; 5. Die geeft wat hij heeft, is waardig, dat hij leeft; 7. Pace et Justitia; 8. A; 9. Présenter; 10. G.; 15. Pallas; 20. Publico consilio, Publicae saluti; 22. R. H.; 25. Ars longa, vita brevis; 27. Arnoud; 29. Haast; 31. M.; 32. IJssel; 33. S. P. Q. Z.; 47. Pam; 48. In afwachting.

Bij tweede schifting de volgende 7 ontwerpen, als: 2. S. P. Q. Z; 3. En attandant; 17. Zutphen $\frac{1190}{1890}$; 18. Een driehoek in een cirkel; 36. Tantalus; 44. Z in een driehoek; 52. Burgr. Coenen.

In het algemeen is bij de nog overblijvende ontwerpen, die allen in meerdere of mindere mate verdiensten hebben, ten duidelijkste gebleken, dat door de ontwerpers niet genoeg gewicht gehecht is aan eene juiste en eenvoudige, en daardoor aan den dienst beantwoordende planoplossing.

Bijna allen hebben hunne meeste krachten ingespannen, om tot eene architectonische oplossing van het uitwendige te geraken, en waarin menig ontwerper dan ook gelukkig is geslaagd.

Over het algemeen zijn de ontwerpen te weelderig opgevat, de teekeningen, wat het architectonische deel aangaat, niet sober genoeg behandeld en is er een streven naar effektbejag te bespeuren, waardoor men zou vermoeden, dat daardoor naar veler meening eene begoocheling der Juryleden niet onmogelijk werd geacht.

Het is dan ook te betreuren, dat het vraagstuk der planverdeeling, dat elke prijsvraag en deze prijsvraag in hooge mate beheerscht, en waarvan de jury de vele daaraan verbonden moeielijkheden gaarne erkent, door bijna allen, zelfs door de meest talentvolle inzenders niet genoeg in het oog is gehouden; ofschoon het niet valt te ontkennen, dat het vraagstuk moeielijk was, blijkt toch uit het plan van het ontwerp No, 38. dat eene alleszins voldoende planoplossing mogelijk was.

Ten opzichte van deze overblijvende ontwerpen worden in het kort de navolgende opmerkingen gemaakt:

4. *S. P. Q. Z.* Het plan is te veel versnipperd, de ligging van de trap naar de tribune voor het publiek in de nabijheid van de hoofdtrap en alvorens de hoofdtrap van uit den ingang te bereiken, is af te keuren; door de grillige ligging der corridors moet de toegang naar de lokalen als het ware door een doolhof plaats vinden; de groepeering van de lokalen der secretarie is ongeschikt. De plaatsing van het kantoor van den gemeente ontvanger met zijn afzonderlijken toegang is goed gedacht, ofschoon daardoor de lokaliteit een ongunstigen vorm verkrijgt en slecht wordt verlicht. De trouwkamer is, evenals het meerendeel der vertrekken, slecht van vorm. De gevels zijn verdienstelijk ontworpen; afgescheiden van de beelden is de uitvoering, blijkens de détails te rijk ten opzichte van de bouwsom. De détails der buitenordonatiën zijn over het algemeen wild ontworpen en uitgevoerd. De profileeringen zijn in de détails niet met de noodige zorg uitgevoerd en zullen schade doen aan de eenheid en het rustig aanzien der façades. De perspectief-teekening, artistiek behandeld, geeft daarentegen door hare rustige en sobere uitvoering een beter en gewenscht aanzien, volkomen beantwoordende aan het karakter van een raadhuis.

De uitvoering der teekeningen verdient overigens in het algemeen allen lof.

6. *Een halve maan.* De indeeling van het plan, ofschoon schijnbaar regelmatig, is evenwel middelmatig te noemen en door het groot aantal corridors voor den dienst minder geschikt; de toegang tot de secretarie is te ver van den hoofdingang verwijderd, de corridor slecht verlicht; de ligging van de conciergewoning met toegang van uit de botermarkt, wordt afgekeurd.

De binnenplaats is voor verlichting te gering van afmeting. De ligging der raadzaal is goed, de oplossing van den schuinen hoek is daarentegen slecht te noemen.

De gevels, hoewel eenvoudig ontworpen, dragen een eigenaardig cachet, en het blijkt uit het geheele ontwerp, alsook uit de geleverde détails, dat de ontwerper de goede opvatting had van het vraagstuk en er naar heeft gestreefd, met de bouwsom rekening te houden. De botermarkt is niet fraai ontworpen.

11. *Influenza.* De schikking der lokalen in het algemeen is niet onverdienstelijk; ook in dit plan zijn te veel corridors en is de ligging der leeskamer en die van eene der kamers van de secretarie achter de hoofdtrap, ten opzichte van de overige secretarielokalen, ongunstig; voorts zal een dezer lokalen van uit eene binnenplaats onvoldoende worden verlicht.

De hoofdtrap is nuchter van aanleg. De façades kunnen op geene bijzondere fraaiheid aanspraak maken en het geheel geeft, vooral in zijne gezochte détails, den indruk van een grilligen arbeid. Er ontbreken enkele der in het programma gevraagde détails.

12. *Wel doordacht, in haast volbracht.* De planverdeeling is niet wel doordacht, en ofschoon de ingang op den hoek van het gebouw aanbeveling verdient, is ontwerper er echter niet in geslaagd den toegang tot het gebouw behoorlijk op te lossen; vele vertrekken hebben een onbehagelijken vorm. De toegang tot de kamer der wethouders is gebrekkig en de schikking der lokalen voor den architect, ten opzichte van den hoofdcorridor, ongunstig te noemen; evenzoo is de gemeenschap van de conciergewoning met het gebouw in hooge mate gebrekkig. De gevels vertoonen een aangenaam silhouet, doch zijn, en vooral met het oog op het ontbreken der in het programma gevraagde détails, wel wat al te schetsmatig behandeld.

13. *Sans Beffroi* De plattegronden bezitten wel verdiensten, doch maken toch de zwakke zijde van dit ontwerp uit. Waarom de entrée niet gelegen tegenover de hoofdtrap? Hieruit blijkt, dat ontwerper te veel naar eene symetrische façade gestreefd heeft.

De toegang tot de leeszaal, door den voor wachtkamer van het publiek bestemden gang, is af te keuren; de ligging van de raadzaal is goed. De oplossing van den schuinen hoek is in het plan minder fraai, en de afsluiting van den achtergevel op de bovenverdieping, in verband met het ontbreken van opgaande muren en steunpunten in de benedenverdieping, is met wat al te veel vrijheid behandeld. Hoewel de architectonische conceptie van de façades verdienstelijk is, met uitzondering van den N. gevel, is die toch te grootsch volgens de beide verschillende geveloplossingen met hare rijke middenpartijen en geveltoppen.

Het geheel is te kostbaar van uitvoering, in vergelijking met de vastgestelde bouwsom. De Jury stelt het eerste ontwerp voor den Z. gevel hooger dan den variant. Het uitwendige van de botermarkt draagt een goed karakter en maakt met de raadhuisgevels een verdienstelijk geheel.

14. *Een ster waarin de letters R. Z.* In dit plan is de hoofdtrap met vestibule niet onverdienstelijk ontworpen. De bodenkamer en wachtkamer van het publiek zijn te ver van den hoofdingang verwijderd. De toegangen tot enkele vertrekken, o. a. eene kamer van de secretairie en een kamer voor commissiën, zijn niet direct van uit de corridors aangebracht. De vestiaire enz. voor de raadsleden ligt te ver van de Raadzaal.

De gevels bezitten niet veel karakter, de ordonnantiën van den geveltop aan den Z. gevel zijn niet in overeenstemming met den rustigen onderbouw der façaden.

De botermarkt is geheel afgescheiden van het gebouw ontworpen, dat niet in de bedoeling van het programma ligt.

16. *De graafschap Z.* In dit ontwerp zijn verdienstelijke oplossingen, wat de ligging van de hoofd- en diensttrap en den corridor betreft. De toegang tot de trouwzaal onder het bordes, is minder waardig en de ligging van het bureau van den ontvanger, met de wachtkamer tegenover de kamer van den Burgemeester, met het oog op het bezoek van het publiek minder wenschelijk.

De groepeering der lokalen aan den schuinen hoek is gebrekkig, en daardoor de vergaderkamer voor Burgemeester en Wethouders van onaangenamen vorm. De indeeling van de conciergewoning

laat ook te wenschen over, en is de gemeenschap daarvan met het gebouw van uit de keuken niet wenschelijk.

De gevels, blijkbaar met inachtneming van de bouwsom ontworpen, zijn evenwel niet behagelijk, de vereischte harmonie tusschen de beneden-ordonnantiën met den ingang en de daarboven aangebrachte vensters der raadzaal en geveltop wordt gemist. De Noordgevel en de botermarkt zijn arm gedacht.

Het geheel getuigt, wat de détails aangaat, van eene zwakke conceptie; de uitvoering der teekeningen is van eene zekere droogheid niet vrij te pleiten.

19. *Bouwkunst.* In dit ontwerp is de bodenkamer te ver van den hoofdingang verwijderd, en het burean van den ontvanger niet in onmiddellijke gemeenschap met de corridors; evenzoo is dit het geval met twee lokalen der Secretarie, die daarenboven een onbehagelijken vorm hebben. Ook is de kamer van den Secretaris te ver van zijne Secretarie gescheiden; de zelfde fout is aan te voeren omtrent het privaat van den Burgemeester, ten opzichte van de Burgemeesterskamer. Ook is het niet aanbevelenswaardig den ingang van die Kamer onmiddellijk aan den ingang te doen grenzen.

De Raadzaal heeft goede verhoudingen, doch de aangrenzende tribune zal door haren onregelmatigen grondvorm een minder goed effect opleveren. De lokaliteit voor den concierge bezit groote gebreken, de vertrekken zijn te veel verspreid, waardoor aan den geest van het programma niet is voldaan, o. a. ligt eene slaapkamer tegenover den hoofdingang van de raadzaal, en is een vertrek, dat bovendien alleen door de diensttrap te bereiken is, op den zolder ontworpen.

De ontwerper heeft echter door het aanbrengen van eene binnenplaats achter de boterhal, ofschoon van geringe breedte, de waarde van zijn ontwerp in dit opzicht verhoogd. De gevels hebben geene bijzondere waarde, de rondgaande balustrade op de kroonlijst van het gebouw is zonderling ontworpen; ook is in den gevel de raadzaal niet behoorlijk geaccentueerd.

De architectuur van de botermarkt is in het geheel niet in verbinding met het gebouw ontworpen. De détails zijn eenvoudig en blijkbaar met zorg behandeld, waardoor aan enkele geen verdienste mag worden ontzegd; de perspectievische teekening van het gebouw is daarentegen onsmakelijk uitgevoerd.

21 *Finis coronat opus.* De gevels van dit ontwerp zijn niet gelukkig, het détail geeft daaraan geen meerdere waarde. De botermart is zonder eenigen smaak ontworpen. Over het algemeen is de planverdeeling door de vele en te smalle gangen verbrokkeld. De trouwzaal is niet gunstig verlicht, terwijl de drie binnenplaatsen van zulke geringe oppervlakten, sterk zijn af te keuren, en de vertrekken, welke daaraan grenzen, daaruit niet genoegzaam licht zullen ontvangen.

De raadzaal is als grondvorm slecht van verhouding.

23. *Eenvoud.* Dit ontwerp heeft eene regelmatige plattegrondverdeeling, doch voor den dienst deze bezwaren, dat de leeskamer en vergaderkamer voor Burgemeester en Wethouders te ver van elkaar verwijderd liggen. Voorts zullen de lokalen van uit de botermarkt onvoldoende worden verlicht.

De gevels bezitten enkele goede motieven; hoogst afkeuringswaardig is het, dat de raadzaal in den gevel niet behoorlijk is aangeduid, en dat achter een venster van den voorsprong, dat als geheel behandeld is, zich behalve een deel van de raadzaal nog eene bode-kamer bevindt.

De opbouw van den kolossalen toren, op zich zelf niet onverdienstelijk, is, daar hij zich niet uit het grondplan ontwikkelt, constructief onmogelijk. Ook is de boterhal niet in verband met het raadhuis ontworpen, terwijl de détails te overladen zijn.

24. *Een vraagteeken.* De planverdeeling bevat enkele goede oplossingen; de trappenaanleg is goed, daarentegen zijn de toegangen naar de leeskamer en de Burgermeeeterskamer door de antichambre bepaald duister, en zijn de vertrekken wat vorm aangaat minder aanbevelenswaardig.

Ofschoon de gevels een niet onverdienstelijk silhouet vertoonen, mag de architectonische opvatting niet gelukkig genoemd worden, en is de plaatsing van den toren, die een voor dit gebouw ongemotiveerd kerkelijk karakter bezit, slecht gekozen, daar hij te veel naar achter is ontworpen en daardoor van de voorzijde gezien een slecht effect zal maken. Sommige détails zijn gebrekkig uitgevoerd.

De behandeling der teekeningen op kleine schaal, is daarentegen niet onverdienstelijk, en is de botermarkt goed gecombineerd met het Raadhuis.

26. *Themis.* De gevel-ontwerpen zijn zwak van conceptie, de torenoplossing te grootsch gedacht en toch te arm van teekening. De planverdeeling is niet onverdienstelijk. De ligging van de Burgemeesterskamer en van het privaat, grenzende aan den ingang, is af te keuren en de wachtkamer van het publiek, te ver van den ingang; de leeskamer is ook te ver van de secretariskamer gelegen; ook is de plaatsing van de trap naar de tribune voor het publiek naast de hoofdtrap af te keuren.

28. *Maar.* Dit plan, waarvan de hoofdingang op den hoek is ontworpen, is niet gelukkig geslaagd; te veel ruimte is ingenome voor de diensttrap en vestibule, terwijl deze door de vele inspringende hoeken een onbehagelijken indruk zal opleveren. De trap naar de tribune ligt ook hier in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdtrap, dat af te keuren is.

De toegangen tot het bureau van den gemeente ontvanger, tot de kamer voor de commissiën en tot de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders zijn zeer gebrekkig, terwijl de indeeling en de vorm der vertrekken voor de secretarie en voor den gemeente-architect veel te wenschen overlaten.

De combinatie van de tribune voor het publiek en van de wachtkamer met haar overbodige logia aan den Z. gevel, zijn te gecompliceerd. Aan de gevels zijn verdienstelijke motieven aan te wijzen, evenwel te grootsch van opvatting en door de zeer onregelmatige indeeling der versteropeningen zeer onrustig.

De toren draagt een te kerkelijk karakter en zal ook door den gerekten vorm van het achthoekig grondplan geen sierlijk aanzien opleveren.

30. *Carolina.* De planverdeeling is te ingewikkeld en ofschoon de schikking der lokalen over het algemeen niet onverdienstelijk is, is te veel ruimte opgeofferd aan corridors die, wat afmetingen aangaat, voor den dienst te smal zijn; vooral is dit het geval op de bovenverdieping.

De vestibule met de hoofdtrap is goed aangebracht; daarentegen de plaatsing van de trap naar de tribune naast de hoofdtrap af te keuren. De combinatie van staand- en bovenlicht voor de trouwzaal is niet gunstig. Het privaat van den Burgemeester is slecht geplaatst en de binnenplaats moeielijk te bereiken.

In den variant ligt de kamer voor den Burgemeester te ver van den hoofdingang verwijderd. De uitwendige architectuur biedt geene buitengewone oplossingen en is daaraan een zekere droogheid niet te ontzeggen; vele verhoudingen laten te wenschen over. Het gedeelte van den Zuidgevel rechts ware beter in harmonie met het geheel te brengen. De details zijn, vooral wat de buitenordonnantien betreft, te kostbaar opgevat.

34. *Zutphen?* Dit ontwerp bezit in zijn planoplossing vele goede eigenschappen. De centrale vestibule met monumentale trap, welke goed verlicht is, is goed gedacht, terwijl in het algemeen de meeste lokalen niet ongunstig zijn gelegen. Een ongunstige uitzondering maken hierop de lokalen der secretarie aan een zoo onregelmatigen corridor, in verbinding met een trapportaal gelegen, waardoor deze lokalen voor den dienst ongeschikt worden; bovendien ontbreken in deze lokalen de zoo noodige kasten, die door de distributie van deuren en vensters ook moeielijk later zijn aan te brengen.

Een afzonderlijke toegang van den corridor tot het bureau van den gemeente-ontvanger wordt gemist. De combinatie van keuken met wasch- en spoelvertrek is af te keuren. De ondersteuningspunten in de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders zijn hinderlijk. Ofschoon de indeeling van de bovenverdieping beter is, heeft de raadzaal door hare groote lengte eene ongunstige verhouding, terwijl de vestiaire voor de raadsleden te ver daarvan is verwijderd.

De verhoudingen der gevels zijn niet sierlijk en de oplossing en ontwikkeling van den geveltop aan den Z. gevel is bepaald zwak te noemen. De ruim 50 meter hooge toren, op zich zelf niet onverdienstelijk, is te grootsch van opvatting en een beletsel voor de uitvoering, met het oog op de gestelde bouwsom, en in verband

met daarin liggende vertrekken, namelijk beneden, de Kamer van den Secretaris en boven, de wachtkamer voor het publiek, minder gemotiveerd.

De ordonnantie van den hoofdingang had meer in verbinding met de overige gevel- architectuur kunnen zijn, waardoor een beter aanzien zou zijn verkregen.

De details en de uivoering, vooral het perspectievisch aanzien van de trapzaal, verdienen lof.

35. *Holland.* De indeeling van de plattegronden heeft geen onverdienstelijke kwaliteiten; de aanleg van de hoofdtrap is echter zeer nuchter. De leeskamer in de nabijheid van het bureau van den gemeente-ontvanger, met het oog op het drukke verkeer van het publiek, is niet goed geplaatst en behoort te zijn meer in de nabijheid van de kamer van den Secretaris.

Het bureau van den gemeente-ontvanger zal onaangename verlichting ontvangen. De gevels zijn zwaar en gedrukt, missen alle mogelijke sierlijkheid van verhouding en zijn van zekere plompheid niet vrij te pleiten.

37. 1/100. De façades van dit ontwerp zijn uitmuntend van opvatting, alhoewel de Jury de opinie van den ontwerper omtrent de oplossing van de conciergewoning niet kan deelen, daar zij meent, dat die met den raadhuisbouw een organisch geheel moet vormen. De torenoplossing is daarentegen, door zijn bescheiden vorm, juist passend voor een Raadhuis van Zutphen.

De aquarelteekening is zeer verdienstelijk uitgevoerd. De ontwerpteekeningen op de schaal van 1 : 200 kunnen als voorbeeld dienen van eene schetsmatige en toch serieuse behandeling, terwijl de in bruine inkt geteekende Z. gevel, met eene benijdenswaardige soberheid, in met gevoel uitgevoerde lijnen is uitgevoerd.

Het is te betreuren, dat de plattegronden niet met hetzelfde talent zijn opgelost. De te vele en daarenboven te smalle gangen verbreken het onderling verband van den dienst. Niettegenstaande de binnenplaatsen, die in elk opzicht afkeuring verdienen, en niettegen, staande het gebruik maken van eene verlichting uit de botermarktzal de verlichting van verschillende lokalen zeer gebrekkig zijn.

Het bovenlicht van de leeskamer zal in den winter bij sneeuwvallen onpraktisch blijken.

De bedoeling omtrent de wandkasten in enkele lokalen, schijnt door ontwerper niet te zijn begrepen.

De combinatie van de botermarkt met het gebouw, is architectonisch niet zoo goed als de raadhuisbouw opgelost.

De details der buitenordonnantien zijn met liefde ontworpen en uitgevoerd.

38. *'s Gravenhof.* Alhoewel de ontwerper, wat afmetingen der lokalen betreft, zich niet stipt aan de gestelde afmetingen heeft gehouden (enkele bebben te weinig, anderen daarentegen weder te veel verkregen), is dit ontwerp, wat planverdeeling aangaat bijna onberispelijk te noemen, en geeft van de vijf en vijftig ingezonden plannen op de meest eenvoudige wijze de gewenschte oplossing van het vraagstuk; het is wegens zijn praktische indeeling ter uitvoering volkomen geschikt. De trap zal eene onbeduidende wijziging moeten ondergaan, wegens onvoldoende hoogte onder het bordes van de bovenverdieping. Ook is de conciergewoning minder geslaagd.

De Jury betreurt het, dat bij eene zoo hoogst verdienstelijke plattegrondoplossing, de gevels daarentegen zoo verre beneden het peil zijn gebleven van de eischen, die men tegenwoordig aan een architectonisch ontwerp in Nederland stellen mag.

De teekeningen der gevels en doorsneden, en niet minder de détails dragen de blijken, dat de ontwerper alle oog mist voor verhoudingen en sierlijkheid van profileeringen en détails.

39. *S. P. Q. Z.* De planverdeeling is in vele opzichten niet onverdienstelijk, het bureau voor den ontvanger is goed gelegen, de vestibule, corridor en hoofdtrap zijn goed gecombineerd, en ruim van afmeting.

De vestibule van de secretarie is echter niet volgens de eischen opgelost; een der lokalen is van uit den corridor niet direct toegankelijk, terwijl de aan de overige secretarie-lokalen grenzende corridor, bijna geen licht ontvangt.

De plaatsing van het meerendeel der privaten in het gebouw en onder de raadzaal, is wegens gebrek aan licht- en luchtramen, bepaald af te keuren. De trouwzaal zal ook spaarzaam worden verlicht, terwijl het spoelvertrek geheel en al van licht is verstoken.

De ligging en verhouding van de raadzaal is goed en de tribune voor het publiek met wachtkamer in verband met de diensttrap goed ontworpen. Aan de conciergewoning ontbreekt de in het programma gevraagde afzonderlijke ingang.

De gevel-ordonnantiën zijn in menig opzicht verdienstelijk te noemen, doch door de gedetailleerde uitvoering te weelderig van opvatting. De schuine hoek naar de zijde van de kerk is verdienstelijk opgelost.

De kolossale toren, die door zijne schuin oploopende of achterover hellende muurvlakken zwaar van uitdrukking zal wezen, en beneden tot verblijf van den Secretaris en boven van de Wethouders moet dienen, acht de Jury ongemotiveerd. De botermarkt, hoewel eenvoudig, is met het gebouw goed in overeenstemming.

De verhoudingen van de inwendige architectuur zijn blijkens de détails van de raadzaal, vestibule en trapzaal verdienstelijk, doch met het oog op het vastgestelde bouwcijfer te overladen uitgevoerd.

Overigens moeten de teekeningen met waardeering worden vermeld.

40. *Een waaijer, waarin de letter Z.* De plattegrondverdeeling is door de slechte en langwerpige verhouding der vertrekken o. a. vertrek voor den Burgemeester, secretarie en vertrek voor den Secretaris, niet gelukkig geslaagd, en ofschoon vele goede motieven van distributie bevattende, wel wat al te pittoresque opgevat; het gemak van den dienst zal daardoor niet worden bevorderd en de bouwkosten zullen daardoor aanmerkelijk stijgen.

In vele lokalen bevinden zich te veel steunpunten, die lastig zullen zijn in de praktijk. Echter moet de meeste waardeering worden gebracht aan de uitstekende oplossing der façades, die hoewel pittoresque ontworpen, van eene breede en flinke opvatting getuigen, volkomen aan een raadhuis-type beantwoorden.

De binnen-ordonnantiën zijn mede flink ontworpen. De teekeningen met de détails getuigen van ernstige studie; de perspectiefteekening is met talent uitgevoerd.

41. *'s Gravenhof.* De façades missen den noodigen samenhang van de verschillende onderdeelen der ordonnantie, waardoor een waggelende en rammelende indruk wordt verkregen.

De ornamentale motieven in de façades zijn te gedétailleerd uitgevoerd, waardoor die indruk nog wordt vermeerderd.

De plattegrond bezit enkele goede eigenschappen.

De lokalen van den gemeente-ontvanger en de kamer voor den Secretaris zullen uit de binnenplaats onvoldoende worden verlicht. De perspectievische teekening van het uitwendige van het gebouw verdient eene bijzondere vermelding, die van het inwendige van de raadzaal laat aan nauwkeurigheid te wenschen over; de vensteropeningen zijn toch niet in overeenstemming met de verhoudingen, die zij in de façade blijken te bezitten.

42. *B. en W.* De wijze waarop de vestibule met de hoofdtrap is ontworpen, is niet onverdienstelijk. De noodzakelijke communicatie tusschen de conciergewoning en het gebouw op den beganen grond ontbreekt, wel bestaat die op de verdieping, door de vestiaire der raadsleden, doch voor den dienst zijn daaraan vele bezwaren verbonden: overigens is de schikking der lokalen niet onverdienstelijk, doch is de vorm daarvan zoowel boven als beneden door de verschillende hoeken zeer ongunstig.

De noodelooze dure ijzeren kapconstructie is niet gemotiveerd.

De façades zijn te rijk ontworpen en zullen de verschillende uitbouwen en de kolossale toren de bouwsom aanmerkelijk verhoogen. De binnen-ordonnantiën dragen, blijkens de détails, een even weelderig karakter, in het geheel niet in overeenstemming met de bestemming van het gebouw.

Het teekenwerk dient met lof te worden vermeld.

43. *Labor ipse voluptas.* In dit plan zijn de toegangen naar de secretarie en de kamer van den Secretaris door afzonderlijke portalen en onder trapbordessen niet gemakkelijk voor den dienst aangebracht.

Ook bezit dit plan de fout door de vele en smalle gangen, die daarenboven onvoldoende zijn verlicht, te zijn versnipperd. De ligging van de trap naar de tribune voor het publiek, naast de de hoofdtrap is af te keuren, en de verlichting van de voorname lokalen van uit de botermarkt ongunstig.

De façades leveren in verband met den toren een niet onverdienstelijk silhouet. De veertig meter hooge toren bezwaart nodeloos de bouwsom. De oplossing van de botermarkt is goed.

45. *Compluvia.* Door het groot aantal corridors is de indeeling van het plan ongerieflijk voor den dienst. De trouwkamer bijna door twee verdiepingen gaande, is wel wat overdreven opgevat, terwijl de verlichting van enkele voorname lokalen van uit de kleine binnenplaatsen ongunstig en onvoldoende is.

De ligging van de hoofdtrap en die van de raadzaal zijn goed. Hoewel de gevels in menig opzicht niet onverdienstelijk zijn, de afsluitingen der geveltoppen en de oplossing van de botermarkt zijn bepaald grillig te noemen. De uitbouw aan den hoek van de Hofstraat is te zwaar ontworpen. De behandeling der teekeningen is zeer verdienstelijk, doch ontbreken voor het meerendeel de vereischte détails.

46. *En avant.* De hoofdingang is niet te ruim van afmeting en de ligging van de hoofdtrap ten opzichte van de raadzaal is niet gelukkig.

De corridors zijn van te geringe breedte. Het bureau van den ontvanger is niet direct van den corridor toegankelijk en de lokalen voor de secretarie onaangenaam van vorm. De verlichting der aan de zijde van de boterhal gelegen lokalen is goed; die der vestibule evenwel spaarzaam, zoo niet onvoldoende.

De gevels met de rijk geordonneerde geveltoppen zijn sierlijk, doch te kostbaar van opvatting; overigens verdient de architectuur allen lof. Evenwel had men van den ontwerper eene betere oplossing van den zijgevel mogen verwachten, dan een met tegels gevulde nis achter den schoorsteen in de raadzaal aangebracht, terwijl het daarboven geplaatste dakvenster op de plaats van den schoorsteen zeer zonderling is.

Voorts is het eene groote en laakbare constructieve fout, een gemetselden toren, zonder de vereischte ondersteuning uit het dak op te trekken.

De ijzeren kapconstructie is noodeloos. De conceptie van den botermarkt is goed geslaagd en in harmonie met de ontworpen architectuur van het gebouw.

49. *Wim.* In de planverdeeling van dit ontwerp is veel goeds, vooral wat aangaat de wijze waarop de vestibule in combinatie met de hoofdtrap is ontworpen.

Eene groote fout is het, dat niet alle lokalen voor de secretarie onmiddellijk van uit den corridor, zooals gewenscht is, zijn te bereiken. Ook hebben vele lokalen o. a. die van den Secretaris en van den Burgemeester een te langwerpigen grondvorm.

De ligging van de, hoewel niet al te breede, binnenplaats is goed; evenzoo van den afzonderlijken ingang met diensttrap, die evenwel wat vorm en aanleg aangaat voor verbetering vatbaar is; daarentegen is de plaatsing van het privaat voor den Burgemeester in de nabijheid van de diensttrap ongunstig. Wanneer het wasch- en spoelvertrek alleen door de woning van den concierge bereikbaar is, dan verdient dit geen aanbeveling; de voorstelling laat evenwel aan duidelijkheid te wenschen over. De toegang tot de privaten voor de beambten op den beganen grond is, wat de hoogte betreft, zeer bekrompen. De groepeering der lokalen op de bovenverdieping is niet onverdienstelijk. De vestiaire is evenwel niet genoeg in de nabijheid van de raadzaal.

De ondersteuningen in de raadzaal, die een betrekkelijk geringe breedte heeft, zullen hinderlijk blijken te zijn; evenzoo die in de kamer voor de commissiën aan den N. gevel gelegen.

Het uitwendige van het gebouw, voornamelijk de zuidelijke gevel met het zware midden resaliet, waarin het segmentvormig tympan boven de venster-ordonnantie is aangebracht, bezit een zwaarmoedig en gedrukt karakter. Ook de vorm der bekapping brengt het zijne daartoe bij.

De op die bekapping geplaatste torenspits acht de Jury niet gelukkig geslaagd; het schijnt echter een geliefkoosd motief van den ontwerper te zijn, daar het geheel noodeloos op de botermarkt tot driemaal toe wordt herhaald.

De details en het overige teekenwerk zijn uitstekend uitgevoerd, en verdienen bijzonderen lof; echter is het geheele ontwerp en niet het minst de binnenordonnantiën zoo weelderig opgevat, dat het met het oog op de bouwsom en de bestemming (Raadhuis te Zutphen) voor uitvoering ongeschikt is.

50. *L. L.* Blijkens de détails, welke zeer verdienstelijk zijn uitgevoerd, is het ontwerp te kostbaar behandeld en opgevat. De geveloplossing is door gebrek aan eene goede verhouding der vensters tot de muurvlakken, niet gelukkig te noemen.

De combinatie van boven- en staand licht in de raadzaal is minder gewenscht. De planverdeeling bevat vele gebreken o. a. de kleine binnenplaatsen en de gebrekkige communicatie van voorname vertrekken met de corridors.

De wachtkamer van het publiek met bodenkamer zijn niet verlicht.

De kamers voor de secretarie liggen voor den dienst ongunstig, en de kamer voor den gemeente-ontvanger heeft een ongunstigen vorm; de toegang tot de trouwzaal is niet gelukkig.

51. *Symetrie.* Dit plan had eigenlijk onder de tweede schifting moeten gerangschikt worden, wegens het plaatsen van den monumentalen en dertig meter hoogen toren aan den hoek van de raadzaal, zonder de vereischte steunpilaren. Ook spreekt de raadzaal zich niet duidelijk uit in den gevel.

Een woord van waardeering echter mag aan de uitvoering der détails niet worden onthouden, wegens de artistieke opvatting, doch is de uitvoering der ontwerpteekeningen van de gevels slordig en daardoor onduidelijk. Het karakter van het geheele ontwerp is echter niet in overeenstemming met de bestemming van het gebouw.

53. *Fiat justitia aut periat mundus.* De façades kenmerken zich door eene slechte verhouding der onderdeelen o. a. den ingang en de wansmakelijke baldaquin op den hoek van de Hofstraat.

De botermarkt in ijzerconstructie ontworpen, is niet in overeenstemming met den ontworpen bouw. De toren, de topgevels en de dakvensters zijn bij dit ontwerp buitensporig opgevat; des te meer is dit af te keuren, daar de toren van die buitensporige afmeting zich niet eens uit het grondplan ontwikkelt.

De algemeene indruk van het plan is niet ongunstig, de verlichting van den corridor zal niet voldoende zijn. De toegang naar de kamer van den Secretaris is niet gunstig, evenmin de ligging van de wachtkamer van het bureau van den gemeente-ontvanger.

De opvatting van de binnen architecturen is niet in het karakter van het gebouw gedacht. De teekeningen zijn te schetsmatig en verre van serieus behandeld.

54. *La Hollande Pittoresque.* In dit plan zijn de hoofdingang en de ligging van de hoofdtrap niet zonder eenige verdienste ontworpen; evenwel zijn vele van de lokalen onregelmatig van vorm en de te kleine binnenplaatsen af te keuren.

De gevels bezitten wel eenige verdiensten doch maken door de onregelmatige en inconstructieve indeeling der lichtopeningen een verwarden indruk, en doen nadeel aan de stabiliteit. De toren is evenwel te zwaar en te monumentaal voor het gebouw, de botermarkt daarentegen is sierlijk ontworpen. De uitvoering der teekeningen en vooral der détails is in den geest van het programma opgevat.

Naar aanleiding van bovenstaande beschouwingen, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat geen der ontwerpen aan de gestelde vereischten voor den Raadhuisbouw beantwoordt en geen enkele voor uitvoering kan worden aanbevolen (deze wegens slechte planoplossing, gene wegens gebrek aan voldoende aesthetische waarde, anderen wegens te grootsche opvatting met betrekking tot de bouwsom), stelt de Jury voor geene der ingezonden ontwerpen te bekronen, doch aan te koopen voor de som van *f* 500 het ontwerp 38, wegens de vele verdiensten in de planverdeeling, en den ontwerpers van de antwoorden 37 en 40 ieder toe te kennen eene belooning van *f* 200, voor de artistieke opvatting hunner façade-ontwerpen, onder voorwaarde, dat deze beide ontwerpers zich verbinden tot eene tweede concurrentie voor het leveren van een nieuw project met gebruikmaking van de goede denkbeelden die in het ontwerp No. 38, wat de planverdeeling aangaat, zijn neergelegd.

Verder in verband met een door ons nader op te maken programma, waarbij de bepalingen in de beide laatste alinea's van Art. 5 van het eerste programma zullen worden in het oog gehouden, uit te loven een prijs en premie van *f* 300 en *f* 200

Zutphen, 29 Maart 1890

De Jury, voornoemd.
F. H. van Etteger.
C. Muysken.
Jan Springer.

Volgens mededeeling door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst ontvangen, heeft de »Société Académique d'Architecture de Lyon", een prijsvraag voor 1890 uitgeschreven waaraan ook architekten, geen Franschman zijnde, kunnen deelnemen.

Het onderwerp voor de prijsvraag is:

Een openbare Gemeente-Bibliotheek.

Verondersteld wordt, dat dit gebouw zal worden opgericht op een aan alle zijden vrij terrein, gelegen volgens een bij het programma gevoegde situatie.

Het gebouw, te verdeelen in drie groote afdeelingen, voor wetenschappen, letteren en kunsten, zal moeten bevatten:

een ruime vestibule, met vestiaire en loge voor een concierge;

een groote leeszaal voor 250 personen, die in onmiddellijk verband moet staan met de na te melden gedeelten van het gebouw;

ruime bergplaatsen voor boeken en archiefstukken, in verband met de groote afdeelingen, moeten om de leeszaal zijn gelegen, ter wille van een gemakkelijke en spoedige bediening. Voorts moet aanwezig zijn een afzonderlijke zaal voor studie en onderzoekingen, ter beschikking voor de bezoekers die afzonderlijke vergunning hebben, en een zaal voor platen, plannen, kaarten, enz. waar deze verschillende zaken kunnen geraadpleegd worden zonder daartoe in de groote leeszaal gebracht te worden.

Het kabinet van den bibliothecaris en dat van zijn adjunct moeten zoodanig geplaatst zijn, dat deze ambtenaren een volkomen toezicht over het geheele gebouw kunnen uitoefenen.

De meer ondergeschikte lokalen moeten bestaan uit: ruime zalen voor de nog niet in klassen verdeelde boeken en de tijdschriften, een werkplaats voor het inbinden, een lokaal voor de toestellen der stoomverwarming en de werktuigen voor de electrische verlichting; closets moeten op practische wijze, zoowel voor het personeel als voor het publiek in het gebouw verdeeld worden.

De mededingers moeten een plan leveren van de hoofdverdieping, op de schaal van 0.005 M. per M. en een plan van het sousterrein op de zelfde schaal, een opstand van den hoofdgevel op de schaal van 0.01 M. per M., een lengte en een dwarsdoorsnede op de zelfde schaal.

Voorts moet worden ingeleverd een detail van een travée van het belangrijkste gedeelte van den hoofdgevel, op de schaal van 0.05 M. per M.

De ontwerpen moeten vrachtvrij worden ingeleverd aan het »Palais des Beaux-Arts" te Lyon, aan het adres van den Secretaris van de »Société Académique d' Architecture", vóór den 3en December 1890. Na dien dag worden geen ontwerpen meer aangenomen.

De mededingers wier ontwerpen worden bekroond, moeten aan de vereeniging afstaan eene photographische afbeelding of eene calque van hun ontwerp, ter bewaring in het archief. Ingevolge de wet der Vereeniging zal de beoordeeling der plannen worden toevertrouwd aan eene Commissie van zeven leden, bij geheime stemming gekozen.

Het eindoordeel zal insgelijks bij geheime stemming worden uitgesproken door de Vereeniging, met meerderheid van stemmen.

De behaalde prijzen zullen worden uitgereikt in de vergadering die op den eersten Donderdag in de maand Februari 1891 zal worden gehouden.

Als prijzen worden uitgeloofd een 1e prijs: gouden medaille en een bedrag van 200 frs., een 2e prijs: zilveren medaille.

E. Journoud, *Voorzitter.*
L. Rogniat, *Secretaris.*

Wedstrijden voor handwerkslieden.

Dinsdag j.l., des namiddags te 2 uur, werd te Leiden in de feestelijk versierde buitensocieteit »Amicitia", de tentoonstelling geopend van werkstukken, vervaardigd door handwerkslieden en leerlingen uit Leiden en omliggende gemeenten, naar aanleiding van een gebonden en een vrijen wedstrijd, uitgeschreven door de afdeeling Leiden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. De Voorzitter dier Afdeeling, de heer D. E. C. Knuttel, nam het eerst het woord, en dankte in hartelijke taal de uitvoerende commissie en allen die tot het welslagen der tentoonstelling hadden medegewerkt. Daarna sprak de eere-Voorzitter der uitvoerende commissie, Leiden's hooggeachte Burgemeester, een opwekkend woord waarin hij lof bracht aan de medewerkenden in de wedstrijden, en opende vervolgens de tentoonstelling.

Het zeer talrijke aantal genoodigden, waaronder het Dagelijksche Bestuur, leden van het Gemeentebestuur, van de Centrale Commissie voor de Wedstrijden, van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst enz., nam daarop met groote belangstelling kennis van het ten toon gestelde; het meerendeel der inzendingen getuigt, dat de vervaardigers de bedoeling van de tot hen gerichte vragen hebben begrepen, en zij in staat zijn goed, soms uitmuntend werk te leveren, wanneer zij goede ontwerpen tot leiddraad hebben.

Waarlijk, de tentoonstelling zal de verwachting van menigeen verre overtreffen, niet alleen wat het aantal inzendingen betreft (er zijn 289 inzenders voor 42 vakken) maar ook wat het gehalte van het geleverde werk betreft. Dit zij de kroon op het werk der Commissie, die in korten tijd, met volhardenden ijver een hoogst belangrijken arbeid heeft verricht, die het vertrouwen in den werkman zal vergrooten. Wat de financieele zijde betreft, daarover zal men zich niet ongerust behoeven te maken; de tentoonstelling zal zeker vele bezoekers lokken, en reeds den eersten dag zagen de lieve verkoopsters der loten hare bemoeiingen mild beloond.

Voor anderen, die dergelijke wedstrijden organiseeren, is deze eerste, uitgegaan van de Afd. Leiden der Maatschappij tot bevorder der Bouwkunst, als een voorbeeld te beschouwen.

BERICHTEN.

De voordracht van B. en W. van Amsterdam betreffende den bouw van een nieuwen Stads-Schouwburg aldaar, is met 25 tegen 11 stemmen aangenomen, in de zitting van den Gemeenteraad van 2 April j.l.

Een nieuwe schouwburg zal dus op de plaats van het afgebrande gebouw verrijzen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Door B. en W. van Arnhem worden sollicitanten opgeroepen naar de betrekking van Directeur der Gemeentewerken, vaceerende op 1 Mei a. s.

Adressen, franco en op zegel, worden bij den Burgemeester ingewacht vóór 10 April a. s. Voor hen, die zich persoonlijk wenschen aan te melden bij B. en W., zal daartoe gelegenheid bestaan op Woensdag 9 April a. s., des middags tusschen 1½ en 3 uur, ten Gemeentehuize. De jaarwedde is *f* 3000, de instructie is verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

De heer H. H. Poederbach, gemeente-architekt te Bolsward, heeft op zijn verzoek een eervol ontslag gekregen met 1 Mei a. s.

Bij de publieke werken te Amsterdam is tot tijdelijk opzichter 1e klasse benoemd geworden de heer J. B. Hauët, en tot opzichter der bestratingswerken aldaar, de heer D. A. Bennewitz.

Een civiel-ingenieur of bouwkundige wordt gezocht, ter assistentie van den ingenieur in eene hoofdplaats. Zie de in dit blad voorkomende advertentie

N.B. *Wegens gebrek aan plaatsruimte kunnen eenige berichten en verslagen van vergaderingen eerst in een volgend blad worden opgenomen.*

Afloop van Aanbestedingen.

Breda, 20 Maart. Het gedeeltelijk verbouwen en vergrooten van het bestaande gebouw der vereeniging »Concordia", aldaar, alsmede het aanbouwen van nieuwe lokaliteiten, onder beheer van den architekt J. M. Marijnen.

Hoogste inschrijver:
A. C. Bom te Breda . . . . *f* 38.450
Laagste inschrijver:
A. Dielen te Breda . . . . » 31.995

Amsterdam, 25 Maart. — Het verbouwen van een perceel, Vijzelstraat 106, onder beheer der Architecten A. Jacot en W. Oldewelt.

J. Stam . . . . *f* 18.950
B. Cruijff . . . . » 18.800
J. Schaafstra. . . . . *f* 17.570
F. Lugten. . . . . » 17.330
R. Repko. . . . . » 17.295
J. Roman & Zn. . . . . » 16.720
J. J. van Greuningen & Zn. . . . » 16.225
Meijer & van de Coolwijk. . . . . » 16.148
E. H. Heele . . . . » 16.120
K. J. B. van Damme. . . . . » 16.116
W. Greve, te Buiksloot . . . . . . » 16.050
G. Hoel Jr.. . . . . » 16.020
A. J. van Liemt, ... » 15.980
H. R. Hendriks te Os . . . . » 15.835
Gebr. Terlingen . . . . » 15.719
W. F. Gnirrep. . . . . » 15.299
W. Boom. . . . . » 15.210
C. Nieuwstad . . . . » 15.200
Knipper en Vree . . . . » 15 200
H. R. Rietsnijder & Zn. . . . . . . » 15 120
D. H. Zeevat. . . . . *f* 14.988
J. N. Hendrix . . . . » 14.398
H. G. Scholten. . . . . » 14.298
J. J. Goseling & Zn. . . . . » 13.990
J. L. Nienaber. . . . . » 13.940
H. Hofte & J. Gelens . . . . » 12.800
Gegund aan J. J. Goseling & Zn. voor *f* 13.990
De overigen allen aldaar.

Zutphen, 3 April. — Het maken van een Zwem- en Badplaats, aan den Graaf Otto Singel en het uitbreiden der Rivier-Badinrichtingen aldaar, in twee perceelen:

1e perceel:
B. G. Landeweert. . . . . *f* 2.114
2e perceel:
Gebr. Landeweert. . . . . " 998
Gegund.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6343

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

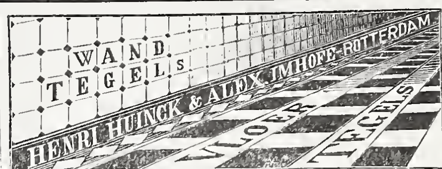
Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam,

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „

Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6344

6345

6346

6347

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6353

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6338

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6349 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's. enz enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6350

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS F. EBNER te Londen
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6351
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

G. J. Vincent & Co.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6352

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6354

Het GEMEENTEBESTUUR van Zutphen maakt bekend:

dat van de 55 ingekomen antwoorden op de PRIJSVRAAG voor een **RAADHUIS** te Zutphen, volgens het oordeel der Jury *geen met den uitgeloofden prijs kan bekroond worden.*

Dat echter volgens het voorstel der Jury is besloten:

Het ontwerp n°. 38 motto *'s Gravenhof* aan te koopen voor de som van *f* 500. –

Aan de inzenders van de ontwerpen n°. 37 motto 1/100, en van n°. 40 motto *Z* in een waaijer, ieder eene premie toe te kennen van *f* 200. – mits zij zich bereid verklaren tot eene tusschen hen beiden te openen concurrentie voor het leveren van een nieuw project tegen een **prijs en premie van 300** en **200 gulden**, terwijl de bepalingen van art. 5 van het programma van kracht blijven.

Voorts dat de tentoonstelling der ingekomen plannen zal geschieden in het teekenlokaal der H. BURGERSCHOOL in de Waterstraat te Zutphen van 2 tot en met 10 April a. s. des namiddags van 1—4 uur.

De vier eerste dagen ad 25, en de vier volgende ad 10 Cts. entrée voor de armen, en den laatsten dag kosteloos, voor werklieden.

Dat de tentoonstelling van al de ontwerpen zal geschieden in het *Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst* te Amsterdam, op nader te bepalen dag.

ZUTPHEN, 31 Maart 1890.

De Burgemeester,
6332 H. A. D. COENEN,
de Secretaris,
J. E. DE VOOGD GNZN.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

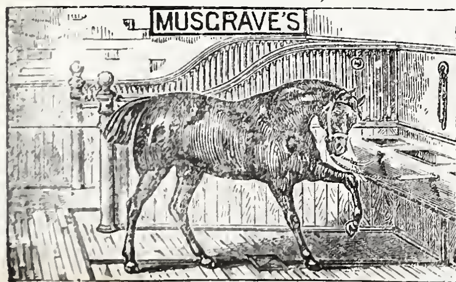
worden gedaan door **Asphalteurs.**

6333 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6334

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

AANBESTEDING. 6335

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR VAN DEN H. BONAVENTURA te Woerden, zal op Woensdag den 23 April e. k. des namiddags te 1 uur ten huize van den Heer J. RUIJS in de STADSHERBERG, Voorstraat aldaar, aanbesteden:

Het bouwen van eene R. K. KERK enz.

De bestekken met 7 teekeningen, zijn tegen betaling van *f* 6. – per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma GEBR. J. & H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage.

De aanwijzing in loco op den dag der besteding, des voormiddags 11 uur.

Inlichtingen geeft de architect NIC[s]. MOLENAAR te 's Gravenhage.

BOEKVERKOOPING.

W. P. VAN STOCKUM & ZOON, te 's Gravenhage zullen verkoopen op 12 April a. s. eene fraaie verzameling boeken, waaronder ook vele uitmuntende werken over **Bouwkunst, Decoratieve kunst, Kunstnijverheid** e. a. **Plaatwerken.** 6336

De catalogus is op aanvrage te bekomen.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6337

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

☞ In de hoofdplaats eener Provincie wordt ter assistentie van den Ingenieur een **Civiel-Ingenieur** of een **Bouwkundige** gezocht.

Jaarwedde *f* 1200.— tot *f* 1800.— naar gelang van bekwaamheid. 6348

Sollicitanten gelieven zich uiterlijk 20 April 1890, schriftelijk te wenden tot den Heer Ingenieur J. H. NIVEL, te Utrecht.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

6339

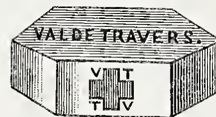
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L[TD]. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6340

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6341

JAN HAMER & C°. — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

MANLOVE, ALLIOTT & Co's Werktuigen voor Stoomwasscherijen en
WASHINGTON, LYON's Patent Stoom Desinfecteer-Inrichtingen voor Gestichten, Ziekenhuizen, Hotels enz.
WESTON's Patent Hydro-Extractors.
WERKTUIGEN voor Stroohulzen fabrieken. 6342
WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen enz.
BOYLE's Luchtpomp-Ventilators, Schoorsteenkappen, enz.
CARRE's Luchtdrukwaterreservoirs. (Waterleidingen in Gebouwen.)
MILDE's Micro-Telephonen (voor binnen- en buitenleidingen).
POPPE's Desinfectie-Inrichtingen voor privaatstelsels.

— **Nederlandsche referentiën worden op aanvrage verstrekt.** —

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12 APRIL 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij brengt in herinnering, dat de Tentoonstelling van Bouwkunst 1890, zal gehouden worden in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam, van 11 Mei tot en met 14 Juni a. s.

De inzendingen kunnen aan het Bureau der Maatschappij bezorgd worden van 1 tot 6 Mei a. s.

Het volledige reglement der Tentoonstelling is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad N°. 10 van 8 Maart j.l.

De stukken betreffende Wetsherziening in 1890, ingevolge art. 55 der Wet van 1880, zijn aan dit blad toegevoegd.

Exemplaren daarvan zullen ter beschikking zijn van de aanwezigen op de aanstaande Algemeene Mei-Vergadering.

Sedert 1° Januari 1800 zijn de navolgende heeren als leden der Maatschappij toegetreden:

H. F. W. Becking, kapitein ingenieur te Amsterdam.
K. P. C. de Bazel (B. L.) te Amsterdam.
P. Doorn Wzn., bouwk. teekenaar (B.L.) te Amsterdam.
P. E. Ekama, ingenieur, te Amsterdam.
G. Guillaume, teekenaar (B. L.) te Amsterdam.
J. F. Kröner, jaloesien en marquisen fabr. te Amsterdam.
J. H. Schulp, bouwkundige (B.L.) te Amsterdam.
H. Salomons, ingen.-direkt. der I.C.G.A. te Amsterdam.
L. Serrurier, wethouder van publ. werken te Amsterdam.
W. Vasbinder, aannemer te Alkmaar.
F. J. v. Burgsteeden, 1e Luit.-ingenieur te Amersfoort.
J. G. Kraan, bouwkundige te Baarn.
C. Israël, bouwk. opzichter te Apeldoorn.
A. E. Redelé, cadet der Genie te (B.L.) te Breda.
A. W. P. Stoop van Strijen, cadet-serg. der Genie te Breda.
M. J. van Regteren Altena, student P.S. te Delft.
J. H. Scholten Az., aannemer, te Almeloo.
A. G. Singels, handel in marmer & hardsteen, te Dordrecht.
H. A. de Zwart, bouwkundige te Gorredijk.
G. Rijperman, lid v. d. raad v. toezicht op de spoorwegd. te 's Gravenhage.
Dr. A. Bredius, direkteur Kon. Kabinet v. schilderijen, te 's Gravenhage.
Lukas Warmolts, (B. L.) te Groningen.
R. O. v. Manen, hoofd-ingenieur van den Waterstaat, te Haarlem.
J. A. G. van der Steur, bouwk.-ingen, (K. L.), te Haarlem.
J. Carmiggelt, gemeente-architekt te Hoogeveen.
J. Botman Gzn., aannemer te Bovencarspel.
C. de Witt, mr. timmerman te Bovencarspel.
L. Torenbeek Jzn., mr. timmerman te Harlingen.
Firma de Vries & Stevens, in bouwmaterialen te Leiden.
C. G. J. Alkemade, mr. timmerman te Noordwijk.
Henri Stevens, architekt te Heer-Maastricht.
L. Hartog, architekt te Nijmegen.
A. C. J. Dericks, steenfabr., lid d. Prov. Staten v. Gelderland, te Druten.
A. Gillot, architekt te Parijs—Asnières.
C. Bruijnzeel, architekt te Rotterdam.
Mr. M. Tydeman, (K. L.), te Tiel.
G. J. van Vloten, mr. metselaar te Utrecht.
M. van der Vlerk, teekenaar, te Utrecht.
J. A. Vos, te Utrecht.

C. Vogel, architekt te Oud-Loosdrecht.
H. J. te Siepe, aannemer en timmerman te Winterswijk.
A. Deking Dura, hoofd-ingenieur v. d. Prov. Waterstaat te Zwolle.
Chr. A Guldenaar, comm. bij de Staats Spoorweg, te Poerworedjo (N. I.).

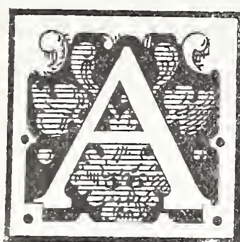
DE „ASSOCIATION POUR PRÉVENIR LES ACCIDENTS DE FABRIQUE" TE MÜHLHAUSEN.

Beschouwd als voorbeeld voor eene op te richten Nederlandsche vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

DOOR

F. W. WESTEROUEN VAN MEETEREN,

Technoloog.

Al is de titel van dit boekje eenigszins lang, de korte en bondige inhoud is een nadere kennismaking overwaardig. De verzekering van werklieden tegen invaliditeit en ongelukken in de laatste jaren op verschillende fabrieken en bouwwerken toegepast, moge reeds een stap ten goede zijn, beter is het ongelukken te voorkomen. Met ingenomenheid heb ik het streven van den heer Westerouen van Meeteren begroet, en al is het hier niet de plaats om het werkje bovengenoemd in zijn geheel te bespreken, het zij mij vergund enkele mededeelingen er uit over te nemen.

Een bezoek, gebracht aan de bekende fabrieken der firma Dollfus, Mieg en Cie te Mühlhausen, Dornach en Belfort, stelde den heer van Meeteren in staat dit boekje samen te stellen. De reden waarom ik gaarne dit werkje in het Bouwkundig Weekblad bespreek is vooral daarin gelegen, dat de maatregelen tot het voorkomen van ongelukken in genoemde fabrieken niet bestaan uit buitengewoon samengestelde werktuigen, maar voornamelijk den grondslag vormen voor den bouw der fabrieken. De beschrijving van een der fabrieken luidt als volgt:

Stelt u voor, een gebouw van 200 Meter lengte en 30 Meter breedte, geheel uit steen en ijzer gebouwd, met eene kap, die u doet denken aan de overkapping van het nieuwe Centraal Station, met dit onderscheid, dat deze ijzeren kap met pannen gedekt en van binnen met hout beschoten is; in deze groote hal zijn 300 tot 400 werklieden, voor het meerendeel vrouwen en meisjes, werkzaam aan de talrijke en zeer verschillende machines, noodig voor de productie van katoenen naai,- haak- en borduurgaren.

De verschillende afdeelingen zijn van elkaar gescheiden door houten schotten (vernist pitch pine) ter hoogte van 2.50 M. zoodat één opzichter, geplaatst op een bordes pl. m. 4 à 5 M. boven den beganen grond, tegen het midden van de korte zijde, aan het uiteinde der fabriek alles kan overzien.

In het geheele gebouw ziet men boven den grond niets dan eene dubbele stoomleiding ter verwarming, en eene reusachtige stoommachine, gelegen op het midden der lange zijde van het gebouw, terwijl alle drijfassen, riemschijven, stoom-, gas- en waterleidingen zich overigens in een gemetseld kanaal onder den vloer bevinden.

Dit kanaal of deze tunnel is $3\frac{1}{2}$ tot 4 M. hoog, zoodat de werkman die daar dienst doet aan het drijfwerk zich nergens behoeft te bukken.

De drijfassen rusten op zelfsmeerende kussenblokken op den vloer; iedere as, pl. m. 100 M. lang, werkt zoo gelijkmatig, dat men zoude meenen dat zij stil stond, terwijl zij toch inderdaad vrij snel beweegt.

Riemschijven van verschillende afmetingen brengen door middel van drijfriemen, door openingen in den vloer, de beweging op de machines over.

Het zoude mij te ver voeren indien ik in alle bijzonderheden zoude willen beschrijven hoe bij deze assen, schijven, overbrenging van beweging, machines enz. overal gezorgd is dat geene uitstekende deelen, geene scherpe kanten, geene openingen enz. den werkman in gevaar kunnen brengen; genoeg zij het te vermelden, dat naar mijne overtuiging een stomdronken man de in volle werking zijnde fabriek zoude kunnen rond tuimelen zonder eenig ander letsel te bekomen dan dat, wat hem ook op den meest verlaten straatweg in dergelijken toestand zoude te wachten staan.

Een electrische geleiding en hoogst vernuftige combinatie van toestellen, die achtereenvolgens den stoomtoevoer tot de machine afsluiten, den condensator openen en een riem op het vliegwiel in werking brengen, maken het mogelijk om uit ieder deel der fabriek binnen 55 seconden de stoommachine, het drijfwerk en alle machines tot stilstand te brengen en zulks zonder eenig schadelijk gevolg voor de machine en hare onderdeelen De inrichting der privaten is eenvoudig doch hoogst doeltreffend. Zij zijn o. a. absoluut reukeloos; gelegenheid tot wasschen van aangezicht en handen is in ruime mate aanwezig; de afdeelingen voor het ophangen van kleederen enz., zijn voorzien van een bijzondere stoomleiding tot het drogen op regenachtige dagen. Geen enkele der arbeidsters of kinderen brengt hare schafturen in de fabriek door; hiervoor zijn afzonderlijke „refectoires" ingericht. Het zal wel onnoodig zijn nog verder te verzekeren, dat voor een voldoend aantal uitgangen bij brandgevaar, voor brandkranen, ventilatie, verwarming, contrôle bij nacht enz. op uitstekende wijze gezorgd is.

Deze fabriek mag, zooals men uit deze beschrijving kan opmaken, als een ideaal inrichting beschouwd worden. Evenals alle idealen is ook dit moeilijk bereikbaar. Wij zullen zeldzaam in de gelegenheid zijn een zoodanige fabriek te bouwen, omdat doorgaans de bouwsom te gering is. Bovendien zal bij verbouwing van een bestaande fabriek de plattegrond te klein blijken te zijn om onze idealen ten uitvoer te kunnen brengen. Toch zullen dikwijls kleine verbeteringen kunnen worden aangebracht. Een enkele wijziging kan dikwijls voor de veiligheid van fabrieks-arbeiders van groot belang zijn. Ten einde hieromtrent ingelicht te worden, dient de vereeniging ter voorkoming van ongelukken. Zij geeft desgevraagd kosteloos adviezen, beoordeelt nieuw uitgevonden toestellen ter voorkoming van ongelukken, en bestudeert alle technische vraagstukken in verband met het doel der vereeniging. Haar ingenieur bezoekt de fabrieken welke toegetreden zijn tot de vereeniging, en

maakt dus eigenaars opmerkzaam op verschillende in verband met de veiligheid te nemen maatregelen. Zijn bezoek draagt een huiselijk karakter. De fabriek wordt doorloopen, hier en daar bij de een of andere machine stilgestaan, een oog geworpen op verschillende aangeplakte reglementen, het drijfwerk nagezien, liften en dergelijken eens in beweging gebracht en waar noodig een vraag gedaan, eene opmerking ten beste gegeven, een aan te brengen verbetering besproken enz. Het spreekt van zelf dat dezen ingenieur geheimhouding is opgelegd. Dwang oefent de vereeniging nooit uit, zij houdt zich buiten sociale kwesties, politiek enz.

Langs dezen weg is de Mühlhauser vereeniging groot geworden, en in dien geest is de Nederlandsche opgericht.

Het spreekt van zelf, dat voor de zaak propaganda gemaakt moet worden. Te Mühlhausen geschiedt dit op tweeërlei wijzen: *a* door het uitloven van medaljes voor uitvinding en toepassing van maatregelen en toestellen ter voorkoming van ongelukken; *b* door het verspreiden van handleidingen en fabrieksreglementen ter voorkoming van ongelukken.

In verband met het onder *b* genoemde breng ik hier iets ter sprake, dat ik gaarne algemeen op bouwwerken zou willen zien toegepast. Ik bedoel, dat op elk bouwwerk aanwezig moest zijn eene handleiding voor het verleenen der eerste hulp bij ongelukken, in afwachting van de komst van een geneesheer. In groote steden is doorgaans geneesheer of gasthuis dicht in de buurt, maar toch kan b.v. bij wonden, bloedverlies enz. enkele minuten wachten, voor dat hulp verleend wordt, den dood ten gevolge hebben. Ik zal niet nader behoeven aan te toonen, dat voor bouwwerken, ver van bewoonde gedeelten gelegen, deze handleiding de beste diensten kan bewijzen. Een kleine apotheek, zwachtels, windsels, watten en eenige spalken behooren op elk werk aanwezig te zijn.

Naar aanleiding van vraag X dit jaar in de Mei-vergadering te behandelen, hoop ik nader op de vereeniging tot voorkoming van ongelukken terug te komen. Aangenaam zal het mij zijn, wanneer intusschen met de praktijk goed bekende mannen, middelen uitdenken om de ongelukken op de bouwwerken tot de zeldzaamheden te doen behooren. Gaarne zoude ik ook zien, dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dit jaar bij de Tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt enkele medaljes uitloofde voor het beste werktuig, of maatregelen waardoor ongelukken op bouwwerken kunnen vermeden worden.

Moge bovendien menig architekt en aannemer, gedachtig aan het motto „verzekering tegen ongelukken is goed, voorkoming van ongelukken is *beter*", zich aansluiten bij de Nederlandsche vereeniging ter voorkoming van ongelukken, opdat deze vereeniging den arbeiderstand, waarmede wij steeds in aanraking zijn, ten goede kome.

J. C. Spakler Jr.
Bouwk. Ingenieur.

LE THÉATRE DE POLYCLÈTE,

RÉCONSTRUCTION D'APRÈS UN MODULE
par **K. DUMON**.

De gelukkig geslaagde opgravingen in de laatste jaren in Griekenland en Klein-Azië verricht en de daardoor aan het licht gebrachte schatten zijn een sterke prikkel geweest voor de vernieuwde belangstelling in de archeologie, en meer dan vroeger is men ook in ons land zijn aandacht aan deze wetenschap gaan schenken.

Daarvan getuigden o. a. de uiterst belangrijke studië in *De Gids*, van de hand van den heer A. E. J. Holwerda, over Olympia, en daarvan levert het werk waarvan de titel hierboven werd geplaatst opnieuw een bewijs.

De geleerde schrijver doet in dat werk, waaraan drie groote teekeningen zijn toegevoegd, een poging om de wetten terug te vinden waarnaar de Grieksche kunstenaar het grondplan van het eertijds zoo zeer geroemde theater van Polycleitos samenstelde.

In den aanvang zegt de schrijver: „Malgré les efforts de plusieurs architectes et archéologues on n'a guère fait de progrès dans la connaissance des principes d'après lesquels les anciens ont construit leurs édifices, bien qu'il existe encore assez de restes pour les retrouver, comme cela a été possible pour l'édifice dont il s'agit ici. Comme ce théatre, dont l'architecte fut un des plus célèbres artistes de l'antiquité, mérite notre attention avant tous les autres, nous commencerons par celui-là pour essayer de relever les secrets de cet art, et cela, dans une des langues modernes plutôt qu'en latin. Or, le résultat de ces recherches est de nature à intéresser bien des personnes, qui n'ont pas étudié les langues classiques."

Voor de reconstructie maakt de schrijver gebruik van een modulus of eenheidsmaat en het is volgens hem alleen aan het bezigen van een verkeerden modulus toe te schrijven, dat men bij het reconstrueeren van gebouwen zoo weinig bevredigende resultaten heeft gevonden. Om deze meening te staven wijst de schrijver op de beteekenis der „symmetrie", door de Grieken bij ieder bouwwerk geëischt. Wij verstaan daaronder niets anders dan de gelijkheid van twee gedeelten ten opzichte van een zelfde as. Niet alzoo de ouden. Bij hen waren symmetrisch volgens de definitie van Aristoteles: alle hoeveelheden, die met een zelfde maat gemeten konden worden, alle grootheden dus waartusschen een bepaalde verhouding bestaat.

In het plan van het théater komen nu verschillende maten voor, die met eenzelfde eenheid gemeten kunnen worden. Die eenheid, op zichzelf vrij groot, is weer een veelvoud van verschillende kleinere afmetingen, waaruit de schrijver het besluit trekt, dat het geheele plan naar denzelfden modulus is geconstrueerd. Voor dien modulus vindt hij 11 voet, de voet gemeten 0,310606 M., zoodat de geheele lengte van den modulus wordt 3,416666 M. Nog drie andere afmetingen komen in het plan voor, doch die zijn het gevolg van de constructie zelve. Zij vormen op zichzelf elk weer een modulus voor enkele andere onderdeelen.

De schrijver noemt vervolgens de verschillende onderdeelen van een théater, met aanduiding van hun beteekenis en bestemming, wijdt een zeer belangrijke beschouwing aan Epidaurus, de stad in welker nabijheid het théater van Polycleitos werd gesticht, om het eerste gedeelte van de studie te besluiten met verschillende gegevens omtrent den bouwmeester en den tijd waarin het gebouw moet ontstaan zijn.

Het tweede gedeelte bevat de verklaring van de wijze waarop de reconstructie op grond van den gevonden modulus kan worden tot stand gebracht.

Het bovenstaande is genoeg om te doen zien, dat wij hier te doen hebben met een uiterst belangrijke studie, die door menigeen met ingenomenheid zal worden ontvangen.

Wij besluiten deze aankondiging met een woord van lof aan de uitgevers, waaronder ook de firma Enschedé & Zn. voorkomt, voor de buitengewoon fraaie uitvoering.

I.

GYMNASIUM TE FRANKFORT a/M.

Voor een te stichten stedelijk Gymnasium te Frankfort a/M. werd onlangs aan den Gemeenteraad dier stad een bouwplan ter goedkeuring aangeboden, waarvan de uitvoering op de som van *f* 474.000 is begroot. Ook in verband met de opmerkelijke mededeelingen over Zwitsersche scholen, in een vorig nummer van het Weekblad opgenomen, achten wij het niet zonder belang hier een korte omschrijving te geven van de inrichting van dit gebouw, waarvoor, zooals voor alle dergelijke openbare inrichtingen bij onze Duitsche buren, de middelen op zoo ruime en vrijgevige wijze worden toegestaan.

Het nieuwe gymnasium is als „Langbau" met middengang ontworpen en zal behalve een souterrein voor de verwarmingstoestellen, kelders en bergplaatsen, niet minder dan vier hoofdverdiepingen bevatten, van welke de vereischte lokalen op de volgende wijze verdeeld zijn.

Parterre of benedenverdieping: 8 leerzalen of klassen, 2 dienstvertrekken, gymnastiekzaal met daarbij behoorende vertrekken, voorts privaten, enz.; eerste bovenverdieping: 7 klassen, eene bestuurs- of vergaderzaal en een archief; tweede bovenverdieping: 6 leerzalen, benevens twee bijvertrekken, eene kamer voor de docenten en twee kamers voor verzamelingen; eindelijk op de derde bovenverdieping: eene leeszaal, een kabinet, de bibliotheek, eene teekenzaal en eene zangzaal.

Boven de gymnastiekzaal is bovendien eene ruime Aula geprojecteerd.

Een afzonderlijk gedeelte, het „Dienstgebäude," bevat eindelijk in de benedenverdieping het bureau van den directeur en de woning van den pedel — met vier vertrekken en keuken — terwijl de twee bovenverdiepingen voor de directeurswoning zijn ingericht.

De eigenlijke klassen zijn in twee verschillende afmetingen ontworpen, en wel 7 met een vlakken inhoud van pl. m. 62 M^2. (9.5 M. lang en 6.5 M diep) en 11 van pl. m. 54 M^2. oppervlakte (8.7 M. lang en 6.2 M. diep). De eerste zijn voor 54, de laatste voor 48 leerlingen berekend.

De hoogte der leerzalen bedraagt 4 M., de oppervlakte per hoofd 1,15 M^2. en dus de kubieke inhoud per leerling pl. m. 4.6 M^3.

De Aula is 26 M. lang en 14 M. breed geprojecteerd en moet ruimte aanbieden voor 600 personen. De afmetingen der gymnastiekzaal komen met die der Aula overeen. Behalve de steenen hoofdtrap van 2.5 M. breedte, bevat het gebouw twee neventrappen, beide 2.0 M. breed.

Tot het scheppen van een voorplein en tot het verkrijgen van een meer monumentalen indruk is voorgesteld, den voorgevel van het gebouw, dat in renaissance stijl ontworpen is, 5 M. achter de rooilijn der straat — de Moezelstraat — te plaatsen.

De twee ontworpen speelplaatsen — voor oudere en jongere leerlingen — zijn gedeeltelijk overdekt; voor de eerste is per hoofd op een oppervlakte van 4.3 M^2 en voor de tweede op 3.5 M^2 gerekend.

De beraamde bouwkosten bedragen: voor het eigenlijke schoolgebouw *f* 294.000, de hoofdtrap *f* 9000, gymnastiekzaal en Aula *f* 79.000, woongebouw *f* 42.000, privaten *f* 7000, binnenplaatsen *f* 14.000, zoodat de gezamenlijke bouwkosten met inbegrip van bestrating, omheining en inventaris de kapitale som van *f* 474.000 beloopen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM, 25 Maart 1890. — Nadat de Voorzitter de vergadering had geopend en de Secretaris de notulen der vorige vergadering had gelezen, werden eenige mededeelingen gedaan. De belangrijkste was, dat de uitvoerende Commissie voor den wedstrijd voor handwerkslieden, in April van het volgende jaar te houden, zich als volgt had geconstitueerd: F. Lz. Berghuis, Voorzitter, J. W. Boerbooms, Onder-Voorzitter, P. Evekink, 1e Secretaris, A. R. Freem, 2e Secretaris, W. G. Lensink, 1e Penningmeester, E. G. Traanboer, 2e Penningmeester, M. F. van Zeijl en S. N. A. Holsum, afgevaardigden der Ver. »Handwerksbloei", W. H. Zeeman, afgevaardigde van het departement van Nijverheid, F. L. H. Frequin, afgevaardigde der Werkmansvereeniging »Arnhem", A. J. de Jong, afgevaardigde van de afdeeling »Arnhem" van het Nederlandsch Werkliedenverbond »Patrimonium", W. J. G. Gribnau, afgevaardigde van de Timmerliedenvereeniging »St. Jozef", F. G. Otterlo, afgevaardigde van de Metaalwerkersvereeniging »St. Eloi".

Op verzoek van den heer Portheine had de heer Veldkamp zich bereid verklaard, om de leden der afdeeling op een nader te bepalen dag in het nieuwe postkantoor te ontvangen. Werd besloten dit bezoek, zoo mogelijk, te brengen Zaterdag 29 Maart des morgens te half elf.

De bezichtiging van het verschenen gedeelte van het werk »Der innere Ausbau" van Cremer en Wolfenstein, architekten te Berlijn aangeboden door den heer W. Honig, hield de aanwezige leden weder geruimen tijd aangenaam bezig.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 27 Maart. Na de beschouwing van het plaatwerk »L' Architecture privée au XIX siècle, Décorations peintes par César Daly", afgestaan door den heer P. G. Lancel, werd de vergadering geopend en door den Voorzitter medegedeeld, dat het Bestuur der Maatschappij, het initiatief der afdeeling in zake den wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen op prijs stellende, twee medailles daarvoor beschikbaar stelt, en wordt besloten dat het bestuur der afdeeling, met 2 leden door de uitvoerende commissie te benoemen, voor dit doel als jury zal optreden.

Daarna werd naar aanleiding van vraag IX het woord gegeven aan Prof. Mr. H. van der Hoeven, daartoe uitgenoodigd door den Voorzitter. Vreemd had spreker opgezien toen hem een verzoek werd gedaan een spreekbeurt in de afdeeling te vervullen, tot hem die wel studie had gemaakt van zaken van strafrechterlijken aard, maar nooit de bouwkunst bestudeerd had. Hij begreep evenwel dat het verzoek tot hem gericht was in zijn hoedanigheid als jurist. Daarom gaf hij gaarne aan deze uitnoodiging gehoor.

Sprekers rede werd met aandacht door de talrijk opgekomen leden en geïntroduceerden gevolgd en verdiende dat alleszins. Nu en dan werd ook de lachlust opgewekt, o.a. wanneer aangetoond werd hoe menigmaal en op welke wijze verordeningen in het algemeen en de bouwverorderingen in het bijzonder worden overschreden, met welk doel en met of zonder welke gevolgen dit kan geschieden.

De conclusie van Mr. van der Hoeven was, dat er geen reden bestond voor de Maatschappij van Bouwkunst om zich bij de Regeering te beklagen aangaande de bouwverordeningen en de handhaving daarvan.

Nadat de heer van Malsen uit 's-Hage, in deze vergadering tegen-

woordig, eenige vragen gericht had tot den hoogleeraar, en de heer Planjer als zijn meening had te kennen gegeven, dat het misschien beter was dat alle gemeenten er de zelfde bouwverordeningen op na hielden, en de heer van der Hoeven opgemerkt had dat dit een onmogelijkheid zou zijn met het oog op het verschil in toestanden, dankte de Voorzitter den spreker voor zijne voordracht.

De heer van Ruijven bracht daarna rapport uit van de commissie tot onderzoek der A. V., dat tot eenige discussie leidde.

Nog werd op verzoek besloten een brief van instemming aan het Gemeentebestuur te zenden, in aansluiting met het adres van de afdeeling Leiden van het Algm. Nederl. Werkliedenverbond, betreffende de verzekering van werklieden. Daarna werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING ARCHITECTURA, TE 'S GRAVENHAGE, 2. April. De vergadering werd door den Voorzitter geopend en de notulen der vorige gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding der ingekomen vraag: *Wat is smaak? Men zegt over smaak valt niet te twisten; wat is hiervan waar?* werd door den heer Z. Hoek eene lezing gehouden waarin de beschouwingen van prof. Jacob Geel, Viollet le Duc en Mr. Vosmaer over smaak werden gereleveerd Bij deze drie schrijvers loopen de meeningen nogal uiteen. Met die van Mr. Vosmaer, waarbij gezegd wordt dat smaak eene aangeboren gaaf is die evenwel beschaafd en ontwikkeld moet worden, werd algemeen ingestemd en ook met het onderscheiden van *smaak* en *voorkeur*, waarop door dezen schrijver wordt gewezen. Uit deze zienswijze vloeit voort, dat over smaak *wel* valt te twisten.

In de pauze werd het plaatwerk »Architectur der Gegenwart" bezichtigd, door den heer E. F. Ehnle ter kunstbeschouwing afgestaan.

Vervolgens werd de vraag besproken: *Welken rang bekleedt de bouwkunst onder de andere kunsten?*

De bespreking leidde tot de slotsom, dat de kunsten elkander wederkeerig aanvullen en tot één groot geheel behooren, in welk geheel het eigenlijke begrip van de uitdrukking *kunst* opgesloten ligt, doch dat het juist daardoor niet mogelijk is de verschillende kunstuitingen in rangen te verdeelen en de vraag dus niet geschikt is voor eene rechtstreeksche beantwoording.

Hierna werd de vergadering, onder dankzegging aan den heer Hoek voor zijne gehouden lezing, door den Voorzitter gesloten.

PRIJSVRAGEN.

In de wedstrijd, uitgeschreven door den Heer C. J H. Haeck, firma wed. J. Rave, te Zwolle, ter verkrijging van schetsen voor een reclame-biljet, betreffende de vlekkenzeep door die firma in den handel gebracht, en waarbij een gouden medaille ter waarde van honderd gulden was uitgeloofd voor het best gekeurde ontwerp, is de prijs toegekend aan den heer Anton Molkenboer, leerling der Rijks-normaalschool voor teekenonderwijzers alhier.

Er werden 24 ontwerpen ingezonden.

Op den 20sten April a. s. zal in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam eene tentoonstelling geopend worden van de ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Wel-Ed. Heeren!

Met verwondering las ik heden onder de rubriek wedstrijden voor handwerkslieden, in No. 14 van den 10en jaargang van het *Bouwkundig Weekblad*: »Voor anderen die dergelijke wedstrijden organiseeren, is deze eerste, uitgegaan van de afdeeling Leiden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, als een voorbeeld te beschouwen."

Als voorzitter der afdeeling Rotterdam van dezelfde Maatschappij, reken ik mij verplicht te protesteeren tegen de uitdrukking: *deze eerste*, daar in het jaar 1878 door de afdeeling Rotterdam is gehouden een tentoonstelling van door ambachtslieden vervaardigde voorwerpen, van welke tentoonstelling eene uitvoerige beschrijving te vinden is in het verslag van den toestand en de werkzaamheden van de afdeeling Rotterdam 1878—1879.

Met de plaatsing dezer regelen zult UEd. verplichten,

UEd. dienstw. Dienaar:

Rotterdam, 6 April 1890.

H. CRAMER,
Voorz. der afd. Rotterdam.

Onze verslaggever deelt mede, dat hij niet onkundig was van de tentoonstelling te Rotterdam in 1878, in navolging van vroegere en gevolgd door meerdere in andere steden.

Met de woorden »*deze eerste*" had hij op het oog de eerste der wedstrijden (met een gedeelte *gebonden* wedstrijd), georganiseerd volgens de denkbeelden der »Centrale Commissie."

RED.

BERICHTEN.

De tentoonstelling van Nederlandsche schilderijen te Berlijn, die wij reeds in dit blad aankondigden, werd den 30sten Maart j. l. geopend. De kunstwerken zijn meerendeels afkomstig van partikulieren, en uit de keizerlijke paleizen in Berlijn en Potsdam. Er zijn meer dan 200 schilderijen aanwezig, vele schoone stukken van Delftsch aardewerk en een aantal oude Nederlandsche meubels. Alle voorwerpen stammen af uit de 17e eeuw. Ook uit een oogpunt der geschiedenis van land en beschaving is veel belangrijks te zien, zooals de schilderijen van veldslagen, door Hollandsche kunstenaars voor de Brandenburgsche Keurvorsten geschilderd, de allegorische voorstellingen van geschiedkundige feiten uit het Brandenburgsche Huis, en de vele portretten.

De Gemeenteraad van Dordrecht heeft thans ook, op voorstel van B. en W., besloten in de bestekken der gemeentewerken voortaan den aannemers de verplichting op te leggen, hunne werklieden tegen ongelukken en invaliditeit te verzekeren.

In de vorige week nam de heer Jb. Olie Jbzn., Directeur der eerste ambachtschool te Amsterdam, afscheid uit zijne betrekking, waaraan hij ongeveer 30 jaren met grooten ijver zijne beste krachten had gewijd, maar die hij thans om verschillende redenen verliet,

Het hartelijk vaarwel, hem zoowel door de leeraren als de leerlingen gebracht, was een sprekend bewijs van de groote achting die men den heer Olie toedraagt.

Donderdag, den 10den dezer, had de jaarlijksche prijsuitdeeling plaats aan de leerlingen der Teekenschool voor Kunst-ambachten, in het schoolgebouw, Jacob van Campenstraat, te Amsterdam.

Nadat de voorzitter, de heer R. W. J. C. van den Wall Bake, de genoodigden had welkom geheten, las de secretaris, de heer J. R. de Kruyff het verslag over 1889—'90 voor, waarin ditmaal de geschiedenis van de school in herinnering werd gebracht. Er bestond daartoe alle aanleiding, daar het tienjarig bestaan der school kon worden herdacht, en van af den aanvang steed op vooruitgang kon worden gewezen.

Ongetwijfeld mag deze school onder de zeer nuttige inrichtingen der hoofdstad worden geteld. Zij wordt thans door meer dan 200 leerlingen bezocht, waarvan enkelen zelfs, nadat zij alle klassen hebben doorloopen, de lessen blijven waarnemen; dit is wel een bewijs, dat de school en het gegeven onderwijs in den smaak der leerlingen valt, en in goede richting wordt voortgewerkt.

Bij de prijsuitdeeling viel aan den oud-leerling C. G. B. Knauff, die het onderwijs in het boetseeren nog volgt, de eer te beurt, begiftigd te worden met de groote zilveren Rijks-medaille, daartoe door den Minister van Binnenlandsche Zaken bestemd. Hij kreeg die, zooals de Voorzitter zeide, niet als bewijs, »dat hij al was waar hij wezen moest," maar als eene aanmoediging om op den ingeslagen weg voort te gaan.

Het werk der leerlingen werd met belangstelling in oogenschouw genomen; het pleit voor hun ijver, maar ook voor de goede leiding in het onderwijs. Voor hen, die zich daarvan persoonlijk willen overtuigen, bestaat gelegenheid een bezoek aan de tentoonstelling in de school (Jacob van Campenstraat 51, bij de Van der Helst-

straat) te brengen, die daartoe geopend is op Zondag 13 April, van 10—4, en op Maandag d.a.v. van 2—4 uur.

Op 12 April en volgende dagen zal bij de heeren W. P. van Stockum en Zn. te 's Gravenhage eene verkooping plaats hebben van boek- en plaatwerken, waaronder vele werken, betrekking hebbende op schoone kunsten, die op den avond van den eersten dag onder den hamer komen.

Op Dinsdag 15 April begint eene kunstveiling in het verkooplokaal van den heer H. G. Bom te Amsterdam; aangeboden zullen worden een aantal pracht- en plaatwerken, en vele prenten, teekeningen, boeken enz., op Amsterdam betrekking hebbende.

De heeren E. J. Brill te Leiden, zullen eveneens een belangrijke verzameling boekwerken verkoopen. Deze veiling vangt aan op 22 April. De werken over Schoone kunsten, waaronder vele zeer belangrijke over bouwkunst, worden op Vrijdag 25 April verkocht.

De cotalogie dezer verkoopingen liggen ter inzage op de bibliotheek der Maatschappij t. bev. d. Bouwkunst te Amsterdam.

Een twintigtal leerlingen van de te Amsterdam bestaande Industrieschool (avond-teekenschool) van de Maatschappij v. d. Werkenden Stand brengen heden, onder geleide van eenige onderwijzers, een bezoek aan de Tentoonstelling der werkstukken van ambachtslieden enz., te Leiden.

Op den Schloszplatz te Berlijn wordt een monumentale fontein opgericht. Prof. Reinhold Begas werkt nog aan de modellen der vier groote beelden van het kunstwerk, die den Rhijn, de Elbe, de Oder en de Weichsel, als de vier grootste van Duitschlands rivieren, zullen voorstellen. Het geheele model zal 85.000 R. Mk. kosten; de eigenlijke bronzen figuren worden geleverd voor de som van 200.000 R. Mk. De rand van het bekken zelve, wordt van roode granietsteen vervaardigd, en vordert een uitgaaf van 25.000 R. Mk. Het bassin is ovaalvormig, lang 17½ en breed 16½ M. De hoogte van het geheel zal 7 M. bedragen. Binnenkort wordt een aanvang gemaakt met de fundeeringwerken.

Prof. Ulke te München, heeft een middel gevonden om frescoschilderwerken uit te voeren, die tegen alle weërsgesteldheid bestand zijn. Zij worden vervaardigd met smeltbare verfsoorten, die onder groote hitte worden ingebrand.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Tot gemeente-architekt te Lekkerkerk is benoemd: de heer A. Dirkzwager, te Rotterdam.

Aan den Gemeenteraad van Leiden zijn voorgedragen voor de betrekking van directeur der gemeentelijke gasfabriek aldaar, de heeren Dr. J. J. Neurdenburg, gasdirecteur te Breda, en C. v. Rossum du Chatel, ingenieur en gasdirecteur te Cadix. Eerstgenoemde werd tot directeur benoemd.

Er wordt een bouwkundig opzichter gevraagd, om onmiddellijk in dienst te treden, adres, letter R, postkantoor te Goor. Salaris naar bekwaamheid.

De commissie, belast met bet afnemen van de examens B, der wet van 2 Mei 1863 op het Middelbaar Onderwijs, zal voor het jaar 1890 zitting houden te Delft.

Benoemd zijn tot lid en voorzitter dier commissie Dr. S. Hoogewerff, hoogl. aan de Polyt. school; — tot leden: Dr. H. Behrens, Dr. G. L. Legebeke, Dr. P. Zeeman, J. A. Snijders C. Jzn., H. Cop, hoogleeraren aan de Polytechnische School, A. J. van Pesch, hoogleeraar aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, P. Tetar van Elven, G. J. Morre, J. A. van der Kloes, A. Rahusen en Dr. R. Sissingh, leeraren aan de Polytechnische School.

Afloop van Aanbestedingen.

LEIDEN, 31 Maart. — Het bouwen van de feesttent in het Van-der-Werfpark, ten dienste der a. s. academiefeesten:

J. Voordendag	*f* 19.691
W. A. G. Jansen	» 16.840
H. de Jongh en J. Bink	» 15.998
J. Botermans en N. v. Rijnswou	» 15.200
W. v. Schaik	» 14.900
C. Alkemade	» 14.440
A. v. d. Berg & F. de Herder	» 14.300
C. P. W. Dessing	» 14.000
A. S. K. Hardeman & J. M. Nielsen	» 12.793
W. v. d. Drift en H. J. Sloots	» 11.235
F. Roest	» 10.929
S. v. Leeuwen en J. v. d. Kamp	» 10.789
P. J. Christiaanse & N. A. Zekveld	» 10.650

Allen aldaar. Gegund.

KORNJUM, 2 April. Het afbreken van eene oude boerenplaats en bouwen van eene nieuwe stelphuizing enz. te Terzool onder beheer van den architekt F. Brouwer:

L. M. Poelstra,	te Oudega (Smallingerland),	*f* 14.952
P. M. Boonstra,	» Menaldum,	» 14.690
A. Damsma,	» Irnsum,	» 14.000
J. v. d. Steeg,	» Hardegarijp,	» 13.790
M. Schotanus,	» Boxum,	» 13.333
H. Gros,	» Rauwerd,	» 12.908
F. Rolsma,	» Berlikum,	» 12.860

Gegund aan Rolsma.

AMSTERDAM, 3 April. — Het bouwen van eenige bijgebouwen voor het burgerziekenhuis aldaar, onder beheer van den ingenieur-architekt A. L. van Gendt;

P. Verbrugge, te Waddinxveen	*f* 135.000
R. Cruijff	» 134.800
J. Kooij, te Nieuwer-Amstel	» 133.200
D. J. Metz, te Zalt-Bommel	» 132.474
Meijer & van de Coolwijk	» 132.40
D. Heijink	» 132.200
W. Greve, te Buiksloot	» 132.100
D. Schut	» 131.200
A. Paans	» 130.000
H. R. Hendriks, te Os	» 129.950
B. van Buuren	» 129.400
V. Ph. Braun, te Beverwijk	» 129.400
W. G. van Berkum	» 129.300
G. Boon	» 129.000
H. J. Meekers	» 128.976
H. C. Dorlas	» 128.949
D. Oosterink, te Nieuwer-Amstel	» 128.900
C. Rietsnijder	» 128.690
J. J. P. Thuring	» 128.400
E. H. Helle	» 128.300
G. D. van Doorn	» 128.300
C. Alberts	» 127.900
K. J. B. van Damme	» 127.500
H. R. Rietsnijder & Zn.	» 126.990
P. Duinker	» 126.900
L. Vlasman	» 126.240
D. Cerlijn & H. J. de Haan	» 126.146
J. Smit, te Weesp	» 124.300
P. C. Goedhart, te Weesp	» 122.500
C. F. Eijkelen, te Nijmegen	» 119.000

Gegund aan D. Cerlijn & H. J. de Haan, te Amsterdam, voor *f* 126.146.

De overigen allen aldaar.

NIJMEGEN. 3 April. Het bouwen van de uitspanning te Koepel, in de Werstermeerwijk, aldaar, onder beheer van de architekten W. A. van de Pavert & Zn.:

hoogste inschrijver C. J. Hartog,	*f* 14,500
laagste inschrijver L. H. v. Benthem.	» 10,958

Beiden aldaar.

ROTTERDAM, 3 April. het maken van kantoren, pakhuizen, zolders, woonhuis enz. op het Noorder Eiland aldaar, onder beheer van de architekten Van Limburgh & Van Vleuten en J. Stok & Zn.:

hoogste inschrijver v. Loenen & Möllenaar	*f* 149,000
laagste inschrijver H. W. Vroolijk	» 121,500

Beiden aldaar.

HARDINKSVELD, 4 April. Het afbreken van een bestaande en het bouwen van een nieuw woonhuis onder beheer van den architekt J. W. Bijl aldaar:

hoogste inschrijver K. Kreukniet, Giesen-Nieuwkerk	*f* 12,812
laagste inschrijver: F. v. Varik te Werkendam	» 10.730

AMSTERDAM, 10 April. — Uitslag der onderhandsche aanbesteding van het winkelen kantoorgebouw, Singel hoek Koningsplein, onder beheer der architekten Schill & Haverkamp;

H. R. Hendriks, te Osch	*f* 51.000
H. C. Dorlas	» 49.117
D. Verbeek en Zn.	» 47.540
Staal en Haalmeijer	» 47.100
Z. Deenink	» 46.900
Cerlijn en De Haan	» 45.860
B. van Buuren	» 45.325
D. Oosterink	» 43.600
T. Ligthart	» 43.356
J. N. Hendrix	» 42.552
J. J. P. Thüring	» 40.600

De overigen allen aldaar.

WETSHERZIENING 1890.

Ingevolge art. 55 der Wet van 1880 moet de herziening der Wet aan de orde worden gesteld in de algemeene Meivergadering van 1890.

Het Bestuur der Maatschappij heeft onderstaande voorstellen tot wetsherziening ter hand gesteld aan eene Commissie van vijf leden, gekozen door de Besturen van de Afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage, Leeuwarden en Utrecht, uit hunne Voorzitters of onder-Voorzitters, mits geen leden van het Bestuur der Maatschappij zijnde.

Deze commissie heeft het volgende rapport uitgebracht:

Aan het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

Wel-Edel Geboren Heeren,

Ingevolge de opdracht van 15 Februari vergaderden ondergeteekenden op heden, den 5den Maart, in het Gebouw der Maatschappij, om volgens art. 57 der vigeerende Wet te bespreken, de door het Bestuur voorgestelde Wetsherzieningen.

Nadat door den Voorzitter en den Secretaris van het Hoofdbestuur alle gevraagde inlichtingen gegeven waren omtrent de voorstellen, werd na verdere bespreking nog voorgesteld om te lezen in:

Art. 1 der Wet, tweede alinea:

„Zij is gevestigd te Amsterdam in haar Maatschappelijk gebouw, met afdeelingen in verschillende Gemeenten van het Rijk, in de Overzeesche Bezittingen *en in andere landen.*"

en in Art. 52 de weglating te herstellen in de opsomming als:

„Gewone, Buitengewone, Kunstlievende, en *Afdeelingsleden* der Maatschappij".

De voorstellen van het Hoofdbestuur vonden na opmerkzame lezing algemeene instemming bij de verschillende aanwezige Commissieleden, terwijl de heer G. H. Bauer, uit 's Gravenhage, schriftelijk zijne adhæsie betuigd heeft; van welke instemming zij bij dezen willen doen blijken.

Met alle achting hebben wij de eer te teekenen,

Uw Ed. dw. dienaren:

Amsterdam, 5 Maart 1890.

J. E. G. NOORDENDORP,
ALB. NIJLAND,
J. W. BOERBOOMS.
JOSEPH Th. J. CUYPERS.

Wet van 1880.

Art. 1.

De Maatschappij stelt zich ten doel de beoefening en de kennis van de bouwkunst te bevorderen en de algemeene belangen harer beoefenaars voor te staan.

Zij is gevestigd te Amsterdam in haar Maatschappelijk Gebouw, met afdeelingen in verschillende gemeenten van het Rijk en in de Overzeesche Bezittingen.

Art. 2.

De Maatschappij tracht haar doel te bereiken door:

1°. Het doen uitgeven, of des noods uitgeven, van een Bouwkundig Tijdschrift;

2o. Het doen uitgeven van een Bouwkundig weekblad;

3°. Het doen opmeten van oude bouwwerken, enz. en het uitgeven van afbeeldingen daarvan;

4o. Het aanmoedigen tot opmeten en in teekening brengen van verspreide bouwkunstige details;

5o. Het uitschrijven van prijsvaagen;

6o. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen;

Voorgestelde wijzigingen in 1890[1]).

Art. 1.

De Maatschappij stelt zich ten doel de beoefening en de kennis van de bouwkunst te bevorderen en de algemeene belangen harer beoefenaars voor te staan.

Zij is gevestigd te Amsterdam in haar Maatschappelijk Gebouw, met afdeelingen in verschillende Gemeenten van het Rijk, in de Overzeesche Bezittingen, ***en in andere landen.***

Art. 2.

De Maatschappij tracht haar doel te bereiken door:

1°. Het doen uitgeven, of des noods uitgeven, van een Bouwkundig Tijdschrift;

2°. Het doen uitgeven, ***of desnoods uitgeven,*** van een Bouwkundig Weekblad;

3°. Het doen opmeten van oude bouwwerken, enz. en het uitgeven van afbeeldingen daarvan;

4o. Het aanmoedigen tot opmeten en in teekening brengen van verspreide bouwkunstige details;

[1]) De wijzigingen zijn *cursief* gedrukt

7°. Het houden van vergaderingen;
8°. Het houden van tentoonstellingen;
9°. Het vormen eener bibliotheek en verzamelen van bouwkunstige voorwerpen;
10°. Het bevorderen der oprichting van afdeelingen;
11°. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.

Art. 5.

Ieder, die den ouderdom van 16 jaar bereikt heeft, kan als lid der Maatschappij worden aangenomen.

De contributie der gewone leden bedraagt *f* 15 per jaar. Zij hebben stemrecht en ontvangen gratis het Weekblad, het Tijdschrift, de uitgave van Bekroonde Prijsvragen en de Afbeeldingen van Oude Gebouwen, benevens de Verslagen der Vergaderingen.

Buitengewone leden kunnen worden aangenomen hoogstens voor den tijd van vijf jaar en tot den leeftijd van 23 jaren. Hun contributie bedraagt *f* 7.50 per jaar, waarvoor zij gratis ontvangen: het Weekblad, de uitgave van Bekroonde Prijsvragen en de Verslagen der Vergaderingen.

Kunstlievende leden ontvangen de Afbeeldingen van Oude Gebouwen. Hun contributie bedraagt *f* 5 per jaar.

De afdeelingsleden ontvangen de verslagen der Vergaderingen en den Kalender. Hun contributie bedraagt *f* 1 per jaar.

Art. 13.

Het Bestuur vertegenwoordigt de Maatschappij.

Van de werken door de Maatschappij uit te geven bepaalt het alleen den prijs.

Art. 10.

Art. 11.

Art. 12.

Art. 16.

De Penningmeester is belast met het beheer der gelden. Hij is, brand en diefstal uitgezonderd, verantwoordelijk en moet de geldmiddelen bewaren en behoorlijk in orde houden aan het bureel der Maatschappij.

Hij dient in de vergadering, bedoeld bij art. 40, 1e lid, zijne rekening en verantwoording in over het afgeloopen jaar en eene begrooting voor het volgend, waarop alle posten, bedoeld in Art. 2, 12 en 13, afzonderlijk moeten vermeld worden. In dezelfde vergadering legt hij een staat over van de bezittingen der Maatschappij, met vermelding van de daarop rustende lasten of daaruit voortvloeiende baten.

Art. 24.

Wanneer vóór Januari eene vacature ontstaat, dan wordt die aangevuld uit de kandidatenlijst, volgens rangorde der op de algemeene vergadering verkregen stemmen.

Ontstaat na 1 Januari eene vacature, dan blijft die onvervuld tot de algemeene Mei-vergadering.

Art. 25.

Het Bestuur van iedere afdeeling is belast met het correspondentschap. In plaatsen waar geene afdeeling gevestigd is, en minstens twaalf leden wonen, kan een lid-correspondent benoemd worden.

Het Bestuur kan ook eenige bij elkander liggende plaatsen vereenigen ter vorming van een correspondentschap.

5°. Het uitschrijven van prijsvragen;
6°. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen;
7°. Het houden van vergaderingen;
8°. Het houden van tentoonstellingen;
9°. Het vormen eener bibliotheek en verzamelen van bouwkunstige voorwerpen;
10°. Het bevorderen der oprichting van afdeelingen;
11°. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.

Art. 5.

Ieder, die den ouderdom van 16 jaren bereikt heeft, kan als lid der Maatschappij worden aangenomen.

De contributie der gewone leden bedraagt *f* 15 per jaar. Zij hebben stemrecht en ontvangen gratis het Weekblad, het Tijdschrift, de Afbeeldingen van Oude Gebouwen, benevens de Verslagen der Vergaderingen ***met de bekroonde prijsvragen.***

Buitengewone leden kunnen worden aangenomen hoogstens voor den tijd van vijf jaren en tot den leeftijd van 23 jaren. Hun contributie bedraagt *f* 7.50 per jaar, waarvoor zij gratis ontvangen ***al hetgeen aan de gewone leden wordt verstrekt.***

Kunstlievende leden ontvangen de Afbeeldingen van Oude Gebouwen. Hun contributie bedraagt *f* 5 per jaar.

De afdeelingsleden ontvangen de Verslagen der Vergaderingen en den Kalender. Hun contributie bedraagt *f* 1 per jaar.

Art. ***10.***

Het Bestuur vertegenwoordigt de Maatschappij.

Art. ***11.***

Art. ***12.***

Art. ***13.***

Art. 16.

De Penningmeester is belast met het beheer der gelden. Hij is, brand en diefstal uitgezonderd, verantwoordelijk en moet de geldmiddelen bewaren en behoorlijk in orde houden.

Hij dient in de vergadering, bedoeld bij art. 40, 1e lid, zijne rekening en verantwoording in over het afgeloopen jaar en eene begrooting voor het volgend, waarop alle posten, bedoeld in Art. 2 en 13, afzonderlijk moeten vermeld worden. In dezelfde vergadering legt hij een staat over van de bezittingen der Maatschappij, met vermelding van de daarop rustende lasten of daaruit voortvloeiende baten.

Art. 24.

Wanneer eene vacature ontstaat, dan wordt die aangevuld op de eerstvolgende vergadering, op de wijze als zulks geregeld is bij de artikelen 19, 20 en 21.

Art. 25.

Het Bestuur van iedere afdeeling is belast met het correspondentschap. In plaatsen waar geene afdeeling gevestigd is, kan een lid-correspondent benoemd worden.

Het Bestuur kan ook eenige bij elkander liggende plaatsen vereenigen ter vorming van een correspondentschap.

Art. 28.

Het Bestuur deelt jaarlijks op de algemeene Mei-vergadering mede wat op dit gebied is geschied en doet zoo noodig voorstellen met betrekking tot deze aangelegenheid.

Art. 29.

Het Bestuur is bevoegd jaarlijks, in de maand Augustus, één of meer prijsvragen uit te schrijven.

Zij bevatten de volgende onderwerpen:

1°. Een ontwerp van eenig belangrijk openbaar gebouw, met toepassing der schoone bouwkunst.

2°. Een ontwerp van minderen omvang dan onder I bedoeld, of eene verhandeling over eenig wetenschappelijk of bouwkundig vraagstuk.

3°. Een ontwerp of werkstuk op constructief gebied.

De onder 1 en 2 genoemde onderwerpen worden ter mededeeling voor alle Nederlanders opengesteld; dat onder 3 genoemd alleen voor de leden der Maatschappij.

Het Bestuur kiest de onderwerpen en stelt de programma's en de wijze van uitvoering der teekeningen vast.

De leden hebben het recht onderwerpen voor prijsvragen in te zenden.

Art. 30.

De uit te loven prijzen bestaan in:

Gouden, zilveren of bronzen medailles, of eene som bij het uitschrijven der prijsvraag door het Bestuur te bepalen, benevens het getuigschrift der Maatschappij.

Het Bestuur heeft de bevoegdheid, dit geraden of nuttig oordeelende, andere prijzen of belooningen uit te loven.

Art. 37.

Het bestuur geeft door het uitloven van premiën gelegenheid tot het doen van opmetingen en beschrijvingen van eenig in Art. 35 en 36 genoemd voorwerp.

Art. 38.

De Maatschappij doet uitgeven, onder toezicht van het Bestuur, een geïllustreerd Bouwkundig Weekblad, en een geïllustreerd Bouwkundig Tijdschrift, met medewerking van een uitgever, die, onder het genot eener subsidie uit de kas der Maatschappij, beide uitgaven voor zijne rekening neemt.

Art. 39.

De prijs van beide uitgaven wordt bepaald door den uitgever, in overleg met het Bestuur.

Art. 40.

Behoudens het bepaalde in Art. 62, worden jaarlijks drie vergaderingen gehouden, te weten:

1°. Eén van het Bestuur, minstens één maand vóór de algemeene Mei-Vergadering, waarop de Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen toegang hebben.

Bij ontstentenis der Voorzitters en Secretarissen van de afdeelingen, kunnen zij plaatvervangers, gewone leden der Maatschappij, afvaardigen.

De reis- en verblijfkosten komen voor rekening der afdeelingen.

2°. Eene algemeene vergadering in de maand Mei.

3°. Eene vergadering in de maand September, in eene van die plaatsen, waar eene afdeeling is gevestigd.

De twee eerstgenoemde vergaderingen worden te Amsterdam gehouden. De plaats der laatstgenoemde wordt volgens een rooster aangewezen.

Art. 28.

Het Bestuur deelt jaarlijks op **eene** algemeene vergadering mede wat op dit gebied is geschied en doet zoo noodig voorstellen met betrekking tot deze aangelegenheid.

Art. 29.

Het Bestuur is bevoegd jaarlijks één of meer vrijsvragen uit te schrijven.

Zij bevatten de volgende onderwerpen:

1°. Een ontwerp van eenig belangrijk openbaar gebouw.

2°. Een ontwerp van minderen omvang dan onder I bedoeld, of eene verhandeling over eenig wetenschappelijk of bouwkundig vraagstuk.

3°. Een ontwerp of werkstuk op constructief gebied.

Deze prijsvragen worden ter beantwoording opengesteld voor alle Nederlanders.

De leden hebben het recht onderwerpen voor prijsvragen in te zenden.

Het Bestuur kiest de onderwerpen en stelt de programma's en de wijze van uitvoering der teekeningen vast.

Art. 30.

De uit te loven prijzen bestaan in:

Gouden, ***verguld zilveren,*** zilveren of bronzen medailles, of eene som bij het uitschrijven der prijsvraag door het Bestuur te bepalen, benevens het getuigschrift der Maatschappij.

Het Bestuur heeft de bevoegdheid, dit geraden of nuttig oordeelende, andere prijzen of belooningen uit te loven.

Art. 37.

Het Bestuur ***kan*** door het uitloven van premiën gelegenheid ***geven*** tot het doen van opmetingen en beschrijvingen van eenig in Art. 35 en 36 genoemd voorwerp.

Art. 38.

De Maatschappij ***bezorgt,*** onder toezicht van het Bestuur, ***de uitgaven van*** een geïllustreerd Bouwkundig Weekblad, en een geïllustreerd Bouwkundig Tijdschrift, ***zoo noodig*** met medewerking van een uitgever, die ***alsdan*** onder het genot eener subsidie uit de kas der Maatschappij, beide uitgaven voor zijne rekening ***kan nemen.***

Art. 39.

De prijs van beide uitgaven wordt ***door het Bestuur bepaald.***

Art. 40.

Behoudens het bepaalde in Art. 62, worden jaarlijks drie vergaderingen gehouden, te weten:

1°. Eén van het Bestuur, minstens één maand vóór de algemeene Mei-vergadering, waarop de Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen toegang hebben.

Bij ontstentenis der Voorzitters en Secretarissen van de afdeelingen, kunnen zij plaatsvervangers, gewone leden der Maatschappij, afvaardigen.

De reis- en verblijfkosten komen voor rekening der afdeelingen.

2°. Eene algemeene vergadering in de maand Mei.

3°. ***Eene algemeene vergadering in de maand September in eene andere plaats dan Amsterdam.***

De twee eerstgenoemde vergaderingen worden te Amsterdam gehouden. De plaats der laatstgenoemde wordt, in overleg met het Bestuur, door de algemeene vergadering in Mei aangewezen.

Art. 42.

11°. Bepaling van de plaats der September-vergadering.

Art. 52.

De afdeelingen kunnen slechts tot leden aannemen de gewone, buitengewone en kunstlievende leden der Maatschappij.

De afdeelingen hebben evenwel het recht, personen tot den leeftijd van 23 jaren, die geen lid zijn der Maatschappij, tot hunne vergaderingen toe te laten, op voorwaarden bij huishoudelijk reglement door de afdeelingen te regelen.

Art. 55.

Geen voorstel wordt ter algemeene vergadering behandeld dat niet schriftelijk en behoorlijk toegelicht vóór den 1sten Februari is ingekomen.

Art. 56.

De herziening der Wet wordt aan de orde gesteld in de algemeene Mei-vergadering van 1890.

Wijzigingen van enkele bepalingen kunnen echter ook in andere algemeene vergaderingen geschieden, mits de daarvoor ingezonden voorstellen door minstens vijftig gewone leden of het Bestuur onderteekend zijn.

Art. 59.

Het bestuur brengt dit rapport, met zijn advies en de daaruit voortvloeiende voorstellen tot wijziging der Wet, ter algemeene Mei-vergadering in discussie en stemming.

Art. 60.

Minstens drie weken vóór de algemeene Mei-vergadering wordt aan de leden gezonden het rapport der Commissie met de daaruit voortvloeiende voorstellen van het Bestuur.

Art. 65.

De Maatschappij kan niet ontbonden worden, dan na een besluit van een met dit doel belegde algemeene vergadering.

Voor dit besluit worden drie vierden der stemmen van de ter vergadering aanwezige leden gevorderd.

Is de ontbinding uitgesproken, dan besluit dezelfde Vergadering omtrent de bezittingen der Maatschappij.

Art. 66.

De Maatschappij erkent geene werken voor de hare, dan die voorzien zijn van de aanwijziging:

1°. dat zij zijn uitgegeven door of van wege de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam,

2°. van haren stempel.

Art. 42.

11°. Bepaling van de plaats der ***algemeene*** September-vergadering.

Art. 52.

De afdeelingen kunnen slechts tot leden aannemen de gewone, buitengewone, kunstlievende ***en afdeelings***-leden der Maatschappij.

De afdeelingen hebben evenwel het recht, personen tot den leeftijd van 23 jaren, die geen lid zijn der Maatschappij, tot hunne vergaderingen toe te laten, op voorwaarden bij huishoudelijk reglement door de afdeelingen te regelen.

Art. 55.

Geen voorstel wordt ter algemeene vergadering behandeld, dat niet schriftelijk en behoorlijk toegelicht ***twee maanden voor die vergadering is ingekomen.***

Art. 56.

De herziening der Wet wordt aan de orde gesteld in de algemeene Mei-vergadering van ***1900***.

Wijzigingen van enkele bepalingen kunnen echter ook in andere algemeene vergaderingen geschieden, mits de daarvoor ingezonden voorstellen door minstens vijftig gewone leden of door het Bestuur onderteekend zijn.

Art. 59.

Het Bestuur brengt dit rapport, met zijn advies en de daaruit voortvloeiende voorstellen tot wijziging der Wet, ter algemeene vergadering in discussie en stemming.

Art. 60.

Minstens drie weken vóór de algemeene vergadering wordt aan de leden gezonden het rapport der Commissie met de daaruit voortvloeiende voorstellen van het Bestuur.

Art. 65.

De Maatschappij kan niet ontbonden worden, dan na een besluit van een met dit doel belegde algemeene vergadering.

Voor dit besluit worden drie vierden der stemmen van de ter vergadering aanwezige leden gevorderd.

Wanneer tot ontbinding besloten is, dan beslist de zelfde vergadering omtrent de bezittingen der Maatschappij.

Art. 66.

De Maatschappij erkent geene werken voor de hare, dan die voorzien zijn:

1°. ***van de aanwijzing*** dat zij zijn uitgegeven door of van wege de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam,

2°. van haren stempel.

Overgangs-bepalingen.

Art. 69.

Deze Wet treedt in werking den 1sten Januari 1891.

De Wetten der afdeelingen moeten vóór dat tijdstip met deze Wet in verband zijn gebracht.

Aldus vastgesteld in de algemeene vergadering te Amsterdam, den Mei 1890.

Het Bestuur der Maatschappij.

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
J. R. de KRUYFF, *Vice-Voorzitter.*
Jacob F. KLINKHAMER, *Penningmeester.*
J. KLUIT.
Th. G. SCHILL.
D. E. C. KNUTTEL.
F. H. van MALSEN.
F. J. NIEUWENHUIS.
J. VERHEUL Dzn.

6378

JAN VAN DER POT, WATERDRECHT bij ROTTERDAM. —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weêrstandsvermogen tegen samendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-

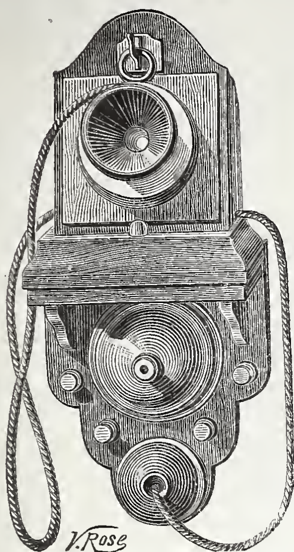

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6367

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM.

Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN

voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en
CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6368

Referentiën van hier te lande uitgevoerde instalaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —

GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6369 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6370

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

6371

CARBOLINEUM.

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

AANBESTEDING. 6377

Commissarissen der Sociëteit „Sic Semper" te Utrecht, zijn voornemens op Dinsdag 29 April 1890, des namiddags ten één ure, in een der zalen van het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een SOCIËTEITSGEBOUW op den hoek van de Runnebaan en de Trans.

Van af 16 April zullen op alle werkdagen tusschen 9 en 12 ure 's voormiddags de te sloopen gebouwen te zien zijn en zullen bestek en teekeningen aldaar ter inzage liggen.

Exemplaren van bestek met teekeningen zullen tegen betaling van *f* 2.50 per stuk verkrijgbaar zijn bij den kastelein.

Inlichtingen zullen te bekomen zijn bij den Architekt, met den bouw belast, den Heer P. J. HOUTZAGERS van Wijckskade 326 Gbis.

Aanwijzing zal worden gedaan op Dinsdag den 22sten April, des voormiddag ten 10 ure.

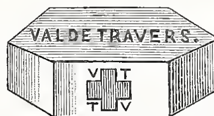

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM**
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS**
ZWITSERLAND.

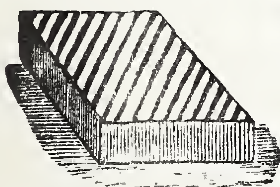
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

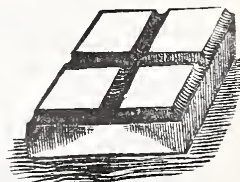
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6374

FOLKERS & C°.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,

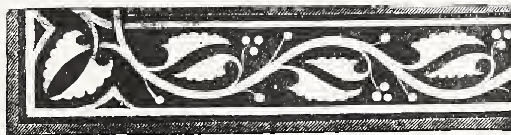
middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

Directe aanvoer VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

6375

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT en verdere BOUWMATERIALEN.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6376 **FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6372

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6373
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

Boekverkooping 22—25 April 1890
bij E. J. BRILL te Leiden,

van het 2e gedeelte der Bibliotheken van wijlen Prof. Dr. C. G. COBET, Dr. J. M. SLOTHOUBER en van een OUD-IND. AMBTENAAR. Bevattende Rechtsgeleerdheid, Geschiedenis, Geneeskunde, Natuurlijke Historie, Godgeleerdheid, Schoone kunsten, waarbij eene uitgebreide verzameling over BOUWKUNDE in al hare onderdeelen, vijf Schilderstukken van G. G. D. SEMME, N. BERKHOUT e. a.. Geneeskundige Instrumenten, waarbij Microskoopen van ZEIS en NACHET, Boekenkasten.

☞ De Catalogus is op franco aanvrage á 10 cents verkrijgbaar. 6356

CATALOGUS, van meer dan 850 werken over ***Stoomwerktuigkunde, Electriciteit, Technologie*** etc., tegen toezend. v. 15 Cts. fr°. post bij Boekh. JOH. G. STEMLER CZN. Haarlemmerstraat 2, Amsterdam. 6357

Een BEKWAAM 6358

OPZICHTER

gevraagd, die zelfstandig kan werkzaam zijn, gedurende ongeveer 7 maanden, tegen *f* 50.— à *f* 60.— per maand. Brieven onder motto »Opzichter", bureau van dit blad.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.

2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6359

3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

6360

6361

6362

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6363

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

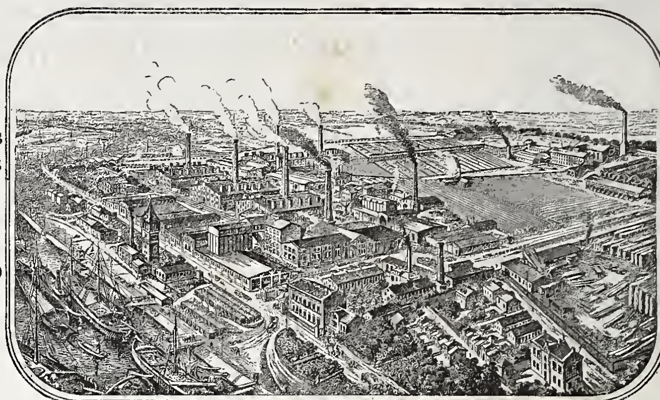

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:

Heidelberg 1876.

Mannheim 1880.

BEKROOND:

Sydney 1879/80.

Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: ***„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"*** waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6364

Heerengracht 335. Amsterdam.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6355

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6366

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

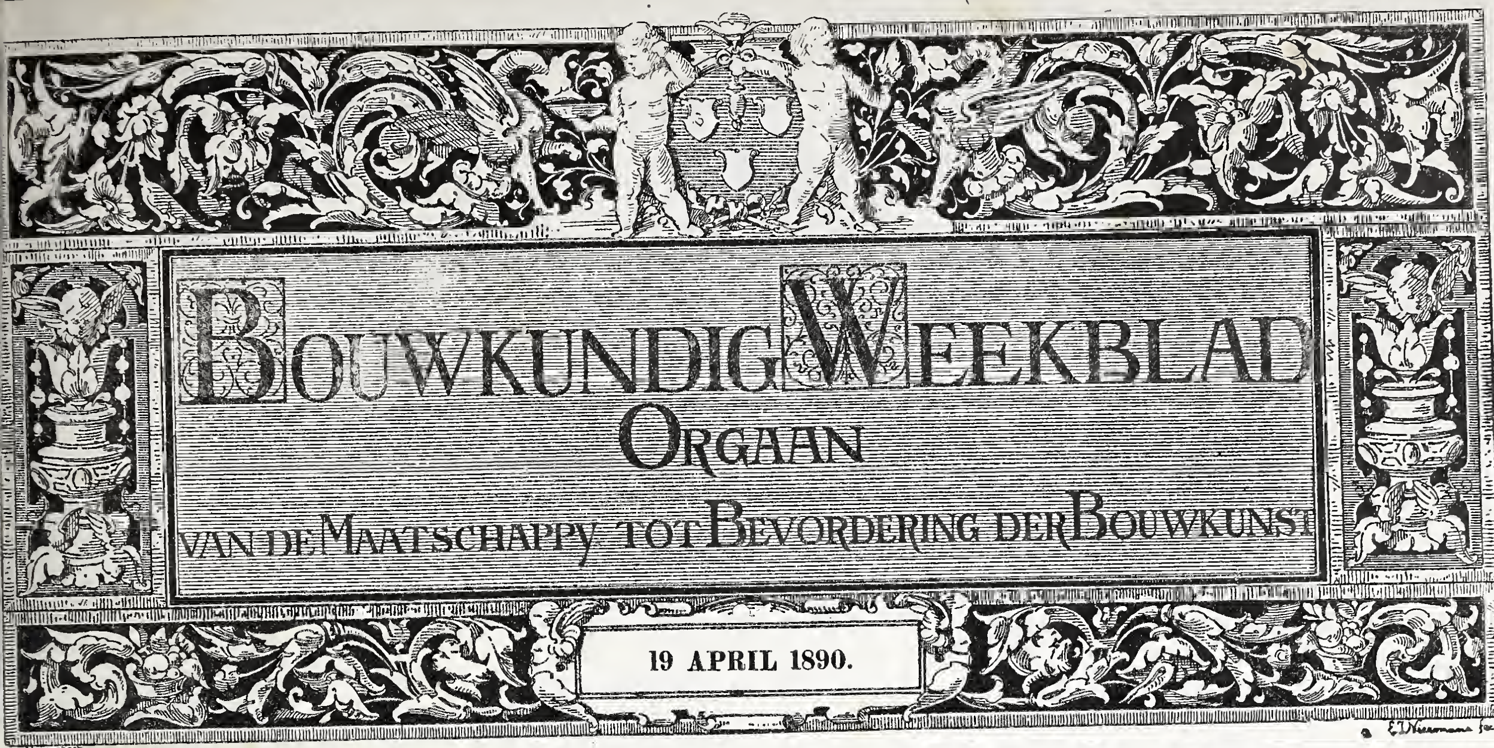
met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF
C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

61ste Algemeene Vergadering

der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De 61ste Algemeene Vergadering zal gehouden worden op Woensdag 21 Mei, des avonds ten 7 ure, en op Donderdag 22 Mei 1890, des voormiddags ten 11 ure in het Maatschappelijk Gebouw.

Agenda voor de Vergadering van 21 Mei.

1. Opening der Vergadering.
2. Verslag van het Bestuur over het afgeloopen Maatschappelijk jaar, en over de Buitengewone Bestuursvergadering van 10 April j.l.
3. Verslag van den Penningmeester.
4. Rapport van de Commissie voor het nazien der Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, over het afgeloopen jaar.
5. Benoeming eener Commissie van drie leden tot stemopneming, door den Voorzitter.
6. Verkiezing van twee Bestuursleden.
7. Verkiezing van een Voorzitter.
8. Mededeeling der conclusiën van het rapport van beoordeelaars der Prijsvragen.
9. Uitreiking der bekroningen voor de Prijsvragen.
10. Behandeling der begrooting voor 1891.
11. Bepaling van de plaats der September-Vergadering.
12. Voordracht. *)
13. Bespreking van ingekomen voorstellen. Wetsherziening.

Agenda voor de Vergadering van 22 Mei.

14. Behandeling der prae-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de negen door het Bestuur gestelde vragen.
15. Discussie over vragen of voorstellen, door het Bestuur of de Leden op de vergadering gedaan.
16. Sluiting der Vergadering.

* Het Bestuur zal in een der volgende Weekbladen het onderwerp van de voordracht mededeelen.

BEGROOTING VAN ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

over het jaar 1891.

VERMOEDELIJKE ONTVANGSTEN.

	1890 Begrooting.	1891 Begrooting.
Contributie van Gewone leden	*f* 10200.—	*f* 10300.—
„ „ Buitengewone leden	175.—	200.—
„ „ Kunstlievende leden	250.—	250.—
„ „ Afdeelingsleden	125.—	125.—
Renten	46.—	30.—
Verkoop van druk- en plaatwerken	250.—	250.—
Opbrengst der doorloopende Tentoonstelling	1600.—	1900.— (Opbrengst + Verhuring)
Verhuring van lokalen en opbrengst van bezoekers	200.—	
Onvoorziene baten	50.—	55.—
		f 13110.—

VERMOEDELIJKE UITGAVEN.

Hoofd-stuk.		1890 Toegestaan.	1891 Begrooting.
1	De uitgave van het Tijdschrift	*f* 2500.— (1 + 2)	*f* 2700.— (1 + 2)
2	„ „ „ „ Weekblad		
3	„ „ „ Oude bouwwerken en bouwkunstige détails	400.—	400.—
4	„ „ „ Bekroonde ontw. en Verslagen	250.—	250.—
5	Prijsvragen	70.—	70.—
6	Toelagen aan de Afdeelingen	360.—	360.—
7	Bevordering van Bouwkunstig onderwijs	50.—	50.—
8	Bibliotheek	100.—	200.—
9	Reiskosten voor bestuurs- en commissieleden	80.—	150.—
10	Tractementen	2600.—	2600.—
11	Verschillende drukwerken	150.—	150.—
12	Vrachten, verschotten, advertentiën	300.—	300.—
13	Gebouw Marnixstraat: onderhoud *f* 200.—; belasting „ 425.—; vuur, licht, water „ 220.—; assurantie „ 100.—; schoonhouden „ 200.—	1145.—	1145.—
14	Tentoonstelling, voor toezicht	300.—	300.—
15	Rente en aflossing a/d. hypotheekbank *f* 2121.—; Rente 5 % leening van *f* 29400.— „ 1470.—	3591.—	3561.—
16	Aflossing op de leening	600.—	600.—
17	Jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst	100.—	100.—
18	Onvoorziene uitgaven	300.—	174.—
			f 13110.—

Overgelegd in de Vergadering van 10 April 1890, ingevolge Art. 16 en 40 der Wet.

S. E. & O.

De Penningmeester der „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst",

J. F. KLINKHAMER.

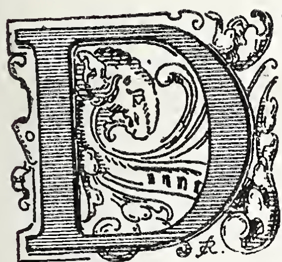
TENTOONSTELLING
der plannen, ingezonden op de Prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen.

Deze tentoonstelling wordt gehouden in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam; zij wordt geopend op Zondag 20 April, des middags 12 uur, en gesloten op Zaterdag 3 Mei, a. s. des middags 4 uur.

Alle plannen zijn aanwezig.

De toegang tot de tentoonstelling is kosteloos.

BIJ DE PLAAT.

De plaat, bij dit Weekblad gevoegd, stelt een détail voor van een ontwerp voor een Burgerweeshuis te Kampen, door den heer G. Brouwer Jr., Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage, ingezonden op de prijsvraag, in het vorige jaar voor dat gebouw uitgeschreven.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN. Nadat de Voorzitter de druk bezochte vergadering op 28 Maart had geopend, en den leden en genoodigden van verschillende corporatiën, waaronder vele autoriteiten, een hartelijk »welkom" had toegeroepen, werd hunne aandacht verzocht tot aanhooren eener interessante rede door den Hoogleeraar Dr. P. J. Blok uit Groningen, over de Friesche en Groninger bouwwerken uit de 13e eeuw, en de daarna te leveren bijdrage op hetzelfde gebied door den heer C. H. Peters, Rijksbouwmeester te 'sGravenhage, opgehelderd door eene schoone collectie teekeningen. De heer Blok wees bij het begin zijner causerie op de eigenaardige moeielijkheden, die eene behandeling van historisch-bouwkundige kwestiën medebrengt: historici kennen de techniek der bouwwerken niet voldoende, architekten zijn te weinig bekend met de eischen der geschiedkundige kritiek. Daarom zou hij zich beperken tot de gegevens omtrent oude Friesche en Groninger bouwkunst, voor zoover die uit kronieken en oorkonden geput konden worden. Hij achtte zich gelukkig de kwestiën van techniek voor rekening van den tweeden redenaar te kunnen laten.

Spreker begon met te wijzen op het belang der kwesties van onze oude bouwwerken en op de noodzakelijk om iets te doen voor hun behoud. Hij deed dit laatste vooral naar aanleiding van het onlangs gebeurde met de thans verhaspelde kerk van het dorp Zeeryp, een der merkwaardigste onzer provincie. Het eerste toonde hij aan, wijzende op de bekende theorie van Prof. Dr. Adler, Geh. Oberbaurath te Berlijn.

Deze beweert in aansluiting bij eene sedert ongeveer 1840 opgekomen theorie, dat de baksteenbouw in Noord-Duitschland daar ingevoerd is door de Nederlandsche kolonisten, die in de 12e en 13e eeuw zich gevestigd hebben in de vroeger door slavische volksstammen bewoonde streken aan de Elbe, en de kusten der Oostzee, benevens in de moerassige landen aan den benedenloop van Wezer en Elbe. Deze vestiging is een feit, gemeld door den *gelijktijdigen* kroniekschrijver Helmold, die in Holstein woonde te midden van zulke Nederlandsche koloniën, en geconstateerd door tal van ontwijfelbaar echte oorkonden uit die eeuwen. Bovendien schrijft de overlevering te Lübeck en elders den bouw der baksteenkerken toe aan Nederlanders.

Inderdaad zegt Helmold, dat die Nederlandsche kolonisten »kerken gebouwd" hebben — een natuurlijk gevolg van hunne vestiging in zoo goed als geheel verwoeste streken.

De vraag is nu: van welk materiaal zijn die kerken gebouwd? Van hout of veldsteenen, het voor de hand liggende materiaal? In dat geval vervalt alle grond om het bericht van Helmond voor de theorie te gebruiken. Of van baksteen? Dit is niet uit te maken langs den weg der historische bronnenkritiek, omdat wij geene gegevens bezitten van schriftelijken aard aangaande de stichtingsjaren der oude baksteenkerken in de bedoelde streken.

Men heeft dus reeds vóór langen tijd gevraagd naar de preliminaire kwestie: *kenden de Nederlanders in de 12e en 13e eeuw in hun eigen land den baksteenbouw?* Kan men dit aantoonen, dan is een grondslag voor de theorie gevonden. Kan men dit niet, kan men het tegendeel waarschijnlijk maken, dan vervalt de geheele theorie van zelf.

Het is dus duidelijk, dat bij de beantwoording dier vraag de geschiedenis der bouwkunst veel belang heeft. De heer Blok wilde eene poging doen om tot een antwoord te komen, voor zoover het door zijne baksteenwerken zoo merkwaardige Noorden van ons land betreft.

Hij begon met een kort overzicht van oude kerken in Utrecht, Egmond, Leiden en andere plaatsen — ook Groningen — ten einde aan te toonen, dat het *uiterlijk* dier kerken een onvoldoende grondslag is voor het maken van conclusiën, aangezien dit uitwendig voorkomen (b. v. door tal van branden en verwoestingen) gewijzigd is, in vele gevallen zelfs geheel en al veranderd.

Daarna sprak hij over de kerken en andere kloostergebouwen van de kloosters te Aduard en Wietemierum in Groningerland, Lidlum en Mariëngaarde in Friesland, omtrent wier bouw wij in de kloosterkronieken meer of minder uitvoerige berichten bezitten.

Hij bespreekt eerst het hout als het oudste materiaal van bouwkunst in deze streken. Daaromtrent bezitten wij enkele gegevens nog uit de 13e en 14e eeuw, waaruit wij in verband met berichten omtrent kerkbouw te Egmond, Utrecht en andere plaatsen kunnen opmaken, dat in vroeger tijd het hout het gewone materiaal voor kerkbouw is geweest, in overeenstemming met het feit, dat de woonhuizen in onze steden nog in de 15e en 16e eeuw overwegend van hout waren. In verband hiermede deelt spreker een en ander mede omtrent de oudste steenen gebouwen in de stad Groningen in de 13e en 14e eeuw. De daken bleven nog lang, tot in de 15e en 16e eeuw van riet of dergelijke stof en maakten toen eerst plaats voor steenen daken. De brandbaarheid van dit materiaal, waardoor tal van steden telkens in vlammen opgingen, bracht tot den bouw van steenen huizen.

De kerken waren veel eerder van steen; 1°. wegens hare heiligheid; 2°. wegens haren kostbaren inhoud; 3°. wegens haren omvang en daarmede samenhangende kostbaarheid van aanleg.

Vervolgens spreekt hij over den dufsteen als materiaal en maakt opmerkzaam op een allermerkwaardigst bericht van Abt Sibrand van Mariëngaarde 1), die vertelt, hoe omtreeks 1170 de kerk van dat klooster, zestig jaren vóór zijne opteekening van het feit, uit *dufsteen* werd gebouwd, die men te Utrecht en Deventer van den Rijn in schepen aanvoerde. In verband hiermede wijst hij op het gebruik van *baksteen* voor den kerk- en kloosterbouw te Aduard (plm. 1250), te Lidlum (plm. 1260), te Wittemierum (1236—1257), blijkens de berichten in de kronieken. Uit die berichten blijkt tevens het toenmaals *nieuwe* van het gebruik dier steenen.

De baksteenbouw in ons Noorden dagteekent derhalve van omstreeks 1200. Vóór dien tijd gebruikte men dufsteen b. v. bij den bouw der H. Walburgskerk te Groningen, die op zijn laatst uit de 11e eeuw dagteekent (in eene kroniek van omstreeks 1230 wordt gesproken van eene verklaring uit het laatst der 12e eeuw, dat de kerk uit den Norentijd was). Na dien tijd in hoofdzaak baksteen, voor de monumentale 2) gedeelten veel duf- of Bentheimer zandsteen, zooals nog uit de bestaande gebouwen blijkt.

Hiermede valt de mogelijkheid om den baksteenbouw *hier in het Noorden* als bewijs voor gezegde theorie-Adler te gebruiken: de kolonisatie van de door Adler in de eerste plaats bedoelde streken (Holstein, Brandenburg) valt in de 12 eeuw, dus vóór 1200. Latere kolonisten aan de Oostzee b. v. bij Danzig, zullen wel het nieuwe snufje niet zoo dadelijk hebben toegepast bij de groote hoeveelheid hout en veldsteen, waarover zij in hun nieuw vaderland met een draai van de hand te beschikken hadden. Die latere kolonisten komen bovendien hoogstwaarschijnlijk uit Holland.

1) Kron. Mariëngaarde uitg. Wijbrandt, p. 56.

2) B. v. bij de vensterversierselen enz.

Om de zaak te beslissen voor ons geheele land zou een zeer uitgebreid lokaal onderzoek in de verschillende gewesten noodig zijn. Het bovenstaande was slechts eene bijdrage tot de oplossing van de kwestie.

Vervolgens behandelde spreker nog enkele kwestiën. Hij behandelde de vraag: wie waren de architekten in de 13e eeuw? Het antwoord was: een enkele maal een rondreizende architekt uit Keulen, gewoonlijk de abten der kloosters, andere kloosterlingen, de priesters der te bouwen kerken zelf. Als model voor de kloosterkerken nam men in den regel die der oudste of moederkloosters van Citeaux, Prémontré, Steinfeld in den Eifel. De dorpskerken zullen weder in den regel naar het model der kloosterkerken in de omgeving gemaakt zijn. Vandaar de gelijkenis der versierselen enz. onderling.

Wie waren de arbeiders? Op grond der kroniekenberichten luidt het antwoord: de kloosterlingen zelve, de boeren uit den omtrek, onder leiding van den abt of van een der andere kloosteroverheden. De boeren ontvingen in zulk een geval geen belooning; zij genoten alleen den kost en werkten overigens in de verwachting, hun vromen ijver hiernamaals beloond te zien.

Hij besprak verder op grond der berichten uit Wittewierum het leggen der fundamenten in putten van 18 à 20 voet diepte, soms 40 à 60 voet lengte en breedte. In deze putten werden houten elzen balken gelegd, in het water, en daarop aarde geworpen, die dan flink met heipalen werd aangestampt. Daarop begon men de steenen te leggen. Kalk werd ter plaatse van schelpen gebrand.

Ook de baksteenen werden ter plaatse gebakken, van de overal voorhanden klei. Zij waren geel of rood van kleur. Fornuizen voor het bakken van steen worden genoemd.

Daarna deelt spreker een en ander mede over muurschildering, aanbrengen van beeldhouwwerk, geschilderde glazen enz. in de 14e en 15e eeuw.

Eindelijk wees hij op de sterke torens en muren der kerken, die in de Friesche twisten van de 13e tot de 16e eeuw dan ook dikwijls als forten fungeerden.

Ten laatste wekte hij op tot belangstelling in het lot der nog bestaande gebouwen.

Na deze rede, die met groot applaus werd begroet, werd een kleine pauze gehouden, en verkreeg de heer Peters vervolgens het woord.

De heer Peters, na in zijne rede enkele dier hoofdgebeurtenissen te hebben geschetst, die van ingrijpende beteekenis zijn geweest voor de kunst, en na in enkele groote lijnen het uiteenloopend karakter van 't Romaansch, de Gothiek en de Renaissance te hebben geteekend, ontwikkelde de vraag in hoeverre de provincie Groningen kan geacht worden in elk dier groote kunstperioden een eigen karakter, als 't ware een eigen kunst te hebben bezeten.

Spreker betoogde, dat hoe bescheiden van afmeting, hoe eenvoudig in behandeling de Groninger monumenten meerendeels ook mochten zijn, zij toch in allen deele een eigen karakter, een eigen lijnen- en vormen-taal hebben bezeten, een karakter dat men niet terugvindt in Friesland, noch in Drenthe, noch in Holland, maar alleen in 't aangrenzende Oost-Friesland, welks architectuur tot en met de Renaissance, geheel met die van Groningen overeenstemt.

Door middel van een 250 tal teekeningen, te veel om op den éénen avond naar eisch gezien, veel minder bestudeerd te kunnen worden, lichtte hij zijne rede toe. Met teekeningen van de abdij van Clairvaux toonde hij aan, hoe hare dochter, de beroemde Groninger abdij van Aduard, in haar dagen de hoogeschool van het Noorden, er moest hebben uitgezien, daarbij gesteund door plannen en schetsen van hetgeen er thans nog rest van de abdij te Middelburg, de eenigste abdij in geheel Nederland die niet verdwenen is.

Behalve een 40 tal kerken uit de prov. Groningen, alle, met uitzondering alleen van de Nieuwe- of Noorderkerk in de stad Groningen, behoorende tot het Romaansche en Gothieke tijdvak, omvatte de ter bezichtiging aanwezige collectie eene menigte torens, merkwaardige woonhuizen, poorten, gewelfschilderingen, grafzerken, doopvonten, het werkwaardige oxaal van de Kerk te Ter Apel, ijzerwerken en schoorsteenmantels uit de 17e eeuw, meubels, betimmeringen, enz., in 't kort op elk kunstgebied een overzicht van hetgeen daarvan nog in de provincie Groningen aanwezig is, behalve teekeningen of schetsen van veel dat reeds door sloopershanden is vernield.

Beide heeren trokken in hun rede te velde tegen de algemeene vernielzucht en zorgeloosheid waarmede oude bouwwerken worden behandeld, beschadigd of gesloopt, en wekten de belangstelling voor de oude kunst ten zeerste op.

Ook deze rede werd zeer toegejuicht. De ruime bovenzaal van het koffiehuis »de Pool" aan de Groote Markt was behangen met groote teekeningen, die in de pauze en na de redevoeringen werden bezichtigd, terwijl de andere, op carton gehecht, in de vergadering ter bezichtiging rondgingen.

Door den Voorzitter werd de heeren Blok en Peters namens de Afdeeling haren dank betuigd voor al het schoone, waarop zij haar dien avond hadden vergast, en voor het genot, dat zij allen hadden verschaft. Beiden heeren werd een hartelijk »tot wederziens" toegeroepen.

Nadat ook de genoodigden voor hun talrijke opkomst waren bedankt, en de Afdeeling zich ten zeerste in hunne gunst had aanbevolen, was de vergadering geëindigd. Zij kan als een wèl geslaagde worden beschouwd, en heeft haar doel, n. l. om den kunstzin op te wekken en te bevorderen, zeer zeker bereikt bij het uit ruim 100 personen bestaande auditorium, dat zeer voldaan huiswaarts keerde.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 11 April 1890. Onder de ingekomen stukken wijst de Voorzitter op een schrijven van den heer J. M. Lotz, als vervolg op zijn reeds vroeger gericht verzoek aan het Bestuur tot het verleenen van moreelen steun aan zijne inrichting voor teekenonderwijs alhier. Die zaak werd in de laatste bestuursvergadering behandeld, en de wenschelijkheid betoogd eene Commissie te benoemen en als zoodanig 3 leden der Afdeeling aan te wijzen.

Verder een antwoord op vraag X van de destijds daartoe gevormde Commissie, bestaande uit de heeren J. J. van Nieukerken, H. E. de Baan en A. W. van Malsen. Dewijl dit stuk te laat is ingekomen, zal het als antwoord dier Commissie aan het Bestuur worden ingezonden, met het verzoek dit alsnog te willen aanemen.

Daarop geeft de Voorzitter het woord aan den heer W. B. van Liefland, om een en ander mede te deelen *over Volksbaden.*

De heer van Liefland vraagt eenige oogenblikken de aandacht ten einde deelneming op te wekken voor eene zaak, die zeker tot één der grootste factoren behoort voor de gezondheid.

Hoezeer ook reeds anderen hunne denkbeelden en wetenschappelijke kennis over dit onderwerp hebben ten beste gegeven, zij het mij vergund in eenvoudige trekken het een en ander op practisch gebied aan uwe aandacht te onderwerpen.

In de vroegste tijden vindt men reeds melding gemaakt van *baden*, zelfs in die mate, dat de wetgevers het baden verhieven tot een deel van den uitwendigen godsdienst; zoo leest men van voorschriften betreffende het baden bij de Indiërs, Perzen, Egyptenaren, Assyriërs en voornamelijk bij de Israëlieten, ja nog heden ten dage wordt het baden bij de Turken, Perzen, Egyptenaren en Arabieren als eene godsdienstige handeling beschouwd.

Bij de Grieken reeds werden, zelfs bij de gymnasia badlokalen gebouwd. Van dien tijd dagteekenen ook de minerale bronnen in welker nabijheid men tempels bouwde, gewoonlijk aan Aesculapius gewijd.

Bij de Romeinen werd de belangstelling voor het gebruik der koude baden zeer bevorderd, nadat keizer Augustus daaraan het herstel van eene gevaarlijke ziekte te danken had.

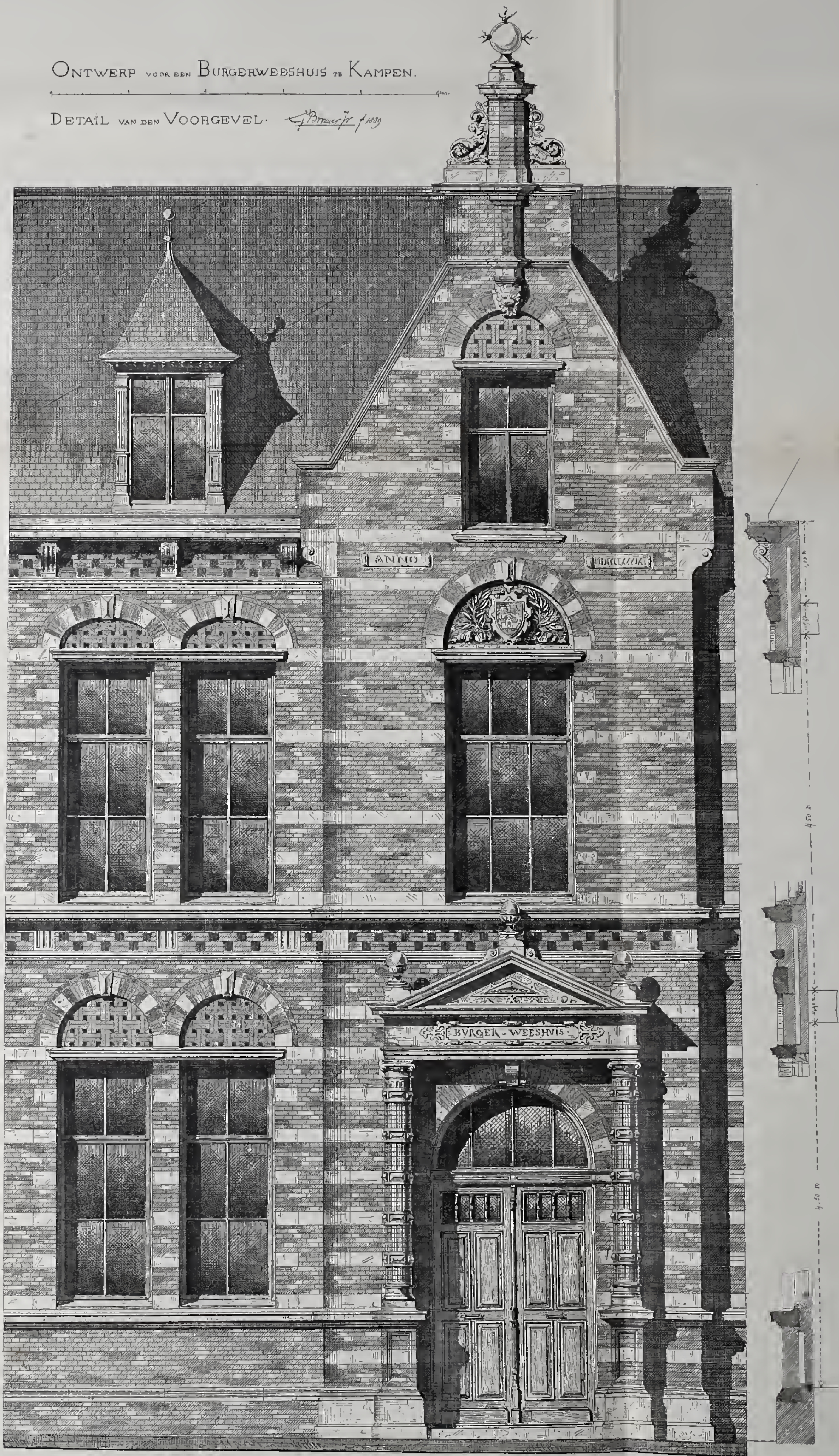
De oude Germanen waren groote voorstanders van het baden en schijnen zelfs de kleine kinderen reeds daaraan in de rivieren gewend te hebben.

Na een en ander daaromtrent uit de oudere tijden te hebben medegedeeld, gaf de geachte spreker een overzicht van de badinrichtingen, gelijk die in verschillende groote steden in het buitenland werden opgericht, met name in Berlijn, Weenen, Pest, Frankfort, Maagdenburg, enz.

Dr. Lasar, privaat-docent in huidziekten aan de Berlijnsche hoogeschool, was de eerste die op het groote nut der volksbadinrichtingen wees, en na de Hygiënische tentoonstelling in 1883 gehouden, een volksbad in werking stelde.

Die inrichting vond zeer grooten bijval en allengs werd dat goede voorbeeld ook in andere steden gevolgd.

In ons land zijn gelukkigerwijze mannen als Francken, Ruysch, Gerlings, Gunning, Spakler en nog andere opgestaan, om te trachten de belangstelling daarvoor in verschillende plaatsen op te wekken. Amsterdam, Haarlem en 's Gravenhage waren de eerste steden alwaar men aan die wenken eenig gehoor verleende.

ONTWERP VOOR DEN BURGERWEESHUIS TE KAMPEN.
DETAIL VAN DEN VOORGEVEL.
ANNO
BURGER-WEESHUIS

Spreker verklaarde, door meerdere teekeningen duidelijk gemaakt, de eischen en inrichting van volksbaden, wees daarbij op twee typen, gaf eene berekening der kosten, ook met het oog op de exploitatie, en eindigde met de mededeeling, dat ook hier ter stede het voornemen bestaat een volksbad op te richten, waarbij tevens de gelegenheid zal gegeven worden voor de kinderen, om daarvan gebruik te maken.

De heer v. Liefland eindigde zijne voordracht met den wensch, dat de zaak meer en meer in de algemeene sympathie moge deelen.

Nadat de Voorzitter den spreker den dank der leden overgebracht had voor de zoo belangrijke voordracht en door een der leden nog enkele vragen waren gedaan betreffende de verwarming, stelt bedoeld lid voor die zaak, waar men kan, te steunen en als zoodanig eene bijdrage van de Afdeeling aan te bieden van *f* 25, waartoe ook bij den Penningmeester geene bezwaren bestonden, weshalve dit bij acclamatie werd aangenomen.

Alsnu verkreeg de heer J. J. van Nieukerken het woord, over de door hem gestelde vraag. De geachte spreker zegt alleen door warme belangstelling te zijn gedrongen tot het stellen daarvan; volgens zijne overtuiging toch is er in de politie-verordening geen rekening gehouden met de eischen der bouwkunst. Hij zal eenige grepen in de bouwverordening doen om die aan het oordeel van de vergadering te onderwerpen.

Achtereenvolgens werden door hem eenige artikelen aangehaald, lichtte hij alle de bemerkingen op die bepalingen met voorbeelden toe, en kwam tot de conclusie, dat: wáár de verordeningen aan de eene zijde te weinig, die aan den anderen kant te veel eischen; doch hij mocht niet anders dan een woord van lof brengen aan de ambtenaren der Bouwpolitie voor de uitstekende toepassing van hunne, bij de onvolledigheid der verordeningen, zoo moeielijke taak.

Ten einde dit punt, dat onmogelijk in eenige uren te bespreken is, met eenig resultaat te behandelen, werd door het bestuur alreeds eene Commissie benoemd, waartoe ook spreker uitgenoodigd is. De heer van Nieukerken zoude die Commissie evenwel ook gaarne door nog twee leden versterkt zien. Een der leden verklaarde zich niet ongenegen die uitnoodiging aan te nemen, doch stelde dit geheel afhankelijk van de mogelijkheid om dit te doen in overleg met den heer inspecteur der Bouwpolitie, omdat die geheel op de hoogte is van de vele bezwaren en spreker een zeer onvruchtbaar werk meent te doen, indien dit later blijkt in strijdt te zijn met het gevoelen van de ambtenaren.

De inspecteur, ofschoon zich gaarne daarbij aansluitende, vond zich evenwel verplicht het antwoord nog niet aanstonds stellig te geven, doch zal zich spoedig daaromtrent nader verklaren.

Ten slotte bracht de Voorzitter het laatste punt van de agenda, namelijk *de kunstreis*, aan de orde, en stelde als reisplan van het bestuur voor, een bezoek aan den Bosch kasteel te Heeswijk, Oosterwijk en Nijmegen.

De Voorzitter sloot daarna deze laatste Vergadering vóór de zomervacantie.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE. Vergadering van 16 April 1890.

De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen werden gelezen en goedgekeurd.

De heer M. A. Poel werd, na ballotage, als lid aangenomen.

Door den heer P. du Rieu Fzn. werd een lezing gehouden, bestaande uit twee gedeelten, het eerste getiteld: *Op het bouwterrein in Frankrijk, tijdens de 3e Republiek*, het tweede gedeelte: *De algeheele taak van den architekt.*

De ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor het ontwerp van eene *Kleine Villa* waren in het vergaderlokaal tentoongesteld. Onder de volgende motto's zijn 26 ontwerpen ingeleverd: 1 Neptunus; 2 Haast; 3 On sea shore; 4 Venus; 5 De letter H in een cirkel; 6 Scheveningen (1); 7 X; 8 Storm op zee; 9 MAH, 10 MW; 11 Salve; 12 Jo; 13 Scheveningen (2); 14 Betsy; 15 Das ist die Meine; 16 Ebbe en vloed; 17 Zeezicht; 18 Duin- en zeezicht; 19 XXX; 20 FCO; 21 Emma; 22 Strandverblijf; 23 Zeestrand; 24 DHC (monogram); 25 Noordzeebad; 26 Mino.

Aan het ontwerp N°. 26 ontbrak de naambrief en het correspondentie-adres. (Zie achterstaande advertentie).

De teekeningen werden met veel belangstelling bezichtigd.

Hierna werd de vergadering, onder dankbetuiging aan den heer du Rieu voor de gehouden lezing, door den Voorzitter gesloten.

WEDSTRIJDEN.

Door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst werden twee medailles, geslagen op den stempel der Maatsch., ter beschikking gesteld van het Bestuur der Afdeeling Leiden, om te worden toegekend aan de beste werkstukkeu, op de bouwvakken betrekking hebbende, die werden ingezonden voor den wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen uit Leiden en omliggende gemeenten, welke wedstrijd door de Afdeeling Leiden werd georganiseerd.

De Jury voor de toekenning dezer medailles heeft als volgt haar rapport uitgebracht:

De Jury, benoemd voor de beoordeeling der werkstukken uit den wedstrijd van handwerkslieden en leerlingen, voor den door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst beschikbaar gestelde medailles (een zilveren en een bronzen medaille), heeft de eer u bij dezen te berichten, wat hen tot de bekroning heeft geleid.

Uit de mededingende vakken heeft zij de werkstukken der navolgende, als onmiddellijk op de bouwkunst betrekking hebbende, beoordeeld, die der: beeldhouwers, boetseerders, behangers, decoratieschilders, glasschilders, houtdraaiers, loodgieters en zinkwerkers, metselaars, pottebakkers, schilders, smeden, steenhouwers, stucadoors, timmerlieden, en na ernstige overweging beslist, dat de navolgende nummers voor deze buitengewone bekroning in aanmerking konden komen: 278 en 31, gedeelte plafondversiering; 8, een gebeeldhouwde spiegellijst; 192, een voordeur: 311, een eikenhouten vestibulebank, en 176, een bloemstandaard.

Na vergelijking van deze zes verschillende voorwerpen werden in de eerste plaats afgevoerd Nos. 278 en 31, daar de kleurenharmonie en uitvoering niet schoon genoeg waren om voor een buitengewone bekroning in aanmerking te komen.

No. 8 Een gebeeldhouwde spiegellijst, overigens een keurig uitgevoerd werkstuk in Italiaanschen Renaissance stijl, kon wegens fouten in het ontwerp (o. a. daar de pilasters zonder eenigen steun naast de lijst aangebracht waren) ook voor deze bekroning niet aangewezen worden.

No. 192. Een voordeur van teakhout, keurig afgewerkt, doet den vervaardiger alle eer aan en zou zeker voor een bekroning in aanmerking zijn gekomen, zoo niet No. 311, een eikenhouten gangbank, een onberispelijk stuk timmerwerk in den gebonden wedstrijd, de buitengewone verdienste had, van de 18 mededingers naar dat opgegeven werkstuk den eerepalm weg te dragen.

No. 176. Een gesmeed ijzeren bloemstandaard, ingezonden in den vrijen wedstrijd, gemaakt naar de teekening voor den gebonden wedstrijd, en die inzendingen verre in uitvoering overtreffende, trekt bijzonder de aandacht, daar men uit dit werkstuk, den hoogst bekwamen bank- en vuurwerker ziet, zeker nog een zeldzaamheid in dezen tijd.

Na met ernst deze werkstukken te hebben vergeleken en de kleine gebreken, welke mochten voorkomen, te hebben overwogen, besloot de Jury eenstemmig, aan den bloemstandaard, vervaardigd door A. H. Catin, onderwijzer in het smeden aan de ambachtschool alhier, de zilveren medaille toe te kennen, en de bronzen medaille aan de eikenhouten gangbank, vervaardigd door G. Groenendijk, timmerman te Leiderdorp.

De Jury voornoemd:
(*was get.*) D. E. C. KNUTTEL,
W. KOK,
J. P. DE KONING,
W. C. MULDER.
C. R. VAN RUYVEN.

Adviseerende Leden van de Uitvoerende Commissie:
J. ROEM,
G. VAN DRIEL.

BERICHTEN.

Reeds sedert geruimen tijd worden onder leiding van prof. Hauberrisser belangrijke herstellingswerken in de St. Sebalduskerk te Nürnberg uitgevoerd. De hoop bestaat, dat nog in dit jaar het geheele choor zal zijn voltooid.

Voor zoo verre de middelen het toelaten zal ook in dit jaar worden voortgegaan met de voltooiing van de inwendige versiering van den Dom te Frankfort. De schilders Hieronymi en

Bode Jr., leerlingen van den bekenden kunstenaar Steinle, hebben naar diens ontwerpen de groote kartons geteekend, die door den schilder Grätz zullen worden uitgevoerd. Ook zullen drie gebrandschilderde glasvensters worden uitgevoerd.

De heer J. H. Müller, ingenieur te Doesburg, heeft van een Nederlandsch en Engelsch syndicaat de opdracht ontvangen tot het doen van eene spoorweg-opneming uit de Kaapkolonie naar Johannesburg in de Transvaal, in aansluiting met den bestaanden Engelschen spoorweg Kaapstad—Kimberley.

Op 10 April l.l. werd te Deventer geopend de tentoonstelling der Vereeniging van Nijveren. Genoemde vereeniging heeft haar ontstaan te danken aan het initiatief van het departement Deventer der Maatschappij van Nijverheid, en wordt nog geregeld door dit departement gesubsidieerd. Zij heeft ten doel de ontwikkeling van personen, behoorende tot den handwerksstand, welk doel o. a. nagestreefd wordt door gedurende den winter wekelijks lezingen te houden over wetenschappelijke onderwerpen. De tentoonstelling stelde nu de belanghebbenden in staat, na te gaan hoe het stond met de vaardigheid in hun bedrijf van de leden der Vereeniging. Er waren werkstukken te zien op zeer onderscheiden gebied der handwerksnijverheid. Zoo waren er meubelen, timmerwerken, behangersartikelen, ornamentale en andere schilderwerken, koperslagerswerk, smidswerken, chirurgische instrumenten, een etalage omvattende de wordingsgeschiedenis van den hoogen hoed, marmeren pendules enz. Onder deze inzendingen waren er verscheidene, die getuigenis aflegden van de kunstwaardigheid en den goeden smaak der bewerkers.

De tentoonstelling gehouden in het lokaal »Diligentia", werd geopend in tegenwoordigheid van het Gemeentebestuur, met een toespraak van den President, G. te Riele Wz. Zeven prijzen en eenige premiën werden door de daartoe benoemde jury aan diverse inzendingen toegekend.

De tentoonstelling werd opgeluisterd door verschillende niet ter mededinging ingezonden zaken. Hieronder verdient vermelding de inzending van den heer W. te Riele Gz., het ten vorige jare te Gent bekroonde plan voor een Zieken Godshuis.

Een loterij is aan de tentoonstelling verbonden, tot goedmaking van de gemaakte kosten. De tentoonstelling kan in alle deelen als geslaagd worden beschouwd. i.

De leden der Afdeeling Amsterdam van de Mij. t. bev. d. Bouwkunst, worden door de welwillendheid van de heer H. Salomons. Ingr. Dr. der Imperial Continental Gas-Association, in de gelegenheid gesteld om op Vrijdag 25 April a. s. ten 7 ure precies de Gasfabriek gelegen aan de Linaeusstraat te bezichtigen.

De Commissie, in de algemeene vergadering van de Vereeniging voor Teekenonderwijs in 1888 benoemd, naar aanleiding van een door den heer Belmer ingeleide vraag: »Is het, met het oog op de meer en meer gevoelde behoefte om het teekenonderwijs in te voeren, wenschelijk, dat van wege de Ned. Ver. voor Teekenonderwijs voorlichting uitga, wat betreft richting en omvang van dat onderwijs?" heeft de uitkomsten harer onderzoekingen in het volgende rapport medegedeeld.

RAPPORT der Commissie, benoemd in de algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs.

Het teekenonderwijs op de lagere school moet in de eerste plaats ten doel hebben:

ontwikkeling van het waarnemingsvermogen en van de vaardigheid om hetgeen gezien wordt, af te beelden;

tevens mag de vorming van den goeden smaak bij dit onderwijs niet uit het oog worden verloren.

Het dienstbaar maken van het teekenen aan eenig vak van nijverheid behoort op de lagere school niet tehuis.

Bij het verlaten der lagere school op 13-jarigen leeftijd moet het meerendeel der leerlingen in staat zijn, een gewoon en niet moeielijk voorwerp uit onze dagelijksche omgeving, zooals: stoof, emmer, flesch, enz. naar de natuur op eenvoudige wijze te teekenen.

De eerste teekenoefeningen kunnen in de laagste klasse aanvangen.

Het onderwijs zij steeds klassikaal.

De eerste teekenoefeningen bestaan in: rechte lijnen, rechtlijnige figuren; regelmatig gebogen lijnen; figuren, samengesteld uit rechte en regelmatig gebogen lijnen; vrij gebogen lijnen, figuren en versieringen uit de genoemde lijnen samengesteld.

De modellen voor deze oefeningen bestaan in voorteekeningen op het zwartbord, modellenboekjes en wandplaten.

Het nateekenen van afbeeldingen van *relief* is bij deze oefeningen onvoorwaardelijk buitengesloten, want waar *relief* wordt afgebeeld, behoort naar de natuur te geschieden.

Om het waarnemingsvermogen te scherpen, moeten aan alle oefeningen — van de allereerste af — duidelijke verklaringen voorafgaan. Ook bij het gebruik van boekjes en wandplaten teekene de onderwijzer de motieven steeds den leerlingen op het zwartbord voor, opdat de leerlingen de figuur ontleden en zien ontstaan.

De eerste gronden van de wetten van het zien in de ruimte worden verklaard met behulp van lichamen in ijzerdraad en de overeenkomstige blokmodellen. Vierzijdige pyramide, kubus en driezijdig prisma zijn desnoods voldoende voor lichamen, door rechte lijnen begrensd; kegel en cilinder kunnen volstaan voor de studie naar lichamen, waaraan gebogen vlakken voorkomen.

Het aangeven van schaduwen geschiede op eenvoudige wijze; gedoezelde achtergronden worden zooveel mogelijk vermeden.

Het zij ieder onderwijzer aanbevolen, groote aandacht te wijden aan het vervaardigen van vlugge schetsen in potlood of krijt naar model of uit het geheugen.

De meest aanbevelenswaardige gereedschappen zijn grijsachtig, niet te glad papier en een tamelijk zacht potlood. Goede leien, met zachte Fabergriffel kunnen in dezen ook goede diensten bewijzen; evenwel zijn leien met ingekraste of geverfde ruitjes zeer af te keuren.

Het is zeer gewenscht dat op 8 of 9-jarigen leeftijd het kind teekene *uit de vrije hand*; het gebruik van houtskool en zwart krijt kan dan een aanvang nemen.

Bij de voorafgaande teekenoefeningen kunnen den leerlingen steunpunten worden gegeven in den vorm van netwerken of van regelmatig op het papier geplaatste punten of wel van punten op de lei of van verdeelingen langs de kanten daarvan aangebracht. In die netwerken mogen echter die ruiten niet klein zijn.

Van 8 tot en met 13jarigen leeftijd moeten de leerlingen minstens 1½, liefst 2 uur per week teekenen.

Met eene goede handleiding, wat goeden wil en ijver kan de gewone onderwijzer(es) de eerste oefeningen leiden. Het is wenschelijk, dat de onderwijzer(es) is staat zij, de oefeningen op het zwartbord voor te teekenen. Zij kunnen het onderwijs blijven geven tot aan het teekenen van die versieringen, waarbij een vaardige hand en een goed gezicht op zuiverheid in vrij gebogen lijnen vooral voor den onderwijzer onmisbaar is. Dit laatste onderwijs en het teekenen naar de natuur dienen te worden opgedragen aan een onderwijzer, die meer opzettelijk zijne studie heeft gemaakt van het teekenen.

Het gebruik maken van maatstokjes, passer en liniaal is streng af te keuren bij het handteekenen. Daarentegen is het zeer wenschelijk, de leerlingen bij afzonderlijke oefening met het gebruik van passer en liniaal vertrouwd te maken.

Het teekenen kan in de gewone schoollokalen onderwezen worden. De moeielijkheden, aan het teekenen naar de natuur in de schoollokalen verbonden, zijn met eenig overleg wel te overwinnen.

Eene afzonderlijke classificatie van de leerlingen der hoogste klassen verdient voor het teekenen aanbeveling.

AMSTERDAM, 5 April 1880

Namens de Commissie,
W. B. G. MOLKENBOER,
Voorzitter.
C. W. HOENKAMP,
Secretaris.

In de algemeene vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor teekenonderwijs, gehouden te Amsterdam op den 8sten April 1890, werd met nagenoeg algemeene stemmen besloten, bovenstaand verslag te erkennen al te zijn het gevoelen der Vereeniging.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

De alphabetische voordracht voor Directeur der Gemeentewerken te Utrecht bestaat uit de heeren J. H. Neiszen, adjunct-directeur der gemeentewerken te Rotterdam, en F. J. Nieuwenhuis, architekt en oud-raadslid te Utrecht en leeraar der akademie voor beeldende kunsten te Rotterdam.

De commissie, welke belast is met het afnemen van de examens *B* volgens art. 60 en *C* volgens de artt. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 op het Middelbaar Onderwijs, zal voor het jaar 1890 zitting houden te Delft.

Benoemd zijn: tot lid en voorzitter dier commissie dr. A. C. Oudemans Jr., hoogleeraar, directeur der Polytechnische School; — tot leden, dr. G. J. Legebeke, dr. P. Zeeman, dr. C. A. Scheltema, dr. C. M. Schols, J. A. Snijders C.Jzn., dr. S. Hoogerwerff, dr. H. Behrens, P. van der Burg, E. Gugel, N. H. Henket, J. M. Telders, H. A. Ravenek, mr. B. H. Pekelharing en H. Cop, hoogleeraren aan de Polytechnische School; A. Huët, A. Le Comte en G. J. Morre, leeraren aan de Polytechnische School; B. Hoogeboom, ingenieur van den waterstaat te Dordrecht; E. H. Stieltjes, civiel-ingenieur te 's Gravenhage; F. P. J. Mahieu, ingenieur voor het stoomwezen der spoorwegdiensten, te 's Gravenhage; J. F. van Beek, ingenieur van de marine, te Amsterdam; dr. N. P. Kapteyn, leeraar aan de eerste gemeentelijke Hoogere Burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam; dr. H. IJssel de Schepper, directeur van de Stearine-kaarsenfabriek te Gouda.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6388

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6389
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6390 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam. 6391
CARBOLINEUM.
ASPHALTDAKPAPIER.
GEPREPAREERD DAKLINNEN
Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

CENTRALE VERWARMING
van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.
DROOG-INRICHTINGEN
Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.
Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.
Plannen en Begrootingen gratis.
6392

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER. 6393
Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6394

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6395 FRED. STIELTJES & C^O., Keizersgracht 745, Amsterdam.

Boekverkooping 22—25 April 1890
bij E. J. BRILL te Leiden,
van het 2^e gedeelte der Bibliotheken van wijlen Prof. Dr. C. G. COBET, Dr. J. M. SLOTHOUBER en van een OUD-IND. AMBTENAAR. Bevattende Rechtsgeleerdheid, Geschiedenis, Geneeskunde, Natuurlijke Historie, Godgeleerdheid, Schoone kunsten, waarbij eene uitgebreide verzameling over BOUWKUNDE in al hare onderdeelen, vijf Schilderstukken van G. G. D. SEMME, N. BERKHOUT e. a., Geneeskundige Instrumenten, waarbij Microskoopen van ZEIS en NACHET, Boekenkasten.
☛ De Catalogus is op franco aanvrage á 10 cents verkrijgbaar. 6396

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6397
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

6398
PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE.
ROTTERDAM.

6399

6400

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6401

G. J. Vincent & Co.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM. 6402

6403 **JAN VAN DER POT**

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6379

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 6den Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 518.

Het maken van eene DOUANE-LOODS met daarmede in verband staande werken op het station ZUTPHEN.

Begrooting f 6100.—.

De besteding geschiedt volgens § 72 van het bestek.

Het bestek ligt van den 16den April 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur L. J. SONNAVILLE te *Zutphen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten April 1890, ten 11 ure v. m.

UTRECHT, den 14den April 1890.

AANBESTEDING. 6380

Het bouwen van 12 WOONHUIZEN op het bouwterrein „Vreewijk" bij Leiden,

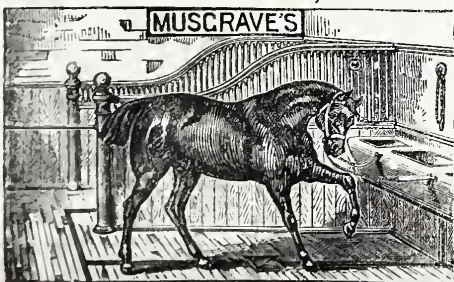
zal op Dinsdag 6 Mei a. s. te 12 ure worden aanbesteed in het huis F 267 Eerstestraat, »Vreewijk".

Aanwijzing in loco op Maandag 28 April a. s. te 11 ure voormiddag.

Bestekken en teekeningen op franco aanvrage na 21 April ad *f* 2.— bij den ondergeteekende te bekomen,

Dagelijks tusschen 12 en 2 uur inlichtingen verkrijgbaar te Leiden, Pieterskerkgracht 16 bij den Architect W. KOK.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6381

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Teleram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam,

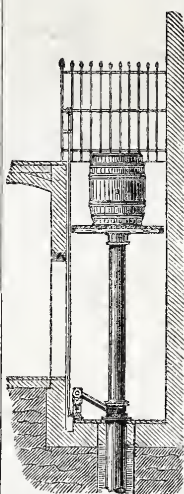
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „

Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.

NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS,

Kalverstraat, Amsterdam.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het **Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam**, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6382

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, Marnixstraat 402, bij het Leidscheplein.

WITTE'S LIFTEN,

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,

(Hydraulisch. Direct en Indirect werkend).

voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. enz.

Grootste zekerheid tegen ongelukken, gemakkelijke behandeling, geringst waterverbruik (*bij de hydraulische*), zachten en gelijkmatigen gang.

Uitgebreide referentie lijsten van in verschillende **Rijks-, Gemeente-** en **Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatste **Lifts**, worden op aanvrage franco toegezonden.

MANLOVE, ALLIOTH & Co's werktuigen voor stoomwasscherijen en stoom desinfectieer-inrichtingen. 6383

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD}. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6384

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6385

PRIJSVRAAG „KLEINE VILLA"

uitgeschreven door de Vereeniging „Architectura" te 's Gravenhage.

Aan het ontwerp ingezonden onder het Motto »MINO" ontbreken de verzegelde naambrief en het correspondentie-adres. De inzender wordt verzocht deze alsnog te doen toekomen aan den 1sten Secretaris van bovengenoemde vereeniging, den heer J. BROUWER, Hugo de Grootstraat 57, te *'s Gravenhage.* 6386

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6387

WEGNER & MOTTU.

Rokin 138.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

26 APRIL 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij brengt in herinnering, dat de Tentoonstelling van Bouwkunst 1890 zal gehouden worden in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam, van 11 Mei tot en met 14 Juni a. s.

De inzendingen kunnen aan het Bureau der Maatschappij bezorgd worden van 1 tot 6 Mei a. s.

Het volledige reglement der Tentoonstelling is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad No. 10 van 8 Maart j.l.

In het Maatschappelijk Gebouw wordt eene tentoonstelling gehouden van de plannen, ingezonden op de prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen.

Deze tentoonstelling is geopend, dagelijks van des morgens 10 tot des namiddags 4 uur, en wordt gesloten op 3 Mei 's namiddags 4 uur.

Bij de hieronder vermelde antwoorden op prijsvragen, berustende op het bureau der Maatschappij, zijn geen correspondentie adressen aanwezig, zoodat de verzending aan de eigenaars niet kan geschieden.

De ontwerpen kunnen in het Maatschappelijk Gebouw in ontvangst worden genomen, of zullen op aanvraag aan een op te geven adres worden verzonden tegen overlegging van het geheime teeken of een korte omschrijving van het ontwerp.

1. Motto „Prijsvraag”, antwoord op de prijsvraag voor een Viaduct, uitgeschreven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

2. Motto „Prosit”, antwoord op de prijsvraag der Societeit Sic Semper te Utrecht.

3. Motto „Nuttig besteden tijd”, antwoord op de prijsvraag voor een diploma, uitgeschreven door de Centrale Commissie tot bevordering van wedstrijden voor handwerkslieden.

4. Motto „S”, antwoord op de prijsvraag, als boven.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

Verschillende der vroegere overzichten hebben mededeelingen bevat over den in uitzicht zijnden bouw van den nieuwen *Berlijnschen Dom.* Na een langdurig stilzwijgen over het veelvuldig bestreden en veroordeelde plan van Prof. Raschdorff wordt, volgens de laatste berichten, eindelijk „binnen niet al te ver verwijderden tijd,” eene oplossing verwacht, want: ook het ministerie van Eerediensten heeft thans zijne goedkeuring aan de plannen gehecht. Reeds werd vroeger gemeld, dat eene som was toegestaan voor de uitvoering der allereerst noodig zijnde werken; nu bestaat het uitzicht, dat de kosten van den bouw op de staatsbegrooting van 1891—1892 zullen prijken, en wel tot een bedrag van 22 millioen R. Mk., zijnde dit het cijfer der begrooting.

Onwillekeurig zal men vragen of in deze tijden een dergelijke belangrijke som zal worden toegestaan; het antwoord kan geruststellend zijn, mits niet, zooals

onlangs in Beijeren, een partij roeping gevoelt om alles, wat op kunst betrekking heeft, te schrappen; ook zal men den geheelen Dom wel niet willen wegmoffelen, hoewel het zou kunnen gebeuren dat men een tempel wenscht die wat minder kostbaar is. Te München heeft eene hevige en heftige agitatie geheerscht, wijl door eenige tot de ultramontaansche partij behoorende afgevaardigden een bedrag van 120.000 R. Mk. voor *aankoop van moderne schilderijen* op 20.000 R. Mk. werd teruggebracht. De strijd over deze sommen begon reeds den 6den Maart; zij die het volle bedrag wenschten te behouden, stelden de tegenpartij verantwoordelijk voor de gevolgen der bezuiniging, en de minister steunde hen. Hij wees op andere landen, die veel meer over hebben voor aankoop van nieuwe stukken, waardoor veler materieele belangen worden bevorderd. Algemeen gevoelt men, dat van München de verbetering der kunstnijverheid in Duitschland is uitgegaan. De nieuwe Pinacotheek is niet meer wat zij wezen moest, dat is: een museum van moderne schilderkunst; en ook de oude Pinacotheek behoort te worden aangevuld. De gevraagde som is in de eerste plaats noodig voor aankoopen op de aanstaande jaarlijksche tentoonstelling, die even goed moet slagen als de vorige. Dan kan in München een kunstmarkt ontstaan, en zal de kunst aldaar haar prestige niet behoeven te verliezen.

Vroeger werden wel geringe sommen voor kunsten op het budget uitgetrokken, maar men moet niet vergeten, dat toen veel uit eigen middelen werd gedaan door koning Lodewijk I. In Pruissen werd alles uit staatsmiddelen bekostigd, en zoo is o. a. het oude museum te Berlijn tot een der eerste verzamelingen van het land verheven. Niettegenstaande de geringe staatshulp is door opofferingen van de zijde der kunstenaars zelve, München de tweede stad der kunst geworden; zonder verdere hulp kan zij dat echter niet blijven, vooral nu Berlijn tracht de kunstenaars tot zich te lokken. Hij die München wat van naderbij kent, weet hoe de kunstenaar daar de lieveling van het volk is, dat met hem bouwt, schildert, beeldhouwt, enz. Geheel de stad was dan ook in opschudding over de bezuinigingen; niet het minst waren dit de studenten van de akademie, die ten getale van duizend hunne verontwaardiging luchtten in ketelmuziek aan die zuinige afgevaardigden, die in de openbare vergaderingen van hen — omdat zij protesteerden — gezegd hadden, dat ze jongens waren, nog nauwelijks het kinderbuisje ontgroeid. Men zal zich ook niet verwonderen over de zeer heftige — maar geestige — taal der liberale bladen, die van de vier voorstellers en verdedigers der bezuiniging spreken als van „unseres Streichquartetts", of van de doodgravers van München, die de heiligste plichten jegens hun land en de medeburgers vergeten. De studiosi der akademie voor Beeldende Kunsten protesteerden met een langdurig „pereat", zoodat de direkteur na al het voorgevallene tot kalmte moest aanmanen, zonder echter de toevoeging achterwege te kunnen laten, dat zelfs al had men recht verontwaardigd te zijn over besluiten der meerderheid, die betreurenswaardig en schadelijk voor de belangen der Beijersche kunst waren, men zich niet tot demonstratiën moest laten verleiden. Ook in die uitdrukking ligt een frontwaartsche beweging tegen het viertal.

Het is belangrijk en niet onaardig het verhandelde over deze levenskwestie te lezen, maar het is hier niet geheel op zijne plaats, elken „Hieb" neer te schrijven, die nu van deze, dan van gene zijde werd gegeven. Dieper ingaande beschouwigen zouden allicht het terrein der politiek doen betreden, die ook in dit geval iets meent te willen inbrengen.

De Beijersche Leeuw heeft inmiddels de manen geschud en daarbij duchtig gebruld. Tal van adressen zijn der Regeering toegezonden met verzoek, de ten slotte geschrapte gelden toch toe te staan. Zij werden ingediend door het stadsbestuur, den gemeenteraad, kunstenaarsgenootschappen, zooals het gezelschap „Allotria", enz., en men dreigde elders zelfs met volksvergaderingen en rumoerige demonstratiën.

In de vergadering der volksvertegenwoordiging van 26 Maart j.l. werd eindelijk een bedrag van 60.000 R. Mk. toegestaan, in plaats van de voorgestelde 20.000 van de 120.000 R. Mk., na een heftig debat, waaruit eerst recht bleek, dat de partij, die eigenlijk niets wilde toestaan, dit deed omdat de nieuwere kunstrichting de Christelijke opvatting in 't gezicht sloeg, en wel door haar naakte figuren. De tegenpartij predikte voor het naakte, dat in de kunst zeer zeker geoorloofd was, en verdedigde de gelden, omdat de kunstenaars er recht op hadden, nadat de andere partij van bedelen had gesproken, iets onredelijks, omdat de kunstenaarsgenootschappen ook geldelijk voor Müuchen veel gedaan hebben.

Er ligt voor een niet-politicus wel iets vreemds in — men behoeft daarvoor waarlijk geen kunstenaar te zijn, — dat een zelfde partij die te München tegen een regeeringsvoorstel is om gelden tot bevordering der kunst te verleenen, in Berlijn het der Regeering kwalijk duidt, dat deze niet dergelijke uitgaven voorstelt. In den Beijerschen Landdag werd alles wat op kunst en wetenschap betrekking had — zelfs dringende uitbreiding en verbetering van gebouwen, tractementen en aanstelling van hoogleeraren, verbetering van onderwijs — geheel of gedeeltelijk geschrapt, daarentegen werden door de centrum-partij te Berlijn de middelen aangewezen om bestaande gebreken uit den weg te ruimen.

In het afgeloopen jaar [1]) deelde ik een en ander mede over den toestand van den *Dom te Strassburg*. Er was toen reeds sedert een jaar sprake, de ten zuiden aangebouwde galerijen, die een gedeelte van het zijschip en den sokkel aan het oog onttrekken, weg te breken. Sinds jaren bestaat een fonds, thans tot 232960 R. Mk. aangegroeid, gesticht om de vrijlegging en de daaruit voortvloeiende noodzakelijke herstellingswerken te bekostigen. Maar de beheerders van dit fonds willen niets afstaan, vóór dat het ontwerp der vrijlegging een tastbaren vorm heeft aangenomen; tot dien tijd groeit het door toevoeging der renten aan. Men ziet evenwel in, dat de voorhanden middelen niet voldoende zullen zijn, en stelt de vraag of het niet meer doel zou treffen een loterij in te stellen.

Een jaar geleden koesterde men de hoop, dat de toen benoemde nieuwe dom-bouwmeester *Aug. Hartel* met zijne gewone voortvarendheid de herstelling zou ter hand nemen; maar na een langdurig lijden is deze kundige architekt op nog niet 46-jarigen leeftijd, den 18 Febr. j.l. gestorven, zonder iets meer van zijn werk gezien te hebben dan het optrekken der eerste steigerwerken.

1) Zie de Weekbladen van 6 en 13 April 1889.

Hartel werd op 26 Februari 1844 te Keulen geboren, alwaar hij in 1861 als teekenaar in dienst trad bij den heer Raschdorff, toen stadsbouwmeester, thans Geheim Regeeringsraad te Berlijn. Twee jaren later werd hij aangenomen in het atelier van den architekt Franz Schmitz, aan wien de herstellingswerken van den Keulschen Dom waren opgedragen; hier werd hem in de ruimste mate de gelegenheid verschaft door te dringen tot de diepste geheimen van de Gothische kunst, en had hij een groot aandeel in de ontwerpen die het bureau verlieten. In 1868 was hij korten tijd werkzaam bij de architekten Kyllmann en Heyden te Berlijn, en trad in het volgende jaar op als chef van het atelier van zijn vroegeren leermeester Raschdorff. En van nu af zette hij met groote wilskracht en vlijt zijne studiën voort, steeds medewerkende aan de talrijke prijsvragen die in dien tijd ter oplossing werden aangeboden. Zoo werd hem, tengevolge van een wedstrijd, de bouw opgedragen van eene evangelische kerk te Krefeld, die nog steeds het beste kerkelijke bouwwerk aldaar is. Na dit werk bleef Hartel een tiental jaren te Krefeld, steeds ruim van werk voorzien. Hoewel reeds voldoenden naam gemaakt hebbende, bleef hij, in tegenstelling met anderen die, eenmaal bekroond, op die zegepraal bleven rusten, steeds medewerken aan prijsvragen, niettegenstaande het in dien tijd nog een zeldzaamheid was, dat den bekroonde de uitvoering van het werk werd opgedragen. In 1880 werd hij bekroond voor zijn ontwerp voor het tentoonstellingsgebouw te Halle, dat in 1881 zoo uitermate voldeed; van Halle trok hij naar Leipzig alwaar hij met den bouwraad C. Lipsius o. a. samenwerkte aan den bouw der St. Peterskerk aldaar een der voornaamste nieuwe kerkgebouwen in Duitschland. Toen echter zijn bondgenoot in 1882 tot directeur der bouwkundige school te Dresden werd benoemd, bleef hij weder alleen staan. Het driejarig tijdvak voor en na de inwijding der Peterskerk in het voorjaar van 1885, was voor den rusteloozen man zeer onvruchtbaar; den eenmaal ingeslagen weg der beantwoording van prijsvragen steeds volgende, scheen het geluk hem te hebben vergeten. Dit bracht hem er toe zich in 1884 te associeeren met den architekt Bruno Schmitz, toen te Düsseldorf, die op jeugdigen leeftijd zich reeds een grooten naam had verworven. Levendig werden hunne prijsontwerpen overal bewonderd, voor een groot deel wegens het meesterlijke teekenwerk, maar geen werd voor uitvoering gekozen. Al spoedig werd de firma ontbonden, en eene nieuwe gesticht met den architekt Skjold Neckelmann te Hamburg, eveneens echter met weinig gevolg. Dit heeft hem er toe gebracht, het stil zitten moede, oudheden te verzamelen en daarin handel te drijven, en tevens eene uitgave op het gebied der kerkelijke bouwkunst te bezorgen. Het jaar 1886 was voor zijn werkkring een keerpunt; de onderscheidingen stroomden hem toe als nooit te voren. Het met Neckelmann bewerkte plan voor een raadhuis te Stollberg werd den eersten prijs toebedeeld, dat voor een museum te Metz den tweeden; hunne twee ontwerpen voor het gebouw der Lands-afgevaardigden te Strassburg behaalden den eersten en den tweeden prijs, en vooral dit laatste succes heeft veel bijgedragen tot zijne benoeming als dombouwmeester, in het vorige jaar. In 1886 behoorde hij ook onder de 15 prijswinners in den internationalen wedstrijd voor den nieuwen gevel van den dom te Milaan.

Nog versch ligt het in 't geheugen, hoe de Duitsche vakwereld eenstemmig de benoeming van Hartel als dombouwmeester toejuichte; met grooten ernst vatte hij zijn taak op, waarvoor onder meer ook zijn besluit pleit, om nog slechts de met Neckelmann aangevangen bouwwerken te voltooien, doch overigens geen nieuwe onderhanden te nemen. Maar, helaas, reeds in den zomer van 1889 begon zijn lichamelijk lijden, dat nu onlangs eindigde met zijn dood, een zware slag voor de Duitsche kunst, in hoofdzaak voor den kerkbouw, op welk gebied hij als een meesterlijk schepper moet worden aangemerkt.

Tot hier toe ontleenden wij de gegevens omtrent Hartel's leven aan de Deutsche Bauzeitung, die een lang artikel aan den afgestorvene heeft gewijd. Persoonlijke kennismaking zoowel met Hartel als met Bruno Schmitz verleiden mij nog een enkel woord te schrijven over hun samenwerking en hun beursplan voor Amsterdam. Dit laatste staat velen nog levendig voor den geest; het fantastische daarin moet zonder twijfel worden toegeschreven aan Schmitz, wiens meesterhand ook duidelijk in het hoogst artistieke teekenwerk viel te herkennen. Het aandeel van Hartel in dergelijke prijsvragen was grootendeels van praktischen aard, wijl hij zoo zeer met uitvoeringen vertrouwd was en een hoogst praktischen zin had. Oogenschijnlijk vulde de een den ander aan; maar een onoverkomelijk bezwaar bij het samenwerken waren beider inzichten op zuiver kunstgebied. Hartel was van huis uit Gothiker, en Schmitz een volbloed bewonderaar der renaissance, begaafd met groote fantasie, die hem tot een der gelukkigste beoefenaars van den in Berlijn veld winnenden barokstijl heeft gemaakt. Hartel was een denker, beredeneerde, werkte daarom niet vlug, en was in zijn kunstuitingen niet elegant genoeg voor Bruno Schmitz, die fantaseerde, voor een groot deel schilder is, en in een oogwenk zijn gedachten op 't papier stelt. Ik behoef niets meer te zeggen, om te doen begrijpen dat beider samenwerking niet van langen duur kon zijn.

In de plaats van Hartel is thans tot dombouwmeester benoemd de architekt Franz Schmitz, die een langjarige ondervinding heeft opgedaan bij het herstellen van middeneeuwsche bouwwerken. De Duitsche vakbladen juichen die aanstelling toe.

Nog een merkwaardig oud bouwwerk in het Duitsche rijk zal grondig hersteld worden, namelijk het *Raadhuis te Aken*. Men zal zich herinneren, dat voor het ontwerp der restauratie, dubbel noodig wegens een geheerscht hebbenden brand, een prijsvraag werd uitgeschreven en de plannen van prof. Frentzen, te Aken, bekroond werden. De prijsrechters stelden daarbij eenige aan te brengen wijzigingen voor, die door den ontwerper zijn overgenomen. Zijn nieuw project is nu zoowel door den Gemeenteraad als door de „Akademie des Bauwesens" onlangs goedgekeurd, zoodat de werkzaamheden aanstonds zullen aanvangen.

Vóór dat een steen van den Dom te Berlijn gelegd werd, is al heel wat over dat gebouw geschreven; 't is te hopen, dat na voltooiing het oordeel niet zoo ongunstig zal zijn, als vrij algemeen het geval is over de bijna voltooide *kerk du Sacré-coeur* op de hoogten van Montmartre te Parijs. Nu de steigerwerken verdwijnen, schrijf men in de „Semaine des Constructeurs" een kritiek, van dezen korten inhoud, dat het monument zeer klein is voor zijne ontzaglijke fundamenten.

Het oorspronkelijke plan was van den bekende architekt Abadie; de leiding van den bouw was korten tijd toevertrouwd aan den heer Daumet, wiens tegenwoordige opvolgers zijn de heeren Laisné en Rolline. Wanneer men bedenkt wat aan de stichting tot verheerlijking van den Gallischen apostel voorafging, waardoor zij een zaak van geheel het land was geworden, had men een indrukwekkend monument mogen verwachten. Men heeft naar het toenmaals gebouw in hope verschillende groote en kleine wegen gelegd, waaraan het Gemeentebestuur bijna ironisch klinkende namen gaf, ontleend aan Lamarck, den grondlegger van het darwinisme in Frankrijk, aan den ridder de Labarre, wiens veroordeeling een beruchte zaak is gebleven enz.; de geloovigen hebben zich deze ondeugendheden echter niet aangetrokken, in het vertrouwen dat het nieuwe heiligdom weder alles goed zoude maken. Men hoopte van achter de steigerhouten een meesterwerk te voorschijn te zien komen, maar die hoop is thans vernietigd door den aanblik van een dwergachtigen ingang tot een kapel van niet de minste grootschheid, zonder symbolisme, met een smallen nis in 't midden van haar fronton tot eenig sieraad, dat zou kunnen doen denken aan een onderdeel der groote reservoirs voor de watervoorziening, die de stad aldaar aanlegt.

Men heeft zich gevleid, dat Abadie zich zoude geïnspireerd hebben op monumenten als de Nôtre-Dame la Grande, de St. Pierre te Avignon, de Saint Front de Périgueux, en al de cathedralen der 11e en 12e eeuwen. Maar, niets daarvan. Terwijl men in deze monumenten nog het doel kan zien waarvoor zij werden gesticht, staat de Sacré-Coeur spraakloos en laat geen indruk na. Men beweert aan de eene zijde, dat de trap die door de stad vóór het gebouw zal worden aangelegd het ideaal van den ontwerper zal verwezenlijken, maar anderen betwijfelen of daardoor dat grandiose zal verkregen worden wat men recht had te verwachten. Het gebouw met zijn eentoonige contreforten, betreurenswaardig smalle vensters, kleine maar zware peperbusachtige bekroningen, en zijn ontzettende spuwers die boven de blinde arkaden om de abside uitsteken, -- het gebouw zal blijven wat het is, beklaaglijk of jammerlijk. De schrijver der kritiek zou meer kunnen vertellen van de afwezigheid van inspiratie en uitdrukking in vele der moderne fransche gebouwen, maar wil de waarheid niet in heel haar naaktheid onthullen. Hij ziet in vele nieuwe kerken een Byzantijnsch element, dat veelal broddelwerk is; men schijnt alleenlijk basilieken met blinde bogen en droge frontons te willen bouwen, en dat nog wel in het land der cathedralen van Chartres, Bourges, Amiens, Beauvais, Reims, Parijs en elders. Naar elken steen van die heerlijke bouwwerken kunnen wij thans nog luisteren, omdat de werkman van de 13^e^ eeuw er welsprekendheid in heeft gelegd; de tegenwoordige kerkelijke bouwkunst zal stom en zonder relief blijven, zal geen beeld zijn van overtuiging of hartstocht, maar — zonder het willen — wellicht nog aan het nageslacht iets kunnen vertellen van negentiende-eeuwsche twijfel en onverschilligheid.

Als dat oordeel, wat ik wel veronderstel, aanleiding tot tegenspraak geeft, zal ik die in een volgend overzicht mededeelen.

De meeste fransche vakbladen zijn overigens opgevuld met artikelen, beschouwingen, brieven enz. van voor- en tegenstanders van het verplichte diploma voor architekten, een oud strijdpunt, dat reeds groote hoeveelheden schrijf- en drukinkt heeft gekost. Eindelijk is de zaak nu commissoriaal gemaakt, onder voorzitterschap van den directeur der Beaux-Arts, zoodat eenig besluit met grond spoedig verwacht kan worden. De strijd zal daardoor echter niet geheel ophouden.

De D. Bauzeitung geeft jaarlijks o. a. een bericht over den staat der te Berlijn uitgevoerde bouwwerken; in het zeer beknopte over 1889 kan men lezen, dat de nieuwe verordening op het bouwen nog steeds moeilijkheden veroorzaakt, dus zooals bij ons — waar N.B. juist de rechtsgeleerden beweren dat men er maar niet aan tornen moet —, verder, dat er te weinig inspecteurs op het bouwen zijn — ik geloof dat het ook in het belang o. a. van Amsterdam en de bouwpolicie aldaar zou zijn, om er meerdere aan te stellen —, dat er te weinig goed beslagen bouwkundige opzichters zijn, omdat weinigen slechts dien werkkring kiezen, waarvoor de eischen te zwaar zijn geworden, enz.

Omtrent de bestratingen wordt in 't verslag medegedeeld, dat thans 574.000 M^2. door *asphaltbestrating* worden ingenomen, tegen ruim 4 millioen M^2. steenbestrating, en dat men voor houtbestrating meer en meer tegenzin krijgt. Tot nog toe werden de asphaltwegen door drie verschillende fabriekanten gelegd, maar de stad had gemeend ook nog met andere leveranciers proeven te moeten nemen; een van deze gebruikt grondstof uit de groeven van Ancona, twee andere uit Hannover, werken met kunstmatige asphalt, den hoogdravenden naam caoutchouc-asphalt dragende, ofschoon dit materiaal niets met deze elastische stof gemeen heeft. Dit kunstproduct schijnt niet te voldoen, vooral wat duurzaamheid betreft, zoodat men op zijn hoede zij.

Op 't zelfde tijdstip, dat dit verslag werd geschreven, was in het N. v. d. Dag een artikeltje opgenomen over *caoutchouc-bestratingen*, uitgevonden door den ingenieur Busse te Linden, en bestaande uit 85% gruis en meel van graniet, bazalt of dolomiet, tot verhardende pap aangemengd met 15% caoutchouc. De fabriekanten, Schliemann en Co. te Hannover-Linden, hebben aan het Amsterdamsche Gemeentebestuur een verzoek ingediend, om voor hunne rekening en risico een rijweg met hun maaksel te bestraten. Al moge nu de Deutsche Gewerbe Zeitung, volgens genoemd artikeltje, al de voordeelen opsommen van de nieuwe uitvinding, het kan zijn nut hebben te hooren en te wederhooren, alvorens de hoofdstad overgaat hare inwoners op een te harde of te zachte proef te stellen.

In München heeft men nu zeer onlangs proeven genomen met eene bestrating van granietkeien, waarvan de voegen met asphalt worden vol gegoten, nadat de keien op de gewone wijze in zand zijn gelegd en vast gestampt. Een tamelijk groot plein, dat voor het bekende koffiehuis „Luitpold," is op deze wijze bestraat. Eerst na den aanstaanden zomer zal men met eenige zekerheid kunnen besluiten omtrent de waarde van dergelijke bestratingen op plaatsen waar druk verkeer is.

Gelukt zoo'n proef niet, welnu, dan is weinig meer dan wat geld verloren; maar met verontwaardiging moet men denken aan de aanstaande *moderniseering van Venetië*, een vandalisme waardoor onherstelbare verliezen worden geleden. Hetgeen daarover wordt bericht zal ik ongeveer

letterlijk overnemen uit de „Wiener Bauindustrie Zeitung.” Het blad klaagt als volgt: Het door Rome, Napels en Florence gegeven voorbeeld van moderniseering ten koste van het oude en historiesche, wordt thans in Venetië nagevolgd; daartegen zal geheel de beschaafde menschheid in opstand komen. Men wil het als eenig ter wereld zijnde type van Venetië vernietigen; men maakt straten van de kanalen en verwisselt den wagen voor den gondel; men geeft de oevers der kanalen, zoo vol geheimen, met hun schilderachtige paleizen en huizen, men geeft de enge, stil droomende stegen en de pittoreske bruggen ten prooi aan het houweel van den slooper. Reeds heeft aan het Campo San Margherita een van die wonderlijk aantrekkelijke huizen met de karaktervolle loggia en het met den wijnstok omsponnen hekwerk, plaats moeten maken voor een afzichtelijk, geel gepleisterd Casino-gebouw; Ponte del Paradiso, het geheimzinnig pittoreske brugje waarvan heel de wereld weet te vertellen, dat men duizende malen, afgebeeld in olieverf, in steendruk, in photographie, gezien en bewonderd heeft als een der eigenaardigste en fraaiste punten van de stad, is vervangen geworden door een malgracieuse geasphalteerde brug met leelijke ijzeren leuning; de elegante bogen van Tre Ponti bij San Niccolo da Tolentino heeft een gelijk lot ondergaan, en ook langs het Canale Grande, dat wonder van schoonheid met zijn prachtige paleizen vol karakter, heeft de schendende hand zich niet kunnen intoomen. Zoo heeft men naast het Palazzo de Tiepolo met het door den tijd gebruinde marmer, dat juist door fijnheid en gratie van profileering op den voorgrond treedt, een vleugel gebouwd met zware en barokke bepleisteringen. Het oude paleis Sagreda werd aan den kunstzin van den witter overgeleverd en voor de Casa d'Quierini verheft zich thans als markthal een vormloos, plomp ijzeren dak, dat in zijne omgeving een ware profanatie schijnt te zijn. Het grootste onheil dat Venetië dreigt is echter de door den Gemeenteraad opgemaakte en het Provinciaal bestuur goedgekeurde oneindig lange lijst van „reguleeringen,” verbreedingen, slooperijen, afsluiting of doortrekking van straten, allen werken zijnde, die in meer of mindere mate ten nadeele van het karakter der stad en der kunst zullen zijn. Niemand zal er zich ooit tegen verzetten, dat zekere oude en smerige steegjes en ongezonde behuizingen geslecht worden, maar men moet niet zonder grond het eigendommelijke karakter der stad, het poëtisch betooverende van dit steenen Lagunen-sprookje, veranderen en vernietigen willen.

Men moet Venetië kennen, om te rillen van de wandaden, in dit berichtje in het vooruitzicht gesteld. Waar zijn de geesten gebleven van al de kunstenaars, die deze stad zoo overschoon hebben weten te maken? Kunnen zij niet opstaan om de barbaren te kwellen? Of kunnen Italië's tegenwoordige kunstenaars niet een „pereat” uitspreken over de vandalen? Eljen!

PRIJSVRAGEN.

Van de 14 ingekomen ontwerpen op de door de Afdeeling Utrecht uitgeschreven prijsvraag, tot onderwerp hebbende: »Een dorpsschool voor lager onderwijs met onderwijzerswoning, in een boschrijke streek,” is de eerste prijs, *f* 25 en het diploma der Afdeeling, toegekend aan dat onder het motto Excelsior van den heer A. van Veen te Dokkum, en de tweede prijs, *f* 10 en het diploma der Afdeeling, aan dat onder het motto Silaunus, van den heer Th. van Oostenbrug Azn., te Leeuwarden.

Jury-leden waren de heeren F. J. Nieuwenhuis, I. H. J. van Lunteren en J. N. Breebaart, allen architekten te Utrecht.

BERICHTEN.

De Jury ter beoordeeling van den jaarlijkschen prijskamp, in de hoogste klasse Bouwkunst aan de Akademie van beeldende Kunsten en technische Wetenschappen te Rotterdam, heeft van de vijf ontwerpen, na langdurige beraadslaging, tusschen de motto's AE en X., de zilveren medalje toegekend aan eerstgenoemd ontwerp.

De vervaardigers zijn de hh. B. T. van Goor en Th. Kraayvanger, beiden leerlingen der Akademie.

Het opgegeven programma voor het concours en loge was: een Buitenverblijf op een heuvelachtig terrein.

De jaarlijksche tentoonstelling van teeken-, schilder- en boetseerwerk is geopend op 27, 28, 29 en 30 April e.k.

Het plan om het rioolwater van München naar de Isar af te voeren vindt begrijpelijkerwijze veel tegenkanting bij de lager aan de rivier gelegen steden. Deze hebben aan den Minister van Binnenlandsche zaken eenstemmig verzocht, onder voorbehoud van alle rechten en aanspraken op vergoeding, in het belang van de openbare gezondheid, niet toe te staan de afvoer van faecaliën en andere schadelijke stoffen naar de Izar, zonder dat het rioolwater vooraf volkomen onschadelijk zij gemaakt. Zij hebben daarbij een uitgebreide nota gevoegd, waarin gewezen wordt op de in die steden aanwezige rivierbadinrichtingen, de visscherij en de dreigende verspreiding van epidemiën.

Tusschen de stad Keulen, de Dombouwvereeniging en een eigenaar van verschillende huizen aan de zuidzijde van den Dom gelegen, is eene overeenkomst gesloten tot het slopen van eenige huizen. Daar de ten westen gelegen woningen voor leden van het Domkapittel overbodig worden door den bouw van nieuwe woningen, en de oude, dicht bij den Dom staande, dus afgebroken kunnen worden, is de algeheele vrijlegging van dit monument weder een schrede voorwaarts gegaan.

De paleizen Herrenchiemsee, Linderhof en Neu-Schwanstein van den laatsten ongelukkigen koning van Beieren, zullen van af 15 Mei a. s. weder voor het publiek te zien zijn; als toegangsprijs voor elk dezer gebouwen betaalt men 3 Mark per persoon.

De Keizer van Duitschland spreekt gewichtige woorden mede over de bouwkunst. Bij zijn laatste bezoek aan Wiesbaden trok het nieuwe raadhuis aldaar zeer zijne aandacht; hij noemde het een waar pracht-bouwwerk. De schepper ervan is prof. Hauberisser te München.

Voor het plan van de nieuwe Augusta-kerk te Berlijn was een besloten wedstrijd uitgeschreven tusschen een achttal voorname architekten. De Jury, samengesteld uit autoriteiten in de bouwkunst, koos drie plannen, waarvan de vervaardigers de architekten Doflein, Schwechten en Spitta, tot een tweeden wedstrijd moesten worden uitgenoodigd. De Keizer evenwel bestemde het romaansche ontwerp van den architekt Spitta voor de uitvoering.

Het jaar 1749 wordt gewoonlijk genoemd als het tijdstip van de uitvinding van den bliksemafleider door Benjamin Franklin. Voorts vindt men aangeteekend, dat in 1762 de eerste afleider in Engeland, en in 1769 de eerste in Duitschland, op den Jacobitoren te Hamburg, werden gesteld; bovendien weten wij dat de oude Egyptenaren reeds middelen kenden om het inslaan van den bliksem te verhoeden. Minder bekend is het echter, dat reeds in de 14e eeuw een middel werd aangeprezen, om kippeneieren te beschermen tegen den invloed van den bliksem, alzoo ook een afleider. Een bericht daarover komt voor in het »Buch der Natur,” tusschen 1346 en 1350 geschreven door Konrad van Megenberg.

De uit het oud-Duitsch vertaalde zinsnede luidt als volgt: De eieren worden dikwijls bedorven door een hevigen donder, of door de stem van een havik. Edoch heeft een kunstmiddel om den donder onschadelijk te maken; wanneer men een spitsen ijzeren spijker neemt en die dwars tusschen de eieren legt, of te midden van deze met de punt naar boven plaatst, zal de donder geen schadelijken invloed uitoefenen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Te Utrecht is tot Directeur der Gemeentewerken benoemd de heer F. J. Nieuwenhuis, architekt aldaar.

De heer Nieuwenhuis verkreeg 19 stemmen, de heer Neiszen, uit Rotterdam 8, en de heer de Vidal de St. Germain uit Kampen, 3 stemmen.

Door den Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indië zijn benoemd: tot hoofdingenieur 2e kl. bij den waterstaat en openbare werken, S. J. Numans; tot ingenieur 1e kl. D. H. Havelaar; tot idem 2e kl. W. Elenbaas; tot hoofding. 2e kl. H E. van Berckel en J. E. de Meijier; tot ing. 1e kl. J. Nuhout van der Veen, E. A. C. F. von Essen, J. L. Pierson, J. C. Ribbers en A. P. Melchior; tot ing. 2e kl. H. G. C. van Dorp, A. Vroesom de Haan, M. IJpelaar, J. Wilke, A. H. Saltet en J. W. van Marle; tot ing. 3e kl. W. H. M. de Bruijn, F. J. van Oppen, B. V. E. Houthuijsen, K. F. H. Roos, J. T. P. J. Straatman, J. C. van Aalst, G. P. M. H. de Pelser Berensberg en B. M. Blijdenstein; tot adsp.-ing. F. M. E. L. Kerstens en F. C. Nouta.

Een eervol ontslag is op verzoek verleend aan den hoofd-ingenieur 2e klasse bij den Waterstaat en openbare werken J. F. Lakerveld.

CORRESPONDENTIE.

Door »Een lid der Maatschappij" werd tot plaatsing in het Weekblad aangeboden een niet onderteekend stuk, bevattende o. a. een verdachtmaking van de Jury voor de ingekomen antwoorden op de prijsvraag Zutphen.

Geen blad, dat achting voor zich zelven heeft, kan dergelijke stukken opnemen; wij verzoeken in 't vervolg van de poging om ze geplaatst te krijgen, verschoond te blijven.

DE REDACTIE.

Afloop van Aanbestedingen.

GRONAU, 10 April: het bouwen van kantoren en magazijnen voor de firma M. van Delden & Co., onder beheer van den architekt G. Beltman A.Gz.
Hoogste inschrijver:
H. ten Cate, te Enschedé . . . . . *f* 46,000
Laagste inschrijver:
J. Limbeck, te Gronau . . . . » 38,400

HAARLEM, 12 April: het bouwen van drie woonhuizen aan het plein, aldaar, onder beheer van den architekt S. Roog.
Hoogste inschrijver:
W. A. v. Zanten, te Haarlem. . . *f* 32,480
Laagste inschrijver:
Giebels en Servellen, te idem. . . » 25,840
Gegund.

ROTTERDAM, 12 April. Het bouwen van twee winkelhuizen met atelier, bergplaatsen en bovenwoningen aan de Verlengde Kruiskade te Rotterdam, onder beheer van den architekten van Wijk en Hoogendijk.
Hoogste inschrijver:
Pelt en Hakkert te Rotterdam . . *f* 25.492
Laagste inschrijvers:
A. v. Someren en B. J. Maarleveld te Rotterdam . . . . » 19.300

ZWOLLE, 14 April. Het bouwen van twee dubbele woonhuizen aan de Deventer dwarsstraat onder beheer van den architekt J. A. Caspers.
Hoogste inschrijver:
H. G. Treep te Zwolle . . . . *f* 15.029
Laagste inschrijver:
J. L. Hertog te Zwolle . . . . *f* 14.988
Niet gegund.

GRONINGEN, 17 April, het bouwen van een heerenhuis aan den Ubbo-Emmiussingel, onder bijlevering van alle daartoe noodige bouwstoffen, onder beheer van den architekt N. W. Lit.
Hoogste inschrijver:
P. Zijlstra, Groningen . . . . *f* 14.736
Laagste inschrijver:
Ph. Hendriks, Groningen. . . . . . *f* 12.976
Gegund.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

*Van de meeste afleveringen zijn nog slechts **zeer weinig exemplaren** voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 1.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 0.75,

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 'S GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE, HET BURGER WEESHUIS, HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 1.75.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM, en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.; *f* 1.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; *f* 1.50.

Afl. 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14. 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 4.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 1.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 1.50.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.00.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breëstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 2.50.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.00.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 3.—.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 'S GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO; 5 pl.; *f* 4.—.

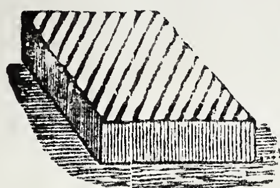
Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN, BOUWKUNDIGE DÉTAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

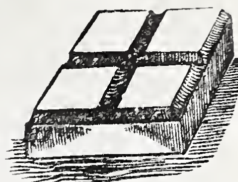
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6411 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw,
tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6412 Directe aanvoer VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

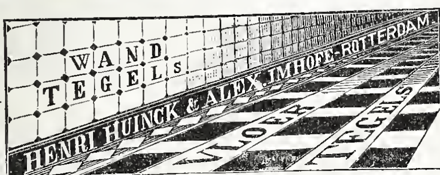
Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere **BOUWMATERIALEN.**

WESTEROUEN VAN MEETEREN.
VOORKOMING VAN ONGELUKKEN
Met 2 uitslaande platen f 0.50.
Uitgave van H. GERLINGS, Amsterdam.
(6413)

6414

6415 **PUI-SPIEGELGLAS**
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM.

6416

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6417

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6418
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

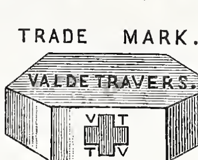
DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6419

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3. *Amsterdam.* 6420

JAN HAMER & Co. — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

MANLOVE, ALLIOTT & Co's Werktuigen voor Stoomwasscherijen en
WASHINGTON, LYON's Patent Stoom Desinfecteer-Inrichtingen voor Gestichten, Ziekenhuizen, Hotels enz.
WESTON's Patent Hydro-Extractors.
WERKTUIGEN voor Stroohulzen fabrieken. 6421
WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen enz.
BOYLE's Luchtpomp-Ventilators, Schoorsteenkappen, enz.
CARRE's Luchtdrukwaterreservoirs. (Waterleidingen in Gebouwen.)
MILDE's Micro-Telephonen (voor binnen- en buitenleidingen).
POPPE's Desinfectie-Inrichtingen voor privaatstelsels.
— **Nederlandsche referentiën worden op aanvrage verstrekt.** —

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6422
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

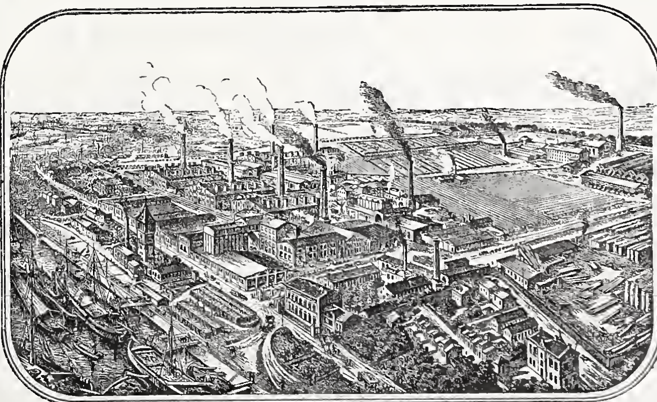

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf, 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.
6423

6424 JAN VAN DER POT,

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

AANBESTEDING. 6404

Het bouwen van 12 WOONHUIZEN op het bouwterrein „Vreewijk” bij Leiden,

zal op Dinsdag 6 Mei a. s. te 12 ure worden aanbesteed in het huis F 267 Eerstestraat, »Vreewijk”.

Aanwijzing in loco op Maandag 28 April a. s. te 11 ure voormiddag.

Bestekken en teekeningen op franco aanvrage na 21 April ad *f* 2.— bij den ondergeteekende te bekomen,

Dagelijks tusschen 12 en 2 uur inlichtingen verkrijgbaar te Leiden, Pieterskerkgracht 16 bij den Architect W. KOK.

Maatschappij voor den Werkenden Stand.

Afdeeling: „Ambachtscholen”

te Amsterdam.

Wegens het eervol ontslag, verleend aan den heer Jb. Olie Jbzn., wordt tegen Augustus a. s. gevraagd een:

DIRECTEUR

voor de **1e Ambachtschool**, Weteringschans, bestemd tot het opleiden van **timmerlieden, meubelmakers en schilders**, en voor de **Avondteekenschool** voor volwassenen.

Salaris voor de Ambachtschool *f* 2200 met eventueele verhooging, en voor de Avondteekenschool *f* 400.

Candidaten gelieven zich schriftelijk aan te melden, onder overlegging van de noodige bescheiden, vóór 15 Mei a. s. bij den ondergeteekende, Frederiksplein No. 14.

Namens het Bestuur:
E. J. EVERWIJN LANGE Jr.
Secretaris.

6405

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6406
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6407 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

Haeusler'sche Vulkaan of Houtcemente Dakbedekking

vóór 50 jaren uitgevonden en sedert dien met groot succes in praktijk gebracht door **Carl Samuel Haeusler** te Hirschberg in Silesiën, is hiervoor in 7 landen geoctrooijeerd, op 28 Tentoonstellingen bekroond, Hofleverancier van 5 Hoven en door den Koning van Pruissen vereerd met de Roode Adelaarorde 4e klasse. Deze Haeuslersche Houtcemente dakbedekking is dan ook tot heden nog sedert 50 jaren de soliedste, duurzaamste, voordeeligste en onovertrefbaarste dakbedekking, dezelfve behoeft nimmer eenig onderhoud, wordt metaalhard en blijft hoe oud zij ook moge worden altijd elastisch; het ware kenmerk der echte Haeuslersche Houtcement, het is daaronder des zomers bij de felste zonneschijn koel en des winters eene gematigde temperatuur en maakt het alzoo zeer geschikt voor slaapkamers tot bewoning, bij wind, regen en hagel maakt het geen geraas en kan bij de felste storm met afwaaien, is begaanbaar en brandvrij en zeer geschikt om daarop voor nuttige en aangename bezigheden gebruik van te maken, ja zelfs tuinen op aan te leggen; aan zeestranden in schoone streken is het dan zeer aan te bevelen; het regenwater daarvan afkomende is kristal helder, zuiver en drinkbaar. Deze Haeusler'sche Houtcemente is **eenig en een geheim wat nog niet nagemaakt is kunnen worden.** Hoe concurrentie de gelijkheid hunner kleverige massa's die zij ook de naam van Houtcement geven, zonder dat zij weten waarom die zoo genoemd is, dan alleen in navolging der Haeusler'rche Houtcement die zoo'n algemeenen opgang maakt, trachten ook voor te stellen, kunnen die zoo genaamde Houtcementen in geen vergelijking met de echte Haeusler'sche komen, men bewijze maar het tegendeel met eigen handig geteekenden verklaringen geen (copiën of uittreksels van Professoren en proefstations die het zelve voor concurrentie onderzochten.) De concurrentie bewijzen dit reeds zelf door dien zij de zoo genaamde Houtcemente dakbedekking alleen niet vertrouwen maar tot versterking minder waardige materialen als Teer of Asphalt dakpapier als onderlagen aanbevelen. De eenvoudige echte Haeusler'sche Houtcemente dakbedekking, reeds meer dan 50 jaren in Duitschland, en sedert 9 jaren alleen hier ter stede en omstreken met het grootste succes in algemeen gebruik, waarvan het dan ook algemeen door voornamen Architecten, Ingenieurs, Genie enz. wordt voorgeschreven, behoeft niet de minste versterking, dezelve ligt vrij, geïsoleerd van het dakbeschot als een geheel zonder naden of bespijkering, zoo dat het dakbeschot vrij kan werken en altijd een luchtstroom door laat, terwijl de zoo genaamde Houtcemente dakbedekking met zijne Teer of Asphalt dakpapier daar op vast kleeft, de luchtstroom geheel afsluit en het dakbeschot spoedig doet verstikken en verrotten. Wat de ondervinding dan ook reeds heeft geleerd daar de ondergeteekende reeds zulke dakbedekkingen, en dat wel onder garantie der concurrentie, na een korte tijd gedekt te zijn geweest, heeft moeten opruimen en met Haeusler'sche Houtcemente dakbedekking heeft moeten vernieuwen; daar de concurrentie nu onder alle mooie voorstellingen onwaarheden, valsche reclames, garantiën enz. hun zwarte kleverige massa's of zoo genaamde Houtcement voor Haeusler'sche of gelijk aan Haeusler'sche Houtcement trachten in de handel te brengen, en daar door bedreigen deze schoone uitvinding in miscrediet te brengen, wordt men wel gewaarschuwd voor alle namaak, wie dan ook een zekere soliede en duurzame dakbedekking op zijn gebouw wil hebben waarna men nooit heeft om te zien, wordt de echte Haeusler'sche Houtcemente dakbedekking zeer aanbevolen, waarvan de vele Attesten over 9 jaren getuigen en wordt men dan wel verzocht op het Schutz Merk, Etiketten die zich op de vaten met echte Haeusler'sche Houtcement en het daarvoor expresselijk uit zuiveren hennep vervaardigd en geoctroyeerd dakpapier bevinden, wel te willen letten. Houtcement is een artikel van vertrouwen welke op het gezicht en ook op analyzen zich niet laat beoordeelen, en moeten eenige jaren van ondervinding van dezelver deugdelijkheid en soliditeit doen blijken; op de Tentoonstelling der Maatschappij tot bevordering der Bouwknnst, Marnixstraat No. 402, Amsterdam, is een Houtcemente dakbedekking te bezichtigen, ingericht tot Bassin met water gevuld, en eenige stukken dakbedekking die van 4 en 7 jaren getuigen. De ondergeteekende beveelt zich dan wel aan tot het leggen en leveren van echte Haeusler'sche Houtcemente dakbedekking, als mede tot het leveren der materialen afzonderlijk, en worden nadere inlichtingen en brochures gaarne verstrekt. 6408

De Agent: J. A. SMITS, Ruijschstraat No. 5.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6409

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6410

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal**, als voor het **oppompen van water**, voor het op **peil brengen en houden van vaarten**, voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines**, voor het **koken van Veevoeder**, voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.**, terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

3 MEI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

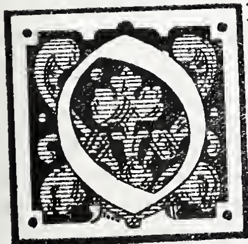
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Heeren Leden der Maatschappij, die verandering wenschelijk achten in de adressen, waarbij hun het „Bouwkundig Weekblad" wordt toegezonden, of in de Ledenlijst der Maatschappij, worden uitgenoodigd daarvan zoo spoedig mogelijk opgaaf te doen aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

E. LACOMBLÉ.

Op 1 Mei j. l. was het 25 jaren geleden, dat de heer E. Lacomblé werd aangesteld als leeraar aan de niet lang te voren opgerichte Polytechnische school te Delft.

Hun, die den heer Lacomblé kennen, zal het niet verwonderen, dat zij die aan de genoemde instelling of aan de Haagsche Akademie van zijne degelijke leiding in het boetseeren hebben genoten, zich hebben beijverd om dit jubileum niet te laten voorbijgaan zonder den algemeen geachten en gewaardeerden leermeester een bewijs te geven, dat hij niet vergeten wordt. Vele oud-leerlingen, waarbij de Raad van Bestuur, de hoogleeraren en leeraren der Polytechnische school zich voegden, kwamen dan ook den jubilaris op zijn feestdag hunne hulde aanbieden.

Dit feest gold niet alleen den bekwamen leermeester die als zoodanig hoog staat aangeschreven, maar was ook eene hulde aan den bescheiden kunstenaar, den maker van de Faam op het koninklijke landgoed het Loo, van de Muse op het graf van Tollens, enz.; van de vele portret-medaillons door den heer Lacomblé met groot talent gemaakt, waaronder die van verscheidene hoogleeraren en leeraren aan de Polytechnische school, zijn die van den generaal Pel en den ingenieur Stieltjes de meest bekende. Als een zijner schoonste werken wordt het liefelijke beeldje „Pas de roses sans épines" steeds hoog geroemd.

Moge het den heer Lacomblé gegeven zijn, met de zelfde lust en volharding zijn degelijk onderwijs te blijven voortzetten.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

TENTOONSTELLING IN DE AKADEMIE TE ROTTERDAM.

In de eerste dagen dezer week werd in de zalen der Akademie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam eene tentoonstelling gehouden van het werk, door de leerlingen in den afgeloopen cursus vervaardigd.

Deze akademie, alwaar in het afgeloopen jaar meer dan duizend leerlingen onderwijs genoten, is in de laatste tijden meer en meer een troetelkind der Rotterdammers geworden, die in het onderwijs de rechtmatige belangstelling toonen, waarnaar in andere steden soms maar

al te zeer wordt gezocht. De uitgebreide tentoonstelling heeft dan ook een groot aantal bezoekers getrokken, die haar gewis niet onvoldaan hebben verlaten.

In de eerste plaats mogen de ontwerpen op het gebied der kunst-industrie worden vermeld; vervaardigd onder de leiding van den heer Spoon. Op bijna elk gebied, decoratief schilderwerk, meubels, ceramiek, goudsmeekunst, kunstnaaldwerk, enz., waren fraaie en talentvol geteekende ontwerpen aanwezig, waaruit een zeer degelijke en artistieke leiding is te zien.

In de afdeeling bouwkunst, die thans sinds drie jaren onder hoofdleiding van den heer Henri Evers staat, waren almede flink opgevatte teekeningen te zien, allen op eene grootte vervaardigd, in vaste lijnen en met zorgvuldig geteekende profileeringen, waarvan heil voor den leerling is te verwachten. Met geringe middelen, maar toch genoegzaam effectvol, zijn vele die, teekeningen opgewerkt, bijna zonder onderscheid in dunne kleur, eenigen met veel talent. Uit het aanwezige bleek, dat de leerlingen van den aanvang af met dergelijk breed opgevat werk worden vertrouwd gemaakt. De richting van het onderwijs wijst hen beslist op de klassieke vormen.

Hoewel hier en daar een ontwerp van rijker gehalte viel op te merken, schijnt eenvoud, gepaard aan goede verhoudingen, in hoofdzaak te worden betracht en ingeprent. Dit loffelijk streven bleek onder anderen uit het in den prijskamp voor de bouwkunde bekroonde ontwerp van den heer P. F. van Goor, evenals uit de projecten van den heer Kraaijvanger en den heer Dupont, welk laatste echter door toevallige omstandigheden buiten mededinging is gebleven. Juist door die eigenschappen had dit werk aantrekkelijkheid, nog verhoogd door de eenvoudige en vlugge wijze van opwerken.

In deze afdeeling waren verschillende fraaie details, o. a. van smeedwerk ten toon gesteld, en gecopieerde reisschetsen, die den leerling met dergelijk nuttig werk vertrouwd moeten maken.

Onder het smaakvol gerangschikte boetseerwerk waren werkstukken met goede kwaliteiten; bij velen echter zou men wellicht eene meer nauwgezette afwerking kunnen wenschen boven het eenigszins schetsmatige.

Het handteekenen en schilderen bleek reeds vrij geoefende beoefenaars te hebben; het mag echter niet ontkend worden, dat er werk is geleverd, nog boven de krachten der leerlingen gaande.

C. T. J. Louis Rieber.

EEN OPMERKING BETREFFENDE DE CIVIELRECHTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN ARCHITEKT.

In dit Weekblad werd bereids de aandacht gevestigd op de goed geschreven juridische dissertatie van mr. D. E. van Lennep: „civielrechtelijke verantwoordelijkheid van ingenieurs en architekten". Ook het Rechtsgeleerd Magazijn gaf een zeer gunstige kritiek van dit boekje, tegelijk met een bestrijding van een der hoofdzaken, er in behandeld. Zeer zeker zal het bij eventueel ontstaande quaestiën, in de toepassing van de nieuw vastgestelde A. V. met vrucht worden geraadpleegd; op een ander deel er van echter veroorloof ik de aandacht van de lezers van dit blad te vestigen, omdat ik meen, dat het stelsel van den auteur niet dan met groote voorzichtigheid mag worden beschouwd. Dat onderdeel is samengevat in zijn eerste stelling.

„Het woord bouwmeesters in art. 1645 B. W. be„teekent aldaar niet ingenieurs of architekten; met „bouwmeesters en aannemers zijn bedoeld de bouw„meesters-aannemers." Die opvatting wordt in het fransche recht — de schrijver deelt mede dat het bewuste artikel uit den code civil is overgenomen — niet gedeeld. Integendeel: de Fransche schrijvers en rechters gaan zeer verre in hun opvatting betreffende die verantwoordelijkheid, omdat zij het belang èn van het publiek èn van de uitbesteders, beiden in den regel onkundigen, daarbij ten hoogste betrokken rekenen.

Omdat de S. zich beroept op een plaats in het Rom. recht, die eenigszins zijn leer schijnt te steunen, mag ik hem opmerkzaam maken op een andere plaats waar letterlijk wordt gezegd, dat de uitbesteder heeft een vordering tot schadevergoeding tegen den *architekt:* immers èn tegen den architekt èn tegen den aannemer. (Dig. XI. VI § 7). Het Rom. recht steunt dus zijn leer niet. Dit trouwens slechts in het voorbijgaan.

Ten aanzien van het fransche recht steunt mijn beweren, onder meer, op

Fremy-Ligneville, Traité de la législation des batiments, I, pag. 110.

„Ces art. 1792 en 2270 sont clairs et précis; ils ne „disent pas l'architecte-entrepreneur, mais l'architecte et „l'entrepreneur. Ils distinguent nettement les deux „personnes et leur imposent la même responsabilité. „Ce n'est pas qu'on ait voulu exclure la responsabilité „de l'architecte. Les arguments indirects et éloignés „que l'on tire laborieusement de différents articles placés „au chapitre du louage d'industrie et de leur discussion „au conseil d'Etat ne tendent qu' à jeter de la confusion „et de l'obscurité sur la disposition très nette et très claire „des art. 1792 et 2270 c. civ.

Duidelijker kan het niet; op de paginas 93, 100, 101, 102, 117, 121, 122, 123, 125, 126, 128 en 129 vindt men hetzelfde motief op zeer verschillende wijzen uitgewerkt; ik bepaal mij tot dit eene citaat op pag. 125 voorkomend:

„Ainsi, la condemnation peut être *solidaire* contre „l'architecte et l'entrepreneur non seulement pour la „réparation matérielle des vices de construction, mais „aussi pour les dommages et intérêts qu'ils devront payer „au propriétaire, à raison des divers préjudices qu'il aurait „éprouvés." etc.

Guillouard, Traité du contract de louage, II, geeft op de paginas 365, 368 en 369 de zelfde beslissing.

Dans le cas òu l'architecte a dressé le plan, dirigé et reçu les travaux, sa responsabilité est aussi étendue que possible: il répond à la fois des vices du plan, — du sol, — des fondations, — des matériaux, — si l'entrepreneur commet des malfaçons, il y aura vis a vis du propriétaire alors deux personnes responsables: l'entrepreneur — l'architecte.

Guillouard neemt de solidariteit *niet* aan, doch: „toute„fois, bien qu'il n'y ait pas solidarité, il pourra survenir „une condamnation *pour le tout* contre l'architecte — „nous disons que l'architecte peut être condamné pour „le tout — il doit réparer intégralement vis-à-vis du pro„priétaire les conséquences."

O. Masselin, Nouvelle Jurisprudence et traité pratique sur la responsabilité des architectes, ingenieurs etc. neemt de solidariteit aan ten aanzien van de architekten en aannemers bij:

malfaçon, mauvaise exécution, défaut de surveillance, vices du sol, inobservation des lois et reglements de police, en délit; voor de plannen stelt hij den *architekt alleen* aansprakelijk.

Voor de Jurisprudentie, cour de Paris 7 Mai 1873, cour de cassation 13 Mai 1874, 23 Décembre 1875, cour de Paris 11 Janvier 1845, 17 Nov. 1849 (D. 50 2, 206).

Masselet zegt: „Cette Jurisprudence a aujourd'hui force de loi."

Resumeerend dus schijnt het mij toe, dat de aansprakelijkheid van den architekt voor het geval bedoeld in ons art. 1645 B. W., niet licht mag worden geacht, daar de constante leer in Frankrijk heerschend, waarschijnlijk grooten invloed op de bij ons te vormen Jurisprudentie zal hebben; dat is de reden die mij noopte, tegelijk met de uitdrukking van mijn wensch, dat velen zich genoopt zullen voelen het aangekondigde geschrift, over dit zoo bij uitstek practische onderwerp, te lezen, den raad uit te spreken, den inhoud met eenig voorbehoud aan te nemen.

ALESTES.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN 27 Maart 1890. Lezing van Prof. Mr. H. van der Hoeven naar aanleiding van vraag IX:

„Het is meermalen gebleken dat bouwverordeningen door sommige gemeentebesturen opgemaakt, in de praktijk blijken niet voldoende te kunnen worden gehandhaafd.

„Zou het niet wenschelijk zijn, dat door de Maatschappij bij de Regeering de noodige stappen worden gedaan, om allen twijfel daaromtrent te doen vervallen?"

In hoofdtrekken volgt hieronder de voordracht van den spreker.

M. H.

Toen voor eenigen tijd uw geachte Voorzitter namens uw Bestuur mij kwam uitnoodigen, in deze vergadering het woord tot u te richten, keek ik aanvankelijk zeer vreemd op. Hoe zou ik, die mij in vroegere jaren in de praktijk, sedert de laatste jaren in het studeervertrek bijna uitsluitend bezig hield en bezig houdt met vraagstukken van strafrechterlijken aard, — hoe zou ik te dezer plaatse iets kunnen mededeelen, hetwelk zou kunnen strekken *tot bevordering der bouwkunst?*

Het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat uw Bestuur, het thans aan de orde gestelde onderwerp — de vraag betreffende „handhaving van bouwverordeningen", nader beschouwende en overdenkende tot het inzicht is gekomen, dat de Bouwkunst als zoodanig, als vak, als wetenschap daarbij in geene deele betrokken is. Het zal hebben gevoeld, dat de handhaving dier verordeningen en speciaal de beantwoording der vraag naar de *mogelijkheid* dier handhaving vooral ligt op het gebied van den rechtsgeleerde; waarom ik gerust kan aannemen, dat de uitnoodiging speciaal tot mij als *jurist* gericht werd. Daar de zaak zelve mij zeer interesseert, heb ik de vereerende opdracht gaarne aanvaard.

Het ter behandeling gestelde vraagpunt bestaat uit twee onderdeelen: eene *stelling* en eene *vraag*.

De *stelling* luidt: „Het is meermalen gebleken, dat bouwverordeningen door sommige Gemeentebesturen opgemaakt, in de praktijk blijken niet voldoende te kunnen worden gehandhaafd" en aan de stelling wordt dan de *vraag* verbonden, of 't niet wenschelijk zou zijn, dat door de Maatschappij bij de Regeering de noodige stappen worden gedaan, om allen twijfel daaromtrent te doen vervallen?

Bij de leelijke redactie die aan de *stelling* is gegeven, („Het *is gebleken*, dat de verordeningen *blijken* enz,") zal ik niet blijven stilstaan; op de beteekenis der stelling komt het niet aan, en aangezien nu bij eene eventueele bevestigende beantwoording van de gestelde vraag (dat is dus bij een eventueel aan de Regeering in te dienen verzoekschrift) het in de stelling vermelde feit als 't ware de *basis*, het *fundament* voor het request zal moeten zijn, zoo is het wel de moeite waard, in de allereerste plaats de beteekenis, den inhoud van die stelling naauwkeurig na te gaan. Nu komt het mij voor, dat die inhoud al zeer weinig belangrijk is om de eenvoudige reden, dat deze stelling is, gelijk men zegt: *een waarheid als een koe.* Zeker, ten aanzien van alle bouwverordeningen blijkt telkens, nu eens te Amsterdam, dan weer te 's Gravenhage, of te Maastricht enz., dat ze niet voldoende kunnen gehandhaafd worden, telkens worden allerlei bouwverordeningen overtreden. Maar dat hebben ze doodeenvoudig gemeen met alle mogelijke andere verordeningen, besluiten en wetten, zoowel die betrekking hebben op de allerlichtste als die welke moeten voorzien tegen zwaardere — en tegen de allerernstigste feiten. Wij allen zijn daarvan getuigen. Spr. neemt ten bewijze daarvoor talrijke voorbeelden van overtredingen der politieverordening welke dagelijks onder onze oogen voorvallen. Maar wien van ons zal 't nu in 't hoofd komen op grond van al die waarnemingen de vraag te stellen, of 't niet wenschelijk zou zijn dat we ons te dezer zake eens tot de Regeering gingen wenden? Of bedoelt de stelling wellicht door „niet-handhaving van de bouwverordeningen" iets anders? Wil men misschien zeggen, dat als bouwverordeningen zijn overtreden, de overtreders niet altoos worden gestraft? m. a. w. dat de strafbepalingen die in de bouwverordeningen zijn vervat en die geschreven, zijn tegen de overtreding der geboden of verboden dier verordeningen, blijken niet altoos te kunnen worden toegepast?

Ook hierin ligt niets bizonders, en dat hebben de strafbepalingen in de bouwverordeningen ook weer gemeen met alle andere strafbepalingen. Overtreders van politie- of bouwverordeningen zijn meestal de politieambtenaren te slim af, en zoo ook ligt, wanneer er eene verordening is overtreden „de man wel eens op het kerkhof." Daarbij komt dat onze wettelijke voorschriften evenals ieder ander menschelijk werk, onvolmaakt zijn, en ook hierdoor zal 't natuurlijk den een en ander nog al eens gelukken, door de mazen van het gespannen net heen te sluipen.

Wanneer we de zaak van dit algemeen standpunt beschouwen, dan kunnen we derhalve niets anders zeggen dan dit: met alle mogelijke andere wetten en verordeningen hebben de bouwverordeningen dit gemeen, dat ze niet altoos kunnen worden gehandhaafd.

Voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst kan hierin nooit een reden gelegen zijn, om zich per request tot de Regeering te wenden. Verbeeldt u eens, dat ook andere Maatschappijen of Genootschappen tot het indienen van zoodanige requesten gingen besluiten en bij de Regeering aankloppen en haar zeggen: „weet gij wel dat die wet die mij bizonder ter harte gaat, niet altoos en overal voldoende kan worden gehandhaafd."

En de regeering? Zij zou telkens antwoorden: Mijn goede vriend, gaat die wet u in 't bizonder ter harte, ik mag geen voorliefde hebben; ik moet prijs stellen en ik stel ook prijs op de handhaving van alle mogelijke wetten en wettelijke voorschriften. Maar wat wilt gij? Het onmogelijke kunt ge van mij niet vergen. Ik doe mijn best. Kan ik 't met het bestaande politiepersoneel niet meer af, dan breid ik het politiecorps uit; maar ook daaraan zijn grenzen. Daarenboven al werden Rijks- en Gemeentepolitie overal verdubbeld of verdriedubbeld, dan nog zal blijken, dat het kwaad waarop gij wijst, niet is weggenomen. Maar, (zoo zou de Regeering er misschien bijvoegen,) gij zelf kunt er wel wat aan doen.

Als namenlijk gij en gij niet alleen, maar als de Nederlandsche burger in 't algemeen eens zelf een beetje meer wilde medewerken, — indien hij eens wilde toonen, dat zijn verlangen naar strenge naleving van wetten en verordeningen hem ernst is, indien hij eens wilde beginnen natuurlijk met ze zelf zoo goed mogelijk na te leven, maar vooral ook indien hij getuige van eene wetsovertreding of daarmede bekend, de politie eens wat minder daarvan onkundig liet of zelfs tegenwerkte, wat meer behulpzaam was, ja dan zou 't er heel anders uitzien, dan zoudt gij niet zoo te klagen hebben. Wetten en verordeningen zijn heele mooie dingen, vooral wanneer de burger algemeen voelt, dat het zijn wetten en verordeningen zijn die niet tegen hem, maar juist ten zijnen behoeve zijn gemaakt. Daarom waarde requestrant, in plaats van maar te morren en te klagen, moest gij mij liever eens een handje helpen.

Zoo ongeveer zou het antwoord in den regel kunnen luiden. En wanneer, om nu weer op ons onderwerp terug te komen, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bij de Regeering kwam klagen over de niet handhaving van de bouwverordening, dan zou de Regeering er wellicht nog wel bij kunnen voegen: „Gij klagende Maatschappij zoudt gij durven verklaren, dat uwe eigen leden steeds de bouwverordeningen behoorlijk naleven? Zoo neen, zoudt gij dan niet wijzer handelen, door eerst in uw eigen kring te doen, wat uwe hand daar te doen vindt?

Er is ten aanzien van het gestelde vraagpunt nog eene andere opvatting mogelijk. Het kan namelijk zijn, dat de vooropgestelde stelling hare ware beteekenis eerst krijgt, wanneer we ze beschouwen in verband met de daarop volgende vraag. Mogelijk had men bij de vermelding van het feit, dat de bouwverordeningen meermalen niet behoorlijk kunnen worden gehandhaafd deze bedoeling, dat de naleving van die verordeningen meer dan die van alle andere wettelijke voorschriften bezwaren

ontmoet; dat die bezwaren zijn van bizonderen aard; en dat men nu daaraan de vraag verbindt, of de Maatschappij wijs zou doen, door zich te dier zake tot de Regeering te wenden.

Ik mag zeker wel veronderstellen, dat de Maatschappij alleen dan zich over de gebrekkige handhaving in het speciaal geval van de bouwverordeningen tot de Regeering zal willen wenden, wanneer de Regeering het in de hand heeft, aan die gebrekkige handhaving een einde te maken, m. a. w. wanneer die tot dusverre gebrekkige handhaving, hetzij uitsluitend, hetzij gedeeltelijk aan de schuld van de Regeering te wijten is. En de strekking van het verzoek, waarmede men zich dan tot de Regeering zal wenden, kan geen andere zijn dan deze, dat de Regeering hetzij in de eene of andere regeling van administratieven aard, hetzij in de wetgeving die wijzigingen aanbrenge, die eene meer degelijke handhaving van de bouwverordeningen ten gevolge zullen hebben.

Iets anders kan men van de Regeering niet verzoeken. Het vraagpunt zou dus hierop neerkomen „Het is meermalen gebleken dat ten gevolge van bizondere bezwaren, de richtige handhaving van de bouwverordeningen niet mogelijk is. „Is het wenschelijk dat de Maatschappij zich tot de Regeering wende opdat door haar de belemmeringen die thans aan die behoorlijke handhaving in den weg staan, worden weggenomen?

Deze laatste vraag nu kan alleen dan in bevestigenden zin worden beantwoord, wanneer de ondervinding heeft geleerd, dat de fout schuilt bij de Regeering. Zoo is het bijvoorbeeld niet ondenkbaar, dat ergens in onze Rijkswet (die per se gaat boven de verordening) eenige bepaling voorkomt, tengevolge waarvan *de plaatselijke verordeningen* niet kunnen worden gehandhaafd.

Om nu te weten te komen of er werkelijk grond is om te klagen speciaal over onvoldoende werking en naleving van de bouwverordeningen, en, zoo ja of dan de Regeering bij machte zou zijn, de aanleiding tot die klachten weg te nemen, heb ik natuurlijk de praktijk en de ondervinding moeten raadplegen. Eerst moest ik de gevallen kennen, waarin bouwverordeningen straffeloos, als 't ware ter zijde zijn gezet en daarna moest ik nagaan, welke in de verschillende gevallen de oorzaak van dat opzijzetten is geweest. Al dadelijk echter zijn er verschillende gevallen, die hierbij buiten aanmerking moeten blijven.

Vooreerst heb ik, en heeft de Maatschappij niets te maken met die overtredingen, die ongestraft zijn gebleven, omdat de daders of niet bekend zijn geworden, of wel hetzij weggevlucht of overleden zijn. Alleen zou men nog ten aanzien van de onbekend gebleven schuldigen kunnen vragen: Hoe komt het, dat ze onbekend zijn gebleven? Lag de schuld daarvan ook aan de politie? Heeft deze wel ijverig genoeg onderzoek gedaan?

Van zoodanig verzuim nu bij de politiebeambten of bij andere personen, met de zorg voor de naleving der bouwverordeningen belast, is mij absoluut niets gebleken. Daarenboven, die zorg is, omdat het hier louter plaatselijke verordeningen betreft, in de eerste en voornaamste plaats opgedragen aan de gemeentelijke politie ambtenaren, er zijn zelfs veel Burgemeesters, die niet gaarne zien, dat de Rijkspolitie zich ook belast met het waken over de nakoming van gemeentelijke verordeningen. Die zaak blijft dus voor rekening van den architekt, de inspecteurs, de gemeente bouwopzichters, de agenten van politie of de gemeente-veldwachters. De aanstelling van en de contrôle over die beambten is echter eene zaak, die geheel ligt buiten den werkkring der Rijksregeering. En al lag dus de fout bij de ambtenaren, waren zij algemeen nonchalant, hetgeen ik ontken, dan nog zou dit geen aanleiding kunnen zijn, om een request aan den Minister of aan den Koning in te dienen.

Is er van nonchalance geen sprake of kan in ieder geval door den Burgemeester daartegen voldoende worden gewaakt, er is eene andere omstandigheid, die hier en daar aan de behoorlijke en strenge handhaving van de bouwverordeningen in den weg staat. Die verordeningen krioelen namelijk somtijds van bepalingen in het belang der volksgezondheid, — loffelijke bepalingen voorzeker, maar om op de naleving van al die voorschriften eene behoorlijke controle uit te oefenen, daartoe zou een vrij talrijk personeel van beambten worden vereischt, wat voor de meeste gemeenten te kostbaar is. Menige overtreding wordt dus niet ontdekt of wordt eerst ontdekt als het gebouw voltooid is, en als de zaak dan niet van heel groot belang is, dan ziet men misschien wel eens wat door de vingers. Aan dien overvloed van voorschriften bij onvoldoende contrôle op de naleving is de groote schaduwzijde verbonden, dat men dikwijls aan het publiek den indruk geeft, van meten met twee maten. Wat hiervan ook zij, ook uit dit oogpunt is deze kwestie geen regeeringszaak. Om nu nog even bij de ambtenaren te blijven, het staat vast, dat van tijd tot tijd de vervolging wel moeielijkheden, soms zelfs onoverkomelijke moeielijkheden heeft opgeleverd, omdat het proces-verbaal niet met de noodige nauwkeurigheid was opgmaakt. Dat door een slecht procesverbaal eene zaak gelijk wij dat noemen verknoeid wordt, dat komt ook bij andere overtredingen of misdrijven wel eens voor. Maar dat men bij overtredingen tegen de bouwpolitie, meer dan bij andere strafbare feiten daarover heeft te klagen, is mij volstrekt niet gebleken. In ieder geval, al bleek dat hier of daar, dan geldt te dezen opzichte ook weer wat ik zooeven zeide: dat is geene regeeringszaak, maar het is een zaak van gemeentelijke politie.

Alvorens wij nu verder te samen nagaan of werkelijk in de praktijk is gebleken, dat de behoorlijke handhaving der bouwverordeningen meer dan die van andere wettelijke voorschriften te wenschen overlaat, zoo ja, waar dan de schuld daarvan gelegen is, wensch ik u mede te deelen op welke wijze ik een onderzoek naar deze aangelegenheid heb ingesteld.

Ik heb vooreerst hetzij zelf, hetzij door de vriendelijke bemiddeling van uwen Voorzitter, de noodige informaties ingewonnen bij het Bestuur, bij den architekt of bij eenigen anderen bouwpolitie-ambtenaar in een achttal aanzienlijke gemeenten, waar veel wordt aangebouwd, met name: Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage, Utrecht, Groningen, Haarlem, Arnhem en Nijmegen. Met de meeste bereidwilligheid hebben al die heeren aan mijn verlangen voldaan.

Behalve bij de practici in de genoemde acht plaatsen heb ik ook een veel omvattend en geheel onpartijdig onderzoek ingesteld in de rechtspraak. Ik heb namelijk onze verschillende verzamelingen van vonnissen en arresten over de jongste 10 jaren geraadpleegd, daaruit alle mislukte vervolgingen ter zake van overtredingen van bouwverordeningen opgediept, en heb bovendien verschillende tot dusverre niet uitgegeven rechterlijke uitspraken bemachtigd.

Ik ga u thans mededeelen, welke de antwoorden van de geraadpleegde heeren zijn geweest, en wat de arresten en vonnissen ons leeren.

Nu staat al terstond vast dat de klacht over de niet handhaving van bouwverordeningen verre van algemeen is. Zoo ging de toezending van de eene bouwverordening vergezeld van de volgende kennisgeving: „Op de naleving van de bepalingen welke ten aanzien der rooiing en het aanleggen en hebben van straten, aan particulieren in eigendom toebehoorende en wijders op de naleving van de verordening in haren ganschen omvang, wordt onzerzijds nauwlettend acht gegeven. Gevallen als door u bedoeld (d. i. die tot bezwaren aanleiding gaven) zijn niet voorgekomen.

In een anderen brief schrijft de Burgemeester, dat in zijne gemeente geene afzonderlijke bouwverordening bestaat, maar dat de bepalingen over dat onderwerp voorkomen in de Alg. Politieverordening." Een paar maal dat wij een vervolging uitlokten, gelukte dit ook, zoodat ik u niet kan helpen.

Bij de toezending eener derde verordening wordt mij bericht, dat één maal eene vervolging wegens overtreding der bouwverordeningen zonder succes is ingesteld en dat naar aanleiding van die beslissing de verordening gewijzigd werd. Op deze wijze leest spreker nog verschillende hem toegezonden antwoorden voor.

Wanneer men nu bedenkt dat al deze berichten afkomstig zijn uit plaatsen waar zeer veel gebouwd wordt, dan ligt deze conditie voor de hand;

1°. dat de gebrekkige handhaving van de bouwverordening zeker geen algemeen verschijnsel is;

2°. dat de oorzaak waarom hier en daar misschien terecht daarover wordt geklaagd, van geheel plaatselijken bizonderen aard is, en dat de fout aldaar wellicht zal schuilen hetzij bij het met 't toezicht belaste personeel hetzij in gebrekkige of onrechtskundige redactie van de verordening: in ieder geval in eene omstandigheid waarvan wij moeten verklaren: Daar kan de regeering, of om met het liedje te spreken, daar kan de koning niets aan doen.

Dat werkelijk de redactie der verordeningen hier en daar te wenschen overlaat, is ook mij, die bij deze gelegenheid een groot aantal daarvan doorgelezen heb, gebleken.

Enkele staaltjes:

a. Wat dunkt u b.v. van een verordening die voorschrijft: De vloer van de woning die gelijkvloers (d. i. dus, die op de dezelfde hoogte als de beganen grond) ligt, moet minstens 3 decimeter hooger liggen dan de beganen grond rondom het gebouw." Wat men bedoelt, is duidelijk maar een verordening mag zulk een onzin niet verkoopen.

b. Een ander voorschrift zegt: „Overal moeten houten vloeren aanwezig zijn. *Overal!* dus niet alleen zijn marmeren gangen verboden, maar ook op een binnenplaats, in den tuin, op straat, in een schuur, in een stal, op het dak, *overal* moeten houten vloeren aanwezig zijn! Dat is natuurlijk niet de bedoeling; maar als nu zóó'n verordening buiten toepassing wordt gelaten, dan is er toch waarlijk geen reden tot klagen. Een verordening mag geen raadseltje zijn, dat men den rechter opgeeft!

Spreker ging voort met voorbeelden op te noemen van artikelen uit bouwverordeningen, waarvan de redactie aanleiding kon geven tot verkeerde uitlegging, en wees er daarmeê op, dat wanneer in sommige plaatsen geklaagd werd over niet handhaving der bouwverordeningen, de schuld niet ligt aan de regeering in den Haag, maar dat de fouten door den Raad der daarbij betrokken gemeente moet worden hersteld.

Spreker komt nu echter tot een ander bezwaar. Men klaagt namelijk, dat de bepalingen der verordeningen ten opzichte van de *rooilijn* en de

breedte der straten, meermalen worden overtreden, en dat de dientengevolge ontstane onwettige toestanden *blijven voortbestaan*, en het zou mij zelfs niet verwonderen, indien dit bezwaar meer in het bizonder aanleiding had gegeven, tot het stellen van het thans door mij besproken vraagpunt.

De zaak is deze:

Krachtens art. 161 van de Gemeentewet is de Gemeenteraad bevoegd, op de overtreding zijner bouwverordeningen, eene hechtenis van ten hoogste 2 dagen of geldboete van ten hoogste *f* 25 te stellen.

Deze strafbepalingen nu zijn, naar men beweert, wel voldoende tegenover „heeren"; deze worden door de mogelijkheid van die lichte vrijheidstraf voldoende in toom gehouden. Niet zoo evenwel de zoogenaamde bouwbazen in de groote steden. Deze willen zich die laatste boete of desnoods die korte hechtenisstraf gaarne getroosten, omdat somtijds het behalen van een groot financiëel voordeel (tengevolge van de overtreding der verordening) daartegenover staat. Door buiten de rooilijn te bouwen, kunnen zij de woning anders inrichten, de kamers grooter of talrijker maken, en daardoor hetzij een veel aanzienlijker koopprijs, hetzij een vrij wat hooger huur bedingen.

Men zou daarom wenschen dat art. 161 van de Gemeentewet den Gemeenteraad veroorloofde, eene hoogere geldboete of een langduriger tuchthuisstraf te stellen. En nu is het volkomen waar, dat, indien werkelijk deze kwaal bestaat, indien zij werkelijk aan de zoo even vermelde fout in onze wetgeving te wijten is, en indien het aangegeven geneesmiddel afdoende daartegen zou werken, dat er dan aanleiding zou kunnen zijn, om te dezer zake de Regeering te verzoeken, eene wetsvoordracht te doen, ten einde die strafmaxima zouden worden verhoogd.

Maar vooreerst geloof ik, dat het middel geen geneesmiddel zou blijken te zijn. Al wilde men de straf verdubbelen of zelfs verdriedubbelen, dan nog zou zij tegenover de bedoelde *„bouwbazen"* niet afschrikkend werken. Men erkent zelf, dat aan de overtreding der verordening somtijds een zeer groot finantiëel voordeel verbonden is Welnu, voor zulk een voordeel hebben die „bouwbazen" gaarne eene boete van *f* 50 ja van *f* 100 over, want ze zullen dan toch nog heel wat profiteeren. En wie er niet tegen opziet, om, ter behaling van een groot finantiëel voordeel, 6 dagen hechtenis te ondergaan, die zal er ook geen bezwaar in zien, om zich gedurende een paar weken gratis logies, verlichting, bewassching in het Huis van bewaring te laten verschaffen.

Daar komt nu nog bij, dat zeer waarschijnlijk de kantonrechter, toch zulk een zware straf niet zou opleggen.

En daarin zou hij m. i. geen ongelijk hebben. Want de kantonrechter zou terecht aldus redeneeren.

Indien door de overtreding geen openbaar belang geschaadt wordt, d.i. indien daardoor noch de openbare veiligheid, noch de openbare gezondheid wordt benadeeld, dan is ook zulk een zware straf niet noodig.

Indien daarentegen het openbaar belang wel door de overtreding wordt geschaadt, d. i. dus indien de openbare veiligheid of gezondheid wel gevaar loopen van te worden benadeeld, dan wordt dat nadeel toch niet afgewend door zulk een zware straf, want het kwaad is dan toch eenmaal gebeurd. En daarenboven, wil het gemeentelijk bestuur aan dit kwaad een einde maken, dan is het daartoe volkomen bij machte; art. 180 der Gemeentewet bepaalt namelijk:

„Onder de uitvoering der verordeningen van den Raad behoort de bevoegdheid tot het des noods ten koste der overtreders, doen wegnemen beletten of verrichten van hetgeen, in strijd met die verordeningen, wordt daargesteld, ondernomen, of nagelaten."

B. en Ws. zijn dus in de gelegenheid om, zoodra tegen de bouwverordeningen gezondigd is, aan den daardoor ontstane verboden toestand een einde te maken. Het hangt dus, bij slot van rekening, van hen af, of de bouwverordeningen behoorlijk zullen worden gehandhaafd, ja dan neen. Zij hebben dat geheel en al in de hand. Daarom beteekent een groote uitvoerige nota, die spreker van den heer van Malsen te 's Gravenhage over de zaak tegen den heer Koet, voor onze aangelegenheid absoluut niets. In die zaak, bouwen langs den openbaren weg te Scheveningen zonder dat de rooiing door B. en W. was aangewezen, was oorspronkelijk besloten tot toepassing van art. 180 der Gemeentewet. Later heeft men daarvan vrijwillig afgezien; men heeft 't met den heer Koet op een accoordje gegooid, en zijn huis is, met afgeronden hoek blijven staan. Maar op zoodanige zaak kan men zich toch waarlijk niet beroepen ten bewijze dat de bouwverordening niet kon gehandhaafd worden. Men heeft ze eenvoudig niet willen handhaven. En zegt men nu: Nu, ja; maar dat middel zou toch, ook in veel gevallen al te kras zijn, want dan zou men somtijds wel een heele straat laten afbreken," dan antwoord ik, 1e dat de overtreders dan toch moeten bij slot van rekening niet anders hebben dan hun verdiende loon.

2e dat B. en W. moeten zorgen, dat geen heele straten in strijd met de verordeningen gebouwd worden,

3e dat zachte heelmeesters stinkende wonden maken, m. a. w. dat als de kwaal erg is, het geneesmiddel ook heftig dient te zijn.

Maar ten slotte en hierop lette men wel door die enkele verwijziging naar art. 180 der Gemeentewet wordt onwedersprekelijk bewezen, dat B. en W. het ten alle tijde in de hand hebben, de overtreden bouwverordeningen te handhaven En als dus de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bij de Regeering aanklopte met een request, waarin was vooropgesteld. „Het is meermalen gebleken, dat bouwverordeningen niet voldoende kunnen worden gehandhaafd" dan zou de Regeering doodeenvoudig antwoorden: Gij verkondigt een onwaarheid: gij wilt mij wat op den mouw spelden, want art. 180 der Gemeentewet geeft de meest volkomen bevoegdheid aan B. en W. tot handhaving van die verordeningen. Willen zij daarvan geen gebruik maken, dat moeten zij weten, en dat hebben zij desgevorderd, tegenover den Raad te verantwoorden.

Maar, Gij Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hoe kunt gij mij met een verzoek komen lastig vallen, op grond dat die verordeningen niet voldoende kunnen worden gehandhaafd. Want dat kunnen ze wel. Uw uitgangspunt is valsch, en uw verzoek derhalve ongegrond.

Tegen die redeneering is m. i. niets hoegenaamd in te brengen; en het komt mij voor, dat de Maatschappij zich aan zoodanig antwoord niet mag blootstellen. Hierna reste den spreker nog de plicht, na te gaan of de uitspraken der rechterlijke macht in zake overtreding van bouwverordeningen, aan de Maatschappij aanleiding kon geven, om bij de Regeering op wijziging in de wetgeving of op het nemen van eenigen anderen maatregel aan te dringen. Spreker had daarvoor de rechtspraak uit de laatste 10 jaren geraadpleegd. Wanneer zoodanige aanleiding daarin niet te vinden is, dan dunkt mij, is wel bewezen, dat zij ook niet, althans niet in voldoende mate bestaat.

Om te bewijzen dat wijziging in de wetgeving noodzakelijk is, moet men niet met gevallen komen aandragen, die 12 of meer jaren geleden gebeurd zijn. Men moet zulke oude koeien niet meer uit den sloot halen.

De honderden gevallen waarin eene veroordeeling glad weg volgde, behoeven niet medegedeeld te worden. In hoofdzaak boezemen alleen die gevallen ons belang in, waarin een proces-verbaal is opgemaakt, maar door den rechter niet als grondslag eener bestraffing is gebezigd.

Talrijke gevallen onder verschillende omstandigheden, waarbij vervolgingen tegen personen zijn ingesteld wegens overtreding der bouwverordening en desniettemin te dezer zake niet gestraft zijn, werden door spreker aangehaald, om rede de aanklacht niet in orde werd bevonden, hetzij door de schuld van den verbaliseerenden ambtenaar, hetzij de rechter daarin zag een ongeoorloofde délégatie van macht, waaronder verstaan wordt, dat een zekere autoriteit een taak die speciaal aan hem bij de wet is opgedragen, overdraagt aan een andere autoriteit, deze verkeerde opvatting van daarvoor aangestelde ambtenaren kan toch daarom ook geen reden zijn voor de Maatschappij van Bouwkunst om zich tot de regeering te wenden met een verzoekschrift.

Hiermede eindigde Prof. Mr. H. Van der Hoeven zijn belangrijke voordracht, na dankzegging aan de leden der afdeeling die zooveel aandacht aan zijn woordien, die geheel buiten hun vak lagen, hadden willen schenken.

AFDEELING ARNHEM, 23 April 1890. Het verslag van het bezoek der Afdeeling aan het nieuwe postkantoor lokte eenige discussie uit. Ten slotte werd dit na geringe wijziging goedgekeurd.

Ingekomen was een uitnoodiging van het Hoofdbestuur aan de Afdeeling, om een lid af te vaardigen tot vorming der Commissie, die de rekening en verantwoording van den penningmeester der Maatschappij zal nazien. Hiervoor wordt gekozen de heer J. W. Boerbooms, en tot diens plaatsvervanger de heer W. A. Lensink.

Het jaarlijksch verslag over 1889—1890 der Afdeeling, ingevolge art. 50 der wet door den Secretaris opgesteld, wordt door hem gelezen en door de vergadering goedgekeurd.

Na de noodige besprekingen werd Dordrecht gekozen als plaats voor den te houden zomer-excursie en werd bepaald dien tocht in het begin van Juli te doen plaats hebben.

Op voorstel van den Voorzitter verklaarde de heer Scheltema zich bereid, gegevens daarvoor te verzamelen.

De heer Portheine vergastte de Vergadering op de bezichtiging van het prachtwerk »Het Binnenhof".

Na hem hiervoor den dank der aanwezigen te hebben gebracht, sloot de Voorzitter de Vergadering.

Op 29 Maart l. l. brachten 15 leden der Afdeeling een bezoek aan het nieuwe Postkantoor aan het Jansplein, en werden rondgeleid door den heer G. J. Veldkamp, die het opzicht bij den bouw had gehouden.

De gevels, in vereeniging van Noord-Duitschen en Hollandschen stijl, geven een der rijkste toepassingen te zien van baksteenbouw met gebruikmaking van profilsteen en geglazuurde steenen.

Van de zeer ruime lokalen trekt vooral de wachtzaal voor het publiek de aandacht. De graden van het stergewelf zijn van

profilsteen, afgewisseld met banden, sluitsteenen en kapiteelen van witte zandsteen. De algemeene opmerking was evenwel, dat het gewelf te vlak is en daardoor een onzekeren indruk maakt. De groote ramen van kathedraalglas, in lood gevat, verlichten deze ruimte goed en aangenaam.

De zichtbare aanwending van houten en ijzeren balklagen is zeer aanbevelenswaardig; de vloeren en portalen zijn in eenvoudig marmermozaïek bewerkt.

De buitengewoon praktische meubels van een eigenaardige constructie getuigen, dat de ontwerpers met dit soort van werk bijzonder vertrouwd zijn.

Voor den trap naar de Directeurswoning op de eerste verdieping is op een zeer origineele en doelmatige wijze van gehouwen steen gebruik gemaakt; met sierlijke leuningen van gesmeed ijzer.

Tusschen de opengewerkte topgevels met pinakels en hogels, bevindt zich het dak met leien gedekt, welks nok voorzien is van een sierlijken dakkam van gebakken aarde, een toepassing, waarmede de Engelschen ons al voor jaren zijn voorgegaan.

De opzichter, de heer Veldkamp, en de aannemer, de heer Otten, hebben alle eer van de uitvoering van dit voor Arnhem zeker zeer belangrijke bouwwerk.

AFDEELING LEEUWARDEN, 25 April. Een groot aantal leden en enkele gasten waren opgekomen om getuige te zijn van de uitreiking der bekroningen aan de vervaardigers der antwoorden op de uitgeschreven prijsvraag »een dorpsschool met onderwijzerswoning in een boschrijke streek", aan wie prijs en premie waren toegekend.

De voorzitter kon met voldoening wijzen op het welslagen van dezen wedstrijd en wijdde daarbij een waardeerend woord aan de jury, de heeren F. J. Nieuwenhuis, I. H. J. van Lunteren en J. N. Breebaart te Utrecht, die met veel toewijding zich van hare taak had gekweten, hetwelk blijkt uit het uitvoerige rapport waarin al de ingekomen antwoorden worden besproken; een rapport waarmede allen die aan deze prijsvraag hebben medegewerkt, hun voordeel zullen doen, wanneer zij hun werk aan de daarin neêrgelegde beoordeeling toetsen.

Achtereenvolgens had de uitreiking plaats van den eersten prijs aan den heer A. van Veen, bouwkundige te Dokkum, het diploma der afdeeling en *f* 25.—; de premie aan den heer Th. Oudenbrug Azn., bouwkundige te Leeuwarden, het diploma en *f* 10.—.

De antwoorden waren in het vergaderlokaal tentoongesteld en werden met groote belangstelling bezichtigd. Zij zullen den 3e, 4e en 5e Mei op nieuw worden geëxposeerd in een door het bestuur aangewezen lokaal, opdat de inzenders en belangstellenden ook daar nog door onderlinge vergelijking der verschillende ontwerpen en raadpleging van het rapport der jury, van den uitslag van dezen wedstrijd partij kunnen trekken.

De vergadering werd door den voorzitter gesloten met dankzegging aan allen die hadden bijgedragen om de bijeenkomsten nuttig te doen zijn.

PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Utrecht is een prijsvraag uitgeschreven, waarvan het programma aldus luidt.

Gevel van een Winkelhuis.

De gevel, ter breedte van 7.50 meter en bestaande in winkelpui met 2 verdiepingen daarboven, is gelegen aan een plein of aan een gracht (doch geen hoekhuis). — De pui is uit te voeren in hout, en moet een afzonderlijken toegang naar het bovenhuis hebben.

Men verlangt de teekening op de schaal van 1 : 50, benevens een doorsnede over de breedte en over de hoogte, met de noodige details op de schaal van 1 : 10.

Voor de best gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd:

een *prijs* van *vijf en twintig gulden*, en als *premie* een boekwerk ter waarde van *tien gulden*. — Aan beide ontwerpen, kan, bij bekroning het getuigschrift der afdeeling uitgereikt worden, terwijl de jury — bij gelijkstelling dezer ontwerpen — het recht heeft tot splitsing dezer gelden.

Ter beantwoording dezer prijsvraag worden uitgenoodigd de bouwkundigen wonende in de *provincie Utrecht.*

De antwoorden moeten vrachtvrij worden ingezonden vóór of op 1 September 1890, aan het adres van den Secretaris, Donkere Gaard F 283ª te Utrecht.

Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto, en voorzien van verzegeld couvert met hetzelfde motto, inhoudende den naam, de betrekking en de woonplaats van den inzender. Het schrift op de teekeningen en op het couvert moeten met een andere hand, dan die van den inzender, geschreven zijn.

De ontwerpen zullen ter beoordeeling in handen gesteld worden eener jury van drie bestuursleden der afdeeling Leeuwarden, de heeren J. E. G. Noordendorp, S. Baron en H. H. Kramer.

Het bestuur behoudt aan zich het recht om de bekroonde ontwerpen te doen opnemen in het Bouwkundig Weekblad.

Alle ontwerpen die het eigendom blijven der inzenders, zullen na de bekroningen, met het rapport der jury worden tentoongesteld, en moeten op nader te bepalen tijd bij den Secretaris worden afgehaald op vertoon van het motto hetwelk op de teekening is aangegeven.

Alsdan binnen 14 dagen niet ingevorderd zijnde, zal de naambrief geopend en het ontwerp aan den inzender teruggezonden worden.

Het Bestuur der Afdeeling:
F. J. NIEUWENHUIS, *Voorzitter.*
I. H. J. VAN LUNTEREN, *Secretaris.*

Dit programma is op franco aanvraag verkrijgbaar bij den heer Secretaris der Afdeeling.

Door onderstaande mededeeling wordt eene fout hersteld, voorkomende in het bericht onder het hoofd »Prijsvragen" in het vorig nummer van het Bouwk. Weekblad.

Van de 14 ingekomen ontwerpen op de prijsvraag, uitgeschreven door de Afdeeling Leeuwarden, tot onderwerp hebbende: »Een dorpschool voor lager onderwijs met onderwijzerswoning, in een boschrijke streek," is de eerste prijs, *f* 25 en het diploma der Afdeeling, toegekend aan het ontwerp onder het motto Exelsior, van den heer A. van Veen te Dokkum, en de tweede prijs, *f* 10 en het diploma der Afdeeling, aan het ontwerp onder het motto Silvanus, van den heer Th. van Oostenbrug Azn., te Schrans bij Leeuwarden.

Jury-leden waren de heeren F. J. Nieuwenhuis, I. H. J. van Lunteren en J. N. Breebaart, allen architekten te Utrecht.

BERICHTEN.

In een bericht, voorkomende in het nummer van het Weekblad van 26 April j.l. werd medegedeeld, dat de vervaardiger van het met de zilveren medalje bekroonde ontwerp A E, in den jaarlijkschen prijskamp in de hoogste klasse Bouwkunst aan de Akademie te Rotterdam, de heer B. T. van Goor is; dit moet zijn P. F. van Goor.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

Te Amsterdam wordt aan 1° Ambachtsschool gevraagd een Directeur, salaris *f* 2200, met eventueele verhooging, benevens *f* 400 voor de avond-teekenschool.

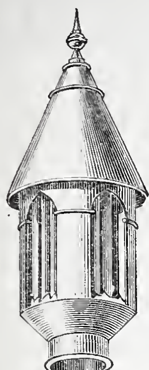
Kandidaten moeten zich vóór 15 Mei a.s. schriftelijk aanmelden bij den secretaris der school, E. J. Everwijn Lange Jr., Frederiksplein 14, Amsterdam.

6447
JAN VAN DER POT, ... bij ROTTERDAM —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort)
... grooter dan bij eenig Portland-

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6433 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.
KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

BOYLE'S LUCHTPOMP VENTILATORS
BOYLE'S Kappen voor slecht trekkende schoorsteenen.
BOYLE'S Schoorsteenkappen tegen valwinden, enz.
Vereischen geen toezicht, hebben geen beweegbare deelen, voorkomen terugslag in den koker, werken met de meeste gelijkmatigheid in ieder jaargetijde, hebben een veel grooter capaciteit dan ieder andere ventilator, zijn van soliede constructie bij matigen prijs.
BOYLE'S Ventilators en Kappen zijn op verschillende **Rijks-, Gemeente en Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatst. 6434
WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. CARRE's Waterleidingen.

6435

6436

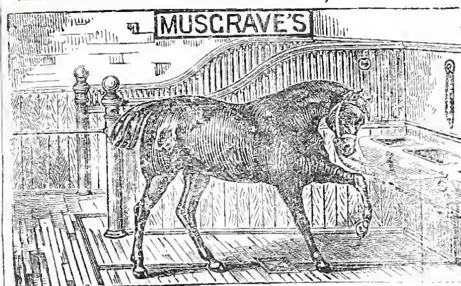

6437

CENTRALE VERWARMING
van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz, enz.
DROOG-INRICHTINGEN
Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.
Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.
Plannen en Begrootingen gratis. 6438

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
GROOTE GOUDEN MEDAILLE.
Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER.
Amsterdam.
6439

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6440
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6441
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6442

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6443

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6444 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

Het Bureau van 6445
C. MUYSKEN,
Architekt-Ingenieur,
is verplaatst van **Sarphatikade 13,** naar
Heerengracht 115.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6446

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6425

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 20sten Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 513.

Het maken van een HALTEGEBOUW met daarmede in verband staande werken ten behoeve van de halte VISVLIET.

Begrooting f 11800.—.

De besteding geschiedt volgens § 68 van het bestek.

Het bestek ligt van den 30sten April 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0 50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 13den Mei 1890, ten 8.30 ure v. m.

UTRECHT, den 28sten April 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6426

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 20sten Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 519.

Het maken van een WACHTKAMER aan de Wachterswoning op de stopplaats Zevenbergschen Hoek, ten behoeve van den spoorweg ZWALUWE-'s HERTOGENBOSCH.

Begrooting f 1200.—.

De besteding geschiedt volgens § 55 van het bestek.

Het bestek ligt van den 30sten April 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 10den Mei 1890, ten 11 ure v. m.

UTRECHT, den 28sten April 1890.

AANBESTEDING. 6427

Het bouwen van de nieuwe R. K. Parochiale Kerk van den H. Vitus te Hilversum, met Toren, Sacristie, Catechismuskapel, Doopkapel en Pastorie,

volgens ontwerp van Dr. P. J. H. CUYPERS, op Zaterdag den 17den Mei 1890, half twaalf ure voormiddags in het hotel »*de Gouden Leeuw*".

Aanwijzing in »het Gooiland" Dinsdag den 6den Mei des morgens elf ure.

Verkoop der bestekken met 8 teekeningen tegen *f* 5.00 bij de boekhandelaren JOH. GERADTS & Co. te Hilversum, en C. L. VAN LANGENHUIJSEN te Amsterdam.

Nadere inlichtingen aan 't bureau van den architekt te Amsterdam tusschen 9 en 12 ure des voormiddags.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6428

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „
Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, Amsterdam.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6429

80

Marmeren Schoorsteenmantels in diverse genres en prijzen.

P. A. BOER,
109 Jonkerfransstraat 111,
ROTTERDAM.
6430

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6431

DE LINT & C^O. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN, alsmede 6432

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

10 MEI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het stembiljet voor Kandidaat-Bestuursleden voor de aftredende Bestuurders, de heeren I. Kluit (herkiesbaar) en F. J. Nieuwenhuis (niet herkiesbaar) werd aan de leden toegezonden bij het *Bouwk. Weekbl.* No. 16, van 19 April j.l.

De leden worden uitgenoodigd dit stembiljet in te vullen met twee namen van Gewone Leden, waarvan een te Amsterdam woonachtig is, en het vóór den 20sten Mei a. s., vrachtvrij op te zenden aan het adres.

De jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst zal geopend worden ter gelegenheid van de Algemeene Mei-Vergadering, op Woensdag 21 Mei a. s.

Inzendingen voor deze tentoonstelling worden nog aangenomen tot 14 Mei a. s.

De prae-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden door de Afdeelingen ingezonden op de vragen door het Bestuur gesteld, zijn in dit blad opgenomen.

Aan heeren Leden, die de Algemeene Vergadering op 21 en 22 Mei te Amsterdam zullen bijwonen, wordt medegedeeld:

1°. dat na afloop der vergadering op Donderdag 22 Mei gelegenheid zal bestaan tot het brengen van een bezoek aan Monnikendam en Edam, waartoe de stoomtram te ongeveer 2 uur van Amsterdam zal vertrekken.

2°. dat te Monnikendam gelegenheid zal bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd, waarvan de kosten zullen bedragen *f* 3 met inbegrip van wijn, per persoon.

3°. dat het vertrek van Monnikendam des avonds zoodanig zal worden geregeld, dat men voor het vertrek uit Amsterdam kan gebruik maken van de laatste treinen der Hollandsche IJzeren- en Rijnspoorweg Maatschappijen.

Heeren Leden die aan den maaltijd te Monnikendam wenschen deel te nemen, worden dringend uitgenoodigd daarvan kennis te geven aan het bureau der Maatschappij, vóór Saturdag 17 Mei a. s.

De uitslag van de Prijsvragen der Maatschappij in 1889 is opgenomen onder „Prijsvragen".

EEN HOOGST BELANGRIJK VERSLAG.

Zóó mag terecht het 1e verslag genoemd worden, dat aan den Raad der gemeente Arnhem dezer dagen werd aangeboden, over de gemeente-avondschool voor handwerkslieden aldaar, door het bestuur dier school.

Het behelst in korte trekken de geschiedenis harer 5 eerste levensjaren.

De stoutste verwachtingen van allen, die medegewerkt hebben aan het tot stand komen dezer school, zijn verre overtroffen.

Alle jaren kwam men plaats te kort om aan alle aanvragen te voldoen, ofschoon telken jare uitbreiding van lokalen en onderwijzers plaats vond. In het 5e jaar had men 333 leerlingen aangenomen, en toch moest men nog 82 aanvragen om plaatsing weigeren wegens gebrek aan ruimte!

Bij zulke resultaten behoeft men waarlijk niet meer te vragen of zij, die beweren dat ambachts*avond*scholen, meer dan ambachts*dag*scholen, het veelzijdige nut verspreiden en grooter deel van den ambachtsstand ten zegen zijn, het bij het rechte einde hebben of niet. Zulke feiten stellen hen schitterend in het gelijk. Zij zijn een vaste waarborg, dat overal waar zulke inrichtingen ver-

rijzen zullen, praktisch ingericht en onder uitmuntende leiding zooals de Arnhemsche inrichting, een zegenrijk werk voor den handwerksstand wordt verricht.

Praktisch ingericht noemen we deze avondschool; en een groot deel van haar welslagen zal ook wel juist daarin gelegen zijn.

De school n l. is verdeeld in 4 afdeelingen:

de 1e, A, uitsluitend voor onderwijs aan handwerkslieden;

de 2e, B, het voortgezet onderwijs daarvoor, tevens het vervolg op dat van de ambachtsdagschool;

de 3e afdeeling C is eigenlijk paralel aan A, maar uitsluitend bestemd voor hen, die hetzij als opzichter-teekenaar, bouwkundige of baas, veelzijdiger onderwijs behoeven en meer teekenvaardigheid moeten verkrijgen, en is naar die behoeften alzoo ingericht;

de 4e afdeeling D is weder het vervolg op C.

Op deze wijze worden met het uitnemendst gevolg alle heterogene bestanddeelen gescheiden, lijdt het onderwijs van den een niet onder de eigenaardige behoefte van dat van den ander, krijgt elk het zijne. Dit blijkt ook nog duidelijk daaruit, dat in de afdeelingen A en B het klassikaal onderwijs niet voor iedereen gelijk is, maar onderverdeeld is in dat voor timmerlieden, metselaars, smeden, verwers, enz. enz.

Waarlijk, dergelijke inrichting van afdeelingen en klassen kan aan vele scholen, zelfs in groote gemeenten, ten voorbeeld worden gesteld.

Een woord van hulde en dankbare waardering voor allen die zóó krachtig hebben medegewerkt, om dit alles zóó tot stand te brengen, is daarom gepast. Was het den algemeen betreurden dr. M. Salverda niet gegund dit schoone resultaat waarvoor ook hij zoo geijverd heeft, te beleven, van harte hopen we, dat bestuur en directeur der school nog jaren lang in voortdurenden bloei der inrichting de schoonste zelfvoldoening van hun volhardend streven zullen vinden.

Ten slotte nog eene opmerking.

Wie bekend is met het rapport der Commissie, door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in 1885 benoemd in zake de regeling van het ambachtsonderwijs, zal met vreugde ontwaren hoe deze school te Arnhem, waarvan toen juist de oprichting geheel spontaan tot stand kwam, in verreweg de meeste en belangrijkste zaken overeenkomt met de denkbeelden in dat bekende rapport ontwikkeld, en daarvan als 't ware een schoon, levend voorbeeld is. Het Arnhemsche verslag wijst er met ingenomenheid op, en wij deelen die ten volle.

Slechts op één belangrijk verschilpunt wordt gewezen, n.l. dat der kosten van deze avondschool. De Commissie schatte die in haar rapport in het algemeen en voorzichtigheidshalve op *f* 50.— per leerling. Te Arnhem bedragen zij echter slechts ± *f* 22.— per leerling. Ook daarin ligt alzoo groote reden van tevredenheid, waar velen in de verwezenlijking van de denkbeelden van het rapport bezwaar maakten, om de geraamde kosten, en het cijfer der Commissie van *f* 50.— per leerling, wantrouwden en te laag schatten.

Naar Arnhem berekend, zou het bedrag van *f* 800,000.— door de Commissie geraamd, veilig op *f* 600,000.— kunnen worden teruggebracht, bij een zelfde getal leerlingen als de Commissie aannam, of bij een veel grooter schoolbezoek het geraamde cijfer nog niet behoeven te overschrijden.

Moge ook het Arnhemsche verslag er krachtig toe bijdragen, het ambachtsonderwijs door wettelijke regeling spoedig zoo algemeen mogelijk te maken.

W. C. Metzelaar,
ingenieur architekt over de gevangenissen en rechtsgebouwen.

PRAE-ADVIEZEN

van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden der Afdeelingen op de gestelde vragen.

Het Bestuur der Maatschappij, kennis genomen hebbende van de antwoorden door de verschillende Afdeelingen der Maatschappij ingezonden op de XI door het Bestuur gestelde vragen, heeft de volgende prae-adviezen daarover uitgebracht.

Vraag I. Zijn er voor het onderzoek van trassoorten betere proeven bekend dan de naaldproef?

Dat vele Afdeelingen zich met de behandeling dezer vraag hebben bezig gehouden, getuigt voor het belang der kwestie, een natuurlijk gevolg van het uitgebreide gebruik dat in Nederland van tras wordt gemaakt en van de moeielijkheden die ieder in zijne praktijk van tijd tot tijd met dit bouwmateriaal te verduren heeft. Kon men inderdaad veelal de tras keuren op het gezicht en het gevoel, zooals de Utrechtsche commissie verklaart, de zaak zou veel gemakkelijker worden; doch waar zeker velen met ons deze beoordeeling niet afdoende zullen achten, dient men naar andere proeven uit te zien. Hierbij geldt de vraag: welke eischen stelt men aan een *proef*neming, of om bij de redactie der vraag te blijven, in welk opzicht moeten andere proeven *beter* zijn dan de naaldproef? Bedoelt men nauwkeuriger of wel meer geschikt voor de praktijk? Voor beide beschouwingen vindt men in de ingekomen rapporten tamelijk volledige antwoorden: de Afdeeling Amsterdam geeft een overzicht van de reeks proeven, welke gezamenlijk in staat moeten stellen een positief en nauwkeurig oordeel over tras uit te spreken; de Afdeeling Rotterdam bespreekt het onderzoek meer met het oog op de praktijk. Daar beide belangrijke rapporten in het *Weekblad* zullen worden afgedrukt, meenen wij hiernaar te mogen verwijzen.

Wenscht men bepaald in alle opzichten nauwkeurige proeven, zoo is het ongetwijfeld de eenige weg, zooals de Afdeeling 's Gravenhage aangeeft, zich te wenden tot een volgens alle eischen ingericht proefstation. De groote moeielijkheid bij de meeste proeven is de tijd welke er mede verloopt, zoodat ongetwijfeld van veel belang is te weten hoe men tras, die op een werk wordt aangevoerd, dadelijk of ten minste met zoo min mogelijk tijdverlies kan beproeven, zoo noodig (en bij grootere leveringen of belangrijke werken zal men dit niet mogen nalaten) nader getoetst op een proefstation. Voor deze beproeving op het werk komt ons, in overeenstemming met de Afd. Rotterdam, Leiden en gedeeltelijk ook Leeuwarden, het best voor eene combinatie van gloei-, bezink-, zift- en naaldproef. Om zich bij de naaldproef zooveel mogelijk vrij te maken van de omstandigheden en de persoonlijke fout zooveel mogelijk te neutraliseeren, verdient het aanbeveling de tras niet op bepaalde cijfers voor inzinking der naald te beproeven, maar steeds een vergelijkend onderzoek in te stellen met tras van welker uitstekende hoedanigheid men zich zekerheid heeft verschaft, en voorts, zoo men daartoe in de gelegenheid is, verschillende proeven gelijktijdig door twee personen te doen zetten en de gemiddelde waarde te noemen van de door beiden verkregen uitkomsten; doch hiertoe zal op het werk menigmaal tijd en personeel ontbreken.

D. E. C. Knuttel,
rapporteur.

VRAAG II. Welke proeven zijn genomen betreffende den invloed van vorst op cement-mortels, en welke zijn de uitkomsten daarvan?

Ofschoon deze hoogst belangrijke vraag overal veel belangstelling heeft ondervonden, zijn de daarover uitgebrachte rapporten niet volkomen bevredigend te noemen en bevestigen de overtuiging, dat nog een veld braak ligt voor grondig onderzoek en dat de opgedane ervaringen en medegedeelde resultaten, elkander meermalen tegenspreken. Bepaalde proeven zijn hier te lande niet genomen, wel in het buitenland, waarom onder anderen verwezen wordt naar de volgende bronnen:

Beproeving v. E. Riggenbach te Hamburg,	*Deutsche Bauz.*	Apr.	1888
Proeven in Scandinavië genomen,	»	» Nov.	»
Onderzoek van E. Klemm, te Stuttgart,	»	» Oct.	1886
» te Schandau,	»	» Feb.	1887
Verslag d. Vereen. v. Amerik. Ingen.	*Bouwk. Weekblad*	Apr.	1888
Proeven van Bernhofer in Oostenrijk,	»	» Jan.	1890.

Uit bovengenoemde bronnen en de rapporten over dit ontwerp, uitgebracht door de Afdeelingen Amsterdam, Leeuwarden, Arnhem en Utrecht, kan worden opgemaakt dat een zekere weg, hoe te handelen in geval van vorst bij uitvoering van metselwerken, nog niet kan worden aangewezen, maar dat als algemeen geldend kan worden aangemerkt, dat:

doorgaande vorst veel minder schadelijk is dan afwisselend weder;

dat de steenen zoo droog mogelijk verwerkt moeten worden en daarom in overdekte loodsen of onder goed sluitende afdaken moeten worden opgeslagen; indien de steen vochtig is, vormt zich een ijslaagje op de oppervlakte, dat, al is het nog zoo dun, de aansluiting belemmert;

dat de specie in een verwarmde loods bewaard en aangemaakt moet worden en wel droog gemengd, om daarna liefst met warm water verwerkt te worden;

dat de materialen van de beste soort moeten zijn;

dat betrekkelijk ruime toevoeging van zand gunstig werkt, maar de toevoeging van kalk tot de cement-mortel van twijfelachtig nut is; door sommigen wordt alle gebruik ontraden, terwijl volgens opgaaf een mengsel van 6 zand, 1 porland-cement en 1 kalk, onder anderen aan de Huidenzouterij van het Amsterdamsche Abattoir in den winter van 1888 gebouwd, goede resultaten heeft opgeleverd;

dat eene toevoeging van kleine hoeveelheden keukenzout bij het tot gebruik bestemde water gunstig werkt op het versteeningsvermogen van cement-mortels bij vriezend weder, en wel indien die cementen behooren tot de langzaam bindende; maar dat voor schoon werk de daaruit volgende, of althans versterkt wordende, witte uitslag hinderlijk is, en de muren langer vochtig blijven, terwijl het weerstandsvermogen van de cement daardoor relatief vermindert;

dat toevoeging van soda bij strenge vorst in Dec. 1889 goede resultaten heeft gegeven, waarbij echter de prijs een niet gering nadeel was, daar op 1.27 kilo portland-cement en 3 liter zand, de oplossing van 1 kilo soda in 2 liter water was gemengd, terwijl soda bijna tweemaal zoo duur is als portland-cement. De tijd zal omtrent de waarde van deze genomen proef echter nog moeten uitmaken of het metselwerk duurzaam is gebleven, en dan zal moeten worden onderzocht of, met het oog op de hooge kosten, niet met geringer hoeveelheid soda volstaan kan worden;

dat eindelijk bij de toepassing van bovengenoemde middelen met de meest mogelijke oplettendheid en voorzorg gewerkt moet worden, wil men metselwerken uitvoeren bij vriezend weder, maar dat het toch altijd zaak blijft, waar het maar eenigszins kan, zachter jaargetijde af te wachten.

Met het oog op het belangrijke van het onderwerp en de noodzakelijkheid van dikwijls metselwerk bij vorst uit te voeren, ligt het op den weg van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, om zich in verbinding te stellen met vereenigingen van beoefenaren van het bouwvak in Stockholm en Christiania, waar dienaangaande uitgebreider proeven genomen worden, omdat het werken tijdens vorst daar zooveel meer voorkomt.

JACOB F. KLINKHAMER,
rapporteur.

VRAAG III. Is in het algemeen het gebruik van schelpkalk of dat van steenkalk aan te bevelen, of is in verschillende gevallen het een boven het ander te verkiezen?

Welke verhoudingen van de metselspecie zijn voor het eene en het andere geval het verkieselijkst?

Hoe staan de kosten tegenover elkander?

Wat is beter, de steenkalk versch geleverd te gebruiken of deze langeren tijd te laten liggen?

Welke is het oordeel over droog geleschte steenkalk en de meelkalk?

Bij het Bestuur der Maatschappij zijn op vraag III antwoorden ingekomen van de afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage, Leeuwarden, Leiden, Rotterdam en Utrecht.

Omtrent het eerste gedeelte der gestelde vraag is het algemeene gevoelen der verschillende afdeelingen eensluidend. Alle verkiezen het gebruik van schelpkalk in de meeste gevallen boven dat van steenkalk. De ondervinding heeft bewezen;

dat doorgaans met schelpkalk deugdelijker werk wordt verkregen; vooral is dit het geval bij waterdicht werk en bij metselwerken welke aan de buitenlucht zijn blootgesteld;

dat mortel uit schelpkalk bereid, vlugger bindend is en daardoor de muren sneller droog zijn;

dat de schelpkalk direct tot mortel bewerkt kan worden en de last en moeilijkheden vervallen, welke ontstaan door het nat lesschen van steenkalk, welke kalk bij gebruik bijna altijd ongelescht op het werk wordt aangevoerd;

dat de schelpkalk een inlandsch, goed fabriekaat is, en daarom ook het gebruik boven steenkalk wel aanbeveling verdient.

Bij bouwwerken van grooten omvang, waar zware muurwerken noodig zijn, en geen rekening gehouden behoeft te worden met spoedige verharding van den mortel, is de steenkalk echter met veel vrucht te gebruiken, doch steeds vermengd met tras in grootere of kleinere hoeveelheden, naar den aard van het werk.

Ook heeft de ervaring geleerd, dat wanneer men in cementmortel kalk wil gebruiken, de steenkalk dan door hare meerdere vetheid te verkiezen is boven de schelpkalk, wat de specie gemakkelijker doet verwerken.

Het tweede deel der vraag is niet zoo gelijkluidend beantwoord. De verhoudingen van de metselspecie zijn dikwerf afhankelijk van den aard van het metselwerk en vooral ook van de omstandigheden waaronder metselwerk wordt uitgevoerd.

In het algemeen genomen, kon het Bestuur der Mij. zich het best vereenigen met de verhoudingen aangegeven in het antwoord der Afdeeling Rotterdam.

Vooraf dient gezegd, dat men wel in aanmerking moet nemen welke kwaliteit van kalk en vooral welke soort van zand men gebruikt.

Verhoudingen van de metselspecie:

a. Bij gebruik van s c h e l p k a l k en scherp rivierzand.

Kalkmortel,	12 deelen kalk,	0 deelen tras,	6 deelen zand.
Slappe basterdtras,	12 »	» 2 »	» 4 »	»
Basterdtras,	12 »	» 3 »	» 3 »	»
Sterke basterdtras,	12 »	» 4 »	» 2 »	»
Sterke tras,	12 »	» 6 »	» 0 »	»

b. Bij gebruik van n a t g e l e s c h t e s t e e n k a l k en scherp rivierzand.

Kalkmortel	8 deelen kalk,	0 deelen tras,	6 deelen zand.
Slappe basterdtras,	8 »	» 2 »	» 4 » »
Basterdtras,	8 »	» 3 »	» 3 » »
Sterke basterdtras	8 »	» 4 »	» 2 » »
Sterke tras,	8 »	» 6 »	» 0 » »

c. bij gebruik van d r o o g g e l e s c h t e s t e e n k a l k of m e e l k a l k en scherp rivierzand.

Kalkmortel,	10 deelen kalk,	0 deelen tras,	6 deelen zand.
Slappe basterdtras,	10 »	» 2 »	» 4 » »
Basterdtras,	10 »	» 3 »	» 3 » »
Sterke basterdtras,	10 »	» 4 »	» 2 » »
Sterke tras,	10 »	» 6 »	» 0 » »

Als antwoord op het derde gedeelte der vraag blijkt, dat het gebruik van steenkalk goedkooper is dan dat van schelpkalk.

Niettegenstaande het bereiden der steenkalkmortel meer tijd en geld vereischt dan de schelpkalkmortel, zoo komt het gebruik van steenkalk finantiëel toch voordeeliger uit, daar men bij gelijke deelen tras en zand meer deelen schelpkalk dan steenkalk moet voegen om de gebruikelijkste melanges te verkrijgen. Anders gezegd, de steenkalk kan meer zand en tras verdragen dan de schelpkalk.

Uit de antwoorden blijkt, hoewel de kosten in alle deelen van

ons land niet de zelfden zijn, dat de steenkalkspecie gemiddeld 8 à 10 % goedkooper is dan de schelpkalk-specie.

Het vierde gedeelte der vraag is door bijna alle afdeelingen beantwoord in dien zin, dat het noodig is versch geleverde ongebluschte kluiten niet te lang te laten liggen of aan vochtigheid bloot te stellen, daar de kluiten de vochtigheid uit de lucht tot zich trekken en dan eene langzame natuurlijke blussching ondergaan, wat nadeeligen invloed uitoefent op de latere werking der metselspecie. Aanbeveling verdient het om de versche nat geleschte steenkalk, voor metselspecie, minstens gedurende 2 maanden ingekuild te bewaren; voor pleisterspecie zelfs langer. Afdekking der kuil voor de lucht en voor het bijkomen van vuil is noodzakelijk. Voor droog geleschte steenkalk is het eveneens raadzaam niet te lang te wachten met het gebruik daarvan. Het antwoord der Afdeeling Amsterdam geeft den raad, om de kalk een maand na het ziften te gebruiken.

Het oordeel over het vijfde gedeelte der gestelde vraag is van dien aard, dat de nat geleschte steenkalk te verkiezen is boven de droog geleschte steenkalk of meelkalk.

Droog geleschte steenkalk of meelkalk hebben wel het voordeel dat onmiddellijk met het vervaardigen der metselspecie kan worden aangevangen, doch dit voordeel is in de meeste gevallen van te weinig belang, van daar dat deze kalk voor metselspecie zeer weinig gebruikt wordt.

J. Verheul Dzn.,
rapporteur.

Vraag IV. Volgens beproevingen hebben goede holle steenen een zeer groot draagvermogen, zoodat zij bij het streven naar weinig ruimteverlies voor stads huizen, waar éénsteens draagmuren nagenoeg regel zijn, zeker in aanmerking zouden komen, omdat zij geluidwerend en minder zwaar zijn, en veel spoediger drogen. Ook de prijs kan geen bezwaar zijn, want bij gelijk muurvolume is deze dezelfde als voor de anders daarvoor gebruikte waalsteenen.

Welke zijn dan de bezwaren waardoor de toepassing nog zoo gering is?

Bij de behandeling van deze vraag in de Afdeelingen Amsterdam en 's Gravenhage werd beweerd, dat het gebruik niet zoo gering was, waarbij dan echter metselwerken op binten en van gewelven in aanmerking werd genomen, terwijl de bedoeling van de vraag is geweest, éénsteens draagmuren van naast elkander gebouwd wordende perceelen, waardoor de gemeene muur eigenlijk binnenmuur geworden is, die dan echter veel beter geluidwerend zou zijn, daargelaten de andere voordeelen. Als zoodanig is het gebruik van holle steenen echter toch nog gering, waarvan de voornaamste reden in den prijs moet worden gezocht, al bedraagt die circa *f* 44 de duizend stuks driegaats steenen, vertegenwoordigende een kubiek van viermalen zooveel waalsteen. De hooge prijs in vergelijking met de inferieure steenen voor binnenmuren gebruikt, was volgens het rapport uit Leeuwarden zelfs oorzaak dat daar holle steen zeer weinig gebruikt werd.

Als andere bezwaren werden genoemd het formaat, waardoor het verband minder goed was te verkrijgen, dat deze steen slechts met sommige andere steensoorten te zamen te verwerken is, en de moeielijkheid van uitmetselingen en dergelijken in de muren te maken.

Over de overigens uitstekende hoedanigheid der holle steenen bestond overal eenstemmigheid en werd, als maatregelen om het gebruik algemeener te maken, de wenschelijkheid betoogd om:

de holle steenen meer in alle gebruikelijke vormen der volle metselsteenen te maken;

de prijs zoo concurreerend mogelijk te doen zijn;

door kleur en vorm te verbeteren, het gebruik voor buitenmuren en gevels te bevorderen.

Jacob F. Klinkhamer.
rapporteur.

Vraag V. In hoeverre is het gebruik van Noorsch of Duitsch graniet, bij burgerlijke bouwwerken te verkiezen boven dat van andere steensoorten?

De Vde der aan de Afdeelingen der Maatschappij toegezonden vragen is meer of minder uitvoerig beantwoord door de Afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage en Rotterdam.

Uit de ingekomen antwoorden blijkt, dat over de eigenschappen van de graniet en de voor- en nadeelen die aan het gebruik er van verbonden zijn, weinig verschil van gevoelen bestaat.

De beoordeeling loopt weinig of niets uiteen.

Als voordeelen van de graniet, bij het gebruik, boven andere steensoorten worden algemeen geroemd:

de hardheid van het materiaal, de schoone kleuren en kleurschakeeringen, de eigenschap dat het gepolijst kan worden, de weerstand tegen afslijten en verweeren, zoodat het vooral voor buitenwerken, waar zware afmetingen gevorderd worden, alsook waar het weerstand moet bieden aan groote krachten, aanbeveling verdient.

Daartegenover staat evenwel:

de hooge prijs van het materiaal als grondstof en de moeielijkheid en kostbaarheid van aanvoer en bewerking.

De groote hardheid, overigens een deugd, maakt de graniet minder geschikt om toegepast te worden voor constructiedeelen en profileeringen, te minder omdat de Nederlandsche werkman de werktuigen niet bezit waarmede de graniet moet bewerkt worden en hij ook de kennis van die bewerking mist.

Ware de prijs vooral van de bewerking lager, dan zou blijkens de antwoorden ongetwijfeld de toepassing van de graniet meer algemeen worden, waarom het wenschelijk schijnt de Nederlandsche steenhouwers meer met de bewerking van de graniet bekend te maken, b.v. door eenige jeugdige personen eenigen tijd dien arbeid in het buitenland te doen beoefenen.

De Afdeeling Amsterdam der Maatschappij licht meer uitvoerig de hooge kosten, aan het gebruik van graniet verbonden, toe.

Het komt den ondergeteekende voor, dat hoewel niet bepaald kan gezegd worden, dat nieuwe gezichtspunten gegeven zijn omtrent de al of niet te schenken voorkeur aan graniet boven andere steensoorten, de ontvangen antwoorden toch zullen medewerken om deze bouwstof meer onder de aandacht der bouwkundigen te brengen, wat zij ook blijkens die antwoorden verdient.

J. Kluit,
rapporteur.

Vraag VI. Verdient de toepassing van machinaal timmerwerk aanbeveling?

Verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden?

Zijn de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk gegrond?

Deze vraag werd beantwoord door de Afdeelingen Rotterdam, Leeuwarden, 's Hage, Arnhem, Leiden en Amsterdam.

De vraag of machinaal timmerwerk aanbeveling verdient, werd door alle afdeelingen bevestigend beantwoord met het oog op een spoedige afwerking en levering, hetgeen bij den spoed die men tegenwoordig bij het uitvoeren van bouwwerken eischt, van geen gering gewicht is. Ook met het oog op den prijs verdient dit timmerwerk aanbeveling. Door verbetering der machines is het in de laatste jaren tot een trap van volkomenheid opgevoerd, en laat aan zuiverheid van bewerking weinig te wenschen over. Daar aan de meesten fabrieken drooginrichtingen zijn verbonden, kan men ook vrij zeker zijn droog hout te ontvangen. Een goede houtsoort wordt hierbij voorop gesteld. Alleen de Commissie v. d. Afd. Leiden wenscht het machinale timmerwerk te beperken tot vloerdeelen en dakbeschotten, en acht dit timmerwerk, daar het de kunstwaarde schaadt, voor fijn werk niet geschikt.

Minder eenstemmig luidt het antwoord op de vraag: Verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden? Bijna alle Afdeelingen meenen, dat het machinale timmerwerk of de timmerfabrieken een beletsel zijn voor de ontwikkeling van bekwame timmerlieden. De Afd. Amsterdam alleen meent op de vraag geen beslist antwoord te kunnen geven, daar op de timmerfabrieken tot nu toe geen timmerlieden werden gevormd, omdat die reeds de noodige kundigheden bezitten voor ze aan de fabriek komen. De Afdeeling meent, dat voor de vorming van timmerlieden in de groote steden nu en voor de toekomst het oog moet gevestigd blijven op practisch ingerichte ambachtsscholen.

Door alle Afdeelingen moest worden erkend, dat de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk, gegrond zijn. Die bezwaren vinden haar oorzaak in het *opwerken van den houtvezel,* hetgeen echter het meest voorkomt bij vuren- en Memelsch hout, dat te jong en niet voldoende gewaterd is. Bij goede vaste houtsoorten vermindert dit bezwaar, de vezel wordt daarbij minder ingedrukt, werkt dus bij vocht minder op, zoodat de schilder zijn werk beter vlak kan houden. De Afdeeling Amsterdam acht het »tanden van het hout" een middel om het bezwaar grootendeels te

voorkomen; het opwerken van het hout wordt daardoor tegengegaan en de verflaag kan zich beter hechten.

De ondergeteekende gaat in hoofdzaak met het bovenstaande mede. Hij verklaart zich door de opgedane ondervinding bij vele onder zijne leiding uitgevoerde timmerwerken als beslist voorstander van machinaal timmerwerk, mits goed en deugdelijk uitgevoerd. Ook voor fijn, blank (ongeschilderd) timmerwerk biedt het groote voordeelen. En wie daaraan nog twijfelt, bekijke eens de vele meer of minder rijke kamerbetimmeringen (in den laatsten tijd ook scheepsbeschietingen) door verschillende timmerfabrieken hier te lande met het beste gevolg uitgevoerd. De kunstwaarde behoeft niet te worden geschaad omdat het beeldhouwwerk, mits met oordeel aangebracht, toch altijd daarbij uit de hand wordt vervaardigd.

Dat het machinale timmerwerk de vorming van bekwame timmerlieden zou beletten, kan hij niet inzien. Wel zal men aan den timmerman andere en hoogere eischen gaan stellen dan vlak schaven, goed pennen steken, zuivere verstekken maken enz.; dit kan men veilig aan de machine overlaten. Zijn arbeid zal daardoor minder werktuigelijk worden en meer worden een arbeid voor den geest. Hij zal zich meer moeten gaan toeleggen op het maken en goed verstaan van een werkteekening, het maken van uitslagen enz., en niet het allerminst op het maken van oordeelkundige constructies. Kortom, door de machine zal in de toekomst het ambacht van den timmerman veeleer in beteekenis en omvang toenemen, dan afnemen.

C. MUYSKEN.
rapporteur.

VRAAG VII. Wat leert de ondervinding omtrent asphalt dakpapier, asphaltvilt, Willesden linnen, houtcement en dergelijke dakbedekkingen?

Slechts drie Afdeelingen zonden omtrent deze vraag een antwoord in, en dit was in alle drie gevallen beperkt tot de bepaald genoemde bedekkingen; omtrent andere *dergelijke* bedekkingen scheen noch in Amsterdam, noch in Arnhem, noch in Den Haag ondervinding te zijn opgedaan. Waar het bouwmaterialen betreft is de Nederlander uiterst conservatief, en teekenend is de meening der Arnhemsche commissie in zake houtcement: zij deelt mede dat dit dekkingsmateriaal in het buitenland veelvuldig toegepast wordt ook op rijksgebouwen; zij erkent dat in dit laatste een bewijs ligt voor de deugdelijkheid en toch twijfelt zij »of men er in ons land wel gebruik van zal maken." Dit conservatisme heeft zeker zijn goede zijde; het waarborgt tegen teleurstellingen, daar vele »uitvindingen" op dit gebied slechts waarde hebben voor de beurs van den fabriekant, doch het moet niet te verstokt zijn. Vele nieuwe materialen leveren groote voordeelen op; de oordeelkundige toepassing hiervan moet bevorderd worden, zal de techniek van het bouwen ook in Nederland met haren tijd mede gaan.

In het kort de antwoorden nagaande, zien wij een tamelijk groote eenstemmigheid omtrent asphalt dakpapier en asphaltvilt; de deugdelijkheid van deze materialen wordt erkend, mits.... zij in hun soort goed zijn en zij met kennis van zaken worden gelegd. Dit dubbele voorbehoud wordt zeer terecht gemaakt; is toch een dergelijke bedekking niet dadelijk waterdicht, zoo schijnt geen teren, besmeren met asphalt of welk praeparaat ook, te baten.

Doch ook in het gunstigste geval achten Arnhem en 's Gravenhage deze bedekkingen slechts geschikt voor gebouwen van tijdelijken aard, daar anders het voordeel van goedkooper aanleg verloren gaat door de grootere onderhoudskosten. Waar echter Amsterdam constateert, dat bij eenmaal 's jaars teren deze bedekkingen 25 jaar kunnen dienst doen, komt het ons voor dat zij voor lichte constructie van blijvenden aard ook nog niet af te keuren zijn.

De Willesden praeparaten blijken in ons land minder bekend; der Arnhemsche Afdeeling zijn zij geheel onbekend, terwijl de Haagsche meent, dat er nog niet voldoende ondervinding mede is opgedaan, doch hen wil rangschikken tot dezelfde soort als de genoemde, d. w. z. geschikt voor gebouwen van tijdelijken aard. Amsterdam is van gunstiger opinie en verklaart, dat dit zeer lichte bedekkingsmateriaal volkomen tegen weêr en wind bestand is en nagenoeg geen onderhoud vereischt, een en ander wanneer het door bekwame handen is gelegd.

Omtrent houtcement kon de Arnhemsche Afdeeling geen ondervinding mededeelen, terwijl Amsterdam en 's Gravenhage met groote ingenomenheid er over spreken; doch beiden wijzen er met nadruk op, dat men zich waarborgen moet tegen namaaksels, en slechts het praeparaat van den uitvinder Haeusler aan de eischen voldoet. Wanneer dit goed gelegd is, levert het een bedekking op welke geen onderhoud vereischt, volkomen dicht en brandvrij is en uitstekend beschut tegen warmte en koude.

Bij al deze voordeelen komt nog de lage prijs van *f* 1.80 à *f* 2.15, zoodat het zeer wenschelijk is aan deze dakbedekking een uitgebreider toepassing te geven dan tot hiertoe in Nederland het geval was.

De Afdeeling den Haag vooral geeft eenige nuttige wenken, welke bij de toepassing behooren in het oog gehouden te worden. Daar haar rapport afzonderlijk zal worden gedrukt, verwijzen wij daarnaar.

D. E. C. KNUTTEL,
rapporteur.

VRAAG VIII. Wat verdient bij het vaststellen van uitbreidingsplannen door gemeentebesturen de voorkeur; alleen het traceeren van hoofdverkeerswegen of eene geheel gedetailleerde indeeling met alle zij- en tusschenstraten?

Op deze vraag zijn 5 antwoorden ingekomen en wel van de Afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage, Leeuwarden en Utrecht.

De Afdeelingen Arnhem, 's Gravenhage en Leeuwarden, geven de voorkeur aan eene geheel gedetailleerde indeeling met alle zij- en tusschenstraten, door de Afdeeling Leeuwarden het uitvoerigst geformuleerd in de volgende 3 punten:

1°. dat het in 't belang is van Gemeenten, dat hare besturen zich mengen in de wijze van uitbreiding van hare steden en zij daaromtrent niet alleen de hoofdverkeerswegen maar ook eene geheel gedetailleerde indeeling van alle zij- en tusschenstraten voorschrijven;

2°. dat, om daartoe langs den meest geleidelijken en meest rationeelen weg te geraken, het aankoopen van den grond, die langs alle zijden haar territoir begrensd, moet worden aanbevolen;

3°. de plannen tot uitbreiding moeten worden opgedragen aan ter zake bevoegde deskundigen of door middel van het uitschrijven van prijsvragen worden vastgesteld.

Terwijl de Afdeeling Arnhem haar gevoelen niet nader toelicht, treedt de Afdeeling Leeuwarden in een uitvoerige beschouwing, welke geheel om het aestetische gedeelte van de vraag loopt en uitgaat van de veronderstelling, dat de autoriteit steeds een goed bouwplan zal leveren en dat door particulieren per se in de eentoonige rechte blokken, als zijnde de meest voordeelige, zal worden gebouwd; zij wenscht daarom uitsluiting van deze particuliere belangen, erkent echter daarvan de moeielijkheid, door den wensch te uiten dat de Gemeente tracht zelve zooveel mogelijk eigenaresse van terreinen te worden.

De Afdeeling 's Gravenhage vat de vraag op, alsof de Gemeente zich eigenlijk alleen met het maken van een uitbreidingsplan kan bemoeien, wanneer haar de terreinen toebehooren of door bijzondere omstandigheden door haar daarover beschikt kan worden, en acht het alsdan natuurlijk noodzakelijk, dat niet alleen de hoofdverkeerswegen, maar ook de zij- en tusschenstraten door het Gemeentebestuur worden getraceerd. Het blijkt echter niet genoegzaam of zij dit oordeel ook handhaaft waar het geldt het traceeren van uitbreidingsplannen over particuliere panden.

De Afdeelingen Amsterdam en Utrecht verlangen niet meer inmenging van Gemeentewege dan absoluut in het algemeen belang noodig is. Zij wenschen juist van het particuliere initiatief het pittoreske, de afwisseling en het karakter, dat een dikwijls door een enkel gemeente-ambtenaar opgemaakt plan niet geven kan.

De Afdeeling Amsterdam inzonderheid wenscht, dat vooral het maken van uitbreidingsplannen niet aan een ingenieur worde opgedragen, die uit den aard zijner studie niet is opgewassen tegen de oplossing der vele aestetische moeielijkheden van zulk een plan. Evenals de Afdeeling Leeuwarden brengt ook zij de oplossing door middel van prijsvragen ter sprake.

De Afdeeling Utrecht werkt meer uit bij welke punten de gemeenschap belang heeft, vooral uit een oogpunt van verkeer en gezondheid, en betwist der Gemeenschap het recht verder te gaan. Het voeren van eene aestetische propaganda door eene gemeente zou voor de kunst veel verderfelijker kunnen worden dan vrijlating, waardoor eene veel grootere veelzijdigheid van oplossing en vermijding van eentoonigheid wordt verkregen.

F. J. NIEUWENHUIS,
rapporteur.

VRAAG IX. Het is meermalen gebleken, dat bouwverordeningen door sommige Gemeentebesturen opgemaakt, in de praktijk niet voldoende kunnen worden gehandhaafd.

Zoude het niet wenschelijk zijn dat door de Maatschappij bij de Regeering de noodige stappen werden gedaan om alle twijfel daaromtrent te doen vervallen?

Deze vraag schijnt over het algemeen niet te zijn begrepen, waartoe de bewoordingen waarin zij is vervat wellicht aanleiding heeft kunnen geven.

Het Bestuur is daarom voornemens de vraag andermaal te stellen.

VRAAG X. In hoeverre is het wenschelijk om de verzekering van werklieden tegen ongelukken gedurende het werk, op te nemen in de bestekken voor uitvoering van particuliere werken?

Op welke wijze zou eventueel zulke verzekering moeten gesloten worden?

Van vier Afdeelingen is een schriftelijk antwoord op de Xe vraag, door het Bestuur der Mij. gesteld, ingekomen, en wel van de Afdeelingen Amsterdam, Leiden, Leeuwarden, Utrecht en 's Gravenhage.

Deze antwoorden zijn meest alle zeer lezenswaardig, en erkennen eenstemmig de wenschelijkheid der verzekering van werklieden tegen ongelukken, gedurende het werk. Sinds de vraag gesteld is geworden heeft dit vraagstuk goede vorderingen gemaakt, en is reeds in tal van bestekken van particulieren de verplichte verzekering van werklieden door de aannemers opgenomen.

De Afdeeling Amsterdam oordeelt, dat verzekering van werklieden eene zedelijke plicht voor iederen werkgever moet zijn — en dit wel op humanitaire gronden. De wijze van verzekering, hetzij bij eene soliede assurantie-mij., hetzij in eene onderlinge verzekering-mij. door de vakvereeniging der aannemers te vormen. De bepalingen voor de verzekering zijn overeenkomende met die van de Eerste Algem. Verzeker.-Mij. te 's Hage.

Zeer terecht wordt er in het antwoord gewezen op het wenschelijke, dat de aannemer geïnteresseerd zij in de verzekering — omdat in dat geval de waarborg voor de verhoeding van ongelukken grooter zal worden. Echter mag de aannemer niet vrij gelaten worden om de risico van ongelukken voor eigen rekening te nemen.

Het bezwaar van de te hooge verzekeringspremie zou weggenomen kunnen worden in het vervolg, door het opmaken van eene statistiek van ongelukken. Het Hoofdbestuur wordt in overweging gegeven op het maken van eene dergelijke statistiek aan te dringen en daartoe de hulp der vakvereenigingen, ingenieurs, architekten, aannemers enz. in te roepen. Het rapport sluit met eene proeve van eene dergelijke statistiek.

De Afdeeling Leiden resumeert eene lezing door een hoofdagent der Eerste Nederl. Verz.-Mij. te 's Hage in de Afdeeling gehouden, en besluit de wenschelijkheid van de verzekering uit te spreken.

De Afdeeling Leeuwarden erkent de wenschelijkheid der verzekering voor alle werklieden op alle werken, en hoopt, dat wanneer de zaak algemeen wordt, er in de toekomst onderlinge verzekeringen voor de werklieden der bouwkundige vakken opgericht zullen worden.

De Afdeeling Utrecht beaamt de wenschelijkheid der verzekering bij particuliere werken, hetzij geheel of ten deele in dagloon uitgevoerd — ook dat de werkbazen verzekeringen sluiten voor hunne werklieden, als deze zooals men noemt op karrewei gaan.

Zij acht het wenschelijk dat eene verzek.-mij. opgericht worde onder toezicht van en gesteund door den Staat.

De Afdeeling 's Gravenhage geeft eene berekening van den invloed der te betalen verzekeringspremie op de kosten van bouwwerken, en een voorbeeld van de bepalingen omtrent verzekeringen, zooals die in de bestekken behooren te worden opgenomen. Er wordt daarbij echter op eene leemte gewezen die, ofschoon eene benaderende oplossing mogelijk is, toch altijd groote moeielijkheden zal geven; deze leemte betreft hen die elders voor een bouwwerk werkzaam doch niet verzekerd zijn, hoewel zij de zelfde rechten hebben als zij die op het werk tegenwoordig zijn.

De Afdeeling meent dan ook, dat het overweging zou verdienen in de bestekken vaste sommen voor verzekering op te geven, zoo ruim, dat niet op het werk aanwezige werklieden insgelijks kunnen verzekerd worden gedurende het werk. Het bedrag dier verzekering zal allicht eene algemeene toepassing in den weg staan, — een euvel dat zal opgelost zijn, wanneer alle patroons, en in sommige gevallen de ploegbazen of aannemers van b. v. steensjouwers enz., hunne eigen werklieden hebben verzekerd.

Het komt mij niet ongeschikt voor, hier een en ander mede te deelen uit de Duitsche Rijkswet van 6 Juli 1884 waarin de verplichte verzekering van werklieden tegen ongelukken wordt geregeld.

Iedere zelfstandige aannemer is verplicht zijne arbeiders tegen ongelukken te verzekeren. Hij moet zich daartoe bij de regeering of de plaatselijke besturen aanmelden en het gemiddelde aantal der bij hem gedurende het bouwtijdperk werkzame arbeiders opgeven. Verzuimt hij dit, dan kan hij gestraft worden met eene boete tot Mk. 100.— De regeering gaat op grond van de opgaven der beroepsstatistiek de juistheid van de opgaven des aannemers na, en kan deze wijzigen.

Behalve aannemers vallen onder de verplichting der verzekering, alle personen die eene werkplaats hebben.

Onder werkman of arbeider wordt verstaan een persoon, welke een inkomen beneden Mk. 2000.— per jaar heeft.

De verzekeringsplichtigen zijn in zooverre solidair voor de voorgevallen ongelukken, dat zij borg zijn, in zekere lokaliteiten en voor zekere groepen van industrie-takken, voor de daarin voorgekomene schaden. Tot de kosten daarvan draagt elke aannemer naar maatstaf der bij hem werkzame arbeiders en de door deze verdiende loonen bij.

Tot dit doel worden »Berufsgenossenschaften" (misschien door vakvereenigingen te vertalen) gevormd. Deze vereenigingen kunnen vrijwillig gevormd worden (§ 12) of wel zij worden door de regeering (§ 15) naar de groepen voor de beroepsstatistiek gevormd. Deze vereenigingen regelen hunne onderlinge aangelegenheden en maken een reglement, dat aan de bepalingen der wet moet voldoen.

De deelnemers aan de vereeniging zijn borg voor de verbindtenissen der vereeniging, evenwel niet verder dan het vermogen der vereeniging strekt.

De vereenigingen zijn plaatselijk.

Elk lid die tot 20 werklieden in dienst heeft brengt ééne stem uit.

» » » boven 20 tot 200 werklieden in dienst heeft brengt ééne stem uit voor elke 20 werklieden,

en boven de 200 werklieden voor elke 100 werklieden nog ééne stem.

Verder zijn nog een aantal bepalingen omtrent de constitutie dier vereenigingen opgenomen, en het beheer der geldmiddelen geregeld.

Het komt mij voor, dat de oprichting van onderlinge verzekeringen door groepen van aannemers of vakvereenigingen zeer aanbevelenswaardig is. In den aanvang zullen zeker, omdat eene statistiek van ongelukken ontbreekt, de premies te hoog genomen worden. Spoedig echter zal men moeten overgaan tot het maken van eene dergelijke statistiek en ik geloof, dat het alleszins op den weg ligt der Mij. t. Bev. d. Bouwk. om aan te dringen op het tot stand komen eener dergelijke statistiek.

Resumeerende stel ik voor:

Het Bestuur der Mij. t. Bev. d. Bouwk. spreekt den wensch uit, dat in de bestekken van provincie, gemeente, maatschappijen en particulieren de verzekering van werklieden tegen ongelukken, gedurende den duur van het werk worde opgenomen. Deze verzekering zoodanig te regelen, dat de belangen van den werkman gewaarborgd worden.

Het bestuur spreekt den wensch uit tot het bijeen brengen eener statistiek van ongelukken gedurende het werk voorgekomen, en roept daartoe de hulp in van provincie- en gemeentebesturen, vakvereenigingen, ingenieurs, architekten, aannemers, enz.

TH. G. SCHILL,
rapporteur.

Wordt vervolgd.

BIJ DE PLAAT.

Bij dit blad wordt een plaat verzonden, waarop is afgebeeld de winkel van den heer J. C. van Laar, Kalverstraat te Amsterdam. Dit gebouw, waarin zich tevens restauratiezalen en woning bevinden, werd in het afgeloopen jaar gebouwd naar de plannen van de heeren Th. G. Schill en D. H. Haverkamp.

Winkel in het gebouw van den heer I.C. van Laar te Amsterdam.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN, 1 Mei. Door den heer Jesse waren voor de kunstbeschouwing de „Autographiën des academischen Architekten Vereins in Aachen" afgestaan; hij had daaraan nog toegevoegd de plannen van eenige voorname uitgevoerde bouwwerken, te Amsterdam, de ontwerpen van de stationsgebouwen te Delft en Vogelenzang, een stalgebouw met woningen, een antwoord op de prijsvraag van Sic Semper te Utrecht en een op de Kamper prijsvraag voor een burgerweeshuis. Bij monde van den Voorzitter werd hem na opening der vergadering dank gezegd voor de welwillendheid, daar allen zeker verrast waren, meer dan verwacht werd tentoongesteld te zien.

Als afdeelingsleden werden aangenomen de heeren K. T. Caron, P. Herfst Jr. en H. Filippo Jzn. Voor afgevaardigden voor de Mei-vergadering werden benoemd de heeren G. van Driel en Ad. J. van Achterberg, nadat door den heer W. Kok werd bedankt, en tot hunne plaatsvervangers de heeren J. P. de Koning en W. C. Mulder.

Op Voorstel van het bestuur werd de zelfde prijsvraag van het vorige jaar, zie (*Bouwk. Weekblad* 1889 No. 19) waarop geen antwoorden zijn ingekomen, op nieuw uitgeschreven. De heer Jesse stelde alleen nog voor de daarvoor gestelde geldelijke belooning te verhoogen; de Voorzitter meende dit, met het oog op den finantiëelen toestand der afdeeling, te moeten ontraden.

Vervolgens ging de heer K. F. L. v. d. Woerd over tot zijne bespreking van den telefoon. De spraak, zoo ving hij ongeveer aan, moge de minst omslachtige wijze zijn waardoor de menschen elkander hunne gedachten en gewaarwordingen mede kunnen deelen, zij heeft echter een gebrek, dat is, zij kan hare macht slechts over een betrekkelijk klein terrein doen gelden. Reeds van de oudste tijden af heeft men naar hulpmiddelen uitgezien elkander onafhankelijk van tijd en afstand de gedachte duidelijk en verstaanbaar, zoo spoedig mogelijk mede te deelen. Spreker noemde verschillende voorbeelden, tot dat eindelijk de telegrafie in die behoefte voorzag. Om de lange geschiedenis van de telegrafie in herinnering te brengen, en hoe deze bijna volmaaktheid verkregen heeft, door de aanwending van de laatste uitvindingen, was niet de bedoeling dezer bespreking. De heer Van der Woerd haalde het echter even aan, om er op te wijzen, dat men steeds bleef uitzien naar beter; vooral voor de industrie en den handel was er behoefte aan een eenvoudig, zeker middel tot communicatie, en dat middel is gevonden in den Telefoon van Bell.

Op de meest duidelijke wijze werd vooraf met enkele woorden de electriciteit besproken, en de aandacht gevestigd op dynamische en statische electriciteit, vervolgens even stilgestaan bij de proef van Galvani in 1780 met den kikvorschpoot, en de kolom van Volta, de theorie der contacten, om daarna door den Galvanometer de stroomen aan te toonen. Met een zeer gevoelige Galvanometer werd bewezen, dat door het verwijderen en weder plaatsen van het ijzeren plaatje der telefoon, stroomen geboren worden en wel inductiestroomen. Hierop volgde eene bespreking van het geluid, dat ontstaat door trillingen van veerkrachtige lichamen, die als golven voortgeplant het oor bereiken, waardoor prikkeling van bepaalde zenuwen, die van het gehoor, het gevolg is. Door het laten zien van een strottenhoofd werd dit opgehelderd. Deze geluidstrillingen dus, moeten worden overgebracht; dit werd met behulp van het onderzoek van den geleerden Helmholz door Bell toegepast op zijn telefoon. Daarna volgde de verklaring van den Bell-telefoon, duidelijk gemaakt door de toestellen zelf; daar echter bij groote afstanden de stroomen te zwak waren, om waar te kunnen nemen, werd door Hugues, beroemd door zijn typentelegraaf, in het jaar 1876 de microphoon uitgevonden. Het was reeds bekend, dat de aard van het contact invloed op de stroomsterkte had. Was dit contact vet, vuil of geoxydeerd, dan was de stroomsterkte zwakker. Met andere woorden, de weerstand was grooter bij mindere drukking en omgekeerd. Hugues maakte zich dit ten nutte en vervaardigde op dit beginsel een toestel, dat hij microphoon noemde, een naam die echter niet goed gekozen is, doch burgerrecht verkregen heeft. Wat de microscoop voor het gezicht is, zou de microfoon voor het gehoor zijn. De toestel van Hugues werd daarna verklaard, ter bezichtiging gesteld en door eenige proeven de werking duidelijk gemaakt. Ook de microfoon van Blake werd uitgelegd en volgens teekening verklaard, daarna de microfoon van Van Bork, vervolgens de inrichting en het gebruik van den telefoon, en het Centraalstation besproken, om te eindigen met een woord van aanbeveling tot aansluiting aan de Leidsche telefoonleiding.

De Voorzitter dankte namens de aanwezige leden den heer Van der Woerd hartelijk voor zijn leerzame bespreking.

Voor het wetenschappelijk zomeruitstapje werd Rotterdam aangewezen.

De heer J. J. Planjer wenschte op de eerstvolgende vergadering besproken te zien, de kwestie of het bouwen in eigen beheer in het belang der bouwkunst is, ja dan neen. Hij stelde zich beschikbaar die vraag op de bedoelde vergadering in het najaar in te leiden, waarna de vergadering door den Voorzitter werd gesloten.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE, 2 Mei 1890. Bij het openen der vergadering, werd de heer M. A. Poel door den Voorzitter als lid geïnstalleerd.

Na de lezing der notulen werd mededeeling gedaan van eene met het Bestuur van het Genootschap Arti et Amicitiæ, te Amsterdam gevoerde correspondentie, betreffende de medewerking aan de uitgave van het plaatwerk „de Architekt", waarop besloten werd deze medewerking te verleenen.

De heer H. L. Boersma, Directeur der Haagsche Ambachtschool, verkreeg daarna het woord tot het houden eener causerie over kunstnijverheid. De korte inhoud daarvan is als volgt:

Men kan zich kunstnijverheid op tweeërlei wijze ontstaan denken; 1e door opklimming van het lagere tot het hoogere, 2e door daling van het hoogere naar het lagere. Van beide vindt men voorbeelden in de geschiedenis der kunstnijverheid. Tot de eerste moet gerekend worden de geleidelijke ontwikkeling van de vormen der nijverheidsproducten en van hunne versieringen. Vorm en versieringen komen bij de oudste handwerksproducten soms gelijktijdig, soms afwisselend, nu de een dan de ander het eerst voor.

De oudste bekende handwerken zijn vlechten, weven en pottebakken, daarna komen de overige en eindelijk het bouwen, als het meest samengestelde handwerk, het laatste.

Op deze wijze ontstond de nijverheid en vormden zich de bouwhandwerken bij de volken wier ontwikkeling niet steunt op vroegere beschaving van andere volken, zooals b. v. bij de Negers, Eskimo's, Polynesiers en de nomadische volksstammen. Bij hen vindt men ook een geleidelijk samengaan en ontwikkelen van constructie en versiering.

Het omgekeerde, de tweede wijze van ontstaan der kunstnijverheid, vindt men bij de volken die zich ontwikkelden op den grondslag eener vroegere beschaving.

Het gebruikmaken van onbegrepen versieringen komt daardoor in de eerste periode veelvuldig voor. Zoo is b. v. het Romaansch en het Arabisch geënt op den Byzantijnschen stam.

De ontwikkeling tot zelfstandige stijlen dankt het Romaansch aan den invloed der Kelten en Germanen, het Arabisch aan dien der Oostersche elementen.

In de Renaissance hebben zich de meest verschillende elementen van tijden en volken doen gelden, en zijn daar opgelost in het meest harmonisch geheel dat de geschiedenis der kunst in der kunstnijverheid te aanschouwen geeft.

Het is opmerkelijk dat, hoe spoediger het overnemen van vroegere beschaving plaats vond, hoe spoediger ook de bouwkunst op den voorgrond trad en de zelfstandige ontwikkeling der kunstnijverheid achteraan kwam. Dit blijkt uit de overhand die de bouwkunst in de middeneeuwen op de kunstnijverheid verkreeg en uit het feit, dat vóórdat de kunstnijverheid in het tijdperk der Renaissance haar hoogsten trap van bloei bereikte, nog langen tijd Gothieke constructies voor de versiering gebruikt werden.

De kunstnijverheid inspireerde zich in de middeneeuwen op bouwkunstige vormen en versieringen; in den Renaissance tijd kwamen beelhouw- en schilderkunst meer met haar in aanraking. Beide tijdperken eindigen met een nabloei der kunstnijverheid, die van leerling meester werd, getuige de toenemende liefde voor détails, ten koste van het geheel in de bouwkunst.

Ten laatste ontstond eene algeheele overheersching der techniek op de kunst, waaruit in het laatst der vorige en in het begin van deze eeuw een toestand van algemeen en diep verval voortsproot, zoowel in de bouwkunst als in de kunstnijverheid.

Aan Schinkel komt de eer toe de eerste pogingen te hebben gedaan om in dien toestand verbetering te brengen. Hij meende door het weder invoeren der Grieksche kunst zijn doel te kunnen bereiken, maar is hierin niet geslaagd, omdat hij te weinig rekening heeft gehouden met het verschil in de eischen en omstandigheden van zijn land en tijd en die der oude Grieken. Na hem trad Gottfried Semper als kunsthervormer op. Deze streefde naar eene meer zelfstandige beoefening der kunstnijverheid en wees Prins Albert van Engeland den weg aan tot het in 't leven roepen der eerste internationale tentoonstelling van nijverheid, in 1851 te Londen gehouden. Na deze tentoonstelling, die door de oprichting van het beroemde South Kensington Museum gevolgd werd, zagen Semper's werken „Wissenschaft, Industrie und Kunst" en „Der Stil" het licht, terwijl naast Semper ook Owen Jones, „met zijn Grammar of Ornament" de ware richting aangaf tot het weder opbeuren der kunstnijverheid. Hieraan werkte Violet le Duc, in zijne bekende richting voort in zijn „Dictionnaires de l'Architecture et de l'Ameublement.

Deze drie bouwkundigen vooral, hebben een ontzaglijken invloed uitgeoefend op de ontwikkeling der hedendaagsche kunstnijverheid, die evenwel een verderfelijken tegenstand vindt in de machinale fabricatie van bijna alle nijverheidsproducten, niet zoozeer door het vervangen van

levende door mechanische krachten, als wel door de wijze van werken (verdeeling van arbeid en herhaling tot in 't oneindige).

Deze wijze van werken is doodend voor het individu en daardoor doodend voor de kunst. Het bestudeeren der musea en het stichten van scholen voor het onderwijs in kunstnijverheid, zijn de middelen om zelfstandigheid bij de beoefening te kweeken en het productief vermogen van het individu te vergrooten, vooral daar waar dit steeds buiten het bereik der machine zal blijven. De machinale fabricatie toch is en kan niet anders zijn dan een jacht op nabootsing van allerlei motieven.

Het schijnt intusschen dat de wijze waarop tegenwoordig vele jonge bouwkundigen hun kunst beoefenen, noch aan de bouwkunst noch aan de kunstnijverheid bevorderlijk is. In de bouwkunst ziet men in den laatsten tijd te veel huldiging van het pittoresque en van het détail, ten koste van het groote en ernstige in die kunst, terwijl in de beoefening der kunstnijverheid te veel bouwkunst voorkomt, door onvoldoende bekendheid met de eigenaardige techniek der verschillende kunstnijverheids bedrijven. Hier valt meer te verwachten van de opklimming van het lagere ambacht tot de hoogere kunst, dan van eene afdaling der kunst tot het ambacht.

En daarom mag voor de verschillende vakken het recht gevraagd worden om zich in kunstnijverheid naast de bouwvakken te plaatsen en door de bouwkundigen als zoodanig geëerbiedigd te worden.

Resumeerende, mag men besluiten:

1. De ontwikkeling van kunst en nijverheid in deze eeuw bracht mede, dat kunstnijverheid eerst was kunst, in 't bijzonder bouwkunst, toegepast op nijverheid. Dit verklaart tevens den vooruitgang der kunstnijverheidsvakken, die met bouwkunst in verband staan.

2. Die invloed der bouwkunst heeft zoowel ten kwade als ten goede gewerkt en doet dit beide nog. Ten goede: voor de kunstnijverheids vakken die aan bouwkunst verwant of ondergeschikt zijn; ten kwade voor de kunstnijverheid die daarbuiten staat; ook ten kwade voor de bouwkunst zelf, door het aannemen van kunstnijverheids-allures.

3. Kunstnijverheid in engeren, zuiveren zin, bestaat vooreerst uit textiele en ceramische kunst (historisch ook de oudste), voorts uit stereometrische en metallo-technische vakken, buiten de bouwkunst blijvende. *Deze* kunstnijverheid moet voortaan meer bevorderd worden, door ontwikkeling van het lagere, de nijverheid, tot het hoogere, de kunst. Hier geldt: Uit den werkvorm de siervorm.

4. Kunstnijverheid moet steeds, zooveel mogelijk, *handwerk* blijven en individueel van opvatting en uitvoering zijn, in tegenstelling met de mechanische nijverheid, waarbij alles opgaat in de massa (persoon en werk).

Na deze boeiende rede werd door den heer Boersma nog geantwoord op eenige daaruit voortvloeiende vragen. De heer W. L. Brückman uitte zijn bevreemding, dat de geachte spreker niet de studie der natuur in de eerste plaats had aanbevolen, waarop de heer M. T. Leijh meende, dat dit in de gehouden reden lag opgesloten. De heer Boerma erkende de natuurstudie niet met name te hebben genoemd, doch ook van meening te zijn, dat deze een voorname plaats inneemt bij de ontwikkeling der kunstnijverheid in de gewenschte richting. Door den heer J. van Nieukerken werd nog de voorliefde voor het pittoresque in de bouwkunst verdedigd en de moeielijkheid besproken van het bepalen der grenzen tusschen bouwkunst en kunstnijverheid, waarop de heer Boersma repliceerde, dat die bepaling niet mogelijk is, daar in vele gevallen niet kan worden aangewezen waar de eene ophoudt en de andere begint.

Ten slotte bracht de Voorzitter den heer Boersma den dank der Vergadering voor zijne bereidwilligheid als spreker op te treden, en voor zijne van het belangrijke onderwerp gemaakte studie. De kunstbeschouwing bestond voor deze vergadering uit een aantal antwoorden op de laatst uitgeschreven prijsvragen van het genootschap Arti et Amicitiae te Amsterdam, en van de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen. Aan het slot van deze laatste winter-vergadering werd bepaald, dat de plaats voor de Zomer-excursie, in overleg met Arti et Amicitiae en „Bouwkunst en Vriendschap" zal worden vastgesteld.

PRIJSVRAGEN.

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst maakt bekend, dat de uitslag van de Prijsvragen, uitgeschreven in 1889, is als volgt.

1e Prijsvraag, het ontwerp voor een rechtsgebouw ten behoeve van eene arrondissements-rechtbank en kantongerecht in eene stad van ongeveer 25.000 zielen.

De prijs, zijnde een verguld zilveren medaille en *f* 200.— werd aan geen der drie ingezonden antwoorden toegekend.

Het ontwerp „Justitia" werd met algemeene stemmen der Juryleden eene eervolle vermelding benevens *f* 175 waardig gekeurd. Als ontwerper heeft zich bekend gemaakt, de heer J. van Sluis, architekt, opzichter bij de landsgebouwen te 'sGravenhage.

2e Prijsvraag, het ontwerp voor eene dubbele villa. Van de 12 ingekomen antwoorden werd het ontwerp „Nul bien sans peine" ten volle bekroond met de uitgeloofde zilveren medaille benevens *f* 100 in geld. De ontwerper bleek te zijn de heer Paul J. de Jongh, architekt te Amsterdam.

Met algemeene stemmen werd bovendien door de Jury eene eervolle vermelding toegekend aan het ontwerp „Studie", waarvan zich als vervaardiger bekend heeft gemaakt de heer L. Smit, opzichter teekenaar te Arnhem.

3e Prijsvraag, het ontwerp van een gesmeed ijzeren trap in een winkel van dameskleeding. Van de twee ingekomen ontwerpen werd dat met het motto „Printemps" ten volle bekroond met de bronzen medaille en *f* 50. Vervaardigers van dit ontwerp zijn de heeren W. L. Brückman en A. W. van Malsen te 's-Gravenhage.

BERICHTEN.

Wij vestigen de aandacht op de belangrijke boekverkooping die van 17—22 dezer door de firma J. L. Beijers zal gehouden worden. De afdeelingen „Burgerlijke bouwkunst" en „Ingenieurswetenschappen" zijn zeer goed vertegenwoordigd, trouwens het is een gedeelte van de bibliotheek van wijlen den heer Vermeijs, architekt-directeur der gemeentewerken te Utrecht, dat onder den hamer komt.

De werken over ingenieurswetenschappen, burgerlijke bouwkunst en schoone kunsten, worden op Donderdag 22 Mei 's avonds half 7 ure verkocht. De boeken zullen te bezichtigen zijn op 14 en 16 Mei a. s., telkens van 10 tot 3 ure, ten huize van den boekhandelaar J. L. Beijers, Neude G 56, te Utrecht.

De gemeenteraad te Leiden besloot in zijne zitting van 8 Mei tot den bouw van een nieuwe Stadsgehoorzaal, volgens de plannen van den Gemeente-architekt. Het gebouw zal met warm water worden verwarmd, terwijl omtrent electrisch licht of gas nog een nadere beslissing zal worden genomen. Hangende deze verlichtingskwestie is voorloopig *f* 152.000 voor het werk toegestaan.

De Afdeeling Arnhem der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft, ter volvoering van haar plan om aldaar, in navolging van andere plaatsen, een wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen te houden, een beroep gedaan op den geldelijken steun van alle belangstellende ingezetenen. Daar te Leiden *f* 7000 voor een dergelijken wedstrijd is bijeengebracht, twijfelt het comité niet of ook te Arnhem zal voldoende medewerking gevonden worden. Hoe grooter de bijeengebrachte som, des te omvangrijker de wedstrijd.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

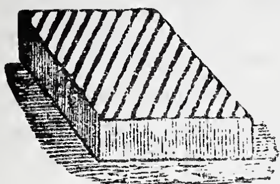
De Gemeenteraad van Arnhem heeft tot directeur der Gemeentewerken benoemd, den heer J. W. C. Tellegen, hoofd-opzichter der Gemeentewerken.

De heer F. Stracké, hoogleeraar aan de Rijks-Akademie voor Beeldende Kunsten, heeft met 1° Augustus a. s. een eervol ontslag uit zijne betrekking gevraagd en verkregen.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

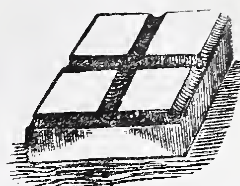
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6460 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

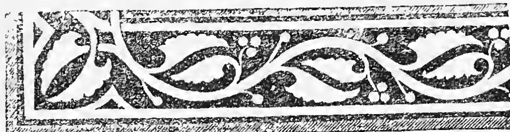

CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

6461 Directe aanvoer
VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche
en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere BOUWMATERIALEN.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

6462

CARBOLINEUM.

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

6463

6464

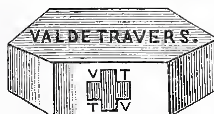

6465

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD}. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6466

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

6467 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6468

AANBESTEDING. 6470

Op Vrijdag 23 Mei 1890, des namiddags 2 uur, zal ten Raadhuize te *Zutphen*, worden AANBESTEED in twee perceelen:

1°. **Het gedeeltelijk dempen en overwelven van den Berkel met het bouwen eener Steenenbrug en bijbehoorende werken tot verbreeding der Rozegracht.**

2°. **Het gedeeltelijk afbreken, verlagen en vernieuwen der Steenenbrug, genaamd „de Berkelbogen" bij de Ruïne over den Berkel.**

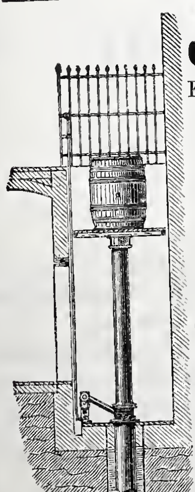
De voorwaarden met de teekeningen liggen ter inzage op het bureau van den Gemeente-Architekt F. H. VAN ETTEGER.

Het gedrukte bestek is tegen betaling van *f* 0.50 verkrijgbaar ter Secretarie nà 14 Mei a. s.

Aanwijzing in loco zal geschieden op Woensdag 21 Mei a. s., des namiddags half 2 uur, te beginnen bij de brug over de Rozengracht tegenover het Station.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,
Marnixstraat 402, bij het Leidscheplein.

WITTE'S LIFTEN,

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,
(Hydraulisch. Direct en Indirect werkend).
voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. enz.

Grootste zekerheid tegen ongelukken, gemakkelijke behandeling, geringst waterverbruik (*bij de hydraulische*), zachten en gelijkmatigen gang.

Uitgebreide referentie lijsten van in verschillende **Rijks-, Gemeente-** en **Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatste **Lifts**, worden op aanvragefranco toegezonden.

MANLOVE, ALLIOTH & Co's werktuigen voor stoomwasscherijen en stoom desinfectieer-inrichtingen. 6469

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6471

6472 **JAN VAN DER POT,**

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrok-

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6448

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 20sten Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 520.

Leggen en wijzigen van sporen en wissels, leveren en verwerken van ballast en uitvoeren van daarmede in verbandstaande werken op het station HELMOND.
Begrooting f 4300.—.

De besteding geschiedt volgens § 48 van het bestek.

Het bestek ligt van den 5den Mei 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0 50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 14den Mei 1890, ten 12 ure v. m.

UTRECHT, den 2den Mei 1890.

Gemeente EDAM.

AANBESTEDING. 6449

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente EDAM, zijn voornemens op Vrijdag 23 Mei 1890, des morgens 9½ uur, op het Raadhuis publiek AAN TE BESTEDEN:

Het ophoogen van een terrein en het daarop bouwen van eene SCHOOL (voor 300 leerlingen) en onderwijzerswoning, met bijbehoorende werken enz. te Vollendam, (gemeente Edam).

Het bestek en de teekeningen zijn van 13 Mei a.s., tegen betaling van *f* 0 90 verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie, terwijl inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Architekt A. W. REINDERS.

Aanwijzing (in loco) 20 Mei a.s. 's namiddags 1 uur.

Burgemeester en Wethouders voorn.:
H. J. CALKOEN.
De Secretaris,
D. SCHELLINGER.

EDAM, 3 Mei 1890

Publieke Verkooping

DER

BOUWKUNDIGE BIBLIOTHEEK

van wijlen den Heer

C. VERMEIJS,

in leven architekt, directeur der Gemeentewerken te Utrecht,

welke **22 Mei** zal gehouden worden door den boekhandel 6450

J. L. BEIJERS te Utrecht.

Catalogus à 10 Cent verkrijgbaar.

EEN JONG INGENIEUR

sedert eenige jaren in de praktijk werkzaam, wenscht van betrekking te veranderen. Bij voorkeur zoekt hij plaatsing in een bestaande fabriek of industrieele onderneming van bekende soliditeit, waar bij een drukken werkkring, gelegenheid bestaat zich later finantieel in de zaak te interesseeren.

Brieven franco, No. 445 aan den Boekhandelaar M. J. COUVÉE te Delft. 6451

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6452

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6453

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6454

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6455

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille **Düsseldorf, 1880.**

H.H. AANNEMERS.

Iemand van middelbaren leeftijd, jaren lang als Meesterknecht werkzaam geweest zijnde op een steenfabriek en wien de beste getuigen ten dienste staan zou zich gaarne belast zien met het keuren van materialen; is ook bekend met de prijzen van steensoorten. Franco Brieven onder Lett. G. O. Cent. Ad.-Bur. van Gebr. Belinfante, 's-Gravenhage. 6456

ITAL. TERRAZZO- EN KUNSTGRANIETVLOEREN

naar elk dessin, met inbegrip van ondervloeren van af *f* 4.— de M2.

Attesten ter inzage.

Teekeningen, Monsters en Prijs-Courant op aanvrage. 6457

E. K. OSINGA, — Apeldoorn.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6458

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6459

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer **gemakkelijk** en **eenvoudig** kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor **Buitenplaatsen** en **Boerderijen,** daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, **Amsterdam.** Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

17 MEI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Heeren leden worden uitgenoodigd, hunne ingevulde stembiljetten voor Kandidaat-Bestuursleden, vóór den 20sten Mei a. s. vrachtvrij op te zenden aan het adres.

Aan heeren leden, die de Algemeene Vergadering op 21 en 22 Mei a. s. te Amsterdam zullen bijwonen, wordt medegedeeld:

1°. dat na afloop der vergadering op Donderdag 22 Mei a.s. gelegenheid zal bestaan tot het brengen van een bezoek aan Monnikendam en Edam, per Noord-Hollandsche Tramweg, waartoe de Veerboot te 2 uur 5 min. van het Damrak zal vertrekken.

2°. dat na het bezoek aan Edam, een extra tram van daar vertrekt te 4 uur 45 min. en aankomt te Monnikendam te 5 uur 10 min., alwaar te ongeveer 6 uur gelegenheid zal bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd, waarvan de kosten zullen bedragen *f* 3, met inbegrip van wijn.

3°. dat te 8 uur 15 min. uit Monnikendam een extra-tram zal vertrekken, te 9 uur 10 min. aankomende te Amsterdam aan den steiger bij het Centraal-Station, zoodat van de laatste treinen der Hollandsche IJzeren- en Rijnspoorweg Maatschappijen gebruik kan worden gemaakt.

Door welwillende beschikking van de N. H. Tramweg Mij. worden voor dezen tocht retourkaarten afgegeven, tegen *f* 1.— de persoon.

Heeren leden die aan den maaltijd te Monnikendam wenschen deel te nemen, worden dringend uitgenoodigd daarvan per briefkaart kennis te geven aan het bureau der Maatschappij, uiterlijk tot Maandagavond den 19den Mei.

Het is niet zeker, dat opgaven, na dien tijd ontvangen, nog kunnen worden aangenomen.

Van den heer Paul Hermann, directeur der Gemeente-Teekenschool te Edam, is eene uitnoodiging voor de leden der Mij. ingekomen, om een bezoek te brengen aan de tentoonstelling van het werk der leerlingen.

Op de Algemeene Vergadering die den 21sten Mei a. s. des avonds ten 7 ure aanvangt, zal eene voordracht worden gehouden met proeven toegelicht, door den heer A. J. van Eijndhoven, eerste Chemiker van de Imp. Cont. Gas Ass. te Amsterdam.

Deze voordracht zal handelen: OVER DE LAATSTE TOEPASSINGEN VAN GAS VOOR VERLICHTING, VERWARMING EN VENTILATIE.

Door de *Maatschappij tot Exploitatie van Staats-Spoorwegen*, de *Hollandsche IJzeren-Spoorweg-Maatschappij* en de *Nederlandsche Rhijn-Spoorweg-Maatschappij* zullen welwillend reductiën verleend worden op de prijzen der plaatskaarten voor alle Leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst (Gewone- Buitengewone- en Kunstlievende Leden) die de Algemeene Vergadering van 21 en 22 Mei a. s. te Amsterdam zullen bijwonen.

Deze Spoorweg-Maatschappijen stellen *speciale retourkaarten*, in lokaal verkeer, ter beschikking, tegen de prijzen der enkele reisvracht, en geldig van af 20 Mei, tot en met 23 Mei a. s.

Deze speciale retourkaarten worden slechts afgegeven op vertoon van het bewijs van Lidmaatschap der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, geldig voor het eerste halfjaar van 1890.

Bij dit nummer van het *Bouwk. Weekblad* wordt verzonden, Bijlage I van de verslagen der Vergaderingen in 1890, bevattende het verslag van het Bestuur over het jaar 1889.

Sedert de vorige opgave zijn als Gewone Leden der Maatschappij toegetreden de heeren:

Firma Koning en Bienfait, Proefstation voor Bouwmaterialen, Amsterdam.

P. H. Slinger, Rijks-Opzichter, te Medemblik.

Als Buitengewoon Lid, de heer

S. Jessurum de Mesquita, te Amsterdam.

Als Kunstlievende Leden, de heeren:

Ed. H. A. Gulje, Wethouder, te Breda.

W. Reijenga, Fabriekant van Lakwerken, te Amsterdam.

PRAE-ADVIEZEN

Vervolg van blz. 120.

Vraag XI. Gelijk bekend is, wordt den bekroonden schilders of beeldhouwers met den »prix de Rome" de keus gelaten wáár in het buitenland zij hunne studiën wenschen voort te zetten.

De vraag wordt gesteld, of voor den eventueel bekroonden architekt dit jaargeld inderdaad en bij voorkeur een prix de Rome zal wezen, m. a. w. of hem bovenal een verblijf in Italië nuttig zal zijn?

Zoo ja, waarom?

Zoo neen, waarom niet?

En welk reisplan zou men hem in dit laatst bedoelde geval op goede gronden mogen aanbevelen?

Op vraag XI zijn rapporten ingekomen van de afdeelingen Amsterdam, Leiden, Arnhem, den Haag en Rotterdam.

Namens de Afd. Amsterdam wordt o. a. gezegd:

dat den bekroonden schilders en beeldhouwers — behalve een *verplicht* bezoek aan Italië — de keus gelaten wordt, wáár zij hunne studiën wenschen voort te zetten; met dien verstande, dat zij hun reisplan moeten onderwerpen aan de goedkeuring der Commissie van Toezicht op de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten.

Voor den eventueel bekroonden architekt is een dergelijke regeling aanbevelenswaard.

Met reden zou men een kennismaking met Italië verplichtend moeten stellen voor Architekten. Een vóórstudie juist dáár is bovenal nuttig, omdat Italië — men mag al een andere opvatting zijn toegedaan — den kunstenaar geeft wat geen ander land vermag te geven. Daarná houde hij elders verblijf; en dit zou beter zijn dan een langer verblijf in Italië.

De Commissie der Afd. Arnhem was éénstemmig van meening dat het niet raadzaam is voor eventueel bekroonde architekten het jaargeld bij voorkeur een Prix-de-Rome te doen zijn. Zij wil het reisplan geheel overlaten aan den bekroonde. Deze toch mag wel in staat worden geacht te weten wáár hij het meest en best kan werken ter voltooiing zijner studiën en om zich in »zijne richting" geheel te kunnen bekwamen. Er zijn voorbeelden te over waaruit blijken kan, dat jonge architekten, die door aanwijzing van steden waar zij hunne studiën moesten »voltooien", hunne individueele originaliteit geheel hebben verloren en slechts bekwame copiïsten zijn geworden.

Maar de Commissie acht het gewenscht den bekroonde de verplichting op te leggen een gedétailleerd reisplan aan de goedkeuring van zijn begunstigers te onderwerpen. Ook meent zij, dat de bekroonde degelijke proeven zijner studiën moet leveren: rapporten teekeningen, schetsen en détails.

Van de Afd. Leiden is de rapporteur van gevoelen dat, men eerst de gebouwen van zijn eigen land dient te kennen. En daarna — omdat de renaissance over Frankrijk tot ons gekomen is — naar België en Frankrijk moet gaan. En dán naar het land der paleizen met hun reusachtige vestibules, majestueuse trappen en open galerijen; men zal dan, teruggekomen, geen vormen toepassen, die door gewoonte of klimaat hier niet op hun plaats zijn. Een studiereis is uitstekend, maar: niet enkel naar Italië zij de leuze!

De Afd. 's Gravenhage zond een rapport in drie deelen:

a. Algemeene beschouwingen der drie heeren rapporteurs; maar aangezien de heeren het niet ééns waren over het criterium dervraag: wat *bovenal* nuttig zou kunnen zijn, *b.* rapport du Rieu en Brouwer, en *c.* rapport Metzelaar.

a. Den naam Prix-de-Rome te vervangen door »Rijks- of Regeeringsprijs voor de beoefening der bouwkunst (of iets dergelijks), en zóó lang te geven dat de bekroonde gelegenheid hebbe om de voornaamste historische monumenten te gaan zien en enkelen daarvan op te meten en te schetsen — ook van de moderne bouwkunst in de diverse wereldsteden. Daarna werke hij op bureaux in de groote hoofdsteden. Maar dan gedurende vijf jaren zij hem het jaargeld verleend: 1½ jaar in Italië en Griekenland, 2 jaar in 't noorden van Europa, 1½ jaar in bureaux, waar belangrijke werken in uitvoering zijn. Bij het vaststellen van het studieplan moet men aanleg en neiging van den bekroonde in aanmerking nemen. En men moet aan architekt een hooger jaargeld geven dan aan den schilder of beeldhouwer, omdat hij geen bij-verdienste kan hebben.

b. Den bekroonden architekt moet de keus worden gelaten wáár hij zijne studiën voort wil zetten. Een verblijf in Italië is niet bovenal nuttig. Beter dáár, waar zeden, gewoonten en klimaat, méér met zijn eigen land overeenstemmen. Dus bestudeere hij de voornaamste baksteenbouwwerken der Gothiek en Renaissance en ook van onzen tijd, in Hannover, Lübeck, Luneburg, Stendal, Tangermünde, Brandenburg, enz. Vooral ook in Denemarken. Daarna in Noordelijk Frankrijk en in de vlaamsche handelsteden. En misschien hoeft hij niet eens zoo ver te gaan. Ons eigen land biedt een ruim veld voor studie, dat nog lang niet genoeg bearbeid is. Want baksteen met spaarzaam bergsteen zijn hoofdzaak bij ons; dus zal hij aan die oude gebouwen een schat van motieven kunnen verzamelen die hij later met oordeel in zijn eigen scheppingen zal kunnen verwerken. Daarom is een bezoek aan Griekenland of Italië niet onnut; in tegendeel: voor een volmaakte ontwikkeling zelfs onmisbaar.

c. de heer Metzelaar Sr. is het niet eens met de conclusie van de andere heeren. Vooral het verzamelen van motieven in de door hen aanbevolen landen en steden keurt hij af. Zóó kan men slechts een handig compilateur worden. Zeker zullen wij geen nieuwen bouwstijl scheppen als het meerendeel onzer architekten hun vak zoo laag bij den grond behandelen. Veeléér vestigt hij de aandacht op het innig verband tusschen bouw-, beeldhouw- en schilderkunst.

En daarom vooral naar Italië, vooral naar Rome! De lessen daar, in de Villa Borghese door bekwame mannen en ook aan de Zweedsche Universiteit gegeven, doen hem in een atmosfeer van kunst leven, waarin hij van den beeldhouwer de waarde der schoone vormen en verhoudingen leert kennen, van den schilder gevoel voor kleur en lichteffecten afziet. Die dagelijksche omgang en kritieken zijn onmogelijk te vinden in de steden van het Noordelijk deel van Europa. Ook denke men aan de kunstschatten, ook van kunstnijverheid in het Vatikaansche Museum.

De heer Metzelaar wil den bekroonde dus verplichten eerst in ruime mate kennis te nemen van de schatten der klassieke kunstwereld in Italië en Griekenland; daarná hem de vrije keus te laten over den weg dien hij later wil volgen.

Aan het uitvoerige rapport der Afd. Rotterdam, van den heer Henri Evers, zij het volgende ontleend:

Op blz. 3 zegt hij: Te vroeg reizen baat niet, is zelfs noodlottig, daar onzekerheid en verwarring er door ontstaan. Zonder in bizonderheden te willen treden, mag men aannemen dat kennis van indeeling, opvatting en samenstelling, gevoel voor verhouding, voor harmonie van vormen en kleuren, vakkennis en constructie den kandidaten eigen moeten zijn. Deze eigenschappen zijn *on*afhankelijk van richting en stijl: zij zijn de basis van elke architectonische schepping.

Op blz 4. Er schuilt in de klassieke kunst een opbouwende en vormende kracht, die het artistiek instinct ontwikkelt, het talent vruchtbaar maakt, doet begrijpen wat architectonische lijnen zijn, leert voelen wat *ruimte* is.

Door de studie dier meesterwerken worden de bouwkunstige scheppingen *geadeld* en verkrijgen zij de *distinctie* die een kunstwerk eigen moet zijn.

En verder: Al voeren zij: »de zoogenaamde redegevenden, rationalisten, of hoe zij heeten mogen", in hun vaandel groote woorden... toch blijkt maar al te dikwijls hun geschetter een holle klank te zijn; en de armzalige leegte hunner knutselarijen, waarvan de ver-

sierde segmentboog de glorie is, dwingt ons een glimlach of schouderophalen af.

Wij beweren dat het, vóór alles, de klassieke kunst is, die groot leert *zien*, groot leert *denken*, en groot leert *doen*; welke richting men ook moge toegedaan zijn: de groote beginselen der bouwkunst berusten er op.

Overtuigde Gothiekers bewijzen het in hun schoonste werken, en juist de huldiging er van, ondanks hen zelven, pleit er het sterkst voor.

blz. 5. Het zijn voorzeker de redegevenden niet die de bouwkunst een stap verder zullen brengen. Ieder, met een behoorlijke dosis verstand en wat technische kennis kan iets volmaakts in die richting produceeren. De bouw*kunst* maakt voor de bouw*kunde* plaats!

blz. 7. Was niet de Parijsche tentoonstelling ons een klaar en schitterend bewijs, hoezeer de klassieke vorming het talent rijp maakt voor de oplossing van de grootste architectonische scheppingen van onzen tijd; trots den nieuwen vorm van het ijzer waarin ze gehuld waren!

Blz. 8. Beschaafde talenten behooren tot de uitzonderingen, en verder: De stadhuizen van Leiden en vooral van den Haag — hoe voortreffelijk zijn ze opgevat, hoe juist in verband met karakter en omgeving; groot geteekend zijn de hoofdomtrekken en juist geplaatst zijn de massa's.

Distinctie, deze echt oud-nationale karaktertrek kenmerkt ze in de hoogste mate.

Op blz. 9 geeft hij den raad: Ga naar Italië en ook naar Griekenland! Bewonder er de grootsche scheppingen van bouw-, schilderen beeldhouwkunst. Niet dat wij Grieksche tempels zouden willen bouwen — het zij verre! Maar de ideëen zouden verruimd worden en onze eeuw zou, door den adel der kunst te ontwikkelen, de onwaardige middelen verachten en slechts breedopgevatte bouwwerken, de glorie hunner natie, voortbrengen.

De Aya Gofia, de Moorsche kunst, de Fransche vroeg-renaissance . . . . trek daarheen, waar ge meent uw kennis en kunstsmaak te kunnen ontwikkelen.

Op blz. 11. Aldus als artist gerijpt, zoo vordert de bouwmeester zijn recht; en alvorens u te vestigen is het wenschelijk verblijf te kiezen in eenige voorname steden van Europa, daar op groote bureaux te werken (gemakkelijk door officiëele tusschenkomst) en interessante bouwwerken te helpen uitvoeren. Dit ná de kunstreis.

Op blz. 12. Maar de Regeering moet méér doen, dan den Prix-de-Rome toekennen. Zij moet bij terugkeer van den reiziger hem gelegenheid geven zijn bekwaamheden te toonen, door hem een der vele gebouwen, die van staatswege gesticht worden, op te dragen, of — zoo mogelijk — hem in staatsdienst nemen. Want anders loopt hij kans — door gebrek aan werk — teekenmachine te worden in een wèlbeklant atelier, *of* gedwongen te zijn het land te verlaten.

Résumeerende de conclusie van de verschillende rapporten, wordt aanbevolen:

door de Afd Amsterdam: een vóórstudie in Italië;

» » » Leiden: door eigen land, België en Frankrijk naar Italië te gaan.

door de Afd. Arnhem: den bekroonde geheel vrij te laten;

» » » den Haag: $1\frac{1}{2}$ jaar in Italië en Griekenland te zijn, 2 jaar elders, ten slotte $1\frac{1}{2}$ jaar in bureaux. In rapport *b* wordt noordelijk Europa gepréfereerd, daarom een bezoek aan Italië niet onnut geacht. In rapport *c*, Italië en Rome op den voorgrond gesteld; daarna ga men elders.

door de Afd. Rotterdam: Ga naar Italië bovenal en verder dáárheen waar ge meent uw kennis en kunstsmaak te kunnen ontwikkelen.

Met uitzondering van de rapporteurs van de Afd. Arnhem erkennen derhalve alle andere rapporteurs — in meer of mindere mate — de waarde van een studie in Italië.

Goddank! Dus heeft de nobele, de gedistingueerde kunst bij uitnemendheid nog niet uitgediend in de waardeering van onze kunstbroeders!

Zou het te gewaagd zijn, aan te nemen, dat zij, die aan Italie eerst een ondergeschikte opvoedkundige waarde toekennen. . . . nimmer in Italië zijn geweest?

Italie acht ik te zijn de leerschool bij uitnemendheid, *niet*, om er een studie te maken van de détailvormen der Antieke en Renaissance kunst, maar om er te beter door te dringen in de *beginselen* van samenstelling, die, wel-is-waar, alle bouwstijlen in hun bloeitijd gemeen hebben, doch nergens zoo eenvoudig, zoo nobel, met zoo weinig middelen zijn toegepast als in Italië.

Welke richting de prijswinner ook moge zijn toegedaan, hij zal er een machtigen indruk ontvangen die zijn kunstsmaak — *in elke richting* — veredelt, en merkbaar zal wezen in al zijn werken; een indruk die nimmer geheel wordt uitgewischt!

De heer Henri Evers zegt in zijn rapport:

»Door de studie der meesterwerken van de Klassieke kunst »worden de bouwkunstige scheppingen geadeld en verkrijgen zij »de *distinctie*, die een kunstwerk eigen moet zijn".

Bravo, Collega: *distinctie* is noodig, distinctie vormt almêe het criterium der monumentaliteit!

En *af*wezigheid van distinctie — och arme! — is juist het kenmerk der »zoogenaamde redegevende bouwkunde".

Die onmisbare distinctie is geen nevelachtig droombeeld. Gij die wijfelt wat distinctie is, ga en leer het van de klassieken in het Zuiden.

Gij zult ze overal vinden: in de keuze en de kleur der bouwstoffen, in de groote lijnen, in de eenvoudige klare opvatting van grondplan en opstand, in de rustige reeksen door alle bouwdeelen gevormd, in de sprekende schaduwwerking, niet het minst in de schoone verhoudingen.

Gij zult ze vinden bij de antieken, zoowel als in de Romeinsche, Florentijnsche, Genueesche gebouwen en elders.

Gij kunt ze vinden ook op eigen bodem, gelijk de heer Evers u aantoont. En zelfs in werken van later datum en van zeer bescheiden omvang. Beschouw onze patriciër-woonhuizen uit de 17de en 18de eeuwen aan de Heerengracht te Amsterdam, en elders. Hoe weinig middelen zijn hier aangewend! Geen lijstwerken om de vensters, noch tot scheiding van de verdiepingen; meestal geenerlei verdeeling van het muurvlak: een hooge stoep met sprekenden ingang en versierd middenvenster, een krachtige kroonlijst dat's alles.

En toch: wat zijn ze gedistingueerd!

Waar de Italiaansche richting, zelfs in deze, haar verst verwijderde uitloopers, nog zóó beginselvast blijkt te zijn, toont ze in opvoedkundige waarde voor geen anderen bouwstijl onder te doen.

Als steller van de XIde vraag zij het mij vergund, ook mijne meening te zeggen over het reisplan van den bekroonden architekt.

Bijna alle rapporteurs raden aan: hem *eerst* te laten reizen, en daarna bureaux en groote werken te laten bezoeken.

Of *deze* volgorde doeltreffend zou wezen? Ik betwijfel het. Als hij eerst op reis gaat, en dan naar bureaux, zou ik vreezen dat de weldadige indruk van de reis voor een deel wêer verloren zou gaan door zijn poging om door te dringen in de manier van werken van zijn buitenlandsche patroons.

Ook valt het te betwijfelen, of een jonge architekt, zelfs zóó ontwikkeld, dat hij in een wedstrijd voor den Rijks-prijs zegeviert, genoegzaam is doorgedrongen in de geschiedenis en het wezen van alle zusterkunsten der bouwkunst, om het volle genot te hebben en de meest mogelijke vruchten te plukken van zijn kunstreis.

Daartoe zou ik hem willen zien voorbereid in een der groote steden van Europa: in Parijs bijvoorbeeld; waar hij grootendeels werkzaam kan wezen in bureaux of bij de uitvoering van interessante bouwwerken, en waar 'savonds of op andere uren gelegenheid bestaat om lessen aan een Academie bij te wonen en omgang te hebben met kunstenaars van naam en talent: architekten, décoratieschilders en beeldhouwers.

Overweging zou het verdienen om in die eerste jaren den bekroonde de verplichting op te leggen om jaarlijks één *schets*plan met enkele détails te maken; dan zal hij beter bestudeeren wat hij ziet, vergelijken en ziften.

En daarna ga hij reizen. Niet om op te meten of uitvoerige rapporten te schrijven, maar om indrukken te verzamelen. Het voornaamste *is* reeds opgemeten en gefotografeerd. Hoogstens make hij schetsen van hetgeen hem bizonder treft; doch overigens late men hem volkomen vrij in de wijze waarop hij zijn tijd wil besteden.

Hij ga, wáárheen hij wil; doch zéker *ook* naar *Italië*. En wel het *laatst* naar Italië?

In *deze* volgorde zal hij den tijd en de gelegenheid hebben gehad, zich zoo volledig mogelijk voor te bereiden op hetgeen hij zien zal, en alle gegevens te verzamelen om het behoorlijk te begrijpen. Als hij een — iets méér dan oppervlakkige — kennis heeft verkregen van de geschiedenis der décoratieve schilder- en beeldhouwkunst, zal hij in de Italiaansche musea en paleizen de meesterstukken daarvan met evenveel belangstelling beschouwen als de bouwwerken, en te beter doordringen in hun innig en noodzakelijk verband.

J. R. DE KRUYFF.

IETS NIEUWS OP TOONEELGEBIED.

Op het gebied der tooneelspeelkunst zijn onlangs proeven genomen met wijzigingen op het tooneel, waaruit geen ingrijpende veranderingen van de geheele inrichting van een schouwburg zullen voortvloeien, maar die toch de aandacht verdienen. Zij zijn merkwaardig, ook omdat reeds Schinkel in zijn tijd er op heeft aangedrongen, en zij eigenlijk een teruggang zijn naar nog oudere toestanden, waartoe men aanleiding heeft gevonden in de tegenwoordige soms verbazend hooge eischen van tooneelschikking, die de toeschouwers op te lange proef stellen.

Ruim een maand geleden werden te München de eerste meer uitvoerige proeven genomen bij de opvoering van Goethe's *Götz von Berlichingen* in den Hof-schouwburg, en Shakespeare's „*Viel Lärm um Nichts*" in het Residenz theater. De voorbereiding dezer beide voorstellingen was men verschuldigd aan den bekenden intendant voor den Hof-schouwburg, Baron von Perfall. Gedurende ruim twintig jaren, dat deze verdienstelijke man de leiding van die uitstekende inrichting heeft, wekte het zoogenaamde tusschenscherm hem voortdurend ergernis, daar het gebruik van dit decoratief dikwijls tot misbruik aanleiding gaf, dat voortdurend grooter werd naarmate de hoogere eischen van de inrichting op het tooneel veld wonnen. Wilde men b. v. niet voor de Meiningers onderdoen, dan moesten de pauseeringen soms zoo lang gerekt worden, dat een tooneelstuk als 't ware in op zich zelf staande brokstukken werd gesneden. Verschillend ingerichte veranderingen van het tooneel tijdens de voorstelling gaven al even onvoldoende uitkomsten als het tusschenscherm, dat vaak alle illusie beneemt.

In 1887 verscheen eene verhandeling van Rudolf Genée: *Die Natürlichkeit und die historische Treue in den theatralischen Vorstellungen*, die een helder licht deed schijnen over de misbruiken in de tegenwoordige tooneelschikking. Omstreeks denzelfden tijd waren in de „*Bayreuther Blätter*" zeer belangrijke mededeelingen te lezen over het plan van een geheel nieuwe inrichting van het tooneel, reeds in 1817 door niemand minder dan Schinkel ontworpen, waaraan toenmaals echter geen aandacht werd geschonken. Het zijn deze beide geschriften die aanleiding gaven tot het nemen der proeven, waarover hier een en ander wordt medegedeeld, gedeeltelijk ontleend aan een artikel van Bar. von Perfall zelve, getiteld: *Mittheilungen über den Entwickelungsgang der neueingerichteten Münchener Schauspielbühne*, voorkomende in de *Münchener neueste Nachrichten.*

De heer von Perfall deelde zijne zienswijze in 1889 mede aan den oppermachinist Lautenschläger, die daarna in samenwerking met hem de nieuwe denkbeelden kracht en leven wist te geven, en waarna de decorateur Burghart uit Weenen de noodige schetsen voor het decoratief leverde. Onder leiding van dit drietal werd het eerst King Lear in een nieuw kleed gestoken, ingestudeerd en op 1 Juni 1889 opgevoerd. Andere voorstellingen volgden en mochten algemeen — behalve enkele afkeuringen die altijd gehoord worden — zeer veel bijval vinden. Zij gaven inmiddels ook gelegenheid om op eenige in het oog vallende onvolkomenheden te wijzen, die bij volgende voorstellingen zoo veel mogelijk werden uit den weg geruimd.

Na deze goede uitkomsten met Shakespeare's werken werd een proef met het echt Duitsch dichtwerk Götz genomen, die eveneens zeer geslaagd is. Dit werk kon nu voor de eerste maal in zijn geheel en in al zijn volheid ten tooneele worden gebracht.

De in King Lear aangewende afrollende decoratiestukken, die men vroeger gebruikte omdat men ter plaatse waar de achtergronden hangen geen genoegzaam aantal daarvan kon plaatsen, werden verlaten, en behalve de aan het einde van het middentooneel aanwezige inrichting, in het midden van deze ruimte nog eene inrichting gemaakt voor hangende decoratiën. Hierdoor kon natuurlijk spoediger en ook zonder gedruisch het decoratief verwisseld worden.

Eene aan de eischen voldoende opvoering van Götz vordert echter 29 veranderingen van tooneel, en daarvoor zijn de bovengenoemde voorzieningen nog niet voldoende, wil men de toeschouwers niet al te lange tusschenbedrijven voorzetten. Een derde inrichting voor hangend decoratief werd daarom noodig geacht, en deze onmiddellijk vóór het middentooneel aangebracht. Hierdoor werd het mogelijk op het voortooneel een aantal tafereelen af te spelen, met een prospect of achterdoek, dat de plaats der handeling aanduidt.

Het voortooneel wordt uitgebreid door eene tijdelijke bevloering over de plaats waar het orchest zich bevindt. Het eigenlijke tooneel, in midden- en achtertooneel verdeeld, is door een gordijn, dat bij het optreden der acteurs naar de zijden wordt weggeschoven, van het voortooneel gescheiden. Onmiddellijk achter dit gordijn is het achterdoek geplaatst. Alleen in die gevallen, waarin ook zonder zoodanig prospect de plaats der handeling tot geen twijfel aanleiding kan geven, worden de tafereelen met het gesloten schuif-gordijn gespeeld. Ook tijdens verwisselingen van achterdoeken wordt de handeling op het voortooneel voortgezet.

Deze achterdoeken zijn beiderzijds en somwijlen aan de bovenzijde afgesloten door geschilderde architectonische decoratiën. In sommige gevallen kan die omlijsting echter storend zijn voor den achtergrond, indien deze b v. een landschap voorstelt. Om hieraan te gemoet te komen, zoowel bij gebruik van de halve als van de geheele middentooneelruimte, wordt de overigens tijdens het tooneelstuk steeds op hare plaats blijvende architectonische decoratie door een looverboog en looverwanden bedekt. Deze verwisseling geschiedt spoedig zonder dat de toeschouwer het kan waarnemen, met toegeschoven gordijn van de middentooneelruimte. In de vaste decoratie zijn deuren, poorten, enz. aangebracht, die aan de tooneelspelers gelegenheid geven de ruimte vóór het prospect te betreden; in de looverwanden zijn toegangen tusschen boomen en struiken aanwezig.

De ruimte van het achtertooneel wordt slechts zelden in gebruik genomen, omdat op een zoo groot tooneel als dat in den Koninklijken Grooten Schouwburg, de stem van den tooneelspeler te veel verloren gaat. Slechts bij groote optochten of veel plaats innemende monumenten wordt die tooneelruimte beschikbaar gesteld.

De nieuwe tooneelmatige inrichting van Götz von Berlichingen is als volgt verdeeld:

1. Middentooneel gesloten, zonder achterdoek, gebruikt in vier verschillende ondergeschikte en spoedig gespeelde tafereelen, waarbij geen twijfel bestaat over de plaats der handeling.

2. Middentooneel gesloten met daar voor hangend achterdoek, gebruikt bij tafereelen waar de ruimte van het voortooneel volkomen voldoende is, echter in het bijzonder in die gevallen, waarbij het middentooneel voor een volgend tafereel van requisiten' moet worden voorzien, of de stabile architectonische zij-decoratiën met boog en wanden van loover moeten worden bedekt.

3. Middentooneel open, met achterdoek op de helft.

4. Middentooneel open, met achterdoek onmiddellijk voor de achterste grens van deze ruimte. (De plaats van dit prospect is die, waar zich de decoratiën bevonden die bij de opvoering van King Lear werden afgerold).

Deze inrichting van het tooneel heeft ook bij de opvoeringen van Götz zeer veel bijval gevonden; men mag daarom den Münchener Hof-intendant en de bekwame leden van zijn technischen staf dankbaar zijn voor den doortastenden ijver waarmede hij de denkbeelden van Schinkel en Genée heeft verwezenlijkt. Hen, die voor het feit staan een nieuwen schouwburg te moeten bouwen, kan aanbevolen worden de inrichting ter plaatse nader te bestudeeren.

C. T. J. Louis Rieber.

PRIJSVRAGEN.

De inzender onder het motto Park, op de door de Afdeeling Amsterdam uitgeschreven Prijsvraag, wordt verzocht zijn correspondentie-adres op te geven aan den Secretaris der afdeeling, Arn: A. M.Bruning, Prinsengracht 346 te Amsterdam.

RAPPORT der Commissie van de Sectie Bouwkunst der Nederlandsche Afdeeling Schoone Kunsten op de Wereld-Tentoonstelling te Parijs 1889.

In de laatste dagen van December 1888 verscheen eene eerste oproeping van eene Commissie voor de Nederlandsche Afdeeling Schoone Kunsten, samengesteld uit leden ten getale van 18, voor de eene helft gekozen uit leden der Maatschappij »Arti et Amicitia" te Amsterdam, en voor de andere uit het Genootschap »Puchri Studio" te 's Gravenhage. Voor de Sectie Bouwkunst waren drie leden benoemd, de heeren: H. P. Berlage Nzn., te Amsterdam, E. J. Niermans, te Parijs, en C. H. Peters, te 's Gravenhage.

Hoewel deze oproeping in December verscheen, had deze Commissie zich reeds op den 12den Juni 1888 geconstitueerd, hetgeen eerst in December bleek.

Juist een maand te voren echter, op den 12den Mei 1888, had het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst reeds aangekondigd, dat het de belangen der architekten op de Parijsche Tentoonstelliug zou behartigen, en stelde het zich kort daarna met het zelfde doel in verbinding met het Genootschap »Achitectura et Amicitia" te Amsterdam. Beide Vereenigingen benoemden toen eene Commissie, die terstond alle voorbereidende maatregelen nam. Deze Commissie bestond uit de heeren: Dr. P. J. H. Cuypers, *Voorzitter*, A. C. Bleys, Th. Sanders, Jan Springer en C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris*, allen te Amsterdam.

Na ondershands zich van de medewerking van een genoegzaam aantal inzenders te hebben overtuigd, werden reeds den 11den Augustus 1888 de inschrijvingsbiljetten voor de inzendingen verspreid, nadat de Commissie de toezegging had verkregen, dat 75 strekkende meters wandvlakte ter beschikking der bouwkunst zou worden gesteld.

Toen nu eerst in de laatste dagen van December 1888 de inschrijvingbiljetten van de Commissie voor de Afdeeling Schoone Kunsten verschenen, was reeds sinds geruimen tijd bekend welke inzendingen door de architekten waren toegezegd. Het is dan ook niet te verwonderen, dat door deze laatsten met eenige verrassing voor 't eerst werd kennis genomen van het bestaan eener Commissie voor de Sectie Bouwkunst in de Afdeeling Schoone Kunsten; want van de zijde der Commissie voor de Schoone Kunsten was er niet aan gedacht zich te wenden tot de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, noch tot eenig ander bouwkunstig Genootschap, om te trachten de Nederlandsche Bouwkunst waardig te Parijs te vertegenwoordigen. Het had den schijn of, het nationale belang terzijde stellende, alleen de leden dier beide schildersgenootschappen mochten deelnemen aan de tentoonstelling, iets dat ook vroeger in dergelijke gevallen was waargenomen.

De Commissie uit de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en het Genootschap Architectura et Amicitia was echter steeds werkzaam, juist met het doel om onafhankelijk van de schilders te kunnen ten toon stellen en zelfstandig op te treden in het belang van alle architekten, leden of niet-leden van beide instellingen, ten einde niet, zooals op bijna alle vorige tentoonstellingen onder de hoede van enkel schilders door dezen achteraf te worden gesteld en op nonchalante wijze te worden behandeld, of alleen te worden uitgenoodigd tot deelneming, als zijnde lid van »Arti" of van »Pulchri", evenals b. v. op de laatste tentoonstelling te Antwerpen.

Op verzoek van het Bestuur der Vereeniging tot behartiging der belangen van de Nederlandsche inzenders heeft de Commissie uit de beide bouwkundige Vereenigingen ten slotte in Januari 1889 de Commissie van drie leden voor de sectie Bouwkunst uit de schildersvereenigingen in zich opgenomen, onder de volgende voorwaarden: 1° dat 75 meter wandvlakte, afgescheiden van de schilderijen, voor de bouwkunst beschikbaar zou blijven; 2° dat de Commissie uit de beide architekten-vereenigingen in haar geheel zou blijven bestaan en de speciale betrekkingen in die Commissie waargenomen zouden blijven worden door de reeds in Mei 1888 daartoe gekozen leden; 3° dat alle reeds door die Commissie gemaakte bepalingen van kracht zouden blijven; en 4° dat, nu men zich moest aansluten aan de Commissie voor de Schoone Kunsten, door deze, uitsluitend ten behoeve van de bouwkunst, een gedeelte moest worden afgestaan van de *f* 2000 subsidie, die de Vereeniging tot behartiging der Nederlandsche belangen voor de Afdeeling Schoone Kunsten had beschikbaar gesteld, en dat dit gedeelte zou worden berekend naar evenredigheid van het aantal der aangevraagde hoeveelheid strekkende meters wandvlakte.

Aanvankelijk had, wat dit laatste betreft, de Commissie uit de bouwkundige Vereenigingen niet gerekend op eenigen geldelijken steun, en werden de verschillende redenen die haar tot zelfstandig optreden hadden geleid nog met een vermeerderd, toen het bleek dat de Commissie uit de schildersgenootschappen zich ook tot partikulieren wendde, om van dezen geldelijken steun te verkrijgen voor het tentoonstellen van hunne kunstwerken; eene dergelijke tegemoetkoming wenschten de architekten niet. Toen echter de architekten toch genoodzaakt werden, gedeeltelijk afhankelijk te worden van de Commissie voor de Afdeeling Schoone Kunsten, werd het door hen te recht billijk geacht een evenredig deel der subsidie te ontvangen, die voor de geheele Afdeeling was in uitzicht gesteld; van daar de bovengenoemde vierde bepaling.

Zoowel deze laatste als de drie overige bepalingen werden onderling goedgekeurd en voor de sectie Bouwkunst eene som van *f* 500 als subsidie toegestaan.

De aanvankelijk voor de Schoone Kunsten toegezegde plaatsruimte van 300 meter kon echter niet in haar geheel door de Hoofdcommissie te Parijs worden afgestaan, en werd tot 225 meter verminderd. De sectie Bouwkunst heeft toen, ten einde de schilders behulpzaam te zijn, afgezien van eene tentoonstelling in de Nederlandsche Afdeeling Schoone Kunsten, en de beschikbare ruimte aldaar in haar geheel aan de schilders gelaten; zij heeft tevens genoegen genomen met eene plaatsruimte in de Fransche Afdeeling Bouwkunst, die haar werd aangeboden en die genoegzame ruimte voor het doel verschafte. Die wandvlakte was gelegen op eene breede gaanderij op de eerste verdieping in het Gebouw der Schoone Kunsten, en wel in dat gedeelte, waarin op den beganen grond de werken der Fransche Beeldhouwkunst werden tentoongesteld. Voor de Nederlandsche Bouwkunst was daar afgestaan eene wandvlakte, lang ongeveer 28 M., met vier vertikaal daarop gestelde schotten, die aan beide zijden 2.75 strekkende meters tentoonstellingsvlakte opleverden. Hierdoor werd eene totale wandvlakte van 50 strekkende meters verkregen. Er werd besloten in geen geval hooger dan 2.80 meter uit den vloer, en lager dan 0.80 meter teekeningen te plaatsen.

Deze wandvlakte en de verlichting mogen beschouwd worden als te hebben beantwoord aan de verwachtingen, ook volgens het gevoelen van vele inzenders zelve.

Te samen werden ruim tachtig teekeningen ten toongesteld, van zeventien inzenders. Zij hadden betrekking op uitgevoerde of onuitgevoerde bouwwerken; slechts eene inzending bestond uit een verzameling reisschetsen.

De Commissie voor de Sectie Bouwkunst heeft van den aanvang harer werkzaamheden af het voornemen gekoesterd, hier te lande de inzending ter bezichtiging te stellen, vóór dat deze naar Parijs zou vervoerd worden. Zij heeft daaraan gevolg gegeven, want van 12 Maart tot 20 d. a. v. werden de teekeningen ten toon gesteld in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam. Een zeer druk bezoek viel hen daar ten deel.

Door welwillende beschikking der Vereeniging tot behartiging der Nederlandsche Belangen konden daarna de inzendingen bijna kosteloos naar Parijs worden vervoerd.

De Secretaris der Commissie voor de Sectie Bouwkunst heeft te Parijs de inzendingen geplaatst naar een plan, in zijn geheel vooraf te Amsterdam door de commissie gereed gemaakt. Bij die plaatsing echter daagden moeielijkheden op van de zijde der Fransche Commissie, die beweerde dat men met een minder groot wandvlak zou kunnen volstaan, aangezien tusschen de teekeningen een klein gedeelte van het wandvlak als achtergrond zichtbaar was gelaten; ook meende die Commissie, dat de teekeningen tot op grootere hoogte boven den vloer konden worden geplaatst. Zelfs deed zij haar beklag over de plaatsing der werken aan de te Parijs aanwezige leden en den Gedelegeerde der Commissie voor de Nederlandsche Afdeeling Schoone Kunsten, en ging zij zoo ver, eenige teekeningen van Nederlandsche architekten in de afwezigheid van hunnen vertegenwoordiger ongevraagd van de hun toegestane wandvlakte te verwijderen, en in de plaats daarvan Fransche ontwerpen op te hangen; dit alles, wijl de plaatsruimte voor de Fransche architekten niet voldoende bleek te zijn. Vooral echter na dit laatste feit heeft de Secretaris der Nederlandsche Sectie Bouwkunst elke voorgestelde wijziging afgeslagen, en de belangen der Nederlandsche inzenders b j het Fransche Comité verdedigd. De uitslag was dan ook, dat niets van de eenmaal toegestane wandvlakte werd afgegeven.

Bovendien heeft het veel bezwaren opgeleverd, om de afgestane plaatsruimte in behoorlijken toestand uit handen der Fransche Commissie afgeleverd te ontvangen; maar de speciale gedelegeerde voor de Nederlandsche Bouwkunst te Parijs, de heer E. J. Niermans aldaar, heeft tegen geene moeite opgezien om steeds behulpzaam te zijn in het uit den weg ruimen der talrijke moeielijkheden. Zijne medewerking wordt dan ook zeer gewaardeerd.

Door de langdurige onderhandelingen echter was de inzending nog niet geheel geplaatst op den dag der opening van de tentoonstelling. Ware zij dit geweest, zij zoude toen toch niet ter bezichtiging zijn gesteld, wijl de Fransche Sectie bouwkunst op verre na niet gereed was.

Het vervoer, zoowel naar Parijs als terug van daar na de sluiting der Tentoonstelling, is met veel zorg geschied, en ook daarbij is de welwillende hulp van den heer Niermans, die alle voorbereidende maatregelen voor de terugzendingen nam, dankbaar te vermelden.

Wat de onkosten betreft die de tentoonstelling der Sectie Bouwkunst heeft veroorzaakt, moet nog vermeld worden dat de Secretaris dier Sectie op zich genomen had om uit eigen middelen de installatie te Parijs persoonlijk te verzorgen. Hierdoor was het mogelijk alle verdere onkosten van vervoer, drukwerken, enz., ja zelfs de zeer hooge kosten van verzekering tegen brandschade gedurende het vervoer en de geheele tentoonstelling van de inzendingen, wier gezamelijke waarde op *f* 12000 was aangegeven, uit de vroeger genoemde som van *f* 500 te bestrijden. De inzenders hebben dan ook geenerlei kosten te dragen gehad. Een zuinig beheer heeft het intusschen mogelijk gemaakt den Secretaris der Sectie nog een, hoewel gering, gedeelte van de door hem gemaakte reiskosten te vergoeden.(*)

Ten slotte verdient het feit vermelding, dat niettegenstaande de Commissie voor de Nederlandeche Belangen een jurylid voor de Bouwkunst benoemde, dit jurylid, door onbekend gebleven oorzaak of door eene vergissing van de zijde der Fransche Regeering, niet werd benoemd voor de Bouwkunst, maar voor een Afdeeling Openbare Werken, gerangschikt onder de Ingenieurs Wetenschappen. Dat dit invloed heeft gehad op de zoo schaars toegekende bekroningen in de Nederlandsche Sectie Bouwkunst zal wel niet gezegd behoeven te worden.

Terwijl uit de Sectie Schilderkunst bijna geen inzender ongelauwerd is vertrokken, werden in de Sectie Bouwkunst slechts twee medailles toegekend, een zilveren en een bronzen, benevens eene eervolle vermelding. Hierbij moet worden vermeld, dat de Jury besloten had geene onderscheidingen toe te kennen aan die inzendingen die, als antwoorden op prijsvragen, reeds eenmaal aan het oordeel van een Jury waren onderworpen geweest en niet voor uitvoering waren bestemd geworden. Bij het toekennen der eervolle vermelding heeft de Jury zich echter, waarschijnlijk tengevolge van ongenoegzame bekendheid met de lokale toestanden, niet aan dat besluit gehouden. *)

(*) Later is gebleken dat dit niet meer mogelijk was.

BERICHTEN.

De architekten Fellner en Helmer te Weenen leggen de laatste hand aan de plannen voor een nieuwen Schouwburg te Zürich, op te richten door particuliere krachten. De nieuwe tempel der Musen zal 1200 personen kunnen bevatten. De inrichting zal vrij wel gelijk zijn aan die van den volksschouwburg te Weenen. Het geheele gebouw moet reeds in den herfst van 't volgende jaar gereed zijn, zoodat binnen een paar weken met voorbereidende werkzaamheden wordt begonnen. De kosten van het overigens niet zonder eenigen passenden rijkdom zijnde gebouw, worden geraamd op slechts 900.000 frs.

De ruïne van het slot te Heidelberg zal, ter voorkoming van meerder verval, grondig voorzien en hersteld worden. Reeds worden aanstalten gemaakt om zoo spoedig mogelijk met het werk te beginnen, waarvoor een half millioen Mk. ter beschikking zijn gesteld.

De kunstzaal, door den heer D. Hartevelt ten geschenke gegeven aan de Gemeente Leiden en gebouwd achter het stedelijk museum, zal den 21 Mei a. s. worden ingewijd met een tentoonstelling van schilderwerk van levende meesters. Er zijn reeds meer dan honderd inzendingen toegezegd.

Voor de uitgeschreven leening van *f* 900.000 ten behoeve van een nieuwen schouwburg te Amsterdam, is nog voor geen *f* 300.000 ingeteekend. De eind-termijn voor inschrijving is thans verlengd tot 19 Mei.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN, ENZ.

De civiel-ingenieur E. Haverkamp, laatstelijk werkzaam bij de Philadelphia Brids Works te Pottstown (Pennsylvania), in de Vereenigde Staten van Amerika, is benoemd tot adjunct-ingenieur bij de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, en vertrok 16 Mei j.l. naar de Transvaal.

Tot deskundigen in zake het Haagsche waterververschingsvraagstuk zijn thans door B. en W. van 's Gravenhage benoemd: de hoofdingenieur van den waterstaat H. de Bruyn, te 's Gravenhage, de luit. ter zee 1e kl. H. Bernelot Moens, en de scheikundige dr. Bakhuis Rooseboom. Deze heeren hebben de benoeming aangenomen.

De heer J. G. van Haaren, tot nog toe tijdelijk opzichter bij de Gemeentewerken te Nijmegen, is tot opzichter dier werken benoemd.

Bij de Gemeentewerken te Arnhem wordt een hoofdopzichter gevraagd, onder den Directeur belast met het hoofdtoezicht op de uitvoering van alle gemeentewerken. Jaarwedde minimum *f* 1500, maximum *f* 1700. Inlichtingen worden verstrekt door den Directeur der Gemeentewerken. Adressen moeten, op zegel, gericht zijn aan den Burgemeester vóór 19 Mei a. s.

INGEZONDEN.

Waarde Secretaris.

Kunt gij nog heel in der haast dit schrijven plaatsen? Want gaarne zou ik iets willen herinneren aan de heeren leden, die heden morgen ook een ongeteekende briefkaart hebben ontvangen tot aanbeveling van de heeren Cuypers en van Delden als candidaten voor het Bestuur:

1° dat het Amsterdamsche Bestuurslid de heer J. Kluit *her*kiesbaar is en waarlijk *niet* verdiend heeft het bewijs van wantrouwen of van afkeuring, dat hem op deze wijze — gelukkig maar anonym — gegeven wordt;

2° dat voor den Haag de heer van Malsen reeds in het Bestuur zitting heeft, en het eerder aanbeveling verdient, de oprichting eener afdeeling in Nijmegen te bevorderen door de verkiezing van den bouwmeester Weve aldaar. Tenzij men den heer Nieuwenhuis wenscht te vervangen weer door een lid der afdeeling Utrecht.

Twee bestuursleden uit *dezelfde* afdeeling — dat is wat veel.

Zaterdag 17 Mei. J. R. DE KRUIJFF.

*) Dit verslag is opgenomen in het algemeene verslag over de Nederlandsche Afdeeling ter Parijsche Tentoonstelling, zeer onlangs verschenen.

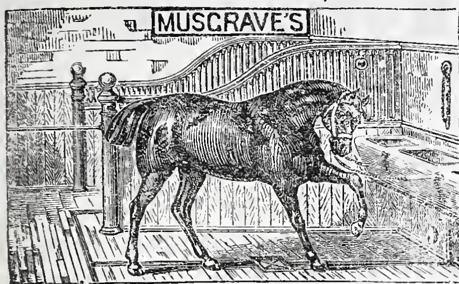
AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6483 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reedsvele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6484
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Model en te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

EEN JONG INGENIEUR

sedert eenige jaren in de praktijk werkzaam, wenscht van betrekking te veranderen. Bij voorkeur zoekt hij plaatsing in een bestaande fabriek of industrieele onderneming van bekende soliditeit, waar bij een drukken werkkring, gelegenheid bestaat zich later finantieel in de zaak te interesseeren.

Brieven franco, No. 445 aan den Boekhandelaar M. J. COUVÉE te Delft. 6485

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6486

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Borschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk. Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6487

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6488 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6489

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6490

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz, enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6491

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

== STAAL & HAALMEIJER. == 6492

Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6493

6494 JAN VAN DER POT,

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6474

(VERNIEUWINGSFONDS Staatsspoorwegen).

Op Dinsdag den 27sten Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 134.

Levering van stalen platen met klemwiggen

(in zeven perceelen).

De besteding geschiedt volgens Art. 13 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Mei 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en H. E. BEUNKE te *Breda* en zijn op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken).

UTRECHT, den 14den Mei 1890.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Zaterdag 7 Juni 1890, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te 's Gravenhage in het openbaar bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het verbouwen van het RECHTSGEBOUW te Zwolle.

Raming f 17.050.

Het bestek N°. 5 ligt met 9 teekeningen ter inzage in bovengenoemd gebouw, en is *zonder de teekeningen* tegen betaling van *f* 0.60 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui N°. 28a te 's Gravenhage,

Aanwijzing zal gehouden worden op 2 Juni 1890 des namiddags ten 5 ure in voornoemd Rechtsgebouw.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's Gravenhage en bij den Opzichter G. N. ITZ, dagelijks in het Rechtsgebouw aanwezig.

De Minister van Justitie,
voor den Minister,
De Secretaris-Generaal
6475 P. J. VAN BEIJMA.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6476
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e " voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6477
3e " voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam.
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, "
Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS,
Kalverstraat, Amsterdam.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6478

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:

Heidelberg 1876.

Mannheim 1880.

BEKROOND:

Sydney 1879/80.

Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: *„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"* waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6479
Heerengracht 335. Amsterdam.

DE LINT & C°. Rotterdam.

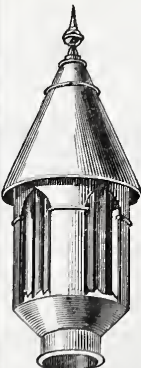
Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,** leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6480
— **GLASMOZAIEK** —

Zestien Bekrooningen.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

KANTOOR: GEBOUW MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST
Marnixstraat 402 bij het Leidscheplein.

BOYLE'S LUCHTPOMP VENTILATORS

BOYLE'S Kappen voor slecht trekkende schoorsteenen.
BOYLE'S Schoorsteenkappen tegen valwinden, enz.

Vereischen geen toezicht, hebben geen beweegbare deelen, voorkomen terugslag in den koker, werken met de meeste gelijkmatigheid in ieder jaargetijde, hebben een veel grooter capaciteit dan ieder andere ventilator, zijn van soliede constructie bij matigen prijs.

BOYLE'S Ventilators en Kappen zijn op verschillende **Rijks-, Gemeente en Particuliere gebouwen hier te lande** geplaatst. 6481

WITTE's Liften voor Personen, Goederen, Spijzen, enz. CARRE's Waterleidingen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6482

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bijlage I.

Mijne Heeren!

Het verslag over 1889, dat het Bestuur de eer heeft u aan te bieden, zal kort zijn. Het zal de meest belangrijke zaken in de herinnering terug roepen, zonder uitweiding die in herhaling zou doen treden, daar bijna al hetgeen in het afgeloopen jaar is voorgevallen reeds in het orgaan der Maatschappij werd bekend gemaakt.

Leden. In Mei 1889 telde de Maatschappij 671 Gewone-, 22 Buitengewone-, 58 Kunstlievende- en 101 Afdeelingsleden, totaal 852 leden.

Sinds dien tijd is vooruitgang te bespeuren, want het ledental is op dit oogenblik als volgt: 683 Gewone-, 23 Buitengewone-, 60 Kunstlievende- en 118 Afdeelingsleden, totaal 884 leden.

Daar in December 1889 het aantal leden als volgt was: 686 Gewone-, 20 Buitengewone-, 60 Kunstlievende- en 107 Afdeelingsleden, laat het zich aanzien, dat op het einde van het loopende jaar al deze cijfers zullen worden overschreden.

Maar, de Maatschappij moet ook betreuren dat een aantal leden, waaronder verdienstelijke mannen en steunpilaren, haar door den dood werden ontrukt. Het zijn Bastiaan Blanken, overleden 30 Juni 1889, F. W. Braat, overleden 19 Juli 1889, C. Vermeys, overleden 31 Juli 1889, B. Reinders, overleden 8 Januari 1890 en A. G. Tollenaar.

Op de September-Vergadering te 's Gravenhage werd de heer Prof. Eugen Gugel tot Eere-lid der Maatschappij benoemd. Het zal wel overbodig zijn hier in herinnering te brengen, waaraan de groote instemming was te danken, waarmede op voorstel van het Bestuur deze onderscheiding aan den gevierden leermeester werd toegekend.

In den aanvang van 1890 zond het Bestuur aan alle leden eenige circulaires toe tot het aanwerven van leden. Aan hen, die daarvan een nuttig gebruik hebben gemaakt, zij hier dank gebracht.

Bestuur. In Mei 1889 traden volgens rooster af de Bestuursleden, de heeren: Dr. P. J. H. Cuypers, Th. Sanders en H. W. Veth, benevens de heer W. C. Metzelaar, die wegens drukke ambtsbezigheden bedankte. Hunne plaatsen werden op de gebruikelijke wijze vervuld door de heeren: C. Muysken, J. F. Klinkhamer, D. E. C. Knuttel en F. H. van Malsen. Wegens het bedanken van den heer H. Cramer werd in de September-Vergadering gekozen de heer J. Verheul Dzn., te Rotterdam.

De heer C. Muysken werd tot Voorzitter der Maatschappij benoemd.

Correspondenten. Evenals altijd mocht het Bestuur de meeste bereidwilligheid van heeren correspondenten ondervinden, waarvoor hun hier openlijk dank wordt gebracht.

Na het overlijden van den heer B. Blanken te Hoorn, die aldaar jaren lang een groote steun voor de Maatschappij is geweest, werd tot diens opvolger benoemd de heer G. J. Hennink, gemeente-architekt.

Een nieuw correspondentschap werd te Apeldoorn gevestigd onder beheer van den heer J. A. Wijn aldaar, die zoo welwillend was geweest reeds vroeger de werkzaamheden van correspondent te vervullen, bij eene gestadige toeneming van het aantal leden te dier plaatse.

De heer J. H. Hollenbach, de vroegere steeds voor zijne afdeeling en voor de Maatschappij ijverende Secretaris der Arnhemsche Afdeeling, werd door het Bestuur benoemd tot correspondent in Transvaal, zijne tegenwoordige woonplaats.

Boek- en plaatwerken. De boek- en plaatwerken die de leden volgens de bepalingen der wet ontvangen, zijn geregeld verschenen. Onder deze mag vooral genoemd worden het Bouwkundig Tijdschrift, waarin een uitmuntende verzameling teekeningen van oude gebouwen van vóór 1600, te Nijmegen, met belangrijken beschrijvenden tekst is opgenomen, alles bezorgd door den heer J. J. Weve.

Bijeenkomsten. De 59ste Algemeene Vergadering werd in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam gehouden, op 22 en 23 Mei. Zij kenmerkte zich door de behandeling van de prae-adviezen van het Bestuur over de antwoorden, door de Afdeelingen ingezonden op de vragen die het Bestuur in den winter van 1888 had gesteld. Na afloop der vergadering werd met eene boot, welwillend door den heer Th. Sanders afgestaan, een tocht gemaakt naar de werken voor het Merwedekanaal bij Zeeburg. Gedurende dien tocht strekte de heer J. Kluit, Ingenieur dier werken, den bezoekers tot gids.

De 60ste Algemeene Vergadering werd te 's Hage gehouden, in de tentoonstellingszaal van het Genootschap Pulchri Studio, daartoe bereidwillig afgestaan. Na die vergadering werden de Trèveszaal, het gebouw van het Departement van Justitie en het Gemeente Museum bezocht, waarna een tochtje per rijtuig werd gemaakt in de heerlijke omstreken der Hofstad. Een gezellige maaltijd te Scheveningen besloot den dag, die ongetwijfeld in aangename herinnering zal blijven bij de deelnemers aan de vergadering. De Afdeeling 's Gravenhage, vertegenwoordigd door haar Bestuur, dat bijgestaan werd door eene commissie voor de feestelijkheden, mag trotsch zijn op de wijze waarop zij hare taak als gastvrouw heeft waargenomen.

Prijsvragen. In Januari 1889 werden de volgende prijsvragen uitgeschreven:

Iste Prijsvraag: Een Rechtsgebouw ten behoeve van een Arrondissements-Rechtbank en Kantongerecht voor een stad van ± 25.000 zielen.

Hierop kwamen drie antwoorden in, te weten:

N°. 1. Art. 1648.
„ 2. Justitia.
„ 3. Niet af.

De prijs, een verguld zilveren medaille en *f* 200, werd niet toegekend; aan het ontwerp „*Justitia*" werd echter door de Jury met eenparige stemmen eene eervolle vermelding toegekend en *f* 175; als vervaardiger heeft zich bekend gemaakt de heer J. van Sluis, te 's Gravenhage.

IIde Prijsvraag: Een dubbele villa.

Op deze werden 12 antwoorden ingezonden, als:

N°. 1. Studie.
„ 2. In hoc signo vinces.

N°. 3. Mietekee.
„ 4. Begin en Einde.
„ 5. Bilde Künstler! rede nicht!
Nur ein Hauch sei dein Gedicht.
„ 6. AC. (monogram).
„ 7. Nul bien sans peine.
„ 8. Und wass sagst du den dazu.
„ 9. Veluwe.
„ 10. Flora
„ 11. Werken.
„ 12. Ontwerp.

Het ontwerp N°. 7, motto *Nul bien sans peine*, werd met den vollen prijs, een zilveren medaille en het getuigschrift, benevens *f* 100 bekroond; de ontwerper bleek te zijn, de heer Paul J. de Jongh te Amsterdam. Bovendien werd aan het ontwerp N°. 1, motto *Studie*, eene eervolle vermelding met algemeene stemmen toegekend. De vervaardiger van dit plan bleek te zijn de heer L. Smit, te Arnhem.

III^{de} Prijsvraag: een gesmeed ijzeren trap in een winkel voor dameskleeding.

Ter beantwoording werden twee plannen ingediend:
N°. 1. Studie.
„ 2. Printemps.

Het ontwerp N°. 2, motto *Printemps*, werd ten volle bekroond met de bronzen medaille en het getuigschrift benevens *f* 50, en bleek vervaardigd te zijn door de heeren W. L. Brückman en A. W. van Malsen te 'sGravenhage.

In Januari 1890 schreef het Bestuur de volgende prijsvragen uit:

I. Het ontwerp voor een Post- en Telegraafkantoor voor een handelsstad van 200.000 zielen.

II. Het ontwerp voor een gebouw voor tropische planten in een botanischen tuin.

III. Het ontwerp voor een raam met tochtramen en blinden.

Voor deze werden geene geldprijzen uitgeloofd, maar verschillende medailles, als volgt:

voor de I^{ste} prijsvraag, 1 verguld zilveren, 1 zilveren en 1 bronzen medaille;
voor de II^{de} prijsvraag, 1 zilveren en 1 bronzen medaille;
voor de III^{de} prijsvraag, 1 bronzen medaille.

Elk dezer medailles gaat vergezeld van het getuigschrift der Maatschappij.

Als naar gewoonte werden de teekeningen der prijsvragen van 1888 aan de Afdeelingen ter kennisneming toegezonden. Zij zijn echter in zoodanigen toestand op het bureau der Maatschappij teruggekomen, dat het Bestuur, indien het andermaal die ondervinding moet opdoen, zich genoodzaakt zal gevoelen een wetswijziging voor te stellen waardoor de toezending aan de Afdeelingen niet meer noodzakelijk is.

Initiatief der Maatschappij. Zooals reeds in het vorige verslag is medegedeeld, werd door eene Commissie, bestaande uit leden van het Bestuur der Maatschappij, dat het Genootschap Architectura et Amicitiae met gunstig gevolg verzocht had een gelijk aantal commissieleden te benoemen, eene verzameling teekeningen naar de Parijsche Wereldtentoonstelling gezonden. Deze had te beschikken over eene som van slechts *f* 500, als haar aandeel in de toelage groot *f* 2000, aan de geheele Afdeeling schoone kunsten verstrekt. Deze som is door een zuinig beheer voldoende geweest om alle onkosten, zelfs de hooge assurantie premie, te betalen, zoodat van de inzenders geen geldelijke offers behoefden te worden gevraagd.

Dit gunstig resultaat is almede verkregen doordien de Secretaris der Commissie, de heer C. T. J. Louis Rieber, alle onkosten, om persoonlijk te Parijs de kunstwerken te plaatsen, uit eigen middelen heeft bestreden.

In aansluiting aan een adres, ingezonden door de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs, richtte het Bestuur zich den 1sten Juni 1889 tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, met verzoek het teekenonderwijs als verplicht leervak te willen aanwijzen op de lagere scholen. Zooals bekend is, heeft de Minister op deze adressen gunstig beslist.

Nadat door Gedeputeerde Staten van Drenthe een prijsvraag was uitgeschreven voor een krankzinnigengesticht, echter op eene wijze als men van een collegie van ontwikkelde personen niet mocht verwachten, richtte het Bestuur een verzoek tot de prijsuitschrijvers, teneinde een beter programma te verkrijgen. Hoewel dit schrijven in beleefde termen was vervat, had het hooge collegie niet de beleefdheid daarop te antwoorden.

Na de September-Vergadering, waarin de Prix de Rome voor het eerst en openbaar in de Maatschappij ter sprake werd gebracht, heeft het Bestuur zich tot den Raad van Bestuur der Akademie te Amsterdam gewend, met het verzoek om eindelijk eens een wedstrijd voor bouwkunstenaars te openen. De Raad verwees het Bestuur naar den Minister van Binnenlandsche Zaken. Een adres van het Bestuur aan dien Minister, den heer Æ. Mackay, werd beantwoord met de mededeeling, dat zoolang de bezwaren, verbonden aan de thans bestaande regeling van dien wedstrijd, in verband met eene reorganisatie der Akademie, niet zijn opgeheven, ook niet voldaan kan worden aan het verzoek om den eerstvolgenden wedstrijd uit te schrijven voor bouwkunstenaars. Het Bestuur antwoordde daarop, dat het niet voldaan was met dit antwoord, en dat, wilde de Minister zijne bezwaren mededeelen, het Bestuur wellicht in staat zoude zijn den weg aan te geven op welke wijze de bezwaren zouden zijn op te lossen. Maar, ook op dit aanbod, gedaan op 4 Maart 1890, is nog geen antwoord ontvangen. Het dient hier vermeld te worden, dat het groote tijdsverloop tusschen het eerste adres aan den Minister, 30 Nov. 1889, en het tweede, zijn ontstaan te danken heeft aan de ministrieele crisis. Het Bestuur achtte het wenschelijk, met het tweede schrijven te wachten tot de benoeming van den opvolger van den Minister Mackay.

Vertegenwoordiging der Maatschappij. Op het feest, dat Prof. E. Gugel in September 1889 ter gelegenheid van zijn 25-jarig Hoogleeraarschap vierde, zijn alle Bestuursleden der Maatschappij te Delft aanwezig geweest, om den jubilaris namens de Maatschappij hulde te brengen. De heer de Kruyff voerde bij die gelegenheid het woord.

De gemeenteraad van Zutphen, voornemens zijnde een prijsvraag uit te schrijven voor een te bouwen Raadhuis aldaar, noodigde het Bestuur der Maatschappij uit, een zijner leden aan te wijzen om zitting te nemen in de Jury, die tevens het programma voor den prijsvraag moest opmaken. Het Bestuur benoemde daartoe den heer C. Muysken.

Bij de opening van de tentoonstelling der werkstukken, ingezonden voor den te Leiden op initiatief der Afdeeling gehouden wedstrijd van handwerkslieden, werd het Bestuur vertegenwoordigd door de heeren J. F. Klinkhamer en C. T. J. Louis Rieber.

De heer F. H. van Malsen vertegenwoordigt het Bestuur in de commissie voor oprichting der Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

Op 30 November 1889 overleed te Arnhem de heer L. H. Eberson, architekt en chef des Konings. Bij de teraardebestelling werd het Bestuur vertegenwoordigd door den heer J. R. de Kruyff.

Gebouw. Dat het nog steeds voldoet aan de behoeften, zal wel door een ieder gevoeld worden. Zijne meerdere bekendheid werkt gunstig op het standpunt dat de Maatschappij inneemt.

Bibliotheek. In het afgeloopen jaar werd deze zich voortdurend en niet onbelangrijk uitbreidende inrichting druk bezocht, terwijl een zeer groot aantal werken ter leen werd verstrekt, meestal buiten Amsterdam.

In Januari dezes jaars werd een nieuwe catalogus aan de leden toegezonden, bij het Tijdschrift 1889. Uit de aanwinsten der laatste jaren, meerendeels geschenken, lijkt deb vooruitgang.

Tentoonstellingen. Na de Tentoonstelling van Bouwkunst, geopend op 17 Mei, en de gelijktijdig gehouden tentoonstelling van nationaal houtsnijwerk, die deze inlandsche industrie meer algemeen bekend heeft gemaakt, werden van 10 Sept. tot 22 Oct. in het Maatschappelijk Gebouw ter bezichtiging gesteld de hoogst merkwaardige portretten uit de Grieksche periode in Egypte, van voor 2000 jaren, door den heer Th. Graf uit Weenen op de mummiën in verschillende grafsteden gevonden.

De Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand stelde van 3 tot 13 Juli het werk der leerlingen ten toon.

Op 18 en 19 Nov. had vanwege de Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde een tentoonstelling plaats van instrumenten en kaartwerken, die inderdaad als een succes voor deze Vereeniging kan worden aangemerkt.

Al de ingezonden antwoorden op de prijsvraag voor een nieuw vereenigingsgebouw der societeit Sic Semper te Utrecht werden van 15 tot 29 Dec. ter bezichtiging gesteld.

Evenzeer was dit het geval met de antwoorden ingekomen op de verschillende prijsvragen die uitgeschreven waren door de Centrale Commissie voor de bevordering van Wedstrijden voor handwerkslieden in Nederland. Van 11 tot 19 Januari 1890 werden de ontwerpen voor de werkstukken, en van 16 tot 23 Maart die voor een buitengewoon Eere-diploma ten toon gesteld.

Van 13 tot 20 Febr. werd eene tentoonstelling gehouden van alle ingekomen antwoorden in een wedstijd voor een reclamebord der Levensverzekering Maatschappij Utrecht.

Van 20 April tot 4 Mei 1890 werden de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een raadhuis te Zutphen ter bezichtiging gesteld.

Uit deze opsomming zal genoegzaam blijken, dat niets onbeproefd is gelaten, om door het houden van belangrijke speciale tentoonstelling, ook de permanente tentoonstelling van bouwartikelen meer bekend te maken.

Wat deze laatste betreft, zij heeft sinds korten tijd weder aan belangrijkheid gewonnen. Ook heeft zij een sprekend bewijs van belangstelling van de Afdeeling Amsterdam ontvangen, die aan het gebouw eene gasleiding in de tentoonstellingszalen ten geschenke heeft gegeven. Daardoor is het mogelijk geworden eene permanente expositie te organiseeren van toestellen voor verwarming en verlichting met gas, die aanvankelijk nog op meerdere medewerking hoopt, maar wellicht een aantrekking voor het gebouw, ook op sommige avonden, zal worden.

Onderwijs. Al de moeiten, al het werken der Maatschappij om van de Regeering een wettelijke regeling van het ambachtsonderwijs te verkrijgen, heeft tot heden niets gebaat. Op de adressen, sinds geruimen tijd aan de Regeering toegezonden, is tot groot leedwezen van het Bestuur nog geen officieel antwoord ontvangen. Slechts heeft men uit de couranten kunnen vernemen, dat de minister Mackay in de Tweede Kamer der Staten Generaal zoude verklaard hebben, dat het ambachtsonderwijs moest blijven eene zaak van particulier initiatief.

Ook op een adres omtrent wettelijke regeling der stelling van de leerlingen bij ambachten enz., verzonden in gemeenschap met het Hoofdbestuur der Vereeniging van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, in Mei 1889, is nog geen antwoord tot het Bestuur gekomen.

Hoewel dergelijke loop van zaken menigeen den moed zou doen verliezen te blijven ijveren voor een goede volkszaak, zal het Bestuur der Maatschappij zijnen steun aan het onderwijs niet onttrekken. Het slaat met groote belangstelling gade, dat vooruitgang op het gebied van ambachtsonderwijs bijna overal is waar te nemen, en dat het bekende Rapport van 1886 meer en meer gunstigen invloed blijkt te verkrijgen.

Afdeelingen. Van de Afdeelingen 's Gravenhage en Haarlem zijn geen jaarverslagen ingekomen, slechts kan worden medegedeeld, dat de eerste zeer bloeiend is, en de tweede in den afgeloopen winter bijna ten onder is gegaan.

Over het algemeen schijnt de toestand tevredenheid te wekken, en de geldmiddelen tot geen bezorgdheid aanleiding te geven.

Ook in den afgeloopen winter werden met belangstelling in de vergaderingen een elftal door het Bestuur gestelde vragen behandeld, waarop vele en daaronder zeer degelijke antwoorden bij het Bestuur der Maatschappij zijn ingekomen.

Het aantal leden der Afdeelingen op 1 Januari jl. was als volgt:

Afdeelingen.	Eereleden.	Donateurs.	Gewone Leden.	Plaatselijke Leden.	Afdeelings-Leden.	Geintrodnceerde leden	Buitengewone leden.	Kunstl. leden.	Totaal.
Amsterdam .	4		66	24	22				116
Arnhem . . .	2		12	4	9				27
Groningen. .		2	10		2		4	9	27
Leeuwarden.			15		25				40
Leiden. . . .			16	6	38			7	67
Rotterdam. .	2		22	51	2				77
Utrecht . . .			37		6		6		49

Wederom werden door verschillende afdeelingen prijsvragen uitgeschreven.

Amsterdam. Voor 1890 werden 2 prijsvragen uitgeschreven: 1°. een ameublement voor een Raadzaal, 2°. een ontwerp voor een ijzeren brug.

De uitgeloofde prijs van *f* 60, voor de in 1889 uitgeschreven prijsvraag voor een monumentale trap, werd op voorstel der Jury tot *f* 90 verhoogd, en gelijk verdeeld onder de inzenders van het ontwerp Paris, de heeren A. W. van Malsen en W. L. Brückman, en het ontwerp Scala, den heer N. Nelis.

De prijs van *f* 30, zonder het getuigschrift, voor de als boven uitgeschreven prijsvraag voor een rond of veelhoekig buffet, werd aan het ontwerp Bar, van den heer N. Nelis, toegekend.

Leiden. Op de prijsvraag voor het ontwerpen van een restauratie-tent op een feestterrein kwamen geen antwoorden in.

Leeuwarden. Een prijsvraag werd uitgeschreven, tot onderwerp hebbende een Dorpsschool in een boschrijke streek, waarop 14 antwoorden inkwamen. Aan het ontwerp van den heer A. van Veen te Dokkum werd de eerste prijs, *f* 25 en het diploma der Afdeeling, toegekend, en aan dat van den heer Th. van Oostenbrug Azn. te Schrans de tweede prijs, zijnde *f* 10 en het diploma.

Utrecht. Deze afdeeling schreef een prijsvraag uit voor den gevel van een Winkelhuis, waarop de antwoorden voor 1 September a.s. worden ingewacht.

Leerzaam en ontspannend zijn voorzeker de kunstreisjes die nu en dan door verschillende der Afdeelingen worden georganiseerd, en daaronder kunnen tevens gerangschikt worden de bezoeken aan fabrieken, enz. De leden der Amsterdamsche Afdeeling bezochten onder anderen de bierbrouwerij de Amstel en de fabriek der electriciteit maatschappij „de Electra". Van uit Groningen brachten een aantal leden een bezoek aan Bremen. Leiden koos Alkmaar uit, waar de tegenwoordige Gemeente architekt de heer G. Looman, oud-lid der Leidsche Afdeeling, een bekende en een goede gids was. De leden der Utrechtsche Afdeeling brachten een bezoek aan het voor de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst zoo merkwaardige Dordrecht.

Buitengewone Bestuursvergadering. Deze vergadering werd den 10den April in het Maatschappelijk gebouw gehouden. Slechts weinig Afdeelingen waren vertegenwoordigd.

Na de behandeling der begrooting over 1891 werden volgens rooster de afdeelingen Arnhem, 's Gravenhage en Leiden aangewezen om elk een lid af te vaardigen in de commissie voor het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester. Ook werden verschillende intieme zaken door de afgevaardigden met het Bestuur besproken.

Wetsherziening. Ingevolge art. 55 der wet van 1880 moet de herziening der Wet aan de orde worden gesteld in de Algemeene Mei-vergadering van 1890.

Aangezien van uit den boezem der leden geene voorstellen werden ingediend, heeft het Bestuur de herziening zelve ter hand genomen, en een aantal voorstellen op den behoorlijken tijd in onderzoek gegeven aan de vijf Commissieleden: op verzoek van het Bestuur gekozen uit de Besturen der Afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage, Leeuwarden en Utrecht. Deze afdeelingen vaardigden af: de heeren Jos. Th. J. Cuypers, J. W. Boerbooms, G. H. Bauer, J. E. G. Noordendorp en Alb. Nijland, die zich na een te Amsterdam gehouden vergadering met de voorgestelde wijzigingen konden vereenigen. Alle stukken betreffende deze zaak zijn tijdig aan de leden toegezonden.

Dit korte verslag moge een aantal belangrijke feiten in uwe herinnering verlevendigen, maar u tevens de verzekering schenken, dat de Maatschappij in gezonden toestand verkeert en geenszins afgemat is, als is er hard gewerkt. Uw steun om haar ledental uit te breiden, zal haar nog meer in bloei kunnen doen toenemen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

24 MEI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

DE 61ste ALGEMEENE VERGADERING.

Woensdag avond jl., kort na 7 ure des avonds, opende de Voorzitter der Maatschappij deze Algemeene Vergadering, waarvoor een grooter aantal leden dan gewoonlijk naar de hoofdstad was gekomen. Zijn welkomstgroet aan de leden eindigde spreker met den wensch, dat ook deze vergadering, evenals voorgaanden, bevorderlijk zoude zijn aan de belangen van het vak en de vereeniging. Daartoe zou de agenda, die weder veel stof tot wisseling van gedachten gaf, genoegzame aanleiding geven.

De Voorzitter moest echter zeer tot zijn leedwezen berichten, dat de heer J. A. van Eijndhoven, die naar aanleiding van de tentoonstelling van gastoestellen eene voordracht zoude houden over de laatste toepassingen van gas voor verschillende doeleinden, door treurige familie omstandigheden plotseling in de onmogelijkheid was gekomen om zijne mededeelingen te doen. Na afloop der vergadering evenwel zouden de leden de tentoonstelling in oogenschouw kunnen nemen. De Voorzitter betuigde ten slotte nog welgemeend dank aan de Afdeeling Amsterdam, door wier initiatief en steun de gas-tentoonstelling was tot stand gekomen, en aan de tentoonstellers, de heeren Siepman van den Berg, Sugg, Th. A. de Koster, enz., wier fraaie uitstallingen reeds voor dezen avond gereed waren.

Daar het verslag van het Bestuur over het jaar 1889 reeds verschenen is, en als bijlage van de Verslagen der Vergaderingen bij het vorige nummer van het Weekblad was gevoegd, behoefde het niet, zooals in vorige jaren, te worden voorgelezen. De Secretaris deelde alleen mede, dat naar aanleiding van een uitdrukking, in genoemd verslag gebezigd over den toestand der Afdeeling Haarlem, waar gezegd wordt, dat die Afdeeling in den afgeloopen winter bijna ten onder is gegaan, een brief namens haar was ingekomen, waarin tegen die uitdrukking werd geprotesteerd, met vermelding, dat het ledental op dit oogenblik 29 bedraagt en integendeel de leden in de laatstelijk gehouden vergaderingen door trouwe opkomst blijken hebben gegeven belang te stellen in den bloei der Afdeeling, zoodat van ondergang allerminst sprake kan noch mag zijn. Dit bericht was natuurlijk hoogst aangenaam, maar de gewraakte woorden had de Secretaris meenen te mogen ontleenen, bij gebrek aan officieele mededeelingen, aan berichten die hem ondershands waren toegekomen.

Door den Penningmeester, den heer J. F. Klinkhamer, werd het verslag, dat is de Balans, voorgelezen en tevens medegedeeld, dat de toestand der Maatschappij zeker niet ongunstig was te noemen.

Het debet op de balans was als volgt:

Aan Maatschappelijk Gebouw	*f* 77828.39
„ Effektenrekening	„ 200.00
„ Bibliotheek „	„ 4162.57
„ Inventaris „	„ 2302.64
„ Crediet Vereeniging	„ 721.47
„ Diverse Debiteuren	„ 1161.24
„ Cassa	„ 165.95
Totaal	*f* 86542.26

met welk bedrag ook het credit sloot, waarvan het saldo, waarde der bezittingen van de Maatschappij, werd opgegeven voor *f* 17243.70.

De Secretaris en de Penningmeester werden daarop door den Voorzitter dank gezegd voor de uitgebrachte verslagen. Dit gaf den heer Klinkhamer aanleiding te verklaren, dat hij ook gaarne den heer B. Lesger gehuldigd wilde zien, wiens keurige administratie dit ten volle verdiende.

De rekening en verantwoording van den Penningmeester was nagezien door de heeren H. J. Mondt, J. W. Boerbooms en G. van Driel, Afgevaardigden der Afdeelingen 's Gravenhage, Arnhem en Leiden. De heer Mondt verklaarde, dat de Commissie de verantwoording had nagezien en alles in volkomen orde was bevonden, waarom zij voorstelde den Penningmeester onder hartelijke dankbetuiging te dechargeeren.

Door den Voorzitter werden de leden dezer Commissie bedankt voor de genomen moeite, en tot stemcommissarissen benoemd de heeren H. J. Mondt, J. A. Mulock Houwer en E. G. A. Fol.

De uitslag van de stemming voor Kandidaat Bestuurleden is geweest, dat als zoodanig werden verkozen, voor de vacature van den heer J. Kluit (herkiesbaar), dit aftredend Bestuurslid met 78, de heer Dr. P. J. H. Cuypers met 22 en de heer H. P. Berlage met 4 stemmen.

Voor de kanditatuur in plaats voor het aftredende en niet herkiesbare Bestuurslid, de heer F. J. Nieuwenhuis, werden verkozen de heeren J. J. Weve met 37, I. H. J. van Lunteren met 34, en A. van Delden met 22 stemmen.

Alvorens tot de stemming over te gaan, deelde de Voorzitter mede, dat bij het Bestuur was ingekomen een schrijven, gedateerd 17 Mei, van den heer Dr. P. J. H. Cuypers, waarin deze kennis gaf tot zijn leedwezen door afwezigheid verhinderd te zijn de Algemeene Vergadering bij te wonen en verzocht aan de vergadering te willen mededeelen, dat hij volstrekt geen Kandidatuur voor het Bestuur zoude aannemen, maar den heer J. Kluit voor herkiezing ten dringendste aanbeveelt.

Uit de vervolgens gehouden eerste stemming bleek, dat de heer Kluit herkozen was met 46 van de 49 uitgebrachte stemmen, waarvan 2 op den heer Berlage en 1 in blanco.

De tweede stemming, kandidatuur Nieuwenhuis, had tot resultaat, dat van de 53 stemmen waren uitgebracht op de heeren I. H. J. van Lunteren 27, J. J. Weve 20, A. van Delden 5, benevens een biljet in blanco. De heer van Lunteren was alzoo verkozen.

De heer Kluit verklaarde volgaarne andermaal als Bestuurslid zitting te nemen, hetgeen de vergadering door teekenen van bijval toonde te waardeeren. Den heer van Lunteren, niet ter vergadering aanwezig, zal kennis van zijne benoeming worden gegeven.

De heer C. Muysken verklaarde zich daarna verplicht te gevoelen er de aandacht op te vestigen, dat in verschillende dagbladen was medegedeeld, dat iemand die den zelfden naam droeg en lid van den Gemeenteraad scheen te zijn, zijne domicilie naar elders zou verplaatsen. Misschien was een ander dan hij daarmede bedoeld, maar hij stelde er toch prijs op hier te verklaren, dat hij nog niet van plan was Amsterdam te verlaten. Hij was verplicht dit mede te deelen, daar de Voorzitter der Maatschappij te Amsterdam moest wonen. (Ware de heer C. Muysken elders gaan wonen, dan had ook een nieuw Bestuurslid, te Amsterdam woonachtig, gekozen moeten worden.)

Met 49 van de 52 uitgebrachte stemmen, waaronder 3 in blanco, werd de heer C. Muysken tot Voorzitter herkozen, waarover de Vergadering luide haar bijval te kennen gaf

De herkozen Voorzitter verklaarde gaarne deze benoeming wederom te aanvaarden, en hoogen prijs te stellen op het hernieuwd bewijs van vertrouwen hem geschonken. Hij hoopte, dat de goede verwachtingen voor 1891 niet zouden worden beschaamd; maar daarvoor was de sympathie en de medewerking der leden noodig, waarop hij dan ook meende te mogen rekenen. Spreker beval zich bij hernieuwing aan in aller vriendschap, en vertrouwde, dat de aangename en prettige toon, zooals steeds, onder de leden en het Bestuur zou blijven heerschen.

De heer de Kruyff sprak daarop eenige zeer waardeerende woorden tot den Voorzitter, wiens Bestuur zoo hoog werd geprezen, en juichte diens besluit om andermaal het mandaat aan te nemen, ook namens de overige Bestuursleden ten zeerste toe.

Tijdens de stemming voor een Voorzitter wenschte de heer Leliman de Maatschappij geluk met de keuze der twee Bestuursleden, die plaats had ondanks de ongeteekende en daarom zijns inziens apocryphe briefkaart, en met de aanstaande herkiezing, waaraan hij niet twijfelde, van den heer Muysken. De heer Kluit was gekozen als de rechte man, als vertegenwoordiger der ingenieurs, die aanverwante broeders zijn, en de heer van Lunteren als vertegenwoordiger van een der oudste afdeelingen, die recht had op die vertegenwoordiging. Intusschen hoopte en vertrouwde hij, dat de heer J. J. Weve bij de eerstvolgende gelegenheid als Bestuurslid zou worden gekozen.

Na dankzegging aan het Bureau voor stemopneming deed de Voorzitter mededeeling van de bekroningen, aan de antwoorden op de prijsvragen van 1889 ten deel gevallen.

De heer J. van Sluis, aan wiens ontwerp voor een rechtsgebouw eene eervolle vermelding en *f* 175 was ten deel gevallen, was niet ter vergadering aanwezig, wel echter de heer Paul J. de Jongh, wiens ontwerp voor een dubbele villa ten volle was bekroond geworden met de zilveren medaille en *f* 100. Namens de vergadering wenschte de Voorzitter den bekroonde geluk met de door hem behaalde overwinning. Gerust kon gezegd worden, dat door den heer de Jongh een uitstekend werk was geleverd, waarover slechts één roep van waardeering was gehoord; dit zou geen verwondering wekken, wanneer men straks of morgen het geëxposeerde ontwerp met aandacht zou aanschouwen. De Voorzitter hoopte, dat deze bekroning den verdienstelijken ontwerper voor de toekomst van groot nut zou mogen zijn, en overhandigde hem onder luid applaus der vergadering het eeremetaal, enz.

De heeren W. L. Brückman en A. W. van Malsen, bekroond met de bronzen medaille en *f* 50 voor hun ontwerp voor een gesmeed ijzeren trap in een winkel voor dameskleeding, waren niet tegenwoordig. De Voorzitter rekende zich echter gelukkig den prijs te kunnen overhandigen aan den heer F. H. van Malsen, den vader van een der bekroonden, en hem daarbij ook namens de vergadering geluk te wenschen.

Nadat de Voorzitter de algemeene beraadslagingen over de begrooting van 1891 had geopend, vroeg alras de heer Leliman het woord om eenige der posten aan kritiek te onderwerpen, maar toch mede te deelen, dat hij wenschte de begrooting terstond in haar geheel aan te nemen.

Maar alvorens dit kon geschieden, verklaarde de Penningmeester, de heer Klinkhamer, niet zoo voetstoots de gemaakte bemerkingen voor lief te kunnen nemen; hij leverde een weder-kritiek, waaruit bleek dat verscheidene bezwaren van den heer Leliman ongégrond waren, en dat aan cijfers, zooals die voor belasting enz., waarlijk niet te veranderen viel.

De heer Leliman stelde nu voor de begrooting en bloc aan te nemen, maar de Voorzitter merkte hem, alvorens daartoe over te gaan, nog een en ander op, hetgeen voornamelijk daarop neer kwam, dat de heer Leliman vergat, dat de Maatschappij met elk jaar in betere finantiëele omstandigheden komt, en de post voor tractementen eer verhooging dan verlaging verdiende. Om hem verder genoegen te doen verzocht de Voorzitter den heer Leliman zelve, benevens den heer Noordendorp, straks 6 aandeelen der 5 % leening te willen uitloten.

De begrooting werd met algemeene stemmen aangenomen, nadat de heer E. G. A. Fol nog had doen zien, dat de heer Leliman bij zijne bezwaren had vergeten hoe de Maatschappij telkenjare op de uitgaven bezuinigde door renteaflossing van de hypothecaire leening.

Van de geldleening werden uitgeloot de obligatiën 32, 85, 115, 146, 249 en 310.

Na eenige discussie werd 's Hertogenbosch aangewezen als de plaats, waar de September-vergadering zou worden gehouden. Volgens de bestaande wet werd daarmede wel een kleine onregelmatigheid begaan, maar men achtte dit niet bezwarend, nu door de wetsherziening de mogelijkheid bestond om in September ook te vergaderen in plaatsen waar geen Afdeeling der Maatschappij was gevestigd.

Daar de aangekondigde voordracht, zeker tot veler leedwezen niet kon doorgaan, werd de wetsherziening ter hand genomen. De bijzonderheden zijn den lezers van dit blad reeds voldoende bekend. Zoodra de algemeene beraadslagingen daarover werden geopend, verkreeg de heer Leliman het woord, om aan de geschiedenis van de oprichting en ontwikkeling der Maatschappij en de 5 door hem beleefde wetsherzieningen te herinneren, om de wetsherziening van 1880 volgens zijn gevoelen als een soort overrompeling te doopen, en toch die van 1890 — waarbij in hoofdzaak de veranderingen als redactiewijzigingen in die van 1880 moeten beschouwd worden — alle hulde brengen. Maar, toch kwamen er zijns inziens onvolledigheden in voor, die hij aan het oordeel der vergadering onderwierp.

Daar het in de officieele „Verslagen der Vergaderingen" meer de aangewezen plaats is om deze bezwaren, waaraan de heer Leliman geen voorstellen verbond, mede te deelen, zullen ze in deze meer beknopte mededeelingen niet worden opgenomen. Alleen zij vermeld, dat de Voorzitter den heer Leliman in herinnering bracht, dat deze in de door hem onwettig genoemde vergadering van 1880 tot Eere-lid was benoemd, maar als zoodanig toen niet had bedankt, integendeel na 10 jaren nog steeds toont hart voor de Maatschappij te hebben; dat de Maatschappij niettegenstaande de verhooging van contributie in 1880 niet is achteruitgegaan, en waar afneming van het ledental was waar te nemen, dit plaats had gehad tengevolge van toestanden buiten schuld der Maatschappij; dat de Vereeniging in het laatste jaar zeer was vooruitgegaan, enz. enz. De Voorzitter verklaarde de bedenkingen van den heer Leliman niettemin op prijs te stellen, daar zij het gewone goedaardige karakter van al diens opmerkingen hadden.

Omtrent de wetsherziening zij hier slechts opgemerkt, 1°. dat het Bestuur op aandrang van den heer Leliman en van de Afdeeling Rotterdam (bij monde van den heer A. E. Braat), de derde prijsvraag weder evenals vroeger zal openstellen alleen voor leden der Mij.; 2°. dat het Bestuur gaarne den wenk der Afd. Rotterdam ter harte zal nemen, en de September-vergaderingen (trouwens zooals reeds ten vorigen jare) zoo vroeg mogelijk in die maand zal uitschrijven, en 3°. dat het Bestuur nog een rechtskundig advies zal vragen omtrent het artikel waarin gesproken wordt over het lot der bezittingen bij een mogelijke ontbinding der Maatschappij.

De herziene wet werd met algemeene stemmen goedgekeurd.

De leden bezochten daarop de Permanente Tentoonstelling, thans in een zee van licht gehuld door de goede zorgen van de heeren Siepman van den Berg en Sugg, die in de lokalen een aantal lampen, baden, kooktoestellen enz. ten toon stellen. Beide heeren waren persoonlijk aanwezig om alle gewenschte inlichtingen te verschaffen, die gretig werden aangehoord, en waarvoor hen hier een woord van dank moet worden gebracht.

Nog geruimen tijd bleven de leden de fraaie en doelmatige toestellen in oogenschouw nemen, alle hulde er aan brengende, daar zij een duidelijk beeld gaven van den vooruitgang in de gasindustrie. Vergeten wij daarbij niet, dat de zalen ook veel nieuws op 't gebied van materialen opleverden, o.a. een nieuwe en fraaie etalage van de ceramische producten uit de fabriek van de heeren Dericks en Geldens te Druten, een verplaatsbare schoorsteenmantel met lakwerk, uit de fabriek van den heer W. Reijenga Tzn. te Amsterdam, enz., waarover gedetailleerde mededeelingen zullen volgen.

Op den volgenden morgen ten half twaalf ure werd de zeer druk bezochte vergadering heropend door den Voorzitter, die terstond de prae-adviezen van het Bestuur over de elf vragen in behandeling bracht. Deze waren allen reeds uit het „Bouwkundig Weekblad" bekend, en niemand wenschte dan ook dat ze zouden gelezen worden.

Achtereenvolgens werden ze zonder opmerkingen aangenomen; over het prae-advies omtrent vraag X, behandelende de verzekering van werklieden, voerde de heer J. Mutters Jr. het woord, en wees vooral op de wijze hoe, en waar de verlangde verzekering te sluiten. De spreker betoogde de wenschelijk, om andermaal op de zaak terug te komen en te raadplegen met statistiesche opgaven omtrent voorgekomen ongelukken, en voorts te zien of men niet goedkooper kon verzekeren dan bij de Eerste Nederlandsche Maatschappij, iets dat hem gebleken was wel mogelijk te zijn.

De verzekering bij die Maatschappij achtte de heer P. Kleiweg Dyserinck nog al duur, en meende dus ook een nader onderzoek te moeten aanbevelen.

De heer W. A. Tenckinck achtte de verzekering zooals die thans was geregeld en zooals kon blijken uit de bepalingen daaromtrent in de bestekken, stellig in strijd met de gekoesterde wenschen, en eene tegemoetkoming

van *f* 1000 voor de betrekkingen van een verongelukten werkman, niet veel beteekenend. Ook hij wenschte een nader onderzoek.

De heer Fol kwam er tegen op, dat de Gemeentebesturen voorschreven bij welke Maatschappij de werklieden, tijdelijk bij gemeentewerken in dienst, moesten verzekerd worden. Men kan de verplichting om te verzekeren eischen, maar niet de opgaaf waar dit te doen.

Dit beaamde de heer Tenckinck, en beval nog sterker een onderzoek aan, waartoe hij zich gaarne ter beschikking stelde.

De heer H. J. Geijl verdedigde de onderlinge verzekering door werkgevers, waarvan het groote voordeel dit was, dat nooit te veel zou worden betaald.

De heer J. G. Michielse achtte eveneens *f* 1000 voor een goeden werkman die niet meer in staat was te arbeiden, een aalmoes, en zou de premie verhoogd willen zien om later meer uit te kunnen betalen. Dit ook verdiende nadere overweging.

Als rapporteur deelde de heer Th. G. Schill mede, dat het prae-advies uit den aard der zaak slechts beschouwingen geeft over de rapporten der afdeelingen, en dat in het tweede gedeelte enkele wenken voorkomen; een statistiek zou zeer wenschelijk zijn, maar spreker had die nog nergens kunnen vinden.

Nog wees de heer Fol op de te wachten concurrentie die verbetering en goedkooper verzekering zou brengen, waarna de heer J. A. Mulock Houwer de *f* 1000 niet zoo onvoldoende noemde, met voorbeelden de rêden daarvan ophelderende; ten slotte juichte ook de heer D. E. C. Knuttel het denkbeeld toe om een Commissie te benoemen tot nader onderzoek.

De Voorzitter noemde het een gelukkig verschijnsel, dat de goede zaak zooveel sympathie bleek te ondervinden, maar toonde ook aan, dat men tot nu toe wel eenigszins eenzijdig was ingelicht. De heer Mutters had daarom wel gedaan op dit laatste te wijzen. Spreker stelde dan ook voor het Bestuur te machtigen om een Commissie te benoemen, met het mandaat om gegevens te verzamelen en een nader rapport op te maken, welk voorstel door de vergadering werd aangenomen.

Het prae-advies over vraag XI, betreffende den Prix de Rome, gaf eveneens aanleiding tot geanimeerde discussie. De heer Leliman begon daarmede en gaf den raad te zorgen, dat te Amsterdam eene Akademie voor Bouwkunst werd gesticht, en zich voorts rechtstreeks tot Z. M. den Koning te wenden om uitvoering van de Wet te vragen, waarbij ook aan bouwkunstenaars gelegenheid werd verschaft mede te dingen naar den Prix de Rome.

Te wachten tot de nieuwe Akademie er zoude zijn, zooals in de bedoeling lag van den heer Leliman, achtte de heer J. R. de Kruyff zeker niet wenschelijk; het was beter te blijven aandringen op uitvoering der wet. Het verslag van den Secretaris had voldoende aangetoond wat reeds was gedaan. De bezwaren die de Regeering scheen te hebben, kon men wel misschien raden, maar niet met zekerheid weten; wellicht waren zij gelegen in de moeielijkheid om eene commissie zamen te stellen voor het opmaken van een programma voor den wedstrijd en het beoordeelen van het geleverde werk. Voorstellen daaromtrent, zouden de Regeering wellicht kunnen helpen.

De Voorzitter deelde daarna mede, tot aanvulling van het genoemde verslag, dat in de vorige week nog een adres aan den Minister van Binnenl. Zaken was verzonden, naar aanleiding van het bericht van den vorigen Minister, dat de wet nimmer was uitgevoerd, omdat aan die uitvoëring bezwaren waren verbonden. In dit adres werd verzocht, óf wel een wedstrijd volgens de vigeerende Wet te doen plaats hebben, waaruit dan kon blijken of de nog nimmer geconstateerde bezwaren werkelijk bestonden, óf wel de Wet ten spoedigste te wijzigen om de bouwkunstenaars niet nog langer te laten wachten. Spreker geloofde intusschen, dat hoe meer de zaak in 't openbaar werd besproken, hoe meer ook de Regeering er toe zou komen de zaak eindelijk te regelen, en vroeg nog eenige ophelderingen over de bedoeling van den heer de Kruyff, over de door dezen genoemde Commissie.

De heer de Kruyff herhaalde daarop, dat hij het wenschelijk vond om na te gaan, op welke wijze een Commissie zou kunnen worden samengesteld voor het opmaken van een programma en voor de beoordeeling van den wedstrijd in de bouwkunst.

De heer Leliman had van plannen tot reorganisatie der Akademie gelezen, en meende daarin te zien, dat de concoursen voor bouwkunst wel zouden worden afgeschaft. Trouwens, hij verklaarde niet van concoursen te houden, maar raadde toch aan, werk te maken om toelagen voor verdienstelijke jonge mannen te verkrijgen.

Het openbaar maken der reeds verzonden adressen was volgens den heer Fol een middel om te verkrijgen wat men wenscht; zustervereenigingen zouden dan adhæsie aan die adressen moeten schenken. Dit middel zou ook goed zijn voor het prestige der Maatschappij.

Door den heer J. E. van der Pek werden eenige zinsneden voorgelezen uit het verslag der Akademie en aangetoond, dat waar de bouwkunstenaars om zoo te zeggen „snakken" naar een concours, er een was uitgeschreven voor schilders, waaraan door niemand werd deelgenomen. Spreker hoopte, dat „de pers" ter vergadering aanwezig, hiervan nota zou nemen, om het wereldkundig te maken.

Maar de Voorzitter achtte meerdere publiciteit vooralsnog niet gewenscht; hij beschouwde de zaak voorts in 't geheel niet als geëindigd.

Ten slotte werd dan ook het besluit genomen, nog te wachten tot nader licht over de voornemens van de Regeering zou zijn ontstoken.

De heer H. Wakkie stelde daarna voor op het besluit om te 's Hertogenbosch te vergaderen terug te komen, en te besluiten in September in Amsterdam bij elkaar te komen, wanneer namelijk dan nog de Tentoonstelling van veiligheid zoude geopend zijn. De vergadering vereenigde zich gaarne hier mede.

Op voorstel van het Bestuur werden ten slotte tot Eere-leden benoemd, de heeren Achille Hermant en Charles Barteaumieux, beiden architekten te Parijs, die in meer dan één opzicht als hoogst verdienstelijke mannen die benoeming verdienden.

Nogmaals bracht de Voorzitter dank aan de Afd. Amsterdam voor de verleende hulp en de schenking van een gasleiding aan de Permanente Tentoonstelling, waardoor eene uitbreiding ontstaan was die nog als een begin moest beschouwd worden, maar zeker meer zou opnemen. Bij deze woorden voegde spreker ook welgemeenden dank

aan de tentoonstellers, die reeds tegenwoordig waren, en aan de Imp. Cont. Gas Association voor hare hulp bij het tot stand komen der zaak.

Na de leden dank en een tot weêrziens in September te hebben toegeroepen, sloot de Voorzitter daarop de vergadering.

Bijna zestig leden begaven zich daarna ten 2 ure naar Edam en vervolgens naar Monnikendam. In eerstgenoemde plaats was de heer A. W. Reynders, Gemeente-architekt, een welkome gids, die de leden in de Groote Kerk rond geleidde, hen op alle bijzonderheden aandachtig maakte en de wetenswaardigheden daarvan mededeelde, en vervolgens een gedeelte naar 't stadhuis bracht om de teekeningen, in den afgeloopen cursus aan de Gemeente Teekenschool ververvaardigd, te gaan zien. De heer Paul Hermann, Directeur, ontving de bezoekers. Er viel waarlijk veel te loven; wat de bouwkunstige teekeningen betrof viel echter op te merken, dat de keuze van de geëxposeerde alleen scheen te zijn gevallen op details die een zuivere Rijks-Normaalschool-richting aangaven, terwijl toch niet mag worden verwacht, dat alleen in die richting wordt onderwezen.

Te Monnikendam was de heer A. van Leeuwen, Correspondent der Maatschappij aldaar, een geleider, wiens onvermoeidheid om allen behulpzaam te zijn, zeker nimmer heeft doen denken, dat hij een der oudste leden van onze Maatschappij is. Het stadhuis en de kerk met haar prachtig gesneden koorhek werden belangstellend bezichtigd, en ten 6 uur stonden de bezoekers, na eene wandeling door het stadje, bijna allen naar den klokketoren te turen, die met zijn welbekende faam en ruiterij, het uur van het middagmaal verkondigde.

Na den maaltijd, waaraan 43 leden deelnamen, en waarbij de Voorzitter in een toespraak de beide heeren van Leeuwen en Reynders hartelijk dank betuigde voor hun welwillend, leerzaam en hoogst aangenaam geleide, stoomden de bezoekers per extra-tram terug naar Amsterdam. Dat men zeer over den tocht voldaan was, bleek wel duidelijk uit de opgewekte stemming, vooral in den eersten waggon, waar een voortdurend va-et-vient, vrijwillig of door overmacht daartoe gedwongen, in vertikalen stand, of horizontale minder voor een goede digestie gewenschte ligging, niet weinig tot eene geanimeerde conversatie bijdroeg. Zonder aanzien des persoons, was het vervoer in den langen waggon, kosteloos, van het eene balkon naar het andere.

Het zou uw verslagger dan ook niet verwonderen, dat velen de reis nog wel wat hadden willen rekken, en dat de dag van dit uitstapje ongetwijfeld bij velen een aangename herinnering zal achterlaten.

BOEKBEOORDEELING.

STOOMWERKTUIGKUNDE, praktisch behandeld door G. J. MULDERS, Leeraar in de Stoomwerktuigkunde aan de Kweekschool voor de Zeevaart en aan de Zeevaartkundige School te Amsterdam.
Amsterdam, JOH. G. STEMLER CZN. — 6 Afleveringen, prijs kompleet *f* 6.—

Ieder werktuigkundige zal wel eens verlegen hebben gestaan wanneer hem gevraagd werd naar den titel van een geschikte handleiding voor hen die — zonder werktuigkundigen van beroep te worden — de stoommachine in haar verschillende vormen en détails wat verder willen bestudeeren dan 't uit het hoofdstuk „van de Warmte" in een of ander leerboek der Natuurkunde mogelijk is. Zelfs zonder de beperking dat uitdrukkelijk een *Nederlandsche* uitgaaf wordt verlangd, blijft 't bizonder moeielijk een eenigszins voldoend antwoord op bovenstaande vraag te geven. Wel bestaan er uitmuntend geïllustreerde standaardwerken in 't Engelsch, in 't Duitsch en in 't Fransch, maar die behandelen nagenoeg allen òf uitsluitend détails, òf — wanneer zij zoowel geheele werktuigen als hun onderdeelen geven — slechts een enkele hoofdgroep. Bovendien zijn zulke werken uit den aard der zaak vrij — of zéér — omvangrijk en daardoor kostbaar, zoodat geen er van in aanmerking komt om te worden gebezigd bij een meer beperkte studie.

De schrijver van bovengenoemde „Stoomwerktuigkunde" heeft zich ten doel gesteld in dit gemis te voorzien. Op 45 platen — met korte verklaring en beschrijving — geeft hij in projectie en in doorsnede de afbeelding van de voornaamste onderdeelen van stoomwerktuigen en van de hoofdtypen van geheele machines en ketels, *niet* als *voorbeelden om te worden nageteekend*, maar als *illustraties ten gebruike bij het onderwijs* in de kennis van het stoomwerktuig. Men vindt hier noch de natuurkundige verklaring van de werking der machine, noch constructie-regels *) of berekeningen; dit alles behoort elders t'huis en vordert een geheel andere wijze van behandelen. Maar wie aan een ambachts- of aan een avondteekenschool de stoomwerktuigkunde leert, heeft in dezen atlas een zeer bruikbare handleiding, de onderwijzer zoowel als de leerling vindt hierbij de mondelinge lessen onmisbare afbeeldingen van de te behandelen voorwerpen. Naar aanleiding van deze teekeningen kan de detailbouw besproken of de samenstelling van een grooter geheel worden duidelijk gemaakt en de werking er van verklaard, terwijl de leerling in 't bezit blijft van de illustratie door den onderwijzer gebruikt. Er behoeft dan niet zooveel te worden voorgeteekend op 't bord, en 't meestal vrij gebrekkige naschetsen — dat steeds de aandacht afleidt van de gegeven toelichtingen — kan grootendeels vervallen. Bovendien is de korte beschrijving een uitstekend hulpmiddel zoowel voor het aanleeren der technische benamingen als voor het „nazien" van het vroeger behandelde.

Ook de niet-werktuigkundige die voor 't akte-examen M_2 (Middelbaar onderwijs, Rechtlijnig teekenen) studeert, zal met vrucht gebruik kunnen maken van het hier verzamelde materiaal, dat hij anders uit verschillende, kostbaarder werken zou moeten bijeenzoeken. Evenmin als eenig ander boek, zal dit hem in staat stellen zonder leiding zich de noodige kennis eigen te maken, maar wel zal hij hiermede gemakkelijker zijn doel bereiken dan door 't lezen en bestudeeren van werken die — voor een geheel ander doel geschreven — voor hem somtijds te weinig, maar meestal veel te veel bevatten.

Het schijnt dus niet gewaagd te zijn den schrijver

*) Het behoeft wel niet gezegd te worden dat de bij Plaat I gegeven formules voor de afmetingen van Whitworth's en Sellers' schroefdraad zeer goed passen kunnen in het hier omschreven program. Zij zijn de uitdrukking van de twee meest verspreide *Conventies!* Niets meer.

en den uitgever het welslagen van hun onderneming te voorspellen, wanneer zij, hun programma getrouw blijvende, het werkje zorgvuldig inrichten naar de behoeften van hen voor wie 't bestemd is. En voor 't tegendeel bestaat geen vrees, daar de schrijver een werktuigkundige is die door zijn jarenlange praktijk voorzeker mag geacht worden een betrouwbare gids te zijn voor den leerling.

Amsterdam, Mei 1890. H.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 16 Mei. De voorzitter opende de vergadering en deelde mede, waarom deze vergadering niet in het Maatschappelijk gebouw werd gehouden, maar in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het was om de leden in de gelegenheid te stellen na afloop der vergadering een bezoek te brengen aan de restaurant van den heer J. C. van Laar in de Kalverstraat en de binnen ordonnatie in oogenschouw te nemen. Het nu gekozen vergaderlokaal is meer in de nabijheid gelegen.

Hierna werden de notulen gelezen en goedgekeurd.

Door den Voorzitter werd het in dit blad voorkomende Juryrapport voorgelezen en door de vergadering bekrachtigd, om aan de inzender onder het motto »Park" op de tweede prijsvraag, de geldelijke belooning van *f* 30,— toe te kennen.

Daarna werd door de Voorzitter een artikel voorgelezen, voorkomende in de *N. R. Courant* van 13 Maart 1890, dat zijn ontstaan te danken had aan het besluit der vergadering in zake de motie over het plan tot bebouwing der terreinen van de Holl. gasfabriek. Volgens dat artikel, waarin het besluit van de vergadering werd geprezen, resumeerde de Voorzitter, dat het optreden der afdeeling ten minste niet zonder eenige vrucht is geweest; hij hoopte dat er eenige beterschap zou komen als men maar steeds het gezegde toepaste: frappez fort, frappez toujours, frappez juste!

Tot afgevaardigden voor de Mei en September vergaderingen werden benoemd de heeren: N. M. Koning en J. E. van der Pek, die deze benoeming aanvaarden.

De Voorzitter deelde mede, dat men hoopte met de Mei-vergadering geheel gereed te zijn met de tentoonstelling van gastoestellen, die volgens zijn meening zeer zeker zal slagen.

Door den Voorzitter werd in deze laatste bijeenkomst van het saisoen nog de wensch geuit, dat het Bestuur meer zou worden gesteund door de leden; het Bestuur wil in het vervolg een vragenbus open stellen en hoopt, dat door de leden daarvan een druk gebruik zal worden gemaakt, ook om de zoo dagelijks voorkomende zaken op te lossen.

Door den heer J. H. Leliman werd de vraag gedaan of het Bestuur iets wist van de bebouwing van het terrein der Societeit de Hereeniging. Volgens hem zou daar hoogst waarschijnlijk weer een speculatieve bouw met al de leelijke gevolgen daaraan verbonden, geschieden. De Voorzitter zeide, dat aan het Bestuur daarvan nog niets bekend was, maar dat de zaak niet aan zijn aandacht zou ontgaan. Na nog enkele besprekingen werd door de heer Leliman het Bestuur bedankt voor de lust en opgewektheid waarmede het de vruchtbare wintercampagne had geleid; hiermede vereenigde zich de vergadering door applaus. Vervolgens werd onder dankzegging de vergadering door den Voorzitter gesloten.

De leden brachten daarna een bezoek aan de Restauratie van den heer J. C. van Laar.

De plannen van dit gebouw waren ontworpen door de architekten Th. G. Schill en D. H. Haverkamp, en door laatst genoemde werden de vakgenooten rondgeleid en de noodige inlichtingen gegeven, en in het bijzonder daarop gewezen, dat alles door Hollanders was vervaardigd of geleverd.

Men kan van alles wat men daar te zien kreeg zeggen, dat men verbaasd stond van de weelde in deze inrichting.

Door den Voorzitter werd den heer van Laar dank gezegd voor de beleefdheid waardoor hij de leden in de gelegenheid had gesteld zijn kostbare inrichting te doen bezichtigen, en den heer Haverkamp voor zijn gegeven inlichtingen.

PRIJSVRAGEN.

Aan het Bestuur der Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De ondergeteekenden, door u in de vergadering van 8 Nov. 1889 benoemd tot Juryleden over twee prijsvragen door uwe afdeeling uitgeschreven, hebben de eer u hier door hun rapport aan te bieden.

Tot hun leedwezen moeten zij melding maken van een zeer geringe deelname. Op de prijsvraag voor een Raadzaal-ameublement kwam geen enkel antwoord in; op de prijsvraag voor een ijzeren brugje in een park werd één antwoord ingezonden onder het motto: »Park", bestaande uit 3 teekeningen.

De jury is van meening, dat de middenpeiler groot nadeel aan het ontwerp doet. Een spanning van 8 M. geeft hiertoe geen aanleiding. Bovendien komen de afmetingen der verschillende constructiedeelen haar te zwaar voor.

Valt de moeite welke aan het teekenwerk besteed is te loven, toch zijn afwijkingen van het programma te constateeren, aangezien détails op ware grootte worden gevraagd en niet op een schaal van 1 à 5.

Ook is de jury van meening, dat de omgeving van het brugje alsmede de lucht niet tot de fraaiheid der teekening bijdragen en het beter ware geweest, wanneer deze entourage ware weggelaten.

Overwegende, dat het getuigschrift uwer afdeeling een te groote waarde bezit, stelt de jury u voor den ontwerper hiermede niet te bekronen, maar aan hem de geldelijke belooning door u vastgesteld uit te reiken voor de vele moeite, welke hij zich getroost heeft, en voor de verdiensten welke zijn werk bevat.

De Jury:
J. R. DE KRUYFF.
F. W. M. POGGENBEEK.
J. C. SPAKLER Jr.

Als vervaardiger van het plan, motto »'s Gravenhof", ingezonden als antwoord op de prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen en door de Gemeente aangekocht, heeft zich bekend gemaakt de heer J. A. Loran Tmzn. te Utrecht.

BERICHTEN.

Tot herstelling van de antieke Lekpoort, te Vianen, is bij Kon. besluit *f* 1000 van Rijkswege toegestaan.

Zeer nauwkeurige onderzoekingen naar den toestand van de Munsterkerk te Freiburg hebben doen zien, dat deze zeer dringende herstellingen vereischt, in hoofdzaak aan de torens en de pyramide van den hoofdtoren. De spits der pyramide moet weg gebroken en geheel vernieuwd worden, hetgeen 110.200 Mk. zal kosten. De verbeteringen aan de hoofdtoren zijn op 354.000 Mk. begroot, en de totale kosten zullen ongeveer 2,250.000 Mk. bedragen. Het geheel vrij maken van het koor door het amoveeren van verschillende huizen schijnt ook in 't vooruitzicht te zijn; de kosten daarvan zullen 360.000 Mk. bedragen.

De tijd voor uitvoering van deze genoemde werken wordt op 15 jaren berekend. De middelen voor uitvoering zullen door een loterij bijeen gebracht worden, waarvoor zich reeds een comité heeft gevormd.

Het onderzoek van het gebouw is geschied door verschillende vakgenooten uit Stuttgart, Karlsruhe, Berlijn en Weenen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

HILVERSUM 17 Mei 1890. Het bouwen van eene R. K. kerk met toren en pastorie, architekt Dr. P. J. H. Cuypers.

J. B. Smits te Nijmegen *f* 281.000; C. F. Eijkelen te Nijmegen *f* 280000; Wichers & Etmans te Lobith *f* 270.000; J. Bouman te IJsselstein *f* 270.000; F. Raaymakers te Nieuwer-Amstel *f* 268.400; C. van Straaten te Utrecht *f* 267.800; J. Rodenrijs te Schagen *f* 260.900; R. Perquin te Berkel *f* 260.500; Meijer & Kolewijk te Amsterdam *f* 258.000; L. de Rooij te Tilburg *f* 255.527; H. Hendriks te Oss *f* 254.000; H. J. van Damme te Amsterdam *f* 253.200; J. Bijlard te Hilversum *f* 252.300; B. J. Schalewijk te Hilversum *f* 245.000; J. Vlasman te Amsterdam *f* 244.276; E. Salzheer te Hilversum *f* 244.000; A. Leeuwens te Rijswijk *f* 240.750; J. Slenters te Haarlem *f* 236.557; A. van der Meer te Zevenbergen *f* 235.650; J. van Groenendael te Nieuwer-Amstel *f* 232.537.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6510 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

Verschenen: de eerste aflevering van:

STOOMWERKTUIGKUNDE

praktisch behandeld

DOOR

G. J. MULDERS,

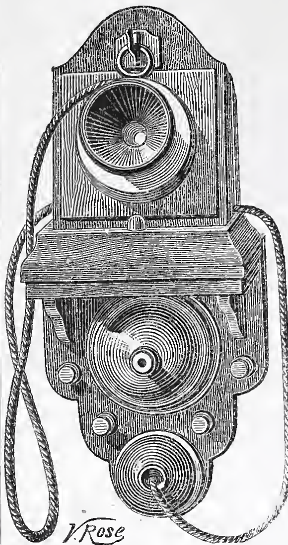
(Leeraar in de Stoomwerktuigkunde aan de KWEEKSCHOOL VOOR DE ZEEVAART en aan de ZEEVAARTKUNDIGE SCHOOL te Amsterdam.)

In 6 afleveringen, bevattende 45 platen m. beschrijving bij elke plaat, waarbij met de laatste aflevering wordt toegevoegd een **portefeuille** voor het geheele werk.

Bij inteekening, tot dat het werk compleet is **f 6.—**

Het werk compleet zijnde, wordt de prijs **f 7.50**

Men teekent in bij alle boekhandelaren of bij den uitgever JOH. G. STEMLER Cz., Amsterdam. 6511

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Kantoor: GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Marnixstraat 402, b./h. Leidscheplein.

MILDE's MICRO-TELEPHONEN

voor de telephonische gemeenschap in Werkplaatsen, Hôtels, Kantoren, Villa's enz. — Deze toestellen zijn bij lagen prijs zeer gevoelig, duurzaam en élégant.

CARE'S Luchtdruk-Waterreservoirs en

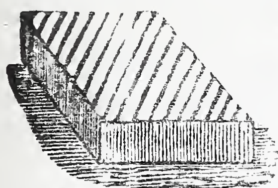
CHANOIT Reservoir Waterfilters met Luchtdruk,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen zooals Hôtels, Gestichten, Villa's enz., ter vervanging van de hoogwaterreservoirs. 6512

Referentiën van hier te lande uitgevoerde installaties worden op aanvragen verstrekt.

— **KELLEY's Geschilderd en Gebrand Glas.** —

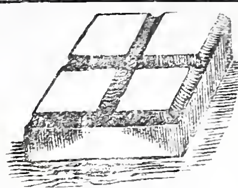
GEPLATINEERD- EN VENSTERGLAS.

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29

AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.

DAKPANNEN EN LEIEN.

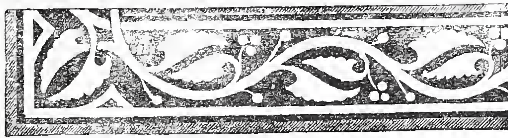
6513 Directe aanvoer VAN

Portland cement.

Merk: Knight Bevan & Sturge

Merk: Dijckerhoff & Söhne

DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche

Trottoir- Vloer- en Wandtegels,

in verschillende dessins

DAKPAPIER, ASPHALT

en verdere BOUWMATERIALEN.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6514

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6515

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

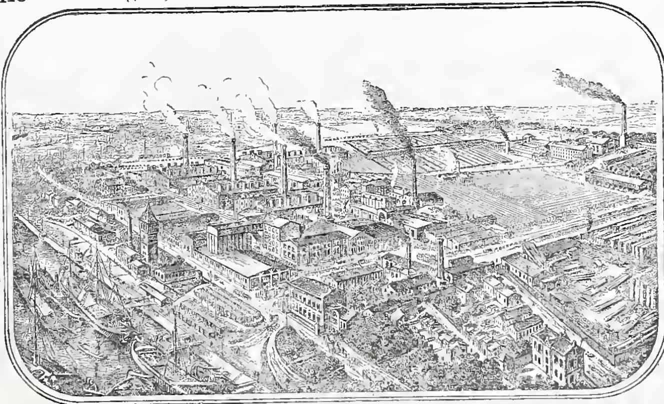

Düsseldorf, 1880. Gouden Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen

Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6516

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

TRADE MARK.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6517

6518 — **JAN VAN DER POT,** KATENDRECHT bij ROTTERDAM —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6495

(VERNIEUWINGSFONDS Staatsspoorwegen).

Op Dinsdag den 27sten Mei 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 144.

Levering van stalen tirefonds

(in vier perceelen).

De besteding geschiedt volgens Art. 18 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Mei 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en H. E. BEUNKE te *Breda* en zijn op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken).

UTRECHT, den 14den Mei 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6496

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 3den Juni 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 521.

Het verrichten van eenige herstellingen aan gebouwen en kunstwerken behoorende tot den Spoorweg LAGE-ZWALUWE-WAALWIJK.

Begrooting f 8810 —.

De besteding geschiedt volgens § 54 van het bestek.

Het bestek ligt van den 17den Mei 1890 ter lezing bij het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 23sten Mei 1890, ten 11 ure v. m.

UTRECHT, den 14den Mei 1890.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6497

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

AANBESTEDING. 6498

Op Maandag den 9en Juni 1890, des middags te *twaalf* ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar AANBESTEED worden:

Het bouwen van eene STADS-GEHOORZAAL met bijkomende werken.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage aan de *Stads-timmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens te 9 uur tot 's namiddags te 4 uur, en zijn aldaar à *f* 4.— (franco per post *f* 4.25) per stel verkrijgbaar.

Aanwijzing in loco (ingang Breestraat) op Maandag 2 Juni a. s., des namiddags te 2 ure.

Inlichtingen bij den Gemeente-Architect.

BOUWKUNDE en ORNEMENT.

De belangrijke verzameling ARCHITECTUUR nagelaten door Prof. J. A. ALBERDINGK THIJM, wordt Donderdag avond 29 Mei, verkocht door FRED: MULLER & C°., Doelenstraat 10, Amsterdam.

Te zien Dinsdag en Woensdag 27 en 28 Mei vóór 12 uur. 6499

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en **Cementtegels.**

Groote voorraden. 6500

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6501

NORD-OSTSEE-KANAL

Bau der Schleusenanlagen und des Binnenhafens bei Brunsbüttelhafen.

Die Erd-, Gründungs- und Maurerarbeiten verbunden mit theilweiser Lieferung der Materialien zur Herstellung der vorstehenden Anlagen sollen öffentlich *in einem Lose* verdungen werden.

Es umfassen die Leistungen namentlich

a) ARBEITEN.

1. 1087000 cbm. Erdaushub.
2. 1500 lfde m. Spundwand einzurammen.
3. 23000 stgde m. Rundpfähle einzurammen.
4. 1400 qm. Böhlenbelag aufzubringen.
5. 5000 m. Kantholz abzubinden.
6. 55600 cbm. Beton.
7. 94000 cbm. Mauerwerk.

b) LIEFERUNGEN.

8. 400 cbm. Kantholz.
9. 2570 cbm. Rundpfähle.
10. 8300 cbm. Werksteine.
11. 40000 cbm. Betonsteine.
12. 30000 cbm. Mauersand.
13. 14300 cbm. Kalk.
14. 22000 Kg. Eisen.

Die mit der Aufschrift: Angebot für den Bau der Schleusen bei Brunsbüttelhafen" versehenen und versiegelten Angebote sind bis zu dem auf

den 16 Juni d. J. Mittags 12 Uhr

anberaumten Termin dem unterzeichneten Bauambt postfrei einzureichen.

Zeichnungen, Verdingungsanschläge und Bedingungen können in den Geschäftsräumen desselben wahrend der Dienststunden eingesehen und auch gegen postfrei Einsendung von 12 M. (nicht in Briefmarken) von dort bezogen werden.

Zuschlagsfrist 4 Wochen.

Brunsbüttelhafen, den 14 Mai 1890.

KAISERLICHE KANAL-KOMMISSION

Bauamt I. 6502

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6503 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

Panama-Kanaal.

Het rapport der technische Commissie, omtrent **de afwerking van het Kanaal** wordt in extenso opgenomen in *De Kapitalist, Dagelijksch Beursblad.* De drie bladen het geheele rapport bevattende, zijn voor 30 cent, en eene kaart groot 75 X 15 het lengte-profil voorstellende van het Kanaal (met aanwijzing van de grondsoorten) en van de tot heden daaraan verrichte werkzaamheden, is à 10 cent verkrijgbaar aan het Bureau Ged. Voorburgwal 101, Amsterdam. 6504

AANBESTEDING 6504

van het bouwen van een KAAS- en ROOMBOTERFABRIEK in de nabijheid van Maarssen,

op Maandag 9 Juni e. k., 's namiddags 2 uur, in het Hotel »LA STATION" van den Heer H. DE JONG te Utrecht.

Het bestek met volledig stel van 5 teekeningen liggen na 28 Mei e. k. aldaar en bij de WED. MEIJER in de »NIEUWE DOELEN" te *Sneek* ter visie en zijn verkrijgbaar tegen toezending van *f* 2.50 bij den Architect A. BREUNISSEN TROOST te *Sneek.*

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6506

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer **gemakkelijk en eenvoudig** kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het **op peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

31 MEI 1890

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Maatschappelijk Gebouw worden tentoongesteld: Eenige teekeningen, ingezonden voor de jaarlijksche tentoonstelling van bouwkunst, de ontwerpen, ingekomen op de prijsvragen door de Maatschappij uitgeschreven in 1889, het ontwerp ingezonden in antwoord op eene prijsvraag der Afdeeling Amsterdam, en de plattegronden, de perspectiefteekening en een detailteekening van die ontwerpen voor een Raadhuis te Zutphen, die in het rapport der Jury zijn besproken geworden.

BEPROEVING VAN PORTLAND-CEMENT.

Betrekkelijk dit onderwerp vond men in de vragenbus der vereeniging Bouwkunst en Vriendschap alhier, het navolgende.

„In het Bouwkundig Weekblad werd een scherpe strijd gevoerd over resultaten verkregen bij het beproeven van een zelfde cement, terwijl beide partijen beweren de beproeving te hebben geleid, geheel volgens de voorschriften der Duitsche Normen.

Daar het mij bekend is dat sommige proefnemers in plaats van hagel, water of zand gebruiken ter belasting, zoo kwamen de volgende vragen in mij op.

1°. Is het mogelijk dat de verschillende wijzen van belasting oorzaak zijn van de verschillende uitkomsten?

2°. Is er in de Duitsche normen eene bepaalde breekmethode voorgeschreven, en

3°. Is de water of zandbelasting boven de hagelbelasting te verkiezen."

Deze vragen, ter beantwoording in mijne handen gesteld, schijnen mij belangrijk genoeg om er in ruimer kring de aandacht van vakmannen en specialiteiten op te vestigen; van vakmannen voornamelijk, om kennis te nemen van de resultaten van onderstaand door mij geleid onderzoek, van specialiteiten, om hen aan te moedigen tot meer en nauwkeuriger proeven, en daarmede opnieuw het algemeen te dienen.

Op grond mijner ervaring bij het beproeven van ijzer op trekvastheid meende ik reeds dadelijk met zekerheid te mogen verklaren, dat een verschil te wachten was, en dat de vastheid minder zou schijnen naar gelang de belasting langzamer toenam.

Immers, wil men de absolute vastheid leeren kennen dan moet eene aangebrachte belasting niet worden verhoogd, vóór dat de daaraan evenredige uitrekking haar maximum heeft bereikt, m. a. w. alvorens de moleculaire-cohesie-krachten, met de aangewende trekkracht in evenwicht zijn.

Hoe snel men zich die uitrekking denke, er is, en vooral bij sterke spanning, een zekeren tijd — bij ijzer van 3 tot 15 minuten — noodig, alvorens eene standvastige waarde, dus evenwicht tusschen de in- en uitwendigen krachten, is verkregen.

Wordt nu van dezen regel afgeweken, door eene eenparige vermeerdering van belasting aan te wenden en de tijd tot herstelling van het evenwicht tusschen de in- en uitwendige krachten te veronachtzamen, dan zal er van af het oogenblik waarop eene belasting overeenkomstig de absolute vastheid wordt aangebracht, tot het oogenblik dat het proefstuk is gebroken, eene zekere overbelasting plaats hebben, welke te grooter zal zijn naar gelang de belasting sneller toeneemt.

Overtuigd van de wenschelijkheid om die verschillen onder

cijfers te brengen, besloot ik tot proefneming over te gaan.

Daarom liet ik door een ervaren persoon en geheel naar de voorschriften, met gebruikmaking van Dr. Böhme's slagtoestel, proefblokjes gereedmaken, en wel:

de eerste partij, 14 blokjes, met 8 pCt. water,
„ tweede „ 10 „ „ 8 „ „
„ derde „ 10 „ „ 10 „ „

Bij de proefneming, na 28 dagen, gebruikte ik een trektoestel van Michaëlis, een automatischen hagelstorter welke vrij nauwkeurig 100 gram hagel per seconde doorlaat, en een uit een reservoir afgeleide waterstraal, welke achtereenvolgens, zoo na mogelijk, op 22, 24 en 12.5 gram aanvoer per seconde, werd gesteld.

De uitkomst was als volgt:

EERSTE PARTIJ.

Eerste belasting 325 gram; eenparige vermeerdering per seconde 100 gram		Eerste belasting 400 gram; eenparige vermeerdering per seconde 22 gram.	
Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM² der doorsnede in KG.	Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM² der doorsnede in KG.
19	22.00	52	15.50
13.5	17.00	54	16.00
18.5	21.60	60	17.50
18	21.00	46	14.50
14.5	18.40	50	15.00
18	21.00	52	15.50
13	16.50	57	16.50
114.5	137.50	371.	110.50
7	7	7	7
gem. 16.3	gem. 19.64	gem. 53.—	gem. 15.8

TWEEDE PARTIJ.

Eerste belasting 325 gram; eenparige vermeerdering per seconde 100 gram.		Eerste belasting 400 gram; eenparige vermeerdering per seconde 24 gram.	
Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM² der doorsnede in KG.	Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM² der doorsnede in KG.
15.5	19.00	52	16.50
16	19.00	56	17.50
14	17.50	42	14.00
16	19.00	60	18.00
17	20.50	48	15.50
78.5	95.00	258	81.50
5	5	5	5
gem. 15.7	gem. 19.00	gem. 51.6	gem. 16.3

DERDE PARTIJ.

Eerste belasting 325 gram; eenparige vermeerdering per seconde 100 gram.		Eerste belasting 400 gram; eenparige vermeerdering per seconde 12.5 gram.	
Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM² der doorsnede in KG.	Duur van de afscheuring in seconden.	Belasting per cM². der doorsnede in KG.
12.5	15.75	61	11.60
13.5	16.75	62	11.75
15.5	18.50	102	16.75
12.5	15.75	95	15.90
18.0	21.00	90.5	15.30
72.0	87.75	410.5	71.30
5	5	5	5
gem. 14.4	gem. 17.55	gem. 82.1	gem. 14.26

Hiermede meen ik nu te hebben aangetoond:

a. dat de eerste der gestelde vragen bevestigend moet beantwoord worden;

b. dat er bij eene langzamer vermeerdering van belasting dan 100 gram per seconde, aanmerkelijk lager cijfers voor trekvastheid verkregen worden;

c. dat er bij ruimer gebruik van water, voor de bereiding der proefstukjes, mede een lager cijfer voor de trekvastheid wordt verkregen;

d. dat er een gem. verschil van 3.27 KG. per cM². in de voorwaardelijke trekvastheid wordt opgemerkt, als men de eenparige vermeerdering van belasting van 100 gram per seconde op gem. 23 gram terug brengt, en

e. dat de eenparige vermeerdering van belasting, van gem. 23 gram per seconde, teruggebracht tot 12.5 gram per seconde, de voorwaardelijke trekvastheid niet noemenswaard doet verminderen.

Lezen wij thans in antwoord op de 2e vraag, wat er in de Duitsche Normen, vastgesteld bij beschikking van den Minister van openbare werken in Pruissen dd. 28 Juli 1887, aangaande de beproeving is voorgeschreven.

(Zie de vertalingen in „De Ingenieur" N°. 36 en „De Ambachtsman" N°. 13 van 1887.)

Er staat:

„Aangezien de *duur* van de afscheuring van invloed is op het resultaat, moet bij de trekproeven de vermeerdering der belasting op 100 gram per seconde geregeld worden."

Het blijkt uit deze redactie duidelijk, dat het boven aangetoonde verschil voorzien is geworden en een eventueele fout feitelijk is voorkomen; de *ervaring* leert, dat velen de aangehaalde bepaling niet genoeg doorzien en haar eenvoudig veronachtzamen.

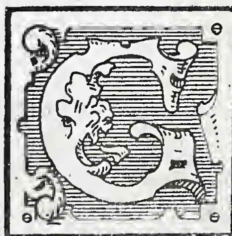
De derde vraag meen ik zoo op te moeten vatten, dat men wil weten of het niet verkieselijk is, met minder dan de in de Normen bepaalde 100 gram per seconde, de belasting te vermeerderen; immers, zoolang de toename der belasting 100 gram per seconde bedraagt, is het voor het resultaat onverschillig of men hagel, zand, water of rijst, of wat dan ook gebruikt.

Hoowel ik voor een stellig antwoord op deze vraag uitvoeriger proefnemingen noodzakelijk acht, meen ik in het onder *d* en *e* op de eerste vraag aangevoerde, voldoenden grond te hebben om elke eenparig toenemende belasting *minder* dan 100 gram per seconde, boven deze te verkiezen.

Bracht men die belasting terug tot *hoogstens* 20 gram per seconde, dan zou het, naar mijn vermoeden, voor de uitkomst vrij wel onverschillig zijn, hoeveel ook, men beneden dat maximum zou blijven.

Rotterdam, Mei 1890. C. J. STRUIJK.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

aarne zou ik dit verslag hebben aangevangen met de mededeeling, dat een der Amsterdamsche hangende vraagstukken eene oplossing nabij was, en dus alle kans bestond een nieuwen *Schouwburg op het Leidsche Plein* te zien verrijzen. Dat genoegen is mij evenwel ontzegd, omdat de gegoede burgerij niet vol-

doende heeft deelgenomen in de leening van 9 ton, die noodig was. „Men" zegt — 't is Pinksterfeest —, dat op 19 Mei, de fatale termijn, nog niet voor de helft aan aandeelen was genomen, en dat de commissie nog beraadslaagt. De oorzaak daarvan is niet verre te zoeken: men vroeg geld, maar niemand wist wat men daarvoor zou krijgen, en vele trokken het voldoende van de grootte der beschikbare plaatsruimte in twijfel. Indien eenigszins met teekeningen ware opgehelderd welke vooruitzichten bestonden, dan zou het resultaat, ik ben daar zeker van, gunstiger zijn geweest. Daarbij komt nog, dat bij het eensdeels verblijdende maar voor velen als uit de lucht vallende bericht over het volteekenen van het waarborg-kapitaal van één ton tevens bekend werd, dat de heeren die zoo stilletjes geteekend hadden, meteen al een vaste plaats in den schouwburg in hope hebben. Ben ik wel ingelicht, dan zou ook al aangewezen zijn wie den schouwburg zal bouwen; dit is een partikulier Amsterdamsch architekt, zoodat het werk dus niet volgens de eerste mededeelingen aan de Stads-architekten zou worden opgedragen. Trouwens „men" zegt in deze dagen — Pinkster twee —, dat de Stads-architekten de heeren B. de Greef, en W. Springer, de eerste wegens gevorderden leeftijd, de andere wegens ongesteldheid, hun voornemen om in ruste te gaan, hebben aangekondigd.

Indien de muze der tooneelspeelkunst nog eenige vermogenden kan diets maken, dat zij iets van hun overvloed moeten afzonderen ten bate van de traditie „op het Leidsche Plein", dan mag juffrouw praktijk wel met haar mede gaan, om, naar veler wensch, de mogelijkheid te betoogen, dat op de oude plaats een schouwburg, niet te groot en niet te klein, kan staan. Kan laatstgenoemde dat met haar geweten niet overeen brengen, dan zal er zeker niets tegen zijn op de assche dier traditie een museum te bouwen voor moderne kunst en kunstnijverheid, een instelling die in de hoofdstad des Rijks hoog noodig is. De plaats zou uitstekend zijn. Voor den schouwburg is dan wel een terrein te vinden, b.v. achter het museum, waar nog ruimte genoeg is. De verwijderde ligging kan geen bezwaar zijn, wanneer slechts voor goede toegangswegen zorg wordt gedragen.

Intusschen blijft dit op den voorgrond staan: het Leidsche Plein heeft een monumentaal gebouw noodig. Wanneer heeren speculatie-bouwers op de thans ledige plaats gaan zitten, wee! wee! dan dat plein. Er staat nu al veel te veel Pfuscherei, die het wel der moeite waard doet zijn een klein prijsvraagje uit te schrijven voor een fraaie restauratie van het plein, zoodra de vraag beslist is: Schouwburg of Museum? Zij die dan mede willen werken aan de oplossing geef ik den welgemeenden raad, vooraf een kijkje te gaan nemen in eenige buitenlandsche steden, waar in den laatsten tijd uitbreidingen plaats hadden, en voorts het ovale grasveldje met eenige bloemperkjes en een stuk of negen wit geschilderde tobben met teringachtige exotische planten — deze stoffage zal met het mooie weêr wel weder spoedig komen — in de restauratie van het plein te begrijpen.

Een der groote vraagstukken te Berlijn, het *gedenkteeken voor keizer Willem I* is, om 't zoo maar te zeggen, al van 't bouwkunstig tapijt, tot ... ja, zeker niet tot vreugde der Duitsche architekten. Het is bekend, dat onder bescherming van de regeering eene geldloterij wordt gehouden, waarvan de winst het middel aan de hand geeft om de gebouwen die gedeeltelijk de Schlossfreitheit innemen, af te breken. Het toekomstige plein kan in den loop van 1891 zijn nieuwen vorm hebben aangenomen.

In aanmerking genomen hetgeen reeds vroeger in dit blad werd medegedeeld, kan thans volstaan worden met het volgende, aan de D. Bauz. van 7 Mei ontleend. Onder voorzitterschap van den keizer werd in de zitting van den kroonraad op 19 April ook het gedenkteeken behandeld. Men behoeft nu geen profeet te zijn om zich een denkbeeld te vormen van de in het verschiet zijnde gebeurlijkheden. Wat al sedert lang verondersteld werd, namelijk dat van de uitvoering van een der bekroonde architectonische ontwerpen niets komen zal, is even zeker, als dat Prof. Reinhold Begas en misschien andere beeldhouwers, aan een ontwerp voor een gewoon ruiterstandbeeld arbeiden. Dat hem of hen echter een bepaalde opdracht zou zijn gegeven, kan echter nog niet waar zijn. Evenmin is aan te nemen dat men eenvoudiglijk alle vroegere besluiten van Bondsraad en Rijksdag zal ter zijde schuiven en in plaats van een Duitsch nationaal gedenkteeken, een monument zal oprichten, alleen uit staatsmiddelen. Waarschijnlijk is het echter, dat aan den Rijksdag het voorstel zal gedaan worden een ruiterstandbeeld te stichten, omdat de bekende prijsvraag heeft bewezen, dat in Berlijn geen geschikte gelegenheid bestaat tot plaatsing van een architectonisch opgevat gedenkteeken. Het blad noemt de aanneming van een dergelijk voorstel, ook met het oog op de weinige daaruit voor den staat voortvloeiende kosten, zeer waarschijnlijk, en gelooft dat de bouwkunstenaars, niettegenstaande deze ontnuchtering, toch met vreugde een gewoon standbeeld zullen zien verrijzen, mits het goed zij, en in elk geval beter dan het model waarmede Prof. Begas aan den wedstrijd deelnam, want dit werd algemeen veroordeeld, door kunstenaars en leeken.

Het Wochenblatt für Baukunde zegt gehoord te hebben, dat nog 68.000 Mk. over zijn om een engeren wedstrijd voor een ruiterbeeld uit te schrijven. Zeer te recht merkt dat blad echter op, dat het niet duidelijk is waartoe die engere wedstrijd noodig is; men zou immers een aantal uitstekende mannen de moeite kunnen besparen om als prijsrechters op te treden naar wie toch niet geluisterd wordt, en men zou groote kunstenaars ontheffen van het leveren van arbeid, dat zonder eenig gevolg zal zijn tegenover het twijfelachtige werk van een zekeren meester, wiens „gedenkteeken" in den eersten wedstrijd tot de zwakste opvattingen behoorde. Dit laatste, aan 't adres van prof. Begas, de uitverkorene des Keizers.

Een ieder zal met mij de autocratische handelwijze betreuren, waardoor de beste der Duitsche kunstbroeders, die zulk schitterend werk in den wedstrijd van 't vorige jaar gaven, buiten het kamp worden gezet.

Beter van stapel, beter dan men had kunnen verwachten, loopt de bouw van het *Paleis voor Justitie* te München, Reeds twee jaar geleden werd door Prof. Fr. Thiersch een ontwerp daarvoor gemaakt, dat echter wegens de groote kosten niet door de regeering werd aangenomen. Uit lokale bladen vernemen wij nu, dat in het laatst van April een tweede ontwerp van den zelfden meester in behandeling is geweest bij de kamer van afgevaardigden, en de architekt het voorrecht had zijn ontwerp persoonlijk voor de regeering te mogen verdedigen. Het te bebouwen grondvlak is lang 137.4 M., breed 81.3 M.

en hoog, van af de bevloering ter rez-de-chaussée tot den bovenkant der kroonlijst, 24.7 M. De kosten worden geraamd op 30 Mk. per M^3. Ter vergelijking gaf de ontwerper eenige prijzen, die belangrijk genoeg zijn om hier te worden medegedeeld.

	Lengte.	Breedte.	Hoogte.	
Paleis van Justitie te München.	137.4 M.	81.3 M.	24.7 M.	*f* 3.300.000
„ „ „ „ Weenen.	110. „	80. „	25. „	„ 3.450.000
Gebouw v. d. Rijksd te Leipzig.	122. „	74.22 „	18. „	„ 3.600.000
„ „ „ „ Berlijn.	136. „	93. „	22. „	„ 21.000.000
Paleis van Justitie te Brussel.	161. „	133. „	34. „	„ 19 200.000
„ „ „ „ Rome.	180. „	155. „	36. „	„ 10.350.000

Men ziet hieruit, dat de kosten voor het gebouw te München op verre na niet vergeleken kunnen worden met die van de drie laatste gebouwen; maar ook tegenover de beide nieuwe bouwwerken in Weenen en Leipzig is dat voor München veel goedkooper. Waar voor Leipzig de prijs per M^3 *f* 26.76 is, wordt die voor München *f* 18 berekend.

Het ontwerp van voor twee jaren was 1 8 millioen Mk. hooger, wegens het ruimer gebruik van natuurlijken steen, ook in het inwendige. In de kamer ging nu nog een stem op, om voor de gevels van het gebouw geen groefsteen te gebruiken. Maar de architekt verdedigde dien uit een oogpunt van soliditeit. Wil men surrogaten, dan vermeerderen met deze de onderhoudskosten die voor een dergelijk gebouw zoo hoog zijn, dat uit deze gekapitaliseerde kosten een gevel van natuurlijke steenen na 30 jaren betaald is. Het is ook op dezen grond, dat men, door de ondervinding wijzer geworden, bij degelijken huisbouw natuurlijken steen gebruikt. De kamer heeft zich intusschen laten overtuigen, en eene som van 5.990.000 Mk. voor den bouw beschikbaar gesteld, die nu uitgevoerd zal worden volgens den wensch van den ontwerper, alzoo ook met ijzeren balken voor de bevloering, die eveneens niet dadelijk genade vonden in de oogen der heeren afgevaardigden. De prijs per M^3. wordt daardoor een weinig hooger, namelijk *f* 19.60.

Het eindbesluit der Kamer valt, eerlijk gezegd, nog al mede, in aanmerking genomen dat onder de Beyersche afgevaardigden zich niet één technicus of bouwkunstenaar bevindt.

Dikwijls getuigen dan ook Staatsbesluiten van weinig waardeering van techniek, of genegenheid om in bouwkunstige scheppingen iets meer te zien dan hetgeen de eerste de beste uit zijn mouw kan schudden. De moeite en de studie die noodig zijn om als bouwkunstenaar iets draaglijks te kunnen voortbrengen, worden over 't hoofd gezien, en in sommige staten is niet het minste teeken waar te nemen om iets tot verheffing der kunst te doen. Een dergelijke toestand heeft het bestuur van het instituut van architekten te New-York genoopt in ronde woorden bij de wetgevende macht van den staat New-York te protesteeren tegen de voorgenomen benoeming van een *Staats-architekt*, belast met het ontwerpen van alle Staats-gebouwen, tegen een jaargeld van *f* 25.000. Indien, zegt de Semaine des Constructeurs over dit besluit, de noodzakelijkheid om partijgenoten te beloonen niet alles duidelijk maakte, zou men moeielijk zich kunnen voorstellen hoe een dergelijk besluit in het brein van wetgevers heeft kunnen rijpen. Eenige motieven van het protest zijn belangrijk genoeg om te worden medegedeeld. Het instituut geeft o.a. de volgende: 1° het scheppen van alle bouwwerken van den staat zal in handen komen van iemand, gewoonlijk gekozen om andere redenen dan zijn estetische en technische kennis; 2° het volk heeft het recht waardig door zijne monumenten vertegenwoordigd te worden, en het kan niet anders, als het slechts door één man wordt vertegenwoordigd, dat deze gekozen is om politieke of andere redenen; 3° het volk zal door de wet verstoken worden van de diensten der beste architekten, zonder genoegzame vergoeding voor dat verlies; 4° de wet ontneemt aan de architekten de belooning die hun verdiensten medebrengen. De overige redenen zijn van geheel lokalen aard, de vier genoemde vrij algemeen geldend. De New-Yorksche vereeniging stelt daarom voor de wet niet aan te nemen, maar eene commissie in het leven te roepen tot het geven van bouwkunstige adviezen, bestaande uit drie architekten en twee vertegenwoordigers van den staat, allen voor hunne diensten te bezoldigen, alzoo een dergelijke commissie als voor de staats-werken in Frankrijk bestaat. Voor het ontwerpen van openbare gebouwen zouden dan prijsvragen uitgeschreven, en het bekroonde ontwerp aan de commissie ter beoordeeling toegezonden moeten worden.

Hoe goed zou de bouwkunst daarmede gebaat zijn, en hoe zeer zou menig talent zich daardoor kunnen onderscheiden en bekend maken!

Voor een ingenieur bestaat daarvoor binnen kort eenige kans. Zijn naam kan van nog hooger tinnen met waardeering worden uitgesproken, dan die van Eiffel, want behalve New-York of Chicago, zal waarschijnlijk ook Londen binnen kort een hoogen *ijzeren torenbouw* hebben. Een comite voor de oprichting daarvan heeft een prijsvraag uitgeschreven voor het verzamelen van ontwerpen, die met den Eiffeltoren geen gelijkenis mogen hebben; er werden prijzen van ongeveer 500 en 250 P. St. uitgeloofd. De ruim 86 ingezonden antwoorden zijn thans te London ter bezichtiging gesteld, en verschillende periodieke werken geven van een aantal der beste eene voorstelling; daaronder is er een van 2007 voet hoog, die op den Eiffeltoren als op zijn zoontje neerziet. Geen van die ontwerpen is echter geheel bevredigend. Bij de 86 stuks zijn een aantal Eiffels met 3 tot 12 pooten. Men ziet à jour gewerkte kaasstolpen, teleskopen, 630 M. lange schroeven staande in een opengewerkte moer van ± 160 M. hoog, gothische torenspitsen op een stellaadje met 4 pooten en wat al niet meer. Een grappenmaker heeft zelfs een toren op rolletjes voorgesteld. Er is ernst en kortswijl, torens voor alle smaken, en voor alle doeleinden. Een er van is ingericht voor schouwburgzalen, hotels en etage-woningen, en zou misschien in Londen wel bewoners vinden; want men neemt het daar zoo nauw niet met de meer of minder hooge ligging zelfs van wat men bij ons een onderste bovenhuis gelieft te noemen, wellicht om boven alle mist en rook zijn neus in reiner lucht te gast te kunnen doen gaan. Anderen stellen een toren van graniet voor, hoog 700 M., of de nabootsing in ijzer van een der Londonsche torenspitsen, of een kolossalen scheepsmast met al zijn touwwerk. Vergelijkt men die ontwerpen met Eiffel's schepping, dan kan het oordeel niet twijfelachtig zijn: hommage à Eiffel et Sauvestre! De laatste wordt altijd vergeten te noemen als architekt van den toren. Het Engelsche blad The Architect laat zich nog al spottend uit over de ontwerpen, en in ietwat gelijken zin schrijft een Engelsch architekt er over in de Construction

Moderne. Zij betreuren, dat de ontwerpen van zoo weinig smaak getuigen.

Het is nog niet zeker waar in 1893 de *Amerikaansche tentoonstelling* zal gehouden worden, in New-York of in Chicago; maar wel is reeds uitgemaakt, dat ook daar een hooge toren als magneet op de bezoekers zal werken. Als een great attraction werd o.a. voorgesteld een ijzeren toren, op een voetstuk met vier pooten als kussenblok, die om een horizontale as kan draaien. In den top is een platform als schaal opgehangen. Men stapt er van het tentoonstellingsterrein in, en de toren wordt langzaam van den liggenden stand in den vertikalen gebracht, terwijl het platform steeds horizontaal blijft. Men beschouwt dit voorstel ter plaatse als ingenious, curious, maar niet serious.

Meerdere aandacht, vooral in de toekomst en de gevolgen, verdient een bericht uit London, namelijk dat van de samenstelling van een commissie op last der Engelsche Koningin, met de opdracht, om een rapport uit te brengen over de *Abbey van Westminster*, 1° met het oog op de gelegenheid die dit monument aanbiedt om te voorzien in het begraven of het op andere wijze gedenken van groote persoonlijkheden, zoo als dit sinds vele eeuwen gebruikelijk was, en 2°. om de mogelijkheid aan te toonen, met aangifte van de wijze hoedanig, om een nieuwe gelegenheid te stichten bij de kerk zelve, of elders, voor het plaatsen van gedenkteekenen gewijd aan de nagedachtenis van afgestorvenen. De benoeming dezer commissie, waarin o.a. de bekende architekt Alfred Waterhouse zitting heeft, was al sedert langen tijd als een noodzakelijkheid beschouwd, omdat wegens gebrek aan ruimte het beroemde kerkgebouw niet langer als het blijvende campo santo der Engelsche natie kon worden beschouwd.

Het werk van eene andere commissie, die te beslissen had over de restauratie en vrijlegging van den *Dom te Freiburg*, is in een der laatste nummers van de D. Bauzeitung opgenomen. De commissie, bestaande uit de heeren F. Adler, geheim opperbouwraad, F. J. Denzinger, Kon. Beijersch opperbouwraad, Dr. J. Durm, J. v. Egle en Fr. von Schmidt, dombouwmeester uit Weenen, stelde haar advies in Sept. 1889 op, in antwoord op een aantal haar voorgelegde vragen. Gelukkig blijkt uit dit stuk, dat de toestand van het monument niet zoo hopeloos is als een paar jaren geleden in eenige Nederlandsche bladen werd beweerd. Het is immers gebleken, dat de toestand van den westelijken toren volstrekt geen zorgen wettigt, wel die van de spits, die tot 15 M. van af den top volledig hersteld moet worden, zoowel dus de à jour gewerkte steenen bekleedingsplaten als het ijzeren ribwerk, dat die platen inwendig verankert. Het inwendig door trappen toegankelijk maken van de spits raadt de commissie af; zij kan zich echter wel vereenigen met het aanbrengen van een groot aantal stijgijzers aan de buitenzijde, ten behoeve der werklieden bij mogelijke herstellingswerken. Het muurwerk van de kerk geeft voorts niet de minste aanleiding tot ongerustheid. De bekapping der zijschepen is betrekkelijk nog nieuw, en evenals die van het middenschip uit hout geconstrueerd. Een mogelijk uitbarstende brand zou echter aan den toren geen schade kunnen berokkenen. Een verandering in ijzerconstructie acht de commissie wenschelijk, terwijl een dakbedekking van koper wordt aanbevolen. Wordt echter de houten bekapping behouden, dan verdient het aanbeveling om stemmig gekleurde tegels is passende grootte en combinatie voor dakbedekking te gebruiken. Mettlacher tegels, in bronskleur die niet in strijd met de steenkleur komt, zijn het beste, daar verglaasde tegels niet duurzaam genoeg zullen zijn. Een dakkam van het zelfde materiaal is noodig, omdat daar waar de kleur ophoudt, de plastische vorm een aanvang neemt. Het dak van het koor moet op de zelfde wijze behandeld worden als de daken van het schip en de zijbeuken, en in elk geval de gevel die het eerstgenoemde dak van dat van het schip afscheidt, architectonisch worden uitgewerkt. De dakvensters moeten reeds nu, maar in elk geval (bij een wijziging van dakbedekking, met gevlochten ijzerwerk tegen brandgevaar van buiten beveiligd, en de toegangen tot de kapruimte brandvrij gemaakt worden. Groot gevaar bieden de houten binnenromp van den westelijken toren, de zware houten klokkenstoel en de torenwachterswoning. Hoewel de dakstoel nog behouden zou kunnen worden, moet de klokkenstoel zoo spoedig mogelijk door een ijzeren vervangen worden. De oude stoel heeft historische en archeologische waarde, waarom aanbevolen wordt dit werkstuk in een museum te bewaren, evenals de kruisbloem van den toren, die bij de herstelling geheel vernieuwd moet worden. Bij een brand in den toren, zouden de ijzeren banden en ankers, die in de constructie hier een zeer groote rol spelen, door de uitzetting een geheele vernieling van het metselwerk ten gevolge hebben. Het rapport vermeldt vervolgens de herstellingen aan de beide kleine torens en komt tot het besluit, dat de koorzijde geen ingrijpende werken vereischt; alleen ontbrekende, te veel verweerde, of in lateren tijd uit niet passend materiaal herstelde decoratieve onderdeelen, moeten in behoorlijke vormen en van rooden zandsteen op nieuw worden geplaatst. De voor veertig jaren in slechte vormen herstelde pijlers knnnen later, als dit noodig blijkt, door betere in oorspronkelijke vormen worden hersteld. Al de aanbevolen werken begroot de commissie, met alle bijkomende kosten, b. v. voor personeel, nieuwe gebrande glazen enz., op 1¾ millioen Mk. en zij beveelt als leider bij de uitvoering aan, den heer Bär, opzichter van het aartsbisdom. Na die herstelling, die 15 jaren tijds zal eischen, wordt het jaarlijksch onderhoud geraamd op 10 à 12.000 Mk. Ten slotte beveelt de commissie de afbraak aan van eenige huizen aan de oostzijde, die hinderlijk zijn voor een vrij uitzicht op het koor.

De kosten voor herstelling en vrijlegging te samen zullen 2¼ millioen Mk. bedragen, een bedrag dat verre de thans beschikbare fondsen overtreft. Onder deze omstandigheden, zegt de D. Bauz., bleef niets anders over, dan een zelfde middel ter hand te nemen als dat waardoor het mogelijk was de munsterkerk zelve te bouwen, dat is zich te beroepen op de offervaardigheid van het volk en zich daartoe te organiseeren. Op den 1sten Mei j.l. kondigde dan ook een voorloopig comité eene vergadering aan, die daarna op den 13en Mei werd gehouden onder betuiging van groote deelneming door alle kringen der bevolking. Nadat als redenaars opgetreden waren de heeren Winteren, opperburgemeester, Prof Kraus, prorector der universiteit, en Marbe, afgevaardigde voor den Rijksdag, werd besloten een vereeniging voor den munsterbouw te stichten, welker bestuur in een volgende bijeenkomst zal worden gekozen.

Dit geheele bericht, zoowel over den toestand van het monument, als de te nemen maatregelen, zal wel allerwege met blijdschap worden vernomen. Het is immers in de vakwereld genoegzaam bekend, welke hooge waarde de munsterkerk te Freiburg in Breisgau, en boven alles de geweldige westelijke toren met zijn doorbroken steenen spits, voor de Duitsche bouwkunst heeft. Het is het grootste en schoonste werk van dien aard, dat ons volledig afgewerkt door de middeneeuwen is nagelaten.

ELJEN!

PRIJSVRAGEN.

Als ontwerper van het antwoord met het motto »Park", ingezonden op de 2e prijsvraag door de afdeeling Amsterdam uitgeschreven, heeft zich bekend gemaakt de heer N. Nelis te 's Gravenhage.

BERICHTEN.

Te Maastricht is plotseling de heer **J. G. VAN DEN BERGH** overleden, vroeger ingenieur bij de Staats-Spoorwegen, en daarna van 1883 tot 1887 opgetreden als Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid gedurende het derde Ministerie Heemskerk.

De overledene was een man van eigen vorming, die van af den rang van opzichter is opgeklommen tot een der hoogste betrekkingen in den Staat.

Verschillende groote kunstwerken zijn onder zijne leiding tot stand gekomen, o. a. de overbrugging van het Hollandsch Diep; de bouwwijze der stationsgebouwen aan de door hem aangelegde lijnen is kennelijk van Regeeringswege aangegeven, en daarmede werd het eerst gebroken met de vroeger gebruikelijke manier. Hij heeft getoond een meer dan gewoon levendig belang te stellen in de bouwkunst.

Na zijn aftreden als Minister trok de heer v. d. Bergh zich terug uit het openbare leven, en woonde stil te Maastricht, in zijn geboorteland.

Op 45-jarigen leeftijd is op 27 Mei j.l. te Goor na eene langdurige en slepende ongesteldheid de heer **JOOST THOOFT** overleden, de man door wiens energie en kunstzin de oude Delftsche aardewerk industrie in een nieuw kleed gestoken en in betrekkelijk korten tijd tot een hoogen bloei geraakt is, men mag wel zeggen een wereldvermaardheid heeft verkregen.

De toestand van zijne gezondheid in de laatste jaren verhinderde hem een even werkzaam aandeel als vroeger te nemen in de zaken. die hem zoo zeer ter harte gingen; zelfs heeft hij niet de zelfvoldoening mogen smaken de laatste kunstvoortbrengselen uit de Delftsche werkplaats te zien.

Zijn naam zal echter als grondvester van de nieuwe industrie, onafscheidelijk daaraan verbonden blijven.

Op de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs, op 12 Juni a. s. te 's Gravenhage, zal verslag gedaan worden van de werkzaamheden van het Instituut gedurende het tijdvak 1889—90, en de rekening en verantwoording der inkomsten en uitgaven over dat jaar worden aangeboden.

Voordrachten zullen worden gehouden, door den heer J. F. W. Conrad, over het Congrès des Travaux Maritimes, door hem als afgevaardigde van het Instituut bijgewoond, en door den heer A. Huet, over stoombemaling van zeepolders door dubbel werkende zuig- en perspompen.

Het vorige jaar werd te Dordrecht een wedstrijd voor werklieden uitgeschreven, zich uitstrekkende over pl. m. 20 verschillende vakken. De verschillende antwoorden op dezen uitgeschreven kampstrijd ingekomen werden de vorige week in de groote zaal van den heer v. d. Horst tentoongesteld en het publiek ter beschouwing aangeboden, waaraan door velen dan ook gevolg werd gegeven. Zeer ruim was aan deze uitnoodiging tot kampen door de Dordtsche werklui niet voldaan, daar vele de gestelde vragen maar schraal beantwoord waren. Wel was het aantal ingekomen werkstukken grooter dan bij den wedstrijd die 5 jaar geleden (ook door de afdeeling Fabrieks- en handwerks nijverheid) werd gehouden, doch de deelneming had veel grooter kunnen zijn en verdiende ook van de zijde der werklieden meer belangstelling, daar toch een en ander, alleen ten hunnen wille en welzijn was ondernomen en op touw gezet. De leerlingen der Burgeravondschool en ambachtschool waren ook tot den wedstrijd uitgenoodigd en hebben dan ook in groote mate daaraan gevolg gegeven. Het programma bevatte voor de leerlingen der 4e of hoogste klasse v. d. Burger A. school de 5 volgende vragen; 1e het ontwerp van een wachterswoning met omschrijving; 2e een stoomcilinder met stoomschuif en excentriek; 3e een model diploma voor den 4en wedstrijd voor werklieden; 4e een gesmeed ijzeren deurpomp en ten 5e het boetseeren van een gedeelte fries in renaissancestijl. Op deze 5 vragen waren te zamen 34 antwoorden ingekomen, hetgeen dus volkomen bevredigend mag en kan genoemd worden. De ambachtsschool had tal van werkstukken en teekeningen betreffende het timmeren en smeden ingezonden, waaronder een Engelsche kwartwenteltrap. een binnendeurkozijn met bekroning, omlijsting en deur, een buiten voordeur met gesmeed ijzeren bovenpaneel en een windvaan vooral verdienen genoemd te worden.

Van eene opsomming of speciale vermelding der overige op dezen wedstrijd ingekomen voorwerpen zullen we ons onthouden, wijl dit verslag anders te uitgebreid zou worden en ook meer in de plaatselijke bladen te huis behoort. We kunnen echter niet nalaten nog even aan te stippen, dat zeer vele der antwoorden hoogst voldoende, enkele zelfs zeer goed zijn opgelost.

Ten slotte voelen we ons ook nog gedrongen een woord van lof toe te brengen aan de regelings-commissie, 1e voor den moed om een dergelijken kampstrijd op touw te zetten en ten 2e voor de ijver en nauwgezetheid, waarmede zij hare vaak ondankbare taak ondernomen en voleindigd heeft.

n.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Minister van Waterstaat heeft benoemd tot buitengewoon opzichter bij de opneming der kleine rivieren in Noord-Brabant, in verband met het onderzoek naar den waterstaatkundigen toestand des lands, de heeren I. P. H. de Man, te Breda, en W. F. Druyvesteijn te Haarlem, beiden civiel-ingenieur.

Op een nader te bepalen dag in de maand Juli e. k. zal het examen worden afgenomen van hen, die voor de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen in aanmerking wenschen te komen. Wie aan dit examen wenscht deel te nemen, moet zich vóór 1 Juli e. k. bij gezegeld adres bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid aanmelden, met opgaaf van naam en woonplaats en overlegging eener geboorte-akte, ten blijke dat de adressant den gevorderden leeftijd van twintig jaar bereikt heeft.

Om, naar aanleiding van den uitslag van het examen, ter benoeming te kunnen worden voorgedragen, moeten de candidaten zich onderwerpen aan een onderzoek naar hun lichaamsbouw en gezondheid door een van Rijkswege daartoe aan te wijzen geneeskundige.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

KAMPEN, 21 Mei. Het bouwen van een villa te Heemstede voor rekening van den heer Jhr. J. van Nahuys aldaar, onder beheer van den architekt E. D. J. de Jongh Jr.

Laagste inschr. B. Zuithof te Haarlem voor *f* 14.995. gegund.

ROTTERDAM, 22 Mei. Het bouwen van pakhuizen met kantoor, overdekte bergplaats, enz., aan de Oostzeedijk te Rotterdam, onder beheer van den architekt W. C. Coepijn.

Hoogste inschrijver M. v. d. Spek, Hillegersberg *f* 17.290.

Laagste inschrijver A. de Haan, Rotterdam *f* 14.573.

EDAM, 23 Mei. Het bouwen van een school en onderwijzerswoning met bijbehoorende werken te Volendam, gemeente Edam.

Hoogste inschrijver P. Snel, te Hoorn *f* 41.441.

Laagste inschrijver A. Simons, te Edam *f* 36.846.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6531 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6532

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2**.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6534
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30**.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F W BRAAT.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6533

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6535

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6536

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6537 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6538
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

═ STAAL & HAALMEIJER. ═

Amsterdam. 6539

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De onderteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condition. 6540
WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS F. EBNER te Londen leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6541
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

G. J. Vincent & C°.
Kunstsmeden.
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6542

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6543

6544 JAN VAN DER POT, ZWIJNDRECHT bij ROTTERDAM. —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

AANBESTEDING. 6519

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Haarlem* zullen op Donderdag 19 Juni e. k. des namiddags ten twee ure in het openbaar ten raadhuize AANBESTEDEN:

1°. het verbouwen van, en het bijbouwen aan de BURGERSCHOOL aan het Kleinheiligland te Haarlem.

2°. de levering van de daarvoor benoodigde schoolmeubelen.

De aanbesteding geschiedt in twee perceelen, met bevoegdheid om tevens voor de beide perceelen in eene som in te schrijven.

De voorwaarden liggen ter lezing ter Gemeente-secretarie op alle werkdagen van des voorm. 10 tot des nam. 4 ure, terwijl aldaar van den 2en Juni e. k. gedrukte exemplaren te bekomen zijn tegen betaling van *f* 0.50 van het eerstgenoemde werk en *f* 0.25 van het tweede werk.

De teekeningen zijn tegen voldoening van *f* 1.50 per stel verkrijgbaar.

De plaatselijke aanwijzing zal geschieden Vrijdag vóór de besteding des namiddags ten twee ure door den gemeente-architect, bij wien tevens tusschen den dag der aanwijzing en dien der besteding, des morgens tusschen 10 en 12 uur, de noodige inlichtingen zijn te verkrijgen aan het bureau van gemeentewerken, Koningstraat N°. 3.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der besteding in eene daarvoor bestemde bus ter gemeente-secretarie tusschen 10 en 12 ure worden gestort. Na dien tijd worden geene biljetten meer aangenomen.

HAARLEM, 22 Mei 1889. — E. A. JORDENS, *de Secretaris*, A. A. LAND.

H.H. ARCHITECTEN.

Een ervaren BOUWKUNDIG OPZICHTER en TEEKENAAR, die bij het maken van belangrijke gebouwen en kunstwerken toezicht heeft gehouden en vertrouwd is met alle voorkomende bureauwerkzaamheden, wenscht tegen matige belooning geplaatst te worden bij een Architect te Amsterdam.

Gunstige referentien zijn beschikbaar. Offerten franco onder letter lett. M S bij den boekhandelaar JOH. G. STEMLER CZN., Haarlemmerstraat 2, Amsterdam. 6520

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6521

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Model en te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

AANBESTEDING. 6522

Op Maandag den 9en Juni 1890, des middags te *twaalf* ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar AANBESTEED worden:

Het bouwen van eene STADS-GEHOORZAAL met bijkomende werken.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage aan de *Stads-timmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens te 9 uur tot 's namiddags te 4 uur, en zijn aldaar à *f* 4.— (franco per post *f* 4.25) per stel verkrijgbaar.

Aanwijzing in loco (ingang Breêstraat) op Maandag 2 Juni a. s., des namiddags te 2 ure. Inlichtingen bij den Gemeente-Architect.

ITAL. TERRAZZO- EN KUNSTGRANIETVLOEREN

naar eik dessin, met inbegrip van ondervloeren van *f* 4.— de M².

Attesten ter inzage.

Teekeningen, Monsters en Prijs-Courant op aanvrage. 6523

E. K. OSINGA, — Apeldoorn.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRERES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6524

NORD-OSTSEE-KANAL

Bau der Schleusenanlagen und des Binnenhafens bei Brunsbüttelhafen.

Die Erd-, Grundungs- und Mauerarbeiten verbunden mit theilweiser Lieferung der Materialien zur Herstellung der vorstehenden Anlagen sollen öffentlich *in einem Lose* verdungen werden.

Es umfassen die Leistungen namentlich

a) ARBEITEN.

1. 1087000 cbm. Erdaushub.
2. 1500 lfde m. Spundwand einzurammen.
3. 23000 stgde m. Rundpfähle einzurammen.
4. 1400 qm. Böhlenbelag aufzubringen.
5. 5000 m. Kantholz abzubinden.
6. 55600 cbm. Beton.
7. 94000 cbm. Mauerwerk.

b) LIEFERUNGEN.

8. 400 cbm. Kantholz.
9. 2570 cbm. Rundpfähle.
10. 8300 cbm. Werksteine.
11. 40000 cbm. Betonsteine.
12. 30000 cbm. Mauersand.
13. 14300 cbm. Kalk.
14. 22000 Kg. Eisen.

Die mit der Aufschrift: Angebot für den Bau der Schleusen bei Brunsbüttelhafen" versehenen und versiegelten Angebote sind bis zu dem auf

den 16 Juni d. J. Mittags 12 Uhr

anberaumten Termin dem unterzeichneten Bauamt postfrei einzureichen.

Zeichnungen, Verdingungsanschläge und Bedingungen können in den Geschäftsräumen desselben während der Dienststunden eingesehen und auch gegen postfrei Einsendung von 12 M. (nicht in Briefmarken) von dort bezogen werden.

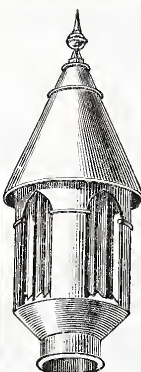
Zuschlagsfrist 4 Wochen.

Brunsbüttelhafen, den 14 Mai 1890.

KAISERLICHE KANAL-KOMMISSION

Bauamt I. 6525

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6526

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. — **Magazijn:** SINGEL 536.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

VERBOUWING NIEUWS VAN DEN DAG, Amsterdam.
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, „
Bij den Wel.-Ed. Heer G. J. VERBURGT, Landhuis, Oosterbeek.
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, Amsterdam.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6527

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

7 JUNI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en plaat: Ontwerp voor een villa, benevens Naamlijst der Leden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De heer I. H. J. van Lunteren, op de Mei-vergadering tot lid van het Bestuur der Maatschappij gekozen, heeft de benoeming aangenomen.

Sedert de vorige opgaaf zijn als leden der Maatschappij toegetreden, de heeren:

Mr. A. Bredius, Directeur v. h. Koninklijk Kabinet van Schilderijen, 's Gravenhage.
A. J. Joling, Architekt, Amsterdam.
Paul J. de Jongh, „ „
D. B. Logeman, „ Rotterdam.
A. W. Meyneken, „ „
J. W. Mijnlieff, Steenfabriekant, Liesbosch bij Utrecht.
W. A. Tenckinck, Hoofd-agent der Verzekering-Mij. Royal Belge, 's Gravenhage (K. L.).

INZENDINGEN
op de Tentoonstelling van Bouwkunst 1890.

H. P. Berlage Nzn. Kiosk der firma Lucas Bols, op de Tentoonstelling te Bremen.
Kantoorgebouw der firma Kerkhoven en C°. te Amsterdam.
Herinneringsdiploma van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij
Drie gezichten uit Monnikendam, Arnhem en Nieuwer-Amstel.
Gezicht in de R. C. Kerk op de Haarlemmerstraat te Amsterdam.
Gezicht in de Vondelkerk te Amsterdam.

E. Cramer. Ontwerp voor een Clubgebouw.
» » » H. B. School.
» » » Heerenhuis.

J. Faber. Ontwerp voor een Raadhuis.
» » » Ruhmeshalie.
Zij-ingang van het Rijks Museum te Amsterdam. (Opmeting).

J. Gosschalk. Keukengebouw;
Nederlandsch Israëlietisch Ziekenhuis;
Twee blokken woonhuizen;
Die Port van Cleve;
Ingenieurswoning der gasfabriek;
Watertoren » »
Drie woonhuizen;
Het Panoramagebouw;
Tentoonstellingsgebouw »het Broekerhuis";
Schoolgebouw; — allen te Amsterdam.
Stal en koetshuis, te Hilversum.
Villa, te Dordrecht.
Raadhuis, te Heusden (restauratie).
Ontwerp van verbouwing van het Panorama te Amsterdam tot een Schouwburg.

J. H. de Groot. Reisschetsen uit Italië, Denemarken, België en Nederland.
R. K. Kerk van den H. Nicolaas te Amsterdam (opmeting).

R. A. Heij. Gebouw voor zuivelbereiding.
Gebouwen der Z. Holl. Leerhoeve te Oudshoorn.

Leerlingen der Akademie van B. K. en T. W. te Rotterdam, de heeren M. Brinkman, D. B. Logeman en H. A. Reus. Vijf ontwerpen voor villa's, geteekend onder leiding van den Hoofdleeraar, den heer Henri Evers.

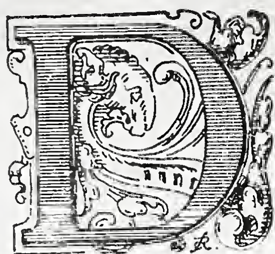
S. Jessurun de Mesquita. Ontwerp van een ingang voor een heerenhuis,

J. F. C. Nienhuis Dzn. Ronde Weeshuispoortje; Poortje van het St. Anthony Gasthuis; Mineralogisch Laboratorium; allen opmetingen uit Groningen.

A. v. d. Sandt. Ontwerp voor een belvédère.
» » » lustprieel.
Twee ontwerpen voor kerken.

Schill en Haverkamp. Winkelgebouw met kantoren, te Amsterdam.

BIJ DE PLAAT.

Deze villa, voor zomer- en winterverblijf ingericht, werd ontworpen naar aanleiding van eene prijsvraag waarin ze eene bekroning verwierf.

De keuken welke, evenals de mangelkamer, kelder en de kolenbergplaats, in het sousterrein moest geplaatst worden, is onder de eetkamer gelegen en hierdoor is communicatie door middel van een lift mogelijk. Voor de kolenbergplaats is een toegang onder de buitentrap aan den achtergevel aangebracht.

Heeft de trap bij het intérieur niettegenstaande de perspectief geen pretentieus aanzien verkregen, — daar de verdieping uitsluitend een intiem karakter vertoont — naar het tegendeel is bij de toepassing van dit motief, dat tot de rijkste en schilderachtigste doorwerking geëigend is, aan de buiten ordonnantie gestreefd. De balcons en trappen, welke tot den tuin toegang verleenen, dragen veel bij om het genot, hetwelk het bewonen eener villa kan aanbieden, te vergrooten, en de woning één geheel te doen vormen met de natuur, die haar omgeeft.

A. van de Sandt.

ONDERZOEK VAN TRASSOORTEN.

I. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Rotterdam, op de vraag: *Zijn er voor het onderzoek van trassoorten betere proeven bekend dan de naaldproef?*

Ter juiste beantwoording dezer vraag zullen wij eerst de meest gebruikelijke proeven naar de hoedanigheid kortelings in herinnering brengen, en de voor- en nadeelen daarvan bespreken, om dan daaruit te besluiten welke proeven voor een gegeven geval het best zijn toe te passen en daarom de voorkeur verdienen.

1°. *De naaldproef.* Van de veronderstelling uitgaande dat met de in de vraag genoemde naaldproef bedoeld is die welke omschreven is in Art. 63 paragraaf 373 van de Algemeene Voorschriften vastgesteld bij ministerieele beschikking van 12 Sept. 1882 (afd. Waterstaat A), en die als zoodanig de officieele kan genoemd worden, zoo zullen wij ons oordeel naar de omschrijving daarin vervat richten.

Ofschoon erkend moet worden, dat de naaldproef op die wijze toegepast voldoende is om goede van slechte trassoort te onderscheiden, zoo geeft zij toch een te oppervlakkige en wisselvallige uitkomst om eene trassoort daardoor op hare juiste waarde te leeren kennen.

De oorzaak daarvan moet gezocht worden in de tot nog toe niet nauwkeurig genoeg afgebakende bepalingen der voorschriften voor de *menging* en *het maken* van den mortel die, na verhard te zijn, moet worden beproefd; immers zoo lang nog vrij wordt gelaten schelp- of steenkalk te gebruiken, zal men steeds aanmerkelijke verschillen in de uitkomsten verkrijgen, al naar gelang men de eene of andere kalksoort gebruikt. De ondervinding toch heeft geleerd, dat de proeven waarbij schelpkalk in den mortel werd gemengd steeds de beste resultaten geven, terwijl zij die met steenkalk worden gemaakt steeds te weinig weerstand aan de proefnaald boden.

De schelpkalk zou dus als de eenig gebruikelijke soort behooren te worden voorgeschreven. Maar ook al werd dit gedaan, dan zouden er toch eenige bepalingen dienen gemaakt te worden omtrent de kwaliteit daarvan, omdat ook in de schelpkalk groot verschil valt op te merken. Het minder goed met zoetwater wasschen der schelpen, waardoor zoutdeelen in de kalk aanwezig blijven, de soort van brandstof waarmede gebrand wordt, alsmede de meer of mindere fijnheid van den buil, waardoor vreemde bestanddeelen in de kalk achterblijven, zijn alle redenen waardoor de schelpkalk zeer verschillend van gehalte kan zijn. Ook of zij versch gebrand is of reeds lang bewaard is geworden enz., het zijn alle redenen die aan het welslagen van eene naaldproef voor- of nadeel doen.

Vervolgens valt er over het ziften van de tras en de kalk door de zeven met mazen van 2 mM. vierkant, noch wel iets op te merken. De betrekkelijk groote stukjes tras en kalk die door zulk een zeef nog in de proef aanwezig blijven, kunnen vooral met het oog op de kleine afmeting van een proefnaald, als zijnde 1.2 mM. storend werken, en het kan gebeuren dat de naald door een of meer van die stukjes gesteund, een grooter draagvermogen verkrijgt dan in een geval waarbij zij dien steun mist. Aan dit geval moet dan ook toegeschreven worden, hetgeen steller dezes zelf ondervonden heeft, dat in een zelfde proefglas de naald, op twee plaatsen gesteld, zeer beduidende verschillen opleverde.

Men zou dit euvel kunnen verhelpen door de mazen der zeven zoo klein te nemen, dat er geen nadeelige gevolgen als boven genoemd te vreezen waren; maar er staat tegenover, dat er dan op de zeven een aanzienlijk gedeelte van het tras terug zal blijven, en dat zich juist daarin (in die grovere deelen nam.) de stoffen kunnen bevinden die, onttrokken aan het monster, de proef te gunstig of te ongunstig zullen doen uitvallen ten opzichte van de geheele partij. Het kleine doorgezifte deel heeft dan eene andere zamenstelling dan de massa, want die grove deelen bestaan gewoonlijk uit harde en niet gemakkelijk te malen doorns of ook wel uit puimsteen en andere waardelooze deelen

Nu kan men wel eerst het monster tras fijn maken en dan door de zeef met kleine mazen doen gaan, maar dan heeft men niet het tras gekeurd, zooals het zich voordoet en zal verwerkt worden, en mist daardoor tevens de proef of het wel op de vereischte fijnheid gemalen is.

Het best ware nog, naar mijne meening, deze oplossing: de maat der mazen te bestendigen, doch het grondvlak van de proefnaald minstens te verdubbelen en de belasting naar evenredigheid daarvan te verhoogen.

Na hetgeen hier is aangevoerd, zal genoeg gemotiveerd zijn wat wij in den aanvang voorop stelden, dat de naaldproef niet is wat zij wezen moet en wezen kon. Doch laat ons evenwel niet vergeten, dat zij door hare eenvoudige en weinig tijdroovende, en daardoor onder ieders bereik vallende wijze van toepassing altijd nog een zeer goede en niet te verwerpen proef is, waarvan men den uitslag in 3 à 4 dagen, dus betrekkelijk kort, kan weten.

Ontwerp voor eene Villa

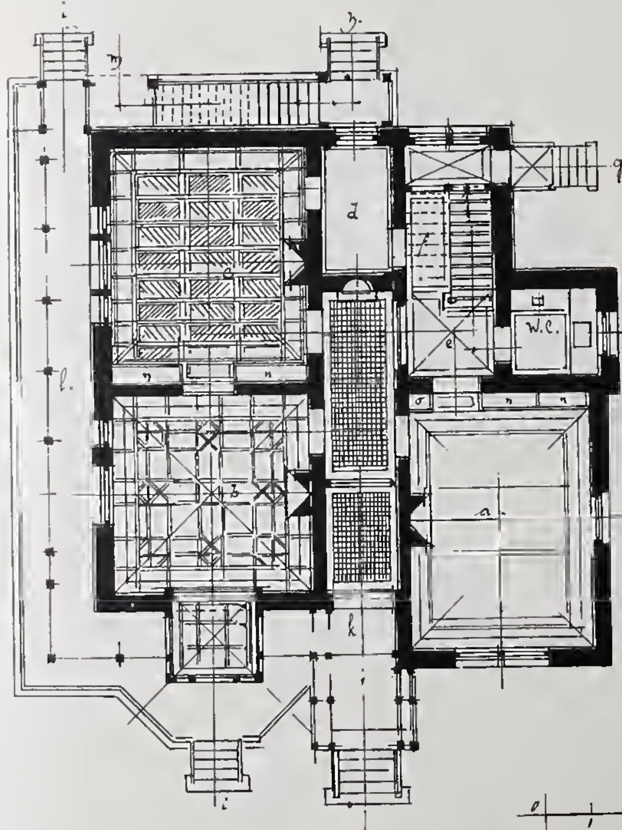
Voorgevel.

Achtergevel.

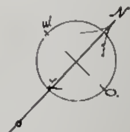

Begane Grond.

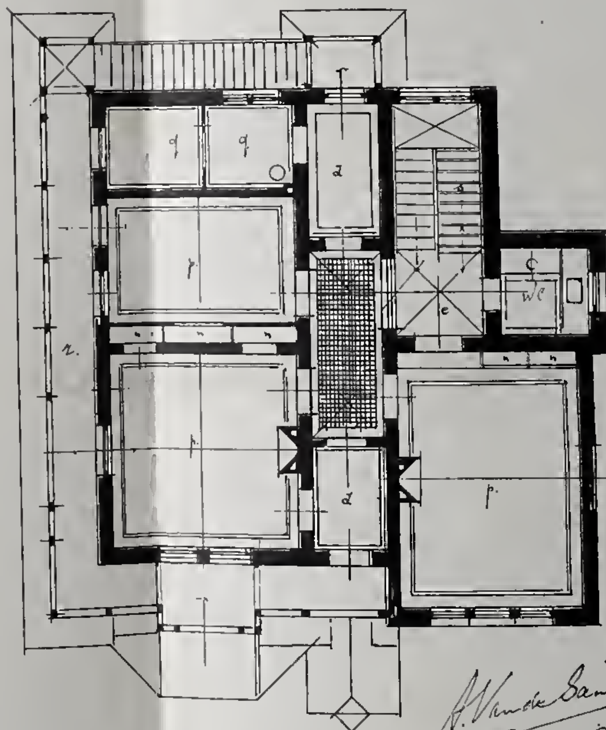

Renvooi

a Eetkamer
b Salon.
c Woonkamer
d Bergplaats.
e Trapportaal.
f Dienstgang.
g Trap Keuken.
h " Balcon.
i " Terras.
k Hoofdingang.
l Terras.
m Toegang Kolenbergplaats
n Kasten.
o Lift.
p Slaapkamer.
q Bad- en Toiletkamer.
r Balcon.
s Zoldertrap.

1e. Verdieping

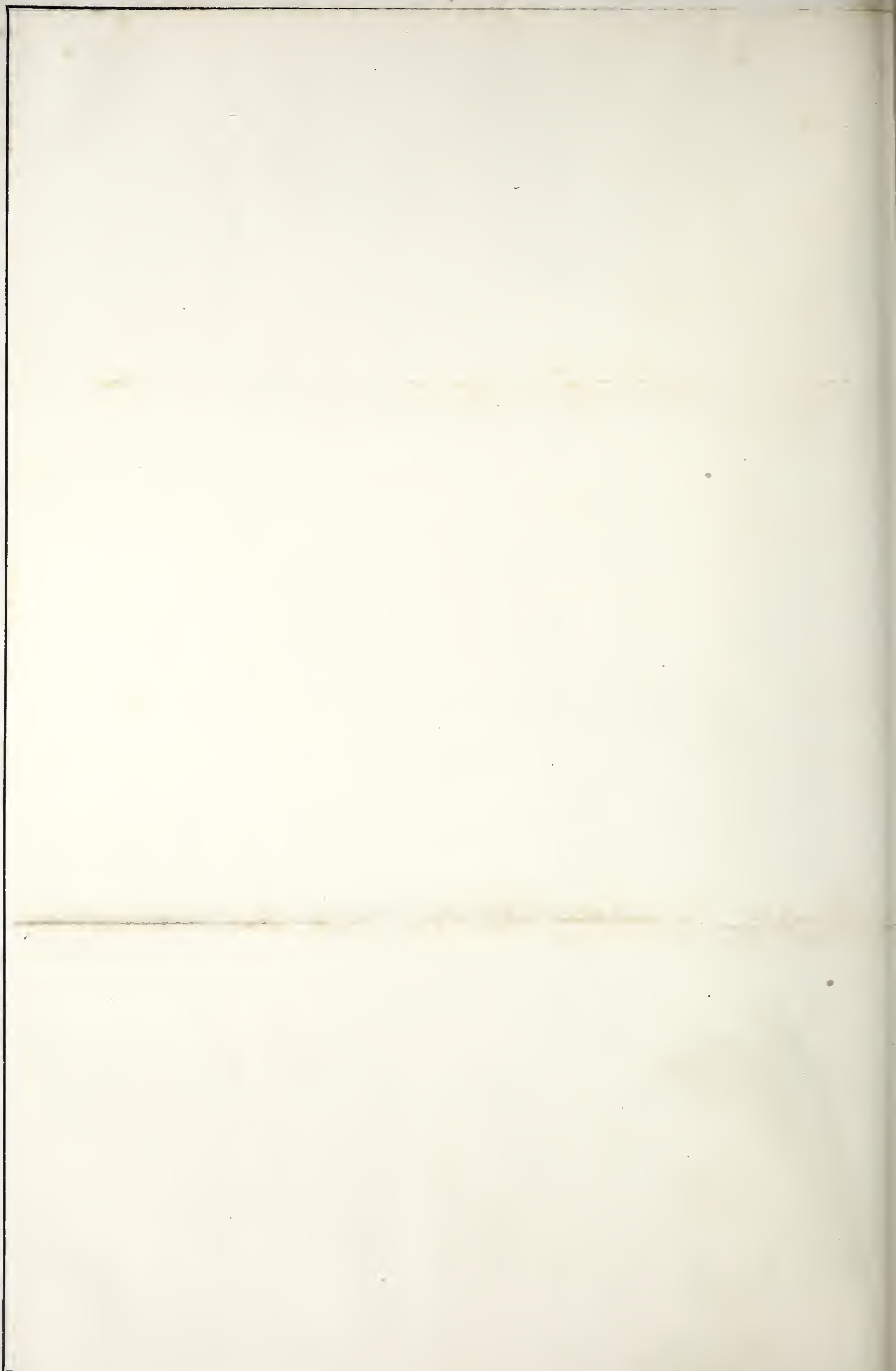

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Meter.

A. v. d. Sande 1886

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem

2°. *De breekproef*, bestaande in het breken van mortelstaven, is niet zoo juist afgebakend en kan op verschillende wijzen toegepast worden. Gewoonlijk bestaat zij hierin, dat van het te onderzoeken tras in vereeniging met kalk een mortel wordt bereid, en daaruit staven gemaakt worden van kwadraatvormige doorsnede. Nadat deze proefstaven 20 tot 30 dagen onder water van gemiddeld 15° C. zijn verhard, worden zij aan de beide einden ondersteund en in het midden belast met een telkens vermeerderend gewicht, tot dat zij breken. Het gewicht waarmede de samenhang van den mortel verbroken is, heet het breekgewicht; het wordt gewoonlijk door het aantal cM². van de doorsnede gedeeld en dan per cM². opgegeven.

3°. *De trekproef*. Bij de trekproef is het, even als bij de zoo even beschreven proef, te doen om den samenhang van de mortelstaaf te verbreken, doch niet als daar, door belasting in loodrechte richting op de lengte-as, maar door haar in de richting der lengte-as van één te trekken. Daartoe hebben de staven eenen bijzonderen vorm, om ze des te gemakkelijker te kunnen vatten, en in het midden de kleinste doorsnede, zoodat ze dáár moeten breken. Overigens geldt voor den mortel waaruit de staaf bestaat, en het breekgewicht, hetzelfde wat bij de breekproef is gezegd.

4°. *Metselproef*. Deze bestaat gewoonlijk in het aan één metselen van twee steenen met gewone metselspecie, waarbij van de te onderzoeken tras gebruik wordt gemaakt. Zij worden in evenwijdige richting hunner lengteassen of ook wel zoo, dat die assen zich onder een hoek van 90° kruisen (hetgeen afhangt van de inrichting der breekmachine) met hunne platte kanten aaneén gemetseld, onder water gezet en na genoegzaam te zijn verhard van één getrokken. Het breekgewicht per cM². is hier ook weder het doel.

Van de onder 2, 3 en 4 genoemde proeven kan gezegd worden, dat de eene slechts een variante is van de andere, daar ze allen dienen om de kracht uitgedrukt in K.G. te kennen, die er benoodigd is om den samenhang van de proefstukken of den mortel te verbreken. Zij hebben dit nadeel gemeen, dat er veel tijd benoodigd is, gemiddeld tusschen 20 à 30 dagen, eer de mortel zoodanig versteend is, dat met vrucht tot de beproeving kan worden overgegaan.

Daarenboven is er groote geoefendheid noodig om de mortelstaven te maken en daar komt het toch voornamelijk op aan; want als men ze met weinig water, hooge temperatuur en zeer vast bewerkt, zal men hooger breekgewicht verkrijgen dan met veel water, lage temperatuur en losse bewerking. Om daarin nu bij alle proeven dezelfde onpartijdigheid te betrachten, is de groote moeielijkheid; bij al deze proeven zal men groote wiss elvalligheid opmerken, zoodat om eenig vertrouwbaar resultaat te verkrijgen men steeds genoopt zal zijn reeksen van proeven te maken en daarvan de gemiddelden te nemen.

Heeft men echter veel tijd beschikbaar, dan kunnen deze proeven van groot nut zijn. De trekproef onder 3 genoemd verdient de voorkeur, vooral wanneer men daarbij gebruik maakt van den dynanometer van Dr. Michaëlis, die er niet weinig toe bijdraagt de uitvoering gemakkelijk te maken en het breekgewicht met groote juistheid af te lezen.

De metselproeven geven nog de slechtste resultaten, hetgeen niet te verwonderen valt omdat men hier gebonden is aan de ruwe metselsteenen en afhangt van de manier van metselen die, wij ondervinden het dagelijks, nog al verschilt.

Maar, al maakt men gebruik van denzelfden persoon en dezelfde specie, men zal steeds belangrijke afwijkingen in het breekgewicht waarnemen. Het is mij dan ook voorgekomen dat de uitkomsten tot elkander stonden als 1 tot 2.

5°. *Chemisch onderzoek*. Het chemisch onderzoek heeft ons geleerd, dat goede tras moet samengesteld zijn, voor de helft uit kiezelzuur, voor een vijfde uit kleiaarde, voor een achtste deel uit ijzer-oxyde, voor een twaalfde deel uit water (hygroscopisch) en verder uit potasch, soda, kalk en eenige andere minder belangrijke stoffen. Verder is er 8% chemisch gebonden water in aanwezig, en van de vaste deelen zijn 60 tot 70% in zoutzuur oplosbaar.

Al naar gelang het tras minder neiging heeft om met kalk te verharden komt er een minder gehalte aan chemisch gebonden water in voor, en hoe minder het in zoutzuur oplosbare silikaten bevat des te grooter is de kans dat het tras van geen goede hoedanigheid is.

Het doel van het chemisch onderzoek is dus voornamelijk, om de hoeveelheid gebonden water te bepalen die het tras bevat. Dit kan op zeer eenvoudige wijze geschieden als volgt: men verhit een zekere hoeveelheid tot 100° C en behoudt dezen hittegraad tot het goed droog is. Van dit droge tras weegt men nu een gedeelte nauwkeurig af, laat dit in eenen oven uitgloeien, waardoor het tras van het gebonden water wordt ontdaan en een zeker deel aan gewicht zal verliezen; door hernieuwde weging is dan het gloeiverlies bepaald.

Deze bewerking kan in betrekkelijk weinig tijd geschieden en, wanneer men zich daartoe eenige toestelletjes aanschaft, met behulp van gasvlammen uitgevoerd worden; dat men daarvoor geen chemicus behoeft te zijn behoeft geen betoog.

Wil men nu nog onderzoeken waaruit het tras is samengesteld, zoo kan men hieraan nog toevoegen het onderzoek naar de in zoutzuur ontleedbare silikaten en het gehalte aan kiezelzuur, en zal men met de resultaten hiervan in vereeniging met het gloeiverlies een goeden maatstaf hebben ter beoordeeling van het tras.

Het gehalte aan ontleedbare silikaten geeft op zich zelf staande geen vertrouwbaren maatstaf, aangezien er ook somtijds in tras van mindere kwaliteit een hoog gehalte daarvan aanwezig is. Daarom is het voldoende het gebonden water te kennen, en voor het geval men meer de zekerheid wil hebben, of de uitkomst op andere wijze wil toetsen, liever de naaldproef toepassen of, als er veel tijd is, de trekproef.

Het heeft altijd zijn nut het tras op verschillende wijzen te beproeven, want wat bij de éene beproeving wel eens twijfelachtig is, wordt dikwijls door eene andere duidelijk. Zoolang echter de proeven met elkaar in tegenspraak zijn moeten zij herhaald worden totdat zekerheid verkregen is.

Ten slotte wenschte ik als resumée de navolgende punten vast te stellen.

a. Dat de *naaldproef* nog steeds een goede proef is, vooral wanneer zij in nauwer keurslijf worde geregen en hare bepalingen worden herzien.

b. Dat *breek-, trek- en metselproeven* zeer onvaste uitkomsten geven, geheel afhangen van de bewerking (het maken) der breekstukken en het nadeel hebben veel tijd te eischen voor het verharden van den mortel.

c. Dat het onderzoek naar het gehalte aan chemisch gebonden water (*chemisch onderzoek*) alle aanbeveling verdient, ook omdat het tras hierbij zelfstandig zonder bijvoeging van kalk en zonder het maken van breekstukken wordt onderzocht, en omdat het in weinig tijd kan geschieden.

d. Dat waar de vraag, die aanleiding tot dit opstel gaf, rechtstreeks moet beantwoord worden, ondergeteekende als zijne overtuiging uitspreekt, dat het onderzoek naar het chemisch gebonden water, of het gloeiverlies, boven de naaldproef aan te bevelen is. Echter keurt hij het om reeds bovengenoemde redenen raadzaam, door naald- of trekproef al naar gelegenheid en tijd het tras steeds op verschillende wijzen te beproeven.

B. H. Beijderwellen.

II. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Amsterdam, op de vraag als boven.

Vraag 1, door het Hoofdbestuur gesteld, waarvoor ons de vereerende opdracht is gedaan een rapport uit te brengen, meenen wij niet beter te kunnen beantwoorden dan door de resultaten mede te deelen der vergaderingen te München (22-24 Sept. '84) en te Dresden (20-21 Sept. '86) gehouden tusschen de bekendste vakmannen op dat gebied, o. a. Bauschinger, Berger, Ebermayer, Hartogh en Tetmayer.

Wel moeten wij opmerken, dat juist de proeven omtrent tras, meest allen nog niet zijn vastgesteld zooals dat voor andere bouwstoffen het geval is, doch wij geven hier de besluiten zooals zij voorloopig daar zijn aangenomen.

Men zal daaruit zien, dat de naaldproef niet verworpen wordt, doch deze slechts een klein onderdeel der proeven uitmaakt.

Ook geldt natuurlijk voor de naaldproef, zooals voor alle degelijke praktische proefnemingen, dat zij genomen moet worden onder zeer groote voorzorgen en uitgevoerd door deskundige handen.

Dit laatste en de slechte naaldtoestellen, welke gewoonlijk op werken voorkomen, is wellicht de hoofdoorzaak, dat de naaldproef zoo sterk in miscrediet gekomen is. Een doelmatiger en verbeterde naaldproeftoestel is die van Theod. Finger te Coblenz. Een afbeelding van dezen toestel komt o. a. voor in het werk van den heer J. A. v. d. Kloes, leeraar aan de Pol. school te Delft, getiteld „Onze Bouwmaterialen", blz. 1, 345 en 346.

Besluiten omtrent het onderzoek van tras door de vergaderingen te München en Dresden.

1. Bij onderzoek van tras met het oog op een bepaald werk, moeten de proeven genomen worden in volkomen aansluiting met het latere verbruik, en gebruik gemaakt worden van het later ook aan te wenden bijmengsel (zand, kalk, slakken enz).

2. Trek- en drukproef zijn niet alleen maatgevend voor de deugdzaamheid van het daarmede op te trekken metselwerk, het bestand zijn tegen invloeden der atmospheer en de ondoordringbaarheid voor water. Adhaesië en krimpvrijheid moeten ook onderzocht worden.

3. Wenschelijk ware wellicht de verhouding der bijmengselen bij het proefnemen niet naar het gewicht, doch naar volume te bepalen.

Het nemen van proeven.

1°. *Het gewicht. a.* Bepaling van het S. G. (de korrel) moet met den volume-meter geschieden.

b. Bepalingen van het gewicht moeten in een cylindermaat van 10 c.M. hoogte geschieden.

a in gezeeft

b in geschud.

2°. *Fijnheid van maling.* Moet geschieden door zifting, door zeven van 900—2500 mazen per c.M^2.; de dikte der draden zal zijn respectievelijk 0,1 en 0,07 m.M. Voor elke proef 100 gr. te gebruiken.

3°. *Gloeiverlies en naaldproef.* Het fijn gemaakte, bij 100°—110° Celcius gedroogde tras wordt op gloeiverlies (gebonden water) onderzocht.

De naaldproef geschiedt door een 300 gr. zware normaal-naald met eene één 9 m.M^2. ronde doorsnede op de aanvankelijke verharding onder water bij 15° C., in verhouding 2 gewichtsdeelen tras, 1 gewichtsdeel gebluschte kalk, 1 deel water.

Het onderzoek moet plaats hebben nadat het tras onder water 2, 3, 4 en 5 dagen gestaan heeft en dan moet het gewicht bepaald worden dat de naald 5 m.M. diep doet inzinken.

4°. *Het werken* (*drijven*) (*Volume Beständigkeit*). Twee gewichtsdeelen tras, 1 deel kalk, 1 deel water, worden gemengd en in de bij de normaalnaald behoorende doos gevuld, gelijk gestreken, de sluiting afgenomen en de proef gezet in een vat met platten bodem met water gevuld, 2 c.M. boven den kant der doos uitkomende.

De beide deelen der doos mogen niet uitwijken nog het tras er boven uitkomen.

5°. *Vastheidsproef.* Te nemen een mengsel van 2 gewichtsdeelen tras, 1 gewichtsdeel kalk, 3 gewichtsdeelen normaalzand en 1 gewichtsdeel water.

Vóór het onderdompelen in het water van 15—18° C. moeten de stukken 24 uur aan de lucht zijn blootgesteld, mits deze met waterdamp verzadigd is.

Bij bijzondere doeleinden (direct gebruik onder water) kan men ze ook onmiddellijk onder water stellen, doch dan moet het mengsel 1/10 meer water hebben.

Bij het onderzoek van trassteenen moeten deze eerst zoodanig gemalen worden, dat 75% de 900 maatzeef en 50% de 4900 maatzeef valt.

Er mogen van het monster geen harde en grove deelen worden uitgezocht, doch alles moet dusdanig worden fijngemalen.

De drukproef is maatgevend voor de *absolute* waarde en moet geschieden op cubussen van 50 cM^2.

De trekproef is voldoende voor de relatiefe waardebepaling en moet geschieden op lichamen van 5 cM^2. breukdoorsnede.

Elke proef moet op 6 proeflichamen geschieden; de 4 hoogste uitkomsten zijn maatgevend.

6°. *Adhæsie proef.* Deze moet geschieden door de trekproef, met glaslichamen, matgeslepen, 5×5 cM. groot.

De monsters moeten behandeld worden als voor de vastheidsproef.

7. *Water doorlaten, poreusiteit.* Deze proef geschiedt met den toestel van Michaelis op lichamen van 1 cM. dikte en 20 c.M. oppervlakte, met gedistelleerd water onder gewone luchtdruk (1 atmospheer overdruk).

8°. *Vorstvrijheid.* Dit wordt bepaald door het laten uit kristalliseeren van een bij 30° C. verzadigde natrium sulfaat oplossing.

Het chemisch onderzoek beperkt zich in hoofdzaak tot het bepalen van het in zoutzuur onoplosbare gedeelte van het kiezelzuur, dat na de behandeling met zoutzuur in alcalische oplossing gebracht kan worden.

De volledige chemische analyse geeft desverlangend een overzicht van de geheele zamenstelling van het tras, doch eerstgenoemde cijfers zijn ter beoordeeling voldoende.

Op vreemde bijmengsels als zwavelkies, gips enz. kan natuurlijk ook langs chemischen weg onderzoek worden ingesteld.

Aan het einde van dit rapport zijn wij verplicht op te merken, dat enkele der hier gegeven resultaten van de vergadering te München en Dresden, volgens den heer v. d. Kloes, leeraar aan de Polytechische school te Delft, onbruikbaar zijn, o. a.: de vormhoudendheid.

De onbruikbaarheid der beschreven proef blijkt n.l. dadelijk, volgens den heer v. d. Kl., wanneer men haar in toepassing brengt, doordien de los staande beide helften van den ebonieten ring al dadelijk na het onder water zetten van het morteldeeg, van elkander wijken, door het uitzetten daarvan.

Herfeldt is van oordeel, dat men neiging tot werken van tras niet beter kan aantoonen dan door de houding van den mortel in de naaldproefbakjes waar te nemen.

Het spoedigst en duidelijkst komt de neiging tot werken aan den dag, wanneer men de naaldproefbakjes in water zet dat de temperatuur van 25° tot 35° C. heeft.

Bij de vastheidsproeven brengt de heer v. d. Kloes de proefstukken onmiddellijk na het aanmaken in aanraking met stoom.

In 1886 werden de eerste hiermede verkregen resultaten openbaar gemaakt.

De proefstukken werden 6 uren in stoom van 45° tot 50° C. gebracht, daarna 17 a 18 uur in de lucht gedroogd.

Later is de natuurlijke droging in de lucht vervangen door droging op een door stoom verwarmde blikken plaat, waardoor de geheele proef in 6½ uur kon afloopen.

Wij vermeten ons niet een oordeel te vellen over deze verschillende methoden, maar hopen hier mede voldaan te hebben aan het verlangen, om te weten in hoeverre bij het onderzoek van tras betere proeven bekend zijn dan de naaldproef.

N. M. Koning.
J. C. Spakler Jr.

SCHELP- OF STEENKALK.

I. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Leiden, op de vraag: *Is in het algemeen het gebruik van schelpkalk of dat van steenkalk aan te bevelen, of is in verschillende gevallen het een boven het ander te verkiezen?*

Welke verhoudingen van de metselspecie zijn voor het eene en het andere geval het verkieslijkst?

Hoe staan de kosten tegenover elkander?

Wat is beter, de steenkalk versch geleverd te gebruiken of deze langeren tijd te laten liggen?

Welke is het oordeel over droog geleschte steenkalk en de meelkalk?

Alvorens het eerste gedeelte der vraag te beantwoorden, achtte de commissie het niet ondienstig in herinnering te brengen, dat kalk wordt verkregen door het op hooge temperatuur branden van koolzure kalkverbindingen, die in de natuur in den vorm van schelpen (schelpkalk) en in dien van kalkgesteenten (steenkalk) voorkomen. Door de hitte van den oven wordt het koolzuur uitgedreven en komt de kalk vrij; zoo ontstaat wat wij noemen levende kalk, ongebluschte kalk, calciumoxyde. Brengt men deze met water in aanraking, dan gaat zij daarmede een scheikundige verbinding aan en ontstaat gebluschte kalk, calciumhydro-oxyde. Gebruikt men de juiste hoeveelheid water die voor de verbinding noodig is, dan wordt een volkomen droog poeder verkregen, dat bekend is onder den naam van stuif- of meelkalk; wordt meer water gebezigd, dan ontstaat kalkdeeg of kalkbrij.

Natuurlijk hangt de kwaliteit der kalk af van de kwaliteit van de schelpen en kalkgesteenten.

De harde schelpen o. a. leveren, volgens het oordeel van een ervaren kalkbrander, kalk op die bijna gelijk staat met slappe bastaardtras van zachte schelpen. Zachte schelpen vindt men aan de kust van Noordwijk, terwijl de kusten van Wassenaar en vooral Loosduinen, harde schelpen opleveren.

Over het algemeen is schelpkalk slechter gebrand dan steenkalk. De warmte in onze kleine binnenlandsche kalkovens is lager en minder gelijkmatig verdeeld, dan in de grootere buitenlandsche steenkalkovens. Het gegehalte aan koolzure kalk is dan ook in schelpkalk hooger. Maar juist het onregelmatige branden en het onvolkomen verwijderen van zeewater, houdt in de schelpkalk een bestanddeel, dat bij versteening in de lucht een voordeelige werking uitoefent.

Ook zou het kunnen zijn dat de onreinheden die in de schelpkalk voorkomen, een gunstigen invloed op den mortel uitoefenen, doordat ze als zand in den mortel dienst doen en de te groote vetheid der mortels door een overmaat van kalk veroorzaakt, onschadelijk maken.

Gaan wij nu na of in het algemeen het gebruik van schelpkalk of dat van steenkalk is aan te bevelen, of in verschillende gevallen het een boven het ander te verkiezen is.

Uit het boven besprokene blijkt, en ook de verschillende proefnemingen die in dezen genomen zijn bewijzen het, dat men in den regel een weinig verschil ten voordeele der schelpkalk vinden zal, omdat zooals reeds gezegd is de schelpkalk een tamelijke hoeveelheid als zand dienstdoend schelpengruis bevat, zoodat de mortel schraler en beter wordt.

Het staat bij de commissie vast, dat voor werk, dat aan de lucht is blootgesteld, schelpkalk een veel betere metselspecie zal opleveren dan steenkalk, omdat schelpkalk alleen met schelpzand als kalkmortel bereid, een zeer goed verhardende specie oplevert, terwijl dat alleen van steenkalk te verwachten is, als eene belangrijke hoeveelheid tras is bijgevoegd.

Bij het afbreken van metselwerk is het meermalen

gebleken, dat een mortel bestaande uit schelpkalk en grof duinzand, goed verhard was, terwijl bij het gebruik van steenkalk en enkel zand, van de specie niets anders dan een massa stof was overgebleven, een specie die niets hards of steenachtigs had, dus zeker niet in het voordeel van de steenkalk pleitte. Toch neemt dit alles niet weg, dat steenkalk, altijd vermengd met tras, voor fundamenten of in 't algemeen voor werken onder den grond, aanbeveling verdient. Dat wanneer het mengsel goed gekozen is, een spoedige en goed versteenende mortel wordt verkregen, bleek voor eenige dagen aan het nieuwe gewelf van het riool in de Hooigracht te Leiden. Bij het breken van een opening was de specie, voor plus minus drie maanden verwerkt, volkomen versteend.

Voor metselwerk boven den grond is o. i. steenkalk niet aan te bevelen. De lucht schijnt op den mortel nadeelig te werken, vooral wegens het nablusschen, waardoor dikwijls voegen en bepleistering worden weggedrukt.

Laten wij niet verzuimen nog te vermelden, dat schelpkalk ook boven steenkalk is aan te bevelen, omdat zij gemakkelijker in gebruik is, terwijl steenkalk veel meer plaats vereischt en in de behandeling bewerkelijker is.

Eindigen wij de beschouwingen over het eerste gedeelte der vraag met de mededeeling, dat het den heer Dr. D. de Loos niet gelukt is langs scheikundigen weg aan te toonen wanneer schelpkalk vermengd is met steenkalk; volgens een schrijven van den heer van Houten heeft genoemde heer met de hem eigene bereidwilligheid proeven hieromtrent genomen, die echter vruchteloos zijn geweest.

Volgens eene mededeeling van het lid der Commissie, de heer Fontein, had een onderzoek van Dr. Romburgh ten gevolge, dat schelpkalk met 10°/o steenkalk vermengd kan zijn, zonder dat dit scheikundig is aan te toonen.

Toch wil men beweren, dat de schelpkalk zeer goed met de veel zuiverder steenkalk kan vermengd of „ververvalscht" worden, als men daar tevens wat zand en een weinig turf- of koolasch bijvoegt; het alsdan verkregen product zou niets in waarde achterstaan bij de schelpkalk, zooals die aan onze ovens wordt afgeleverd.

De heer J. A. van der Kloes, leeraar in de kennis der bouwstoffen aan de Polytechnische school te Delft, heeft dit beweren in tal van proeven willen bewijzen. Wij kunnen in deze de aandacht vestigen op het weekblad *De Ambachtsman*, jaargang 1887, No. 18 en 20.

Sluiten wij de mededeelingen over het eerste gedeelte der vraag met den wensch, dat de schelpkalk in eere zal worden gehouden, omdat het product dezer bij uitstek vaderlandsche industrie toch aan veler handen werk verschaft, en uit de gegeven beschouwingen haar goede, zij het niet betere eigenschappen, tegenover die der steenkalk ten duidelijkste spreekt. *Wordt vervolgd.*

BERICHTEN.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft thans goedgekeurd het programma van eischen, zooals dit door Burgemeester en Wethouders van Utrecht was opgemaakt voor den bouw van het Universiteitsgebouw te Utrecht. Deze goedkeuring staat gelijk met toegeven van de Regeering wat betreft den stijl van het gebouw.

Moge nu bij gelegenheid van de volgende lustrumfeesten der Utrechtsche Akademie de eerste steen van de nieuwe Universiteitsgebouwen gelegd kunnen worden.

De Gemeenteraad van Kampen heeft een week geleden het schetsontwerp voor een nieuw burger-weeshuis goedgekeurd, zoomede een bestek voor het verbouwen der concertzalen, enz.

Het buitengoed »Hoogeland", indertijd door den Raad der gemeente Utrecht aangekocht, is thans als wandelpark voor het publiek geopend.

Het gebouw is blijven staan en wordt ingericht tot een stedelijk museum. De opening er van vindt waarschijnlijk in de volgende maand plaats.

Nadat de Gemeenteraad van 's-Gravenhage een crediet van *f* 10.000 heeft toegestaan voor de kosten ten behoeve van het onderzoek in zake de loozing van het ververschingskanaal in zee gedurende de zomermaanden, hebben B. en W. de commissie van deskundigen benoemd. Zij bestaat uit de heeren de Bruijn, hoofdingenieur van 's Rijks waterstaat, H. Bernelot Moens, luit. ter zee 1e kl. en Bakhuis Roozeboom, scheikundige te Leiden.

In de Gemeenteraads-zitting te Gouda, gehouden op 20 Mei j.l. werd met bijna algemeene stemmen besloten, dat het Hoffman's gesticht aldaar zal worden verwarmd volgens het bekende systeem der heeren Bechem en Post te Hagen in Westphalen.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, op 5 Juni j. l., is bij de behandeling van het wetsontwerp tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, bedoeld in art. 90 van de Grondwet (verkiesbare personen als leden der Eerste Kamer), een amendement van het kamerlid, den heer Rooseboom, aangenomen, waardoor ook de Hoogleeraar-Directeur en de Hoogleeraren tot de verkiesbare personen werden gerekend.

Met groote plechtigheid werd 1 Juni j.l. de sluitsteen geplaatst in de groote kruis- of sluitbloem van de torenpyramide der *Munsterkerk te Ulm*, en werd daarmede, na een tijdsverloop van niet minder dan 513 jaren sedert de eerste-steen-legging, een der meest grootsche monumenten der gothische bouwkunst in Duitschland naar het oorspronkelijke plan voltooid.

De hoogte van den toren bedraagt 161 M. en overtreft dus de hoogte der beide torens van den dom te Keulen met ongeveer 4 M. De sluitsteen bevat, in eene koperen bus opgesloten, eene op perkament geschreven oorkonde, die de naamteekeningen draagt van alle leden der Bouwcommissie.

Na de plaatsing der kruisbloem werd door den aanleg der bliksemafleiding de hand gelegd aan de laatste werkzaamheid tot restauratie en voltooiing van het indrukwekkend monument. De geleidingen bestaan uit vier, 0.04 M. breede strooken van koper, die twee aan twee langs de noordzijde en langs de zuidzijde van den toren zijn aangebracht

Een groot driedaagsch feest zal naar aanleiding der voltooiing der Munsterkerk, te beginnen met 28 Juni, worden gevierd. De uitvoering van een Oratorium, het houden van een plechtige optocht en groote historische feestspelen maken de hoofdpunten uit van het uitgebreide feestprogramma.

Aan het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem valt een druk bezoek ten deel. In de maand Mei werd het door 1258 belangstellende personen bezocht.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Civ. Ingenieurs N. L. Beversen te Groningen en L. J. Eijmer te Rotterdam, bouw- en werktuigkundigen 3e klasse bij den aanleg van Staats Spoorwegen, zijn bevorderd tot bouw- en werktuigkundigen 2e klasse.

Bij Min. beschikking is, met 16 Juni a.s., benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4e kl. de heer M. H. A. Straater, te Zwolle.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 105. Het antwoord op vraag 105 zal in een uitvoerig opstel worden behandeld, dat in de eerste aflevering van het Bouwkundig Tijdschrift 1890 zal voorkomen.

VRAAG 106. Met welke specie (samenstelling op te geven) moet een fries van een gebouw gemetseld worden, waarop onmiddellijk bij de uitvoering sgrafitto schilderwerk moet worden aangebracht?

De specie zoodanig te kiezen, dat men niet in het minst last heeft van het uitslaan van het metselwerk.

6566 **JAN VAN DER POT, ..**

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6554 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.
Plannen en Begrootingen gratis. 6555

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.
6556 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te Londen.
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6561
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekroonıngen.

6557 **PUI-SPIEGELGLAS**
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.
ROTTERDAM.

6558 **HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF**
ROTTERDAM.
Eng. Porceleine Badkuipen
(INWENDIG WIT VERGLAASD)
sterk, zindelijk, blijven lang warm
of koud, bizonder geschikt voor
MEDICINALE BADEN.

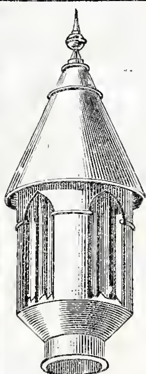
6559 WAND TEGELS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF-ROTTERDAM
VLOER TEGELS

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6560

GEOPEND HET MAGAZIJN VAN 6562

IJZERWAREN.

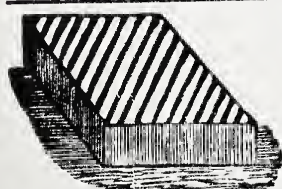
SPECIALITEIT IN BOUW- EN SMIDSARTIKELEN.
VAN AALTEN & VAN STRATEN.
Amsterdam. — Spuistraat 30 — Amsterdam.

„BOYLE'S" SYSTEEM
welbekende
LUCHTPOMPVENTILATORS.
30 % 6563
Prijsverlaging.
JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.
Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.
Magazijn: SINGEL 536.

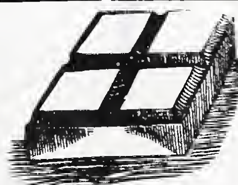
J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6564
ASPHALTDAKPAPIER.
GEPREPAREERD DAKLINNEN
Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

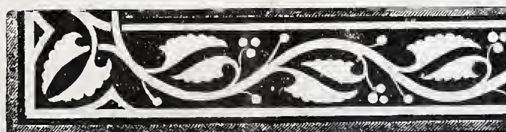
FOLKERS & C°.,

RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz
Engelsche en Belgische Aardebuizen.
VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

Directe aanvoer
VAN
6565 **Portland cement.**
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere **BOUWMATERIALEN.**

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6545

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 24sten Juni 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 522.

Het maken van een remmingwerk nabij de groote draaibrug van de spoorwegbrug over de Oude Maas te DORDRECHT.

Begrooting f 2330 —.

De besteding geschiedt volgens § 22 van het bestek.

Het bestek ligt van den 6den Juni 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Juni 1890, ten 10½ ure v. m.

UTRECHT, den 4den Juni 1890.

AANBESTEDING. 6546

Op Dinsdag 17 Juni 1890, des voormiddags te 11 uur, zal in het Hôtel *du Croix* te Zeist worden AANBESTEED:

Het aan- en verbouwen van de Villa Arendsburg te Zeist, met het bouwen van een STAL en KOETSHUIS aan de Huydecoperstraat, en bijbehoorende werken.

De aanwijzing op het terrein, op Dinsdag 10 Juni des voormiddags te 11 uur.

Het bestek, met 5 teekeningen, is, tegen betaling van *f* 2.50 per stel verkrijgbaar bij den architekt I. H. J. VAN LUNTEREN te Utrecht, door wien nadere inlichtingen worden gegeven.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6547

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6548

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:

Heidelberg 1876.

Mannheim 1880.

BEKROOND:

Sydney 1879/80.

Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: ***„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"*** waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6549

Heerengracht 335 Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6550

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

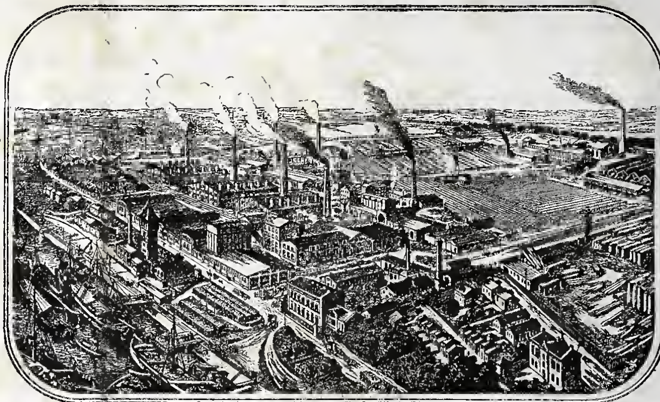

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf, 1880. Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6551

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6552

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

14 JUNI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De samenstelling van het Bestuur der Afdeeling Rotterdam van de Maatschappij, zooals die is opgegeven in de bij het vorige nummer van het Bouwkundig Weekblad verzonden ledenlijst, blijkt onjuist te zijn.

Bestuursleden zijn de heeren:

H. Cramer, Voorzitter.
J. Verheul Dzn., Vice-Voorzitter.
L. J. Nijenhuis, Penningmeester.
H. J. Dupont.
A. E. Braat.
B. H. Beijderwellen.
G. J. van der Goes. Secretaris.

BOUWVERORDENINGEN.

Vraag IX gesteld in het *Bouwkundig Weekblad* van 2 November 1889 en luidende aldus:

„Het is meermalen gebleken, dat bouwverordeningen „door sommige gemeentebesturen opgemaakt, in de prac„tijk blijken niet voldoende te kunnen worden gehand„haafd. Zoude het niet wenschelijk zijn dat door de „Maatschappij bij de Regeering de noodige stappen wer„den gedaan om allen twijfel daaromtrent te doen vervallen?"

beantwoord door Mr. H. Verkouteren.

Inleiding.

Een direct antwoord op de hierboven gestelde vraag kan ik niet geven.

Of de heeren Bouwkundigen zich, in het belang van hun vak, tot de Regeering zullen wenden, kunnen zij zelf alleen beslissen. Maar mochten zij tot dien stap besluiten, dan hoop ik dat dit opstel hun de uitvoering zal verlichten.

De redactie van de vraag is eenigzins onbestemd, welke bouwverordeningen en welke Gemeentebesturen hadden de stellers op het oog? Heb ik hunne bedoeling echter goed begrepen, dan wenschen zij te weten, hoever de bouwverordeningen in het algemeen, in het beperken van de rechten der eigenaars, gaan mogen, wat de gemeente eischen mag en wat de burger moet gedoogen, en van die onderstelling ga ik uit.

Beperking van de rechten des eigenaars moet geoorloofd zijn.

Breedvoerig te betoogen dat de eigenaar in zijn recht van gebruik en genot beperkt mag worden, acht ik niet noodig. Onbeperkte rechten, van welken aard ook, zijn in eene geregelde maatschappij nu eenmaal niet bestaanbaar en de rechten van den eigenaar zijn niet heiliger en onschendbaarder dan de vrijheidsrechten en andere. Wie de voordeelen der samenleving wil genieten, moet zich ook de nadeelen daarvan getroosten en het is dus ook niet onrechtvaardig, dat de wet waaronder wij leven slechts een beperkt recht van genot en gebruik als het normale erkent.

Het recht om te beperken is zelf onbeperkt.

De eenige vraag is derhalve, hoe ver mag die beperking gaan, en daarop wordt vrij algemeen geantwoord: „*Zoo ver als noodig is.*" Het algemeen belang, waarvoor de bijzondere belangen wijken moeten, is de grondslag van het recht om te beperken en tevens zijn natuurlijke grens. En de pogingen door Mr. de Leao Laguna, lid der Gedeputeerde Staten van Noord-Holland en anderen aangewend (1) om nog andere

1) Zie Handelingen der Nederlandsche Juristen-Vereeniging van 1887 deel 1 en 2 en de daar aangehaalde werken en gewijsden.

grenslijnen te trekken, kan ik niet als geheel geslaagd beschouwen. Zij achten elke beperking geoorloofd, zoolang die maar niet met vernietiging van en ontzetting uit den eigendom gelijk staat. De bruikbaarheid mag wel verminderd, maar niet weggenomen worden, het grootste deel van zijn genot moet den eigenaar steeds gelaten worden. Maar hoe zal men bepalen wat de grootste helft is? Ook de Hooge Raad was langen tijd dat gevoelen toegedaan en in meer dan een arrest werd beslist dat, zoodra zij tengevolge had dat de zaak voor den eigenaar ophield te bestaan, de beperking feitelijk onteigening werd en dus ook de formaliteiten van de onteigeningswet moesten worden gevolgd. Zoo werd o. a. afbraak van bouwvallige gebouwen door B. en W. niet meer als eene geoorloofde beperking, maar als onteigening beschouwd. Ten slotte echter is de Hooge Raad van meening veranderd en terecht. De maatregel, waardoor iemand zijn eigendom verliest, is eerst dan onteigening wanneer hij, van wien die maatregel uitgaat, zelf eigenaar wordt.

De Gemeente dus, die mijn grond zelf wil bezitten, moet mij eerst onteigenen, maar wanneer zij mij dwingt een vierde van mijn grond onbebouwd te laten, dan kan dat een vierde daardoor wel voor mij waardeloos worden, maar zoolang ik er eigenaar van blijf, is er geen eigendomsovergang en dus ook geene onteigening. De nieuwe Grondwet heeft thans ook in elk geval de kwestie doorgehakt, want in artikel 152 gaat zij uitdrukkelijk van het beginsel uit, dat de beperking zelfs het geheele genot van den eigenaar mag opheffen. Sommigen maken onderscheid tusschen beperking *met* en *zonder* schadevergoeding, maar wij zullen straks zien, dat de schadevergoeding op de grenzen van het beperkingsrecht geen invloed heeft en dat, waar wet of verordening voor bepaalde gevallen schavergoeding bevelen, zij zich niet door beginselen van recht, maar van billijkheid hebben laten leiden.

In abstracto dus is de algemeene grenslijn niet te trekken, maar dit neemt niet weg dat hier en daar, en met name in artikel 135 der Gemeentewet, de wetgever eene, hoewel niet scherpe, bijzondere grenslijn getrokken heeft, en dat, over het algemeen, de rechten van den eigenaar op indirecte wijze zoo krachtig zijn gewaarborgd en verzekerd, dat het gemis aan juist afgebakende grenzen van het beperkingsrecht hem niet deert.

Toch zijn de rechten van den eigenaar behoorlijk gewaarborgd.

Grens en waarborg van Artikel 135 der Gemeentewet.

Genoemd artikel 135 zegt, dat alle politie-verordeningen der Gemeenten, en dus ook hunne bouwverdeningen, slechts mogen worden gemaakt in het belang der *openbare orde, zedelijkheid en gezondheid* en die woorden zijn geen ijdele phrase.

Vele bouwverordeningen vervangen het woord „*zedelijkheid*" door *veiligheid*, omdat bij het bouwen de zedelijkheid minder te pas komt, maar zoo de veiligheid reeds is opgesloten in het begrip: „openbare orde", is het eene onnoodige bijvoeging en anders eene ongeoorloofde uitbreiding.

Eene gewrongen en gezochte uitlegging van die woorden is streng verboden. Vooral wanneer men aan hun algemeenen grammaticalen zin blijft hangen en de meer beperkte juridische beteekenis geheel uit het oog verliest. is alles onder openbare orde en gezondheid te brengen. Maar, zoo ooit, dan behooren de Gemeentebesturen zich hier in geval van twijfel te onthouden en zal eene voorgenomen beperking op de wet steunen, dan moet zij klaarblijkelijk en ondubbelzinnig met de zorg voor openbare orde en gezondheid in direct verband staan.

Het openbaar belang bij de beperking moet bovendien een belang zijn van de geheele Gemeente en niet slechts van een klein deel harer ingezetenen en ten slotte houde de Gemeente steeds in het oog dat alleen aan groote openbare belangen de bijzondere belangen der burgers mogen worden opgeofferd. Beperkingen van den eigenaar dus, die voor de Gemeente wel nuttig en aangenaam, maar niet bepaald noodig of onmisbaar zijn, behooren achterwege te blijven.

De Gemeente mag hare bouwverordening niet gebruiken om zich te bevoordeelen.

Uit het bovenstaande volgt in de eerste plaats dat de Gemeente hare bouwverordeningen nooit mag gebruiken ten bate van de kas. Voor de behartiging harer finantiëele belangen dient onder meer de belastingverordening en zoo zij hare politiemacht daartoe gebruikt, gaat zij de grenzen harer bevoegdheid te buiten. Het is dus niet geoorloofd voor het verleenen der zoogenaamde bouwvergunning eenig materiëel voordeel te bedingen. Die vergunning is geen gunst, geen dienst, die de Gemeente mij bewijst, en waarvoor zij eene wederdienst mag vragen, maar mijn absoluut recht, zoodra mijn bouwplan aan de eischen der openbare orde en gezondheid voldoet. Vergunning moet regel, weigering uitzondering zijn. Het is mogelijk dat de bouwer door gehoor te geven aan de wenschen van B. en W. zijn bouwplan verbetert, maar in den regel zal het geen invloed hebben, dat hij eene verklaring teekent dat zijn stoep eigendom is van de Gemeente, dat hij een keldergang opoffert of eenige meters van zijn grond aan de Gemeente ten geschenke geeft, dat hij toesta, dat er een servituut op zijn huis gevestigd worde, of de kosten van walbeschoeiing, rioleering of ophooging van den openbaren weg vóór zijne woning op zich neemt. Blijven de fouten in zijn bouwplan ook na al die concessies bestaan, dan mag de bouwvergunning hem toch nog niet worden gegeven en bestonden zij niet vóór dien tijd, waarom is hem die bouwvergunning dan niet onvoorwaardelijk verleend? Nu is het volkomen waar, dat de eigenaars zich zeer dikwijls geheel vrijwillig al die opofferingen getroosten en nog blij toe zijn dat zij er nog zoo genadig afkomen, maar pressie mag nooit worden uitgeoefend en de eenige voorwaarden, die voor de verleening der bouwvergunning gesteld kunnen worden, moeten op de zorg voor de openbare orde en gezondheid gegrond zijn. Om die reden vernietigde de Koning dan ook in 1889 eene verordening van de Gemeente Nieuwer-Amstel, waarbij het verboden was te bouwen op zoogenaamde geprojecteerde wegen 2). Had de Gemeente eenmaal besloten dat vroeg of laat de openbare Gemeentewegen over mijn grond zouden worden doorgetrokken, dan mocht ik op dat verlengde inmiddels niet meer bouwen, omdat later de onteigening dan zooveel meer zou kosten. Het finantiëel belang der Gemeente stond hier dus op den voorgrond, en terecht werd derhalve de verordening vernietigd, maar Nieuwer-Amstel was, helaas, de eenige Gemeente niet waar dergelijke bepalingen bestonden.

Bouwvergunning. Zij mag niet om finantieele redenen geweigerd worden.

2) Koninklijk Besluit van 8 April 1889 S. N°. 36.

Ook niet op aesthetische gronden.

Ook op aesthetische gronden mag de bouwvergunning niet geweigerd worden. Thorbecke heeft dat in het K. B. van 23 November 1863 S. N°. 132 uitdrukkelijk beslist. Toen voor eenigen tijd de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst openlijk tegen het bouwplan voor de terreinen der vroegere Hollandsche Gasfabriek prostesteerde, heb ik dien maatregel toegejuicht. Aan de æsthetische vorming van ons volk ontbreekt nog veel en het eigenaardig schoon van Amsterdam mag niet verloren gaan, maar men zij toch voorzichtig. De zorg voor de openbare orde en gezondheid heeft met de æsthetica niets te maken; artikel 135 der Gemeentewet belet dus, dat de bouwverordening met hare eischen rekening houde en waar de opvattingen van het begrip schoonheid nog zoo uiteenloopen is het misschien wel wat gevaarlijk aan de Gemeenteraden, of aan B. en W. den appel van Paris in handen te geven. De deur wordt dan wijd opengezet voor misbruik en willekeur en elk bouwplan, dat de Gemeente niet aanstaat zal, bij gemis aan betere motieven, quasi op æsthetische gronden, afgekeurd worden.

De Gemeentewet heeft ook het onderscheid tusschen groote en kleine Gemeenten grootendeels opgeheven, de macht dus die aan het eene Gemeentebestuur wordt toegekend, kan aan het andere niet onthouden worden en heeft nu de Afdeeling der Maatschappij zooveel vertrouwen in den kunstzin van onze boeren-Burgemeesters en Wethouders, die hunne boomen blauw verwen en hunne huizen groen? Mogen wij nog lang bewaard blijven voor eene officiëele en gouvernementeele schoonheidsstandaard!

Men kan aan de Gemeente vragen, dat zij, vóór dat zij haar eigen terrein aan een bouwer verkoopt, ook op aesthetisch gebied waarborgen eische en dat onderscheid is door de Afdeeling der Maatschappij zeer goed in het oog gehouden; ook onteigening tot verfraaiïng is wel te verdedigen, omdat er dan toch altijd schavergoeding wordt gegeven maar, zooals wij straks zien zullen, is die vergoeding bij beperking uitzondering. Om dus een grooter kwaad te voorkomen, moet een kleiner worden geduld en zoo een particulier op eigen grond wil bouwen mag de overheid hem niet hare opvatting van schoonheid opdringen. Men arbeide voor de aesthetica zooveel men wil, maar niet met behnlp der politie.

Vele bouwverordeningen verbieden te bouwen achter andere gebouwen. Tusschen den voorgevel van een gebouw en de rooilijn mag geen ander gebouw staan en met het oog op brandgevaar en luchtverversching zijn zulke bepalingen zeer goed te verdedigen. Ook de voorschriften omtrent het afschuinen der gevels op de hoeken der straten kunnen steunen op de eischen van het verkeer, maar zoo hier ook de aesthetica heeft gegolden omdat bijv. een monumentale fabrieksgevel niet achter een gewoon woonhuis mag wegschuilen, zijn de grenzen van artikel 135 Gemeentewet overschreden.

Zij is op zich zelf eene onwettige instelling

Men mag ook met reden twijfelen of de bouwvergunning zelve, afgescheiden van de gronden waarop zij geweigerd mag worden, wel eene wettige instelling is. Zijn de Gemeenteraden bevoegd mij te verbieden om zonder voorafgaande vergunning van B. en W. op mijn eigen grond aan den openbaren weg te bouwen of te breken? Ik geloof het niet en kan mijn gevoelen steunen op de uitspraken van de ministers Thorbecke, Fock en Heemskerk, van Mr. Coninck Lieftinck, Vice-President, én van het onlangs overleden lid van den Hoogen Raad: Mr. Hingst 3). Wie bouwen wil moet kunnen volstaan met zijn voornemen vooraf aan B. en W. kenbaar te maken en mag niet worden verplicht zich eerst vergunning te verschaffen. Die laatste eisch gaat verder dan artikel 135 der Gemeentewet toestaat. Een van beiden; mijn bouwplan is goed en waarom moet ik dan nog vergunning vragen, of het deugt niet en dan kunnen B. en W. mij toch niet, in strijd met de verordening, vergunning geven.

Het doel der bouwvergunning kan dus geen ander zijn dan B. en W. vooraf in staat te stellen mijn bouwplan na te zien, maar dan mag de vergunning mij ook niet worden onthouden wanneer het plan goed is; en hoe is 't nu te verklaren dat vele bouwverordeningen aan B. en W. de bevoegdheid geven, ook dan nog de bouwvergunning te weigeren, wanneer zij geen enkele overtreding der verordening kunnen aanwijzen. De bijvoeging dat B. en W. dan alleen mogen weigeren in het belang der openbare veiligheid en gezondheid beteekent niet veel en legt hunne vrijheid niet genoeg aan banden.

Hoe moet het ook gaan bij verschil van meening? Zal mijn bouwplan altijd werkelijk verkeerd zijn, omdat B. en W., of liever slechts een hunner, dat zegt? Kunnen ook B. en W. niet te goeder trouw dwalen, vooral waar zij meestal door de oogen moeten zien van ondergeschikte ambtenaren? Erken ik mijn fout, dan loopt alles geleidelijk af, maar anders mogen B. en W. geen rechters zijn in hun eigen zaak. De onafhankelijke, zelfstandige, onpartijdige rechterlijke macht moet dan rechten tusschen ons. Haar taak is het mijn bouwplan aan de verordening te toetsen, en aan B. en W. kan hoogstens de bevoegdheid worden toegekend om inmiddels de uitvoering van het bouwplan te beletten, wanneer de Gemeente anders dadelijk schade zou lijden.

De Gemeente-verordeningen zijn niet onschendbaar; meent de rechter dat zij strijden met de wet, hij mag weigeren ze toe te passsen. De tusschenkomst des rechters heeft dus, waar het de uitlegging van Gemeenteverordeningen geldt, voor den burger dubbele waarde; zij is zijn krachtigste waarborg tegenover de overheid en het systeem der bouwvergunning slaat hem dien waarborg uit de hand. Bouwen zonder vergunning, onverschillig hoe men bouwen wil, is nu op zich zelf reeds een strafbaar feit geworden, de vergelijking van bouwplan met verordening is geheel aan den strafrechter onttrokken en alleen de geheel feitelijke vraag of er in eenig speciaal geval vergunning was, blijft nog aan zijn oordeel onderworpen. Toch wordt dat systeem van vergunningen op bijna elk gebied eerder uitgebreid dan ingekrompen en Mr. Hingst citeert onder meer eene verordening, dat men de openbare straat zonder vergunning van B. en W. niet mag innemen. Zonder die vergunning mag men er dus ook niet op loopen of rijden. De openbare straat echter is er voor de burgers,

3) Zie de Koninklijke Besluiten van 31 Maart 1862. S. N°. 132; 2 September 1870. S. N°. 158 en 7 Maart 1876 S. N°. 47; de bovengenoemde Handelingen, deel II pag. 237 en Mr. S. J. Hingst: „Het plaatselijk Burgerlijk Recht" pag. LXI, LXII, LXIV. Zie ook pag. XXVI en L.

niet omgekeerd, misbruik mag de verordening keeren, maar gebruik niet belemmeren.

Vergunning mag men eischen zoo ik bouwen wil boven de normale hoogte of op eenigerlei wijze van den regel afwijken, niet wanneer ik de verordening in elk opzicht wil naleven, en wordt in die richting nog verder doorgegaan, dan zal ten slotte elke politie-verordening tot twee artikelen kunnen worden ingekrompen:

Art. I.

Het is verboden iets te doen zonder vergunning van B. en W.

Art. II.

Overtreding van het voorgaande artikel wordt gestraft met eene boete van *f* . . . . .

Het komt mij ook voor dat het niet alleen ongeoorloofd, maar ook overbodig is het vragen van bouwvergunning tot plicht te stellen. Voor den bouwer is 't een groot voordeel, zoo hij zijne plannen vooraf door B. en W. kan laten nazien, mits dan ook hunne goedkeuring hem volkomen dekke, zoolang hij zich trouw aan de goedgekeurde plannen houdt. Wordt hem dus de gelegenheid daartoe aangeboden, dan zal hij zeker niet nalaten er gebruik van te maken en is het volstrekt niet noodig hem die gunst op te dringen.

Welk belang heeft de Gemeente er ook eigenlijk bij de uitvoering van een verkeerd bouwplan te beletten? Voorkomen is zeker beter dan genezen en vele gevallen zijn er denkbaar (bouwen buiten de rooilijn b. v.) waarin de openbare orde dadelijk gevaar loopt, maar in den regel is toch de grootste risico voor den bouwer. De Gemeente heeft altijd macht genoeg om hem naderhand weêr tot afbreken te noodzaken en het eigenbelang zal hem dus, ook zonder dwang, er toe brengen zich vooraf met B. en W. te verstaan.

Hij ziet dan welke bezwaren er tegen zijn bouwplan zijn en zoo die op de bouwverordeningen steunen, zal hij verstandig doen ze op te heffen. Maar wordt de bouwvergunning gebruikt om aan de gemeente kosteloos voordeelen te versehaffen, die zij anders vrij duur zou moeten betalen, dan moet hij bevoegd zijn om op eigen verantwoordelijkheid door te gaan, zonder gevaar te loopen, dat hij alleen reeds wegens bouwen zonder vergunning met den strafrechter kennis maakt, terwijl overigens geen enkel artikel van wet of verordening overtreden is.

De Gemeente mag hare politiemacht ook niet gebruiken tot handhaving van hare contracten.

Ook nog andere Gemeente-verordeningen acht ik met artikel 135 der Gemeentewet in strijd. De Gemeente heeft hare politie-macht gekregen tot handhaving van de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid en niet tot handhaving van de contracten, die zij met particulieren sluit.

Verkoopt zij aan een burger een stuk grond onder zekere voorwaarden en die worden niet nagekomen, dan kan zij bij den gewonen rechter nakoming of ontbinding vragen met schadevergoeding, maar zij mag in hare politie-verordening tegen die niet-nakoming geen boete of gevangenisstraf bedreigen.

Artikel 296 der Amsterdamsche politie-verordening bevat de zoo bekende bepaling, dat op de Keizers- en Heerengracht niet dieper mag worden gebouwd dan 28.30 meter en de oorsprong van dat verbod is, zoo ik mij niet vergis, een voorwaarde, die indertijd bij den verkoop van die gronden aan particulieren door de Gemeente is gemaakt. Wil nu de politie-verordening, ter wille van de volledigheid, aan die voorwaarde herinneren, dan bestaat daartegen geen bezwaar, maar de strafbepalingen van artikel 340 gelden ook voor artikel 296 en dat wijst op verwarring van begrippen. De laatste alinea van artikel 296 is volkomen rationeel; de zorg voor de openbare gezondheid eischt zeker, dat minstens een vierde van den grond onbebouwd blijve, maar de ruimte die krachtens de bovenaangehaalde bepaling op Heeren- en Keizersgracht moet openblijven zal in den regel wel meer dan een vierde zijn. Men zou dus nu met reden kunnen vragen of 't dan op Heeren- en Keizersgracht zooveel ongezonder is dan elders in de Gemeente.

Welk verband is er ook tusschen de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid en de bepaling dat uitbouwsels dieper dan 28.30 niet hooger mogen zijn dan 2.83 meter?

De oorspronkelijke en alleszins geoorloofde bedoeling is zeker geweest een fraai kwartier te scheppen en aan de eigenaars dier huizen groote tuinen te verzekeren, die nooit betimmerd zouden mogen worden, maar dat doel is bereikt door een contract en dat contract hoort in de politieverordening niet t'huis.

Volgens sommigen moet hier eigenlijk worden gedacht aan een servituut, maar ook dat servituut is dan toch waarschijnlijk weêr door het oorspronkelijk koopcontract bevestigd. Bestaat nu dat servituut ten bate van de Gemeente, waar is dan haar heerschend erf? Zij zal dan toch minstens op elke gracht één perceel in eigendom moeten hebben, want een servituut onderstelt nabijheid van heerschend en dienend erf. Een huis bij de Brouwersgracht kan niet het uitzicht benemen aan een ander bij de Reguliersgracht. Men zal dus moeten aannemen, dat elk perceel aan de Heeren- en Keizersgracht op zijne beurt is heerschend en dienend erf tegelijk, maar dan is het geen verhouding tusschen een burger en de Gemeente, maar tusschen twee burgers onderling. Er zijn dan geen openbare, maar slechts bijzondere belangen te beschermen en daar moet ieder burger zelf voor zorgen.

Nu is het volkomen waar dat, toen vroeger die gronden door de Gemeente werden uitgegeven, de hier boven gemaakte onderscheiding tusschen de bijzondere belangen, die de burgerlijke- en de openbare, die de strafrechter moet beschermen, niet zoo juist in het oog werden gehouden. Het is dus zeer goed mogelijk, dat oude politiekeuren reeds in hoofdzaak bepaalden, wat thans ook nog in de verordening staat, maar het oude recht verliest zijn kracht zoodra het in strijd komt en onbestaanbaar is met de nieuwe rechtsbeginselen. Dat de oude politiewetgever zich, in een tijd toen zijn terrein nog niet door de wet was afgebakend, met veel bemoeide, dat hem eigenlijk niet aanging, is geen reden waarom de tegenwoordige politiewetgever de grenzen mag overschrijden die hem thans door art. 135 der Gemeentewet uitdrukkelijk zijn gesteld. Die oude politie-keuren, die in elk geval reeds lang zijn afgeschaft, moeten dus buiten aanmerking blijven en alleen voor zoover het in de oorspronkelijke koop-

contracten is opgenomen, kan het vroeger vastgestelde zich thans nog doen gelden. Alles is dus een kwestie van grondpapieren.

Zullen dan nu de tuinen aan Heeren- en Keizersgracht moeten verdwijnen? Zeer zeker niet. Omdat de politie ze niet meer beschermen kan, zijn zij daarom nog niet onbeschermd. Hun welbegrepen eigenbelang zal de eigenaars er wel toe brengen die tuinen in stand te laten, en komt die verwachting bedrogen uit, dan is het de zaak van den burgerlijken en niet van den strafrechter de oude contracten te handhaven.

Evenmin tot verzekering der bepalingen over de rechten en verplichtingen tusschen de eigenaars van naburige erven.

Er is ook nog een tweede categorie van voorschriften, die in de politieverordening op het bouwen desnoods mogen opgenomen worden, maar tegen wier overtreding zij geen straf mag bedreigen. Het Burgerlijk Wetboek spreekt in de artikelen 672—720 van de rechten en verplichtingen tusschen eigenaars van naburige erven en geeft o. a. in artikel 690 vrijheid om zijne voorschriften bij plaatselijke verordening aan te vullen, wat anders niet zou geoorloofd zijn. Evenmin echter als de nakoming der bepalingen van het Burgerlijk Wetboek door politiestraffen verzekerd is, mag dat geschieden met de Gemeente-verordeningen, die ze aanvullen en dus geheel tot dezelfde soort behooren.

Hier geldt het wederom geen voorschriften van het politierecht, geen zorg voor de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid, maar de bijzondere belangen van twee buren en de overtreding dier voorschriften kan dus wel eene veroordeeling tot schavergoeding voor den civielen, maar nooit tot straf voor den strafrechter tengevolge hebben.

De Rotterdamsche Politie-Verordening van 3 Maart 1887 houdt die onderscheiding zeer goed in het oog. De artikelen 49 en 50 vormen een afzonderlijk hoofdstuk over de verplichtingen tusschen eigenaars van naburige erven zonder dat de strafbepalingen ook voor die artikelen gelden, maar de Utrechtsche politie-verordening van 4 Maart 1886, die in de artikelen 29 en 32 voorschriften heeft van gelijken aard, stelt straf op de overtreding van het eerste en niet van het tweede artikel. Hier dus een hinken op twee gedachten.

Beperking die volgens Art. 135, Gemeentewet, geoorloofd kunnen zijn.

Het zou ons te ver voeren wanneer ik alle beperkingen, die krachtens artikel 135 der Gemeentewet mogelijk zijn, hier elk afzonderlijk in den breede ging bespreken. Een kort woord over enkele hoofdpunten moge dus voldoende zijn.

Wordt vervolgd.

SCHELP- OF STEENKALK.

Vervolg van pogina 146.

Welk verhoudingen van de metselspecie zijn voor het een of het ander geval het verkieslijkst?

Het antwoord op dit en de overige onderdeelen der vraag zal uit den aard der zaak kort zijn.

De Commisie is van oordeel, dat de verhouding niet altijd dezelfde kan zijn, maar dat de kwaliteit van de kalk zeker een grooten invloed daarop uitoefent.

Voor een goeden mortel van schelpkalk zullen 2 deelen kalk en 1 deel rivierzand meestal gunstige resultaten opleveren. Voor trasspecie zal voor ieder deel tras een half deel zand minder kunnen genomen worden, zoodat men dan b. v. verkrijgt: 4 kalk, 1½ zand en 1 tras. Ook kan een mengsel van 5 kalk, 3 zand en 1 tras, als slap bastaardtras aanbevolen worden.

Gebruikt men echter steenkalk, dan moet men, wanneer men zich van mortel bedient, er toch tras aan toevoegen voor gewoon werk, dus voor *mortel* zal de mélange dan moeten zijn: 5 kalk (nat gelescht), 5 rivierzand en 1 tras, en voor *slap bastaardtras:* 5 kalk, 4 zand en 1½ tras.

Hierbij zij nog opgemerkt, dat schelp- of steenkalk met te weinig of zacht zand niet verhart of versteent, maar slechts droogt.

Het bewijs hiervan kan men zien b. v. bij de kalk, waarmede pannen worden aangestreken. In dien mortel wordt altijd weinig zand gebezigd, waardoor dan ook geen versteening maar slechts een droging der specie ontstaat. Het zelfde verschijnsel neemt men ook waar bij het overpleisteren van muren met steenkalk.

Grof zand is ten allen tijde noodig om de kalk te scheiden en de zandkorrels aan elkander te verbinden. Gebruikt men echter te veel zand in den mortel, dan zal de specie zich niet aan den steen hechten.

Het derde deel der vraag; „Hoe staan de kosten tegenover elkander"? volgt uit onderstaanden staat.

Gemakkelijkheidshalve herhalen wij even de wijze van menging der mortels.

Voor schelpkalk.

Slap bastaardtras	5 kalk,	3 zand,	1 tras
Sterk „ „	5 „	2 „	2 „
Sterk tras	1 „		1 „

Voor steenkalk.

Slap bastaardtras	5 kalk,	4 zand,	1½ tras
Sterk „ „	5 „	3 „	3 „
Sterk tras	1 „		1 „

Naar de tegenwoordige prijzen berekend, verkrijgt men dan:

Mélange schelpkalk

Slap bastaardtras	*f* 0.43⁵	per H. L.
Sterk „	„ 0.53	„ „
Sterk tras	„ 0.75	„ „

Mélange steenkalk.

Slap bastaardtras	*f* 0.37	per H. L.
Sterk „	„ 0.49	„ „
Sterk tras	„ 0.70	„ „

Hieruit blijkt dus, dat met het gebruik van steenkalk finantieël voordeel wordt behaald. Doch als men nagaat, dat het bereiden van steenkalk-mélange meer zorg en tijd vereischt, want nat geleschte steenkalk moet langer in den molen bewerkt worden om het zand meer volkomen met de kalk te vermengen, dan zal zeker dit finantieële voordeel wel wat verminderen.

Het vierde gedeelte der vraag: „Wat is beter, de steenkalk versch geleverd te gebruiken of deze langeren tijd te laten liggen"? wordt niet altijd door de practische mannen eenstemmig beantwoord.

Naar het oordeel van de Commissie is het niet goed de gebluschte kalk versch te gebruiken, omdat het na-

blusschen, iets wat bij steenkalk steeds plaats heeft, niet behoorlijk tot zijn recht kan komen.

Voor de volkomen beëindiging van het bluschproces, en vooral ook voor het afzetten van de overmaat van water in het deeg, zullen in gewone omstandigheden *eenige weken* noodig zijn, zoodat het zeker aanbeveling verdient, geruimen tijd vóór men met het metselen aanvangt, de kalk te blusschen.

Hierbij zij nog medegedeeld, dat het blusschen in aarden kuilen of putten niet in de hand dient gewerkt te worden, omdat wanneer de grond onmiddellijk het water aan de kalk onttrekt, het nablusschen dan niet behoorlijk kan plaats vinden. Ook moet men de oppervlakte van de kalk door een laag zand tegen uitdrogen en scheuren beschermen, of wel er een laagje water op laten staan. Er heeft dan weinig of geen verharding plaats, en mocht de oppervlakte der kalk al eenig koolzuur uit de lucht tot zich nemen, dan beschermt het huidje koolzure kalk op de oppervlakte zelf de daaronder liggende kalk geruimen tijd tegen dieper doordringen van het versteeningsproces. De kalk heeft nu alle gelegenheid om door en door gebluscht te worden, en tot eene volkomen gelijkmatige massa over te gaan.

Ten slotte het vijfde punt van de inderdaad belangrijke vraag, en wel: „Welke is het oordeel over droog geleschte steenkalk en de meelkalk"?

Bij droog geleschte steenkalk heeft men zeker veel last van nablusschen; er zullen bij die bewerking veel zoogenaamde boonen of monnikken achterblijven, die later, wanneer de specie wordt verwerkt, haren nadeeligen invloed doen gevoelen.

De meelkalk daarentegen, waaronder wij verstaan gesmoorde steenkalk die is gebuild, is zeker beter dan de hierboven vermelde droog geleschte steenkalk, daar de boonen en de nog niet geleschte deelen er uit verwijderd zijn.

Het voordeel dat droog geleschte steenkalk en de meelkalk opleveren is, dat onmiddellijk ná de blussching met de bereiding der specie kan aangevangen worden; doch dit voordeel weegt niet op tegen de zooveel betere nat geleschte steenkalk.

P. G. Lancel.
W. Fontein.

BERICHTEN.

Op ruime schaal is door de firma Jan Hamer en C°. te Amsterdam een nieuwe, uitgebreide en net uitgevoerde catalogus met talrijke illustratiën verzonden van de verschillende bij haar verkrijgbaar zijnde werktuigen en inrichtingen. Onder deze kunnen genoemd worden de hand-, stoom-, gas en hydraulische liften van Witte, zoo el voor kleine als groote lasten, Boyle's verbeterde ventilatoren en schoorsteenkappen, Wing's lucht- en stofzuigers, ook geschikt voor droging en afkoeling, Carré's luchtdruk waterreservoirs, de reservoir- waterfilters van Chanoit, de electrische schellen, micro-telephonen enz. van Mildé, de zelfwerkende brandblusschers van Mayall, gasmotoren enz., en een aantal werktuigen en inrichtingen, betrekking hebbende op stoomwasscherijen en zuivelbereiding.

De Doopsgezinde Gemeente te Deventer is door aankoop eigenares geworden van het huis in den Penninkshoek van den heer Dr. Vitringa, ten einde op die plaats een nieuw kerkgebouw te stichten.

Het voornemen bestaat om voor het verkrijgen van plannen een prijsvraag uit te schrijven.

Zoo mogelijk zal de bekende vroeg-renaissance gevel voor het gebouw gespaard blijven.

De eind-examens der Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers en der Rijksschool voor Kunstnijverheid, te Amsterdam, zullen in het openbaar worden afgenomen in het Rijks-Museumgebouw te Amsterdam, op 25 Juni e. k. en volgende dagen.

De tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen, zal op Maandag a. s. des nam. ten 2 uur in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam worden geopend.

De tentoonstelling wordt definitief gesloten op den 7den September a. s.

In eene vergadering van aandeelhouders in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, op 13 Juni, werd met algemeene stemmen besloten de oostelijke helft van het Paleis te verbouwen tot een schouwburg. Deze zal ongeveer 1800 zitplaatsen bevatten. De plannen zijn gemaakt door den heer E. Breman te Amsterdam.

De verbouwing vangt aan onmiddellijk na de tentoonstelling van veiligheid, en men hoopt met 1 Dec. a. s. daarmede gereed te zijn.

In de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs, op 12 dezer gehouden, werden tot leden van den Raad van Bestuur in plaats van de heeren Dr. Ch. M. Schols (herkiesbaar), N. Th. Michaelis en G. E. V. L. van Zuylen (niet herkiesbaar), door de vergadering gekozen de heeren Dr. Ch. M. Schols, C. Lely en Dr. E. F. van Dissel.

Tot Eere-leden van het Instituut werden benoemd de heeren G. Eiffel en V. Contamin, te Parijs.

In de zitting van den Gemeenteraad van Utrecht, op 12 dezer, werd het volgende schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende het Universiteitsgebouw voorgelezen: »Na ontvangst van een nevenvermeld schrijven (van 24 Mei) heb ik de punten welke door mij met u reeds waren besproken, nader overwogen. Alhoewel ik blijf betreuren, dat men zich uwerzijds tot dusver niet heeft vereenigd met mijn gevoelen aangaande den stijl, waarin het nieuwe gebouw zal worden opgetrokken, ben ik evenwel bereid, zoowel te dien aanzien als met betrekking tot de onderdeelen van het programma van eischen, aan de door u medegedeelde wenschen toe te geven, met dien verstande evenwel, dat de bestemming te geven aan de kruisgangen, blijve voorbehouden

Het gewijzigd programma van eischen wordt mitsdien door mij goedgekeurd."

Voorts werd besloten aan den Directeur der Gemeentewerken, den heer F. J. Nieuwenhuis, op te dragen zich met den heer Prof. E. Gugel te belasten met het opmaken der verdere plannen, bestek en begrooting voor het te stichten gebouw, en met de uitvoering dier plannen, nadat de Raad die zal hebben goedgekeurd.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Te Bolsward wordt gevraagd een Gemeente-architekt; het honorarium is *f* 1000, en voor bureau- en reiskosten wordt *f* 75 versterkt. Tot 25 Juni a. s. (niet zooals sommige andere bladen melden tot 15 dezer) kunnen solicitanten zich per adres aan den Burgemeester wenden.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leiden. 9 Juni. — 1°. Het afbreken van de overblijfselen der oude Gehoorzaal, het aangrenzend woonhuis aan de Breestraat, het voormalig telegraaf-kantoor, het ijkkantoor en de woning van den koster met consistoriekamer der Waalsche gemeente.

2°. Het bouwen van een Stads-Gehoorzaal.

3°. Het inrichten van een kosterswoning en consistoriekamer ter plaatse van de bestaande bibliothèque Wallon.

Hoogste inschrijver H. Schouten, te Amsterdam. *f* 152.700.
Laagste inschrijver I. Van der Kamp en S. van Leeuwen. *f* 115.910. gegund.

---

s'Gravenhage. 9 Juni. — Het bouwen van eene dubbele villa aan den Bezuidenhoutschen weg aldaar, onder beheer van den architect J. J. van Nieukerken.

Hoogste inschrijver. J. Steffens. *f* 31000.
Laagste inschrijver. A. Nater en B. de Baan. *f* 26980.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbedertwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6583

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen.
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6584
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.
Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co, KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

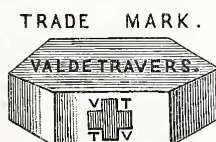
DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6585

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

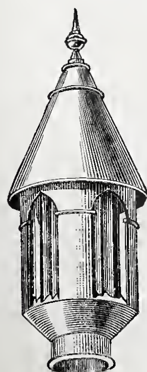
FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

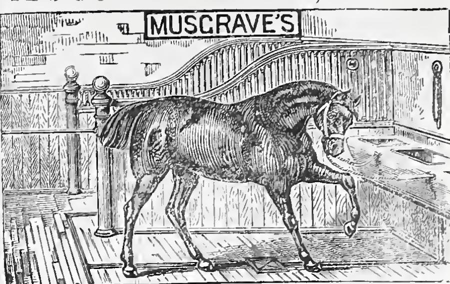
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Montvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6586

„BOYLE'S" SYSTEEM
welbekende
LUCHTPOMPVENTILATORS.
30 %
Prijsverlaging. 6587

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.
Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. **Magazijn:** SINGEL 536.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☛ Deze inrichtingen waarvan reedsvele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6588
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telepheon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
— STAAL & HAALMEIJER. —
Amsterdam.
6589

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6590
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

6591 JAN VAN DER POT,
PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6567

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 24sten Juni 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek BC.

Het maken en leveren van omwendbare puntstukken en kruisstukken van gegoten staal, ten behoeve van de uitbreiding der stations TILBURG en MAASTRICHT.

De besteding geschiedt volgens Art. 19 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Juni 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en bij de Heeren Sectie-Ingenieurs H. E. BEUNKE te *Breda* en H. v. D. KUN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 9den Juni 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6568

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 24sten Juni 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek BD.

Het maken en leveren van Engelsche wissels 1 : 9 met toebehooren en contrarails, ten behoeve van de STAATSSPOORWEGEN.

De besteding geschiedt volgens art. 17 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Juni 1890 ter lezing aan het Centraal-bureau bij de Moreelse Laan en bij de Heeren Sectie-Ingenieurs H. E. BEUNKE te *Breda* en H. v. D. KUN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 9den Juni 1890.

AANBESTEDING 6569

Op Vrijdag 20 Juni 1890, des middags te 3 uren, zal in het Café *»de Roode Leeuw"*, op den Vijgendam te Amsterdam, door den WelEd. Heer H. VERMUNT, worden AANBESTEED:

Het Verbouwen van het „Hôtel OLDEWELT", op den Nieuwendijk No. 100 te Amsterdam, met de leverantie van alle Materialen en Arbeidsloonen.

Het Bestek met 4 Teekeningen is ad *f* 3.50 per stel te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HÜBNER, N. Z. Voorburgwal, te *Amsterdam*.

Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6570

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 1sten Juli 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 523.

Het maken van een aanbouw aan de locomotiefloods S. S. met bijbehoorende werken op het station ROTTERDAM D. P.

De besteding geschiedt volgens § 58 van het bestek.

Het bestek ligt van den 9den Juni 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 23sten Juni 1890, ten 11 ure des voormiddags.

UTRECHT, den 6den Juni 1890.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6571

6572

6573

6574

GEOPEND HET MAGAZIJN VAN 6575
IJZERWAREN.
SPECIALITEIT IN BOUW- EN SMIDSARTIKELEN.
VAN AALTEN & VAN STRATEN.
Amsterdam. — Spuistraat 30 — Amsterdam

CARBOLINEUM AVENARIUS.
Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:
CARBOLINEUM AVENARIUS.
GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6576

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.
6577 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor Minton Hollins & Co. *Stoke upon Trent*
„ „ A. Jändges te *Crefeld*.
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6579

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6578
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee guiden gerestitueerd.
F. W BRAAT.

G. J. Vincent & Co.
Kunstsmeden.
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6581

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6582 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bouwkundig Weekblad
Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

21 JUNI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

BOUWVERORDENINGEN.

Vervolg van blz. 151.

Rooilijn

In eerste plaats de kwestie van de rooilijn. Wanneer de Gemeente de rooilijn zoo trekt, dat ik genoodzaakt ben een deel van mijn grond ongebruikt te laten, kan ik daardoor groote schade lijden en het overblijvende zelfs kan voor mij nagenoeg waardeloos worden, omdat het niet groot genoeg meer is voor het doel, waartoe het bestemd was.

Toch ging de Gemeente hare bevoegdheid niet te buiten. De rooilijn mag ook getrokken worden over grond, die niet aan de Gemeente behoort, mits de Gemeente niet vergete, dat zij daardoor nog niet eigenares wordt van den grond, die aldus tusschen den openbaren weg en de rooilijn komt te liggen. Zonder een formeel onteigeningsproces mag zij over dien grond niet beschikken tot verbreeding van de straat voor trottoir of anderszins.

Nu gebeurt het wel eens dat de eigenaars indirect worden gedwongen dien grond aan de Gemeente ten geschenke te geven, hetzij door dat hun niet wordt toegestaan ze door een hek of schutting van den openbaren weg af te scheiden, hetzij doordat de Gemeente hen verbiedt aan die zijde een deur of vensters te hebben, maar ik acht al dergelijke dwangmiddelen ten eenenmale ongeoorloofd.

Over de wijze van afscheiding mag de Gemeente verordeningen maken, maar de afscheiding zelve beletten mag zij niet en evenmin kan zij mij verbieden om van mijn eigen grond de openbare straat te bereiken. Dat de openbare straat zelf voor het verkeer mag worden gesloten en aldus aan den openbaren dienst onttrokken acht ik niet twijfelachtig, maar zoolang zij openbaar is, mag de Gemeente mij het hebben van deuren en vensters aan die zijde niet beletten.

Wanneer een eigenaar door het land zijner buren van den openbaren weg wordt afgesneden, geeft de wet hem het recht om over hun grond dien openbaren weg te bereiken, en nu zou de Gemeente hem mogen verhinderen direct uit zijn eigen huis op straat te komen? Hoe rijmt men een dergelijk verbod met de zorg voor de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid?

In de Gemeente-verordeningen zelf zal men dergelijke verbodsbepalingen dan ook niet licht vinden, maar door het hierboven reeds bestreden systeem der *bouwvergunning*, wordt het aan B. en W. mogelijk gemaakt de verordening feitelijk aan te vullen en allerhande eischen te stellen, die wettelijk niet te verdedigen zijn.

Dat de Verordening mij belet buiten de rooilijn te bouwen is volkomen rationeel, maar waarom mag ik er niet achter blijven? Waarom mag mijn huis niet inspringen? Waarom mag ik tusschen mijn voorgevel en de rooilijn niet een klein tuintje hebben?

Leelijk staat dat volstrekt niet, vooral als de gevel behoorlijk breed is. Het geeft integendeel eene aangename afwisseling, monumentale gevels in betrekkelijk nauwe straten, zooals die van de Katholieke Kerk op den Haarlemmerdijk te Amsterdam, kunnen juist alleen door inspringing tot hun recht komen en in elk geval hebben wij reeds hierboven gezien, dat de politie-verordening met de eischen der aesthetica geen rekening mag houden.

De mogelijkheid bestaat ook dat de rooilijn zoo wordt getrokken, dat hij, die haar bereiken wil, grond moet bijkoopen. Men denke slechts aan het Rembrandtsplein te Amsterdam. Een oude wet uit den Franschen tijd verplichtte de eigenaars dan om binnen zekeren tijd

tot dat bijkoopen over te gaan, op straffe dat anders hun geheele grond zou worden onteigend; maar dergelijke draconische bepalingen bestaan thans niet meer en de billijkheid eischt te erkennen, dat de Gemeentebesturen tegenwoordig in dergelijke gevallen gewoonlijk zeer matige eischen stellen.

Zij toonen daardoor te begrijpen, dat de Gemeente hare politie-macht niet heeft gekregen voor finantiëele speculatiën en dat de rooilijn niet mag worden bepaald met het doel om Gemeente-terreinen, die anders waardeloos zouden zijn, tegen hooge prijzen van de hand te kunnen zetten.

Het voorschrift dat alle huizen juist aan de rooilijn moeten staan is wel eens verdedigd met een beroep op de openbare *orde*, maar dien term aldus letterlijk op te vatten is eigenlijk woordenspel en als het inspringen van voor naar achter wanordelijk wordt geacht, moet men ook verbieden dat het eene huis boven het andere uitsteekt.

Dat de bepaling van de rooilijn geene terugwerkende kracht kan hebben, behoeft, dunkt mij, geen betoog. In de kunst om de huizen te verrollen hebben wij het nog niet ver gebracht en de Gemeente kan den eigenaar nooit dwingen zijn eenmaal bestaand huis met het oog op eene nieuw bepaalde rooilijn voor of achteruit te brengen.

De rooilijn geldt dus alleen voor hen die bouwen gaan, niet voor hen die reeds gebouwd hebben, en alleen herbouw aan de oude rooilijn kan worden belet.

In 1864 werd door den raad der Gemeente te Arnhem aan B. en W. de macht gegeven ook voor gebouwen, die niet aan den openbaren weg gelegen waren, de rooilijn te bepalen; maar terecht werd die verordening op voorstel van Thorbecke door den Koning vernietigd 4). De openbare orde en gezondheid waren alleen gemoeid bij het bouwen aan den openbare weg en de Gemeente had dus alleen voor dat bouwen de rooilijn mogen vaststellen.

De rooilijn op binnenterreinen voor achtergevels, tuinhuizen, enz. gaat dus de Gemeente niet aan, en hier komen wij aan de zoo netelige vraag welke eischen de Gemeente stellen mag wanneer iemand op eigen grond een straat of wijk wil aanleggen. De meeste politie-verordeningen der groote Gemeenten bevatten daarover uitvoerige voorschriften, die echter dikwijls lang zoo onschuldig niet zijn als zij schijnen. Dat iemand op zijn eigen grond een geheel kwartier mag aanleggen, lijdt geen twijfel, of hij een of honderd huizen bouwt, maakt in principe geen verschil. Zoolang ook de Gemeenten nog vasthouden aan het stelsel der bouwvergunning is het begrijpelijk, dat zij ook het aanleggen van straten en wijken zonder bouwvergunning niet toestaan; maar welke voorwaarden mogen worden gesteld. De genoemde Utrechtsche Verordening zegt in artikel 9, dat men niet bouwen mag op die gronden, die bij besluit van den Raad voor den aanleg van straten of pleinen zijn bestemd en dat men niet mag bouwen aan wegen en straten, die niet in het plan van uitbreiding der Gemeente zijn opgenomen, tenzij die wegen of straten aan reeds ontworpen of bestaande wegen of straten aansluiten.

Aanleg van straten en wijken op eigen grond.

4) K. B. van 18 November 1864. S. N°. 105.

Artikel 14 der Arnhemsche Verordening van 1886, gewijzigd in 1887, komt daarop neêr, dat men aan een straat, op eigen grond ontworpen, niet mag bouwen, voor dat men eene schriftelijke verklaring geteekend heeft dat die straat voor den algemeenen dienst bestemd is, en het nieuwe artikel 297 der Amsterdamsche Verordening verbiedt rondweg te bouwen aan straten, die niet voor den openbaren dienst zijn bestemd, of op grond, die door den Gemeenteraad voor openbaren weg is aangewezen.

Maar de Gemeenten hebben het recht niet, gronden van particulieren voor openbare wegen te bestemmen, of hen te dwingen dat zelf te doen. Dat zij de rooilijnen over particuliere gronden trekken gaat er mee door, want de Gemeente erlangt daardoor nog niet zelf het gebruik van den grond, die de burger ongebruikt moet laten, maar de uitbreidingslijnen mag zij alleen trekken over eigen grond.

Geen maatregel van politie kan de Gemeente ooit eigendom verschaffen en de zorg voor de openbare orde eischt wel dat zij mijn eigendom bescherme, maar niet dat zij het mijzelf ontneme.

Nieuwe straten te traceeren over gronden die de Gemeente niet vooraf door minnelijke schikking, koop of onteigening heeft gekregen, is de huid verkoopen voor dat de beer geschoten is. De Gemeente heeft hier niet te zeggen wat zij hebben wil, maar beleefd te vragen wat zij krijgen kan en wil zij eischen, dan moet zij ook betalen. Dat daardoor eene regelmatige uitbreiding van de stad belemmerd worden kan, is misschien mogelijk, maar het doel heiligt niet de middelen. En aan den anderen kant is 't ook wel voorgekomen, dat eigenaars, die op eigen grond een werkelijk fraai kwartier wilden aanleggen, door de hooge en onredelijke eischen der Gemeenten werden afgeschrikt.

In den regel zal het de Gemeente niet heel veel moeite kosten den noodigen grond voor openbare straten ten geschenke te krijgen, omdat het overige deel van den grond, door den aanleg dier straat, licht in waarde zal rijzen. En zij kan daartegenover de kosten van onderhoud, bestrating, verlichting, ophooging, rioleering, bewaking, enz. voor hare rekening nemen, maar geschiedt dat niet, dan mag de Gemeente den eigenaar dien onwil niet betaald zetten, door hem te beletten zelf een straat aan te leggen.

Een dergelijke handeling valt geheel buiten de grenzen van Art. 135 der Gemeentewet, zooals dan ook bij arrest van 20 Mei 1889 door den Hoogen Raad uitdrukkelijk is beslist 5).

Ook het bebouwen van de terreinen, die de Gemeente voor het uitbreiden van haar wegennet had bestemd, kan den eigenaar niet verboden worden. Wat in Nieuwer-Amstel onrecht is, kan in Amsterdam geen recht zijn en wij hebben reeds hierboven gezien, hoe de Koning, in 1889, eene Nieuwer-Amstelsche verordening heeft vernietigd, die het bouwen op zoogenaamde geprojecteerde wegen verbood.

Vele politieverordeningen staan het aanleggen van particuliere straten wel toe, maar onder voorwaarde dat zij aan de gemeentewegen aansluiten en daarvan niet afgesloten zijn, maar ook die bepalingen gaan te ver.

Wie een straat op eigen grond heeft aangelegd, kan

5) Zie de chronologische verzameling van Luttenberg.

die vrijwillig voor het publiek openstellen. De Gemeente kan hem dan verbieden eenige afsluiting aan te brengen en bovendien verplichten die straat te onderhouden op de wijze, zooals de verordening voorschrijft. Dat een weg, die door het publiek wordt gebruikt, uit de openbare kas wordt onderhouden, is zeker billijk, maar het omgekeerde is niet bepaald onrechtvaardig, daar de eigenaar ten allen tijde het recht behoudt, zijn straat weêr aan het verkeer te onttrekken 6). Dat hij in geval van openstelling ook aan de bestaande straten moet aansluiten, is volkomen rationeel, maar waarom moet die eisch ook worden gesteld voor die particuliere straten, die de eigenaar gesloten wil houden. Evenmin als tot zijn huis of tuin kan hij gedwongen worden het publiek toegang te geven tot zijn erf of straat. Tot openstelling is hij dus nooit verplicht; en nu mag de Gemeente wel, vooral met het oog op brandgevaar, bepalen hoe de afsluiting zijn moet, maar niet elke afsluiting verbieden. Wij zagen reeds hierboven, dat ieder het recht heeft om van zijn eigen erf door een deur de openbare straat te bereiken, en of zich nu achter de deur een gang, een vestibule, een tuin of eene straat bevindt, maakt in principe geen verschil. Men zal dus steeds moeten onderscheiden tusschen die straten op particuliere gronden, die hoewel particulier eigendom blijvende, door de eigenaars voor het publiek zijn opengesteld en die, welke zij alleen voor het gebruik van de bewoners hunner terreinen hebben bestemd. In het eerste geval mag de Gemeente eischen, niet alleen aansluiting, maar ook een geheel vrijen en onbelemmerden toegang, aanleg op hetzelfde niveau als de Gemeentewegen, behoorlijke bestrating, riooleering, afwatering en verlichting, plaats voor brandkranen, toegang voor de politie, enz. Ook met de rooilijn, de richting en de breedte dier straten mag de Gemeente zich bemoeien. Die straten staan dan in elk opzicht met de eigen wegen der Gemeente gelijk, en wil de eigenaar dat niet, dan kan hij ze weder aan den openbaren dienst onttrekken. Maar over straten, die hij van den aanvang af gesloten heeft willen houden, heeft de Gemeente weinig te zeggen. De eischen van het verkeer vervallen hier geheel, omdat er geen openbaar verkeer is; de eischen der openbare gezondheid blijven bestaan, maar gelden hier niet meer dan voor alle andere terreinen en, over het algemeen, zal men dergelijke straten en wijken als Hofjes moeten beschouwen en behandelen.

Sloopen. Ook over het sloopen dient hier nog afzonderlijk te worden gesproken.

Eene oude wet van 1814 verbood te sloopen zonder vergunning van B. en W., maar die bepaling had alleen het belang van de schatkist op het oog. Van bebouwde erven werd meer belasting betaald dan van onbebouwde; wie dus ging sloopen en niet weer nieuw opbouwde, benadeelde het Rijk of de Gemeente en moest daarom nog tien jaar lang de volle oude belasting betalen. De eigenaar kon dus nu tusschen twee vuren komen, wanneer hij aan den eenen kant door den bouwvalligen toestand van zijn huis door de politie-verordening tot afbreken werd gedwongen, terwijl hij aan den anderen kant niet zonder groot geldelijk nadeel afbreken kon.

Die wet bepaalde bovendien, dat de eigenaar, vóór dat hij tot sloopen overging, cautie moest stellen voor de nog verschuldigde belasting, en ook voor de schade, die de slooping aan de buren kon veroorzaken, en dat de plaatselijke rooimeesters die schade zouden bepalen. Alsof de politie-verordening met de schavergoeding iets te maken had en die niet door den gewonen rechter, op verzoek van den benadeelde zelf, moest worden begroot? Maatregelen tot voorkoming van schade mag zij bevelen; zelf schavergoeding verschaffen kan zij niet.

Vóór het tot stand komen der Gemeentewet gaven ook sommige Gemeente-Verordeningen aan het Gemeente bestuur het recht de vergunning tot sloopen te weigeren, op grond dat de Gemeente daardoor ontsierd zou worden; maar waarom zou de Gemeente mij dan ook niet kunnen dwingen een huis te zetten op grond van verfraaiïng.

Van al die oude knevel-wetten zijn wij thans verlost, maar toch is de toestand nog niet, zooals zij zijn moest. Wat hier boven van de bouwvergunning is gezegd, geldt ook voor de vergunning tot sloopen. Hoe de eigenaar moet sloopen en welke voorzorgsmaatregelen hij daarbij moet nemen, kan de Gemeente-Verordening bepalen. Zij mag den eigenaar verplichten tot het stellen van een schutting, tot eene voorafgaande waarschuwing zoowel aan de Gemeente, als aan de buren, enz., maar hem het sloopen beletten mag zij niet, en daarmeê is dus de eenige reden voor de voorafgaande vergunning vervallen. Laten B. en W. in elk speciaal geval het recht hebben, buiten de gewone, ook nog bijzondere voorzorgsmaatregelen voor te schrijven, mits binnen zekeren termijn, opdat de eigenaar geen noodeloos oponthoud ondervinde, maar eene bepaalde sloopvergunning, die nog in sommige verordeningen voorkomt, is uit het oogpunt van openbare orde en gezondheid nog minder te verdedigen dan de bouwvergunning.

Verschillende andere beperkingen. Wat nu de verdere beperkingen betreft, vinden wij de grootst mogelijke verscheidenheid. Met het oog op brandgevaar bepalingen betreffende houten gebouwen, rieten daken, houten schoorsteenen, rookgeleidingen door houten vloeren, middelen tot ontvluchting, niet alleen uit openbare gebouwen, maar ook uit particuliere woningen, steenen trappen in kazerne- en étage-woningen, het omverhalen van brandende gebouwen, enz. Voor de veiligheid der voorbijgangers en de eischen van het verkeer zorgen de verordeningen betreffende uitstekken, uitbouwsels en pothuizen, uithangborden, uitslaande deuren, ramen en jaloeziën, stoepen, luifels, luiken, kelderopeningen, deuren en ramen, die op rivieren uitkomen, huizen die te hoog of bouwvallig zijn, enz. Maar men mag met reden vragen of verordeningen, die verboden in huizen toegangen te hebben tot de Gemeente, bepalingen die vooral in vestingsteden vroeger voorkwamen, niet meer waren gemaakt tot wering van smokkelarij met de Gemeente-Accijnsen, dan tot verzekeringen van de openbare orde.

Ter bescherming der openbare gezondheid vinden wij

6) Zie ook bij Luttenberg het arrest van den Hoogen Raad van 17 Maart 1890 (zaak Eltzbacher) en over de kwestie in 't algemeen het advies van Mr. M. J. Pijnappel in de bovengenoemde Handelingen, deel II pag. 248, benevens de wet van 1854, S. N°. 127, betreffende onteigening van perceelen tot uitbreiding der stad Arnhem, en het Sociaal Weekblad van 31 Mei 1890 N°. 22 pag. 177. (Voorstel van Mr. van Houten). Meer dan vijftig onteigeningswetten bewijzen, dat de Gemeenten vroeger steeds, zoowel voor verbreeding van bestaande straten en verbetering van de rooiing, als voor den aanleg van nieuwe, en uitbreiding der Gemeente, onteigend hebben. Eerst in de laatste jaren hebben zij getracht zich zonder onteigening te behelpen.

ten slotte in de bouwverordeningen bepalingen, betreffende kelderwoningen, sousterrains, woningen die voor bewoning ongeschikt zijn, minimum oppervlakte en inhoud van vertrekken, het betrekken van nieuwgebouwde woningen, het ophoogen van terreinen, den afvoer van faecaliën en rook, rookverbranding, de waterleidingen, het onbebouwd laten van een deel van den grond. enz.

Over al die onderwerpen mag de Gemeente zeer zeker verordeningen maken, maar toch binnen zekere grenzen. Zij kan den eigenaar bijv. verplichten te zorgen voor goeden afvoer van faecaliën, maar zij mag hem niet dwingen dat juist te doen volgens het stelsel van Liernur of van iemand anders. Eene woning onbewoonbaar te verklaren omdat een bepaald stelsel niet is gevolgd of omdat men de teekeningen daarvoor niet aan het stadhuis heeft laten maken, terwijl het wel aangenomen stelsel op zich zelf voldoet, is eene ongeoorloofde tirannie.

De Gemeente kan den eigenaar ook zeer zeker dwingen tot het overkluizen van zijn sloot, die nadeelig is voor de gezondheid, maar volgens sommigen niet tot dempen, omdat daardoor niet alleen het genot en gebruik van de sloot geheel wordt opgeheven, maar zij zelve ook ophoudt te bestaan. Ik zie echter de juistheid dier onderscheiding niet in. Ook wanneer een bouwvallig huis door de politie wordt afgebroken, houdt het als zoodanig op te bestaan, en toch zal niemand haar nu meer het recht daartoe ontzeggen. De eigenaars van stinkende slooten kunnen dus in het belang der openbare gezondheid ook tot demping worden verplicht.

Eene Verordening der Gemeente Charlois bepaalde, dat de gelagkamer eener herberg van steen moest zijn en bij eene minimum hoogte van 2,80 M. eene oppervlakte moest hebben van minstens 40 M²., maar in 1880 werd die Verordening door Z. M. den Koning vernietigd, op grond dat wel het misbruik van drank in verband stond met de gezondheid, maar niet de grootte van de gelagkamer 7).

De oude pogingen om de kosten van de walbeschoeiing voor de huizen ten laste van de eigenaars te brengen, zijn nu reeds lang door de Gemeente-besturen opgegeven; maar men mag zich verwonderen dat, waar zij aan den eenen kant zoo vaak hunne bevoegdheden te buiten gaan, zij aan den anderen kant ook wel eens maatregelen verzuimen, die hoogst noodzakelijk en volkomen geoorloofd zijn.

Zoo is mij bijv. geene politie-Verordening bekend, die verbiedt, dat op terreinen, die bebouwd worden, kleine stukken onopgehoogd terrein midden tusschen andere opgehoogde terreinen blijven liggen, en aldus ware modderpoelen worden, die den omtrek verpesten.

Dat de eigenaars verplicht kunnen worden te gedoogen, dat peilschalen, naambordjes, en zelfs lantaarns aan hunne huizen worden gehecht is ook door den Hoogen Raad beslist, maar toch verdient dit punt eenige nadere beschouwing. Het geldt hier geen verbod aan den eigenaar om zijn eigendom zelf te gebruiken zooals hij wil, maar eene bepaalde verplichting om te gedoogen dat de Gemeente zijn eigendom gebruike, zooals zij wil. Nu zal het zeker in hooge mate kleingeestig zijn, wanneer een eigenaar tegen het aanhechten van een naambordje bezwaar maakt, maar mag de Gemeente mijn huis daartoe gebruiken, waarom mag zij mij dan ook niet dwingen mijn grond te laten gebruiken voor het verkeer. Het beginsel is dus hoogst gevaarlijk en wie hier den vinger geeft, kan licht de gansche hand kwijt raken.

Slechts in enkele gevallen kent de wet aan niet eigenaars het recht toe om het goed van anderen te gebruiken, men denke aan het hierboven reeds genoemde geval van overweg; in den regel moet hij die dat gebruik wil hebben zich eerst den volledigen eigendom verschaffen, en de Gemeenten hebben wel het recht om het genot des eigenaars te beperken en om elk ingezetene in geval van nood (brand, watersnood, enz.) tot persoonlijke diensten te verplichten, maar niet om zich het duurzaam gebruik van eens anders goed door een politiemaatregel te verschaffen.

Een laatste vraag is, of de gemeenten het bouwen tijdelijk geheel zouden mogen verbieden. Volgens de dagbladen moet in Karlsbad tusschen ultimo April en 1 October elke bouwarbeid geheel stilstaan, maar Gemeenten, die in geheel buitengewone omstandigheden verkeeren, kunnen moeilijk tot voorbeeld worden genomen. Dat plaatsen, die bijna uitsluitend van de vreemdelingen bestaan, aan het vreemdelingenverkeer alles opofferen en zich ter wille van de groote voordeelen ook groote lasten getroosten, is zeer begrijpelijk. Vele Hagenaars zitten ook liever den ganschen zomer met stinkende grachten, dan dat Scheveningen door het spuien gevaar zou loopen, maar een algemeen verbod als in Karlsbad laat Artikel 135 onzer Gemeentewet niet toe. Het zou een maatregel zijn in het belang, niet van de openbare orde, maar van de algemeene welvaart, en daarvoor te zorgen is volgens ons recht wel de taak van het Gemeentebestuur, maar niet met behulp van zijne politie-macht. Die mag het alleen gebruiken tot voorkoming van schade.

Waarborg van de artikelen 166—175 der Gemeentewet.

Naast den waarborg van artikel 135 staat die van de artikelen 166—175 der Gemeentewet, die het toezicht regelen, waaraan de gemeente-verordeningen op wier overtreding straf is bedreigd, en dus ook de bouwverordeningen, onderworpen zijn, en tevens hunne wijze van afkondiging. Zij worden zooveel mogelijk door eene afzonderlijke Commissie uit den Raad ontworpen en moeten, zoodra zij door den Raad zijn vastgesteld, in afschrift aan Gedeputeerde Staten worden meêgedeeld. Deze kunnen ze dan, zoo zij daartoe termen vinden, aan den Koning ter vernietiging voordragen, terwijl zij anders door B. en W. mogen worden afgekondigd en uitgevoerd. Die afkondiging zelve moet echter in den wettelijk voorgeschreven vorm geschieden, daar de verordening anders den burger niet bindt en door den rechter niet mag worden toegepast. Vooral op dit punt hebben wij veel aan Thorbecke te danken, daar thans, tengevolge van zijne voorschriften omtrent de publicatie der gemeenteverordeningen, iedereen ze kan kennen en dus weet waar hij zich aan te houden heeft. Vóór 1848 is 't eens gebeurd, dat iemand die bouwen wilde, en verzocht de gemeentelijke bouwverordening te mogen inzien, een weigerend antwoord ontving: „*Ga je gang maar*, werd hem gezegd, „*als 't niet goed is, zullen wij je wel raken*". Dergelijke voorvallen zijn thans bij ons onmogelijk, maar op vele plaatsen in het buitenland en met name in Engeland en België schijnt

7) K. B. van 1 Mei 1880, S. N°. 79.

de openbaarmaking der gemeente-verordeningen nog zeer gebrekkig te zijn.

Waarborg dat alleen de Gemeenteraad en niet B. en W. of de Burgemeester alleen tot beperken bevoegd is.

Een derde waarborg voor den burger is het, dat wel de Gemeenteraad, maar niet B. en W. en nog minder de Burgemeester alleen, hem in het genot en gebruik van zijn eigendom mogen beperken en dat de Gemeenteraad hare bevoegdheid niet aan B. en W. kan overdragen. Dat was de groote kwestie, die in de zoo bekende zaak Gerritsz door den Hoogen Raad werd beslist 8).

Wat de zorg voor de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid eischt, moet de Gemeente-verordening zelf bepalen en weigering van bouwvergunning, om redenen buiten de verordening gelegen, is dus ongeoorloofd. De verordeningen van den Raad uitvoeren en toepassen is de taak van B. en W.; nadere regeling der détails kan desnoods aan hen worden overgelaten, maar nieuwe en zelfs hoogere eischen dan de verordening zelve mogen zij in geen geval stellen. Toch is artikel 295 der Amsterdamsche verordening dat dit toestond, sedert onveranderd gebleven. De Raad besloot alleen, dat bij de toepassing voortaan met de meening van den Hoogen Raad rekening zou worden gehouden; maar waarom dan niet liever meègegaan met het voorstel van Mr. Roëll, om uitdrukkelijk in de verordening te zetten, dat alleen wegens overtreding van hare voorschriften de bouwvergunning zou mogen geweigerd worden. Het was een halve maatregel, want de moeilijkheid bleef ook nu bestaan, dat B. en W. zelf beslisten of de verordening overtreden was. Ter wille van de consequentie had Mr. Roëll dus de geheele afschaffing der bouwvergunning moeten voorstellen, maar zoolang men zoover nog niet gaan wilde, was zijn standpunt het eenige ware. Aan den eenen kant B. en W. vrijheid te laten de bouwvergunning ook dan te weigeren, wanneer de verordening nageleefd was, en aan den anderen kant te bepalen, dat B. en W. die vrijheid nooit zouden gebruiken, had geen zin en eene onwettige verordening blijft onwettig, al belooft men ook ze nooit onwettig te zullen toepassen.

8) En thans op nieuw in de bovengenoemde zaak Eltzbacher.

Wordt vervolgd.

HET PLEIT BESLECHT.

Zooals de lezers van dit blad reeds weten, is in zake den bouw van het Burger weeshuis te Kampen, de teerling geworpen, het pleit beslecht, en dàt op een wijze, die men zich zeker niet had voorgesteld.

Men zal zich misschien herinneren, dat de heele quaestie draaide om het al of niet bouwen op het terrein, waar het tegenwoordige weeshuis staat. De regenten van een andere stichting, nl. van het Groot Burger weeshuis, boden *f* 50.000 als rentelooze leening voor den bouw aan, echter onder stellige bepaling, *dat het nieuwe weeshuis niet op de tegenwoordige plaats zou verrijzen.* Dit aanbod met de daaraan verbondene voorwaarde werd door den stedelijken raad, aan wien de regenten van het Burger weeshuis rekenplichtig zijn, na lange beraadslagingen en na het aannemen en weer terugnemen van verschillende voorstellen, aanvaard en een ander terrein, nl. het Muntplein, voor den bouw aangewezen. Op dit terrein nu zou het gebouw worden opgetrokken, en opdat het gesticht aan alle eischen zou voldoen, nam men het verstandig besluit een prijsvraag uit te schrijven. Niet minder dan 117 inzendingen kwamen in, twee ontwerpen werden met den eersten en den tweeden prijs bekroond, en de prijzen, daarvoor uitgeloofd, aan de bekroonden uitbetaald. Maar eilacy! er schenen aan het bekroonde ontwerp toch nog zooveel gebreken te kleven, dat men bitter weinig zin had het uit te voeren. Men kwam — wel wat laat! — tot de ontdekking, dat het aangewezen terrein eigenlijk te klein en daardoor ongeschikt was, daarom besloot men met de geldleeners, in casu de regenten van het Groot Burger weeshuis, nader te onderhandelen. Deze stemden er in toe, dat niet op het Muntplein zou worden gebouwd, maar handhaafden hun eisch, dat ook *niet* het oude terrein daarvoor zou worden gebruikt. Die *f* 50.000 te laten glippen wilde men niet gaarne, en daarom ging men ijverig aan 't zoeken om nu een spiksplinternieuw terrein uit te kiezen. Maar ook deze pogingen vlotten niet, en hoewel sommige raadsleden het liefste plekje van Kampen, zooals zij zeiden, des noodig voor het weeshuis wilden afstaan — alle lieve plekjes zijn daarom nog geen geschikte plekjes, en een plekje van de laatste hoedanigheid konden de heeren maar niet vinden!

Of het deze omstandigheid was of een andere, we weten het niet, maar de regenten van het Groot Burger weeshuis, die de koorden van de beurs in handen hadden, schenen vermurwd; zij zagen nu van elken eisch betreffende den grond af en stelden alleen de voorwaarde, dat hun de zekerheid gegeven zou worden, dat het overige kapitaal, voor den bouw benoodigd, beschikbaar was.

Regenten van het Burger weeshuis stelden nu aan den Raad voor: 1°. hun aan te wijzen, hoe die zekerheid kon worden verleend; 2°. hun daarna te machtigen een vroeger ingediend plan voor den bouw op eigen terrein te doen wijzigen en tot de minste kosten terug te brengen; 3°. dat plan na goedkeuring van den Raad te doen uitvoeren, en 4°. hun te machtigen uit te zien naar een gelegenheid om de weezen zoo lang te huisvesten. Dit alles werd toegestaan.

De heeren geldleeners waren onderwijl nog toeschietelijker geworden, want twee maanden na de aanneming van bovenstaande voorstellen berichtten de regenten van het Burger Weeshuis aan den Raad, dat de heeren van het Groot Burger weeshuis zonder eenig voorbehoud de *f* 50.000 renteloos hadden toegezegd. Tevens zonden zij twee ontwerpen met begrootingen in, waaruit, nadat ze in handen van een commissie van advies gesteld en daar enkele maanden gebleven waren, dezer dagen een keuze is gedaan; volgens dat plan zal nu het nieuwe gesticht verrijzen.

Alzoo is men, na een paar jaren lang van het eene plan op het andere te zijn gesprongen en van het eene besluit op het andere te zijn gekomen, tot het oorspronkelijke plan teruggekeerd. Een echte cirkelgang dus! Van achteren gezien is de geheele prijsvraag met al de aankleve van die, overbodig geweest en de bekroonde ontwerpen zijn geacht als kinderkens, die het levenslicht niet mochten aanschouwen, maar die gedoemd waren om

dadelijk na de geboorte begraven te worden onder het muffe stof van wie weet welke archiefkast!

Het mag bevreemding wekken, dat voor het terrein, waarop nu gebouwd zal worden, geen nieuwe prijsvraag is uitgeschreven; daarvan is door geen enkel raadslid ook maar één woord gerept, terwijl men zoo goed als eenparig voor de prijsvraag op het andere terrein stemde. Dat is niet zeer consequent, zal men zeggen, en we moeten dit toestemmen; maar de beweegredenen, die tot die inconsequentie hebben geleid, behooren zeker tot de geheimen der vroedschap.

Met dat al hopen we, dat door deze stichting de stad een mooi en waardig gebouw rijker mag worden. X.

BERICHTEN.

Het oude raadhuis te Woerden, dat geheel is gerestaureerd en ingericht voor de zittingen van het Kantongerecht, is op 16 dezer in gebruik genomen

Het voormalige gebouw van het Kantongerecht wordt nu tot post- en telegraafgebouw verbouwd.

De kon. technische hoogeschool te München wordt in den loopenden zomer bezocht door 779 personen, namelijk 496 studenten, 123 toehoorders en 160 hospitanten. Voor de algemeene afdeeling zijn 167 personen ingeschreven, in de ingenieurs afdeeling 120, voor bouwkunst (hoogbouw) 130, in de mechanisch-technische afdeeling 210, in chemisch-technische 129, en voor landbouwkunde 23 personen.

Onder de studeerenden zijn 183 buitenlanders, waarbij 2 Nederlanders.

Voor de examens B (overgangs-examens) der Polytechnische School te Delft hebben zich aangemeld: voor het eerste gedeelte 31 candidaten, waarvan zich terugtrokken 8 candidaten, — voor het tweede gedeelte 24 candidaten en voor het geheele examen 20 candidaten, waarvan zich 2 candidaten terugtrokken.

Geslaagd zijn voor het eerste gedeelte de heeren: R. Blok, L. C. Dumont, C. M. Frijlinck, W. A. E. van Geuns, P. Hoogenboom, E. J. Kist, J. A. Mazel, D. C. Buurman, H. E. Gritters Doublet, S. J. H. van Embden, H. G. Gann Dunn, J. E. C. van Geuns, J. J. Hoogenboom Wzn., S. Mulder, W. Oltmans, A. J. Roelofsz, W. F. O. Schaalje, J. M. G. Scheffer, C. P. Stoel, A. H. Schram, H. J. Buijsman en J. Koomans.

Voor het geheele examen zijn geslaagd de heeren: F. C. H. M. Dubbelman, E. van Konijnenburg, J. H. Wilton, E. F. Buyn, W. K. van Erven Dorens, F. M. Eydman, U. von Faber, S. A. Gonsalves, S. G. Heymering, R. de Kat, H. Ch. Kros, J. de Kuyser, G. P. H. van Musschenbroek, J. J. R. de Wetstein Pfister, J. C. van Reigersberg Versluys, R. J. Boers, A. H. van Lessen, M. G. de Gelder, E. H. Karsten, M. van Regteren Altena, H. J. Verhellouw, Jhr. F. L. C. van Doorn, L. L. van Randwijck, A. R. W. Kerkhoven, A. R. van Loon, J. A. Kalff en P. M. Verhoeckx.

De herstellingswerken in het inwendige van het Raadhuis te Brussel, aangevangen in 1840, zijn thans, na 50 jaren arbeid, geëindigd.

Deze gebeurtenis zal door den stedelijken Raad gevierd worden met een grooten maaltijd, waartoe de Koning en een groot aantal hooggeplaatste staats- en gemeenteambtenaren worden uitgenoodigd.

De staat en provincie brachten aanzienlijke sommen voor deze restauratie bijeen.

De herstellingswerken aan het uitwendige gedeelte zijn nog in vollen gang, en het einde daarvan is nog niet te bepalen.

De litteratuur over de Beijersche Koningssloten is weder verrijkt geworden met een werk, getiteld: *Die Bayerischen Königsschlösser in Wort und Bild*, door Jos. Ludw. Cramer, bevattende een korte geschiedenis der sloten Berg, Linderhof, Hohenschwangau, Neuschwanstein en Schachen; er zijn 52 goede afbeeldingen, waaronder 23 van interieurs en 11 portretten met biografiën van mannen uit de omgeving van Ludwig II bijgevoegd.

Volgens de laatste berichten over de opgravingen in Griekenland is in Eleusos een groot romeinsch bad gevonden, ongeveer geheel hetzelfde als dat bij den tempel van den Olympischen Jupiter te Athene.

Tot leden der Jury, voor de thans te Amsterdam gehouden Tentoonstelling van Veiligheidsmiddelen, die in de laatste dagen van Juli zal bijeenkomen, zijn benoemd de heeren: E. Daloz, Consul van Frankrijk; J. N. W. C. Sieburgh, Consul Generaal van Duitschland; W. E. Robinson, Consul van Engeland; H. L. Verspyck, Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht; Dr. H. A. Zegers, Directeur van den Geneeskundigen Dienst te Amsterdam; J. Binnendijk, Chef van het materieel van den militairen Geneesk. Dienst te 'sGravenhage; Dr. F. J. van Leent, Inspecteur bij den Geneesk. Dienst der zeemacht te 'sGravenhage; J. C. van Marken, fabriekant te Delft; Dr. J. Zaayer, Phil. Doctor te 'sGravenhage; Regout, industrieel te Maastricht; I. J. H. Gijsberti Hodenpijl, Kolonel der Genie te Utrecht; van Löben Sels, Fabrieks-inspecteur; A. Huët, leeraar aan de Polytechnische School te Delft; A. A. Bekaar, Ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam; F. Ph. J. Mahieu, Ingenieur bij den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten te 'sGravenhage; M. Simon Gz., Lid van den Raad van Toezicht als voren; W. A. M. Piepers, Ingenieur van het Stoomwezen te Rotterdam; C. A. A. Dudok de Wit, te Amsterdam; J. C. de Ruyter de Wildt, Inspecteur van het Loodswezen te Amsterdam; H. E. Suyver, Fabriekant te Amsterdam; F. W. Westerouen van Meeteren, technoloog, Voorzitter der Vereeniging tot voorkoming van ongelukken, te Amsterdam; E. van der Elst, Ingenieur der Mijnen, te Maastricht; C. T. J. Louis Rieber, Ingenieur, Secretaris der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, te Amsterdam.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot directeur van de 1e ambachtsschool en avondteekenschool voor volwassenen te Amsterdam is benoemd: de heer E. Jelsma, directeur van de ambachtsschool te Utrecht.

Tot directeur van de gemeentelijke gasfabriek te Helmond is benoemd: de heer L. Payens, hoofdopzichter aan de gasfabriek te 's Gravenhage.

Tot hoofd-opzichter bij de Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij is benoemd de heer B. Burgers, gewezen opzichter bij den aanleg van staatsspoorwegen te Bovenkarspel.

Sollicitanten naar de betrekking van Gemeente-architekt te Bolsward kunnen hunne sollicitatie-stukken vóór 25 Juni e. k. inzenden aan den Burgemeester aldaar. die bereid is nadere inlichtingen te verschaffen.

Aan de betrekking is een jaarwedde van *f* 1000.— verbonden, benevens *f* 75.— voor bureau- en reiskosten.

Aan den heer B. de Greef Jzn., Gemeente-architekt te Amsterdam, is op aanvraag een eervol ontslag verleend door den Gemeenteraad, onder dankbetuiging voor de vele diensten aan de stad bewezen.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 106. Voor het aanbrengen van sgraffito-werken wordt verlangd een muurvlak, gemetseld van hardgebakken steen met een stevigen mortel, bestaande *uitsluitend* uit schelpkalk en zand.

Nadat het metselwerk goed is verhard, worden de voegen uitgekrabd en wordt de sgraffito-specie er onmiddellijk op aangebracht, die zich dan volkomen met het muurvlak vereenigt.

Indien alles met zorg, en na volkomen verharding der metselspecie is uitgevoerd, zal de sgraffito noch schilferen, noch uitslaan.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

RUURLO, 12 Juni. — De architekt H. Enklaar: het bouwen van kazernering voor koninklijke marchausées aldaar; begrooting *f* 11,000 hoogste inschrijver: E. Lusink te Ruurlo, *f* 11,784; laagste inschr.: B. H. Blankvoort te Eibergen *f* 10,787. Gegund.

ZEIST, 17 Juni 1890. — Het aan- en verbouwen van de villa Arendsburg aldaar, met het bouwen van stal, koetshuis en bijbehoorende werken; architekt I. H. J. van Lunteren te Utrecht; hoogste inschrijvers: Gebrs. van Leeuwen Wzn., te Utrecht *f* 23400; laagste inschrijver: R. Pisa, te Utrecht *f* 19777. Gegund.

AMSTERDAM, 20 Juni 1890. — De architekten A. Jacot & W. Oldewelt, het verbouwen van perceel No. 182 aan de Prinsengracht aldaar: hoogste inschrijver R. Cruyff, te Amsterdam *f* 11.800; laagste inschr. A. D. Breukman & R. M. Koopmans, te Amsterdam *f* 6557.

ZUTPHEN, 19 Juni. — De levering van: *a*. 60.000 à 80.000 Bendhinkeien, groot 12/14: A. Jodot, te Huy, *f* 65,98 per 1000; E. Jansen, te Luik, *f* 63,— per 1000; L. Goffin, te Luik, *f* 62,— per 1000; F. Engers, te Amsterdam, *f* 50,70 voor greskeien.

b. 225.000 straatklinkers: G. Hassels *f* 13,96 voor 100.000; W. J. G. Walter *f* 13.30 voor 140.000; Terwindt & Arntz, *f* 13.25.

c. Levering van 550 M. aarden buizen: W. Kleij & Zn., te Rotterdam, *f* 594,—; Canoy, te Tegelen, *f* 512,—; Hamer, te Groningen, *f* 440,—; Hamer, te Deventer, *f* 412,50; Hamelberg, te Deventer, *f* 412,— en D. van Oostveen, te Utrecht *f* 408,—.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6601 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6602

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

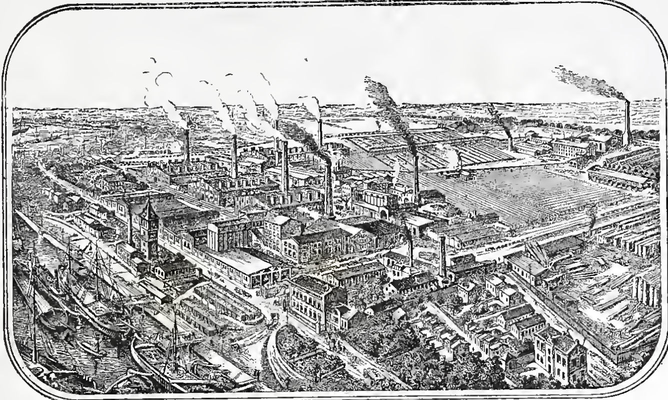
Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf, 1880. Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille

Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6603

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

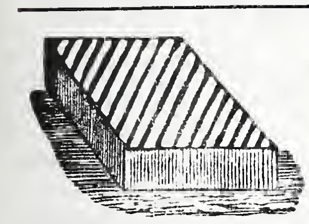
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6604

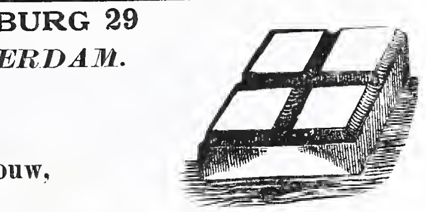
ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6605
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

FOLKERS & Co.,
RAPENBURG 29
AMSTERDAM.

CARBOLINEUM,
middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

Directe aanvoer
VAN
Portland cement.
Merk: Knight Bevan & Sturge
Merk: Dijckerhoff & Söhne
DRIJF-. MOS- en METSELSTEENEN.
6606

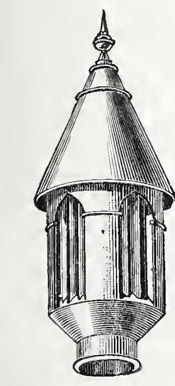
VUURVASTE STEENEN.
DAKPANNEN EN LEIEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche
Trottoir- Vloer- en Wandtegels,
in verschillende dessins
DAKPAPIER, ASPHALT
en verdere BOUWMATERIALEN.

„BOYLE'S" SYSTEEM
welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.
30 %
Prijsverlaging.
6607

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.
Magazijn: SINGEL 536.

CARBOLINEUM AVENARIUS.
Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.
GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6608

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 6609
WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

6610
JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6593
– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6594 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.
CARBOLINEUM. 6611
ASPHALTDAKPAPIER.
GEPREPAREERD DAKLINNEN
Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

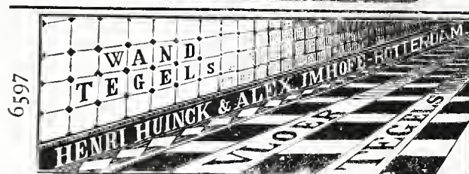

6595

6596

6597

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.
VAL DE TRAVERS.
V T
T V

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6598

CENTRALE VERWARMING
van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's. enz, enz.
DROOG-INRICHTINGEN
Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.
Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.
Plannen en Begrootingen gratis. 6599

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE
STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6600
onder lagen druk.
Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.
TEVENS INGERICHT VOOR
ELECTRISCHE VERLICHTING
met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid
D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6592 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

28 JUNI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

BOUWVERORDENINGEN.

Vervolg van blz. 157.

Artikel 180 der Gemeentewet.

Het is hier ook de plaats met een enkel woord te spreken over artikel 180 der Gemeentewet, dat aan B. en W. de bevoegdheid geeft alles af te breken wat in strijd met de verordening is daargesteld. Het vorige artikel draagt aan B. en W. de beslissing op van alle geschillen, die over de uitvoering gerezen zijn en zoo daaruit mag worden afgeleid, wat ik zeer betwijfel, dat nu ook B. en W. alleen hebben te beoordeelen, wanneer er termen voor de uitvoering en toepassing van artikel 180 Gemeentewet bestaan, of, met andere woorden, wanneer eenige verordening overtreden is, acht ik dien toestand op den duur onhoudbaar. Ook hier mogen B. en W. geen rechters zijn in hun eigen zaak en mag de tusschenkomst van den gewonen strafrechter niet ontbreken. Dat die geen machtiging tot afbreken geven kan, is volkomen juist, maar die machtiging hebben B. en W. ook niet noodig, daar zij ze reeds in de Gemeente-wet vinden. Wel echter moet hij beslissen of het geval waarvoor de machtiging is gegeven, bestaat. Eerst wanneer de strafrechter in hoogste instantie, wegens overtreding der verordening, heeft gestraft, mogen B. en W. tot demolitie overgaan.

Nu is het zeer goed mogelijk, dat in enkele gevallen, tot zoolang niet kan worden gewacht en dat zelfs conservatoire maatregelen niet afdoende zijn. Men denke b.v. aan een bouwvallig huis dat op het punt is van instorten en niet meer afdoende kan worden gestut. De uitspraak des rechters zal dan ook wel niet twijfelachtig zijn. Maar buiten die gevallen is het hoogst gevaarlijk, dat B. en W. terstond optreden, daar de mogelijkheid altijd blijft bestaan, dat na de demolitie de rechter verklaart, dat de verordening niet was overtreden of dat zij wegens strijd met de wet of onvoldoende afkondiging geen bindende kracht bezat.

Het ongelukkig stelsel der bouwvergunning heeft ook hier weêr den eigenaar van slechter conditie gemaakt. Het enkele feit, dat er gebouwd is zonder vergunning kan nu reeds tot demolitie aanleiding geven, ook wanneer overigens op den bouw niets valt aan te merken. En terwijl het dikwijls zeer twijfelachtig zijn kan of de verordening overtreden is, zal over het al of niet bestaan der bouwvergunning in den regel geen strijd bestaan. Demolitie is dan eene zuivere plagerij, want welk belang heeft de Gemeente bij het afbreken van een huis, dat noch voor de openbare orde, noch voor de openbare gezondheid, eenig gevaar oplevert. En al mag men aannemen, dat B. en W. in die gevallen van hunne bevoegdheid tot demolitie geen gebruik zullen maken, zoo is 't toch veiliger ze de macht daartoe niet te laten. De wet op de kerkgenootschappen stelt op het bouwen zonder vergunning geen andere straf dan sluiting van de kerk, en ik zie niet in waarom in de bovengenoemde gevallen de straf zooveel strenger zijn moet.

Waarborgen van de Gemeente-verordeningen zelf.

De Gemeente-verordeningen geven ook waarborgen, maar het ongeluk is, dat die waarborgen zelve niet gewaarborgd zijn. De Gemeenteraden zijn door de Gemeentewet niet verplicht ze te geven, en daardoor ontstaat er op dit gebied, naast groote verscheidenheid, ook groote onzekerheid.

In de eerste plaats moeten wij hier denken aan de bepaling, dat de beschikking op de aangevraagde bouw-

vergunning binnen een zekeren tijd moet gegeven zijn. Het is dan niet meer mogelijk, dat een bouwer die haast heeft, een vol jaar op eene beschikking moet wachten, maar toch is die bepaling alleen niet voldoende, daar door het verdagen der eindbeslissing de zaak toch op de lange baan kan worden geschoven.

Sommige verordeningen bepalen ook, en terecht, dat niemand aan eene openbare straat mag bouwen, voordat de rooilijn is vastgesteld, maar dan moet er ook een termijn worden bepaald, waarbinnen dat geschied zal moeten zijn.

Een tweede waarborg is de bepaling, dat elke afwijzende beschikking gemotiveerd moet wezen, maar aan dat voorschrift moet dan ook streng de hand worden gehouden. Eene eenvoudige kennisgeving, dat het verzoek is gewezen van de hand omdat er overwegende bezwaren bestaan, kan men niet eene gemotiveerde beslissing noemen.

Het gemis aan motieven of de ware motieven mogen ook in geen geval achter voorgewende worden verborgen, en de bouwer heeft ten slotte recht al de motieven te vernemen.

Een derde waarborg, die echter meestal wordt gemist, is een recht van appèl. Neemt men met mij aan, dat het geheele systeem der bouwvergunning onwettig is, dan is dat hooger beroep natuurlijk niet noodig. De kwestie of mijn bouwplan al of niet strijdt met de verordening, wordt dan aan het oordeel van den strafrechter onderworpen en dan wordt mij reeds door de wet in de meeste gevallen een recht van appèl verzekerd.

Maar die Gemeente-verordeningen, die nog aan dat systeem vasthouden, behooren van de uitspraak van B. en W. hooger beroep toe te staan op den Gemeenteraad. Ook de fabriekswet, waarover later, staat, een hooger beroep toe op den Raad van State, terwijl bij het bouwen van kerken en het aanleggen van begraafplaatsen zelfs nog een tweede beroep wordt toegestaan op den Koning.

In de laatste plaats kunnen de Gemeenten de eigenaars krachtige waarborgen verschaffen door de organisatie eener afzonderlijke bouwpolitie van technisch ontwikkelde en vooral stipt eerlijke en onpartijdige ambtenaren.

Maar hoe voortreffelijk die ook zijn mogen, delegatie van rechtsmacht blijft ongeoorloofd en het geven van de voorschriften omtrent het bouwen en sloopen mag door den Raad, evenmin als aan B. en W., aan zoogenaamde rooimeesteren worden overgelaten.

De waarborg der schavergoeding.

Terecht is opgemerkt, dat zoo er eene verplichting bestond om voor elke beperking van het genot des eigenaars schavergoeding te geven, zij den krachtigsten waarborg voor den eigenaar zou opleveren. Wanneer niets meer de Gemeenteraden weêrhoudt, zullen zij misschien nog terug schrikken voor de kosten. Maar ongelukkig kan elke zoodanige eisch tot schadevergoeding slechts op gronden van billijkheid en niet van recht worden gebouwd. Er zijn wetten, waarover straks nader, die voor bepaalde gevallen van beperking schavergoeding toekennen; maar het is hier voorloopig niet de vraag wat eene bepaalde wet zegt, maar wat elke wet volgens algemeene beginselen van recht en rechtvaardigheid zeggen moet. Pleegt eene wet of verordening, die geene schavergoeding toekent, steeds onrecht of is zij alleen slechts somtijds hard en onbillijk te noemen?

Wij zagen reeds in den aanvang, dat een onbeperkt recht van genot en gebruik met een geregelde orde van zaken onbestaanbaar is en dat de Nederlandsche wet dan ook slechts een beperkt recht erkent. Wanneer de eigenaar dus beperkt wordt, ontneemt de wet hem niets waarop hij aanspraak had; en daar hem geen onrecht geschiedt en hij in zijne rechten niet wordt verkort, kan hij ook geen schavergoeding eischen. Bij onteigening is dat heel iets anders, een ander wordt dan eigenaar van hetgeen mij wordt ontnomen en terwijl de Maatschappij een onbeperkt recht van genot en gebruik niet kan toelaten, zonder haar bestaan onmogelijk te maken, is juist het recht van eigendom te *hebben* een harer krachtigste grondslagen. Bij onteigening dus wordt ten nutte van het algemeen een recht aangetast, dat de wet erkent en beschermt, terwijl bij beperking mij iets wordt ontnomen dat ik toch slechts hebben kon, zoolang de wet het mij liet. De onteigening treft ook altijd een bepaalden met name aangewezen eigenaar, terwijl de politieverordening zonder aanzien des persoons allen treft, die toevallig onder haar bereik vallen.

Waar dus wet of verordening voor enkele beperkingen schavergoeding toekennen, heeft de burger stof tot dankbaarheid, maar wordt zij hem onthouden, dan geschiedt hem geen onrecht.

Er is ook geen enkele reden denkbaar, waarom een burger wel schavergoeding zou moeten hebben voor de beperkingen zijner eigendomsrechten en niet van zijne vrijheidsrechten en andere. Wel vergoeding omdat hij niet hooger bouwen mag dan 20 meter, en niet omdat hij zijn tapperij om twaalf uur moet sluiten; wel omdat hij een vierde van zijn grond ongebruikt moet laten, en niet omdat hij een deel van zijn inkomen moet storten in de schatkist; wel omdat hij geen rieten dak op zijn huis mag hebben, en niet omdat hij geprest is bij de brandspuit of in tijden van dreigend oorlogsgevaar zijn paarden niet uit te mogen voeren. Waarom kan ik wel zonder vergoeding gedwongen worden mijn leven, en niet om een deel van mijn rechten aan het algemeen welzijn ten offer te brengen?

Moeten de Gemeenten ook voor elke beperking schavergoeding geven, welke Gemeente-kas zal dan tegen dien druk bestand zijn; en terwijl het gewoonlijk juist de grondeigenaars zijn, die het meest belasting betalen, zal het voordeel der vergoeding door hoogere belastingen spoedig zijn uitgewischt. Vele werkelijk noodige beperkingen zullen dan ook licht, tot groot nadeel van de Gemeenten, alleen uit vrees voor de kosten, achterwege blijven.

Kan dus van den wetgever nooit op gronden van recht maar slechts van billijkheid worden geëischt, dat hij schavergoeding toekenne, dan volgt daaruit ook, dat die toekenning op de grenzen van het *recht* om te beperken geen invloed heeft. Zoover als hij gaan mag *met*, mag hij desnoods ook gaan *zonder* vergoeding, maar of hij *verstandig* handelt door in beide gevallen even ver te gaan, is natuurlijk eene andere vraag.

Wat in het algemeen billijk is, valt moeielijk te zeggen. Elk speciaal geval moet op zich zelf beoordeeld worden, maar enkele hoofdbeginselen kunnen toch ook hier gesteld worden.

In de eerste plaats is het denkbaar, dat eene politieverordening, hoewel zij niemand met name noemt, toch slechts een zeer beperkt aantal eigenaars treft. Men denke bijv. aan verandering van de rooilijn in eene bepaalde straat. Er zijn gevallen bekend, dat de eigenaar meer dan zeven meter onbebouwd moest laten.

Het gebeurt ook wel eens, dat door verhooging van de straat, vloeren van huizen, die oorspronkelijk waren aangelegd boven het niveau, dat B. en W. zelf hadden bepaald, thans daaronder komen te liggen. Door inwatering en anderszins kunnen zij dan belangrijke schade hebben, en het is niet alleen billijk, maar zelfs plicht, dat de Gemeente de schade vergoede, die zij zelf heeft aangericht.

Een toestand die geruimen tijd heeft bestaan, schept niet altijd een verkregen recht. Wie jaren lang een houten gebouwtje heeft gehad, kan door eene nieuwe Gemeenteverordening worden verplicht het door een steenen te vervangen, maar hij heeft dan zeer aanzienlijke uitgaven, en eenige tegemoetkoming kan soms billijk zijn.

Het recht der Gemeenten om kelderwoningen onbewoonbaar te verklaren hebben wij hier boven toegegeven, maar zij, die daarin hunne negotie of bedrijf, gedurende vele jaren hebben uitgeoefend en kleine grondeigenaars, die van de huren dier kelders leefden, kunnen door dien maatregel te gronde worden gericht.

Het kan ook licht gebeuren, dat eene beperking wel nuttig is, maar niet bepaald noodig, dat zij de Gemeente wel fraaier en aangenamer maakt, maar dat toch de bestaande toestand zonder bepaald nadeel voor de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid had kunnen gehandhaafd blijven. De eisch tot schadeloosstelling kan dan moeielijk door den Gemeenteraad worden afgewezen.

Systeem der Grondwet. De Grondwet bevat sedert 1887 eene bepaling (Artikel 152) over de schavergoeding, maar eene bepaling waar de eigenaar niets aan heeft. Waar de beperking zoover gaat, dat de eigendom vernietigd wordt, of voortdurend, of tijdelijk onbruikbaar gemaakt, beveelt zij den wetgever schadeloosstelling toe te kennen, maar zij voegt er in een adem bij, dat hij vrij is dat bevel niet op te volgen. De Grondwet had dus over die schavergoeding ook wel kunnen zwijgen, want een bevel, dat niet opgevolgd behoeft te worden, beteekent niets. De wetgever zal den eigenaar nu schavergoeding geven, wanneer hij 't zelf wil en, in theorie, bovendien, wanneer hij vergeet te zeggen, dat de eigenaar ze niet krijgt. De regel van de Grondwet gaat dan door, omdat de uitgever verzuimd heeft gebruik te maken van zijn recht om eene uitzondering op dien regel vast te stellen, maar ook dat verzuim baat den eigenaar in de practijk volstrekt niet. De Rijkswetten, die met de Grondwet strijden, zijn daarom niet minder van kracht, de rechter mag op dien grond niet weigeren de wet toe te passen, zooals hij wel doen mag met Gemeenteverordeningen. Wat helpt het mij dus of de wetgever mij volgens de grondwet in het laatstgenoemde geval schavergoeding had behooren te geven, wanneer hij het toch niet gedaan heeft en geen cijfer heeft bepaald dat mij toekomt of geen maatstaf voor de berekening heeft aangegeven? En het is absoluut ondenkbaar, dat hij wel zou vergeten hebben zich over het al of niet doorgaan van den grondwettigen regel betreffende de schavergoeding uit te laten en niet om de kwestie der schavergoeding zelve in onderdeelen te regelen.

De bedoeling schijnt te zijn, dat bij eene algemeene Rijkswet al de uitzonderingen op den grondwettigen regel tegelijk zullen worden vastgesteld, maar niets belet den gewonen wetgever om in elk speciaal geval de algemeene wet aan te vullen. Hij is volstrekt niet verplicht om in al de gevallen, die de algemeene wet *niet* noemt, wel schavergoeding toe te kennen en zoo de Grondwet de rechten der eigenaars werkelijk had willen waarborgen, had zij de uitzonderingen op haar eigen regel zelf moeten opnoemen.

Het 5e additioneele artikel der Grondwet bepaalt bovendien, dat zoolang die algemeene uitzonderingswet nog niet bestaat, de werking van den regel opgeschort blijft, en daar er geen termijn is gesteld, binnen welken die wet zal moeten worden ingediend, vreezen Professor Buys en anderen, dat het licht der 19e eeuw niet meer over haar zal opgaan. De wetgever in Nederland werkt niet vlug. Reeds de Grondwet van 1848 b. v. beval de zamenstelling eener algemeene Waterstaatswet en nu, in 1890, hebben wij ze nog niet. De Grondwetgever verheugde ons dus in 1887 met eene doode musch, zijn nieuw artikel 152 bracht absoluut geen verandering en evenals vroeger, zijn de eigenaars ook nu nog, wat de schavergoeding betreft, geheel van den gewonen wetgever afhankelijk.

Naast de bovengenoemde gevallen, waarin het verleenen van schavergoeding billijk en zelfs plicht kan zijn, staan echter ook andere, waarin niet de minste aanspraak op schavergoeding bestaat en zij zelfs verboden behoort te zijn.

Wie in strijd met de verordening heeft gebouwd en weer moet afbreken, heeft niet alleen geen aanspraak op vergoeding, maar de kosten van het afbreken van Gemeente-wege mogen hem gerust in rekening worden gebracht. Zoo niet, men zou een premie stellen op onwettige handelingen. Wanneer de overheid voor de gezondheid schadelijke levensmiddelen onder de verkoopers in beslag neemt en vernietigt of een dollen hond afmaakt, en dat alles op kosten der eigenaars en zonder eenige vergoeding, geschiedt er geen onrecht, want niemand heeft het recht er dolle honden op na te houden. Ieder moet ook zelf weten wat hij eten en drinken wil, maar waren, die te koop worden aangeboden, mogen niet voor de gezondheid schadelijk zijn.

De Gemeente mag dus ook volgens dezelfde beginselen een bouwvallig huis aan de openbare straat op kosten des eigenaars doen afbreken. Die heeft de bevoegdheid niet er bouwvallige huizen op na te houden, die voor hem zelf geen nut en voor de voorbijgangers groot gevaar opleveren en zoo hem slechts de vrije beschikking wordt gelaten over den afbraak, geschiedt hem geen onrecht.

Welke schade moet er vergoed worden. Wanneer nu eenmaal is aangenomen, dat in een bepaald geval van beperking schavergoeding zal gegeven worden, welke schade zal men dan vergoeden, alleen de directe materiëele op geld waardeerbare, of ook de meer indirecte subjectieve schade? Mij dunkt, dat waar het geheele beginsel der schavergoeding op de billijkheid berust, die ook

eischt, dat het laatste element der schade niet altijd geheel buiten rekening worde gelaten en dat niet alleen op handelswaarde en vermindering van vermogen, maar ook op het verdriet, den overlast, de ontbering, opoffering en onaangenaamheid worde gelet. Hoevele zaken zijn er niet, wier reëele waarde uiterst gering is, maar die toch door de geschiedenis, die er aan is verbonden, voor den eigenaar niet te vervangen en met geen goud te betalen zijn. Men denke b. v. aan het oude huis der Rothschilds in de Judengasse te Frankfurt. Waar dus eene eenigszins vertrouwbare taxatie ook van die immateriëele schade mogelijk is, zal zij bij de vergoeding in aanmerking genomen moeten worden.

Wie moet de schade begrooten en wie zal ze vergoeden.

De laatste en niet de minst gewichtige kwestie is, hoe de schade begroot en uit welke kas zij zal vergoed worden. De onteigeningswet geeft daarover op haar terrein zeer uitvoerige voorschriften, maar die zijn voor de zooveel talrijke gevallen van beperking veel te omslachtig. Minnelijke schikking of regeling door scheidslieden en deskundigen, zooals gewoonlijk voor de begrooting van brandschade geschiedt, is hier wellicht de beste weg, hetzij die arbiters voor elk speciaal geval afzonderlijk worden benoemd, of men daartoe heeft vaste commissiën uit de meest geachte ingezetenen, die vooral door hun persoonlijken invloed en groote kennis van personen en plaatselijke toestanden, beter dan een lid der rechterlijke macht in staat zijn de bestaande geschillen op te lossen.

Dat de vergoeding, die aldus is vastgesteld, uit de openbare kassen wordt betaald, zal natuurlijk regel zijn, maar aan een oud denkbeeld door Napoleon vaak in toepassing gebracht, kan ook hier nog met vrucht worden herinnerd. Hij ging van het beginsel uit, dat wie van een werk profiteerde, mêe moest betalen, ook al was dat werk niet op zijn verzoek ondernomen. Wanneer b. v. door de droogmaking van een moeras de omliggende landen in waarde stegen, dwong hij de eigenaars om, naar gelang van het voordeel dat zij genoten, ook in de kosten te dragen. Nu zal het zeer zeker moeielijk zijn, dat voordeel te taxeeren, maar afgescheiden van de bezwaren, die zich bij de toepassing kunnen voordoen, is het beginsel zelf niet onbillijk.

Wordt eene rooilijn verzet, dan zullen er benadeelden, maar ook bevoordeelden zijn, die hun perceelen door het veranderd aanzien der straat in waarde zien stijgen. En waarom zouden nu niet de bevoordeelden ten minste voor een deel de benadeelden schadeloosstellen.

Beperkingen van den eigenaar, die niet een gevolg zijn van eenige Gemeente-Verordening.

Niet alle beperkingen van het genot des eigenaars zijn hierboven besproken. Niet alleen de Gemeente, maar ook het rijk, de Provincie en het Waterschap hebben de bevoegdheid tot beperking, elk binnen de grenzen van zijn eigen werkkring. Het ligt echter in den aard der zaak, dat de bouwverordeningen in de meeste gevallen Gemeente-verordeningen zijn zullen en zoo is op dit oogenblik in elk geval de feitelijke toestand.

De Gemeente-verordeningen zijn derhalve voor de heeren bouwkundigen het meest van belang, en terecht is dan ook in de hierboven gestelde vraag IX alleen van die verordeningen gesproken.

In de tweede plaats zij er op gewezen, dat niet alle voorschriften, die den eigenaar beperken, voorschriften zijn van het politie-recht. Wel wat de Provinciën, de Gemeenten en de Waterschappen, maar niet wat het Rijk betreft. De grenzen der Gemeentelijke politie-zorg hebben wij hierboven in artikel 135 der Gemeentewet aangewezen gezien. Zij moet zich beperken tot de eischen van de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid en men mag aannemen, dat ook het terrein van den Rijks-politiewetgever niet uitgebreider is. Maar het Rijk heeft bovendien, onder meer, ook nog te zorgen voor de openbare welvaart, voor de ontwikkeling van handel en nijverheid en voor de landsverdediging, en zoo zijn er tal van Rijkswetten, die den eigenaar in zijn genot belemmeren en beperken, maar daarom toch nog geene politie-wetten zijn. In de eerste plaats de Telegraaf-wet, die den eigenaar verplicht het stellen van telegraafpalen op zijn grond te gedoogen, zonder dat hij eischen kan dat die grond vooraf onteigend worde en terwijl hij alleen recht heeft op vergoeding van de werkelijk geleden schade. In de tweede plaats de wet op het bouwen binnen den verboden kring van vestingwerken, en ten derde de wet op de Kerkgenootschappen, voor zoover zij handelt over het bouwen van kerken en inrichtingen voor openbare godsdienst-oefening bestemd. Daarentegen kunnen de bepalingen van de Fabriekswet betreffende de inrichtingen die gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken en de voorschriften der Begrafeniswet over het bouwen binnen zekeren afstand van begraafplaatsen weer als voorschriften van Rijks-politie worden aangemerkt. Ook het nieuwe strafwetboek bevat in art. 427 enkele voorschriften van dien aard. De grondwet ten slotte beveelt in artikel 152 de samenstelling van eene algemeene Rijkswet op de militaire inundatiën. Het Rijk zal dan de bevoegdheid erlangen om particuliere eigendommen daartoe te gebruiken, zonder ze eerst te onteigenen, maar wij willen hopen, dat hier tenminste eene billijke schavergoeding niet zal uitblijven.

Wat zou bij Petitie kunnen worden gevraagd?

Wat zou dan nu per slot van rekening bij petitie gevraagd kunnen worden? Eene uniforme regeling bij eene algemeene rijkswet van alle mogelijke bouwkwesties is niet wenschelijk. Alle gevallen over een kam te scheeren en tegelijk rekening te houden met de oneindige verscheidenheid der plaatselijke toestanden op verschillende tijdstippen in een groot aantal Gemeenten, is eenvoudig onmogelijk. Het hoogste recht zou dan zeer zeker het hoogste onrecht worden en reeds nu is het gebleken, dat de Gemeentewet het verschil tusschen groote en kleine Gemeenten te veel heeft opgeheven. De bouwverordening blijve dus vóór alles Gemeente-verordening; zij worde niet meer Provinciale verordening, wat zij vroeger wel eens geweest is, en allerminst Rijksverordening, maar enkele hoofdpunten zijn er toch, die voor uniforme regeling vatbaar zijn en die dus ook de Rijkswetgever zich moet aantrekken.

In de eerste plaats de kwestie der bouwvergunning. Mogen de Gemeente-verordeningen mij verbieden op mijn eigen grond aan den openbaren weg te bouwen, te breken of te sloopen zonder voorafgaande vergunning? Zoo ja, wie moet dan de vergunning geven? Mag dan de vergunning alleen geweigerd worden wegens overtreding der verordening of ook nog om andere redenen buiten de verordening gelegen? Mogen bij verschil van

meening, zij die de bouwvergunning moeten verleenen, beslissen in hoogste instantie, of moet er steeds appèl op den Gemeenteraad worden toegestaan? Mag de be-beslissing op mijn verzoek zoolang uitblijven als de gemeente wil of moet zij binnen een bepaalden termijn vallen? Mag voor het verleenen van de bouwvergunning eenig op geld waardeerbaar voordeel door de Gemeente worden bedongen? Mag de Gemeente mij eenvoudig kennis geven, dat mijn verzoek van de hand is gewezen, of moet de beschikking behoorlijk zijn gemotiveerd? Vooral met het oog op een eventueel appèl is dit laatste punt van groot belang.

Zoo neen, moet ik dan tenminste niet van mijn voornemen tot bouwen, breken of sloopen vooraf aan B. en W. kennis geven, of is ook dat niet noodig? Moet dan de Gemeente mij niet de gelegenheid verschaffen om, desnoods tegen eene kleine vergoeding, mijn bouwplan te laten nazien, zoo ik dat wensch, en ben ik dan ook niet door goedkeuring gedekt, zoolang ik van mijn plan niet afwijk? Mag ik dan niet bij verschil van meening, op mijn eigen verantwoordelijkheid en risico, mijn bouwplan uitvoeren, behoudens de bevoegdheid van B. en W. om zoo spoedig mogelijk eene beslissing des strafrechters uit te lokken en om inmiddels, wanneer de zaak absoluut geen uitstel gedoogt, de noodige maatregelen te nemen opdat de gemeente niet reeds hangende de procedure schade lijde.

In de tweede plaats de kwestie van Artikel 180 der Gemeentewet. Wie moet beslissen of de verordening overtreden is? De strafrechter of B. en W.? Moeten laatstgenoemden, behoudens enkele gevallen die geen uitstel dulden, niet steeds eerst een uitspraak van dien strafrechter afwachten?

In de derde plaats de kwestie van de uitbreidingslijnen en van het bouwen van straten op eigen grond. Mogen de Gemeenten hare wegen traceeren over particuliere terreinen? Mogen zij verbieden te bouwen op zoogenaamde geprojecteerde wegen of anders dan aan de openbare straat? Is elk burger niet vrij op eigen bodem een straat aan te leggen en kan hij ooit direct of indirect worden gedwongen die open te stellen voor het publiek, of belet worden zijn eigen weg van den Gemeente-weg af te sluiten? Verder zou men den Rijkswetgever nog kunnen verzoeken zich uit te laten over de vragen in hoeverre of in de bouwverordeningen de regeling van détails door den Raad aan B. en W. mag worden overgelaten, of b. v. de rooilijn door laatstgenoemd college mag worden vastgesteld, of de verordening den burger ooit mag beletten deuren en vensters te hebben aan den openbaren weg, en in hoeverre de Gemeente tot schavergoeding kan worden aangesproken wanneer B. en W. hunne bevoegdheid te buiten zijn gegaan.

Afzonderlijke geheel nieuwe Rijkswetten zijn daartoe niet noodig. Eene aanvulling der Gemeente-wet zal reeds de meeste leemten doen verdwijnen en het overige moge een plaatsje vinden in de zoo vaak beloofde en reeds lang ontworpen algemeene Wet op de Rijkspolitie, die nog steeds op zich laat wachten. Ten slotte zou de Maatschappij met aandrang kunnen vragen de indiening der wet op de schadeloosstellingen, die door artikel 152 der Grondwet wordt beloofd.

Bij deze algemeene petitie voor eens, zouden vele bijzondere petitiën zich kunnen aansluiten. Door middel van hare vertegenwoordigers in de groote Gemeenten kan de Maatschappij zeer gemakkelijk, zoowel op de tegenwoordige, als op de toekomstige bouwverordeningen een wakend oog houden. Voor enkele stuivers zijn die voor iedereen te krijgen en het aanleggen eener verzameling is dus hoogst eenvoudig.

De ervaring heeft geleerd, dat het toezicht des Konings op de Gemeente-verordeningen zeer scherp is en dat werkelijk rechtmatige grieven zelden onopgemerkt blijven. De Maatschappij verzoeke dus van den Koning vernietiging van elke bouwverordening die het systeem der bouwvergunning nog handhaaft, of andere bepalingen bevat, waardoor zij zich bezwaard acht en dat verzoek kan ook achter af worden gedaan ten opzichte van die verordeningen, waartegen Gedeputeerde Staten geen bebezwaar hebben gemaakt, en die reeds eenigen tijd in werking zijn geweest.

Ook mededeeling van haar grieven aan de betrokken Gemeenten zelf, of aan de Gedeputeerde Staten, zoolang de verordening nog niet definitief is vastgesteld, zal de Maatschappij reeds dikwijls tot het gewenschte doel leiden, want in vele gevallen waren drukkende en onrechtvaardige verordeningen meer een gevolg van onwetendheid dan van onwil. Waar er dus zooveel gevraagd kan worden spreekt het wel van zelf, dat de Maatschappij van Bouwkunst vragen moet, want hoe zullen de bevoegde machten hare grieven leeren kennen indien zij zelf er niet op wijst.

Zie verder nog: a/ W. C. D. Olivier, „Proeve over de beperkingen van den eigendom door het politierecht" Leyden 1847, b) A. C. Visser, „Geschiedenis en Beginselen van het Onteigeningsrecht." Leiden 1884. c/ Mr. J. Oppenheim, „De politieverordening tegenover den eigendom." Rechtsgel. Magazijn 6e jrg. pag. 494. d/ Mr. H. van Andel, „De onteigening ten algemeenen nutte." e/ Mr. W. Thorbecke, „Stelsel en toepassing der onteigeningswet." f/ Mr. L. de Hartog in de „Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland, XXIV p 259.

De schrijver heeft gemeend zich van veel citaten en aanhalingen te moeten onthouden.

Zijn opstel was in de eerste plaats bestemd voor niet-rechtsgeleerden, die de juridische literatuur gewoonlijk toch niet bij de hand hebben en de rechtsgeleerden mogen geacht worden, zelf met de bronnen bekend te zijn.

INGEZONDEN.

Bouwverordeningen.

Omtrent het bouwen *binnen* de rooilijn, geeft de heer Mr. H. Verkouteren, op blz. 153 van het Bouwk. Weekbl. als zijne meening te kennen, dat de bouwverordening zulks niet beletten mag.

In overeenstemming daarmede, het navolgende, dat ik voor eenigen tijd in een fransch tijdschrift las.

De eigenaar van een terrein waarvan de gevellijn, schuin was ten opzichte van de zijlijnen, wenschte daarop een huis te bouwen. Scheeve kamers wilde hij evenwel niet hebben, dus liet hij door den architekt de voorgevel haaks op de zijmuren ontwerpen, waardoor van het terrein een rechthoekige driehoek aan de straatzijde onbebouwd bleef, welk driehoek de breedte van het perceel tot basis en slechts 50 à 60 c.M. hoogte had. Het Gemeente bestuur wilde evenwel van dergelijke bouwwijze niets weten. Een proces was hiervan het gevolg.

De uitspraak van den rechter luidde:

»De eigenaar kan *binnen de rooilijn* zijn gevel bouwen waar hij zulks verkiest (mits hij overigens de politieverordeningen in acht neemt); evenwel is hij verplicht eene behoorlijke afsluiting te stellen in de richting van de rooilijn, n.l. op den grens van den openbaren weg en van het perceel."

Danl. J. Sanches.

HOLLE STEENEN.

Antwoord, ingezonden door de afdeeling Amsterdam op de vraag: *Volgens beproevingen hebben goede holle steenen een zeer groot draagvermogen, zoodat zij bij het streven naar weinig ruimteverlies voor stads huizen, waar éénsteens draagmuren nagenoeg regel zijn, zeker in aanmerking zouden komen, omdat zij geluidwerend en minder zwaar zijn, en veel spoediger drogen. Ook de prijs kan geen bezwaar zijn, want bij gelijk muurvolume is deze dezelfde als voor de anders daarvoor gebruikte waalsteenen.*

Welke zijn dan de bezwaren waardoor de toepassing nog zoo gering is?

Bij de bespreking der vraag: Welke zijn de bezwaren waardoor de toepassing van holle steenen nog zoo gering is? „werd er van verschillende zijden in eene vergadering der Afdeeling reeds opgewezen, dat dit gebruik eigenlijk wel verspreid is, en de holle steenen in zeer vele bouwwerken, welke geleid werden door eene zorgzame hand, in de laatste jaren gebruikt worden.

Hierbij dient echter in 't oog gehouden te worden, dat een al te groot gedeelte der bouwwerken die we dagelijks in de grootere steden zien uitvoeren, door een overdreven speculatie geest niet met *die* zorg worden uitgevoerd, welke aan goede gebouwen dient te worden besteed. De eigenbouwers van woonkazernen weten steeds baksteenpartijen te vinden, die zeker in prijs *ver beneden* den hollen steen blijft, ook voor de draagmuren.

Ten einde nu meer bepaalde gedachte te kunnen vormen van het gebruik in de laatste jaren, kan ik hier eenige gegevens, mij bereidwillig verstrekt door twee voorname producenten van holle steenen, kort laten volgen; en daarna nog eenige toepassingen opnoemen, die wellicht nog verder bevordelijk kunnen zijn aan dit nieuwe materiaal.

In de jaren 1885 tot 1890 werden door de firma Dericks en Geldens te Druten a. d. Waal vervaardigd ongeveer 750.000, twee en viergaats waalvorm jaarlijks en ongeveer 150.000 dubbele waalvorm ééngaats in 't geheel. De productie in 1880 tot 85 bedroeg nog maar 150,000 gemiddeld 's jaars, alles te zamen.

Hiervan werden verwerkt aan:

't Rijks Museum ongev. 300.000, behalve eene partij van de afmeting 35×22×5,5 c.M. tot afdekking der verwarmingskanalen,

't Centraalstation 600.000,

te Zaandam en Wormerveer 30.000 waalvorm, en 20.000 dubbele waalvorm eengaats (11×11×22),

de Gemeente scholen te 's Gravenhage, 1,600,000

de Oud Roomsche kerk te Hilversum, 80,000 hard gebakken steen voor buitenwerk,

eene mouterij, 525.000 eveneens voor buitenwerk,

Plan *C* te Rotterdam, 200.000 voor binnenwerk.

verschillende kerken te Best, Katwijk a. d. Maas, Klooster te Mook, Raamsdonk enz., 200.000 op *kleur* gebakken voor zuiver gevoegde gewelven.

't Binnengasthuis te Amsterdam, 110.000 eengaats.

J. Helder Pzn. te Dockum, heeft in de laatste tien jaren zeer afwisselend, maar gemiddeld gefabriceerd, 30.000 (driegaats = 4 waalsteen) 22×22×11 en 20.000 (eengaats = 2 waalsteen) 22×11×11, welke werden toegepast o. a. aan de

Gallerijwoningen Paleis v. Volksvlijt te Amsterdam, Badinrichtingen, Heetwaterinrichtingen, Bakovens, IJsbergplaatsen.

De *gewichten* der steenen zijn als volgt:

2 en 4 gaats waalvorm	(5,5×11×22) . . .	1.7 Kg.
Eengaats (2 waalst.)	(11×11×22).	2,9—3,0 „
Driegaats (4 „)	(22×11×22).	6,5 „

Vooral deze laatste geven een zeer lichten muur van metselwerk; maar dat dit nog niet zoo licht is als men zoude vermoeden, in vergelijking tot de meer poreuse Waal- en IJselsteenen, wordt veroorzaakt door de grooten zamenhang van de klei, die voor holle steenen moet worden gebruikt.

Voor buitenwerk zijn holle, hardgebakken steenen gebruikt aan de Oud Roomsche Kerk te Hilversum, aan eene mouterij te Rotterdam, en door den heer Eilman te Zaandam tot afdekking van het trasraam en ter vervanging van de veel meer kostbare engelsche steenen.

Op bestelling blijkt het zeer goed mogelijk de steenen klinkerhard en gelijkmatig van kleur te bakken. Maar de grootste hoeveelheden worden tot heden voor binnenmuren gevraagd, waar de kleur van geen belang is.

De kleine formaten, en de klezoor en drieklezoors steenen zouden echter met een goed resultaat hard en kleurig gebakken kunnen worden voor gevelwerk; dat eeuwenlang den invloed der atmosfeer zal kunnen trotseeren; en bij deze wijze van vormen en bakken, wordt het krimpen der klinkers vermeden; integendeel, zij behouden de afmetingen der overige steensoorten.

In kwaliteit staan alle holle steenen boven het bleekrood, en de zwemsteen, die voor binnenmuren veelal gebruikt wordt; ze zijn dan ook in prijs daarmede niet in vergelijking te brengen.

In 't Centraalstation en het Rijks-Museum werden groote hoeveelheden gebruikt in de bovenverdiepingen, waar afsluitmuren, steunende op ijzeren balken, zelve geen zware constructiedeelen hadden te dragen, eveneens voor koepel en tongewelven.

Het spoedige drogen der muren van holle steenen in nieuwgebouwde huizen, het geluidwerend en slecht warmte geleidend vermogen, waardoor dikwerf spouwmuren kunnen vermeden worden, zullen dan ook zeker bijdragen om het gebruik bij de groote werken, nog meer naar alle zijden uit te breiden.

JOSEPH TH. J. CUYPERS.

PRIJSVRAGEN.

Voor den herbouw der onlangs afgebrande kerk te Apeldoorn zal een besloten prijsvraag worden uitgeschreven De heeren C. Muysken, F. J. Nieuwenhuis en C. B. Posthumes Meijjes zijn uitgenoodigd om, als jury over de plannen die zullen inkomen, een prijsvraag op te stellen.

BERICHTEN.

De Gemeenteraad van Kampen, heeft op voorstel van den heer Noordtzij besloten, om in de bestekken eene bepaling op te nemen welke bij ongevallen recht geeft op korting van de aannemingssom, ten behoeve van den getroffen persoon.

Eene beschrijving der feesttent te Leiden is te laat ontvangen en zal in een volgend nummer worden opgenomen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

HAARLEM 26 Juni 1890.— Het bouwen van eene oefenschool voor de Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers, op het terrein van het Rijks-Museum te Amsterdam, met daarbij behoorende werkzaamheden en leverantiën.
Hoogste inschrijver J. van Groenendael te Nieuwer-Amstel *f* 46.750, laagste inschrijver C. J. Maks te Amsterdam *f* 35.890.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6621 **Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.**

AANBESTEDING. 6622

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van Haarlem zullen op Donderdag 10 Juli e. k. des namiddags te 2 uur, in het openbaar ten Raadhuize AANBESTEDEN:

Het maken van eene TOLGAARDERS- en WEGWERKERS-WONING aan het tolhek bij de Leidsche vaart, op den hoek van de Aardenhoutslaan.

De voorwaarden liggen ter lezing ter Gemeente-Secretarie, op alle werkdagen van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur, terwijl aldaar gedrukte exemplaren zijn te bekomen tegen betaling van 50 cents per stuk.

De plaatselijke aanwijzing zal geschieden *des Vrijdags vóór de besteding*, des namiddags te twee uren door den Gemeente-Architekt, bij wien tevens tusschen den dag der aanwijzing en dien der besteding, des morgens tusschen 10 en 12 uren aan het Bureau van Gemeentewerken, Koningstraat 2, de noodige inlichtingen zijn te verkrijgen.

De inschrijvingsbiljetten kunnen alle werkdagen tusschen 10 uur voormiddags tot 4 uur 's namiddags, in eene daarvoor bestemde bus ter Gemeente Secretarie worden ingediend.

Zij moeten evenwel zijn ingeleverd vóór 12 uur des middags van den dag der besteding.

Na dien tijd worden geene biljetten meer aangenomen

HAARLEM, 26 Juni 1890.

E. A. JORDENS, *de Secretaris*, A. A. LAND.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6624
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

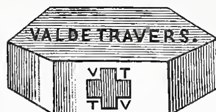
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6625

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6626

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

6623 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6627

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condítiën. 6628

WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER. 6629
Amsterdam.

DE LINT & Cie. *Rotterdam.*
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels. 6630
Groote voorraden.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6631

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6632 **FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

6612 **AANBESTEDING.**

De Heeren **PEEK & CLOPPENBURG** zijn voornemens aan te besteden op ***Donderdag den 10n Juli 1890,*** des namiddags te 2 uren precies, in het Hôtel „De Overdekte Markt", Wagenstraat 34, te 'sGravenhage, het bouwen van een

HEERENKLEEDING-MAGAZIJN,

ter breedte van 13 M. en ter diepte van 54 Meter met WERKPLAATSEN, WOONHUIS etc., op het terrein aan de Wagenstraat 16 aldaar.

De aanwijzing in loco zal plaats hebben op Maandag den 7n Juli a. s, des voormiddags te 11 uren, terwijl de Bestekken met Teekeningen à *f* **3**, zoomede inlichtingen te bekomen zijn in bovengenoemd Hôtel en bij de Architecten **C. W. VAN VLEUTEN**, Weste Wagenstraat 30 te Rotterdam en **A. P. VAN DAM A.Wzn.**, Sumatrastraat 1 te 's Hage.

AANBESTEDING. 6613

Op Vrijdag den 11den Juli 1890 des voormiddags ten elf ure zal in een der lokalen behoorende bij de Remonstrantsche Kerk op de Laan N°. 22 te 's Gravenhage worden

AANBESTEED:

Het bouwen van eene CATECHISATIEKAMER annexe het Kerkgebouw en belende perceelen op de Prinsengracht.

Het bestek met de teekening is ad *f* 1.— te verkrijgen bij de boekhandelaren GEBR. BELINFANTE, Wagenstraat N°. 102 te 's Gravenhage.

Aanwijzing in loco op Woensdag 9 Juli des voormiddags ten half elf ure. Inlichtingen geeft J. H. PFEIFFER architect te 's Gravenhage, de Riemerstraat 43.

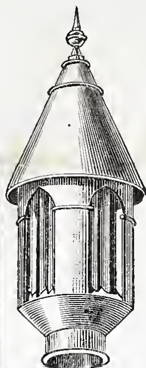
AANBESTEDING. 6614

Namens de directie van de bontweverij »INSULINDE" te Hengelo (O.) zullen de civiel-ingenieurs SYMONS & HUIJGEN te Rotterdam op Dinsdag den 1en Juli des namiddags ten 12 ure in het NOTARISHUIS Geldersche Kade aldaar, AANBESTEDEN:

Het maken van een FABRIEKSGEBOUW, OPZICHTERSWONING, enz., met bijlevering van Bouwmaterialen enz., te Hengelo (O.)

Bestek en drie stuks teekeningen zijn tegen betaling van *f* 3.— te bekomen ten kantore van voornoemde ingenieurs, alwaar ook iederen werkdag van 10 tot 12 ure inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing op het terrein, gelegen aan de Westzijde van de Langeler Maatweg te Hengelo, op Donderdag den 26sten Juni 1890, des namiddags ten twee ure.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

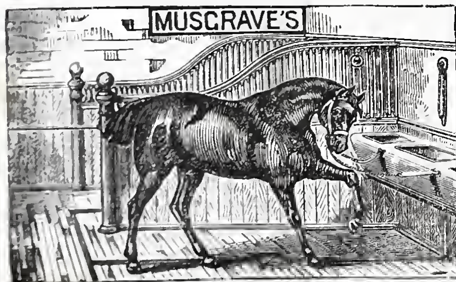
30 % 6617

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6615

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Teleram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6616

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid*Rijnpruisen.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, **Amsterdam,**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS,
Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co, KANTOREN. „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „

ISRAËLITISCH BADHUIS, **Groningen.**
VOLKS-BADHUIS, **Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het **Klinisch Ziekenhuis** te **Amsterdam,** voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6618

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6619

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

6620 — **JAN VAN DER POT,** KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.

(Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

5 JULI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

DE FEESTTENT TE LEIDEN.

Zij, die in de vorige week voor de bijwoning der lustrumfeesten te Leiden waren gekomen, zullen ongetwijfeld een bezoek gebracht hebben aan, of hunne schreden gericht hebben langs het feestterrein in het Van der Werfpark.

Het keurig aangelegde en reeds aardig begroeide park, was sedert een paar maanden als publieke wandeling afgesloten voor het opstellen van een feesttent en inrichten van het terrein. Werd die tent tot voor vijf jaar op de zelfde plaats gemaakt te midden van een woestenij, waar met veel kosten en moeiten een sober park werd aangelegd, nu had men het voorrecht een fraai aangelegd park gereed te vinden.

Als men aan de vriendelijke uitnoodiging, „Ingrediens benidictus eris, benedictus erisque Egrediens, dominus prospera cuncta dabit," („Gezegend zij uw ingaan en uw uitgaan en de Heer geve u zijn algeheelen voorspoed"), boven den ingang van het feestterrein neergeschreven, gevolg geeft, en men langs het Steenschuur de sierlijk aangelegde wandelwegen tot achter het Van der Werf monument betreedt, dan staat men voor de feesttent, die met zijn wijd terzijde uitspringende veranda's, versierd met talrijke wapperende vlaggen en slingers frisch groen een zeer gunstigen indruk maakt. Langs de gootlijst van het hoofdgebouw prijken de wapenschilden der provinciën, boven de veranda's, de attributen der Nederlandsche en buitenlandsche vertegenwoordigde universiteiten. Boven den hoofdingang, die als avantcorps tot even voor de veranda voorspringt, bevindt zich een toepasselijk alhoewel zeer slecht geschilderd chassinet, waar op blauwachtigen grond het beeld der wetenschap staat afgebeeld, in de rechterhand de fakkel des lichts, in de linkerhand den bundel met vijf pijlen, waarachter in den gloed des lichts de Akademie en de torens van Leiden; daaronder staat geschreven de lijfspreuk van Keizer Karel V: „Quaconque incedo, pells tenebras, dat is: Waar ik binnentreed, verdrijf ik de duisternis."

De intocht van Karel V binnen Nijmegen, in 1546, was het onderwerp der maskerade welke bij dit lustrumfeest gehouden werd, en de feesten daaruit voortvloeiende, waarbij deze doorluchtige vorst met zijn gevolg het middelpunt zou uitmaken, hadden aanleiding gegeven de feesttent inwendig te versieren in den stijl van dat tijdperk; de decorateur de heer Bosselaar uit Utrecht is daarin uitstekend geslaagd.

Treden wij de groote zaal binnen, dan zien wij dat het decoratief zooveel mogelijk in gothischen stijl is volgehouden. Tegenover den hoofdingang verheft zich den troon door een sierlijken hemel gedekt, waarboven de rijkskroon. Links en rechts van den troon zijn de houten stijlen gemaskeerd als kolommen waarvoor nissen met baldakijns, waarin de harnassen, volledige wapenrustingen, en waarboven de wapens der vorsten en edellieden uit het gevolg van den Keizer. Tegenover den troon is de wand gedrapeerd met tot rusten uitnoodigende zetels, waartusschen enkele spiegels; langs dezen wand zij de attributen der faculteiten aangebracht. De wanden zijn behangen met bruingeel doek met geschilderde figuren, het plafond (dakbeschot) met geel doek, versierd met de Keizerlijke wapens, de spanten zijn verborgen achter ge-

schilderde draperiën, de ramen met doek, imitatie gebrand glas, bedekt, wat bij licht een zeer goed effect geeft. Links in de zaal is een flink ruim buffet, waarachter keuken en aanrechtkamer. In het achtergebouw bevinden zich in aansluiting met de zaal, loges, waarboven gaanderijen, welke van uit de zaal met flinke breede trappen toegankelijk zijn. Deze loges en gaanderijen zijn ingericht voor de vele toeschouwers, die voor de danslustigen in de zaal hinderlijk zouden zijn. Tegen de balustraden dezer gaanderijen zijn fluweelen antependia bevestigd, waarin de letters C. R. I. (Carolus Rex Imperator) zijn geweven.

Aan de achterzijde van het gebouw prijken twee schilden waarop de jaartallen 1575 en 1890; in hun midden staat het wapen van Leiden; aan de oostzijde aanschouwen wij het wapen van Nijmegen.

Verder zijn in de bijgebouwen achter de zaal ruime garderobes, toiletten en privaten, links voor heeren en rechts voor dames, achter den troon aan de zijde van de Raamsteeg een vestibule, waarvoor een flinke overdekte doorrit om bij ongunstig weêr te gebruiken, boven de vestibule het orkest. De zaal, buiten de loges, heeft een afmeting van 55 × 20 M., bij een hoogte van 12.50 M. onder de nok; de veranda met uitspringende vleugels heeft een ontwikkelde lengte van 97 M. bij een gemiddelde breedte van 5 M. De tent werd den 31 Maart aanbesteed en den 21 Juni geheel gestoffeerd opgeleverd.

Voor ventilatie zijn drie houten ventilators in de bekapping aangebracht.

In de verlichting van het gebouw en terrein is voorzien door een combinatie van boog- en gloeilicht. De groote zaal wordt verlicht door 7 booglampen van 1500 N. K., de gaanderijen en het orkest door 6 booglampen van 500 N. K., terwijl in de loges en in het buffet gloeilampen van 32 N. K. zijn opgehangen, en de rijkskroon beschenen wordt door een kroon van 6 lampen.

In de veranda bevinden zich 10 groepen elk van 3 gloeilampen, wier licht, door reflectors weerkaatst, een vroolijk aanzien geven; kleedkamer en keuken zijn eveneens met gloeilampen verlicht.

Het terrein wordt beschenen door 8 booglampen van 1500 N. K., terwijl een machtige projector boven den hoofdingang van het gebouw opgesteld, zijn stralenbundel over het terrein en op de nabijgelegen straten en torens kan werpen, en aldus het effect van de verlichting verhoogt.

De machinekamer is gelegen achter het feestterrein; hierin zijn de dynamo's opgesteld, waarvan twee door een locomobiel gedreven worden en een derde door een snelloopende machine, type Westinghouse. Deze laatste machine ontvangt haar stoom uit een afzonderlijken vertikalen ketel.

De geheele installatie is geleverd door den heer P. H. ter Meulen, Electro-technisch bureau te Amsterdam, en heeft goed voldaan.

Of echter een electrische verlichting aanbevolen kan worden voor de verlichting van een terrein voor maskeradefeesten, zal men moeten ontkennen; veel fantastischer en gezelliger is daarvoor het licht van een à giorno verlichting met lampions. Het effect door electrisch licht op een terrein teweeg gebracht is veel te koud. Voor de verlichting der zaal is het wel aan te bevelen, daar het geen warmte ontwikkelt.

Dit neemt echter niet weg, dat de geheele inrichting van terrein en tent zeer doelmatig zijn en het studentencorps nog nimmer een gebouw van dergelijke afmeting en inrichting gehad heeft.

De inrichting van gebouw en terrein is ontworpen en uitgevoerd onder leiding van de heeren D. E. C. Knuttel, architekt-ingenieur, en P. G. Lancel, hoofdopzichter bij de gemeentewerken.

Leiden, 26 Juni '90. V. D.

SCHELP- OF STEENKALK.

II. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Leeuwarden op de vraag: *Is in het algemeen het gebruik van schelpkalk of dat van steenkalk aan te bevelen, of is in verschillende gevallen het een boven het ander te verkiezen?*

Welke verhoudingen van de metselspecie zijn voor het eene en het andere geval het verkieslijkst?

Hoe staan de kosten tegenover elkander?

Wat is beter, de steenkalk versch geleverd te gebruiken of deze langeren tijd te laten liggen?

Welke is het oordeel over droog geleschte steenkalk en de meelkalk?

Wat het eerste gedeelte dezer vraag betreft, is de commissie van beantwoording eenparig van oordeel, dat zoowel de eene als de andere soort met vrucht is te gebruiken.

Oude bouwwerken van eeuwen geleden bewijzen, dat met beide materialen soliede en duurzaam werk is te verkrijgen. De oudste bouwwerken te Rome pleiten even sterk voor het gebruik der steenkalk, als door die hier te lande de deugdzaamheid van de schelpkalk is bewezen.

Ook de proefnemingen naar het hydraulisch vermogen van mortels, genomen door specialiteiten als Vicat, Treussart, Michaëlis en anderen hebben aangetoond, dat die eigenschappen bij beide kalksoorten niet belangrijk verschillen, iets dat mede bevestigd wordt door de resultaten van een groot aantal proeven, genomen door den heer J. A. v. d. Kloes, leeraar in de kennis der bouwstoffen aan de Polytechnische School te Delft, en opgenomen in het door hem uitgegeven werk „Onze Bouwmaterialen".

Is alzoo de commissie van oordeel, dat op grond van beider uitnemende hoedanigheden in het algemeen de eene kalk niet boven de andere is te verkiezen, toch heeft haar de praktijk geleerd, dat bouwwerken van verschillenden omvang of onder verschillende omstandigheden uitgevoerd, wel degelijk op de keuze invloed kunnen uitoefenen.

Voor bouwwerken van belangrijken omvang en voor zware muurwerken kan de steenkalk met vrucht worden toegepast, terwijl voor kleinere bouwwerken, woonhuizen enz., de schelpkalk-mortel de voorkeur verdient.

Mortel, bereid uit steenkalk, houdt veel langer vocht en bindt langzamer dan die, samengesteld uit schelpkalk. Wordt nu bij vochtige weersgesteldheid in het najaar een gebouw opgetrokken en daarvan de muren van gewone zwaarte in eerstgenoemde specie gemetseld, dan zullen deze bij eventueele storm of vorst de schadelijke invloeden bezwaarlijk weerstaan.

Het krom trekken van muren, vooral van vrijstaande en die in den herfst zijn opgetrokken, het uitvallen der voegen enz. tengevolge van vorst, is bij gebruik van steenkalk bijna onvermijdelijk, terwijl dit bij gebruik van schelpkalk-mortel, door de meerdere aantrekkingskracht, veel minder het geval is. Bij zware muurwerken heeft men deze gevaren niet te duchten, en zal bij de uitvoering daarvan dan ook geen reden bestaan, tenzij van finantiëelen aard, om het gebruik van het eene boven het andere bindmiddel te verkiezen. De deugdelijkheid van metselwerk hangt mede voor een groot deel van de behandeling der kalk bij de blussching af, en waar nu dit bij de steenkalk niet alleen van veel meer omvang is, bovendien eene bijzondere zorg vereischt, en op het bouwterrein dient te worden uitgevoerd, meende de commissie ook hierop de aandacht te moeten vestigen als een punt van overweging, dat bij de keuze van invloed kan zijn.

Waar de schelpkalk, gebluscht op het werk of aan het bouwterrein geleverd, onmiddellijk tot mortel kan worden verwerkt, daar moet de steenkalk, die om verschillende redenen, zoowel van finantiëelen als anderen aard, ongebluscht wordt aangevoerd, vooraf de veel omvattende bewerking aan de blussching verbonden, nog ondergaan.

Deze bewerking is van dien aard, dat dit alleen aan bekwame, praktische, ervaren werklieden mag worden opgedragen, en niet ieder opperman daarmede kan worden belast. Voorts is aan eene volledige blussching eene inkuiling van minstens 3 maanden, doch volgens sommigen van veel langeren tijd, verbonden.

Het behoeft voorzeker geen nader betoog, dat deze omslachtige, veel zorg vereischende bewerking, alsmede de belangrijke tijd die voor eene volledige blussching gevorderd wordt, bij de uitvoering van de meeste bouwwerken groote bezwaren zijn, terwijl mede met het oog op de daarvoor benoodigde toestellen het gebruik van schelpkalk boven dat van steenkalk is aan te bevelen.

Als een onmiddellijk in verband daarmede bestaand bezwaar tegen het gebruik van steenkalk kan worden aangevoerd, dat eene niet genoegzame of onvoldoende blussching hoogst gevaarlijk is voor waterdicht metselwerk als kelders, regenwaterbakken, enz., daar de nawerking der kalk aanleiding kan geven tot het ontstaan van scheurtjes, waardoor het water kan binnendringen.

Bovendien kan ten voordeele van de schelpkalk nog worden aangevoerd, dat bij het optrekken van schoone muren het metselwerk daarmede zindelijker kan worden behandeld, dat de steenkalk ongeschikt wordt geacht voor voegspecie en het aanstrijken van dakpannen, en voorts, dat eerstgenoemde als inlandsch fabriekaat aan vele ingezetenen een bestaan oplevert en als zoodanig mede aanbeveling verdient.

De commissie is van oordeel, dat het moeielijk is op het tweede gedeelte der vraag een afdoend antwoord te geven. Metselwerken toch van verschillenden aard, onder uiteenloopende omstandigheden uitgevoerd, eischen eene afzonderlijke behandeling en zeer verschillende verhoudingen van metselspecie, waarom de commissie meent, dat geene vaste verhouding kan worden voorgeschreven.

In het algemeen kan evenwel aan steenkalk 50 % meer zand worden toegevoegd dan aan schelpkalk.

Ter beantwoording van het derde gedeelte der vraag kan worden medegedeeld, dat voor mortels overeenkomstig bovengenoemde verhoudingen, de prijs van die van steenkalk p. m. 8 % lager zal zijn dan van schelpkalkmortel.

Op het vierde gedeelte der vraag kan geantwoord worden, dat het voor de ongebluschte kalk, zoogenaamde kluitkalk, wenschelijk is, dat deze niet lang aan de lucht, althans aan geen vochtige, worde blootgesteld.

Deze kalk trekt de vocht uit de lucht tot zich, waardoor eene langzame natuurlijke blussching ontstaat, terwijl te gelijk het koolzuur een ongunstigen invloed daarop uitoefent. Het door het koolzuur aangetaste blijft als eene korrelige, onbruikbare massa in den bluschbak achter, en de overigens gedeeltelijk door de lucht gebluschte heeft op de werking der kalk een slechten invloed, die later aan de muren zichtbaar wordt, zoodat zoowel op de kwantiteit als op de kwaliteit de invloed der lucht op de kluiten schadelijk kan worden geacht.

Ook het gebruik der kalk na eene te korte inkuiling werkt hoogst nadeelig. De blussching moet volkomen uitgewerkt zijn, daar anders dit proces in- of aan de muren wordt voortgezet, waarvan de meermalen genoemde schadelijke gevolgen niet kunnen uitblijven.

De tijd voor eene volledige blussching vereischt, wordt zeer verschillend beoordeeld. Bij de Romeinen werden eertijds drie jaren daarvoor noodig geacht, en hunne gebouwen bewijzen, dat de daaraan verwerkte metselspecie van uitmuntende kwaliteit was.

Indien hieruit nu al blijkt, dat zulk eene belangrijke termijn van inkuiling op de kalk geen schadelijken invloed uitoefent, meent de commissie op grond van ervaring te mogen betwijfelen, dat zij bepaald noodzakelijk is. Zij is van oordeel, dat voor metselspecie minstens drie maanden, doch acht het wenschelijk, dat voor pleisterspecie het dubbele van dien tijd wordt genomen, om zeker te zijn daarmede solied werk te kunnen maken.

Wat het laatste gedeelte der vraag betreft, de behandeling eischt voor beide soorten in dubbele mate praktische ervaring, terwijl de kluiten volkomen versch moeten zijn. De blussching is evenwel van dien aard, vooral wat de meelkalk betreft, dat de kalk te lang aan de lucht is blootgesteld om met een deel van haar kracht tegen het koolzuur te moeten inboeten. Bovendien wordt het zeer betwijfeld of de blussching langs dezen weg voldoende kan geschieden.

Wegens den hoogen prijs en het twijfelachtige der kwaliteit acht de commissie het gebruik van deze kalk niet te moeten aanbevelen.

W. C. de Groot.
J. Beerents.

BOEKBEOORDEELING.

Door den heer Alex. Koch, architekt te London, W. C., Chancery Lane, Offices-69, wordt een architectonisch plaatwerk zonder tekst uitgegeven, dat waarlijk de aandacht verdient. Het is getiteld „Academy Architecture and Annual Architectural Review, 1890, verschijnt telken jare in de maand Mei, bevat ongeveer een 100-tal platen naar origineele teekeningen, waarvan een groot gedeelte phototypiesch is gereproduceerd, en kost bij inteekening vóór 25 April slechts *f* 1,65. Na verschijning van dit werk wordt de prijs met ± 25 % ver-

hoogd, zoodat het voor Nederland kost, ingenaaid *f* 2, en in linnen, net gebonden, *f* 2.40

Het eerste gedeelte van de verzameling is aan de Engelsche bouwkunst gewijd, en bevat eene keuze uit de fraaiste teekeningen die in de afdeeling bouwkunst van den jaarlijkschen salon te Londen werden toegelaten. De onderwerpen zijn zeer zorgvuldig uitgekozen, en bieden een groote verscheidenheid aan van oude en nieuwe schilderachtige bouwwerken die, al dragen zij een bij uitstek Engelsch karakter, toch van groote waarde zijn voor de architekten in het algemeen.

Het tweede gedeelte bevat een verzameling uit de meest belangrijke uitgevoerde of nog in uitvoering zijnde bouwwerken uit verschillende landen, benevens eenige merkwaardige antwoorden op voorname prijsvragen. Men heeft wat dit betreft dus te doen, zooals de titel aangeeft, met een jaarlijksch overzicht, dat telken jare de nieuwste en belangrijkste werken bekend zal maken. De keuze voor 1890 is zeer te roemen en biedt een groote verscheidenheid van onderwerpen, geleverd door een aantal der meest bekende architekten. De Nederlandsche bouwkunst is ditmaal nog slechts door één plaat vertegenwoordigd, voorstellende een der hoofddeuren van het Rijks-Museum te Amsterdam. Wellicht zal een volgende uitgaaf wat meer over de kunst van ons land geven, dat is: niet enkel een détail van eenig bouwwerk, maar eenige scheppingen in haar geheel.

Moge de geringe prijs velen reeds uitlokken het werk in hun bezit te hebben, de inhoud zal dit verlangen bij nadere kennismaking nog vergrooten.

Over de uitvoering kan wel niet anders dan met veel lof gesproken worden, want de reproductie van de platen, zelfs de phototypiesche waaraan zoo vele bezwaren verbonden zijn, mag zonder voorbehoud als uitnemend verzorgd en geslaagd worden genoemd.

C T. J. LOUIS RIEBER.

CONGRES

voor Nijverheidshygiëne en Reddingswezen te Amsterdam in 1890.

Bij gelegenheid dat in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam eene tentoonstelling wordt gehouden van de hulpmiddelen tot beveiliging en redding van het leven en tot bevordering van de gezondheid bij den arbeid, zal ook op een congres de gelegenheid worden verschaft om van gedachten te wisselen over die vraagstukken, welke ten nauwste in verband staan met de ontwerpen der tentoonstelling.

Dit Nederlandsche Congres zal op 1 September a. s. aanvangen, en vier dagen duren. De sectie-vergaderingen zullen des morgens, de algemeene vergaderingen des namiddags worden gehouden.

Er zullen vier sectiën zijn: 1°. eene, waar zaken van industrieelen aard zullen behandeld worden, als het nemen van veiligheidsmaatregelen bij verschillende werktuigen in fabrieken, bij het mijnwezen, de uitvoering van bouwwerken, het gebruiken van stoomketels, het leggen van electrische geleidingen enz., 2°. eene, waar zaken van medischen aard zullen besproken worden, zooals die betrekking hebben op de hygiënische inrichting der werkplaatsen, tot bestrijding van vervuiling van lucht, bodem en water door fabrieksvuil en rook, de voordeelen van het geneeskundig onderzoek van werklieden vóór de toelating tot fabrieksarbeid, het voorkomen van ziekten in fabrieken, waar vergiftige en andere schadelijke stoffen verwerkt worden, de middelen tot afwering van besmetting der werklieden onderling en de middelen tot het verleenen van de eerste hulp bij ongelukken; 3°. eene, aan het reddingswezen gewijd, betreffende o. a. de middelen tot voorkoming van en redding bij brand, de redding van schipbreukelingen van den wal, van het schip en bij aanvaring, hulp bij ijsgang en overstrooming, veiligheidsmaatregelen bij het spoorwegverkeer, bij het krijgswezen in vredestijd en in het algemeen bij het verkeer te water en te land; en eindelijk 4°. eene, waar zaken van meer algemeenen aard behandeld zullen worden, als de regeling van het toezicht op den fabrieksarbeid in verschillende Rijken, de verzekering van werklieden tegen invaliditeit en ongelukken, de coöperatieve bouwvereenigingen en de volksbaden, de arbeid van vrouwen en kinderen, de zondagsrust en dergelijke onderwerpen van wetgeving.

Ieder der sprekers, daartoe door het comité toegelaten of uitgenoodigd, is bevoegd het debat over een onderwerp in te leiden en zijne conclusiën worden vóór de opening van het Congres aan de leden toegezonden; hem worden 20 minuten toegestaan tot verdediging zijner stellingen, en hen die na hem debat voeren, 10 minuten.

Een of meerdere sprekers zullen worden uitgenoodigd om op de algemeene vergaderingen voordrachten te houden.

Nadere regeling van het congres en de samenstellng der besturen van de sectiën zullen aan de leden worden bekend gemaakt.

De contributie voor het lidmaatschap bedraagt *f* 6, waarvoor men het gedrukte verslag van het congres ontvangt, en vrije toegang tot de tentoonstelling wordt verleend tijdens het congres, benevens tot die inrichtingen te Amsterdam, die nader zullen worden opgegeven.

Men kan zich voor deelneming aan het congres opgeven aan den penningmeester van het Comité van Organisatie, den heer J. D. Landré, Spuistraat 6-8 te Amsterdam. Wenscht men over eenig onderwerp dat betrekking heeft op een der afdeelingen te spreken, dan moet men zich tijdig daarvoor opgeven aan het algemeen Secretariaat van het Comité.

Het Comité van Organisatie is samengesteld als volgt:

Eerevoorzitter:

Jhr. Mr. G. M. L. H. RUYS VAN BEERENBROEK, Minister van Justitie.

Eereleden:

Mr. J. HEEMSKERK Az., Minister van Staat.

J. P. HAVELAAR, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

Mr. G. VAN TIENHOVEN, Burgemeester van Amsterdam.

Jhr. Mr. A. P. C. VAN KARNEBEEK, Voorzitter der Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland.

Voorzitter:

Mr. J. HEEMSKERK Az.

Ondervoorzitters:

J. F. W. CONRAD, Inspecteur van den Waterstaat te 's Gravenhage.

Dr. G. VAN OVERBEEK DE MEIJER, Hoogleeraar te Utrecht.

W. F. H. CRAMER, Schout-bij-nacht, Directeur en commandant der Marine te Amsterdam.

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN, lid van de 2e kamer der Staten-Generaal te Driebergen.

Algemeen Secretariaat:

Dr. W. P. RUIJSCH, Adviseur aan het Ministerie van Binnenlandsche zaken te 's Gravenhage.

Dr. R. H. SALTET, Geneeskundig Adjunst-Inspecteur te Amsterdam.

Penningmeester.

J. D. LANDRÉ, Voorzitter van de Afd. Amsterdam der Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid te Amsterdam.

Leden:

A BEKAAR, Arrondissements-ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam.

J. M. ELIAS, Ondervoorzitter van het Hoofdbestuur der Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland te Amsterdam.

Dr. M. J. GODEFROI, Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde te 's Hertogenbosch.

Mr. H. GOEMAN BORGESIUS, lid van de 2e kamer der Staten-Generaal te 's Gravenhage.

Dr. J. W. GUNNING, Hoogleeraar te Amsterdam.

Dr. D. DE HAAN, Voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid te Haarlem.

G. D. NELLENSTEIJN, Ondervoorzitter van de Afdeeling Amsterdam der Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland te Amsterdam.

Jhr. O. VON PELSER BERENSBERG, Inspecteur der dominiale Steenkolenmijn te Kerkrade.

L. SERRURIER, Wethouder te Amsterdam.

H. W. E. STRUVE, Inspecteur van den arbeid te Haarlem.

Mr. F. W. J. G. SNIJDER VAN WISSENKERKE, Referendaris aan het Ministerie van Justitie te 's Gravenhage.

BERICHTEN.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem werden onlangs twee afgietsels van zeer merkwaardige fragmenten geplaatst. Het eene is afkomstig van den beroemden schoorsteen uit het oude gerechtshof te Brugge, vervaardigd omstreeks 1529 door Guyot de Beaugrant te Mechelen, het andere is een fragment der kroonlijst van het voormalige paleis van Artaxerxes II Mnemon (456 tot 362 v. Chr.) waarvan de oorspronkelijke stukken in 1884—86, door Dienlafoy, in de ruïne van Susa gevonden, en daarna in het Louvre-Museum geplaatst werden.

Het Kunstnijverheids-Museum werd in Juni j. l. door 1363 personen bezocht.

De leening voor den herbouw van den Stadsschouwburg te Amsterdam is gesloten. De laatste ton werd op 1 Juli volteekend.

Bij de eind-examens C der Polytechnische school zijn de volgende studenten geslaagd voor:

Civiel Ingenieur, E. A. van Arcken, D. H. S. ten Cate, F. Th. Engel, J. H. Faber, D. Heijen, H. L. van Hooff, D. A. Koster, K. den Tex,

Scheepsbouwk. Ing., D. J. Bosman, N. G. de Gelder, A. Ham, F. W. 't Hooft, M. F. Onnen, J. H. Verhoeff.

Werktuigk. Ing., R. H. Bloemendal, R. Borger, J. Ch. du Cloux, W. Engelenburg, I. France, M. G. de Gelder F. van der Goot, H. C. J. Gritters, D. W. Gijswijt, Jhr. W. A. C. de Jonge, H. P. Maas Geesteranus, A. N. van Meerten, W. J. F. de Rijk, A. van der Vies.

Technoloog., J. H. Fontein.

Idem 1e gedeelte: P. M. van Haarst, U. J. Heerma van Voss, D. H. Kampschreur, R. van der Laan, A. J. M. Leeuwenberg, H. ter Meulen, P. H. van der Meulen, J .W. H. Westerbaan Muurling.

Mijnen Ingenieur., F. Beijerinck, S. J. Vermaes Jr.

De bouwcommissie voor het gebouw van den Rijksdag te Berlijn heeft de uitvoering van de kunstbeeldhouwwerken opgedragen aan de heeren Begas en Schaper.

Het gebouw zal met het einde van het jaar 1894 gereed zijn.

In den zitting van den Gemeenteraad te Utrecht van Vrijdrag j. l. kwam eene voordracht in behandeling betreffende het te stichten Universiteitsgebouw.

Er is namelijk tengevolge van mondelinge besprekingen over deze zaak tusschen den Minister van Binnenlandsche zaken en B. en W. een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid om het Universiteitsgebouw eene zoodanige plaats te geven, dat het niet in onmiddelijke aansluiting komt met de Domkerk, en dientengevolge de door het Rijk gerestaureerd wordende kloostergang aan de zijde van het Domplein zichtbaar wordt, en niet andermaal door een ander gebouw aan het oog onttrokken worde na afbraak van het Leesmuseum, welks terrein door het Universiteitsgebouw zal worden ingenomen.

Met het oog op dat onderzoek stelden B. en W. voor, dat door den Raad aan hen machtiging zal worden verleend tot het treffen van eene dading met den Staat, om het geschil over het eigendomsrecht van de Oostelijke- en Westelijke galerijen van de Kruisgang en van het Binnenplein in der minne te beëindigen, en wel op deze wijze:

De gemeente erkent den Staat als eenigen eigenaar van die perceelen, zonder eenige reserve; daarentegen verbindt de Staat zich een doorgang voor voetgangers langs de Zuidzijde van de Domkerk open te houden, in den regel dagelijks van 's morgens half acht tot 's avonds tien uur, en die doorgang te onderhouden, schoon te houden en te verlichten. De gemeente staat in vollen vrijen eigendom aan den Staat af, het geheele gebouw waarin thans het Leesmuseum gevestigd is; zij verbindt zich, op hare kosten, dat gebouw te sloopen en het vrijkomende terrein, met klinkers te bestraten en in dier voege op te leveren, dat de Kloostergang, aan die zijde geheel open, als historisch monument, zichtbaar worde. De Staat verbindt zich, ter uitvoering van het vorenstaande, aan de gemeente eene subsidie te verleenen van *f* 21,000.

Verder wordt voorgesteld een tweetal panden aan te koopen, voor een totaal bedrag van *f* 38,000.

Op het aldus vrijkomende terrein, benevens op dat, waarop thans het huis staat, indertijd door de gemeente van Jhr. Ram aangekocht, zal dan het nieuwe Universiteitsgebouw verrijzen.

Het nieuwe bouwplan zal met inbegrip van de reeds genoemde *f* 38,000, eene uitgaven van *f* 228,660 vorderen. Van dit bedrag gaan echter af *f* 25,000 als bijdrage der provincie, *f* 48,000 als bijdrage der ingezetenen en *f* 21,000 als subsidie van het Rijk. Voor rekening der gemeente blijft dus een bedrag van *f* 144,660, waarvan reeds *f* 49,000 is uitgegeven, zoodat nog noodig blijft ruim *f* 95,000, welk bedrag B. en W. voorstellen, voor bedoelde stichting beschikbaar te stellen.

Indien de Gemeenteraad het beter oordeelt, om het eerst gevormde plan aan te nemen, zal dit voor de Gemeente eene besparing van pl. m. *f* 20,000 tengevolge hebben.

Nu het ten slotte een feit is, dat een aantal der tentoonstellingsgebouwen op het Champs-de-Mars behouden zal blijven, zal onmiddellijk voorzien worden in de duurzaamheid dezer constructiën.

De centrale dom, het schoone werk van den heer Bouvard, zal grondig onderzocht worden, om daarna alle constructiedeelen die vroeger als van tijdelijken aard werden beschouwd, te vervangen door zwaardere, die blijvend zijn.

Een ijzeren hekwerk van 1.30 M. hoogte zal het veld van Mars in het vervolg afsluiten.

De kosten dezer werken worden geraamd op 2 millioen franken.

De kosten van den ontworpen nieuwen schouwburg te Zürich zullen ongeveer *f* 430,000 bedragen, waaronder niet zijn begrepen de nitgaven voor tooneeldecoratiën, meubels der bijvertrekken en figurale gevelversieringen.

De schouwburg zal 35 M. breed en 61.66 M. lang worden, of 67 M. met inbegrip van de overdekte inrit voor rijtuigen. Voor de 1217 zitplaatsen zijn 13 uitgangen ontworpen. Vier trappen aan den voorgevel, en twee aan elken zijgevel geven aan de bezoekers gelegenheid zich onmiddellijk buiten het gebouw te begeven. Alle trappen en gangen ontvangen ruimschoots en direct licht en lucht. De toeschouwersruimte wordt met een brandmuur van het tooneel gescheiden, en de 12 M. breede opening van het procenium kan met een ijzeren scherm gesloten worden, dat door hydraulische drukking van af het tooneel wordt bewogen.

Het geheele gebouw wordt gemaakt van metselwerk in baksteen en natuurlijken steen, ijzer en gips, de inrichtingen op het tooneel slechts van ijzer, zoodat afgezien van eenige vloeren, de meubels en tooneeldecoratiën, geen brandbare materialen worden gebruikt. De signaal- en bluschmiddelen bij brand zullen overvloedig en met zorg worden ingericht; de waterleiding zal 17 hydranten kunnen bedienen.

De verlichting zal eene electrische zijn, de verwarming met heete lucht geschieden zoodanig, dat per uur 60.000 M3. lucht kan worden toegevoerd.

De navolgende studenten der Polytechnische School zijn tot hunne practische vorming, gedurende de zomermaanden, door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid als buitengewoon opzichter aangesteld, te weten: E. van Konijnenburg, bij de werken der Zuid-Willemsvaart in Limburg; C. J. van Dijk, bij de uitbreiding der haven- en sluiswerken te IJmuiden; L. L. Graaf van Randwijck, bij de werken op den Gelderschen IJsel; H. Thorn. Prikker, bij het verrichten en in teekening brengen der jaarlijksche peilingen, enz., te Grave en Hedel; F. J. H. M. Thijs en J. de Jong, bij de werken van den waterweg van Rotterdam naar zee; E. A. van Arcken, bij den aanleg van het kanaal Amsterdam—Merwede, gedeelte Haarrijn—Zeijlweg; F. E. P. Sandberg, E. J. Bergmans, F. Baucke en G. W. van Heukelom, idem voor het gedeelte

Zeijlweg—Utrecht; J. H. Faber en O. Rappard, bij het zuidelijk deel der werken binnen den Merwededijk te Gorinchem; S. P. T. Lehmkuhl, bij het maken van tunnels, enz., station Nijmegen; D. H. S. ten Cate, bij de vergrooting aan de locomotiefloods te Groningen; J. Homan van der Heide, bij het maken van gebouwen enz., station Vlaardingen—Maassluis; A. van der Lee, bij den bouw van het post- en telegraafkantoor te Nijmegen.

De zeer in bouwvalligen toestand verkeerende Lekpoort te Vianen zal, naar men ons mededeelt, spoedig worden hersteld.

Van Rijkswege zal de toren te Hindeloopen, een baken voor de Zuiderzeevaart, worden gerestaureerd. Het Gemeentebestuur aldaar is met de uitvoering, terwijl de hoofd-ingenieur van den Provincialen Waterstaat van Friesland met het hoofdtoezicht is belast.

De oude boog van het Waterpoortje te Maastricht zal met de oude steenen der afbraak worden hersteld, terwijl de poort, welke van veel lateren tijd dagteekent, niet weder zal worden opgebouwd.

Volgens de berichten in verschillende bladen is de vrees, dat het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, door de verbouwing van het oostelijke gedeelte der groote zaal tot schouwburg voortaan ongeschikt zal zijn voor het houden van grootere tentoonstellingen, niet gegrond. De reeds aangekondigde aanbesteding toch is voorloopig uitgesteld, daar de heer E. Breman zijne plannen wijzigt in dien geest, dat zoo noodig de schouwburg geheel kan worden opgeruimd en de zaal evenals thans zal kunnen worden gebruikt.

Aan dit bericht kan worden toegevoegd, dat dit voornemen van den aanvang af, althans gedeeltelijk, heeft bestaan. Volgens het eerste ontwerp zou de ruimte gelijkvloers met weinig moeite beschikbaar kunnen worden gesteld voor groote feesten of tentoonstellingen.

De voorwaarden, waaronder de Gemeente Amsterdam concessie wenscht te verleenen voor het leggen en hebben van electrische geleidingen in en over den openbaren Gemeentegrond en het openbaar Gemeentewater, zijn ter stads-drukkerij verkrijgbaar.

Belanghebbenden moeten vóór 1 September a. s. aan B. en W. mededeeling doen of zij bereid zijn eene concessie te aanvaarden, onder overlegging van eenige stukken vermeld in eene kennisgeving, bij de voorwaarden gevoegd.

Aan de Prov. Staten van Groningen is door Gedeputeerde Staten mededeeling gedaan van den stand van het onderzoek naar de wenschelijkheid der oprichting van een prov. krankzinnigengesticht.

Naar wij vernemen werd aan den heer E. G. Wentink, architekt te Schalkwijk opgedragen de ontwerpen met begrootingen op te maken. Door Gedep. Staten is het tegenwoordig aanbevolen paviljoen-systeem gevolgd.

De bouwkosten voor de hoofdgebouwen, de acht paviljoens, enz. zijn geraamd op *f* 255,000, of voor 234 lijders per bed *f* 1090. Bij latere uitbreiding tot het dubbele getal patiënten zijn de kosten geraamd op *f* 213,000, samen alzoo *f* 468,000, of voor 468 lijders *f* 1000 per bed, alles buiten de koopsom van een terrein groot 50 H A.

Heden middag werd de jury voor de tentoonstelling van veiligheidsmiddelen te Amsterdam in het Paleis van Volksvlijt geïnstalleerd en hield zij hare eerste vergadering tot regeling der werkzaamheden.

Tot voorzitter der jury is benoemd: de heer J. J. van Kerkwijk, tot algemeen secretaris: de heer J. Binnendijk. Leden zijn van:

Afdeeling I (Groepen XIV, XVI, XVII en XVIII) de hh. A. A Bekaar, A. D. P. van Löben Sels, F. P. J. Mahieu, Dr. A. E. Post, Prof. Hugo de Vries en Dr. H. A Zegers.

Afdeeling II (Groepen I, II, III, IV, VIII, IX), de hh. W. Hovy, A. Huët, H. Menten, Jhr. O. von Pelser Berensberg, W. A. M. Piepers, C. T. J. L. Rieber en H. L. Verspijck.

Afdeeling III (Groepen V, VI, VII, X) de hh. P. F. Coumans, C. A. A. Dudok de Wit, Dr. F. L. van Leent, A. J. van Oostveen Jr, J. C. de Ruijter de Wildt, M. Simon en Jhr. J. L. van Teylingen.

Afdeeling IV (Groepen XI, XII, XIII, XV) de hh. Dr. C. F. J. Blooker Jr., G. Duball, J. C. van Marken, F. Regout, W. Spakler en F. W. Westerouen van Meeteren.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De heer I. H. Hollenbach, te Pretoria, werd met 1 Maart j. l. aangesteld als Bouwkundig Secretaris bij het Departement van publieke werken van de Zuid Afrikaansche Republiek.

Deze betrekking, eene geheel nieuwe, werd onlangs in den Volksraad bekrachtigd, met wijziging van den titel in Technisch Secretaris bij gemeld Departement.

De Gemeenteraad van Nieuwer-Amstel heeft aan den heer Kuipers, opzichter der Gemeentewerken aldaar, op zijn verzoek een eervol ontslag uit zijne betrekking verleend.

Aan den heer C. Peeters is op verzoek een eervol ontslag als opzichter bij de Gemeentewerken te 's Hertogenbosch verleend, met toekenning van pensioen.

Tot directeur der Stadsreiniging te Harlingen is benoemd de heer M. G. J. Fock, opzichter bij den reinigingsdienst te Utrecht.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM. 20 Juni. — Het verbouwen van het Hotel Oldewelt, op den Nieuwendijk No. 100 te Amsterdam, onder beheer van den ingenieur-architekt A. L. van Gendt; gegund aan E. H. Helle te Amsterdam, voor *f* 38,615.

ROTTERDAM. 23 Juni. — Het bouwen van een schouwburg met tooneel en bijgebouwen, wintertuin, restaurant met keuken enz., op een terrein gelegen aan den Coolsingel, onder beheer van den architekt Y. Bijvoets Gz. te Amsterdam.

hoogste inschrijver H. J. Meekers, Amsterdam, *f* 107,469
laagste inschrijver J. H. Stelwagen, Rotterdam, » 105,999
Gegund.

AMSTERDAM. 25 Juni. — Het afwerken van 7 woonhuizen aan de Van-Baerlestraat en Parkweg, onder beheer van den architect J. Bakker.

laagste inschrijver D. Oosterink, te Amsterdam, voor *f* 48,790.

ARNHEM. 26 Juni. — Het bouwen van een school voor openbaar meer uitgebreid lager onderwijs aan de Parkstraat, met levering van schoolmeubelen:

hoogste inschrijver J. de Ruijter, Arnhem. *f* 56,190
laagste inschrijver J. B. Smits, Nijmegen. » 46,500
De gunning werd in beraad gehouden.

ARNHEM. 27 Juni. — Het bouwen van eene fabriek en magazijnen voor de firma Stokvis, onder beheer van den architekt Bert Brouwer:

hoogste inschrijver J. van Burk, Oosterbeek, *f* 21,825
laagste inschrijver J. H. van Riel, Arnhem. » 17,654
Gegund.

AMSTERDAM 4 Juli. — Het maken van eene loods tot berging van geschut en affuitage op 's Rijks werf te Amsterdam. Minste inschrijver A. de Neef, te Dordrecht, voor *f* 13,289.

KAMPEN 3 Juli. — Het afbreken en weder opbouwen van de concertzalen.

Hoogste inschrijver Jansen en Altena, te Leeuwarden voor *f* 44,306
laagste inschrijver K. A. v. d. Berg te Zwolle, voor *f* 32,540 aan wien het werk gegund is. Er waren 15 inschrijvers.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6645 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6646

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

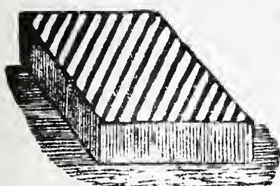
VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

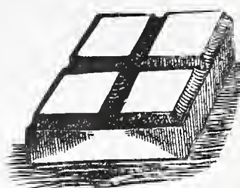
Groote voorraden. 6647

FOLKERS & Co.,

RAPENBURG 29

AMSTERDAM.

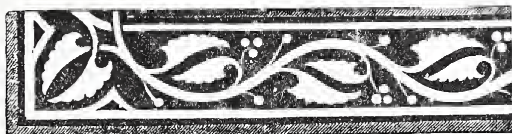
CARBOLINEUM,

middel tegen het rotten van hout en touw, tegen zwamvorming, enz.

Engelsche en Belgische Aardebuizen.

VUURVASTE STEENEN.

DAKPANNEN EN LEIEN.

Directe aanvoer

6648 VAN

Portland cement.

Merk: Knight Bevan & Sturge

Merk: Dijckerhoff & Söhne

DRIJF-, MOS- en METSELSTEENEN.

Engelsche, Duitsche, Fransche en Hollandsche

Trottoir- Vloer- en Wandtegels,

in verschillende dessins

DAKPAPIER, ASPHALT

en verdere **BOUWMATERIALEN.**

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6649

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton, Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6651

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6652

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

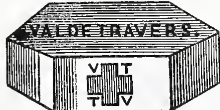
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Onoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6650

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6653 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz. enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6654

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6655

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE
VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6636

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 15den Juli 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek 524

Maken, uitbreiden, wijzigen en opruimen van gebouwen en inrichtingen met daarmede in verband staande werken op het station TILBURG.

Begrooting f 49,500.—

De besteding geschiedt volgens Art. 125 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den Juli 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden 10den Juli 1890, ten 10 ure des voormiddags.

UTRECHT, den 1sten Juli 1890.

AANBESTEDING. 6637

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van O. L. Vr. Onbevl. Ontvangenis te Rotterdam zal, op Vrijdag 18 Juli e. k. des middags 12 uur in het Hotel Leijgraaf aldaar AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene R. K. KERK met Pastorie enz. te Rotterdam aan den Westzeedijk.

De bestekken met 12 teekeningen zijn tegen betaling van *f* 7.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de heeren GEBRS. J. & H. LANGENHUYSEN te 's Gravenhage en J. M. W. WAANDERS te Rotterdam.

De aanwijzing in loco op Woensdag 16 Juli e. k des voormiddags ten 11 ure.

Inlichtingen geeft de architect NICS. MOLENAAR te 's Gravenhage.

AANBESTEDING 6638

van het bouwen van eene VILLA bestemd tot

INRICHTING VOOR OOGLIJDERS,

op Vrijdag den 18 Juli e. k.

Bestek met teekeningen verkrijgbaar ad *f* 2.50 bij den boekhandelaar G. C. VISSER Veenestraat 42 te 's Gravenhage.

Inlichtingen geeft de Architect VAN NIEUKERKEN, Elandstraat 48 te 's Gravenhage des morgens tusschen 9 en 10 ure.

6639

AANBESTEDING.

De Heeren **PEEK & CLOPPENBURG** zijn voornemens aan te besteden op ***Donderdag den 10n Juli 1890,*** des namiddags te 2 uren precies, in het Hôtel „De Overdekte Markt", Wagenstraat 34, te 's Gravenhage, het bouwen van een

HEERENKLEEDING-MAGAZIJN,

ter breedte van 13 M. en ter diepte van 54 Meter met WERKPLAATSEN, WOONHUIS etc., op het terrein aan de Wagenstraat 16 aldaar.

De aanwijzing in loco zal plaats hebben op Maandag den 7n Juli a. s, des voormiddags te 11 uren, terwijl de Bestekken met Teekeningen à *f* **3**, zoomede inlichtingen te bekomen zijn in bovengenoemd Hôtel en bij de Architecten **C. W. VAN VLEUTEN**, Weste Wagenstraat 30 te Rotterdam en **A. P. VAN DAM A.Wzn.**, Sumatrastraat 1 te 's Hage.

Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen

PALEIS VOOR VOLKSVLIJT TE AMSTERDAM.

Heeren Architecten, Ingenieurs enz., worden opmerkzaam gemaakt op de

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE HEKKEN,

te zien aan de etalage van

6640 **FRED. STIELTJES & Co.**

6641

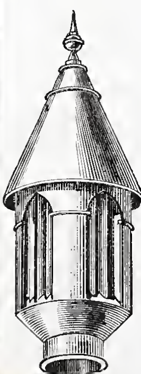
CONGRES

voor Nijverheidshygiëne en Reddingswezen

1—4 September 1890, te AMSTERDAM.

Circulaires en Inschrijvingsbiljetten voor bovengenoemd Congres, zijn voor belangstellenden op franco aanvraag, verkrijgbaar bij:

Dr. R. H SALTET, 2e Secretaris, Westeinde 7, | **te Amsterdam.**
en J D. LANDRÉ, Penningmeester, Spuistraat 6—8, |

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6642

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: **MARNIXSTRAAT 402.**

Magazijn: **SINGEL 536.**

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6643

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

JAN VAN DER POT,

6644

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12 JULI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

HET UNIVERSITEITSGEBOUW TE UTRECHT.

Op Vrijdag 4 Juli j.l. vergaderde de gemeenteraad van Utrecht, teneinde eene beslissing te nemen over eene voordracht van B. en W. betreffende het nieuwe Universiteitsgebouw. Deze belangrijke zaak is namelijk een nieuw stadium ingetreden, sedert het optreden van den tegenwoordigen Minister de Savornin Lohman.

Wat daaraan voorafging, sedert de uitvoerige mededeelingen die vroeger in dit blad reeds werden gedaan, zullen wij hieronder laten volgen, zonder daarbij in te vele details te treden. Wij ontleenen deze aanvulling van onze vroegere berichten aan het onlangs verschenen vervolg der gedrukte stukken, door het Gemeentebestuur openbaar gemaakt.

In eene audientie, op 31 Mei 1888 door den Minister Mackay verleend aan twee Wethouders der Gemeente Utrecht, werd getracht van Z. Ex. de verzekering te verkrijgen van diens bereidwilligheid om een nieuw plan der heeren E. Gugel en C. Vermeijs te onderzoeken, en tevens dat geen verdere tegenstand zou zijn te wachten tegen de hoofdbeginselen, die deze architekten, in overeenstemming met den wil van den Raad, meenden te moeten volgen. De medegebrachte schetsen werden tot nader onderzoek aan het Ministerie gelaten, en Z. Ex. beloofde de zaak in een tweede onderhoud verder te behandelen.

Dit onderhoud heeft echter nimmer plaats gehad, naar het schijnt omdat de heer Mackay — niet als Minister — onderhandelingen op dat oogenblik niet wenschte.

Intusschen droegen B. en W. hunne architekten op, een nieuw plan te vervaardigen, waarin zoo veel mogelijk aan de van Rijkswege geuite wenschen zou worden voldaan, zonder echter toe te geven aan die eischen, die ook herhaaldelijk in den Raad als onredelijk waren gekwalificeerd. Daartoe had op 30 Aug. 1888 eene conferentie met de architekten plaats.

Op dien datum begaven zich twee Wethouders naar Delft, om Prof. Gugel over te halen zijne taak niet neder te leggen. Beide architekten verklaarden zich daarna bereid, waarvan kennis aan den Minister werd gegeven.

In een schrijven, dateerende 19—20 September 1888, legden de architekten de uitkomst van hun overleg in eenige beschouwingen en opmerkingen neder. Zij gaven daarin hun twijfel te kennen aan het ernstig streven van den Minister om de oplossing van het vraagstuk te bespoedigen, en toonden aan, dat die Minister nog steeds bleef wenschen het nieuwe gebouw te zien verrijzen in den stijl van den kruisgang en het auditorium.

Is het wonder, dat den architekten de lust ontbrak om den reeds verrichten arbeid andermaal op te vatten?

Is het noodig — vragen de architekten — hierbij aan de ongehoorde aanmatigingen van den rijks-bouwkundigen adviseur te herinneren, die in zijne rapporten niet eens den toon wist te treffen, die in het verkeer onder beschaafde, of zelfs alleen fatsoenlijke lieden gebruikelijk is, en die op eene ook voor leeken vatbare wijze de meest doorslaande bewijzen heeft gegeven van volslagen gemis aan oprechtheid of objectiviteit?

Toch werd door de meerderheid van het Curatorium advies uitgebracht op grond van de betoogen en inlichtingen van dien rijks-bouwkundige.

De architekten verklaarden zich voor geen tweede maal te willen blootstellen aan eene dergelijke bejegening, en slechts onder zekere voorwaarden eene nieuwe opdracht te willen aanvaarden, alleen gedreven door den goeden wil om de pogingen van B. en W. tot oplossing der

kwestie tot aan de uiterste grens der mogelijkheid te steunen. De architekten gaven daarna hun gevoelen over de eischen van den Minister te kennen.

Hierop volgde op 12 Dec. 1888 de goedkeuring der ontwerp-overeenkomst, door den Raad aangenomen in zijne vergadering van 14 Oct. 1887.

Nieuwe opgaven van eischen werden daarna door de architekten vastgesteld, die den 6den Maart 1889 den Raad bereikten, met de mededeeling, dat de bouwkosten volgens dit programma, de vroegere raming met *f* 15.000 zouden overtreffen. Dit programma werd aan den Minister toegezonden.

Bij missive van 1 Februari 1890 antwoordde de Minister Mackay, naar aanleiding van dit programma, als volgt aan B. en W. van Utrecht:

Omtrent het mij door U toegezonden ontwerp van een programma van eischen voor den bouw van een nieuw gebouw ten behoeve der Rijks Universiteit te Utrecht, zijn door mij verschillende adviezen gevraagd, waarvan de beantwoording tijdroovend is geweest, terwijl ik laatstelijk door vele en dringende ambtsbezigheden verhinderd ben geworden de talrijke te dezer zake ontvangen bescheiden te overwegen met de zorg, welke deze belangrijke aangelegenheid vereischt. Een en ander verklaart de vertraging der behandeling eener zaak, waarvan ik de beëindiging gaarne wensch te bevorderen.

Ik heb thans de eer U den uitslag mede te deelen van de overwegingen, waartoe de gewisselde stukken mij aanleiding geven.

In het ontwerp-programma wordt sub 1°. het terrein omschreven, waarover de bouwmeesters te beschikken hebben en aansluiting van het nieuwe bouwwerk met de bestaande gebouwen, welke bij de Rijks-Universiteit in gebruik zijn, gevraagd. Het is noodig en in het belang der bouwmeesters zelven tevens te vermelden, dat het in de bedoeling ligt de van Rijkswege te beglazen kruisgangen te bestemmen tot »Salle des pas perdus," en dat deze derhalve met het nieuwe bouwwerk in onmiddellijke gemeenschap moeten worden gebracht.

In verband hiermede kan de eisch sub § 2 van een wachtkamer groot ongeveer 42 M², voor de studenten gelijkvloers te ontwerpen, vervallen en opgemerkt worden dat de kruisgangen tevens als vestibule en verbindingsgang kunnen bestemd worden.

Immers zullen de kruisgangen, welke des winters verwarmd zullen worden, en die eene oppervlakte van 268 M² bieden, ruimschoots in de behoefte voldoen, en de ondervinding leert dat studenten liever zich bewegen in een ruimen gang dan zich ophouden in een naar verhouding beperkt vertrek. Ook in buitenlandsche Universiteiten worden gangen, zooals de Utrechtsche kruisgangen, met gelijke bestemming aangetroffen.

Met de aanduiding der sub § 2 gewenschte lokalen kan ik mij overigens wel vereenigen. Wat de afmetingen aangaat, is het beter overal waar »minstens" staat, »ongeveer" te lezen en ten aanzien van de eerstgenoemde collegezaal 80 à 120 M² te vragen in plaats van »ongeveer 120 M²."

Ten aanzien der verlichting (§ 4) dient aan de bouwmeesters gezegd te worden, dat vallichten moeten vermeden worden. De ondervinding leert dat bij sneeuwval zulke lichtopeningen verduisterd worden, dat zij vaak aanleiding geven tot lekken en het afdruipen van condensatiewater, en veel onderhoud vereischen.

Betreffende de verwarming (§ 9) is te bepalen dat voor de gangen, trappen enz., calorifères in de kelders zijn aan te leggen, doch dat de college- en faculteitskamers met haarden of kachels verwarmd moeten worden, en dat de rookkanalen alsdan tegenover de werkmuren moeten geplaatst worden.

Ter beoordeeling van de over te leggen teekeningen (§ 11) moeten ook teekeningen ingezonden worden, aanduidende de constructie der balklagen en der kappen, alsmede verschillende detailteekeningen.

Tot verzekering eener goede uitvoering en het voorkomen van latere uitgaven voor onderhoud en verving der gebouwen, dient de aandacht der bouwmeesters in § 10 er op gevestigd te worden, dat geen bepleistering van buitenmuren, noch nabootsingen van het eene materieel in het andere mogen voorkomen. Het veelvuldig aanwenden van zulke bepleisteringen en nabootsingen maakt zoodanige bepaling alleszins noodig.

Omtrent een hoofdpunt, den stijl van het nieuwe bouwwerk, wordt niets gemeld.

Toch is het onmisbaar dat de bouwmeesters weten wat op dit punt van hen verlangd wordt.

In het Program door mijn Ambtsvoorganger den 31sten Augustus 1887 opgezonden, was gezegd: »dat de stijl van het gebouw in overeenstemming moet zijn met dien van de kruisgangen en van het Groot-Auditorium, waarmede het een geheel zal vormen".

Daarentegen lees ik in Uwe brieven van 13 October 1888 N°. 31 en van 13 November 1888 No. 63, dat Uw College den stijl der bovengenoemde monumenten hier zou wenschen uit te sluiten, en wel op grond van de meening Uwer beide bouwmeesters. Indien de meening van Prof. Gugel en van den nu overleden Stads-Architect Vermeijs als juist erkend ware, zou in het Program moeten geschreven worden, welke stijl te volgen is, of althans bepaaldelijk dat de stijl van kruisgangen, Groot Auditorium, Domkerk en Domtoren uitgesloten is.

Met het oog hierop heb ik zonder vooringenomenheid — evenals ik verwacht dat door U gedaan zal worden — hetgeen omtrent deze quaestie verhandeld is, nagegaan.

Het punt van uitgang is het besluit van den Gemeenteraad van Utrecht van 21 November 1885, waarbij besloten werd tot de stichting van een Universiteitsgebouw *dat de thans voor het Universitair onderwijs nog ontbrekende lokaliteiten zal bevatten*, dat gevestigd zal worden aan het Munsterkerkhof, *en met de tegenwoordige Senaatskamer, Groot Auditorium en verdere lokaliteiten in verband gebracht en tot een geheel gevormd zal worden.*

In het schrijven van Uw College aan Curatoren van 10 December 1885 wordt nog gezegd:

„dat het te stichten Academiegebouw slechts aanvulling van al het reeds bestaande beoogt, dat men bovenal bedoeld heeft het erlangen van eenige geschikte faculteitskamers en collegevertrekken." In overeenstemming hiermede werd blijkens Uw schrijven aan Curatoren van 15 Juli 1886 aan de Heeren Gugel en Vermeijs »de bepaalde opdracht" gedaan tot het ontwerpen van een gebouw:

dat de thans voor het Universitair onderwijs nog ontbrekende lokaliteiten zal bevatten en met de tegenwoordige Senaatskamer, Groot-Auditorium en de verder daar aanwezige lokaliteiten in verband gebracht en tot een geheel zal worden.

Met zoovele woorden werd derhalve het bepaalde voornemen te kennen gegeven om den nieuwen bouw met de oude lokalen in een zoo innig verband te brengen, dat zij te zamen *één geheel zouden vormen*, en het ligt voor de hand dat om de eenheid te verkrijgen, de lokaliteiten van het oude gebouw, welke bij de tot stand te brengen uitbreiding een gepaste bestemming konden erlangen, met het nieuwe bouwwerk in innig verband en in gemeenschap moesten gebracht worden, en dat de toepassing der vormen aangenomen bij de stichting van die oude gebouwen, welke een monumentaal karakter dragen (Groot-Auditorium en kruisgangen) ook volgehouden moest worden bij den bouw der nieuwe lokalen, m. a. w. dat de uitbreiding en aanbouw moesten geschieden in den stijl van het monumentale Auditorium en van de monumentale kruisgangen. De zeer juiste wensch om de stichting van ontbrekende lokaliteiten te doen strekken tot het bekomen van een Universiteitsgebouw, dat een geheel zou vormen, vordert, zal de eenheid zichtbaar zijn, het handhaven van den monumentalen stijl van de te behouden gebouwen.

Deze natuurlijke redeneering ligt dan ook ten grondslag aan de beschouwingen vervat in het advies van Curatoren van 17 Februari 1887, waarin zij zeggen: »dat het niet twijfelachtig kan zijn, welke stijl moet gekozen worden, wanneer men den blik vestigt op Auditorium en Kloostergang", en mijn ambstvoorganger meende zich zoowel daarnaar te gedragen, als naar de duidelijke termen van het Gemeenteraadsbesluit van 21 November 1885, toen hij in het programma voor den bouw schreef, dat het nieuwe bouwwerk zich onmiddellijk moest aansluiten bij de kruisgangen, dat van deze ruime en fraaie van Rijkswege o onbekrompen wijze gerestaureerde gaanderijen gebruik moest gemaakt worden en »dat de stijl van het gebouw in overeenstemming moest zijn met dien van de kruisgangen en van het Groot-Auditorium, *waarmede het een geheel* zal vormen." Ik heb mij in gemoede afgevraagd of tegen dezen logischen gedachtengang argumenten van wezenlijke waarde zijn ingebracht.

De heeren Gugel en Vermeijs wenschten den stijl van Groot-Auditorium en kruisgangen uitgesloten te zien, en het treft mij dat zij tot bevrediging van dien wensch niet aarzelen tegen het

bepaalde en verstandige voornemen van den Gemeenteraad tot uitbreiding der bestaande gebouwen *om één geheel te verkrijgen,* op te komen. Immers in hunne nota van 14/15 Juni 1887 verklaren zij dat voor het te stichten gebouw de Renaissance-stijl aangewezen is; en wel verre van te overwegen wat ten aanzien van den stijl het mandaat, om van het bestaande en het nieuwe bouwwerk één geheel te vormen, medebrengt, willen zij dat *het nieuwe bouwwerk »zooveel eenigszins mogelijk een eigenaardig geheel, en op zich zelf staand monument vorme,"* en adviseeren zij »tot eene nog scherpere afscheiding van kloostergang en Universiteit veeleer dan tot eene ineensmelting van beiden." Het is ook uit de overige stukken duidelijk dat de heeren Gugel en Vermeijs bij hunne adviezen steeds uitgegaan zijn van de meening, dat het nieuwe bouwwerk behoorde te vormen niet een geheel met het bestaande, maar een afzonderlijk ook in zijne uiterlijke vormen afgescheiden gebouw, dat slechts met een paar deuren gemeenschap zou verkrijgen met de tegenwoordige monumentale Universiteitsgebouwen; dat derhalve het denkbeeld van den Gemeenteraad uitgesproken in de zitting van 21 November 1885, beaamd door Curatoren, gehandhaafd door mijn Ambtsvoorganger, moest losgelaten worden.

De voor die zienswijze aangevoerde argumenten komen mij niet afdoende voor. De bewering »dat de herleving der klassieke oudheid op taalkundig en wetenschappelijk gebied en daarmede de ontwikkeling en de bloei der Universiteiten, met de gelijktijdige hervorming op het gebied der beeldende kunsten zoo nauw in verband staan, dat de keuze van den Renaissance-stijl als van zelve aangewezen is" mag als een machtspreuk beschouwd worden, waarvoor elk bewijs ontbreekt. Het bewijs zou overigens bezwaarlijk te leveren zijn, dat de bloei van talrijke Universiteiten welke reeds in XIII^de^ en XIV^de^ eeuw beroemd waren, samenvalt met het tijdperk der Renaissance op kunstgebied. Nog bezwaarlijker is het bewijs, dat dit samentreffen, zoo het erkend werd, er toe noodzaakt in het vervolg alle Universiteiten in Renaissance-stijl te bouwen. De feiten zouden deze bewering logenstraffen en zij moeten de uitspraak der heeren Gugel en Vermeijs doen verwerpen, waar zij beweren dat: »de stichting van een Universiteitsgebouw der XIX^de^ eeuw in gothieken stijl nauwelijks een mindere anomalie zou zijn als de oprichting van een gothischen schouwburg." Daargelaten dat in 1881 het ontwerp voor een gothischen schouwburg van den architect J. H. Zun bekroond werd, dat gothische schouwburgen te Ohio (Cincinnati), te Kansas City (Missoury) en te Stratford on Avon, en een romaansche schouwburg te Worms kunnen aangewezen worden, zijn alleen in de laatste 6 jaren tal van uitgebreide Universiteits- en hooger onderwijsgebouwen in Engeland, in Duitschland, in Amerika, in Britsch-Indië, in Australië, in gothischen stijl gebouwd, zooals:

de Glasgow-University, door Scott;
de Universiteit van Wales te Abcryswyth, door Borcham;
het Pembroke College te Cambridge, door Scott;
het Lincoln College te Oxford, door Graham Jackson;
het University-College te Nottingham;
het College of Medicine der Universiteit van Durham te Newcastel on Tyne (aangevangen 3 November 1887);
het Owens College te Manchester, door Waterhouse;
de Universiteit te Hartford (Connecticut), door Keller;
de Northwestern University te Evanston (Illinois) 1887;
de Universiteit te Palo Alto (Californië) 1888;
het Academisch Gymnasium te Weenen, door Schmidt;
de Leibnitz Realschule te Hannover, door Droste en Willsdorff;
het Gymnasium Andreanum te Hildesheim, door Hase, enz.

In het licht van deze feiten, die U vermoedelijk onbekend waren, kan niet volgehouden worden, dat de gothische stijl eene anomalie zou zijn voor een Universiteitsgebouw, en allerminst, waar het gelijk hier geldt, aansluiting te verkrijgen aan- en eenheid met monumentale gebouwen in dien stijl gesticht en waarin de Utrechtsche Universiteit sinds 2½ eeuw gevestigd is en een eervollen naam heeft weten te verwerven.

Waar de heeren Gugel en Vermeijs adviseerden den gothischen stijl uit te sluiten wegens de nabijheid van Domkerk en Domtoren, en een beroep deden op den algemeenen geest en de heerschende kunstrichting van onzen tijd, zijn zij inderdaad evenzeer in tegenspraak met de feiten, en eerstgenoemde buitendien met zich zelven. Het is toch niet tegen te spreken dat men tegenwoordig er zich allerwege juist op toelegt om tot het bekomen van harmonie den stijl der naaste en soms zelfs der verdere omgeving bij nieuwe bouwwerken te volgen. Zoo werd de Gothiek gekozen door Blomfield, toen hij het Selwijn College aan de Universiteit te Cambridge toevoegde, door Champneys, toen hij het Magdalen College te Oxford uitbreidde, door Barry toen hij het Parlement te Londen bouwde, door Dollinger toen hij gebouwen bij het Munster te Ulm ontwierp, door de besturen van land, gewest en stad bij den bouw van het station en andere gebouwen te Nürnberg, van scholen, postkantoren enz. te Hildesheim, van het station en het Gouvernementsgebouw te Brugge. Het is bekend dat de Directeur der Duitsche posterijen Stephan, dezen regel ten aanzien van de post- en telegraaf-kantoren in Duitschland handhaaft, en het is treffend, dat juist de heer Gugel met lof gewag maakt »van deze talrijke en aanzienlijke gebouwen, die zich door bijzonder degelijke en monumenteele uitvoering onderscheiden." In zijne geschiedenis der Bouwstijlen zegt hij dienaangaande: »Verre van zich aan een officieelen bouwtrant te binden, heeft men en *wat stijl* en wat bouwstoffen betreft *zeer te recht* getracht met de plaatselijke omstandigheden en *in de eerste plaats met het architectonische karakter der omgeving rekening te houden."*

Dit gezonde beginsel wordt vooral daar nageleefd, waar men niet slechts de omgeving in het oog te houden heeft maar gelijk hier tot uitbreiding van bestaande monumenteele gebouwen nieuwe daaraan heeft toe te voegen en daarmede te verbinden.

Evenmin als men er aan gedacht heeft den gothischen stijl te kiezen toen men in 1841 het stadhuis te Parijs, of toen men het Louvre en de Tuileriën in hoe ruime mate ook uitbreidde, of toen men te Brussel de Ministeriën en Staatsgebouwen in de »Rue de la loi" vergrootte, wijl deze bouwwerken in een anderen stijl opgetrokken waren; evenmin aarzelde men in gothischen stijl te werken toen het gold de toevoeging van nieuwe gebouwen aan de Musea te Nürnberg en te Hildesheim, aan het Westminster paleis te Londen (schoon de aangebouwde lokalen 8 malen meer oppervlakte beslaan dan de oude, welke behouden bleven en als uitgangspunt dienden) en onlangs toen men het Paleis van Justitie te Rouaan vergrootte.

Waren Groot-Auditorium en kruisgangen Renaissance-monumenten, op den gothischen stijl zou voor hunne uitbreiding niet aangedrongen worden; doch nu deze gebouwen gothische monumenten zijn, en monumenten van den 1^en^ rang, nu buitendien de naaste omgeving bestaat uit de voornaamste gothische monumenten van ons land, liggen het voortbouwen en voltooien der Universiteit tot een passend geheel in denzelfden gothischen stijl voor de hand. Een blik op bijgaanden plattegrond toont dit ten overvloede duidelijk aan. De overweging van het te dezer zake verhandelde leert overigens dat het volgen van dit beginsel ook praktische voordeelen biedt. Uit de vroeger aangeboden ontwerpen namelijk is op te maken dat het stelsel om tot het rechtvaardigen van de keuze van een anderen stijl, zoo min mogelijk met de bestaande lokaliteiten rekening te houden, verschillende nadeelen dreigt teweeg te brengen, zoowel ten aanzien van de gemeenschap met het Groot-Auditorium als van die met de kruisgangen, en dat van deze laatste niet zooveel partij getrokken wordt als mogelijk en in alle opzichten wenschelijk te achten is: het is toch duidelijk, dat wanneer deze ruime gangen tot een integreerend bestanddeel van het tot één geheel te vormen Universiteitsgebouw worden gemaakt, op de ruimte anders voor vestibule, corridors en wachtkamers te bestemmen veel uitgespaard kan worden.

Alles pleit derhalve voor de keus van den stijl van kruisgang en Auditorium. Alleen daardoor zal een organische eenheid, een harmonisch geheel verkregen worden, waarbij de door het Rijk gerestaureerde gangen en de in eere herstelde gehoorzaal, die sinds 250 jaren het centrum der Universiteit vormt, hunne volle historische en artistieke beteekenis zullen behouden, en oud en nieuw zich zullen verbinden tot een monument. der Hoogeschool waardig.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) MACKAY.

Na ontvangst van dit schrijven werd Prof. E. Gugel door B. en W. uitgenoodigd tot het houden eener conferentie; deze had plaats op 14 Febr. 1890, en aldaar werd de mogelijkheid besproken om onafhankelijk van het Rijk tot de stichting van een Universiteitsgebouw over te gaan, en voorts de heer Gugel verzocht een

schriftelijk advies te verstrekken omtrent de bovenstaande ministerieele missive.

Reeds den 24sten Februari 1890 ontvingen B. en W. het volgende uitvoerige rapport.

Het schrijven van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 's Gravenhage 1 Februari 1890, la A, Afdeeling O, betreffende het Universiteitsgebouw — waarvan mij onder dagteekening van 14 Februari een afschrift werd ter hand gesteld, is door mij zoowel met dezelfde zorg, als met dezelfde resignatie als alle vroeger gewisselde stukken gelezen en overwogen. Ik heb de eer, de resultaten van mijn onderzoek in de navolgende beschouwingen en betoogen te Uwer kennisse te brengen.

De inhoud van den brief van Zijne Excellentie is gesplitst in twee onderdeelen, waarvan het eerste het eigenlijke programma en het technische gedeelte van de kwestie behandelt, terwijl het tweede gedeelte op de vraag over den stijl van het te stichten monument betrekking heeft.

Het onderwerp der *vallichten* is door Uwe bouwmeesters reeds in hunnen brief van 14/15 Juni 1887, en wel in verband met zekere rijksgebouwen, besproken, waarbij alleen nog het paleis van Justitie te 's Gravenhage onvermeld is gebleven.

Bij vallichten met liggende ramen kan door sneeuwval verduistering veroorzaakt worden. Bij toepassing van lantaarns met staande ramen, zooals ze voornamelijk bij verschillende musea te München, Dresden, enz., reeds voor 50 jaren werden toegepast, kan dit en kunnen alle andere bezwaren, al is het ook met eenigszins belangrijke kosten, geheel worden weggenomen.

Overigens is het vraagstuk der vallichten nu vermoedelijk eene bloot theoretische kwestie geworden, aangezien de uitbreiding der afmetingen van bijna alle lokalen ook eene uitbreiding van het te bebouwen terrein tengevolge zal hebben, waardoor de ontwerper ten opzichte van de verlichting in eene veel gunstiger positie zal geplaatst zijn.

Wat de *verwarming* betreft, zoo kwam het Uwen bouwmeesters voor, dat de in het Concept-programma der Regeering voorkomende bepaling omtrent de plaatsing der schoorsteenen tegenover de werkmuren geen redelijken zin heeft, en daarom niet in het programma behoorde opgenomen te worden. De plaatsing der schoorsteenen tegenover de werkmuren kan immers alleen doelmatig geacht worden voor collegekamers, die langer of breeder dan diep zijn — bij de zoogenaamde »Langklassen" der Duitschers — terwijl bij vierkante zalen, en bij de zoogenaamde »Tiefklassen", die meer diepte dan breedte langs de frontmuren hebben, zoowel uit een oogpunt van economie als doelmatigheid, de achtermuur voor de plaatsing der schoorsteenen de voorkeur verdient. Eindelijk kan men in sommige gevallen bij alle grondvormen van schoolvertrekken met de plaatsing der schoorsteenen in de hoeken zijn voordeel doen.

Niemand, die goed ingerichte moderne schoolgebouwen heeft gezien, zal de waarheid dezer zienswijze ontkennen. Om deze redenen behoorde volgens de zienswijze Uwer bouwmeesters, met vermijding van dergelijke generaliseerende bepalingen, den ontwerper de vrijheid gelaten te worden, in deze naar omstandigheden te handelen.

Wat de aanwending van surrogaten en meer bepaaldelijk van bepleisteringen van buitenmuren — lees: in de buitenordenantiën of gevels — aangaat, zoo zijn de door den Gemeenteraad aangewezen middelen voldoende voor eene in alle opzichten monumentale uitvoering van het gebouw; ook zonder dat er gevaar bestaat, de bouwsom met het enkelvoudige of dubbele bedrag der raming overschreden te zien. Met het oog op het onderhoud dienen ook in de binnenordonantie muurschilderingen op pleister zooveel mogelijk vermeden te worden.

Aangaande de over te leggen teekeningen, eindelijk, kan de Ondergeteekende voor zijn persoon alleen de verklaring herhalen, die hij vroeger met zijn nu overleden Collega Vermeijs heeft afgelegd. Nooit en nimmer zal hij bereid gevonden worden, meer dan de gewone bestekteekeningen ter beoordeeling of goedkeuring over te leggen.

Bijzonder uitvoerig is in het schrijven van Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken het vraagstuk betreffende den stijl van het te stichten gebouw behandeld, dat als het hoofdpunt van het programma wordt beschouwd.

Het is voornamelijk de inhoud der door Uwe bouwmeesters nu bijna drie jaren geleden — 14/15 Juni 1887 — ingediende Nota betreffende den stijl van het te stichten »Universiteitsgebouw," die aan eene kritiek wordt onderworpen.

De voor onze zienswijze in dat stuk aangevoerde argumenten, welke Zijner Excellentie niet afdoende voorkomen, worden op velerlei gronden bestreden, die volgens mijne bescheiden opvatting in hooge mate voor tegenspraak vatbaar zijn.

Het zij mij vergund, met gepasten eerbied, maar tevens met de vrijmoedigheid, die de belangrijkheid der zaak en mijne plichten tegenover U mij opleggen, mijn standpunt nogmaals te verdedigen — al geef ik mij ten opzichte van de slechts academische waarde mijner beschouwingen en betoogen aan geenerlei illusies over.

Het is geen machtspreuk, maar wel de uiting eener gevestigde overtuiging, die ook nu nog niet aan het wankelen is gebracht, wanneer ik de keuze van den Renaissancestijl, wiens opkomst met de herleving der klassieke oudheid en de ontwikkeling en bloei der Universiteiten zoo nauw in verband staat, voor het te stichten Universiteitsgebouw als van zelf aangewezen beschouw. Wanneer ik in deze mijne zienswijze faal, en mijne opvatting »dat de stichting van een Universiteitsgebouw der XIXe eeuw in gothischen stijl als eene anomalie moet worden beschouwd" niet de juiste is, dan faal ik met de overgroote meerderheid mijner vakgenooten, die, zooals de monumenten bewijzen, mijne zienswijze deelden en nog deelen. Zeker is er geen regel zonder uitzondering en het feit, dat er ook eenige Universiteiten in Engeland en Amerika in gothischen stijl zijn uitgevoerd, is niet in staat, mijne zienswijze te wijzigen.

Ook de omstandigheid, dat er onder de duizenden schouwburgen, die in onzen tijd bestaan, in Engeland en Amerika twee of drie in gothischen trant worden aangetroffen, die door de technische adviseurs der Regeering worden opgenoemd, pleit volgens mijne bescheiden meening meer v o o r, dan t e g e n de juistheid mijner zienswijze, volgens welke ik de oprichting van gothische schouwburgen als nog grooter anomalie blijf beschouwen. Zulke uitzonderingen spreken beter dan de meest uitvoerige betoogen voor den regel.

Dat mij het bestaan van gothische Universiteitsgebouwen niet onbekend was, blijkt uit mijne »Geschiedenis der Bouwstijlen" hoofdstuk XIXe eeuw, waaruit ik mij veroorloof, de volgende zinsneden aan te halen:

»In geen land van Europa wordt de gothische bouwstijl meer, en met meer gevolg beöefend dan in Engeland. »Zooals de verhouding nu staat, vindt deze stijl niet alleen bij kerken en scholen en bij alle andere stichtingen, waarop de geestelijkheid invloed heeft, geheel uitsluitend toepassing — maar ook bij openbare gebouwen van wereldlijke strekking, voor *Universiteiten*, stadhuizen, beurs- en bankgebouwen, hospitalen enz., en voornamelijk ook voor buitenhuizen wordt hij even veelvuldig aangewend als de Renaissance."

»De in Engeland gebruikelijke bouwtrant vindt navolging in Amerika en in de Engelsche koloniën, voornamelijk in Indië en Australië."

Daarmede in overeenstemming betreffen de door de raadslieden van de Regeering opgenoemde Universiteitsgebouwen uitsluitend Engeland en Amerika.

In Engeland steunde de opkomst en ontwikkeling der Universiteiten op de medewerking der bisschoppen, domkapittels en andere kerkelijke autoriteiten, en het waren prelaten, aan wie de invloed der kerk en de leiding der school was toevertrouwd.

Oxford en Cambridge bestaan nog heden uit eene reeks van Collegiën met kerkelijke verplichtingen en inrichtingen die uit middeneeuwsche legaten en privilegiën zijn voortgekomen, waaruit aan vele studenten kosteloos verblijf, verpleging en onderwijs worden verstrekt, terwijl een aantal geleerden zeer ruime beurzen genieten.

Van eene sympathie voor de Gothiek, gelijk ze in Engeland wordt aangetroffen, waar die stijl inderdaad in den nieuwsten tijd hoe langer zoo meer populair schijnt te worden, is op het continent vooralsnog niets te bespeuren.

Evenmin van eene propaganda voor kerkelijke kunst en den gothischen stijl van de zijde onzer Universiteiten, zooals in Engeland plaats heeft. Immers, is het toch eene Universiteit (Cambridge) waaraan de vereeniging voor kerkelijke kunst — »Ecclesiological Society" — haar ontstaan dankt, een genootschap, dat tot de

tegenwoordige herleving der gothische kunst in Engeland oneindig veel en meer dan eenig ander lichaam heeft bijgedragen.

Dat, meer bepaaldelijk in Nederland, in 't algemeen meer afkeer van, dan sympathie voor den gothischen stijl bestaat — een verschijnsel, waarvoor de verklaring in de geschiedenis van land en volk voor iedereen open en bloot ligt — zal wel geen tegenspraak ondervinden. Wij zullen geen uilen naar Athene brengen.

Aan de *twee* duitsche gymnasia in gothischen stijl, die tot bestrijding onzer nota in den brief van Zijne Excellentie worden vermeld, kan onmogelijk grootere bewijskracht worden toegekend dan aan de *drie* gothische schouwburgen.

Ondanks dat in de middeneeuwen reeds kloosterscholen bestonden, evenals er in de XIIIe en XIVe eeuw reeds Universiteiten waren, is de gothische bouwtrant voor humanistische gymasia ook hier te lande — wij verwijzen slechts naar de nieuw verrezen gymnasia te Amsterdam, Rotterdam en Nijmegen — alles behalve gebruikelijk. De architecten Hase en Schmidt bouwden hunne gymnasia in gothischen trant, eenvoudig omdat zij als gothici gewoon waren al hunne bouwwerken in gothischen, althans middeneeuwschen stijl uit te voeren.

Wie Hase's Andreaneum te Hildesheim en Schmidts academisch gymnasium te Weenen gezien heeft, zal overigens moeten bekennen, dat beide bouwmeesters zich — volgens de opvatting der regeeringsadviseurs — aan eene erge ketterij hebben schuldig gemaakt, door op de harmonie van den stijl met de naaste en verdere omgeving niet in het minst te hebben gelet.

De schrikbarend sombere en kille baksteenbouw van Hase in den trant van het »oude" Hannover en Luneburg is uit dat oogpunt te Hildesheim evenzeer misplaatst, als het gothische gymnasium van Schmidt in de omgeving van den modernen Kolowratring met zijn Renaissancepaleizen te Weenen. —

Wanneer ik in het schrijven van den heer Minister verder lees: »Het is toch niet tegen te spreken, dat men tegenwoordig zich allerwege er op toelegt, tot het bekomen van *harmonie*, den stijl der naaste en soms zelfs der verdere omgeving bij nieuwe bouwwerken te volgen," dan doet het mij oprecht leed, zulks ondanks ingespannen en onbevooroordeeld nadenken, als eerlijk man niet te kunnen beamen. En het komt mij voor, dat tegenover de weinige, door de adviseurs van Zijne Excellentie aangevoerde voorbeelden eene overstelpende meerderheid van voorbeelden, die het tegendeel bewijzen, kan gesteld worden.

Wanneer ik in de eerste plaats mijne aandacht vestig op de in den laatsten tijd hier te lande verrezen staatsgebouwen, zooals het paleis van justitie, het postkantoor en het zoo in het oog vallende gebouwtje aan den hoek tusschen Tweede Kamer en Stadhouderlijk kwartier — vleugel Buitenhof — te 's-Hage, op het Centraalstation en het Rijksmuseum te Amsterdam, op de nieuwe Universiteitsgebouwen te Leiden en Groningen, het nieuwe postkantoor te Arnhem en zoo vele andere stichtingen van Staatswege, zoo komt het mij voor, dat de betreffende bouwmeesters van een toeleg op harmonie met de nadere of verdere omgeving weinig blijken hebben gegeven.

En wanneer ik naga, welken invloed meer bepaaldelijk de *kerkelijke monumenten* op den stijl der nadere en verdere omgeving hebben uitgeoefend of nog uitoefenen — wat voor het onderhavige vraagstuk juist het kwestieuse punt uitmaakt — dan kom ik, ronduit gezegd, tot de conclusie, dat deze invloed is = nul.

Wanneer ik mij de entourage voor den geest roep van zoo vele voorname en zeer beroemde kathedralen op ons Continent, zooals de omgeving van Notre-Dame te Parijs, van de kathedraal te Metz, de Munsterkerken van Straatsburg, Freiburg en *Ulm*, de domkerken van Keulen, Frankfort, Maagdenburg, Halberstadt, München, Landshut, Florence, Milaan, Antwerpen, Brussel, Mechelen, Utrecht, de gothische hoofdkerken van Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Dordrecht, Groningen, Delft, enz. enz., dan zou ik mij ten zeerste moeten bedriegen, of van dien invloed is *niets* te bespeuren. Ook 's-Hertogenbosch maakt, wanneer men van het quasi-gothische *aartsbisschoppelijk paleis* afziet — sit venia verbo — geen uitzondering.

Het minst heeft men zich te *Parijs*, nog in de laatste jaren bij de herhaalde verbouwingen van het domplein, beijverd deze leer van architectonische harmonie op te volgen.

Dit plein is aan de ééne zijde door Notre-Dame en daartegenover door het Paleis van politie, aan de derde zijde door het *Hôtel-Dieu* en daartegenover door de Seine begrensd.

Wel verre van bij den bouw van het nieuwe Hôtel-Dieu (1868—78) en bij den wederopbouw van de Préfecture de police, terwille van de harmonie, den gothischen stijl der verheven kathedraal van Notre-Dame te volgen, heeft men aan beide gebouwen geheel moderne XIX eeuwsche buitenordonnantien gegeven. En dat te Parijs, de eerste kunststad der wereld, de hoofdstad van land en gewest, waar de gothische stijl is ontloken en waar de meesterstukken van dezen bouwtrant worden aangetroffen.

Terwijl te Weenen onder de oude huizen, die het grootsche Stefanusplein omringen, waartoe ook het aartsbisschoppelijk paleis behoort, geen enkel gotisch gebouw wordt gezien, toonen ook de nieuwe woonpaleizen, die in den laatsten tijd de oude gebouwen hoe langer zoo meer verdringen, den modernen stijl eener XIX eeuwsche Renaissance.

Te Keulen heeft er veeleer eene reactie tegen de beweerde richting van onzen tijd plaats gegrepen. Terwijl in de omgeving van den Dom uit het midden onzer eeuw twee gothische gebouwen worden aangetroffen, het kleine *aartsbisschoppelijke museum* op het domplein zelf, en een winkelhuis, gelijk men die toen meer heeft gebouwd, in eene zijstraat, werd bij de zeer aanzienlijke gebouwen, die later verrezen, — paleis Deichmann, Domhôtel enz. — die stijl niet meer gevolgd.

De Ondergeteekende meent dus niet in tegenspraak te zijn met de feiten, wanneer hij, ondanks de nabijheid van Domkerk en Domtoren, goedgevonden heeft, om niet voor den gothischen stijl te adviseeren. Hij vleit zich te hebben aangetoond, dat bij nader onderzoek van den beweerden toeleg van onze architecten tot het verkrijgen van harmonie met de omgeving weinig of niets blijkt.

Hoe men, ten bewijze, dat mijne zienswijze in tegenspraak is met de feiten, zich kan beroepen op een project tot bebouwing van het *Munsterplein te Ulm*, waaraan feitelijk nooit gevolg is gegeven, verklaar ik niet te begrijpen.

Ook deze zonderlinge bouwgeschiedenis pleit veeleer voor mijne zienswijze. Zij verdient hier kortelijk te worden medegedeeld.

Op eene prijsvraag, ongeveer 20 jaren geleden uitgeschreven tot het verkrijgen van plannen tot bebouwing van het Domplein te Ulm, dat door de afbraak van de oude »Barfüsserkirche", van het oude Gymnasium en vele kleinere gebouwen was uitgebreid geworden, waren vele plannen ingekomen, waaronder ook het vermelde, zeer eentonige en vervelende ontwerp van Dollinger *in zuiver gothischen stijl*. Een noordduitsche bouwmeester zond alleen een brief in, zonder teekeningen, waarin hij aan de Jury te kennen gaf, dat het hem het beste voorkwam, in het geheel niet te bouwen en het plein te laten zooals het was. *De Jury vereenigde zich volkomen met dit advies en de gothische plannen van den heer Dollinger werden met alle andere eenvoudig ter zijde gelegd!* De oude »Münstergasse" en de oude »Holzmarktstrasse" begrenzen ook heden nog het domplein.

Dat, nu ongeveer 40 jaren geleden, het spoorwegstation te *Neurenberg* in gothischen stijl werd gebouwd, laat zich op goede gronden verdedigen. Het was het *eenigste* gothische onder de zeer talrijke stationsgebouwen, die door den opperbouwraad Rieber — onder wien ik van 1857—1859 de eer had te werken — zijn uitgevoerd.

Maar het wereldberoemde Neurenberg met zijn middeneeuwschen burcht, met zijn middeneeuwsche stadsomwalling, zijn gothische kerk- en kloostergebouwen, zijn openbare gebouwen, burgerwoonhuizen, fonteinen en andere monumenten in denzelfden stijl is ook *eenig*, en Utrecht mag, wat het middeneeuwsche karakter zijner burgerlijke architectuur betreft, met Neurenberg niet in één adem worden genoemd.

Te Keulen, onder alle Duitsche steden die, welke naast Neurenberg de meeste middeneeuwsche monumenten heeft aan te wijzen heeft het spoorwegbestuur niet goedgevonden, hiermede rekening te houden. Het vlak bij den Dom, als het ware aan den voet der kathedraal gelegen Centraalstation is een zeer moderne Renaissance-bouw. —

Den lof, door den Ondergeteekende in zijne »Geschiedenis der Bouwstijlen" aan den Directeur der Duitsche posterijen toegezwaaid, wenscht hij in vollen omvang te handhaven, en hij is van oordeel daardoor niet in 't minst met zich zelf in tegenspraak te komen.

Zoomin evenwel te Parijs, Metz, Straatsburg, Antwerpen, Keulen Weenen, enz. enz., van een invloed der *kerkelijke monumenten* op de niet-kerkelijke gebouwen iets te bespeuren valt, is bij de vele degelijke en monumentale werken, die de Duitsche Generaalpostmeester heeft laten uitvoeren, voor zooverre ik weet, een dergelijke invloed merkbaar. *Het architectonische karakter der*

omgeving, waarmede hij wel pleegt rekening te houden, wordt bepaald door den trant der burgerlijke bouwkunst. Het is deze, die hem inspireert, en waarmede hij buitendien rekening houdt, zijn *kunstoverlevering*, *bouwstoffen* en *techniek* die natuurlijk naar den volksaard en de natuurlijke gesteldheid van land of gewest in het geheele rijk aanmerkelijk verschillen.

Door aldus te handelen en door elken *bureaucratischen invloed op vrije kunstuiting* te weren, wordt, gelijk uit mijn boek zeer juist is aangehaald, een officieele bouwtrant vermeden.

Ten einde in dit laatste opzicht nog zekerder te gaan en het publiek niet met steeds dezelfde geijkte genre's van kunstproducten van dezelfde meesters te verzadigen, worden bij de talrijke scheppingen van zijn departement het liefst ter plaatse inheemsche particuliere bouwmeesters met ontwerp en uitvoering belast. —

Mijne opvatting, dat het te stichten »Universiteitsgebouw" zooveel mogelijk een eigenaardig geheel en op zich zelfstaand monument dient te vormen en, als kind der XIXe eeuw, »in overstemming met den algemeenen geest dezer eeuw in den stijl der heerschende kunstrichting dient opgetrokken te worden," is ook door de *overige* daartegen aangevoerde bezwaren niet aan het wankelen gebracht. Deze argumenten komen mij veeleer even twijfelachtig voor, als de leer van de harmonie der omgeving, die door mij hierboven aan de *feiten* getoetst is. Het zij mij vergund, nu ik breedvoerig wordt bestreden, mij ook hierover eenigszins uitvoeriger dan in de vroegere korte nota's uit te laten.

Alle monumenten, wier bouw zich over verschillende kunsttijdperken, of nog wel over verschillende eeuwen uitstrekte, missen, uit den aard der zaak organische eenheid en harmonie van stijl. *En juist daaraan danken deze gebouwen de volle historische en artistieke beteekenis, waarop aan het slot van het ministerieele schrijven zooveel nadruk wordt gelegd.* Elk dezer monumenten levert verschillende bladzijden uit de geschiedenis van het leven en de kunst van het volk, dat ze deed ontstaan; het zijn »de zichtbare en voor iedereen toegankelijke archieven van het land."

Wel verre dat het gebrek aan eenheid van stijl aan hunne kunstwaarde te kort doet, ontleenen de meeste juist daaraan eene bekoorlijkheid, een artistiek karakter en een zeker schilderachtig cachet, waardoor iedereen wordt aangetrokken.

Of wordt de indruk der kathedralen te Straatsburg, Parijs, Freiburg of Weenen en hare kunstwaarde verminderd door het feit, dat deze gedenkteekenen niet zuiver gothisch, maar nog gedeeltelijk romaansch zijn? Of kan dat gezegd worden van St. Pierre te Caen, omdat het overigens gothische godshuis met een prachtig koor in Renaissance stijl is voltooid?

Valt het uit een oogpunt van kunst, piëteit of historie te betreuren, dat de binnenordonnantie van de kathedraal te 's Hertogenbosch de architectonische eenheid mist, omdat het orgelkoor, de preekstoel en een gedeelte van het koorhek meesterstukken zijn der Renaissance? Of misstaat het koorgestoelte van Terwen in de binnenordonnantie van het gothische gebouw?

Evenals Louvre en Tuileriën missen de Fransche residentiën en kasteelen Fontainebleau, Chantilly, Blois, enz. enz. en de Duitsche vorstelijke paleizen te München, Dresden, Berlijn, enz. enz., en in den Haag het Binnenhof *in- en uitwendig de architectonische eenheid, omdat ieder tijdperk, ieder geslacht, in plaats van het bestaande na te maken, in zijn eigen trant voortbouwde*, evenals bij de bovenvermelde godshuizen het geval was. En men kan de paleizen van Louvre en Tuileriën evenals die van München, Dresden en Berlijn alleen dan Renaissance-paleizen noemen, wanneer men al wat niet romaansch of gothisch is, »Renaissance" gelieft te noemen. En toch wijzen niet alleen de vormen en verhoudingen, maar ook de keuze en behandeling der bouwstoffen in de buiten- en binnenordonnantiën en de stoffeering der laatste de treffendste tegenstellingen en radicale verschillen aan.

Als een bijzonder barbaarsch gebouw uit het oogpunt van eenheid en harmonie moet o. a. het Dogenpaleis te Venetië worden beschouwd, met zijn statige gothische fronten, de beroemde Porta della Carta, eveneens een prachtwerk der Gothiek, dat den hoofdingang vormt tot de »trap der Reuzen" en het schilderachtige binnenplein met zijn verschillende typen der Vroeg-Renaissance.

Evenzeer beantwoorden niet aan dezen eisch de beroemde stadhuizen te Lübeck, Dantzig, Lüneburg, Keulen, Münster, Bremen, enz., die, wat hunne buiten- of binnenordonnantiën betreft, gedeeltelijk renaissance-gebouwen zijn.

Dat de gothische beffroi van het oude stadhuis te Delft, Hendrik de Keijser niet heeft weerhouden, het tegenwoordige gebouw met behoud van den toren, in den heerschenden renaissance-stijl te doen verrijzen, werd door Uwe bouwmeesters reeds vroeger tot staving hunner zienswijze aangevoerd.

Wat nu de gebouwen betreft, die door de deskundigen der Regeering tot toelichting en verdediging, hunner opvatting zijn aangehaald, zij het volgende opgemerkt.

In de allereerste plaats bestaat tusschen al de vermelde voorbeelden en de bouwkwestie in Utrecht het *eenvoudige maar kapitale verschil*, dat het dáár betrof de uitbreiding of vergrooting van *bestaande buitenordonnatiën* — of geheele complexen er van — terwijl te Utrecht dit het geval niet is.

Noch het groote auditorium, noch de kruisgangen hebben buitenordonnatiën of zijn van de straat af zichtbaar. En de buitenordonnatie van het gedeelte der tegenwoordige Universiteitsgebouwen, dat uitkomt op »Achter den Dom", kan onmogelijk gothisch genoemd worden.

Het stadhuis te Parijs werd in de jaren 1837—46 volgens de plannen van den architekt Godde, in den stijl der XIXe eeuw uitgebreid.

Het museum te Hildesheim is, of was althans eenige jaren geleden, in eene middeneeuwsche *kerk*, de oude Martiniekerk gehuisvest en wanneer dit gebouw in middeneeuwschen stijl is uitgebreid, bestond daartoe ook nog eene tweede aanleiding. Terwijl namelijk het museum voornamelijk middeneeuwsche oudheden uit Hildesheim en omstreken bevat, heeft men zoodoende de buitenordonnatie in overeenstemming gebracht met de bestemming en den inhoud van het gebouw — hetgeen, door het bestaan van enkele uitzonderingen, wel is waar niet van alle musea kan gezegd worden.

Het beroemde museum te Neurenberg is gevestigd in een middeneeuwsch *Kloostergebouw* en bevat germaansche oudheden waaraan het den naam *Germaansch Museum* ontleent. Het werd door Freiherr von Truchsess — niet zonder patriottische of politieke inspiraties gesticht in een tijd, toen, althans in Duitschland »gothisch" en »germaansch" nog synoniemen waren, terwijl ook de gothische stijl toen nog als eene duitsche vinding of schepping werd beschouwd.

Men heeft zoowel met het architectonische karakter der stad als met de voorname beteekenis en bestemming van inrichting rekening gehouden, toen men het gebouw herhaaldelijk in middeneeuwschen stijl uitbreidde. Wanneer het te Utrecht te stichten gebouw tot Museum van Christelijke oudheden moest dienen, zou de Ondergeteekende waarschijnlijk ook voor eene gothische buitenordonnantie geadviseerd hebben.

Ook het grootsche *Conservatoire des arts et métiers* te Parijs is in eene voormalige *Benedictijner abdij*, »St. Martin des Champs" gevestigd. Noch bij de eerste uitbreiding op het eind der vorige eeuw, noch bij de kolossale vergrooting der inrichting in de tweede helft van onze eeuw, heeft men den stijl van het klooster gevolgd. Wel heeft de architect Vaudoyer, sedert 1876 met de uitbreiding der gebouwen belast, het oude Refectorium — nu bibliotheek — en de van de Rue St. Martin zichtbare oude kloosterkerk — nu machinegalerij — en haar portaal met piëteit in den stijl der XIIIe en XIVe eeuw gerestaureerd, maar wat hij er aan toevoegde, is *volslagen modern van stijl.* —

Hetgeen aan het einde van de ministerieele aanschrijving omtrent de practische bezwaren en nadeelen van den door Uwe bouwmeesters gekozen stijl is gezegd, kan mijnerzijds niet zonder tegenspraak blijven.

»Uit de vroeger aangeboden ontwerpen" — zoo lees ik — »is op te maken, dat het stelsel om tot het rechtvaardigen van de keuze van een anderen stijl, zoo min mogelijk met de bestaande lokaliteiten rekening te houden, verschillende nadeelen dreigt te weeg te brengen, zoowel ten aanzien van de gemeenschap met het groot auditorium, als die met de kruisgangen en dat van deze laatste niet zooveel partij getrokken wordt als mogelijk en wenschelijk te achten is; het is toch duidelijk, dat, wanneer deze ruime gangen tot een integreerend bestanddeel van het tot één geheel te vormen Universiteitsgebouw worden gemaakt, op de ruimte, anders voor vestibule, corridors en wachtkamers te bestemmen, veel uitgespaard kon worden."

Wat in de eerste plaats *de gemeenschap betreft van het nieuwe gebouw met het groot auditorium*, zoo was deze in de ontwerpen Uwer bouwmeesters *zoowel ruimer als behoorlijker en bekoorlijker* dan in het gothische ontwerp, door de rijksbouwkundigen gepresenteerd. In ons schrijven van 14/15 Juni 1887 hebben wij ons hieromtrent uitvoerig uitgelaten.

Ontwerp voor een Rendez-vous de Chasse.

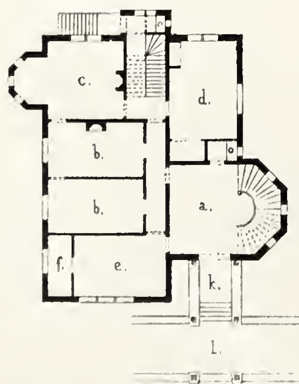
Voorgevel

Zijgevel

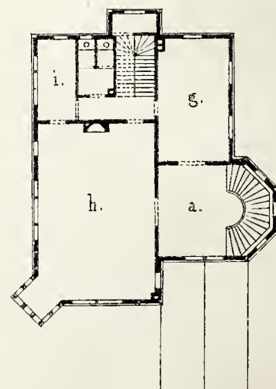
A. van der Lee
Delft 16 Mei 1890

Renvooi.

a. Vestibule.
b. Slaapkamer.
c. Woonkamer.
d. Keuken.
(b.–d.) Boschwachter
e. Kamer van Bedienden.
f. Bergplaats voor geweren.
g. Garderobe.
h. Banketzaal.
i. Service.
k. Voorhal.
L. Doorrit.

Begane-grond

Verdieping

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Wij meenden ook aan het auditorium, behalve de bestaande gemeenschap met de Senaatskamer, eene directe verbinding met het nieuwe gebouw te moeten geven. In de middeneeuwen, toen de kruisgang moest dienen tot verbinding der kapittelzaal met de *kerk*, was natuurlijk de gemeenschap tusschen kruisgangen en kapittelzaal hoofdzaak en onmisbaar. Nu het verband met de kerk door dat met de Universiteit wordt vervangen, schijnt ook eene *behoorlijke* gemeenschap met het collegegebouw hoofdzaak en onmisbaar.

Dat de bestaande verbinding over het smalle gangetje tusschen de voormalige kapittelzaal en Senaatskamer bekrompen en leelijk is, zal wel niemand ontkennen. Overigens bestaat er hoegenaamd geen *practisch bezwaar*, om buitendien de gemeenschap tusschen de toekomstige »Salle des pas perdus" en het groot auditorium te behouden. *In welke opzichten van de kruisgangen nu nog anders partij kan worden getrokken voor die gemeenschap, is mij niet volkomen duidelijk.*

Wat de nadeelen aangaat, die de stijl ten opzichte van *de gemeenschap van het nieuwe gebouw met de kruisgangen dreigt mede te brengen*, is het voldoende te wijzen op het *feit*, dat deze verbinding *zoowel* in het gepresenteerde regeeringsontwerp als in de ontwerpen Uwer bouwmeesters gevormd wordt door *ééne deur van de vestibule naar de kruisgangen.*

Het is mij een raadsel, hoe men zulke feiten ignoreeren kan.

Ook met betrekking tot de grootte der vestibule, der corridors en het al of niet aanleggen van eene wachtkamer voor de studenten kan *aan den stijl* van het nieuwe gebouw per se geen invloed worden toegekend.

Dat eene gemeente, die uit eigen middelen een gebouw wil stichten en dit aan eene rijksinrichting wil aanbieden, niet bevoegd zou worden geacht, haren bouwmeesters vrijheid te laten ten aanzien van de afmetingen der corridors enz. is een feit, waarmede ik — ik kan het zonder schande bekennen — *niet* heb rekening gehouden. Ondanks langjarige en veelzijdige praktijk in staats- en hofdienst had ik met dergelijke feiten *nooit* te rekenen.

Ten slotte neem ik de vrijheid tot het maken van de volgende opmerkingen:

Het is voor mij onbegrijpelijk, hoe door de keuze van den gothischen stijl het te stichten Universiteitsgebouw in vereeniging met de kruisgangen, auditorium, senaatskamer en het overige gedeelte der bestaande gebouwen eene organische eenheid en harmonisch geheel zal kunnen vormen.

Evenmin hoe daardoor de middeneeuwsche kruisgang en de kapittelzaal *hunne volle historische en artistieke beteekenis zullen behouden* of deze veeleer daaraan zal kunnen worden *teruggegeven!*

Wat zeker te verwachten staat, is, dat men door het Collegegebouw in den stijl van kapittelzaal en kruisgangen op te trekken, daaraan een kerkelijk karakter zal verleenen en tevens aan het Universiteitsgebouw *het karakter zijner bestemming en zijne historische beteekenis zal ontrooven.*

Een organisch geheel van het nieuwe gebouw *met de kerk, wat wel verkregen zal worden*, kan toch met het oog op zijn bestemming, noch bedoeld, noch gewenscht zijn.

Zonder allen twijfel kan het nieuwe Universiteitsgebouw volgens de oorspronkelijke bedoeling van Burgemeester en Wethouders met de bestaande lokaliteiten, en als aanvulling daarvan, één geheel vormen, dat, zonder gothisch te zijn, aan alle eischen der kunst voldoet en tevens aan de gevoelens van piëteit en historische **waarheid** *werkelijk en in alle opzichten beantwoordt.*

Ik eindig mijn advies met de verklaring te herhalen die ik reeds vroeger en nog onlangs tegenover Uw College persoonlijk heb afgelegd:

Wanneer mijn persoon en mijne, nu uitvoerig gemotiveerde artistieke opvatting de verwezenlijking van het bouwplan der gemeente in den weg staan, of de wapens aan de hand geven, om de onvruchtbare en hopelooze onderhandelingen met de Regeering in het eindelooze te rekken, dan ben ik ieder oogenblik bereid, mijn mandaat in Uwe handen terug te geven.

Een bouwproject in den stijl der kloostergangen kan van mij nooit worden verwacht.

Delft, 24 Februari 1890. (get.) E. GUGEL.

Na onderzoek van dit rapport werd door B. en W. een audiëntie aangevraagd bij den Minister, die op 11 April werd verleend.

Intusschen diende de heer Templeman van der Hoeven zijne reeds in dit blad opgenomen motie bij den Raad in, waarvan de behandeling op voorstel van den Voorzitter werd uitgesteld, en schreef Prof. Gugel den 13den Maart, dat het geprojecteerde Universiteitsgebouw zonder verdere medewerking of goedkeuring der Regeering zou kunnen worden gesticht op het beschikbare terrein.

Na de audiëntie werd door B. en W. weder met Prof. Gugel geconfereerd, en Z. H. Gel. de opdracht gedaan om te onderzoeken of het mogelijk is aan het te stichten gebouw eene andere, verder van de Domkerk verwijderde plaats te geven, en zoo ja, te melden welk terrein daarvoor noodig zoude zijn. Reeds op 20 April ontvingen B. en W. een bevestigend antwoord, opgehelderd door eene situatie.

Na verdere onderhandeling hechtte de Minister bij missive van 30 Mei zijne goedkeuring aan het programma van eischen der gemeente-bouwmeesters.

De over te leggen teekeningen zullen nu alleen zijn: de plattegronden, de noodige doorsneden en opstandteekeningen, alle op 1/100. De keuze van den stijl is geheel vrij gelaten. De bestemming, aan de kruisgangen te geven, blijft aan de regeering voorbehouden.

Na eene nieuwe conferentie met den Minister werd Z. E. den 17den Juni mededeeling gedaan, dat het mogelijk was geworden te voorkomen dat de kloostergang aan het oog zou worden onttrokken, door den aankoop van twee perceelen en het vrijkomende bouwterrein mede te bestemmen tot stichting van het Universiteitsgebouw. B. en W. verklaarden zich bereid aan den Raad een voorstel te doen tot aankoop dier perceelen, indien de Minister kon instemmen met de voorwaarden van eene dading omtrent den eigendom der kloostergangen, waaromtrent nog geschilpunten tusschen den staat en de Gemeente Utrecht bestonden.

De door B. en W. opgestelde voorwaarden werden met zeer geringe wijzigingen reeds op 26 Juni 1890 door den Minister goedgekeurd.

In de zitting van den Gemeenteraad van 4 Juli werd dientengevolge de voordracht van B. en W. van Utrecht behandeld, die reeds in het nummer van 5 Juli van dit blad onder de „berichten" werd opgenomen, zoodat thans het vooruitzicht bestaat, dat het Universiteitsgebouw op de daartoe bestemde nieuwe plaats zal komen, eene plaats, waar het volgens het gevoelen van B. en W. door de meerdere verwijdering van de hooge Domkerk nog beter tot zijn recht zal komen.

B. en W. deelden wel mede, dat het door den Minister in uitzicht gestelde subsidie van *f* 21.000 (zie daarover het „bericht" in het blad van 5 dezer) nog door het Rijk moet verleend worden, maar het kwam hen niet twijfelachtig voor, dat de voorwaarden waaronder die som zal worden uitgekeerd, wegens het groote belang van het Rijk bij de dading omtrent de kloostergangen, zal worden aangenomen.

BIJ DE PLAAT.

De bij dit nummer van het Weekblad gevoegde plaat stelt een ontwerp voor een gebouw voor, dat dienst moet doen als een Rendez-vous de chasse.

Het plan, dat geen verdere opheldering vereischt, is vervaardigd door den heer A. van de Lee, student aan de Polytechnische school te Delft.

DRIE NIEUWE INRICHTINGEN TE AMSTERDAM.

Hand aan hand met meerdere bedrijvigheid in het bouwvak gaat natuurlijk de ondernemingsgeest van hen, die op een of andere wijze daarmede te maken hebben. Nu de tijden, ten minste wat Amsterdam betreft, in de laatste jaren merkbaar beter zijn geworden, vloeien dan ook de fijnere bouwmaterialen veelvuldiger toe en wordt de keuze er van grooter. Men kan dat waarnemen bij een bezoek aan de onlangs opgerichte monsterkamer van de firma Brinck en Co., gevestigd Spuistraat 138, en het sedert Donderdag j. l. geopende nieuwe en ruime magazijn van den heer D. C. Molenkamp Jr., Kalverstraat 165 te Amsterdam.

Bij de firma Brinck en Co. vindt men, behalve vele andere artikelen, een uitgebreide keuze van zeer fraaie Engelsche tegels, van af de eenvoudige tot de zeer rijke uit de hand beschilderde of met relieffiguren versierde. Al aanstonds zal men hier meesterwerkjes zien, die men in een breede lijst gevat gaarne als versiering aan den wand zal hangen. Voor lambriseeringen, paneelen, friezen, enz. kan een ieder er zijn keuze vinden, ook wat de prijzen betreft. Een Engelsche schoorsteenmantel, met haard, geheel van tegelwerk, trekt vooral de aandacht, niet het minst om de fraaie kleuren. Marmer- en faience mozaiek voor vloeren, gebrand glas in goede dessins en schitterende kleuren, lincrusta walton, enz. zal men op ruime schaal vertegenwoordigd vinden.

Het flinke en nette magazijn van ijzerwaren van den heer Molenkamp is op ander gebied een bezoek alleszins waard. Reeds de winkelkasten zullen de overtuiging schenken, dat men behalve de gewone, ook de meer kostbare bouwartikelen van ijzer en koper in ruime en goede keuze zal kunnen uitzoeken, als sloten, scharnieren, krukken, scheltrekkers, trapbalusters, espagnoletten enz. in alle genres. Vooral de nieuwste en beste modellen van sloten en krukken, waaronder de patentsloten, zijn in groote verscheidenheid te verkrijgen, voor prijzen die wel zeer billijk moeten worden genoemd. En mocht men wat het artistieke deel betreft zijne keuze nog niet vinden, dan kan men naar teekening doen uitvoeren hetgeen men wenscht.

Zeer aantrekkelijk is de verzameling kunstindustrieele voorwerpen van gesmeed ijzer uit München, die van veel smaak en groote kunstvaardigheid bij de bewerking getuigen. Door bemiddeling van den heer Molenkamp kan men insgelijks voorwerpen volgens teekening doen uitvoeren. Vele reeds op deze wijze afgeleverde werkstukken, onder anderen lichtkronen en uithangborden, werden met zorg en uitmuntend bewerkt.

Fraaie voorwerpen van gietwerk, van geslagen koper, alsmede modellen van Engelsche muur-, vloer- en decotatietegels zijn bovendien in het magazijn aanwezig.

De derde inrichting, het proefstation voor bouwmaterialen van de heeren Koning, technoloog, en Bienfait, werktuigkundig ingenieur, gevestigd in het Administratiegebouw van de H. IJ. Sp. Maatschappij te Amsterdam, zal van af Dinsdag a. s. in eene lang gevoelde behoefte voorzien, omdat het meer en meer de goede gewoonte is geworden, de materialen die men zal verbruiken grondig te leeren kennen en zich van hunne deugdzaamheid te overtuigen. Het leidt dan ook geen twijfel, of van de nieuwe inrichting zal een ruim gebruik worden gemaakt.

Trouwens, vóór de inrichting hebben de heeren Koning en Bienfait de zaak besproken met verschillende fabriekanten en met de besturen der Afdeeling Amsterdam van de Mij. tot bev. der Bouwkunst en der Vereeniging Architectura et Amecitia, die allen de onderneming met sympathie begroetten.

Het proefstation, waarmede aan de zoo menigmaal uitgesproken wenschen is voldaan, is voorzien van de nieuwste en met de grootste nauwkeurigheid werkende en aanwijzende werktuigen en toestellen voor mechanisch en chemisch onderzoek, op den voet van dergelijke inrichtingen te Zürich, München en Berlijn. De onderzoekingen zullen alle bouwmaterialen, behalve hout en ijzer, omvatten en worden uitgevoerd volgens de voorschriften die daaromtrent, door de conferentie in 1886 te Dresden gehouden, zijn gegeven, alzoo volgens de besluiten waarnaar ook in Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk wordt gewerkt.

De kosten en moeite die de ondernemers zich getroost hebben, moge vergoeding vinden in de belangstelling en medewerking van alle technici.

C. T. J. Louis Rieber.

BERICHTEN.

Naar vernomen wordt is voorloopig afgezien van het plan tot het bouwen van een kleinen schouwburg aan de Weteringschans te Amsterdam.

Ten vervolge op een bericht in het vorige nummer van dit blad kan worden medegedeeld, dat bij de aanbesteding voor de herstelling van den Westertoren te Hindeloopen, het laagst werd ingeschreven door den heer P. T. Gerlsma te Hindeloopen, voor *f* 2995. De gunning is aan de goedkeuring van Ged. Staten van Friesland onderworpen.

Aan het eind-examen der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers, begonnen 25 Juni j. l. en geëindigd 10 Juli. Namen deel: 13 candidaten, waaronder 6 dames. Het diploma en de daaraan verbonden gratificatie van *f* 100 is toegekend aan:

Afd. A. (handteekenen) de dames: S. C. Becker, geb. te Amsterdam; C. M. van Gelder, Haarlem; J. J. Scholte, Amsterdam; H. S. de Sturler de Frienisberg, Noorddijk (Groningen).

De heeren: P. Dupont, Amsterdam; W. Dijk, Groningen; H. J. van Dijk, Kampen; J. Moser, Rotterdam; K. W. Poppers, Ravenstein; P. J. Persijn, Arnhem.

Afd. B. (Bouw- en Werktuigkundig teekenen) J. van Reijendam, te Spaarnwoude.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Rotterdam, 30 Juni. Het bouwen eener synagoge met school- en vergaderlokalen, secretarie, woningen enz., voor de Ned. Israëlietische gemeente, te Rotterdam, onder beheer van den architekt W. C. Coepijn.
Hoogste inschrijver: A. Kos Koolhaalder te Rotterdam *f* 79.890.
Laagste inschrijver: H. Lagerwaard te Rotterdam *f* 71,900.

Amsterdam, 3 Juli. Het bouwen van een kantoorgebouw annex stal en drie bekappingen, voor rekening der firma A van de Vijsel onder beheer van den bouwkundige J. W. F. Hartkamp Jr.
Hoogste inschrijver: H. R. Hendriks te Os *f* 16,900.
Laagste inschrijver: A. J. v. Liemt te Amsterdam *f* 11,984.
Gegund.

Kampen, 3 Juli. Het afbreken en weder opbouwen der concertzalen te Kampen.
Hoogste inschrijvers: Jansen en Altena te Leeuwarden *f* 44,306.
Laagste inschrijver: K. A. v. d. Berg te Zwolle *f* 32,540.
Gegund.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6669 **FRED. STIELTJES & C°.**, Keizersgracht 745, Amsterdam.

AMBACHTSCHOOL TE ARNHEM.

Wordt gevraagd: een **Leeraar in het Lijnteekenen.** Voldoende practische bouwkundige kennis vereischte. Acte gewenscht. Lesuren des zomers 22, des winters 30 per week. Traktement aanvankelijk **f 800.—** Inlichtingen en aangifte voor sollicitatie bij den Directeur der school, tegen 15 Juli. 6670

H.H. BOUWONDERNEMERS

EN

NERINGDOENDEN.

In eene welvarende gemeente waar behoefte bestaat aan goede burgerwoningen, wordt te koop aangeboden een flink perceel BOUWGROND in het midden der bebouwde kom gelegen.

Door een daarachter gelegen stuk weiland, wat desverkiezende ook te koop is, wordt het zeer geschikt tot het oprichten van een flink café met stalhouderij en tuin waaraan groote behoefte is. Ook zeer geschikt tot het oprichten van een handelszaak of winkelhuizen.

Dagelijks te zien en te bevragen bij

O. L. RUTTEN, *Boomkweker*,

6671 te BOSKOOP.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6672

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,

NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „

HH. BUNGE & Co, KANTOREN. „

AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „

ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.

VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6673

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6674

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

VALDETRAVERS.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6675

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6677 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

ITAL. TERRAZZO- EN KUNSTGRANIETVLOEREN

naar elk dessin, met inbegrip van ondervloeren van *ƒ* 4.— de M².

Attesten ter inzage.

Teekeningen, Monsters en Prijs-Courant op aanvrage. 6676

E. K. OSINGA, — Apeldoorn.

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM. 6678

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER. 6679

Amsterdam.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels. 6680

(Groote voorraden.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbedertwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6681

AANBESTEDING 6659

van het bouwen van eene VILLA bestemd tot

INRICHTING VOOR OOGLIJDERS,

op Vrijdag den 18 Juli e. k.

Bestek met teekeningen verkrijgbaar ad *f* 2.50 bij den boekhandelaar G. C. VISSER Veenestraat 42 te 's Gravenhage.

Inlichtingen geeft de Architect VAN NIEUKERKEN, Elandstraat 48 te 's Gravenhage des morgens tusschen 9 en 10 ure.

AANBESTEDING. 6660

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van O. L. Vr. Onbevl. Ontvangenis te Rotterdam zal, op Vrijdag 18 Juli e. k. des middags 12 uur in het Hotel Leijgraaf aldaar AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene R. K. KERK met Pastorie enz. te Rotterdam aan den Westzeedijk.

De bestekken met 12 teekeningen zijn tegen betaling van *f* 7.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de heeren GEBRS. J. & H. LANGENHUYSEN te 's Gravenhage en J. M. W. WAANDERS te Rotterdam.

De aanwijzing in loco op Woensdag 16 Juli e. k. des voormiddags ten 11 ure.

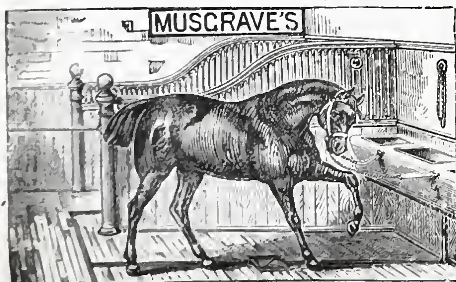
Inlichtingen geeft de architect NICS. MOLENAAR te 's Gravenhage.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente 's Hertogenbosch geven kennis, dat in die gemeente te vervullen is de betrekking van **OPZICHTER bij de gemeentewerken en het toezicht op het bouwen,**

De bezoldiging bedraagt **f 1200.**— 's jaars.

Sollicitanten kunnen zich aanmelden uiterlijk 25 Juli e. k. bij gezegeld verzoekschrift, waarbij zijn in te zenden de noodige bescheiden, uit welke behalve hun praktische werkkring, blijkt, aan welke inrichting voor bouwkundig onderwijs zij hunne opleiding hebben genoten en welke, examens door hen zijn afgelegd. Nadere inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect der gemeente, die daartoe te spreken is ten zijnen bureele, Maandag, Dinsdag, Donderdag en Vrijdag van iedere week, namiddags van 1 tot 3 uur. 6662

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6661

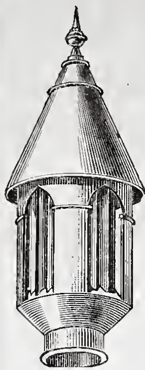
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6663

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.

Magazijn: SINGEL 536.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6664

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6665

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

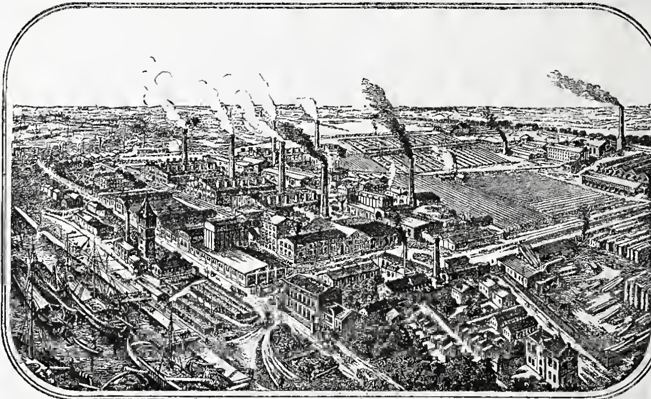

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:

Heidelberg 1876.

Mannheim 1880.

BEKROOND:

Sydney 1879/80.

Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: ***„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"*** waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6666

Heerengracht 335. Amsterdam.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6667

JAN VAN DER POT,

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

6668

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

19 JULI 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

J. KLUIT.

Op den 14den Juli j.l. overleed te Amsterdam, onverwacht, na eene korte ongesteldheid, de heer Joannes Kluit, laatstelijk Ingenieur der 1ste klasse van den Rijks-Waterstaat.

Die tijding was meer dan droevig voor allen, die den overledene kenden, en die hem eerden om zijn groote kunde, zijn humaniteit, zijn beminnelijk karakter; zij kondigde een gevoeligen slag aan voor het corps der Nederlandsche ingenieurs, waarvan hij een sieraad was.

Geboren te Delfshaven op 17 November 1843, werd hij opgeleid voor de Akademie te Delft, alwaar hij na eene vierjarige studie in 1864 als Civiel-Ingenieur promoveerde. Reeds kort daarna legde hij het gevorderde examen voor Ingenieur van den Rijks-Waterstaat af, en op den 1sten Januari 1865 werd hij bij dat corps benoemd, waarin hij geleidelijk opklom tot den rang van Ingenieur 1ste klasse.

Gedurende die loopbaan was hij van October 1867 tot Augustus 1878 onder leiding van den tegenwoordigen Hoofd-Inspecteur van den Waterstaat, den heer P. Caland, onvermoeid werkzaam aan den grootschen arbeid tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg. Tijdens zijn verblijf aan den Hoek van Holland werd het grootste gedeelte der thans aanwezige dammen in zee gelegd, en had de afdamming van het Scheur plaats, met al de omvattende werken die daarmede in verband staan, werken, die trots groote moeilijkheden en velerlei teleurstellingen met zulk een goeden uitslag werden bekroond, dank zij zijne groote werkkracht en zijne algeheele toewijding.

Om redenen van bijzonderen aard verzocht de heer Kluit in Augustus 1878 zijne overplaatsing, hoewel hij gaarne tot het einde toe het werk aan den Hoek zou hebben geleid. Na een kort verblijf te 's Gravenhage, alwaar hij bij den Algemeenen Dienst werkzaam was, werd hij naar Arnhem overgeplaatst bij den dienst der rivieren, en vervolgens op 1 Januari 1882 als Sectie-Ingenieur naar Amsterdam.

In deze betrekking werd de kundige ingenieur bestemd om op te treden als uitvoerend hoofd van het belangrijkste gedeelte van het grootste Nederlandsche werk uit dezen tijd, het Merwede-kanaal.

Helaas, dat werk, waaraan hij tot zijn laatste dagen met hard en ziel arbeidde, heeft hij nog onafgewerkt moeten achterlaten, met uitzondering der plannen. De vele groote technische bezwaren die zich daarbij opdeden, heeft hij met zijn helderen blik weten op te lossen; dit zal zijn roem als ingenieur verkondigen aan hen die na hem komen. Zijn naam blijft aan dien arbeid vast verbonden, en Amsterdam behoort dien met evenveel waardeering te noemen als Rotterdam, welke stad de oorsprong van haar tegenwoordigen bloei dankt aan haar gemeenschap met de zee, een werk waaraan Kluit zóó krachtdadig heeft medegewerkt. Amsterdam zal den overledene met dankbaarheid gedenken, ter wille ook van zijne onpartijdige medewerking tot betere verhouding van den toestand tusschen het Rijk en de Gemeente.

Met innige droefheid staren velen den afgestorvene na. Of stemt het niet tot diepen weemoed, een man in de volle kracht zijns levens te zien ontnemen aan zijn land en de wetenschap, die hij beiden ongetwijfeld nog zulke groote diensten had kunnen bewijzen? Zullen zij die boven hem stonden en hem hoog waardeerden, ook zij die onder hem werkzaam waren en hem eerden

als den beminnelijksten en humaansten chef, zijn heengaan niet diep gevoelen?

Maar ook de velen, die buiten den kring van zijn ambt hem kenden zullen hun verlies betreuren. Wat Kluit in het belang van zoo menigeen heeft gedaan, kunnen buiten deze alleen zij beseffen, die het voorrecht hebben genoten hem van naderbij, ook in zijn huiselijk leven te kennen.

Een bewijs van de algemeene achting van allen, zonder onderscheid, die onder hem werkten, mocht hij nog ontvangen op den 1en Januari dezes jaars, toen het gezamenlijke onder hem werkzame personeel hem een aandenken schonk, bij gelegenheid dat hij 25 jaren de betrekking van ingenieur had bekleed. Die dag, hoopte hij met bescheidenheid, zou onopgemerkt voorbij gaan, maar werd hem zonder eenig vermoeden tot een schoonen feestdag gemaakt.

Ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, waarvan hij meer dan 25 jaren lid was, verliest in den overledene meer, dan in woorden kan worden gezegd. In Mei 1886 werd hij tot lid van het Bestuur gekozen, en in Mei 1890 met de bewijzen der grootste sympathie herkozen. Zijn helder oordeel, zijn vriendschap en beminnelijkheid, zullen de herinnering aan hem voorzeker levendig houden, niet het minst bij hen, die met hem de belangen der Maatschappij behartigden.

Allen, die eenmaal het voorrecht hadden met hem samen te werken in verschillende commissiën, zullen zich zijn ijver voor een goede zaak herinneren, gepaard aan groote welwillendheid.

Zijn beeld als braaf en kundig man zal nimmer worden uitgewischt.

Den 18den Juli werd de overledene te Arnhem begraven. Op de werken van het Merwede Kanaal woei de vaderlandsche vlag halfstoks.

Talrijk was het aantal vrienden, die op het kerkhof aanwezig waren om de laatste eer te bewijzen aan hem, die zij hoog schatten.

Aan de geopende groeve huldigde de Inspecteur van den Waterstaat, de heer J. F. W. Conrad, Kluit als den kundigen ingenieur, waarop het corps van den Waterstaat roem droeg; de heer J. van der Vegt herinnerde aan Kluit's verdiensten in zijne betrekking, en als lid van het Bestuur der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs. De heer J. W. Welcker bracht een laatsten groet aan zijn en veler vriend, den edelen man en den weldoener van velen. De heer G. Roodenburch herdacht in gevoelvolle woorden den chef, die geleefd en gevoeld had met allen die onder hem werkzaam waren geweest.

Een lid der familie bedankte voor al de bewijzen van gehechtheid en vriendschap, die door de achterblijvenden op hoogen prijs werden gesteld.

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst had een krans met rouwbloemen, als een bewijs van hulde en droefheid op de kist gelegd, en was vertegenwoordigd in den stoet van hen, die de lijkbaar volgden.

R.

HET LIERNURSTELSEL IN DE PRAKTIJK.

Uit de praktijk van het Liernurstelsel in Nederland door Dr. P. Templeman van der Hoeven.

Door een merkwaardige speling van het noodlot kwamen mij gelijktijdig onder de oogen de 2e brochure van Dr. Templeman v. d. Hoeven en een uittreksel in de nieuwsbladen uit een rapport der Rotterdamsche gezondheidscommissie, welke laatste mededeelde, dat het water der Rotterdamsche waterleiding bizonder veel bacteriën bevatte. Bij de argumenten, door Dr. v. d. Hoeven ten gunste van het Liernurstelsel bijgebracht, komt dit bericht uit Rotterdam zich als vrijwilig voegen, als om nog sterker het besluit van den gemeenteraad te betreuren in plaats *vele*, in den vervolge *alle* fæcaliën zooveel mogelijk te voeren naar de Maas.

Reeds alleen het Naschrift der brochure moest hen bekeeren, die nog zweren bij zelfreiniging van den bodem en van stroomend water, als panacé tegen alle besmetting. De slachtoffers der laatste typhus-epidemie in Berlijn, tot zekere hoogte aan deze theorie der spoelmannen te wijten, moeten tot inkeer brengen. Die vrij hevige epidemie heerschte toch uitsluitend in dat deel van Berlijn, dat door de Stralauerwerke van drinkwater wordt voorzien; deze waterleiding put haar water uit de Spree, die niet verontreinigd heet te worden, maar slechts (!) het afloopende water der bevloeiingsvelden en van tijd tot tijd dat der nood-uitlaten van de Berlijnsche spoelriolen ontvangt.

Doch dit naschrift, in hoofdzaak een overzicht bevattend van de belangrijke onderzoekingen der heeren Dr. C. Fränkel en ingr. C. Piefke naar aanleiding van genoemde typhus-epidemie, is natuurlijk niet het voornaamste deel van Dr. v. d. Hoeven's brochure. Het werk zelf is gewijd aan een geschiedenis van het Liernurstelsel in uitvoering, een geschiedenis geput uit de officieele verslagen der gemeenten Amsterdam, Leiden en Dordrecht. Te veel wordt bij de beoordeeling van het Liernurstelsel nog met theoriën en (vaak zeer subjectieve) meeningen geschermd; hier zien wij hoe zij oordeelen, die werkelijk met het stelsel te maken hebben, die de exploitatie moeten leiden en de kosten jaarlijks een post van hun begrooting zien uitmaken. Dit laatste vooral is van belang, want waar men niet langer de deugdelijkheid van het stelsel kan bestrijden (zoo ver zijn wij nu ten minste, goddank!) scheept men de voorstanders gewoonlijk af met een „het is te duur". Voor iemand die doordenkt, heeft het kostenargument wel geen overwegende waarde; ook ziekten, epidemiën vooral, dwingen den gemeentebesturen tot herhaald afdalen in de schatkamer, en de algemeene gezondheid, belangrijke faktor voor de algemeene welvaart, is eenige finantieele opoffering waard. Doch laten wij voor een oogenblik aannemen, dat het geld in dezen moet beslissen, zoo dient nog bewezen te worden, dat de kosten zoodanig zijn, dat zij eene gemeente te zeer bezwaren. Zeker, zoo lang vele gemeenten zich bepalen tot niets doen, hebben zij geen *directe* uitgaven; maar dat komt in steden zelden meer voor. Hoe gebrekkig ook, men vindt in de meeste steden een soort afvoerinrichting, hetzij gevormd door stinkende grachten, of riolen zonder verhang, hetzij door een reinigingsdienst ter lediging van putten, of wisseling van tonnen; deze

inrichtingen kosten geld, te veel geld naar verhouding der diensten welke zij bewijzen, meer geld dan het Liernurstelsel. De brochure van Dr. T. v. d. Hoeven is daar, om het te bewijzen. In zeer belangrijke staten geeft de schrijver een overzicht van exploitatie-kosten, opbrengst enz. van verschillende wijzen van afvoer in de door hem behandelde steden. Wij zien daaruit, dat in Amsterdam in 1888 de kosten per hoofd en per jaar hebben bedragen:

van perceelen aangesloten aan het Liernurstelsel *f* 0,61
„ „ met de tijdelijke inrichting. . . . „ 0,639
„ „ „ wisseltonnenstelsel . . . . . . „ 1,917

Stellen wij tegenover die *f* 0,61 de kosten van het ruimen van beerputten, het onderhoud aan eeuwig verstopte riolen enz. verbonden, zoo is het voordeel zeker aan de zijde van het Liernurstelsel. Wij kunnen daaruit besluiten, dat heffing van een geringe privaatbelasting elke groote gemeente in staat stelt zonder belangrijke offers van hare zijde of van die der huiseigenaren, het Liernurstelsel in te voeren. Hierbij dient nog opgemerkt, dat dit cijfer van *f* 0.61 mogelijk nog aanmerkelijk zal dalen, wanneer men er in slaagt de verzamelde fæces voordeeliger van de hand te zetten, hetzij in verband met het procédé-Ketjen of de verbeterde machines van Liernur tot verwerking der stof, hetzij door een economische wijze van transporteering naar onze heidevelden.

Mogelijk zal men, Dr. v. d. Hoeven's cijfers ziende, minachtend van een, „Art de grouper les chiffres" spreken. Dit zou echter onverdiend wezen; wij mogen de cijfers voor zooveel mogelijk juist aannemen en waar ik voor Leiden er iets op heb aan te merken is het, dat de gewone riolen nog in een te gunstig licht worden gesteld. Wij vinden daar namelijk een kolom: „Onderhoud en exploitatie der overige riolen", waarin de cijfers voorkomen in de officieele verslagen bij het artikel „*Riolen*" vermeld; hierin zijn echter niet begrepen de loonen van sommige der vaste werklieden (welke uit het begrootingsartikel „Dag- en Weekgelden" worden betaald)" en ook niet de niet geringe kosten aan het telkens opbreken en weder in orde brengen der bestrating verbonden, een groot euvel van den gebrekkigen toestand der riolen, waardoor men een steeds hobbelige straat verkrijgt en ook veel spoediger tot vernieuwing der bestrating moet overgaan.

Zeer langzaam gaat de overwinning van het Liernurstelsel, wat niet te verwonderen is, waar het de omverwerping van een eeuwen ouden toestand beoogt en den gemeentebesturen tot een zoo radikalen maatregel dringt; maar steeds wordt mijn overtuiging vaster, dat het Liernurstelsel een toekomst heeft en als het beste stelsel voor onze laag gelegen steden mag beschouwd worden. Welk een verschil tusschen de heftige strijdschriften een twintig jaar geleden over de uitvoerbaarheid, en het kalme overzicht van het stelsel *in de praktijk!* Les idées marchent; waar in de ondervinding met het stelsel opgedaan, aanleiding wordt gevonden, door Amsterdam, om het voortdurend uit te breiden, door Leiden, om een toepassing voor de geheele stad in overweging te nemen, schijnt het mij niet twijfelachtig of meerdere steden, inziende dat het onverantwoordelijk is bodem en publieke wateren langer te verontreinigen, zullen volgen, ja zelfs, eer wij een 25 jaren verder zijn, 's Gravenhage en Rotterdam, vrijwillig of gedwongen, zullen ophouden grachten, zeestrand en rivier als geschikt voor berging van fæcaliën te beschouwen. Geen beter middel zeker om dat te bevorderen dan een overzicht van feiten en cijfers als Dr. v. d. Hoeven heeft gegeven. Juist hierom is het te betreuren, dat de schrijver zijn werkje niet in den handel heeft gebracht; ter wille van de goede zaak, door hem toch zeker niet alleen ten behoeve van Utrecht zoo warm verdedigd, moge hij alsnog besluiten het „niet in den handel" van het titelblad te verwijderen.

Leiden, 10 Juli 1890. D. E. C. K.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

Onder het opschrift *Bouwkunst zonder lijsten* geeft de architekt Henry Travis in „The architekt" een nieuwigheid die onze aandacht mag trekken, evenzeer als zij — altijd volgens den schrijver — groote belangstelling opwekte bij mannen als de Quincy, Hittorff, Penrose, Fergusson en anderen. Een bij het opstel gevoegde plaat, die echter jammer genoeg niet gekleurd is, geeft ons een denkbeeld van een gevel welks bekleeding uit mozaiek bestaat van verschillende materialen, onvergankelijk wat de stof en de kleuren betreffen, en waarbij geen of slechts hoogst enkele lijsten worden gebruikt, — een gevel alzoo, die zijn kleuren ook voor latere geslachten ongeschonden zal moeten behouden, niettegenstaande de verwoestende Londonsche mist en rook. Die vunzige damp vernietigt zelfs al spoedig het sobere kleurenspel, dat de architekt tracht te verkrijgen door het gebruik van bak- en bergsteen, en doet een enkele tegelversiering, wier kleuren pasten bij de nog fonkelnieuwe steenen, binnen korten tijd een schril effekt maken op den tonig geworden gevel.

Indien het alzoo bewezen kan worden, dat de fraaiste der door de machtige natuurkrachten gevormde materialen, die de Romeinen reeds uit Europa, Azië en Afrika haalden, in Engeland zelve overvloedig gevonden worden, en wanneer daarna een bouwkunstige behandeling kan bedacht worden, die de natuurlijke en karakterestieke schoonheid dier materialen op de beste en onkostbaarste wijze ten toon zal spreiden, dan — zoo meent de schrijver — zal het Engelsche publiek, dat zich zoo zeer onderscheidt door warme belangstelling in kunst, en schatten daarvoor over heeft, deze nieuwe bouwwijze met blijdschap begroeten.

Het nieuwe denkbeeld moet echter niet al te origineel worden genoemd; de polychrome behandeling van het gegeven voorbeeld is een navolging van de versiering der tempeltorens uit de vallei van den Euphraat. Verschillende verdiepingen zijn in mozaiek versierd met kleuren, die eigen zijn aan onvergankelijke materialen als graniet, syeniet, porphier, enz. De hooge sokkel is getooid in zwart en grijs, daarna komen rood en groen, dan geel en blauw, en ter bekroning grijs en wit. Een dergelijke opvolging van elkaar contrasteerende kleuren vindt men aan menig Oostersch monument.

De nieuwigheid is niet onaardig bedacht, maar of zij spoedig ingang zal vinden is eene vraag, die mijns inziens niet volmondig bevestigend kan beantwoord worden. Ik houd het er voor, n'en déplaise aan de

bovengenoemde meer bekende heeren en zonder het eens te zijn met het devies „toon is hoofdzaak" van de tegenwoordige nieuwere schildersrichting, dat men spoedig zal inzien, hoe een te kleurige gevel minder in het milieu van mist en rook past, dan een tonige.

Dit onderwerp roept de pogingen in mijn herinnering terug, die allerwege zijn aangewend om het zoogenaamde *rookvraagstuk* op te lossen. Het laatste nieuws daaromtrent bevat het weekblad der Oostenrijksche Ingenieurs en Architekten-Vereeniging, waaraan het volgende wordt ontleend:

Te Weenen werd in 1889 een Comité benoemd, om een onderzoek in te stellen naar de middelen tot vermindering van de nadeelen die rook en roet aankleven. Op 12 April j.l. kwam het Comité tot een besluit, en was eenparig van gevoelen, dat voor Weenen althans, en dit zal wel voor meerdere steden insgelijks zoo zijn, het kwaad meer zijn oorsprong vindt in de talrijke vuurhaarden van de inwoners, dan in de enkele schoorsteenen van fabrieken, hoewel deze laatsten zeer groote hoeveelheden plaatselijk en daarom meer zichtbaar doen ontsnappen. Men moet daarbij in aanmerking nemen, dat in Weenen voor 't grootste gedeelte steenkolen en hout gebruikt worden, beiden materialen, die bij een zeer onvolkomen verbranding, zooals gewoonlijk in kachels en fornuizen plaats heeft, veel rook, hoewel in verdunden toestand, verspreiden. Zoowel in Londen als in Parijs bestaan sedert 1854 wettelijke bepalingen tegen het kwaad, en het aantal inrichtingen die voor het verbranden van rook worden gebruikt en uitgevonden, is legio, zonder dat er echter een algemeen in gebruik is. De roetplaag in Londen is dan ook nog even groot als vroeger, getuige de in 1885 plaats gehad hebbende onderzoeking der lucht, die behalve roet, ook zure dampen en andere schadelijke gassen aanwijst. Dergelijke onderzoekingen van fabrieks-inspecteurs in Duitschland toonen het zelfde aan voor steden als Dresden, Bazel, Gera, enz. waar wettelijke voorschriften weinig of niets hebben gebaat. In de ongeveer 100.000 huishoudelijke stookplaatsen van Dresden worden zeker evenveel steenkolen verbruikt als onder de daar aanwezige 410 stoomketels. Bij de inrichting van deze laatsten wordt er vooral op gelet, dat de roosters der vuurhaarden goed en doelmatig, en de grootte van den ketel in overeenstemming zij met de hoeveelheid stoom, die men daarin verlangt te maken, zaken waarop door de bouwinspecteurs van verschillende Duitsche steden wordt aangedrongen. Ten bewijze van het feit, dat het kwaad meer door bakkerijen en stookplaatsen van woningen wordt veroorzaakt dan door fabrieksschoorsteenen, wordt uit Gera de ondervinding gemeld, dat de rook- en roetplagerij daar juist des Zondags het ergste is, wanneer de fabrieken stil staan en daarentegen de inwoners hunne stookplaatsen dubbel oppoken.

Alle verordeningen, door het Comité geraadpleegd, stemmen daarin overeen, dat het zoogenoemde rooken van den schoorsteen niet het delict is, maar dit laatste eerst ontstaat door het regelmatig ontwijken van zoodanigen rook die roet in zichtbare hoeveelheid bevat; waar dit roet bij uitzondering en bij tusschenpoozen niet te vermijden is, mag het uitlaten van rook niet langer en meerder plaats hebben, dan bij zorgvuldige stoking van een volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap doelmatig ingerichten vuurhaard en gebruik van middelmatig goede brandstoffen, onvoorwaardelijk niet verhinderd kan worden.

Nu, deze definitie is water-en-melkachtig, en doet duidelijk zien, dat de wetgevers het niet eens zijn over het tijdstip, waarop het delict aanvangt strafbaar te worden. Het Comité erkende dan ook, dat deze onbestemdheid tot groote onaangenaamheden aanleiding kan geven.

Uit zorgvuldig genomen proeven is gebleken, dat de in den vorm van roet ontwijkende koolstof zelfs bij zeer slechte vuurhaarden niet meer dan 3 pCt. van het gewicht der brandstof bedraagt. Vermijding van rookvorming geeft dus geen noemenswaardige besparing van kolen, die echter door andere middelen tegelijk met rookverbranding kan verkregen worden. De heeren van het vak verzekeren, dat de rook niet hoofdzakelijk bij de verbranding ontstaat, maar eerst bij de aanraking der chemisch-werkzame vlam met de wanden, die haar vrije ontwikkeling dus in den weg staan, en in de tweede plaats door afkoeling beneden een temperatuur die voor verbranding noodig is. Het zou alzoo voor rooklooze verbranding noodig zijn, ten eerste een hooge temperatuur in de verbrandingsruimte met genoegzame toevoer van warme lucht te onderhouden, en ten tweede alle aanwezigheid te vermijden van wanden, die de vrije ontwikkeling van de vlam verhinderen. Helaas, wij kunnen tot nog toe het schoone voorbeeld der zon niet navolgen, en alles door straling verwarmen; wij moeten tot nu toe veel met vlammen in aanraking brengen, en daarbij ontstaat roet.

Het comité is tot de volgende conclusiën gekomen:

1°. de vuurhaarden van industriëelen zijn slechts voor een gering gedeelte schuldig aan rook- en roetvorming;

2°. de tegenwoordige stand der wetenschap doet geen volstrekte vermijding van het ongerief verwachten;

3°. er zijn vele technische bewerkingen, die onuitvoerbaar zijn zonder de vorming, of minstens de bevordering van het ontstaan van rook en roet.

Deze uitspraak vinden wij terug in het slotwoord van Fr. Siemens over de bekende Smoke abatement exhibition, waar hij zegt: de volkomen afwezigheid van rook bij behoorlijke benuttiging van de brandstof en besparing van arbeid is slechts te bereiken door de toepassing van het gas als brandstof, met centrale gas-ontwikkeling.

Het comité belooft nog kennis te zullen nemen van de onderzoekingen die plaats hebben door de Duitsche en Saksische ingenieurs- en architekten Vereenigingen, en mochten deze een middel aanprijzen, dan zal dit door proefnemingen onderzocht worden. Reeds nu echter wijst het comité er op, dat uit al de tot heden verkregen inlichtingen het groote gewicht blijkt van een evenredig verwarmingsoppervlak met betrekking tot de stoomverwarming. Te sterke vuren, hoe goed overigens bediend, doen warmte nutteloos verloren gaan, hetgeen gepaard gaat met vorming van rook en roet. In vele steden komen de buren op tegen den aanleg van groote stoomwerktuigen, al voldoen die aan de wettelijke bepalingen, wat zeer dikwijls aanleiding geeft om, ook gestemd door het vooruitzicht op geringere kosten van aanleg, kleine ketels te gebruiken voor doeleinden die juist groote vereischen. In Weenen komen de ontwerpen voor nieuwen aanleg van stoomwerktuigen voor eene Commissie van vakmannen die de verhoudingen bovengenoemd onderzoeken, en de belanghebbenden vervolgens met raad bijstaan.

Het Comité heeft welgedaan al vast hierop te wijzen, en voorts af te wachten of nieuw licht zal worden ontstoken in deze netelige zaak, die vrij eenvoudig werd geacht toen zij het eerst — ook hier te lande — werd te berde gebracht. Men dacht toen al ver te komen met wat populair geschrijf, maar het blijkt uit hetgeen door de Mij. t. bev. d. Bouwkunst reeds werd gepubliceerd, en ook nu weer uit het bovenstaande, dat de kwestie niet zoo gemakkelijk was, en de schoorsteen dus nog rustig voort rookt.

Het middel van een jonge dame, die jaren geleden te Parijs haar toelatings-examen voor de Ecole des Beaux-arts aflegde, komt mij onwillekeurig in de gedachte. Men vroeg haar toen: welke maatregelen kan men nemen om te verhinderen dat een schoorsteen rook uitlaat? Zij antwoordde gedecideerd: niet stoken.

Zou zij een voorgevoel van het stoken van gas of van electrische haarden gehad hebben?

Een andere kwestie, die ook nog niet is opgelost, en een zeer eigenaardige wending heeft genomen, is die van het nationale *gedenkteeken voor Keizer Wilhelm I* te Berlijn. Ik heb daarover al zooveel medegedeeld, dat het laatste besluit van den Rijksdag, zooals de D. Bauzeitung het vermeldt, er nog wel bij kan. Onmiddellijk vóór de sluiting heeft dat hooge college een besluit genomen, in den zin zooals het door genoemd blad werd voorspeld. Niet gewenschte uitlatingen in openbare zitting vermijdende, werd het te behandelen voorstel aan eene commissie tot onderzoek voorgelegd, die reeds den volgenden dag met 13 tegen 1 stem, geheel anders dan de regeering meende te mogen te verwachten, aan den Rijksdag voorstelde te besluiten: de beslissing, 1°. van de plaats voor het op te richten gedenkteeken, 2°. over den vorm van het standbeeld, 3°. over den aard van een beperkten wedstrijd voor een ontwerp voor het gedenkteeken, die door den Rijks-Kanselier zal worden uitgeschreven, — geheel en alleen aan den tegenwoordigen Keizer over te laten.

De Rijksdag heeft dat voorstel den 2en Juli zonder eenige beschouwing daarover aangenomen, eene oplossing die nog de waardigste is, die aan de inmiddels ingewikkelde kwestie kon worden gegeven, met het oog op de houding die door den Keizer in het laatst was aangenomen. Men kon niet anders dan óf hem toegeven, óf zich tegen zijne zienswijze verzetten. Van 't laatste kon bezwaarlijk sprake zijn, daar het hier geen zaak gold om zijn krachten tegen den Vorst te beproeven. Uitstel eener beslissing tot na de geheele vrijlegging van de „Schlossfreiheit" zou wellicht den Keizer gekrenkt hebben, zonder bepaalde zekerheid van de zaak iets verder te brengen. Toegeven bleek de eenigst overblijvende vorm te zijn; en deze vorm die de Rijksdag koos, toont met ontwijfelbare duidelijkheid aan, dat het besluit geenszins de uitdrukking is van de innerlijke overtuiging van dat lichaam, maar het slechts wil zien beschouwd als een courtoisie. 1).

Vele zaken worden in het einde dezer eeuw nogal grootsch opgevat, getuige vooral het laatstgenoemd gedenkteeken, waarnaast een stortvloed van Wilhelm-monumenten door den vaderlandschen geest over Duitschland wordt uitgespreid. Een ander voorbeeld is een *reuzenmonument*, dat eenige Russische patriotten zich voorstellen op te richten als een herinnering aan de redding van het Keizerlijke echtpaar bij het spoorwegongeluk te Borki, op 17 October 1888. Het eigenlijke gedenkteeken zal den vorm hebben van een kolossale kerkklok, als bekroning van een toren met koepels in byzantijnschen stijl. Het geheel zal meer dan 200 M. hoog worden, en het gebouw zal uit vier verdiepingen bestaan. De onderste wordt tot museum ingericht, de daarop volgende zal den vorm van een klokkentoren verkrijgen, waarin een beroemde klok, Iwan Meliki genaamd, zal gehangen worden, de dan volgende zal als tempel worden ingericht, en de hoogste verdieping vormt de toren met koepels enz. Dit zeker eigenaardige gedenkteeken stelt men zich voor te bouwen vóór het Kreml, en wordt begroot op 5 millioen roebels. Velen zullen wel benieuwd zijn hoe het met deze kleingheid zal afloopen.

ELJEN!

1) Tot goed begrip hiervan zou men het vorige maandelijksche overzicht kunnen herlezen.

BERICHTEN.

Aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid (gevestigd in het Rijks-Museum te Amsterdam) is met goed gevolg afgelegd: het *eindexamen* in de decoratieve schilderkunst, door den heer A. van Busschbach, van Amsterdam; het *overgangs-examen* naar het *derde* studiejaar (in decoratieve schilderkunst) door: P. Janssen, van Steenwijkerwold; J. W. Le Nobel, van Middelburg; het *overgangs-examen* naar het *tweede* studiejaar, (in decoratieve schilderkunst) door: Mej. C. E. Gruntke, van Amsterdam; de hh. H. Ellens, van Groningen; J. L. Heeroma, van Steenwijkerwold; J. ten Kate, van Britswerd; D. Konter, van Leeuwarden; D. W. Meeles, van Deventer; (in decoratieve beeldhouwkunst) door: E. F. Edema van der Tuuk, van Watergang. En het *toelatings-examen tot de school* door: F. Engel, van Koog aan de Zaan; J. H. Jurres, van Leeuwarden; G. W. Knap, van Amsterdam.

De heer Th. Sanders, civiel- en bouwkundig ingenieur, vertrekt binnen weinige dagen naar Catania, op Sicilië.

Aan den heer Sanders is namelijk opgedragen den aanleg te controleeren van den spoorweg naar den top der Etna.

De aula der universiteit te Amsterdam, die door de vrijgevigheid van den heer Rudolf Lehman kan worden gesticht, heeft op nieuw een bewijs van sympathie van den schenker ontvangen. Hij heeft andermaal een aanzienlijk bedrag ter beschikking gesteld, opdat na de voltooiing der aula, de muren met fresco-schilderingen kunnen worden versierd.

Dientengevolge zal de opening der zaal niet in dit najaar, maar later plaats hebben.

Het volgende adres is verzonden van den Gemeentenraad van Amsterdam:

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen H. J. Wigman, architekt te dezer stede, dat hij, den Gemeentenraad hulde brengende voor den zedelijken steun aan de Commissie, die het loffelijk initiatief nam en — na zooveel moeite — de middelen vond om Amsterdam zijn Stadsschouwburg op het *Leidscheplein* te hergeven nochtans van oordeel is, dat de gerechtvaardigde handhaving van het Leidscheplein nog niet verplicht tot herbouw op de oude plek.

Er is gunstiger, dan waar de Schouwburg:

1°. door den onvermijdelijken voorsprong het uitzicht op het fraaie Vondelkwartier en den rechten toegangsweg tot de Leidschestraat breekt;

2°. tot achtergrond heeft een reeks onoogelijke gebouwen, waartegen ook de nieuwe zoo dicht mogelijk zal moeten worden gedrongen;

3°. aan brandgevaar blootstaat of blootstelt, bij zoo enge buurschap met de suikerfabriek der heeren Spakler & Tetterode en de opgedrongen nauwbehuisde omgeving.

Die gunstiger plaats is, naar adressants overtuiging, aan de overzijde gelegen.

De Lijnbaansgracht, een misstand in dit fraaie stadsdeel, mag en kan voorzeker aan het oog worden onttrokken, zonder nadeel voor rioleering en waterververschinng en zonder eenig beletsel voor den *gedeeltelijk* daar te bouwen Stadsschouwburg.

Adressant veroorlooft zich 's Raads aandacht te vestigen op zijn hierbijgaand plan [*]), volgens welk z. i. het Leidscheplein een symmetrisch en aesthetisch aanzien zal verkrijgen passende bij de behagelijke omgeving van Weteringschans en Vondelkwartier, en zonder te worden bekrompen tot een z. g. verlengde van de Leidschestraat. Het biedt, indien men zelfs tot den bouw van een *grooten* schouwburg wil overgaan, ruime verkeerswegen aan *alle* zijden, en verzekert dus de veiligheid van de omgeving en van het schouwburgbezoekend publiek.

Het plan maakt onoogelijk en waardeloos terrein, als dit deel van de Lijnbaangracht, ten nutte en biedt allerkostbaarst terrein in de plaats.

Adressant acht daartoe noodig, dat de magazijnen Hirsch & Co. en het Hôtel en Café Hollandais verdwijnen. Van die zijde heeft hij geen tegenkanting te vreezen. Hij meent te weten, dat bedoelde eigenaren, zonder overdreven eischen, zijn plan willen helpen tot stand komen.

Vervolgens zouden de daarachter gelegen gemeenteschool, alsmede de voorgebouwen van de cellulaire gevangenis moeten verdwijnen.

Ten aanzien dier voorgebouwtjes is trouwens toch reeds een overeenkomst in dien zin getroffen tusschen deze gemeente en den Staat.

De Lijnbaansgracht zou worden gedempt en overkluisd tot voorbij de Leidsche Kruistraat, zijnde een lengte van pl. m. 125 M., waardoor deze straat in rechtstreeksche verbinding komt met de Weteringschans, hetgeen zeker gewenscht wordt door de bewoners van dit stadsgedeelte.

Verder wordt na de wegruiming van den ouden schouwburg de rooilijn terruggebracht in de richting van het American Hôtel, zoodat het Leidscheplein over de geheele lengte eene breedte verkrijgt van 60 M. (zooals thans reeds vóór genoemd hôtel), terwijl de Weteringschans ter breedte van 19 M. kan worden doorgetrokken over het midden van het gesloopte Hôtel Hollandais en een gedeelte van de magazijnen-Hirsch, scholen enz., in verbinding met de Marnixtiaat. Op het overige gedeelte van de terreinen-Hirsch, scholen en gedempte Lijnbaangracht komt dus, met den voorgevel aan het Leidscheplein, de nieuw te bouwen Stadsschouwburg, zoo men wil over een oppervlakte van pl. m. 46 bij 70 M. = 3200 M., terwijl dan nog een straat van 12 à 13 M. overblijft aan de zijde van de Korte Leischedwarstraat.

Zoodoende verkrijgt men een terrein voor een schouwburg rondom vrijstaand en zeker van voldoende afmeting voor een schouwburg, Amsterdam waardig. Het overige terrein zou, na aftrek der nog op het plan ontworpen straten, tegenover de gevangenis, kunnen worden bestemd voor de gemeentescholen en zoo noodig, gedeeltelijk in overleg met den Staat, voor kantongerecht, zijnde nog een terrein van ruim 1200 M.

Verder wordt het Leidscheplein, nadat de genoemde rooilijn is teruggebracht, ingedeeld zooals op het plan is aangegeven, met een straat van 15 M. langs het American Hôtel en het overige terrein van den ouden schouwburg voor rijtuigen enz. Daarnaast een wandelweg met zitplaatsen, ter breedte van 20 M., met boomenrij en langs den nieuwen schouwburg een straat van 25 M. breed, voor tramlijnen en het groote verkeer; waardoor dit gedeelte, misschien weldra een van de hoofdtoegangen der stad, voorzeker een fraai ruim aanzien zal verkrijgen.

Vóór alles is van Uwen Raad de medewerking noodig, om de gemeentescholen te verplaatsen. Hiertegen zal echter, naar adressant vertrouwt, wel geen bezwaar bestaan, daar, volgens het plan, de terreinen voor de nieuw te bouwen scholen aanwezig zijn. Ook is het geen groot geldelijk offer dat gevergd wordt, als men in aanmerking neemt:

1°. wat het beteekent een stadskwartier te verbeteren, waarop dit gedeelte recht heeft;

2°. dat op een deels waardeloos terrein een Stadsschouwburg kan gebouwd worden, voldoende aan alle eischen en Amsterdam ten volle waardig;

3°. dat de overige terreinen, hierin nog niet genoemd, doch op het plan gearceerd zonder benaming, bestemd zij voor bouwterreinen van hooge waarde, na aftrek van straten en de reeds voornoemde bestemming, groot pl. m. 2900 M., waaruit dan wel grootendeels de kosten zullen worden gedekt.

[*]) Reeds in de plaatselijke bladen is vroeger dit plan opgenomen.

Zoo zou de raming van kosten voor uitvoering ongeveer zijn:

Aankoop van de magazijnen Hirsch & Co. en van Hôtel Hollandais		*f* 400,000
Bouw van nieuwe scholen		„ 80,000
Demping en overkluizing Lijnbaangracht		„ 30,000
Totaal		*f* 510,000
Hier tegenover verkoop van bouwterrein, groot pl. m. 2900 M., ad *f* 150 per M²., (voorzeker geen te hooge prijs op dit punt)	*f* 435,000	
Voor te sloopen perceelen, scholen, schouwburg enz.	„ 20,000	
		f 455,000
Het geldelijk nadeel zou dus ongeveer zijn		*f* 55,000

Rekent men ook, dat het terrein voor den nieuwen schouwburg ruim 600 M². meer oppervlakte bezit (behalve de betere ligging), welke ruimte zeker niet te verwerpen is om meer zitplaatsen te krijgen, dan kan daarvoor veilig, tegen *f* 100 per M². *f* 60,000 op rekening van den nieuwen schouwburg worden gebracht.

In de overtuiging dat zijn plan een einde maakt aan den misstand van de Lijnbaangracht aan deze zijde; een symmetrisch en harmonisch aanzien geeft aan het Leidscheplein; de Stadsschouwburg daar ter plaatse door niets belemmerd en in alle opzichten veilig kan worden gebouwd en eindelijk de kosten de uitvoering niet in den weg behoeven te staan, beveelt adressant zijn plan in 's Raads bijval en steun met vertrouwen aan.

't Welk doende enz.

Amsterdam 16 Juli 1890. H. J. WIGMAN,
Architect.

Den 18den dezer werden te Leiden in de Buiten-Societeit »Amicitia", de medailles en diploma's uitgereikt, behaald in de wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen te Leiden en omliggende Gemeenten.

In April j. l. werd de tentoonstelling der werkstukken gehouden.

In het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal van 23 Juli a. s. tot 6 Augustus eene tentoonstelling worden gehouden van het werk, door de leerlingen der Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand vervaardigd gedurende den cureus 1889—80.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Gemeenteraad van Nieuwer-Amstel heeft besloten, op voorstel van B. en W. en advies der Commissie van fabricage, te benoemen tot tijdelijk Hoofd van de Gemeentewerken, den heer W. J. de Groot, achtereenvolgens opzichter-teekenaar, chef de bureau en waarnemend Hoofd van Buitengewone werken bij den technischen dienst dezer Gemeente.

De Algemeene Exploitatie- en Bouwmaatschappij te Pretoria, Z.-A. R., vraagt een gediplomeerd architekt en een administrateur-boekhouder, tegen goed salaris en aandeel in de winst.

Verlangt wordt voor beiden, dat zij kunnen correspondeeren in het Hollandsch en het Engelsch; aanbeveling verdient de kennis van de Fransche en Duitsche talen.

Sollicitanten moeten door flinke bijdragen zich interesseeren in de Maatschappij, ook als waarborg voor de behartiging harer belangen. Zij moeten opgaaf doen van het gewenschte salaris en het bedrag der gevraagde deelneming, onder letters Z. A., bij Blikman en Sartorius, Rokin 17, Amsterdam.

De heer N. L. Beeversen, bouw- en werktuigkundige bij den aanleg van Staatsspoorwegen te Groningen, heeft eervol ontslag uit die bdtrekking verzocht.

Tot directeur der ambachtsschool te Utrecht is benoemd de heer L. van Essen, thans leeraar te Arnhem.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

'S GRAVENHAGE, 9 Juli 1890. — *a.* Het verbouwen van het woonhuis, Koninginnegracht N°. 53 aldaar, onder beheer van den architekt H. Westra Jr. Hoogste inschrijver: H. van Bergen Henegouwen, *f* 10.495. Laagste inschrijvers: A. Nater & B. de Baan, *f* 9.685. Gegund. Beiden aldaar.

b. Het vergrooten van de villa »Hendrika" in het Van Stolkpark te Scheveningen. Hoogste inschrijver: H. E. de Baan, aldaar *f* 2.718 Laagste inschrijver: M. Th. Wijnekus, te 'sGravenhage *f* 2.424. Gegund.

'S GRAVENHAGE, 18 Juli. — Het bouwen van een villa bestemd tot inrichting voor ooglijders, onder beheer van den architekt J. J. van Nieukerken; 13 inschrijvers, laagste inschrijver P. Baak te Scheveningen, *f* 30.711.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

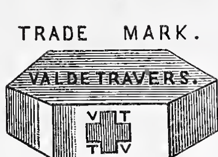
6697 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6698

Architect en Administrateur gevraagd.

De Algemeene Exploitatie- en Bouwmaatschappij te Pretoria (Z.-A. Republiek) vraagt een gediplomeerd Architect en een Administrateur-Boekhouder tegen GOED SALARIS en Winstaandeel.

Beiden moeten in staat zijn in Hollandsch en Engelsch te correspondeeren.

Kennis van Fransch en Duitsch strekt tot aanbeveling.

Beiden moeten in staat zijn zich voor f l i n k e bedragen in de Maatschappij te interesseeren tot waarborg voor de trouwe behartiging van de belangen der Maatschappij.

Reflecteerenden wenden zich met opgave van gewenscht salaris en van het bedrag hunner deelname, onder Lett. Z. A. aan den kantoorboekh. BLIKMAN & SARTORIUS Rokin 17, Amsterdam. 6701

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen.

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6699

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6704

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner Plannen, Teekeningen, enz. Prompte aflevering en billijke conditiën. 6700

WEGNER & MOTTU Rokin 138.

CENTRALE VERWARMING

van Kerken, Scholen, Ziekenhuizen, Schouwburgen, Hotels, Woonhuizen, Villa's, enz, enz.

DROOG-INRICHTINGEN

Technisch Bureau GEVEKE & Co., Amsterdam.

Verschillende getuigschriften van uitgevoerde werken ter inzage.

Plannen en Begrootingen gratis. 6702

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6703

A S P H A L T D A K P A P I E R.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6705

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

Gouden Staats-Medaille

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6706

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf 1880.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6707

6708 **JAN VAN DER POT**

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°. (Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*, 6685

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 6686

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 5den Augustus 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 525.

Maken van eene perronoverkapping met daarmede in verband staande werken op het station VENLO.

Begrooting f 56,200.—.

De besteding geschiedt volgens § 64 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den Juli 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 30sten Juli 1890, ten 12 ure des middags.

UTRECHT, den 12den Juli 1890.

AANBESTEDING. 6687

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Haarlem* zullen op Donderdag 31 Juli e. k., des namiddags te 2 uren, in het openbaar ten Raadhuize aanbesteden;

Het verbouwen van een gedeelte der bewaarderswoning van en het doen van eenige veranderingen in den Doelen, aan de Gasthuisstraat.

De voorwaarden liggen ter lezing ter Gemeente-Secretarie op alle werkdagen, van des voorm. 10 tot des nam. 4 uren, terwijl aldaar, te beginnen met Woensdag 16 Juli a. s., gedrukte exemplaren zijn te bekomen tegen betaling van 50 cents per stuk.

Plaatselijke aanwijzing Vrijdag vóór de besteding, des namiddags te 2 uren, door den Gemeente-Architect, bij wien tevens tusschen den dag der aanwijzing en dien der besteding, des voorm. tusschen 10 en 12 uren, de noodige inlichtingen zijn te verkrijgen aan het Bureau van Gemeentewerken, Koningstraat n°. 2.

De inschrijvingsbiljetten kunnen op alle werkdagen, tusschen 10 uren des voormiddags tot 4 uren 's namiddags in eene daarvoor bestemde bus ter Gemeente-Secretarie worden ingediend.

Zij moeten evenwel zijn ingeleverd vóór 12 uren des middags van den dag der besteding.

Na dien tijd worden geene biljetten meer aangenomen.

HAARLEM, 19 Juli 1890.

E. A. JORDENS, *de Secretaris*, A. A. LAND.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6689
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6690 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

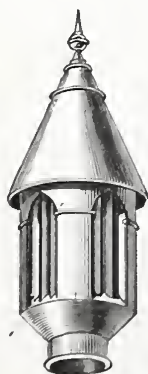
CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6691

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6688

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.

Magazijn: SINGEL 536.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6692

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordigerin Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Sedert de vorige opgaaf zijn als Gewone Leden tot de Maatschappij toegetreden de heeren:

L. Ketjen, directeur der Maats. voor zwavelzuurbereiding, te Amsterdam.
W. G. Eberson, architekt, te Arnhem.
E. F. Ehnle, „ 's Gravenhage.
K. Stoffels, „ „
J. E. Vixseboxse, „ Pretoria.
C. F. Obermeijer, assistent architekt, te Pretoria.
J. H. Rutgers, bouwkundige, „

Als Buitengewone Leden zijn toegetreden de heeren:

H. Reus, te Dordrecht.
H. J. M. Walenkamp, te Weesp.

GEBRUIK VAN GRANIET BIJ BURGERLIJKE BOUWWERKEN.

I. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Amsterdam op de vraag: *In hoeverre is het gebruik van Noordsch of Duitsch graniet, bij burgerlijke bouwwerken te verkiezen boven dat van andere steensoorten?*

Herkomst. Als korte inleiding diene, dat het graniet, tegenwoordig een groote toepassing genietende, wordt onderscheiden in zoogenaamd

a. Noordsch graniet uit Zweden en Noorwegen
b. Duitsch „ „ Silezië en Saksen enz.

Kleur. Daar het Noordsch graniet gewoonlijk rood en grijs, het Saksiesche meestal groen is, en het Sileziesche bijna in alle kleuren voorkomt, is het materiaal reeds daarom boven de meeste andere steensoorten, behalve het marmer, te verkiezen.

Vastheid. Al is het algemeen oordeel, dat het Noordsche graniet harder is dan het Duitsche, toch worden in Silezië soorten aangetroffen die door hunne hardheid de voorkeur verdienen en voornamelijk als straatkeien verre boven het Noordsche graniet te verkiezen zijn.

Volgens eene sinds ongeveer 5 jaren te Amsterdam voor de Gemeente genomen proef over circa 20 M², vertoonen de Sileziesche keien nog geene noemenswaardige afslijtingen door wielen of hoeven, terwijl Noordsche keien in dienzelfden tijd reeds aan de koppen afgerondheid vertoonen.

Ware de hooge vracht van Silezië niet zeer in het nadeel geweest, dan zou men voor verdere leverantiën aan dit materiaal de voorkeur hebben gegeven.

Terwijl verder de meeste steensoorten afbrokkelen en afschilferen, groen worden en verweêren, is het graniet in weêr en wind om zoo te zeggen onvergankelijk. Daarom is het onovertrefbaar voor consoles, neuten, zuilen en alle andere draagsteenen.

Volgens proeven, in 1883 door Prof. Böhmer te Berlijn genomen, is het weêrstandsvermogen tegen verbrijzeling, bij:

Graniet	1200	Kilo per c.M².
Enkele marmersoorten. .	1200	„ „ „
Escausijnsche steen . . .	640	„ „ „
Bentheimer	120	„ „ „

Tegenover de bewezen deugdzaamheid staat echter de

groote moeielijkheid in de bewerking, voornamelijk lastig daar men hier te lande, behalve voor enkele dookgaten, moeielijk gelegenheid vindt wijzigingen in de gereed afgezonden blokken te maken, door de niet voldoende harding der stalen bijtels en ongeoefendheid der steenhouwers.

P r ij s. Als natuurlijk gevolg sluit zich van zelf aan, de hoogere prijs van graniet al naarmate de bewerking meer gedetailleerd wordt.

De loopende prijs van graniet voor geheel ruw behakt. vierkant, grof werk is per M^3 c.a. *f* 75,— à *f* 100.—

Voor palen, kolommen en lijstwerk, ongepolijst doch gestokt (geprikt), wordt de prijs, c.a. *f* 200,— dus hooger dan dien van Escausijnschen steen, die circa *f* 120 is.

Nog onvoordeeliger wordt dan de graniet, dewijl hierbij altijd op blokken, niet op plaatjes gerekend wordt.

Gepolijst rond werk voor zuilen kost ca. *f* 1000,—
„ ☐ werk „ „ „ 1500,—

C o n c l u s i e. Gevolgelijk kan worden aangenomen, dat graniet voor sluisbouw, stoepen, trottoirs, enz., alle zware bouwwerken zonder orneering of lijsten, alwaar de prijs met blauwe steen blijft concurreeren, bepaald is te verkiezen.

Een groot voordeel is daarbij, dat het hier langen tijd ruw geprikt blijft, zoodat gladheid voorkomen wordt.

Voor buitenwerk van monumentale gebouwen is het, al zij de prijs ook hooger om zijne onvergankelijkheid, de voorkeur waardig.

Voor particulieren bouw, wanneer de architekt eens bij uitzondering over een ruime beurs kan beschikken, zal hij het van zelf aanwenden om zijn naam te vereeuwigen, daar toch het prachtige materiaal al zijne illusiën in schittering en kleurenpracht blijft bevredigen.

Amsterdam. P. F. Laarman, *Rapporteur.*
J. Rinse Jr.

II. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage.

Het bedoelde graniet, meer bekend onder den naam van Zweedsch- en Siléziesch graniet, heeft al die goede eigenschappen, welke van deugdzaam materiaal kunnen worden verlangd, en is daarom — wanneer de hoogere prijs geen beletsel kan zijn — in vele gevallen te verkiezen boven andere steensoorten.

Het is zeer kristalhoudend, en bezit eene grootere mate van hardheid en draagvermogen, dan alle andere steensoorten.

De fraaie en frische kleuren, die in groote verscheidenheid en alle nuances in deze granietsoorten voorkomen, zijn van dien aard, dat geene andere steensoort daarmede kan wedijveren.

Voor buitenwerken als monumenten, piedestallen, kolommen en pilasters van winkelpuien enz. is het zeer aan te bevelen, daar het weder er hoegenaamd geen invloed op heeft en het beter den tand des tijds kan wêerstaan dan elke andere steensoort, eene eigenschap die het in ons afwisselend klimaat voor buitenwerk zeer zeker in de eerste plaats aanbevelenswaardig doet zijn, iets wat niet kan worden gezegd van andere marmer- en granietsoorten.

Dat de bewerking van dit graniet tot heden nog niet bij ons te lande plaats vond is wel een bezwaar; daardoor toch hangt men dikwerf te veel af van den eigenaar der groeven, vooral als eene spoedige levering moet plaats hebben.

Tot die bewerking schijnt nog geen Nederlandsch steenhouwer kans te hebben gezien; zijne gereedschappen die hij gebruikt voor de bewerking van de gewone granietsoorten zijn daartegen niet bestand, en men is dus tot heden wel gedwongen de geheele bewerking tot in de kleinste bijzonderheid in het buitenland te doen verrichten, waarin alleen de zeer gewenschte verandering zoude te brengen zijn, door onze werklieden in de gelegenheid te stellen zich in het noorden aan dien arbeid te gewennen, terwijl tevens het gebruik van beitels uit harder staal vervaardigd dan hier gebruikelijk is, noodzakelijk zoude zijn.

Door de moeielijke en kostbare bewerking van het Noordsch graniet wordt dit meest in belangrijke afmetingen bewerkt en geleverd, zoodat het zagen tot platen van geringe dikte nog nimmer geschiedde en het bewerken met kleine profileeringen en ornementatien slechts zelden voorkwam.

De prijs van dit graniet (gepolijst) voor gewoon werk, als kolommen, bazementen en dergelijke, zonder profileeringen en ornamentatiën, varieert van *f* 400 tot *f* 500 per M^3.

Wij zijn echter van meening, dat indien graniet in ruwe blokken hier te lande werd ingevoerd en onze werklieden in staat waren de bewerking er van uit te voeren, dit van belangrijken invloed zoude zijn op den prijs, waardoor dan allicht meer gebruik zoude worden gemaakt van deze, tot heden onovertroffen steensoort, zoowel wat kwaliteit als fraaie kleuren betreft.

De Afdeeling besluit dit antwoord met den wensch, dat de steenhouwers in ons vaderland hunne jeugdige gezellen naar het buitenland zullen zenden om de bewerking van dit graniet te leeren, teneinde men in vervolg van tijd bij het gebruik van dit materiaal minder afhankelijk zij.

III. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Rotterdam.

Het gebruik van Noordsch of Duitsch graniet is bij burgerlijke bouwwerken te verkiezen boven dat van andere steensoorten:

1°. Wanneer het moet dienen tot draagpunt voor groote wichten of lasten;

2°. Wanneer het gebruikt wordt in openbare of andere gebouwen, waarin druk personenverkeer plaats heeft, voor treden of daarmede overeenkomende constructiedeelen.

3°. Wanneer het als versieringsmotief moet dienst doen. In dat geval zal het echter zoowel voor binnenals voor buitenwerk gepolijst moeten worden.

4° Wanneer het gebruikt wordt als voetstuk onder zware vaste machines, daar het in dat geval niet, zooals hardsteen somwijlen, springt.

5°. Wanneer het, meer in algemeenen zin genomen, wordt gebruikt ter vervanging van hardsteen, zandsteen,

marmer, voor buitenwerk, aangezien het bestand is tegen alle wêersgesteldheid.

6°. Wanneer met den bouw, waaraan het gebruikt moet worden, voldoende tijd is, of die steensoort zeer vroegtijdig kan besteld worden, aangezien bewerking en transport, gewoonlijk *zeer* langdurig zijn.

7°. Wanneer de kosten niet voorop gesteld worden. Zooals reeds gezegd is zijn èn bewerking èn transport zeer langdurig. De steen zelve is kostbaar, de kosten zijn dus over het algemeen zeer hoog.

8°. Wanneer het gepolijst gebruikt wordt, aangezien *goed* gepolijste graniet voortdurend den eenmaal aangenomen glans blijft behouden.

Er zijn echter ook wel eenige bezwaren *tegen* het gebruik dezer steensoort.

1°. Zijn de werklieden in ons land niet van gereedschappen voorzien die geschikt zijn om graniet te bewerken en zijn de smeden niet genoeg in staat om die gereedschappen, wanneer ze bot geworden zijn, weder in orde te brengen.

2°. Moet het steeds gepolijst worden gebruikt, daar de grauwe kleur, die het ongepolijst heeft, ons niet fijn en behaaglijk genoeg voorkomt om het te gebruiken ter vervanging van hardsteen of zandsteen in gevels, en gepolijst werk niet overal kan worden toegepast.

Rotterdam.

J. VERHEUL DZN.
P. J. SPOON.
A. W. MEIJNEKEN, *Rapporteur.*

MACHINAAL TIMMERWERK.

Antwoord, ingezonden door de afdeeling Leeuwarden op de vraag:

a. *Verdient de toepassing van machinaal timmerwerk aanbeveling?*

b. *Verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden?*

c. *Zijn de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk gegrond?*

In aanmerking nemende, dat de commissie hare beschouwingen betreffende het bij sub *a* gestelde, meent te moeten beperken tot het technische en financieele gedeelte, gaat zij na wat het werk sedert de toepassing van de machinale bewerking van het hout, voor verschillende doeleinden met gebruik van onderscheidene houtsoorten is geleverd, en hoewel daaraan in den beginnen nog veel was af te keuren, meent zij dat door verbeterde machines die bewerking tot een trap van volkomenheid is opgevoerd, en zij thans voor belangrijke bouwwerken en gebouwen, die spoedig gereed moeten zijn, zelfs aanbeveling verdient.

Door het gebruik maken van machinaal timmerwerk is men alzoo in staat gesteld, spoediger een gebouw gereed te hebben, dan wanneer alles door handenarbeid moet geschieden en kan men dus eerder tot exploitatie overgaan; terwijl de mindere prijs, hierbij nog in aanmerking genomen, zeker mede eene reden is waarom het ook uit een financiëel oogpunt moet worden aanbevolen.

Het sub *b* gestelde staat met het behandelde in 't nauwste verband, want hoewel om genoemde redenen de toepassing van machinaal timmerwerk aanbeveling verdient en terwijl door de machine veel pasklaar kan geleverd worden, blijft er behalve voor het stellen en aftimmeren ook daarvan, nog veel voor den timmerman over.

Waar hem nu de gelegenheid grootendeels ontnomen wordt om zich in het gereed maken van werkstukken te bekwamen, zoo zal hij daarin niet die vaardigheid verkrijgen welke van hem geeischt kan worden.

Het valt dus niet te ontkennen, dat de toepassing van het machinaal timmerwerk zijn schaduwzijde heeft voor de vorming van bekwame timmerlieden.

Bij de bespreking van vraag sub *a*, omtrent de toepassing van machinaal bereid hout voor verschillende doeleinden, vindt de commissie een inleiding het sub *c* gestelde te beantwoorden.

Bezigt men machinaal timmerwerk van vuren en greenen hout dat beschilderd moet worden, dan staat men in den regel voor klachten van den schilder, die veeltijds gegrond zijn; hij. kan n.l. na beschildering zijn werk niet zuiver vlak houden.

Wat toch is het geval?

Tijdens de machinale bewerking van het hout wordt er te veel druk uitgeoefend en worden de losse deelen te veel geforceerd.

Wanneer nu die deelen met een vloeistof gevoed worden, „hier is het de olie van de verfstof", dan werken deze op. Na het verwen ontdekt men verhevenheden die zich na herhaald verwen op nieuw weder voordoen, en kan de schilder zelfs met groote moeite zijn werk niet vlak opleveren.

Ook bij het met handenarbeid verrichte timmerwerk is de nawerking der losse houtdeelen waar te nemen; doch in zoo geringe mate, dat dit het afverwen niet hindert.

Het meest heeft men dit nawerken te vreezen bij het machinaal bereide vurenhout, dat uit verschillende havens wordt ingevoerd, wijl dat hout in den regel niet voldoende gewaterd is en van boomen gezaagd, die te jong geveld zijn, waaraan de mindere vastheid in hoofdzaak is toe te schrijven.

De leden der Commissie:
(get.) K. L. FABER Jz., *rapporteur.*
H. J. DE GROOT.

Aldus vastgesteld in de vergadering van de Afdeeling Leeuwarden der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, van dd. 21 Februari 1890.

HET WERK VAN TWEE AMSTERDAMSCHE SCHOLEN.

De vacantie op de scholen is ingetreden; zooals jaarlijks vernemen wij bij prijsuitdeelingen of uit de dagbladen aan welke leerlingen onderscheidingen zijn toegekend, en het in den afgeloopen cursus vervaardigde werk wordt ter bezichtiging gesteld.

Met genoegen brachten wij dan ook een bezoek aan de, thans gesloten, tentoonstelling in de Quellinus school te Amsterdam, en bemerkten daar grooten vooruitgang sinds vorige jaren. Het boetseerwerk, vooral het door de leerlingen der hoogste klasse voor den eind-wedstrijd vervaardigde, dus zonder eenige hulp van

den betreffenden leeraar, leverde een bewijs voor de uitmuntende leiding. Er was knap werk te zien.

In aansluiting daarbij waren eenige proeven van houtsnijwerk te zien, waarbij werkstukken van leerlingen, die reeds verraden goede werklieden in hun vak te zullen worden. Dat werk was flink behandeld. Ook eenige meubels deden zien, dat het praktisch onderwijs er in goede handen is.

In het decoratief schilderwerk is gedurende den laatsten tijd op de school eene groote wijziging gebracht. Er worden geen stukken meer gemaakt, die haast de pretentie van schilderijen maken, maar goede studies die in overeenstemming zijn met de krachten der scholieren. Het resultaat van die ommekeer zal men met genoegen zien. Het schilderwerk is goed.

Onder het werk der handteekenaren is menig goed gevoeld stuk werk; de penteekeningen der aanstaande gravures schenen bij een vluchtige beschouwing met minder lust en minder goed begrip van licht en donker te zijn gemaakt, daarentegen waren er proeven van steendruk te vinden, die mogen vermeld worden als goed te zijn geslaagd.

Het bouwkundig teekenwerk viel eveneens te roemen; de leerlingen krijgen klaarblijkelijk goede voorbeelden ter navolging, en hebben onderdeelen daarvan op flinke schaal geteekend en vele leerrijke details of werkteekeningen.

De bekroningen, dit jaar na afloop van den cursus 1889/90 uitgereikt, zijn de navolgende:

1e studiejaar. *Decoratieschilders.* 1e prijs, P. Kok; 2e pr., C. J. Kampmeijer en W. Markx; 3e pr., A. Aberson, W. N. Reitenburg en L. L. Snoek. — *Beeldhouwers.* 1e prijs, C. K. Albers. — *Meubelmakers.* 1e prijs, J. Hulsebos. — *Lithographen.* 1e pr., F. Bobeldijk; 2e pr., F. A. Tepe.

2e studiejaar. *Decoratieschilders.* 1e prijs, W. C. G. Hogenhout; 2e pr., J. B. Heukelom. — *Beeldhouwers.* 1e prijs, J. C. Wienecke; 2e pr., H. Haffkamp en W. B. IJzerdraat. — *Meubelmakers.* 1e prijs, H. van Dorp. — *Lithographen.* 1e prijs, F. G. Koster; 2e pr. W. F. Brouwer.

3e studiejaar. *Decoratieschilders.* 1e prijs, A. Beerends; 2e pr., F. Engel en G. W. Knap. — *Beeldhouwers.* 1e prijs, G. P. G. Bourgonjon; 2e pr., J. G. Kopp. — *Bouwkundigen.* 1e prijs, F. Kuipers; 2e pr., H. J. M. Walenkamp.

In het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst wordt het werk ter bezichtiging gesteld van de leerlingen der Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand. Men kan hier zien wat de reorganisatie dezer school, nu twee jaren geleden, heeft tot stand gebracht; men zal daarbij behooren in aanmerking te nemen, dat deze school eene avondschool is.

Is de Quellinus school in het laatste jaar vooruit gegaan, het zelfde kan gezegd worden van de Industrie school.

Zij ving aan met 46 leerlingen, en telde aan het einde van den nu geëindigden cursus 74, een vooruitgang die zeker niet het minst aan het gehalte van het onderwijs mag worden toegeschreven.

In de eerste plaats mag wel genoemd worden het werk der leerlingen uit de handteekenklasse, waaronder zeer veel goeds valt op te merken. Er is blijkbaar met ijver en ambitie, en onder goede leiding gewerkt.

De werktuigkundige teekeningen zijn bijzonder correct en net uitgevoerd.

Onder de bouwkundige teekenaars zijn leerlingen die blijken met liefde voor hun vak bezield te zijn, en bijzonder net werk hebben geleverd. Vooral de tijd, besteed aan het uitvoeren van uitslagen op flinke schaal en details op ware grootte, uit den aard der school op eenvoudig gebied gehouden, zal later wel blijken de gewenschte vruchten te dragen. De flinke wijze van opwerken der teekeningen in het algemeen, verdient te worden opgemerkt. Een weinig minder beperkte keuze waar het aankomt op bouwkunstige vormen, zal voor de ontwikkeling van den leerling, en zijn gevoel voor goede vormen, geen overdaad zijn.

Het boetseerwerk is over het algemeen ernstig behandeld. Een zeer enkel stuk schijnt wat vol toevallige plans te zijn, en doet onwillekeurig de vraag rijzen of een schets is bedoeld, dan wel een afgewerkt geheel; wij moeten er echter dadelijk bijvoegen dat in een dergelijk geval het geheel niettemin goed is begrepen.

Bij het einde van dit schooljaar werd aan de volgende leerlingen een getuigschrift uitgereikt wegens het met vrucht doorloopen van den geheelen cursus.

Bouwkundigen. D. R. Gerhardt, A. J. Th. Kok, F. G. J. Sarlemijn en T. J. Timmer; aan beide eerstgenoemde leerlingen werden bovendien prijzen uitgereikt, bestaande uit boekwerken.

Werktuigkundigen. J. J. Meijer en E. van der Meer die bovendien ieder een prijs verwierven, als boven.

Beeldhouwers. L. van der Tuin en D. van Dorp. Eerstgenoemde leerling ontving bovendien een prijs, bestaande uit een plaatwerk.

Het spreekt wel van zelf, dat vooral in de lagere klassen niet al het werk uitmunt. Toch zal men ook bij vele der zwakkere leerlingen de opmerking kunnen maken, dat zij het met goeden wil nog ver kunnen brengen. Dit mag men zeggen, indien men nauwkeurig den gang van het onderwijs nagaat, dat in goede handen blijkt te zijn. †.

PRIJSVRAGEN.

Blijkens bericht van Zr. Ms. ministerresident te Bucharest bevat de officieele courant van 9 Juli de volgende mededeeling van den president van den Ministerraad:

De Rumeensche Regeering heeft een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerpen van voorloopige projecten voor een gebouw voor de Kamer van Afgevaardigden en voor een gebouw voor den Senaat.

Voor elk der beide gebouwen wordt een afzonderlijke wedstrijd geopend, waartoe de architekten van alle nationaliteiten worden toegelaten. Voor ieder der wedstrijden zijn drie prijzen uitgeloofd. 1e prijs ter waarde van frs. 15000; 2e prijs ter waarde van frs. 7000; 3e prijs ter waarde van frs. 3000.

Het programma en de voorwaarden zullen na 15 Juli 1890 worden medegedeeld aan alle architekten, die zich deswege wenden tot den secretaris van den Ministerraad te Bucharest, of tot een der Rumeensche gezantschappen in den vreemde. (Voor Nederland adres: den gezant bij de hoven van Nederland en België, den heer I. Vacaresco, te Brussel).

De plannen moeten onherroepelijk vóór 15 November 1890 worden ingezonden.

De Jnry van beoordeeling voor de prijsvraag voor een raadhuis te Zutphen heeft voorgesteld aan geen der beide ontwerpen in den engeren wedstrijd een bekroning toe te kennen, wel echter een premie van *f* 200 aan het ontwerp met het motto 1/100.

BERICHTEN.

Aan het eindexamen van den vierjarigen cursus in de afdeeling voor decoratieve schilderkuust van de Rijkschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, werd deelgenomen door één candidaat, die geslaagd is, met name A. van Busschbach, geboren te Amsterdam.

Het op te richten huldeblijk voor de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau zal niet op de Mookerheide worden geplaatst — wat bezwaarlijk wordt geacht, met het oog op het voortdurend onderhoud, den invloed van het weder, mogelijke baldadigheid, gebrek aan toezicht, enz. — maar in de Protestansche kerk te Heumen.

Er bestaat dus vooruitzicht, dat het onderhoud en de zorg voor verval niet die groote bezwaren zullen opleveren als indertijd bij het monument te Heiligerlee, dat hoewel aan het Rijk behoorende, zonder krachtig optreden van een invloedrijk man, ongetwijfeld thans tot stof zou zijn vergaan.

De *Vereeniging voor Geschiedenis en Kunst*, te Rotterdam, die — wegens de weinige belangstelling, welke zij ondervond, en wegens gebrek aan middelen om die belangstelling grooter te maken — sinds het begin van haar bestaan een kwijnend leven leidde, behoort thans tot het verleden.

Was reeds vroeger besloten het museum op te heffen, de geschenken aan de eigenaars terug te geven en de eigendommen der ver-

eeniging te verkoopen, — in de laatste vergadering werd voorgesteld ook de vereeniging te ontbinden. Twee leden drongen op haar behoud aan. De een wilde er een leesgezelschap van archeologische en kunsthistorische werken van maken, de ander haar in den vorm van lezingen en kunstbeschouwingen van nut doen zijn.

De vergadering besloot echter tot ontbinding over te gaan, en daarmede verdwijnt eene vereeniging, die niettegenstaande haar kort bestaan toch kan wijzen op veel nut, door haar gesticht.

In het laatst dezer maand en in Augustus zullen in een aantal steden, van regeeringswege conferenties worden gegeven over het elementair teekenen in de lagere scholen.

Naar wij vernemen is de belangstelling voor deze voordrachten groot, en in vele steden zelf verre de verwachtingen overtreffende.

Onder toezicht van den architekt Cuypers is het schilderwerk van het koor der Ned. Herv. Kerk te Warmenhuizen (N.-H.) door daartoe uit Amsterdam overgekomen werklieden afgenomen en, na zorgvuldig te zijn ingepakt, met een afzonderlijk daartoe gehuurd vaartuig naar het Rijks-Museum te Amsterdam overgebracht.

Gedurende enkele dagen was het vooraf door een tweetal kunstschilders, mede onder toezicht van den heer Cuypers, bijgewerkt.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGNN ENZ.

Tot leeraar in het teekenen aan de hoogere burger- en burgeravondschool te Goes is benoemd: de Heer J. K. Swaters.

Tot leeraar aan de ambachtsschool te Arnhem is benoemd geworden de heer Th. van Harderwijk.

Voor de betrekking van ingenieur werktuigkundige 3e kl. bij het Marine-etablissement te Soerabaya worden sollicitanten opgeroepen.

Zij moeten zich bij gezegeld adres aanmelden bij het Ministerie van Koloniën vóór 15 Aug. 1890, onder overlegging van de stukken, welke vermeld zijn in de *St.-Ct.* No. 160.

Aan de uitzending is verbonden: *a.* overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der eerste klasse, c. q. ook voor het wettig gezin; *b.* eene voorloopige bezoldiging van *f* 150 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië; *c.* een gratificatie voor uitrusting ten bedrage van *f* 1500, alles terug te geven wanneer de uit te zenden ingenieur binnen de *vijf* jaren na zijne aankomst op Java om andere reden dan wèl bewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen ontstaan, uit 's lands dienst wordt ontslagen, of wanneer hij niet binnen den hem aan te wijzen termijn naar Indië vertrekt.

Aan de betrekking is verbonden een minimum-traktement van *f* 275 's maands, met jaarlijksche traktementsverhooging van *f* 25 's maands tot een maximum van *f* 450 's maands.

Verdere bijzonderheden en vooruitzichten kan men vinden in de *St.-Ct.* No. 160.

VRAAGBAAK.

VRAAG 107. Welke constructie verdient de meeste aanbeveling voor brandvrije zolderingen uit het oogpunt van goedkoopte, soliditeit en lichtheid?

VRAAG 108. Verdient het gebruik van tufsteen voor buitenwerk aanbeveling?

Welke groeven leveren goede tufsteen en wat is de prijs daarvan per M³. voor vlakke banden?

ANTWOORD 107. In het Weekblad n⁰. 24 van 12 Oktober 1881 komt een lezenswaardig artikel, met plaat, voor over brandvrije vloeren, waarin wellicht iets te vinden is voor den steller der vraag.

Intusschen verdient thans aanbeveling de constructie van zolderingen met rietplanken, tegen houten liggers, of nog beter tusschen ijzeren balken.

Afloop van Aanbestedingen.

SCHOONREWOERD. 17 Juli. Het bouwen eener kerk met consistoriekamer en eene school met onderwijzerswoning, voor de vereeniging »de Kerkelijke Kas".

M. Mouw, Hilversum	*f* 19,689
H. Vermeer, Utrecht	» 17,840
J. Maaswinkel, IJselstein	» 16,780
Ph. Maas, Jutfaas	» 16,690
G. Rijksen, Utrecht	» 16,650
M. Looijen, Herwijnen	» 16,500
J. v. Klaveren, Ameide	» 16,305
H. Kreukniet, Giessen-Nieuwkerk	» 15,597
A. v. Iterson, Beesd	» 15,535
G. Looijen, Herwijnen	» 15,489
G. J. C. Klein, Arkel	» 15,449
A. Michael, Loon-op-Zand	» 15,335
G. Schouten, Vianen	» 14,891
C. Verheij, Ameide	» 14,797
T. v. Os en K. J. v. Wijnen, Leerdam	» 14,275

ZEIST. 17 Juli. Het bouwen eener kerk en pastorie enz, voor de »Kerkelijke Kas".

Koudijs, Doorn	*f* 22,643
Hazenberg, Driebergen	» 18,750
Lensink, Arnhem	» 17,980
Wed. Pijner, Zeist	» 16,785
Geijtenbeek, Zeist	» 16,779
H. Meerdink, Zeist	» 16,589
J. A. v. Nie, Zeist	» 16,449

Gegund

AMERSFOORT. 18 Juli. Het bouwen van een villa op 't Kalfsveld, onder beheer van den architect P. J. Houtzagers.

C. v. Straaten, Utrecht	*f* 13,998
J. H. Boks, Amersfoort	» 11,998

ENSCHEDÉ. 18 Juli. Het bouwen van eene droogerij en opmaakkamer aan de stoombleekerij te Boekeloo, van de firma Van Heek & Co. te Enschedé en een paar woonhuizen aldaar.

	fabriek.	woningen.	massa.
J. Eshuis, Almeloo			*f* 16,100
H. A. Witzand »			» 15,940
D. Reudink, Enschedé	*f* 9185	*f* 6250	» 15.435
G. Hükriede, »	» 9070	» 6100	» 16,170
B J. Turin »	» 7575	» 2828	» 13,080
G. J. Sluimer »	» 7552	» 5828	» 13,080
T. Wijdeveld »	» 7495	» 5791	» 13,053
H. ten Cate, »	» 7427	» 5786	» 13,013
M. Geurs Lensen, Neede			» 12,201
J. Vossebeld, Enschedé			» 11,994

'S HAGE. 18 Juli. — Het maken van fabrieksgebouwen achter perceel paviljoensgracht 19, met gevel aan de Katerstraat, voor rekening van Gebr. Belifante, voorheen firma Schinkel, onder directie van den architect Joh. Mutters Jr.

Minste inschrijver J. P. Lorrie, firma Pietersen aldaar voor *f* 12,197.

Gegund.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 1.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 0.75,

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 'S GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE. HET BURGER WEESHUIS, HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 1.75.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM, en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.; *f* 1.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; *f* 1.50.

Afl. 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14, 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 4.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 1.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 1.50.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.00.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breêstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 2.50.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.00.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 3.—.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 'S GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN BOUWKUNDIGE DÉTAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN,

BEKROOND EN UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851) zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). ONTWERP: VOOR EEN SCHOUWBURG en VOOR EEN GEVEL VAN EEN WINKELHUIS, 5 platen; *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). POSTKANTOOR IN EEN GROOTE STAD, en BEWAARSCHOOL VOOR 200 KINDEREN, 5 pl.; *f* 0.70.

Afl. 9. (1857). MILITAIR WACHTHUIS IN EEN RESIDENTIE, en GLAZEN TOCHTPUI IN EEN VESTIBULE, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). BOERDERIJ VOOR ZUIVELBEREIDING, VEETEELT OF GRAANVERBOUWING, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). KAVALERIE-KAZERNE MET STALLINGEN, OVERDEKTE RIJSCHOOL EN FOURAGE-MAGAZIJNEN, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). PORTE-COCHÈRE, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1862). BEWEEGBAAR HOUTEN TUINHEK, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). WOONHUIS, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.; *f* 1.50

Afl. 14. (1864). GEBOUW VOOR 'T TENTOONSTELLEN VAN WERKEN VAN SCHILDER-, BOUW-, BEELDHOUW- EN ANDERE KUNSTEN, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). MARMEREN SCHOORSTEENMANTEL MET BETIMMERDEN BOEZEM EN HAARD, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1866). DORPSKERK VOOR R. K. EEREDIENST. 3 pl.; OVERDEKTE ZITPLAATS IN EEN TUIN (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867) DORPSKERK VOOR PROT. EEREDIENST, MET TOREN, 4 pl.; HOOFD-INGANG VOOR EEN STADHUIS, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). MONUMENT VOOR DE NED. BOUWMEESTERS, H. DE KEIJZER EN J. VAN CAMPEN, 3 pl.; *f* 0.60.
2e ged. (1870). VOORGEVEL VAN EEN WINKELGEBOUW, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). KUNSTKAST, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). KAZERNE VOOR EEN BATALJON INFANTERIE. 3 pl.; BUITEN-SOCIETEIT, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). VAST CIRCUS, 8 pl.; GRAFSTEEN, 2 pl.; *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). STATION VOOR OMNIBUSSEN, 3 pl.; *f* 1.00.

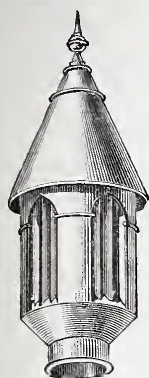
Afl. 22. (1878). CANDELABER, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). ABATTOIR VOOR EEN PROVINCIESTAD, 6 pl.; AFSLUITING VAN EEN WANDELPLAATS, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt en zijn deze gevoegd bij de Verslagen der Algemeene Vergaderingen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6718 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

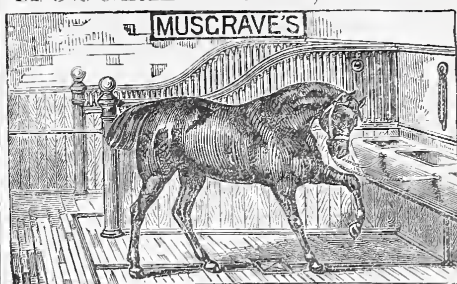
„BOYLE'S" SYSTEEM
welbekende
LUCHTPOMPVENTILATORS.
30 %
Prijsverlaging.

6719

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.
Magazijn: SINGEL 536.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☞ Deze inrichtingen waarvan reedsvele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6725
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat C 21.

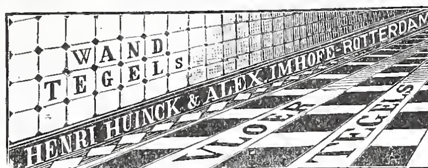
W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6720

6722

6723

6724

Te koop aangeboden:
van E. GUGEL's Architectonische Vormleer:
Vormen der Binnenordonnantie met 35 platen in Hout- en Vakwerkbouw met 72 platen.
Beide exemplaren met text, volledig en ongeschonden. Adres Bureau van het *Bouwkundig Weekblad* onder N°. 6721

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6726
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.
CARBOLINEUM. 6727
ASPHALTDAKPAPIER.
GEPREPAREERD DAKLINNEN
Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER. 6728
Amsterdam.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
6730 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

6731 JAN VAN DER POT, PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°. (Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.);

Openbare Aanbesteding.

Namens zijne principalen, is de architect J. W. BLIJENBURG voornemens, op Maandag 4 Augustus a. s. des middags te 12 uur in het koffiehuis »STOOMTRAM" van den heer V. D. BOGAARD te *Sloterdijk*,

AAN TE BESTEDEN:

het herbouwen van eene BOERDERIJ op de bestaande fundeeringen, in den IJ-polder nabij Amsterdam.

Bestek en Teekeningen liggen in het GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, Marnixstraat 402 te *Amsterdam* en in genoemd koffiehuis ter inzage en zijn tegen betaling van *f* 2,50 aldaar en bij de firma DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht bij de Hartenstraat 246 te *Amsterdam* verkrijgbaar. Nadere inlichtingen zijn te bekomen ten kantore van den architekt voornoemd, Breedestraat N°. 16, te *Maastricht* en bij den opzichter op het werk op de buitenplaats »Duinoord" aan den Bloemendaalschen Weg te *Overveen* bij *Haarlem*.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Zaterdag 2 Augustus a. s., des voormiddags te 11 uur. 6709

Bouwkundig Opzichter.

Voor een werk nabij *Amsterdam* wordt voor den tijd van drie maanden een BOUWKUNDIG OPZICHTER gevraagd. Zij die reeds meermalen als zoodanig bij den bouw van boerderijen zijn werkzaam geweest, genieten de voorkeur. Onnoodig zich aan te melden zonder goede getuigschriften.

Adres met fr°. brieven aan den architect J. W. BLIJENBURG te *Maastricht*. 6710

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6711

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e " voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6712
3e " voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6713 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6714

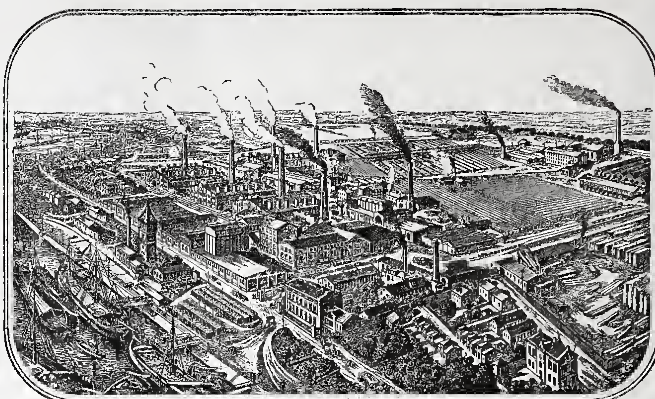
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	"
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	"
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	"
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6715

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6716

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren, Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6717

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 AUGUSTUS 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MACHINAAL TIMMERWERK

II. Antwoord, ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage op de vraag:

Verdient de toepassing van machinaal timmerwerk aanbeveling?

Verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden?

Zijn de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk, gegrond?

Als antwoord op het eerste gedeelte der vraag, „verdient de toepassing van machinaal timmerwerk aanbeveling?" diene:

De toepassing van machinaal timmerwerk verdient aanbeveling:

1°. Omdat het is goedkooper en even goed en in sommige opzichten beter als dat, hetwelk door handenarbeid wordt verkregen;

2°. Omdat het zich onderscheidt van handenwerk door strakte en zuiverheid van profillen en juistheid van afmetingen;

3°. Omdat het uitstekend goed past bij de uitvoering van werken in onzen tijd, waar spoed meestal hoofdvoorwaarde is, en om met spoed, veel en goed werk te maken is de machine de beste hulp. 't Spreekt van zelf, dat ook hier, even als op elk ander gebied, afwijkingen voorkomen; goed machinaal timmerwerk eischt, even als elk ander timmerwerk, goede bewerking en... goed hout!

Aan dit laatste wordt dikwerf niet voldaan; de concurrentie doet ook hierin nadeel en van slecht hout, is het nu eenmaal niet mogelijk goed werk te maken, ook niet door de machine.

Machinaal timmerwerk is ook aanbevelenswaardig, omdat men daarbij de meeste zekerheid heeft volkomen droog hout te verkrijgen, daar de fabrieken door stoom gedreven, van goede droogkamers voorzien kunnen zijn.

In een goed ingerichten timmerwinkel heeft men eene behoorlijke partij hout in voorraad, zoodat men geen hout bezigt, dat niet gedurende den vereischten tijd gelegen heeft om droog te kunnen zijn; doch dit bepaalt zich tot de zoogenaamde courante maten.

Stelde men zich vroeger daarmede tevreden, de hedendaagsche architekt regelt zich naar andere gegevens dan de houtafmetingen van den voorraad des timmermans. Ter uitvoering van ieder werk zijn verschillende afmetingen noodig, zoodat het bijna niet mogelijk is hiervoor anderen voorraad te houden dan de ongezaagde balken.

In de timmerfabriek daarentegen is dit geen bezwaar; men zaagt, droogt en verwerkt in zeer korten tijd en voldoet aan de gestelde eischen.

Op het tweede gedeelte der vraag, n.l. „Verhindert dit op den duur de vorming van goede timmerlieden?" deelt de Afdeeling als haar gevoelen mede, dat dit het geval volstrekt niet is. De bewijzen zijn daar, dat werklieden, van hunne jeugd af in de fabriek werkzaam geweest zijnde, tot uitstekende timmerlieden zijn gevormd, en zelfs onbekwame werklieden leerden in de fabriek in betrekkelijk korten tijd hun vak volkomen. De vrees behoeft niet te bestaan, dat de machine, die een groot deel der werkzaamheden uit de handen neemt, hen in den weg zou zijn om goed timmeren te leeren; integendeel scherpt het hun verstand, om van de stomme machine als het ware een levenden kameraad te maken,

die in de eerste plaats al het zware en lompe werk voor hen opruimt en... door vernuftige toepassing in het fijne gedeelte van het werk, van veel gemak is.

Een en ander neemt niet weg, dat de man *timmerman* moet zijn, om van de verschillende deelen van een werkstuk, hem door hulp der machine gegeven, een goed geheel te maken; bovendien is er bijna geen enkel door de machine bewerkt stuk, of het dient nog door den werkman behandeld om te acheveeren (uitgezonderd het ruwere gedeelte van het werk, zooals b. v. het schaven en ploegen van planken), en er blijft bij de samenstelling van ingewikkelde werkstukken nog voldoende over, wat alleen door handenarbeid kan verkregen worden, zoodat er geen gebrek aan gelegenheid bestaat, om werk uit de hand te leeren maken.

O. a. diene tot bewijs, dat in de machinale timmerfabriek goede werklieden gevormd worden, dat bij den wedstrijd en prijskamp voor handwerkslieden en leerlingen, gehouden te 's Gravenhage in April 1886, juist zij met de hoofdprijzen zijn bekroond geworden, die dáár hunne opleiding hadden genoten, — en dit gold voor timmerwerk *geheel uit de hand vervaardigd.*

In antwoord op het derde gedeelte der vraag: „Zijn de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk, gegrond?" dient, dat deze somwijlen geopperde bezwaren gegrond zijn, doch niet meer dan bij het uit de hand vervaardigd timmerwerk het geval is; de bezwaren zijn bij beide soorten van werk wel is waar van verschillenden aard, doch hebben dezelfde oorzaak, n.l. slecht werk! Zoowel de man, die met de machine werkt, als hij, die met handgereedschap omgaat, moet daarin bekwaam zijn, om goed werk te leveren; men wijte dus het slechte werk niet aan de machine.

De bezwaren doen zich vooral voor bij architraven, waarin de slagen van den beitel zichtbaar zijn; deze kunnen door den schilder niet weggewerkt worden, en komen zelfs onder de behandeling meer op; doch, zooals reeds gezegd, dit behoeft niet voor te komen en daarvoor wordt dan ook in goede fabrieken wel gezorgd. Overigens wordt het machinaal timmerwerk door den schilder vooral dáárin gewaardeerd, dat het volkomen vlak, strak, zuiver en *niet glad* is; terwijl bij het handwerk veelal het omgekeerde plaats heeft, n.l. dat het wel glad maar niet vlak is; de schilder heeft, om goed werk te maken, het eerste noodig; glad maken is *zijn* werk, — vlak en recht maken, dat van den timmerman.

De gebreken die zich nu en dan voordoen, ontstaan gewoonlijk, omdat de soort van hout van mindere kwaliteit is, want het *schijnt*, dat leelijk en zeer kwasterig hout, zich beter door de machine laat bewerken dan met de hand; doch van goed machinaal timmerwerk heeft de ervaring sinds jaren geleerd, dat het zich door den schilder niets minder goed laat bewerken dan het beste handwerk, en dat zich dit verfwerk op den duur uitstekend houdt.

Resumeerende, luidt het antwoord op deze vraag alzoo, dat:

de toepassing van het machinaal timmerwerk wel aanbeveling verdient;

dat dit op den duur de vorming van goede timmerlieden niet verhindert;

dat de somwijlen geopperde bezwaren van schilders tegen dit timmerwerk, wel gegrond zijn, doch dat dit alleen geldt voor slecht vervaardigd werk, want dat bij goed werk die bezwaren niet bestaan.

DAKBEDEKKINGEN.

Antwoord, ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage op de vraag: *Wat leert de ondervinding omtrent asphalt dakpapier, asphaltvilt, Willesden linnen, houtcement en dergelijke dakbedekkingen?*

Wat betreft asphaltpapier en asphaltvilt leert de ondervinding, dat deze dakbedekkingen zeer goed zijn toe te passen voor gebouwen van tijdelijken aard, mits dan nog met zorg bewerkt. Het vilt is beter dan het papier, doch beiden vereischen gestadig onderhoud, hetzij door teeren of besmering met asphaltlak.

Wanneer dit echter veelvuldig gebeurt, beginnen ten laatste de bovenste oppervlakten te scheuren, hetgeen dikwijls geheele verwijdering noodzakelijk maakt.

Voor den gewonen huisbouw en alle verdere gebouwen van blijvenden aard zijn beide bedekkingen niet aan te bevelen.

Tengevolge van het gestadig onderhoud, kosten deze bedekkingen bijna evenveel als die van betere materialen vervaardigd, b. v. zink, houtcement, enz.

Omtrent Willesden linnen, geprepareerd daklinnen, enz. valt nog zeer weinig te zeggen, aangezien dit eene bedekking is van lateren tijd, zoodat de ondervinding nog moet leeren, welke resultaten deze zal opleveren. Het komt der Afdeeling echter voor, deze bedekking onder dezelfde rubriek te moeten rangschikken als de bovengenoemde, zijnde zij geschikt ter toepassing op gebouwen van tijdelijken aard.

Geheel anders leert de ondervinding betreffende de houtcement-bedekking. Dit materiaal is uitstekend geschikt voor bedekking van platte daken en wordt door velen zelfs boven alle andere thans bekende materialen aanbevolen. De ondervinding daaromtrent gedurende ruim 50 jaren in Duitschland en ook hier gedurende een 10tal jaren opgedaan, heeft dit materiaal doen rangschikken onder de minst kostbare, en degelijkste bedekkingen, vooral voor ons klimaat.

De voordeelen die deze bedekking geeft, vooral boven zink, zijn:

1°. dat het des zomers koel en des winters warm is onder de kap, terwijl onder kappen die met zink gedekt zijn juist het tegendeel is waar te nemen;

2°. veel minder onderhoudskosten noodig zijn dan aan zinkbedekking, die vooral bij gebouwen aan de zeekust door oxidatie veel te lijden hebben;

3°. de mindere gehoorigheid; het onder zinken platten en daken zoo hinderlijke geraas van regen- en hagelbuien, komt bij deze bedekking niet voor.

Deze voordeelen der houtcementbedekking zijn een gevolg van den aard der samenstelling van dit materiaal, hoofdzakelijk van de verschillende lagen, n.l. zand, kolenas of klei, kiezel enz., die boven op deze bedekking worden aangebracht en zoowel ter bescherming dienen voor de felle zon, als tot keering van koude en geraas.

De hoofdzaak waarom deze bedekking een toekomst heeft en langzamerhand meerdere toepassing zal vinden is, behalve in bovengenoemde voordeelen, te vinden in den

prijs, daar deze minder is dan die van zink, ten minste bij een tamelijk groot oppervlak toegepast, b. v. 100 M², waarbij naar omstandigheden de prijs varieërt van *f* 1.80 tot *f* 2.15; ook vooral met het oog op de onderhouds-kosten, die al zeer gering zijn.

De ondervinding heeft echter geleerd, dat door de vele gunstige resultaten en aanbevelingen in Duitschland (ook van regeeringswege) er zooveel fabrieken thans dit materiaal vervaardigen, dat bij toepassing, vooral op de herkomst daarvan dient gelet te worden. Deze beoordeeling is dan ook geheel alleen gegrond op de resultaten die de Haeusler houtcement oplevert. (Haeusler is de uitvinder van deze bedekking, wonende te Hirschberg in Silezië).

Ook dient niet onopgemerkt te blijven, dat bij het maken van plafonds onder deze bedekking, vooral moet worden zorg gedragen, dat ventilatie tusschen de bebording en het plafond worde aangebracht, daar luchtafsluiting tot verstikking der tusschenliggende houtdeelen aanleiding geeft. Zoo mag ook nimmer de beboring waarop die bedekking is aangebracht, aan de onderzijde geverfd worden.

Verder verdient aanbeveling, om als eerste papierlaag op de bebording aan te brengen asphaltpapier, waarvan de naden met stroken geprepareerd papier en houtcement worden dichtgesmeerd, ten einde daarop verder de bedekking volgens voorschrift van den uitvinder te maken, waarbij vooral goed moet worden zorg gedragen voor gelijkmatige verspreiding van het zand en de kiezel.

UITBREIDING VAN STEDEN.

Antwoord ingezonden door de Afdeeling Utrecht op de vraag:

Wat verdient bij het vaststellen van uitbreidingsplannen door gemeentebesturen de voorkeur: alleen het traceeren van hoofdverkeerswegen of eene geheel gedetailleerde indeeling met alle zij- en tusschenstraten?

De Afdeeling meent onmiddellijk 2 gevallen te moeten onderscheiden, en wel:

I. Of de gemeente eigenaresse is van de terreinen, waarover een uitbreidingsplan zal worden ontworpen.

II. Of het betreft eigendommen van partikulieren, waarover een dito plan zal worden ontworpen.

De eerste vraag behoeft eigenlijk geen overweging. Het is toch natuurlijk, dat waar de Gemeente eigenares is, zij in dubbelde qualiteit optreedt en zoowel voor de algemeene belangen te zorgen heeft, voor zoover verkeer en openbare gezondheid betreft, als voor hare partikuliere belangen, welke het best behartigd worden door eene zoo gedetailleerd mogelijke indeeling der terreinen. Toch ware het hier wel de overweging waardig, de gedetailleerde indeeling niet vast te stellen voor en aleer ontginning als bouwgrond zulks noodig maakt.

In het 2e geval zal de Gemeente uitoefenen een beperkingsrecht op eigendommen van anderen. Het spreekt van zelf, dat dit alleen mag geschieden in het *algemeen belang;* maar daaruit vloeit als het ware reeds (wat de rechtskwestie betreft) van zelve voort, ook *niet verder* dan *het algemeen belang* daar bij gebaat is of wordt. Wordt er verder gegaan, dan wordt het bedil- en bemoeizucht ten koste van de bezitters.

Wel wordt dikwijls gewezen op den welstand en de schoonheid van aanleg, maar deze factoren zijn zoo uiterst betrekkelijk en zoo weinig onder regels te brengen, dat zij gemakkelijk wapens kunnen worden om persoonlijke richtingen door te drijven op kosten van derden, waarom de commissie meent, dat deze niet in aanmerking mogen komen, en evenmin als men de menschen een bepaalde kleeding kan voorschrijven, bepaalde exploitatie van bouwterrein mag worden voorgeschreven.

De gemeenschap heeft belang bij:

1°. *Regelmatig en goed verkeer in de straten.*

2°. *In den openbaren gezondheidstoestand der stad.*

Dit *eerste* punt kan zij niet overlaten aan partikulieren; hier moet de Gemeente zelf ingrijpen, zorgen voor behoorlijke vaststelling van hoofdstraten in verband met bestaande of door de gemeenschap aan te leggen bruggen, met bestaande toe- en uitgangen van de gemeente, met behoorlijke verbindingen van de onder-afdeelingen der gemeente, een en ander zooveel mogelijk met inachtneming van bestaande scheidingen van perceelen.

Mocht dus bij deze indeeling nog niet reeds genoegzaam gegevens voor een voldoend rioolstelsel zijn verkregen, dan zouden misschien nog enkele straten getraceerd kunnen worden, om zulk een net in hoofdtrekken te kunnen vaststellen.

Anders is het echter met de tusschenverdeeling. Gewoonlijk zal het algemeen verkeer al zeer weinig belang hebben bij de tusschenverdeeling van blokken, of er één of meer dezer tusschenstraten zijn (altijd in de veronderstelling dat de *noodige* verbindingen reeds ontworpen zijn) en hoever die uit elkander liggen. Uit een oogpunt van verkeer meent de Commissie, dat hier het recht van de gemeenschap tegenover den partikulier ophoudt.

Het 2e *punt* is de openbare gezondheid.

De belangen die hier de gemeenschap stelt, zijn nagenoeg geheel te behartigen door eene behoorlijke verordening welke de aanleg van straten door partikulieren regelt. In de hoofdverkeerswegen kan de gemeente zelf de breedere straten en pleinen regelen, waarbij in het oog dient gehouden te worden, dat de billijkheid vordert dat een plein steeds worde gekocht.

Voor de tusschen-indeeling is voldoende voor de openbare gezondheid gezorgd, indien worde bepaald:

1°. de minimum breedte van nieuw aan te leggen straten, ook in verband met de te verkrijgen lengte;

2°. de minimum afstand van de rooilijnen van 2 straten;

3°. de regeling van de aansluiting van aan te leggen straten aan bestaande straten;

4°. de hoogte van de huizen in verband met de breedte van de straten;

5°. bepalingen in belang van den aanleg eener behoorlijke rioleering (hierin ook begrepen de hoogte-ligging eener straat).

Daargelaten, dat het billijk is, dat de gemeenschap zich vrijwaart tegen aanranding harer belangen door den enkele, zoo is niet uit het oog te verliezen, dat juist die enkele bijzondere voordeelen trekt uit de nabijheid der gemeenschap. Het beste bouw- of weiland verkrijgt door de exploitatie tot bouwterrein eene zooveel hoogere waarde (alleen door de nabijheid der gemeenschap), dat

er niets onbillijks in ligt, indien de Gemeente zooveel van deze door haar zelve verhoogde waarde aftrekt, als bepaald in het belang der gemeenschap noodig is; maar het verdere late men dan ook aan den partikulier over. Nagenoeg alle bezwaren tegen partikuliere exploitatie, zijn toch op te heffen door goed geregelde verordeningen op de uitbreiding van steden, terwijl het partikulier initiatief veel beter weet wat op gegeven oogenblikken op gegeven terreinen noodig en voor ontwikkeling vatbaar is, dan ooit een Gemeentebestuur zulks kan. Eenstemmig is de Afdeeling dan ook van oordeel, dat de *Gemeente geen gedetailleerde ontwerpen moet maken over terreinen die haar niet toebehooren.*

Zij meent in de volgende punten de kwestie beknopt te kunnen resumeeren.

Tegen een gedetailleerd ontwerp is:

1. dat het algemeen belang niet is betrokken bij de lokale verbindingen;
2. dat de ontwerper van zulk een plan niet van te voren weet wat op ieder grondstuk later zal blijken het meest nuttig of noodig te zijn, òf inrichtingen die groote blokken vereischen, òf kleine indeelingen voor arbeiderswoningen, terwijl voor bepaalde exploitatie soms eene bepaalde indeeling noodig is;
3. dat te veel van de persoonlijk begaafdheid van een enkel ontwerper afhankelijk wordt gemaakt;
4. ook bij de grootste begaafdheid van den ontwerper het gevaar dreigt, dat alles te veel schematisch wordt behandeld, eene kwaal, waaraan de meeste groote steden in hare uitbreidingen lijden.

Voor het overlaten aan partikuliere exploitatie spreekt (altijd onder regelende verordeningen):

1. Eene veel grootere veelzijdigheid van oplossingen en daardoor vermijding van eentoonigheid.
2. Veel grootere productieviteit van de bijzondere terreinen, zonder dat daardoor het algemeen belang wordt geschaad.
3. Juistere indeeling voor de lokale behoeften.
4. Betere evenredigheid tusschen den aard en de soort der gebouwen en de breedte en onderlinge afstanden van straten.

Breebaart.
I. H. J. van Lunteren.
F. J. Nieuwenhuis.

CONGRES voor Nijverheidshygiëne en Reddingswezen te Amsterdam 1890.

Aan de circulaire, eenige dagen geleden toegezonden aan de leden van het Congres, ontleenen wij het volgende.

1e SECTIE.

Bureau de heeren: J. F. W. Conrad, *Voorzitter.* J. M. Elias, Jhr. O. von Pelser Berensberg, *Onder-Voorzitters.* A. A. Bekaar, Mr. H. J. A. Mulder, *Secretarissen.*

Aangekondigde voordrachten:

De heeren: E. H. Begeman, *Machinenfabriekant te Helmond,* »de middelen tot bevordering der veiligheid in de metaalindustrie.” A. Huët, *Leeraar aan de Polytechnische school te Delft,* »de schadelijke invloed van overmatige hitte in de stookplaatsen van stoombooten.” P. H. ter Meulen, *Electrisch ingenieur te Amsterdam,* »de middelen tot bevordering van de veiligheid bij den aanleg en het gebruik van electrische geleidingen.” Jhr. O. von Pelser Berensberg, *Mijningenieur, Inspecteur der Dominiale mijnen te Kerkrade,* »de veiligheidsmiddelen bij het mijnwezen in Nederland, vergeleken met die in het buitenland.” J. C. Spakler Jr., *Bouwkundig ingenieur te Amsterdam,* »de middelen tot bevordering van de veiligheid bij de uitvoering van bouwwerken.” H. W. E. Struve, *Inspecteur van den arbeid te Haarlem,* »de met het oog op de veiligheid en het welzijn van den werkman meest noodige en gemakkelijk uitvoerbare verbeteringen, aan te brengen in de Nederlandsche nijverheidsinrichtingen.” F. W. Westerouën van Meeteren, *Voorzitter van de Nederl. vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen te Amsterdam,* »De middelen tot bevordering van de veiligheid in de textiele nijverheid en bij de machinale houtbewerking.”

2e SECTIE.

Bureau de heeren: Prof. Dr. G. van Overbeek de Meyer, *Voorzitter.* Dr. M. J. Godefroy, Dr. D. de Haan, *Onder-Voorzitters.* Dr. C. C. Delprat, Dr. E. Wintgens, *Secretarissen.*

Aangekondigde voordrachten:

De heeren: Dr. J. C. van Dooremaal, *Oogarts te 'sGravenhage,* »de beveiliging van het oog van den werkman in fabrieken en werkplaatsen.” Prof. Dr. J. W. Gunning, *Hoogleeraar te Amsterdam,* »welke scheikundige middelen behooren te worden aangewend in fabrieken en werkplaatsen, waarin men gevaarlijke grondstoffen verwerkt of nadeelige stoffen voortbrengt?” Prof. Dr. G. van Overbeek de Meyer, *Hoogleeraar te Utrecht,* »welke maatregelen behooren te worden voorgeschreven ter beveiliging van het personeel in fabrieken en werkplaatsen tegen overbrenging van smetstoffen?” Dr. W. P. Ruysch, *Geneesk. Adviseur aan het Ministerie van Binnenl. Zaken te 'sGravenhage,* »is de opening van herstellingsoorden voor zieke of verzwakte werklieden wenschelijk, en hoe is dat doel het best te bereiken?” Dr. E. Wintgens, *Geneeskundig Adjunct-Inspecteur te Roermond,* »wat kan geschieden tot verbetering van de woningen der werklieden buiten de werkplaatsen?” E. Winckel, *Kapitein-Intendant, Leeraar aan de Krijgsschool te 'sGravenhage,* »over vergiftiging door verduurzaamde levensmiddelen.”

3e SECTIE.

Bureau de heeren: W. F. H. Cramer, *Voorzitter.* Prof. Dr. J. W. Gunning, L. Serrurier, *Onder-Voorzitters.* Dr. A. K. W Arntzenius, C. A Elias, *Secretarissen.*

Aangekondigde voordrachten:

De heeren: A. de Bruyne, *Kapitein-luitenant ter Zee, Inspecteur van het Looswezen te Rotterdam:* »Over reddingbooten, vuurpijltoestellen, vlotten, reddingcylinders, vliegers, gebruik van olie en andere reddingsmiddelen ter zee.” L. Dufour, *Ingenieur bij de Staatsspoorwegen:* »Een en ander over het seinwezen bij de Staatsspoorwegen.” H. D. Guyot, *Lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal te 's-Gravenhage,* inrichting van het reddingswezen: kustwacht, stormsignalen, enz. W. P. M. Penders, te *Grave:* »Over de beperking van brand in openbare gebouwen en redding bij brand.” E. M. Umland, *1ste Luitenant aan de Normaal-Schietschool te 's-Gravenhage:* »over de schietschijven uit een oogpunt van veiligheid.” G. E. V. L. van Zuylen, *Gep. kolonel der Genie,* »Mededeelingen uit de congressen voor hygiëne en reddingswezen te Parijs in 1889 en te Toulon in 1890 gehouden.”

4e SECTIE.

De heeren Dr. H. J. M. A. Schaepman, *Voorzitter.* Mr. H Goeman Borgesius, Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, *Onder-Voorzitters.* Mr. R. J. H. Patijn, G. D. Nellensteijn, *Secretarissen.*

Aangekondigde voordrachten:

De heeren: Mr. Th. L. M. H. Borret, *te 's-Gravenhage,* »Over de Zondagsrust.” H. Gerlings, te *Amsterdam,* »Over volks-, school- en fabrieksbaden.” M. Henriquez Pimentel te *'s-Gravenhage,* »Over arbeidersverzekering.” J. Menno Huizinga, Arts, *Geneeskundig Inspecteur te Groningen,* »De geneeskundige verzorging van den werkman.” J. N. Kooy, *Ingenieur van het Stoomwezen te Zwolle,* »Over de wetgeving betreffende het Stoomwezen.” Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, *Referendaris aan het Ministerie van Justitie te 'sGravenhage,* »vergelijkend overzicht van verschillende wetgevingen betreffende den arbeid van jeugdige personen en van vrouwen.”

Voor de algemeene vergadering hebben zich reeds bereid verklaard te spreken, op den eersten dag van het Congres: de eerevoorzitter Jhr. Mr. G. M. L. H. Ruys van Beerenbroek en de voorzitter Mr. J. Heemskerk Az. tot opening der werkzaamheden. Voor de volgende dagen: de heeren Dr. H. J. A. M. Schaepman en Dr. J. Th. Mouton.

De opening van het Congres zal plaats hebben op den 1sten September a. s. te 2½ uur nam. in het Paleis voor Volksvlijt, ingang Oosteinde,

Op 2, 3 en 4 September zullen de Sectie-vergaderingen aanvangen des voormiddags te 10 uur en de algemeene vergaderingen des namiddags te 1½ uur.

Gedurende het congres zal er gelegenheid zijn tot bezichtiging, onder geleide van: Het Abattoir. De werken van het Merwedekanaal bij Zeeburg. De Gasfabriek aan den Haarlemmerweg. De Stadsbelt en het Pompstation van het Liernurstelsel. De Amsterdamsche Brandweer.

De contributie der leden van het Congres bedraagt *f* 6.— Zij, die lid van het Congres wenschen te worden of inlichtingen verlangen, kunnen zich aanmelden bij den heer J. D. Landré. *penningmeester*, Spuistraat No. 6—8, te Amsterdam.

De verschillende spoorwegmaatschappijen geven belangrijke reductiën voor de Congres-leden.

PRIJSVRAGEN.

Besloten Prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen.

RAPPORT VAN BEOORDEELING.

De Jury, door het Gemeentebestuur van Zutphen daartoe uitgenoodigd, is op 11 Juli j.l. bijeengekomen om haar oordeel uit te spreken over de antwoorden, die onder de navolgende motto's op de besloten prijsvraag voor een Raadhuis te Zutphen waren ingekomen, als:

N°. 1. a *Z.*
b *Corso.*
c *Corso variant.*

N. 2. $\frac{1}{100.}$

De vervaardiger van het ontwerp N°. 1, die in het plan, gemerkt *Z*, beproeft heeft een platten grond te ontwerpen, met behoud der façades van zijn eerste ontwerp, is er niet in geslaagd eene betere plan-oplossing te leveren dan het bij de eerste prijs-uitschrijving aangekochte plan N°. 38, doch staat zelfs verre daar beneden.

De ingang is zeer gebrekkig en onsymmetrisch ten opzichte van de hoofd-as, hoewel het tegendeel toch een eerste vereischte is.

In dit plan is de opvatting van de Raadzaal volstrekt niet in overeenstemming met hetgeen voor een Raadhuis van Zutphen wordt verlangd en zeker, met het oog op de bouwsom, niet uitvoerbaar.

In het ontwerp *Corso* met variant, is aan den aangekochten platten grond meer vastgehouden, doch zijn daarbij gevel-oplossingen geleverd, die verre staan beneden de architectonische oplossingen van het oorspronkelijk ontwerp.

De toren-oplossing aan den hoek is niet gelukkig. De détailleering van het trappenhuis is onrustig en niet sober genoeg behandeld, terwijl het détail van de travée nuchter is van conceptie.

De begrooting is niet betrouwbaar, o. a. is de betimmering van de raadzaal, met inbegrip van de schouw, geraamd op *f* 2000.—, terwijl de uitvoering van de schouw zelve, die som zal vorderen.

De torenspits, geraamd op *f* 1800.—, de gas- en waterleiding op *f* 150.— en de beeldhouwwerken op *f* 700.—, zijn slechts enkele posten, die bewijzen, dat de raming niet met den noodigen ernst is opgemaakt.

Beide projecten dragen het kenmerk van gehaastheid en zijn weinig doordacht, hetgeen vooral uitkomt bij de slechte planoplossing van *Z* en bij de slordige architectonische oplossingen van *Corso.*

Met het oog op de vele onvolkomenheden, waardoor het voor eene eventueele uitvoering onmogelijk kan worden aanbevolen, meent de Jury dit ontwerp voor eene bekroning niet te mogen voordragen.

De vervaardiger van het ontwerp $\frac{1}{100}$ is er in geslaagd, om bij den gegeven platten grond eene architectonische oplossing te leveren, geheel in het karakter van zijn oorspronkelijk ontwerp, welk karakter bijzonder passend is voor een Raadhuis van Zutphen.

De platte gronden zijn echter niet beter dan het aangekochte plan.

De entrée op den hoek is niet geslaagd, doordien de ontwerper zich te veel heeft gehouden aan zijn oorspronkelijken gevel.

De oplossing van den hoek is dan ook het zwakste van het geheele ontwerp.

De Jury betreurt dit, omdat zij overtuigd is, dat eene betere architectonische oplossing van dien hoek, zonder daarom de beide topgevels te moeten prijs geven, zeer goed mogelijk is.

De indeeling der lokaliteiten aan den schuinen hoek is in dit plan minder goed dan in het aangekochte plan.

Ofschoon de gevels goed gehouden zijn in het karakter van het eerst ingezonden ontwerp, acht de Jury toch eene vereenvoudiging der gevels, met het oog op de bouwsom, noodzakelijk.

Eene bezuiniging van gehouwen steen en ornamentatie, zonder het algemeene karakter te schaden, is zeer goed mogelijk, waardoor dan ook de mogelijkheid wordt verkregen, dit ontwerp voor de vastgestelde som uit te voeren.

De binnen-architectuur is goed in het karakter en met soberheid ontworpen.

De toren is te laag begroot; uit de teekeningen blijkt niet duidelijk op welke wijze die zal worden geconstrueerd en aan de bekapping bevestigd.

De goot-constructie, op het détail aangegeven, is zeer gebrekkig en ondoordacht ontworpen.

De schouw in de Raadzaal is niet fraai van vorm; ook zal bij de binnenordonnantiën, wat versieringen betreft, vele bezuinigingen moeten worden aangebracht.

In verband met bovengenoemde overwegingen, waardoor dit ontwerp niet dadelijk voor uitvoering kan worden aanbevolen; eensdeels als gevolg van de gebreken die het ontwerp aankleven, anderdeels als gevolg van het overschrijden der bouwsom, — meent de Jury aan dit ontwerp slechts de uitgeloofde premie van *f* 200.— te mogen toekennen.

De Jury,
(get.) F. H. VAN ETTEGER,
» C. MUYSKEN,
» JAN SPRINGER.

ZUTPHEN, 18 Juli 1890.

BERICHTEN.

Op den 26sten Juli j. l. overleed te Amsterdam, in den ouderdom van slechts 36 jaren, de heer R. A. Heij., in het leven architekt aldaar.

De heer Heij bewoog zich na zijn meer zelfstandig optreden als bouwmeester, bijna uitsluitend op het gebied van den landbouw. Een van zijne omvangrijkste werken is de Zuid-Hollandsche Leerhoeve te Oudshoorn.

Tot en met Woensdag a. s. worden in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de teekeningen ten toon gesteld, alsook het boetseerwerk, door de leerlingen der Industrie-School van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, te Amsterdam, vervaardigd gedurende den cursus 1889—90.

Van af 1 Aug. zal in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem eene verzameling gekleurde platen tentoongesteld zijn van de meest belangrijke muurschilderingen, die gedurende deze eeuw uit de lava, waaronder Pompeji bedolven lag, te voorschijn werden gehaald.

De reproduktien zijn op groot formaat met de meeste zorg behandeld en geven ons een getrouw en juist beeld dezer verrukkelijke versieringen, die de Romeinen met zooveel smaak wisten aan te brengen.

Het Museum werd gedurende de maand Juli bezocht door 1483 personen.

Den 28sten Juli j.l. werd in de feestelijke versierde aula van de Technische Hoogeschool te München het studiejaar 1889—90 gesloten.

Aan de rede, die bij deze gelegenheid werd uitgesproken door den directeur Prof. Dr. Haushofer, ontleenen wij uit de Münchener Neueste Nachrichten, dat het bezoek aan de Hoogeschool als volgt was: in het wintersemester 857, in het zomersemester 789. in het voorjaar 804 studeerenden, toehoorders en hospitanten, Daaronder waren er des winters 465 uit Beijeren, 187 uit Duitschland en 205 uit andere landen; in den zomer 406 uit Beijeren, 189 uit Duitschland en 185 uit andere landen.

Aan beurzen werd een bedrag van 44.627 Mk. geschonken.

Voor den jaarlijkschen wedstrijd in bouwkunst waren vijf ontwerpen ingediend. Een eersten en twee tweede prijzen werden toegekend. Onze landgenoot, de heer J. D. Landré, uit Amsterdam, toehoorder in de afdeeling hoogbouw, verwierf eene eervolle vermelding.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGNN ENZ.

Tot sectie-ingenieur bij de Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij is benoemd: de heer Th. W. L. Steinmetz, thans waarnemend sectie-ingenieur bij die maatschappij.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 108. Tufsteen kan worden aanbevolen voor buitenwerk. Menig bouwwerk, in de laatste tien jaren verrezen, kan daarvan getuigen; men zie slechts het Panopticum te Amsterdam.

Voor dit gebouw werd tufsteen uit de groeven van Weibern gebruikt, die van zeer goede kwaliteit is, van de beste voor ons klimaat.

De prijs voor vlakke banden, aan vier zijden glad, niet dunner dan 12 c.M., is in het ongunstigste geval ƒ 65 per M³., franco schip Amsterdam.

Voor meer gecompliceerd werk kan natuurlijk zonder inzage te nemen van teekeningen bezwaarlijk prijs worden opgegeven.

r.

ANTWOORD 107. De heer Ferd. Theod. Bierhorst melt het volgende:

Volkomen brandvrije zolderingen kunnen het goedkoopst uit de Rabitz-constructie daargesteld worden. Wanden en plafonds, zelfs gewelven tot op 10 M. afstand, kan men zonder steun, vrijdragende opstellen.

Ook is de Rabitz-massa zeer geschikt om houten en ijzeren balken er mede te omhullen en deze tegen brand te beschermen.

Bij verschillende groote branden zijn de gebouwen met Rabitz-constructie behouden gebleven. Op den zolder der Meelfabriek, Werhahn te Neuss is eene groote stofkamer naar Rabitz systeem vrijdragend gemaakt, en ofschoon daarin in het jaar 1886 gedurende uren eene felle brand gewoed heeft, is het gebouw geheel behouden gebleven.

Er zijn verschillende brandproeven genomen te Dusseldorf, Keulen, Dresden, Neurenberg, Berlijn, enz., waarbij in gebouwtjes het eene plafond met riet, het andere op draadweefsel naar het systeem Rabitz gemaakt was, en bij allen is gebleken, dat rietplafonds in ongeveer 10 à 12 minuten doorbranden, terwijl de Rabitz-plafonds gedurende uren weerstand boden.

Aangaande de lichtheid is mede te deelen, dat Rabitz-wanden op draadweefsel reeds van af 3 c.M. dikte kunnen gemaakt worden, die niet zwaarder zijn dan Brabantsche muren; doch zoo sterk en solide, dat men aan daarin aan te brengen haken of spijkers voorwerpen van 100 Kilo kan ophangen.

Afloop van Aanbestedingen.

DORDRECHT, 19 Juli. De verdere opbouw eener villa, op een terrein gelegen aan de samenkomst van den Singel en den St-Jorisweg, onder beheer van den architekt H. W. Veth:
Hoogste inschrijver:
H. van Pelt, Dordrecht . . . . . . ƒ 70,942
Laagste inschrijver:
L. Kooijman, Dordrecht . . . . . . » 57,982
Gegund.

PIJNACKER, 23 Juli. Het kerkbestuur van den H. Joannes den Dooper; het bouwen van eene kerk met toren en pastorie:

	in k. zandst.	in sibberst.
Hoogste inschrijver:		
A. Paans, Amsterdam	ƒ 130,000	ƒ 138,000
Laagste inschrijver:		
N. Perquin & Zn., Berkel	» 109,750	» 115,200

Het werk uit te voeren in sibbersteen, is gegund aan N. Perquin & Zn.

HEERLEN, 24 Juli. Het gemeentebestuur; de verbouwing van de schoollokalen met onderwijzerswoningen te Heerlen en te Heerlerheide:
Hoogste inschrijver:
Gerard Beckers, Sittard . . . . . . ƒ 17,000
Laagste inschrijver:
Jan Ubachs, Echt . . . . » 16,478

KATENDRECHT (gem. Charlois), 24 Juli. het bouwen van 16 kleine burgerwoningen, timmer-, metsel- en loodgieterswerk.
Hoogste inschrijver:
P. Blanken Dz., Bergambacht. . . ƒ 13,720
Laagste inschrijver:
A. v. d. Bogert, Rotterdam . . . . » 10,640
Gegund.

SCHEVENINGEN, 25 Juli. Het bouwen van een villa aan den Hoogeweg te Scheveningen, onder beheer van den architekt N. Tinbergen.
Hoogste inschrijvers:
Van Lith & Fonteijn, 's-Hage . . ƒ 24,449
Laagste inschrijver:
J. H. Paardekoopor, 's-Hage . . . » 19,685

'S-HAGE. Het bouwen van een villa, in het Prinsen Vinke—Park, ten dienste van den Heer Mr. A. Kerdijk, onder beheer van den architekt J. J. van Nieukerken. Hoogste inschrijver:
G. Symons, 's-Hage . . . . ƒ 31,634
Laagste inschrijver:
L. Schoonenberg, 's-Hage . . . . . » 24,969

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6739 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

6740 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6747 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6741

Te koop aangeboden:

van E. GUGEL's Architectonische Vormleer:

Vormen der Binnenordonnantie met 35 platen en Hout- en Vakwerkbouw met 72 platen.

Beide exemplaren met text, volledig en ongeschonden. Adres Bureau van het *Bouwkundig Weekblad* onder N°. 6748

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Zutphen* maken bekend, dat volgens het oordeel der **Jury voor de prijsvraag van een Raadhuis** geen der beide inzendingen met den uitgeloofden prijs kan worden bekroond, doch dat aan den inzender van het ontwerp gemerkt „**1/100**", wordt toegegekend de **premie** groot **Twee honderd Gulden.**

Het resultaat van de prijsvraag is alzoo:

1°. dat het Ontwerp N°. **38**, gemerkt „**'s Gravenhof**", is aangekocht voor de som van *f* 500.—;

2°. dat aan den inzender van het Ontwerp, gemerkt „**1/100**", zijn toegekend 2 premiën, te zamen groot *f* 400,—;

3°. dat aan den inzender van het Ontwerp gemerkt „**Z" in een waaier**, is toegekend eene **premie** van *f* 200.—.

De **tentoonstelling** der beide ingezonden Ontwerpen zal geschieden van **4—15 Augustus**, des morgens tusschen **10** en **12 uur** in een der lokalen van het Raadhuis, en op nader te bepalen dag geopend worden in het Gebouw der **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst** te Amsterdam. 6742

Zutphen, 29 Juli 1890.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:

De Secretaris, De Burgemeester,

G. J. VAN DE KAMP. *Lo Secr.* H. A. D. COENEN.

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6743

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

6744

6745

6746

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *originееle merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6749

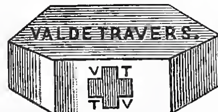
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6750

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6751

ITAL. TERRAZZO- EN KUNSTGRANIETVLOEREN

naar eik dessin, met inbegrip van ondervloeren van *f* 4.— de M².

Attesten ter inzage.

Teekeningen, Monsters en Prijs-Courant op aanvrage. 6752

E. K. OSINGA, — Apeldoorn.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(Systeem MONIER.)

— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven, Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Krebben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6753

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbedertwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6754

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6732

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 12den Augustus 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 526.

Het maken van kruissporen met bijkomende werken op de lijnen MEPPEL—GRONINGEN, MEPPEL—LEEUWARDEN en HARLINGEN—NIEUWESCHANS.

Begrooting f 18,600.—

De besteding geschiedt volgens art. 42 van het bestek.

Het bestek ligt van den 22sten Juli 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs D. MOLENAAR te *Groningen* en W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal aanvangen den 4den Augustus 1890, te Visvliet ten 8 ure voorm. en op de dagen en uren daarbij nader op te geven.

UTRECHT, den 19den Juli 1890.

AANBESTEDING. 6733

Mr. A. E. H. GOEKOOP is voornemens op Vrijdag 8 Augustus 1890 des morgens te 11 uren in het STATIONSGEBOUW van de HOLL. IJZEREN SPOORWEG MAATSCHAPPIJ, Anna Paulownastraat te *'s Hage* i. h. openbaar

AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een WOONHUIS aan de Laan van Meerdervoort te 's Gravenhage, nabij de brug over de afzanderijvaart.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Dinsdag 5 Aug. 1890 des morgens te 11 uur.

De biljetten moeten op den dag der aanbesteding des morgens vóór 10 uur worden ingeleverd, Laan van Meerdervoort N°. 55.

Inlichtingen worden gegeven door P. DU RIEU FZN. Bouwkundig-Ingenieur, Zoutmanstraat N°. 30 te 's Gravenhage, des morgens tusschen 9 en 10 uur.

Bestek en teekening zijn van af Donderdag 31 Juli à *f* 1.50 per stel verkrijgbaar bij den Boekhandelaar G. C. VISSER, Veenestraat N°. 42 te 's Gravenhage.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, ***Amsterdam,*** 6734

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,** leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6735

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6736

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND: **Heidelberg 1876. Mannheim 1880.**

BEKROOND: **Sydney 1879/80. Melbourne 1880.**

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: *„SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG"* waarvan bij hem steeds voorraad.

FERD. ENGERS, 6737

Heerengracht 335. Amsterdam.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6738

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 AUGUSTUS 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

62ste Algemeene Vergadering

der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur der Maatschappij heeft de eer Heeren Leden uit te noodigen tot het bijwonen van de 62ste Algemeene Vergadering, te houden op Woensdag 3 September, des avonds ten 8½ ure, en Donderdag 4 September a. s., des voormiddags ten 10½ ure in het Gebouw der Maatschappij te Amsterdam.

AGENDA DER VERGADERING.

Woensdag 3 September, des avonds ten 8½ ure.

1. Opening der Vergadering.
2. Voordracht, met proeven toegelicht, te houden door den heer A. J. van Eijndhoven, eerste Chemiker van de Imp. Cont. Gas Association te Amsterdam, over »de laatste toepassingen van gas voor verlichting, verwarming en ventilatie".

(De tentoonstellingslokalen zijn dien avond verlicht.)

Donderdag 4 September, des morgens ten 10½ ure.

3. Mededeelingen van het Bestuur.
4. Verkiezing van een Bestuurslid, te Amsterdam woonachtig.
5. Discussiën over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.
6. Voordracht van den heer J. C. Spakler Jr. over »de middelen tot bevordering van de veiligheid bij de uitvoering van bouwwerken."
7. Sluiting der Vergadering.

Na afloop der Vergadering zal een gemeenschappelijk bezoek worden gebracht aan de „Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen," in het Paleis voor Volksvlijt.

Op de Algemeene Vergadering der Maatschappij, gehouden in September 1889 te 's Gravenhage, werd voor het eerst in de Maatschappij de Prix de Rome ter sprake gebracht, zijnde het jaargeld, bij de Wet van 26 Mei 1870 tot regeling van het onderwijs van Rijkswege in de beeldende kunsten, in het vooruitzicht gesteld, en toe te kennen aan hen, die in de te houden wedstrijden aan de Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam den gouden eereprijs zijn waardig gekeurd en blijken hebben gegeven van groot talent en buitengewonen aanleg. 1)

Deze zaak was kort te voren reeds besproken door het Bestuur, dat de wetten en besluiten verzamelde die op deze zaak betrekking hadden.

Na een onderzoek van deze stukken richtte het Bestuur der Maatschappij zich in een schrijven, dateerende 18 November 1889, tot de Commissie van Toezicht op de Rijks Akademie van Beeldende Kunsten, om hare aandacht te vestigen op het vooruitzicht, bij de Wet omschreven, op wedstrijden in de Schoone Bouwkunst en het daaraan verbonden jaargeld, dat op de zelfde voorwaarden aan bouwkunstenaars kan worden toegekend als aan beoefenaars van andere kunstvakken.

In dit schrijven werd er op gewezen, dat sedert de oprichting der Rijks Akademie van Beeldende Kunsten, de beoefenaars der schilderkunst en der beeldhouwkunst meermalen in de gelegenheid zijn gesteld geworden om mede te dingen tot het verkrijgen van het bij de Wet toegezegde jaargeld, maar dat die gelegenheid nog nimmer was verstrekt geworden aan de beoefenaars der bouwkunst.

Het Bestuur noodigde dan ook de Commissie van Toezicht uit, den eerstvolgenden wedstrijd uit te schrijven voor beoefenaars der bouwkunst. Het richtte zich tot die Commissie, omdat uit Art. 10 der reeds genoemde Wet duidelijk blijkt, dat aan haar, onder oppertoezicht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, is opgedragen, de bepalingen der Wet van 26 Mei 1870 stipt na te komen. De billijkheid van het uitschrijven van een wedstrijd voor bouwkunstenaars werd aangetoond, door te verwijzen naar Art. 13 2) der meergenoemde Wet, waarbij zeer duidelijk het vooruitzicht wordt geopend, dat in elk der vakken, beeldhouwkunst, schilderkunst, graveerkunst en bouwkunst, *telken jare* een prijs kan worden toegekend, die volgens artikel 15 der Wet recht geeft op de begunstiging met een jaargeld.

Het Bestuur vestigde de aandacht der Commissie nog op Art. 42 van het Koninklijk Besluit van 9 April 1873, waarin zeer duidelijk wordt bepaald, dat aan die Commissie is opgedragen, na elken wedstrijd in ieder kunstvak te beslissen, of er termen bestaan tot het verleenen der toelage, en op Art. 33 van dat zelfde Besluit, dat even duidelijk is omtrent de aanwijzing van hen, die toegelaten kunnen worden tot den wedstrijd.

Een afschrift van dezen brief, waarvan de hoofdinhoud hierboven is aangegeven, werd toegezonden aan den Hoogleeraar Directeur der Rijks Akademie.

Het Bestuur der Maatschappij ontving den 20sten November 1889 een antwoord op het bovengenoemde verzoek. De Commissie van Toezicht op de Rijks Akademie gaf daarin te kennen, 1e dat zij volkomen instemde, waar het Bestuur de wenschelijkheid betoogde van het houden van een wedstrijd in de Schoone Bouwkunst, zooals die bedoeld is in de Artt. 11 tot 15 der Wet van 26 Mei 1870, 2e dat zij dan ook reeds in dien zin voorstellen had gedaan aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, maar dat die voorstellen samenhangen met eene voorafgaande wijziging van het Koninklijk Besluit van 9 April 1873, waarvan de toepassing op bezwaren stuit, waar het een wedstrijd in de Schoone Bouwkunst geldt. De Commissie achtte het dan ook raadzaam, dat men zich tot de Regeering zoude wenden.

Het Bestuur der Maatschappij verzond vervolgens den 30sten November 1889 het volgende adres:

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Binnenlandsche Zaken,

geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1841 en gevestigd te Amsterdam,

dat in de artikelen 11 tot en met 15 van de Wet van 26 Mei 1870, *Staatsbl.* n°. 78, tot regeling van het onderwijs van Rijkswege in de Beeldende Kunsten, het vooruitzicht wordt geopend op een wedstrijd in de Schoone Bouwkunst, waarna aan dien bouwkunstenaar wie den gouden eereprijs wordt waardig gekeurd en die blijken heeft gegeven van groot talent en buitengewonen aanleg, op aanbeveling van de Commissie van Toezicht op de Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten eene geldelijke ondersteuning kan worden verleend om zich in zijne kunst te volmaken, op dezelfde voorwaarden als die toekenning geschiedt aan beoefenaars van andere kunstvakken;

dat in art. 33 van het Koninklijk Besluit van 8 April 1873 wordt bepaald, wie tot den wedstrijd kunnen worden toegelaten;

dat de beslissing omtrent het verleenen der toelage, ingevolge art. 42 van het zelfde Koninklijk Besluit is opgedragen aan de Commissie van Toezicht op de Rijks-Akademie;

dat sedert de oprichting der Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten, die bestemd is tot hoogere opleiding van kunstenaars, de beoefenaars der schilderkunst en der beeldhouwkunst reeds meerdere malen in de gelegenheid werden gesteld om mede te dingen naar het verkrijgen van het bij de Wet in uitzicht gestelde jaargeld;

dat dit evenwel nog nimmer het geval was met de beoefenaars der bouwkunst, niettegenstaande zelfs in Art. 13 der Wet van 26 Mei 1870 het vooruitzicht wordt geopend, dat in elk der vakken, beeldhouwkunst, schilderkunst, graveerkunst en bouwkunst, telken jare de prijs kan worden toegekend, die volgens art. 15 dier Wet recht geeft op de begunstiging met een jaargeld.

---

1) Artikel 15 der Wet van 26 Mei 1870, Staatsblad No. 78, luidt:

Zij, die den gouden eereprijs zijn waardig gekeurd en blijken hebben gegeven van groot talent en buitengewonen aanleg, kunnen, op gemotiveerde aanbeveling van de Commissie van Toezicht, door Ons hoogstens gedurende vier achtereenvolgende jaren met een jaargeld van f 1200 worden begunstigd ten einde hen in de gelegenheid te stellen zich in hunne kunst te volmaken. Die ondersteuning wordt telkens voor een jaar verleend.

In de Staatscourant geschiedt mededeeling van Ons daartoe strekkend besluit, zoowel als van de aanbeveling der Commissie.

2) Dit artikel luidt als volgt:

In elk der in het voorgaande artikel genoemde vakken kan telken jare een prijs en een accessit worden toegekend, bestaande de eerste uit een gouden, het tweede uit een zilveren eerepenning.

Tot goed begrip van het bovenstaande art. 13 laten wij hier volgen, de tweede alinea van art. 12:

Hij, die een examen heeft afgelegd in de vakken, vermeld onder e, f en h van art. 2, en het bewijs levert, dat hij voldoende bekwaamheden bezit in de bouwkunst in het algemeen, wordt tot een wedstrijd in de Schoone Bouwkunst toegelaten.

Deze onder *e*, *f* en *h* genoemde vakken zijn:

e, de wetenschap van het schoone (aesthetica), vooral in betrekking tot (de genoemde kunsten en) de bouwkunst;

f, de kunstgeschiedenis;

h, de doorzichtkunde.

Aangezien volgens art. 10 der Wet van 26 Mei 1870 de stipte naleving van de bepalingen dier Wet is opgedragen, onder Uw oppertoezicht, aan de Commissie van Toezicht op de Rijks-Akademie,

en daar het Bestuur der Maatschappij de vaste overtuiging koestert, dat buitenlandsche studiereizen van het grootste nut zijn voor jeugdige beoefenaars der bouwkunst,

wendt het Bestuur zich tot Uwe Excellentie, met het ernstig verzoek een zoodanig besluit te nemen, dat de eerstvolgende wedstrijd worde uitgeschreven voor beoefenaars der bouwkunst, en te willen bevorderen, dat de belangen van deze voor het vervolg evenzeer worden behartigd als die van de beoefenaars van andere kunstvakken.

Hetwelk doende, met verschuldigden eerbied,

Het Bestuur der Maatschappij tot
bevordering der Bouwkunst:

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Op dit schrijven ontving het Bestuur het volgende antwoord.

N°. 2820. Afdeeling K. W.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, gezien een adres van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, waarbij het verzoekt, dat de eerstvolgende wedstrijd aan de Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten worde uitgeschreven voor beoefenaars der Bouwkunst, geeft aan adressant te kennen, dat zoodanige wedstrijd, zooals adressant zelf opmerkt, nog nimmer gehouden is, en wel op grond van de bezwaren, verbonden aan de thans bestaande regeling van dien wedstrijd, en dat, zoolang die bezwaren in verband met eene reorganisatie der Akademie niet zijn opgeheven, aan het verzoek niet zal kunnen worden voldaan.

's Gravenhage 12 December 1889. MACKAY.

Het Bestuur achtte, na ontvangst van dit schrijven, het tijdstip niet gunstig om andermaal op zijn verzoek terug te komen.

Na het optreden van een nieuwen Minister van Binnenlandsche Zaken richtte het echter tot dezen het volgende schrijven, gedateerd 4 Maart 1890.

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Binnenlandsche Zaken.

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, kennis genomen hebbende van den inhoud der missieve van Uwer Excellenties voorganger, dateerende 12 December 1889, No. 2820 Afdeeling K. W., heeft de eer U mede te deelen, dat dit antwoord, zeer tot zijn leedwezen, het Bestuur niet volkomen bevredigt.

Overtuigd van het groote belang der zaak richt het Bestuur tot Uwe Excellentie het beleefde verzoek, te willen mededeelen welke de bezwaren zijn omtrent de regeling van den wedstrijd aan de Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten, die van de vaststelling dier regeling af blijken oorzaak te zijn geweest, dat nog nimmer een wedstrijd werd uitgeschreven voor beoefenaars der Bouwkunst. Zoo het Bestuur door Uwe Excellentie met deze bezwaren in kennis mocht worden gesteld, zou het allicht in de gelegenheid zijn middelen voor te stellen om deze op te lossen.

Het Bestuur der Maatschappij tot
bevordering der Bouwkunst:

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Toen op dit schrijven na ruim twee maanden nog geen antwoord was ingekomen, verzond het Bestuur het volgende adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, op 17 Mei 1890.

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Binnenlandsche Zaken,

geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,

dat het zich den 30sten November 1889 per adres gewend heeft tot Uwer Excellenties voorganger, met het ernstig verzoek een zoodanig besluit te nemen, dat de eerstvolgende der wedstrijden die in uitzicht werden gesteld in de artikelen 11 tot en met 15 van de Wet van 26 Mei 1870, Staatsblad N°. 78, zoude worden uitgeschreven voor bouwkunstenaars, daar hen nog nimmer de gelegenheid werd geschonken aan zulk een wedstrijd deel te nemen, niettegenstaande Art. 13 der bovengenoemde Wet het vooruitzicht daartoe opent;

dat het Bestuur der Maatschappij bij missive van Uwer Excellenties ambtsvoorganger, dd. 12 December 1889, n°. 2820, Afdeeling K. W. op genoemd adres ten antwoord heeft ontvangen, dat een wedstrijd als bedoeld wordt nog nimmer is gehouden op grond van bezwaren, verbonden aan de bestaande regeling van dien wedstrijd, en dat, zoolang die bezwaren, in verband met eene reorganisatie der Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, niet zijn opgeheven, aan het verzoek niet zal kunnen worden voldaan,

dat het Bestuur zich, na dit antwoord, bij schrijven van 4 Maart 1890 tot Uwe Excellentie wendde met verzoek te willen mededeelen, welke de bezwaren zijn, die van af de wettelijke vaststelling van die wedstrijden oorzaak zijn geweest dat beoefenaars der bouwkunst nog nimmer hebben kunnen dingen naar het in uitzicht gestelde jaargeld om hunne studie in het buitenland voort te zetten; met deze bezwaren in kennis gesteld zijnde, zou het Bestuur, zooals het Uwe Excellentie mededeelde, allicht in de gelegenheid zijn middelen voor te stellen om deze op te lossen;

dat op dit schrijven bij het Bestuur nog geen antwoord is ingekomen, en reeds wederom een wedstrijd is uitgeschreven voor anderen dan bouwkunstenaars.

Het Bestuur der Maatschappij wendt zich daarom tot Uwe Excellentie met het eerbiedig maar dringend verzoek, om óf wel een proef te nemen met een wedstrijd voor bouwkunstenaars, aangezien de bezwaren, die daaraan kunnen verbonden zijn nog nimmer zijn gebleken of hebben kunnen blijken, óf wel de vermeende bezwaren aan dergelijke wedstrijden verbonden, door herziening der Wet eindelijk te willen oplossen, opdat ook zij die de bouwkunst beoefenen in het genot kunnen gesteld worden van het bij de Wet van 26 Mei 1870 voorgespiegelde jaargeld.

'twelk doende enz.

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Op 28 Mei 1890 ontving het Bestuur der Maatschappij op zijn verzoek een antwoord, dat als volgt luidt.

N°. 1152. Afdeeling K. W.

De Minister
van Binnenlandsche Zaken,

gezien een adres van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst d.d. 17 Mei 1890, waarbij het verzoekt, dat aan de Rijks Akademie van Beeldende Kunsten een proef worde genomen met een wedstrijd voor bouwkunstenaars, of dat de bezwaren tegen zoodanigen wedstrijd bestaande worden opgelost door herziening der wet van 26 Mei 1870 (Staatsbl. n°. 78),

geeft aan adressant te kennen met verwijzing voor zooveel noodig naar de beschikking van zijn ambtsvoorganger van 12 December 1889 n°. 2820 K.W., dat bij eene eventueele herziening van bovenbedoelde Wet op de bestaande bezwaren zooveel noodig zal kunnen gelet worden.

's Gravenhage 28 Mei 1890.

DE SAVORNIN LOHMAN

Het Bestuur der Maatschappij heeft gemeend door mededeeling van het bovenstaande reeds nu een volledig verslag te moeten geven van zijne verrichtingen betreffende de wedstrijden voor bouwkunstenaars, hoewel het de zaak nog niet heeft opgegeven.

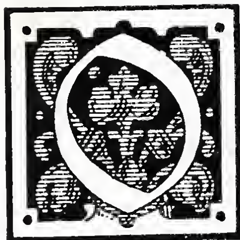
Het Bestuur en de Leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zijn namens het Stedelijk Bestuur der stad Antwerpen door den Cercle Artistique, Littéraire et Scientifique aldaar, door bemiddeling van den architekt van het nieuwe Museum voor Schoone Kunsten, den heer J. Jac. Winders, uitgenoodigd tot het bijwonen van de inwijding van dat Museum.

Zij die aan deze uitnoodiging gevolg wenschen te geven, worden verzocht zich Maandag a. s. den 11den Augustus, des morgens ten 9 ure te bevinden in het Genootschapslokaal van den Cercle Artistique, rue d'Aremberg, teneinde daarna gezamenlijk de receptie op het Raadhuis bij te wonen.

In dat lokaal zullen de toegangskaarten voor de inwijding ter beschikking zijn. Daarna staat de gelegenheid open tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd.

HET NIEUWE BUITEN-GASTHUIS TE AMSTERDAM.

I.

Op een terrein, gelegen tusschen de Helmersstraat en het Jacob van Lennepkanaal te Amsterdam, zal een nieuw Buiten-Gasthuis worden gebouwd. Verschillende paviljoenen zullen daar verrijzen, volgens de situatie op de bij dit Weekblad gevoegde plaat, en waarop zijn aangegeven, vol zwart ingevuld, de beide paviljoenen elk voor 116 bedden, een paviljoen voor zenuwzieken en de woning van den Directeur der inrichtingen, welker bouw Maandag j.l. door de Gemeente Amsterdam werd uitbesteed. Ook worden de voornaamste plattegronden van deze gebouwen op de plaat voorgesteld.

De beide paviljoenen bevatten elk gelijkstraats: een vestibule, een corridor met trapportaal en trap naar de eerste verdieping, twee isoleerkamers, een keuken, een magazijn, twee ziekenzalen, twee badkamers, twee vertrekken voor herstellenden, twee veranda's, twee lokalen voor de privaten en een portaal met diensttrap.

Op de eerste verdieping is de indeeling geheel gelijkvormig. Boven het magazijn gelijkstraats is echter een isoleerkamer ontworpen en boven de vestibule en een der aangrenzende isoleerkamers gelijkstraats, de woning van de hoofdverpleegster.

In de teekening van den plattegrond beduiden *a.* kokers voor berging van vuil linnen, *b.* liften, en *c.* kasten.

Op de tweede verdieping bevinden zich nog een ziekenzaal voor 20 bedden, een corridor, een lokaal voor de privaten, een magazijn, waarin een trapje naar den zolder van het middengebouw, en twee zolders.

Het paviljoen voor zenuwzieken is gelijkstraats ingedeeld als volgt: een vestibule, vier corridors, een kamer voor den geneesheer, een wachtkamer voor bezoekers, een collegezaal, vier zalen voor dagverblijf, vier observatiekamers, zes isoleerkamers, vier cellen, twee badkamers, twee keukens, twee trapportalen met trappen naar de eerste verdieping, een trap naar de galerij van de collegezaal, acht privaten en urinoirs.

De indeeling op de eerste verdieping en de bestemming der lokalen aldaar zijn gelijk aan die gelijkstraats, behalve dat boven de vertrekken voor dagverblijf, gelegen zijn die voor nachtverblijf, dat boven de vier cellen, vier even groote isoleerkamers liggen, en boven de kamer voor den geneesheer, de wachtkamer en het tusschen deze vertrekken gelegen gedeelte van de vestibule, drie kamers voor hoofdverpleegsters.

Op de tweede verdieping zijn ingedeeld, vier corridors, vier zalen voor nachtverblijf, vier observatiekamers, tien isoleerkamers, twee badkamers, twee keukens, twee trapportalen met trappen naar de zolders van de eindvleugels, een zolder boven het middengebouw en acht privaten en urinoirs.

Van de woning voor den Directeur zijn op de plaat afgebeeld de indeeling van het sous-terrein en die van de bel-etage.

Op de eerste verdieping zijn drie even groote kamers als de daaronder gelegen vertrekken ontworpen; die boven het vertrek met den veelhoekigen uitbouw is een studeerkamer, de daar achter gelegene een slaapkamer en de derde een logeerkamer. Een vertrekje boven de voor-vestibule is tot badkamer ingericht.

Op de zolderverdieping zijn, behalve twee zolders, twee dienstbodenkamers afgeschoten.

Voor de fondeering van het paviljoen voor zenuwzieken zijn noodig 1100 heimasten, elk lang 13 M., en 22 lang 10 M. Voor de beide andere paviljoenen zijn noodig 1580 palen van 13 M. en 80 van 10 M. De fondeering van de Directeurswoning vereischt 180 palen van 13 M. en 12 van 12 M.

Het terrein waarop gebouwd zal worden is reeds een jaar geleden met zand opgehoogd.

Voor de beide paviljoenen worden de benoodigde ijzeren balken voor de balklagen door de Gemeente op het terrein geleverd. Het totale gewicht dezer getrokken balken bedraagt 412852 K.G.

Tusschen deze balken worden steekwelven geslagen, die aan de onderzijde met mortelkalk worden opgeschuurd, evenals alle muren; de hoeken in de zalen, vertrekken, corridors, enz. worden hol bewerkt.

Al de muren in de zalen, corridors, gangen, trapportalen, vestibule en verdere vertrekken, alsmede de plafondwelven daarin, zullen in wasverf met verschillende tinten geschilderd worden. Slechts in zeer enkele vertrekken, dat zijn vijf in het paviljoen voor zenuwziekten en twee in elk der beide overige paviljoenen, worden de muren beplakt met het zoogenaamde sanitaire behangselpapier.

In de vestibules, corridors, gangen, trapportalen, bordessen en privaten worden granitovloeren gelegd; de steenen zoldervloeren worden met een laag Portlandcement bedekt en vlak afgeschuurd. De prijs voor deze granitovloeren in het bestek opgegeven, is ƒ4.25 per M².

De houten vloeren in de vertrekken moeten worden geölied, en na gestopt en geplamuurd te zijn, nog eens worden overgeölied.

C. H. VERHULST.

In den ouderdom van slechts even 24 jaren, overleed op den 23sten Juli 1890 te Senang na een kortstondige ziekte, de heer Charles Hugo Verhulst, civiel- en bouwkundig ingenieur.

Na op zeer jeugdigen leeftijd het eind-examen der H. B. S. te 's Gravenhage met gunstig gevolg te hebben afgelegd, werd Verhulst in September 1880 student aan de Polytechnische school te Delft. Na een vierjarigen studietijd verwierf hij het diploma van civiel-ingenieur, en een jaar daarna, in 1885, dat van bouwkundig-ingenieur. Bij beide examens onderscheidde hij zich op buitengewone wijze.

Na zijn examen als civiel-ingenieur was hij eenigen tijd werkzaam op het bureau van den architekt J. Gosschalk te Amsterdam.

In Nederland zelve is hij niet in de gelegenheid geweest eenig bouwwerk uit te voeren. Intusschen heeft hij toch zijn krachten beproefd aan menige prijsvraag. Zoo werkte hij o. a. met den heer G. Brouwer Jr. samen aan het ontwerp »Ne Jupiter quidem omnibus", voor een nieuwe koopmansbeurs te Amsterdam, met den heer Th. Steinmetz aan het ontwerp »Totila" voor een nieuw societeitsgebouw te Kampen, en met den heer J. B. Kam, aan een ontwerp, ter beantwoording van de prijsvraag voor een plan tot bebouwing der terreinen achter het Rijks-Museum te Amsterdam, uitgeschreven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De verwachtingen omtrent zijn talenten waren groot, maar men zou in Nederland zelve daarvan weinig ondervinden. Immers, zeer korten tijd na zijne geëindigde studiën werd hij benoemd tot ingenieur voor aanleg, bij de Deli Spoorweg-maatschappij. Daar verrichtte hij o. a. in de laatste jaren de opmetingen voor de nieuwe spoorweglijn naar Penang, en als leider van dit belangrijke werk was hij met ijver en genoegen werkzaam. Dit blijkt voldoende uit het laatste jaarverslag der Maatschappij, waarin met lof van zijne verdiensten jegens haar wordt melding gemaakt.

Ook was hem in Deli de gelegenheid aangeboden blijken te geven van zijne artistieke talenten. De Sultan van dat Rijk had hem namelijk uitverkoren voor den bouw van een nieuw paleis. Dit moest een werk van zoodanigen omvang worden, dat één menschenleven niet voldoende zou zijn geweest, om het te voltooien. Hij was echter nauwelijks begonnen met voorbereidende studies voor dit omvangrijke bouwwerk.

Verhulst was met buitengewone talenten begiftigd. Wetenschappelijk was hij zeer ontwikkeld, en de verwachtingen die men als kunstenaar van hem koesterde, waren hoog gespannen.

Met weemoedigheid denken wij aan de vele diensten, die Verhulst nog aan het land en de kunst had kunnen bewijzen. R.

W. CAMMAN.

Te Amsterdam overleed in het laatst der vorige maand, op den leeftijd van 28 jaren, de heer Willem Camman, een jong bouwkunstenaar die nog veel voor de toekomst beloofde.

Camman ontving, na het gewone onderwijs, zijn eerste meer artistieke opleiding op de Quellinusschool te Amsterdam, waar zijn aanleg niet onopgemerkt bleef. Hij was na het eindigen van zijn studietijd in 1881, aan die inrichting gedurende eenigen tijd werkzaam op het bureau van den heer P. J. H. Cuypers Daar bevond zich toen insgelijks de heer Hans Madein, later architekt te Bozen-Gries, die in deze betrekking den heer Camman verzocht onder hem werkzaam te zijn. Na zijn verblijf aldaar, gedurende eenige jaren tot in 1886, was hij van Juli 1887 tot in Maart 1888 opzichter bij de voltooiing van den koepeltoren der kerk van de paters Conventueelen te Brussel, welk belangrijk werk, onder den heer Cuypers als architekt, met zorg door hem werd bestuurd.

Na nog een zeer korten tijd te zijn werkzaam geweest op het bureau van den architekt J. J. van IJsendijk te Brussel, kreeg Camman een plaats op het bureau der Gemeentewerken te Arnhem, en was daar in hoofdzaak werkzaam bij het ontwerpen van plannen voor een nieuw Raadhuis, onder leiding van den heer J. A. Lindo.

Toen deze ontwerpen gereed waren, werd Camman in April 1890 geplaatst op het bureau van den heer A. L. van Gendt te Amsterdam.

Hij bezat een meer dan alledaagsch talent, en bewoog zich gaarne op het gebied der kunstnijverheid. Aan menige prijsvraag werkte hij mede, het laatst nog aan die voor een Raadhuis te Zutphen. R.

PRIJSVRAGEN.

Voor den bouw van eene kerk voor de Doopsgezinde Gemeente, te Deventer zal binnen kort een prijsvraag worden uitgeschreven.

Als leden der Jury zullen optreden de heeren C. Muysken F. J. Nieuwenhuis, en de Gemeente architekt te Deventer, de Civ. en Bouwk. ingenieur J. A. Mulock Houwer.

De beide ontwerpen voor een Raadhuis te Zutphen, ingezonden naar aanleiding van den engeren wedstrijd, zijn nog tot en met 15 Augustus a. s. van 10—12 uur des morgens te zien in een der lokalen van het Raadhuis te Zutphen.

Op later te bepalen dagen zullen zij worden ten toon gesteld in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

U zult mij verplichten met in het Weekblad op te nemen onderstaande bemerking op het antwoord, ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage op de vraag: wat leert ons de ondervinding omtrent houtcement dakbedekking? Ik ben het volkomen eens met de Afdeeling, dat het houtcement in zeer vele gevallen zeer is aan te bevelen. Bij de bijna twintig daken, die in de laatste zes jaren, voor mijne rekening, door den heer J. A. Smits van Amsterdam, aan de Zaanstreek zijn gelegd, verkreeg ik de meest gunstige resultaten.

Geen dezer daken behoefde tot dusver eenig onderhoud, en mocht ik hierover dan ook de meeste tevredenheid van mijne patroons ondervinden.

De laatste bemerking echter, n.l. om als eerste papierlaag asphaltpapier te gebruiken, strijd geheel tegen mijne ondervinding, zoo zelfs dat een dak, dat zoodanig was bewerkt en, dit mag ik niet achterwege laten, waarbij echter ook namaak-houtcement was gebruikt, na korten tijd weêr moest worden weggenomen. Nadat er toen een dak met echte Haeuslersche cement en daarbij geleverd wordend papier op gebracht was, heb ik tot dusver nog geen enkele bemerking meer gehad.

Bij eenig nadenken ligt het, dunkt mij, ook voor de hand, dat asphaltpapier schadelijk is voor deze bedekking, en zelfs in het gunstigste geval slechts dient om de kosten noodeloos te verhoogen.

Houtcement dakbedekking verdient juist daarom zoo groote aanbeveling, omdat het steeds onder elke temperatuur hare *buigzaamheid* behoud en daaraan juist hare groote *duurzaamheid* te danken heeft.

Asphaltpapier nu, dit is bekend, verhardt na korter of langer tijd; en juist die verharding wordt oorzaak van scheuren en scheurtjes in de bedekking, waardoor natuurlijk lekkage ontstaat.

Asphaltpapier, in plaats van dus de soliditeit der dakbedekking te bevorderen, is in tegendeel bepaald nadeelig, daar de bedekking daardoor in *buigzaamheid* verliest.

Nog merk ik op, dat goede houtcement steeds, zelfs in den winter, in meer of min taai vloeibaren toestand moet verkeeren, en nimmer hard mag zijn; dit als herkenningsteeken van de echtheid.

In de meening, dat het maken van deze bemerking slechts bevordelijk kan zijn aan het doel van het Weekblad, om elkaâr voor te lichten op het gebied van bouwkunde, en dat der kennis van bouwmaterialen, heb ik de eer, onder dankzegging voor de verleende ruimte, te zijn

UEdw.

Wormerveer, 4 Aug. 1890. D. STAM AZN., *Bouwk.*

BERICHTEN.

De heer W. Springer, adsistent-architekt van Amsterdam, heeft wegens gevorderden leeftijd ontslag uit zijne betrekking aangevraagd.

De tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen te Amsterdam wordt, volgens officieele mededeeling, gesloten op 7 September a. s.

Tot nu toe werd zij bezocht door ruim 60.000 personen.

Sinds langen tijd is te Amsterdam het streven geweest, om een geschikte plek te vinden voor eene nieuwe groentenmarkt. B. en W. hebben de vroeger genomen raadsbesluiten omtrent het stichten van zulk eene markt nu andermaal overwogen, en zijn tot de overtuiging gekomen, dat de vroeger voorgestelde terreinen thans niet meer voldoende zouden zijn. Zij zullen aan den Raad voorstellen, de markt te stichten op het terrein waarop de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie hare inrichtingen heeft gevestigd gehad, dat is tusschen de Marnixstraat en de Buitensingelgracht, ter hoogte van de uitmonding van de Lauriergracht.

Deze markt zal echter niet van Gemeentewege worden overdekt.

Omtrent een reeds door alle dagbladen vermeld ongeval te Amsterdam, het instorten van een in aanbouw zijnd huis, waarbij twee werklieden het leven verloren, zijn de meest uiteenloopende berichten in omloop, wat de oorzaak ervan aangaat.

Een commissie van onderzoek is reeds benoemd geworden, en wij zullen afwachten wat deze aan 't licht zal kunnen brengen.

Leden dezer commissie zijn:

de heeren H. Leguyt, Bouwkundige 1e klasse bij publieke werken, J. W. Meijer, architekt-werktuigkundige en Z. Deenik, timmerman en makelaar.

Intusschen kan als vrij waarschijnlijk worden aangenomen, dat op onoordeelkundige wijze in de benedenvertrekken uitbrekingen hebben plaats gehad, die het scheuren of doorbuigen van de niet zeer soliede draagmuren tengevolge hebben gehad.

De Akademische Architekten Verein te Aken verzoekt ons het volgende te willen plaatsen.

Op initiatief onzer vereeniging heeft zich voor eenige weken een comité gevormd, om voor wijlen prof. Franz Ewerbeck, den verdienstelijken leeraar en kunstenaar, in Holland ook wel algemeen bekend, een grafmonument te plaatsen.

De groote deelneming, die dit werk van piëteit en dankbaarheid, nu reeds algemeen in Duitschland ondervindt, doet de hoop koesteren, dat ons voornemen ook ten uwent de belangstelling veler kunstvrienden mag verwekken.

Bijdragen kunnen aan onzen Kassenwart, Herrn Stud. Arch. Pützer, in Aachen, gezonden worden.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGNN ENZ.

Voor Nederland zijn tot leden der Nederlandsch-Duitsche Commissie, belast met het opsporen der middelen tot verbetering van het kanaal en de rivier de Niers, benoemd de heeren: Ph. van der Sleijden, hoofd-ingenieur van 's Rijks Waterstaat te Maastricht, J. W. H. Bauduin, ingenieur van den Provincialen waterstaat in Limburg, en Mr. Seydlitz, lid van Ged. Staten van Limburg.

Ter vervanging van den heer J. Kluit is de heer N. A. M. van den Thoorn uit Leeuwarden overgeplaatst naar Amsterdam, om dienst te doen bij de voltooiing van het Merwede Kanaal aldaar.

Voor de benoeming tot gemeente-architekt te Bolsward zijn uit de 74 sollicitanten op de aanbeveling geplaatst: de heeren J. van Reenen, te Witmarsum, L. Reitsma, te Koudum en J. Bogtstra, te Workum.

MEDEDEELING.

De tweede halfjaarlijksche contributie van de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zal binnen kort worden geïnd.

Met de verzending van de eerste aflevering van het Bouwkundig Tijdschrift is reeds een begin gemaakt.

Afloop van Aanbestedingen.

PIJNAKKER (bij Delft), 23 Juli: het bouwen van een kerk met toren en pastorie aldaar, onder beheer van den bouwmeester A. C. Bleijs, te Amsterdam, *a* volgens bestek, *b* met sibbersteen;
Hoogste inschrijver:
	a	*b*
A. Paans, Amsterdam	*f* 130,000	*f* 138,000
Laagste inschrijver:		
N. Perquin, Berkel	» 109,750	» 115,200

Gegund aan N. Perquin, voor *f* 115,200

AMSTERDAM, 26 Juli: het bouwen van een woonhuis met schildersatelier aan de Gijsbrecht-van-Amstelstraat, hoek Weesperzijde, voor den kunstschilder H. Klijn, onder beheer van den architekt C. A. Bombach Cz. (onderhands);
Laagste inschrijver:
W. F. Gnirrep, Amsterdam. . . . *f* 17,594

PURMEREND, 26 Juli: het bouwen van een fabriek voor gecondenseerde melk;
Laagste inschrijver:
H. Wienhoven Jr., Schiedam . . . *f* 29,200

ROTTERDAM, 26 Juli: het bouwen van een villa te Kralingen, onder beheer van den architekt A. van Ameijden van Duijm Dz.;
Hoogste inschrijver:
P. v. Linschoten, Kralingen . . . . *f* 26,026
Laagste inschrijvers:
Pelt en Hakkert, Rotterdam. . . . » 22,464
Gegund.

ROTTERDAM, 29 Juli, voor rekening der gemeente: 1°. het bouwen van een gymnastiekschool aan de Oranjeboomstraat;
Hoogste inschrijver:
P. Vermeijden Az., Rotterdam . . *f* 18,189
Laagste inschrijver:
A. de Haan, Rotterdam . . . . . . » 15,987

2°. het maken van twee leerlokalen en een gymnastieklokaal ter uitbreiding van de school aan de Willem-Barentsstraat;
Hoogste inschrijver:
A. P. P. Boef, te Rotterdam . . . *f* 19,592
Laagste inschrijver:
P. Isaäcs, idem. . . . . . » 15,129

VLAARDINGEN, 26 Juli Het maken van een kerkgebouwtje, ten dienste van den Ned. Protestantenbond aldaar, onder beheer van den Architekt A. Dirkzwager, te Rotterdam:
Hoogste inschrijver:
J. Schuller, Raamsdonk . . . . *f* 19,676
Laagste inschrijver:
Van Heijst & Zonneveld,
Vlaardingen . . . . » 13,056

AMSTERDAM, 28 Juli, voor rekening der gemeente: het vergrooten van de lagere school in de Marnixstraat:
Hoogste inschrijver:
Coolwijk, Amsterdam . . . . *f* 25,958
Laagste inschrijver:
P. v. d. Braun, Hilversum . . . . . » 19,676

GOUDA, 29 Juli, den aanbouw van een kerkhof, den bouw eener kapel, doodgraverswoning, toegangen, brug enz. voor de beide R. K. parochiën, *a.* zonder, *b.* met doodgraverswoning:
Hoogste inschrijver:	*a*	*b*
D. Amesz, Gouda	*f* 30,880	*f* 33,520
Laagste inschrijver:		
A. Leeuwen, Reeuwijk.	» 21,950	» 23,950

MIDDELBURG, 31 Juli. Het bouwen van 48 arbeiderswoonhuizen aldaar, onder beheer van den architekt A. le Clercq, Kruiningen, *a.* met regenbakken, groot 4 M3, *b.* met idem, groot 2 M3:
Hoogste inschrijver:	*a*	*b*
J. A. v. d. Hell, Middelburg	*f* 41,375	*f* 38,200
Laagste inschrijver:		
J. Lindenbergh Cz., Wemeldinge	» 28,915	» 27,770

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6768

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6769

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6770
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden deze twee gulden gerestitueerd.

F W BRAAT

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6771 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6772

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6773

WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het **Klinisch Ziekenhuis** te **Amsterdam,** voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6774

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6775

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

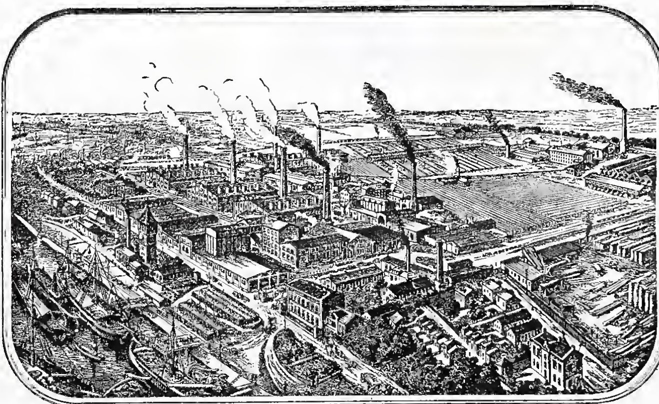
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— **GROOTE GOUDEN MEDAILLE.** —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.
Amsterdam. 6776

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES,
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6777

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6778

AANBESTEDING. 6755

Op Maandag den 18den Augustus 1890, des middags te twaalf ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar, AANBESTEED worden:

Het bouwen van een IJKKANTOOR op de Lammermarkt.

Het bestek en de teekening liggen ter inzage en overname aan de *Stads-timmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens te 9 uur tot 's namiddags te 4 uur, en is aldaar à *f* 1.— per stel verkrijgbaar, zoolang de voorraad strekt.

Aanwijzing zal worden gehouden op Dinsdag 12 Augustus a. s., des namiddags ten half drie ure.

Verdere inlichtingen bij den Gemeente-Architect.

AANBESTEDING. 6756

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR VAN DEN H. MICHAËL te *Zwolle*, zal op Dinsdag 26 Augustus e. k., des n.m. 5 uur, in het Hôtel LE PASSAGE aldaar, aanbesteden:

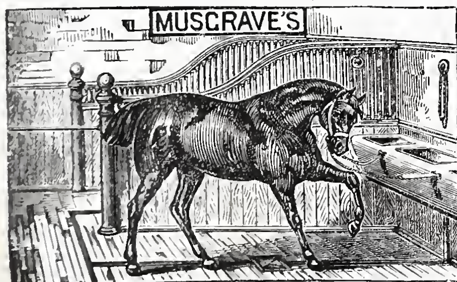
het bouwen van eene KERK met SACRISTIE enz.

De bestekken met 6 teekeningen zijn tegen betaling van *f* 5.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de Heeren Gebr. J & H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage en J. M. W. WAANDERS te Zwolle.

De aanwijzing in loco op denzelfden dag des n.m. ten één ure.

Inlichtingen geeft de Architect NIC. MOLENAAR te 's Gravenhage.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6757

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

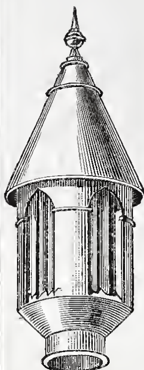
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(Systeem MONIER.)

Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven, Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Krebben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6758

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6759

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.

Magazijn: SINGEL 536.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6760

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6761

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *originеele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6762

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6763

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6764 FRED. STIELTJES & Co., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 AUGUSTUS 1890

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

DE RIJKS-BOUWKUNST-PRIJS.

Als trouw lezer van het dagblad de *Belgische Onafhankelijkheid*, ontmoet ik daarin — 30 Juni 1890 — het navolgend, ook voor jonge Nederlandsche bouwmeesters belangrijk bericht.

Prijs van of naar Rome.

De Jury voor de beoordeeling van den „prijs naar Rome" van 1890, heeft zich Zaterdag jl. te Antwerpen vereenigd. Men weet, dat de Rome's prijs dit jaar *voor de Bouwkunst* was bestemd. De uitspraak van den Jury was te vijf ure des avonds bekend.

De heer A. Verhelle van Brugge, kweekeling van de school voor Schoone Kunsten te Brussel, is met den grooten prijs bekroond.

De heer Ad. Kockerols van Antwerpen, leerling der Akademie aldaar, verwierf den tweeden prijs.

De heeren H. Marcq van Brussel en Em. Vereecken van Antwerpen verkregen ieder een loffelijke vermelding.

De werken der zes mededingers worden deze week in het museum voor moderne kunst te Antwerpen, in de Venusstraat, tentoongesteld.

Dit is de vierde maal sedert 1878, *dat de groote Prijs voor Rome, door een Bruggenaar wordt behaald.*

In 1878 behaalde de heer M. Dejans, toen korporaal, heden professor aan de Antwerpsche Akademie, de prijs in de schilderkunst.

In 1883, verwierf de heer Emile Verbrugge, evenzoo van Brugge, dezelfde hooge onderscheiding.

In 1885 behaalde de heer Anthone, de Rome's-prijs in de beeldhouwkunst.

Volgens gewoonte vereenigden zich de zes mededingers, overwinnaars en overwonnenen, aan een luisterrijken maaltijd in het café van Dijck, het klassieke restaurant der gelauwerden in den grooten wedstrijd van of naar Rome.

En wat is voor de Nederlandsche Regeerings-Authoriteiten, die de wet der Rijks-Akademie te Amsterdam hebben uit te voeren, uit het bovenstaande bericht te leeren? Niets anders dan dat zij den Nederlandschen jongen bouwmeester onmiddellijk doen deelen in de voorrechten van den wedstrijd, naar den *Rijks prijs in de Bouwkunst*, evenals dat het geval reeds herhaaldelijk was met zijn kunstbroeders: de heeren beeldhouwers en kunstschilders, want van *graveurs* behoeft bij gebrek aan leerlingen vooralsnog geen bijzondere sprake te zijn.

Er is in den lande reeds zeer degelijk en ook veel gepraat over die *Rijks Bouwkunst-prijs* in hope; edoch tot heden is er niets door of vanwege het ministerie — afd. 5 — gedaan, om de Rijks-Akademie wet — wat de bouwkunst betreft — behoorlijk uit te voeren, zooals daar te lezen is.

Desbetreffende zou het oordeel van den oud-minister Mr. Fock van hooge waarde kunnen zijn, want aan Zijne Excellentie, die zeer kort in functie was, danken wij niet enkel de steeds zeer betreurde opheffing der Rijks Akademie voor beeldende kunsten, gesticht te Amsterdam door Z. M. koning Willem I in den jare 1817 en verbonden aan eene *zeer uitmuntende* stadsteekenschool, die Amsterdam helaas nu ook al mist, maar ook en voornamelijk is door minister Fock de nieuwe Rijks Akademie op de Stadhouderskade te Amsterdam tot stand gebracht, en is aldaar onder het jammerlijk gemis van een paar leerstoelen voor de bouw-

kunst, in al haren omvang, toch gezorgd voor het wedstrijden — iedere vier jaren — naar den Rijks-prijs in de bouwkunst, evenals dat in België en elk beschaafd land geregeld plaats heeft.

Moge de uitschrijving der mededinging spoedig volgen, en de thans fungeerende minister met zijn refendaris blijken geven, dat Hunne Excellentiën de wet der Rijks Akademie letterlijk en trouw willen opvatten en doen uitvoeren. De bouwmeester in Nederland mag zijn *recht* op rechtvaardige behandeling in deze doen gelden. Zeer velen der jongere bouwmeesters, en ook de schrijver van dit berichtje, zullen er Hunne Excellentiën zeer dankbaar voor zijn.

Atelier, 1 Aug. 1890. J. H. LELIMAN.

PS. Mocht de Nederlandsche Rijks-Bouwkunst-Prijs in hope — *vóór* den jare 1900, nog een paar malen worden uitgeloofd —, zooals dat gevoegelijk zou kunnen geschieden, dan rekenen stellig de geëerde strijders in het worstelperk der *eer* en der *kunst*, op den bizonderen en dubbelen steun van 's Rijks schatkist en de hulp van Zijne Exc. den heer Minister van Finantiën.

De 1200 gulden in den regel per jaar beschikbaar, zijn voor den bouwmeester minstens de helft te weinig, tenzij hij zelf weet te voorzien in het sommetje, dat hem noodig is voor een reis in Europa, en hetgeen men noemt *fatsoenlijk* te leven, voor den dag te komen en zijne *kunst* hoog te houden, of maatschappelijk gezegd in alle eenvoud en deftigheid *te eeren.*

EENE NIEUWE JURISPRUDENTIE.

Voor eenigen tijd werd door de Rechtbank te Amsterdam een vonnis gewezen, dat voor architekten van nut en belang is, en bovendien wetenschappelijke waarde heeft, omdat de Rechtbank daarbij voor het eerst heeft gebroken, zoowel met de bestaande leer, als de bestaande jurisprudentie.

Het juridisch onderscheid tusschen dit vonnis en de vroegere jurisprudentie bestaat hierin, dat te voren art. 695 B. W. aldus werd opgevat: „Men mag in een muur, die minder dan 20 palmen van een naburig erf verwijderd is, geen vensters enz. hebben, waardoor men op eens anders erf ziet."

Derhalve was volgens die leer het hebben van vensters waardoor men ziet of zien kan, binnen den afstand van 20 palmen van het naburig erf, verboden. Daarentegen is bij het bovenbedoelde vonnis beslist, dat het hebben van zoodanige vensters binnen dien afstand niet verboden is, en dat men aan den geest en aan de letter der Wet beantwoordt, indien men voor die vensters, binnen de grensscheiding der beide naburige erven, eenig getimmerte of dergelijke heeft geplaatst, hetwelk het hebben van rechtstreeksch uitzicht op het afgesloten of onafgesloten erf van den nabuur verhindert.

Het criterium van het laatste vonnis ligt dus hierin, dat niet het hebben van vensters, waardoor men ziet binnen den afstand van 20 palmen, is verboden, maar het hebben van een rechtstreeksch uitzicht binnen dien afstand; m. a. w. men mag binnen dien afstand van 20 palmen wel vensters hebben, waardoor men ziet, indien men daardoor slechts in dat geval geen rechtstreeksch d. i. geen onbelemmerd uitzicht heeft op het naburig erf.

Wij zijn welwillend in staat gesteld het belangrijke vonnis, dat den 22[sten] Mei 1890 werd gewezen geheel in dit blad op te nemen. Het luidt als volgt:

De Rechtbank, gehoord de raadslieden van partijen gezien de stukken:

Overwegende omtrent de feiten, dat de Eischer bij dagvaarding en conclusie van eisch poseert, dat hij is eigenaar van een erf gelegen te Bussum, Kadastraal bekend in Sectie A N.° 2820, de Gedaagde van een erf gelegen aldaar, Kadastraal bekend Sectie A N°. 2819;

dat deze erven onmiddellijk aan elkander grenzen, immers slechts door een hoog hekje van gevlochten ijzerdraad van elkander gescheiden worden; dat de Gedaagde op het gedeelte van haar erf, dat in de Gemeente Bussum met letter B *70a* aangeduid is, een perceel optrekkende of doende optrekken heeft kunnen goedvinden daarin vensters, waardoor men op Eischers erf ziet en die daarop rechtstreeks uitzicht geven, te bouwen of te doen bouwen, ofschoon de afstand tusschen den muur waarin de vensters zijn aangebracht en de scheidslinie van beide erven slechts 15 palmen, althans minder dan 20 palmen bedraagt;

dat de Gedaagde bovendien tegen voormelden muur aan en dus op een afstand van 15 althans minder dan 20 palmen van den scheidmuur tusschen beide erven een veranda, zijnde een vooruitspringend werk waarin zich vensters bevinden, waardoor men daarenboven rechtstreeks uitzicht heeft op Eischers erf, heeft gebouwd of doen bouwen;

dat deze toestand is onrechtmatig en Eischer recht en belang heeft te vorderen, dat die ten koste van de Gedaagde veranderd worde;

dat Eischer zich zijne verdere en meerdere rechten tegen den Gedaagde uitdrukkelijk reserveert; op welke gronden de Eischer heeft gevorderd de veroordeeling der Gedaagde om binnen een bij het te wijzen vonnis te bepalen termijn aan te vangen en verder geregeld voort te gaan met het veranderen van bovengenoemden onrechtmatigen toestand en alzoo met het wegruimen of dicht maken van genoemde vensters in deze voege, dat zij niet meer rechtstreeks uitzicht geven op des Eischers erf, met machtiging op den Eischer om voor het geval de Gedaagde nalatig mocht blijven aan de primair gevorderde veroordeeling te voldoen, de te bevelen verandering zelf te doen bewerkstelligen nu voor alsdan met veroordeeling van den Gedaagde om het bedrag van de daarvoor door den Eischer bestede kosten dezen terug te geven op eenvoudig vertoon van quitantiën der daartoe gebezigde werkbazen of werklieden, alles met veroordeeling van de Gedaagde in de kosten dezer procedure;

dat de Gedaagde bij conclusie op deze vordering heeft geantwoord, dat zij ontkent de feiten, zooals ze door Eischer zijn gesteld;

dat de Gedaagde evenwel onder protest tegen splitsing van haar aveu wil erkennen op haar erf te Bussum, nader in de dagvaarding omschreven een gebouw met veranda te hebben doen optrekken, echter zoodanig, dat door eene schutting aangebracht op de grensscheiding van de erven van partijen elk rechtstreeksch uitzicht

van uit de vensters van het gebouw of veranda van Gedaagde volkomen wordt belet;

dat bovendien de gezegde veranda niet behoort tot de door de wet bedoelde vooruitspringende werken;

dat de bestaande toestand alzoo niet is onrechtmatig en de ingestelde vordering alzoo elken feitelijken en juriedieken grondslag mist;

Concludeerende de Gedaagde mitsdien tot niet ontvankelijk verklaring van Eischers vordering, immers tot ontzegging daarvan met eischers veroordeeling in de proceskosten;

dat bij repliek de eischer nog heeft aangevoerd, dat tegenover de ontkentenis van de gedaagde hij bereid is en aanbiedt de bij dagvaarding gestelde feiten door getuigen behoudens alle middelen rechtens te bewijzen: tenzij de Rechtbank van oordeel mocht zijn, dat een bericht van deskundigen of een gerechtelijke plaatsopneming in deze gewenscht is;

dat van de medegedeelde feiten door de gedaagde dit waar is, dat zij na de dagvaarding op de afscheiding van de erven van partijen een wanstaltig wrak stuk hout, door haar schutting genoemd, heeft aangebracht, dat wel is waar het uitzicht uit de bij dagvaarding bedoelde vensters op Eischers erf belemmert, doch daardoor geenszins aan het door de wet gesanctioneerde verlangen van den Eischer heeft voldaan;

dat al ware het anders, het vonnis alleen met den toestand ten tijde der dagvaarding en niet met een later daarin aangebrachte wijziging, rekening moet houden en de Eischer in ieder geval een legitiem belang heeft, dat hij in het te wijzen vonnis een titel bekome, die hem, tegen de gewraakte krenking zijner rechten beschermt, en daartoe des te eerder aanleiding bestaat, omdat Gedaagde het anders in hare macht zou hebben Eischers recht, telkens wanneer deze daarvan de handhaving eischte, illusoir te maken; dat de afstand tusschen de uiterste grens van de bij dagvaarding bedoelde veranda en de scheidslinie van de erven van partijen kleiner is, dan de afstand tusschen de scheidslinie en den muur van het perceel der Gedaagde, zoodat die veranda ongetwijfeld vooruitspringt en ook daarvan bij de bewijslevering zal blijken.

Persisteerende de Eischer mitsdien bij zijn genomen conclusiën;

dat de Gedaagde nog heeft gedupliceerd en gezegd, dat zij ook na Eischers conclusie van repliek volkomen volhardt bij de ontkentenis en het onsplitsbaar aveu vervat in de conclusie van antwoord, met dien verstande, dat de Gedaagde gaaf wil erkennen, dat de Eischer is eigenaar van het bedoelde aan het terrein van gedaagde grenzende grondstuk;

dat overigens het vonnis wel degelijk rekening zal hebben te houden met het feit, dat de Gedaagde op eerste aanmaning aan het verlangen des Eischers heeft voldaan, door den toestand zoodanig te wijzigen als in haar onsplitsbaar aveu is vermeld;

dat toch wanneer dit aveu der Gedaagde blijkt waarheid te zijn, de Eischer blijkt ten onrechte te vorderen dat geschieden zal datgene, wat reeds geschied is, en alzoo in zijne vordering zal behooren te worden verklaard niet ontvankelijk, immers hem die zal behooren te worden ontzegd;

dat de Gedaagde zich omtrent het aangeboden getuigenbewijs, een bericht van deskundigen of wel een gerechtelijke plaatsopneming refereert aan het oordeel der Rechtbank.

Persisteerende de Gedaagde bij hare bereids genomen conclusien:

Overwegende in rechten, dat hoewel door de Gedaagde bij conclusie van antwoord ontkend zijn de feiten, zooals zij door Eischer zijn gesteld, met deze ontkentenis evenwel niet bedoeld is, zooals bij pleidooi volkomen is gebleken, eene ontkentenis der feitelijke positie van eisch betreffende de ligging van der partijen erven, waarvan de juistheid trouwens bij conclusie van Repliek is erkend en het bestaan van vensters en veranda zooals is geposeerd, doch alleen de onrechtmatigheid van den toestand, die de Gedaagde door het plaatsen eener schutting niet aanwezig acht, en de ontkenning dus slechts eene rechts appreciatie geldt;

Overwegende, dat dan ook het verschil tusschen partijen zich bepaalt tot deze twee punten: 1°. of de Gedaagde, die op haar aan Eischers erf grenzend perceel een gebouw heeft doen optrekken en die, in den aan zijde van Eischers erf op een afstand van minder dan 20 palmen staanden zijmuur, daarin vensters heeft aangebracht, recht heeft deze vensters te behouden door de plaatsing van eene schutting op haar erf, waardoor het gezicht uit die vensters op Eischers erf wordt benomen, ten 2°. of door de Gedaagde op een afstand van minder dan 20 palmen van Eischers erf aan dien zelfden zijmuur aangebrachte veranda, een zoodanig uitstekend werk is als bedoeld bij artikel 695 van het Burgerlijk Wetboek. Overwegende ad I^{um}:

dat niet is betwist dat de vensters binnen den afstand bij evengezegd artikel bepaald zijn aangebracht;

dat het artikel met het hebben van rechtstreeksche uitzichten, zijnde een generieke benaming waarvan de woorden vensters en uitspringende werken species zijn, volgens de duidelijke omschrijving kennelijk bedoelt, dat de buurman geen onbelemmerd vrij uitzicht zal mogen hebben op des anders erf, dan met in achtneming van den afstand van 20 palmen;

Overwegende nu, dat zeer zeker tengevolge van het plaatsen der schutting, ook naar Eischers bij repliek geuit eigen gevoelen, het uitzicht op zijn erf wordt belemmerd, daar hierdoor gelijk in confesso is, het gezicht op dat erf geheel benomen wordt.

Overwegende, dat het niet aangaat te beweren, dat onder de woorden „vensters, waardoor men op eens anders erf ziet" moet verstaan worden: „vensters waardoor men kan zien", dat is onder vermelde omstandigheden zou kunnen zien, daar dit in gezegde bepaling niet staat te lezen en hier tegen ook de uitdrukking rechtstreeks opsteert, terwijl bij een dergelijke meening aan de beperking van het recht van eigendom een uitbreiding zou worden gegeven, welke slechts op een imperatief voorschrift mag steunen;

Overwegende, dat waar dus geen rechtstreeksch uitzicht bestaat, feit 2 betrekkelijk de vraag, of een verande een uitstekend werk is, niet behoeft te worden onderzocht als van geen belang meer, nu mede is erkend, dat door dit werk met het plaatsen der schutting evenmin uitzicht werd verkregen;

Overwegende, dat alleen de vraag overblijft, of de rechter in 't geheel op de schutting mag acht slaan, als na de

dagvaarding volgens erkentenis van Gedaagde aangebracht;

Overwegende dat, waar gelijk hier, Gedaagde reeds door het overtreden alleen van meer gezegd artikel in mora en dus geen sommatie noodig was, zij mede de bevoegdheid had, na het uitbrengen der dagvaarding het onbelemmerd uitzicht weder weg te nemen en hetzij door het dicht maken der vensters, of zooals Gedaagde doet door het aanbrengen der schutting, en hierna de Eischer geen belang meer had om zijne vordering te handhaven, terwijl toch ook nimmer een veroordeelende beslissing zou kunnen volgen, reeds ten volle aan 's Eischers vordering naar diens bedoeling van geen „uitzicht" was voldaan;

Overwegende, dat nu niet is betwist, dat gelijk de Gedaagde heeft beweerd die schutting na de dagvaarding en dus in ieder geval voor de conclusie van antwoord is aangebracht, de Eischer daarna noodeloos deze procedure heeft voortgezet, doch dat ook Gedaagde, zoolang zij den onrechtmatigen toestand liet voortduren, in die kosten van het geding moet worden verwezen en hier dus alleszins termen bestaan om de kosten te compenseeren en iedere partij haar eigene kosten te laten dragen;

Gezien de Artikelen 695 van het Burgerlijk Wetboek en Artikel 56 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering;

Passeerende het aangeboden bewijs, Rechtdoende;

Verklaart den Eischer niet ontvankelijk in zijne vordering;

Compenseert de kosten, zoodat iedere partij haar eigen kosten zal hebben te dragen.

DE TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM.

I.

Herhaalde bezoeken aan de Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen, die in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam wordt gehouden, en zeer veel bezienswaardigs oplevert, leiden tot de overtuiging, dat een beschrijving van menig toestel zeer moeielijk te geven is zonder teekeningen, die nadere opheldering kunnen geven.

Eene bespreking van de tentoonstelling in dit blad mag echter niet achterwege blijven, hoewel een groot bezwaar voor den verslaggever is de keuze, op welke wijze hij zijn verslag zal inrichten. Den catalogus te volgen zou leiden tot een bekorte afdruk van dezen, en men zou dan waarnemen, dat de verdeeling der tentoongestelde voorwerpen in de groepen groote moeielijkheden heeft opgeleverd. Immers, verschillende zaken zou men kunnen aanwijzen, die waarschijnlijk beter in andere groepen te huis behooren dan waarin zij zijn gerangschikt. Een wandeling te maken door de tentoonstelling en op het merkwaardigste te wijzen, is even ondoelmatig, want eene juiste beschrijving te geven van den te volgen weg zou te veel ruimte in dit blad eischen.

Het schijnt het doelmatigst te zijn een blik te werpen op datgene wat voor den architekt het merkwaardigste is, en daarbij geen bepaalden regel te volgen.

Eenige algemeene indrukken mogen daaraan voorafgaan, en dan is de eerste deze, dat veiligheidsmiddelen op het gebied van het bouwvak schaars en zeer verspreid zijn te vinden. Misschien is dit het gevolg van den betrekkelijk korten tijd van voorbereiding, dien het Comité der tentoonstelling heeft gegeven, want het valt niet te ontkennen, dat, hoe goed ook de bedoelingen, en hoeveel er ook voor was te zeggen, de tentoonstelling met geweldige haastigheid is voorbereid. Aan de zelfde oorzaak mag men het misschien toeschrijven, dat de medewerking van hen, die zich meer speciaal bewegen op het gebied van groote ingenieurswerken, beneden de gekoesterde verwachtingen is gebleven. Uitermate schaars zijn ook de inzendingen van veiligheidsmiddelen bij den landbouw en de zuivelbereidingswerktuigen, indien zij niet geheel ontbreken.

Vele inzenders schijnen eveneens het doel der tentoonstelling niet al te best te hebben begrepen, want enkele voorwerpen behooren er niet te huis, en andere zijn bepaald onveilig te noemen in het gebruik, al leidt dat gebruik wèer tot eenige veiligheid in een ander opzicht.

Men zal het ook betreuren, dat uit Nederland zelve niet het meerendeel is ingezonden, en in elk geval niet zooveel als mogelijk is. Menigeen zal gedacht hebben, dat de kleine of eenvoudige veiligheids-inrichtingen die hij in fabriek of werkplaats heeft aangebracht, te weinig belang hebben voor deze tentoonstelling, daarbij echter vergetende, dat juist de eenvoudigheid de grootste aanbeveling is.

De veiligheidsmiddelen bij de industrie toegepast, hier te lande en elders, zijn het best vertegenwoordigd, even goed als de middelen tot het verleenen van eerste hulp bij ongelukken. Vooral de militaire doctoren hebben een leerrijke verzameling geleverd.

De groep der veiligheidsmiddelen bij de bouwvakken telt in den catalogus slechts vier nummers. In den tuin, aan de zijde van het Westeinde, is een steiger opgesteld door het Plaatselijk Comité der tentoonstelling voor Amsterdam, gedeeltelijk op Hollandsche en gedeeltelijk op Duitsche wijze samengesteld, de laatste echter niet voldoende genoeg om een goede vergelijking te kunnen maken. Beschouwen wij den steiger, die zeer soliede en met oordeel is samengesteld en zooals men dergelijke hulpmiddelen weinig ziet, en vergelijken wij de Hollandsche verbindingswijze door middel van steigertouwen, met buitenlandsche, zooals die door het Technisch bureau „de Voogt" worden aangeboden, dan schijnen de nationale ons nog het zekerste toe. De ijzeren verbindingsstukken mogen sterk genoeg zijn, zij hebben niet die elasticiteit van goede touwen. En, een ander kwaad is, dat men wellicht een paar modellen zal koopen, om die voor de goedkoopte door den smid ter plaatse te doen namaken, en daardoor werk krijgt dat allicht niet aan de gestelde eischen voldoet. Aan den genoemden steiger, die voor een omvattend bouwwerk is ingericht, ware zeer op zijn plaats geweest een middel, om ongelukken te voorkomen bij het opdragen der steenen, dus b.v. een veilig heischtoestel dat de plaats zou kunnen vervangen van onze steendragers. Het schijnt echter, dat zulk een inrichting voor onze gebruiken te duur is, waarbij men tevens in aanmerking moet nemen, dat weinig ongelukken bij het steendragen voorvallen.

In de bovengenoemde groep vindt men nog de toestellen voor Wellslicht, en het zelfde licht, Y-licht gedoopt, die beiden een zeer helder licht verspreiden, maar waarmede men, althans bij gewone bouwwerken, zeer voorzichtig moet omgaan.

Ten slotte — en dit is alles — kan men de plafond-constructie aan houten en ijzeren binten zien, door middel van rietplanken uit de fabriek van den heer J. W. Molijn te Gouda. Dit materiaal verdient alle aanbeveling, omdat het onbrandbaar is, en er daarom in tal van gevallen, b. v. voor afvoerkanalen van verbrandingsproducten bij lampen, enz. een nuttig gebruik van kan gemaakt worden.

Op het tooneel in de zaal is een zeer belangwekkend gedeelte van de Tentoonstelling te zien, namelijk alles wat betrekking heeft op het mijnwezen hier te lande. Ons land bezit slechts de domaniale steenkolenmijnen te Kerkrade, in het zuid-oostelijk gedeelte van Limburg, die een betrekkelijk kleine opbrengst hebben; in 1889 bedroeg die ongeveer 57000 ton van 1000 K. De wijze van exploitatie, en de zorg voor de mijnwerkers daarbij in het oog gehouden, kan het strengste onderzoek doorstaan, en geen wonder is het, dat de geheele inrichting dezer mijnen als een voorbeeld wordt genoemd. Onder de zeer belangrijke kaarten en modellen, mijnlampen, kleeding, pompen, gereedschappen, enz. enz. vindt men o. a. ontwerpen voor arbeiderswoningen, waarbij gelet is op soliede constructie, goed verlichte en geventileerde vertrekken, en op alles wat een rustig familieleven kan bevorderen; daar waar meerdere afzonderlijke woningen tot één blok zijn vereenigd is er behoorlijk op gelet, dat het eene huisgezin het andere niet stoort. De laatstelijk nieuw gebouwde woningen, waarvan photografische afbeeldingen aanwezig zijn, werden ontworpen door den heer Jhr. O. van Pelser Berensberg, den inspecteur der domaniale mijnen. Diens inzending, No. 162 *a* van den catalogus, omvat de plannen of modellen van een hospitaal voor mijnwerkers, met ziekenzaal, operatiezaal, badkamer enz., van arbeiderswoningen voor 2, 4, 8 en 16 huisgezinnen, voor een woonhuis voor ongehuwde arbeiders en een slaaphuis voor 100 arbeiders, enz. Ook zijn er modellen aanwezig van een magazijn om dynamiet te bewaren, en een dynamiet-ontdooiingstoestel, dat geen gevaren kan opleveren. Bij het eerste moet echter in acht genomen worden, dat de toegang door de omwalling en die van de bewaarplaats zelve, in het model bij vergissing vlak tegenover elkander zijn geplaatst; zij moeten ter weêrszijden van eene der assen zijn geplaatst.

Bezienswaardig zijn de veiligheids-inrichtingen bij de verschillende hellende vlakken, ook de loodrechte, om het naar beneden storten der arbeiders in de schachten te voorkomen. Hoogst eenvoudig, en volkomen doeltreffend, zijn dergelijke inrichtingen aan de hellende vlakken in de mijnen Hibernia en Wilhelmina-Victoria te Herne in Westphalen. Bij deze liften kunnen de hekken, die de mijngangen van den hijschkoker afsluiten, slechts geopend worden, wanneer de bodem van de kooi op dezelfde hoogte van den vloer der mijngang is aangekomen. Is de kooi daarna geladen, en zijn alzoo de afsluithekken geopend, dan kan de lift niet weder in werking worden gesteld, vóór dat de hekken zijn gesloten. De inrichtingen waardoor dit bereikt wordt, zijn niet in het bereik der werklieden, en tevens van de grootst mogelijke eenvoudigheid. Liften voor het vervoer van personen in de mijnen, zijn natuurlijk van de noodige vang- en remtoestellen voorzien.

De veiligheidstoestellen bij hijschkokers (n°. 26 v. d. C.) uitgedacht door den chef-machinist E. Bruhein, werkzaam bij de heeren van Houten & Zoon te Weesp, zijn zeker alleszins voldoende en soliede, zeer vernuftig gedacht, maar wel wat ingewikkeld. Ook hierdoor is verkregen, dat de lift niet eer stil staat dan wanneer de schaal op gelijke hoogte staat met den bodem der verdieping, waar men van de lift gebruik wil maken; daar bevinden zich zelf-sluitende en zelf-openende afsluithekken; wanneer de lift niet in dien bepaalden stand is, kan niemand op de schaal komen, of er zich van verwijderen, en blijven de hekken gesloten. Men zal alle eerbied voor het vernuft van den uitvinder hebben, maar hem tevens toewenschen, dat hij nog een eenvoudiger inrichting moge bedenken.

Eenvoudig en doeltreffend is ook de inrichting met zelfwerkende omzetvorken, zooals die worden gebruikt bij de liften en hijschtoestellen in gebruik op de fabriek der heeren Petrus Regout & C°. te Maastricht. Is de lift op de gewenschte verdieping aangekomen, dan staat zij van zelve stil.

Alle aandacht verdienen ook de val- en reminrichtingen, die toegepast worden bij de liften, hydraulisch-direct en hydraulisch indirect werkende liften, door de heeren Jan 'Hamer & C°. (N°. 24 v. d. C.) ten toon gesteld.

Intusschen blijven bij het gebruik van vele liften nog gevaren bestaan, veroorzaakt door het breken van staaldraden, van den ketting waaraan de kamer hangt, enz. Daarom heeft de firma Waygood en C°. te Londen hare Patent Balanced Hydraulic Lift geconstrueerd, waarvan een model wordt ten toon gesteld door de heeren Brinck en C°. (N°. 21 v. d. C.). Hierbij zijn alle staaldraden, kettingen en gewichten vermeden, maar wordt alles in evenwicht gehouden door den druk van het water in een accumulator, in beweging te brengen door een pomp. In de liftkamer zelve kan men bewerkstelligen, dat water uit den accumulator onder de piston vloeit om de lift te doen reizen, of wegvloeit, bij daling. Wanneer nu alle buizen, voor de aanwending op hooger druk dan noodig is behoorlijk zijn beproefd, hetgeen geschiedt voor deze inrichting, dan is al reeds veel zekerheid verkregen. Een vang-inrichting, voor zich zelf geen bezwaren opleverende, zou intusschen nog meer geruststellend zijn.

Zeer groote eenvoudigheid, gepaard aan vernuft en groote doelmatigheid, kenmerkt de vindingen van M. Tibbe, eerste machinist bij de firma S. J. Spanjaard te Borne (N°. 17 v. d. C.). Hij stelt 2 drijfassen met koppelingen en stelring ten toon, die alle gevaar voorkomen bij smeering, en een gemakkelijke wijze van bevestiging aanbieden. Volgens deze methode kan een stelring vast verbonden worden op elk punt van een drijfas, al is die ongelijkmatig van dikte. Wanneer men de inrichting voor 't eerst ziet, komt onwillekeurig het ei van Columbus in de gedachte.

Op het gebied van volksbadhuizen en inrichtingen zijn leerzame zaken te vinden, in den tuin twee voorbeelden waarvan men de goede eigenschappen proefondervindelijk kan onderzoeken.

De heer H. J. Wolter heeft daar een badhuis met vier regenbaden geplaatst, waarin de bader zelve het badwater naar verkiezing van 35 à 40° C. op elke lagere temperatuur kan brengen, en de douches schuin staan, zoodat de waterstraaltjes in boogvorm vallen en,

door beweging van het lichaam, naar verkiezing met alle deelen hiervan in aanraking kunnen worden gebracht. Elke bader ontvangt 30 L. water van 35 à 40° C. en kan zooveel koud water gebruiken als hij wil. Door beweging van een kraan, voor koud water, en een wijzer, voor warm water, kan de bader water verkrijgen naar verkiezing, tot 40° C.; hij is bovendien geheel vrij zoowel in den tijd van het bad, als in het openen en sluiten der douche.

Het warmwaterreservoir wordt verwarmd door een ketel met coaks gestookt, die in den winter tevens voor de verwarming der badkamers en gangen, door middel van buizen met warm water, dienst doet.

Bij deze inrichting, die net en soliede is, staat op den voorgrond het leveren van goedkoope baden. Als volksbadhuis ingericht, behoeft een bad nog geen 10 cents te kosten. Reeds heeft de heer Wolter verschillende badinrichtingen gemaakt, waaronder de grootste is die bij de infanteriekazerne te Amersfoort, met 2 kuipen 40 regenbaden.

In den tuin staat ook een model volksbadhuis met douche, en met mechanisch reguleerenden Geyser. Het is niet te ontkennen, dat de inrichting van de toestellen om het water op een bepaalde temperatuur te brengen zeer vernuftig is, evenals de vinding om met één draaiend kamertje met douche in het centrum gelegen, een — beperkt — aantal baders spoedig achter elkander te bedienen. Bij deze inrichting heeft de bader zelve niets in te brengen, hij kan niets reguleeren, maar is met handen en voeten aan den eenigen bedienaar van het badhuis gebonden. In vele gevallen kan dit tot groot nut strekken, in sommige echter minder gewenscht zijn. Alle hulde aan den bekwamen ontwerper brengende, kan toch tevens twijfel ontstaan of de inrichting wel voldoende goedkoop kan worden aangelegd, in geval het aantal badkamers meer dan 5 à 6 moet bedragen; er zullen dan meer draaiende douche-kamers noodig zijn, wil het principe waarvan bij de constructie is uitgegaan niet prijs worden gegeven. Dit principe is spoedige bediening van de baders achter elkander, want slechts een te gelijk kan een bad nemen. Maar de heer Koster levert hier een eerste proeve zijner vinding, die hij zelf wel spoedig de noodige verbeteringen zal doen ondergaan, waar zulks voor volksbadhuizen noodig is. Voor fabrieken is de inrichting nu reeds goed.

In de zaal (n° 281 v. d. C.) vindt men een model en teekening van een volksbadinrichting, geschikt voor gebruik bij groote fabrieken. Het ontwerp is gemaakt voor de Rijks-werkinrichting te Veenhuizen, en ten toon gesteld door het Departement van Justitie. De cel die men als model aanschouwt, is ongetwijfeld praktisch ingericht; zij is van een zoodanige beknoptheid, dat een fabriekant, wiens zaken goed gaan, allicht zal trachten wat meer ruimte voor den bader beschikbaar te stellen.

L

BERICHTEN.

Te 's Gravenhage overleed den 9den dezer de heer P. J. G. Beyerinck, gepensionneerd directeur der burgerlijke openbare werken in Nederl.-Indië.

De directeur der Polytechnische school te Delft zal, tot inschrijving voor den cursus 1890—1891, zitting houden in het gebouw der instelling, op Maandag, Dinsdag en Woensdag 1, 2 en 3 September, van 10—12 en 1—3 uren.

De lessen beginnen Donderdag 4 September.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De heer C. L. Dake, kunstschilder te Haarlem, is met 1 September a. s. benoemd tot hoogleeraar in de schilderkunst aan de Rijksakademie van Beeldende kunsten te Amsterdam.

Bij de Ned.-Indische spoorwegmaatschappij is benoemd als ingenieur de heer B. M. Gratama, thans als zoodanig in betrekking bij de Nederl. Rhijnspoorwegmaatschappij.

De heer J. M. A. Zoetmulder, adjunct-ingenieur bij de verlegging van den Maasmond, te 's-Hertogenbosch, is benoemd tot adjunct-directeur der gemeentewerken te Maastricht.

Bij Min. beschikking zijn, met 1 Oct. a. s., de hoofdingenieur van den waterstaat A. M. K. W. Baron van Ittersum, thans in het 6e district, belast met den dienst in het 10e district, ter standplaats 's-Gravenhage, en de ing. van den waterstaat B. Hoogenboom, thans is het 4e rivierarrondissement, belast met de waarneming van den dienst van hoofd-ingen. in het 6e district, ter standplaats 's-Hertogenbosch. — Voorts is bepaald, dat zullen dienst doen de ingenieur van den waterstaat 2e kl. C. B. Schuurman, thans te 's-Hertogenbosch, als ingenieur in het 4e rivierarrondissement, ter standplaats Dordrecht; — de id. 2e kl. Jhr. C. J. de Jong van Beek en Donk, thans te Brielle, als arrondissements-ingenieur in het oostelijk arrond. van het 6e district, ter standplaats 's-Hertogenbosch; — de id. 3e kl. Jhr. T. L. Ortt, thans bij het kanaal van Amsterdam naar de Merwede, als arrondissem.-ingenieur in het zuidelijk arr. van het 10e district, ter standpl. Brielle; — en de id. 3e kl. H. van Oordt, thans toegevoegd aan den inspecteur in de 2e inspectie, onder de bevelen van den hoofdingen. belast met den aanleg van het kanaal van Amsterdam naar de Merwede, teneinde te worden toegevoegd aan den sectie-ingen. Kemper.

Afloop van Aanbestedingen.

'sGRAVENHAGE, 8 Augustus. Het bouwen van een woonhuis aan de Laan van Meerdervoort onder beheer van den bouwkundig ingenieur P. du Rieu Fzn.

A. Rutgers te 'sHage. . . . . . . *f* 26.982
B. Krijnen te idem. . . . . » 22.400
F. L. Groenewegen te idem . . » 21.924
Gebrs. Houtman te idem . . . . » 20.270
v. Lith en Fontein te idem. . . » 19.980
J. H Peppink te idem . . . . . » 19.806.20
Schippers te idem . . . . » 18.600
Huurman te idem . . . . » 18.375
J. H. Paardenkooper te idem . » 17.549
B Nieuwenhuijzen te idem . . . *f* 16.743
Werdens Jr. te idem. . . . . . . » 16.510
J. van der Kamp te idem. . . . » 15.582

Gegund.

DEN HAAG, 12 Augustus. Het bouwen eener villa aan het Prince-Vinken Park en de Kerkhoflaan onder beheer van den architekt J. J. van Nieukerken.

G. Simons den Haag . . . . *f* 31.634
A. Chr. Paardekooper te idem . . » 27.300
J. P. J. Lorrie te idem . . . . » 27.167
M. Th. Wijnekus te idem . . . . . » 27.045
van Lith en Fontein te idem. . *f* 27.045
H. v. Bergen Henegouwen te idem » 26.989
J. H. Peppink te Scheveningen » 26.700.75
Gebrs. M. en J. A. Houtman den Haag . . . . » 26.663
A. Stichter te idem . . . . » 26.589
B. P. Schippers Nzn. te idem . » 26.300
Jean Steffens te idem . . . . . . » 25.890
L. Schoonenberg te idem . . . . » 24.969

Gegund aan Jean Steffens te den Haag voor *f* 25.890.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6790 **FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

Ontvang en Betaalkas.

Kapitaal f 3.000.000 (volgestort).

Rentevergoeding **voor gelden à deposito** met één dag opzegbaar. . . . . . 1½ pCt.
met tien dagen 〃
voor bedragen **beneden f 5000.**— 2 〃
voor bedragen **boven f 5000.**— of op langeren termijn is de rente *hooger*.

AMSTERDAM, 16 Augustus 1890. (6791)

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6792

6793 **PUI-SPIEGELGLAS**
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE.
ROTTERDAM.

6794 WAND TEGELS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE ROTTERDAM
VLOER TEGELS

6795 HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE
ROTTERDAM.
Eng. Porceleine Badkuipen
(INWENDIG WIT VERGLAASD)
sterk, zindelijk, blijven lang warm of koud, bizonder geschikt voor MEDICINALE BADEN.

6796 **JAN VAN DER POT,**
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.
Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

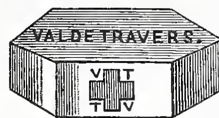
JAN VAN DER POT.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 6797

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
6798 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6799

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 6800
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6801 **Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.**

PRIJS-NOTA
DER
HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren . . . . *f* 2.50
100 〃 . . . . 〃 4.—

per stuk (zonder naam of firma) . . . . . 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het ***BOUWKUNDIG WEEKBLAD*** en ***BOUWKUNDIG TIJDSCHRIFT,*** als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
Heerengracht 246 Amsterdam.

AANBESTEDING. 6780

Op Maandag den 25sten Augustus 1890, des middags te twaalf ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar, AANBESTEED worden:

Het dempen van de 3e Binnenvestgracht met rioleering en bijbehoorende werken.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage en overname aan de *Stads-timmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens te 9 uur tot 's namiddags te 4 uur, en is aldaar à *f* 1.50 per stel verkrijgbaar, zoolang de voorraad strekt.

Aanwijzing zal worden gehouden op Woensdag 20 Augustus a. s., des namiddags ten half drie ure, aanvangende bij de Mare.

Verdere inlichtingen bij den Gemeente-Architect.

AANBESTEDING. 6781

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR VAN DEN H. MICHAËL te *Zwolle*, zal op Dinsdag 26 Augustus e. k., des n.m. 5 uur, in het Hôtel LE PASSAGE aldaar aanbesteden:

het bouwen van eene KERK met SACRISTIE enz.

De bestekken met 6 teekeningen zijn tegen betaling van *f* 5.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de Heeren Gebr. J & H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage en J. M. W. WAANDERS te Zwolle.

De aanwijzing in loco op denzelfden dag des n.m. ten één ure.

Inlichtingen geeft de Architect NIC. MOLENAAR te 's Gravenhage.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor 6782 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

VOOR NEDERLAND EN EXPORT ter verzending gereed: **20.000 meter Daklinnen** (waterdicht, brandvrij, bestand tegen elke weêrsgesteldheid). Adres voor monsters en condities bij J. H. C. KARSTADT te *Hamburg*. 6783

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6784

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, ***Amsterdam***, 6785

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.

RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.

IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.

RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 6786

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

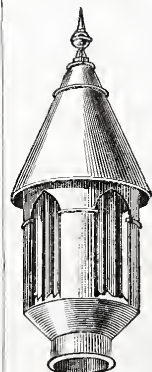
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6787

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6788

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.

Magazijn: SINGEL 536.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6789

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

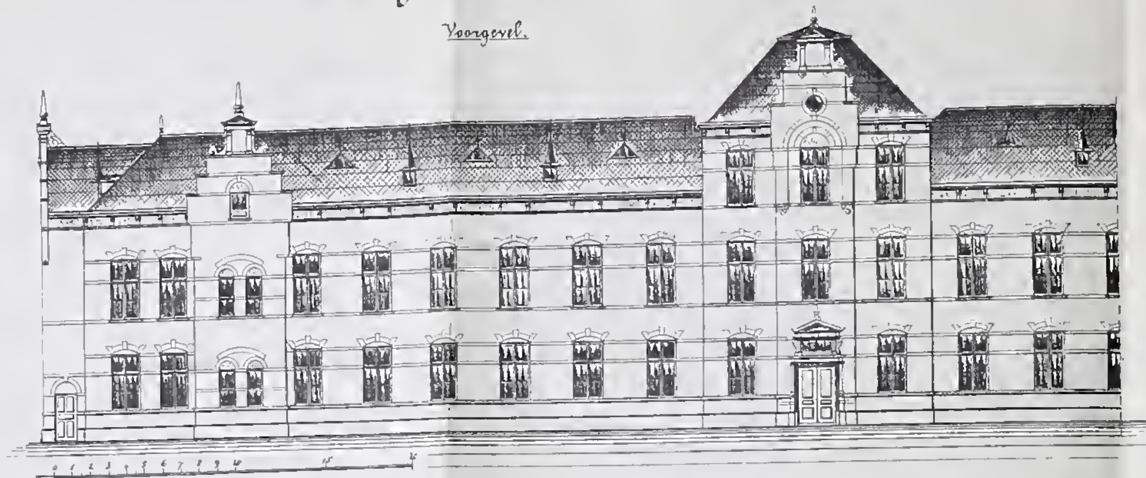
D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

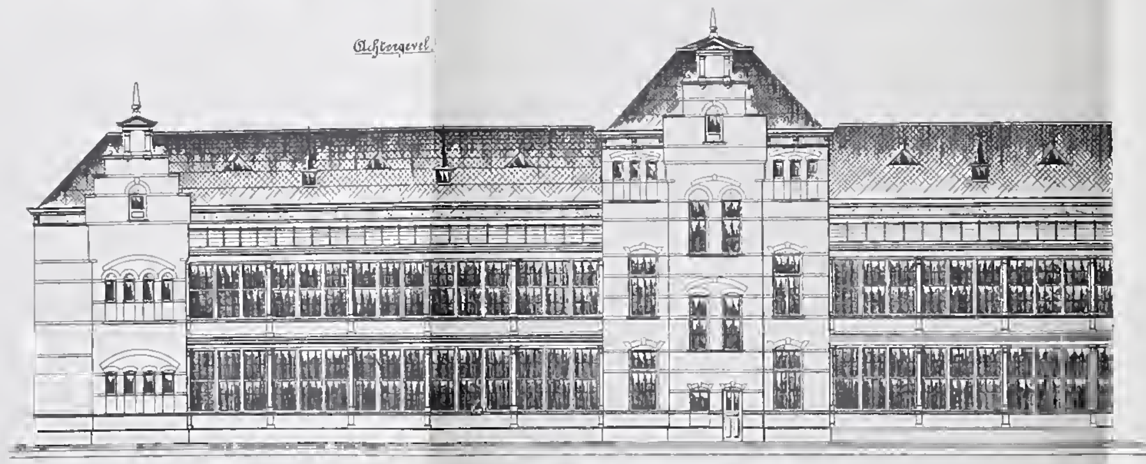
Buiten-Gasthuis te Amsterdam.

Paviljoen voor 116 bedden.

Voorgevel.

Achtergevel.

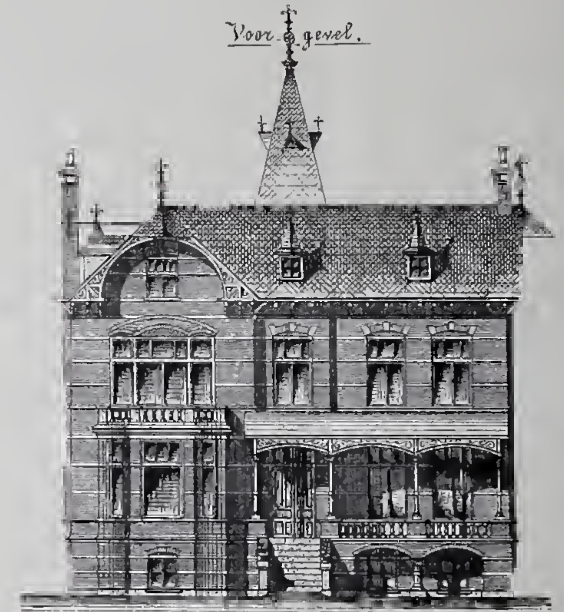
Paviljoen voor zenuwzieken.

Voor-gevel.

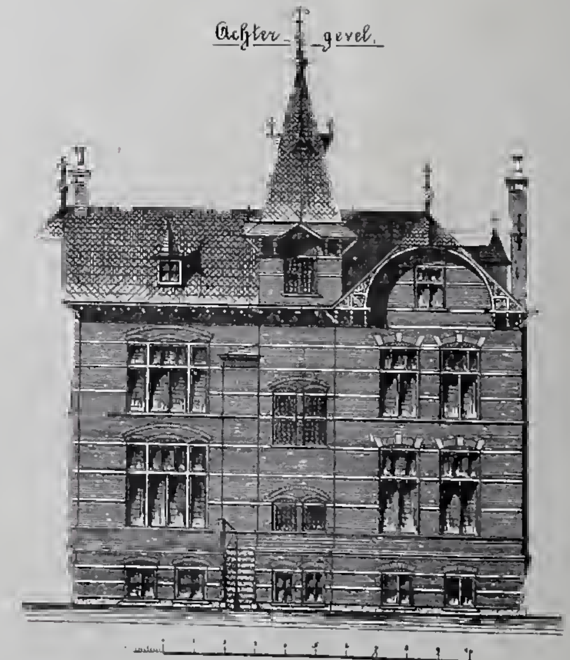

Woning van den Directeur.

Voor-gevel.

Achter-gevel.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

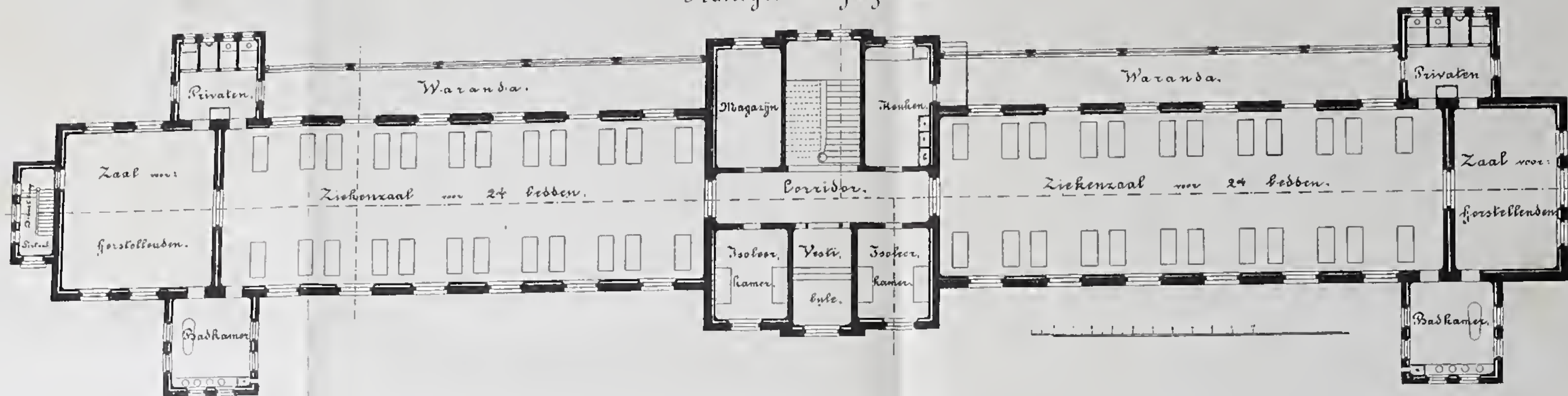

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Buiten-Gasthuis te Amsterdam.

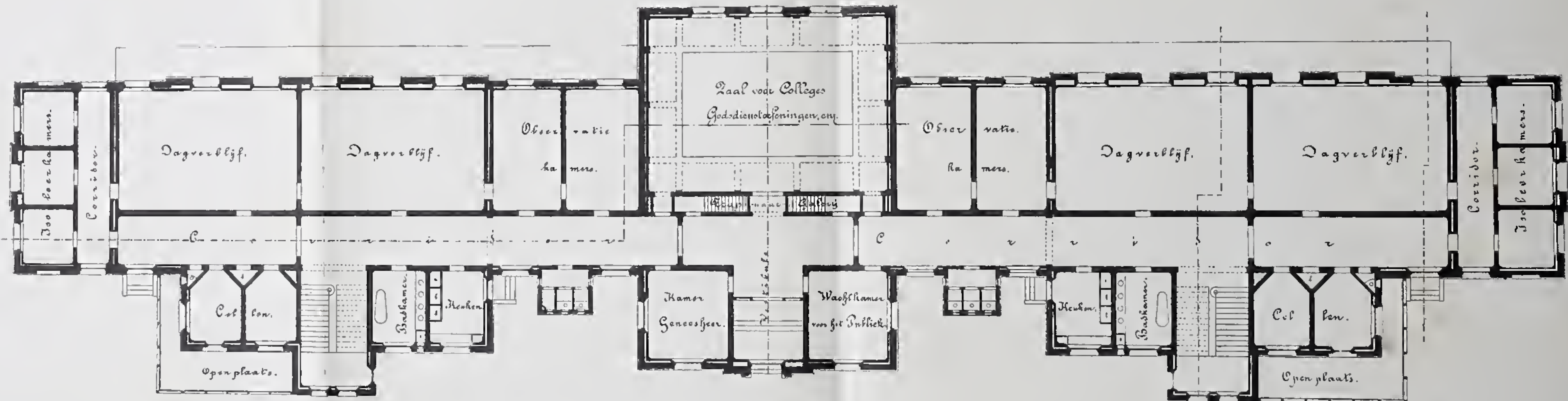
Paviljoen voor 116 bedden.

Plattegrond gelijkstraats.

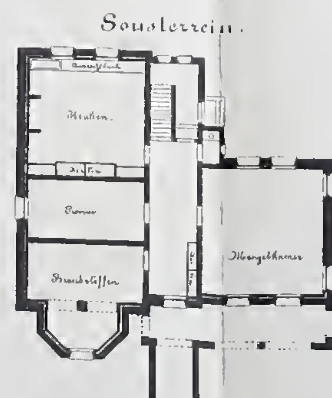

Paviljoen voor zenuwziekens

Plattegrond gelijkstraats.

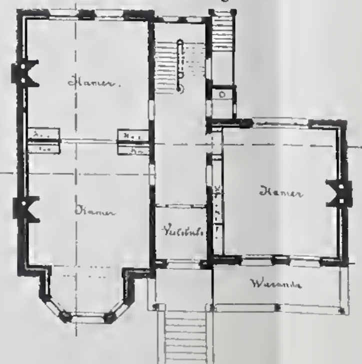

Woning van den Directeur.

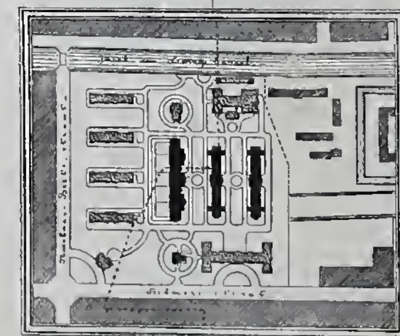
Sousterrein.

Bel-Etage.

Situatie.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 AUGUSTUS 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Agenda der 62ste Algemeene Vergadering.

Woensdag 3 September 1890, des avonds 8½ ure.

1. Opening der vergadering.
2. Voordracht, met proeven toegelicht, te houden door den heer A. J. van Eyndhoven, eerste Chemiker van de Imp. Continent. Gas-Association te Amsterdam, over »de laatste toepassingen van gas voor verlichting, verwarming en ventilatie".

De tentoonstellingslokalen zijn dien avond verlicht.

De leden hebben het recht, niet-leden der Maatschappij voor het bijwonen van deze lezing te introduceeren.

Donderdag 4 September 1890, des voormiddags ten 10½ ure.

3. Mededeelingen van het Bestuur.
4. Verkiezing van een Bestuurslid, te Amsterdam woonachtig.
5. Discussiën over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.
6. Voordracht van den heer J. C. Spakler Jr. over »de middelen tot bevordering van de veiligheid bij de uitvoering van bouwwerken."
7. Bespreking van den »verkorten arbeidsdag", in te leiden door den heer F. H. van Malsen.
8. Sluiting der vergadering.

Na afloop der Vergadering zal een gemeenschappelijk bezoek worden gebracht aan de „Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen," in het Paleis voor Volksvlijt.

Door de *Maatschappij tot Exploitatie van Staats-Spoorwegen*, de *Hollandsche IJzeren-Spoorweg-Maatschappij* en de *Nederlandsche Rhijn-Spoorweg-Maatschappij* zullen welwillend reductiën verleend worden op de prijzen der plaatskaarten voor alle Leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst (Gewone-, Buitengewone- en Kunstlievende Leden) die de Algemeene Vergadering van 3 en 4 September a. s. te Amsterdam zullen bijwonen.

De eerstgenoemde Spoorweg-Maatschappij stelt *speciale retourkaarten*, in lokaal verkeer, ter beschikking, tegen de prijzen der enkele reisvracht, en geldig van af 2, tot en met 5 September a. s., de andere Maatschappijen dergelijke kaarten, geldig van af 3 tot en met 5 September a. s.

Deze speciale retourkaarten worden slechts afgegeven op vertoon van het bewijs van Lidmaatschap der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, geldig voor het tweede halfjaar van 1890.

HET NIEUWE GASTHUIS TE AMSTERDAM.

II.

Bij dit Weekblad behoort eene plaat, waarop de voornaamste gevels zijn afgebeeld van de gebouwen van het te stichten nieuwe buitengasthuis te Amsterdam. Het zijn de gedeeltelijke voor- en achtergevels der twee paviljoenen ieder voor 116 bedden, een gedeelte van een voorgevel van het paviljoen voor zenuwzieken, en de voor- en achtergevel van de woning van den Directeur.

De voornaamste plattegronden dezer gebouwen, met een korte beschrijving, zijn reeds verschenen in het Bouwkundig Weekblad n° 32 van 9 Augustus j. l.

De gevels worden opgetrokken van gevelklinkers, met miskleurige Waalklinkers voor achterwerk, en van geprofileerde waalvormsteenen voor de dagzijden van alle licht- en deurkozijnen met de boogvormige strekken daarboven. Voor eenige constructie- en versierende deelen zal gebruik worden gemaakt van Petit granit de l'Ourthe. Voor eenige binnenwerken, als banden bij den hoofd-ingang, consoles van kroonlijsten, een gebeeldhouwden wapensteen enz. voor de paviljoenen, wordt Oberkirchner zandsteen toegepast; blok- en dektreden der verschillende hoofdtrappen, en eenige andere details worden van Comblanchien marmer gemaakt.

Het werk moet geheel voltooid worden opgeleverd, twintig maanden na den datum der aanschrijving, waarin den aannemer kennis wordt gegeven, dat de werkzaamheden een aanvang kunnen nemen.

Den 4en Augustus j. l. had de aanbesteding bij enkele inschrijving ten Raadhuize plaats. Daarbij werden 17 biljetten ingeleverd. Het hoogst werd ingeschreven voor de som van *f* 503 000, het laagst door den heer H. R. Hendriks te Osch, voor de som van *f* 385,900. Laatstgenoemde inschrijving is door het Gemeentebestuur aangenomen.

DE TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM.

II.

Op het gebied van volksbadhuizen vindt men ter tentoonstelling, op de bibliotheek, nog eenige plannen, in de eerste plaats van de eenvoudige en nette inrichting van 't Koning Willems Badhuis (n° 265 v. d. C.), opgericht op het voormalig Karthuizer-kerkhof te Amsterdam, door het Bestuur der Amsterdamsche Vereeniging voor Volksbaden, volgens de plannen van den Bouwkundig Ingenieur J. C. Spakler Jr. Eene soortgelijke inrichting is door de zelfde Vereeniging en insgelijks volgens plannen van den heer Spakler gebouwd op het Jonas Daniël Meyerplein te Amsterdam, en draagt den naam van Witte-Kruis Badhuis. Het eerste is een vakwerkbouw, en bevat ook een woning voor den badmeester; het andere is een houten gebouwtje waarbij op geen inwonenden badmeester is gerekend. Beiden hebben een oppervlakte van 100 M²., zijn verdeeld in een afdeeling voor vrouwen, en een voor mannen, waarvan de eerste 4, de tweede 8 kamertjes bevat. In een verdiept gedeelte in den vloer, door een schuif sluitbaar, kan de bader nog eens extra de voeten reinigen. Een bad, met inbegrip van zeep en handdoek, zal niet meer dan 6 cents kosten. De leden die aan het hygiënisch congres deelnemen, zullen een der alsdan in werking zijnde inrichtingen in oogenschouw kunnen nemen.

Door den heer W. B. van Liefland, architekt te 'sGravenhage, worden op de galerij de door hem vervaardigde plannen ten toon gesteld van een Volksbadhuis, op pleinen van 's Hage te stichten door de Vereeniging 't Volksbad. Het zijn 2 typen, ingericht voor mannen- en voor vrouwenbaden met sproei- of regenbaden. De inrichting is op ruime schaal opgevat, ook wat het uiterlijk aangaat. Er zijn flinke woningen voor beambten ontworpen, en ruime bad- en wachtkamers; het achtergedeelte is voor schoolbaden ingericht.

De plannen voor Alkmaar zijn in eenvoudiger maar niettemin zeer doeltreffenden geest ontworpen door den heer G. Looman, Gemeente-Architekt aldaar. Het badhuis is in twee gedeelten verdeeld, eene 1e en eene 2e klasse. De 1e klasse bevat 6 kamertjes, waarvan 3 voor kuip- en 3 voor regenbaden, de 2e klasse 4 badkamertjes uitsluitend voor regenbaden.

Bij deze inzendingen verdienen bovendien vermelding een uitvoerig model van arbeiderswoningen, en eenige teekeningen en photographiën van de 's Gravenhaagsche woning-maatschappij, wier architekt de heer van Liefland aldaar is.

Eenige teekeningen en photographiën, door den heer R. van der Vlugt te 's Gravenhage ingezonden, hebben betrekking op arbeiderswoningen van de Vereeniging Vooruit II aldaar. Goedkoope inrichting, die in dergelijke gevallen steeds op den voorgrond staat, heeft tot een zeldzame eentoonigheid aanleiding gegeven.

Van den heer H. W. Veth te Dordrecht is een teekening aanwezig van een gedeelte van een blok arbeiderswoningen voor 28 gezinnen. Deze woningen, wier huurprijs *f* 2 per week is, zijn in uitvoering voor de Vereeniging tot verbetering der huisvesting van de arbeidende klasse, te Dordrecht. Zij zijn praktisch ingedeeld, en met inachtneming van de voldoende soliditeit is de noodzakelijke zuinigheid niet over 't hoofd gezien, getuige de totale bouwkosten per gezin, die met inbegrip van de kosten van het terrein, het aanleggen van den tuin, en eene beschoeiing, slechts *f* 1150 bedragen.

De te Amsterdam bestaande Vereeniging voor Volks- en Kinderkeukens, die op 17 Mei 1887 in de Laurierstraat haar eerste inrichting opende, zond de teekeningen der keuken en eetzaal in, en het ontwerp voor een 2de op te richten keuken. De zeer praktische inrichting is verschuldigd aan den heer J. C. Spakler Jr. Dergelijke eenvoudige zaken, waarbij het aankomt op praktische indeeling van een meestal vrij beperkt terrein, moet men vooral niet te gering schatten, want de goede oplossing heeft gewoonlijk heel wat meten en passen vereischt.

De Imperial Continental Gas-Association te Amsterdam stelt den bezoeker in kennis met een ontwerp voor een regenbadinrichting voor de werklieden, teekeningen en modellen van eet- en waschkamers, een teekening van een galerij boven de ovens ter bescherming van werklieden bij 't schoonmaken van klimpijpen, enz. Alles doet zien, dat behalve voor de veiligheid van den werkman, ook zooveel mogelijk hier wordt zorg gedragen voor de reinheid van het lichaam, een der eerste vereischten voor zijne gezondheid.

Tal van inzendingen geven een denkbeeld, hoe veel in den tegenwoordigen tijd wordt gedaan voor den werkman, zijn woning, zijn voeding, zijn reinheid. Belangrijk is het dan ook eens eenige oogenblikken stil te staan bij inzendingen als de volgende: het model van het Agnetapark te Delft, behoorende bij de fabriek van den heer J. C. van Marken aldaar (n°. 286), de modellen, collectief ten toon gesteld door eenige Nederlandsche fabriekanten (n°. 36), van wie de heer H. C. A.

Thieme te Nijmegen een uiterst volledig beeld zijner werkplaats, volgens zijne eigen plannen gebouwd, geeft (n°. 52), van Petrus Regout en Co. te Maastricht, en andere fabriekanten, die niet alleen doen zien wat gedaan kan worden, maar ook wat zij in hunne fabrieken reeds hebben toegepast. Daarbij zal men de overtuiging opdoen, dat het in ons land geenszins ontbreekt aan belangstelling voor den fabrieksarbeider, dat vele patroons doen wat in hun macht is, en zij de oogen geopend houden.

Onder de merkwaardigste inzendingen behooren genoemd te worden de collectieve van de Association pour prévenir les accidents de fabriques te Mülhausen en der Ned. Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen (n°. 33), op elk industrieel gebied, en van de Norddeutsche Holz-Berufsgenossenschaft (n°. 49), wat veiligheidstoestellen betreft bij werktuigen tot verwerking van het hout.

Niet minder leerzaam en voor den vakman hoogst belangrijk is de collectieve inzending van de ingenieurs van het stoomwezen, de heeren Piepers, van Dissel, Kooy en Hesseling; eene groote verzameling van beschadigde keteldeelen, met opgaaf van de oorzaken der beschadiging, teekeningen van gesprongen ketels enz., geeft een denkbeeld van de schadelijke gevolgen van een groot aantal gebreken, bij onderzoekingen ontdekt. Met eenige exemplaren van buig- en trekproeven op ijzer en staal toegepast, en de graphische en statistieke tabellen, geeft deze verzameling een helder denkbeeld van de werkzaamheden voor het toezicht op het stoomwezen in Nederland. Wie wel eens met de heeren van het toezicht in aanraking is geweest, weet hoe lastig — hier altijd in waardeerenden zin gezegd — zij zijn. Het is voor 't eerst op deze tentoonstelling dat men een denkbeeld kan krijgen van de groote verantwoordelijkheid die op deze ambtenaren rust, en ook van al hetgeen zij reeds in het belang der veiligheid hebben gedaan. De verzameling zou een waardige plaats innemen in een museum, wellicht het best aan de Polytechnische school te Delft, waar zij tot zeer groot nut bij het onderwijs zou strekken.

Zeer leerrijk is eene inzending (n°. 199) van de Afdeeling publieke werken der Gemeente Amsterdam, bestaande uit teekeningen op duidelijke schaal en modellen, aangevende de wijze van afvoer van faecaliën volgens het systeem Liernur. Vooral de modellen, vervaardigd in de fabriek van den heer Rincker te Amsterdam, maken de werking van noodige leidingen en aansluitingen voor een ieder bevattelijk. Moge deze inzending dan ook bijdragen tot verdere verspreiding van dit uitnemend goede systeem.

In den tuin van het Paleis heeft de heer Th. F. Bierhorst een klein vertrekje geplaatst, oogenschijnlijk en voor den leek niets bezienswaardigs opleverende. De muren zijn echter volgens het systeem Rabitz geconstrueerd en zijn vuurvast, dat is in elk geval bij gewone branden. De wanden bestaan uit gegloeid en verzinkt ijzerdraad, aan beide zijden bepleiterd met mortel, die als vuurvaste massa mag beschouwd worden. Wanden hebben een dikte van 4 à 5 cM. en plafonds kunnen met 3 cM. dikte volstaan. Gaas en bekleeding vormen een genoeg homogeen geheel, om verderen steun overbodig te doen zijn. Dit systeem is reeds voldoende als doeltreffende voor vele gevallen bekend.

Op het gebied van het spoorwegwezen is de tentoonstelling hoogst belangrijk; immers, wil niet een ieder eens een denkbeeld krijgen van hetgeen voor zijne veiligheid wordt gedaan als reiziger? De Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen in de eerste plaats, de Hollandsche IJzeren- en de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-maatschappijen hebben geen kosten en moeiten ontzien om in een klein bestek en toch op ware grootte aan het publiek te toonen, welk eene, haast angstvallige, zorg zij voor den reiziger hebben. Eene beschrijving echter zal men in dit blad niet verlangen; eene aanbeveling om alles in oogenschouw te nemen is zeker overbodig, vooral wanneer er bij vermeld kan worden, dat eenige beambten met de grootste welwillendheid volkomen duidelijke inlichtingen geven en daartoe de verschillende aanwezige toestellen in werking brengen.

Bij de inzendingen op menig, o. a. militair en geneeskundig gebied zal men een indruk verkrijgen van veiligheid en groote gerustheid wat reddingsmaatregelen betreft. Menig burger zal hier leerrijke zaken zien, die hij wellicht gedacht heeft nooit te zullen aanschouwen.

Het ligt intusschen niet op den weg van den verslaggever om alles te bespreken — of zelfs alleen te noemen — wat de aandacht zal trekken; hij heeft slechts enkele zaken aangestipt die — zoo hoopt hij — den lezers van dit blad zullen aansporen nog vóór den sluitingsdag op 7 September, deze leerrijke en in vele opzichten geslaagde tentoonstelling te bezoeken. L.

BOUWVERGUNNING.

Voor het vierde Kantongerecht te Amsterdam, Plaatsvervangend Rechter, de heer Mr. H. Verkouteren, werd op 31 Juli 1890 een vonnis gewezen, dat merkwaardig genoeg is om geheel in dit blad te worden opgenomen.

Immers, het past volkomen in het systeem van den schrijver van het artikel „Bouwverordeningen," voorkomende in de nummers 24, 25 en 26 van den loopenden jaargang van dit blad.

Het vonnis luidt als volgt:

Wij Rechters enz.;

Gezien het exploit van dagvaarding van den 7den Juli jl., waarbij aan den beklaagde, volgens opgave genaamd: J. F. G., oud 45 jaren, van beroep schoenmaker, wonende te Amsterdam, 1e Leliedwarsstraat N°. 23, wordt ten laste gelegd, dat hij te Amsterdam op den 21sten Mei 1890 in de 1e Leliedwarsstraat, aan den openbaren weg heeft doen bouwen ter herstelling van de onderpui van perceel 15, zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders;

Gezien het proces-verbaal te dier zake op den ambtseed opgemaakt door de agenten van politie enz.;

Gelet op het ter onzer terechtzitting gehouden onderzoek;

Gehoord het requisitoir van het Openbaar Ministerie, daartoe strekkende, dat de beklaagde worde schuldig verklaard aan de hem ten laste gelegde overtreding en dientengevolge veroordeeld tot betaling van eene geldboete van tien gulden, met bepaling dat de boete, bij

niet betaling binnen twee maanden na den dag waarop de rechterlijke uitspraak kan worden ten uitvoer gelegd, worde vervangen door hechtenis van vier dagen en in de kosten van dit rechtsgeding, invorderbaar ook bij lijfsdwang:

Overwegende, dat uit boven aangehaald, ter terechtzitting voorgelezen, proces-verbaal blijkt, dat de verbalisanten hebben gezien en waargenomen, dat op tijd en plaats als bij de dagvaarding is vermeld, aan den openbaren weg, aan perceel N°. 15, aldaar werd gebouwd en wel ter herstelling van de onderpui van dat perceel; dat genoemd perceel het eigendom is van beklaagde en gemelde werkzaamheden op diens last werden verricht zonder dat door B. en W. daartoe de vereischte vergunning was gegeven;

O. dat blijkens eene ter terechtzitting voorgelezen ambtseedige verklaring van den Burgmeester van Amsterdam, aan beklaagde geen vergunning was verleend, door B. en W. van Amsterdam, om op 21 Mei 1890 aan bedoeld perceel aan den openbaren weg te bouwen;

O. dat beklaagde ter terechtzitting het hem ten laste gelegde heeft erkend;

O. dat door deze bekentenis, bevestigd door voormeld ambtseedig ter terechtzitting voorgelezen proces-verbaal, het den beklaagde ten laste gelegde, wettig en overtuigend is bewezen;

O. dat zulks behoort te worden gequalificeerd: „Het te Amsterdam, zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders, doen bouwen tot het herstellen van een perceelsgedeelte", voorzien en strafbaar gesteld bij art. 295 j^to^ art. 340 der Algemeene Politie-verordening van Amsterdam, 23 Wetboek van strafrecht;

O. echter, dat gemeld artikel 295 als strijdig met de wet, ons Kantonrechter niet bindt, daar wel de Rijkswetten, maar niet de Gemeente-verordeningen onschendbaar zijn, eene wet alleen door eene latere wet, en niet door zulk eene verordening hare kracht kan verliezen en de Rechter, die voor alles volgens de Rijkswet moet rechtspreken, de innerlijke waarde der Gemeente-verordeningen mag beoordeelen (zie Mr. J. T. Buijs, de Grondwet, I pag. 628);

O. toch, dat genoemd artikel 295 aan B. en W. vrijheid geeft, ook dan nog de bouwvergunning te weigeren, wanneer de voorgenomen bouw of herstelling met geen enkel voorschrift der Politie-verordening strijdt, en dat B. en W. die weigering dan wel alleen mogen gronden op de zorg voor de openbare orde, veiligheid en gezondheid, maar dat volgens de artikelen 134 en 135 der Gemeente-wet, de Gemeenteraad zelf moet bepalen, wat die zorg eischt, zonder dat zij die taak op B. en W. mag overdragen, terwijl artikel 179*h* dier wet wel de zorg voor de veiligheid van de openbare wegen opdraagt aan B. en W., maar dat voorschrift alleen ziet op maatregelen van uitwendig gezag en aan B. en W. de bevoegdheid niet geeft, om nieuwe en hoogere eischen te stellen dan de verordening zelf en dus de verordening aan te vullen, die zij alleen hebben uit te voeren;

O. dat uit de artikelen 625 B. W. en 135 der Gemeente-wet ook wel volgt, dat de eigenaar door de Gemeente-verordeningen in zijn genot en gebruik mag worden beperkt, maar niet dat die verordeningen het meest normale gebruik, dat de eigenaar van zijn eigendom maken kan, geheel afhankelijk mogen stellen van het goedvinden van B. en W.;

O. dat gemeld artikel 625 ook blijkbaar bedoelt, dat de eigenaar met zijn eigendom alles zal mogen doen, wat hem niet uitdrukkelijk is verboden, terwijl hem door het systeem der bouwvergunning, juist omgekeerd, alles wordt verboden, wat hem niet uitdrukkelijk door B. en W. is toegestaan, terwijl alleen de Raad en niet B. en W. volgens dat art. 625 B. W. tot dat beperken bevoegd is en elke beperkende bepaling bovendien, als uitzondering op den regel, zoo eng mogelijk moet worden toegepast;

O. dat het ook geen zin heeft iemand, die geheel volgens de verordening wil bouwen of herstellen, nog eens tot het vragen van eene vergunning te noodzaken, terwijl B. en W., om van de verordening af te wijken, slechts dan vergunning mogen geven, wanneer de verordening zelve aan B. en W. een recht van dispensatie heeft toegekend, wat in casu niet het geval is, zoodat het systeem der bouwvergunning onder die omstandigheden alleen kan dienen om de beslissing niet over de *doel*matigheid, maar over de *recht*matigheid der voorgenomen bouw of herstelling aan den Strafrechter over te brengen op B. en W. en aan den eerstgenoemde slechts de geheele feitelijke vraag ter beoordeeling over te laten, of er in eenig bepaald geval, al of niet vergunning was verleend;

O. dat zoodoende B. en W. rechters worden gemaakt in hun eigen zaak en nog wel zonder appèl, terwijl de bouwer aan zijn wettigen rechter wordt onttrokken, terwijl de beslissing van alle overtredingen aan den Kantonrechter is opgedragen en de rechtspraak alleen mag worden uitgeoefend door rechters, die de wet aanwijst;

O. dat ook door het systeem der bouwvergunning, het enkele feit reeds van het bouwen zonder vergunning, onverschillig of er goed of slecht gebouwd is, eene overtreding der verordening oplevert, die tot illico demolitie volgens art. 180 der Gemeente-wet kan aanleiding geven en B. en W. dus daardoor geheel in strijd met het doel van dat artikel en van de bouwvergunning zelve, die alleen dienen moeten om slecht gebouwde huizen te weren, de bevoegdheid erlangen, opruiming te bevelen van een gebouw, dat behoudens het gemis aan vergunning, overigens geheel volgens de voorschriften der verordening is gebouwd of gerepareerd en uit een bouwkundig en sanitair oogpunt aan alle eischen voldoet, zoodat het niet het minste gevaar voor de openbare orde en gezondheid oplevert;

O. dat de Fabriekswet en de wet op de Kerkgenootschappen alleen vergunning eischen voor de gebouwen en inrichtingen, die zij met name noemen, zoodat voor al wat daar niet onder valt, geene vergunning noodig is;

O. dus dat de Raad der Gemeente Amsterdam in genoemd artikel 295 zijner Politie-verordening de grenzen heeft overschreden, die in de artikelen 134, 135, 179 en 180 der Gemeentewet van 29 Juni 1851 (*Stbl.* 35) in verband met de artikelen 121, 144, 155 en 156 der Grondwet, de artikelen 5 en 11 der wet van 15 Mei 1829 (*Stbl.* 28) houdende algemeene bepalingen, art. 625 van het Burgerlijk Wetboek, art. 44 der wet van 18 April 1827 (*Stbl.* 20) op de Rechterlijke organisatie, art. 1 en vlg. der Fabriekswet van 2 Juni 1875 (*Stbl.* 95) en art. 7 der wet op de Kerkgenootschappen van

10 September 1853 (*Stbl.* 102) aan zijne bevoegdheid zijn gesteld en gemeld artikel 295 der Politie-verordening dus met al die bovengenoemde wetsbepalingen in strijd is, zoodat het ons Kantonrechter niet bindt, en het feit den beklaagde ten laste gelegd, hoewel bewezen, niet bij eenig bindend voorschrift is verboden;

Gezien de aangehaalde wetsartikelen, benevens de artikelen 87, 88, 211, 214, 215, 252, 253 en 264 van het Wetboek van Strafvordering;

Rechtsprekende, in Naam des Konings, verklaren het aan beklaagde ten laste gelegde, wettig en overtuigend bewezen;

Verklaren dat het geene overtreding van eenig ons bindend voorschrift oplevert;

Ontslaan mitsdien beklaagde van alle rechtsvervolging;

Verwijzen den Staat in de kosten van dit rechtsgeding.

(Zie Handelingen der Ned. Juristenvereeniging van 1887 deel II pag. 237, Arrest van den Hoogen Raad van 20 Mei 1889, te vinden bij Luttenberg, idem van 17 Maart 1890 W. v. h. R. n°. 5854. Mr. S. J. Hingst: „Het plaatselijk Burgerlijk Recht" pag. LXII en de K. B. van 1862 n°. 35, 1863 *Stbl.* 132, 1870 *Stbl.* 158 en 1876 *Stbl.* 47.)

PRIJSVRAGEN.

In het »Bouwkundig Weekblad" van 26 Juli j. l. werd reeds mededeeling gedaan van het uitschrijven van twee internationale prijsvragen door de Rumeensche regeering. Hoewel de programma's terstond aangevraagd hebbende, ontving de Red. eerst den 22sten Aug. j. l. de stukken.

Aan de programma's met situatieplannen, die ter inzage liggen in het Gebouw der Mij. t. bev. der Bouwkunst, ontleenen wij het volgende.

De regeering verlangt voorloopige plannen, I. voor een Gebouw voor de Kamer van afgevaardigden te Bucharest, en II, voor een Gebouw voor den Senaat te Bucharest.

De Jury zal bestaan, voor I, uit den Voorzitter der Kamer van afgevaardigden, den Voorzitter van den Ministerraad, een der leden van de Commissie voor de samenstelling van het programma, twee Rumeensche architekten, en twee bekende architekten van andere nationaliteit.

De Jury voor II, wordt op de zelfde wijze samengesteld, slechts wordt de Voorzitter der Kamer vervangen door dien van den Senaat.

Aan de beste plannen voor elk der beide gebouwen kunnen drie prijzen worden toegekend, van 15.000 frs., 7000 frs. en 3000 frs. De eerste prijs zal worden toegestaan, welke ook het aantal of de waarde der ingezonden plannen zal zijn, zonder dat de Jury het recht heeft te bepalen dat die prijs niet zal worden verleend.

Na de toekenning der prijzen worden de naambriefjes terstond geopend, het rapport der Jury in het officieele Regeeringsblad bekend gemaakt, en de prijzen uitgekeerd.

De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van den Staat, die er vrij over kan beslissen. De andere kunnen gedurende 6 maanden na de uitspraak worden terug gevraagd; na dien tijd is de Regeering er niet meer verantwoordelijk voor.

Acht dagen voor, en acht dagen na de uitspraak der Jury worden alle plannen ten toon gesteld.

De Regeering behoudt zich volkomen vrijheid van handelen voor, zoowel bij het opstellen der voorwaarden voor het definitieve plan, als voor de uitvoering der werken.

De mededingers moeten zich strikt houden aan de voorwaarden van het programma, en voor elk gebouw de volgende teekeningen inleveren.

a. eene situatie op 1/400; *b.* de plattegronden van alle verdiepingen op 1/200; *c.* een plan op 1/100 van de vestibule, de groote trap, en de vergaderzaal met opgaaf van de gereserveerde zitplaatsen voor ministers, voor den voorzitter, voor de tribune der sprekers en die voor het publiek, de zitplaatsen voor senatoren (of afgevaardigden) stenografen, enz.; *d.* de hoofdgevel en de achtergevel op 1/100; *e.* een lengte — en een breedte doorsnede op 1/200; *f.* een beschrijving in de Rumeensche of Fransche taal. De teekeningen in zwart te bewerken en de gevels in kleuren.

De beschikbare sommen zijn voor I, 1.500.000 frs. en voor II, 2.500.000 frs. Eene begrooting per M3. moet worden ingeleverd, nemende daarbij voor hoogte van de gebouwen, den afstand tusschen de bovenzijde der fondeering tot aan de hoogste kroonlijst (zonder daken). De M3. kan gerekend worden 25 frs. te kosten.

De ontwerpen moeten zijn ingeleverd vóór 15 November 1890 's middags 4 uur; die uit het buitenland behoeven niet zooals de binnenlandsche op houten borden, maar behoorlijk verpakt te worden ingeleverd.

Alle teekeningen van een zelfde ontwerp moeten van een motto voorzien zijn, dat tevens op een enveloppe voor moet komen, waarin naam en adres van den ontwerper.

Uit de bijzondere bepalingen van deze prijsvragen blijkt nog, dat het bouwterrein tot 1.50 M. diepte ontgraven moet worden, dat voor den bouw gebruik kan worden gemaakt van natuurlijken steen, baksteen en faïence, hout en ijzer, en zink voor de daken. Glazen daken moeten zooveel mogelijk worden vermeden. Voor de hoofdgevels moet uitsluitend van natuurlijken steen gebruik worden gemaakt, voor de overige gevels kan ook baksteen en pleisterwerk worden gebruikt. In de zittingszalen moeten nissen worden gespaard, voor het plaatsen van busten van groote persoonlijkheden, en paneelen worden gemaakt, voor de voorstelling van merkwaardige daden uit de nationale geschiedenis.

Het overige gedeelte van de programma's bevat een uitvoerige beschrijving met maten en andere gegevens van de vereischte lokalen enz., op de verdiepingen verplichtend gesteld.

Deze programma's zijn goed opgesteld en de prijzen zeer naar behooren, zoodat zeker velen verlokt zullen worden aan den wedstrijd deel te nemen. Daar echter het lot van den ontwerper der bekroonde plannen, wat de uitvoering betreft, zeer onzeker is, zullen ook velen ongeneigd worden bevonden om mede te werken.

BERICHTEN.

Op het Museum van kunstnijverheid te Haarlem wordt eene belangrijke tentoonstelling van Japansche kunstnijverheid voorbereid, die waarschijnlijk in September zal geopend worden.

Aanzienlijke bijdragen van het Hamburgsche Museum van kunstnijverheid, van den onlangs uit Japan teruggekeerden heer Rouwenhorst Mulder, zijn reeds aan het Museum verzonden; deze bijdragen vereenigd met de verzameling van Kapitein van Schermbeek en van inzendingen van verschillende hier te lande woonende liefhebbers zullen voorzeker een belangrijk geheel vormen.

Belangstellenden, die voorwerpen voor deze tentoonstelling wenschen in te zenden, kunnen zich daartoe bij den Conservator van het Museum van kunstnijverheid vervoegen.

De heer Ferd. Theod Bierhorst heeft in den tuin van het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam een gebouwtje geplaatst, vervaardigd naar het systeem Rabitz. Het plan bestaat, om bij gunstig weder en tijdens het bezoek der leden van de Mij. t. bev. der bouwkunst aan de Tentoonstelling, op 4 September a. s., in dit gebouwtje een vuurproef te nemen, om er de vuurvastheid van te bewijzen. Mocht het gebouwtje, door voorafgaanden regen tijdelijk te veel geleden hebben, dan zal de proef niet kunnen doorgaan.

Met gunstig gevolg werden dergelijke proeven genomen o. a. te Keulen, Dusseldorf, Dresden, Berlijn en Hamburg.

Sinds vele jaren bestaat het plan om te Leiden een nieuw Museum voor Natuurlijke Historie te stichten, daar het tegenwoordige niet meer aan het doel beantwoorden kan. Het is te klein, te onvoldoende ingericht met het oog op brandgevaar, en vele lokalen zijn te vochtig.

Naar wij vernemen zijn thans in het van der Werf-park, de

oude Groote Ruïne, door de Rijksopzichters over de Universiteitsgebouwen opmetingen en boringen gedaan, waaruit zou blijken, dat de regeering weder ernstig begint te denken over een nieuw Museum.

Het uitschrijven van een prijsvraag daarvoor, zou wel zeer wenschelijk zijn, maar is niet waarschijnlijk.

Het Comité-Generaal der Veiligheids-Tentoonstelling te Amsterdam heeft ingevolge het rapport der Jury een aantal bekroningen toegekend, waarvan de volgende hier vermeld worden.

Eere-Diploma's werden toegekend aan: De Norddeutsche Holz-Berufsgenossenschaft, te Berlijn; — Duinker, te Amsterdam; — W. F. D. v. Ollefen, te Amsterdam; — Julius Pintsch, te Berlijn; — Société Royale des Sauveteurs de Belgique, te Brussel; — De Zuid-Hollandsche Maatschappij tot redding van schipbreukelingen, te Rotterdam; — De gemeente Amsterdam; — Het Parc Vaccinogène, te Haarlem, directeur P. S. Frank; — C. de Mooy, te Amersfoort; — J. C. van Marken, te Hof van Delft; — E. Gruner, te Parijs; — Rijkspostspaarbank, te Amsterdam.

Gouden Medailles, o. a. aan: M. Tibbe te Born; — E Bruhein, te Weesp; — H. C. A. Thieme, te Nijmegen; — Geneste Herscher en Co., te Parijs en Brussel; — Th. A. de Koster, enz.

Zilveren Medailles, o. a. aan: de Imperial Continental Gas-Association te Amsterdam; — J. W. Molijn te Gouda; — Plaatselijk Comité te Amsterdam; — J. F. Klinkhamer te Amsterdam, inzending Plaatselijk Comité te 's-Gravenhage; — G. Looman te Alkmaar; — W. B. van Liefland te 's-Gravenhage; — H. W. Veth te Dordrecht; — H. J. Wolter te Amersfoort; — J. C. Spakler Jr. te Amsterdam; — R. van der Vlugt te 's-Hage; — de Vereeniging »'t Volksbad" te 's-Hage; — enz.

Diploma's van buitengewone waardeering, werden toegekend aan: Ministerie van Justitie, te 's-Gravenhage; — Ministerie van Binnenlandsche Zaken, te 's-Gravenhage; — Ministerie van Marine, te 's Gravenhage; — Ministerie van Oorlog. te 's-Gravenhage; — Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's-Gravenhage; — Association pour prévenir les accidents de fabrique, te Mühlhausen; — Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen, te Amsterdam; — Collectieve inzending van de Ingenieurs van het Stoomwezen, de hh. Piepers, v. Dissel, Kooy en Hesseling. — Noord- en Zuid-Hollandsche Reddingmaatschappij, te Amsterdam; — Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij te Amsterdam; — Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, te Utrecht; — E. v. d. Elst, te Maastricht; — Jhr. O. von Pelser Berensberg, te Kerkrade; — Société Royale des Sauveteurs de Belgique, te Brussel; — Collectieve inzending van Nederlandsche fabrikanten, vermeld onder Nrs. 36 en 232 van den catalogus; — Eerste Nederlandsche Verzekeringsmaatschappij op het leven tegen invaliditeit en ongelukken, te 's-Gravenhage; — Dr. S. S. Coronel, te Leeuwarden.

Verguld zilveren waardeeringsmedailles werden toegekend aan: J. J. Arnd & Zonen, te Amsterdam; — Fried. Stieltjes & Co., te Amsterdam; — Machinefabriek Breda, te Breda; — Technisch Bureau de Voogt, te Amsterdam; — Groeneveld v. d. Poll & Co., te Amsterdam; — Jan Hamer & Co., te Amsterdam; — Wijnmalen & Hausmann, te Rotterdam; — A. Bikkers & Zoon, te Rotterdam; — Stoomvaart-Maatschappij »Zeeland," te Vlissingen: — L. J. Lefèbre, te 's Gravenhage; — Landré & Glinderman, te Amsterdam: — Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij, te Amsterdam; — Mijnvereeniging Gneisenau, te Altenderne in Westphalen; — Dr. W. P. Ruijsch, te 's Gravenhage; — Dr. Troisfontaines en Dr. Dumoulin, te Luik; — Crans & Co., te 's Gravenhage; — W. C. Metzelaar, te 's Gravenhage.

Voorts werden aan een aantal inzenders nog zilveren waardeeringsmedailles toegekend.

De reiziger, die thans Amsterdam bezoekt en het Centraal-station verlaat, zal terstond zijn oog vestigen op een groot gebouw, op den hoek van het Damrak verrezen, het Victoria-Hotel. Het werd gebouwd naar de plannen van den heer F. Henkenhaf, en onder diens directie door den aannemer, den heer J. J. P. Thuring.

De gevels zijn in hoofdzaak van tufsteen opgetrokken. Die aan de Prins Hendrikkade is nog niet volgens het oorspronkelijke plan gereed, daar in een gleuf nog twee oude perceeltjes, een tapperijtje en een kleermakerswinkeltje zijn blijven staan, die de eigenaars zelfs niet voor *f* 46.000 wilden afstaan.

Afgezien van deze weerspanningen was het eene dankbare taak op dien hoek een flink gebouw te plaatsen; men heeft er van alle zijden een ruim uitzicht op. De bouwmeester heeft barokke renaissance gekozen, en details, die hier en daar vrij zwaar zijn geworden, een eigenschap die ook het geheel kenmerkt. Aan den gevel kan geen levendigheid worden ontzegd, maar de onderdeelen die deze te weeg brengen, staan niet altijd voldoende in verband met elkander.

Van behoorlijken afstand gezien voldoet het gebouw echter.

De Algemeene Zomer-vergadering van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, zal in dit jaar te Utrecht plaats hebben, op Saturdag 30 Aug. a. s. De oproepingsbrief vermeld geen andere, dan huishoudelijke werkzaamheden.

Na afloop der vergadering zal gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een tocht langs de werken van het Merwede-Kanaal tot Maarssen.

Het Koning-Willems Badhuis op het voormalig Karthuizerkerkhof te Amsterdam, de eerste inrichting der Amsterdamsche Vereeniging voor Volksbaden zal eerdaags worden geopend. Velen zijn uitgenoodigd vóór de opening een bezoek aan de inrichting te brengen; wij kunnen echter mededeelen, dat ieder belangstellende op Dinsdag a. s. 26 Aug. het badhuis in oogenschouw zal kunnen nemen.

Het badhuis wordt door tegenspoed twee maanden later geopend dan aanvankelijk werd gedacht. Het spreekt van zelf, dat daardoor schade aan inkomsten is geleden; deze gevoegd bij meerdere uitgaven voor de inrichting en den hoogen prijs van het water, dat tegen vol tarief moet betaald worden, doet der Vereeniging met belangstelling uitzien naar velen, die geneigd zijn haar streven te steunen.

Wij bevelen de kennismaking met het badhuis dan ook met warmte aan.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot Gemeente-architekt te Bolsward is benoemd geworden de heer J. van Reenen, opzichter der Gemeentewerken te Witmarsum, en wien uit deze laatste betrekking een eervol ontslag is verleend.

De civiel-ingenieur P. de Jong is geplaatst te Maassluis, om werkzaam te zijn bij de werken van den N. R. Waterweg.

Afloop van Aanbestedingen.

SLOTERDIJK (bij Amsterdam). 4 Aug. — Den herbouw eener boerderij op de bestaande fundeeringen voor de erven Huijser, onder beheer van den architekt J. W. Blijenburg.
Hoogste inschrijver:
C. J. Rijnierse, Amsterdam . . . . *f* 17.875
Laagste inschrijver:
L. Lievaart, Groote Ypolder. . . . » 12,889
Gegund aan G. v. Steenwijk, Sloterdijk, voor *f* 13.890.

ARNHEM, 7 Aug. — Het bouwen van kantoren voor rijksbelastingen met conciergewoning aan de Walburgstraat, voor rekening der gemeente.
Hoogste inschrijver:
Wed. G. Liefting, Arnhem . . . . *f* 16.000
Laagste inschrijver:
J. H. v. Riel idem . . . . » 13.796
Gegund. Raming *f* 14.700.

AMSTERDAM, 8 Aug. — Het bouwen van een heerenhuis op een terrein aan het Frederiksplein n°. 12 te Amsterdam, onder beheer van den Architekt W. Langhout Gz.
Laagste inschrijver:
B. de Bruin, Amsterdam . . . . . . *f* 25.170
Gegund.

AMSTERDAM, 13 Aug. — Het maken van een schouwburgzaal in de oostelijke helft van het Paleis voor Volksvlijt, onder beheer van den architekt Evert Breman.
Hoogste inschrijver:
J. J. P. Thüring, Amsterdam. . . . *f* 99.000
Laagste inschrijver:
P. A. Warners, idem. . . . . » 66.878

DIEREN, 13 Aug. — Het bouwen van eene villa aan den Stationsweg te Dieren, onder beheer van den architekt M. K. Smit.
Hoogste inschrijver:
L. Enklaar, Dieren . . . . *f* 13.169
Laagste inschrijver:
S. Dekker, Doesburg, Gegund. . . » 11.744

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
6813 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER. 6814

Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES,
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6815

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6816

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

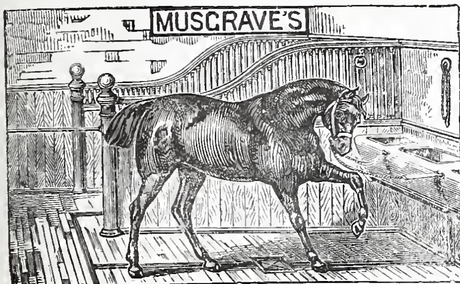
DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6817
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6827

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6818

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 6819

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6820
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6821

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6822

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6823 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 6802

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 9den September 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 527.

Het maken van eenen aanbouw aan het hoofdgebouw met daarmede in verband staande werken op het station BOKSTEL.

Begrooting f 9880.—

De besteding geschiedt volgens § 73 van het bestek.

Het bestek ligt van den 20sten Augustus 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden 1sten September 1890, ten 10.30 ure des voormiddags.

UTRECHT, den 18den Augustus 1890.

AANBESTEDING. 6803

Maatschappij tot exploitatie van bouwgronden en van eene rust- en herstellingsinrichting te Valkenburg (L.)

Het Bestuur van bovengenoemde Naamlooze Vennootschap is voornemens op Zaterdag 20 September 1890, ten 2 uur namiddags, in het Sociëteitslokaal te Valkenburg publiek AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van het Hotel „'t Huis ter Geul",

onder beheer van den architekt Dr. P. J. H. CUYPERS.

De plannen en bestekken liggen ter inzage voor belanghebbenden en verdere inlichtingen zijn te bekomen aan het bureau van bovengenoemden architekt te Amsterdam en te Valkenburg nabij de Poort N°. 147.

De bestekken en teekeningen zijn van af 10 September a. s. ad *f* 7.50 aan bovengemelde adressen te bekomen.

De aanwijzing in loco zal plaats hebben op 13 September, des nam. te 2 uur.

HET BESTUUR.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

6804 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs**.

6805 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	Groningen.
VOLKS-BADHUIS,	Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6806

DE LINT & Co. Rotterdam.

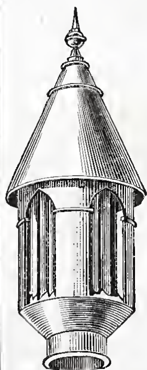
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6807

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6808

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6809

VOOR NEDERLAND EN EXPORT ter verzending gereed: **20.000 meter Daklinnen** (waterdicht, brandvrij, bestand tegen de weersgesteldheid). Adres voor monsters en condities bij J. H. C. KARSTADT te *Hamburg.* 6810

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6811

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

6812 **JAN VAN DER POT,** KATTENDRECHT bij ROTTERDAM —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst wordt van af 1 September a. s. tot en met 10 September een tentoonstelling gehouden van:

1°. de ontwerpen voor een Raadhuis te Zutphen, waaraan onderscheidingen werden toegekend:

I. Ontwerp *'s Gravenhof*,
II*a*. „ 1/100,
III*a*. „ *Z (in een waaier)*;

2°. de ontwerpen ingezonden naar aanleiding van de besloten prijsvraag, waartoe de ontwerpers der plannen II*a* en III*a* werden uitgenoodigd:

II*b*. Ontwerp 1/100,
III*b*. „ *Z*,
III*c*. „ *Corso*.

Het programma van de besloten prijsvraag en de rapporten der Jury liggen bij de ontwerpen ter lezing.

De toegang tot de tentoonstelling is kosteloos.

De agenda van de 62ste Algemeene Vergadering der Leden van de Maatschappij, te houden op Woensdag 3 September des avonds ten 8½ ure, en op Donderdag 4 September a. s. des voormiddags ten 10½ ure, is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad van 23 Augustus j. l.

Stembiljetten moeten uiterlijk zijn ingezonden op 1 September a. s.

VERZEKERING VAN WERKLIEDEN.

Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Amsterdam op de vraag: *In hoeverre is het wenschelijk om de verzekering van werklieden tegen ongelukken gedurende het werk, op te nemen in de bestekken voor uitvoering van particuliere werken?*

Op welke wijze zou eventueel zulke verzekering moeten gesloten worden?

De beantwoordiging van het eerste gedeelte van deze vraag kan niet anders dan bevestigend zijn. Ik zou zelfs een stap verder willen gaan, en ik zou durven zeggen, dat verzekering niet alleen *wenschelijk* is, maar een *zedelijke plicht* voor iederen werkgever moet zijn. Zoolang wij nog leven in een maatschappij, waarin de strijd om het bestaan dikwijls met zooveel moeite gestreden wordt, is het plicht voor ieder, om mede te helpen de levenstaak van elk lid der gemeenschap te vergemakkelijken. De werkgever is niet van zijn werkman af door hem eenvoudig zijn loon te betalen. Deze opvatting zou juist zijn, wanneer niet door maatschappelijke verhoudingen de loonstandaard zoo laag, de levensmiddelen zoo duur waren. Zoolang de arbeidende klasse ter nauwernood in staat is in haar eerste levensonderhoud te voorzien, zoolang noem ik niet alleen wenschelijk, maar plicht, zijn werklieden te verzekeren tegen ongelukken.

Het tweede gedeelte van de vraag is minder gemakkelijk te beantwoorden.

Mijns inziens behoort de assurantie gesloten te worden bij een soliede maatschappij. De aannemer mag dus niet vrijgelaten worden om de risico van ongelukken voor eigen rekening te nemen. Deze maatregel zal zijn in het belang van den werkman, omdat hierdoor onaan-

gename verhoudingen vermeden worden, de genezing beter tot haar recht kan komen, en de uitbetaling van gelden gedurende den tijd dat werken onmogelijk is, of na overlijden of invaliditeit beter verzekerd is.

Toch moet naar mijne meening de aannemer bij het voorkomen van een ongeluk geïnteresseerd zijn. Dit zal hem aanleiding geven, om dubbel goed uit te zien naar de soliditeit van hulpmiddelen welke bij het bouwen gebruikt worden. De direktie moet dus het recht hebben om, ingeval een ongeluk voorkomt, dat volgens haar oordeel door den aannemer had kunnen vermeden worden, laatstgenoemde te verplichten een bepaalde som uit te keeren aan den werkman wien het ongeluk is overkomen.

De volgende regeling in het bestek zou mijns inziens het beste zijn.

De aannemer is verplicht al de opzichters, onderbazen, werklieden enz., niemand uitgezonderd, die op het werk hetzij middellijk of onmiddellijk in zijn dienst werkzaam zijn, gedurende den geheelen duur van het werk en gedurende het onderhoud tegen ongelukken en invaliditeit te verzekeren bij een soliede Verzekering-Maatschappij tegen invaliditeit en ongelukken, naar genoegen der directie.

Deze verzekering moet zoodanig zijn dat:

ingeval een der bovengenoemde personen een zoodanig ongeluk treft, dat de dood ten gevolge heeft, aan de naaste betrekkingen *f* 1000 in eens wordt uitbetaald;

ingeval het ongeluk tijdelijke onbekwaamheid tot werken ten gevolge heeft, den werkman 1 gulden voor elken werkdag dat werken hem onmogelijk is wordt uitbetaald;

ingeval het ongeluk levenslange geheele invaliditeit ten gevolge heeft, de som van *f* 1000 aan den werkman zelf worde uitbetaald, bij gedeeltelijke invaliditeit naar verhouding.

De aannemer is verplicht wekelijks door de directie voor gezien geteekende staten van het aantal werklieden en werkuren te verzenden aan de Verzekering-Maatschappij of een harer agenten.

De polissen moeten door den aannemer onmiddellijk na ontvangst aan de Directie ter bewaring worden gegeven.

De aannemer kan bovendien door de Directie verplicht worden de bovengenoemde bedragen met 1/5 te vermeerderen zoo dikwijls een ongeluk plaats heeft, dat volgens oordeel der Directie door toedoen van den aannemer vermeden had kunnen worden. Bij weigering van den aannemer om aan deze verplichting te voldoen, is de Directie gemachtigd zelf tot de uitkeering over te gaan en het uitgekeerde bedrag van de aannemingssom af te houden, met verhaal op de borgen.

Alle uitkeeringen geschieden onder toezicht der Directie.

Aan het einde van dit rapport kan ik niet nalaten op het volgende te wijzen:

De verzekering van werklieden op bouwwerken is van zeer jongen datum bij ons te lande.

Partikulieren hebben in dit opzicht het voorbeeld gegeven, de gemeenten Amsterdam en 's Gravenhage zijn gevolgd.

Er bestaat naar mijne meening op dit oogenblik een voornaam bezwaar, dat de meerdere toepassing van verzekering van werklieden op bouwwerken zou kunnen tegenwerken. Dit bezwaar is gelegen in de hooge premiën. Wanneer men aanneemt, om een globale berekening te maken, dat het werkloon bij eenvoudige woonhuizen, scholen enz. ± 25 à 30 °/o van de aannemingssom bedraagt, het gemiddelde werkloon stelt op *f* 0.20 per man per uur, de premie op 0.4 cts. per man per uur, dan wordt de aannemingssom door invoering van verzekering voor werklieden verhoogd met ± 1/200 gedeelte.

Dit nu is naar het mij voorkomt tamelijk hoog, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat de premie voor brandschade 1/500 van de aannemingssom bedraagt. Gaarne geef ik toe, dat beide zaken moeilijk te vergelijken zijn; maar ik vraag mij zelf toch af, is de kans voor brand geringer dan de kans, voor enkele malen *f* 1000 ten gevolge van een ongeluk te betalen? Hierop kan voorloopig geen antwoord worden gegeven, zoolang statistieken van ongelukken op bouwwerken ten eene male ontbreken.

Ik wilde dan ook ten slotte in overweging geven om bij het antwoord op dezen vraag bij het hoofdbestuur onzer Maatschappij aan te dringen, een statistiek bijeen te brengen en daartoe de hulp van alle vakvereenigingen, ingenieurs, architekten, aannemers, opzichters, onderbazen en werklieden in te roepen.

Een proeve, hoe een dergelijke statistiek te verzamelen, laat ik hiernevens volgen; gaarne geef ik deze echter voor een betere.

STATISTIEK VAN ONGELUKKEN.

Te verzenden aan ingenieurs, architekten, onderbazen, opzichters en werklieden.

1. Hoeveel werken zijn door u in het laatste jaar uitgevoerd.
2. Wat was uwe betrekking bij deze werken.
3. Hoeveel beliep het gezamenlijk bedrag der aannemingskosten.
4. Hoeveel bedroeg het bijwerk.
5. Hoeveel bedroeg het werkloon.
6. Hoeveel ongelukken zijn er voorgekomen.
   a. Met doodelijken afloop.
   b. Invaliditeit na zich slepend.
   c. Met volkomen genezing.
   (Hoelang duurde deze genezing).
7. Wat is de oorzaak van deze ongelukken geweest.
8. Welk beroep had de werkman dien het ongeluk trof.
9. Zijn naam en woonplaats.
10. Welke middelen weet ge ter voorkoming van ongelukken op bouwwerken.

Uw Dw. Dienaar:
J. C. SPAKLER Jr.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

Te Bremen wordt nog tot 1 October a. s. eene *Tentoonstelling van handel van nijverheid* gehouden, met betrekking tot het Noord-westelijke gedeelte van Duitschland, die zeer de aandacht waard is, zeker niet het minst van architekten. De talrijke groote tentoonstellingsgebouwen, voor verschillende onderdeelen, als handel en nijverheid, scheepvaart, visscherij, kunst, en de kleinere onafscheidelijke aanhangsels van den zoogenaamden vredelievenden strijd, dragen hier een bijzonder aantrekkelijk karakter. Eenige van die gebouwen zijn zeer getrouwe nabootsingen van oude renaissance gebouwen, maar de

hoofdgebouwen zijn nieuwe scheppingen in den geest des tijds. Overigens is de geheele aanleg zeer schilderachtig, wat vooral te danken is aan het fraaie Burgerpark, 380.000 M². groot, waarin de gebouwen zijn geplaatst. Het is de grootste tentoonstelling, tot nog toe in Duitschland gehouden, en overtreft hare zusteren in schoonen en rijken aanleg.

De hoofdingang stelt een der oude stadspoorten van Bremen voor, waarnaast het bestuursgebouw. Door deze poort gaande komt men vóór het Hollermeer, dat omzoomd is met rechte lanen en partijen van struikgewas, die een voornaam karakter dragen; het overige gedeelte van het park is meer vrij aangelegd, of uit vroegere toestanden geboren.

In het park staat bovendien een vorstelijk parkhuis met hooge koepels, in 't vooruitzicht van de tentoonstelling gebouwd, en in zijne omgeving een statig aanzien hebbende. Het werd in laat-renaissance motieven gebouwd, binnen den tijd van negen maanden, naar de ontwerpen van den architekt Poppe, door den architekt Rauschenberg. De bebouwde oppervlakte is 6400 M². en de middenkoepel is 45 M. hoog, met inbegrip van de spits, 70 M.

Links van het Hollermeer staat het gebouw voor de werktuigen, met vier torens. Het is eenvoudig van samenstelling in overeenstemming met de enkel praktische bestemming. In rijken Byzantijnschen stijl staat daarnaast het gebouw der architekten, ontworpen door den heer Rauschenberg. Het inwendige, zeer origineel beschilderd, huisvest de plannen en modellen van verschillende architekten-vereenigingen en gemeente-besturen.

Van af de terrassen van het parkhuis aanschouwt de bezoeker een prachtig en indrukwekkend panorama; links ligt het marinegebouw, rechts het kunstgebouw, op den achtergrond het hoofdgebouw, en te midden van die architectonische omgeving ruischen fonteinen en watervallen, met rijke beeldgroepen, en zingt de tuinbouwkunst haar hoogste lied.

Het marinegebouw, groot 3200 M². dient voor de tentoonstelling der keizerlijke marine, de Noordduitsche Lloyd, de scheepsbouw, de visscherij, en de verzamelingen van natuurlijke historie.

Het gebouw der kunsten, kenbaar aan een Jonische zuilengalerij, met antieke beeldhouwwerken en wandschilderingen, naar motieven uit Hellas en Rome, heeft 1650 M². grond- en 2000 M². wandvlakte.

Het hoofdgebouw heeft een uitnemend grondplan, en een rijk verdeelden voorgevel. Aan den 60 M. hoogen centralen koepel sluiten zich in halfcirkelvorm, open gaanderijen, met vierhoekige eind-paviljoenen, te samen het achtergelegen gebouw aan het oog onttrekkend. Dit laatste bestaat uit een dwarsschip, vlak achter den centralen koepel, een langschip daarop volgend, dat eindigt in een kruisvormige hal, en uit een rechts gelegen uitbreiding die, door de noodzakelijkheid gedrongen, moest worden aangelegd. Dit geheel heeft een oppervlak van 14000 M². In dit hoofdgebouw vindt men de producten der nijverheid en der kunstnijverheid, en daaronder verdienen vooral de aandacht, de textiele kunsten, de Oberstein-Idarer agaat-industrie, de graphische kunsten, de rijtuigmakerij en de chemische industrie. Vooral dit gebouw doet terugdenken aan de scheppingen der vorstelijke bouwmeesters uit de 17e en 18e eeuw.

Ook trekt het groote gebouw der handels-tentoonstelling zeer de aandacht; in tegenstelling met de overige is dit gebouwd in den geest der renaissance van omstreeks 1600, zoo menigmaal toegepast bij de voorname woningen der kooplieden uit het glorierijke tijdperk der Hansa.

Een groot aantal kleinere bouwwerken, voor restauraties, zijn meest allen zeer origineel van opvatting; met behulp van deze ontstond een Neder-Saksische boerenplaats en een straat uit het oude Bremen, met fraaie geveltjes uit de 16e tot en met de 18e eeuw. Het eerste huis dezer straat is een oud-duitsch wijnhuis — „Zum Bremer Schlüssel" — met geheel ouden inventaris; de overige gebouwtjes zijn winkelhuizen van verschillenden aard. Streng gevolgd naar de voorbeelden uit Ortweins Renaissance, vormt dit werk van den architekt Dunkel een hoogst aangenaam te zien geheel.

Des avonds wordt deze tentoonstelling electrisch verlicht door drie duitsche maatschappijen. Dat licht zou voldoende zijn voor een stad van 80,000 zielen.

Waarlijk, de bezoeker zal verbaasd staan over den aanleg in een zoo schilderachtig oord, en de zeer smaakvolle gebouwen, wier kortstondig bestaan men betreuren moet.

Mocht ik een der lezers door het bovenstaande hebben overgehaald nog vóór 1 October a. s. een bezoek aan Bremen te brengen, dan zal hij al dadelijk bij aankomst aangenaam verrast worden door het *nieuwe stationsgebouw*, dat sedert den herfst van het vorige jaar de twee oudere stations vervangt, en, wat het architectonische deel betreft, ontworpen en gebouwd is door professor Hubert Stier, uit Hannover. Onlangs gaf de D. Bauzeitung er een beschrijving en afbeeldingen van, waaraan het volgende ontleend wordt.

De verdeeling gelijkvloers, zoo hoog gelegen, dat de straten die vroeger door de spoorbaan werden gesneden nu onder deze liggen, heeft een zelfde type als voor het eerst bij het groote station te Hannover beproefd is. In het midden ligt een groote vestibule, 32 M. breed, 36.5 M. diep en 23.76 M. hoog, toegankelijk door 4 dubbele deuren, aan de hoeken van dit in den gevel vooruitspringende gedeelte. Aan de baanzijde van deze vestibule monden daarin vier tunnels uit; door de twee uitersten kunnen de reizigers de perrons bereiken, en door de beide middelsten worden de goederen vervoerd, waarvan het afgeven en aannemen geschiedt bij een bureau, aan het einde dezer tunnels in de vestibule.

In het midden der vestibule is een vrijstaand bureau voor kaartjes geplaatst.

Aan elke zijden van deze vestibule sluit zich een vleugel aan; die ter rechterzijde bevat een wachtkamer voor reizigers Ie en IIe klasse, met een eetzaal in 't verlengde daarvan, die ter linkerzijde de wachtkamers voor reizigers IIIe en IVe klasse. Aan elk dezer vleugels, die één verdieping hoog zijn, sluit zich, in de breedte van 't gebouw, een vooruitspringende eindvleugel met drie verdiepingen. De rechtsche bevat in de beneden-verdieping de vertrekken voor den restaurateur, in de eerste verdieping, gelijkvloers met het perron de vertrekken voor vorstelijke personen, die door middel van een afzonderlijke trap en hoofdingang, in 't midden van den voorsprong van dezen vleugel, toegankelijk zijn, en in de tweede verdieping eenige woonvertrekken. Het linker vleugel-gebouw heeft in de benedenverdieping een wachtzaal voor landverhuizers, die met een afzonderlijke trap het perron kunnen bereiken, en in de beide daarboven gelegen verdiepingen, vertrekken

voor den dienst en woonvertrekken voor ambtenaren. Tusschen de woonkamers en het perron liggen binnenplaatsen, die gedeeltelijk omringd zijn met lage gebouwtjes als, dames vertrekken, buffet voor IIIe en IVe klasse, closets, enz. Aan de achterzijde van dit station sluit de perron-overkapping aan, die een lengte overdekt van 197 M., een spanning van 59 M. en een hoogte van 30 M. heeft. Buiten het stationsgebouw ligt een afzonderlijk dienstgebouw voor de brievenpost en het eilgoed.

De constructie van de perron-overkapping is volgens aanwijzing van den opperbouwraad J. W. Schwedler uitgevoerd, en bijna geheel gelijk aan die van de drie overkappingen bij het station te Frankfort, wier spanningen elk echter slechts 55 M. zijn. Tegen de werking van den winddruk in de richting van de lengte van de kap zijn aan de einden daarvan, bij de einden van den achtergevel van het stationsgebouw, twee geheel massief gemetselde torens gebouwd, een constructief motief dat zeer gunstig werkt. De lange zijde van de overdekte perronruimte is afgesloten door een dicht ijzervakwerk, op welks einden twee reusachtige ijzeren schraagpijlers de zelfde functie verrichten als bovengenoemde gemetselde torens. Voor de verlichting zijn in de overkapping hoog gelegen staande zijlichten en een midden bovenlicht aangebracht, terwijl de kapeinden insgelijks met glas zijn gesloten. Deze einden, laag doorhangend en aan de onderzijde recht afgesloten, zijn verdeeld in reien decoratief beglaasde velden, die boven en onder in rondbogen eindigen. Dit motief werkt zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde zeer gunstig.

Te Frankfort is het ijzerwerk van de kap in een zelfde tint geverfd als die van den natuurlijken steen waarmede de afsluiting aan de stationszijde is gebouwd, hetgeen wellicht een voordeel is boven de wijze die men te Bremen heeft gevolgd, waar het lichte ijzerwerk der dragers sterk bij den donkerkleurigen achtergrond van baksteen, afsteekt.

Wat het uiterlijk van het stationsgebouw aan de stadszijde betreft, treedt daarin de inwendige verdeeling klaar en eenvoudig te voorschijn, zoodat de bestemming van het gebouw er zeer duidelijk uit spreekt. Het is een echt modern, maar in den besten zin monumentaal werk. Het zelfde gunstige oordeel mag men geven van de plaatsing en de vormen der details, behandeld in een vrije renaissance waarvan de rondboog het uitgangspunt is. In vergelijking tot de beide vleugels is de middenbouw, de gevel van de vestibule alzoo, overweldigend groot; maar de moeielijkheden daaruit voortvloeiende heeft de architekt het hoofd geboden, door den gevel in vier deelen te verdeelen, van welke de beide middelsten wederom door een grooteren boog vereenigd zijn, die den afsluitboog der vier velden inwendig raakt. Zeer fraai is ook de kleur van den gevel; de geledingen van de kroonlijst en de beeldhouwwerken zijn van schel grauwen Kyllburger Eifelzandsteen en Obernkirchener zandsteen, de sokkel is van Niedermendiger basaltlava, en de muurvlakken zijn van geelachtig roode verblendsteenen, afgewisseld met donkere banden; van een zelfde donkerkleurige terra-cotta zijn de georneerde borstweringen en friezen, en de consoles en bekroningen der kroonlijsten. Verschillende wapens zijn ter versiering van den gevel der vestibule aangebracht, en tot bekroning van de hoekpijlers dienen twee beeldgroepen, handel en nijverheid voorstellende; in de boogvelden zijn vlakversieringen geschilderd die scheepvaart en spoorwegverkeer voorstellen.

Inwendig is het de groote vestibule die al dadelijk de aandacht trekt. Hare wand-decoratie is een gevolg van de gevel-verdeeling, en in pleisterwerk uitgevoerd; de grondtoon is een licht gele steenkleur, waarop spaarzaam goud is aangebracht, en eenige gekleurde vlakken en lijnen. Door de ramen, gedicht met fraaie patronen van gekleurd glas, valt een aangenaam licht in deze hal. De overdekking bestaat uit zware ijzeren met zink bekleede moerbalken, zacht gebogen, die rechte ijzeren dwarsbalken dragen, waartusschen plaat-ijzeren gewelfjes zijn geslagen. Het midden in deze hal vrijstaande bureau voor het afgeven van plaatskaartjes is zeer fraai uit hout samengesteld.

De beide groote wachtkamers zijn kleuriger. De plafonds bestaan ook hier uit ijzeren en met zink bekleede draagbalken in zacht gebogen vorm, met ijzeren dwarsbalken; tusschen deze laatsten zijn strekboogjes aangebracht van tegels van gebakken aarde, welker zichtbare vlakken een doorloopend relief-ornament vormen, dat gekleurd is. In de wachtkamers Ie en IIe klasse is het ornament van donker blauw en rood op geelachtig witten grond wel een weinig hard; beter is een dergelijke versiering in de wachtkamer IIIe en IVe klasse, waar het gedempt gele ornament op een geelachtig witten ondergrond is aangebracht. Ook de wand-architectuur van deze zaal, met haar pijlers die de muren versterken onder de draagpunten der ijzeren liggers van de zoldering, is aangenamer voor het oog dan de pralende architectuur der andere wachtkamer, waar in plaats van dergelijke muurpijlers, volle zuilen van rood stuc-marmer met bronzen kapiteelen en bazementen zijn geplaatst. In de wachtkamer voor landverhuizers, waarin nu en dan tijdelijk een groot publiek van twijfelachtige reinheid aanwezig is, zijn de wanden en het plafond met verglaasde tegels bekleed; de plafondliggers worden door ijzeren zuilen gedragen. De wachtkamer voor vorstelijke personen en de daarbij behoorende trappen zijn met bijzondere voorliefde behandeld, en zeer rijk en smaakvol.

Het geheel in aanmerking genomen, zegt de bron waaruit het bovenstaande is geput, bekleedt het nieuwe hoofd-personen-station, dat het best geslaagde werk van prof. Stier mag genoemd worden, eene eerste plaats onder soortgelijke in Duitschland uitgevoerde bouwwerken. Het legt op eervolle wijze getuigenis af van de waarde, die het bestuur der Pruisische Staats-spoorwegen aan dergelijke opgaven hecht, en is tevens een bewijs, dat men op den goeden weg is om tot de artistieke oplossing te komen die in dergelijke gevallen wordt gezocht. Dat dit werk overigens in Bremen zelve zeer gewaardeerd wordt, hoewel het niet door een Bremer architekt werd ontworpen, bewijst wel het feit, dat de burgerij het voorstel heeft gedaan, om het op te richten gedenkteeken voor Keizer Wilhelm niet voor het raadhuis, maar voor dit station te plaatsen, een voorstel dat door de stads vroede mannen slechts met één stem meerderheid is gekitst.

Een ooggetuige, en vakman tevens, deelde mij niet lang geleden mede, dat dit stationsgebouw te Bremen uitmunt door een bijzonder zorgvuldige afwerking, of zooals men met een vakterm kan zeggen: het ziet er kantig uit. Nu de wind van het impressionisme ook

reeds over de bouwkunst waait, en de gevolgen van daardoor gevatte koude hier en daar zichtbaar worden, is het waarlijk verblijdend, dat uitstekende mannen nog vasthouden aan het begrip van netheid en kantigheid. In Engeland echter heeft een werk van Prof. J. Ruskin, — the seven lamps of architecture — eigenaardige denkbeelden ingang doen vinden. Hij gaat nog verder dan zij die beweren, dat men aan een groot bouwwerk moet kunnen zien, dat het door menschen is gemaakt; en dat zou men uit »onregelmatigheden" kunnen zien. Zoo b. v. is de eene steen wat grooter dan de andere, en behoeven stootvoegen dus niet boven elkander te komen, hoewel voor goed verband dit noodig is. Nu vraag ik: is slordigheid een eigenschap des menschen, of netheid? En ik antwoord: ik geloof, dat een zekere mate van zin voor orde en regelmaat — dus netheid — aan den mensch is ingeschapen, en zijn innerlijk gevoel zal hem drijven om van slordigheid, wanneer hem de middelen bekend zijn om die tegen te gaan, een afkeer te hebben. Maar Ruskin bouwt een theorie op de onregelmatigheid die een eigenschap is van vele middeneeuwsche bouwwerken, die echter schijnen te zijn voort gekomen uit gebrek aan kennis der werklieden, die b. v. een plan niet met zooveel juistheid op het terrein konden uitbakenen als dit thans met betere hulpmiddelen kan geschieden. Ruskin verklaart in die onregelmatigheid een fijn ontwikkeld kunstgevoel te zien, dat tot doel heeft meerder leven aan de bouwkunstige samenstelling te geven. Hij haalt o. a. de opmetingen aan, die hij zelve van de domkerk van Pisa heeft genomen, en beweert, dat wanneer de arkaden van dit bouwwerk regelmatig waren, het een dood monument zou zijn. En, dit gelooven vele Engelsche architekten, die ook reeds de theorie in praktijk brengen. Zoodra nu bovendien de lamp van het impressionisme in de bouwkunst met hooger vlam gaat branden, zal het flikkerend licht een tweede hulpmiddel worden voor flodderen.

Het is intusschen te betreuren, dat het publiek zoo weinig belang stelt in de bouwkunst. Als het gebouw er maar staat en de inrichting aan de eischen voldoet, dan laat het uiterlijk velen koud. Daardoor kunnen vele bouwkundigen zoo ongebonden mogelijk hun gang gaan. Tentoonstellingen van schoone kunsten hebben den leek niet wijzer gemaakt, omdat de bouwkunst daar in gezelschap van de schilderkunst en de beeldhouwkunst optrad, waaruit onverschilligheid van den bouwkunstenaar, en het tegenovergestelde van belangstelling bij het publiek voortvloeide.

Overal ondervindt men dit, ook in Italië, waar de tentoonstellingen van schoone kunsten niet van de lucht zijn. Ook daar heeft men waargenomen, dat de strijd tusschen architectonische teekeningen, en beelden en schilderijen een onmogelijke is. Men heeft daarom eene eerste *Italiaansche tentoonstelling van bouwkunst* uitgeschreven, die 28 September te Turin zal geopend worden, en gesloten op 28 November. Zij is verdeeld in drie afdeelingen: I. oude kunst: opmetingen en restauraties; nieuwe kunst: uitgevoerde en onuitgevoerde ontwerpen; II. kunstnijverheid die betrekking heeft op bouwkunst: werken in marmer of in steen, aardewerk, glaswerk, mozaiek, kunstsmeedwerk, houtsnijwerk, intarsia, enz.; III. bouwkunstige boekwerken. Alleen deze laatste afdeeling is internationaal, maar toch kunnen niet-Italiaansche inzenders niet in aanmerking voor bekroning komen. Die bepaling is vrij zonderling. Het blijkt, dat men belang stelt in vreemde uitgaven; waarom deze dan niet even goed in de gelegenheid gesteld eene belooning weg te dragen?

Onze eeuw behoort toe aan de specialiteiten, en daarom weidt thans ook Italië een tentoonstelling aan de architectura artium regina, waartoe vooraf de groote trom der reclame is geroerd. In een Jonischen tempel zullen de schoonheden der koningin bewonderd kunnen worden. Als door haar het publiek tot een weinig aandacht kan verlokt worden, wellicht zal het dan tevens de ware liefde voor haar beginnen te gevoelen.

Nu ik u toch in Italië heb gebracht, kan ik niet nalaten weder eens iets over de *restauratiewerken van de St. Marcus kerk* mede te deelen, en wel nu naar aanleiding van een brief uit Italië door den architekt Alfredo Melani aan de „Construction moderne" gezonden. Ieder herinnert zich nog wel de opgewondenheid van Engeland over deze herstellingswerken, de meeting te Londen daarover, de diepe verontwaardiging van de universiteit te Cambridge, de protesten van Birmingham en Oxford, waarbij zelfs Gladstone zich aansloot met een door hem onderteekende memorie aan het Italiaansche gouvernement. De Graphic gaf zelfs een plaat van den gevel „die verwoest zou worden", en meer teekenen van groote overdrijving werden gezien en gehoord. De *Daily-News* kwam het eerst in opstand tegen die opschroeverij; ook Viollet-le-Duc verdedigde de restauratie, die hij roemde, omdat zij met de meeste zorg werd verricht, en weinig kostte in aanmerking genomen het verkregen effect. Chose digne de remarque, zeide hij, il n'y a pas un barbare en Italië! Hij doelde daarmede op den eerbied van den Italiaan voor zijn oude monumenten en zijn kunst.

Tot in 1878 werkte men aan het monument volgens het toen gebruikelijke systeem, dat is, men vernieuwde of herbouwde bij gedeelten, eene wijze van werken die weinig tegenspraak vond. Men ging zelfs zoo ver, om mozaiekwerken door geheel andere te vervangen; zoo werden twee heiligen door twee geheel anderen vervangen, die de patroons waren van de twee middelmatige mozaiekwerkers, sinds een aantal jaren met de herstelling der glasmozaieken belast. Ontegenzeglijk is er veel bedorven; om nog maar één staaltje te noemen: in de kerk werden de met marmer ingelegde vloeren plaatselijk verhoogd, waardoor de kolommen hun goede verhouding verloren. Ook de kleuren der mozaiekwerken werden modern, doordien men de echt Venetiaansche over het hoofd zag.

Er was wel iets waar van de Engelsche opgewondenheid, maar St. Marcus was in 1878 nog geen lijk, en men moet in aanmerking nemen, dat reeds in 1864 de Italiaansche ingenieur Saccardo in de bres sprong voor de mozaiekwerken. Hij en graaf Zorzi streden onvermoeid, langzamerhand gesteund door de kunstenaars van Venetië. De prefect der provincie riep belangstellenden voor eene vergadering op, en verzekerde daar, dat men bij het herstellen alleen in 't vervolg bedacht zou zijn op behoud, meer dan op vernieuwing. De agitatie van het buitenland heeft de verandering in de wijze van werken ongetwijfeld in de hand gewerkt, hoe zachtmoedig ook het oordeel luidde van Viollet-le-Duc, die in Frankrijk als de restaurateur bij uitnemendheid werd beschouwd. Sinds 1878 worden de herstellingswerken wetenschappelijk uitgevoerd, in overeenstemming met de tegenwoordige begrippen, geleidelijk voortgekomen

uit minder goede. De architekt Meduna, die het oude systeem niet kon opgeven, werd vervangen door zijn kunstbroeder Saccardo, die in den eenig goeden geest werkt, onder toezicht van een commissie, wier hoofd de prefect is, en het budget der kerk jaarlijks bezwaart met een bedrag van ongeveer 52.000 frs. Maar ook zijn werk vond al dadelijk tegenspraak. Meduna had de marmeren kolommen met puimsteen doen schuren, en ieder vond dat toen goed. Saccardo begon de marmerwerken te reinigen met water. Maar ziet, schilders, geschiedkundigen, ja reporters, enz. en ten slotte de minister, deden daarover hun veto hooren. De borstel en het schoone water waren van mond tot mond aangegroeid tot rasp, schuurzand, zuren en alcaliën, middelen wier gebruik de regeering natuurlijk niet toestond. Het heeft heel wat moeite gekost de schreeuwers te overtuigen, dat schoon water en goed afdrogen geen kwaad kan; eindelijk echter zegevierde de commissie voor het onderhoud, niettegenstaande het voortdurend protest der schilders, die zich misschien nog eens zullen verzetten tegen het verwijderen der spinnewebben, zooals bekend is veelvuldig in de kerk voorkomende. Hiervoor heeft men een eigenaardig hulpmiddel, dat eenvoudig en goedkoop is, en bovendien geen gevaren oplevert voor den werkman, die nu niet op steigers onder de gewelven of in de koepels behoeft te klimmen. Dit middel bestaat uit een ballon van één meter middellijn, met gas gevuld en bestuurd door een dunne zijden draad, de gewelven reinigt van het weefsel, dat door kaarsenwalm en stof zwart wordt en aangroeit tot een netwerk, dat de heldere kleuren van het glasmozaiek doet verdwijnen. Ziedaar den ballon captif, alleen nog slechts bij militaire verkenningen nuttig toegepast, ook in de bouwkunst binnen geleid.

Aan de herstelling van het gebouw wordt gewerkt, overal waar dit noodig is, in- en uitwendig, al naar de noodzakelijkheid, en steeds, even als bij het Dogen-paleis is geschied, om te behouden en niet om te vernieuwen. ELJEN!

PRIJSVRAGEN.

De kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn hebben een besloten prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerpen van een nieuw kerkgebouw met toren.

Het terrein, waarop de kerk moet komen, is hetzelfde, waar de afgebrande kerk heeft gestaan. Men kan desnoods van de nog bestaande muren gebruik maken.

De bouwstijl is geheel vrij, doch tegenover den preekstoel moeten ontworpen worden de banken voor het Koninklijk Huis, zijnde een sierlijke bank of loge waarin ruimte voor 4 à 5 leuningstoelen, en ter weerszijden van deze bank 2 gesloten banken voor het gevolg, bevattende 20 à 24 zitplaatsen. In de nabijheid daarvan een gesloten bank voor 8 à 9 zitplaatsen, voor de hoofdambtenaren van het Paleis, en nog een voor de autoriteiten der gemeente Apeldoorn. Voorts zes gesloten banken, te zamen bevattende 30 à 36 zitplaatsen voor de beambten der Hofhouding, en een gesloten bank voor 8 à 9 zitplaatsen voor het dienstpersoneel der hoofdambtenaren.

In het geheel moet het gebouw bovendien ruimte aanbieden voor minstens 1500 zitplaatsen, waaraan bij eventueele behoefte nog uitbreiding kan gegeven worden. Het kerkgebouw moet, behalve de afzonderlijke uitgangen voor het Koninklijk Huis, 4 ruime uitgangen hebben, de deuren naar buiten opendraaiend.

Het ontwerp mag de som van ƒ 170.000 niet te boven gaan.

Voor deze prijsvraag zijn uitgeloofd vier premiën, elk van ƒ 500. Op voordracht van de jury — bestaande uit de heeren C. Muysken, te Amsterdam, F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht en C. B. Posthumus Meijes, te Amsterdam — zijn de navolgende heeren tot deelneming uitgenoodigd: H. P. Berlage Nzn., te Amsterdam; B. Brouwer, te Nijmegen; H. Evers, te Rotterdam; H. J. Jesse, te Leiden; J. F. Klinkhamer, te Amsterdam; J. J. van Nieuwkerken, te 's Gravenhage; P. du Rieu, te 's Gravenhage; A. Salm G.Bz, te Amsterdam; Th. G. Schill, te Amsterdam; J. Verheul Dz., te Rotterdam.

De plannen moeten vóór 15 November ingediend zijn.

Naar wij vernemen heeft de heer J. F. Klinkhamer bedankt voor de uitnoodiging.

BERICHTEN.

Dinsdag 9 September a. s, ten kwart over elf ure, vergadert het Kon. Instituut van Ingenieurs in het lokaal Diligentia te 's Gravenhage. De oproepingsbrief vermeld onder de werkzaamheden o. a.: 1°. het bespreken van een reeds aan de leden toegezonden rapport der Commissie betreffende de open verbinding van Amsterdam met de Noordzee; 2°. een verslag van het lid Ph. W. van der Sleyden, omtrent het vierde congres van binnenlandsche scheepvaart te Manchester door hem als afgevaardigde van het instituut bijgewoond; 3°. mededeelingen omtrent de teekeningen, vanwege den Waterstaat op dat congres ten toon gesteld.

Na de vergadering bestaat gelegenheid tot het deelnemen aan een vriendschappelijken maaltijd in het Kurhaus te Scheveningen.

Met het Kurhaus te Haarlem, waar men zal kunnen genieten van het ijzerhoudende bronwater, vordert het niet vlug. Het Dagelijksch Bestuur en vele inwoners schijnen huiverig te zijn een plekje gronds daarvoor in den Hout af te staan, hoe gaarne men het Kurhaus zou zien bloeien in de Koekamp. Een plaatsje elders in den Hout zou onder Heemstede komen, dat dan ook al de voordeelen zou genieten. Een speciale commissie uit den Raad heeft de zaak in handen, en hoewel opmetingen enz. zijn geschied, is het publiek nog even onkundig als voor een maand of vier. De aankoop van het hotel Scholten, om dit tot Kurhaus in te richten, schijnt op te hooge eischen te zijn afgestuit. Trouwens ook dit huis staat onder Heemstede.

Wederom volgt een oude buitenplaats het lot van zoo vele van hare zusteren. Een der fraaiste en grootste te Kralingen, het Paradijs genaamd, zal voor bouwgrond worden geëxploiteerd, en met een brug over de vaart van het Zuideinde met de Dijkstraat in verbinding worden gebracht.

Het huis »In duizend vreezen" te Rotterdam, op de Groote Markt, is Woensdag j. l. voor afbraak geveild. Het bracht als zoonanig ƒ 210 op, en de historische tegels ƒ 225. De definitieve afslag is bepaald op aanstaande week.

Verschillende pogingen werden aangewend om dit merkwaardig gebouwtje voor ondergang te behoeden, maar geen met een gunstigen uitslag.

Te Vlissingen is thans een oudheidskamer in het Raadhuis ingericht, bevattende eene nog slechts kleine verzameling voorwerpen die betrekking hebben op het geschiedkundig verleden der stad.

Op de jaarlijksche tentoonstelling van schoone kunsten te München zijn de volgende onderscheidingen aan architekten toegekend. De eerste medaille werd aan Alfred Waterhouse te Londen verleend voor zijn museum voor natuurwetenschappen te Kensington; de drie tweede medailles werden toegekend aan Roward Anderson te Edenburg voor zijn Schotsch nationaal portretten-museum, Hugo Licht te Leipzig voor het ontwerp tot verbouwing van het raadhuis aldaar, en Rettig en Pfann te Berlijn, voor hun ontwerp van het nationale gedenkteeken voor Keizer Wilhelm I.

Door de heeren Jan Hamer & C°. te Amsterdam is weder een nieuwe catalogus in het licht gegeven van de door hunne bemiddeling te verkrijgen werktuigen, gereedschappen en instrumenten voor verbeterde boter- en kaasbereiding.

Voor hen, aan wie den bouw van inrichtingen voor zuivelbereiding is opgedragen, is deze geïllustreerde bundel een groot gemak.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. besl. zijn met 1 October bevorderd: tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 1e kl. de heer C. B. Schuurman, thans ingenieur 2e kl.; tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. de heer A. E. Kempees, thans ingenieur 3e kl.; tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 3e kl. de heer H. Doijer, thans adspirant-ingenieur.

Met 1 September a. s. zal de heer S. E. Haagsma, adjunct-ingenieur 1e kl. der Exploitatie-Maatschappij te Zwolle, belast worden met de leiding van het technisch gedeelte der afdeeling: tractie en materieel, aan het Centraalbureau te Utrecht.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM, 4 Aug. 1890. B. en W. van Amsterdam, de levering van circa 419 ton balkijzer ten behoeve van het te stichten nieuwe Buiten-Gasthuis. Per 100 kg. Ingek. 7 bilj. als: Bernet & C°. Amsterdam, ƒ 7.54; H. E. Oving Jr., Rotterdam ƒ 7.38½; Dikema & Chabot, idem, ƒ 7.37½ D. S. M. Kalker, Amsterdam, (bestekprofiel), ƒ 7.35²/₁₀; Gebr. v. d Vliet, idem, (gewijzigd profiel), ƒ 7.24½ dezelfde, (bestekprofiel), ƒ 7.46½; J. v. Laar, Amsterdam, ƒ 7.17½

Gegund aan den heer D. S. M. Kalker te Amsterdam.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6840 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6841

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6842

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende TEEKENINGEN.

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld
1—50 Exemplaren . . . . . . *f* 2.50
100 » . . . . . . » 4.—
Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

6843 **JAN VAN DER POT,**
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 6844

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500.000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille
Medaille Breslau 1869.
Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870
Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille
Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille
Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het Bouwkundig Weekblad en Bouwkundig Tijdschrift, als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
Heerengracht 246 Amsterdam.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.
6845

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door Asphalteurs.

6828 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

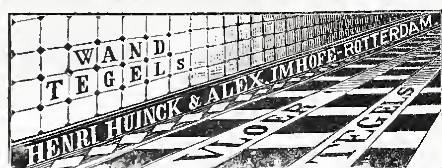
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

6829 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

6830

6831

6832

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
" " **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6833

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6834
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 6835

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

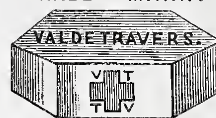

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM — Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

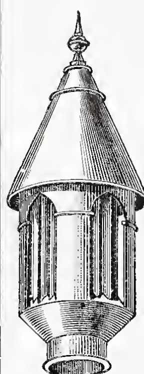
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6836

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6837

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. — Magazijn: SINGEL 536.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6838

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6839

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

6 SEPTEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

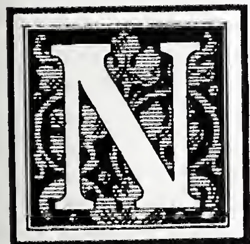
Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden, en plaat, de nieuwe Leuvebrug te Rotterdam.

DE 62ste ALGEMEENE VERGADERING

Namens het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heette de Voorzitter, de heer C. Muysken, de leden welkom op deze vergadering, die op 3 September des avonds ten 8½ ure in het Gebouw der Maatschappij een aanvang nam, en zeide daarbij, dat het Bestuur de vergadering had gesplitst, en deze avond-bijeenkomst aan de toepassingen van het gas was gewijd, die door den heer A. J. van Eijndhoven zouden worden besproken. Den volgenden morgen zou de eigenlijke vergadering waarop de huishoudelijke zaken konden behandeld worden, plaats hebben.

De heer van Eijndhoven, het woord verkregen hebbende, hield voor een zeer talrijk opgekomen gehoor eene boeiende rede over „de laatste toepassingen van gas voor verlichting, verwarming en ventilatie."

Nadat de spreker er aan had herinnerd, dat de jongste en groote verbeteringen op het gebied der gasverlichting hun ontstaan hadden te danken aan de concurrentie die het electrisch licht had aangedaan, ging hij over tot eene korte verklaring van wat men onder verbranding verstaat, wat eigenlijk die verbranding is en welke de oorzaak is van het licht verspreiden der vlam. Daarbij werden een aantal branders en verlichtingstoestellen, en hunne uiteenloopende eigenschappen besproken en beproefd, en daaruit bleek, dat de branders van Sugg als de besten zijn te beschouwen.

Daarop volgde eene beschouwing over de regulateurs, de sanitaire voordeelen der regeneratieve branders en de meting van het licht of de photometrie, waarbij voornamelijk op de voordeelen werd gewezen van den hoekphotometer, door den heer Theunissen uitgevonden.

Ten slotte werden de kosten van het gas besproken, en deze vergeleken met die van het electrische gloeilicht en het petroleumlicht. Het laatste was onomstootelijk de zwaarste concurrent van het gaslicht. Men mag aannemen, dat het gaslicht, wat de kosten betreft, tusschen electrisch- en petroleumlicht is gelegen; maar daarbij moet worden opgemerkt, dat de goede Wenhamlamp een licht geeft, dat gelijk staat met de kosten van petroleumlicht. Maar men moet zich wachten voor de nagemaakte Wenhamlampen, en doet beter zich te wenden tot de vertegenwoordigers hier te lande van het echte fabriekaat der Wenhamlampen.

Ook werd de toepassing van het gas voor verwarming besproken, en in de huishouding — voor het bereiden van spijzen — en de kosten en voordeelen ervan, ook tot voorkoming van rook- en roetvorming.

Deze zeer belangrijke, bevattelijke en onderhoudende voordracht, die opgeluisterd werd door vele welgeslaagde proefnemingen, en gedurende welke een groot aantal voorwerpen en teekeningen, op het onderwerp betrekking hebbende, aan de toehoorders ter bezichtiging in handen werden gesteld, werd met groote aandacht en belangstelling gevolgd, en de ingenomenheid met het gehoorde bleek dan ook uit de hoorbare uitingen van dankbaarheid der aanwezigen na het slotwoord van den spreker.

De Voorzitter vertolkte nog de gevoelens van dankbaarheid der toehoorders in woorden, en verzocht den spreker zijne lezing tijdelijk te willen afstaan voor de opneming daarvan in het *Bouwkundig Tijdschrift*. Ook

bracht spreker hulde aan de Imperial te Amsterdam, die op zulk een flinke en gewaardeerde wijze had medegewerkt om de gastententoonstelling in het Gebouw der Maatschappij te doen slagen.

Na deze bijeenkomst werd de tentoonstelling van de verschillende gastoestellen in de tentoonstellingszalen van het gebouw in oogenschouw genomen.

Den volgenden morgen ten 10½ ure was almede een groot aantal leden ter vergadering opgekomen.

Na de opening daarvan door den Voorzitter deelde deze mede, dat ingevolge een besluit van de Mei-vergadering door het Bestuur eene commissie was benoemd in zake het onderzoek naar de beste wijze van verzekering der werklieden. Deze commissie bestond uit de heeren F. H. van Malsen, Bestuurslid, J. C. Spakler Jr. en J. D. P. Haalmeijer. Deze heeren zouden spoedig met hunnen arbeid aanvangen, waarna men in Mei a. s. een rapport hoopte ter tafel te kunnen brengen.

Het Bestuur was in de zeer treurige noodzakelijkheid geweest eene verkiezing uit te schrijven voor een Bestuurslid, ter aanvulling van de plaats die door den heer I. Kluit, op 14 Juli overleden, was ingenomen. Was de afgestorvene reeds gedurende bijna 25 jaren een belangstellend lid der Maatschappij geweest, als Bestuurslid had de heer Kluit ook gedurende een aantal jaren dit nog meer bewezen. De heer Muysken zeide dan ook, dat de afgestorvene ongetwijfeld nog zeer lang in de gedachte van alle leden zou blijven voortleven.

Bij de stemming voor een nieuw Bestuurslid waren tot kandidaten gekozen de heeren A. A. Bekaar met 38, en Dr. P. J. H. Cuypers met 4 stemmen.

De Commissie voor stemopneming, de heeren J. van den Arend, J. C. Spakler Jr. en H. Wakkie deelde na de stemming over deze kandidaten mede, dat de heer A. A. Bekaar, Ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam, verkozen was met 38 stemmen, en dat op den heer Cuypers 5 stemmen waren uitgebracht, terwijl een niet ingevuld biljet was ingeleverd.

De Voorzitter deelde daarna mede, dat den heer Bekaar kennis van zijne benoeming zou worden gegeven, betuigde zijn dank aan het bureau van stemopneming en verzocht den heer J. C. Spakler Jr. zijne aangekondigde voordracht te houden.

De heer Spakler ving aan met eene herinnering aan hetgeen vooral in den laatsten tijd was gedaan voor de werklieden, voor hun woning, hun voeding enz., en de verzekering tegen ongelukken, waarvan het eerste voorbeeld is te vinden in een bestek van den heer J. Gosschalk. Daarna besprak hij de middelen tot voorkoming van invaliditeit van werklieden, arbeidende voor eigenbouwers, of op werken die onder directie van een architekt worden uitgevoerd.

Als middelen om die te voorkomen, achtte hij in de eerste plaats een beter politie toezicht wenschelijk. Waar, zooals in Amsterdam, jaarlijks ongeveer 1200 bouwvergunningen worden verleend, kan het toezicht op de uitvoering door een vijftal ambtenaren, die gedeeltelijk nog bureauwerk ten stadhuize moeten verrichten, natuurlijk niet voldoende zijn. In de voorschriften op de uitvoering van werken komt bovendien weinig zaakrijks voor op dit gebied. Als een middel om tot verbetering te komen, acht spreker de overeenstemming tusschen werklieden onderling wellicht een gewenschte zaak, maar wijst daarbij op de artikelen 1402, 1403, 1406 en 1407 van het Burg. Wetboek, handelende over de aansprakelijkheid van hen, die een ongeluk veroorzaken.

Met het oog op de werken die onder eene directie worden uitgevoerd, wijst de spreker op de algemeen bekende A. V., en de herziene A. V. van eene Commissie uit de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, waar weinig omtrent dit onderwerp wordt gevonden, even weinig als in de meeste, haast alle bestekken; om daaraan te gemoet te komen heeft de spreker eenige voorschriften voor den aannemer en de werklieden opgesteld, die als volgt luiden:

Voorkoming van ongelukken op bouwwerken.

Aan den Aannemer.

§ 1. De aannemer is verplicht de volgende maatregelen te nemen ter bevordering der gezondheid en ter voorkoming van ongelukken op het werk.

§ 2. Op het werk moeten een of meer goed geventileerde privaten aanwezig zijn. Deze privaten moeten behoorlijk gereinigd worden en op verlangen der directie met karbol worden doorgespoeld. De fæcale stoffen moeten worden verzameld in eene hermetisch sluitbare ton, welke op behoorlijke tijden moet worden geledigd.

§ 3. De aannemer draagt zorg voor behoorlijk drinkwater. De directie heeft het recht dit drinkwater zoo dikwijls als haar goed dunkt op kosten van den aannemer te doen onderzoeken.

§ 4. De inspectie over keeten en tijdelijke verblijfplaatsen voor het werkvolk is aan de directie opgedragen. De aannemer is verplicht voor behoorlijk ligstroo te zorgen en die hygiënische wijzigingen in de keeten of woningen te brengen welke de directie noodzakelijk acht.

§ 5. Er mag niet meer dan 10 uur per dag gewerkt worden.

§ 6. Het is verboden bij ander licht dan bij daglicht te werken.

§ 7. De aannemer draagt zorg voor de aanwezigheid op het werk van een brancar, verbandkist en een aantal brochures, over het verleenen van eerste hulp bij ongelukken.

§ 8. De aannemer draagt zorg voor een voldoend aantal stofbrillen.

§ 9. De aannemer is bij het sloopen verplicht zorg te dragen voor behoorlijke schoeiing, ondervanging, en stutting van alle belendende perceelen. Bij hevigen wind is sloopen verboden.

§ 10. De heistelling moet van de beste materialen worden samen gesteld. Bij het heien met de Hollandsche heistelling drage de aannemer zorg voor behoorlijke bevestiging van den ring om den kop van den paal.

§ 11. Alle steigers moeten van de beste en soliedste materialen worden samen gesteld. De aannemer is verplicht alle versterkingen aan te brengen, welke de directie mocht noodig achten. Een schriksteiger moet ter hoogte van 2.50 M. boven de straat worden aangebracht, en wel zoodanig, dat hiervan een schuin oploopend gedeelte 0,80 M. uit den steiger steekt. Langs den loopsteiger een kantdeel aan te brengen, ten einde het vallen van steenen te voorkomen, en een borstweringsdeel tegen de binnenzijde der steigerhouten te spijkeren ten einde het vallen van personen te beletten. Geen zwiepingschoor, korteling of schakel mag van den steiger worden weggenomen zonder goedvinden van de directie.

Indien lasten van meer dan 1000 kg. moeten worden omhoog gebracht, is de aannemer verplicht hiervoor een afzonderlijke heischgelegenheid te maken, en mag dus het takel niet aan den steiger bevestigen.

§ 12. Alle ladders moeten zoo weinig mogelijk in hetzelfde laddergat boven elkaar geplaatst worden. Zij moeten op behoorlijke wijze vastgezet worden, zoodat van kantelen of wegnemen geen sprake kan zijn. Een door de directie afgekeurde ladder moet onmiddellijk van het werk verwijderd worden, of in elkaar worden geslagen. Daar waar de plaatsruimte zulks toelaat is de aannemer verplicht een dubbel stel ladders te plaatsen.

§ 13. Bij sneeuw of vorst mag niet gewerkt worden op steigers openliggende balklagen of bekappingen, tenzij met uitdrukkelijke toestemming van de directie. In dit geval is de aannemer verplicht zand of asch ter plaatse te strooien.

§ 14. Alle balklagen moeten onmiddellijk nadat zij gelegd zijn met deelen worden afgedekt of onmiddellijk worden beracheld.

§ 15. Bij het vernieuwen, doen zakken of rijzen van balklagen mag het losbreken en uitnemen van balken niet, met meer tegelijk dan om den 3^{en} balk geschieden en mogen geen meerdere balken worden uitgenomen, voordat de eerste zijn vervangen, of hersteld, of aangemetseld.

§ 16. Het verschil tusschen op te metselen muren mag niet meer dan 1.60 M. bedragen. Pas gemetselde muren moeten bij stormweer belast worden met balken.

§ 17. Leidekkers, zinkwerkers, timmerlieden aan den kap werkzaam en ieder die verder door de directie hiervoor wordt aangewezen, moeten door middel van een touw en gordel tegen naar beneden vallen behoed worden.

§ 18. Bij het ophijschen van zeer zware lasten, is de aannemer verplicht het gewicht van den last aan de directie mede te deelen. Het hijschtouw of ketting moet een zesvoudige zekerheid geven.

§ 19. De aannemer is verplicht deze en de aan de arbeiders gerichte artikelen op zoodanige wijze en op zoodanige plaatsen aan te plakken, als hiervoor door de directie wordt aangewezen.

§ 20. De directie heeft het recht zoo dikwijls een ongeluk voorvalt, dat door maatregelen van den aannemer had kunnen vermeden worden, dezen een bedrag 10 tot 1000 Gld. van de aannemingssom te korten.

Aan de Werklieden.

§ 1. De werklieden nemen kennis van voorgenoemde middelen ter bevordering der gezondheid en veiligheid.

§ 2. Zoodra de aannemer bovengenoemde maatregelen niet nakomt en dit aan de aandacht der directie mocht ontgaan, zijn de werklieden verplicht de directie hiervan kennis te geven.

§ 3. Het is den werklieden verboden elders op het bouwterrein hunne behoeften te doen, dan in de daarvoor bestemde privaten.

§ 4. Het is verboden op het werk sterken drank te drinken of bij zich te dragen.

§ 5. Het is verboden deelen van den steiger weg te nemen ten einde voor andere doeleinden te gebruiken.

§ 6. Het is verboden planken met het zich daarop bevindende puin om te keeren.

§ 7. Het is verboden langer dan noodzakelijk is onder de steigers te vertoeven.

§ 8. Elke werkman die zich aan een dezer verboden schuldig maakt, zal worden gestraft met oogenblikkelijke, hetzij tijdelijke, hetzij geheele verwijdering.

Elke werkman wien een ongeluk treft, dat hij door het niet nakomen van bovengenoemde voorzorgsmaatregelen zich zelf berokkent, of dat hij naar het oordeel van de directie had kunnen vermijden, ontvangt bij eventueele verzekering tegen ongelukken slechts gedeeltelijke of in het geheel geen uitkeering.

Na mededeeling van deze voorschriften spoorde de heer Spakler ten slotte aan op eene samenstelling van eene statistiek van ongelukken, bij bouwwerken voorkomende, en op de bescherming van het kapitaal van den werkman, dat is zijn lichaam zelve, zijn werkkracht.

Door luide teekenen van bijval betuigden de toehoorders hunnen dank voor het medegedeelde, waarna de Voorzitter dien namens de leden in woorden herhaalde.

Dat deze waarlijk belangrijke rede niet onopgemerkt zou voorbij worden gegaan, bewees een levendige gedachtenwisseling over de bovenstaande voorschriften.

De heer J. F. Klinkhamer vond deze te streng, de heer D. E. C. Knuttel achtte ze goed als handleiding, maar minder gewenscht als voorschrift, in het algemeen te veel verantwoording ladend op de directie, en oordeelde dat men ook in de A. V. met dit onderwerp niet te ver moest gaan, ten koste van den aannemer.

De heer Spakler achtte, ook wat dit laatste betrof, de gewijzigde A. V. te welwillend tegenover de aannemers.

De heer Klinkhamer wees nog op het wenschelijke van arbitrage, en de heer F. H. van Etteger op de artikelen van het B. W., die in deze kwestie alles beheerschten.

Ook de Voorz. meende, dat de spreker in zijne voorschriften wat ver ging, en dat op goede werken ook goed op alles werd gelet. De maatregelen waren evenwel goed voor eigen bouwers. Voor 't overige moesten de gemeentebesturen betere maatregelen nemen. Na nogmaals zijnen dank aan den spreker te hebben betuigd, gaf de Voorz. het woord aan den heer van Malsen, om de bespreking van den „verkorten arbeidsdag" in te leiden.

De heer van Malsen deelde de reden mede, waarom deze zaak hier ter sprake kwam; deze was, het tot 't Bestuur der Maatschappij gericht verzoek van werklieden om mede te werken tot verkorting van den werkdag. De inleider zeide slechts eenige denkbeelden ter nadere overweging te willen geven, en zoude zich gelukkig achten, wanneer ieder voor zich iets doen kon om te lange werkdagen te vermijden; een wet of wettelijke bescherming wenschte hij niet. Een ieder weet, dat te lange werkdagen schadelijk zijn, voor den werkman zoowel als voor 't werk; 't is daarom goed begrepen, dat de werklieden tot ons zijn gekomen. De leiders van werken, dat zijn architekten en ingenieurs, kunnen immers in bestekken waken voor abnormale werkdagen, alzoo voor te hooge eischen.

Voor de inleiding dezer gewichtige kwestie, werd den spreker dank betuigd door den Voorzitter, wien het genoegen deed, dat de heer van Malsen geen wettelijke voorschriften wilde, maar de zaak geregeld wenschte te zien door het humaniteitsgevoel.

Volgens den heer F. W. M. Poggenbeek was het velen werklieden te doen om meer te kunnen verdienen, en zouden er dus velen een werk verlaten waar een korte werkdag was, om elders te arbeiden waar meerdere uren werden gewerkt.

De heer J. Verheul Dzn. was van oordeel, dat bij de invoering van korter werkdagen, het loon tevens moest worden verhoogd.

De heer van Malsen zeide, dat het nog niet was uitgemaakt, dat een lange ook een goedkooper arbeidsdag was. Groote industrieelen zijn zelf voor korter werkdagen. Spreker was ook tegen loonsverhooging, maar een goede maatregel kon toch zonder haar worden genomen, en, zal niet altijd vraag en aanbod het loon bepalen? Voorts herinnerde hij aan de beweging voor loonsverhooging, nu 20 jaren geleden.

De heer H. Wakkie wees op de eischen van het snelle bouwen in den tegenwoordigen tijd, en de gevallen, dat men met korter arbeidsdagen en een door omstandigheden beperkt aantal werklieden niet op tijd gereed zou komen. Te veel werk was schadelijk voor het individu, zooals de heer Wakkie met een voorbeeld uit zijne Indische praktijk aantoonde. Laat de tijd voor 't afwerken van een bouwwerk ruimer bepaald worden, dan is al een groote stap gedaan, zeide spreker.

Ook de heer H. J. Geijl, veel sympathie voor het gesprokene van den heer van Malsen betuigende, meende dat de werklieden daarhenen zouden gaan waar het meeste was te verdienen, en deed de vraag of 't niet beter ware het overwerk, bij een normalen arbeidsdag, hooger te betalen.

De heer van Malsen toonde aan, dat de beide laatste sprekers het met hem eens waren, en spoorde aan om proeven te nemen. Hij vreesde echter, dat door te veel

aandringen op korte arbeidsdagen, niets van de zaak zoude komen.

De heer F. M. van Etteger, gaarne medegaande om verbeteringen te bevorderen, zou willen weten hoe lang de arbeidsdag wel wezen moest; de heer van Malsen kon, wat de bouwvakken betreft, op die vraag niet antwoorden, daar zoowel op 't werk zelve als in de werkplaats werd gearbeid, maar gaf den raad ieder voor zich iets op den goeden weg te doen, alles aan het billijkheidsgevoel overlatende. Zoo zou men langzamerhand tot het goede komen, daar het in één slag niet te bereiken was. Met het oog hierop stelde de spreker de volgende motie voor:

„De Vergadering, van oordeel, dat een te lange werkdag schadelijk is, zoowel voor den werkman als voor het werk, spreekt den wensch uit, dat bij het samenstellen der bestekken daarop zoo veel mogelijk worde gelet."

Na een korte discussie werd deze motie bij acclamatie aangenomen.

De Voorzitter deelde vervolgens mede, dat de heeren Koning en Bienfait het op prijs zouden stellen, indien de leden een bezoek wilden brengen aan het onlangs door hen opgerichte proefstation voor bouwmaterialen in het Administratie Gebouw van de Holl.IJ.Sp.Mij. alhier, waar zij gaarne de noodige inlichtingen wilden verschaffen; ook had de heer Joh. G. Stemler Czn. doen weten, dat bij zijne étalage op de tentoonstelling van veiligheid het onlangs verschenen werk over muurschilderingen te Pompeï van den heer Amelio Pasquale te zien was.

Hierna sloot de Voorzitter de vergadering, den leden dank zeggende voor hunne trouwe opkomst.

DE NIEUWE-LEUVEBRUG TE ROTTERDAM.

Het was den 1en Januari jl. 34 jaren geleden, dat de eerste Nieuwe Leuvebrug voor het verkeer geopend werd. Vóór dien tijd werd in het verkeer over den mond der Leuvehaven door een pont voorzien. Sedert echter het eerste en tweede Nieuwe Werk en de zoogenaamde berg- of vluchthaven was aangelegd, en de bevolking van dat nieuwe stadskwartier aanzienlijk was toegenomen, was dat middel niet meer voldoende en deed zich de behoefte aan eene brug aldaar sterk gevoelen.

Nadat in 1850 een voorstel tot den bouw daarvan afgestuit was op allerlei bedenkingen, zooals die later weder gebezigd werden tegen het ontwerp voor den bouw van de Koningsbrug over den mond der Oude haven, viel aan een aantal in 1852 ingekomen adressen en eene missive van de Kamer van koophandel daaromtrent een gunstiger onthaal ten deel, en werd in de zitting van 14 Januari 1853 door den Gemeenteraad in beginsel tot den bouw der brug besloten. Het duurde echter nog tot het begin van 1855 eer met het werk werd aangevangen, hetwelk, behoudens het doorbreken van dammen, gelijk dit wel eens meer plaats heeft, zonder eenig ongeval bij het einde van het jaar voltooid was. Het ontwerp van deze brug was gemaakt door den Ingenieur W. N. Rose, terwijl het werk werd uitgevoerd door den Dir. d. Gem. werken W. A. Scholten.

Die brug, hoe voldoende ook voor dien tijd, was thans niet meer overeenkomstig den eisch van onze dagen. Te licht geconstrueerd, kon zij den last niet dragen, waarvoor bruggen in eene handelstad als Rotterdam thans berekend moeten zijn. Vele zware vrachten moesten dientengevolge zich een grooten omweg getroosten, omdat zij op die brug niet toegelaten konden worden.

Ook eischte het drukke verkeer eene grootere breedte zoodanig, dat twee voertuigen elkaar zouden kunnen passeeren en flinke breede trottoirs den voetgangers een veiligen overgang zouden verzekeren.

Dit was de reden waarom de Gemeenteraad besloot tot den bouw eener nieuwe brug op de plaats van de bestaande.

De uitvoering was echter verre van gemakkelijk; vele bezwaren deden zich daarbij voor.

In 1855, toen de scheepvaart nog lang niet haren tegenwoordigen omvang had, kon men de Leuvehaven ter plaatse afdammen en het werk zoogenaamd in den droge maken. Hieraan viel echter thans niet meer te denken. Waar zou men de talrijke vaartuigen, waaronder zeer groote Rijnschepen, eene ligplaats kunnen aanwijzen, en hoe voorzien in de dagelijksche vaart van en naar de vischmarkt? Al deze schepen door de Konings- en Jankuitenbrug de Leuvehaven en de Blaak te doen bereiken, was veel te bezwarend. Er moest daarom op een middel gezonnen worden om het werk uit te voeren zonder de scheepvaart te stremmen. Dit werd gevonden in de toepassing van de duikerklok, waarmede bij den bouw van den kaaimuur aan de Boompjes reeds zulke goede resultaten waren verkregen. Daartoe moest deze echter aanzienlijk vergroot worden, zoodat de pijlers, waarin de waterdichte kelders zich bevinden, daarin konden opgenomen worden.

Voor eene som van *f* 26,000 werd de duikerklok verbouwd en zoodanig gewijzigd, dat de werkkamer, waarin onder water de fundeerings- en metselwerken gemaakt worden, inwendig eene afmeting verkreeg van 22 meter lengte bij 8.60 meter breedte. Dat is de grootte van eene flinke zaal. Daarmede kon men nu werken tot ruim 8 meter onder laag water. Ten einde met gewoon hoog water niet op te drijven, moest de klok een eigen gewicht hebben van 250,000 kilogram en de reservoirs met 375,000 kilogram water zijn gevuld.

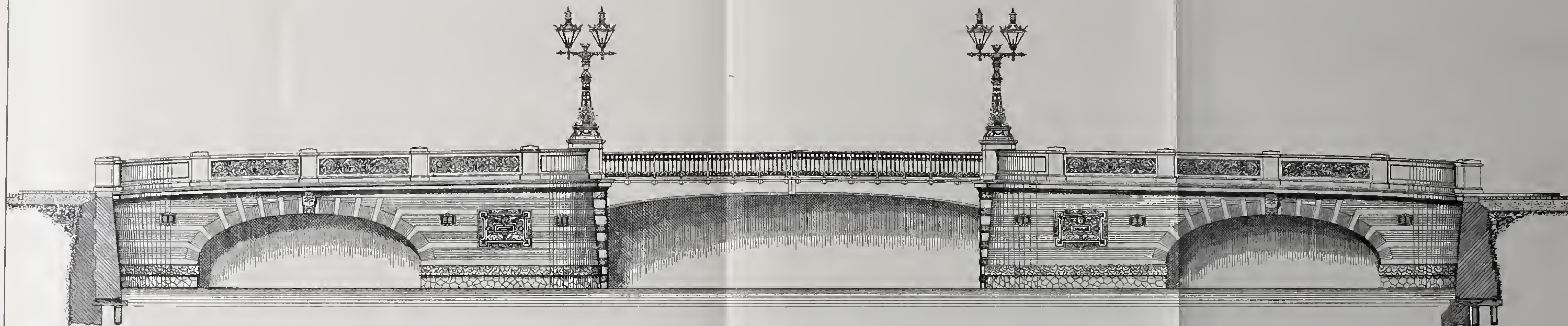
Toen de klok gereed en beproefd en intusschen de hulpbrug gelegd was, kon den 27sten Augustus 1888 met het afbreken der oude brug worden begonnen.

Nadat dit tot de laagwaterlijn gevorderd was, werden de palen voor de vergrooting der fundeering geheid, en daarna de duikerklok op het werk gebracht. De afbraak van het oude werk en de bouw van het nieuwe had toen verder op eene voor het publiek geheimzinnige wijze plaats, totdat men met eenen pijler boven laag water was gekomen en de andere onder handen genomen kon worden. De scheepvaart had beurtelings door de middenopening of een der zijopeningen plaats. Om aanvaringen te voorkomen, die groote schade aan de duikerklok zouden kunnen veroorzaken en het leven van de daarin werkende arbeiders in gevaar brengen, moesten telkens beschermingspalen geheid en weder verplaatst worden.

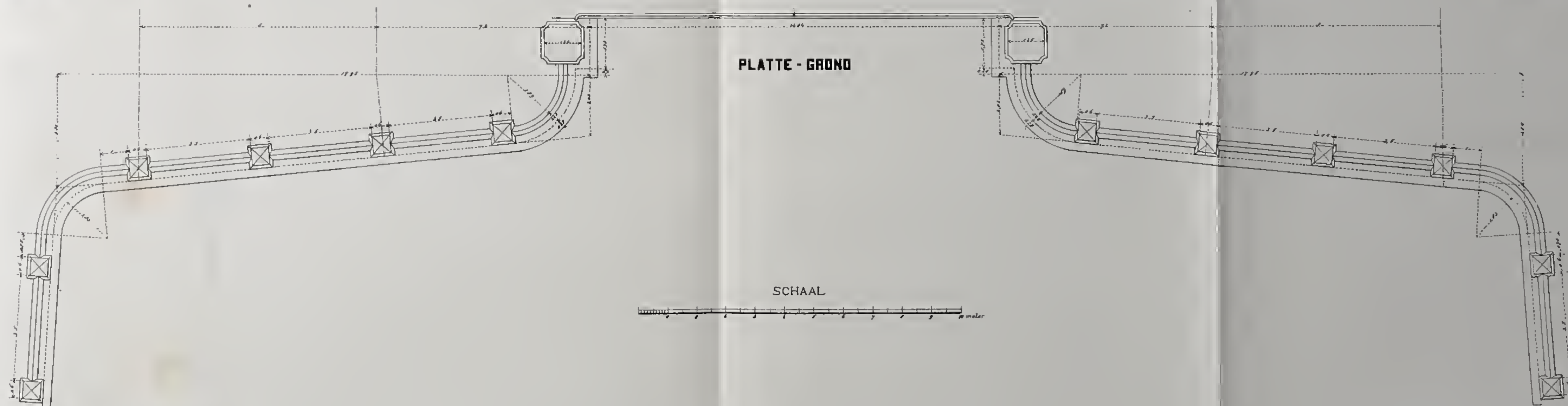
Zonder eenig ongeval is echter het werk tot stand mogen komen.

NIEUWE - LEUVEBRUG TE ROTTERDAM

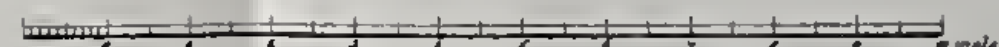
STANDGEZICHT

PLATTE - GROND

SCHAAL

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

De nu voltooide brug, waarvan een teekening bij dit nummer van het Weekblad is gevoegd, bestaat, evenals hare voorgangster, uit een beweegbaar middengedeelte, als dubbele basculebrug gebouwd, en twee vaste gedeelten. Zij heeft eene doorvaartwijde van 14.04 meter, en twee zijopeningen van 8 meter.

De afstand van de harten der wentelassen der beide bascules bedraagt 17.6 meter.

Het beweegbare gedeelte der brug heeft eene breedte van 10 meter, waarvan 5,54 meter bestemd is voor voertuigen. De twee trottoirs hebben elk eene breedte van 2.23 meter. De vaste gedeelten van de brug boven de twee zijopeningen zijn zeer breed ontworpen, ten einde voor de voertuigen, zoolang zij moeten wachten wanneer de brug geopend is om schepen door te laten, een ruime standplaats te geven en tevens na de sluiting het elkander passeeren der beide files zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Die gedeelten vormen schoone toegangen tot het beweegbare deel.

De brug wordt, evenals de in de laatste jaren gebouwde groote bascule-bruggen, bewogen door waterdruk, waartoe de druk van het water der drinkwaterleiding gebezigd wordt. De opening en sluiting kan elk in 20 à 25 seconden geschieden.

De machines zijn in tweevoud aanwezig, waardoor de handkracht, die bij de andere bruggen nog als reserve aanwezig is, kan vervallen. Om zekerheid te hebben, dat de drinkwaterleiding bij eene eventueele breuk in eene leiding de brug niet in den steek zou laten, heeft men door het leggen van een zinker naast de brug en verdere verbindingen met afsluiters gezorgd, dat het water uit drie verschillende sectiën der stad kan getrokken worden.

De brug is er op berekend dat er lasten over vervoerd kunnen worden van 16,000 kilogram. Er is aan verwerkt geworden ongeveer 470.000 kilogram ijzer. De vlug zich bewegende kleppen hebben ieder een gewicht van 100,000 kilogram en een windvang van 88 vierkante meters.

Met de toegestane middelen is getracht de brug zoo sierlijk mogelijk te maken door het aanbrengen van cartouches en balustraden, welke laatsten van gegoten ijzeren paneelen zijn voorzien.

De ijzeren bovenbouw der brug is aangenomen door de maatschappij „IJzergieterij De Prins van Oranje" voor de som van *f* 94,486. Het kunstsmeedwerk van de candelabres is uitgevoerd door de firma Braat te Delft. De onderbouw en al het daarbij behoorende metsel- en fundeeringwerk is door de gemeente in eigen beheer uitgevoerd.

Het geheele bedrag van de kosten der brug, met inbegrip van de vergrooting der duikerklok en de inmiddels dienst gedaan hebbende hulpbrug, bedraagt iets meer dan *f* 200,000.

Woensdag 5 Maart te 2 ure is de brug beproefd en daarna voor het publiek verkeer opengesteld. Bij die beproeving is elke klep belast geworden met 4 beladen wagens, elk zwaar 4500 Kilogram, waarvan de paarden waren afgespannen om hen zoo dicht mogelijk tegen elkander te kunnen zetten. Op de trottoirs der kleppen waren kipkarren met keien geplaatst, en tusschen deze en de groote wagens de 8 paarden met hun geleiders. De totale belasting van elke klep bedroeg ongeveer 25000 kilogram. Daarna werd de brug door 2 files elk van 5 wagens van 4500 kilogram eerst in stap en daarna in draf bereden. De grootste doorbuiging bij de beproeving bedroeg 11 millimeter. Na de opheffing der belasting nam de brug weder geheel zijn vorige gedaante in.

In de laatste 10 jaren zijn onder directie van den heer G. J. de Jongh, Directeur der Gem. werken, een zestal dubbele bascule bruggen vernieuwd, waarvan deze in alle opzichten de voornaamste kan genoemd worden.

De ontwerpers hadden oorspronkelijk deze brug meer een monumentaal karakter willen geven, door het aanbrengen van meer hoofdlijnen in het buitenvlak, met forsche piedestals met beeldhouwwerk. Dit is echter afgestuit op een votum van den Gemeenteraad, die er de meerdere kosten van circa *f* 50,000 niet voor over had. Desniettegenstaande maakt de nu gebouwde brug op het publiek een zeer gunstigen indruk. De gesmeed ijzeren candelabers zijn zeer gelukkig uitgevallen en ook de zware gegoten ijzeren paneelen in de hardsteenen balustraden van de vaste gedeelten zijn zeer smaakvol gemodelleerd.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'SGRAVENHAGE, 3 September 1890. Bij opening van deze eerste wintervergadering hield de Voorzitter een korte toespraak tot de leden, heette hen welkom en uitte den wensch, dat weder met lust en toewijding aan de vergaderingen zou worden deelgenomen.

De notulen werden gelezen en goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken werden twee brieven voorgelezen, waarbij inlichtingen gevraagd werden omtrent den afloop van de in April j l. uitgeschreven prijsvraag »*Kleine villa*" en het publiek tentoonstellen der ingekomen antwoorden.

De Voorzitter deelde mede, dat met het Genootschap »Architectura et Amicitia" is overeengekomen de teekeningen en het juryrapport eerst in het lokaal van dit Genootschap (American Hôtel te Amsterdam) publiek ten toon te stellen en ze daarna te verzenden aan de vereenigingen »*Tot bevordering der Bouwkunst*" te Groningen en »*Bouwkunst en Vriendschap*" te Rotterdam. Het juryrapport is evenwel nog niet ingekomen, doordat een lid der jury zich buitenlands bevindt. Na ontvangst van dit rapport zal de tentoonstelling onmiddellijk volgen.

De overige werkzaamheden waren van huishoudelijken aard.

Door den heer E. F. Ehnle was ter kunstbeschouwing afgestaan de laatste aflevering van »Die Architectur der Gegenwart."

PRIJSVRAGEN.

Op de, door de Afdeeling Utrecht uitgeschreven prijsvraag: »Gevel voor een Winkelhuis," zijn 6 antwoorden ingekomen, onder de motto's: *Hora Est; Alle begin is moeilijk; Maatschappelijk belang; Arbeid adelt; Kent u zelve; H-C.*

BERICHTEN.

De tentoonstelling van Japansche kunst die in het Museum van Kunstnijverheid op het Paviljoen te Haarlem gehouden wordt, kan als bijzonder geslaagd beschouwd worden, en ofschoon alle voor de tentoonstelling toegezegde voorwerpen nog niet ingekomen zijn, werd zij den 1sten September geopend.

Wij vinden hier de meest verschillende vakken der Kunstnijverheid vertegenwoordigd, van het kunstigste borduurwerk tot het sierlijk gesneden ivoor; de werken der bronsindustrie, der keramiek en de lakwerken, zijn er in verschillende schoone exemplaren vertegenwoordigd. Eene zeldzame verzameling van Japansche munten trekt vooral de aandacht.

Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand Augustus door 1771 personen bezocht.

»Het Huys in duyzend Vreezen", te Rotterdam, is thans definitief voor afbraak verkocht, en wel aan den slooper J. van Ginkel, gecombineerd voor *f* 755. Voor de tegels was nog *f* 300 boven het trekgeld geboden, doch de koop werd gecombineerd toegewezen.

De Maatschappij voor den Werkenden Stand alhier, opent in haar gebouw der ambachtsschool op de Weteringschans, een Avondteekenschool voor Ambachtslieden. Voor menigen werkman die nu verlegen rondziet hoe hij zich het teekenen — in den tegenwoordigen tijd zulk een onmisbaar vereischte bij menig vak van handwerksnijverheid — zal eigen maken, zal dit aanbod een welkome uitkomst zijn. Hij vindt nu de gelegenheid geopend dat tegen den matigen prijs van *f* 5 te leeren. De school is geopend op de Weteringschans van 29 Sept. a. s. tot einde Febr. 1891, des Maandags, Dinsdags, Woensdags, Donderdags en Vrijdagsavonds van half zeven tot half tien.

Aangifte voor 25 Sept. elken werkdag tot 's avonds 8 uur aan voornoemd schoolgebouw. Men zie voor de bijzonderheden de aanplakbiljetten, die alom in de stad op alle publieke plaatsen waar dit gewoonlijk geschiedt, zijn aangeplakt.

Het is te hopen, dat de werkgevers hunne werklieden zullen aansporen om van deze gunstige gelegenheid gebruik te maken tot vermeerdering van hun kennis. Dat zij hen er toe in de gelegenheid zullen stellen is aan geen twijfel onderhevig.

De tentoonstelling van veiligheid enz. in het Paleis voor Volksvlijt is tot heden bezocht geworden door 101,405 personen. Aanstaanden Zondagavond zal de tentoonstelling feestelijk gesloten worden.

VRAAGBAAK.

VRAAG 109. Welke is de oorzaak, dat vele terrazzo vloeren belangrijke scheuren vertoonen, en wel bij werken zooals de Galerij en het Centraal-Station, beiden te Amsterdam, waarbij men een nauwkeurig toezicht op de uitvoering mag veronderstellen?

Wat is het onderscheid tusschen granito en terrazzo-vloeren en hunne daarstelling?

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Aan den heer W. Springer is op zijn verzoek een eervol ontslag verleend als Gemeente-architekt van Amsterdam.

De Gemeenteraad benoemde den afgetreden ambtenaar tot adviseur in zake de bouwwerken der Gemeente.

Te Groningen is tot leeraar in het handteekenen aan de Ambachtsschool benoemd: de Heer W. Alons.

Afloop van Aanbestedingen.

ZWOLLE, 26 Aug. Het bouwen eener R.K. kerk met en zonder toren, onder beheer van den architekt Nic. Molenaar, te 's Hage.

	met toren	zonder toren.
A. A. v. Dommelen, Nijmegen	*f* 153.000	*f* 130.000
J. Roodenrijs, 's-Hage.	» 150.000	» 126.000
A. de Groot, IJselstein	» 145.100	» 124.645
J. Bouwman Jr., idem.	» 145.900	» 124.000
H. Schouten, Amsterd.	» 137.300	» 118.000
H. Jansen en W. Altena Leeuwarden.	» 143.700	» 118.000
A. Paans, Amsterdam.	» 137.000	» 117.000
J. v. Groenendaal, N.-Amstel.	» 135.975	» 115.733
E.v. Kollenburg, Nederhorst-den-Berg	» 135.000	» 115.000
G. Peteri, Deventer	» 138.100	» 114.300
R. v. d. Spoel, idem.	» 138.000	» 114.250
Th. Verhoeven, idem.	» 132.000	» 112.000
A.v. Meer, Zevenbergen	» 134.000	» 112.000
W. J. Kolkert, Deventer	» 136.000	» 112.000
F. W. Geurden, Apeld.	» 159.000	» 112.000
N. Perquin, Berkel.	» 131.200	» 111.200
J.v.d. Braak, Apeldoorn	» 140.000	» 111.000
F. H. Joseph, Utrecht.	» 131.345	» 109.980
L. de Rooij, Tilburg.	» 130.000	» 109.900
F. Raaijmakers, N.Amstel	» 132.400	» 109.430
D. Bruins en W. Schutte Zwolle	» 133.500	» 109.200
A. Michels, Zwolle.	» 130.000	» 107.500
G. v. Rassel, Utrecht.	*f* 129.880	*f* 107.462
A. Leeuwens, Reeuwijk	» 125.700	» 107.000
G. Bekhuis en D. Damstra, Leeuwarden	» 127.990	» 105.990
B. J. Wichers & J. Etmans te Lobit.	» 135.000	» 105,606
C. v. Straaten, Utrecht	» 126.100	» 105.100
G. J. v. d. Braak, Nijm.	» 113.780	» 96.477
L. Vlasman, Amsterd.	» 118.937	» 95.837
J. B. Smits, Nijmegen,	» 112.700	» 95.315

NIJMEGEN, 26 Aug. Het bouwen van een winkelhuis voor de firma Bahlmann & Co., onder beheer van den architekt D. Semmelink.

Th. Delgijer,	*f* 38,829
H. Jansen	» 38,490
C. F. Eijkelen	» 37,700
J. B. Smits	» 37,300
J. S. Grandjean en W. H. Thunnissen	» 36,900
J. M. Roos & J. v. d. Peppel	» 36,100
G. J. Groot, te St. Anna bij Nijmegen	» 35,994
Van Eck & Scheltema	» 35,974
W. J. H. v. d. Waarden	» 35,800
J. Theunissen	» 35,750
J. Haspels J.Jz.	» 35,456
Joh. Buskens & H. J. Delgijer.	» 35,443
J. van Ginkel	» 35,000
A. Th. Opsomer	» 34,990
G. Buskens	» 34,950
F. Buskens, te Ubbergen	*f* 34,445
F. Oliviers	» 34,400
A. Beuming	» 33,319

Gegund. De overige allen aldaar.

AMSTERDAM, 26 Aug.: het verbouwen van de gebouwen der Handelmaatschappij, onder beheer van den ingenieur-architekt A. L. van Gendt (onderhands); gegund aan Cerlijn en de Haan, te Amsterdam, voor *f* 41,688.

GRONINGEN, 27 Aug.: het bouwen van een kinderziekenhuis voor W. A. Scholten, onder beheer van den architekt W. C. A. Hofkamp.

B. de Jong, Groningen	*f* 41,840*a*
D. Dooijes, idem	» 41,760*a*
J. Heikens, Appingedam	» 41,400*a*
Fred. Dieters, Lellens	» 40,160*b*
J. G. Brands en Gebr. Mulder Groningen	» 39,998*c*
T. en K. H. Holthuis, Groningen	» 39,915*a*
J. Werkman, en J. Haupt idem	» 39,776*d*
W. D. Rothschäfer, Stedum	» 39,497*b*
J. H. Muller en T. Y. Jelsma, Groningen	» 39,435*a*
W. Dieters, Stedum	» 39,150*b*
Van Eck en Scheltema, Nijmegen	» 37,836*b*
Gegund. Raming	» 38,915

Glas- en waterdicht opleveren: *a* 1 Dec., *b* 15 Dec., *c* 11 Dec., *d* 20 Dec. 1890.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6857

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

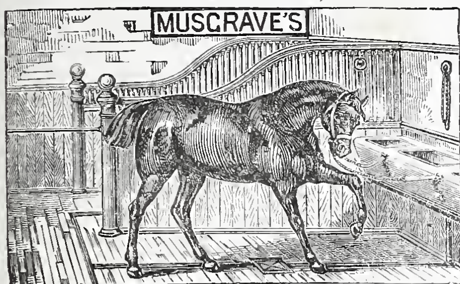
Agenten voor Nederland:

— STAAL & HAALMEIJER. —

Amsterdam. 6862

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6858

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6859
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

VOORLOOPIGE AANKONDIGING.

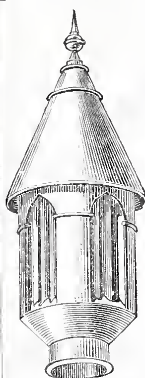
Door G. S. NOUT en verdere Makelaars, zullen ten overstaan van den Notaris Mr. W. S. J. VAN WATERSCHOOT VAN DER GRACHT, in de maand October 1890, worden geveild verschillende zeer gunstig gelegen

BOUWTERREINEN

aan de Nassaukade, Bilderdijk- en verdere Straten, in den Stads- en Godshuispolder, Gem. Amsterdam. Breeder bij billetten omschreven. (6863)

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6864

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6860

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 6865
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

G. J. Vincent & C°.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 6861

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg **3**, *Amsterdam.* 6866

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6867 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

HERBESTEDING 6846

Op Dinsdag den 16den September 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 513.

Het maken van een haltegebouw met daarmede in verband staande werken ten behoeve van de halte VISVLIET.

Begrooting f 11,800.—.

De besteding geschiedt volgens § 68 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten September 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den September 1890, ten 8.30 ure voormiddag.

UTRECHT, den 1sten September 1890.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

6847 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6848 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6849

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

ITAL. TERRAZZO- EN KUNSTGRANIETVLOEREN

naar eik dessin, met inbegrip van ondervloeren van *f* 4.— de M².

Attesten ter inzage.

Teekeningen, Monsters en Prijs-Courant op aanvrage. 6850

E. K. OSINGA, — Apeldoorn.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.

2e „ voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6851

3e „ voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee guiden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT/IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6852

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.

RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.

RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.

IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.

RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 6853

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6854

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: „*SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG*" waarvan bij hem steeds voorraad.

6855

FERD. ENGERS,

Heerengracht 335. Amsterdam.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°. (Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

JAN VAN DER POT, KIJANISEERINRICHTING. 6856

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

13 SEPTEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De heer A. A. Bekaar, Ingenieur 1e klasse van den Rijks Waterstaat, heeft zijne benoeming tot lid van het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aangenomen.

DE PRIX DE ROME.

Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Rotterdam, op de vraag: *Gelijk bekend is, wordt den bekroonden schilders of beeldhouwers met den „Prix de Rome" de keus gelaten wáár in het buitenland zij hunne studiën wenschen voort te zetten.*

De vraag wordt gesteld, of voor den eventueel bekroonden architekt dit jaargeld inderdaad en bij voorkeur een Prix de Rome zal wezen, m. a. w. of hem bovenal een verblijf in Italië nuttig zal kunnen zijn?

Zoo ja, waarom?

Zoo neen, waarom niet?

En welk reisplan zou men hem in dit laatst bedoelde geval op goede gronden mogen aanbevelen?

Het is een verblijdend teeken, dat er in de architectonische bladen zooveel stemmen opgaan om deze kwestie, reeds langen tijd schijndood, eindelijk te doen herleven. Onbegrijpelijk, dat niet reeds vroeger pogingen zijn aangewend, om het Reglement, dat dezen prijskamp bepaalt, uitvoering te doen verleenen. Voor zoover ons bekend is, zijn er nooit oproepingen geschied. Vele jaren zijn voorbijgegaan zonder dat een jong architekt het voorrecht genoot, op Staatskosten, zich in loco te kunnen vergasten aan de heerlijke kunstproducten, waarvan de fotografie slechts een kleinen indruk geven kan.

En toch, — is er gezwegen!

Tegen die onrechtvaardige willekeur van hoogerhand heeft zich nooit één stem geuit. Wij zijn overtuigd, dat velen jongen architekten het bestaan van dien Staatsprijs onbekend was — en gaarne bekennen wij, tot slechts vóór weinige maanden tot die onkundigen te hebben behoord.

Het was ons dan heuchelijk nieuws te lezen, dat bij Kon. Besluit van 9 April 1873, de bepalingen, hoe onvoldoende ook, omtrent dien prijskamp zijn vastgesteld.

Tegelijker tijd wekte het onze verontwaardiging, omdat aan dit besluit nooit uitvoering gegeven is. Uit de vele stemmen die zich thans verheffen mag men opmaken tot een keerpunt te zijn gekomen.

Wij juichen het initiatief der „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" in dezen toe, en in de meening, dat ook hier „eendracht macht maakt", voldoen wij gaarne aan het verzoek der Afd. Rotterdam om onze opinie in dezen uiteen te zetten, en kan het zijn, iets ter bereiking van het beoogde doel bij te dragen.

Alvorens de gestelde vraag rechtstreeks te beantwoorden, dringt zich een andere aan ons op, die op de vorming van den architekt van overwegenden invloed is, en de eerste vooraf behoort te gaan.

Ze is deze: Onder welke voorwaarden wordt een „Prix de Rome" uitgereikt?

In bovengenoemd reglement wordt het ontwerp van een monumentaal gebouw gevraagd. — Zeer goed! — Maar in welken stijl? Wordt die aan den kandidaat over-

gelaten of zal hem een bepaalden stijl worden voorgeschreven? Zal het zijn Gothiek of Klassiek? Het reglement zegt niets hieromtrent.

In aanmerking genomen den leeftijd van den kandidaat, zal niet van hem worden verlangd dat hij zich in de vormenspraak van alle stijlen behoorlijk weet uit te drukken. Wel kan van hem worden verlangd, dat hij met het karakter der voornaamste kunstuitingen bekend is, maar tusschen een stijl kennen en in den stijl een ontwerp maken, bestaat een groot verschil.

Wij meenen, dat noch enkel klassieke, noch enkel gothieke kunst den architekt zullen vormen. Exclusivismé baat allerminst aan de bouwkunst.

Er zijn voorbeelden genoeg aan te wijzen hoe mannen van groot talent en kennis op de klip van eenzijdigheid, — in welke richting ook — schipbreuk leden.

Gelukte het den eminenten Viollet-le-Duc niet — trots een veelzijdig talent als schrijver, leeraar, archeoloog en teekenaar, zijn ideeën baan te doen breken — noch in de Ecole des Beaux Arts, noch in de architektenwereld te Parijs — evenmin slaagde de begaafde Hansen er in, zijn theoriën en beginselen van overwegenden invloed te doen zijn op de bouwkunst te Weenen.

En geen wonder! Kunst is geen Dogmatiek. 't Zoude zijn het treurig beeld van den adelaar in den dierentuin.

In welken vorm de schoone bouwkunst zich aan ons oog vertoont — het doet tot de waarde van het kunstwerk niets af. Alle perioden in de kunst hebben meesterwerken voortgebracht.

Zoowel de grootsche horizontale lijnen van het Parthenon, als de verheven vertikale lijnen van de Notre Dame te Parijs imponeeren. Werd ons oog aangenaam gestreeld door de sierlijk pronkende krullen en arabesken der Barockperiode, niet minder bekoorden ons de geestige, tintelende vormen van onze Hollandsche kunst. Alle hadden ons een indruk mede te deelen en deden dat op hun eigen manier. Alle stemden ons, al was het verschillend. En hoe nu de richting ook heeten moge — er was Harmonie!

Om in dit grootsch geheel duidelijkheid te verkrijgen, is veel studie en toewijding noodig.

Slechts dan, als de smaak genoegzaam beschaafd en gevormd, talent en zelfstandig oordeel voldoende ontwikkeld en gerijpt zijn — om de vele indrukken op reis te kunnen opnemen en verwerken, om zonder parti-pris het vele schoone, dat zich in zoo verschillende gedaanten aan ons oog vertoont, te kunnen analyseeren — is de tijd tot reizen gekomen. Te vroeg baat niet — is zelfs noodlottig, daar onzekerheid en verwarring er door ontstaan.

Zonder in bijzonderheden te willen treden, mag men aannemen dat: kennis van indeeling, opvatting en samenstelling, gevoel voor verhouding, voor harmonie van vormen en kleur — vakkennis en constructie den kandidaat eigen moeten zijn. Deze eigenschappen zijn onafhankelijk van richting en stijl — zij zijn de basis van elke architectonische schepping.

Wij zijn de meening toegedaan — dat — alvorens grondige studie van verschillende perioden te maken, men trachten moet, den smaak te vormen, zich in lijnen uit te drukken, door de studie van één periode — van die periode welke het meest duidelijk en klaar de groote beginselen der bouwkunst in zich bevat.

Wij zijn overtuigd, dat de strenge elementen der klassieke kunst, gebaseerd op een analytische studie der ordes, geen domme kopij hiertoe den zekeren weg bieden. Door deze bakens geleid, is voor geen afdwalen te vreezen.

Hoe grootsch van opvatting de meesterwerken der Gothieke kunst mogen zijn, het lijdt voor ons geen twijfel, of het schilderachtige der decoratieve détails zal voor den jongere zooveel aantrekkelijks hebben, dat ze hem de groote architectonische lijnen der compositie uit het oog doet verliezen.

Het is de vormentaal der klassieke kunst, die een helderen blik in de bouwkunst geeft. Het zijn de kunstwerken dier periode bij uitnemendheid, die de verheven taal der arcitectonische schoonheden doen begrijpen. Er schuilt in de klassieke kunst een opbouwende, een vormende kracht, die het artistiek instinct ontwikkelt, het talent vruchtbaar maakt, doet begrijpen wat groote architectonische lijnen zijn, leert voelen wat *ruimte* is.

Door de studie dier meesterwerken worden de bouwkunstige scheppingen geadeld, en verkrijgen zij de distinctie, die een kunstwerk eigen moet zijn.

Zij leeren *kunst* van *gekunsteldheid* onderscheiden, ontsteken op jeugdigen leeftijd het zoo noodige *feu sacré*, dat de kunst om zich zelf doet liefhebben, in alles naar het hoogste doet streven en geloof aan het ideaal schenkt.

Hoe scherp de aanvallen van zoogenaamde redegevende rationalisten, of hoe ze heeten, mogen zijn — een blik op de werken van erkende talentvolle architekten is genoeg om het kleingeestige hunner redeneering te doen uitkomen. Al voeren zij in hun vaandel groote woorden als: nationale en beredeneerde kunst, — wanneer het er toe komt deze phrasen in lijnen te uiten, door daden te toonen, dan blijkt maar al te dikwijls hun geschetter een holle klank te zijn, en de armzalige leegte hunner knutselarijen, waarvan de versierde segmentboog de glorie is, dwingt ons een glimlach of schouderophalen af.

Wij beweren, dat het vóór alles de klassieke kunst is die groot leert *zien*, groot leert *denken*, en groot leert *doen;* welke richting men ook moge toegedaan zijn: de groote beginselen der bouwkunst berusten er op.

Overtuigde Gothiekers bewijzen het in hun schoonste werken, en juist de huldiging er van, ondanks hen zelven, pleit er het sterkst voor.

Het zijn voorzeker niet de werken van de aanhangers der middeneeuwen, die toongevend of wegbanend in de hedendaagsche architectuur zijn. Een ieder onzer is het streven van den beperkten kring der aanhangers van Viollet-le-Duc, in Frankrijk bekend. De antipatie van bijna alle architekten van naam behoeft nog geen afdoende reden te zijn, voor de onhoudbaarheid hunner beginselen.

Voorzeker niet!

Maar wat het treurigst voor hun richting is — het is de *zelfveroordeeling*. Want hoe luide hun geschreeuw zich ook tegen de klassieke richting en hare gevolgen verheft — het is een feit, dat het nieuwe licht waarvan hun profeet droomde, niet over de bouwkunst geschenen heeft. En waar hun voorganger — als eersteling — zich op de toekomst kon beroepen, daar moeten de volgelingen op het verleden wijzen. Een menschenleven is voorbij en het is de ondervinding die hun werken

logenstraft, want van de 19e eeuwsche bouwkunst, die de glorie van hun streven moest zijn, zien wij in hun werken zelfs de kiem niet. Eenigen hebben talent ten toon gespreid, doch de meesten vergenoegen zich in herinneringen te leven, en het zijn voorzeker niet de redegevenden, die de bouwkunst een stap verder zullen brengen.

Wij duiden dit niet euvel; een nieuwe bouwstijl wordt niet uitgevonden, of op commando gemaakt. De verschillende stijlen volgen elkaar op, of volmaken elkander; ze zijn de uitdrukking van den tijdgeest. Maar wat ons bitter stemt, is, dat met verzaking van zooveel schoons, de meeste adepten dier richting ons als bouwkunst aanbieden: scheppingen (zoo zij dat woord verdienen), die slechts armzalige uitvloeisels van bekrompenheid zijn — uitingen die met kunst niets gemeen hebben.

Wij kanten ons tegen die richting, omdat zij den weg opent aan onkunde en bandeloosheid. Groote woorden, als een beredeneerde toepassing, enz. . . . . maken een ernstige studie der schoonste kunstproducten onnoodig. Ieder met een behoorlijk dosis verstand en wat technische kennis begaafd, kan iets volmaakt in die richting produceeren. De *bouwkunst* maakt voor de *bouwkunde* plaats.

't Zoude bekrompenheid verraden, de monumenten der Gothieke kunst niet te erkennen als hooge artistieke uitingen. We hebben te dikwijls de poëzie dier scheppingen op gewijd en profaan gebied gevoeld, om niet gaarne het nut hunner studie te erkennen. Overtuigd zijn wij, dat die studie een rijke bron van kunstgenot in zich bevat — doch niet voor hem, die de eerste schreden op het pad der kunst zet, maar voor hem wiens smaak gevormd is, die een doel voor oogen heeft, die weet wat hij kan doen.

Alleen de ernstige, eenvoudige lijnen der klassieke kunst, leeren den jongere langzamerhand het grootsche geraamte, de *esthetische constructie* der bouwkunst begrijpen en voelen; overtuigen hem, dat slechts geheele toewijding, dagelijksche oefening van hand en geest hem deze eigen kan maken; leeren hem zien, dat in iedere compositie een deel van ons zelf moet liggen, en dat de bouwkunst, in het zieleleven zijn oorsprong nemende, langs den weg der rede tot ons komt — kortom: hem *inwijden*.

Mijn persoonlijk gevoelen gaf ik in korte trekken te kennen. Dit dunkt ons, in een belangrijke zaak als deze, waar verschillende opiniën, al naar de persoonlijke neigingen bestaan, niet voldoende. Er zijn niet alleen abstracte beschouwingen — er zijn vooral feiten noodig ter staving.

Deze zijn niet moeielijk te vinden! Zien wij om ons heen. Niet in ons land, want wij zouden te veel in persoonlijkheden moeten vervallen, wat vóór alles moet vermeden worden. Gaan wij naar het buitenland, daar is het veld ruimer en kunnen wij beter rondtasten.

We zullen in de hedendaagsche kunstwerken het bewijs vinden. — Nemen we België; Brussel en Antwerden in 't bijzonder. Vooral de laatste stad, welke in karakter veel trekken met onze kunst gemeen heeft. Er bestaat daar een kern van degelijke architekten, die aan hun geboortestad een artistiek aanzien wisten te geven, dat den vreemdeling trekt, en met recht zijn bewondering afdwingt. Het peil der bouwkunst is zoo hoog opgevoerd, juist door hen, die de klassieke studiën der beroemde Akademie en soms de studiejaren van den Prix de Rome achter zich hebben, om zich dan zonder dwalen en mistasten op elk ander gebied met gemak te bewegen. Een ieder onzer zijn de verdienstelijke architekten: Beyart, Janlet, v. IJsendijke en zooveel anderen, allen tot de zelfde school behoorende, bekend. Hoewel verschillend in temperament en opvatting zijn ze altijd beschaafd, en zelfs den jongere zal het gemakkelijk vallen den oorsprong hunner hoog-ernstige werken te herkennen.

En in Frankrijk!

Namen te noemen zoude ons hier te ver mee slepen. We vergenoegen ons het enorm succes der laatste tentoonstelling, welke een ieder nog zoo versch in het geheugen ligt, even te herinneren.

Hoe gemakkelijk viel het in de grootsche opvatting van het plan d'ensemble, in de verdeeling der groote hoofdmassa's, den invloed van l'École des Beaux Arts en in het legio van artistieke onderdeelen, trots den nieuwen vorm van het ijzer waarin ze gehuld waren, de richting van Garnier te herkennen. Ze was een klaar en schitterend bewijs, hoe de klassieke vorming het talent rijp maakt voor de oplossing van de grootste architectonische vraagstukken van den tijd.

Ten slotte nog een blik op Duitschland. Bezien wij Weenen, waar de moderne kunst zich op zoo krachtige wijze geuit heeft. Van het algemeen karakter der nieuwe gebouwen behoeft niet eens gesproken te worden. We hebben hier in 't bizonder het oog op de werken van een man, die zijn geheele leven lang een volbloed aanhanger der Gothieke kunst is geweest. Wij bedoelen Fr. Schmidt. Het is dien talentvollen architekt mogen gelukken aan zijn laatste scheppingen, het Rathhaus en Stiftungshaus een origineel cachet te geven, een actualiteit te verleenen, die ze tot de meest verdienstelijke gebouwen van den tijd doen behooren.

Hun karakter is geheel persoonlijk. De Gothieke traditie is opgeofferd aan klassieke beginselen. De talentvolle toepassing dezer twee perioden, de innige wijze waarop zij zijn saamgeweven, geven aan deze schoone scheppingen een sterk sprekend modern karakter en sluiten elken archeologischen indruk uit. De grootsche wetten der architectonische compositie de uiting van het gevoel — predomineeren de eischen van het beredeneerd verstand, zonder deze te verzaken. De constructeur was den artist ondergeschikt. De constructie was *middel*, de kunst was *doel*. Het zijn de grootsche sobere lijnen en juiste massa's van de klassieke gebouwen, die het geheel zoo duidelijk en klaar doen zijn. Er spreekt een stemming tot ons, welke ons aangrijpt en mee doet leven in de vriendelijk-ernstige atmosfeer, waarin die levende steenmassa's zijn gehuld. Ze zijn de belichaming eener grootsche klassieke gedachte, in sierlijke Gothieke vormen geteekend en als ware moderne kunstwerken tot ons sprekend. De invloed van het zonnig Italië, waar Schmidt langen tijd vertoefde, doet zich hier duidelijk gevoelen en verleent aan die meesterwerken den glimlach der actualiteit — hun grootste bekoring.

We achten de kwestie van den „Prix de Rome" zeer belangrijk. Wij verwachten van haar verwezenlijking veel goeds. Vooral, wanneer de voorwaarden van uitreiking juist worden gesteld. Ons dunkt, dat het peil

der toekomstige architekten en der architecteur aanmerkelijk zal worden verhoogd. Zij zal bij velen een levensdoel wezen, en daardoor een prikkel tot studie en onderzoek, een aansporing tot werken. Over 't algemeen ontbreekt het den Hollanders niet aan talent. *Beschaafde* talenten behooren evenwel tot de uitzonderingen, en het is treurig te zien, hoe onrijpe, halfgevormde talenten, tuk op voortbrenging, voor goed verloren gaan.

De „vrijheid in de kunst", dat groote woord, als bolwerk of dekmantel aangewend, is maar al te dikwijls de bron van grilligheid en losbandigheid.

Kleingeestige betoogen worden gehouden; er wordt beweerd: „wat voor het buitenland goed is, deugt niet voor ons land" — en er wordt als voorbeeld zelfs naar oude Hollandsche monumenten verwezen.

Alsof juist die gebouwen niet het krachtigst pleidooi voor ons beweren zijn.

De bouwmeester van de Haarlemsche vleeschhal, toont ons juist in de eenvoudige groote lijn, in het domineerend karakter van het horizontalisme, wat een Vleeschhal tot ons te zeggen heeft. Trots de schilderachtige, soms grillige, maar altijd frische details, ging de totaal indruk van *hal* hier niet verloren.

De Stadhuizen van Leiden en vooral den Haag, hoe voortreffelijk zijn ze opgevat, hoe juist in verband met karakter en plaatsing zijn ze gecompozeerd! Groot geteekend zijn de hoofdomtrekken, en juist geplaatst zijn de massa's. Distinctie, deze echt oud-nationale karaktertrek, kenmerkt ze in de hoogste mate. Juist zij doen ons voelen, dat de Bouwkunst niet bestaat uit een handig arrangement van decorative motiven, zooals dikwijls gemeend wordt, maar de verwezenlijking is van een artistieke gedachte, van een gemoedstoestand, overeenkomstig den aard, het karakter der bestemming van het werk; dat die gedachte zich afspiegelt in een compositie van groote lijnen en omtrekken, waarin de onderdeelen door de eischen der praktijk beheerscht en aan den tijdgeest getoest, de noten vormen tot het accoord, welks vol ruischende klank, de gewenschte gewaarwording teweeg brengt.

En zoo wij geroepen waren den vertrekkenden „Prix de Rome" een raad te geven, wij zouden hem zeggen:

Ga naar Italië! Verkwik u aan de milde bronnen van kunstleven; bewonder de grootsche scheppingen der bouw-, beeldhouw- en schilderkunst, waarmede de Italiaansche steden zoo rijkelijk zijn voorzien; bezie ze aandachtig en bij herhaling, teeken hun indruk in uw schetsboek op; onderzoek ze, tracht door te dringen in het karakter van hun ontstaan, en er zullen oogenblikken zijn waarin ge zult gevoelen, dat uw geest verlicht, uw blik, uw wijze van zien verruimd, uw artistieke horizon hooger wordt. Ze zullen u in enthousiasme brengen, u met hartstocht en toewijding voor het schoon, u met lust tot werken, vervullen. Uw inspanning, wordt uitspanning, want door de vele indrukken verrijkt, zal de artistieke gedachte zich baan breken in het denkend brein en behoefte gevoelen zich in architectonische lijnen te uiten. Ze zullen u oogenblikken van intens genot, zooals slechts een kunstenaar kan hebben, verschaffen, door het bewustzijn in eigen geestelijke wereld te kunnen leven.

Zóó gevormd, bezoekt gij de landen welke u het meest trekken. „Ga zitten" — zooals Garnier uitroept — „op den drempel van het Parthenon, of aan de Propyleën, en gij zult er de aantrekking van den oever der zee gevoelen; gij zult uren lang blijven om steeds te zien naar diezelfde kolommen, om de zuiverheid hunner lijnen te bewonderen, en met uw oog de sierlijke buiging der bladeren en voluten te liefkozen. De impozante grootheid van het Parthenon en de Propyleën, de elegantie van het Erechtheon zullen de zachtste en edelste gewaarwordingen in u opwekken. Ach! indien wij, moderne architekten, altijd zulk een schouwspel voor oogen hadden, wij zouden stilte gebieden aan de kleingeestige ideeën van onzen tijd, om de grootschheid en den eenvoud der antieke compositiën tot hun recht te doen komen. Niet — dat wij Grieksche tempels zouden bouwen. Het zij verre! Maar de ideeën zouden verruimd worden, en onze eeuw zoude, door den adel der kunst te ontwikkelen, de onwaardige middelen verachten, om slechts breed opgevatte bouwwerken, de glorie hunner natie, voort te brengen."

De Aya-Sophia te Konstantinopel, de Kathedralen van Frankrijk, ze zullen u hun mystieke schoonheid, hun trotsche pracht doen gevoelen, u in hun imposante manifestatie met respect voor de middeleeuwen vervullen.

De Moorsche kunst in Spanje zal u doen zien, dat de kultus van Mahomed stoute constructeurs en geraffineerde artisten heeft voortgebracht.

De hoog artistieke uitingen der Fransche vroeg-Renaissance, de serie van pronkjuweelen, Blois, Chambord, Chenonceaux, Azay-le-Rideau enz. enz. zullen u leeren hoe geestig en talentvol de kunstenaars destijds van de klassieke kunst wisten te profiteeren, — zonder haar na te bootsen.

Trek dan heen, waar ge meent uw kunstsmaak en kennis te kunnen ontwikkelen, en zoo ge, na alles bestudeerd, geordend en vergeleken te hebben, een blik achter u slaat, dan zal de kunst u het beeld zijn van een schoonen lusthof, een Eden, met rijk geboomte, waarin het heerlijk is te vertoeven en naar genoegen rond te dwalen, omdat gij er den weg kent. En een van die boomen zal u bizonder aantrekken door zijn grootschen bouw en weelderigen bladerendos. Hij heet: de Bouwkunst,

Op den eerwaardigen en robusten stam, die u doet denken aan de klassieke kunst, ontspringen tal van takken, krachtig van teekening en schoon van vorm. Zij brengen u de perioden der bouwkunst in de verschillende landen voor den geest. Dichter bij gekomen, ontdekt gij jonge krachtige spruiten, die welig tieren, en wier frisch gebladerte zich tot aan de kruin verheft. Ze zijn de moderne bouwkunst. Hoe oud de stam ook wezen moge, hij is steeds krachtig, hij staat op vruchtbaren grond, en bevat steeds nieuw leven in zich.

Aldus als artist gerijpt, zoo vordert de bouwmeester zijn recht, en alvorens u te vestigen, is het wenschelijk, verblijf te kiezen in eenige der voorname steden van Europa, die het meeste wrijving op bouwkunstig terrein bieden.

Door op groote architekten-bureaux te werken, waar u door officieele tusschenkomst gemakkelijk een plaats zal worden bezorgd, zult gij in de gelegenheid zijn interessante bouwwerken te helpen uitvoeren. Ge zult daar leeren begrijpen, waarom de wijze van bouwen in

de verschillende steden, steeds anders is — en hoe zij met de lokale omstandigheden, het klimaat, den aard der bevolking, het materiaal, nauw samenhangt. Door aldus in onderdeelen de verschillende constructies na te gaan, zult ge ze kunnen vergelijken, en in uw land terug gekeerd ze toetsen aan eigen gebruiken.

We achten het werken op bureaux en *na* de kunstreis een noodzakelijk middel om den jongen architekt tot een zelfstandigen werkkring voor te bereiden.

Indien van hooger hand eindelijk het schromelijk onrecht tegen de bouwkunst mocht hersteld worden, door de invoering van den „Prix de Rome", is de taak van het Gouvernement slechts ten deele volbracht.

Wij weten bij ondervinding met welke bezwaren de jonge architekt, na langdurige afwezigheid, bij zijn terugkeer in Nederland te kampen heeft. De gelegenheid om relatiën te maken, heeft hij natuurlijk niet gehad; hij staat betrekkelijk als vreemdeling daar, en is niet altijd in staat, trots zijn goeden wil en werklust, om zich een carrière te scheppen.

Waardeering van de zijde der kunstbroeders ontbreekt hem niet, — wel echter werk, en dat zullen deze hem niet verschaffen. Wel is waar, zijn de openbare prijsvragen soms daar om zich te onderscheiden; maar vooreerst is dit niet altijd het geval, — en zoo nog — dan is het lot van een prijsvraag zeer wisselvallig.

De gevolgen liggen voor de hand: òf hij is verplicht bij een *welbeklant* architekt werk te zoeken als ondergeschikte; òf hij draait Holland den rug toe en zoekt in het buitenland zijn weg.

Is de bewuste architekt een man van karakter en talent, dan is de toestand voor hem althans draaglijk, maar zoo niet (wat dikwijls gebeurt) dan zien zijn scheppingen en ideëen onder een anderen naam het licht en is hij tot de treurige rol van: teekenmachine, gedoemd.

En zoo hij vertrekt, dan heeft de Staat de subsidie eenvoudig weggeworpen — ten minste voor Holland.

Het gouvernement behoort dus den teruggekeerden „Prix de Rome", werk te verschaffen, hem in den eersten tijd gelegenheid te geven zijn bekwaamheden te toonen. Het middel daartoe is: door hem een der vele gebouwen, die van Staatswege gesticht worden, op te dragen, of hem, zoo er gelegenheid is, in staatsdienst aan te stellen; dan eerst zal onze bouwkunst er de vruchten van plukken.

Wij hopen, dat op het initiatief van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst", alle zustervereenigingen zich aan zullen sluiten, om met klem te spreken voor onze belangen. Er moet verandering komen! Het is schande, dat Nederland voor de bouwkunst meent te moeten *laten*, want andere beschaafde natiën er voor *doen.*

De reden van de publieke lauwheid en onverschilligheid voor de bouwkunst, de geringe behoefte naar geriefelijke en fraaie woningen ligt in den slecht ontwikkelden kunstsmaak. Slechts de hoogere ontwikkeling van den architekt kan hierin verandering brengen.

Niets is toch zoo ingrijpend op het aanzien en karakter onzer groote steden, als de bouwkunst. Het is een bekrompen en verouderd denkbeeld te meenen, dat schoone gebouwen altijd duur moeten zijn.

De bouwkunst behoeft geen muren van goud, geen pronkend kleed om te imponeeren of te bekoren, — en de kapitalen die ten onzent dikwijls aan gebouwen worden vermorst, waren heel wat beter besteed zoo de architekt wat meer smaak bezeten had.

Zal hierin verbetering komen, dan moet er in iedere stad van belang een kern van beschaafde architekten bestaan, en om die te verkrijgen wordt den Staat een schoone gelegenheid geboden.

Hij late die niet voorbij gaan.

Rotterdam, 22 Febr. '90. HENRI EVERS.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

KON. INSTITUUT VOOR INGENIEURS De vergadering op 9 September j.l. te 's Gravenhage gehouden, werd door den Voorzitter, den heer J. F. W. Conrad geopend met een hartelijk woord van waardeering voor de verdiensten van den heer J. Tideman, die reeds sedert dertig jaren de betrekking van secretaris bekleedt, steeds met dezelfde toewijding. Daarna stelde de Voorzitter breedvoerig de verdiensten in het licht van vier leden van het Instituut, onlangs door den dood aan hun werkkring ontnomen; hij herdacht de leden P. J. G. Beijerinck, J. Kluit, A. Simons en C. H. Verhulst.

Na goedkeuring der notulen en mededeeling van de ingekomen geschenken en stukken, werd langdurig beraadslaagd over het rapport der Commissie, benoemd naar aanleiding van een aanvankelijk door den heer A. Huet en daarna door den Raad van Bestuur gestelde motie, betreffende het vraagstuk van een open verbinding van Amsterdam met de Noordzee.

Aan deze beraadslaging werd door een groot aantal sprekers deelgenomen en, zooals te begrijpen is, werd de conclusie der commissie door den een verdedigd om door den ander te worden bestreden. Ten slotte werd de conclusie in eenigszins gewijzigden vorm met meerderheid van stemmen aangenomen. Zij luidde nu als volgt, dat het Instituut:

1°. den heer Huet uitnoodige het avant-projet op te maken;

2°. den raad van bestuur uitnoodige eene commissie te benoemen uit de leden met opdracht als commissie van advies den heer Huet tot het opmaken van het bedoelde avant-projet behulpzaam te zijn;

3°. aan den heer Huet voor dat doel een crediet verstrekke tot een maximum van *f* 25000.

Ten gevolge van den langen duur der besprekingen over dit onderwerp werden op verlangen der aanwezigen de mededeelingen over het vierde congres van binnenlandsche scheepvaart, dit jaar te Manchester gehouden, en de aldaar ten toon gestelde teekeningen van het Merwede Kanaal, den Rotterdamschen Waterweg, de Gemeenten Rotterdam en Amsterdam, die ook nu in het vergaderlokaal aanwezig waren, tot een volgende bijeenkomst verdaagd.

Een aantal leden vereenigden zich na de vergadering aan een vriendschappelijken maaltijd in het Kurhaus te Scheveningen.

PRIJSVRAGEN.

Op de prijsvraag uitgeschreven door de afd. 'sGravenhage voor het jaar 1890 zijn de volgende antwoorden ingekomen.

Motto's: »Vosmaer" met zes teekeningen. »Pittoresque" met vier teekeningen. »G met Passer" met vijf teekeningen. »Frisia" met 3 teekeningen. »S T" met vier teekeningen. »Rail" met zes teekeningen.

De antwoorden met de motto's »Pittoresque", »G met Passer" en »S T" bevatten geen correspondentie-adres.

De teekeningen van het antwoord met motto »G met Passer" zijn door den poststempel eenigszins beschadigd.

Vereeniging »Architectura". Prijsvraag: kleine villa, 1e prijs motto D C H, (dooreen gestrengeld); 2e prijs, motto On Sea Shore.

BERICHTEN.

De Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid in fabrieken en werkplaatsen, te Amsterdam, heeft zich in een vrij groote belangstelling mogen verheugen. Zondag j. l. werd de tentoonstelling gesloten; zij werd in het geheel bezocht door 109.800 personen. Vooral in den laatsten tijd zag men tal van werklieden met belangstelling de verschillende zaken in oogenschouw nemen.

Eene Vereeniging van aannemers te Deventer heeft, bij wijze van proef, een fonds opgericht ter onderlinge verzekering van hare werklieden tegen ongelukken, op of door het werk verkregen. De deelnemers, leden der vereeniging, betalen 10 cents per maand voor ieder hunner werklieden. Donateurs en begunstigers kunnen zij worden, die *f* 1 per jaar of *f* 25 in ééns betalen.

Het getal verzekerden bedraagt reeds meer dan 200.

Een besluit van den Raad der Gemeente Nieuwer-Amstel, van 9 Mei 1890, tot wijziging van de algemeene politieverordening dier gemeente, waarin o. a. wordt bepaald, dat niemand aan door den gemeenteraad ontworpen straten of wegen zal mogen bouwen, verbouwen of fundeeringen van gebouwen vernieuwen dan in de rooilijn, door den gemeenteraad bepaald of nog te bepalen — is, bij Kon. besluit van 4 September jl., tot 1 December geschorst.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Gemeenteraad van 's Hertogenbosch heeft, buiten de voordracht van B. en W. om, tot eersten opzichter bij de Gemeentewerken benoemd, den heer A. J. Jansen, tijdelijk werkzaam op het bureau der Genie aldaar.

De Minister van Waterstaat brengt ter kennis, dat in het begin van November a. s. een vergelijkend onderzoek zal plaats hebben voor de vervulling der betrekking van adspirant-ingenieur van den Waterstaat.

Tot dit examen worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel-ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische School te Delft, mits zij op 1 Jan. e. k. niet ouder zijn dan 28 jaar.

B. en W. van Amsterdam brengen ter kennis van belanghebbenden, dat wegens het aan den stads-architekt verleend eervol ontslag, een stads-architekt moet worden benoemd.

Sollicitanten worden uitgenoodigd, hunne op zegel geschreven adressen, vrachtvrij te zenden aan B. en W. voor 1 October 1890

Inlichtingen worden verstrekt door den directeur der Publieke Werken (Raadhuis), kamer N° 94.

Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage maken bekend, dat in die gemeente vaceert de betrekking van Adjunct-Directeur bij de Gemeentewerken, waaraan is verbonden een jaarwedde van *f* 2500.

Sollicitanten naar de vervulling dier betrekking worden opgeroepen hunne behoorlijk gezegelde verzoekschriften, en zoodanige verdere stukken als zij noodig mochten oordeelen, vrachtvrij aan hun College in te zenden vóor of uiterlijk op 30 Sept. e. k.

Gedeputeerde Staten van Limburg roepen sollicitanten op naar de betrekking van Opzichter bij den Prov. Waterstaat, waaraan is verbonden een vaste jaarwedde van minstens *f* 1100 en hoogstens *f* 1500, *f* 50 vergoeding voor bureau-kosten, het genot van reis- en verblijfkosten en aanspraak op pensioen.

Sollicitanten zullen zich, met opgaaf van naam, voornaam, ouderdom, geboorteplaats en maatschappelijke positie, en onder overlegging van diploma's of andere aanbevelingsstukken moeten wenden tot de vergadering van Gedeputeerde Staten, voor of op 15 October e. k. bij adres op zegel, vrachtvrij ingezonden. Aan hem die het diploma van Civiel-Ingenieur bezit, kan worden toegestaan den titel te voeren van Adjunct-Ingenieur van den Prov. Waterstaat in Limburg.

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij den Ingenieur van den Prov. Waterstaat, ter Griffie te Maastricht.

Het Gemeentebestuur van Wonseradeel roept sollicitanten op voor de betrekking van Opzichter der Gemeentewerken, op een jaarwedde van *f* 1200. Aanmeldingen worden voor 20 September a. s. ingewacht bij het Gemeentebestuur.

VERBETERING.

In het verslag der 62ste Algemeene Vergadering, voorkomende in het vorige *Bouwkundig Weekblad*, staat op bladz. 223, regel 23 van onderen, het volgende te lezen: Spreker (de heer van Malsen) was ook tegen loonsverhooging, maar een goede maatregel kon toch zonder haar worden genomen, enz.

Dit moet zijn: Spreker was *ook niet* tegen loonsverhooging, maar een goede maatregel kon toch *alreeds* zonder haar worden genomen.

Afloop van Aanbestedingen.

ZUTFEN, 30 Aug., het afbreken van het bestaande koetshuis en stal en het bouwen van een dito nieuw met winkelhuis en drie bovenwoningen, voor rekening van de Wed. A. Hofman, onder beheer van den architect L. J. van der Wilde; ingekomen 5 bilj. als:

J. P. Revelman, Zutfen	*f* 13,460
H. Rood, Gorsel	» 13,375
G. J. Carmiggelt & Zn., Brummen	» 12,260
G. J. Koordeman, Zutfen	» 11,000
J. Schut, Brummen	» 10,976

ALFEN A/D RIJN, 1 Sept. — De architekt G. v. d. Kaaden te Delft: het bouwen van eene school met 3 lokalen en onderwijzerswoning voor de Martha stichting: J. Kranenburg en P. Bos te Delft, *f* 10,800

WILDERVANK, 4 Sept. Het bouwen van een nieuw gemeentehuis aldaar.

K. Fruitema, Oude-Pekela	*f* 11,968.50
A. Pranger, Stadskanaal	» 11,591
H. Boerema, idem	» 11,435
G. Hensema, Oude-Pekela	*f* 11,218
J. Schenkel, Meeden	» 10,980
R. Wichertjes, Wildervank	» 10,749
H. Huizing, idem	» 10.724
J. Bulder, Veendam	» 10,717
E. Prummel, Wildervank	» 10,499
H. Groenier, J. Groenier en H. Groenier Szn., Stadskanaal	» 10,439

Gegund.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6882 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

6883 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6887

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

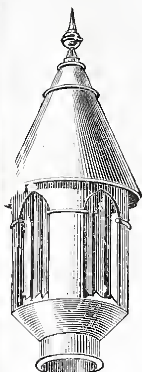
Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door Asphalteurs.

6884 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6888

Prijsverlaging.

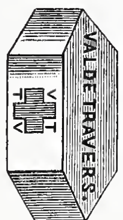
JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Funderingen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bekleedingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6885

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6886

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

—— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* ——

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6889

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz. IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 6890

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6891

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbedervwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6892

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 6872

Op Dinsdag den 23sten September 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek 528

Het afbreken en opruimen van een gedeelte der glasplaten met roeden en toebehooren, en het aanbrengen ter plaatse van eene bedekking van gegolfd gegalvaniseerd plaatijzer van de perronoverkapping op het station ROTTERDAM D. P.

Begrooting f 2853 —.

De besteding geschiedt volgens § 28 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten September 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 13den September 1890, ten 11 ure des voormiddags.

UTRECHT, den 5den September 1890.

AANBESTEDING. 6873

REGENTEN van het BURGERWEESHUIS te *Kampen*, zijn voornemens op Woensdag 24 September 1890, namiddags 1 uur, in het Weeshuis aan den Vloeddijk te Kampen, AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van een nieuw gesticht

aldaar, ter vervanging van het bestaande.

Teekeningen en bestek zullen van af 15 September e. k. ter inzage liggen in het Logement van den heer SCHWAB, in de Nieuwstraat te *Kampen*.

Gedrukte bestekken à 75 cents per exemplaar, zijn van af dien dag verkrijgbaar bij de Architecten W. & F. C. KOCH te *Zwolle*, terwijl bij genoemde Architecten bij tijdige aanvrage, mede te bekomen zijn vijf lichtdrukteekeningen à *f* 2.50 per stel.

Aanwijzing Zaterdag 20 September 1890, namiddags 1 uur.

Regenten voornoemd:
J. L. WEIJS, *Voorzitter*.
J. SCHINKEL Jr., *Secr.*

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6874

Uitgave van D. MIJS te Tiel

HET LIJNTEEKENEN ALS VOORBEREIDING VOOR HET VAKTEEKENEN.

HANDLEIDING ten gebruike aan AMBACHTS DAG- en AVONDSCHOLEN, TEEKENINRICHTINGEN, H. B. SCHOLEN en voor ZELFOEFENING,

door **G. A. SCHOLTEN,**

Architect en Leeraar Midd. Onderwijs te Tiel.

Compleet in 3 stukken.

1e STUK. **Vooroefeningen, Meetkundige werkstukken, Boogvormen, Lijstprofielen.** Met 85 figuren tusschen den tekst en 26 platen. Prijs *f* **0,90.**

2e STUK. **Beginselen van het Projectieteekenen voor gewoon Ambachtsonderwijs.** Met 63 figuren tusschen den tekst. Prijs *f* **0,60.**

3e STUK (dat nog ter perse is). **Het Projectieteekenen voor voortgezet Ambachtsonderwijs en voor Middelbaar Onderwijs.** Met 92 figuren tusschen den tekst. Prijs ± *f* **1,—** 6875

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*, 6876

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6877

OPROEPING
van sollicitanten voor de betrekking van STADS-ARCHITECT.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van Amsterdam brengen ter kennis van belanghebbenden, dat, wegens het aan den Stads-Architect verleend eervol ontslag, een *Stads-Architect* moet worden benoemd.

Sollicitanten worden uitgenoodigd, hunne op zegel geschreven adressen, vrachtvrij te zenden aan Burgemeester en Wethouders vóór 1 October 1890.

Inlichtingen worden verstrekt door den Directeur der Publieke Werken, (Raadhuis, kamer N° 94.)

AMSTERDAM, den 6den September 1890.

Burgemeester en Wethouders voorn.
VAN LENNEP, *Weth.*
de Secretaris,
LE JOLLE.

6878

Gemeente 's-Gravenhage.

ADJUNCT-DIRECTEUR
bij de Gemeentewerken.

Burgemeester en Wethouders van *'s Gravenhage* maken bekend, dat in die Gemeente vaceert de betrekking van **Adjunct-Directeur bij de Gemeentewerken**, waaraan is verbonden eene jaarwedde van **f 2500.**

Sollicitanten naar de vervulling dier betrekking worden bij deze opgeroepen hunne behoorlijk gezegelde verzoekschriften en zoodanige verdere stukken als zij noodig mochten oordeelen, vrachtvrij aan hun College in te zenden, *vóór of uiterlijk op* 30 *September e. k.*

Burgem. en Weth. voornoemd,
'S GRAVENHAGE, 8 September 1890. ROEST.
De Secretaris,
E. EVERS.

6879

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6880

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

JAN VAN DER POT,
KATENDRECHT bij ROTTERDAM.
KIJANISEERINRICHTING.
6881

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

20 SEPTEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en plaat: Gevels voor een gebouw te Rotterdam.

JOOST THOOFT.

Gaarne voldoe ik aan den wensch van de Redactie van dit Weekblad, om een levensbeschrijving te geven van hem, die de Delftsche Aardewerk-industrie weer deed herleven en wiens naam dit opstel opent. Thooft heeft het voorrecht gehad om de hand te leggen op eenen bij uitstek belangrijken tak van nationale kunst; dit schenkt mij de overtuiging, dat velen gaarne iets naders, dan de enkele regels bij zijn dood onlangs hem gewijd, over hem zullen vernemen.

Thooft was wat men noemt een joviaal en hartelijk mensch, ijverig en zeer hulpvaardig. Een streven om iets te zijn, iets te beteekenen op de wereld, kenmerkte zich door zijn geheele leven, eene aspiratie, die echter iedere minder nobele wijze om tot dat doel te geraken, buitensloot.

Geen wonder, dat er van zoo een persoon eene bekooring uitging, die hem niet alleen in gezelschap een welkome gast deed zijn, maar hem vooral door zijn vrienden, die hij gaarne in zijne gastvrije woning om zich vereenigde, naar waarde deed schatten.

Daarbij trok hem alles, wat de herlevende kunstnijverheid in 't algemeen betrof, bizonder aan — eene neiging waar de kunstlievende omgeving, waarin hij eenigen tijd te Frankfort vertoefd had, juist toen die beweging in Duitschland in opkomst was, van grooten invloed op geweest is.

Thooft werd den 20 Juli 1844 te Rotterdam geboren, en kreeg in de Walsche Kerk naar den lateren Burgemeester Joost van Vollenhoven den Oud-Hollandschen voornaam van Joost.

Hij doorliep aldaar het Erasmiaansch Gymnasium, waar hij tot de vlugge leerlingen behoorde, en wegens zijn aanleg voor wiskunde zich het vak van ingenieur koos. Zijn talen sprak hij trouwens ook met benijdbare gemakkelijkheid.

Na drie jaren aan de Polytechnische school gestudeerd te hebben, begaf hij zich in de praktijk, en was hij aan verschillende fabrieken werkzaam, zoowel in ons land, als in Engeland en Duitschland. Zoo kwam hij in Frankfort in kennis met Mathilde Held, die in 1873 zijne vrouw werd.

't Geluk lachte hem nu van alle kanten toe. Liever persoonlijkheid dan die voortaan zijn lot met hem zou deelen, was niet te denken; een welgelijkend portret in olieverf, dat in later jaren zijn kamer sierde op zoo weemoedige wijze, kon het ons getuigen.

Helaas! het geluk zou van korten duur zijn. Na vier maanden reeds rukte de cholera haar van zijn zijde weg. Hij keerde terug naar Rotterdam, en zocht daar afleiding in zaken van algemeen nut, waartoe zijn fortuin, dat door zijn huwelijk in zijn bezit was gekomen, hem ruimschoots in de gelegenheid stelde.

In 1875 rijpte zich bij hem het verlangen, om de Delftsche Aardewerk-industrie, die zoo langzamerhand ingedommeld was, weder nieuw leven te schenken; zijne voorliefde voor kunstnijverheid vond daar een uitmuntend terrein van werkzaamheid. De eenig overgebleven fabriek, genaamd *„de Porceleyne Fles"* werd toen bestuurd door de dames Piccard, die zich voornamelijk op het fabrikaat *vuurvaste steen* toegelegd hadden. Na eenigen tijd op de fabriek werkzaam te zijn geweest, nam hij haar in haar geheel in Januari 1876 over.

De oude Tulk, de eenige schilder aan de fabriek, had nog volgens de Oud-Delftsche wijze (op glazuurschildering op ondoorschijnende glazuur) gewerkt, maar ook later de Engelsche wijze door Wedgewood uitgevonden, medegemaakt. Toen nog slechts bij uitzondering met het penseel werkzaam, werd hij door Thooft weer geregeld aan het schilderen van pulletjes, borden, schotels enz. gezet en hoewel reeds bijna op pensioenleeftijd weerde de man zich dapper, als met jeudig vuur bezield. *)

Mogen zijn talenten niet groot zijn geweest, hij wist toch menigen nuttigen wenk te geven, die tot verbetering aanleiding gaf. En Tulk was de professor van 't jonge volkje, waar een man als Senf uit opgroeide.

In die eerste ontwikkelingsperiode leerde Thooft en ik elkander kennen. Ik zie nog zijne verwondering, dat hij hier in Delft iemand vond, die een heuselijk decoratiefries schilderde, waar hij mij aan bezig vond: de toestand van onze kunstnijverheid deed hem zulks allerminst hier verwachten.

Vriendschap was spoedig gesloten.

Zijn streven ontroerde en bezielde mij — van ganscher harte verbond ik mij tot het welslagen daarvan.

Verbazend was de werkkracht die Thooft in die jaren ontwikkelde. Behalve de fabriek, waar hij, zonder noemenswaarde hulp in den eersten tijd, niet alleen de correspondentie voerde, maar ook het industriëele van eest tot oven bewaakte en dikwijls 's nachts bij het stoken was, hield hij lezingen, voerde hij eene drukke partikuliere briefwisseling, was hij herhaaldelijk spreker op verschillende departementen van de Maatschappij van Nijverheid, beschreef in een artikel in „Eigen Haard" het aardewerk naar aanleiding van Henri Havard's *Faïence de Delft*, en begon hij zich ook weer in het sociale leven te bewegen.

Had hij te vēel van zich gevergd? In Sept. 1880 overviel hem eene hersenaandoening, die hem ruim vier maanden geheel aan de fabriek onttrok. Algemeen was de deelneming in het lot van den man, voor wien zich een zoo schoone toekomst opende.

Zijn oudere broeder, de heer R. P. Thooft, belastte zich in die treurige dagen met het commerciëele gedeelte van de zaak; op de vormerij en het atelier hield ik zooveel mogelijk het toezicht, zoodat de fabriek niet behoefde gesloten te worden.

Toen hij tegen aller verwachting de werkzaamheden aan de fabriek weer langzaam aan kon hervatten, bleek het toch dat hij dezelfde van vroeger niet meer zou worden. Iedere te groote inspanning vergde te veel van zijne krachten.

Gelukkig dat in die dagen de heer Labouchere, die zich aangetrokken gevoelde tot dit kunstvak, zich als volontair aan de fabriek verbond, en weldra een zoo machtigen steun in de zaak bleek te zijn, dat in 1884 de oorspronkelijke firma „Joost Thooft" zich tot „Joost Thooft & Labouchere uitbreidde.

Niet lang daarna was een hernieuwde aanval der kwaal de voorbode van het naderend einde. Na veel en geduldig lijden bezweek hij den 27sten Mei 1890, als man zijn lot gedragen hebbende. Een eenvoudige gedenksteen zal zijn graf op het kerkhof te Goor dekken.

*) Hoewel nog in leven, geniet de man zijn welverdiende rust.

De naam Thooft zal verbonden blijven aan de opkomst van het nieuwe Delftsche aardewerk.

De richting, die de fabriek ingeslagen heeft, is na rijp beraad genomen, en 't gevolg van deze overdenkingen. Het Oud-Delftsch, een bij uitstek nationaal produkt, zou het uitgangspunt zijn, dus de historische ontwikkeling gevolgd worden, echter met dien verstande, dat het nieuwe geen serviele *namaak* van het oude zou zijn, iets wat ons in die dagen zoo vaak als doel voorgehouden werd.

Neen! al deed de nieuwere doorschijnende glazuur in schoonheid verre onder voor de roomachtige ondoorschijnende der ouden, de voordeelen der nieuwere methode moesten daar niet voor prijsgegeven worden, maar getracht worden de goede kant van het nieuwe uit te vorschen. Een groot voordeel was al dadelijk daarin gelegen, dat de behandeling van het nieuwe een veel ruimere toepassing van tinten gedoogde dan bij het oude, waarin hoogstens drie nuancen in één zelfde kleur te maken waren. Dit heeft aanleiding gegeven tot de groote uitbreiding, die het beschilderen der tegels gekregen heeft. Aanvankelijk slecht passende en van een alles behalve delicaat blaauw, werd het geleidelijk een beter produkt. Die tegelwerken schijnen bestemd om nog menig kunstwerk, al is het slechts in reproductie, tot de nakomelingschap over te brengen, als het oorspronkelijke doek reeds lang in het niet is vergaan. 't Aardewerk is het beeld van eeuwige jeugd.

Ook de vazen, bekers, het serviesgoed en de kleinere voorwerpen, die allen met enkele uitzonderingen aan de fabriek ontstaan zijn, hebben aanvankelijk door krombakken, lenken, haarscheuren, heel wat hoofdbrekens gekost, voor zij zich naar beter inzicht wilden schikken. Dit vooral was het wat Thooft zich tot taak gesteld had. Telkens teleurgesteld, won hij door zijn veerkracht steeds terrein. De verbetering der kleur lag toen nog niet voor de hand; er was reeds meer dan genoeg te doen.

Dit kon eerst later onderhanden genomen worden.

Wat in die bange jaren zijner ziekte aan de fabriek gebeurde, daarin werd door Thooft, hoewel uit de verte, met warme belangstelling gedeeld, haar succes was een lichtstraal op zijn donker pad.

Delft, 14 Sept. 1890. A. Le Comte.

BIJ DE PLAAT.

Bij dit Weekblad is een plaat gevoegd, voorstellende de gevels van een in aanbouw zijnd gebouw te Rotterdam, gelegen op den hoek van de Leuvehaven en de Brandsteeg. Dit pand is bestemd voor kantoren, pakhuizen en winkel van de firma H. E. van IJsendijk Jr. aldaar.

De inwendige indeeling is ontworpen door den heer R. D. van Andel, de gevels door den heer J. Verheul Dzn., beiden architekt te Rotterdam. De lange gevel is aan de nauwe Brandsteeg gelegen, en daarom zeer eenvoudig gehouden.

De kosten van den bouw zullen ongeveer *f* 49.000 bedragen.

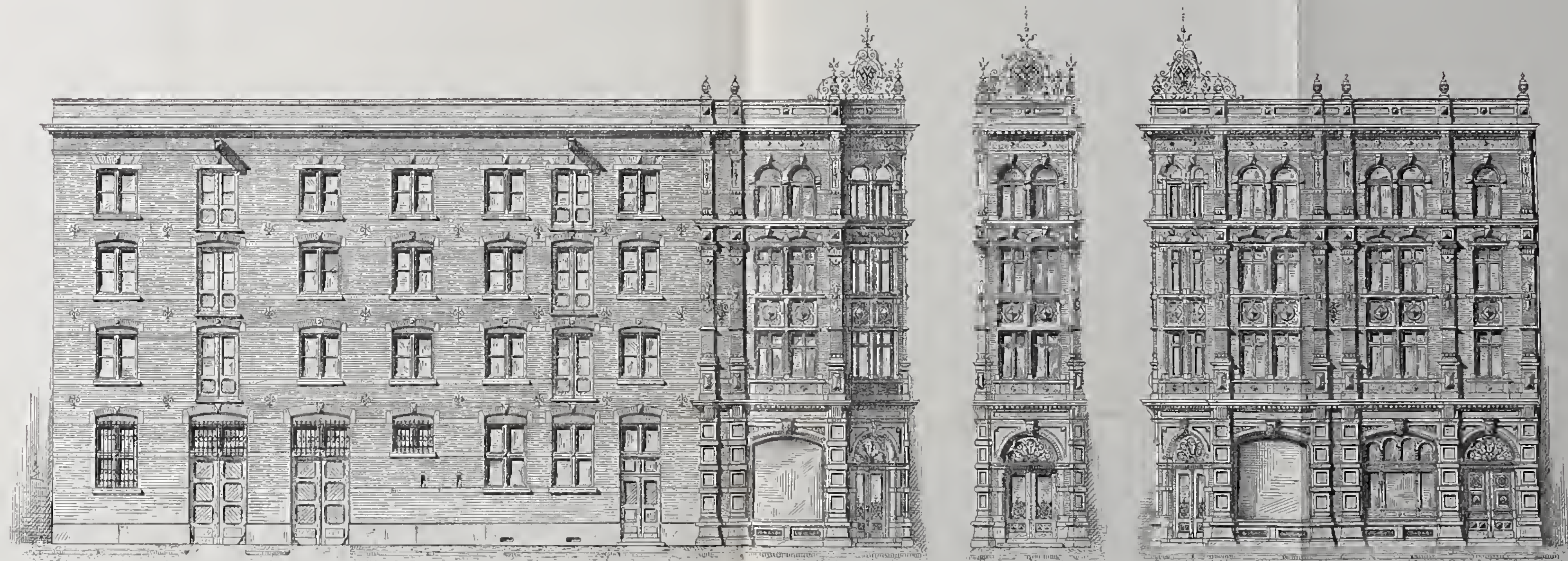
Plan voor den bouw van een pand aan de Leuvehaven WZ. N° 71 en 73

en

Brandsteeg NZ N° 7 en 9.

Voor de Firma

H.E. van Ysendyk Jr.

Gevel a/d Brandsteeg. Hoek. Gevel a/d Leuvehaven.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Meter

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

BOEKBEOORDEELING.

Ulm, de stad die zich beroemen mag thans den hoogsten kerktoren ter wereld te bezitten, heeft bij gelegenheid van de plaatsing van de kruisbloem op den voltooiden reus een gloeiend feest gevierd en een groot aantal kunstenaars en belangstellenden tot zich gelokt. Maar ook na die feesten, op 28 Juni j.l. en twee volgende dagen gevierd, heeft zeker menig reiziger zijn plannen gewijzigd, om zoo mogelijk den toren der torens te gaan bewonderen. Voor hen, die wat meer wenschen dan het alleen „zien", was een gids verkrijgbaar, die boven vele andere dergelijke werkjes uitblinkt, omdat hij een blijvende waarde heeft, en beschouwd kan worden als een volledige beschrijving van het grootsche bouwwerk. Die gids heet: Das Münster in Ulm, von Dr. R. Pfleiderer, Stadtpfarrer am Münster; uitgever is de heer J. Ebner, te Ulm. De vorm is handig, de uitvoering zeer net; een dertigtal goed uitgevoerde platen verduidelijkt den inhoud. Een plaat van het voorportaal van den torenbouw met het Martinsvenster daarboven, geeft een duidelijk denkbeeld van den ongemeen grooten rijkdom dezer onderdeelen.

De inhoud is uitgebreid en geeft veel merkwaardigs, zonder omhaal en dus kort ineen gedrongen. Na eenige algemeene beschouwingen, waarbij de laat-Gothische Munsterkerk met andere dergelijke monumenten wordt vergeleken, wordt de geschiedenis van den bouw, sedert het leggen van den eersten steen op 30 Juni 1377, uitvoerig verhaald, en daarna de geschiedenis van de restauratie, die geëindigd is met de voltooiing van den toren, onder leiding van den tegenwoordigen dombouwmeester Prof. Aug. Beyer naar de nog aanwezige plannen van meester Matthäus Böblinger, die in 1480 tot dombouwmeester werd benoemd, na reeds sedert 1474 aan het gebouw werkzaam te zijn geweest, maar in 1492 zijn taak moest nederleggen, nadat zich aan het bestaande gedeelte van den toren onheil voorspellende kenteekenen begonnen te vertoonen.

De volgende hoofdstukken zijn gewijd aan eene uitvoerige beschrijving van het bouwwerk, zoowel in- als uitwendig; men zal bij de lezing daarvan kennis maken met alle, zelfs oogenschijnlijk weinig belangrijke onderdeelen, waaronder vele kunstwerken van groote beteekenis. Door eene zeer systematische inrichting kan men eenig verlangd onderwerp zeer spoedig vinden.

Het boekje werd gids genoemd; maar het staat veel hooger dan de gidsen die men gewoonlijk in handen krijgt. De geleerde schrijver, die vol bewondering voor het kunstvolle monument blijkt te zijn, heeft een werk geleverd, dat wetenschappelijke waarde bezit, en met groote zorg is samengesteld. Tal van archiefstukken werden geraadpleegd, niet minder de boeken der werkhut, benevens andere gegevens en schrijvers. Men mag aannemen, dat de geschiedenis van het geheele bouwwerk geheel volledig is verhaald.

Het werkje is bovendien in ieders bereik; na kennismaking daarmede zal men wenschen, dat even degelijke beschrijvingen verkrijgbaar worden gesteld van meerdere monumenten die gelijke beteekenis bezitten.

C. T. J. Louis Rieber.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'SGRAVENHAGE, 17 September 1890. De voorzitter opende de vergadering met de mededeeling, dat het Jury-Rapport over de prijsvraag *Kleine Villa*, na de verzending van het convocatiebiljet voor deze vergadering is ingekomen en dus het voorlezen van dit rapport met de in het reglement voorgeschreven expositie der teekeningen eerst op de volgende vergadering kan geschieden. De conclusie van het rapport kan evenwel reeds voorloopig worden medegedeeld en wel, dat de 1e prijs is toegekend aan het ontwerp motto, D. H. C (dooreengestrengeld) en de 2e prijs aan het ontwerp motto, »On sea shore".

Het geheele rapport zal aan de vakbladen ter opname worden toegezonden.

De heer D. Klinkert te Voorburg is door het Bestuur als buitenlid toegelaten en de heer C. L. Stal te 's Gravenhage werd na ballotage als lid aangenomen.

Daarna werd achtereenvolgens voorlezing gedaan van het rapport der Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording, het rapport der vragencommissie en het jaarverslag van den 1en Secretaris.

Tot onderwerp voor de 1e prijsvraag werd gekozen een Boekenkast.

De kunstbeschouwing bestond uit het plaatwerk »Aufnahme Deutscher Studirender der technischen Hochschule zu Aachen, aus Ostfriesland", aangeboden door den heer M. T. Leijh, wien daarvoor bij monde van den voorzitter den dank der vergadering werd gebracht.

Eenige jaarlijksche benoemingen en het rapport van den bibliothecaris werden tot de volgende bijeenkomst uitgesteld, waarna de vergadering door den voorzitter werd gesloten.

PRIJSVRAGEN.

Bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Genootschap »*Mathesis Scientiarum Genitrix*" te Leiden, hebben Oudleerlingen van dat Genootschap een fonds gesticht, waarvan de renten zouden dienen voor premiën bij buitengewone prijsvragen, door het Bestuur des Genootschaps om de vijf jaren uit te schrijven voor Oudleerlingen, die niet langer dan vijf jaren de school hebben verlaten.

Den 17den September 1885 werd het fonds gesticht, zoodat nu het tijdstip is aangebroken om voor de eerste maal tot uitvoering over te gaan, waarom het Bestuur van bovengenoemd Genootschap besloten heeft uit te schrijven de volgende

PRIJSVRAAG.

Het maken van een ontwerp van een hôtel met restauratie voor eene provinciestad.

Art. 1. Er wordt verondersteld dat het gebouw zal geplaatst worden aan een plein, op den hoek van eene ruime straat.

Omtrent de te gebruiken oppervlakte wordt men vrijgelaten.

Art. 2. Het moet bevatten:

a. Sousterrain, waarin de noodige keukens, wijn-, bier- en provisiekelders, bergplaatsen voor brandstoffen, vertrekken voor dienstpersoneel, enz.

b. Begane grond, eenigszins boven de straat, waarin conversatiezaal groot 150 M², restauratiezaal groot 100 M², billartzaal voor 2 billarten, garderobe, ruime buffetten, dessertkamer, portiersloge, spreekkamertje, enz.

c. Eerste verdieping, waarin conversatiezaal, eetzaal voor 40 personen, dessertkamer enz.

Voorts op deze en desverkiezende voor een deel op een tweede verdieping in het geheel 20 logeerkamers van verschillende grootte, waarvan 4 met aangrenzende zitkamer.

d. Zolder, waarop vertrekken voor dienstpersoneel, bergplaatsen, enz.

e. Bad-, strijk-, mangelkamers, bergplaatsen enz. en op iedere verdieping ruime portalen, gangen, trappen en privaten benevens daar, waar men dit het geschiktst acht, eene woning voor den Hôtelhouder met afzonderlijken toegang.

Art. 3. Verlangd worden:

a. De plattegronden van al de verdiepingen met ingeschreven bestemming der lokalen,

b. De gevels aan de openbare straat.

c. Zooveel doorsneden als voor eene goede beoordeeling noodig zijn. Alles op eene schaal van 1 à 100.

d. Een travee van den buitenopstand.

e. Een gedeelte binnen-ordonnantie van een of meer der voornaamste lokalen; *d* en *e* op eene schaal van 1 à 20.

De wijze van bewerking der teekeningen wordt vrijgelaten.

Art. 4. Er worden twee prijzen uitgeloofd. Voor het beste ingekomen antwoord eene som van *f* 200 — en eene groote zilveren medaille. Voor het daarop volgend antwoord eene groote zilveren medaille.

Indien naar het oordeel der Jury de ingekomen antwoorden voor de uitgeloofde prijzen niet in aanmerking komen, of geen uitspraak kan gedaan worden omtrent den voorrang van een of meer antwoorden, wordt het recht voorbehouden, tot gedeeltelijke toekenning of tot verdeeling der uitgeloofde geldsom.

De ten volle bekroonde antwoorden worden eigendom van het Genootschap.

Gedeeltelijk bekroonde antwoorden, alleen dan, wanneer de toegekende belooning wordt aanvaard.

Art. 5. De antwoorden worden ingewacht vóór of op den 1sten Maart 1891 bij den 1sten Secretaris van het Genootschap, gemerkt met een motto en vergezeld van een verzegelden naambrief, waarop van buiten hetzelfde motto voorkomt en tevens een correspondentie-adres.

De mededinging is alleen opengesteld voor Oudleerlingen van de school van het Genootschap, die na 17 September 1885 het onderwijs hebben gevolgd.

Art. 6. De Jury zal bestaan uit de heeren W. Kok en D. E. C. Knuttel als Bestuurders en de heeren W. C. Mulder, J. van Sluis en M. de Jongh als Oudleerlingen van het Genootschap.

Als grondslag voor de beoordeeling der plannen zijn de volgende punten vastgesteld:

Voor plattegronden	hoogstens	10	punten
» gevels	»	8	»
» doorsneden	»	6	»
» binnenordonnantie	»	8	»
» teekenwerk	»	8	»

De punten aan ieder der onderdeelen toegekend, zullen voor elk antwoord samengesteld de rangorde bepalen.

De Commissie brengt schriftelijk een met redenen omkleed oordeel over ieder ingekomen antwoord uit, waarvan afschrift aan elken mededinger wordt uitgereikt.

De ontwerpen zullen in het openbaar worden tentoongesteld.

LEIDEN, *Namens het voornoemd Bestuur,*
17 September 1890. P. J. GROEN,
1e Secretaris.

Zooals reeds gemeld werd, heeft de heer J. F. Klinkhamer bedankt voor de uitnoodiging om deel te nemen aan de prijsvraag voor een kerk te Apeldoorn.

In zijne plaats werd daarop uitgenoodigd de heer J. C. Spakler Jr., die de uitnoodiging heeft aangenomen.

Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en partikulieren.

In het vorige jaar verscheen een ontwerp voor »Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en partikulieren", opgemaakt door eene Commissie uit de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs. Dit ontwerp werd in zijn geheel opgenomen in den jaargang 1889 van het *Bouwkundig Weekblad.*

In de algemeene zomervergadering van 1889 der bovengenoemde Vereeniging werd dit ontwerp besproken en weder in handen der Commissie gesteld, ten einde de gemaakte opmerkingen te overwegen; de Commissie noodigde daarna belangstellenden uit, haar hunne bezwaren tegen het ontwerp te doen kennen. De naar aanleiding hiervan ontvangen opmerkingen waren wel niet talrijk, doch behandelden soms zeer belangrijke punten.

Vóór de j. l. gehouden zomervergadering der Vereeniging van B. Ing. werden de ingekomen voorstellen in druk aan de leden toegezonden. Het volgende wordt daaraan ontleend.

De heer A. M. K. W. Baron van Ittersum wenscht in de A. A. V. maatregelen te nemen tegen *bedrog of diefstal van den aannemer.* De Commissie kan zich daarmede echter niet vereenigen, wegens het moeielijke om te omschrijven wat onder diefstal of bedrog moet worden verstaan, en wegens de bezwaren bij het constateeren dezer misdrijven; zij acht het niet geraden op het gebied van den strafrechter te treden, waarbij men gevaar zou kunnen loopen, wegens laster zich te moeten verantwoorden.

De Afdeeling Utrecht der Mij. t. bev. d. Bouwkunst acht het noodig voor te schrijven onder wiens berusting een *zakelijke borgtocht* moet worden gesteld, blijkbaar daarbij de mogelijkheid aannemende, dat de besteder niet betrouwbaar is. De Commissie erkent het bezwaar en zegt het reeds vroeger te hebben overwogen; zij meent echter geen verandering te dien opzichte in haar ontwerp te moeten maken, daar bij deponeering der gelden de besteder in de meeste gevallen er slechts na een rechterlijk vonnis over zou kunnen beschikken. In 't algemeen zal bij besteding door partikulieren persoonlijke borgtocht verkozen worden, terwijl bij gemeenten enz., de zakelijke borgtocht zonder bezwaar kan worden gesteld. Gegadigden kunnen vooraf oordeelen of zij voldoenden waarborg hebben in de voorschriften omtrent het deponeeren van den zakelijken borgtocht, die ieder besteder in de bestekken kan opnemen.

De afdeelingen Utrecht en Leiden der genoemde Mij. achten het beiden gewenscht, dat ook de besteder een *borgtocht* zal stellen, daar soms aannemers schade kunnen lijden door insoliditeit van besteders. Ook met dit voorstel vereenigt de Commissie zich niet, daar zij meent, dat aannemers zich vooraf omtrent de soliditeit van den besteder inlichtingen moeten verschaffen; zijn deze onvoldoende, dan kunnen zij óf niet inschrijven, óf in het inschrijvingsbiljet hun eisch tot borgstelling vermelden.

Eene commissie uit de afdeeling Leiden stelt eene reeks amendementen voor. Eerstens wenschen zij, dat de minste inschrijver verplicht is het proces-verbaal van aanwijzing te teekenen; dit zal om verschillende redenen bezwaren opleveren, die de Commissie echter uit den weg wil ruimen, door in het artikel over de »Aanwijzing" te bepalen, dat het proces-verbaal moet voorgelezen worden, en ter inzage op een aangewezen plaats blijft, en er aan toe te voegen, dat tevens vermeld wordt waar bestek, teekeningen en proces-verbaal van aanwijzing ter inzage liggen.

De Leidsche Commissie acht *twee borgen* verkieselijk boven één, maar die der Vereeniging, hoewel zich geen partij willende stellen, blijft één voldoende achten, daar bij goede regeling van de betalingstermijnen de borgstelling na den eersten termijn in het werk zelve moet liggen.

Twee opmerkingen der Leidsche Commissie omtrent de »*Gunning*" zijn aanleiding, dat voorgesteld wordt, aan dat hoofdstuk toe te voegen: 1°. dat bij gunning aan een anderen dan den laagsten inschrijver, deze hiervan binnen drie dagen na de gunning in kennis wordt gesteld, en 2°. dat de beide exemplaren van het bestek, waarvan elke bladzijde en de bijbehoorende teekeningen door den besteder en den aannemer moeten worden gewaarmerkt ook op de zelfde wijze moeten worden gewaarmerkt, door den borg, indien persoonlijke borgtocht noodig is geoordeeld.

Een tweetal andere opmerkingen wordt niet gedeeld, maar geeft der commissie aanleiding, 1°. om onder *termijnsverlengingen*, opgesomd in § 17, nog op te nemen, dat indien tusschen de aanbesteding en de gunning meer tijd verloopt dan 14 dagen, deze meerdere dagen recht geven op een gelijke termijnsverschuiving; 2°. om bij de *correspondentie stukken*, die bij uitzondering niet aan den gemachtigde (indien deze er is) van den aannemer moeten gezonden worden, ook op te nemen de wijzigingen in het contract.

Een voorstel der Leidsche commissie over de *assurantie* wordt overgenomen, zoodat nu in de A. A V. zal worden bepaald, dat de aannemer verplicht is het werk ten name van den besteder te verzekeren en voortdurend verzekerd te houden tegen alle schaden, waartegen geassureerd kan worden. De polis moet door den aannemer in handen van den besteder worden gesteld.

Over de *onwerkbare dagen* stelt de zelfde commissie voor, deze van 48, over de 12 maanden verdeeld, tot 46 uit te breiden, hetgeen is aangenomen; die dagen zijn dus nu bepaald voor de maanden, te beginnen met Januari, als volgt: 8, 7, 6, 5, 3, 2, 2, 2, 4, 4, 5 en 8.

In overeenstemming met de Leidsche commissie, stelt die voor de A. A. V. vervolgens nog voor: in § 24, handelende over het *tijdstip van aanvang der werken*, bepaaldelijk te doen uitkomen,

dat de besteder den aannemer ook in de gelegenheid moet stellen het werk aan te vangen;

als gevolg van deze toevoeging, in § 17, over *termijnsverlenging*, eene dusdanige op te noemen, voor het geval de besteder niet voldoet aan het hierboven voorgestelde;

in § 32, over de *hulpmiddelen van den besteder*, den aannemer ook voor de assurantie te doen zorg dragen van die gebouwen, werktuigen, enz., waarvan hem het gebruik door den besteder is vergund;

en ten slotte, aan § 25, over de *uitvoering*, nog dit toe te voegen: Tenzij het bestek anders voorschrijft, worden den aannemer door de directie detail-teekeningen verstrekt; hij moet hiervan copie nemen en de teekeningen onbeschadigd teruggeven.

Door den heer P. H. Kemper werden eenige voorstellen gedaan, meerendeels redactiewijzigingen. Zijn voorstel om in het inschrijvingsbiljet het *bedrag van den persoonlijken borgtocht* op te nemen, wordt aangenomen.

In § 27 over *verband* tusschen verschillende werken, wordt in de A. A. V. bepaald, dat de aannemer na schriftelijke kennisgeving door den besteder moet gedoogen, dat onder billijke schadevergoeding tegelijker tijd en terzelfder plaatse, met gebruikmaking van des aannemers werktuigen en hulpmiddelen door andere aannemers wordt gearbeid. Deze bepaling noemt de heer Kemper eene te ingrijpende bemoeiing in des aannemers zaken en te groote bron van moeielijkheid; hij wenscht haar te zien vervallen, daar de aannemer ten allen tijde de vrije beschikking moet hebben over zijn eigen materiaal.

De commissie gaat niet met den voorsteller mede, maar behoudt het bepaalde, eenigszins anders geredigeerd, zoodat de aannemer aan een ieder (niet alleen andere aannemers) moet gedoogen, wat opgedragen wordt.

Overeenkomstig voorstellen van den heer D. A. Wittop Koning wordt in overweging gegeven, aan § 15, over *vergissingen in het bestek*, waar bepaald wordt dat in geval van verschil tusschen bestek, bijbehoorende teekeningen en op de annwijzing vertoonde teekeningen, in de eerste plaats het bestek, dan de teekeningen daarbij, en vervolgens de op de aanwijzing vertoonde gelden, — aan dit artikel toe te voegen, wat de laatst geldende teekeningen betreft: tenzij deze juist verbetering bedoelden van bestek of bijbehoorende teekeningen.

Ook wordt in overweging gegeven te doen uitkomen, dat op het tijdstip, waarop de zakelijke borgtocht aan den aannemer wordt teruggegeven, ook de verplichtingen van den persoonlijken borgtocht eindigen.

Vele leden der Vereeniging van Burg. Ingenieurs hadden zeker verwacht, dat deze wijzigingen in de vergadering van 30 Aug. zouden worden behandeld. Edoch, het bestuur wilde daarmede wachten tot dat de commissie gereed was ook met de Technische Voorschriften, omdat vermoedelijk nog meer wijzigingen zullen noodig zijn tengevolge van die laatste Voorschriften, van de bepalingen omtrent de verzekering van werklieden enz.

Van eene definitieve vaststelling is alzoo nog geen sprake.

Bij eene aandachtige herlezing der voorgestelde A. A. V. en in het vooruitzicht van even uitgebreide A. T. V. zullen velen wel met schrik denken aan den tijd, dat zij misschien zedelijk verplicht zullen zijn die Voorwaarden in bestekken verplichtend te stellen. Want, hoe meer gereglementeerd er wordt, hoe moeielijker men het zich maakt, en hoe spitsvoudiger de partijen tegenover elkaar moeten staan, om eenig ondergaan beweerd onrecht, als gevolg van — soms noodzakelijke — niet volkomen nakoming van omschreven rechten, te ontzenuwen. Waar zoo veel is gereglementeerd als hier, zal het bovendien spoedig blijken, dat dit in het systeem van de commissie nog niet genoeg is. R.

BERICHTEN.

In het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft de Nederlandsch Roomsch Kat. Volksbond eene tentoonstelling georganiseerd van werkstukken, in vrijen tijd vervaardigd.

Onder de inzendingen zijn enkele verdienstelijke werkstukken op allerlei gebied, vele voorwerpen die er de kenmerken van dragen, dat eigen smaak de eigen geoefende hand heeft geleid, en eenige meest oudere zaken ter opluistering, waarvoor men verbaasd blijft staan, nadenkende over den tijd en het geduld die er aan ten offer zijn gebracht.

De jaarlijksche vergadering der Association littéraire et artistique internationale zal in dit jaar worden gehouden te Londen, van 4 tot 11 October a. s. Deze vergadering draagt het karakter van een congres, waarvan men lid kan worden tegen betaling van *f* 20; de leden der Association betalen *f* 10.

Het copyright op letterkundig en musikaal gebied zal de hoofdschotel zijn van de te behandelen onderwerpen. Met betrekking tot andere kunsten wordt er niet over gesproken.

Bij den aanvang van den cursus 1890—91 der Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand werden 85 leerlingen ingeschreven, welk getal volgens verwachting nog zal worden uitgebreid.

Voor den cursus 1889—90 werden 71, en voor dien van 1888—89 52 leerlingen ingeschreven. Deze cijfers mogen spreken ten gunste van het onderwijs, nu twee jaren geleden georganiseerd.

De Amsterdamsche fabriek van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ werken, systeem Monier, Directeuren Mr. L. Stevens en J. A. van Ommen van Guylik, gevestigd in de Groote Wittenburgerstraat 108, heeft een catalogus verspreid, waarin op uitgebreide schaal en toegelicht met teekeningen wordt aangetoond, voor welke doeleinden het materiaal in toepassing kan komen.

Zooals bekend is, bestaan de voorwerpen of werken, volgens het systeem Monier samengesteld, uit een netwerk van ijzeren staven van ongelijke dikte en bepaalde lengte, door ijzerdraad aan elkander verbonden, welk netwerk in een laag cement komt te liggen. Deze constructie sluit dus bijna geen vorm van eenig te maken voorwerp uit. Het materiaal verdient bovendien aanbeveling wegens het groote weerstandsvermogen, het geringe eigen gewicht, het vermogen om tegen de atmospherische invloeden bestand te zijn, waardoor de onderhoudskosten gering worden, de mogelijkheid om plaatselijke gebreken — bij breuken enz. — te herstellen, en de onbrandbaarheid.

Veelvuldig werd dit materiaal reeds toegepast bij regenbakken, vijvers, putten, riolen, buisleidingen, reservoirs, kelders, gewelven, vloeren, trappen, zelfs daken, enz, in de meeste gevallen met goede uitkomsten.

Geheimzinnig is nog altijd het begin van de oorzaak waardoor de Amsterdammers van hun Stads-schouwburg werden beroofd. Even geheimzinnig zijn de voorbereidende maatregelen om een nieuwen Schouwburg te bouwen.

Had ons in de laatste dagen de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, in vele opzichten eerder en beter ingelicht dan zelfs de Amsterdamsche bladen, niet eenige gissingen met een schijn van waarheid gebracht, wij zouden nog even veel weten als op den dag na den noodlottigen brand.

Het Rotterdamsche blad weet te vertellen, dat er een prijsvraag zal worden uitgeschreven. Met eenige zekerheid kan ik daaraan toevoegen, dat waarschijnlijk slechts zeer enkele architekten — een drietal b.v. — tot medewerking zullen worden uitgenoodigd. Verder deelt het blad mede, dat het nieuwe gebouw op de zelfde plaats zal komen te staan en iets verlengd en verbreed zal worden, dat reeds plannen bestaan, bij een der commissieleden berustende, die onder geen voorwaarde tot nu toe het daglicht mogen aanschouwen.

Dat alles kan een reden hebben, maar maakt de zaak voor menigeen angstig belangrijk.

Toen de nieuwe beurs werd uitgebakend, geschiedde dit met flinke lange palen, waarvan enkele met vlaggen waren voorzien. Wanneer men door de naden van de schutting op het schouwburg terrein gluurt, kan men heel korte piketpaaltjes zien, die schijnen aan te geven hoeveel de voorgevel, gedeeltelijk, en de rechterzijgevel op het plein zullen worden vooruitgeschoven.

Ik houd die korte paaltjes voor de toekomst van een gebouw aanbevelenswaardiger dan de lange met vlaggen, ook naar aanleiding van de *Staats-Courant* N°. 219, waarin o.a. de statuten zijn opgenomen van de Naamlooze Vennootschap »de Stadsschouwburg-maatschappij" (het bouwen, inrichten en exploiteeren van een schouwburg te Amsterdam), kapitaal *f* 100.000. r.

Men zal zich herinneren, dat ruim een half jaar geleden door de Gedeputeerde Staten van Drenthe een prijsvraag werd uitgeschreven voor een gesticht ter verpleging van behoeftige krankzinnigen, waarvan tot heden nog geen resultaat is bekend geworden. Trouwens het programma was met zulk eene onnoozelheid opgemaakt, dat men niets goeds kon verwachten, evenmin als een ernstige medewerking aan de oplossing der vraag.

Thans kan men in de dagbladen lezen: te Oosterbroek (Drenthe) in de nabijheid der renbaan, zal eene inrichting voor krankzinnigen gesticht worden. Reeds moet de grond voor een groot gedeelte aangekocht zijn. Genoemd gesticht zal buiten het Rijk, de provincie en gemeente, door partikulieren geheel tot stand gebracht worden.

Zou het partikulier initiatief het hooge collegie hiermede uit de verlegenheid willen redden?

In de jongste zitting van den Gemeenteraad van Utrecht werden eenige mededeelingen gedaan ten aanzien van de inrichting van het Gemeente Museum in het gebouw op het Hoogeland, waaruit blijkt dat het museum in het begin van het volgende jaar zal worden opengesteld.

De prijsvraag voor een plan van bevloeiing eener onvruchtbare streek in Nederland, uitgeschreven door het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, heeft tot resultaat gehad, dat het antwoord van den heer J. van Heurn, civiel ingenieur te 's Gravenhage, met goud is bekroond geworden.

Dinsdag nacht j.l. heeft een hevige brand een zeer belangrijke schade aangericht in het Alhambra te Grenada. De brand schijnt ontstaan te zijn in een kamer van een bewaker, grenzende aan den zoogenaamden Myrthenhof, die bijna geheel is verwoest, en een schade heeft aangericht die getaxeerd wordt — zoo dit mogelijk is — op *f* 120.000.

Zooals bekend is, werden sedert geruimen tijd belangrijke herstellingswerken aan dit monument zonder weerga uitgevoerd. Het streng ingesteld onderzoek zal echter het groote verlies niet kunnen vergoeden.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Min. beschikking zijn, met 1 October a. s.,

a. bevorderd: tot opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl. J. E. Dieden en J. C. Mann, thans opzichter 2e kl.; — tot opz. 2e kl. D. L. van de Kreke en H. Portheine Jr., thans opz. 3e kl.; — tot opz. 3e kl. A. Kooreman en S. S. Hoogterp, thans opz. 4e kl.;

b. benoemd tot opz. van den Rijkswaterstaat 4e kl. D. J. de Jongh, te Heusden, en C. E. Enthoven, te Grevenbicht.

In de maand Maart van het jaar 1891 zal een vergelijkend onderzoek worden gehouden van kandidaten, dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van 's Rijks Waterstaat, volgens het onder dagteekening van 3 December 1886 vastgesteld programma, verkrijgbaar bij gebroeders van Cleef te 's Gravenhage, tegen 5 cent het exemplaar, doch gewijzigd zooals aangeduid is in de *St.-Ct.* No. 217.

Tot deelneming worden alleen toegelaten zij, die op 1 Januari 1891 het 21ste levensjaar reeds en het 30ste levensjaar nog niet zijn ingetreden. Zij moeten zich vóór 1 Februari 1891 aanmelden aan het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid met een op zegel geschreven verzoek, dat tevens moet bevatten eene nauwkeurige opgave van naam, voornaam, woonplaats en betrekking, benevens de stukken vermeld in het bovengenoemde nummer der *St.-Ct.*

VRAAGBAAK.

VRAAG 110. Welk Nederlandsch of buitenlandsch tijdschrift, zich bewegende op het gebied van kunstnijverheid (in den trant van het tijdschrift *Kunst en Industrie*,[1] waarvan de uitgaaf is gestaakt), is het meest aan te bevelen? Welke is de prijs?

ANTWOORD 110. Aanbevelenswaard — in plaats van het tijdschrift *Kunst en Industrie* — en in den zelfden geest zijn:

1°. *Blätter für Kunstgewerbe.* Wien. R. v. Waldheim, ad *f* 12.— per jaargang; (de eerste jaargang verscheen in 1872).

2°. *Zeitschrift des Kunstgewerbe Vereins in München.* München u. Leipzig. G. Hirt, ad *f* 9.50 per jaargang.

Afloop van Aanbestedingen.

CHARLOIS, 6 Sept. Het maken der funderingwerken voor 4 petroleum-reservoirs te Charlois, onder beheer van den architekt A. Nolen te Schiedam.

Hoogste inschrijver:
Droogleever Fortuijn, Rotterdam . *f* 37.500
Laagste inschrijver:
H. J. Nederhorst Gouda . . . . . . » 34.743
Gegund.

ROTTERDAM, 8 Sept. Het bouwen van het Maashotel, onder beheer van den architekt D. Verheul Jr.

Hoogste inschrijver:
A. Piena, Rotterdam . . . . *f* 78.564
Laagste inschrijvers:
J. F. Engel & Zn., Rotterdam. . . » 59.841

BERGEN-OP-ZOOM, 9 Sept. Het bouwen van een villa met hekken enz., onder beheer van den architekt C. P. van Genk.

Hoogste inschrijver:
B. Krijnen, 'sHage . . . . *f* 30.940
Laagste inschrijver:
A. Gorren, Bergen-op-Zoom . . . . » 25.788
Gegund.

VLISSINGEN, 10 Sept. Het bouwen van een R. K. Weeshuis.

Hoogste inschrijvers:
D. v. Verre en J. v. Houten Lzn., Vlissingen. . . . . *f* 24.149
Laagste inschrijver:
A. Goedemond, Hansweerd . . . . » 19.400

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6907 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam. 6908

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6909

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. 6910

A S P H A L T D A K P A P I E R.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Funderingen, Stallen, enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6911

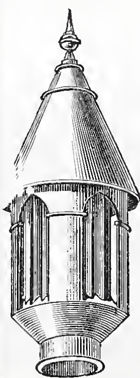
CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6913

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6914

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.

Magazijn: SINGEL 536.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6912

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6915 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6916

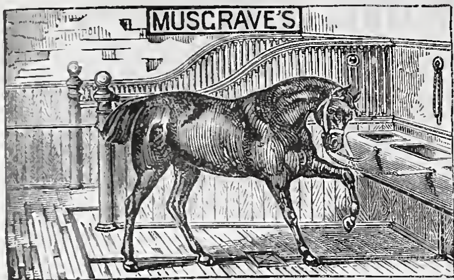

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

6917

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 6897
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
6898 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

G. J. Vincent & C°.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM.
ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 6899

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e „ voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6900
3e „ voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.
(SYSTEEM MONIER).
— ***Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.*** —
Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6901

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*
FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.
Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co., KANTOREN. „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „
ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6902

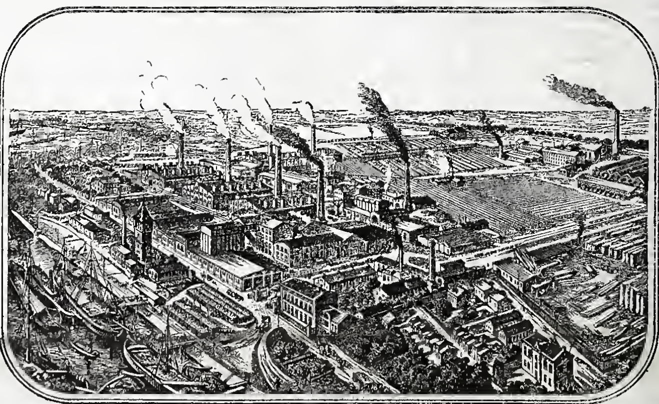

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6903
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille
Medaille Breslau 1869.
Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870
Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880.
Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879
Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 6904
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condities. 6905
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken grooter dan bij eenig Portland-
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen
JAN VAN DER POT, KATENDRECHT bij ROTTERDAM. — 6906

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

27 SEPTEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

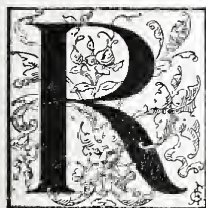
Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

EENIGE NIEUWE BOUWWERKEN TE AMSTERDAM.

Rondwandelende door Amsterdam, zal men niet kunnen gelooven, dat onder de architekten aldaar geklaagd wordt over slapte van werkzaamheden. Op verschillende plaatsen immers ziet men bedrijvige handen aan het werk of leveren de hooge schuttingen het bewijs, dat ook daarachter weldra een nieuw bouwwerk zal verrijzen. Aan den buitenrand van de oude en de nieuwe stad zijn zelfs groote terreinen voor bebouwing beschikbaar gekomen, en ook daar heerscht natuurlijk bedrijvigheid, ten deele echter ontstaan door zoogenaamde maatschappijen tot exploitatie van bouwterreinen.

De klaagliederen zijn dan ook niet geheel en al een gevolg van te weinig wil of noodzakelijkheid om te bouwen, maar ten deele van het overgroot aantal van hen, die zich in de hoofdstad vestigen met de hoop, dat bouwlustigen ook eens bij hen zullen aankloppen.

Enkele van de in den jongsten tijd verrezen gebouwen, wil ik onder de aandacht van de lezers van dit blad brengen.

In het laatst van December van het vorige jaar vernielde een hevige brand een drietal huizen in de Kalverstraat, waaronder het Hôtel Suisse, eenige jaren slechts geleden gebouwd door den architekt P. F. Laarman. Verschillende na den brand gerezen bezwaren zijn, zooals vernomen wordt, oorzaak, dat de herbouw van het genoemde hôtel en koffiehuis niet dadelijk kon worden aangevangen, zoodat van den gevel op dit oogenblik nog betrekkelijk weinig is te zien, te weinig om er veel van te vermelden.

De beide verbrande winkelhuizen zijn reeds in betere vormen herrezen. Het eene is gebouwd door den architekt J. E. van der Pek, wat het uiterlijk betreft uit een vrij ruime beurs; ook van het inwendige schijnt veel werk te zullen worden gemaakt. De benedenverdieping zal tot winkel worden ingericht, waarvan de pui bestaat uit één groot raam tusschen twee deuren; de buitenste penanten worden door vrij rijk versierde pilasters van natuurlijken steen gevormd, die de steenen bekroning der pui dragen. De onderverdeeling van de pui is van hout, welke constructie vooral door hare lichtheid aantoont, dat de gevel daarboven op een ijzeren balk rust. De puibekroning is alzoo een bekleeding, want de steenen lijst, uit meerdere stukken bestaande, met den last daarboven, kan geen genoegzamen steun vinden op de pui.

Tot een dergelijke constructie, die niet volkomen waarheid bevat, maar ook niet geheel veroordeeld mag worden, is men af en toe genoodzaakt zijn toevlucht te nemen, wegens de geringe breedte van de winkelperceelen en de hooge eischen die gesteld worden aan de grootte van de winkelruiten. In vele gevallen zal echter een zware houten dragende lijst, al bekleedt die een ijzeren draagbalk, te verkiezen zijn boven een steenen lijst die klaarblijkelijk op zich zelf niets kan dragen. Maar zulk een houten lijst zou misschien in dezen gevel een misstand hebben gegeven. Men zal in verschillende winkelgebouwen van geringe afmetingen kunnen zien, dat bij het ontwerpen op den voorgrond heeft gestaan, een winkelpui met rijke bekroning te maken, waarop dan de gevel verder moet worden gebouwd, terwijl toch een meer rationeel uitgangspunt zou zijn, om op een dragend constructiedeel den gevel van de

verdiepingen te bouwen, en onder dat motief de pui als 't ware in te schuiven, al geeft de breedte van den winkel gelegenheid tot het aanbrengen van flinke steunpunten.

Boven de genoemde pui is op de eerste en op de tweede verdieping een drielicht in den gevel geplaatst; beiden zijn geheel, met hunne omlijstingen, van natuurlijken steen geconstrueerd en de borstwering tusschen beiden is opgevat als tot hen behoorende, zoodat ook daardoor de beide drielichten een geheel vormen. Deze oplossing mag zeer gelukkig geslaagd worden genoemd. De koppen boven elk der onderdeelen van het gecombineerde venster en in de borstwering daarvan, hoe verdienstelijk overigens, zijn te schetsmatig behandeld en bovendien wat te groot, zoodat daardoor het behaaglijke, wat er ontegenzeglijk mede bedoeld is, althans voor velen verloren gaat. Minder voorsprong van de koppen zou ook allicht een beter effect hebben gemaakt.

Boven deze gecombineerde drielichten dient een op zich zelf staand drievoudig raam tot verlichting van een vertrek op de derde verdieping, waarboven een zolderluik, door raampjes geflankeerd. De topgevel, vrij eenvoudig gehouden, is goed van lijnen, wat bovendien ook van het geheel kan worden gezegd; deze gevel in baken bergsteen is sierlijk van verhouding en goed gedetailleerd.

In een smalle straat als de Kalverstraat is het een ondankbaar werk, en daarom ongemotiveerd, te veel werk te maken van de hoog gelegen deelen van een gevel, die natuurlijkerwijze onopgemerkt moeten blijven. Wil men de aandacht trekken, dan moet dit voornamelijk door groote lijnen geschieden, hetgeen de ontwerper van het besproken gebouw heeft weten in acht te nemen.

Naast dit is een ander winkelhuis verrezen, naar de plannen van den architekt C. W. Nijhoff. Het streven naar gepaste eenvoud is hierin duidelijk waar te nemen. De winkelpui is ongeveer op de zelfde wijze opgevat als de boven beschreven. Van de bekronende lijst is architraaf en fries van hout en het overige van natuurlijken steen. Voor dezen gevel zoude het echter meer aangewezen zijn die lijst alleen van hout samen te stellen. De eigenlijke winkelpui is geheel van dit materiaal geconstrueerd; in hare bekroning zal men eenige kleine houten consoles opmerken, waarop zeer verdienstelijk fraaie kopjes zijn gesneden.

De opvolgende verdiepingen hebben elk een drielicht in den gevel, die allen op zich zelf staan. De topgevel is geheel van hout geconstrueerd, althans de bekleeding, met een weinig voorsprong uit den gevel. De verhoudingen der onderdeelen van den gevel zijn goed, en ook dit winkelhuis mag eene geslaagde bijdrage op dit gebied worden genoemd. Het is hoofdzakelijk in baksteen uitgevoerd, met slechts enkele onderdeelen van natuurlijken steen.

Van het Hôtel Suisse kan nog weinig worden gezegd; een onbescheiden blik door de deuren van de schutting doen vermoeden, dat althans het benedengedeelte van den gevel niet karig bedeeld zal worden en een soliede uiterlijk zal hebben. Kolommen van Zweedsch graniet, met bronzen kapiteelen, en een hardsteenen bogenordonnantie geven daartoe aanleiding. Architekt van dezen herbouw is de heer W. Hamer.

Schuin tegenover deze gebouwen is weer een van die sterke stukken geleverd moeten worden, die het soms ondoenlijk maken in alle opzichten goed werk te leveren, of aan alles zijne aandacht te wijden. Binnen weinige dagen namelijk zal daar het geheel verbouwde welbekende Poolsche Koffiehuis weder worden geopend. Wanneer men nu weet, dat met het afbreken van het oude gebouw en een daarnaast gelegen winkelhuis, bij den nieuwen bouw getrokken zijnde, op 15 April dezes jaars werd aangevangen, dat daarna ongeveer 600 palen moesten worden geslagen, dat de eerste daarvan op 5 Mei j.l. op het terrein werd aangevoerd, en nu reeds de nieuwe koffiehuiszalen zijn geopend, zal men wel geen aanmerking kunnen maken op de voortvarendheid der architekten, de heeren van Rossum en Vuyk, en van den aannemer van Buuren.

De benedenverdieping bevat in hoofdzaak de groote koffiehuiszaal met daarachter gelegen keuken, en rechts een kleine vestibule met gang, die toegang tot de zaal enz. geeft, en tot een ruime hoofdtrap naar de bovenverdiepingen. De koffiehuiszaal, is 10.30 M. breed en 20.60 M. diep; de geheele breedte van 't gebouw is ongeveer 15 M. Op de eerste verdieping, aan de straat, is eene groote eetzaal gelegen, breed 14.70 M., en diep 7.60 M., en daarachter een kleinere eetzaal van 5 M. bij 5.60 M. Over de twee volgende verdiepingen, waarvan de laatste in de bekapping is gelegen, zijn 32 logeerkamers verdeeld; de onderlinge afscheidingen daarvan zijn wanden volgens het systeem Rabitz samengesteld. Een tweede verdieping in de bekapping is ingericht tot linnenkamer en andere dienstvertrekken, benevens kamers voor knechts en meiden.

De kelderverdieping bevat de noodige bergplaatsen, een ruimen bier- en een grooten wijnkelder; ook staat daar de machine voor de electrische verlichting tevens voor de centrale verwarming, de eerste ingericht door de firma Groeneveld en van de Poll, de tweede door den heer Th. A. M. de Koster.

De voorgevel, afgezien van de eenigszins kostbare materialen die er aan verwerkt zijn, is eenvoudig en zonder pretentie; de benedenverdieping heeft vier openslaande deuren, en de hoofdtoegangsdeur; de hardsteenen hoekpenanten zijn bekleed met zware granieten platen uit een stuk, de middenpenanten hebben granieten pilasters, allen rustende op hardsteenen sokkels; eene doorgaande lijst van hardsteen, waarin op een granieten plaat de naam der inrichting is gegrift, scheidt dit gedeelte van de bovenverdieping af. De eerste verdieping heeft 5 ramen, afwisselend met driehoekige en boogvormige frontons bekroond, op de ramen der tweede verdieping rust onmiddellijk de steenen fries van de overigens houten gootlijst. De kap, met hout-cement gedekt, bevat nog twee verdiepingen, zooals reeds boven werd gezegd.

De lijsten, bekroningen der ramen en andere nog niet genoemde versierende deelen van den gevel zijn van zandsteen van Beaufort.

De hoofdtrap — er is tevens een diensttrap — is samengesteld uit massieve blokken Nassau's marmer; de leuning van gesmeed ijzer. De treden, aan de onderzijde gepolijst en één vlak vormend, zijn aan de eene zijde in den muur gemetseld en rusten onder de leuning op dubbele T-ijzers, van bordes tot bordes liggende. Het is jammer, dat de spoed waarmede gewerkt diende te worden de oorzaak is geweest, dat die ondersteuning moest worden

aangebracht. Had men de marmeren treden tegelijk met het opgaande metselwerk daarin kunnen bevestigen, dan zou verder hun steun onderling en tegen de bordessen, de ijzeren ondervanging overbodig hebben gemaakt. Nu echter bestond de rechtmatige vrees, dat de bevestiging in de muren te onvoldoende zou zijn.

De koffiehuiszaal is flink van verhouding; de houten wandbetimmering, geleverd door de firma Bleesing, is vrij eenvoudig gehouden, wat voor de bestemming van de zaal juist gezien is. De uitvoering in eikenhout, dat slechts een weinig is gebeitst, is fraai.

Een blok van acht woonhuizen, dat zeer de aandacht trekt, is onlangs voltooid opgeleverd in de Marnixstraat. Wanneer men in Amsterdam hoort spreken van zulk een blok, dan denkt men onwillekeurig aan speculatie-arbeid, waarvan zulk een aantal afschrikkende voorbeelden zijn te zien in de nieuwe wijken. Acht woonhuizen, zijn dan ook een welkome gelegenheid om zijn krachten te beproeven op het gebied van de woonkazernen-manier; de lijst waaronder zulk een reeks is gebracht, wijst dan de uitgebreidheid van het rentegevend eigendom, en misschien ook de grootte van het met hypotheek bezwaarde aan. Het verwaarloosde uiterlijk en de verveloosheid toonen dan later het succes van de onderneming aan.

Het blok in de Marnixstraat draagt echter een geheel ander karakter; het heeft een gedistingeerd uiterlijk en mag dan ook niet in één adem met andere gelijksoortige woonhuisblokken worden genoemd. Dit was trouwens te verwachten. De inwendige verdeeling, met flinke hoogte van verdiepingen, is praktisch, en de afwerking smaakvol.

De heer J. C. Spakler Jr., die dit blok ontwierp en onder wiens leiding het is uitgevoerd, heeft zich ten doel gesteld in de gevels der woonhuizen zoo veel mogelijk afwisseling te brengen en, niettegenstaande deze, toch uit te drukken, dat de acht huizen één geheel vormen.

De totale breedte aan de straat is ongeveer 57 M., zoodat elke woning een gevelbreedte heeft van ruim 7 M.; de bebouwde diepte daarvan is 12 M.

De beide middelste gevels wijzen op een tweevoudig huis; dit heeft een gemeenschappelijk midden avant-corps beginnende op de eerste verdieping, dus op consoles rustende, en eindigende in een topgevel. Boven de vleugels merkt men mansarde daken op. Beide huizen bevatten elk een woning verdeeld over de eerste en tweede verdieping, waarbij een aan de achterzijde gelegen vertrek gelijkstraats en een sousterrain, en verder een bovenhuis over de twee volgende verdiepingen en den zolder, eene indeeling die het gevolg is van de omstandigheid, dat achter het geheele blok woningen pakhuizen zijn gelegen, behoorende bij de fabriek der heeren Spakler en Tetterode en daarmede over de Lijnbaangracht verbonden door middel van een ijzeren overbrugging; de pakhuizen moesten namelijk voor bijzondere gevallen van uit de Marnixstraat ruime toegangen hebben. Men ziet dan ook in de vleugels van het tweevoudige huis de sprekende poorten voor laatstgenoemd doel.

Ter wêerszijden van dezen middenbouw ligt een blok van drie woonhuizen; deze blokken zijn gelijk aan elkander, maar elk woonhuis heeft een anderen gevel, waarbij op groote afwisseling is acht geslagen, niettegenstaande de indeeling der woningen nagenoeg voor allen het zelfde is. Het sousterrain, een bel-etage en een eerste verdieping behooren bij het benedenhuis, de twee volgende en een zolderverdieping bij het bovenhuis. Van de ruimte is zeer goed partij getrokken, met een praktisch oog en lettende op de behoeften.

Voor de gevèls heeft de ontwerper zijne vormen gekozen in den trant der Hollandsche renaissance; hij heeft daarin een zeer te loven afwisseling, en goede verhoudingen weten te brengen, van ontwikkelden smaak getuigende. De best geslaagde gevels zijn wel die der huizen, onmiddellijk aan den middenbouw grenzende. Zij hebben op de eerste verdieping twee kleine balkons, een voor het groote voor-vertrek met een raam en een balkondeur, en een voor een aangrenzend boudoir of kabinet. De beide uiterste woonhuizen hebben elk in de as van den gevel een erker, over de eerste en tweede verdieping doorgaande. De gevels ter weêrszijden van den middenbouw eindigen in een trapjesgevel, de anderen in een topgevel, waarvan die der uiterste huizen eigenlijk meer sterk ontwikkelde dakvensters van de mansarde bekapping zijn. De onderzijden van deze topgevels hebben eene doorgaande gootlijst, een constructie die door velen niet dadelijk zal worden goedgekeurd, maar toch is te verdedigen, daar zij ongetwijfeld ook hare doelmatige zijde heeft.

Het goede streven, in deze gevels op te merken, mag hier wel uitdrukkelijk worden vermeld. Als een voorbeeld daarvan kan op de toegangen tot de huizen worden gewezen, die voor de beide woningen van elk perceel tot een geheel zijn vereenigd, hoewel natuurlijk elke toegang op zich zelf staat. Dergelijke oplossingen zijn moeielijk, en men behoeft slechts een wandeling te maken door de straten waar huizen staan die in beneden- en bovenwoning zijn verdeeld, om hiervan de overtuiging te krijgen. Talrijk is het aantal onbeholpen, zelfs onbeschaafde, oplossingen. De heer Spakler is echter tot werkelijk goede oplossingen gekomen.

Eenigen tijd geleden verscheen in de *N. R. Courant* een vrij afkeurende beschouwing over een pas voltooid blok huizen in de Potgieterstraat te Amsterdam. De strenge afkeuring was echter meer een gevolg van het feit, dat de naam van den bij uitstek Amsterdamschen dichter is gegeven aan een straat, met vrij onaanzienlijke woningen. 't Is zeer waarschijnlijk, dat Potgieter, als hij 't beleefd had, niet gesticht zou zijn op de vereeuwiging van zijn naam op deze wijze, en het nog meer zou veroordeelen, dat de Jakob van Campenstraat den naam van Neêrlandsch grooten bouwkunstenaar draagt, maar de woningen in de Potgieterstraat zijn, uiterlijk althans, niet zoo enorm af te keuren. Er is in de gevels naar afwisseling gestreefd; maar de verhoudingen zijn niet fraai, evenmin als sommige details, hetgeen gedeeltelijk moet worden toegeschreven aan de geringe hoogte der verdiepingen. De gevels zijn niet als voorbeelden aan te prijzen, maar erkend moet worden, dat de ontwerper op zijne wijze getracht heeft iets beters te maken dan zooals in soortgelijke gevallen in Amsterdam te doen gebruikelijk is.

In de Marnixstraat van af het Leidsche Plein tot en met de boven beschreven huizen, en aan de overzijde tot en met de huizen die bij het „Maison Stroucken" behooren is veel goeds geleverd, en het is daarom te betreuren, dat van het overige gedeelte tot aan de brug over de Leidschegracht niet met even veel lof kan worden

gesproken. Een goeden indruk immers maken de huizen van Maison Stroucken, het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en de daarnaast gelegen Gemeentelijke school. Vermelding verdienen tevens de beide smalle woonhuizen, tusschen dit laatste gebouw en den nieuwen aanbouw van het American Hôtel gelegen, gebouwd door den heer P. S. Rijnierse. Ook in de gevels daarvan is naar een goede oplossing gestreefd. De gevelbreedte van elk der huizen is ongeveer 5 M.; de benedenverdieping heeft een deur en twee ramen, uit den aard der zaak niet breed. Om meer licht te verkrijgen heeft de eerste verdieping een drielicht voor het klaarblijkelijk voornaamste vertrek van het huis. De tweede verdieping heeft slechts twee ramen even als de derde verdieping, maar om het verspringen van de assen der lichtopeningen niet hinderlijk te doen zijn, is over de geheele breedte van het huis een balkon, ook op zich zelf zijn aangename zijde hebbende, aangebracht. De gevels eindigen in topgevels, elk met één raam. Het duidelijk gekenmerkte streven om tot een regelmatige verdeeling van den gevel te geraken, hetgeen een bewijs is van gekuischten smaak, is bij deze huizen zeer te waardeeren.

Door den bouw van de nieuwe en uitgebreide pakhuizen voor suiker aan de Lijnbaangracht achter de reeds genoemde acht nieuwe woonhuizen, heeft ook dit stadsgedeelte een beter uiterlijk verkregen. De gevel van deze pakhuizen heeft het karakter van de bestemming van het gebouw, en is in de onderdeelen goed van verhouding, de inwendige bouw draagt alle kenmerken van rationeele constructie en zeer vertrouwbare soliditeit. Ter wille van de verlichting voor de achter dit gebouw gelegen woonhuizen, is het niet hoog opgetrokken, en bestaan de pakhuizen slechts uit een ruimte gelijkvloers, weinig boven den waterstand van de gracht waaraan zij liggen; alleen het middengedeelte heeft een verdieping, door de reeds genoemde ijzeren brug in verband met de fabriek gebracht, en overigens het geheele gebouw een zolderverdieping. Boven de bekapping steken de achtergevels der acht woonhuizen in de Marnixstraat uit; zij zijn niet, zooals meermalen gebruikelijk is, slordig bepleisterd, maar eenvoudig en in gevoegd metselwerk opgetrokken, waarbij op gelukkig geslaagde wijze van gele steenen is gebruik gemaakt. De horizontale gedeelten der overkapping zijn met houtcement belegd.

Ook deze pakhuizen werden door den heer J. C. Spakler Jr. ontworpen en onder diens leiding gebouwd.

C. T. J. Louis Rieber

WEDSTRIJDEN VOOR HANDWERKSLIEDEN EN LEERLINGEN.

De Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen in Nederland, waarin voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zitting hebben de heeren W. B. van Liefland en P. du Rieu Fzn., hebben een uitvoerig eerste jaarverslag uitgebracht aan de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond. Zooals bekend is hebben deze vereenigingen de Centrale Commissie gecomitteerd om de bedoelde wedstrijden te bevorderen.

Het verslag behandelt uitvoerig de algemeene werkzaamheden der Commissie en verder de plaatselijke en gewestelijke wedstrijden, waartoe zij den stoot gaf.

Naar het eenstemmig oordeel der Commissie is de wedstrijd en tentoonstelling te Leiden en omliggende gemeenten, waarvan de stoot tot het in 't leven roepen er van is uitgegaan van de Afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aldaar, uitmuntend gelukt.

De wedstrijd en tentoonstelling te Schiedam was ingericht door de Schiedamsche Kunstvereeniging. Evenals te Leiden mocht de regeling en rangschikking der tentoonstelling voortreffelijk worden genoemd. De Commissie betreurt echter, dat de ter opluistering ingezonden uitnemende verzameling fraaie vrouwelijke handwerken en de particuliere inzendingen van fabriekanten en magazijnhouders, de voorwerpen door werklieden ingezonden, het eigenlijk doel der tentoonstelling, als 't ware overschaduwden. Als wedstrijden tusschen ambachtslieden scheen zij dan ook weinig geslaagd. De Commissie stelt eenige vragen omtrent de redenen hiervan, maar durft niet te beslissen. Naar het haar echter voorkomt, moet het te Schiedam grootendeels ontbroken hebben aan medewerking van de zijde der patroons.

De Schiedamsche Kunstvereeniging had echter te voren zich niet van den bijstand verzekerd van vereenigingen die aangewezen mochten heeten haar te steunen, en de Commissie stelt de vraag of dit niet de aanleiding kan zijn geweest van het ontbreken der genoegzame medewerking van de zijde der werklieden, en waarschijnlijk niet minder van de zijde der werkbazen.

Een voorgenomen tentoonstelling te Leeuwarden is mislukt, te Arnhem wordt er een voorbereid.

Het verslag eindigt woordelijk als volgt.

Eindelijk nog kan uw commissie mededeelen, dat, zooals blijkt uit een verspreide circulaire, het uitstel te Arnhem niet tot afstel heeft geleid. Evenals het geval is geweest te Leiden, heeft ook daar de afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het plan gevormd om een wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen te houden en zich daarbij de medewerking te verzekeren van verschillende werkliedenvereenigingen en van vereenigingen op het gebied van nijverheid en daarvan afgevaardigden in een uitvoerende commissie opgenomen. Haar eerste rondschrijven strekt tot het bijeenbrengen van een fonds tot bestrijding der te maken kosten. Van het bedrag der deelneming aan dat fonds zal het afhangen, welke uitbreiding aan den wedstrijd enz. zal worden gegeven.

Uw commissie wenscht der afd. van Bouwkunst en der uitvoerende commissie alle welslagen op haar pogen, en moedigt, voor zooveel noodig, harerzijds gaarne mede de Arnhemsche vereenigingen en particulieren aan, om haar, vooreerst door ruime bijdragen, in staat te stellen de eer van Gelderland's hoofdstad niet minder schitterend te doen uitkomen dan in Leiden het geval is geweest.

Met zeer veel genoegen ziet uw commissie overigens dit optreden der afdeelingen van Bouwkunst. Zij behoeven de eenigen niet te zijn — en het zou allerminst gewenscht zijn indien andere vereenigingen haar dit

terrein geheel onbetwist lieten — maar zij schijnen, tot heden, ook om haar volkomen onzijdig karakter, de meest aangewezene om een eersten en goeden stoot aan de zaak te geven. Bovendien bevatten zij, zooals te Leiden en bij vroegere gelegenheden ook elders is gebleken, meer dan andere vereenigingen krachten, die smaakvol kunnen inrichten en rangschikken.

Wij juichen het toe dat Bouwkunst in verschillende andere gemeenten voorga, maar waar zij niet voorgaat, mogen andere vereenigingen niet nalaten de haar als 't ware aangewezen plaats even waardig in te nemen.

Spore dit verslag daartoe mede aan, reeds voor het aanstaand winterseizoen en voorjaar. Een paar wedstrijden in andere gemeenten kunnen er nog wel bij. Een drie- à viertal per jaar, in verschillende streken van het vaderland, is niet te veel. Vooral niet in de eerste jaren, nu er nog zooveel is in in te halen. Later kan het misschien noodig worden om voor eenigen tijd op beperking aan te dringen, beperking n.l. tot provinciale wedstrijden, waarin de vaardigste ambachtslieden in elk gewest zich met elkander kunnen meten, en eindelijk zou een algemeene Nederlandsche wedstrijd de bewijzen kunnen leveren van de bekwaamheid onzer ambachtslieden en bovendien de gelegenheid aanbieden voor vergelijkingen, of en in welke opzichten onze ambachtslieden bij die in andere landen achterstaan en in welke andere richting de ambachtsleerlingen, meer dan thans, moeten worden geleid en opgeleid.

Want al is het oorspronkelijk doel van de wedstrijden om de werklieden in de gelegenheid te stellen te doen uitkomen tot welke hoogte zij zich in het door hen beoefende vak hebben bekwaamd en ontwikkeld — een gelegenheid die hun sedert het opheffen der gilden is benomen —, voorbijgezien mag naar het oordeel uwer commissie niet worden, dat de wedstrijden in niet geringe mate bevorderlijk kunnen zijn aan de algemeene ontwikkeling der ambachtslieden en der ambachtsnijverheid.

Moge een en ander het geval zijn en uw commissie daarin reden vinden voor dankbaarheid, allereerst aan uw vereenigingen, die haar in staat stelden deze goede dingen te bevorderen.

Den Haag, Juli 1890.

BERICHTEN.

Te Berlijn heeft op 20 Sept. j. l. de derde bijeenkomst plaats gehad van belanghebbenden bij de methoden van onderzoek voor bouw- en constructie-materialen. Bijna alle op de agenda voorkomende vragen werden afgehandeld.

De conferentie werd bijgewoond door ongeveer 70 professoren en ingenieurs, uit Frankrijk, Nederland, Oostenrijk-Hongarije, Rusland, Zweden en Zwitserland. De volgende zal te Weenen worden gehouden.

Reeds gedurende geruimen tijd werden onderhandelingen gevoerd over de stichting van een rust- en herstellingsoord, of sanatorium, te Valkenburg in Limburg.

Acht dagen geleden had de aanbesteding van het werk plaats, dat uitgevoerd zal worden volgens de plannen en onder directie van den heer Dr. P. J. H. Cuypers. De uitslag der aanbesteding is in dit blad opgenomen.

De stichting van een tot nog toe aldaar ontbrekend protestantsch kerkje schijnt ook een schrede te zijn gevorderd. Naar men verneemt heeft namelijk de Burgemeester, de heer Loisel, kosteloos een stuk grond, in een romantische omgeving, voor het doel afgestaan.

In de zitting van den Amsterdamschen Gemeenteraad van 24 September j. l. werd eene voordracht van B. en W. goedgekeurd, om tot weder opzeggen, en uiterlijk tot 15 September 1891, den Parkschouwburg geschikt te verklaren om voor het publiek toegankelijk te worden gesteld.

Zooals dit bericht aan de verslagen der zitting is ontleend, zal het voor velen onverstaanbaar zijn. Daarom moet er bij vermeld worden, dat de inrichting van het gebouw, met het oog op de bestaande onveiligheid, volgens goed te keuren plannen door de Gemeente-ambtenaren, gewijzigd zal moeten worden. Zijn die verbeteringen niet aangebracht vóór 15 September 1891, dan zal het gebouw ongeschikt worden verklaard als schouwburg.

Te 's Gravenhage worden pogingen aangewend om een nieuwen schouwburg te stichten.

Naar aanleiding van rapporten van den architekt directeur en den commandant van den brandweer zal het bestaande comedie-gebouw belangrijke verbeteringen moeten ondergaan, zooal niet geheele verandering, vooral met het oog op de veiligheid, hetgeen met groote kosten gepaard zal moeten gaan. Ook dan nog zal het gebouw niet vrij komen te staan, of geheel der Residentie waardig zijn.

Het voornemen bestaat nu, om op de plaats van het buitenverblijf Boschlust, aan den Bezuidenhoutschen weg, thans voor bouwterrein beschikbaar, een nieuwen schouwburg te stichten, aan alle eischen voldoende. Het voor dit doel beschikbare terrein heeft een oppervlakte van rnim 10.000 M². ; het tegenwoordige gebouw is slechts 3584 M². groot. Met het oog op de ruime omgeving van het nieuwe terrein zal men straten kunnen krijgen van minstens 30 M. breedte, en een ruim voorplein voor een monumentalen aanleg. Het gebouw zal geheel geïsoleerd kunnen staan, en het voornemen bestaat om bij den bouw hoofdzakelijk van onbrandbare materialen gebruik te maken.

De onveiligheid van het tegenwoordige gebouw, de groote jaarlijksche uitgaven daarvoor, ongeveer *f* 67.000, en de kosten voor vergrooting of verbouwing, te samen op ongeveer *f* 200 000, zijn overwegingen die het plan hebben doen opvatten. Wordt dit door partikulieren uitgevoerd, dan zal de Gemeente natuurlijk de kosten eener verbouwing niet behoeven te dragen, terwijl het vrijkomen van een aan de Gemeente behoorend terrein van 3584 M²., in het midden der stad aller gunstigst gelegen, een aanzienlijke verkoopwaarde vertegenwoordigt. De Gemeente zal dan tevens jaarlijks een aanzienlijk bedrag kunnen besparen van de tegenwoordige uitgaven voor den schouwburg, want men mag wel als regel aannemen, dat gemeente-exploitatie van een dergelijk gebouw duurder moet zijn dan exploitatie door partikulieren.

Reeds zijn de plannen voor het nieuwe gebouw ontworpen. Zij zijn te danken aan de architekten, de heeren W. B. van Liefland en J. Verheul Dzn.

Het lijdt geen twijfel, of de onderneming zal in de Hofstad met sympathie worden begroet.

De bouwvallen van den Cour des Comptes aan de Quai d'Orsay te Parijs zijn nog steeds een gedenkteeken van den Commune-opstand, dat velen gretig willen zien verdwijnen. De vlek is echter tot heden niet uitgewischt, omdat de heer Antonin Proust voortdurend pogingen heeft aangewend om de overblijfselen nog beschikbaar te stellen voor den bouw van een museum van decoratieve kunst. Bij elke verandering van ministerie trachtte het hoofd der Schoone Kunsten zijn slag te slaan. Maar thans heeft hij ten slotte moeten zwichten voor den onverbiddelijken directeur der openbare werken, den heer Alphand, die een deel der tentoonstellingsgebouwen voor het genoemde museum heeft bestemd.

Door het ministerie is thans beslist, dat de grond en de daarop staande ruïne zullen worden verkocht; daarbij zal worden zorg gedragen, dat de op deze plaats te stichten gebouwen, der omgeving waardig zullen zijn. Dit laatste is zeer zeker een wijze maatregel.

Het geld van den verkoop zal worden besteed voor verbetering van den tegenwoordigen Cour des Comptes en andere openbare gebouwen.

In de Nederlandsche Staatsbegrooting over 1891 werden o. a. de volgende uitgaven voorgesteld.

Departement van Justitie. Vergrooting der strafgevangenis te Alkmaar met 104 cellen wordt op *f* 7000 begroot.

Voor herbouwing van lokalen op de binnenplaats van het Paleis van Justitie te 'sHertogenbosch en het maken van een brandvrije bewaarplaats voor de dubbelen van de registers van den burgelijken stand en van andere archieven aldaar wordt *f* 11.000 noodig geacht.

Voor een nieuw te stichten gebouw voor het kantongerecht te Doesburg — waarvoor de gemeente kosteloos een geschikt terrein zal afstaan — is *f* 15.000 geraamd.

Sommen van *f* 25.000, *f* 8500 en *f* 2500 zijn aangevraagd voor den bouw van een Roomsch-Kath. kerk, van een hoeve en van een slachthuis te Veenhuizen. Het volgend jaar zal de bouw van eene Protestantsche kerk worden voorgesteld, daar, na de invoering van het verplicht kerkgaan, de bestaande kerkgebouwen voor de bevolking veel te klein bleken te wezen.

Binnenlandsche Zaken. Met Provinciale Staten van Friesland is eene overeenkomst getroffen, waarbij op onderscheiden punten de bestaande onzekerheid omtrent rechtstoestanden ten aanzien van gebouwen wordt opgeheven. De Provincie staat aan het Rijk af het gerechtsgebouw en drie perceelen; geënclaveerd in of grenzende aan het gouvernementsgebouw, en doet afstand van alle rechten, welke zij op laatstgemeld gebouw zou kunnen doen gelden. Het Rijk keert *f* 12,365.30 als waarde dier gebouwen aan de Provincie uit en bouwt bij het gouvernementsgebouw een zaal voor de vergaderingen der Staten, de noodige sectiekamers en neemt de provinciale bibliotheek op in het tot archiefgebouw in te richten kanselarijgebouw. Een eerste termijn van *f* 25,000 van de kosten ad *f* 95,000 is op de begrooting uitgetrokken.

Behalve *f* 30,000, als tweede termijn van bouw van een geologisch-mineralogisch laboratorium, en *f* 1000 voor kleine verbeteringen in het natuurkundig loboratorium, is *f* 20,000 uitgetrokken als eerste termijn voor de uitvoering van onderscheidene dringend noodig geworden aanbouwen aan het academisch ziekenhuis. Het voornemen bestaat om voor de verloskundige en voor de chirurgische afdeeling operatiezalen aan te bouwen, voor de geneeskundige afdeeling de collegekamers te vergrooten en voor de oog- en oorheelkundige afdeeling een overdekt balkon aan te brengen. Ook is gerekend op een hydraulische lift. Alles te zamen zou *f* 152,400 kosten.

Bij den Gemeenteraad van Amsterdam is een voordracht ingekomen van B. en W., waarbij aan den architekt der Rijks-Museumgebouwen vergunning wordt verleend tot het stichten van twee gebouwen op het terrein van het museum, onderscheidenlijk bestemd voor het opstellen van Oud-Nederlandsche bouwfragmenten en voor een oefenschool voor de Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers.

Intusschen staan deze zaken al op het terrein.

MEDEDEELINGEN UIT DE RECHTSZAAL.

Het *Paleis van Justitie* van 19 Augustus l.l. bevat een beslissing van de Rechtbank te Groningen, over de vraag of een eigenaar gerechtigd is een balkon aan den openbaren weg uit te bouwen op een afstand van minder dan 20 palmen van de stoep des buurmans.

Het gerecht kwam tot een ontkennende beantwoording, omdat een balkon is een vooruitspringend werk (une autre semblable saillie) als bedoeld door art. 695 B. W.; terwijl in dat art. geen uitzondering wordt gemaakt voor eens anders erf, voor zoover dit aan den openbaren weg ligt.

De eigenaar van de stoep vorderde wegruiming van het geheele balkon. Deze eisch is ingewilligd en ook die tot vergoeding der geleden schade.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Eenige personen, die met goed gevolg het examen hebben afgelegd voor opzichter bij den Rijks Waterstaat in Nederland, kunnen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië worden gesteld, om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië.

De aandacht van belanghebbenden wordt daarom gevestigd op eene in de *St.-Ct.* N°. 217 voorkomende aankondiging van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waaruit blijkt, dat genoemd examen in de maand Maart 1891 zal gehouden worden.

Deze aankondiging is reeds vermeld geworden in het vorige nommer van dit blad.

De heer R. A. J. Snethlage, civiel ingenieur, is door de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek benoemd tot haren technischen adviseur in Europa.

De heer J. E. Vixseboxse, architekt te Pretoria, is benoemd geworden tot architekt bij het Departement van Openbare werken in Oranje Vrijstaat, ter standplaats Bloemfontein.

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM, 13 Sept. — De architekt J. W. Bakkers: den bouw van twee villa's in het Bloemendaalschepark:

J. J. Guldemond, te Haarlem. . *f* 20,998.50

UTRECHT, 16 Sept. — De Maatschappij tot Expl. van Staatssp., bestek n°. 513: het maken van een haltegebouw met daarmede in verband staande werken ten behoeve van de halte Visvliet. Begr. *f* 11,800.

Hoogste inschrijver:

B. de Jong, te Groningen . . . . . *f* 17,948

Laagste inschrijver:

T. H. Joseph, Utrecht. . . . . » 12,738

NIJMEGEN, 17 Sept. — Het bouwen van twee perceelen aan de Hezelstraat (onderhands), onder beheer van den architekt D. Semmelink.

Hoogste inschrijver:

J. S. Grandjean en W. H. Thunissen te Nijmegen . . . . *f* 13,899

Laagste inschrijver:

J. Teunissen, te Nijmegen . . . . . » 12,794

Gegund.

BUSSUM, 18 Sept. — Het bouwen van eene villa op een terrein aan de Nassaulaan te Bussum, onder beheer van den architekt J. F. Everts.

Hoogste inschrijver:

W. Schipper, te Bussum . . . . . . *f* 20,000

Laagste inschrijver:

G. Teunissen, te Bussum. . . . . . » 17,000

Gegund.

VALKENBURG (Limburg.) Zaterdag j.l. is publiek aanbesteed: het bouwen van het Sanatorium »Huis ter Geul". Ingeschreven werd door de volgende heeren:

	in perc.	in massa
H. Habets, te Valkenburg	*f* 65,800	*f* 104,900
Schenk, te Maastrtcht	» 62,800	» 101,800
Bordon, te »	» 65,820	» 105,300
Reggers, te »	» 77,000	» 114,800
Prevoo, te St. Pieter	» 64,000	» 88,800
Slenter, te Haarlem.	» 67,200	» 93,600
Janssen, te Maasbracht.	» 62,930	» 103,250
Perquit, te Bergen-op-Z.	» 56,200	» 90,800
Verstraeten, te Utrecht.	» 54,000	» 86,954
Vlasman, te Nieuwer-Amstel	*f* 68,500	*f* 99,632
Groendaal, te Venlo	» 45,317	» 91,715

ROTTERDAM, 27 Sept. — De architekt Ed. G. A. Fol bij uitnoodiging, het afbreken en weder opbouwen van het pand aan de Hoogstraat n°. 359, van de firma Sanders & C°. en het daarmede vereenigen van het lakenmagazijn n°. 361 van den heer E. J. W. Geelen daaraan grenzende, met verbouwing en verdere werken in pand n°. 361 voor de firma L. A. & F. L. Kattenburg & C°., confectiemagazijnhouders te Amsterdam en Haarlem.

Inschrijvers waren de heeren:

J. J. van Hattem & Zoon . . . . . *f* 20,677
H. A. Lieuwens. . . . . » 18.572
J. Mirande. . . . . » 18,115
H. J. Dupont . . . . » 16,720
A. G. Sondermeijer . . . . » 15,490
B. J. van Gurp & Zoon. . . . . . . » 14,470

Allen te Rotterdam.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6931 **FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 6932

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

6933 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6934

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6935

WEGNER & MOTTU

Rokin 138.

WAND TEGELS

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF-ROTTERDAM.

VLOER TEGELS 6936

PUI-SPIEGELGLAS

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.

ROTTERDAM. 6937

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF

ROTTERDAM.

Eng. Porceleine Badkuipen

(INWENDIG WIT VERGLAASD)

sterk, zindelijk, blijven lang warm of koud, bizonder geschikt voor MEDICINALE BADEN. 6938

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

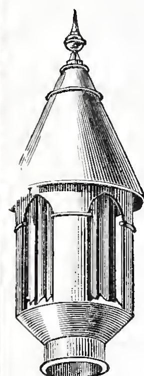

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 6939

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6940

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: **MARNIXSTRAAT 402.**

Magazijn: **SINGEL 536.**

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

—— ***Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.*** ——

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6941

6942 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

6943

J. M. HENNES 6921

Schilder in Emailwerk.

KEULEN a/R.

Heeren Bouwkundigen.

PIERRE-ORNÊE

(Siersteen).

Nieuwste Versieringsmateriaal

VOOR BOUWWERKEN,

met **EERE-DIPLOMA bekroond,**

wordt steeds met veel succes geleverd.

Zie monsters, fotografische afbeeldingen attesten van H.H. Architecten, op de *Permanente Tentoonstelling* Marnixstraat 402 te Amsterdam. Worden ook op aanvrage toegezonden, door **J. H. DE VRIES,** *decorateur van Z. M. DEN KONING.* Akerkstraat H 34, Groningen. 6922

J. M. HENNES

Schilder in Emailwerk

KEULEN a/R.

FABRIKANT VAN ALLE SOORTEN

EMAILLE-WERK

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed. 6923

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN,

BRONS- en NICKELWAREN voor

6924 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6925

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, ***Amsterdam,*** 6926

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

Uitgave van D. MIJS te Tiel

HET LIJNTEEKENEN ALS VOORBEREIDING VOOR HET VAKTEEKENEN.

HANDLEIDING ten gebruike aan AMBACHTS DAG- en AVONDSCHOLEN, TEEKENINRICHTINGEN, H. B. SCHOLEN en voor ZELFOEFENING,

door **G. A. SCHOLTEN,**

Architect en Leeraar Midd. Onderwijs te Tiel.

Compleet in 3 stukken.

1e STUK. **Vooroefeningen, Meetkundige werkstukken, Boogvormen, Lijstprofielen.** Met 85 figuren tusschen den tekst en 26 platen. Prijs ***f* 0,90.**

2e STUK. **Beginselen van het Projectieteekenen voor gewoon Ambachtsonderwijs.** Met 63 figuren tusschen den tekst. Prijs ***f* 0,60.**

3e STUK (dat nog ter perse is). **Het Projectieteekenen voor voortgezet Ambachtsonderwijs en voor Middelbaar Onderwijs.** Met 92 figuren tusschen den tekst. Prijs ± ***f* 1,—** 6927

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6928

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6929

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6930

onder lagen druk.

Systeem **BECHEM & POST** te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

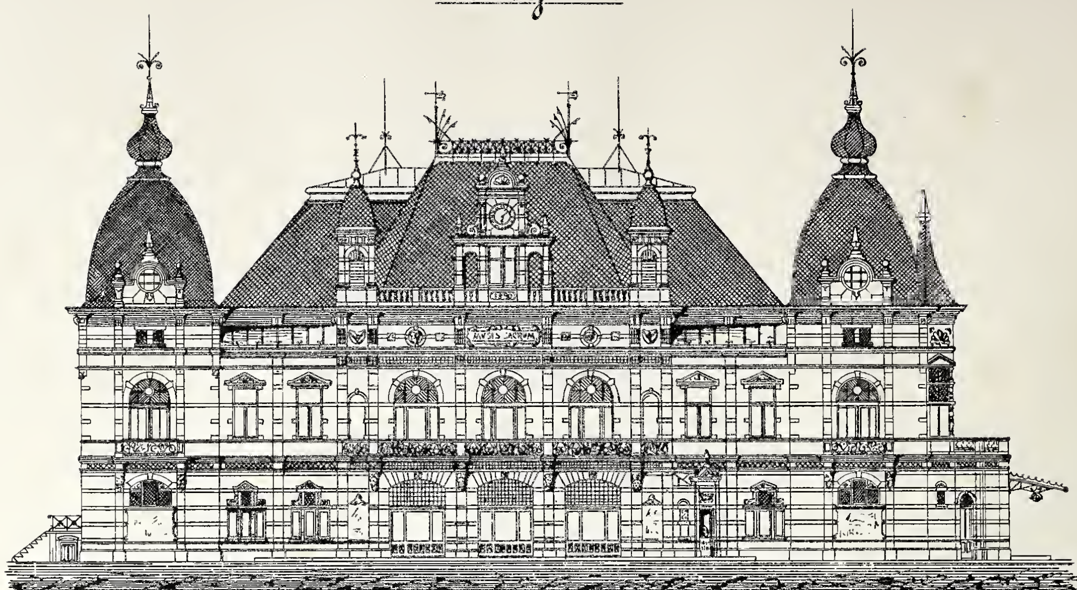
Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

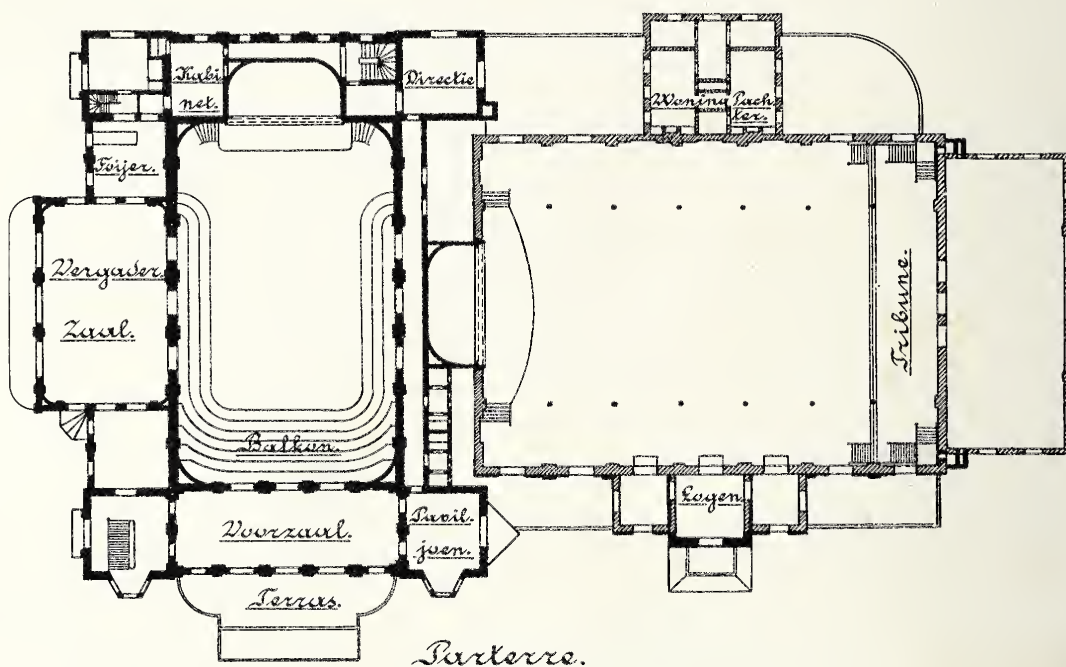
Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Musis Sacrum Arnhem.

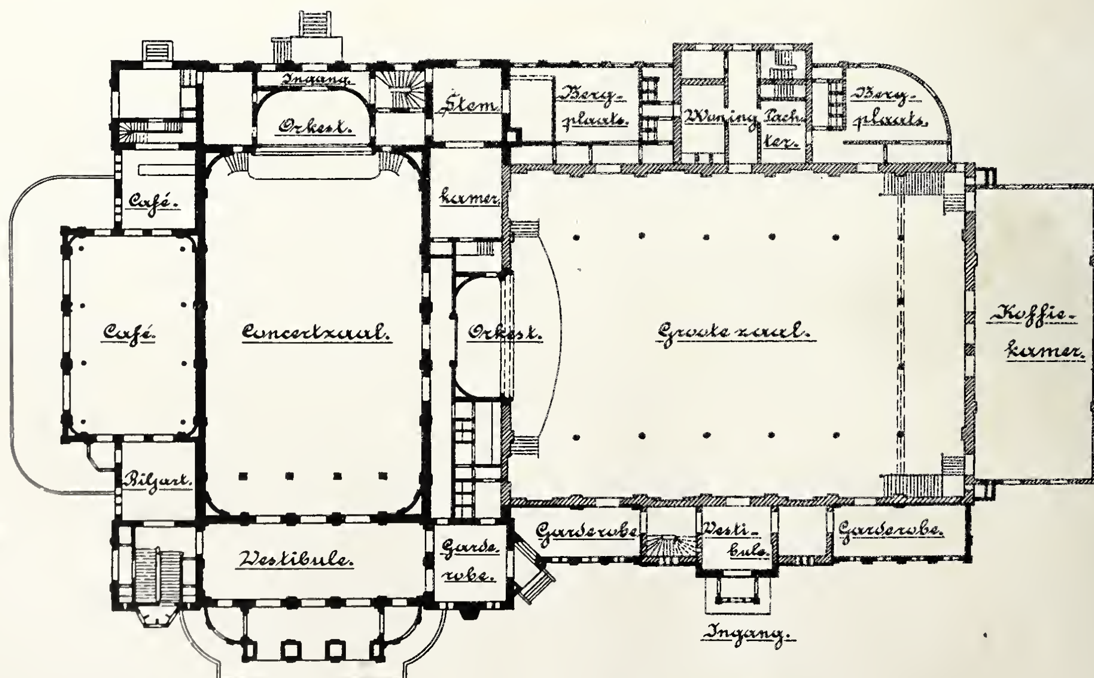
Voorgevel.

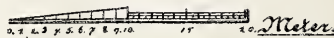

Etage.

Parterre.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

4 OCTOBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

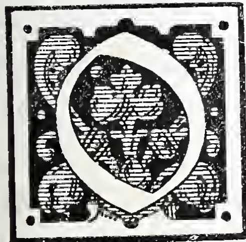
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MUSIS SACRUM.

Op den 12den October 1888 werd door Arnhems Gemeentebestuur het verbouwen van Musis Sacrum aanbesteed, en dezer dagen werd het geheele werk opgeleverd, nadat reeds een deel van het oude Musis, hetwelk slechts eenige veranderingen had ondergaan, in exploitatie was gebracht.

Vele pennen en monden zijn voor en gedurende den bouw over dit werk in beweging geweest, en niettegenstaande een deel der raadsleden voor het uitschrijven van een prijsvraag hun stem hadden doen hooren, werd toch door den Gemeenteraad besloten de uitvoering aan het bureau van publieke werken op te dragen.

Het geheel maakt van het Velperplein gezien — wij moeten het helaas bekennen — geen gunstigen indruk, wat in hoofdzaak aan de minder gelukkige detailleering te wijten is. De voorgevel mag van alles nog het best geslaagd heeten, doch geeft het geheele karakter van den bouw iets onbevredigends door het gedrukte van het parterre' dat met het plint slechts eene hoogte van 5 M. heeft, terwijl de verdieping en de attiek eene hoogte van 8 M. bereiken. Daarbij zijn de afstanden der assen van de pilasters, dat is 4.50 M., en de kozijnen van parterre en 1e etage zeer breed tegenover hunne hoogte, terwijl dit gedrukte nog vermeerderd wordt, door het niet doorgaan der stijlen van deze drielichten boven het kalf der kozijnen.

De gevel is uitgevoerd in baksteen met banden, lijsten en sluitsteenen van witten Oberkirchener. Het middenfront heeft eene breedte van 18 M. met zijgedeelten van 6.50 M. en hoekvleugels van 7.50 M., die door den onevenredig hoogen koepeltoren (waardoor de ontwerper heeft getracht een rijziger geheel te krijgen), ongeveer 11 M., nog meer gedrukt worden. Indien de kaplijnen anders waren gekozen, en men wat omzichtiger had omgesprongen met torens, zeer zeker had het geheel hierdoor gewonnen. Een toren of koepeltoren drukt aan een gebouw iets precieus uit, en vestigt het oog van den beschouwer op de meestal rijker behandelde deelen, maar wanneer men aan een gebouw verschillende soorten van torenbekappingen en torentjes maakt, groot en klein, dun en dik, dan verkrijgt men iets onrustigs, iets rammelends, dat het oog onaangenaam aandoet. Wij willen gelooven, dat bij maanlicht deze verscheidenheid van torens een zeer eigenaardig silhouet zal opleveren, maar daaraan mag toch de ontwerper zeer zeker niet gedacht hebben. Het geheel mist karakter en geeft een goed bewijs, dat een samenvoeging van hier en daar goed en minder goed gekozen details nog geen kunstwerk maakt, wanneer niet de scheppende hand van den kunstenaar het geheel adelt.

Bij den voorgevel blijvende, werkt een reusachtig balkon (2.50 × 18 M.) van hardsteen op ijzeren balken, welke weder rusten op zware steenen consolen, mede, om het zware melancholieke te vermeerderen. De verhoudingen der onderdeelen zijn veel te zwaar. De kroonlijst, voor een deel uitgemetseld in profielsteen, wat aan een gebouw in deze richting niet te verkiezen is, werkt veel te zwaar; en daar boven geen zweem meer van architectuur. Hier viert de nuchterheid haar hoogsten triomf. De groote dakvlakken zijn, uitgenomen het langgerekte dakvenster op het middendeel, zonder eenige versiering. De beide hoektorentjes op het middengedeelte, dienende voor ventilatiekanalen, passen niet bij de architectuur van het

geheel en doen met hunne verkropte pilastertjes en gemetselde profiellijst zonder volledige kroonlijst, aan iets romaansch denken. De eigenaardige dakvensters op de koepeldaken der vleugels zijn niet gelukkig van verhouding, en passen niet bij een dergelijk koepeldak. Hier zouden een paar slanke dakvensters dienstig zijn geweest om de vleugels te verheffen.

Het geheel is sterk overhellend naar de Duitsche Renaissance, doch niet geïnspireerd naar de goede voorbeelden in de laatste 15 jaren in Duitschland bij concertgebouwen gevolgd. Wanneer de ontwerper zich den „Palmengarten" in Frankfort eens tot voorbeeld had gesteld — altijd aangenomen, dat men het noodig vond dat er in het buitenland wat bezichtigd werd, — dan ware Musis zeer zeker een geheel geworden meer passend aan zijne bestemming. Wij herhalen echter, dat de voorgevel het verre wint op de zijgevels, waarvan de linker zijgevel meer doet denken aan een pakhuis dan aan een concertgebouw, daar in de geheele oppervlakte van 34 M. lang en 17 M. hoog, slechts 3 kozijnen zijn met behoorlijke afmeting en de overigen allen een pakhuisvorm hebben. Gelukkig wordt aan deze zijde het gezicht daarop gemaskeerd door het hoog opgaande geboomte.

Aan den rechter zijgevel bevalt ons de hoofdingang van de groote zaal (die alleen ombouwd is) het beste. Deze hoofdingang met zijn slanken koepel, gedekt door een goed geprofileerd torentje, doet bij den eersten aanblik aan onze oude stadspoorten denken. Jammer, dat het onooglijk lage dak van de groote zaal hier veel bederft. Er waren voor Musis 2 projecten, een voor geheele amotie, en een waarbij de oude concertzaal met koffiekamer, indertijd in 6 weken voor een zangersfeest gebouwd, zou blijven bestaan; dit laatste plan is aangenomen, zoodat hieraan de ontwerper geen schuld heeft.

Aan het einde van den rechter zijgevel staat de oude koffiekamer, die in haar geheel is gebleven, en zelfs niet, zooals de groote zaal, ommetseld is, en met hare bepleisterde muren zonderling afsteekt bij de overige gedeelten.

Het gedeelte zijgevel van het nieuwe stuk: café en kleine zaal, bevat de hoofdentrée van de kleine zaal, ter wêerszijden door twee vleugels geflankeerd, elk voorzien van een erker in de vormen der oude zware Duitsche Renaissance, geheel in steen uitgevoerd. Ook hiermede heeft de ontwerper blijkbaar moeielijkheden gehad, daar de kozijnen met hare twee bovenlichten, boven elkaar (zeker om de kolossale massa steen te ontwijken, die anders tusschen het kozijn en de bekapping zou komen en zelfs nu reeds te zwaar toont voor de zwakke balusterachtige hoekstijlen), gescheiden door steenen kalven, geen gelukkig effekt maakt. De ongemotiveerde frontispicen, zonder ornament, en de friesdecoratie geven iets stijfs; het ware beter geweest ze te vermijden. Waarom niet in plaats van deze half-relief rozetten een flinke cartouche aangebracht, om tusschen al deze lijnen iets te geven dat verlevendigt. Trouwens met ornament is men zeer schaars geweest. Uitgenomen de goed gehakte koppen aan den voorgevel op de consolen van het balkon en in de medaillons van den attiek, en de cartouche van den attiek, benevens de door niets gemotiveerde koppen in de baksteenvelden van den attiek, vindt men geen enkel ornament aan voor- en zijgevels. Hier en daar had een loopend patroon van ingediept ornament en een renaissance-motief op de sluitsteenen veel verbeterd. Ook mist dit deel van den zijgevel verband, door het onderbreken der banden tusschen het metselwerk; en een bepaalde technische fout, die gemakkelijk vermeden had kunnen worden, is zeker, om een band tegen een boog te laten loopen, zoodanig, dat de onderlijn van den band raakt aan het bovengedeelte van den daarmede noodzakelijk overeenstemmenden kantsteen van den boog, wat het geval is bij den ingangsportiek der kleine zaal. Men zou twijfelen of hier wel met zorg was gedetailleerd. Aan dezen zijgevel komt het eigenaardige der bekappingen nog meer uit.

De ingangsportiek der kleine zaal is met een balkon voorzien; de daarachter liggende vestibule is met een zinken plat afgedekt, zoodat de bekapping van de kleine zaal ± 8 M. terug staat bij de torens van de vleugels, en deze koepeldaken geheel vrij staan; boven de kroonlijst doet zich het geheel alzoo voor als drie tegen elkaâr geschoven gedeelten.

De uitgebouwde garderobes ter wêerszijden van den hoofdingang van de oude zaal, slechts 3.50 M. hoog, doen denken aan een opeenvolgende rij privaten.

De oude concertzaal, die in haar geheel is gebleven, werd slechts gedeeltelijk inwendig veranderd; en hoewel wij gaarne erkennen, dat het eene moeielijke taak was om hiervan iets goeds te leveren, daar de zaal bestaat uit 2 rijen houten kolommen met een open kapwerk, is hetgeen men hier gedaan heeft, niet dienstig geweest aan de verfraaiing. Vooral de muzieknis is zeer gedrukt, wat nog vermeerderd wordt door de gekoppelde deurkozijnen met rechte kroonlijst gedekt, in den achterwand. Ware hier de archivolte boven den doorgaanden profielband begonnen, ongetwijfeld ware het gewenschte effekt verkregen.

De gaanderij aan de zijde van de koffiekamer had best gemist kunnen worden, waardoor het rijzige van de zaal behouden was gebleven.

Het nieuwe gedeelte bevat als hoofdzaak eene kleine concertzaal van flinke afmeting, echter ook van veel te zware profileering. Alles is even massaal, en niettegenstaande de hoogte drukt het geheel door de zware profileering van het plafond, en aan de archivolte van de concertnis. Wanneer men hier eens vergelijkt het zaaltje van het nieuw gebouwde „Kunstmin" te Dordrecht, valt de vergelijking ten gunste van dit laatste uit. In Dordrecht alles van een bevallige architectuur en toch niet overladen; en hier somber, van nuchtere opvatting en slecht geprofileerd.

De hangende gaanderij ter wêerszijden moge sterk genoeg zijn geconstrueerd, voor het oog van den beschouwer geeft een dusdanige gaanderij van ± 3 M. voorsprong, zonder een enkel steunpunt, een onzeker en onæsthetisch voorkomen; onwillekeurig vraagt men zich af, hoe dit bestaan kan. In het café, aan den voorgevel ingaande, ziet men de werkelijk naïve oplossing hierop, daar de ijzeren draagbalken dezer gaanderij door den scheidingsmuur van concertzaal en koffiekamer heengaan en daar twee aan twee aan ijzeren kolommen zijn gekoppeld, die voor dat doel daar zijn geplaatst, en voor de symmetrie aan den voorgevelwand nog eens herhaald zijn; want onzes inziens was die dubbele rij ijzeren kolommen voor eene ruimte van 10 M. breedte niet strikt noodig en zelfs hinderlijk voor de beschikbare ruimte.

Bedoelde ijzeren balken zitten ± 1 M. onder het plafond, en om het gezicht van de kopzijde der balken te

maskeeren, zijn hiertegen gesmeede ijzeren cartouchen aangebracht. Voorwaar, waar men spreekt van fouten in de techniek, is dit een zeer groote, en mogen naar onze meening, dergelijke loopjes niet aangewend worden.

De geheele binnenarchitektuur van de zaal geeft den indruk van slecht bestudeerd te zijn, en gedetailleerd door iemand, die geen oog heeft voor ornament alleen, maar zelfs niet voor goede verhoudingen. Bekroningen van deuren, de architraven der deuren, de kapiteelen der pilasters met hun veel te ver overstekenden abacus, alles is van slechte conceptie en veel te zwaar; alles drukt. Het ornament is bijeengeraapt uit diverse perioden en daarbij te onpas aangebracht. Hier heeft men wel willen ornamenteeren, doch zonder voldoenden ernst. Aan het geheel ontbreken bekoring en poëzie; uit het werk spreekt niet de onvermijdelijk noodige bezieling van den bouwmeester. De beschouwing laat ons koud en stemt zelfs onaangenaam. Ook van het café valt niet veel te waardeeren. Ook hier is alles te zwaar, te beginnen met het houten plafond, dat de ruimte, 10 × 16 M. en slechts 5 M. hoog, veel te veel drukt. Een doorgaande band ter halver muurhoogte over het geheele café rondgaande, brengt het zijne tot die gedruktheid bij. Heeft de ontwerper zich hier niet te veel door de lijnen op het papier laten begoochelen? Ook de zaal boven het Café gaat aan dit euvel mank. Op de voorzaal, toegang gevende tot het balkon van de concertzaal, pilasters tusschen bogen, die geene andere functie vervullen dan het dragen van een palmet, en hierboven een doorgaand tongewelf (op diezelfde lange voorzaal), op eene breedte van 6 M. slechts 6 M. hoog, in den top van het gewelf gemeten. Ware hier een vlak plafond met kroonlijst, gedragen door de pilasters, niet beter op zijne plaats geweest?

Wat de ondergeschikte localiteiten aangaat, komt het ons voor, dat de ligging niet dienstig is aan eene gemakkelijke exploitatie. De keukens — er liggen twee boven elkâar, waarvan nota bene een met een hardsteenen balkon aan den voorgevel, — zullen de etenslucht in het café verspreiden, daar de achtermuur van het buffet een veel te groote toegangsopening heeft. Een biljartzaal of kamer zonder voldoende licht, tevens dienende tot ingang voor het café, privaten aan den voorgevel in een der vleugels, die met den zijgevel-erker dient voor de steenen trap naar de verdieping, — wij meenen, dat een en ander bij een vrijstaand gebouw beter op te lossen ware geweest. want het uitzicht van de zijde van het Velperplein en den Singel is te schoon, om ter wille van een trap of privaat een geheelen vleugel van den voorgevel op te offeren; en ter wille van een aardig detail voor een drielichtkozijn, een biljart kamer half te verlichten, is het inwendige opofferen aan het uiterlijk.

Zoo ooit, dan ziet men hier de gevolgen van het uitvoeren van groote bouwwerken door Gemeenten, zonder de overtuiging, dat ook de vereischte werkkrachten aanwezig zijn. Wanneer men ons goed heeft ingelicht, is het plan ontworpen door een bij de Gemeente aangesteld opzichter-teekenaar, wien men dus niet te hard kan vallen, dat hij op deze wijze zich heeft gekweten van een taak die voor zijne krachten te hoog bleek en onzes inziens niet tot zijn werkkring behoorde, daar het hoofd van het bureau van publieke werken even goed als elk particulier architekt, wien het ernst is met de kunst, toch zeer zeker zelf een dusdanig grootsch ontwerp moest maken, minstens de eerste schetsen. Het is toch niet te verdedigen, om bij de opdracht van een dusdanig project een teekenaar te benoemen en deze zelfstandig daarmede te belasten; waarlijk, indien dit kon, zou de architectuur een kunst moeten zijn, waarvoor minder voorbereiding en studie noodig was.

Moge echter het verkregen resultaat ten voorbeeld strekken voor volgende grootsche werken. Op dezelfde wijze werden reeds Raadhuisplannen vervaardigd, waarvan een ander aangesteld teekenaar de ontwerper was.

Het is te hopen, dat het Gemeentebestuur van Arnhem, met de uitvoering van dit werk zich, door het uitschrijven van een flinke prijsvraag, verzekeren zal van de mededinging van beproefde kunstenaars. Hoeveel er over kunst wordt geschreven en gesproken, de heerschende onbekendheid zal nog lang voortduren en wordt er over het algemeen nog te veel omgesprongen met het stopwoord: „De gustibus non est disputandum". Zeer zeker valt over smaak te twisten, maar om dit met vrucht te kunnen doen, dient men een ontwikkelden smaak te bezitten. Smaak heeft een ieder, maar een ontwikkelde smaak bereiken slechts zij, die een open oog hebben voor het schoone in de natuur, en dáár zich oefenen in het „leeren zien". Want de natuur alleen is de leerschool voor allen, die zich geprikkeld voelen om in de geheimenissen van het schoone te worden ingewijd.

Een ijveraar voor het schoone.

ONDERZOEK VAN BOUW- EN CONSTRUCTIE-MATERIALEN.

De conferentie te Berlijn, ter bepaling van overeenstemmende methoden van onderzoek van bouw- en constructie-materialen werd aldaar van 17—20 September ll. gehouden.

Op de vorige conferentie, in Sept. 1886 te Dresden gehouden, werd bepaald de volgende vergadering in 1888 te Berlijn te houden. Men oordeelde het echter beter, om de in 1886 vastgestelde methoden een eenigszins langeren tijd aan de praktijk te toetsen, en deze conferentie werd dientengevolge twee jaar uitgesteld.

Onder de voor het bouwvak meest interessante vragen, welke door de sub-commissies in 1886 benoemd te beantwoorden waren, en waarvan wij hier een kort verslag willen geven, behooren de volgende.

Vraag 9. Welke is de beste wijze van beproeving der poreusheid van dakpannen en van hun bestand zijn tegen water (doorlatingsvermogen)?

Door de betreffende commissie werd voorgesteld de poreusheid te bepalen door omhulling met parrafine, op de zelfde wijze als reeds voor baksteen enz. gedaan wordt; 2°. het bestand zijn tegen kokend water; 3°. het meten der wateropname na 6, 12 en 24 uur. Voor het bepalen van doorlatingsvermogen werd aangenomen hiervoor stukken van dakpannen te nemen, zoo groot, dat zij 20 tot 25 cM^3. water kunnen opnemen. Deze proef geschiedt door een met water gevulde buis op de dakpan waterdicht te bevestigen en dan den tijd te meten, waarop het stuk dakpan aan de onderzijde vochtig wordt, en waarop zich waterdruppels aan de onderzijde vertoonen.

Vraag 12. Welke zijn de meest beknopte methoden om de bestendigheid van volume van portland-cement

in de lucht te bepalen; hetzelfde voor andere hydraulische bindmiddelen, ook wat betreft de waarde der kookproef en der warme baden?

Hierover waren velen nog in het onzekere, doch de Verein Deutscher Cement Fabrikanten heeft zich zeer ten gunste verklaard der zoogenaamde Tetmajer'sche proeven, welke ook in ons laboratorium hier ter stede worden uitgevoerd.

Deze methode bestaat in het regelmatig onderzoeken van koeken verharde portland-cement, c^a. 10—12 cM. diameter en 1.5 cM. dik, en wel in hoeverre zij bestand zijn tegen lucht, water, gloeien, droogen en koken.

Het droogen geschiedt in stoom, in daarvoor speciaal ingerichte apparaten.

Alle verschijnselen, die zich daarbij kunnen voordoen, hier op te noemen, zoude te veel worden voor een kort verslag. Het scheuren der kook- en gloeiproeven duidt op mindere qualiteit, eveneens het ontstaan van witte meelachtige uitwassen op-, en het scheuren der lucht- en waterproeven.

Punt 14. Bepaling, niet alleen naar korrelgrootte, doch ook van het gewicht en andere belangrijke eigenschappen van een uniform zand bij de bereiding der proefblokjes (normaalzand).

Dit onderwerp gaf aanleiding tot eene zeer langdurige discussie. Ten slotte werd vastgesteld, dat als normaalzand wordt aangenomen het bij Freienwalde gevonden zand, gezift, hetgeen door eene zift van 60 mazen per cM^2. gaat en op die van 120 mazen per cM^2. blijft liggen, terwijl ook hetzelfde zand gezift op ziften van 64 mazen en 144 mazen per cM^2. als zoodanig kan worden beschouwd. Verder werd aan ieder land, waar zich een proefstation bevindt, aanbevolen een zand in het land zelve te zoeken, dat aan deze voorwaarden voldoet, en in gewicht en korrel zoo dicht mogelijk het Freienwalder zand nadert. Als gewicht werd aangenomen, dat 1 M. normaalzand niet minder dan 1400 en niet meer dan 1600 KG. mag wegen.

De zeer belangrijke vraag N°. 17, namelijk: Welke zijn de beste methoden ter bepaling der adhaesie van hydraulische bindmiddelen, en welke waarde hebben deze voor de praktijk? — kon helaas, wegens gebrek aan tijd, niet meer in behandeling komen.

Ter afwisseling van het vrij eentoonige behandelen der verschillende vragen hield de heer Paul Debray, ingenieur des Ponts et Chaussées, en leeraar aan de Ecole des Ponts et Chaussées te Parijs, eene zeer interessante voordracht over den invloed van zeewater op cementen en hydraulische bindmiddelen. In het laboratorium der bovengenoemde inrichting zijn op dit gebied eene reeks van proeven genomen op portland-cement en slakken-cement. Daar te Parijs moeilijk zeewater te verkrijgen is, zijn deze proeven gedeeltelijk te Boulogne s/mer, gedeeltelijk te Parijs verricht. Op de laatste plaatst gebruikte men nagemaakt zeewater, zijnde eene oplossing van 6% magnesiumsulfaat. Men vervaardigde kubussen van verschillende samenstelling, waarin glazen buizen bevestigd werden. Hierin werd zeewater, respect. eene oplossing van magnesiumsulfaat gegoten, terwijl de kubussen zelve in een bak, gevuld met hetzelfde water, werden geplaatst. Hierbij hebben zich zeer vreemde verschijnselen voorgedaan. Sommige cementen zijn zeer spoedig geheel uit elkaar gevallen, enkele bleken tegen het zeewater bestand te zijn. De kubussen bestonden uit mengsels van 200, 250, 300, 400 en 650 KG. portland-cement op 1300 KG. normaalzand, het zelfde voor hydraulische kalk; bij slakken-cement werd slechts een mengsel, namelijk 200 KG. slakken-cement op 1300 KG. normaalzand, gebruikt.

Hiermede vermeenen wij het voornaamste op het bouwvak betrekking hebbende gedeelte der conferentie te hebben medegedeeld. Zij was druk bezocht; circa 70 ingenieurs en professoren van verschillende nationaliteit namen er aan deel.

De volgende conferentie zal in 1892 te Weenen worden gehouden. Koning & Bienfait.

DE PRIX DE ROME.

Eene zaak, sinds 1870 onopgemerkt, waarop de aandacht der Regeering werd gevestigd door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hoewel tot nog toe zonder succes, heeft thans ook de aandacht van anderen getrokken. Het is de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 30 September j. l., die in het eerste blad B een uitvoerig schrijven bevat, onder Nijverheid en Technische Kunsten, waarin de geschiedenis verhaald wordt van de daden der Maatschappij sinds haar eerste adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarin verzocht wordt de beoefenaars der bouwkunst eindelijk eens te doen genieten van de gunstige bepalingen der Wet van 26 Mei 1870 tot regeling van het onderwijs van rijkswege in de beeldende kunsten.

De schrijver geeft een overzicht van de verschillende verzoeken, door het Bestuur der Maatschappij tot de Regeering gericht, en de antwoorden daarop ontvangen, zooals die in extenso zijn openbaar gemaakt in het Bouwkundig Weekblad van 9 Augustus 1890.

De beschouwingen van den schrijver naar aanleiding van die briefwisseling laten wij hieronder volgen.

Hij zegt: Dat dit een weinig bemoedigend antwoord is, weinig verwachting wekkende voor eene spoedige billijke regeling, zal ieder erkennen. Welke de bezwaren zijn, waarop de beide ministers doelen, is nog altoos een staatsgeheim, of het zal het geheim zijn van den referendaris der afd. voor schoone kunsten, die waarschijnlijk uitgaat van de idée, dat Nederland met zijn officieelen bouwstijl volop tevreden behoort te zijn. Immers indien, dank zij eene volledige toepassing der wet van 27 Mei 1870, aan een veelbelovend architekt het voorrecht ten deel mocht vallen, op rijkskosten zich in de kunst verder te bekwamen, kon het wel eens gebeuren, dat uit zoo'n talent in den dop zich een artist ontpopte, die zich niet tot de volgelingen van den geijkten rijksbouwstijl bekende. En daar de mogelijkheid volstrekt niet is uitgesloten, dat men den tot onafhankelijk kunstenaar gerijpten jongeling eens het ontwerp van een rijksgebouw opdroeg, zou de eenheid, de eenvormigheid en eentonigheid van richting, gelijk zij zich thans uitspreekt in scholen, telegraafkantoren, gemakkamers, stations en musea, verbroken kunnen worden! Het zou immers niet vreemd zijn, dat de Staat die de kosten draagt van de opvoeding eens zoodanigen kunstenaars, ook van zijne diensten zou willen gebruik maken?

Nu kan men over het nut der instelling van rijksbeurzen voor aankomende kunstenaars lang redeneeren — maar er is niet ééne reden te bedenken, waarom architekten zouden moeten worden uitgesloten, zoolang men de instelling ten behoeve van schilders noodzakelijk acht. 1) Ik, voor mij, ben overtuigd, dat waar van kunstontwikkeling sprake is, het in het reizen alleen niet zit, doch dat het bestudeeren van de architectuur in den vreemde aan de ontwikkeling van jonge bouwmeesters van aanlag ten goede moet komen, staat ook vast. Aan den artist moet geene kunstuiting van vroeger en later vreemd zijn. De studie van meesterstukken der architectuur uit de verschillende perioden der beschaving en bij verschillende volken, is dan ook terecht een belangrijke factor in het onderwijs. Evenwel, als men daarbij aangewezen is louter tot prentjes en photographieën, bereikt men slechts ten halve het doel, en daarin schijnt werkelijk gevaar te bestaan. Een gebouw — opgevat als kunstwerk — is niet te

scheiden van zijne omgeving, gelijk die omgeving door de zeden van een volk, het klimaat waaronder het leeft, den toon, de kleur van het kader waarin het zich beweegt, bepaald wordt. Het bestudeeren van en het indringen in het karakter der kunst van groote voorgangers en tijdgenooten is reeds dáárom vruchtdragend, omdat het de overtuiging bevestigen moet, dat slechts door *zichzelf* te willen wezen, door een eigen stempel te drukken op het werk, in de kunst iets blijvends gewrocht kan worden. Maar hoe onderscheiden van karakter de kunst zich manifesteere in de verschillende tijdperken der geschiedenis en met betrekking tot de afwijkende geaardheid der volken, sommige algemeene eischen zullen altoos en overal, ten aanzien van werken van beteekenis, tot gelding komen: het zijn de eischen van distinctie en noblesse, die zich uitspreken in de verhoudingen. Die verhoudingen moeten architectonisch zijn, d. w. z. beantwoorden aan evenredigheden die niet onder cijfers te brengen zijn, doch alleen door het artistiek bewustzijn worden voorgeschreven. De heer Henri Evers uit Rotterdam, die onder den titel *Prix de Rome* een belangwekkend opstel schreef in het *Bouwkundig Weekblad* (13 September 1890) spreekt daarin van »het gevoelen wat *ruimte* is", dat den bouwmeester vooral eigen moet zijn. Zoo heeft een Duitsch aestheticus de bouwkuntst gekarakteriseerd als *die Poësie des Raumes*.

Wij zijn beslist van meening, dat in de door onze eigen bouwmeesters genationaliseerde renaissance, die in de 16e en 17e eeuw hare triomfen viert, eene onuitputtelijke bron van bezieling borrelt voor onze bouwmeesters ook van heden. Maar daarom mogen onze hedendaagsche gebouwen niet maar eenvoudig postiches zijn van bestaande modellen. En dit zou allicht zoo worden, als men den architekt in zijne ontwikkelingsperiode opsluit binnen de enge grenzen van zijn landje. Hij moet de wereld in, opdat zijn gezichtskring zich uitbreide, zijn *Raumgefühl* zich ontwikkele, opdat hij leere zelfstandig te worden door zijne individualiteit te beproeven en te stalen in de botsing met de wijde wereld der kunst, die achter onze polderlandsche dijken zich uitstrekt. Teruggekeerd van zijne reizen, zal hij, tot zelfkennis gekomen, met oordeel in zijne scheppingen het overgeleverde kunnen verwerken, zóódat zij het cachet erlangen van eene eigen opvatting en de uitdrukking worden van zelf gevoeld leven.

Het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de briefwisseling met het ministerie van binnenlandsche zaken in zijn weekblad publiceerende, voegt daaraan de verzekering toe, dat »het de zaak nog niet heeft opgegeven." Neen, zou ik denken: »wij moeten hier haring of kuit van hebben!"

---

1) Die architekten staan ook altoos in het hoekje waar de slagen vallen. En de omstandigheid dat het rijk hun bestaan ook in de hier behandelde quaestie eenvoudig voorbijziet, geeft voet aan het wanbegrip, dat nog al ruim verbreid is, als zou de bouwkunst eigenlijk geene kunst en een architekt toch eigenlijk maar een opperman in een heerenpak zijn. Het is waar, wat zóó dagelijks aan gebouwen verrijst, koffiehuizen in de Kalverstraat, geheele blokken huizen in de Van Baerlestraat, zijn niet geschikt achting in te boezemen voor de *kunst* des architekts. Maar omdat er honderd rijmelaars en honderd verfknoeiers zijn tegen één dichter en één schilder, volgt daaruit dat de dichtkunst en de schilderkunst geen kunsten zijn? Neen, eer het tegenovergestelde. Nu, met de bouwkunst is het precies zóó.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 25 September. De Voorzitter opende de eerste vergadering in dit jaargetijde met een toepasselijk woord, en zeide niet te twijfelen of allen zullen het hunne willen bijdragen, om de vergaderingen gedurende dezen winter zoo aangenaam en nuttig mogelijk te maken.

De heeren H. Filippo Hz. en H. Vorst, voor het eerst ter vergadering aanwezig, werden welkom geheeten.

Nadat de notulen der vorige bijeenkomst waren gelezen en goedgekeurd werd door den Secretaris verslag uitgebracht van het gehouden uitstapje naar Rotterdam. De Voorzitter gaf den leden kennis van de bemoeiingen van het Bestuur bij het geven van inlichtingen op de toegezonden vragen der Enquête-Commissie en deelde tevens mede, dat ingekomen is het vervolgrapport der Commissie benoemd ter herziening der A. V., van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, waarvan exemplaren, zoolang de voorraad strekt, te verkrijgen zijn bij den Secretaris.

Voorts herrinnerde de Voorzitter de leden aan de prijsvraag der Afdeeling. Hij kon tevens de mededeeling doen, dat de heeren van Ruyven, Jesse, Kok, Lancel, van Achterberg en de Voorzitter zich beschikbaar hebben gesteld tot het vervullen eener spreekbeurt.

De heeren Ad. J. van Achterberg en J. Roem, gaven verslag van de Mei- en Septembervergaderingen te Amsterdam.

De heer Ad. J. van Achterberg gaf kennis, dat het verslag der uitvoerende Commissie van de wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen nog niet kon worden uitgebracht.

De Voorzitter bracht met een enkel woord hulde aan de verdiensten van het overleden Bestuurslid der Maatschappij, den heer J. Kluit.

Alsnu is aan de orde de bespreking der vraag in de vorige vergadering door den heer J. J. Planjer gedaan: »Is het werken onder eigen beheer in het belang der bouwkunde, ja of neen". Genoemde heer had toen gezegd de vraag in deze vergadering in te leiden, hij was echter door drukke bezigheden verhinderd hieraan gevolg te geven; met een enkel woord wilde hij echter zijn bedoeling wel kenbaar maken. Eigen beheer is tegenwoordig aan de orde van den dag, de architekten vervangen de werkbazen, enkelen om zoo doende aan den gang te komen, anderen om zoodoende meer percenten te verdienen, weer anderen worden daartoe verplicht door hunne principalen; het gevolg hiervan is dikwijls slecht en toch duur werk, want een architekt die veel werk heeft, heeft geen tijd het werkvolk te controleeren, of neemt werkvolk aan voor hooger loon dan werkelijk verdiend kan worden. Is het nu in het belang van de bouwkunde, vroeg de heer P., dat de architekten de werkbazen vervangen, of de werkbazen onder de architekten werken. Hierna merkte de heer Roem terecht aan, dat de bouwkunde er niets mede te maken heeft, maar het zeker de bedoeling is, of eigen beheer in het belang van de werkbazen is. Aan de discussiën die hieruit volgden namen deel, de heeren van Achterberg, van Ruyven, Mulder, Cohen, Filippo en Knuttel. Daar echter de vele besprekingen te ver van de eigenlijke bedoeling der vraag afdwaalden, stelde de Voorzitter, met goedkeuring van den heer P. voor, eene commissie ter beantwoording daarvan te benoemen. De vergadering liet aan het Bestuur over, zich met die benoeming te belasten.

Daarna bracht de heer van Achterberg het volgende voorstel ter tafel; hij zeide, dat niet kan ontkent worden, dat de Leidsche Afdeeling veel doet om der kunst ter wille te zijn, maar, vroeg hij, moeten wij leden der Afdeeling alleen alle goeds genieten, ligt het niet op onzen weg daar anderen ook van te laten genieten, door bijv. het publiek voor te lichten over hetgeen in onze stad geleverd wordt op het gebied van bouwwerken, uitstallingen, enz. enz.

Het voorstel nader inleidende, stelde de heer v. A. voor, dat de Afdeeling een paar leden uit haar midden zou willen benoemen, die elke maand in de vergadering zoo'n voorafspraakje zouden houden over al hetgeen er in zoo'n tijdsverloop op het gebied van smaak geleverd was. Spreker erkende te weten, dat er ook bezwaren tegen bestaan, maar meende, dat als zoo iets kalm behandeld werd, het zeker in het algemeen belang moest zijn.

De heer Kok en de Voorzitter waren bang, dat dergelijke kritiek zeer stootend zal worden voor de betrokken personen en zeker tot veel onaangenaamheden aanleiding zal geven. De Voorzitter was er wel voor het publiek voor te lichten, maar dan moest dat in vereeniging met andere lichamen op populaire wijze in volksvoordrachten plaats hebben, wat al een enkele maal gebeurd is, en daarbij met voorbeelden aantoonen, omtrent kleurenharmonie bij meubileeren, enz. enz. De heeren Jesse en Lancel ondersteunden het voorstel van den heer van Achterberg, wanneer tenminste de kritiek op zachte en gemoedelijke wijze geschiedt.

De Voorzitter stelde daarna voor, alvorens dat glibberige pad te betreden en met zoo'n commissie voor den dag te komen, den heer van Achterberg in overweging te geven om op een volgende vergadering eens als schets een proef te geven, om daarna het voorstel nader te behandelen.

De heer van Achterberg prees het, dat hiermede de voorzichtige weg wordt opgegaan en verklaarde zich bereid in een volgende vergadering aan het verzoek te voldoen.

Nadat de heer Kok den Voorzitter namens de vergadering had dank gezegd voor het door hem op dezen avond beschikbaar stellen van het schoone plaatwerk: »die Renaissance in Holland und Belgiën" van Prof. Ewerbeck, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 1 October 1890. Bij het openen der vergadering bracht de Voorzitter in herinnering, dat deze juist samenvalt met den 7en verjaardag der Vereeniging en hield in verband daarmede een passende toespraak.

Na het lezen en goedkeuren der notulen werd de heer C. L. Stal als lid geïnstalleerd en de heer C. Swaneveld na ballotage als lid aangenomen.

Het Jury-rapport over de ingekomen antwoorden op de prijsvraag »Kleine Villa" werd door den 1en Secretaris voorgelezen.

Bij opening der beide naambrieven bleek de heer Jan Vormer te Schiedam met den 1en prijs en de heer Paul J. de Jongh te Amsterdam, met den 2en prijs te zijn bekroond.

Vervolgens werd het programma vastgesteld voor de 1e prijsvraag, onderwerp: »*een boekenkast*" en tot leden van de Jury daarvoor gekozen de heeren: E. F. Enhle, A. W. van Malsen en W. L. Brückman.

Daarna werd besproken de in de bus gevonden vraag: *Hoe is het mogelijk dat het monument ter herinnering aan Vosmaer. zoo gunstig in verschillende bladen wordt gecritiseerd?*

Deze vraag was op de vergadering van 17 September j.l. in de bus gevonden, terwijl in *Het Vaderland* van 28 en 29 September 2e blad, de eerste bepaald ongunstige critiek van den heer J. E. Banck, op het Vosmaer-monument was opgenomen. Dit stuk werd voorgelezen om aan te toonen, dat de vraagsteller niet alleen staat in zijn vermoedelijk ongunstig oordeel over het monument.

Een zeer geanimeerde discussie volgde, waarna als antwoord op de vraag. het gevoelen der vergadering werd weergegeven in een met algemeene stemmen aangenomen motie, gesteld door den heer E. F. Enhle en luidende als volgt:

»Met de beoordeelingen van het Vosmaer-monument, voorkomende in de verschillende bladen, blijkt meer bedoeld te zijn eene beschouwing van het monument in verband met de nagedachtenis van Vosmaer, die daarmede gehuldigd wordt, dan wel een strenge critiek van het monument zelf."

De overige punten van de agenda werden wegens het vergevorderd uur tot de volgende vergadering uitgesteld.

De kunstbeschouwing bestond uit de 26 ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag »*Kleine Villa*".

PRIJSVRAGEN

Prijsvraag voor een Kalender.

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst noodigt heeren leden der Maatschappij uit tot het inzenden van ontwerpen voor een Wandkalender voor het jaar 1891.

Voor deze prijsvraag zijn de volgende voorwaarden vastgesteld:

I. De inzenders zijn geheel vrij wat de compositie betreft. De wijze van uitvoering der teekening moet zoodanig zijn, dat eene photo-lithographische reproductie mogelijk is. Deze sluit het gebruik maken van twee kleuren van inkt niet uit. Wenscht de ontwerper van twee kleuren gebruik te maken, dan moeten deze in de teekening worden aangegeven.

Het ontwerp moet van dien aard zijn, dat de daarin voorkomende allegorische voorstellingen en emblemen toepasselijk zijn op de bouwkunst, of op deze en aanverwante kunsten.

De naam der Maatschappij en het jaartal 1891 moeten in het oog loopend en duidelijk zijn.

II. Ten behoeve der reproductie zijn de volgende voorwaarden verbindend:

De ontwerpen moeten geteekend zijn op een blad glad en wit papier, ter grootte van 60 bij 45 cM.

De daarop voorkomende teekening mag geen grooter oppervlak beslaan dan hetwelk besloten is in een rechthoek, waarvan de eene zijde 42, de andere 30 cM. lang is.

In het ontwerp moet ruimte worden gespaard voor de opgave der dagen; deze binnen rechte lijnen te begrenzen ruimte moet 25 cM. hoog en 17 cM. breed zijn.

III. De ontwerpen moeten worden ingezonden uiterlijk op 15 November a. s. aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Zij moeten van een spreuk of motto zijn voorzien en begeleid door een verzegeld couvert, bevattende naam en woonplaats van den ontwerper.

Buiten op het couvert moet het zelfde motto geplaatst zijn, benevens een correspondentie-adres.

IV. Voor het beste ontwerp, waardig gekeurd om te worden gereproduceerd als plaat in het eerste nummer van het *Bouwkundig Weekblad* 1891, wordt een prijs uitgeloofd van *f* 50.—

V. Als Jury van beoordeeling treden op de leden van de Redactie van het *Bouwkundig Weekblad*

VI. Alle ingekomen ontwerpen zullen na de verschijning van den Kalender, in Januari 1891, gedurende 14 dagen worden tentoongesteld.

Het bekroonde ontwerp blijft het eigendom der Maatschappij.

Na het sluiten der tentoonstelling zullen de niet bekroonde ontwerpen aan de correpondentie-adressen worden teruggezonden.

Het Bestuur der Maatschappij:
C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Het rapport der Jury, uitgebracht aan het Bestuur der Vereeniging »Architectura" te 's Gravenhage, over de antwoorden ingekomen op de prijsvraag voor een kleine villa, door die Vereeniging uitgeschreven, luidt als volgt:

Ondergeteekenden hebben de eer u hierbij te doen toekomen het verslag over de 26 ontwerpen voor eene kleine villa op een Zeebadplaats. De ontwerpen onder motto *'s H*, en *Jo* zijn buiten beschouwing gelaten, het eerste omdat de plattegrond niet is volgens de eischen van het programma; het tweede omdat de doorsneden ontbraken.

Bij nadere beschouwing moesten de volgende ontwerpen worden ter zijde gelegd:

Duin- en zeezicht; Betsy; Ebbe en vloed; Noordzeebad; Das ist die meine; M. A. H.; Emma; Salve; X. — Deze ontwerpen kenmerken zich door gebrek aan opvatting en afwezigheid eener architectonische gedachte.

De overige ontwerpen, welke minder of meer deze kwaliteiten bezitten in plan of opstand, verdienen eene nadere bespreking.

Neptunus. De ligging der woonvertrekken is goed: de ingang is te veel teruggelegen, de trap is niet fraai van aanleg. De toegang tot de keuken is onpractisch en er is te veel ruimte aan privaten verloren. De salon is niet te stoffeeren wegens het onnoodig aantal ramen. De gevels missen eenheid en goede verhouding. De bovenvensters zijn gedrukt en de top is slecht bestudeerd. De toren is te zwaar. De doorsneden zijn onbeduidend. Het coloriet der teekeningen mist distinctie. De ontwerper is nog zwak, doch niet van aanleg ontbloot.

Zeestrand. Heeft te veel ruimte verloren aan trapportaal en vestibule, zonder een indruk er mee te bereiken. Afkeurenswaardig, ook uit een praktisch oogpunt, is de trap, daar deze hinderlijk is bij het binnen gaan. De gevels zijn zwak: de Z. W. gevel is de beste. Het groote gebrek is armoede van gedachte en als gevolg: eentoonigheid. De dakramen zijn te groot van schaal. De opwerking van den hoofdgevel is goed.

Zeezicht. Het plan is niet zonder verdienste; de schikking der vertrekken is goed, de trap wat klein; af te keuren is de plaatsing van den schoorsteen in den hoek der kamer. De gevels zijn banaal. De venstergroepen zijn niet gelukkig.

Strandverblijf. Heeft een eenvoudigen plattegrond. De toegang der keuken is ongemakkelijk en de gang te smal. De gevels zijn onrustig, waartoe de onsmakelijke opwerking veel bijdraagt. De houtarchitectuur der topgevel is te zwaar en niet constructief.

M. W. Is eene onrijpe vrucht, mist compositie in plattegrond en gevels. De wijze van opwerking is te slordig.

XXX. Dit plan is ongunstig en gezocht; de kamers zijn niet goed verlicht, n.l. te veel in de hoeken en daardoor niet te meubileeren. De trap is niet fraai en ongemakkelijk. Hetzelfde gebrek kenmerkt den ingang. De gevels zijn zeer middelmatig.

F. C. O. Heeft een goeden plattegrond, alleen de toegang tot de keuken is ongemakkelijk; ook is er te veel ruimte aan privaten verloren. De doorsneden zijn niet gelukkig. De compositie der gevels is nog zwak; de details missen beschaving. De opwerking is veel te zwaar en schaadt aan den indruk.

Scheveningen. Het plan is ingewikkeld wat den dienst betreft. De ingang is niet fraai. De gevels hebben een vriendelijk karakter en zijn verdienstelijk van opvatting. De erkeruitbouw mist cachet. De bewerking is goed.

Scheveningen a. Heeft een slecht geproportioneerden plattegrond; de plaatsing der trap midden in het gebouw is ongunstig. Af te raden is de plaatsing der privaten in de vestibule en de

dienstingang naast den hoofdingang. De salon is te klein. De gevels zijn goed opgevat in verband met het onderwerp. De doorsneden zijn te vaag. De teekeningen verraden eene artistieke hand en zijn gemakkelijk gedaan.

Venus. De groepeering der vertrekken is goed. Vestibule en portaal konden meer één geheel vormen, de dwarsmuur is onnoodig; de oriëntatie is goed. De gevels zijn goed van compositie. De rondloopende warande is te lang; de belvedère is te zwaar, overhoeks gezien. Het geheel is verdienstelijk, ook van teekening. Jammer dat de doorsneden zoo onbeduidend zijn.

Haast en storm op zee. Geven te zien twee los geschetste gevelvarianten op een plattegrond. Het geheel draagt een modern Fransch karakter en is vooral geïnspireerd op de origineele composities van den architekt Paul Sedille. Hoewel de plattegrond beknopt van samenstelling en de groepeering der vertrekken goed is, zullen de woonkamers door de voorgeplaatste loggia het gezellige vroolijk karakter missen, dat buitenhuizen behoort te kenmerken. De kamers zijn toch aan éène zijde slechts verlicht, en dan nog scheef verlicht ter wille van den gevel. De kinderkamer is te klein, het lichtraam is hier vergeten. De gevels van »storm op zee" zijn qua opvatting en bewerking verreweg de beste. De doorsneden zijn te vluchtig behandeld om serieus beoordeeld te worden.

On Sea Shore is een verdienstelijk ontwerp. De plattegrond, hoewel veel goeds bevattende, is ietwat gezocht. Vooral de oplossing van den ingang, de toegang tot de eetzaal en de slaapkamers zijn bekrompen. De plaatsing van den dwarsmuur op de 1ste verdieping in de assen van deur- en raamopeningen is om reden van constructieven aard af te keuren. De gevels, hoewel wat zwaar, zijn van goed karakter. De doorsneden zijn van goede conceptie, doch missen de noodige studie. Het teekenwerk is verdienstelijk en vooral de aquarel is fraai.

G. D. H. dooreen geteekend. Dit ontwerp is goed doordacht artistiek opgevat en zorgvuldig bewerkt. De indeeling der plans is zeer goed; de gevels zijn talentvol ontworpen en de doorsneden goed begrepen. Enkele bezwaren zijn: dat in den salon te veel ramen zijn, en het licht te veel in de hoeken geplaatst is. De schuin oploopende lijn van den topgevel alsook de bekroning laten aan studie te wenschen over: de cartouche-vormen zijn wat grof. De veranda is als hout-architectuur minder karakteristiek. Het geheel getuigt van beschaving.

Naar aanleiding van de gemaakte beschouwingen, geven de ondergeteekenden als hunne mening te kennen om het ontwerp motto »*G D H*" dooreen geteekend, met den 1en prijs te bekronen, als bezittend de meeste kunstwaarde, zoowel om de artistieke opvatting als mede om de ernstige studie, waarvan het getuigt, en verder aan het ontwerp motto »*On Sea Shore*" den 2en prijs toe te kennen, wegens de goede eigenschappen in dit ontwerp vervat.

De ondergeteekenden zijn na onderlinge bespreking en vergelijking der drie rapporten tot bovenstaande conclusie gekomen.

's Gravenhage, (get.) H. P. Berlage Nzn,
13 September 1890. » Henri Evers, rapporteur.
» Jan Springer.

BERICHTEN.

In de Nederlandsche staatsbegrooting over 1891 worden o. a. de volgende uitgaven voorgesteld. *)

Departement van Marine. Als eerste termijn *f* 25,000 aangevraagd voor het bouwen van een houtmagazijn en sloepenloods op 's Rijks werf te Amsterdam.

Departement van Financiën. Gerekend wordt op den tweeden termijn der verbouwing van het O.-I. Binnenhuis te Amsterdam, en is *f* 6500 of de helft der gevorderde gelden nitgetrokken tot aanleg van een regenbak van groote afmetingen in dit gebouw, ter voorziening in de behoefte aan water van de versterkte stelling van Amsterdam.

Departement van Oorlog. Een bedrag is aangevraagd voor herstellingen en verbeteringen aan de tot tijdelijk verblijf van het korps genietroepen te Utrecht gebezigde loods op Damlust, aangezien vooreerst niet zal kunnen worden overgegaan tot den zeer wenschelijken bouw van een nieuwe kazerne voor dit korps.

*) Zie ook het blad van 27 September j.l.

Gelden worden aangevraagd voor de bestrating van den weg naar het schietterrein bij Katwijk en voor het bouwen van een gymnastiek- en schermzaal achter het militaire hospitaal te Leiden. Met den bouw van eene kazerne te Assen wenscht de Minister zuinigheidshalve niet aan te vangen vóór 1892. Er zijn slechts *f* 40.000 aangevraagd om in het begin van 1891 de voor den bouw der kazerne noodige gronden aan te koopen en daarna eenige voorbereidende werkzaamheden te verrichten.

Tot voortzetting van den bouw eener kazerne voor een regiment infanterie te Amersfoort is *f* 218.500 uitgetrokken.

Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Het voornemen bestaat bij de Regeering om, in afwachting van een volledige regeling van de wijze waarop vergoeding zal worden verleend aan werklieden, wie bij de uitvoering van eenig Rijkswerk een ongeluk overkomt, vergoeding te verleenen, in de bestekken de noodige bepalingen op te nemen, waardoor de aannemers verplicht zullen zijn het bewijs te leveren dat hunne arbeiders, voor zoover die aan een Rijkswerk werkzaam zijn, tegen ongelukken zijn verzekerd. Op eventueele verhooging dientengevolge van de aannemingssommen, is bij de ontworpen Begrooting van Waterstaat gerekend.

Aan de ambtenaren, werkzaam in de bureels van den waterstaat, zal, desverlangd, eene *vaste* aanstelling worden verleend, waardoor ook zij in de termen der pensioenwetten zullen vallen. Op de begrooting van waterstaat is een bedrag uitgetrokken, voldoende om in de eerste 4 jaren eene toelage te kunnen verleenen ten beloope van de verplichte storting van 1/3 deel der bezoldiging, blijvende de storting van 5 pCt. voor het weezenpensioen te hunnen laste. Voor *nieuw aan te stellen* ambtenaren zal deze maatregel niet gelden.

Weldra zal aan de Staten-Generaal worden aangeboden: een voorstel, betreffende de voortzetting der restauratie van de gebouwen aan het Binnenhof te 's Gravenhage. Nog in den loop van dat jaar zal de zaal van »Gecommitteerde Raden" worden gerestaureerd.

In afwachting van het verslag der commissie van onderzoek, betreffende de maatregelen ter bevordering van de redding van materiaal en archieven, in geval van brand in een der landsgebouwen te 's Gravenhage, zal eene pont worden aangeschaft, in den hofvijver te stationneeren, ten einde bij brand de stoomspuit in werking te brengen tegen de achterzijde van de gebouwen aan het binnenhof. Deze pont zal *f* 2000 kosten.

Uit de vestingbegrooting van ons land voor 1891 leeren wij, dat de uitgaven ten behoeve van de voltooiing van het vestingstelsel is voorgedragen tot een bedrag van *f* 1.422.000, voor 't grootste gedeelte te verwerken aan de stelling Amsterdam; belangrijk was de vooruitgang in de uitvoering en voorbereiding van verschillende werken van bovengenoemde stelling.

Op de begrooting is o. a. ook gerekend op het voortzetten van den bouw van niet bomvrije buskruitmagazijnen in de 2de linie der stelling Amsterdam.

Het onderzoek, ingesteld door eene commissie, naar de mogelijkheid om, door zuivering van het polder- en boezemwater, in de behoefte aan drinkwater voor de stelling Amsterdam te voorzien, heeft niet de gunstige uitkomsten opgeleverd, die men daarvan meende te mogen verwachten. Het is gebleken niet mogelijk te zijn, het polderwater binnen de stelling door stelselmatig inlaten en weder uitmalen van water voldoende te verbeteren en te zuiveren, terwijl evenmin de daarvoor in aanmerking komende boezems door stelselmatige strooming zoet zijn te maken en door gelijktijdige beperking van *inlaten* van water *op den duur* zoet zijn te houden. Tegen het vormen van zoetwaterreservoirs door inlating van tijdelijk gezuiverd boezemwater in een kleinen polder hadden de geneeskundige autoriteiten bezwaar.

De Minister heeft nu last gegeven tot het opmaken van nadere bepaalde ontwerpen voor den aanleg van geheel kunstmatige zoetwatervijvers, terwijl onderhandelingen worden gevoerd tot het nemen van eene proef omtrent het bewaren van gefiltreerd duinwater in zoodanige bassins. Een aanvang is gemaakt met den aanleg van regenbakken bij de militaire gebouwen te Amsterdam en zijn de overige departementen van algemeen bestuur, zoomede het gemeentebestuur van Amsterdam, uitgenoodigd bij het eventueel oprichten van nieuwe gebouwen mede zoodanige bakken te doen maken. Tevens wordt een putboring verricht te Nieuwe

Meer, om te onderzoeken of het op een diepte van 50 M. aldaar gevonden bruikbare water op den duur in voldoende mate aanwezig blijft.

De Japansche tentoonstelling die sedert korten tijd in het Museum van kunstnijverheid wordt gehouden, is naar eene andere kamer in het Museum overgebracht. Door de belangrijke bijdragen die van verschillende zijden toevloeiden, is thans genoemde tentoonstelling nog merkwaardiger en aantrekkelijker geworden, daar zij een algemeen overzicht geeft van de kunstnijverheid zooals deze in Japan beoefend wordt.

In de zoogenaamde raadzaal, waarin voorheen de Japansehe voorwerpen waren geplaatst, zal eene verzameling meubelen uit verschillende tijdperken worden bijeengebracht. De muren zullen met verschillende typen van lambriseeringen worden bekleed, terwijl een buitengewoon fraaie monumentale antieke schoorsteen zal worden geplaatst. Zeer merkwaardige beeldhouwwerken in meubelen zijn reeds voorhanden, zoodat deze verzameling, die binnen weinige maanden voor het publiek geopend zal zijn, vooral voor den meubelmaker en den houtsnijder eene ruime bron van studie zal opleveren. Reeds langen tijd bestond daaraan behoefte en vertrouwt het bestuur van het Museum daarin te voorzien, door eene verzameling bijeen te brengen waar zoowel liefhebbers als mannen van het vak, de merkwaardige produkten van vroegere eeuwen in oogenschouw kunnen nemen, ten einde deze aan den tegenwoordigen smaak te toetsen.

In de commissie tot het examineeren van hen, die het diploma van geëxamineerd en beëedigd landmeter verlangen voor het jaar 1890, zijn benoemd: tot lid en voorzitter Dr. Ch. M. Schols, hoogleeraar aan de polytechnische school te Delft; — en tot leden: de heeren H. van Goudoever, inspecteur der registratie en domeinen te 's Gravenhage; H. W. E. Kwisthout, ingenieur-verificateur van het kadaster te Roermond: Dr. C. A. Scheltema, hoogleeraar aan de polytechnische sshool te Delft en A. le Comte, leeraar aan de polytechnische school te Delft.

Het Czaar Peterhuisje te Zaandam zal, naar gemeld wordt, op verzoek der Russische Regeering in den oorspronkelijken toestand worden hersteld en gerestaureerd, waartoe wel een aantal vernieuwingen behalve de ondersteuningen noodig zullen zijn. De architekt A. Salm is met de uitvoering belast.

In het vorige nummer van het Weekblad werd medegedeeld, dat bij den Gemeenteraad van Amsterdam eene voordracht is ingekomen om aan den Architekt der Rijks-Museum-gebouwen vergunning te verleenen tot het stichten van twee gebouwen op het terrein van het Museum, onderscheidenlijk bestemd voor het opstellen van Oud-Nederlandsche bouwfragmenten en voor een oefenschool voor de Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers. Beide gebouwen, zijn om zoo te zeggen reeds gereed.

Het blijkt nader, dat deze vergunning wordt voorgesteld te verleenen, op voorwaarde, dat: 1°. de sub *2b* van het Raadsbesluit van 12 Febr. 1879 bedoelde gronden, voor zoover deze na de stichting dezer beide gebouwen onbebouwd blijven, de bestemming van plantsoen zullen blijven behouden; 2°. deze gebouwen niet zonder goedkeuring van den Gemeenteraad voor eene audere bestemming zullen mogen worden gebruikt.

Uit het Gemeenteblad van Amsterdam blijkt, dat het overschot van den stadsschouwburg spoedig zal verdwijnen, want op 13 October wordt het sloopen en opruimen van de nog bestaande overblijfselen aanbesteed.

De commissie voor den bouw van een nieuwen schouwburg is sinds de laatste dagen veel ijveriger werkzaam dan vroeger.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, is gedurende de maand September laatstleden door 1328 personen bezocht.

Afloop van Aanbestedingen.

BREDA, 19 Sept. Het bouwen van schoollokalen, kapel enz. voor de vereeniging van den H. Vincentius a Paulo te Breda, onder beheer van den architekt A Verlegh:

A. P. Mol	*f* 13.216
W. F. Reichardt	» 12.910
M. v. Sevenbergen	» 12.756
C. de Kanter	» 12.666
A. Maas	» 12.500
J. J. Koopmans	» 12.400
L. Chabot	» 12.249
Gebr. v. Poppel	» 12.172
C. v. Dongen	» 12.142
W. M. Simons	» 12.060
Th. Kessel	» 11.843
A, v. d. Heide	» 11.636
J. Kleinier	» 11.600
Ant. Dielen	» 11.524
M. Bakkeren te Prinsenhage	» 11.480
Adr. Verhagen	» 11.467
G. v. d. Sande	» 11.300
W. v. Oosterhout	» 11.277
Th. Erkelens	» 11.103
W. Verhagen	*f* 10.945
J. A. Hoppenbrouwers	» 10.932
J. Pijnenberg	» 10.861
A. Verhagen & Zn.	» 10.835
J. v. Dienderen	» 10.720
P. Rijppaart te Ulvenhout	» 10.333

De overigen allen aldaar.

KAMPEN, 24 Sept. Het bouwen van een burgerweeshuis aan den Vloeddijk te Kampen, onder beheer van de architecten W. en F. Ç. Koch, te Zwolle:

J. Otten, Meppel	*f* 66.900
C. ter Horst, Zwolle	» 66.847
D. Bruins, idem	» 66.500
J. Voordendag, Dordrecht	» 66.200
F. A. Joseph, Utrecht	» 65.980
C. Eckhardt, Almelo	» 65.200
H. Beltman, Deventer	» 64.800
K. v. d. Berg, Zwolle	» 63.700
J. Witteveen, Deventer	» 61.360
Jansen en Altena, Leeuwarden	» 60.980
E. v. d. Woerd, Deventer	*f* 60.300
H. Timmer, Meppel	» 59.950
A. T. Opzoomer, Nijmegen	» 58.888
L. H. v. Bentheim, idem	» 58.888
L. Meijer, Zwolle	» 58.599
G. v. Rassel, Utrecht	» 58.300
Van Burk en Wissink, Oosterbeek	» 57.900
G. J. Averdijk, Wije	» 56.000
R. Aberson, Steenwijk	» 55.917
H. G. Treep, Zwolle	» 55.800
H. v. Dijk, Kampen	» 55.800
F. de Herder, Zwolle	» 54.572

'S GRAVENHAGE, 3 Oct. 1890. Het verbouwen van een huis aan de Princessegracht 28 te 's Gravenhage, onder beheer van den Architekt J. J. Van Nieukerken:

J. Steffens	*f* 17.650
A. R. Rutgers	» 17.290
B. P. Schippers	» 13.900
Gebr. M. en J. A. Houtman	» 13.271

Allen aldaar. gegund.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

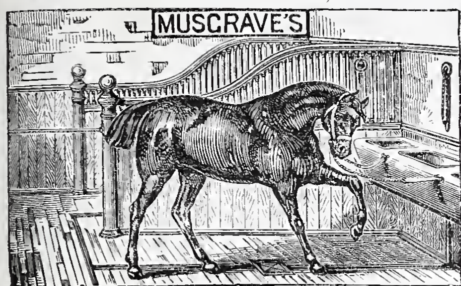
CARBOLINEUM. 6944

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 6945

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

6946 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

Uitgave van D. MIJS te Tiel

HET LIJNTEEKENEN ALS VOORBEREIDING VOOR HET VAKTEEKENEN.

HANDLEIDING ten gebruike aan AMBACHTS DAG- en AVONDSCHOLEN, TEEKENINRICHTINGEN, H. B. SCHOLEN en voor ZELFOEFENING,

door **G. A. SCHOLTEN,**

Architect en Leeraar Midd. Onderwijs te Tiel.

Compleet in 3 stukken.

1e STUK. **Vooroefeningen, Meetkundige werkstukken, Boogvormen, Lijstprofielen.** Met 85 figuren tusschen den tekst en 26 platen. Prijs *f* **0,90.**

2e STUK. **Beginselen van het Projectieteekenen voor gewoon Ambachtsonderwijs.** Met 63 figuren tusschen den tekst. Prijs *f* **0,60.**

3e STUK. **Het Projectieteekenen voor voortgezet Ambachtsonderwijs en voor Middelbaar Onderwijs.** Met 92 figuren tusschen den tekst. Prijs ± *f* **1,—.** 6947

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het Bouwkundig Weekblad en Bouwkundig Tijdschrift, als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,

Heerengracht 246 Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6948

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.
6949 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 6950
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
6951 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalbanddoortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6952
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

ITAL. TERRAZZO-VLOEREN
gelegd door Ital. werklieden van af *f* 4.—, met inbegrip ondervloer.
Attesten ter inzage.
Adres: Fabriek,, de Veluwe", *Brinklaan,*
6953 APELDOORN.
Teekeningen en Prijs-Courant op aanvrage.

W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor Minton Hollins & Co. *Stoke upon Trent*
„ „ A. Jändges te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6954

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*
FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.
Toestellen in aanleg:
NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co., KANTOREN. „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „
ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.
DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.
De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 6955

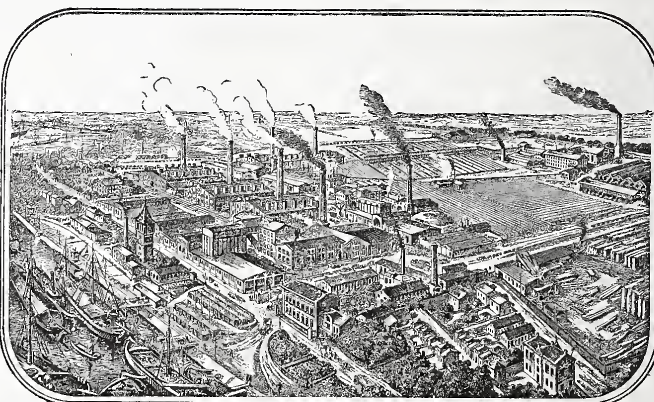

Gouden Staats-Medaille

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 6956
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869.
Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870.
Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.
Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

BEKROOND TE AMSTERDAM 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

De ondergeteekende beveelt zich aan voor het leveren van het uitmuntende Portland-Cement, merk: „*SCHIFFERDECKER, HEIDELBERG*" waarvan bij hem steeds voorraad.
FERD. ENGERS, 6957
Heerengracht 335. Amsterdam.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6958 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
— **STAAL & HAALMEIJER.** —
Amsterdam.
6959

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6960

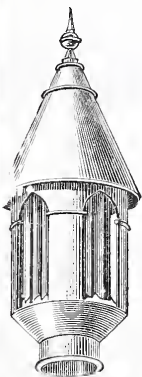
AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6961

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6962

Prijsverlaging.

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

De Erven H. van Munster & Zn. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren	. . . . . . *f*	2.50
100 »	. . . . . . »	4.—

Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, ***Keulen a/R.*** 6963

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6964 FRED. STIELTJES & C°., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 6965

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 14den October 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 529.

Het uitbreiden van het hoofdgebouw met daarmede in verband staande werken op het station LEEUWARDEN.

Begrooting f 21,400.—.

De besteding geschiedt volgens § 71 van het bestek.

Het bestek ligt van den 29sten September 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 8sten October 1890, ten 9 ure voormiddag.

UTRECHT, den 25sten September 1890.

AANBESTEDING. 6966

Het R. K. Parochiaal KERKBESTUUR van den H. Andreas-apostel te Quintsheul bij Wateringen, zal op Maandag 13 October e. k., des namiddags ten drie ure in het koffiehuis van den heer TH. VERBRAEKEN aldaar, AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene PASTORIE met bijlevering der bouwmaterialen, enz.

De teekeningen en het bestek liggen van af Woensdag 8 October e. k. ter inzage aan het lokaal der aanbesteding. Het bestek en teekeningen zijn op franco aanvraag van af Woensdag e. k. te bekomen ten kantore van den architect J. H. TONNAER te Delft, tegen betaling van *f* 2.50 per exemplaar, alwaar ook van af dien dag alle inlichtingen te bekomen zijn.

De aanwijzing in loco op den dag der aanbesteding, des voormiddags te elf ure.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 6967

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

AANBESTEDING. 6968

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Haarlem* zullen op Donderdag 28 October e. k., des namiddags te 2 uur, in het openbaar ten Raadhuize aanbesteden in drie perceelen:

Het bouwen van eene SCHOOL voor Lager Onderwijs; het maken van eene WONING voor den bewaarder, op een terrein aan de Schoterstraat, benevens het maken en leveren van de voor die School benoodigde MEUBELEN.

De voorwaarden liggen ter lezing ter Gemeente-Secretarie, op alle werkdagen, van voorm. 10 tot nam. 4 uur, terwijl aldaar van af heden gedrukte exemplaren zijn te bekomen tegen betaling van 50 cents per stuk, en van de teekeningen van **Zaterdag 11 October** e.k, af, voor *f* 1.50 per stel.

Plaatselijke aanwijzing Vrijdag 17 October e. k., nam. te 2 uur, door den Gemeente-Architect, bij wien tevens tusschen den dag der aanwijzing en dien der aanbesteding, des voorm. tusschen 10 en 12 uur, de noodige inlichtingen zijn te verkrijgen aan het Bureau van Gemeentewerken, (Koningstr. 2).

De inschrijvings-billetten kunnen op alle werkdagen van 10 uur voorm. tot 4 uur 's nam. in eene daarvoor bestemde behoorlijk gesloten bus ter Gemeente-Secretarie worden ingediend.

Zij moeten evenwel zijn ingeleverd vóór 12 uur des voormiddags van den dag der besteding.

Na dien tijd worden geene billetten meer aangenomen, evenmin als billetten, welke niet door of van wege belanghebbenden in de bus zijn gestoken.

HAARLEM, 1 October 1890.

E. A. JORDENS,
de Secretaris,
A. A. LAND.

6969

6970

6971

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 6972

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende ***origineele merk*** verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 6973

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 6974

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

DE ECHTE HÆUSLER'SCHE

HOUTCEMENT DAKBEDEKKING voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, **is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 met de hoogste onderscheiding het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnèn worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft; doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt, wordt men verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd.

J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Eenig Agent voor Holland.

6975

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

11 OCTOBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

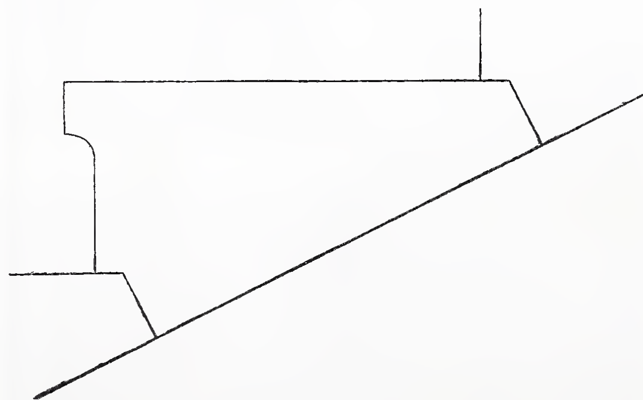

VRIJDRAGENDE STEENEN TRAPPEN.

In het opstel over eenige nieuwe bouwwerken te Amsterdam, opgenomen in N°. 39 van den loopende jaargang van dit Weekblad, komt een opmerking voor betreffende een steenen (marmeren) trap in het herbouwde Poolsche koffiehuis. Het wordt namelijk betreurd, dat deze trap niet vrijdragend is geconstrueerd, omdat door den spoed waarmede het geheel moest worden opgetrokken het gelijktijdig inmetselen der trappen was buitengesloten. Ofschoon de wenschelijkheid eener gelijktijdige inmetseling door mij wordt toegegeven, wensch ik toch op een sprekend voorbeeld te wijzen, waarbij een tamelijk breede steenen trap vrijdragend is aangebracht nadat de muren van het trappenhuis geheel waren voltooid en het gebouw onder dak was gebracht. Ik bedoel hier de drie steenen bordestrappen in het St. Elizabeths gesticht te Grave, dat in 1888 onder leiding van den ondergeteekende werd gebouwd. Twee dezer trappen zijn vrijdragend voor zoover zij (elk in twee armen) van het parterre naar de verdieping voeren. De derde bevat daarenboven nog twee armen van gelijke samenstelling tot gemeenschap met de zolderruimte. De onderste gedeelten van alle drie deze trappen, d. i. van het parterre tot in het sousterrein, zijn gevormd door treden die aan beide einden op metselwerk rusten.

Elke arm van de vrijdragende gedeelten der constructie bevat dertien treden van een zeer deugdzamen blauwen hardsteen (petit Graniet), welke treden bij 1.80 Meter lengte, niet meer dan 11 cM. diep in den trapmuur zijn ingemetseld, en derhalve over een lengte van nagenoeg 1.70 Meter vrij buiten de muur uitsteken. Deze treden zijn over de geheele lengte aan de onderzijde schuin en vlak afgewerkt en vertoonen in doorsnede het hieronder

afgebeelde profiel op $\frac{1}{6}$ der ware grootte. Bij 15,4 cM. optrede heeft de trap 31 cM. aantrede. Elke traparm bevat 12 aantreden en meet dus in horizontale projectie 3,72 Meters. Zeer soliede geconstrueerde bordesbalken van telkens drie gekoppelde ijzeren binten verzekeren aan de einden der traparmen onbewegelijke steunpunten, terwijl de, tusschen raveelbalkjes gegoten, beton-trogwelfjes, die de bordessen vormen, bijdragen tot de stijfheid van het geheel. De wanden van het traphuis zijn ter dikte van anderhalven Waalsteen opgetrokken en ontvangen beduidenden steun door de op verschillende plaatsen daartegen aan sluitende muren van den overigen bouw. De zijmuren van het traphuis der zoldertrap zijn tot aan de dakbedekking opgemetseld.

Alvorens tot de plaatsing der trap over te gaan zijn alle geleverde treden nauwkeurig onderzocht, waarbij

slechts een zeer klein gedeelte behoefde te worden afgekeurd. Vervolgens is een trede ergens willekeurig in den bouw ingemetseld, zooals men voornemens was bij het stellen der geheele trap te handelen. De muur werd daartoe plaatselijk uitgehakt ter diepte van elf centimeters, volgens het juiste beloop van onder- en voorzijde der trede. Aan de bovenzijde werd eenige meerdere speling gelaten, en de ingeschoven kop na het stellen met portland-cement aangegoten. Door middel van klinkers en portland-cement werd de gemaakte opening aan de bovenzijde met grooten zorg dichtgemetseld en daarbij gezorgd, dat de trede sterk werd vastgeklemd, over de geheele breedte.

Den vijfden dag na deze inmetseling werd het vrije uiteinde der trede van haren tijdelijken steun bevrijd en begonnen de belastingsproeven, die ten doel hadden te onderzoeken welk gewicht zoowel trede als muur zouden kunnen dragen. Daartoe werd uitsluitend het vrije einde der trede belast met steeds toenemend gewicht. Er vertoonde zich geen spoor van beweging, zelfs toen de belasting tot 320 Kg. was opgevoerd. De trede werd nu weder aan zich zelf overgelaten en vier dagen daarna de belastingsproef herhaald, waarbij het einde ten slotte 572 Kg. droeg. Eerst bij deze enorme belasting werd een kleine uitpuiling (geen scheuren) van het metselwerk boven de trede zichtbaar.

Over de geheele lengte droeg de trede toen 1 cM. af, maar hernam den horizontalen stand toen de belasting geleidelijk werd verminderd.

Ten slotte werd weder 320 Kg. aan het einde aangebracht en de trede vele dagen lang aan deze belasting overgelaten. Trede nog muur toonden eenige sporen van beweging.

Aangezien een belasting van vier personen op een zelfde trede wel als maximum mag gelden bij het gebruik, en een gelijkmatige belasting van vier personen of 250 Kg., overeenkomt met niet meer dan 125 Kg. aan het vrije uiteinde werkend, bleek uit deze proeven, dat een aldus ingemetselde trede, geheel op zich zelf, meer dan viervoudige zekerheid bood.

Nu is het evenwel duidelijk, dat een vrijdragende trap aan elke trede meer zekerheid biedt dan door inmetseling van eene trede afzonderlijk kan verkregen worden.

Elke onderliggende trede steunt haar opvolger, terwijl het bordes een zeer groot deel van de geheele belasting voor zijne rekening neemt. Het is niet mogelijk theoretisch te bepalen welke de meerde sterkte is, verkregen door den onderlingen steun der treden. Empirisch is de sterkte der trap na de voltooiing onderzocht door telkens twee op elkander volgende treden elk aan het vrije uiteinde te belasten met 150 Kg. waarbij de bovenste der beide treden door middel van een niveau op mogelijke beweging werd onderzocht.

Deze proefbelasting, overeenkomende met 300 Kg. gelijkmatig over ééne trede verdeeld, bedroeg ongeveer 2½ maal meer dan tijdens het gebruik der trap als maximum kan aangenomen worden. Het onderzoek geschiedde met groote zorg, maar geen spoor van beweging vertoonde zich in ook maar een enkele trede. Na deze beproeving werden de trappen voor het gebruik goedgekeurd en voldoen zij sedert ruim anderhalf jaar aan de gestelde verwachting.

Misschien zal het sommigen verwonderen, dat de treden niet dieper in de trapmuren zijn ingelaten dan 11 cM. Bij een wanddikte der trapmuren van 33 cM. scheen mij zulks echter ongeraden. Bij gelijktijdig stellen der trap en opmetselen van de muren ware dieper inmetseling wellicht beter geweest, thans kwam het er op aan om aan de sterkte van den muur zelven zoo min mogelijk te schaden, terwijl de eerst proef reeds had bewezen welke enorme belasting een aldus ingemetselde trede kan verdragen, nauwelijks een week nadat de plaatsing was geschied en zonder dat eenige steun onder het uitstekende gedeelte was aangebracht.

Elke trede weegt gemiddeld 230 Kg., waaruit zooveel te meer volgt, dat een zeer belangrijke weerstand door de inmetseling wordt geboden.

Ik meen, met het oog op het aangehaalde voorbeeld, gerust te kunnen aanraden ook in het vervolg vrijdragende steenen trappen te construeeren, wanneer de muren van het traphuis het eerst moeten voltooid worden. Doorgaans zal men niet eenmaal met trappen van zulke belangrijke breedte te maken hebben. De weerstand der muren waarin de trap wordt uitgemetseld zal evenwel voor elk bizonder geval moeten worden nagegaan. Gevaar voor buiging in den trapwand, tengevolge van den eenzijdig werkenden last, mag niet bestaan. Een te groote lengte der afzonderlijke traparmen dient daarom te worden vermeden. In het algemeen heeft het later aanbrengen der treden nog dit voordeel, dat zetting van het metselwerk, met hare nadeelige gevolgen, niet meer te vreezen is.

Nijmegen, Oct. 1890. J. J. WEVE.

VERZEKERING VAN WERKLIEDEN IN DUITSCHLAND.

Naar aanleiding van de kwestie der verzekering van werklieden tegen ongelukken en invaliditeit op bouwwerken, welke dit jaar in de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aanhangig is gesteld, is het wellicht nuttig hier ter plaatse een korte schets te geven van de wettelijke regeling op dit gebied in Duitschland.

Het ligt niet in mijne bedoeling de vele pogingen te memoreeren, welke zoowel door de regeering als door leden van den Rijksdag in het werk werden gesteld, om een goede verzekerings-wetgeving te verkrijgen. Een ieder is bekend, dat het Haftpflichtgesetz van 7 Juni 1871 zijn doel niet bereikte en dat van af '71 verschillende voorstellen, zoowel door den Rijkskanselier, als door leden der liberale partij eveneens schipbreuk leden. Zij die hiervan niet op de hoogte mochten zijn en zich voor dit onderwerp interesseeren, raad ik ten zeerste aan het lezenswaardig artikel van Mr. A. Kerdijk in de Vragen des Tijds, Dec. 1886, getiteld Ongelukken bij den arbeid, in te zien.

Den 6en Juli 1884 kwam door de onvermoeide zorgen van den grooten Bismarck, het Unfallversicherungs Gesetz tot stand. Waren bij het Haftpflichtgesetz de bouwwerken uitgesloten, thans zijn onder de bedrijven welke aan de voorschriften der wet zijn onderworpen ook het metselaars-, timmermans- en steenhouwersvak opgenomen, terwijl alle andere bedrijven, welke op de bouwvakken betrekking hebben, daartoe kunnen worden aangenomen.

Een nieuwe uitbreiding krijgt de wet en wel door vaststelling van das Reichgesetz betreffend die Unfallversicherung der bei Bauten beschäftigten Personen, den 11en Juli 1887, waarbij voornamelijk de verzekering bij Tiefbau ter sprake komt.

Een kenmerkend principe van de wet van 6 Juli 1884 is, dat de verzekering geheel ten laste komt van den werkgever, dat dus Staat en werkman geen bijdragen voor de verzekering geven. De patroons van soortgelijke vakken vormen te zamen eene vereeniging, „Berufsgenossenschaft" genaamd. Deze Berufsgenossenschaft betaalt de vergoedingen bij eventueele ongelukken of invaliditeit uit, en heft hiervoor bijdragen van hare leden. Is een tak van industrie te omvangrijk, dan wordt zij onder-verdeeld in secties. Zoo betsaat bijv. de Sachsische Baugewerks Berufsgenossenschaft uit 6 secties, de Thüringische Baugewerks Berufsgenossenschaft uit 4 secties enz. Het bestuur wordt door de leden der Berufsgenossenschaft gekozen, en het bedanken voor het bestuursbaantje is alleen op dezelfde gronden, waarvoor men voor een voogdij kan bedanken, mogelijk.

Zagen wij reeds, dat de Berufsgenossenschaft de vergoeding ingeval van een ongeluk regelt, haar werkkring strekt zich ook uit tot het opsporen van middelen, welke kunnen leiden tot het voorkomen van ongelukken, en tot de contrôle in hoever deze maatregelen door de leden der Berufsgenossenschaft genomen worden.

Moet nu ieder werkman genoegen nemen met de vergoeding welke hem door de Berufsgenossenschaft wordt toegewezen? Neen, hij heeft beroep op een scheidsgerecht, terwijl ten slotte nog eenmaal geappeleerd kan worden bij het Reichsversicherungsamt. Dit Reichsversicherungsamt wordt terecht door Mr. A. Kerdijk de sluitsteen genoemd. De werkkring daarvan is zeer omvangrijk. Alle statuten van de verschillende Berufsgenossenschaften moeten aan goedkeuring er van onderworpen worden, terwijl het bovendien te allen tijde inzage van de boeken en geldmiddelen van de Berufsgenossenschaft kan verlangen. Dit Reichsversicherungsamt bestaat uit vier vaste leden die door den Keizer worden benoemd, en uit acht wisselende leden, waarvan vier door den bondsraad, twee door de Berufsgenossenschaft en twee door de arbeiders zelf benoemd worden. Het heeft zijn zetel te Berlijn en breidt zijn werkzaamheden over geheel Duitschland uit.

De kosten van dit Reichsversicherungsamt worden door den Staat gedragen, en deze, alsmede de afdoening der verplichtingen welke een Berufsgenossenschaft tijdens eventueele opheffing loopende heeft, zijn de eenige betalingen welke ten laste van de schatkist komen.

Volgens de hier besproken wet hebben alleen uitkeeringen plaats ingeval de verwonding langer dan 13 weken duurt.

Voor voorziening in den nood, welke veroorzaakt zou kunnen worden door tijdelijke (korter dan 13 weken) onbekwaamheid tot werken, kwam den 15en Juni 1883 das Reichsgesetz betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter tot stand.

Aan het slot van dit opstel wil ik enkele mededeelingen doen, berekend uit de Amtliche Nachrichten des Reichsversicherungsamt N°. 1, jaargang 1889.

Op de 1000 verzekerde personen, werkzaam op bouwwerken, kregen in het jaar 1887 gemiddeld 5 personen een ongeluk. Dit is een tamelijk hoog cijfer, het wordt echter door verschillende andere beroepen overtroffen, bijv. ijzeren staalindustrie 5.8, chemische industrie 6.63, molenaars 7.21, brouwerijen 10.56, transport van goederen 7.62, voerlieden 10.48, enz.

Van het totaal aantal ongelukken op bouwwerken eindigden 23% met den dood, 27% met geheele invaliditeit, 40% met gedeeltelijke invaliditeit, 10% met invaliditeit gedurende 13 weken tot 6 maanden.

De meeste ongelukken kwamen voort uit het vallen vanaf ladders, steigers, trappen, daarna door instorting van steigers en huizen en vallen van voorwerpen, ten derde door het vervoer van lasten en het op- en afladen enz. De lichaamsdeelen welke het meest het moesten ontgelden waren 1°. de beenen en voeten, 2°. armen, handen en vingers, 3°. hoofd en oogen enz.

Een bestudeering van de statistiesche opgaven van deze Amtliche Nachrichten is niet alleen van waarde voor de verzekering-maatschappij ter betere regeling van hare tarieven, maar kan ook zijn goede zijde hebben voor Directie en aannemer, ten einde de oogen te openen voor die hulpmiddelen, welke bij een bouwwerk het meeste gevaar opleveren.

J. C. Spakler Jr.

NIEUWE WIJZE VAN FUNDEEREN.

Op de tentoonstelling te *Bremen* zijn proeven te zien van eene *nieuwe wijze van fundeeren*, uitgevonden door den Ingenieur *Fr. Neukirch* aldaar.

De methode, die toegepast kan worden bij fundeering onder water en op zandgrond, berust op de versteening van dat zand door een bindmiddel, dat in fijnverdeelden toestand daarin gebracht wordt door middel van samengeperste lucht. Ze vereischt noch ontgraving noch drooghouding van den fundeeringput en kan dus in vele gevallen aanmerkelijke besparing in tijd en geld geven.

Het bindmiddel is cement in den gewonen poedervorm, door een sterken luchtstroom in het zand geblazen; de blaastoestel werkt als injecteur en de vereischte drukking wordt verkregen door een luchtketel.

Om den luchtstroom in den zandbodem te brengen gebruikt men een ijzeren buis, aan het ondereinde puntig dichtgesmeed en aldaar voorzien van openingen waardoor de lucht in het zand wordt geblazen; de buis moet zoo lang zijn, dat daarmede het peil voor den aanleg der fundeering kan worden bereikt. Zij wordt door middel van een buigzame slang verbonden aan den blaastoestel, en opgehangen aan een driebeenigen schrank, voorzien van een windwerkje, waarmede men de buis kan lichten of doen zakken.

Nadat de fundeering uitgezet en, voor zooveel noodig, met eene beplanking afgeheid is, worden de punten aangegeven waar de buis voor het inblazen van het cement moet worden ingebracht; deze punten worden 20 à 30 cM. midden op midden uit elkander genomen. Uit dien afstand en uit de diepte waarop de fundeering in het zand moet worden aangelegd bepaalt men de hoeveelheid cement, die telkenmale bij het inbrengen van de buis moet worden ingeblazen. De aldus berekende hoeveelheid wordt met behulp van een verstelbaren

trechter in een daarvoor bestemd ijzeren reservoir gedaan.

De buis wordt, na afsluiting van den cementtoevoer, door middel van de samengeperste lucht op de voorgeschreven diepte ingedreven; onder water en in zuiveren zandgrond vordert men daarmede in een halven minuut tot ongeveer 4 M. diepte. Is de vereischte diepte bereikt, dan wordt het cement in den luchtstroom geleid en zoo in den grond geblazen, terwijl tegelijkertijd de buis langzaam opgetrokken wordt. Door het inblazen komen water en zand in eene als het water kokende beweging, waardoor eene innige vermenging met het cement teweeggebracht wordt, terwijl de zanddeeltjes vast op elkander geschud worden, wat eene goede verbinding met het ingeblazen cement bevordert. De volledige versteening van het mengsel volgt onder water, evenals bij beton, eerst na verscheidene weken.

Op de hiervoor omschreven wijze worden vaste cilindervormige lichamen gevormd, die zich, bij een onderlingen afstand van 20 à 30 cM. aan elkander hechten en ten slotte één vast lichaam vormen, waarvan de dichtheid overeenkomt met die van zandsteen. B.

(*Gesundheits-Ingenieur* 1890 *Nr.* 18).

BERICHTEN.

Binnen korten tijd zal een aanvang worden gemaakt met de opstelling van den koepel op het gebouw van den Rijksdag te Berlijn, waartoe de steigerwerken bijna zijn voltooid. De constructie van dien koepel wordt uitgevoerd volgens de berekeningen van den regeeringsraad Dr. Zimmerman, en zal de noodige soliditeit aan lichtheid paren.

De koepel zal zich verheffen boven een bijna vierkanten tamboer van 38 bij 32 M., die zijlicht in de zaal toelaat. Het gewelf over gebogen ijzeren dragers blijft aan de onderzijde gesloten, en wordt daarboven gedicht met glazen platen, waarin ornamenten zijn geëtst, en wier roeden van verguld brons worden gemaakt. Hierdoor is ook bovenlicht voor de zaal verkregen.

Boven den sluitring van den koepel zal zich nog een 21 M. hooge, gedreven koperen lantaarn verheffen, bekroond met de keizerskroon, wier top zich 76 M. boven de straat verheft.

Als een aesthetisch tegenwicht van dezen middenbouw en als krachtig werkende afsluiting van de einppunten der fronten, worden aan de vier hoeken van het gebouw torenachtige verhevenheden geplaatst, welker steigerwerken thans in aanbouw zijn. In tegenstelling met de eenvoudig behandelde, door pilasters verdeelde fronten, welker voorsprongen rijk zijn versierd, worden ook de avant-corps op de hoeken rijker behandeld. Zoo wordt de zuidoostelijke, waaraan zich de zaal voor den bondsraad sluit, versierd met de allegorische voorstelling van de kracht van den Staat, waartoe op de voorspringende zuilen der beide risaliten de 3.50 M. hooge beelden worden geplaatst der staatkunde, van de rechtspleging en van de strijdkrachten te land en te water. Verder worden op het noord-oostelijke hoekgebouw, boven de leeszaal, beelden geplaatst, die de volksbeschaving voorstellen; het zijn de beelden der letterkunde, het onderwijs, de opvoeding en de kunst. Op den hoek boven de schrijfzaal, ten noord-westen, worden beelden geplaatst, voorstellende den handel, de groote nijverheid, de huisnijverheid en de elektrotechniek. Boven de restauratiezaal, op het zuid-westen, wordt de volksvoeding zinrijk voorgesteld door beelden van den akkerbouw, de veeteeld, de wijnbouw en de brouwerij.

Dergelijke allegorische voorstellingen zullen worden aangebracht in de vier atticavelden van elk hoek-pavillioen.

De kolossale Theseusgroep van Canova die ieder bezoeker van Weenen heeft gezien, zal uit haar tempeltje in den Volksgarten verhuizen, en geplaatst worden op de monumentale trap van het nieuwe museum voor kunstgeschiedenis. De twee gedeelten waaruit de groep bestaat, worden elk afzonderlijk met de grootste voorzorgen vervoerd.

De Spaansche regeering heeft reeds aan een architekt uit Madrid opgedragen eene begrooting op te maken van de schade, door den brand onlangs in het Alhambra aangericht, en de noodige voorstellen te doen tot grondige herstelling.

Zooals nader gebleken is, heeft het vuur de beroemdste deelen van het gebouw gespaard, en betrekkelijk geringe schade veroorzaakt, zoodat voor de restauratie zelfs geen bijzonder groote offers gevergd worden.

In de Münchener neueste Nachrichten verschenen gedurende de in den afgeloopen zomer gehouden internationale kunsttentoonte München eene reeks zeer lezenswaardige artikelen over de geëxposeerde kunstwerken. Deze beschouwingen zijn van de hand van den heer Fritz von Ostini, en zullen spoedig in een bundel vereenigd verschijnen.

Wat hij over de bouwkunstige inzendingen heeft gezegd zullen wij hieronder laten volgen.

Het minst rijk van alle afdeelingen was die der bouwkunst. De ontwerpen van den wedstrijd voor het gedenkteeken voor Keizer Wilhelm van Duitschland geven geen indruk waarover men zich kan verheugen. Zeer dikwerf komen de betreffende kunstenaars tot onmogelijkheden, overlading met meestal onschoone opsmukking, eindelooze toepassingen van een zelfde motief, drukkende wichtigheid van verhoudingen; dat alles maakt het duidelijk waarom geen dezer ontwerpen voor de uitvoering werd verkozen. Ook het ontwerp, dat op deze tentoonstelling met een tweede medaille werd bekroond, dit is het ontwerp der heeren Rettig en Pfann, voldoet volstrekt niet aan de billijke verwachtingen, niettegenstaande al de schoonheid van details.

Doeltreffendheid en schoonheid zijn twee eigenschappen, die bij de bouwkunst steeds hand aan gand moeten gaan. Is er sprake van een gedenkteeken, dan is doeltreffendheid juist het vooropstellen van de hoofdzaak, hier het eigenlijke gedenkteeken. Maar in al deze Keizer Wilhelm-gedenkteekenen was de figuur van Keizer Wilhelm even moeielijk te vinden als in vexeerplaatje.

Een werk, dat aangename indruk maakt, werd ingezonden door H. Licht; het is zijn ontwerp voor den bouw van het raadhuis te Leipzig, waaraan eveneens een tweede medaille werd toegekend.

Verschillende ontwerpen van uiteenloopende opvatting werden ingeleverd door de architekten O. Lasne, Linck en Littman, F. Löwel, Pfeifer en Blumentritt, Emanuel Seidl, H. Freiherr von Schmidt en L. Specht.

De eerste medaille in deze afdeeling werd verworven door den architekt Alfred Waterhouse te Londen, voor zijn ontwerp voor het kolossale museum van Zuid-Kensington te London, voor natuurlijke geschiedenis; dit is een zeer statig gebouw van indrukwekkende maar toch vriendelijke werking, liggende tevens in een der schoonste en schilderachtigste deelen van London.

Eigenaardig en groot, zooals de geheele Schotsche kunst is, is het ontwerp van R. Anderson voor de Schotsche nationale portretgalerij te Edingburg.

Ook andere Schotten en Engelschen hebben goede bouwkundige teekeningen ingediend van ontwerpen, waarvan velen zich in het bijzonder kenmerken door doeltreffendheid en behaaglijkheid van de inwendige inrichting der gebouwen.

De Gemeentelijke Avondschool voor Handwerkslieden te Arnhem is 15 September geopend met 330 leerlingen, verdeeld in 16 klassen, waarvan tien kosteloos, terwijl het schoolgeld voor de andere klassen *f* 20.—, *f* 15.—, *f* 7,50.— en *f* 5.— bedraagt.

Voor den nieuwen cursus hadden zich 149 leerlingen aangegeven, terwijl er nog ongeveer 80 van de aangifte van l.l. jaar op plaatsing wachten. Van deze 80 zijn er ook nu 30 nog niet geplaatst kunnen worden, terwijl er van de nieuwe aangifte 58 geplaatst zijn. In het geheel wachten thans nog 121 op plaatsruimte.

Het Uitvoerend Comité der te Amsterdam gehouden Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen zal Maandag a.s., 13 October, op feestelijke wijze de bekroningen uitreiken, die aan de inzenders op deze tentoonstelling werden toegekend.

De uitreiking heeft plaats des namiddags ten twee ure in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam.

De *Amsterdamsche Courant* weet te melden, dat de heer A. de Leur reeds vergunning van B. en W. heeft verkregen voor het oprichten van een schouwburggebouw op het Rembrandsplein te Amsterdam, volgens de plannen der architekten Vuyk en van Rossem.

De voorwaarden voor den verkoop aan eerstgenoemden van het terrein, benoodigd om de rooilijn van het hôtel Mille-Colonnes te vervolgen, zouden echter nog door B. en W. moeten worden vastgesteld.

Wij zijn benieuwd, of B. en W., met het oog op den fraaien stand, ook eenige eischen omtrent het uiterlijk van het gebouw zullen stellen, al is het binnenskamers.

De benoodigde oude perceelen aan het Plein schijnen reeds in handen der ondernemers te zijn; het daar tusschen gelegen steegje schijnt geen hinderpaal te zullen worden aangezien dit partikulier eigendom is. r.

Te 's Gravenhage is op 9 Oct. j.l. in den ouderdom van 71 jaren overleden de heer H. L. Enthoven Lzn., lid der firma L. J. Enthoven en C°.

De firma voerde het beheer over de fabriek, meer bepaald bekend als »de pletterij", opgericht door den vader van den overledene.

De Haagsche nijverheid, maar in het bizonder zij die onder den humanen chef werkzaam waren, zullen het verlies diep gevoelen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Voor de betrekking van Stads-architekt te Amsterdam hebben zich — naar vernomen wordt — slechts 7 of 8 kandidaten aangemeld.

MEDEDEELINGEN UIT DE RECHTSZAAL.

In *Het Nieuws van den Dag* komt het volgende voor:

Iemand kocht van een ander een strook grond, onder uitdrukkelijk beding, dat hij, kooper, den scheidsmuur zou doen stellen te zijnen koste.

Sedert verliepen ettelijke jaren, de rechtverkrijgenden van den vroegeren verkooper bouwden tegen den muur een fabriekje, braken in den muur gaten, plaatsten er lichtvensters in en vernielden daardoor eenig tegen dien ouden muur aangroeiend houtgewas.

De zoon van den vroegeren kooper stelde nu een actie in tot schadevergoeding wegens de vernieling en tot verwijdering van die venstertjes.

De Rechtbank te 's Gravenhage wees het eerste gedeelte van de vordering toe en ontzegde voor hetgeen het tweede gedeelte betrof den eischer zijn eisch, omdat deze zijn vordering, voornamelijk grondende op een beweerd eigendomsrecht van den muur, dat recht niet had bewezen.

Voor zoover de eisch hem was ontzegd, ging de eischer in appèl.

Mr. Rutgers van der Loeff, advocaat te Groningen, trad Woensdag in de terechtzitting van het Gerechtshof te 's Gravenhage voor den appellant op.

Naar de meening van dien pleiter zou men hier drie hypothesen kunnen opwerpen: òf de muur was het eigendom van den eischer, òf de muur was gemeenschappelijk eigendom, òf de muur was het eigendom van den geïntimeerde.

Nam men de beide eerste hypothesen aan, dan moest, met het oog op art. 692 Burg. Wetb., de geïntimeerde in geen geval doen wat hij gedaan heeft, en nam men de laatste hypothese aan, dan had hij dit nog niet mogen doen zooals hij het gedaan heeft — namelijk vaststaande lichtvensters in den muur maken zonder ze te voorzien van traliën: art. 693 Burg. Wetb.

De vraag dus wie als eigenaar van den muur moest worden beschouwd deed hier weinig ter zake. Maar bovendien: als dat eigendomrecht eens iets ter zake afdeed, dan was uit de acte van verkoop, in de daarbij gestelde uitdrukkelijke voorwaarden tot plaatsing van den muur door den kooper voor zijn kosten, een sterk vermoeden te putten, dat aan die voorwaarden voldaan was en eischer alzoo werkelijk als eigenaar van den muur was te beschouwen, welk vermoeden ten allen overvloede nog door getuigenbewijs tot zekerheid kon worden gebracht. Doch pleiter achtte dat overtollige moeite.

Mr. H. G. Gordon uit Leiden, trachtte met enkele woorden het door de rechtbank gewezen vonnis te verdedigen en persisteerde overigens bij zijne conclusie tot bevestiging daarvan.

Uitspraak Maandag 10 November a. s.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Sinds de laatste opgaaf zijn als Gewone Leden der Maatschappij toegetreden, de heeren:

J. den Baars, Bouwkundige te 's Gravenhage.

F. Th. Huijsse, Opzichter van fortificatiën te Hellevoetsluis.

H. Groeneveld, adjunct-Architekt te Klerksdorp, Zuid-Afr. Republiek.

W. A. ter Horst, Opzichter van Publieke Werken te Heidelberg, Zuid-Afr. Republiek.

K. Klaver, Gouvernements-Opzichter te Krugersdorp, Zuid-Afr. Republiek.

D. J. Mertens, Aannemer te Pretoria, Zuid-Afr. Rep.

De Leden der Maatschappij worden herinnerd aan de prijsvraag voor een Kalender voor het jaar 1891, uitgeschreven door het Bestuur der Maatschappij.

Het programma van deze prijsvraag is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad van 4 October j. l.

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM, 29 Sept. Het verbouwen van perc. N°. 77 aan de Gelderschekade voor rekening van D. Davids, onder beheer van den bouwkundige H. H. Baanders:

H. C. Dorlas	*f* 19.825
C. Nieuwstad	» 18.713
J. Schaafstra	» 18.570
W. I. v. d. Horst	» 18.500
J. H. Hartkamp, firma Jalink en Gude	» 18.000
J. P. Rieken	» 17.700
J. Stam	» 16.950
Gebr. Terlingen	» 16,846
W. Greve te Buiksloot	» 16 630
Th. Ligthart	» 15.943
B. Cruijff en B. C. Dielemans	» 14.495

De overigen allen aldaar.

AMSTERDAM, 1 Oct. Het bouwen van een machine- en ketelhuis en eenige kelderwerken voor Van Vollenhoven & C°. aldaar, brouwerij »de Gekroonde Valk", onder beheer van den architekt G. B. Salm: minste inschr. D. Schut, aldaar, voor *f* 46.500. Gegund.

OBDAM (N.-H.), 1 Oct. Het bouwen van een kerk met toren en pastorie, voor rekening van de R. K. parochie St. Victor, onder beheer van den bouwmeester A. C. Bleijs, te Amsterdam:

	kerk met toren.	pastorie.	massa.
L. de Rooij, Tilburg	*f* 87.800	*f* 12.200	*f* 100.000
E. v. Kollenburg, Nederhorst-den-Berg	75.000	20.000	95.000
A. v. d. Meer, Zevenbergen	72.410	17.100	89 000
A. Leewens, Reewijk	68.200	19.000	87.200
K. J. B. v. Damme, Amsterdam	67.125	19.500	86.625
L. Vlasman, idem	66.219	18.468	84.687
N. Perquin, Berkel	66.200	18.200	84.400
J. v. Groenendael, Nieuwer-Amstel	63.750	17.985	81.735
B. J. Wichers, Lobit	63.900	19.600	81.500
G. P. B. Schermer, Uitgeest	63.400	18.000	81.300
G. v. Bassel, Utrecht	61.550	15.990	77.540
J. Slenters, Haarlem	59.890	17.000	76.980
F. Raaijmakers, Nieuwer-Amstel	59.520	17.230	76.750

Gegund aan F. Raaijmakers voor *f* 76.750.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 1.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 0.75,

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 'S GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE, HET BURGER WEESHUIS, HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 1.75.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM, en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.; *f* 1.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; *f* 1.50.

Afl. 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14, 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 4.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 1.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 1.50.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.00.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breêstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 2.50.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.00.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 3.—.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 'S GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN, BOUWKUNDIGE DÉTAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN,

BEKROOND EN UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851) zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). ONTWERP: VOOR EEN SCHOUWBURG en VOOR EEN GEVEL VAN EEN WINKELHUIS, 5 platen; *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). POSTKANTOOR IN EEN GROOTE STAD, en BEWAARSCHOOL VOOR 200 KINDEREN, 5 pl.; *f* 0.70.

Afl. 9. (1857). MILITAIR WACHTHUIS IN EEN RESIDENTIE, en GLAZEN TOCHTPUI IN EEN VESTIBULE, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). BOERDERIJ VOOR ZUIVELBEREIDING, VEETEELT OF GRAANVERBOUWING, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). KAVALERIE-KAZERNE MET STALLINGEN, OVERDEKTE RIJSCHOOL EN FOURAGE-MAGAZIJNEN, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). PORTE-COCHÈRE, 2 pl; *f* 0.30.
2e ged. (1862). BEWEEGBAAR HOUTEN TUINHEK, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). WOONHUIS, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.; *f* 1.50

Afl. 14. (1864). GEBOUW VOOR 'T TENTOONSTELLEN VAN WERKEN VAN SCHILDER-, BOUW-, BEELDHOUW- EN ANDERE KUNSTEN, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). MARMEREN SCHOORSTEENMANTEL MET BETIMMERDEN BOEZEM EN HAARD, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1866). DORPSKERK VOOR R. K. EEREDIENST. 3 pl.; OVERDEKTE ZITPLAATS IN EEN TUIN (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867) DORPSKERK VOOR PROT. EEREDIENST, MET TOREN, 4 pl.; HOOFD-INGANG VOOR EEN STADHUIS, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). MONUMENT VOOR DE NED. BOUWMEESTERS, H. DE KEIJZER EN J. VAN CAMPEN, 3 pl.; *f* 0.60.
2e ged. (1870). VOORGEVEL VAN EEN WINKELGEBOUW, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). KUNSTKAST, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). KAZERNE VOOR EEN BATALJON INFANTERIE, 3 pl.; BUITEN-SOCIETEIT, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). VAST CIRCUS, 8 pl.; GRAFSTEEN, 2 pl.; *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). STATION VOOR OMNIBUSSEN, 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 22. (1878). CANDELABER, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). ABATTOIR VOOR EEN PROVINCIESTAD, 6 pl.; AFSLUITING VAN EEN WANDELPLAATS, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt en zijn deze gevoegd bij de Verslagen der Algemeene Vergaderingen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

6985 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

—— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* ——

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 6986

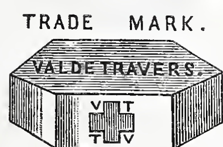

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Houtvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 6987

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 6988

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

6989 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.

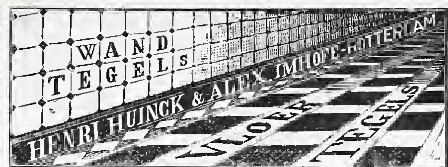
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

6990

6991

6992

ROLLUIKEN.

van **Staal of Hout** met Staalbanddoortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 6993

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6994

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren	. . . . . .	*f* 2.50
100 »	. . . . . .	» 4.—

Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.

Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

6995 **FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

AANBESTEDING. 6976

Het R. K. Parochiaal KERKBESTUUR van den H. Andreas-apostel te Quintsheul bij Wateringen, zal op Maandag 13 October e. k., des namiddags ten drie ure in het koffiehuis van den heer TH. VERBRAEKEN aldaar, AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene PASTORIE met bijlevering der bouwmaterialen, enz.

De teekeningen en het bestek liggen van af Woensdag 8 October e. k. ter inzage aan het lokaal der aanbesteding. Het bestek en teekeningen zijn op franco aanvraag van af Woensdag e. k. te bekomen ten kantore van den architect J. H. TONNAER te Delft, tegen betaling van ƒ 2.50 per exemplaar, alwaar ook van af dien dag alle inlichtingen te bekomen zijn.

De aanwijzing in loco op den dag der aanbesteding, des voormiddags te elf ure.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor 6977 ARCHITECTUUR-DECORATIE.

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.

6978 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 6979

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 6980

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op RIPOLIN eene nieuwe verf van bijzondere en belangrijke eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

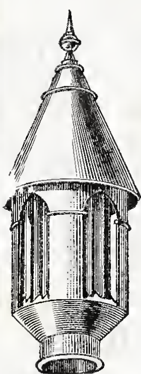
RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door RIPOLIN volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 6981

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

„BOYLE'S" SYSTEEM

welbekende

LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 % 6982

Prijsverlaging.

JAN HAMER & Co, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402. Magazijn: SINGEL 536.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, **Keulen a/R.** 6983

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 6984

onder lagen druk.
Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.
TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

18 OCTOBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

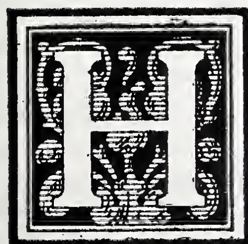
Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij deelt mede, dat het op de **Tentoonstelling van Bouwkunst**, gehouden in 1890, heeft toegekend de uitgeloofde **Zilveren Medaille**, voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *uitgevoerd* bouwwerk, aan den heer J. Gosschalk, architekt te Amsterdam, voor zijne inzending betreffende door hem uitgevoerde bouwwerken.

MAANDELIJKSCH OVERZICHT.

Histoire des *styles d'architecture* dans tous les Pays, depuis les temps anciens jusqu'à nos jours, par E. Barberot, architecte. Een boek in twee deelen met ruim 900 gravuren, dat bovenstaanden titel heeft, ligt voor mij, en draagt de duidelijke kenmerken, dat ik het met drift heb toegeslagen, laat ik er bij voegen om het spoedig bij den boekhandelaar te doen terug bezorgen.

Dat boek bevat een resumé der schatten van het menschelijk vernuft, beschouwd uit een eenig oogpunt van stijl. De schrijver heeft zich voorgesteld in dat werk te verzamelen, voorbeelden op het gebied der bouwkunst en versieringskunst van alle volkeren en alle tijdperken, voorbeelden die een sprekend karakter hebben en den stempel dragen van bijzonder eigen geest.

Wien zal het bevreemden, dat ik het allereerst zocht naar hetgeen over den Nederlandschen bouwstijl werd gezegd?

Maar, dat hoofdstukje viel me bitter tegen. De schrijver zegt in bijna vijf bladzijden niet meer dan het volgende.

In de 16e eeuw kreeg de bouwkunst in de Nederlanden een geheel eigenaardig karakter, voortvloeiende uit een vermenging van gothische elementen, soms ook antieke, en elementen tot de renaissance behoorende. Hiervan getuigt Saint-Jacques te Luik, eerst in 1540 voltooid. De eigenlijke renaissance is vertegenwoordigd door het stadhuis te Antwerpen, dat te Amsterdam, enz., monumenten in baksteen gebouwd, met deur- en raamomlijstingen van natuurlijken steen.

Verder bespreekt de schrijver een huis te Brugge uit 1570 (met afbeelding), de St. Bavo-kerk en het Stadhuis te Gent, en een paar huizen aldaar (beiden met afbeelding).

Het is den schrijver opgevallen, dat de gothische profileering het zoo lang tijdens de renaissance heeft volgehouden. Van de „menuiserie" uit dien zelfden tijd heeft hij weinig te zeggen, en geeft als „titre documentaire" slechts de afbeelding van twee gedraaide trapbalustertjes uit Brugge. Den stijl niet in aanmerking genomen, is de eigenlijke menuiserie, zegt hij, overeenkomstig aan die van de zelfde periode in Frankrijk en Duitschland; de dubbele invloed van de kunst dier landen heeft gewerkt op de timmer- en houtsnijkunst der vereenigde Provinciën, in welker werken men alle kwaliteiten van ernst en vernuft terug vindt, die het eigenaardig genie van elk der beide volkeren kenmerken.

In de 17de en 18de eeuw heeft de Fransche stijl van Louis XIV de Nederlanden met zijnen invloed overstroomd. Vlaanderen heeft Versaille gecopieerd, zooals

blijkt uit gebouwen te Brussel, o.a. het huis, genaamd du Serment, en de St. Sébastien (met afbeelding) enz. De schrijver dan noemt het Brigittenklooster te Brussel (1662) een meer origineel werk.

En hiermede is de zaak voor den schrijver afgeloopen. Voor den beoordeelaar zou het een onbegonnen werk zijn, alleen de N. B. 's, waar noodig, op die 5 bladzijden druks van vagen inhoud te stellen.

Ik wil wedden, dat Monsieur Barberot niet eens binnen de grenzen van ons land is geweest, ten minste zich niet te Amsterdam heeft vertoond, getuige de baksteenen van het Stadhuis (Paleis op den Dam) te Amsterdam. Eenig ander Noord-Nederlandsch bouwwerk wordt niet eens genoemd.

Slaat men nu de 15 regels lange inleiding tot de behandeling van deze styles Belge et Hollandais op, dan zal men — na iets over den tijd van drie eeuwen vóór Christus gelezen te hebben — hooren, dat men in die landen twee talen spreekt, ten eerste Vlaamsch en Hollandsch, en ten tweede Fransch. De schrijver predikt verder, dat België en Holland elk hun tijd van grootheid hebben gekend. In de middeneeuwen bood Vlaanderen het hoofd aan de Fransche koningen, en later verdiende Holland door zijne vloot den naam van keizerin der zeeën. Men merke op, dat „la Hollande" vrouwelijk is, en wete dat ik hier bijna woordelijk vertaal.

Mais — en dat maakte mij hoofdzakelijk driftig — plus tard encore, la marine hollandaise éprouva un malheur qui ne manque pas d'avoir son côté comique: une flotte de guerre fut faite prisonnière par... un régiment de cavalerie francaise.

Hier denkt Monsieur Barberot zich vroolijk te kunnen maken met een schijnbaar belachelijke zaak, misschien wil hij het nooit voorgevallen wapenfeit der Fransche cavalerie verheerlijken, of wel zijn algemeene kennis luchten; maar, in elk geval, ook dit gezegde pleit voor de afwezigheid van ernst bij den schrijver. Waarlijk, Monsieur Barberot, je hebt je gewoon belachelijk gemaakt, zeggen wij Nederlanders.

Het verhaal, dat op eene al zeer zonderlinge wijze met de haren bij de geschiedenis der bouwkunst wordt gesleept, is eene ongerijmde fabel, steunende op een zeer onbeduidende en natuurlijke omstandigheid.

Om aldus te kunnen schrijven heb ik mij gewend tot onzen bekwamen historicus den heer G. Reehorst, die mij het vijfde deel van „Het Nederlandsche Zeewezen" door Jhr. Mr. J. C. de Jonge, (1862) toezond, waarin op bladzijde 178 en volgende de ware geschiedenis van het Fransche zoogenoemde heldenfeit wordt verhaald, waaraan in het kort het volgende wordt ontleend.

Op 22 Januari 1795 begaf zich de voormalige luitenant ter zee bij de Admiraliteit van Amsterdam, doch in 1787 uitgeweken en nu met den rang van Fransch Generaal de Brigade bekleeden, Johan Willem de Winter, aan het hoofd van een regiment Fransche hussaren, meest teruggekeerde Bataven, uit Haarlem langs den gewonen landweg naar den Helder, om van dat gewichtige punt bezit te nemen, gelijk mede van de in het Nieuwediep liggende en in het ijs bevroren Nederlandsche oorlogschepen. Dit krijgsvolk kwam in den nacht van den 23sten aan, en den volgenden dag begaven zich eenige hussaren over het dicht bevroren Nieuwediep naar het linieschip Admiraal Piet Hein, bij afwezigheid van den bevelvoerenden officier gevoerd door den oudsten kapitein, Reyntjes genaamd. De Nederlandsche schepen aldaar boden op hoog bevel geen tegenstand, en de geschiedschrijver de Jonge houdt het er voor, dat slechts een mondelinge overeenkomst tusschen den Hollandschen kapitein en den aanvoerder der Franschen is aangegaan. Vijf dagen later werd aan de equipage der oorlogsschepen de eed afgenomen, op de zelfde wijze als dit te Hellevoetsluis was geschied. Tot het aangaan van die overeenkomst en het doen van dien eed was de kapitein gerechtigd, zegt de schrijver, want, behalve dat het een roekelooze dwaasheid zou geweest zijn, zich, terwijl het geheele vaderland genoegzaam vermeesterd was, met in het ijs bevroren schepen tegen den vijand te verdedigen, was hij door 's Lands overheden gemachtigd op die wijs te handelen.

Het is gebleken, dat de kapitein reeds op 21 Januari, den dag na het vertrek van den Stadhouder, door tusschenkomst van den Luitenant-Admiraal van Kinsbergen, de genoemde machtiging had ontvangen van de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland, dat is den last, om geene vijandelijkheden te plegen tegen de Franschen of zich tegen hen te verdedigen, waarna een bevel van de Algemeene Staten volgde, waarbij de kapitein — evenals andere bevelhebbers — uitdrukkelijk gemachtigd werd, ingeval van nadering der Franschen, bij attaque, opeischen of anderszins, in verdrag te komen, zonder dat van hem gevergd werd eenige verdediging te doen of eenen aanval af te wachten.

Fransche geschiedschrijvers, als Thiers o.a., hebben dit feit, dat van mond tot mond hoe langer hoe meer vooraf was opgesmukt, geheel onwaar voorgesteld, en spraken zelfs van een opeischen van onze vloot door afdeelingen ruiterij en onderscheidene batterijen rijdende artillerie. De fransche architekt laat onze vloot nu gevangen nemen door één regiment cavalerie, en... vertelt ons dat Jacob van Campen's gewrocht op den Dam van baksteen is gebouwd.

Certainement, Monsieur Barberot, la manière dont vous vous permettez de vous tirer de l'histoire des styles Belge et Hollandais, ne manque pas d'avoir son côté comique.

En — als uw boek een tweede uitgaaf mocht beleven — dan hoop ik, dat gij voor de herziening er van te Roosendal kunt worden gevisiteerd; uwe sprookjes zullen daar zoo zwaar worden belast, dat ge zé liever prijs geeft. Mocht het u voorts raadzaam toeschijnen ter plaatse inlichtingen in te winnen, wij zullen u die, zeer gaarne zelfs, verschaffen. In elk geval hoop ik, dat gij geen onwaarheden meer zult vertellen van zaken die gij niet eens hebt gezien.

Een kleiner maar merkwaardiger boekje is onlangs verschenen onder den titel: *Beiträge zur Mecklenburgischen Kunstgeschichte*. Het is de dissertatie waarmede de heer Friedrich Sarre te Leipzig promoveerde tot doctor in de philosophie, een voor ons merkwaardig en bij ons nog nooit voorgekomen feit.

De heer Sarre zegt terecht in zijne inleiding, dat naast de sociale verhoudingen en de zeden en gewoonten van de bewoners, de eigen bouwmaterialen van een land hun invloed uitoefenen op vorming en verdere ontwikkeling der inheemsche bouwkunst. Nederland en Noord-Duitschland hebben in vele opzichten verwantschap, zoo wat den aard der bewoners als de geologische gesteldheid betreft.

De kunstrichting in een dezer landen heeft alzoo haren invloed moeten uitoefenen op die van het andere. Het is in dit geval de Nederlandsche kunst vooral der zestiende eeuw, die zich deed gevoelen o. a. in Mecklenburg. Verschillende Nederlanders uit het zuiden en noorden hebben er gewerkt, en de geschiedenis der gebouwen die van hun talenten getuigen wordt door Dr. Sarre opgeteekend.

Des schrijvers werk heeft dan ook voor ons veel waarde, en verdient ons vertrouwen, omdat het de duidelijke sporen draagt dat de stof met ernst is behandeld, na nauwkeurig onderzoek zoowel van de bouwwerken zelven als van een aantal archieven, wier gegevens tot de periode van het ontstaan der bouwwerken opklimmen. Het eerste gebouw dat hij behandelt is het Fürstenhof te Wismar, omdat het ook waarschijnlijk het eerste gebouw is, dat in Mecklenburg in den stijl der renaissance verrees. Dien stijl heeft men vroeger wel eens aangemerkt als te zijn ontleend aan de Italiaansche paleizen uit den tijd der vroeg-renaissance, maar Dr. Sarre is de overtuiging toegedaan, dat men hier te doen heeft met de Nederlandsche vroeg-renaissance; de gronden daarvoor geeft hij aan, en verdienen alle aandacht.

Het laatste gedeelte der dissertatie is gewijd aan de kunstenaars, werkmeesters en handwerkslieden, die van 1550 tot ongeveer 1600 in het Mecklenburgsche hebben gewerkt, en daaruit blijkt welk een beduidend aantal Nederlanders een werkzaam aandeel hebben gehad in het artistieke leven van dien tijd, dat vooral aan de hoven der kleine vorsten van Noord-Duitschland zeer opgewekt is geweest.

Het werk geeft ons den indruk, dat de heer Sarre met groote ernst en een helderen blik heeft gearbeid; daarvoor is hem dank verschuldigd, maar wordt hij tevens dringend uitgenoodigd zijne nasporingen voort te zetten, waartoe hij beter in de gelegenheid is dan een Nederlander zelf. De historie onzer vaderlandsche kunst zal dan, dank zij ook eenige buitenlanders — tot nu toe de heer Barberot uitgezonderd —, langzamerhand meer een geheel worden.

Na van deze nieuwigheden gewag te hebben gemaakt, kom ik met een enkel woord terug op een paar oude Berlijnsche kwesties, bouwkunstige zaken van langen duur, zooals wij die bij ons ook zeer goed kennen. Uit verschillende bronnen verneemt men, dat prof. Raschdorff, zooals reeds vroeger werd gemeld, zich in zijn atelier in de Polytechnische school bezig houdt met het maken der teekeningen, zelfs details, voor den *Dom te Berlijn*, wat zooveel beduidt als dat het ontwerp is goedgekeurd; want niemand zal wel vóór die beslissing tot dien moeitevollen arbeid overgaan. Men weet intusschen te Berlijn zelve weinig of niets van het ontwerp, en verdiept zich in vragen of de oorspronkelijke gedachte van den ontwerper heeft gezegevierd, niettegenstaande de verschillende ook reeds hier medegedeelde bezwaren van zaakkundigen. Maar wat ook moge zijn geschied, het is des Keizers wil alleen. Wel zijn zij, die belang hadden bij het bouwwerk, gehoord geworden, maar medewerking aan een besluit was voor hen buitengesloten, en de wenschen van de architektenwereld om een prijsvraag uit te schrijven zijn in 't geheel niet in aanmerking gekomen. Ook de Landdag zal ten slotte nog iets in te brengen hebben, maar of dat lichaam ernstig tegen 's Keizers wil zal optreden, stel dat het dit noodig acht, valt wel eenigszins te betwijfelen.

Eerst recht onverkwikkelijk is de geschiedenis van den bouw van het *Keizer Wilhelm-monument* te Berlijn. Het meerendeel der kunstenaars, die tot medewerking aan een nieuw programma zijn uitgenoodigd zijn ontevreden met de bepalingen van den wedstrijd. Aan de Münchener N. Nachrichten wordt geschreven, dat de genoodigden onkundig zijn wie over hen zullen oordeelen, dat zij het bedrag der prijzen te gering achten, dat zij eene openlijke tentoonstelling van hun werk als plicht beschouwen, terwijl van regeeringswege zulk een openbaarmaking slechts wordt beschouwd als een groote tegemoetkoming aan de wenschen, maar volstrekt nog niet zeker wordt toegezegd. Ondergeschikte zaken zijn reeds toegegeven, maar van de hoofdzaak, de bekendmaking van erkende prijsrechters, wil de regeering niets weten. Het staat vast, dat de Keizer zelve de beslissing nemen en de verantwoordelijkheid er van dragen wil; dat hij zijne keuze bespreken zal met deskundigen is zeker, maar zaakkundige rechters zullen het niet zijn.

Gelijkluidend schrijft de National Zeitung; wat de prijzen betreft zegt zij: de hoofdzaak is hier de tegemoetkoming van 4000 Mk., die volstrekt ontoereikend is. Aangezien in het programma teekeningen en modellen op vrij groote schaal worden gevraagd, zoowel van het ruiterstandbeeld als van den geheelen aanleg, schijnt het inderdaad, dat de bovengenoemde som onvoldoende is voor een in alle opzichten doorwerkt ontwerp. Ter vergelijking zij opgemerkt, dat bij den eersten wedstrijd, vijf of zes architekten of beeldhouwers ieder meer dan 10.000 Mk. onkosten maakten, zes anderen ongeveer 8000 Mk., en het meerendeel 6000 Mk. Terwijl het onverwachte verloop van dezen wedstrijd algemeen misnoegen heeft verwekt, zou het waarlijk niet ongewenscht zijn, dat van de uitgenoodigde kunstenaars geen materieele offers werden gevergd, die hunne medewerking tevens in de waagschaal brengt.

Ook de Vossische Zeitung is ontevreden, omdat zij twijfelt aan betere voorwaarden, en noemt den eisch, dat de architekten mede een model van een ruiterstandbeeld en de beeldhouwers ook een van den aanleg van het plein moeten inleveren, een groote hinderpaal voor een goede oplossing. Den architekt zal men toch het standbeeld niet laten maken, maar zijn onkosten worden door den ongemotiveerden eisch belangrijk verhoogd.

Tot nadere toelichting ontleenen wij aan het Centralblatt der Bauverwaltung, dat de prijsvraag ook eene oplossing verlangt voor den architektonischen aanleg van het plein, daarin begrepen de kaaimuren enz. Het monument zelve moet een ruiterstandbeeld zijn; de modellen moeten, met alle meer ondergeschikte figuren en den sokkel, op $^1/_5$ der ware grootte worden geleverd. De termijn van inzending is vastgesteld op 1 April 1891. Behalve de som van 4000 Mk., die aan elken medewerker wordt verstrekt, bestaat de mogelijkheid om aan eenige bijzonder in den geest vallende ontwerpen een prijs tot een maximum van 12.000 Mk. te verleenen.

Tot dezen tweeden wedstrijd zijn uitgenoodigd de prijswinners van den eersten, de architekten Rettig en Pfann, en Bruno Schmitz, die eerste prijzen behaalden, en de beeldhouwers Hildebrand, Hilgers, Schaper en de architekten Ferber, Schilling en Gräbner, die tweede

prijzen behaalden. Behalve deze echter zijn nog uitgenoodigd de beeldhouwers prof. Begas, de reeds in een vorig overzicht genoemde uitverkorene van den keizer, Donndorf uit Stuttgart, Reimann uit München, en Siemering uit Berlijn.

Indien, na al hetgeen is voorgevallen, de reeds eenmaal bekroonde kunstenaars toch andermaal in het strijdperk treden, dan mag men met zekerheid aannemen, dat zij daartoe worden gedreven door plicht- en eergevoel; een andere reden is niet denkbaar. De groote tegenwerking van invloedrijke zijde, die den arbeid zoo moeielijk maakt, doet hen bovendien een niet bevredigenden uitslag verwachten.

Volgens de D. Bauzeitung van 15 Oct. hebben eenige der uitgenoodigde architekten in een schrijven den Rijkskanselier gewezen op hunne grieven; zij verzoeken daarom, dat de belooning van 4000 op 8000 Mk. worde gebracht, dat de namen der juryleden bekend worden gemaakt, en officieel worde medegedeeld wie tot den wedstrijd zijn uitgenoodigd, voorts dat hem, aan wien de eerste prijs wordt toegekend, ook de leiding over de uitvoering van het monument zal worden opgedragen. Ten slotte wordt de Rijkskanselier uitgenoodigd deze wijzigingen den Keizer aan te bevelen. Het stuk is onderteekend door de heeren Pfann en Rettig, Schmitz, Hilgers, Schaper; de heeren Donndorf en Siemering hebben verklaard het eens te zijn met den inhoud er van Door de heeren Begas, Hildebrand en Schilling is de onderteekening echter geweigerd. Wanneer de Rijkskanselier den Keizer niet tot andere gedachten kan brengen, hetgeen te vermoeden is, dan kan men verwachten dat de eerstgenoemde kunstenaars van een verdere medewerking zullen afzien.

Ik voor mij heb een voorgevoel, dat na al het onverkwikkelijk gehaspel in deze prijsvraagkwestie de beeldhouwer Begas zal zegevieren, wiens ontwerp vermoedelijk reeds gereed is.

De dagbladen hebben ons korte berichten gegeven over de *instorting van de Karlsbrug te Praag;* onvermeld bleef evenwel, dat nog een ander ongeval de deelnemende blikken van de technici op de zwaar getroffen stad had gevestigd. De oorzaak, dat de eerwaardige brug geen weerstand aan de ontzettende massa water kon bieden, was niet gelegen in de constructie van de brug zelve; uit een rapport van Prof. Rziha aan de commissie voor het behoud der oude monumenten blijkt namelijk, dat de grond om de pijlers der aanvankelijk ingestorte drie bogen, geheel was weggeschuurd. Dit zal wel niemand verwonderen wanneer men verneemt, dat de pijlers zeer ondiep zijn gefundeerd, slechts, althans waarschijnlijk, op groote steenplaten, en dat tijdens de overstroomingen minstens de helft van de capaciteit der brugopeningen, met van hooger afgedreven hout was afgesloten. Het ongeluk is voor Praag des te grooter, daar de toestand der overige bruggen veel te wenschen over laat, behalve die der pas gestelde Palackij-brug. De kettingbrug zal het thans enorme verkeer daarover niet lang kunnen volhouden, waarom dan ook reeds kostbare maatregelen voor versterking zijn genomen.

Het andere ongeval te Praag is de instorting van vier spanten van het in uitvoering zijnde tentoonstellingsgebouw, op 11 September. Het gebouw voor de nijverheid en dat voor de werktuigen worden geheel van ijzer samengesteld. Het eerste heeft een middenschip van 38 M. spanning en 25 M. hoogte, met ter weerszijden een zijgalerij van 28 M. breedte en ongeveer 15 M. hoogte. De spanten van het middenschip, op 5 M. van elkaar, zijn volgens het zelfde systeem als dat van de overkapping van het Centraal Station te Amsterdam gebouwd, en bij de opstelling gebruikte men daar, evenals hier, een op rollen en rails verplaatsbaren steiger. De halve spanten der zijgalerijen steunen aan beide zijden tegen de midden overspanning, die uit twee halve spanten bestaat, in den top vrij tegen elkander leunende. Op 11 September stonden reeds vier spanten, de beide middelsten 15 M. van elkaar verwijderd en ter weêrszijden een op 5 M. afstand, onderling met gordingen verbonden. Tijdens een rusttijd van de werklieden viel echter het geheele samenstel in elkander, daarbij naar eene zijde schrankende, zoodat eene der helften van de boogvormige spanten als 't ware werd toegevouwen. Van de uitwerking van den val kan men zich een denkbeeld maken wanneer men weet, dat een geheel spant 18.000 Kgr. weegt, en dat een der steunpunten, uit één stuk natuurlijken steen van ongeveer 3000 Kgr. bestaande, in den grond 20 c.M. zijwaarts werd verschoven. Men heeft zich natuurlijk verdiept in allerlei gissingen omtrent de oorzaak van het ongeval, en het zelf willen toeschrijven aan den hoogen waterstand; maar prof. Melan, de zaak besprekende in het Weekblad der Vereeniging van Oostenrijksche ingenieurs en architekten, zoekt de oorzaak dieper, dat is in de constructie, en noemt het ongeval zeer leerrijk. Volgens hem had men meer aandacht moeten wijden aan eene rationeele zijdelingsche verstijving van de scharnieren in den top. Zoo men die onnoodig had geacht als samenstellend onderdeel van het afgewerkte geheel, dan ware toch eene betere verstijving tijdens het stellen der spanten zeer gepast geweest, wellicht met behulp van diagonale kruizen tusschen de spanten, tot tijd en wijle het stelsel van windschoren bij de eindspanten, en de gordingen der geheele bekapping waren gesteld. Wel is waar had men de reeds staande spanten met eenige schuin daartegen staande houten palen geschoord, om ze in den vertikalen stand te houden, maar 't is hier zeer de vraag of niet juist die voorziening de oorzaak van het onheil is geweest; het vermoeden ligt immers voor de hand, dat een dezer schoren, tengevolge van den wegens zware stortregens doorweekten bodem, een weinig is gezakt, waardoor de tegenovergestelde schoor het spant uit den vertikalen stand heeft gedrukt. Het is ook duidelijk, dat slechts een kleine afwijking voldoende was om het samenstel te doen instorten. Eene constructie als deze, hoezeer zij ook aanbevolen kan worden wegens de eenvoudigheid harer berekening, moet bij groote hoogte der spanten met het oog op zijdelingsche stabiliteit met omzichtigheid worden behandeld. Onder zulke omstandigheden kan het aanbevelenswaardig zijn geen scharnierpunten in den top te bezigen, maar vaste knooppunten, die wel is waar meerdere stabiliteit geven, maar daarentegen ook hunne eigenaardige nadeelen medebrengen, die men niet geheel kan te niet doen.

Hetgeen prof. Melan hier ten laatste aanraadt, heeft men o. a. reeds toegepast bij de groote zeer licht geconstrueerde perron-overkapping te Mechelen. Daar zijn geen scharnierpunten in den top; in plaats van twee halve spanten ziet men daar een geheel spant. Overigens

zou men zeggen, dat die overkapping, wat spanwijdte en constructie betreft, geheel overeenkomstig is met de ijzeren kap van het Centraal-Station te Amsterdam.

Een ongeluk komt nooit alleen; ik heb er in dit verslag nog meer te vermelden.

Eene katoenspinnerij te Enschede is geheel verbrand, niettegenstaande zij ruim voorzien was van zelfwerkende brandbluschmiddelen, *systeem Grinnel*. Maar de dagbladen hebben bericht, dat de schuld niet bij de Grinnels zelve moet worden gezocht, maar in de onvoldoende hoeveelheid water, die wegens eene toevallige omstandigheid door de stoommachine naar het reservoir werd gepompt. Het spreekt van zelf, dat de toestellen in bepaalde omstandigheden en wanneer ze met oordeel zijn geplaatst, goede diensten kunnen bewijzen, en op de practische verdeeling zal wel in de eerste plaats moeten worden gelet bij zulke fabrieken, waar het droog geworden houtwerk nog bovendien sterk met olie is doortrokken.

Het Wochenblatt für Baukunde van 8 October maakt eveneens melding van eenige branden, o. a. van twee molens te Winona en te La Crosse, die geheel werden vernietigd niettegenstaande de aanwezigheid van Grinnels. De eerste molen had niets aan brandbluschmiddelen gespaard, en telde zelfs 552 Grinnels door het gebouw verspreid. Zij voldeden echter geenszins aan de verwachtingen. De reden, waarom de toestellen spoedig zoo veelvuldig werden toegepast, schijnt daarin te liggen, dat sommige verzekering-maatschappijen hun premiën lager stellen, wanneer deze blusch-apparaten worden aangewend, wier goede uitwerking zij schijnen te vertrouwen. Zoo wordt een voorbeeld aangehaald van een zaagmolen, waarvan de eigenaar verklaarde de Grinnels niet te hebben doen aanbrengen omdat hij er het nut van inzag, maar alleen om minder assurantie premie te betalen. Hij zorgde dan ook niet, dat de aanleg in orde was, en zijne molen brandde tot den grond toe af.

Het blijkt dus, dat men voorzichtig moet zijn met oordeelen over deze toestellen; maar men moet ze ook niet doen plaatsen door den eersten den besten.

Hebben de Grinnels misschien in den laatsten tijd wat van hun reputatie verloren, de *Rabitzwanden* zijn er beter afgekomen. Op 7 September werd het machinengebouw, gelegen aan het einde van het hoofdgebouw der krijgs- en landbouwkundige tentoonstelling te Keulen, totaal vernield door een brand, die er met groote snelheid alles verwoestte. Tusschen de beide gebouwen bevond zich evenwel een wand, geconstrueerd volgens het stelsel Rabitz; deze bleef volkomen ongedeerd en beschermde dan ook het hoofdgebouw, dat zelfs niets geleden heeft van den ontzettenden gloed.

De voorgeschreven maatregel is alzoo niet overbodig geweest. Trouwens men ziet in Duitschland op dit punt goed, en is streng en doortartend. In eene nieuwe Pruissische policie-verordening wordt kort en goed het *electrisch licht* verplichtend gesteld voor schouwburgen, circus-gebouwen, en gebouwen voor openbare bijeenkomsten, waar meer dan 800 personen plaats kunnen nemen. Alle andere wijzen van verlichting worden daarin verboden, ook in lokalen die niet bepaald tot de verzamelplaats der bezoekers behooren. Een ander voorschrift betreft de aanleg van goed geïsoleerde verwarmingstoestellen.

Zulk een meerdere zekerheid brengt echter meerdere kosten te weeg; want in eene vergadering van de ingenieurs-vereeniging te Manchester werd onlangs berekend, dat electrische verlichting van 3.5 tot 8.7 malen duurder is dan gasverlichting. In Parijs kwam men tot andere resultaten bij de proeven die genomen werden met intensief gasbranders en electrisch licht. Op de boulevards van de Porte Saint-Martin tot aan de Madelaine en in de Rue Royale waren electrische booglampen geplaatst, in de Avenue de l'Opera en de Rue de la Paix intensief gasbranders. De kosten van deze laatsten bleken hier 50% goedkooper te zijn dan die van de booglampen, terwijl velen van oordeel zijn, dat het gaslicht beter voldeed. Volgens de Elektrotechnische Zeitschrift heeft de Parijsche gasverlichtings-maatschappij met de nieuwe verbeterde intensief-branders het volgende resultaat verkregen:

4	carcels	met	225	L.	gas	per	uur.	56	L.	per carcel.
6	„	„	350	„	„	„	„	58	„	„ „
12	„	„	550	„	„	„	„	46	„	„ „
18	„	„	750	„	„	„	„	42	„	„ „
25	„	„	1000	„	„	„	„	40	„	„ „
40	„	„	1200	„	„	„	„	30	„	„ „

Ik voeg achter deze cijfers het aantal liters verbruikt gas per carcel-uur, waaruit men kan opmaken, dat voor een groote ruimte één centraal licht oneindig veel goedkooper is dan dat men de lichtsterkte over meerdere punten, al was het slechts drie, verdeelde. In het laatste geval zal men 1/4 meer gas verbruiken.

Niettegenstaande deze enorme verbetering van het gaslicht, wint de electrische te Parijs steeds meer veld. De electrische straatverlichting omvat thans reeds bijna het 1/5 gedeelte van de geheele openbare verlichting.

Ook in Berlijn is de uitbreiding van het electrische licht zeer groot; de kostende prijs eener Edison gloeilamp van 16 normaalkaarsen wordt daar berekend te zijn 4 pf. of ongeveer 2½ cent. In Darmstadt zijn de kosten van een dergelijke ongeveer 5.5 pf. Uit zulke cijfers blijkt genoeg, dat men voor stedelijke verlichting slechts daar tot electrisch licht zijn toevlucht zal nemen, waar het gerechtvaardigd is door noodzakelijke omstandigheden of een noodwendige luxe.

ELJEN!

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM, 8 October 1890. Na opening der vergadering heet de Voorzitter de aanwezende leden welkom op deze eerste bijeenkomst. Hij merkt met leedwezen op, dat velen verhinderd schijnen te zijn ter vergadering te komen, en drukt den wensch uit, dat de gewone belangstelling bij de volgende vergaderingen nog zal blijken te bestaan, en dat de werkzaamheden den leden nut en genoegen zullen mogen verschaffen.

De notulen der vergadering van 23 April l.l., door den Secretaris gelezen, worden goedgekeurd.

Van den heer J. A. Wijn, Architekt te Apeldoorn, is bericht ontvangen, dat hij genoodzaakt is voor het lidmaatschap der afdeeling te bedanken, omdat hij meer en meer verhinderd zal worden op de vergaderingen te verschijnen.

De heer Boerbooms brengt als afgevaardigde naar de 61e. Alg. Verg. der Maatschappij in Mei l.l., daarvan verslag uit. Verder deelt hij nog mede, dat hij met buitengewoon genoegen een bezoek heeft gebracht aan Monnikendam en Edam, plaatsen, die tegenwoordig van uit Amsterdam zeer gemakkelijk zijn te bereiken. Hij beveelt een bezoek aan deze steden bij voorkomende gelegenheid ten zeerste aan.

De heer Berghuis meent, dat de drie laatste punten op het convocatie-biljet voorkomende, en vooral het verslag van het bezoek

aan Dordrecht in Juli l.l., door den Secretaris opgesteld, in een beter bezochte vergadering verdienen behandeld te worden. Wordt aangenomen deze punten voor een volgende vergadering te bewaren. Verder wordt het voorstel van den heer Berghuis aangenomen om ten behoeve van kunstbeschouwingen een eenvoudig rekwerk te doen maken, waarop de platen gelegd zijnde, beter door een ieder naar verkiezing lang af kort kunnen worden bekeken en gezamenlijk besproken.

Tot slot worden de ingekomen afleveringen van werken, die de afdeeling in eigendom ontvangt, bezichtigd.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 15 October 1890. De vergadering werd door den Voorzitter geopend met de installatie van den heer C. Swaneveld als gewoon lid. De notulen werden gelezen en goedgekeurd, en de heer P. J. Cromjongh, na ballotage als lid aangenomen.

Daarna had de uitreiking plaats van de bekroningen der prijsvraag *Kleine Villa.*

De heer Jan Vormer te Schiedam, 1e prijs, was ter vergadering aanwezig. De heer Paul J. de Jongh te Amsterdam, 2e prijs, had bericht de vergadering niet te kunnen bijwonen.

Vervolgens trad de heer D. Klinkert als spreker op met eene improvisatie getiteld »Rome".

De heer Klinkert schetste op zeer boeiende wijze den val van het Romeinsche rijk omstreeks het jaar 500 n. C en deed uitkomen hoe de kunst der Romeinen, even als die der Grieken, is gebleven, ofschoon deze volken zelf van het wereldtooneel waren verdwenen. De spreker besloot met een kort overzicht der kunstgeschiedenis sedert den val van het Romeinsche rijk tot op onzen tijd en vestigde in 't bijzonder de aandacht op deze voor architekten zoo noodige studie.

Na de pauze bracht de heer A. W. van Malsen, bibliothecaris-archivaris der Vereeniging, verslag uit van haar toestand der bibliotheek en van den leescirkel, over het jaar 1889/90.

Tot leden der vragencommissie werden benoemd de heeren M. T. Leijh en Z. Hoek, en tot lokaal-commissarissen de heeren Joh. Kuijk en A. J. Sanders.

Hierna werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BERICHTEN.

Woensdag j. l. werd te 's Gravenhage in tegenwoordigheid der leden en vele genoodigden het nieuwe gebouw der Societeit Concordia in de Alexanderstraat ingewijd.

Het Vaderland bevat een zeer waardeerende beschijving van dit gebouw, dat volgens de plannen en onder de leiding van den heer P. du Rieu Fzn., bouwkundig ingenieur, is tot stand gekomen.

Het slot van Radbout te Medenblik, door de stad aan het Rijk overgedragen, zal tot een gebouw voor het kantongerecht worden ingericht. Op 30 October a. s. zullen de werken daarvoor worden uitbesteed.

Indien het waar is wat Amsterdamsche bladen weten te melden, dan zullen op het Rembrandsplein twee gebouwen verrijzen, ingericht voor ongeveer dezelfde doeleinden. Het eene is ontworpen, zooals reeds vroeger werd gemeld, door de heeren Vuyk en van Rossem, en het andere door den heer E. Breman. Dit laatste wordt ingericht voor circus-, tooneel- en andere voorstellingen, en het schijnt, dat dit het meeste kans van slagen heeft, wijl eene combinatie reeds, naar men zegt, de noodige perceelen in handen heeft, iets wat met betrekking tot de andere onderneming nog niet het geval is.

Veelal ziet men, dat wanneer iemand te Amsterdam iets onderneemt, een ander het onmiddellijk navolgt, tot schade van beiden, als een zich niet terugtrekt.

Afgezien van de kwestie of zelfs ééne dergelijke inrichting in de hoofdstad genoegzame levensvatbaarheid heeft, is er ongetwijfeld geen plaats en geen publiek voor twee. Een tweede circus, dat natuurlijk slechts zeer bescheiden kan zijn wat de voorstellingen betreft, is tegenover het circus Carré dat de sympathie verworven heeft, geheel overbodig.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot ingenieur bij de gemeente Amsterdam voor de electrische verlichting aldaar, werd met ingang van 1 October j. l. benoemd de heer J. Stroink, civiel- en electrotechnisch ingenieur.

Naar men verneemt zal de heer A. L. de Bruijn Kops, Hoofdingenieur 1e klasse van den Waterstaat, om redenen van gezondheid zijn ontslag nemen.

Bij Min. beschikking is met 1 Nov. a. s.: de ingenieur 1e kl. van den Rijkswaterstaat J. A. E. Musquetier, thans in het 2e rivier-arrondissement te Utrecht, belast met den dienst van arrondissements-ingenieur in het 8ste district te Utrecht;

de ingenieur 2e kl. J. G. Ermerins, thans in het arrondissement Goes, belast met den dienst in het 2de rivier-arrondissement te Utrecht;

de ingenieur 3e kl. A. B. Marinkelle, thans werkzaam onder den arrondissements-ingenieur te Amsterdam, belast met den dienst van arrondissements-ingenieur in het 11de district te Goes.

Afloop van Aanbestedingen.

'S HAGE, 6 October. Het maken van een gebouw met aanhoorigheden en het verrichten van eenige grondwerken voor den te stichten stoomwatermolen op den Ouden Zederik te Ameide; minste insch.

Fr. H. Joseph, te Utrecht	*f* 44.690
Raming	» 50.800

UTRECHT, 7 October. Het bouwen eener fabriek, voor rekening van J. Wefers Bettink, onder beheer van den architekt P. J. Houtzagers; ingek. 12 bilj., als:

A. C. Vink te Utrecht	*f* 13.690
J. v. Eijck en L. v. Nijendaal te Utrecht	» 13.435
J. W. de Leur te idem	» 13.275
R. Diks te idem	» 12.950
H. Brouwer te idem	» 12.800
J. de Kruijf » idem	» 12.697
W. A. G. Jansen te idem	*f* 10.472
H. Vermeer te idem	» 10.440
C. v. Straaten te idem	» 10.140
G. v. Rassel te idem	» 9.992
F. C. Oostveen te idem	» 9.590
F. Oliviers te Nijmegen	» 8.600

BUSSUM, 8 October. Het bouwen van eene dubbele villa aan de Lindelaan te Bussum, onder beheer van den architekt J. H. Everts; ingekomen 7 bilj., als:

H. v. d. Heijden te Bussum	*f* 12.500
A. Verschuren te idem	» 12.386
C. v. Norren te idem	» 12.160
G. Slaap te Amsterdam	» 12.099
H. Weitjens te Bussum	» 11.950
H. J. Jurriëns te Naarden	» 11.900
W. Schipper te Bussum	» 10.500

Gegund.

QUINTSHEUL, 13 October. Het bouwen eener pastorie onder beheer van den architekt J. H. Tonnaer te Delft:

G. B. Luken te Delft	*f* 14.224
J. v. Groenendael te Nieuwer-Amstel	» 13.375
J. H. Valk te Rijswijk	» 13.110
L. J. v. Vondelen te Delft	» 12.625
J. Balm te Leidschendam	» 12.279
E. Scholtes te Wateringen	» 12.278
A. Hagen te idem	» 12.259
J. v. d. Zijden te 's Hage	» 12.249
L. F. Baars te Delft	» 12.100
L. Perquin te Berkel	» 11.875
W. A. P. Dessing te Naaldwijk	» 11.790
J. Slenters te Haarlem	» 11.525
P. v. d. Voort te Quintsheul	» 11.474

De minste inschr. gegund.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7009 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7010

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

— STAAL & HAALMEIJER. — 7011

Amsterdam.

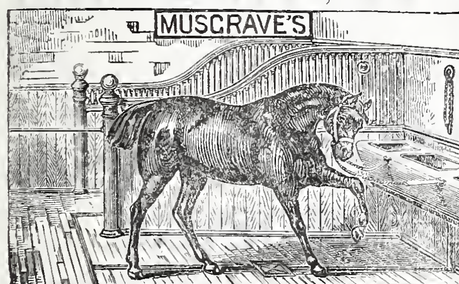

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7012

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5. Amsterdam

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 7013
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw.** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

ROLLUIKEN.

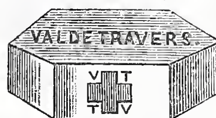
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7014
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7015

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 7016

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 7017

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
7018 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7019 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

7020 — **JAN VAN DER POT,** KATENDRECHT bij ROTTERDAM. — **PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.** (Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

AANBESTEDING. 6996

Op Zaterdag 1 November 1890 des namiddags ten 2 uur in het »AMERICAN HÔTEL" te *Amsterdam*, zal namens zijn principaal door den architekt ED. CUYPERS worden

AANBESTEED:

Het bouwen van een WOONHUIS op een terrein gelegen aan de Weteringschans te Amsterdam.

Bestek en teekeningen zijn verkrijgbaar ad *f* 2.— aan het kantoor van den architekt, Westeinde 25, van af Woensdag 22 October a. s.

AANBESTEDING. 6997

Op Maandag den 3den November 1890, des middags te Twaalf ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar, AANBESTEED worden:

Het leveren en plaatsen van een dubbele IJZEREN OPHAALBRUG over de Zijl (Spanjaardsbrug), met bijbehoorende werken.

Het bestek en de teekering liggen ter inzage aan de *Stads-timmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande van 's morgens te 9 uur tot 's namiddag te 4 uur, en zijn aldaar à *f* 1.50 per stel verkrijgbaar.
Aanwijzing in loco op Maandag 27 October a s., des namiddags te 2½ ure.
Inlichtingen bij den Gemeente-Achitekt.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

HERBESTEDING. 6998

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 4den November 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 526.

Het maken van kruissporen met bijkomende werken op de lijnen MEPPEL—GRONINGEN, MEPPEL—LEEUWARDEN en HARLINGEN—NIEUWESCHANS.

Begrooting f 18,600.—.

IN DRIE PERCEELEN.

De besteding geschiedt volgens § 42 van het bestek.
Het bestek ligt van den 16den October 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs D. MOLENAAR te *Groningen* en W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.50.
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.
De aanwijzing op het terrein zal aanvangen den 28sten October 1890, te Visvliet ten 8 ure voorm. en op de dagen en uren daarbij nader op te geven.
UTRECHT, den 15den October 1890.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld*.

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 6999

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

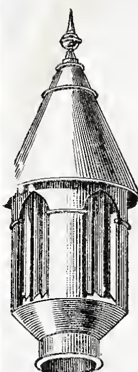
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam.**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7000

„BOYLE'S" SYSTEEM
welbekende
LUCHTPOMPVENTILATORS.

30 %

Prijsverlaging. 7001

JAN HAMER & C°, — AMSTERDAM.

Kantoor: MARNIXSTRAAT 402.
Magazijn: SINGEL 536.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 7002

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7003

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 7004
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

25 OCTOBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

KLASSICISME OF RATIONALISME.

In het „Bouwkundig Weekblad" N°. 37 van den loopenden jaargang is het belangrijke vraagstuk opgeworpen, welke waarde het klassicisme heeft voor de studie van de bouwkunst. Zoover mij bekend, is in het orgaan der Maatschappij nog nimmer te voren zoo uitvoerig over deze vraag geschreven, hetgeen voorzeker verwondering mag baren. Inderdaad is het behandelde onderwerp zóó beduidend, en kan daarbij zóóveel worden besproken, dat van blijvend nut kan worden, dat het, dunkt mij, wel de moeite waard is het vraagstuk aan nadere beschouwingen te onderwerpen. Het doel van dit opstel is dan ook geen ander, dan op te wekken tot deelneming aan den strijd, die nog verre van uitgestreden schijnt. Maar het zij en blijve een strijd zonder hartstocht. Geen andere bedoelingen leiden mij bij het opnemen der pen, dan licht te zoeken en aanleiding te geven, dat ook anderen zulks vinden. Geen partijzucht, maar slechts overtuiging zal daarbij aan het woord zijn, en waar zich deze nog niet geheel gevestigd heeft, zal ik, naar ik hoop, eerlijk genoeg blijven zulks volledig te bekennen. Trouwens, behoeft men te schromen voor de belijdenis, dat niet alles wat tot het groote en ingewikkelde vraagstuk behoort, helder en duidelijk in den geest staat afgespiegeld? Hoe velen onzer zouden een dergelijke belijdenis gaarne met mij afleggen, maar worden wèerhouden door allerlei redenen, die meestal voor de hand liggen. Waar de grootste mannen in onze kunst, lijnrecht tegenover gestelde regelen hebben aangehangen, waar zoowel aan de eene als aan de andere zijde het rijkste vernuft en het grootste genie zijn ten toon gespreid, zou het daar te verwonderen wezen wanneer de „*dies minores*" en eindelijk de „gewone menschenkinderen" den weg al dolend zoeken, om hem aan het einde van een loopbaan, wellicht nog niet eens gevonden te hebben.

Niet allen zijn wij groote en oorspronkelijke denkers geboren. Onze richtingen bewegen zich dan ook verreweg in de meeste gevallen volgens den weg, dien ons in het begin is getoond. Hoe weinigen van hen, die de eigenschap van denken in ietwat meer dan alledaagsche hoeveelheid gekregen hebben, ontwikkelen die eigenschap in al hare veelzijdigheid. Omgang in een bepaalden kring, omgeving van bizondere kunstvoortbrengselen, gebrek aan tijd of geld ter grondige kennisneming met alle werken en de beginselen, die tot hun schepping geleid hebben, ziedaar zooveel oorzaken, dat ontwikkeling achterwege blijft of eenzijdig wordt. Daarbij, wie heeft in den dikwijls zwaren strijd om het bestaan, lust en opgewektheid tot diepzinnige beschouwingen. Wie gevoelt soms niet in de praktijk de smartelijke noodzakelijkheid om de traditie te moeten huldigen, tegen beter gevoelen in. En waarlijk, dit laatste verschijnsel is niet het minst van beteekenis bij het storen van een gezonde bouwkundige ontwikkeling. Niets werkt meer ontmoedigend. De oude zonden blijven een verwijt, maar tevens te dikwijls een aanleiding tot stilstand. En het getal van hen, die beter zouden willen maken dan zij doen en dikwijls kunnen, is niet gering. Voor hen niet het minst is het nuttig, dat de belangrijke vraagpunten omtrent de te kiezen richting in onze kunst worden besproken, toegelicht en nog eens besproken, opdat zij de gelegenheid mogen vinden hunne

bezwaren te zien opgehelderd, en als zij er lust toe gevoelen, die zelf ter sprake te brengen.

Welke is nu de groote strijd tusschen de voorstanders der beide hoofdrichtingen? De navolgers der klassieke beginselen en de daarop steunende „renaissance" aan den eenen kant, de huldigers van uitsluitend rationeele begrippen en de toepassing daarvan aan de andere zijde. De eersten, geboeid door den indruk van een door de geschiedenis gehuldigde vormenspraak, gevoelen onder den invloed der traditie. Hetzij bewust, of onbewust, met recht of zonder recht, waar blijft het, dat hunne zienswijze en uitingen afhankelijk zijn van bepaalde voorstellingsmanieren.

De zuil, het torschend bouwdeel bij uitnemendheid, wordt door het verfijnd genie der Grieksche kunst aesthetisch tot volmaakten vorm gebracht. Alle functies harer bestemming worden klaar en duidelijk voorgesteld en de onderlinge verhouding der afmetingen volgens onverbeterlijke wetten vastgesteld. De wandpilaster of ante is mede een uitvloeisel van hetzelfde genie. Meer door aesthetiesche dan techniesche eischen in het leven geroepen, behooren vorm zoomin als toepassing meer tot het gebied der constructief redegevende bouwkunst. Men kan zich de architraafbalk even goed denken rustend op den wand, met als zonder de ante-versterking. Dat het oog bij gemis aan dit bouwlid onbevredigd blijft, heeft intusschen zijne redenen, evengoed als de keuze van den versieringsvorm, waarbij de zuil als tijpe van draagkracht onmogelijk onbenut kon blijven. Met de schepping der ante is voor een groot deel de baan vrijgemaakt, waarlangs de navolgende kunstperioden met versnelde vaart zullen glijden. Eenmaal toegegeven, dat de vormen der zuil sijmboliesch mogen worden toegepast (hetzij om redenen van harmonie, of welke ook), staat de weg voor wijdgestrekte beschouwingen open.

De Helleensche kunst, eenvoudig in hare uiting, bleef zulks in het constructieve beginsel: het bieden van vertikale steunpunten aan vertikaal werkende lasten.

Dit beginsel is waar, maar het moet erkend worden, zeer beperkt. Ook staat het de samenstelling van grootere overdekte vrije ruimten ten eenenmale in den weg. Inderdaad hebben de Grieken dan ook zulke ruimten nimmer gesticht, en zijn zij zelfs met alle hunne bouwwerken in bescheiden afmetingen gebleven.

De Romeinen, voortbouwend op de Grieksche traditie, hadden andere behoeften en grepen daardoor naar andere hulpmiddelen. Niemand echter, ook hij die de klassieke richting in de bouwkunst huldigt, of hij erkent, dat het genie der Grieken aan het Romeinsche volk ten eenenmale vreemd was. Daarvoor treedt een ander genie in de plaats, bovenal praktiesch, stout en ondernemend. Maar naast dat der Grieken schijnt het ons ruw en brutaal. Toch zijn het meer de kunstuitingen der Romeinen, dan die der Grieken, die den toon hebben aangegeven voor de moderne kunst. De eerste renaissance-meesters maakten hun studies bijna zonder uitzondering op Romeinsche overblijfselen, en mogen zij al hun eigen genie hebben bezeten, hetgeen onloochenbaar is, zeker is het, dat in hunne architectoniesche scheppingen meer Romeinsche dan Grieksche vormenspraak aan het woord was.

De Romeinen hadden de toepassing van den rondboog, en het daarmede samenhangend ton- en kruisgewelf, als nieuw element aan den architraafbouw der Grieken toegevoegd. Ofschoon zulks ongetwijfeld uit praktiesche, niet uit aesthetiesche gronden voortsproot, wisten zij toch een kunstvorm aan de nieuwe geledingen en daaruit voortvloeiende bouwvormen te verleenen, die de geheele wereld heeft beheerscht. Het mag nu als een vraag worden opgeworpen, of in dit feit van algemeene verbreiding ook een bewijs voor hoogere waarde ligt. Welke waarde op zich zelf genomen, kan bij voorbeeld aan den kunstvorm der Romeinsche archivolte worden toegekend? Zou het Grieksche genie inderdaad met dien vorm tevreden zijn geweest, gesteld dat het de beteekenis van den boog in toepassing had erkend? Kan men aannemen, dat de vormen, welke als noodzakelijk bij den liggenden balk schijnen te behooren, door de Grieken eenvoudig zouden zijn overgebracht op een bouwdeel, dat een zoo geheel andere functie verricht? Ik geloof niet, dat iemand zal gevonden worden, die zulks durft beweren. Den practieschen, niet philosophischen Romein alleen, kon het gemakkelijke middel toelachen om in gebogen vorm over te brengen, wat hij pasklaar had vóór zich liggen. En toch is de archivolte een onmisbaar onderdeel, zoowel der Romeinsche, als der Renaissance-kunst.

Wat bij de „ante" een verklaring vond in aesthetiesche eischen van harmonie, wordt bij de archivolte niet zoo bevredigend verklaard, en ziedaar een eind verder afgelegd op de hellende baan. Het is mijn bedoeling niet, voort te gaan met het aanhalen van voorbeelden, waarbij andere dan redegevende motieven hebben geleid tot het samenstellen der vormenspraak, waarvan zich de klassieke kunst en de Renaissance bedienen. Het getal dier voorbeelden is groot genoeg, en het moge thans volstaan met een enkel voorbeeld te hebben toegelicht, uit welke oorspronkelijke bronnen nog thans wordt geput, door sommigen uit overtuiging, door de meesten evenwel uit navolging.

Het zou onzinnig zijn te willen beweren, dat de werken, ons door de Romeinen en de meesters der Renaissance nagelaten, zonder beteekenis waren, omdat er tal van gebreken aan kleven, wanneer men ze van een uitsluitend redegevend standpunt uit beschouwt. Tot zoo iets heeft zich zelfs de meester der rationalisten, de groote Viollet-le-Duc, nooit laten verleiden. Toch is het standpunt waarop hij en zijn volgelingen zich geplaatst hebben, niet zoo onbeduidend als sommige aanhangers van het klassicisme wel willen doen gelooven. Integendeel, ik ben vast overtuigd, dat menig klassiek architekt, die onbevooroordeeld en ernstig de richting der rationalisten bestudeert, een groote, ja laat ik gerust zeggen een geweldige verandering in zijn wijze van denken zal ondergaan. Ik heb hier niet op het oog een vluchtige kennisneming met in voorbaat reeds veroordeelde theorieën. Ik meen een diep doordenken, een zoeken naar oprechte bevrediging, dat zich zelf geen concessies doet, en vooral niet zichzelf misleidt door gehechtheid aan een traditie, die in hare bronnen zelf zooveel heeft dat wel gehoord, wel geleerd, maar lang niet alles gevoeld en begrepen is.

Komt iemand, rijp voor de ontwikkeling, na denken, wikken en wegen tot een besluit voor deze of geene richting, hij heeft aanspraak op aller eerbied. Iets anders is het, wanneer de vaak op wat te hoogen toon uitgekraaide meening, voor een goed deel berust op napraten, of — wat nog erger is — uit tegenzin in een tegenovergestelde richting wordt geboren.

Een woord, dat de volgelingen der klassieken vaak gebruiken, waarmede zij alles meenen te kunnen dood-

slaan, en dat daarentegen zoo verbazend moeielijk een juiste definitie toelaat, is dat, waar van „groote lijnen" wordt gewaagd. Nu kan men wel beweren, dat dit een zaak van gevoel is, alleen den ingewijden bekend, maar daarmede schept men licht noch troost om zich heen. Zoo spoedig iemand de „groote lijnen" alleen in voortbrengselen van klassieke kunstrichting erkent, ben ik voor mij zoo vrij de waarde van zijn beweren in twijfel te trekken. Ja, denzelfden indruk word ik gewaar, wanneer de voortbrengsels der klassieke tijdperken bij uitnemendheid moeten gelden om „groote lijnen" te leeren begrijpen. Duidelijk is het mij alleen, dat het eenvoudige, uit den aard der zaak, geschikter is om te dienen bij den aanvang eener studie, dan het meer samengestelde. Waar minder eischen worden gesteld, sluit zulks nog niet in zich, dat het resultaat geringer kunstwaarde moet bevatten dan bij de oplossing van een meer ingewikkeld probleem kan verkregen worden. Het tegendeel kan zelfs misschien eerder het geval zijn. Niettemin zal het volmaakt Grieksche kunstwerk gemakkelijker inleiding vormen voor den beginnende dan bijvoorbeeld de voltooide Gothiesche kathedraal. Trouwens geen verstandig leermeester zal met het ingewikkelde beginnen. Maar hebben de elementen der kathedraal niet evenveel recht om den beginnende ter overdenking te worden voorgesteld, als die van den Griekschen architraafbouw? Met oordeel geleid, zie ik niet in, dat zulk een studie verkeerde gevolgen zou moeten hebben.

Integendeel, wanneer van den aanvang af elk onderdeel, waaruit het geheel is opgebouwd, werd behandeld, zoo volledig als de reeds opgedane kennis zulks toelaat, zou ik van een dergelijke onderwijsmethode alle heil durven verwachten, ook al begon de cursus nu juist niet met de klassische perioden en hare voorgangsters. Zeker is het, dat de leerlingen aesthetische en constructieve begrippen gelijktijdig zouden opnemen en zoodoende met meer innerlijke voldoening zouden genieten dan waar het Helleensche schoon wordt voorgehouden onder omstandigheden, zóó buitengemeen anders dan in staat om dat schoon werkelijk te doen waardeeren. Welke leerling is niet geneigd de voorliefde van zijn leermeester te volgen? Wie vindt in den aanvang niet alles schoon en goed wat hem als zoodanig wordt voorgehouden? Hoevelen onder die aanvangers-bouwkundigen zouden er zijn, die tevens uit innerlijke overtuiging aanhangen wat hun als het schoonste en verhevenste wordt geschilderd?

Men zal mij antwoorden, dat zoo iets bij élèves onmogelijk is, en met recht. Maar zou er dan geen methode van onderwijs mogelijk zijn, die zulk een bezwaar minder medebracht?

Men spreekt van „strenge" elementen der klassieke kunst. Welnu, de elementen der middeneeuwsche kunst, die voor het grijpen liggen, wier bestaan niet uit de voltooide werken moeten worden afgeleid, dunken mij niet minder uitgelezen motieven tot opbouwende studie, en veiliger bakens dan de verhoudingsgetallen der ordes, al mogen deze ook nog zoo analytisch zijn bestudeerd.

Het denkbeeld, dat wij bouwen met bouwmaterialen en daarnaar de wetten van het schoon bepalen, ligt zoozeer voor de hand, dat het schier onbegrijpelijk is, dat het zoolang en zoo dikwijls is miskend. Zij, die der middeneeuwsche kunst hebben verweten, dat zij haar glanspunt zocht in de stof onstoffelijk te doen schijnen, hadden toch zeker niet meer recht van spreken dan degenen, die in verhoudingsgetallen de quintessence van het ware schoon maar niet konden vinden. Wanneer ooit de stof misbruikt is voor het uitdrukken van bouwkundige gedachten, dan schijnt zulks eer het geval bij die richting, welke groote en kleine gebouwen naar evenredige verhoudingen opricht, zonder met de dikwijls gelijk gebleven behoeften der onderdeelen rekening te houden. Dat een gootlijst bijv. in afmetingen meer afhankelijk wordt gesteld van de hoogte, waarop zij geplaatst is, dan van de hoeveelheid water in wier afvoering zij moet voorzien, heeft in zich zelf iets dat tegenstrijdt. Dat de ideale beteekenis van dit bouwkundig lid een zekeren kunstvorm eischt, wordt toch ook niet ontkend door de tegenstanders der klassieke richting; maar dat die ideale kunstvorm met de meerdere of mindere mate waarin het onderdeel aan de praktische eischen voldoet, volstrekt geen rekening houdt of behoeft te houden, zal toch wel nimmer als een deugd van het stelsel worden aangezien.

Het is mijns inziens een groote fout van de bestrijders der redegevende richting in de bouwkunst, dat zij geen oog hebben voor het kunstgehalte der daarin uitgevoerde werken, en de richting afbreken omdat sommige of zelfs vele uitingen van dien kunstsmaak niet met hun wijze van denken strooken. Daardoor zijn zij voor zich zelven een beletsel om door studie het goede, dat in het stelsel is vervat, te leeren kennen, en zoodoende te helpen medewerken tot het ontstaan van een blijvenden bouwstijl. De school der klassieken is in de laatste helft dezer eeuw reeds geheel op nieuw doorloopen, van het zuiverste Hellenisme tot het dolste barok toe, en nog evenmin is daaruit een nieuwe stijl voortgevloeid, als zulks het geval is geweest met de navolgers van Viollet-le-Duc. Men behoeft die laatste richting niet als onvruchtbaar te brandmerken, omdat zij sedert haar ontstaan geen alleenheerscheres is geworden, of zelfs nog bij lange niet het voornaamste aandeel heeft verkregen bij de oplossingen onzer bouwkundige vraagstukken. Er zijn genoeg resultaten van beteekenis dáár, om te bewijzen, dat de middeleeuwsche redegevende school zelfs de meest moderne eischen kan bevredigen, zij het dan ook niet, dat ieder dezelfde bevrediging ondervindt. In elk geval leidt deze richting tot het verleenen van stijl aan hare voortbrengselen.

De tijd waarin eenige kunstrichting „per se" elke andere meening onmogelijk achtte, is thans in de grootere rijken van Europa voorbij. Waardeering van beginselen, die op zich zelf niet onaannemelijk zijn, behoort dan ook algemeen voorop gesteld te worden. De wijze, hoe die beginselen worden toegepast, bepaalt de mate van genie bij den voortbrenger; en nu moge dat genie ons treffen of koel laten, het is redelijk het te erkennen waar het bestaat. Laten dan ook zij, die in de rationalisten drijvers zien, zich geen soortgelijk verwijt op den hals halen, door te smalen op een kunstuiting, die veeltijds niet eens in den grond door hen is bestudeerd. Zoodoende vordert men niet. Die het klassicisme in de bouwkunst consequent wete te verdedigen, hij schrijve, zoo al niet met het schrijverstalent, dan toch met de overtuiging van een Viollet-le-Duc. Hij weerlegge diens voornaamste theoriëen met gelijke, bezadigde, zoo noodig verpletterende tegen-

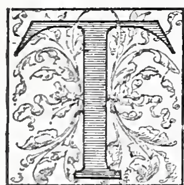
werping. Maar hij doe ons gevoelen, dat wij op vasten bodem staan. Geen zwevende uitdrukkingen of hoogklinkende woorden, die soms bedwelmen, maar spoedig een leegte achterlaten in het denkend brein, die daarna zoo spoedig niet meer wordt aangevuld.

Ik weet wel, dat theorieën geen kunst opbouwen, maar even zeker is het, dat elke ware kunst hare theorieën moet bezitten, en dat deze voor verkondiging vatbaar zijn.

Niet minder zeker is het, dat alleen het genie in staat is om den stempel van het ware schoone te zetten op de werken van onze hand. Geen studie alleen, geen theorieën, hoe verheven ook, zijn in staat om ware kunstenaars te vormen. Het zij dus verre van mij om te meenen, dat een kunstrichting alleen door kracht van redenen zal kunnen zegevieren. Maar wat woorden wel vermogen is het doen ontwaken van het genie, en het leiden van zijn uitingen in bepaalde richting. Door wisseling van gedachten kan waardeering voor elkanders arbeid als eerste vrucht worden verwacht. De zege verblijve aan den sterkste in eerlijken strijd.

Nijmegen, J. J. WEVE.
September 1890.

CONCORDIA.

Treurig is het, maar waar, dat sommige der nieuwe wijken van s'Gravenhage hetzelfde karakter dragen, dat hier te lande is waar te nemen in alle grootere steden, die in de laatste jaren zich krachtig hebben uitgebreid. In dit opzicht is de Hofstad op sommige punten zeer misdeeld, iets wat des te meer te betreuren is omdat hare onmiddellijke omgeving zóo fraai is.

Wij weten het, er waren bouwondernemers die met alles hebben gespot; van dezulke was de stad vooral nu ongeveer vijftien jaar geleden zeer rijk en hun voorbeeld werd nagevolgd.

Men kent natuurlijk de buurten waar den wandelaar de verveling al aanstonds bekruipt, en waar hij die slechts een weinig oog voor goede verhoudingen heeft zich al bitter weinig op zijn gemak gevoelt. Slechts enkele gebouwen zijn daar verrezen die als een oase in de woesternij kunnen worden beschouwd.

De Hofstad heeft echter in dit opzicht haar slechtste tijden achter den rug. Verschillende particuliere gebouwen verrijzen er die aantoonen, dat men iets meer voor een smaakvol uiterlijk gevoelt dan vroeger, maar ook, dat in den Haag goede krachten op bouwkunstig gebied zijn gevestigd. De bewijzen hiervoor levert onder anderen het nieuwe Societeitsgebouw Concordia aan het Alexanderplein.

De leden dezer Societeit besloten, ruim een jaar geleden, een eigen gebouw te stichten, toen de lokalen die zij in de Zeestraat in gebruik hadden te klein werden; zij zochten hulp bij den heer P. du Rieu Fzn., Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage, die de plannen leverde voor het onder zijn directie thans voltooide gebouw, dat als een teeken van beschaafden smaak al aanstonds de aandacht trekt.

De indeeling van het gebouw mag met recht uitmuntend en bestudeerd genoemd worden. In de as van den gevel ligt de ingang. Door een voorportaal en gang, beiden met tochtdeuren afgesloten, bereikt men de ruime vestibule, waaraan zich ter linkerzijde de garderobe sluit; rechts zijn wasch- en gemakkamers gelegen en een diensttrap. Terzijde van het voorportaal met gang liggen links een commissariskamer met kabinet, rechts een kleine leeszaal met kabinet. De lokalen achter de vestibule zijn bestemd voor den kastelein, die daar vier woonvertrekken heeft, een ruime keuken met bergplaats, benevens de noodzakelijke kelderruimte. Vlak over den hoofdingang ligt in de vestibule de hoofdtrap naar de eerste verdieping, uitkomende op een flink portaal, dat ruimschoots wordt verlicht door een smaakvol bovenlicht van Amerikaansch greenenhout, gedeeltelijk met gekleurd glas. Dit portaal verstrekt toegang tot alle societeits lokalen. Deze bestaan uit een conversatiezaal, lang 13.34 M., dit is de binnenwerksche breedte van het geheele gebouw, en diep 7.75 M. Rechts van 't portaal achter de conversatiezaal is de biljardzaal gelegen, die 6 M. breed en 12 M. diep is, aan de achterzijde een veranda heeft, en tevens gedeeltelijk door een bovenlicht als dat op het portaal verlicht wordt. Aan de achterzijde van het gebouw boven de woonkamers van den kastelein ligt de met de biljardzaal in verband staande speelzaal die ongeveer 7.30 M. in het vierkant is. Rechts van 't portaal bevinden zich de wasch- en gemakkamers, boven die in de vestibule.

De conversatiezaal heeft aan den voorgevel boven den ingang een balkon; recht daartegenover is het buffet geplaatst, dat sierlijk van vormen is. Aan de korte wanden zijn fraaie schoorsteenmantels van donker marmer geplaatst. De verdiepingshoogte is, evenals van de andere societeitslokalen, 5.5 M.

De wit gepleisterde muren en het plafond zijn eenvoudig verdeeld in groote vakken, geheel met het oog op later aan te brengen decoratief schilderwerk. De gelukkig geslaagde profileering van het plafond zal in kleur op kleur nog beter uitkomen. Bijzonder fraai van uitvoering zijn de kapiteelen der pilasters en de rosetten in alle plafonds, volgens teekening van den architekt geboetseerd door den heer Bourgonjon, die ook het beeldhouwwerk van den gevel leverde. In een woord, niets schijnt aan de aandacht van den ontwerper te zijn ontgaan, en alles is met evenveel zorg behandeld geworden. De trap, met de fraaie gedraaide houten balusters, het binnen-timmerwerk enz. zijn goed gedetailleerd en getuigen van veel smaak. Hoewel overal groote eenvoud is betracht moeten worden, ligt over het geheel een stemming van voornaamheid, uit goede verhoudingen voortvloeiende.

De gevel is gebouwd van baksteen, met plinten, lijsten, banden in den benedenbouw, van Escauzijnschen steen, waarvan ook de fraai gebeeldhouwde consoles onder het balkon; de banden, lijsten, boogstukken boven de ramen, enz. en andere decoratieve details van den bovenbouw en het midden-dakvenster, zijn van Udelfanger steen. De geestig ontworpen fries der kroonlijst, in kleurig sgrafitto, is ontworpen door den heer A. F. Gips te Bergen-op-Zoom.

De gevel van dit gebouw zal men te recht een goed geslaagd geheel kunnen noemen, waarin de uitdrukking ligt van de bestemming van het gebouw. Hierbij mag niet worden vergeten, dat de vereischte ligging van het voornaamste lokaal op de eerste verdieping en over de volle breedte van het gebouw, haar eigenaardige moeielijkheden medebracht, daar in de beneden verdieping ondergeschikte lokalen aan de voorzijde liggen. De gegeven oplossing is echter zeer gelukkig en maakt een

aangenamen indruk, waartoe de fijne detailleering het hare bijdraagt.

De ontwerper heeft zelfs voor de geringste onderdeelen belangstelling getoond, iets hetgeen mede een machtig middel is om tot een goed einddoel te geraken.

C. T. J. LOUIS RIEBER

HET NIEUWE GEBOUW DER VEREENIGING KUNSTMIN TE DORDRECHT.

Het nieuwe gebouw der Vereeniging „Kunstmin" te Dordrecht, gebouwd naar de plannen en onder de directie van den heer J. Verheul Dzn. te Rotterdam, is Dinsdag j. l. met een feest ingewijd.

De gevels van het gebouw zijn zeer eenvoudig gehouden, maar maken niettemin een aangenamen indruk.

De hoofdzaak van dit gebouw is de groote concert- en schouwburgzaal die, zooals reeds uit den naam blijkt, voor verschillende doeleinden moet worden gebezigd. Deze zaal is 20 M. breed en 32 M. lang. Eene van hout geconstrueerde bekapping overspant de volle breedte van de zaal, waarin dan ook geen steunpunten aanwezig zijn.

De geheele ruimte biedt 900 zitplaatsen op 30 rijen aan. De 15 achterste rijen staan op een hellende losse verhooging van 16 M. lengte, die verwijderd kan worden voor het geval dat bals worden gegeven of bij andere voorkomende gelegenheden. Een rondgaande galerij, aan de zijden smal, maar tegenover het tooneel breed, heeft aan elke zijde 62, en in het breede gedeelte 232 zitplaatsen; dit zijn, evenals beneden, doelmatige klapstoelen.

Het orkest ligt eenigszins lager dan de vloer der zaal, zoodat het gedeeltelijk aan het oog onttrokken is. Aan beide zijden van de ruimte voor het orkest bevindt zich boven de toegangsdeur daarvoor een artistenloge, en daarboven, naast de zij-balcons, een loge, waarvan die ter linkerzijde bestemd is voor het hoofdbestuur.

Onder het tooneel bevindt zich een watervrije kelder van 65 M^2. oppervlakte, om in de toekomst dienst te doen tot plaatsing van machinerieën voor het tooneel of electrische verlichting. Onder den tooneelvloer is een groote ruimte die gedeeltelijk wordt ingenomen door stellingwerk voor het bewegen der coulissen en het plaatsen van standaards voor losse tooneelversieringen. Boven het tooneel is de zolder gelegen, waar de toestellen zijn aangebracht voor het op- en nederlaten der decoratieve stukken. Links van het tooneel zijn 3 kleedkamers, rechts een stemkamer gelegen; aan beide zijden voert een trap naar boven, waar men links 3 en rechts 2 kleedkamers aantreft.

Alle lokalen, gangen, enz. worden behoorlijk door het daglicht verlicht. Zoo is ook de dagverlichting van de groote zaal bij uitstek goed geslaagd, dank zij de ramen in de zijmuren, onder de steekgewelven van het plafond.

Aan de voorzijde van het gebouw, op de verdieping, ligt een kleine concertzaal, met een klein tooneel. Dit vertrek is hoofdzakelijk bestemd voor uitvoeringen van kamermuziek, maar kan ook voor repetitiën dienst doen; bij uitvoeringen in de groote zaal wordt het gedurende de pauze als koffiekamer gebezigd.

Langs de geheele rechterzijde van het gebouw bevindt zich een veranda, die bij uitvoeringen in den tuin een vroolijk uitzicht en goede zitplaatsen aanbiedt.

Het gebouw is inwendig eenvoudig maar smaakvol afgewerkt.

De bouwkosten, zonder meubels enz., hebben *f* 130.000 bedragen; met de tooneelinrichting, de gas- en waterleiding, enz. zijn zij *f* 150.000. Bedenkt men bij deze cijfers dat de bebouwde oppervlakte ongeveer een lengte van 64 M. en een breedte van 35 M. beslaat, dan zal men moeten erkennen, dat veel voor een klein bedrag geleverd is. L.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG voor een nieuw kerkgebouw ten behoeve der Doopsgezinde Gemeente te Deventer.

Het bestuur der Doopsgezinde Gemeente te Deventer noodigt de bouwkundigen in Nederland woonachtig uit, tot het maken van een ontwerp met begrooting voor een nieuw te stichten kerkgebouw met toebehooron op het terrein der gemeente aan den Penninkshoek en wel in overeenstemming met de hier volgende bepalingen en voorwaarden.

Art. 1. *Terrein en bouwwerken buiten den prijsvraag.* Op de situatie (teekening n°. 1) (†) is door de figuur ingesloten door de letters A, B.... tot T aangeduid het terrein bestemd voor den bouw der kerk en geheel toebehoorende aan de Doopsgezinde Gemeente. Aan de zijde van den Penninkshoek bevindt zich thans een gebouw, waarvan de gevel voorgesteld is op teekening n°. 2. Deze gevel zal gerestaureerd worden in den oorspronkelijken bouwstijl en de ruimte daar achter is bestemd voor den bouw van een bestuurskamer en kosterswoning. Dit gebouw is op de teekening met dubbele arceering aangegeven.

Tot toegang naar de kerk zal de bestaande poort gebezigd worden, waarbij een portaal zal aansluiten, op de teekening met enkele arceering aangeduid.

Het poortje aan de Spijkerboorsteeg moet behouden blijven als achter-uitgang voor de kerk, catechisatiekamer enz.

Wegens het recht van uitzicht der ramen van de aangrenzende perceelen bij X en IJ mogen daar tegenover geen muren worden opgericht op een afstand korter dan 2 Meter.

Art. 2. *Kerkgebouw.* Het kerkgebouw moet inwendig eenvoudig worden ingericht, terwijl uitwendig wegens de ingesloten ligging alle veisiering nagenoeg overbodig wordt geacht.

De kerk moet van uit de voorpoort door een overdekte ruimte te bereiken zijn.

Er moet aanwezig zijn: 1. Een vestibule tevens garderobe, oppervlakte pl. m. 50 M^2. 2. De kerk. Er moet op den beganen grond ruimte zijn voor omstreeks 225 zitplaatsen, de helft voor vrouwen, de helft voor mannen. De zitplaats voor een vrouw (stoel) moet breed zijn 0.60 M. en diep 0.80 M.; de zitplaats voor een man (bank) moet breed zijn 0.60 M. en diep met de bijbehoorende lessenaar 1 M. De inrichting der zitplaatsen moet geriefelijk zijn voor het gebruik en de passage.

De gangpaden moeten een breedte hebben van 1 M.

De vloer moet van hout zijn, en moet een amphitheatersgewijze beloop hebben van 2 cM. op 1 Meter.

Gaanderijen mogen behalve ten dienste van het orgel niet worden aangebracht.

Voor den predikant moet een verhoogde spreekplaats of tribune aanwezig zijn. Naast de spreekplaats mogen geen zitplaatsen aanwezig zijn.

Om het spreekgestoelte moet een verhoogd gedeelte aanwezig zijn, ten gerieve der doopplechtigheid, hoog 0.18 M.

Een doophek, alsmede een plaats voor een voorzanger worden niet verlangd.

Er moet gelegenheid zijn tot plaatsing van een bestaand orgel, voorgesteld op teekening n°. 1, waartoe de afzonderlijke opgang en een ruimte voor een blaasbalg (lang 2.51 M., breed 1.70 M.,) buiten de eigenlijke kerk gelegen moeten zijn. Tevens moet de inrichting de gelegenheid geven later een orgel te plaatsen, meer geëvenredigd aan de grootte der kerk. 3. Plaats voor een centraal verwarmingstoestel met brandstoffenbergplaats, te samen pl. m. 25 M^2. (eventueel in een kelderruimte te plaatsen.) 4. Wachtkamer voor den predikant, toegang geven de tot de kerk in de onmiddellijke nabijheid der spreekplaats, voorzien van een vaste kast. 5. Catechisatiekamer, groot pl. m. 40 M^2. Desnoods kan voor wachtkamer en catechisatiekamer één en dezelfde ruimte genomen worden.

†) Bij dit programma, verkrijgbaar bij den koster der Doopsgez. Gemeente, behooren 2 teekeningen.

Art. 3. *Kosten.* De kosten der uit te voeren bouwwerken zullen met inbegrip der meubelen (stoelen en banken) en het verwarmingstoestel het bedrag van *f* 30.000 niet mogen overschrijden.

Art. 4. *Teekeningen.* Men verlangt: 1 teekening schaal 1 à 100 van den plattegrond. 1 teekening schaal 1 à 100 van het plafond. 2 teekeningen schaal 1 à 100 langs- en dwarsdoorsneden. 2 teekeningen schaal 1 à 100 buitenaanzichten der kerk. 1 teekening schaal 1 à 20 een detail der kerk van binnen (travee met aanduiding der banken.)

Art. 5. *Memorie van toelichting en begrooting.* Bij het plan moeten worden gevoegd een memorie van toelichting en een begrooting van kosten, voldoende uitgewerkt om de juistheid van het eindcijfer te kunnen controleeren.

Als eenheidsprijzen voor de materialen en het verwerken daarvan moeten aangenomen worden de navolgende cijfers:

1 M^3. metselwerk van best rood in kalkmortel *f* 13; 1 M^3. metselwerk van grijs hardgrauw in slap basterdtras *f* 18; 1 M^3. metselwerk van klinkers in sterke tras *f* 19; 1 M^3. metselwerk van kleurig hardgrauw in slap basterdtras *f* 18.50; 1 M^3. hardsteenwerk *f* 160; 1 M^3. zandsteen *f* 80; 1 M^2. bedekking met Rhijnsche leien *f* 2.50; 1 M^3. dennen- of vurenhout voor balklagen, schrooten enz. *f* 40; 1 M^3. vurenhout voor schotwerk, kozijnhout, kaphout *f* 56; 1 M^3. grenenhout voor schotwerk, kozijnhout, lijsthout *f* 60; 1 M^3. vurenhout voor paneelwerk *f* 80; 1 M^3. eikenhout (voor deurdorpels enz.) *f* 95; 1 M^2. berieten, berapen en in gipsspecie afwerken van plafonds *f* 0.80; 1 M^2. staand muurwerk berapen, onder de rij afrapen en in gipsspecie afpleisteren *f* 0.35; 1 kilo zink met soldeer *f* 0.42; 1 kilo lood met soldeer *f* 0.30; 1 kilo getrokken balkijzer *f* 0.13; 1 kilo gesmeed ijzer *f* 0.22; 1 kilo gegoten ijzer, inclusief modelkosten *f* 0.16; 1 M^2. half wit Fransch glas *f* 2; 1 M^2. tweemaal meniën *f* 0.15; 1 M^2. gronden, stoppen, tweemaal overgronden *f* 0.40; 1 M^2. gronden, stoppen, schuren, plamuren en tweemaal overgronden *f* 0.50; 1 M^2. afverven in standolieverf *f* 0.15.

De kosten voor het verwarmingstoestel kunnen geschat worden op *f* 2000.

Er kan gefundeerd worden op staal op 1 Meter beneden den beganen grond.

Art. 6. *Motto.* De naam des ontwerpers mag nergens op de stukken voorkomen. De memorie van toelichting en de begrooting moeten geschreven zijn door een andere hand, dan die des ontwerpers. Alle stukken moeten voorzien zijn van een motto. Tevens moet bij ieder plan een verzegeld couvert gevoegd zijn, eveneens voorzien van hetzelfde motto, waarop geplaatst is een geheim correspondentie adres. In het couvert moet aanwezig zijn een briefje met den naam des ontwerpers. Het wordt alleen geopend in geval van toekenning van prijs of premie.

Art. 7. *Beoordeeling.* De plannen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit de heeren: C. Muysken, voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, F. J. Nieuwenhuis, directeur der gemeentewerken te Utrecht en J. A. Mulock Houwer, gemeentebouwmeester te Deventer.

Art. 8. *Prijzen.* Er worden uitgeloofd een prijs van *f* 300 en een premie van *f* 250. Bij niet toekenning der volle bekroning behouden de prijsuitschrijvers zich voor, om op voorstel der jury de uitgeloofde gelden op andere wijze onder de beste plannen te verdeelen. Door de aanvaarding van de als prijs of premie toegekende gelden, worden de betreffende plannen eigendom der prijsuitschrijvers.

Art. 9. *Uitvoering.* Het ligt in de bedoeling van het bestuur der Doopsgezinde gemeente, om aan den ontwerper van het met den prijs bekroonde ontwerp de uitvoering van den bouw op te dragen op de voorwaarden, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, tenzij daartegen overwegende bezwaren mochten bestaan.

Art. 10. *Inzending plannen.* De plannen moeten zijn ingezonden vóór of op 31 December e. k. aan het adres van den koster der Doopsgezinde kerk. Zij zullen in het openbaar worden tentoongesteld in een nader op te geven lokaal te Deventer en daarna in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam. Uiterlijk binnen 2 maanden na de dagteekening van inzending zullen zij franco terug gezonden worden aan de opgegeven adressen.

Het Bestuur der Doopsgez. Gemeente,
P. STOFFEL, *President.*
Mr. S. VAN DELDEN Pz., *Secretaris.*

De Jury
C. MUYSKEN.
F. J. NIEUWENHUIS.
J. A. MULOCK HOUWER.

De namen der inzenders van de antwoorden op de besloten prijsvraag voor een nieuw raadhuis te Zutphen, zijn: de heeren KAREL MULLER en JONAS INGENOHL, architekten, en de heer W. KROMHOUT Cz., architekt, allen te Amsterdam. Aan hen zijn toegekend respectievelijk *f* 300 en *f* 200, benevens aan elk *f* 200 voor hunne plannen, ingezonden op de eerst uitgeschreven prijsvraag.

BERICHTEN.

Op 11 November vergadert het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage. De oproepingsbrief vermeldt de volgende voordrachten:

Verslag van den heer Ph. W. van der Sleyden betreffende het vierde Congres van Binnenlandsche scheepvaart te Manchester, door hem als afgevaardigde van het Instituut bijgewoond.

Over de haven te Rotterdam, door den heer G. J. de Jongh.

Over den Rotterdamschen waterweg, door den heer J. W. Welcker.

Over den waterweg van Rotterdam naar den Rijn, door den heer W. F. Leemans.

Antwoord van den heer A. Huët op de opmerkingen, door den heer H. P. N. Halbertsma in de vergadering van 12 Juni j.l. gemaakt betreffende de voordracht over stoombemaling van zeepolders.

Het houdt niet op met den regen van plannen voor schouwburgen te Amsterdam. Thans hoort men weder van het voornemen om in de Plantage een nieuw schouwburglokaal te stichten. Als architekt wordt de heer Bombach genoemd. Het zal evenwel te bezien staan, of de gelden voor de nieuwe onderneming voldoende zullen toevloeien.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De adjunct-ingenieur van den Waterstaat J. N. van Ruyven te 's Gravenhage, is door het bestuur der stad Bremen benoemd tot ingenieur bij de verbetering van den Beneden-Wezer.

Voor de betrekking van adjunct-directeur der Gemeentewerken te 's Gravenhage hebben zich 43 kandidaten aangemeld.

Afloop van Aanbestedingen.

GORINCHEM, 15 Oct. Het verbouwen van een heerenhuis in de Arkelstraat aldaar, onder beheer van den bouwkundige J. de Bie.

C. J. Verweij te Gorinchem	*f* 14.923
T. G. Sterkenburg	» 13.880
C. Muilwijk	» 13.700
G. J. C. de Kleijn te Arkel	» 13.646
J. J. Büller te Gorinchem	» 13.270
T. W. Wapperom	» 13.163

'sGRAVENHAGE, 17 October. Het ministerie van waterstaat, handel en nijverheid: den bouw van een post- en telegraafkantoor te Amersfoort begr. *f* 30.650.

F. M. J. Gustenhoven te Tilburg	*f* 36.670
Perquin te Berkel	» 35.224
J. Slenters te Haarlem	» 34.950
G. Slaap te Amsterdam	» 34.777
G. P. J. Beccari te Haarlem	» 34.220
H. Timmer te Meppel	» 33.870
C. Eysvogel te Aarlanderveen	*f* 33.840
W. L. Leibbrandt te Amsterdam	» 33.490
K. Otten te Meppel	» 32.848
J. Weys te Ambt-Vollenhove	» 32.780
F. Aberson te Steenwijk	» 32.350
J. Voordendag te Dordrecht	» 32.300
W. v. d. Kooy te Amersfoort	» 32.140
J. G. v. d. Geest te idem	» 32.200
A. C. Vink te Utrecht	» 31 840
J. van Burk te Oosterbeek en W. Wissing te Arnhem	» 31.800
Gebrs. v. d Meer te Harlingen	» 31.430
G. D. van Doorn te Amsterdam	» 31.400
A. J. van Liemt te idem	» 31.200
G. van Rassel Sr. te Utrecht	» 30.385
J. Bylard te Hilversum	» 29.970

'S GRAVENHAGE, 18 October. Het gedeeltelijk amoveeren van het bestaande Hôtel en het maken van een nieuw Hôtel met de hoofdfaçade aan de Parkweg bij Scheveningen, voor rekening der Naaml. Vennootschap tot Exploitatie van terreinen en Hôtel Witte brug alhier.

Gebr. de Vos	*f* 71.150
J. H. Peppink	» 70.100
A. Paardekooper	» 69.700
V. Lith & Fontein	» 69.200
Gebr. Schippers	» 68.700
Jac. Vos	» 67.885
H. v. Bergen Henegouwen	» 67.341
A. Sligter	» 66.150
J. P. Lorrie	» 65.635
H. Jaarsveldt & C°.	» 59.980

Allen aldaar.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7036 **Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.**

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzerstoen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7037

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en
NICKELWAREN voor
7038 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

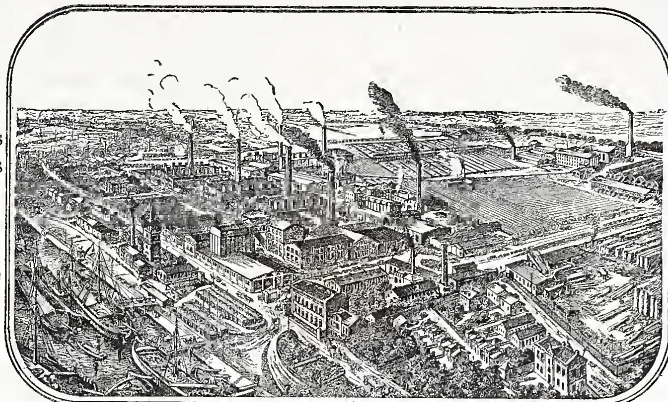
Gouden Staats-Medaille

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 7039
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869.
Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870.
Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879
Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM.
7040

ASPHALTDAKPAPIER.

GEPREPAREERD DAKLINNEN

Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT IJZER WERKEN.
(SYSTEEM MONIER).
—— *Groote Wittenburgergracht 108 Amsterdam.* ——
Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7041

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7042

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7043
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PRIJSVRAAG.

Het BESTUUR DER DOOPSGEZINDE GEMEENTE te *Deventer* noodigt H. H. Bouwkundigen in Nederland uit, tot het maken van een ontwerp met begrooting voor

een te stichten
KERKGEBOUW

op het terrein der Gemeente aan den Penninkshoek te *Deventer.*

Het programma met bijbehoorende teekeningen is verkrijgbaar bij den koster der Doopsgezinde kerk, den heer H. W. LENDERINK, tegen betaling van *f* 1.—

Het bestuur voornoemd,
P. STOFFEL,
President.
7044
S. VAN DELDEN Pzn.
Secretaris.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE
STOOMVERWARMING EN VENTILATIE
6945
onder lagen druk.
Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.
TEVENS INGERICHT VOOR
ELECTRISCHE VERLICHTING
met of zonder Tudors-Accumulatoren.
D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

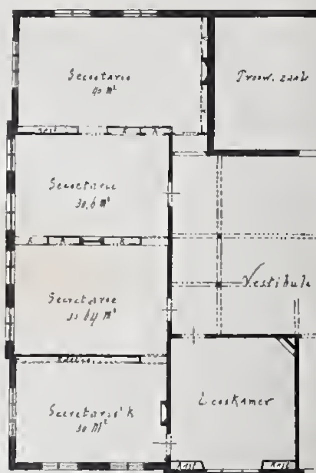
AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
7046 **FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.**

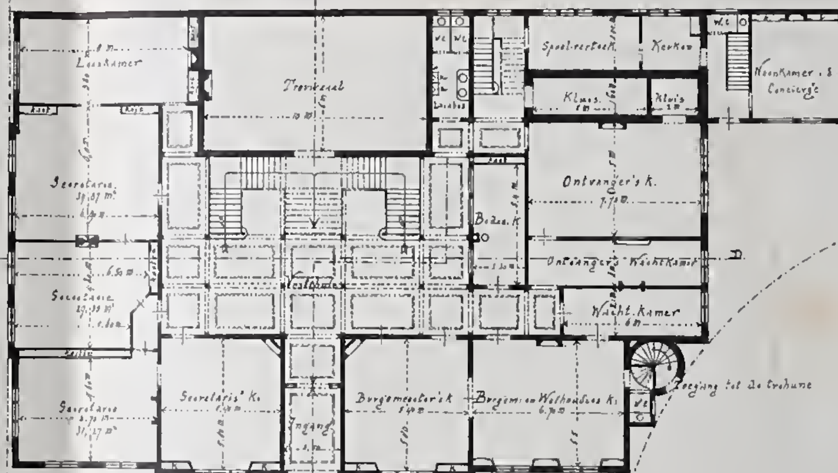
7047 — **JAN VAN DER POT,** KATENDRECHT bij ROTTERDAM —
PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetzlar en Ruhrort.)

Schetsontwerp voor een Raadhuis te Zutphen.

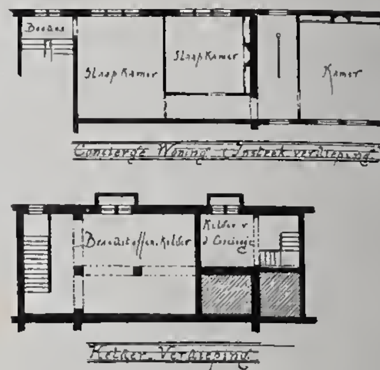
C. J. Bruner Jr. fec.

Variante.

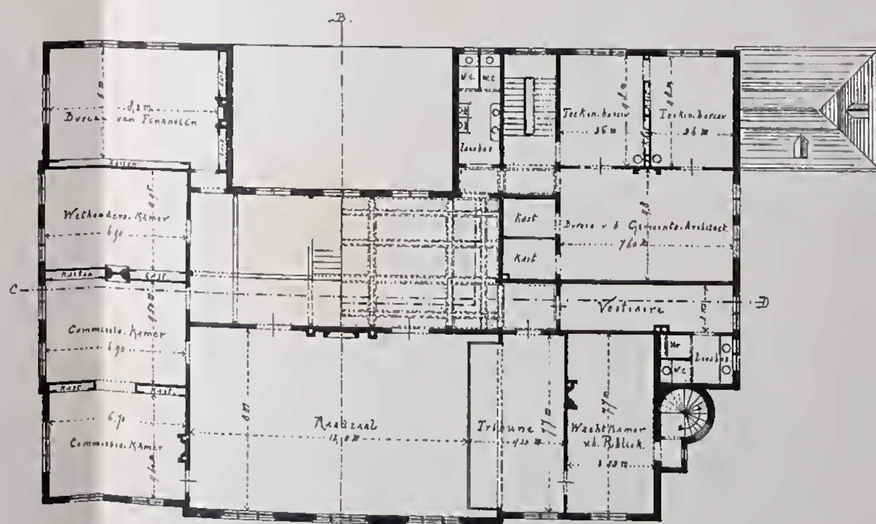

Begane Grond.

Concierge Woning (Opstrek verdieping.)

Kelder Verdieping.

Verdieping.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

1 NOVEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.
Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.
Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

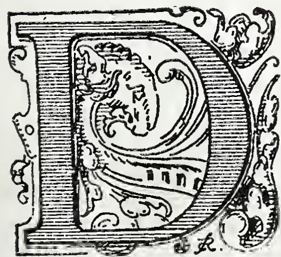

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De tweede aflevering van het Bouwkundig Tijdschrift, jaargang 1890, is aan heeren Correspondenten der Maatschappij toegezonden, ter verdere bezorging aan de leden.

Een groote plaat, behoorende bij het opstel over „de voltooiing van de domkerk te Ulm", kan eerst worden gevoegd bij eene volgende aflevering, die echter spoedig verschijnt.

BIJ DE PLAAT.

De plaat, bij dit nummer van het Bouwkundig Weekblad gevoegd, geeft de planverdeeling en eene afbeelding in perspectief van een der ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag voor een Raadhuis, uitgeschreven door het gemeentebestuur van Zutphen.

De reproductie is genomen naar de oorspronkelijke teekeningen van den ontwerper van dit plan, den heer G. Brouwer Jr., bouwkundig ingenieur te 's Gravenhage.

IETS OVER DEN BOUWSTIJL DER OUDE GERMANEN.

Vrij vertaald uit Zeitschrift für bildende Kunst, naar
E. W. WICHMANN.

De Germanen gebruikten in de oudheid slechts hout voor de samenstelling hunner gebouwen, en hun afkeer voor steenen woningen was zóó diep geworteld, dat zelfs die stammen, die zich blijvend hadden gevestigd in de veroverde Romeinsche provinciën, nog geruimen tijd van den houtbouw gebruik maakten. In Duitschland bleef de heerschappij nog tot de IX^de eeuw uitsluitend aan den houtbouw. De Merovingische koningen woonden in houten paleizen, en alle kerken, kloosters, woningen en werkplaatsen, stallen en schuren ten noorden van de Alpen waren van hout gebouwd. Karel de Groote voerde het eerste in het rijk der Franken den steenbouw in, en deed werklieden uit Italië overkomen. Maar deze nieuwigheid kwam slechts zeer langzaam in zwang; zelfs de door Karel de Groote in Saksen gebouwde kerken waren allen van hout. Het groote brandgevaar en de herhaalde branden noodzaakten in de XIII^de en XIV^de eeuw de steden tot het voorschrijven van steenen bouwwerken, maar ook toen nog bleef de voorliefde voor den houtbouw zóó bij het volk den boventoon behouden, dat niettegenstaande de onaangename ondervindingen daarvan, in de meeste steden reeds opgedaan, en trots de voorschriften van stedelijke raden, nog steeds gebouwen, alleen van hout geconstrueerd werden.

De door Karel de Groote in 811 te Hamburg gestichte kerk was van hout; na de herhaalde verwoestingen van de stad door de Noormannen en Slaven werd wederom een houten kerkgebouw gesticht, en de aartsbisschop Unwan (1013—1030) deed andermaal deze kerk, voorts het aartsbisschoppelijk paleis, en ook

alle vernielde gebouwen in Hamburg van hout herbouwen.

Bezelin Alibrand (1035—1043) voerde het eerst den steenbouw in en gebruikte bij den bouw der domkerk en van het aartsbisschoppelijk paleis (de Wideburg) behakte steenen. In de tweede helft der XIIIde eeuw waren echter de steenen huizen te Hamburg nog zoo zeldzaam, dat zij met den vinger waren aan te wijzen en in de stads-boeken om zoo te zeggen als merkwaardigheden werden opgeteekend.

Over vorm en bouwwijze der houten huizen zijn weinig gegevens aanwezig, en nog op den huidigen dag zijn de verschillende inzichten daaromtrent zeer uiteenloopend. Justus Möser meent in zijn Osnabrückische Geschichten, dat de oude Duitsche gebouwen overeenkomstig waren aan de tegenwoordige boerenwoningen in Westphalen, en dat de wanden bestonden uit horizontaal op elkander gestapelde boomstammen, evenals bij de blokhuizen der landverhuizers in Noord-Amerika. Ook de schrijver G. B. von Maurer zegt in zijn Fronhöfe: „De buitenzijde der woningen bestond uit boomstammen, samengevoegd als bij de blokwoningen. Het hooge dak werd inwendig door zuilen gedragen. Ook om het huis stonden korte zuilen, tot steun voor het vooruitspringende dak, waardoor een overdekte gaanderij om het huis werd gevormd. Inwendig was slechts één vertrek aanwezig, waar het geheele huisgezin woonde en sliep, want het kind moest van zijn geboorte af, volgens gebruik, het dak en de vier wanden van uit zijn wieg kunnen zien. De woning van den gegoede moet men zich dus voorstellen als het huis, dat men nog heden ten dage in de Alpen vindt." Dergelijke blokhuizen vindt men thans nog in Oost-Pruissen, Noorwegen, Rusland, enz.; de wanden er van bestaan uit liggende op elkander gestapelde boomstammen, en met eenige zekerheid mag men deze bouwwijze als de oude Germaansche beschouwen, die nog behouden is gebleven in afgelegen streken. Geschiedkundig zeker is dit vermoeden evenwel niet.

In het lied van Beowulf roemt de zanger de wonderlijk hooge wanden, van beeldwerk glinsterend, uit het huis Hrodgar; ongetwijfeld kunnen dit geen wanden van ruwe boomstammen zijn geweest. De gegevens voor het genoemde lied zijn wel eerst onder Alfred de Groote in Engeland verzameld en opgeteekend, maar het is waarschijnlijk een Angelsaksisch lied, door wandelende zangers aan de oevers van Elbe of Eider gedicht. Men moet natuurlijk van den dichter verwachten, dat hij zijn onderwerp idealiseert, maar allerminst, dat hij aan zijne schildering eene inrichting ten gronde legt, die eerst honderde jaren na hem het eerst werd toegepast. Wanneer de zanger alzoo het paleis van koning Hrodgar uitvoerig beschrijft, dan moeten hem andere woningen van edellieden, die hij op zijn wandelingen ontmoet en aanschouwd heeft, voor den geest hebben gestaan, en wij durven wel aannemen, dat vele en verschillende nederzittingen van edellieden en vorsten gelijksoortige zalen met „wonder hooge wanden die van beeldwerk glinsterden" bezaten. Op eene zelfde wijze worden riddergoederen in de Edda geschilderd, en dergelijke beschrijvingen ook door de Grieken en Romeinen gegeven. Priscus, de gezant van den Griekschen keizer Theodosius II aan het hof van Attilla, zegt: „Het paleis was van houten, glad geschaafde planken gebouwd en met een gaanderij omgeven. De woning van de koningin bestond uit een aantal op zich zelf staande gebouwen, door een omheining omgeven. Deze gebouwen waren samengesteld uit in elkander gevoegde en met snijwerk versierde planken, of uit balken, die met zorg rechthoekig behakt waren." Priscus trad in beschouwingen over de eigenaardige bouwwijze dezer woningen, dezer hooge zalen en over de schoonheid van het hout, dat op eene eigenaardige wijze geschaafd en gedraaid was, en hij was vol bewondering over de versieringen en den regelmaat der verhoudingen. Het paleis van Attila was ongetwijfeld niet door de Hunnen gebouwd, en men mag met zekerheid wel aannemen, dat de overwinnaar zich het hof van een gothischen koning tot woonplaats had gekozen, en het paleis alzoo door Germanen was gebouwd. Het is onmogelijk om bij de beschrijving van Priscus aan een blokhuis te denken, welks wanden uit ruwe, liggende boomstammen bestonden. Tacitus en andere Romeinsche geschiedschrijvers verhalen, dat de Duitschers op hunne tochten hunne huizen op karren medenamen; indien hunne woningen dus uit ruwe boomstammen bestonden, dan zou dit een onnutte moeite zijn geweest, daar zij in de groote wouden gemakkelijk de noodige boomen konden vellen. Wel vertellen vele geschiedschrijvers, dat de Merovingische koningen de wanden hunner paleizen met Oostersche tapijten hadden behangen, om er een meer koninklijk uiterlijk aan te geven, maar uit den zelfden tijd wordt medegedeeld, dat Bonifacius in 724 den aan Thor gewijden eik bij Geismar liet vellen en het hout voor den bouw eener kerk gebruikte. Dit godshuis kan dus onmogelijk als blokhuis gebouwd zijn, want dan had de stam eerst in een aantal dunnere blokken verdeeld moeten worden. Het bouwen met ruwe boomstammen is natuurlijk een bezwaar voor de ontwikkeling der planverdeeling, en kan eigenlijk slechts in aanmerking komen bij eenvoudige en rechthoekige gebouwen; daar de geestelijken en geleerden destijds er naar gestreefd hebben om den maatschappelijken toestand onzer heidensche voorvaderen als zeer laag geplaatst voor te stellen, werden in de XVe en XVIe eeuw de grondplannen der kerken als rechthoeken voorgesteld, overeenkomstig de kleine dorpskerken die nog heden ten dage op de rotsen gebouwd worden. Ten slotte moet nog in herinnering worden gebracht, dat op de gedenkzuil van Antonius de huizen der Marokkanen cirkelvormig worden voorgesteld, als hutten die met loodrecht staande boomstammen zijn gebouwd.

Indien men alzoo het blokhuis niet kan beschouwen als een type van den oud-Duitschen bouwstijl, dan moet men naar andere gegevens en vormen omzien. In Duitschland zijn geen houten gebouwen uit de hooge oudheid behouden gebleven, zij zijn vervallen of verbrand, en al is het bouwen met steenen in de steden eerst in de XIIIde of XIVde eeuw, in de dorpen nog veel later, in zwang gekomen, toch zijn alle oude houten huizen verdwenen. Behalve in de Alpen worden nog thans bijna alle huizen van hout gebouwd in hoog gelegen plaatsen in den Harz en Thüringen, bijv. in Adreasberg, Klausthal, Zellerfeld, Oberhof, Neuhaus, enz.; zij zijn echter als vakwerk samengesteld, en met dit onderscheid, dat de vakken met steenen in plaats van hout zijn opgevuld, die uit- en inwendig met hout zijn bekleed. Zij

zijn mitsdien geen voorbeelden van den ouden bouwstijl. Men zal dus gegevens moeten zoeken in andere landen, waar Germaansche stammen zich hebben nedergezet.

In Engeland was de houtbouw nog algemeen tot onder Knut de Groote (1014—1035). Koning Edgar deelt in eene oorkonde uit de Xde eeuw mede, dat hij vele kerken heeft hersteld, waarvan de daken verweerd en de planken door wormen waren verteerd. Als iets buitengewoons wordt van de kerk te Ashdown medegedeeld, dat Knut dit gebouw van steen deed optrekken. Ook deze vorst verhaalt in een oorkonde, dat dit stuk in de houten basilika van Glastonbury ter bezichtiging werd gesteld. Na de verovering van het land door Willem van Normandië verwijt Willem von Malmsbury de Angelsaksers, dat zij, niettegenstaande hunne verkwistende levenswijze, in hunner onwaardige houten huizen woonden. Men mag hieruit wel opmaken, dat deze Angelsaksische houten woningen zich noch door fraaiheid, noch door bijzonderen stijl hebben onderscheiden. Hoedanig evenwel die gebouwen waren ingericht, is niet nader omschreven. Te Greenstead in Essex is echter nog een oude houten kerk bewaard gebleven, maar hare wanden bestaan niet uit waterpas gelegde boomstammen, maar uit staande eiken balken, of zware planken.

In Denemarken was de houtbouw langer in zwang dan in Engeland. Knut de Groote heeft er vele nieuwe kerken gebouwd, allen van hout. De burchten der koningen waren van boomstammen samengesteld, die aan de buitenzijde werden geteerd, en in de vertrekken door tapijten aan het oog onttrokken werden. De kerk te Odensee op Fühnen, waarin het lijk van Knut de Heilige in 1086 werd bijgezet, was een houten bouwwerk, en de begeleiders van bisschop Otto van Bamberg, op diens reizen door Denemarken in 1128, berichten, dat steden en burchten door houten omheiningen waren beveiligd; maar over de bouwwijze der kerken en huizen wordt niet gesproken. In Denemarken zijn houten gebouwen uit dien tijd evenmin behouden gebleven als in Duitschland, en men vindt dus ook aldaar geen zekere gegevens over den bouwstijl der Germanen in de oudheid.

(Wordt vervolgd.)

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE 23 October 1890. De Voorzitter opende de Vergadering met een hartelijken welkomstgroet.

Het voorstel om den heer G. H. Bauer Sr., een der oudste en meest verdienstelijke leden der Afdeeling, wegens voortdurende ongesteldheid tot aftreden verplicht, als Eerelid der Afdeeling te benoemen, werd met applaus aangenomen.

Bij de alsnu volgende ballotage werden twee nieuwe leden met algemeene stemmen aangenomen.

Vervolgens werd bij monde van den Secretaris voorlezing gedaan van het Verslag der Afgevaardigden, de heeren H. J. Mondt en P. Tirion, naar de Algemeene Vergaderingen van Mei en September, beiden ditmaal te Amsterdam gehouden.

Daarop volgde een kort verslag van de kunstreis van den 28sten Augustus j.l., waaraan 17 leden deelnamen, een dag die inderdaad veel kunstgenot opleverde, met name door het bezoek van de beroemde St. Janskerk te 's Hertogenbosch en het even rijke als zeldzame Museum op het kasteel te Heeswijk.

De heer J. W. H. Berden deelde als lid der Jury het rapport mede in zake de ontwerpen, ingekomen op de laatstelijk door de Afdeeling uitgeschreven prijsvraag, zijnde: »een haltegebouwtje met wachterswoning voor een stoomtram in een landelijke streek."

De conclusie van dit rapport strekte, om van de zes ingekomen antwoorden toe te kennen den 1sten prijs aan dat met het motto »Pittoresque", en den 2den prijs aan het ontwerp met het motto »Vosmaer", respectievelijk met een belooning van *f* 55.— en *f* 45.—; aan den inzender van het eerste ontwerp daarenboven het getuigschrift van de Afdeeling te doen uitreiken.

Bij de opening der naambrieven bleek vervaardiger te zijn van het ontwerp motto »Pittoresque", de heer N. Nelis te Amsterdam, en van dat met het motto »Vosmaer", de heer C. Caron, lid der Vereeniging »Architectura". Ofschoon de laatste noch lid der Maatschappij, noch der Afdeeling is, is evenwel de Vereeniging »Architectura" lid der Afdeeling. De prijs werd daarom door den Voorzitter uitgereikt aan den Voorzitter van »Architectura", welke heer zich wel wilde belasten om van de bekroning aan den heer C. Caron kennis te geven.

Aan den heer N. Nelis zal de belooning worden overgemaakt.

Door de heeren W. B. v. Liefland en G. Brouwer Jr. waren alsnog voor de kunstbeschouwing van dezen avond afgestaan, door eerstgenoemden heer: het prachtwerk: Baudenkmäler in Spaniën und Portugal, en door den heer Brouwer: een inderdaad prachtige collectie photographiën van de merkwaardigste gebouwen en gezichtspunten in Venetië en Verona, door dien heer tijdens zijn verblijf aldaar verzameld, en als zoodanig nog kortelijk toegelicht. Met groote belangstelling werden de verschillende platen bezichtigt.

De ingezonden teekeningen en antwoorden op de Prijsvraag zullen nog tot en met 30 dezer in een der bovenzalen van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis ter bezichtiging blijven.

AFDEELING AMSTERDAM, 24 October 1890. Door den Voorzitter werd na lezing der notulen een woord van welkom gesproken in deze eerste bijeenkomst, waarna hij onder meer mededeelde, dat eenige heeren zich bereid hadden verklaard in de volgende vergaderingen iets ten beste te geven.

Vervolgens werd door den heer N. M. Koning een verslag van de Mei- en Septembervergaderingen der Maatschappij uitgebracht, wien daarvoor dank werd gezegd.

Hierna was de herziening van het reglement aan de orde, volgens art. 34; de heeren H. P. Berlage Nzn., H. Moen G.Pzn. en J. C. Spakler Jr. hiervoor in commissie benoemd, stelden enkele wijzigingen voor, die door de vergadering, na verschillende besprekingen, werden aangenomen.

Door den heer Jos. Th. J. Cuypers werden vervolgens besproken de twee kerken, ontworpen door zijn vader Dr. P. J. H. Cuypers, die der H. Maria Magdalena te Amsterdam buiten de Haarlemmerpoort, en die van den H. Vitus te Hilversum. Spreker deelde een en ander mede over de wording van eerstgenoemde kerk en verder over de constructie en bouw van beide kerken. Ten slotte bracht spreker een woord van hulde aan den heer J. van Groenendaal als aannemer dezer beide gebouwen.

Door den heer H. Moen G.Pz. werd den heer Cuypers, namens den Voorzitter, die zich had moeten verwijderen, en als tolk van de vergadering, dank gezegd voor zijne zoo nuttige en aangename mededeelingen, en hem verzocht als Vice-Voorzitter de vergadering verder te leiden.

De heeren Commissieleden tot herziening van het Reglement werden door de Vice-Voorzitter dank gezegd.

Als leden werden aangenomen de heeren Evert Breman, Bart van Hove en E. Jelsma. Wegens het vergevorderde uur moest het laatste punt der agenda, het bezichtigen van het plaatwerk: »Der innere Ausbau" van Hugo Licht, tot een volgende vergadering worden uitgesteld, waarna door den Vice-Voorzitter de vergadering werd gesloten.

AFDEELING GRONINGEN 24 October 1890. De voorzitter opende de 2de vergadering in dit seizoen, waarna de notulen der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd werden. Daarna vestigde de heer Kramer de aandacht op de stoornis, die in den leescirkel is teweeg gebracht.

Van den heer Braat is eene kennisgeving ingekomen, dat hij wegens vertrek naar elders genoodzaakt is voor het lidmaatschap der afdeeling te bedanken.

De Voorzitter deed mededeeling, dat in December a.s. twee bestuursleden moeten aftreden. Bij loting zijn hiervoor aangewezen de Voorzitter en de 1e Secretaris.

Verder werd voorgesteld voor den leescirkel aan te schaffen »de Ambachtsman", welk voorstel met algemeene stemmen werd aangenomen.

Den leden werd eene lijst aangeboden om hen in de gelegenheid te stellen zich tot eene lezing of bijdrage te verbinden. Bereidwillig werd hieraan door eenige leden deelgenomen.

Vervolgens trad als spreker op de heer Riepma, die eene lezing hield over kunstnijverheid. Met veel belangstelling werd deze rede aangehoord. Aan 't slot hield spreker eenige beschouwingen omtrent de wijze waarop de kunstnijverheid tot beteren toestand kan geraken, en waardeerde zeer de pogingen die de Centrale Commissie van wedstrijden voor handwerkslieden aanwendt. Spreker bood dit punt ter behandeling in overweging aan, om ook in Groningen pogingen in 't werk te stellen een plaatselijken wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen in 't leven te roepen, naar aanleiding waarvan besloten werd dit punt in de eerstvolgende vergadering te behandelen. Hierna werd de vergadering onder dankbetuiging aan den heer Riepma gesloten.

AFDEELING LEEUWARDEN 24 Oct. 1890. Met een toespraak, die getuigde van groote belangstelling in de afdeeling en van goede verwachtingen van den ijver waarmede de leden deel zouden nemen aan het werk, dat zij in het aangevangen seizoen te doen zoude geven, werd de vergadering door den Voorzitter geopend.

Het bedanken van den heer J. Vonk als lid der afdeeling werd met leedwezen vernomen. De heer Vonk was een harer oudste leden en sedert de oprichting haar penningmeester, in welke betrekking hij een ijverig bestuurslid was; de waardeering waarmede de Voorzitter de verdienste van den oud-penningmeester in herinnering bracht, werd dan ook met bijval begroet. In zijne plaats werd als lid van het bestuur benoemd de heer H. Keizer Jzn., die de benoeming aanvaardde.

Van meer verblijdenden aard was de mededeeling dat zich twee nieuwe leden hadden aangemeld, de heer J. R. Nijdam, bouwkundige, en de heer J. Schröder, sculpteur, beiden alhier, welke heeren met algemeene stemmen werden aangenomen.

Bij de regeling der werkzaamheden werd rekening gehouden met het vooruitzicht, dat door het hoofdbestuur vraagpunten ter behandeling zouden worden toegezonden; onderscheidene leden verklaarden zich bereid een spreekbeurt te vervullen of met een bijdrage het programma aan te vullen.

Het gunstige resultaat, dat de in het vorige jaar uitgeschreven prijsvraag heeft opgeleverd, had het bestuur er toe geleid voor te stellen ook dit jaar een prijsvraag uit te schrijven, waartoe met algemeene stemmen werd besloten. Het onderwerp dezer prijsvraag zal zijn een predikants woning in een plattelands-gemeente van Friesland; het programma zal weldra beschikbaar gesteld worden. Als jury zullen optreden de heeren D. E. C. Knuttel en W. C. Mulder te Leiden en Paul du Rieu te 's Gravenhage.

Reeds had een collectie teekeningen, die langs de wanden was opgesteld, de aandacht getrokken, toen uit een toelichtend woord van den heer H. v. d. Heij bleek, dat deze vervaardigd waren door leerlingen van eene door spreker en den heer H. J. de Groot gehouden wordenden cursus voor toekomstige ambachtslieden, werkbazen en opzichters, van wie verondersteld werd dat zij met goed gevolg de lessen der ambachtschool gevolgd hadden of daarmede gelijkgesteld konden worden. Was aan de tentoongestelde teekeningen waar te nemen, dat deze cursus slechts korten tijd bestond, toch bleek er genoeg uit, dat deze op degelijken grondslag is aangelegd en den leerlingen met veel zaakkennis en tact datgene onder het oog wordt gebracht, wat zij in hunnen werkkring noodig zullen hebben.

Hoe goed onze verwachting ook is van een cursus, waarvan de leiding bij deze twee bekwame onderwijzers berust, toch zij ons de opmerking veroorloofd, dat het niet zou schaden, indien aan het nateekenen van bouwkundige details, blijkbaar met zorg gekozen, eenige oefeningen in elementaire architectonische vormleer voorafgingen: in dit geval toch zouden de leerlingen de delicate vormen van de hand eens meesters, in hetgeen zij nateekenen, te eerder gevoelen en begrijpen.

Een opleiding als die welke met dezen cursus wordt beoogd, ontbrak in deze stad en wij vertrouwen dan ook dat het succes, door den Voorzitter onder veel bijval den heeren v. d. Heij en de Groot toegewenscht, niet zal uitblijven.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 29 October 1890. Bij opening der vergadering werd de heer P. J. Cromjongh als gewoon lid geïnstalleerd. De notulen der vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd, waarna de heer J. H. Peppink werd benoemd tot lid der vragencommissie.

Vervolgens hield de heer D. Klinkert een voordracht, getiteld »Een Romeinsch gastmaal."

Op grond van feiten door historieschrijvers vermeld, gaf de spreker een uitvoerige beschrijving van de inrichting van het paleis van Cajus Cilnius Maecenas, zooals die waarschijnlijk geweest zal zijn, en had daaraan toegevoegd een door hem vervaardigde plattegrondteekening van dit paleis en eenige plaatwerken op de Romeinsche kunst betrekking hebbende.

De beschrijving van het paleis liet de spreker voorafgaan door een herinnering aan de maatschappelijke toestanden, zeden en gewoonten der Romeinen, terwijl de lezing werd besloten met het verhaal van een gastmaal bij Maecenas.

De boeiende voordracht, waarbij de heer Klinkert zijn hoorders in gedachten wist te verplaatsen naar de schitterende dagen van het Romeinsche keizerrijk, vond bizonderen bijval. De Voorzitter dankte den spreker namens de vergadering voor deze keurige studie der kunstgeschiedenis.

Door den heer E. Caron was, als lid der Vereeniging, de tweede prijs behaald in de prijsvraag voor een Haltegebouw, uitgeschreven door de Afd. 'sGravenhage der Mij tot bev. der Bouwk. De prijs werd, met den gebruikelijken gelukwensch, door den Voorzitter uitgereikt, waarna de vergadering werd gesloten.

INGEZONDEN.

WelEd. Heer J. J. WEVE,

Nijmegen.

Met genoegen zag ik in het laatste nummer van het Bouwkundig Weekblad, dat mijn schrijven, door U aangehaald, aanleiding tot bewust artikel gaf.

Ik ben het volkomen met u eens dat ook hier, door wrijving meer licht bij velen zal ontstaan. Vooral, wanneer zij, die als voorstanders van de rationeele richting kunnen aangemerkt worden, er toe kunnen besluiten hun gedachtengang in dezen, mede te deelen. Mannen zooals Dr. Cuypers de »banierdrager," die zoowel in woord als in daad die zienswijze huldigt, de H.H. Peters, Mialaret — om slechts namen te noemen die mij terloops invallen, zullen zeker kunnen bijdragen, om de kwestie van dien kant in helderder licht te plaatsen. En wanneer dan van minder rationeele zijde zich eveneens stemmen doen hooren — dan ben ik overtuigd dat het resultaat voor allen leerrijk zijn zal.

Ik heb mij voorgesteld om in den aanstaanden winter en détail deze kwestie te Rotterdam te bespreken, en naar ik mij vlei zullen deze beschouwingen, hetzij geheel of gedeeltelijk, hier een plaats vinden, indien de geachte Redactie mij hare kolommen ter beschikking stelt.

Wat de *wijze* betreft — ach laat die aan mij over; want indien U op bezadiging gesteld is, zoo heb ik daar niets op tegen; mijn opinie is, dat een weinig enthousiasme in kunstkwestiën niet schaadt. Hoe ook — evenmin als ik mij voorgesteld had dat mijn vorig schrijven soms »bedwelmend" zoude zijn, — evenmin denk ik dat mijn volgend schrijven »verpletterend" wezen zal. Laat dus een ieder zijn eigen wijze van doen, indien de goede toon er niet onder lijdt. (En hiervoor zijn mij verschillende ongevraagde en gewaardeerde opinies borg.) Tot weêrziens dus:

Geloof mij hoogachtend,

Rotterdam 28 Oct. '90. HENRI EVERS.

Aan de Redactie van het Bouwk. Weekblad.

M. M.

Met zeer gemengde gewaarwordingen heb ik in het laatst verschenen nummer van ons Weekblad het opstel van den Hr. J. J. Weve gelezen.

In dat opstel zegt hij o.a. »De tijd waarin eenige kunstrichting" per se elke andere meening onmogelijk achtte, is thans in de grootere rijken van Europa voorbij." Hieruit zal iedereen terstond opmaken, dat die tijd voor Nederland nog niet is aangebroken; ik zeg helaas! maar vraag tegelijkertijd, aan wien de schuld? Wel, allereerst,

geachte redactie aan den heer Weve zelven, en diegenen met hem, die tegenover Klassicisme, *Rationalisme* stellen, die tegenover »navolgers der klassieke beginselen en de daarop steunende »renaissance" aan de eene zijde" stellen »*huldigers van* UITSLUITEND *rationeele begrippen en toepassing daarvan*." Als een der partijen begint met zich zelve voor volmaakt, en heilig, en onfeilbaar te verklaren, dan is een andere kunstopvatting natuurlijk in hare oogen voor goed veroordeeld; dan staat zij eenvoudig op het standpunt dat zij niet waardeeren *kan* en *mag*. Tenzij de heer Weve en de tegenstanders van het Klassicisme en de Renaissance, dien zich zelf verheffenden, pedanten, aanmatigenden en door niets gemotiveerden titel voor hunne kunstrichting willen vaarwel zeggen, en als ongepast ter zijde leggen, is alle verder geschrijf over kunstrichting en motiveering daarvan, toch maar »den Moriaan geschuurd". Rationalisme is mogelijk bij alle kunstrichtingen en en rationalisten zijn te vinden bij de beoefenaars van verschillende bouwstijlen, dit moet erkend worden, als waardeering mogelijk zal zijn, door en van beide partijen. Die partij of richting die aantoonen kan, dat in de bouwwerken, die door haar worden aangegeven als de richting die zij voorstaat het best te vertegenwoordigen, dit rationalisme meer gevonden wordt, dan in dergelijke bouwwerken, die de tegenpartij aangeeft als hare rationeele beginselen het best weder te geven, zal zich min of meer overwinnaar kunnen verklaren. Theoriën zijn almachtig mooi, maar op de praktijk, op de uitgevoerde werken komt het aan, die helaas! zoo bedroevend soms met de mooiste theorieën hunner scheppers den spot drijven. De bouwwerken hier te lande, der richting die de heer Weve ten onrechte »het rationalisme" noemt, vertoonen veel *ir*rationalisme, en zijn de proef op de som van het door mij betoogde.

Ik blijf daarom mijn collega's den strijd, onder de auspiciën door den heer Weve gesteld, ten zeerste ontraden.

Hoogachtend,

UEd. dw. dienaar
W. C. METZELAAR.

Geachte Redactie!

Met gepasten eerbied zie ik altijd naar uwe namen aan het hoofd van dit Weekblad geplaatst. Menigmalen kwam dan ook de stille wensch bij mij op, dat u, uit uwe rijke ervaring op het gebied van bouwkunst puttende, het Weekblad nog meer mocht maken tot eene vraagbaak voor de jongere, en eene aangename verpoozing voor de oudere beoefenaars van de bouwkunst. Dat zulks mogelijk is, leerde mij het nummer van 4 Oct. j.l. met het belangwekkende en geestige hoofdartikel „Musis Sacrum", geschreven door „een ijveraar voor het schoone", wiens ontleedkundig proces met veel aandacht door mij is gevolgd.

Nu bevoegder handen zwijgen, zij het mij vergund hierop enkele toelichtingen of kantteekeningen te mogen maken; zooveel mogelijk zal ik mij onthouden van eene m. i. nuttelooze polemiek op aesthetisch gebied, omdat de grenzen tusschen smaak en persoonlijke voorkeur, zelfs voor ervaren architekten moeielijk zijn te bepalen; ook zal ik de vraag onbesproken laten, waaraan men het zedelijk recht ontleent om eene besteksteekening te reproduceeren.

Het oude „Musis Sacrum" bestond uit 1 groote- en 1 kleine concertzaal, koffiekamer en pachterswoning.

De kleine zaal was meermalen te klein gebleken, had groote acoustische gebreken en bijna geene dagverlichting. Deze toestand leidde tot het maken van verschillende plannen, waaruit door den raad werd gekozen het navolgende, hetwelk *moest* omvatten;

1° Behoud van de groote zaal, koffiekamer en pachterswoning; in en bij de groote zaal moesten aangebracht worden: verbeterde toegangen, kleedkamers, muzieknis, tribune en balcons; de koffiekamer met nieuwe veranda.

2° Eene flinke concertzaal van ± 500 M2 met balcon en muzieknis (geschiktheid voor tooneelvoorstellingen werd *niet* gewenscht); ruime vestibulen, retiraden, stemkamer enz.

3° Een ruim café aan de Noordzijde met daaraan grenzende retiraden, buffetkamer, bier- en wijnkelders.

4° Een vergaderzaal met groot en breed buitenbalcon en verdere annexen *boven* het café.

De verschillende lokaliteiten allen van uit de hoofdvestibule bereikbaar; de verdieping door ééne brandvrije trap met den beganen grond te verbinden. Verder werd verlangd, dat toeschouwers in de vergaderzaal en tegenoverliggenden gang door schuiframen het concert konden bijwonen. Het eerste schetsplan had twee trappen in de hoekpaviljoens; één moest vervallen, hetgeen zeer te betreuren is daar bij eene eventueele paniek de trap, welke in de plaats daarvan aan den achtergevel kwam, moeielijk te bereiken is.

De concertzaal heeft de navolgende verhoudingen $\frac{12}{2} - \frac{18}{3} - \frac{30}{5}$ M = gulden snede.

Of deze aan den hoofdeisch, namelijk goede acoustiek, voldoet, daarvan zal ons de geachte schrijver naderhand wel mededeeling doen.

Oorspronkelijk waren de buitengevels in pleisterbouw gedacht, maar naderhand terecht verworpen en in bak- en bergsteen uitgevoerd.

Vernieuwingen *moesten* zooveel mogelijk worden vermeden; slechts *f* 600.— werd na groote moeite toegestaan voor beeldhouwwerk; alles moest zoo eenvoudig mogelijk, maar soliede zijn. Surrogaten zijn dan ook niet gebruikt; gevolg hiervan was, dat is gestreefd naar eene rationeele constructie, waaruit duidelijk bleek welke functie's de materialen vervulden. Aangeplakte of aangeschroefde consoles of cartouches van zink of portland zal men dan ook te vergeefs zoeken.

Omtrent de technische opmerkingen van den geachten criticus het volgende:

De parterrehoogte kon niet vermeerderd worden, wilde men het balcon in de concertzaal behouden en tevens bereiken van uit de voorzaal. Bij dit ontwerp is gebroken met de m. i. zeer af te keuren constructie om ½ cirkelvormige bovenlichten uit houten toogstukken samen te stellen. Bij de nu gevolgde constructie wordt de druk der bogen overgebracht op de natuurlijke steunpunten en niet voor een gedeelte op den houten ring, zooals gebruikelijk is.

De afstand der assen in den voorgevel (4.73) werd beheerscht door de concertzaal en is van binnen naar buiten consequent doorgevoerd; het organisch verband bleef op deze wijze behouden.

Het reusachtige balcon was een vereischte. Waaruit eene kroonlijst bij een gebouw in deze „richting" dan wel moet bestaan, wordt niet aangetoond.

Aan den linkerzijgevel liggen ondergeschikte lokalen en verbindingsgangen met geringe verdiepingshoogte. Hoe en waarom hier groote kozijnen waren aan te brengen wordt eveneens niet opgehelderd.

Wat het doorloopen van een band tegen een boog betreft, verwijs ik naar het bekroonde beursontwerp van Cordonnier (om mij maar tot één voorbeeld te bepalen) waar dezelfde groote technische fout (?) ook aanwezig is.

De hoogte van de garderobes (oude zaal) werd bepaald door de zijlichten der groote zaal.

Om de hoogte van de balklaag vergaderzaal tot een minimum te reduceeren, waren in het café kolommen noodig. Deze kolommen zijn tevens dienstbaar gemaakt om de [liggers van het balcon concertzaal te bevestigen. Waarom deze „naïve oplossing" eene groote technische fout is, wordt alweer niet opgehelderd.

De 10 pilasters in de voorzaal met uitzondering van 2 in de korte wanden dragen wel degelijk de caissonbanden van het tongewelf.

Van uit het portaal kan men het café direct of indirect door de biljartkamer bereiken.

Eene betere oplossing van de plaatsing der trap met retiraden wordt niet aangegeven.

Ik wil het hierbij laten.

Het lid der redactie, de heer Nieuwenhuis, werd destijds door het Gemeentebestuur uitgenoodigd zijn advies uit te willen brengen omtrent de plannen zooals ze nu zijn uitgevoerd. Enkele aanhalingen uit deze beoordeeling mogen hier eene plaats vinden.

„Indeeling. De plattegrond vertoont goede distributie en verdeeling, bevat echter een kapitaal gebrek (volgens de vroegere plannen te oordeelen niet de schuld van den ontwerper), namelijk geheel onvoldoende trapverbinding van de boven- met de benedenverdieping."

Verder eenige beschouwingen over trappenhuizen enz.

„Opstanden. In verband met de goed gegroepeerde plattegronddispositie is ook de opbouw rijk en afwisselend gegroepeerd en zal, zooals de perspectiefschets aangeeft, een behagelijken indruk aan het geheel kunnen verzekeren."

Noordgevel. Hiervan is de *middenpartij* flink en breed opgevat in eenvoudige maar krachtig werkende motieven; jammer is het dat, waarschijnlijk zuinigheidshalve, de rijke architectonische behandeling, die de perspectief aangeeft, vereenvoudigd is moeten worden, vooral bemerkbaar in de vorming van de hoofdlijst en van de pilasterkapiteelen, doch is zulks niet van overwegend belang. De in projectie schijnbaar wat smalle hoektorentjes zullen, zooals de perspectief aangeeft, in werkelijkheid beter tot hun recht komen."

Verder eenige beschouwingen over de aansluitende gevels, ingang café en afdekkingen der paviljoens; idem over de arkels waarvan »vorm en verhouding" goed gekozen zijn.

»De *torenvoorbouw* voor de oude zaal mag een zeer gelukkige worden genoemd. Ook van het overige zichtbare gedeelte van die oude zaal heeft men getracht te maken wat daarvan met geringe hulpmiddelen te maken is."

»Inwendige." »In het algemeen zijn de hoofdvormen en verhoudingen zoowel als de behandeling niet onverdienstelijk te noemen."

Voorts eenige wenken over het plaatsen van hoekpilasters enz.

»De spiegelwelfvorm met insteekkappen voor het plafond is eene bekende rijke en steeds goed voldoende oplossing voor de overkapping van grootere zalen."

»Zoowel van de *vergaderzaal* als van het *café* zijn de hoofdverhoudingen goed" enz.—

»Ook de *Vestibule*-architectuur is goed."

»De boven*voorzaal* zal een zeer gedrukt karakter verkrijgen; wanneer deze zaal voor iets meer dan voorzaal, bijv. als foyer dienst zal moeten doen, zou het ernstige overweging verdienen dit gedeelte iets hooger op te trekken."

Aan deze en meer ander juiste wenken is gevolg gegeven. Het geheele rapport wil ik gaarne aan den geachten schrijver der kritiek ter lezing verstrekken.

Wanneer de ontwerper plein pouvoir had gehad, had ik gezwegen; maar nu vorderde de billijkheid, dat eene kritiek in een vakblad rekening had gehouden met de gestelde *eischen*, de beschikbare som en de omstandigheden waaronder men meermalen bij een gemeentebestuur moet arbeiden.

In het technische gedeelte der kritiek wordt niets gemotiveerd en dezen eisch mag men ter dezer plaatse toch wel stellen.

Kritiek, zooals de geleverde, is misschien uit een letterkundig oogpunt zeer belangwekkend; de schrijver heeft slechts hier en daar grepen te doen uit het vele dat hem tegengrijnst, kruidt het verder met enkele boutades en besluit met eene loftuiting op natuur.

Van den welwillenden toon en de objectiviteit waardoor zich gewoonlijk de kritieken in dit blad onderscheiden, kon de schrijver gerust afstand doen, nu hij onder den diepen indruk verkeerde, dat een opzichter-teekenaar en niet een bouwmeester met de noodige dosis bezieling van het besproken werk de ontwerper is; dat zelfs raadhuisplannen door een teekenaar (wijlen den zeer begaafden Willem Camman) vervaardigd zijn, doet zijn fijngevoelend kunstenaarsgemoed pijn aan.

Waarom wenschen wij bij prijsvragen, dat de namen der juryleden bekend zijn?

Opmerkelijk, dat sommige kunstkenners een krabbel b. v. van den grooten Israëls niet opmerkten, omdat zij onbekend waren met den schepper van de krabbel; maar overtuigt hen, dat diezelfde krabbel van den kranigen schilder is, en zij zien er onmiddellijk de hand in van den genialen kunstenaar; het wordt een stukje vol bekoring en poezië.

Nu verkeer ik in hetzelfde geval als deze kunstkenners; dat de redactie mij den naam zegge van den kunstenaar wiens kritiek ik nog niet ten volle kan waardeeren.

Meerderen met mij zouden dan ter bedevaart opgaan naar de uitgevoerde werken van den „ijveraar voor het schoone", omdat wij nevens het ideale in de natuur ons nog gaarne willen vermeiën in die heerlijke vormenspraak waarvan de architectuur zich bedient, wanneer zij geadeld is door de scheppende hand van den kunstenaar.

Amsterdam,
21 October 1890. M. W. SMIJTINK.

Uit den aanhef van dit schrijven zou men wellicht kunnen opmaken, dat de heer Smijtink met eenige zekerheid veronderstelt in »een ijveraar voor het schoone," een lid der redactie van dit blad te herkennen. Ter voorkoming van misverstand is het noodig mede te deelen, dat de kritiek over Musis Sacrum *niet* door een der leden van de redactie is geschreven. RED.

BERICHTEN.

Men zal zich ongetwijfeld de hoogst belangrijke tentoonstelling herinneren van oud-Egyptische portretten, toebehoorende aan den heer Graf uit Weenen, die in het vorige jaar werd gehouden in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Volgens de Berl. Philolog. Wochenschrift werd onlangs een der merkwaardigste van deze schilderstukken, namelijk het aan beide zijden beschilderde paneel, aangekocht voor de verzameling oudheden te Dresden.

Dit houten paneel is zoowel chronologisch als technisch van groote waarde, omdat het in twee verschillende tijdperken voor 't zelfde doel gebruikt en beschilderd is geworden, ten eerste in den bloeitijd der encaustische schilderwijze, voor de beeltenis eener oude vrouw, van wier mummie het paneel in lateren tijd werd afgerukt, en midden doorgebroken, om te worden beschilderd met het portret van een man. Dit laatste is in tempera geschied en vrij onbeholpen. Dit portret geeft een vuurrood aangezicht met scheel starende oogen te zien.

De bouw van de Gehoorzaal te Leiden vordert snel en er zal weldra behoefte ontstaan aan licht. B. en W. van Leiden stelden daarom den Raad voor om in dezen eene beslissing te nemen. Bij het aannemen van het plan van de Gehoorzaal was buiten de begrooting gelaten, het aanbrengen van licht, omdat men vooraf een onderzoek wilde instellen naar het meer of minder wenschelijke van het aanbrengen van electrisch licht. De gemeente-architekt en de directeur der gasfabriek hebben gemeend, dat èn om de meerdere kosten èn om het nog altijd noodig hebben eener gasleiding, electrisch licht minder wenschelijk is. De kosten toch van het aanbrengen van electrische verlichting worden op *f* 33,500 geraamd, terwijl dit voor de gasleiding *f* 10,150 zullen bedragen. Burg. en Weth. stelden dan ook voor te besluiten tot het aanbrengen van gas, waartoe door den Gemeenteraad is besloten.

De Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde zal op 17 November a. s. haar gewone jaarlijksche vergadering houden in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

De Heer F. Verstijnen, ingenieur der 1e klasse, chef van dienst van het kadaster in N. Indië, zal dan een voordracht houden over: »de verschillende rechtstoestanden, waardoor de grond op Java beheerscht wordt, en de eischen, die voor elke categorie dier gronden aan een daarvan op te maken kadaster gesteld moeten worden."

Na afloop dezer voordracht zullen door den spreker eenige mededeelingen worden gedaan van de positie der ambtenaren van het kadaster in N. Indië in hunnen werkkring.

De uitslag van de in 1890 gehouden examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van Middelbaar Onderwijs in Handteekenen, Rechtlijnig Teekenen en Perspectief, en Boetseeren, en tot het geven van Lager Onderwijs in Handteekenen, is opgenomen in de *St.-Ct.* No. 246.

Voor Handteekenen en Perspectief (M^1) hebben zich aangemeld: 27 mannelijke en 17 vrouwelijke kandidaten. Niet opgekomen: 1 mannelijke en 3 vrouwelijke kandidaten. Geslaagd: 6 mannelijke en 4 vrouwelijke candidaten.

Voor Rechtlijnig Teekenen en Perspectief (M^2) hadden zich aangemeld: 16 mannelijke kandidaten, niet opgekomen 2, afgewezen 9 en geslaagd 5.

Voor Boetseeren (O) hadden zich aangemeld: 2 vrouwelijke kandidaten, die beiden zijn afgewezen.

Voor Handteekenen (L.O.) hadden zich aangemeld: 75 kandidaten, afgewezen 20 en geslaagd 55.

Te Berlijn zal een groot museum voor gips-afgietsels naar antieke beeldhouwwerken worden opgericht. De lokalen zullen afmetingen van 20 tot 30 M. verkrijgen, om daarin de grootste bekende stukken in hun geheel te kunnen plaatsen. De bedoeling is, dit museum tot het rijkste in zijn aard te maken, en daarin alles te verzamelen wat van oude plastische werken tot ons is gekomen.

Het front langs de Spree is 70 M. lang. De vormen der gevels zijn ontleend aan den romeinschen stijl; de reeds gemaakte schetsontwerpen leverde de bouwraad Schwechten.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7063 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7064

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en
NICKELWAREN voor
7065 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 7066
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER.
Amsterdam.
7067

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam.
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co., KANTOREN „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „

ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7068

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.
VAL DE TRAVERS.
V T T V

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7069

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 7070

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT/IJZER WERKEN.
(SYSTEEM MONIER).
— ***Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.*** —
Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7071

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,
voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.
7072 FRED. STIELTJES & C°., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

7073 — **JAN VAN DER POT,**
KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 7048

Op Dinsdag den 11den November 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 140.

Levering van eiken dwarsliggers, (in zes perceelen).

Bestek N°. 146.

Levering van eiken wisselhout.

De besteding geschiedt volgens art. 9 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 29sten October 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en zijn op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50. per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken).

UTRECHT, den 28sten October 1890.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

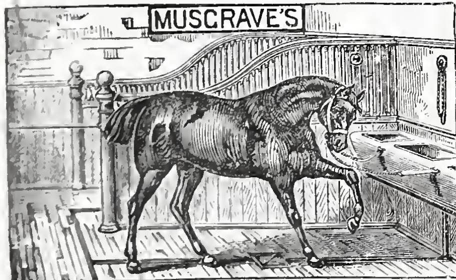
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 7049
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 7050

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7051
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PRIJSVRAAG.

Het BESTUUR DER DOOPSGEZINDE GEMEENTE te *Deventer* noodigt H. H. Bouwkundigen in Nederland uit, tot het maken van een ontwerp met begrooting voor

een te stichten KERKGEBOUW

op het terrein der Gemeente aan den Penninkshoek te *Deventer*.

Het programma met bijbehoorende teekeningen is verkrijgbaar bij den koster der Doopsgezinde kerk, den heer H. W. LENDERINK, tegen betaling van *f* 1.—

Het bestuur voornoemd,
P. STOFFEL,
President.
7052 S. VAN DELDEN Pzn.
Secretaris.

Heeren Bouwkundigen.

PIERRE-ORNÊE

(Siersteen).

Nieuwste Versieringsmateriaal

VOOR BOUWWERKEN,

met EERE-DIPLOMA bekroond,

wordt steeds met veel succes geleverd.

Zie monsters, fotografische afbeeldingen attesten van H.H. Architecten, op de *Permanente Tentoonstelling* Marnixstraat 402 te Amsterdam. Worden ook op aanvrage toegezonden, door **J. H. DE VRIES**, *decorateur van Z. M. DEN KONING*. Akerkstraat H 34, Groningen. 7053

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 7054

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7055

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7056 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 7057

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 7058

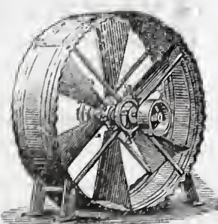
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 7059

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

8 NOVEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, F. J. NIEUWENHUIS en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en bijvoegsel.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij maakt bekend, dat in het Bouwkundig Weekblad van 15 November eenige vragen zullen worden medegedeeld, door het Bestuur gesteld om in de Afdeelingen te worden behandeld.

DE PRIX DE ROME.

De Staatsbegrooting voor het jaar 1891 is in de Afdeelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal behandeld, en de verslagen van het onderzoek zijn openbaar gemaakt.

Het verslag over het hoofdstuk Binnenlandsche Zaken bevat onder meerdere vragen de volgende:

Waarom worden de beoefenaars der bouwkunst uitgesloten van de mededinging naar het verkrijgen van een jaargeld, na bekroning aan de Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam?

Menigeen ziet nu met belangstelling het antwoord des Ministers te gemoet, daar dit wel waarschijnlijk in ietwat meer positieve termen zal zijn vervat, dan zijn laatste antwoord aan het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dat weinig of geen hoop gaf op herstel van een sinds vele jaren gepleegde onbillijkheid.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 30 October. Na het lezen en goedkeuren der notulen van de vorige vergadering deelde de Voorzitter mede, dat het Bestuur tot leden der Commissie om rapport uit te brengen over de vraag: »Is het werken onder eigen beheer in het belang van de bouwkunst, ja of neen", in de vorige vergadering zonder resultaat besproken, heeft benoemd de heeren C. R. van Ruijven, J Roem, J. van der Kamp, H. J. Jesse en W. van Dam.

Den heer D. Veilbrief werd dank gezegd voor het plaatwerk »Le Moyen-âge monumental et archéologique", voor de kunstbeschouwing afgestaan.

Vorvolgens werd door den heer van Ruijven voorgesteld om voor de kunstbeschouwingen ook de gelegenheid te openen, dat fabriekanten, werkbazen en werklieden, voorwerpen op kunstindustrieel gebied of onderdeelen van bouwwerken konden inzenden, welke dan zouden besproken kunnen worden of door een daartoe te benoemen Commissie beoordeeld, wat zeker den kunstsmaak zou bevorderen, en de vergaderingen meer en meer aantrekkelijk maken. Dit denkbeeld vond algemeene instemming. Een tweede voorstel van den heer v. R, om details van bouwwerken op verzoek van den werkbaas of werkman op het werk te komen beoordeelen, werd voorloopig aangehouden.

De Voorzitter noodigde daarna den Secretaris der nu ontbonden Wedstrijdcommissie, den heer P. G. Lancel, uit, het verslag uit te brengen. De Commissie was in het begin der week na goedkeuring der rekening en verantwoording, onder dankzegging door het Bestuur der Afdeeling ontbonden. De heer Lancel vreesde dat wanneer hij het uitgebreide verslag moet voorlezen, hij te veel bekende feiten zou herhalen, waarom hij meende te kunnen volstaan met enkele mededeelingen. Exemplaren van het verslag zullen weldra aan alle leden der Afdeeling en betrokken vereenigingen en gemeenten worden toegezonden.

Volgens raming was de tentoonstelling bezocht door 6700 be-

talenden personen, met inbegrip der werklieden en vrijkaarten heeft het aantal bezoekers 10500 bedragen. De rekening sloot met een klein batig saldo; van het subsidie, door de gemeente toegestaan tot een maximum bedrag van *f* 700.—, werd *f* 650 aangevraagd.

De Voorzitter betuigde de Commissie nogmaals dank voor het degelijk en nauwkeurig beheer en in het bijzonder voor de ijver en toewijding, die zij voor de zaak heeft getoond. Een daverend applaus bevestigde deze woorden.

De Voorzitter deed daarna zijn mededeelingen over den Burcht. Dit oude Leidsche bouwwerk verkeerde in de laatste tijden in een staat van verval, zoodat herstel dringend noodig werd.

Daar men omtrent den oorsprong van den Burcht weinig of niets wist, niettegenstaande deugdelijke studiën en onderzoekingen, meende de heer Knuttel, dat de eenigste goede oplossing was, dat bouwwerk te herstellen in den staat waarin men het vond, en niet te gaan restaureeren volgens een vermoedelijken toestand. Hierdoor zijn eenige moeielijkheden ontstaan met de Hooge Regeering, Ministerie van Binnenlandsche Zaken afd. K. W., die dergelijk herstel onoordeelkundig noemden; maar nadat de architekt der Rijks-Museum gebouwen, de heer Cuypers, daaromtrent advies had uitgebracht en met de herstelling als door den heer Knuttel bedoeld kon medegaan, echter alleen omtrent den vermoedelijken eersten toestand, in tufsteen of baksteen, van meening verschilde, was besloten met het herstellen aan te vangen, zooals door den heer Knuttel was voorgesteld. Zooals bleek heeft de heer K. daarvan een grondige studie gemaakt. De herstellingen worden zeer nauwkeurig uitgevoerd en telkens worden verschillende ontdekkingen gedaan, die het beweren des heeren Knuttel meer en meer bevestigen. Voor toelichting waren tal van teekeningen tentoongesteld.

Na deze mededeelingen werden nog door verschillende leden daaromtrent vragen gedaan, waarna de Vice-Voorzitter, de heer van Ruijven, namens de Afdeeling eenige hartelijke woorden van dank tot den spreker richtte, hem hulde brengende voor de studie, die hij uit den aard der zaak, over den vestingbouw in vroegere tijden, gemaakt had, en betreurde het, dat de heer K. zijne bespreking over het oudste gebouw van Leiden voor een betrekkelijk klein auditorium heeft gehouden, daar deze wel de moeite waard is in ruimer kring gehoord te worden. (De bijdrage wordt binnen eenigen tijd in haar geheel opgenomen in het Bouwk. Weekblad.)

De heer van Achterberg kreeg nu het woord tot het houden zijner proefbijdrage, over hetgeen op het gebied der aesthetika maandelijks wordt geleverd in deze stad, welk voorstel hij de vorige vergadering had ter tafel gebracht en waarover na deze proef verdere besluiten zouden worden genomen. De heer van A. stelde echter zijn auditorium in deze te leur, daar hij in plaats daarvan een concept-reglement voorlas en even besprak, waarnaar een eventueele commissie van beoordeeling zich te gedragen zou hebben.

De Voorzitter sprak namens vele leden zijne teleurstelling uit en drong aan bij den heer van A., om zijn proefbijdrage te houden, daar anders besluiten onmogelijk is; tevens verzoekt hij het concept-reglement te stellen in handen van het Bestuur voor advies.

Algemeen was men het echter eens, dat het voorstel niet aannemelijk is voor de Afdeeling, kritiek geeft twist in de vereeniging. De heer van A. was dat gevoelen niet toegedaan, hij wilde volgaarne de volgende vergadering een proeve leveren, maar hij wilde, zooals hij in het reglement duidelijk uitdrukt, alleen op het goede wijzen bij verschillende zaken en het kwade onbesproken laten.

De heeren Cohen en Mulder meenen, als men kritiek wil uitbrengen en de goede zaken wil aantoonen, men wel degelijk ook de kwade moet noemen en deze laatsten zeker de eersten in aantal moeten overtreffen. Die commissie, hoe klein in getal ook gewenscht, zou ook spoedig in eigen boezem ongenoegen krijgen.

De heer van Lith stelde daaaop de volgende motie voor: De vergadering, erkennende de goede bedoeling van den heer van Achterberg, hem dankzeggende voor hetgeen hij daaromtrent gedaan heeft, acht het voorstel niet in het belang der Afdeeling en gaat over tot de orde van den dag.

Deze motie, voldoende ondersteund, werd aangenomen met 11 tegen 10 stemmen.

In de bus werden de volgende vragen gevonden:

Zou iemand der heeren bereid gevonden worden een voordracht te houden over den phonograaf van Edison?

Zou deze toestel ook ter bezichtiging kunnen gesteld worden, om hem te hooren?

»Wat is het beste middel om tegen te gaan, dat roetsteenen op nieuwe bepleistering doorslaan; eene beklamping wordt hier buiten gesloten?

Daar aan de eerste vraag nog al wat moeielijkheden verbonden zijn en daarvoor een gecombineerde vergadering met andere vereenigingen gewenscht zou zijn, wordt deze in handen gesteld van het bestuur.

Voor de beantwoording der tweede vraag werden aangewezen de heeren D. Veilbrief, W. Fontein en H. J. Planjer.

AFDEELING UTRECHT. 4 November 1890. Bij afwezigheid van den Voorzitter opende de vice-Voorzitter, de heer Nijland, deze 1e bijeenkomst met een welkomstgroet, en de leden opwekkende tot een getrouw bezoek.

Van de heeren A. Loran, R. Wright en E. Jelsma was bericht ontvangen, dat zij wegens vertrek naar elders moesten bedanken als lid der Afdeeling.

De 6 ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag: »Gevel voor een winkelhuis", waren in handen gesteld van de Jury, de heeren S. Baron, H. H. Kramer en J. E. G. Noordendorp, te Leeuwarden, die zich — ingevolge het besluit van de Maart-vergadering — welwillend hadden bereid verklaard, om zich met het onderzoek te belasten en waarvan het rapport was ingekomen. Ingevolge dit rapport is het ontwerp met het motto H. C. bekroond met den prijs van *f* 25 benevens het diploma der Afdeeling, en is gebleken daarvan de ontwerper te zijn, de heer M. van der Vlerk, bouwk. teekenaar alhier. Voorts meende de jury geen der overige ontwerpen voor de premie te moeten voordragen, en het ontwerp »Hora Est" buiten mededinging te moeten stellen, omdat dit ontwerp niet bevatte een afzonderlijken toegang naar het bovenhuis, althans niet in dien zin als blijkbaar in het programma was bedoeld. Het Bestuur meende echter de toegezegde premie (een boekwerk ter waarde van *f* 10) toch te moeten uitkeeren als aanmoediging aan het ontwerp »Maatschappelijk belang", en bracht hiertoe een voorstel in. Na uitvoerige discussie werd besloten dit bij stemming uit te maken, waarop het voorstel van het Bestuur met algemeene stemmen is aangenomen. Intusschen bleek, dat men echter aan het ontwerp »Hora Est" — hoewel door de jury buiten mededinging gesteld, toch door haar gunstig beoordeeld — de voorkeur gaf boven het ontwerp: »Maatschappelijk belang", waarom een stemming met gesloten briefjes noodig was. Met 9 tegen 3 stemmen is daarop het boekwerk toegekend aan den ontwerper van Hora Est, die evenwel niet bleek tegenwoordig te zijn. Met een waardeerend woord is daarop door den Voorzitter, aan den heer M. van der Vlerk de prijs uitgereikt.

De ingekomen ontwerpen waren tentoongesteld.

De heer Nijland bracht — als afgevaardigde — een kort verslag uit van het verhandelde op de algemeene September-vergadering, en mocht daarbij de opmerking niet achterwege laten, dat — na afloop van die vergadering — de gewone gezelligheid ontbrak, die steeds het kenmerk der najaarsvergaderingen is geweest.

Op voorstel van een der leden is besloten, om de verordening op het bouwen en sloopen, met de voorgestelde wijzigingen, zooals die binnenkort door den Gemeenteraad zal worden behandeld, ook in deze vergadering te bespreken. Na eenige discussie is een commissie benoemd, bestaande uit de heeren Jansen, van Leeuwen, van Straaten, Vermeer en Vreeswijk, die in de eerstvolgende vergadering haar rapport zal uitbrengen, tot nadere behandeling, en waartoe het Bestuur de leden tijdig zal bijeenroepen.

Naschrift. Nu de inzender van »Hora Est" zich heeft bereid verklaard om het boekwerk in ontvangst te nemen, is bij opening van den naambrief gebleken, dat dit ontwerp door den heer C. de Weerdt, bouwkundige alhier, is vervaardigd.

De inzenders worden uitgenoodigd, hunne ontwerpen, met het rapport der Jury, te doen afhalen bij den Secretaris der Afdeeling.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie!

In het nummer van het *Bouwkundig Weekblad* van 1 November komt een ingezonden stuk voor van den heer Smijtink, waarin door hem eenige zinnen worden aangehaald uit een door mij uitgebracht rapport over het ontwerpgebouw Musis Sacrum, te Arnhem.

Niet dat het mijn voornemen is om den heer Smijtink te bestrijden, maar het komt mij voor, dat hij wel wat al te eenzijdig heeft geëxerpeerd.

Nu het daardoor den schijn zou krijgen, alsof door mij slechts *onverdeelde* lof was toegezwaaid, acht ik het wenschelijk het geheele rapport ter kennis van de lezers van het Weekblad te brengen, in welk rapport ik naar mijn beste weten, zoowel wat door mij goed werd geoordeeld als wat mij minder gewenscht voorkwam, heb aangegeven, en waarvoor ik u nu om plaatsruimte verzoek. Nog moet ik ter verduidelijking van dit rapport opmerken, dat van mij geen absoluut vrij oordeel over de geheele bouwkwestie is gevraagd, doch slechts eene beoordeeling van het plan *zooals het was opgemaakt* en in hoofdzaak reeds was vastgesteld, zoodat verdergaande beschouwingen volkomen nutteloos zouden zijn.

Vooraf wensch ik echter aan de lezers mede te deelen, dat ik niet meer lid der redactie ben. Bij mijn aftreden in Mei als lid van het Bestuur heb ik onmiddellijk bericht, dat ik mijn mandaat als lid van de redactie van zelf als vervallen beschouwde, omdat ik, *als lid van het Bestuur* in de redactie gekozen zijnde, bij het aftreden als Bestuurslid dus van zelf ophield lid der redactie te zijn.

Sinds dien tijd zijn mij dan ook geene stukken meer toegezonden; het artikel van Musis Sacrum was mij dus niet bekend voor de verschijning in het Weekblad. Ik wensch dit op te merken omdat, evenals de heer Smijtink spreekt van *het lid der redactie* N., ook anderen mij misschien verantwoordelijk blijven achten voor den inhoud van de uitgaven der Maatschappij.

Het bedoelde rapport luidde als volgt:

De *plattegrond* vertoont goede distributie en verdeeling, bevat echter een kapitaal gebrek (volgens de vroegere plannen te oordeelen niet de schuld van den ontwerper), namelijk geheel onvoldoende trapverbinding van de boven en beneden verdieping.

Hoewel over de distributie, als zijnde vastgesteld, niet het oordeel van den ondergeteekende is gevraagd, zou hij het toch aller onverantwoordelijkst achten indien hij als techniker niet met alle klem wees, zoowel op de architectonisch onvoldoende trap oplossing als vooral op het groote gevaar bij eventueele paniek voor het publiek, dat op het balcon van de concertzaal aanwezig kan zijn. Het is toch bekend, dat bij nagenoeg alle ongelukken welke door groote catastrophen zijn voorgekomen, de ergste steeds die waren, welke het gevolg waren van onvoldoende uitgangen en daardoor ontstane opstoppingen en verstoppingen, die eenerzijds onmiddellijk tot een aantal dooden en gekwetsten aanleiding gaven, anderzijds door versperring van den uitgang verdere onheilen na zich sleepten.

Bestaat nu bij een concertzaal niet het onmiddellijk gevaar voor verstikking, dat zich bij een schouwburg zoo snel voordoet, zoo leert de ondervinding, dat de paniek geen onderscheid maakt tusschen de *hoegrootheid* van gevaar en slechts een weinig noodig is om allen zinloos naar den uitgang te doen stormen. In zoodanig geval is een trap van slechts 1.50 M. breedte met zeer eng bordes, waarop nog wel eene geheele omzwenking gemaakt moet worden, *volkomen onvoldoende.*

Ondergeteekende zou in ernstige overweging willen geven aan dit gevaar te gemoet te komen; zijns inziens kan dit zonder groot bezwaar door de beide paviljoens naast de vestibule voor trappenhuis te bestemmen, zooals de beide eerste plannen aantoonen; zal de verbetering echter afdoende zijn, met ruimer opvatting van de trappen zelf. Zoowel de gelegenheid tot garderobe als voor privaten blijft daarmede toch behouden en is dan als een tweede hoofdvoordeel eene diergelijke oplossing te combineeren met een ingang tot het café in het westelijk hoekpaviljoen, waardoor dan mede de nu misplaatste ingang in het front zou kunnen vervallen.

Opstanden. In verband met de goed gegroepeerde plattegronddispositie is ook de opbouw rijk en afwisselend gegroepeerd, en zal, zooals de perspectiefschets aangeeft, een behagelijken indruk aan het geheel kunnen verzekeren.

Noordgevel. De *middenpartij* is flink en breed opgevat in eenvoudige maar krachtig werkende motieven; jammer is het, dat waarschijnlijk zuinigheidshalve de rijkere architectonische behanling vereenvoudigd is moeten worden, vooral bemerkbaar in de vorming van de hoofdlijst en de pilasterkapiteelen, doch van overwegend belang is zulks niet. De in projectie schijnbaar wat smalle hoektorentjes zullen, zooals de perspectief aangeeft, in werkelijkheid beter tot hun recht komen. De cartouche met het opschrift »Musis Sacrum" in de als fries behandelde attiek ware misschien iets kleiner te nemen, zoodat er nog eenige ruimte rondom overbleef. Het dakvenster in bovenstuk wel iets zwaar, is gemakkelijk iets sierlijker te behandelen.

Wat de aan dezen middenbouw aansluitende *zijvleugels* betreft, zoo zijn in de eerste plaats de vensters voor de bovenverdieping veel te klein. Niet alleen in de hoogte zouden deze een heel blok kunnen winnen, maar ook aanzienlijk breeder moeten worden. Dit is zoowel noodig voor de architectonische werking van den gevel, als voor de verlichting van de daarachter gelegen vertrekken (antichambre en foyer), welke nu geheel onvoldoende is, wat nog wordt verergerd doordien deze gevel naar het Noorden gericht is.

Zijn de benedenramen reeds aanzienlijk grooter, zoo zouden toch ook deze nog met voordeel iets aan grootte kunnen winnen, waartoe de vensteruitbreiding over de nu door voluten ingenomen bovenhoeken ware aan te bevelen. Zal hierdoor de verlichting van het gedeelte café (buffet) voldoende worden, zoo mag nog met grond aan de genoegzame verlichting van de billardkamer worden getwijfeld. Dit vertrek is geheel opgeofferd aan den wensch om van buiten af een directen toegang tot het café te verkrijgen.

In den gevelopbouw zal deze ingang, die aan een schildwachthuisje doet denken, niet alleen een allerongelukkigst figuur maken, maar het effect van den geheelen gevel-indruk in de waagschaal stellen; daarenboven wordt de billardkamer zelve een vrij onbruikbaar lokaal, onvoldoende verlicht. Hoewel ondergeteekende zeer goed begrijpt, dat bij deze distributie een afdoende oplossing van dit vraagstuk wel niet bereikbaar zal zijn, zou hij toch altijd de voorkeur geven aan het verleggen van den ingang van het café naar het westelijk paviljoen onder de trap. Wel zal dan de billardzaal doorgang worden, maar onder gewone omstandigheden zal het bezoek van het café wel nie zoo druk wisselend zijn, dat dit ernstige bezwaren zal opleveren voor het gebruik als billardkamer.

In alle gevallen acht ondergeteekende dit bezwaar voor de billardkamer veel geringer, dan de bezwaren die nu aan de onvoldoende verlichting en de uitwendige misvorming zullen verbonden zijn; terwijl altijd nog in overweging zou kunnen worden genomen, om door verlegging van de billardkamer naar den anderen vleugel en iets terug schuiven van het buffet ten koste van de buffetkamer, aan dit bezwaar geheel te gemoet te komen.

Constructief verdient de zeer vlakke afdekking dezer gedeelten met zink en roeven geen aanbeveling. Eenige meerdere helling ware aan te bevelen.

Hoekpaviljoens. De groote hoekpaviljoens ontmoeten door hunne vrij groote breedte eenige moeielijkheid in de keuze van kap-overdekking. De oorspronkelijk gekozen vorm wijst zich volgens de perspectief als wat zwaar aan, waardoor deze paviljoens te veel gedrukt worden. De poging om daaraan te gemoet te komen door het plaatsen van peervormige knoppen op deze daken, acht ondergeteekende niet gelukkig. Vooral overhoeks gezien zal deze vorm onwillekeurig het denkbeeld aan een stolp met knop opwekken. Voor de behandeling als toren is de groote breedte dezer paviljoens wel een bezwaar en ook met het karakter van den bouw minder in overeenstemming. De meest preferente oplossing zou ondergeteekende meenen te zien in eenvoudige fransche paviljoenkappen, hooge Mansarden met rijkere nokversiering.

Westgevel. Een hoofddecoratief van dezen gevel vloeit voort uit de rijke behandeling van de arkels tegen het hoekpaviljoen. Omtrent den grondvorm van deze arkels bestaat er verschil in de teekeningen; terwijl plattegrond, perspectief en opstandteekening Westgevel op 3 zijden van den halven 6-hoek wijzen, zoude het zijaanzicht van den arkel op den Noordgevel geteekend, alleen verklaarbaar zijn door aan te nemen dat van 4 zijden van den 6-hoek gebruik was gemaakt. Deze 6-hoekige oplossing heeft tegen den halven achthoek een nadeel, dat zich vooral doet gevoelen in de snijding van de binnenhoeken der lijstwerken, speciaal van de kroonlijst, waardoor de gewenschte omtrek niet wordt verkregen.

De ongelijke behandeling van deze arkels is, in een streng axiaal behandeld bouwwerk als het onderhavige, niet mooi. Goed tot hun recht komen diergelijke bouwdeelen echter eerst, wanneer zij niet als uitkijken of torentjes zijn aangebouwd, maar werkelijk aan den gevel aanhangen, gelijk dan ook de ontworpen arkel veel zoude winnen indien de lage voet of steel daarvan verdween. Eventueele versterking van den muur zou altijd naar binnen toe kunnen plaats hebben. Voor de luchtige werking dezer arkels zal het de voorkeur verdienen de bedekking daarvan meer los te maken van de paviljoendaken, terwijl de dakvorm zich eenigszins dient te regelen naar de keuze van het paviljoendak zelf. Herhaling van hetzelfde motief, zooals hier ontworpen, is minder wenschelijk. De gebogen puntvorm meer los gewerkt dan volgens de perspectiefteekening, zou tegenover den peervorm van de ontworpen daken beter voldoen, terwijl de peervorm van den arkel minder bezwaar ontmoet bij een Mansarddak-oplossing van de paviljoens. Overigens zijn vorm en verhouding van den arkel goed gekozen, doch te veel in schets aangegeven om over de werking in de praktijk een definitief oordeel te kunnen vormen.

Omtrent de plat-afdekking van den middenbouw geldt hetzelfde bezwaar als vroeger vermeld.

De toren-voorbouw van de oude zaal mag een zeer gelukkige worden genoemd. Ook van het overige zichtbare gedeelte van de oude zaal heeft men getracht te maken wat daarvan met geringe hulpmiddelen te maken is. De aangegeven veranda-stijlen schijnen zich wel wat zwaar te ontwikkelen.

Overigens zijn de teekeningen zoo schetsmatig behandeld, dat van de detailbehandeling nog zeer veel zal afhangen of de indruk der werkelijkheid zal beantwoorden aan de schetsindruk door de teekeningen teweeggebracht.

Inwendige. Hier geldt nog meer in het bijzonder, dat de beoordeeling der architectuur op deze teekening nog niet goed mogelijk is en daarvan eerst een detail zou moeten worden ontworpen.

In het algemeen zijn de hoofdvormen en verhoudingen en behandeling niet onverdienstelijk te noemen.

Het bijna overal ontbreken van plinten aan de pilasters en zuilvormen, zal in de uitvoering niet voldoen.

In de *Concertzaal* zijn de kapiteelen en basementen van de beneden pilasters te zwaar, de kolommen vertoonen te veel zwelling en zijn te sterk verdund voor hunne werkelijke - ootte. Of de vrije, niet architectonische, voet-behandeling van de bovenpilasters zal voldoen in pilastervorm, zal nog veel van de detailleering daarvan kunnen afhangen. Bij vrijstaande ijzeren kolommen, zooals in het café zijn aangebracht, heeft zulk eene oplossing minder bezwaar.

Deze pilasters springen slechts decoratief voor het hoofdgestel uit (eene andere oplossing is met het oog op de versnijding van dat hoofdgestel op de penanten niet mogelijk); dit zal bepaald misstaan, is echter gemakkelijk te verbeteren door het hoofdgestel om die pilasters te versnijden, waardoor tevens het voordeel verkregen wordt van doorgaande vertikale hoofdlijnen en schijnbaar rankere verhoudingen. Vermoedelijk zal zich in verband daarmede dan de wenschelijkheid voordoen, om de pilasters in de ronde hoeken meer samen te trekken en te combineeren, waardoor meer gedecideerde vak-indeeling ontstaat dan door de ongelijke bestaande vakken.

Voor de uiterste nisvakken is de diepte op plattegrond niet aangegeven. Is deze niet grooter dan voor de beneden paneelen, dan is dit wel wat weinig om de versnijdingen der lijstwerken te laten spreken. Gelijke dagdiepte met de raamvakken verdient aanbeveling. De spiegelwelf-vorm met insteekkappen van het plafond is een bekend rijke en steeds goed voldoende oplossing voor de overdekking van grootere zalen.

Zoowel van *vergaderzaal* als *café* zijn de verhoudingen goed, doch zal eerst uit de details beoordeeld kunnen worden of de architectuur daarvan zal voldoen al of niet. Ook de vestibule-architectuur is goed. De boven voorzaal zal echter een zeer gedrukt karakter verkrijgen; wanneer deze voor iets meer dan voorzaal, bijv. als foyer, dienst zal moeten doen, zou het ernstige overweging verdienen om dit gedeelte hooger op te trekken.

Tot zoover het rapport.

Overigens ben ik het met den heer Smijtink volkomen eens, dat meerdere oordeelvellingen anders zouden uitvallen, wanneer de beoordeelaar met al de moeielijkheden bekend ware geweest, waarmede dikwijls een ontwerper te kampen heeft. Het is gemakkelijk ideale eischen te stellen, maar de praktijk dwingt dikwijls tot veel wat men zelf niet zoude wenschen.

Utrecht 5 Nov. 1890. F. J. NIEUWENHUIS.

Naar aanleiding van den aanhef van dit schrijven kan worden medegedeeld, dat de naam van den heer F. J. Nieuwenhuis, na diens bedanken, nog aan het hoofd van dit blad is vermeld gebleven, totdat een ander redacteur zou zijn benoemd. Onlangs is in eene vergadering van het Bestuur der Maatschappij een nieuw lid der redactie gekozen, wiens naam zal worden medegedeeld nadat hij de benoeming zal hebben aanvaard.

Red.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Het artikel in No. 43, getiteld »*Klassicisme of Rationalisme*", heeft alzoo, blijkens de beide ingezonden stukken in No. 44, de aandacht van sommigen der collega's getrokken, waardoor de uitgesproken wensch, dat wisseling van gedachten zou mogen volgen, in vervulling schijnt te komen.

De heer Henri Evers althans, belooft zooveel als wij voor het oogenblik kunnen verwachten, en waarom zou Z.Ed. aan zijn voornemen geen gevolg geven? Met werkelijke belangstelling zie ik zijne opstellen te gemoet, en hoop dat ook anderen zijn voorbeeld zullen volgen, waaronder de pioniers der rationalistische richting, naar wij hopen, niet mogen ontbreken.

Met zooveel vreugde als ik het ingezonden artikel van den heer Evers las, met evenveel stomme verbazing nam ik kennis van de opmerkingen des heeren Metzelaar. Hoe nu? Kunnen die woorden een terugslag zijn op een zoo duidelijk uitgesproken wensch tot waardeering van elkanders werk, als mijn opstel in No. 43 bevat? Hoe is het mogelijk, dat een poging om licht te *zoeken*, en aanleiding te geven, dat ook anderen zulks vinden, wordt uitgekreten voor zelf-verheffing en pedanterie? Zijn mijne duidelijke en eerlijke bedoelingen dan zoo slecht door woorden weergegeven, dat zij niets dan ongerechtvaardigd zelfbewustzijn schijnen uit te spreken? Waarlijk, ofschoon ik mijne woorden en volzinnen, na de beoordeeling van den heer Metzelaar, nog eens aandachtig heb nagegaan, kan ik niet anders dan mij blijven verbazen, zonder een enkel gemotiveerd verband te vinden tusschen den inhoud van het opstel en dien van het ingezonden stuk.

Naar het mij voorkomt heeft de uitdrukking: »*uitsluitend* rationeele begrippen" voornamelijk den toorn des heeren Metzelaar gaande gemaakt.

Het kan misschien voor sommigen, wie de strijd niet zoo onaannemelijk schijnt als aan den heer Metzelaar, zijn nut hebben, dat die uitdrukking worde toegelicht, want, zoo als gewoonlijk, is hier begripsverwarring.

Wanneer een aanhanger der klassieke richting een steenen kroonlijst, volgens het stelsel dat de Grieken bij hun tempelbouw bezigden, aan een gebouw uitvoert, zal hij een volmaak rationeelen weg bewandelen, steunend op een rationeel beginsel. Wanneer die zelfde kroonlijst-vorm evenwel door hem bij een houten meubel wordt toegepast, is de rationeele gedachtengang verbroken. Het komt er hierbij namelijk ten zeerste op aan, op te merken, dat de vormen van de steenen kroonlijst rationeel waren gekozen zoowel uit een oogpunt van bestemming als met betrekking tot constructie en materiaal. Deze voorwaarden van rationalisme zijn niet vervuld in de bekroning van het door ons bedoelde meubel, en ziedaar een aanschouwelijke toelichting van hetgeen ik bedoel met *uitsluitend* rationalistische beginsels en toepassingen in de richting, die tegenover die der klassieken staat.

Het zou mij verwonderen als niet velen deze meening hadden erkend zonder de gegeven toelichting, evenmin als ik kan aannemen dat een tweede uitlegger gevonden zal worden, die met den heer Metzelaar medegaat. Eindelijk geeft de verdere inhoud van het opstel genoeg te kennen, dat ik de laatste ben, die slechts voor ééne enkele richting de plaats zou willen geruimd zien.

Wat ten slotte de heiligheid en onfeilbaarheid met de kwestie te maken hebben, schijnt mij zoo verward, dat ik het niet waag de oplossing te zoeken. Ik hoop van ganscher harte, dat het werkelijk belangrijke vraagstuk, voor het vervolg moge besproken worden zonder eenige verdachtmaking, zooals onder vakgenooten betaamt. Bleef ik achter in mijn pogingen om *alleen onder die voorwaarden* tot den strijd te noodigen, zoo moet het wel te wijten zijn aan onwillekeurige onduidelijkheid, ofschoon het mij blijft

voorkomen, dat ik het moeielijk beter had kunnen zeggen dan ik reeds deed. Wat mijn persoonlijke opvattingen betreft, ik hoop die door wrijving van gedachten daarheen te wenden, waar zij volkomen bevrediging zullen vinden. Een dergelijk standpunt schijnt mij zeer verschillend van dat, waarop de heer Metzelaar mij plaatst, en waardoor ik oorzaak zoude zijn, dat ook in ons land de verschillende kunstrichtingen elkander nog niet waardeeren. Waarlijk, zooveel invloed had zelfs het vermetelste pedantisme mij zelven niet durven toekennen!

Vergeef mij, M. M. wanneer ik door zooveel over mij zelven te spreken, een verwijt van pedanterie schijn te verdienen. Ditmaal kon ik niet anders, wegens den persoonlijken aanval. Houdt u intusschen verzekerd, dat mij niets liever zal zijn dan bij een mogelijke voortzetting van den strijd mijn eigen persoon geheel op den achtergrond te mogen houden. De meeningen van iemand, die licht »*zoekt*", zullen toch wel niet den doorslag geven.

Hoogachtend

UEd. Dw. Dn.

J. J. WEVE.

Geachte Redactie!

De ondergeteekende, buitenlid der Vereeniging Architectura te 's Gravenhage, ziet zich genoodzaakt aanmerking te maken op eenige onjuistheden, voorkomende in het verslag van onzen geachten Secretaris, den heer J. Brouwer. Hij voegt er echter bij, dat uit zijn voordracht zelve, niet geheel de kunsthistorische waarde was af te leiden. De heer Brouwer schrijft, dat: *Op grond van feiten door historieschrijvers vermeld*, door den ondergeteekende eene uitvoerige beschrijving van de inrichting van het paleis van Cajus Cilnius Mæcenas, zooals die waarschijnlijk geweest zal zijn, gegeven is, en dat door hem van *dit paleis* eene plattegrondteekening werd vervaardigd. De ondergeteekende zou echter het antwoord moeten schuldig blijven, indien een belangstellende hem vroeg: *Wie waren de historieschrijvers, en waar hebt gij die plattegrondteekening van daan gehaald?* Het volgende is de waarheid.

Naar aanleiding van eenige kunstgewrochten op den Esquilijnschen heuvel te Rome ontdekt, daar, waar in den tijd van Augustus de Horti Mæcenatis was, kwam de ondergeteekende er toe zijn hoorders binnen te leiden in het paleis van Cajus Cilnius Mæcenas. Hij heeft daartoe een plattegrond samengesteld, welke gerekend kan worden, dat aan de behoeften van den Patricier in den tijd der keizers zou voldoen. De gegevens voor deze plattegrondteekening heeft hij voornamelijk geput uit het bekende werk van Dr. J. Overbeck, Pompeji, (Leipzig, Engelmann, 1856) —, en wel in de eerste plaats diende hem daarin de beschrijving van de villa van Diomedes aan de straat der graven.

Het zelfde werk. evenals de Encyclopedie d'Architecture van E. Bosc en andere, dienden hem als bronnen tot het samenstellen der beschrijving van bovengenoemd paleis.

Uw dank zeggende voor de verleende plaatsruimte

Hoogachtend,

UEd. dw. dienaar:

D. KLINKERT,

Voorburg.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT ter beoordeeling van eene door de Afdeeling Utrecht der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag voor: Een gevel voor een Winkelhuis.

De ondergeteekenden, leden van de Commissie tot beoordeeling van de, op de hierboven vermelde, prijsvraag ingekomen antwoorden, als zoodanig daartoe door het Bestuur der Afdeeling Utrecht aangewezen, hebben de eer na nauwgezet onderzoek van de hen ter beoordeeling voorgelegde ontwerpen te rapporteeren:

Uitgezonderd het plan met het motto »Hora est", hebben alle inzenders aan de bij het programma gestelde eischen voldaan.

De ontwerper van het plan met 't bovengemeld motto heeft wel een afzonderlijken toegang naar de bovenwoning ontworpen, maar die niet geplaatst naar den eisch bij het programma vermeld, dit toch vraagt »een afzonderlijken toegang in de pui;" door deze bepaling wordt een naar regelmatig verticale assen verdeelde gevelopstand zeer bemoeielijkt

Dit voorschrift niet in acht genomen zijnde, kan de beantwoording met de overige ontwerpen niet worden vergeleken, omdat ontwerper die moeielijkheid hier heeft geëcarteerd. Wij hebben daarom gemeend, dit ontwerp buiten mededinging te moeten stellen.

Arbeid adelt. Dit ontwerp, is in vele opzichten gebrekkig, de verhoudingen laten te wenschen over; de toepassing van de verschillende versieringen verraadt weinig studie, het teekenwerk is blijkbaar van een nog niet veel geoefende hand.

Ken U zelve. Heeft blijkbaar weinig werk van de beantwoording gemaakt; harmonie tusschen de zeer gedetailleerd behandelde winkelpui en de sobere conceptie van het overige gevelgedeelte ontbreekt, de hoogte afmeting van de gevellijst is te gering, de doorbreking daarvan door het ingemetseld dakvenster is af te keuren. Uit het teekenwerk blijkt veel goeden wil, doch een minder geoefende hand.

Maatschappelijk belang. Ofschoon dit ontwerp vrij goed is geteekend, mist de winkelpui eenheid, door het plaatsen van een naar verhouding te smalle pilaster ter linkerzijde nevens den toegang naar den winkel; de decoratie van de dubbellijst is gezocht en verward; tusschen het uitgebouwd en het daar boven geplaatst venster en het overige gedeelte van den gevel bestaat geen architectonisch verband.. De zeer zware bekroning en hoogte afmeting van het dak doen schade aan het geheel.

Alle begin is moeilijk. Het is zichtbaar, dat inzender de waarheid van dit motto heeft ondervonden; de ordonnantie van den bovengevel is vrij goed, die van het dakvenster is minder gelukkig; de naakte gevelvlakken in de winkelpui maken geen aangenamen indruk; de gevellijst is zwaar en niet gelukkig geprofileerd; het teekenwerk is goed; het zonder noodzaak aanbrengen van optreden tot toegang naar een sigarenwinkel is niet gewenscht, ja, zelfs af te keuren; met lof kan worden gewag gemaakt van de bijgevoegde détailteekening.

H. C. De winkelpui is goed van verhouding en smaakvol van van conceptie; de zamenwerking van eene betimmering van teakhout zal, met het gebruik van in lood gezet gekleurd glas, een aangenamen indruk maken en daardoor de aandacht van het publiek trekken. De voorsprong in het midden van den gevel uitgetimmerd, is echter gebrekkig gemotiveerd, het daarboven geplaatste venster met de tegenover het geheel te grootsch opgevatte versiering, draagt niet tot verfraaiing bij; de verbinding van de sluitsteenen met den band onder het architraaf der kroonlijst aangebracht, is af te keuren, en beter ware het geweest indien die lijst was doorgetrekken en tot middendraagpunt den sluitsteen van het boogvenster was gekozen. Het teekenwerk is met zorg behandeld en verraadt, ook wat de detailteekening betreft, veel ambitie en een geoefende hand.

Hora est. Ofschoon dit ontwerp buiten mededinging is gesteld, hebben de zeer goede hoedanigheden er van, er ons toe geleid het bij de beoordeeling niet onvermeld te laten.

De geheele gevel munt, evenals het hoofdgedeelte, uit door regelmatigheid, orde en goede verhoudingen, die er echter bij gewonnen zouden hebben indien alles minder massief was behandeld geworden, hetgeen ten goede zou zijn gekomen aan een meer smaakvol geheel. Grondiger studie van schaduwprojectie wordt den vervaardiger aanbevolen. Het teekenwerk is goed.

Op grond van hetgeen wij hierboven aanvoerden hebben wij gemeend voor te moeten stellen:

Het ontwerp, ingezonden met het motto H. C., te bekronen en daaraan den prijs van *f* 25 met het getuigschrift der Afdeeling toe te kennen, terwijl naar onze overtuiging geen der andere ontwerpen die voor mededinging in aanmerking zijn gekomen, in de termen vallen om voor eene onderscheiding in aanmerking te komen.

Leeuwarden, 16 October 1890.

H. H. KRAMER.

S. BARON.

J. E. G. NOORDENDORP.

Rapporteur.

BERICHTEN.

De Gemeenteraad van Haarlem heeft het salaris van den Gemeente-architekt verhoogd met *f* 200. en dat van den opzichter der Gemeentewerken met *f* 400.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem is gedurende de maand October laatstleden door 1276 personen bezocht.

In het blad 11 October j.l. werd medegedeeld, dat de vermaarde Theseusgroep uit haar tempel in den Volksgarten te Weenen naar het Museum van Schoone Kunsten zou worden overgebracht, om daar te worden geplaatst op de monumentale trap.

Een der beide deelen van dit werk van Canova is bij het vervoer beschadigd, door het omslaan van den wagen. De rechterarm van het beeld van Theseus is bij het schoudergewricht gebroken, gelukkig echter zoodanig, dat herstel mogelijk is.

Behalve de vraag omtrent den Prix de Rome, waarop in dit nummer reeds is gewezen. worden in het afdeelingsverslag over de Staatsbegrooting van 1891, hoofdstuk Binnenlandsche Zaken, nog de volgende vragen gedaan.

Wat denkt de Minister over Rijks-subsidie aan ambachtsscholen?

Welke waarborg heeft de Regeering, dat met Rijks-subsidie gerestaureerde historische monumenten daarna behoorlijk worden onderhouden?

Door onderscheidene leden werd voorts aangedrongen, op intrekking van subsidie aan het Kon. Instituut van Ingenieurs.

Door sommigen werd verzocht om gelden uit te trekken, ten einde de noodige lokalen te kunnen laten bouwen, opdat de secundaire driehoeksmeting geen verdere vertraging zou ondergaan.

Voorts werd er op gewezen, dat het tijd werd de som van *f* 35.000 voor het Rijks-Museum te verminderen, daar deze niet als een vaste bijdrage moest worden aangemerkt.

Bij de ontgravingen van de fundeeringen van den Burcht te Leiden is dezer dagen eene merkwaardige vondst gedaan.

Op 1.25 M. onder den tegenwoordigen beganen grond of ongeveer op de hoogte van den vermoedelijken oorspronkelijken beganen grond, was een stuk metselwerk ontdekt, bestaande uit helroode reuzenmoppen in nagenoeg geheel vergane kalkspecie, in alle opzichten zich voordoende als een fundeering, ter lengte van ± 3 M.

Terwijl de beteekenis van dit overblijfsel nog niet te verklaren is, werd een dezer dagen tegen dit metselwerk aan, iets dieper dan den bovenkant, een Romeinsche geelkoperen munt gevonden, van keizer Vespasianus of Titus, en iets hooger een steenen kogel.

Hoewel deze vondsten nog niet veel licht geven omtrent den Burcht zelven, is toch misschien er uit af te leiden, dat de heuvel is opgeworpen of bestond in den tijd, dat deze munt gangbaar was.

K.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Voor adjunct-directeur der gemeentewerken te 's Gravenhage, op eene jaarwedde van *f* 2500, zijn voorgedragen: de heeren Jhr. C. D. A. G. Everts, en J. Groenendaal Jr., beiden adj.-ingenieurs bij 's Rijks Waterstaat,

MEDEDEELINGEN UIT DE RECHTSZAAL.

In het »Weekblad van het Recht" vindt men eene beslissing van overwegend belang voor technici.

Daar is nl. beslist, dat degene die aan een ingenieur als zoodanig opdracht doet, verplicht is hem loon te betalen, naar billijkheid door den rechter te schatten, omdat geen usantieel tarief bestaat.

Ditmaal beschouwde de rechtbank te Amsterdam de verhouding tusschen de partijen als *huur van dienst;* terwijl degene die daarvan gebruik maakt, *stilzwijgend* zich verbindt tot betaling van loon, al is daarover ook niet gesproken, bij het aangaan der overeenkomst.

Deze beslissing is te sterker, nu de ingenieur zijne voorschotten had ontvangen zonder reserve van recht.

Een paar jaar geleden besliste de Rechtbank in tegenovergestelden zin.

Toen was het geval, te beslissen, dat een technicus volgens opdracht een fabriek met stoomvermogen had ingericht en opgesteld buiten zijn woonplaats. De Rechtbank nam toen aan, dat deze overeenkomst moest worden beschouwd als *lastgeving*, en alzoo om niet was geschied. De beslissing was te onbegrijpelijker, waar de opdrachtgever in zijne brieven aan den technicus herhaaldelijk over het dezen toekomende loon had geschreven.

Dat de thans uitgesproken opvatting veel meer voldoet aan het voorschrift der wet, volgens hetwelk de overeenkomsten moeten worden uitgelegd naar de duidelijke bedoeling er van, behoeft geen betoog; wij aarzelen niet te wenschen dat de thans gevolgde leer constante jurisprudentie moge worden!

ALESTES.

VRAAGBAAK.

VRAAG III. Is er een Hollandsche benaming voor wat men noemt een »erker" en somtijds »erkel"? Zoo ja, welke middelen kunnen dan aanbevolen worden om bovengenoemde zeer uitheemsch klinkende woorden daardoor te doen vervangen?

Afloop van Aanbestedingen.

VEENENDAAL, 24 Oct. — Het opbouwen der onlangs afgebrande pachthoeve Hoenshuis.

Gebr. Boens te Valkenburg	*f* 23.961
J. Frisschen te Oud Valkenburg	» 21.881
Ubage te Echt	» 19.825
Janssen te Wijck, Maastricht	» 17.485
Dupuits te Wijhe	» 17 485
Meijs te Puth Schinnen	» 17.200

gegund.

AHAUS, 27 Oct. — Het aanbouwen van de fabriek en pakhuis enz. aan de Westfälische Jutespinnerei und Weberei, onder beheer van den architekt G. Beltman AGz. te Enschedé:

Bullerman en Wand, Munster	Mark 49.000
J. Oosterhaus en Schreuder. Ahaus	» 47.350
F. W. Geurden, Apeldoorn.	» 46.666.67
D. Reudink, Enschedé.	» 46.060
A. H. Hilbers, Groenloo,	» 45.750
G. Huckriede, Enschedé.	» 45.166.67
J. H Varvik, idem.	» 44 650
H. ten Cate, idem	» 44 416.67
F. H. Wijdeveld, idem	» 43.521 67
B. J. Turin en G. J. Sluijmer, Enschedé	» 43.291.67
A. Jeunink, idem	» 43.183.30
G. W. Wegereef. idem	» 42.591 67
Buscher en Münsterman, Heek	» 42.500

gegund.

ARNHEM, 27 Oct. — Het vergrooten van het R. K. gesticht »Insula Dei" te Arnhem, onder beheer van den architekt J. W. Boerbooms, als:

Van Riel	*f* 26.769
Kok	» 23.140
Bolder	» 22.770
Van der Heijden	» 21.840
Koenders	» 21.370
Van de Sam	» 20.480
Hasselbach	» 20.337
Rikken	» 20.090
Barenbrug	» 19.890
Lucassen	» 18.895
Hersting en Gribnau	» 17.988

allen aldaar.

AMSTERDAM, 28 Oct. — De bouw van het eerste gedeelte der fabriek van de firma J. J. Arnd en Zonen, onder beheer van den architekt J. Bakker, minste inschrijver W. Scholtz te Amsterdam voor *f* 16.850.

HAARLEM, 30 Oct. Het herstellen en tot kantongerecht inrichten van het voormalig kasteel »Radboud" te Medemblik. minste inschrijver:

W. N. Vlaming, te Medemblik	*f* 16.633
Raming	» 20.000

'S HAGE, 31 Oct. De bouw van het post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Nijmegen

A. de Groot, IJsselstein	*f* 43.860
K. J. Kalt. Heerenveen	» 42.769
M. A. J. Taverne	» 42.500
J. S. Grandjean	» 42.345
J. v. Ginkel	» 41.700
J. Slenters, Haarlem.	» 41.280
W. v. d. Wagt	» 41.276
Th. M: J. Gustenhoven, Tilburg.	» 40.808
A. Wijers	» 40.800
Wed. J. W. v. d. Schoot & Zn. Tilb.	» 40.797
A. Paans, Amsterdam	» 40.750
J. Haspels Wzn.	» 40.590
C. F. Eykelen	» 40.400
J. M. Roos	» 39.970
K Otten, Meppel	» 39.860
J. v. d. Peppel	» 39 682
J. v. Burk en W. Wissing Amsterd.	» 39.555
G. van Rassel Sr., Utrecht.	» 39.300
W. J. H. v. d. Waarden en G. J. Groot	» 38.919
A. Th. Opsomer	» 33 530
C. Ysvogel, Aarlanderveen.	» 37.840

de overigen allen te Nijmegen.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7081 FRED. STIELTJES & C^O., Keizersgracht 745, Amsterdam.

Gevraagd om spoedig in dienst te treden: EEN PRACTISCH ERVAREN

CIVIEL INGENIEUR. 7082

Verrichte werkzaamheden bij het ontwerpen of bouwen van stoomgemalen, kunnen tot aanbeveling strekken. Adres: Bureau van den Ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam, 2e Bilderdijkstraat N°. 46.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

7083 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 7084

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

C. L. VAN LANGENHUYSEN's Boekhandel te Amsterdam.
Verschenen:

DE ALGEMEENE VOORSCHRIFTEN

VOOR DE

Uitvoering en het onderhoud van Werken,

onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vastgesteld 12 September 1882, **beoordeeld naar hunne toepassing in de praktijk.**

DOOR 7103

Mr. Egbert J. C. Goseling,
Advocaat en Procureur te Amsterdam.

Prijs** . . . . . . **90 Cents.
„ franco p. post 95 „

Bij DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON te Amsterdam ziet het licht:

MAANDBLAD VOOR MUZIEK,

ONDER REDACTIE VAN:

Mr. H. VIOTTA.

Prijs per jaargang . . . f 5.—

 Men teekent in bij iederen soliden boekhandelaar en bij de Uitgevers.

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het Bouwkundig Weekblad en Bouwkundig Tijdschrift, als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,

Heerengracht 246 Amsterdam.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 7074

Op Dinsdag den 18den November 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 147.

Leveren van eiken wisselhout en eiken brugliggers, in 7 perceelen.

De besteding geschiedt volgens art. 12 van het bestek.

De bestekken liggen van den 5den November 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en bij de Heeren Sectie-Ingenieurs te *Meppel* en *Breda*, en zijn op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50. per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken).

UTRECHT, den 4den November 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 7075

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 11den November 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van :

Bestek B E.

Leveren van DWARSLIGGERS, in 5 perceelen.

De besteding geschiedt volgens art. 14 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den November 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en bij den Heer Sectie-Ingenieur te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0 50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken).

UTRECHT, den 1sten November 1890.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*, 7076

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.)

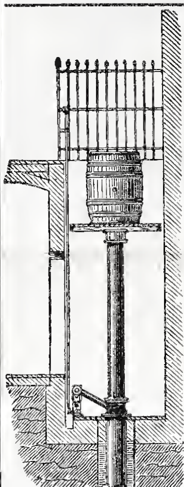
J. W. MOLIJN — Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar. — **Isoleerend.**

Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 7077

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend)

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particulieren gebouwen hier te lande geplaatste Personen en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.* 7078

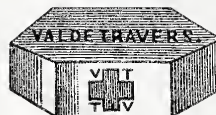

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM** Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 7079

FRED. STIELTJES & C°.,

— **Keizersgracht 745 te Amsterdam,** —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7080

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

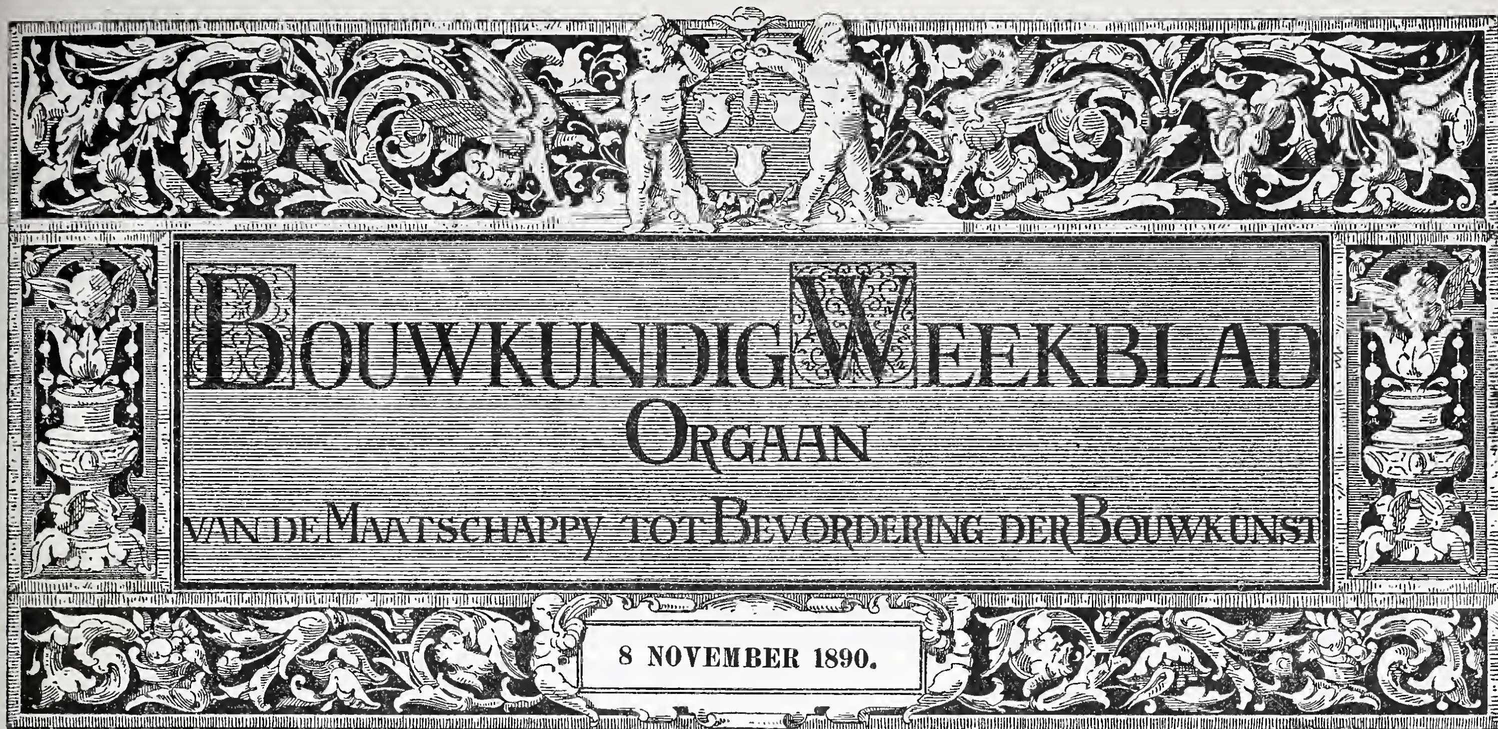
— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

 Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bijvoegsel behoorende bij No. 45.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7085

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 7086
– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

ITAL. TERRAZZO-VLOEREN
gelegd door Ital. werklieden van af *f* 4.—, met inbegrip ondervloer.
Attesten ter inzage.
Adres: **Fabriek,, de Veluwe"**, *Brinklaan*,
7087 APELDOORN.
Teekeningen en Prijs-Courant op aanvrage.

ROLLUIKEN.
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7088
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE
STOOMVERWARMING EN VENTILATIE
7089
onder lagen druk.
Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.
TEVENS INGERICHT VOOR
ELECTRISCHE VERLICHTING
met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden***. Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7090 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7091

J. M. HENNES,
Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 7094
Fabriekant van alle soorten Emaille-werk
als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.
7092 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.
Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT/IJZER WERKEN.
(SYSTEEM MONIER).
— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —
Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7095

W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7093

7096 **JAN VAN DER POT,**
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.
Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout.
PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm^2. 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën
JAN VAN DER POT

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.
CARBOLINEUM. 7097
ASPHALTDAKPAPIER.
GEPREPAREERD DAKLINNEN
Prijsopgaven, Monsters en verdere toelichtingen op aanvrage franco.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:
PRIJS-NOTA
DER
HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.
Met naam of firma ingevuld
1—50 Exemplaren . . . . . . *f* 2.50
100 „ . . . . . . „ 4.—
Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 7101

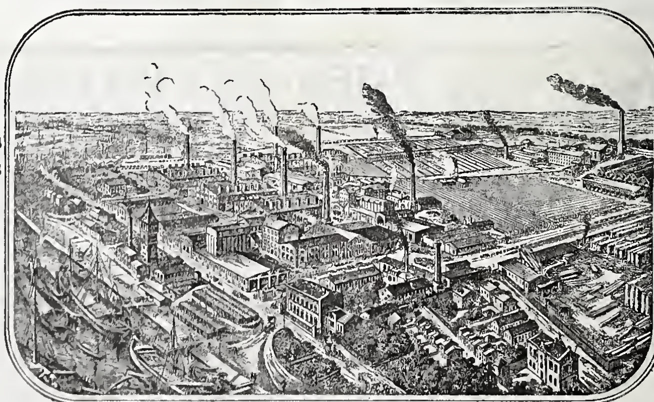

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869.

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

7098

7099

7100

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condítiën. 7102
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

Bouwkundig Weekblad
Orgaan
van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

15 NOVEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij maakt bekend, dat het tot lid der Redactie van het Bouwkundig Weekblad heeft benoemd, den heer G. Brouwer Jr., Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage, ter vervanging van den heer F. J. Nieuwenhuis, die als zoodanig heeft bedankt.

De heer Brouwer heeft deze benoeming aangenomen.

Door het Bestuur der Maatschappij is de heer J. E. Vixseboxse, architekt bij het Departement van Openbare Werken te Bloemfontein, benoemd tot Correspondent der Maatschappij in Oranje-Vrijstaat.

VRAGEN

gesteld door het Bestuur der Maatschappij.

Evenals ten vorigen jaren heeft het Bestuur der Maatschappij eenige vragen aan de Afdeelingen toegezonden ter behandeling in hare vergaderingen.

Deze tien vragen luiden als volgt:

VRAAG I. In den laatsten tijd is het gebruik van zoogenaamde Hollandsche verblendsteenen sterk toegenomen. Zijn er reeds genoeg gegevens bekend om aan te nemen, of heeft de ondervinding al bewezen, dat dit fabrikaat aan alle eischen van een goed materiaal voldoet?

VRAAG II. Welke zijn de beste kleurmiddelen, olieverf uitgesloten, voor cementgevels, zoowel uit een schoonheids- als uit een nuttigheidsoogpunt, hoe moeten deze worden aangebracht, en wat leert de ondervinding daaromtrent?

VRAAG III. Welke is de beste wijze van bevestigen, ook in het najaar, van verglaasde tegels aan buitenmuren, met het oog op loswerken en op den invloed van vorst?

VRAAG IV. Wat is bekend omtrent de eigenschappen en het gebruik van kalkmortel, en cement, met olie aangemengd?

VRAAG V. Daken van gegalvaniseerd ijzer vertoonen soms roestvlekken op de klinknaden. Naar aanleiding daarvan wordt de vraag gedaan, of het galvaniseeren op den duur proefhoudend is gebleken, of dat schilderen met platinverf of andere verfsoorten toch de voorkeur verdient?

VRAAG VI. Welke eenvoudige wijzen van zelfstandig onderzoek zijn bekend voor het keuren van aangemaakte verven, gereed om te verwerken?

Het onderzoek aan een proefstation voor bouwmaterialen is doorgaans tijdroovend en kostbaar; de bedoeling is, tot de wetenschap te komen van onderzoekingen, die plaatselijk en dadelijk kunnen geschieden.

VRAAG VII. Het gebruik van arkels is in den laatsten tijd zeer toegenomen, somwijlen zelfs met het doel, om de oppervlakte van vertrekken op bovenverdiepingen aanmerkelijk te vergrooten. Naar aanleiding daarvan wordt de vraag gedaan, wat moet men verstaan onder uitbouwen, die arkels worden genoemd, en welke bepalingen omtrent den bouw daarvan behooren in bouwverordeningen te worden opgenomen?

VRAAG VIII. Welk systeem van woningen voor arbeiders, kleine beambten, enz., is in groote steden verkieslijk, hetzij afzonderlijke kleine, hetzij groote etage-woningen?

Bij welke der twee systeemen kan beter aan de eischen van bewoonbaarheid, ruimte, goede inrichting, en hygiene, bij geringe kosten, voldaan worden?

Welke inrichtingen zijn reeds uitgevoerd, en proefhoudend gebleken?

VRAAG IX. Welke vóór- en nadeelen, wat betreft doelmatige inrichting, schoonheid en kosten kleven de steeds toenemende toepassing aan van *torens* bij publieke en particuliere gebouwen?

VRAAG X. Welke eischen van bekwaamheid mag men stellen aan een bouwkundig-opzichter?

Is de gelegenheid tot het opleiden van bouwkundige opzichters in Nederland voldoende te achten?

IETS OVER DEN BOUWSTIJL DER OUDE GERMANEN.

Vrij vertaald uit Zeitschrift für bildende Kunst, naar

E. W. Wichmann.

(*Vervolg van pag.* 273.)

In Noorwegen is de houtbouw nog niet geheel en al verdwenen, en zelfs in Christiania vindt men in afgelegen wijken nog houten woningen in den trant der blokhuizen; de steenbouw heeft er zeer laat en traag ingang gevonden. Nog zelfs in het midden van deze eeuw waren in vele steden al de gebouwen, ook de kerken, het raadhuis, het gebouw voor den postdienst, de scholen enz. van hout gebouwd, en het was volstrekt niet zeldzaam, dat bij een brand een geheele stad in de asch werd gelegd. De gebouwen van de op zich zelf staande vorstelijke verblijven zijn bijna zonder uitzondering blokhuizen, maar in het binnenland op de hoogvlakte van Telemarken, Valders, enz., zijn nog een veertig- of vijftigtal kerken van hout aanwezig, van een vreemdsoortigen en eigenaardigen stijl. Daar te huis behoorende vakkundigen schatten het oorspronkelijke aantal dier gebouwen op 6 á 700. Vele van die kerken worden nog heden ten dage als zoodanig gebruikt, maar ook andere staan in thans woeste en onbewoonde streken, waar niemand er belang bij heeft ze te beschadigen of te vernietigen; ook deze hebben weerstand geboden aan de invloeden der weersgesteldheid, en zijn tamelijk goed bewaard gebleven. Vermoedelijk stammen deze kerken uit den tijd van de invoering van het Christendom in de XIde en XIIde eeuwen. De kerk van Tinn in Opper-Telemarken draagt een Runen inschrift, waaruit blijkt, dat dit godshuis door Reiner, bisschop van Hamar (1180—1190) gewijd werd.

Ook Duitschland is tegenwoordig in het bezit van een dezer oude Noordsche kerken. De gemeente Wang besloot in 1842 hare kleine houten kerk af te breken, daar zij onvoldoende was geworden. Men dacht toen het gebouwtje voor brandhout te verkoopen en op de zelfde plaats een nieuw godshuis op te richten. Door reizigers kreeg koning Friedrich Wilhelm IV van Pruissen kennis van dit voornemen, deed onderhandelingen met de gemeente voeren en kocht het oude brandhout voor 50 thalers. Het gebouw werd nu zorgvuldig afgebroken en vervoerd, en kwam zonder ongelukken te Berlijn aan. Maar, wat nu te doen? In Berlijn was geen plaats waar men de kerk kon oprichten, en daar niemand een ander voorstel wist te doen en den koning het ontredderde overschot zeer was tegengevallen, zoodat ook zijn belangstelling voor 't oude gebouw was geweken, schonk de bezitter zijn schat aan eene gravin von Redern, opdat deze de oude kerk als een belangrijke bezienswaardigheid zou kunnen oprichten in het park harer bezittingen te Bucholz. Het overschot viel wel ook der nieuwe eigenares tegen, maar gelukkig deed zich spoedig de gelegenheid voor om het koninklijke geschenk van de hand te doen; het herdersdorp Brückenberg in het Reuzengebergte had namelijk in 1734 van graaf Schaffgotsch, den toenmaligen landheer, de vergunning ontvangen om eene evangelische kerk te bouwen. De gemeente was tot nog toe niet bij machte geweest van die vrijheid te genieten, daar haar de middelen daartoe ontbraken. Gravin von Redern, van de zaak in kennis gesteld, maakte daar gebruik van om den koning te bewegen zijn geschenk terug te nemen en de kerk te geven aan de arme bergbewoners. De koning ging hierop in; het oude brandhout werd andermaal ingepakt en verhuisde naar Silezië. Toen men daarna te Brückenberg met den opbouw aanving, werd het spoedig duidelijk, dat een groot deel van het hout werkelijk slechts als brandhout bruikbaar was, zoodat een aantal onderdeelen vernieuwd moesten worden. Dit restaureeren geschiedde met groote zorgvuldigheid, en de oude deelen werden zeer getrouw in bijzonderheden nagemaakt. Het zal wel niemand verwonderen, dat de bouwkosten, bij zulk een zorgvolle behandeling, hoog werden; zij bedroegen 23.000 Th. of *f* 41.400, waarlijk een koninklijk geschenk, voor het arme herdersdorp. Duitschland is echter door 's konings grootmoedigheid in het bezit van een bouwwerk gekomen, dat een belangrijke beteekenis heeft voor de studie van de oud-Germaansche manier van bouwen. Hoewel het gelukt is het kerkgebouw in zijn oorspronkelijke gedaante te herstellen, de bouwmeester is er niet in geslaagd duurzaamheid aan het hout te geven; want twee jaren geleden heeft men zeer kostbare herstellingen moeten verrichten om het gebouw voor verval te behoeden, en wel nadat het nog geen vijftig jaren had gestaan, niettegenstaande de oude kerken in Noorwegen gedurende eeuwen alle invloeden van de weergesteldheid hebben getrotseerd. Daar de oude Germanen slechts met hout bouwden, zal het niemand verwonderen, dat zij hunne naburen in de behandeling van dit materiaal overtroffen en zelfs, dat de reeds genoemde Grieksche schrijver Priscus de schoonheid van het hout en de bewerking daarvan in het paleis van Attila met bewondering bespreekt.

Hoewel deze oude Noordsche kerken in onderdeelen van elkander afwijken, heerscht er toch in vorm en wijze van bouwen zooveel onderlinge overeenkomst, dat men allicht zou geneigd zijn ze toe te schrijven aan een zelfden bouwmeester. Zij bestaan allen uit eene bijna vierkante middenruimte met de zitplaatsen voor gemeentenaren, en daaraan sluit zich aan de eene zijde het smallere en lagere koor, meestal afgesloten door eene halfronde apsis. Uitwendig is het geheele gebouw omgeven door een zuilengang of gaanderij, lop (loopgang) genaamd. Soms zijn met deze gaanderij nog uitgebouwde portalen als toegangen verbonden. De onderdeelen van het geheele gebouw, de gaanderij, de zijschepen, het middenschip, het koor en de uit het middenschip omhoog strevende klokkentoren hebben bijzonder steile daken, zoodat somwijlen vijf tot zes daken trapsgewijze boven elkaar liggen, en het samenstel aan eene pyramide doet denken.

De wanden bestaan uit zware, loodrecht geplaatste planken, die in elkander zijn gegroefd. Op de hoeken worden zij versterkt met zware ronde posten of stijlen, meest boomstammen, die van de bast ontdaan en afgerond zijn, en boven en onder te samen gehouden door dikke planken 1). De gaanderij is naar buiten afgesloten door korte, slechts tot borsthoogte reikende eiken planken, waarboven arkaden of op ramen gelijkende openingen zijn aangebracht. In het gebouw staan gewoonlijk acht tot twaalf hooge, slanke, ronde zuilen, meestal met

1) De Duitschers noemen deze kerken *Reiswerk*, — of *Stabkirchen*. Zouden wij die kerken, *duigkerken* mogen noemen? De Vert.

teerlingkapiteelen, die de zijschepen van het middenschip afscheiden en op half-cirkelvormige bogen den bovenwand dragen. Vensters hadden de kerken oorspronkelijk niet, maar slechts een rij kleine luchtopeningen van ongeveer 14 cM. in doorsnede, zonder glas. De tegenwoordig in zwang zijnde, als arkels voorspringende dakvensters stammen uit de XVII^de^ eeuw. Eveneens zijn de houten tongewelven van lateren oorsprong, want de oude bouwwijze kende gewelven noch vlakke plafond's, maar slechts het zichtbare dakbeschot met zijn sparren. Daar waar de daken der zijschepen zich tegen de zuilen van het middenschip aansluiten, opent de bovenwand zich tot een soort van triforium, waarin de stijlen door kruisgewijs geplaatste en met snijwerk versierde deelen tot een borstwering, of door half-cirkelvormige bogen, verbonden zijn en den bovenwand dragen. De daken werden met planken, dakspanen of leiën gedekt.

De deuren zijn meestentijds met rondbogen gedekt, 1 M. breed, 2 tot 3 M. hoog, dikwijls rijk met snijwerk versierd, dat bestaat uit een soort van onregelmatig en ingewikkeld vlechtwerk van band, waarvan de einden zich oplossen in koppen van slangen, visschen, vogels of zeer phantastische gestalten. Soortgelijke versieringen worden ook aan andere onderdeelen gevonden, b.v. aan de zuilenkapiteelen, aan kleinere wandvlakken enz., soms in groote verscheidenheid; zoo kan men o.a. in de kerk te Urnes wel veertig verschillende patronen opmerken. Van groote verscheidenheid getuigt ook de behandeling van dit snijwerk; dat in de kerk te Tinn is veel vlakker en meer karakterloos dan in oudere kerken, waaruit moet worden opgemaakt, dat de inheemsche kunst door het veld winnen van den Romaanschen bouwstijl reeds aan het einde van de XII^de^ eeuw langzamerhand te niet ging. Uitwendig zijn deze snijwerken niet toegepast. Alleen steken aan de spitsen van de hoogste gevels de einden der balken uit, voorzien van gesneden versieringen die het gewei van herten, de grillig gevormde takken van eikenboomen, ook slangen, draken en andere phantastische dieren nabootsen. Behalve het torentje, dat op het midden van het dak staat, komen soms ook naast de kerk vrijstaande klokkentorens voor.

Bijna al de behouden gebleven kerken ondergingen gedurende den loop der eeuwen tal van kleine wijzigingen, zonder dat echter het karakter van den bouw verloren ging. De oorspronkelijke vormen zijn het best bewaard gebleven aan de kerken te Borgund en Urnes in Beneden-Telemarken, de rijkste snijwerken bezitten nog de kerken te Hurun in Valders en in het bijzonder te Urnes.

Behalve in enkele deelen van den bouw, wijken deze kerken ook in grootte van elkaar af; de kleinste is de kerk te Borgund, ongeveer 10 M. lang, de grootste die te Hoprekstad in Soge, die ongeveer 23 M. lang is. Wanneer men deze kerken voor het eerst ziet, dan maakt de bouwstijl een zonderlingen indruk, en men is dan ook meermalen geneigd geweest de ontwikkeling van den stijl toe te schrijven aan Oostersche, in het bijzonder Grieksche en Arabische invloeden. Nu mogen de Noormannen op hunne rooftochten de Oostersche kusten hebben bezocht en dus in de gelegenheid zijn geweest ook Grieksche koepelkerken te leeren kennen, ook mogen enkele Grieksche kooplieden op hunne handelsreizen Noorwegen hebben bezocht en aldaar van de schoonheid van hun hooge kerken hebben verteld, en zelf eenige Grieksche priesters hebben deelgenomen aan het bekeeringswerk der Nooren, — toch is het niet mogelijk een geregeld handelsverkeer tusschen Noorwegen en Griekenland te bewijzen, evenmin als het eenigszins langdurig oponthoud van Grieksche zendelingen in Noorwegen. Men heeft dan ook verder geene aandacht aan deze zaak geschonken. Daar bovendien de 600 tot 700 kerken over het geheele land verspreid liggen, kan men ter nauwernood aan vreemden invloed denken; en ware deze er werkelijk geweest, dan zou men die moeten toeschrijven aan de Angelsaksers en Duitschers. In den loop der Xde eeuw hebben zendelingen uit Schotland en Engeland meermalen te vergeefs beproefd het Christendom in Noorwegen ingang te doen vinden; nadat echter Olof Tryggwason, die in het jaar 1000 stierf, de alleenheerschappij had verworven, voerde hij het Christendom met geweld in. Bij zijn gevolg behoorden vele Engelsche geestelijken, die hij als priesters of bisschoppen aanstelde, en aan wie ook het bouwen van kerken werd opgedragen. Wanneer de behoeften grooter werden, beriep hij nieuwe geestelijken uit Engeland, om te prediken en te onderwijzen zooals hij dat verlangde, en wanneer zij in den smaak vielen als priester of bisschop aan te stellen. Onder zijne opvolgers ging het Christendom weinig vooruit; maar toen Olof de Dikke na den dood van Erich alleenheerscher werd, nam hij het bekeeringswerk met nieuwen ijver ter hand, het Heidendom in zijne meest verwijderde schuilhoeken vervolgende. Ook deze vorst benoemde Engelsche geestelijken voor alle kerkelijke ambten, en eerst nadat hij zich in 1018 bij het aartsbisdom van Hamburg had aangesloten, heeft hij misschien enkele Duitsche geestelijken naar Noorwegen beroepen, die wellicht invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van den bouwstijl. Doch de Angelsaksers en Saksers waren Germanen, evenals de Noormannen, en hunnen invloed zal men wel niet als een vreemden beschouwen.

Zeer eigenaardig voor den bouwstijl zijn de phantastisch gesneden koppen der balken die uit den gevel voorspringen. De geveltoppen zelve worden door oud-Duitsche dichters meermalen als sieraden van het huis geroemd. In het Beowulflied wordt het huis van Hrodgar een hevrat (hert) genoemd, of een met hoornen rijk voorzien gebouw, wegens de vele uitspringende spitsen. In het laatst der middeneeuwen werden in het zuiden van Duitschland de uitspringende hoeken van de gothische kasteelen met gelijken naam betiteld en de gebruikelijke paardenkoppen en zwanenhalzen die nog tegenwoordig zooveel bij boerenhuizen in het noorden van Duitschland gebruikt worden, zijn even zoovele overblijfselen van de oude Germaansche motieven. Van veel grooter beteekenis zijn de snijwerken van de kapiteelen der zuilen, de deuren, de koppen van balken, de wanden enz. Er is reeds op gewezen, dat in het lied van Beowulf „de wonderlijk hooge wanden die (zooals het daarin heet) glinsteren met worm-achtige figuren" geprezen worden, en dat Priscus die zelfde figuren in het paleis van Attila heeft bewonderd; maar, ook bij andere Germaansche stammen vindt men het gebruik van die lijnvormige, of in elkaar geslingerde bandversieringen. Een te Ravenna gevonden fragment van een wapenrusting heeft een versiering die dergelijk karakter draagt. Stukken van de kroonlijst der oudste kerk te Genève, die waarschijn-

lijk door Bourgondiërs werd gebouwd heeft eveneens die lijnvormige versieringen. Brunhilde schonk aan hare familieleden in Spanje twee houten schalen, waarvan de randen met wormvormige lijnen, en met goud en edelgesteenten waren versierd. Uiterst rijk en fraai ontwikkeld zijn de versieringen van een zelfde karakter b. v. bij metalen kleedinggespen der Franken en Angelsaksers voorkomende, en bij de in Vimose en Kragehul op Fühnen gevonden lanzen, ja, zelfs aan kleedingstukken komen ze voor, daar Bonifacius meldt, dat de Angelsaksers de randen hunner kleederen versierden met afbeeldingen van wormen. Het gebruik van dit eigenaardig versieringsmotief is dus bijna bij alle Germaansche volksstammen te vinden, maar even eigendommelijk voor de Germanen als de arabesken voor de Arabieren. Deze wormfiguren zijn dan ook een vingerwijzing, dat de houten kerken van Germaanschen oorsprong zijn, en niet een gevolg van vreemde invloeden. Het is voor ons onverschillig of zij door inmenging van Angelsaksische en Duitsche priesters of door de begrippen die bij de Noorsche bewoners als heerschend mogen worden aangenomen, hunne vormen verkregen hebben, want in beide gevallen is en blijft de de oorsprong natuurlijk van Germaanschen aard.

Moet men alzoo deze duigkerken (de vertaler vermeet zich dit woord hier voor 't eerst te gebruiken) als vertegenwoordigers van den oud-Duitschen bouwstijl beschouwen, dan ligt het voor de hand, dat ook de oude Duitsche houten kerken op een zelfde wijze gebouwd zijn. geweest. Dit geldt in 't bijzonder voor de laatste houten Domkerk in Hamburg, door aartsbisschop Unwan (1013 — 1030) gesticht. Deze Unwan behoorde tot een der meest voorname Saksische adelijke familiën en trad overal op als Saksisch vorst; met onverbiddelijken moed verdedigde hij zijne rechten, en getrouw aan zijn aangeboren afschuw voor steenen bouwwerken, deed hij het dertig jaren onder puinhoopen bedolven Hamburg weder van hout herbouwen. De toen gestichte gebouwen werden om hun pracht door tijdgenooten bewonderd, en Hamburg geroemd als een der schoonste steden van Saksen. Zou dat mogelijk zijn geweest, wanneer Unwan er blokhuizen had doen bouwen? Hoewel geen afbeeldingen of beschrijvingen van Unwans domkerk te vinden zijn, moeten wij toch aannemen, dat dit gebouw een duigkerk is geweest. Ook de oudere Hamburger kerken, door Adaldag en Karel de Groote gesticht, zullen in gelijken trant gebouwd zijn geweest, indien den Angelsaksers, reeds voor hunne verhuizing, de zelfde stijl bekend is geweest. Dan verklaart het zich ook, dat Bonifacius den bij Geismar gevelden eikenboom voor den bouw van eene nieuwe kerk gebruikt heeft. Hij kon dien eik door Duitsche arbeiders, die zeer bekwaam in de verwerking van hout waren, tot deelen doen zagen, om daarvan de wanden samen te stellen; slanke dennen masten voor de hooge zuilen die het dak moesten dragen, werden in overvloed gevonden in de nabij gelegen wouden, en het godshuis was spoedig verrezen in een vorm, den Duitschers lief.

Toen later de steenbouw in Neder-Saksen ingang vond, werden nog vele eigenaardigheden uit den stijl der houten kerken behouden. De oudste steenen kerken in Holstein, de zoogenaamde Vicelin-kerken, zijn geen baziliken, maar hebben een zelfde indeeling als de duigkerken: om den bijna kwadraatvormigen middenbouw, sluit zich het smallere en lagere koor, deze beide deelen en de apsis zijn met bijzonder hooge daken gedekt; slechts de hooge zuilen en de om het gebouw loopende zuilengang, lop genoemd, ontbreken, daar de dikke muren uit groefsteen het dak wel konden dragen zonder bijzondere voorzorgen. In het zuiden van Duitschland zelfs, voornamelijk in Opper-Beijeren, herinneren vele dorpskerken aan de duigkerken, zoodat men deze mag beschouwen als nabootsingen der oude duigkerken.

Die oude kerken zijn echter niet alleen de nog overig gebleven vertegenwoordigers van den oud-Duitschen kerkbouw, maar ook bovendien van den oud-Duitschen bouwstijl. In het Romeinsche rijk vonden de christenen reeds de oude tempels aan de goden geweid, maar zij konden deze niet als voorbeelden voor hunne godshuizen gebruiken, daar zij niet voldeden aan de eischen van den dienst; de marktplaatsen en gerechtshoven of baziliken waren er echter zeer geschikt voor, en 't is daaraan te wijten, dat de christenen den bouwtrant dezer baziliken tot dien van hunne kerken verkozen. De Germanen bouwden bovendien geen tempels, want hunne goden woonden in het heilige woud, op de met sneeuw bedekte bergtoppen, in bergkloven en aardholen, en in de zee, geenszins echter in tempels door menschenhanden gemaakt. Wel hebben de dichters de woningen der goden beschreven, maar menschen hebben deze niet gebouwd. De christenen in Duitschland vonden daar geen voorbeelden voor hunne kerken; allerminst was het geraden de bazilika der Romeinen als voorbeeld te nemen, daar zulk een keuze ongetwijfeld de invoering van het christendom niet in de hand zou hebben gewerkt. Daarentegen beantwoordde de zaal der vorsten en edellieden, de plaats in den burg waar de meet en het bier werden gedronken, aan de eischen van den christelijken godsdienst. De Germanen gevoelden zich in zulk een ruimte geheel te huis, zij waren gewoon de edelsten van hun volk daar te hooren spreken, de zangers droegen er hun liederen voor, en om zulk een zaal voor kerk geschikt te maken, behoefde slechts de apsis voor de plaatsing van het altaar er aan te worden toegevoegd. Het was daarom zeer goed begrepen, dat de eerste zendelingen deze bouwwijze voor hunne kerken verkozen. Denken wij ons het koor der kerken weg, dan hebben wij de ridderzaal voor ons, zooals die in de oude liederen beschreven is. Onder de vier hooge zuilen in het midden van 't gebouw stond de zitplaats van den heer en de vrouw des huizes en wel op een verhooging, om de bediening der gasten te kunnen overzien; tegen de wanden waren de zitbanken voor de feestgenooten aangebracht, en onder het vooruitspringende dak van den zuilengang konden de gasten uitrusten, zich vermakende met spel en gezang, na het eindigen der kampspelen.

Ongetwijfeld was het eigenlijke blokhuis den Germanen niet onbekend; zij gebruikten zulke gebouwen voor de inrichting hunner veestallen en schuren, voor woningen der boeren enz., maar als woning voor heeren en edelen was het onvoldoende. Toen nu eene nieuwe bouwwijze, die met steenen, ingang vond, werd deze toegepast bij den bouw der nieuwe paleizen van de vorsten en edelen, en bij nieuwe kerken evenzeer; voor alle overige doeleinden bleef het blokhuis nog lang in gebruik, nog zoo lang als de wouden ruimschoots in de behoefte aan hout konden voorzien. Eerst nadat de bos-

schen meer en meer verdwenen, werd het blokhuis vervangen door gebouwen uit vakwerk samengesteld. Gelijke omstandigheid is oorzaak, dat de bouw van blokhuizen nog slechts in zeer boschrijke streken behouden is gebleven; maar het is in tegenspraak met alle historische bescheiden, dat die bouwwijze wordt beschouwd de eigenlijke bouwstijl der oude Germanen te zijn.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 12 November 1890. De Voorzitter deelde bij opening der vergadering mede, dat de lezing van den heer Brückman, door lichte ongesteldheid van den spreker, tot een volgende vergadering moest worden uitgesteld.

Na lezing der notulen verzocht de heer Klinkert, dat bij het daarin gegeven verslag van zijn gehouden voordracht nog mocht worden vermeld, wat door hem met sommige woorden eigenlijk bedoeld is.

Dit geschiedde, nadat op verzoek van den Secretaris geconstateerd was, dat hiermede geen verbetering doch slechts aanvulling der notulen plaats had. Hierna werden zij goedgekeurd.

De heer W. Voorbrood werd, na ballotage, als lid aangenomen.

In plaats van de uitgestelde lezing werd door den heer E. F. Ehnle een bespreking ingeleid over het verschil in kenmerken en karakter der Fransche, Duitsche en Hollandsche Renaissance, en las daartoe voor een verhandeling over de vroeg-Renaissance in Frankrijk, Duitschland en Nederland, door A. W. Weisman. (De Opmerker, 1884 No. 16 en volg.) De lezing gaf den heer Klinkert aanleiding tot het houden eener improvisatie, waarbij hij de geschiedenis der bouwkunst, van den val van het Romeinsche rijk tot het begin der 17e eeuw, in herinnering bracht en een verklaring gaf van het ontstaan der Renaissance — als middel tot terugkeer naar het klassisisme.

De kunstbeschouwing bestond uit het met den tweeden prijs bekroonde ontwerp van den heer E. Caron, voor een Haltegebouw, onder het motto »Vosmaer", ingezonden door de Vereeniging »Architectura" als antwoord op de door de Afd. 'sGravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag.

Hierna werd de vergadering gesloten.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Het antwoord van den heer Weve op mijn schrijven in N°. 44 van dezen jaargang, maakt een repliek mijnerzijds noodzakelijk.

De heer Weve gelooft aan begripsverwarring en licht daarom nog eens de uitdrukking »uitsluitend rationeele begrippen", door hem gebezigd, nader toe.

Hij doet echter niets dan wijzen op een minder rationeele toepassing van een klassieken lijstvorm, niet bij de bouwkunst, maar, nota bene, bij de kunstindustrie! en meent daarmede aangetoond te hebben, dat de andere partij het recht heeft als voorstandster en toepasster van *uitsluitend* rationeele begrippen te poseeren! Dit is nog al naïf. Ik geloof, dat iedereen met mij heel iets anders van den heer Weve had verwacht; dat van hem eene uitdaging zou zijn verwacht aan de tegenpartij, om met bewijzen te staven, dat de werken der banierdragers, der door den heer Weve als rationalisten genoemde partij, blijken gaven irrationeel te bouwen, waardoor zij het recht op het voeren van dien hoogen titel van uitsluitend rationalist te zijn, zouden hebben verbeurd of zich onwaardig gemaakt. Dat hij dat niet doet, maakt zijne stelling niet sterker. Vreemd is het voorts zeker, dat de heer Weve, die meermalen beweert nog licht *te zoeken*, reeds zóó beslist een der partijen voor *uitsluitend* rationalistisch in leer en toepassing durft verklaren; heeft hij wellicht meer de *leer* bestudeerd in Viollet-le-Duc, dan de toepassing gade geslagen en bestudeerd van diens zoogenaamde volgers hier te lande. Als de heer Weve dáár, bij die toepassingen eens ging zoeken, dan ging er wellicht een geheel ander *licht* voor hem in deze zaak op.

Veel tijd om hem te helpen zoeken heb ik helaas niet, maar zoo »en passant" wil ik hem wel eens wijzen op »het Centraal-Station" te Amsterdam, gebouwd door een tegenstander van klassicisme en renaissance, en door den heer Evers banierdrager genoemd, waartegen de heer Weve niet is opgekomen. Daar vindt men aan de marquise (stadszijde) tal van gedreven zinken kolommen, met hardsteenen basementen en gehouwen steenen kapiteelen (die echter de functie bekleeden van draagneuten), alles hol, tot afvoer van het hemelwater aldaar! Dáár vindt men uiterst rationeele gevelvoorsprongen, b. v. de wachtkamer 3e klasse! en op meer andere plaatsen ook nog. In Leeuwarden werd nog onlangs eene kerk door dienzelfden bouwmeester gebouwd, waaraan vele waterspuwers zijn, die als zoodanig nooit functie doen of gedaan hebben, louter alzoo irrationeele kunst, logen in de kunst!

Enfin.... die zoekt, vindt, zegt het spreekwoord, en nu de heer Weve den weg gewezen is, zal hij zeker meer dan genoeg vinden om te weten, waarom ik recht heb te beweren, dat de tegenstanders van klassicisme en renaissance zich daartegenover niet mogen stellen als huldigers van *uitsluitend* rationeele begrippen en *toepassing* daarvan. Zij strijden dan onder een, de tegenpartij bij voorbaat verdacht makende valsche leus, en van eerlijken strijd is dan natuurlijk geen sprake meer. De leuze voor elk der partijen moge daarentegen het bekende Paulinische woord worden:

»Niet dat ik het alreeds gegrepen heb, doch ik jaag er naar met alle kracht!"

Excelsior!

Uw dw. dn.
W. C. METZELAAR.

In het Weekblad van 1 Nov '90 schrijft de heer S. in antwoord op een kritiek over Musis, en begint daarin allereerst de Redactie van het Weekblad een compliment te maken over het door den heer S. zoo genoemde *geestige* hoofdartikel, en vervolgt met eene opsomming van wat gevraagd werd, wat de heer N. van dit alles heeft gezegd, en dat diens wenken trouw zijn opgevolgd.

Na verder nog eenige phrasen aan het adres van den onbekende, eindigt hij zijn stuk met de onder beleefde termen gedane uitdaging aan de Redactie om diens naam te noemen, en zich te vermeien in zijn architectuur.

De heer S. schijnt onbekend met de verplichting die eene Redactie heeft, om de namen van inzenders niet te noemen, al zijn die namen aan haar bekend; en de heer S. kan dus het voorgestelde genot niet smaken. Mijns inziens doet het er ook niets toe, wie critiek levert, maar is slechts de groote vraag of er waarheid in ligt. Het spijt mij uit den toon van het schrijven een gepikeerdheid te zien, die hem parten heeft gespeeld. Het is mijne bedoeling allerminst geweest geestig te zijn, en ik kan na herlezing daarvan nog niets ontdekken. Ik vind een dusdanige beschouwing veel te serieus om daarin met geestigheden voor den dag te komen. Een diepen indruk heeft het niet op mij gemaakt, dat een opzichter-teekenaar een dusdanig project maakte, maar ik hoop en ben er zeker van, dat als de heer S. eenmaal aan het hoofd van een bureau mocht komen te staan, hij dergelijke ontwerpen steeds zelf zal maken, en het niet aan op kunstgebied nog zeer jonge krachten overlaten. Hij zal met mij instemmen, dat zoo min een jong musicus zal debiteeren met eene symphonie van Mozart, evenmin een jong architekt zijn debut zal houden met een dergelijk moeielijk ontwerp. In het Weekblad van 8 Nov. las ik het uitgebrachte rapport van den heer N. over de schetsplannen, maar ik heb het gebouw besproken en niet de schetsen. Trouwens door geen enkele opmerking van het rapport wordt de geleverde beschouwing weerlegd. Het tegendeel is waar. De heer N. zegt b. v.: de overdekking van eene zaal met een plafond met steekkappen geeft een rijk geheel, — maar dat wil nog niet zeggen, dat dit plafond een rijk geheel oplevert of goed van verhouding is. Het zou mij aangenaam zijn indien de heer N., de schetsplannen kennende, het geheel eens kon bezichtigen, en ik twijfel niet of hij zal het met mij eens zijn.

Ik ben het ook met den heer S. eens, dat te weinig rekening wordt gehouden met bouwsom en eischen, maar hij houde mij ten goede, dat te zware profileeringen, gipsornement zonder zin, en kapiteelen die te zwaar zijn, geen zaken zijn waarop het bovenstaande slaat.

Dat de heer S. onaangenaam gestemd wordt over opmerkingen is half verschoonbaar, maar hij gewenne zich daaraan, ook al geschiedt die beoordeeling door een onbekende X.

In antwoord op zijne verwondering over het zedelijk recht van een bestekteekening moet ik hem mededeelen, dat dit met hetzelfde recht geschiedt, waarmede schetsen van prijsvragen door verslaggevers worden gemaakt en gereproduceerd. De verdere speldeprikken laat ik gerust onbesproken.

Ik verklaar hem alleen, dat al had Cordonnier zelf de uitvoering zoo gemaakt, ik bij de gemaakte bemerkingen bleef. Al strijkt een groot virtuoos eens een valsche maat in een schoon samenspel, dan wordt hem dit eerder vergeven dan aan een jong artist, die de sporen nog moet verdienen. Ik geef den heer S. de verzekering mijner toegenegenheid, maar blijf voorloopig voor hem

De onbekende.

Mijnheer de Redacteur!

In het verslag van de op 29 October j.l. door den heer D. Klinkert, in de vereeniging »Architectura" alhier gehouden voordracht, (*Bouwk. Weekbl.* 1 Nov.) heb ik medegedeeld, dat de heer K. *op grond van feiten door historieschrijvers vermeld*, een uitvoerige beschrijving gaf van de *inrichting van het paleis van Maecenas*, zooals die waarschijnlijk geweest zal zijn, en dat door hem (den heer K.) van dit paleis een plattegrondteekening was vervaardigd.

Hiertegen komt de heer K. op (Zie *Bouwk. Weekbl*, van 8 Nov.) met de aanmerking, dat in mijn verslag *eenige onjuistheden* voorkomen. Dit bevreemde mij nog al, omdat de hier bedoelde woorden werkelijk door den spreker zijn gebezigd en dus de onjuistheden — wanneer men die er in vinden kan — voor zijne rekening komen.

Intusschen heb ik nog uit de voordracht, noch uit de later door den heer K. in zijn ingezonden stuk gedane terechtwijzing — volgens hem »de waarheid" bevattende — kunnen opmaken in hoeverre mijne, ook zijne, woorden onjuist waren. Zelfs vind ik in het ingezonden stuk de namen en werken der historieschrijvers (hier *kunsthistorici*) Dr. J. Overbeck, *Pompeji*; E. Bose, *Encyclopédie d'Architecture* en *andere*, vermeld als de bronnen waaraan de heer K. de gegevens voor zijn voordracht, en meer speciaal wat betreft de inrichting van het paleis van Maecenas, heeft ontleend. En toch staat in dat zelfde stuk, dat de heer K. het antwoord zou moeten schuldig blijven indien een belangstellende hem vroeg, *wie waren die historieschrijvers en waar hebt gij die plattegrondteekening vandaan gehaald?*

Het was mij dus niet duidelijk wat de heer K. met zijn gewaardeerde terechtwijzing bedoelde, totdat ik onlangs het genoegen had hem persoonlijk te spreken, en hij mij de zaak ophelderde.

Waarschijnlijk, Mr. de Redacteur, wenschen ook Uwe lezers die opheldering te ontvangen, ik laat haar daarom hier volgen:

De heer K. erkent, zich in de door mij weergegeven woorden te hebben uitgedrukt, doch heeft met *feiten door historieschrijvers vermeld*, eigenlijk bedoeld eenige historische bizonderheden omtrent personen in zijn lezing voorkomende.

Deze *eigenlijke bedoeling* nu, was uit de lezing niet op te maken, dit erkent de heer K., en daardoor heb ik gemeend, dat hij de werken der door hem genoemde *kunsthistorici* bedoelde, omdat hij die aan het begin zijner lezing als de bronnen voor zijn studie heeft vermeld.

Met dank voor de opname noem ik mij hoogachtend,

Uw dw. dienaar

Den Haag J. Brouwer

13 November 1890. *1e Secr. der Ver. »Architectura".*

PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Leeuwarden der Maatsch. t. bev. d. Bouwk. is een prijsvraag uitgeschreven voor:

Het ontwerp van eene predikantswoning in een dorp der provincie Friesland.

Ter mededinging worden alleen uitgenoodigd bouwkundigen, wonende in de Provincie Friesland.

Uitgeloofd worden: een prijs van *f* 25 en een premie van *f* 10, beiden met het diploma der Afdeeling.

De Jury bestaat uit de heeren D. E. C. Knuttel, civ. en bouwk. ingenieur, W. C. Mulder, architekt, beiden te Leiden, en P. du Rieu Fzn., bouwkundig ingenieur te 's Gravenhage.

Bij het programma behoort eene situatie-teekening.

BERICHTEN.

Het van ouds bekende hôtel »de twee Steden", te 's Gravenhage, zal geheel verbouwd worden naar de plannen en onder beheer van de heeren Joh. Mutters en J. Verheul Dzn., architekten te 's Gravenhage en te Rotterdam.

Op den 11den November werd te Amsterdam de 10de jaarvergedering van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium gehouden, waarin de bespreking der vraag: welke eischen dient men te stellen aan goed ambachtsonderwijs? werd ingeleid door den heer H. J. de Groot, leeraar aan de ambachtsschool te Leeuwarden. Na uitvoerig het ambachtsonderwijs te hebben behandeld, bepleitte spreker het recht van bestaan van goed ingerichte ambachtsscholen als eisch van den tijd, en juichte het toe, dat eene Commissie uit de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die naar den toestand van dat onderwijs een onderzoek had ingesteld, vaststelde, dat in gemeenten boven de 30 duizend zielen ambachtsscholen noodig zijn en in kleinere plaatsen avond-teekenscholen. Ten slotte besprak de inleider de eischen aan goede scholen te stellen.

Met algemeene stemmen werd de volgende motie door de vergadering aangenomen:

»De vergadering machtigt het Bondsbestuur een Commissie samen te stellen tot onderzoek van de bestaande ambachtsscholen en tot het uitbrengen van een rapport, waarbij de regeling van het onderwijs naar vaste lijnen, en met inachtneming der eischen van de onderscheiden vakken wordt aangegeven en in verband met het leerlingstelsel."

Het museum van het Friesche Genootschap voor Geschied-Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden zal belangrijk worden vergroot. Een tweetal perceelen werden door het Genootschap aangekocht en nu de benoodigde gelden daartoe bijeengebracht zijn, zal op de plaats dezer perceelen een gebouw worden gesticht, onmiddellijk grenzende aan het bestaande museumgebouw, dat zal worden ingericht tot bibliotheek op den beganen grond, prenten kabinet op de eerste verdieping en schilderijenzaal op de tweede verdieping. De aanbesteding had Zaterdag j l. plaats en het werk werd gegund aan den laagsten inschrijver voor *f* 19990.— In het begin der maand September van het volgende jaar moet het gebouw voltooid zijn.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. besl. is, met 1 December a.s.: aan den hoofdingenieur 1e kl. van 's Rijks waterstaat A. L. De Bruyn Kops op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, onder dankbetuiging voor de goede diensten door hem in zijne betrekking bewezen en behoudens aanspraak op pensioen; — is bevorderd tot hoofdingenieur van 's Rijks waterstaat 1e kl. A. van Hooff, thans hoofdingenieur 2e kl.; — is benoemd tot hoofdingenieur van 's Rijks waterstaat 2e kl. B. Hoogenboom, thans ing. 1e kl.; — is bevorderd tot ingenieur van 's Rijks waterstaat 1e kl. A. Keurenaer, thans ing. 2e kl., tot ingenieur 2e kl. M. Caland, thans ing. 3e kl. en tot ingenieur 3e kl. G. Rooseboom, thans adspirant-ingenieur.

Bij Min. beschikking is met 1 December a.s.:

1°. de hoofdingenier van den Rijkswaterstaat W. J. S. J. Blom, thans in het 1ste/2de district, te Leeuwarden, belast met den dienst in het 5e/8ste district, ter standplaats Arnhem; — de ingenieur 1e kl. G. A. Escher, thans in het 3e rivier-arrondissement te Zutphen, belast met de waarneming van den dienst van hoofdingenieur in het 1ste/2e district, ter standplaats Leeuwarden;

2°. de ingenieur 3e kl. H. Doyer, thans toegevoegd aan den hoofdingenieur voor de rivieren, aangewezen als arrondissements-ingenieur in het 3e rivier-arrondissement, ter standplaats Zutphen.

De Gemeenteraad van 's-Gravenhage heeft benoemd tot adjunct-directeur der gemeentewerken Jhr. C. D. A. C, Everts, adjunct-ingenieur bij 's Rijks Waterstaat bij de werken tot verlegging van den Maasmond in Noord-Brabant.

De Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten brengt ter kennis van belanghebbenden, dat ter aanvulling van het korps rijkscopzieners op de Spoorwegdiensten, krachtens art. 34 van het Kon. besluit van 9 Juli 1876 (*Staatsblad* No. 159) werkzaam, personen worden opgeroepen, voldoende aan de volgende vereischten: *a.* benoembaarheid tot die betrekking, als gevorderd in art. 13 van het genoemde besluit van 9 Juli 1876; *b.* eene goede gezondheid, volgens schriftelijke verklaring, door een bevoegd geneeskundige afgegeven.

Zij, die in het bezit zijn van een diploma van de Polytechnische school te Delft, zullen bij voorkeur in aanmerking komen.

Aan de betrekking zal verbonden zijn een mimimumjaarwedde van zeventienhonderd gulden, benevens een vast abonnement, als vergoeding van onkosten bij de dienstreizen, van driehonderd gulden 's jaars, en een vast abonnement als vergoeding van bureau-kosten, schrijfloonen, enz., van vierhonderd gulden 's jaars.

Allen, die voor eene benoeming tot de betrekking in aanmerking wenschen te komen, hebben zich bij gezegeld en vrachtvrij adres te wenden tot den Raad voornoemd, te 's Gravenhage, voor den 1sten Dec. e. k.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leeuwarden, 8 November. — Het maken van een gebouw, ingericht tot bibliotheek, prentenkabinet en schilderijzaal, ten behoeve van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, aldaar; A. Ooiman te Leeuwarden *f* 23.980; Beijlsma en de Klijn te idem *f* 23.800; A. J. Feeldema te idem *f* 22.900; H. Keizer Jzn. te idem *f* 22.422; U. en P. Vonk te idem *f* 22.372; Bekhuis en Damstra te idem *f* 21.868; Jansen en Altena te idem *f* 21.638; K. J. Kalt te Heerenveen *f* 21.431; G. Janzen te Leeuwarden *f* 21.295; P. en S. Reisma te Menaldum *f* 21.100; Joh. Dokter te Leeuwarden *f* 19.900.

Gegund aan Joh. Dokter.

's Gravenhage. — Het doen van veranderingen aan het huis Zoutmanstraat N°. 76 aldaar en het daarachter bouwen van een varkensslachterij, onder beheer van den architekt J. J. van Nieukerken:

A. C. Paardekooper *f* 7.780; H. v. d. Heemst *f* 6.500; M. en J. A. Houtman *f* 6.373; J. Ph. Reeser Ezn. *f* 6.145; H. van Oortmerssen *f* 5.961; F. Roest *f* 5.640.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

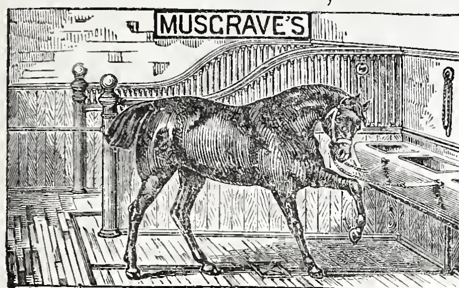
7113 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7116
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 7117
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

W. F WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7118

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën. 7119
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 7120
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
7121 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**
7122 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.
Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
7123 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

FRED. STIELTJES & C°.,

— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 1724

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

☞ *Circulaires en prijzen op aanvrage.* — *Monsters ter bezichtiging.* ☜

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 7104

Op Dinsdag den 18den November 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 148.

Levering van stalen spoorstaven, stalen lasch- en onderlegplaten, stalen schroefbouten en van ijzeren haakbouten, (in vier perceelen).

De besteding geschiedt volgens art. 23 van het bestek.

Het bestek ligt van den 6den November 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken)

UTRECHT, den 5den November 1890

Openbare Aanbesteding.

Op Woensdag den 10 December 1890, zal door BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Nieuwer-Amstel* in het openbaar worden AANBESTEED:

Het bouwen van een RAADHUIS aan den Amsteldijk met alle daartoe behoorende werken, materialen en arbeidsloonen,

Bestek met bijlage en 12 teekeningen zijn, zoolang de voorraad strekt, te verkrijgen van af Maandag 17 November, tegen betaling ven *f* 3.— per stel, aan het bureau van gemeentewerken in het tijdelijk Raadhuis aan den Amsteldijk.

Aanwijzing in loco zal geschieden op Vrijdag 28 November e. k, des voormiddags ten 11 ure.

Nadere inlichtingen worden gegeven aan het hulpbureau van gemeentewerken, Rustenburgerstraat N°. 64, 1e verdieping, op elken werkdag, der besteding voorafgaande, des namiddags tusschen 1 en 3 ure.

Burgemeester en Wethouders van Nieuwer-Amsel,
7105 SCHRÖDER, *LB.*
De Secretaris, HOEKSTRA.

AANBESTEDING. 7115

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van O. L. VROUW ONBEVLEKTE ONTVANGENIS te *'s Gravenhage*, zal op Woensdag den 10den December e. k., des n.m. 4 uur AANBESTEDEN:

Het bouwen eener

R. K. KERK

met torens, enz.

De bestekken met 9 teekeningen, schaal 1 à 100 zijn tegen betaling van *f* 7.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma Gebr. J. en H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage.

De aanwijzing aan het terrein in de Da Costastraat, des v. m. ten 11 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den architekt NICS. MOLENAAR te 's Gravenhage.

Het bureau van den Architekt

W. HAMER, 7106

is verplaatst van ROKIN 12, naar den

SINGEL bij de Gasthuismolensteeg 192.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken

voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN

voor verschillende industriën en doeieinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geillustreerde Catalogi en Referentie-lijsten. 7107

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co., KANTOREN „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „

ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7108

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 9

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren. Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7110

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7111

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0,5 % grof.

— **JAN VAN DER POT,** KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
7112

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bisdom Haarlem

Schaal. 10 Meter

Nic. Molenaar architect

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon. Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD
ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

22 NOVEMBER 1890.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

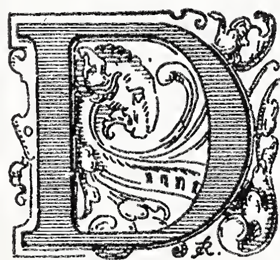
Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en bijvoegsel, en plaat: In aanbouw zijnde R. K. kerk te Woerden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Op de prijsvraag door het Bestuur der Maatschappij uitgeschreven voor een Kalender 1891, zijn 14 antwoorden ingekomen, te weten:

1. Motto: Naam van een Grieksch architekt.
2. St. Lucas.
3. Tweeërlei doel.
4. 1891.
5. Rococco.
6. F. G. (monogram.)
7. Betsy.
8. Passer.
9. | M. t. b. d. B. |
10. Ora et labora.
11. D'andere helft net zoo.
12. Annuatim.
13. A. M. (met memorie.)
14. Een driehoek (idem)

BIJ DE PLAAT.

De bij dit Weekblad behoorende plaat is eene afbeelding van den voorgevel der in aanbouw zijnde R. K. kerk te Woerden. De kerk met toren werd op den 23sten April van dit jaar aangenomen door den heer C. P. W. Dessing te Gouda, voor de som van *f* 130.700, en is thans gevorderd tot ongeveer 11 Meter boven den kerkvloer.

'sGravenhage, 20 Nov. 1890.

NICS. MOLENAAR, *Architekt.*

VERZEKERING VAN WERKLIEDEN.

In een onlangs uitgekomen standaardwerk van den vice president bij den Hoogen Raad mr. T. B. Coninck Liefsting, betreffende de verbintenissen uit overeenkomst, neemt deze in een voorrede de gelegenheid te baat over het een en ander, wat hem nuttig voorkomt, zijne meening te doen kennen; daaronder behoort ook de vrijheid in het aangaan van werkcontracten en de aan de orde gestelde vraag aan het hoofd hiervan voorkomende. Zijn doel is in dit opzicht bij het voorstellen van maatregelen te waarschuwen tegen overschrijding van de juiste maat, en aan te sporen tot de grootst mogelijke behoedzaamheid, daar zoo ligt op dit punt dwaling ontstaat, tot groote benadeeling van de industrie, die daardoor moet kwijnen of zelfs wegsterven: „Worden de eischen te hoog gesteld, „dan loopt men gevaar den boom te ondermijnen, waar-„van men de vruchten moet wachten."

Aan die woorden dacht ik, toen ik in het nummer van dit Weekblad van 30 Aug. 1890 een ingezonden beschouwing over deze vraag, van den heer J. C. Spakler Jr., onder de oogen kreeg. Ik wachtte met de mededeeling van hetgeen hier volgt, in de hoop nog anderen over dit zoo bij uitstek actueele onderwerp zouden schrijven. Maar alleen in een vergaderingsverslag vond ik een aansporing tot ingetogenheid, analoog aan het hierboven opgenomen advies van mr. Coninck Liefsting. Dit als verontschuldiging van mijn dralen.

De heer S. steunt zijn betoog op de stelling, *dat de werkgever niet van zijn werkman af is door hem eenvoudig zijn loon te betalen.* Schrijver geeft echter daarvoor geen grond op, en de vorm, waarin zijn betoog is gekleed, laat in het midden of hij dit beweert voor het heerschende recht, dan wel van het standpunt van moraliteit en misschien toekomstig recht.

Ik bepaal me er toe te stellen, dat naar ons heerschende recht, de verplichting van den werkgever niet mag worden uitgebreid buiten hetgeen hem door de wet wordt bevolen. De wet moet altijd worden uitgelegd in het nadeel van dengene die iets bedongen heeft en in het voordeel van dengene die verbonden is: dat is speciaal voor dit geval: de werkgever.

De werkgever heeft het loon te betalen; dat is het eenige waartoe de overeenkomst van huur hem verplicht.

Veroorzaakt hij hem schade, door een onrechtmatige daad, door nalatigheid of onvoorzichtigheid, hij zal die schade moeten vergoeden evenals tegenover ieder ander. In dit opzicht bindt de overeenkomst van huur hem tot niets anders, dan waartoe hij tegenover alle menschen verplicht is. Werkgever en werkman staan in dit opzicht tegenover elkaar als vreemden.

Ik had reeds gelegenheid in dit tijdschrift hierop de aandacht te vestigen bij de bespreking van het werk van M. Sainctelette, juist over dit onderwerp handelend.

Is het wenschelijk in de toekomst de verbintenissen van den werkgever uit te breiden? Alvorens daarover te kunnen oordeelen, dient duidelijk vast te staan, waarmede men hem wil belasten. De hoofdvraag komt natuurlijk neder op den bewijslast: zal in de toekomst, in geval van schade, de werkman de nalatigheid enz. van den patroon moeten bewijzen (zooals nu) of omgekeerd de patroon de onvoorzichtigheid van den werkman (zooals thans bij art. 1 der spoorwegwet). In het eerste geval is wijziging der wet onnoodig, daar thans aan alle eischen is voldaan; in het laatste geval zal men wel doen zich niet te rooskleurige voorstellingen te vormen, daar de gevolgen voor onze industrie van onberekenbare strekking zullen blijken te zijn.

Ik meen nog te moeten opmerken, dat dit onderwerp in Frankrijk, dat juridisch op denzelfden bodem staat, zeer uitvoerig en uiterst conscientieus, van alle zijden is bekeken en behandeld. ALESTES.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM 12 Nov. 1890. Daar de Voorzitter, even als de Penningmeester, had kennis gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen en de Vice-Voorzitter eerst later verscheen, opende de Bibliothecaris de vergadering. De notulen der vorige vergadering, door den Secretaris gelezen, werden goedgekeurd.

Op den rooster voor het geven van een bijdrage of kunstbeschouwing, den aanwezenden aangeboden, werd voorloopig door drie leden geteekend.

Daarna bracht de Secretaris een uitgebreid verslag uit van de excursie naar Dordrecht op 22 Juli l. l., met vermelding van vele geschiedkundige en andere bijzonderheden, betrekking hebbende op hetgeen daar was gezien. Een plattegrond met aanwijzing van de wandeling door de stad en verder tal van photografische gezichten, welwillend ter bezichtiging medegebracht door den heer Koorevaar, verlevendigde de herinnering van de deelnemers aan den tocht, terwijl de anderen zich daardoor een beter denkbeeld konden vormen van hetgeen toen was gezien en genoten.

Verder deed de heer Evekink eenige mededeelingen omtrent de Alhambra, naar aanleiding van den in den nacht van 15 op 16 September daarin gewoed hebbenden brand. Vooraf gaf hij een korte beschrijving van dat wonderpaleis der oude Koningen van Granada. Spreker voerde zijn hoorders door de *Poort der Granaten* en den daaraan grenzenden tuin tot aan de *Poort der Gerechtigheid*, den hoofdingang der Alhambra. Na de *Plaats der Waterbakken* te zijn overgegaan, *de Wijnpoort*, een der sierlijkste monumenten van Moorsche bouwkunst, te hebben bekeken, en na te hebben gewezen op het verschil van het Neskhi-schrift, de arabische letterteekens, en de Kufische letters, die Mohamed gebruikte voor het schrijven van den Koran, waarin de talrijke opschriften voorkomen tusschen de versieringen geplaatst, ging hij het nooit voltooide paleis van Karel V voorbij, daar dit gebouw op de plaats van het door hem afgebroken winterpaleis der Moorsche koningen, in deze omgeving niet tehuis behoort.

Door de kleine deur terzijde van dit paleis werd de eigenlijke Alhambra betreden en wel de lusthof der Moorsche koningen, *het Binnenhof der Mirten.*

Door een duidelijke plattegrond van het gebouw kon over de ligging der verschillende zalen en tuinen met betrekking tot elkander en over hun grootte worden geoordeeld, terwijl telkens gewezen werd op de eigenaardige versieringen of verdere bijzonderheden van elk afzonderlijk. Spreker behandelde achtereenvolgens na den *Mirtenhof*, de daaraan grenzende *Sala de la Barca* als voorzaal van de in den *toren van Comarès* gelegen *zaal der Afgezanten*.

Na de *Vruchtenzaal* en de *Toiletkamer der Koningin*, beide door Karel V verbouwd en veranderd, even te hebben aangestipt, werden de geheel herstelde *zalen der divans en der baden* nauwkeurig beschreven en daarna gewezen op de door verregaanden geloofsijver veranderde *Moskee* in een kapel van Santa Maria de la Alhambra, in Renaissance-stijl. Het *Leeuwenplein* gaf weder gelegenheid om het eigenaardige van den Moorschen bouwstijl te doen uitkomen, even als de daaraan grenzende zalen, die *der twee zusters*, *de zaal der Vensters*, het *Kabinet van Lindaraja*, *de zaal der Abencerragen* en *de zaal der Gerechtigheid*. De heeren Gebrs. Hesselink hadden welwillend vele stereoscoopplaten en drie gips afgietsels in kleuren, n. l. een poort van het Leeuwenplein, een doorgang in de zaal der twee zusters en het groote raam in het Kabinet van Lindaraja, uit het Museum in de *Alva-zaal* ter bezichtiging gegeven. Tal van platen in eene *optica* gelegd gaven een duidelijken blik in verschillende gedeelten der Alhambra en deden het karakter van den Moorschen stijl uitstekend uitkomen.

»Deze gebouwen, deze zalen, zij drukken geen grootheid, geen majesteit uit, maar zij ademen liefde en wellust, een liefde met een Oostersch vuur even grillig, weelderig en geheimzinnig als haar wanden, als de versteende poësie der Mooren. Het is de klank der blijdschap, de vreugdekreet van hemel en aarde, vereenigd in het Andalusisch Eden."

In weerwil van haar licht en bevallig voorkomen is de Alhambra een stevig gebouw, dat veel minder van den tijd dan van de hand der menschen geleden heeft, en vooral door Karel V is verwoest en veranderd. In het laatste der 17e eeuw werd de Alhambra een soort van bedelaarsdoelen en huisvestte allerlei lieden zonder beroep. Later, toen het paleis onder opzicht van gouverneurs werd gesteld, wedijverden deze ten eigen bate in een stille vernieling daarvan.

Sedert 1869 is de Alhambra van domein van de kroon, aan den Staat overgegaan als een nationaal gedenkteeken, en jaarlijks komt een betrekkelijk karige post voor op de begrooting, om dit monument te onderhouden en zooveel mogelijk in zijn ouden luister te herstellen, welke herstellingen, ofschoon zeer langzaam vorderende, steeds onder bekwame leiding worden voortgezet.

Niemand zal zich hebben verwonderd, dat de burgers van Granada met schrik brand in de Alhambra ontdekten, en dat een groot aantal zich vereenigde om met inspanning van alle krachten de vlammen te stuiten. Bij het komen in den *Mirtenhof* scheen het

alsof het geheele gebouw een prooi van het woedende element zoude worden. Aan den moed en de volharding van de velen uit alle standen is het bepaald te danken, dat men tegen 3 uur den brand, die ongeveer 11 uur begonnen was, meester was, daar de spuiten lang op zich lieten wachten en niet geheel in orde bleken te zijn.

Het verwoeste gedeelte is voornamelijk de aan den ingang van den *Toren van Comarès* liggende voorzaal van de *Zaal der Afgezanten*, de door haar rijkdom en sierlijkheid uitmuntende *Sala de la Barca*. Van de daarvoor gelegen galerij is het geheele dak met het daaronder liggende schoone plafond verwoest, maar de zuilen en bogen met haar arabesken-versieringen zijn behouden gebleven. De achter deze galerij uitkomende buitenmuur van de *Sala de la Barca* is bijna geheel gespaard, maar de beide kleine torens aan de einden zijn ingestort. Het dak van de rechts gelegen galerij, die toegang geeft tot den beroemden Leeuwenhof, is over een lengte van 40 Meter afgebrand. Hieruit blijkt, dat het vuur aan twee zijden heeft gewoed, en dat de vereende krachten van burgers, politie en brandweer er in geslaagd zijn, de achter de *Sala de la Barca* liggende prachtige *Zaal der Afgezanten* en den *Leeuwenhof* met zijn omgeving te redden.

Ofschoon de regeering het voornemen heeft het vernielde gedeelte te doen opbouwen, is het verlies van die uitstekend bewaarde zaal ongetwijfeld als onherstelbaar te beschouwen.

Na den heer Evekink den dank der vergadering te hebben gebracht voor zijn belangrijke mededeelingen en het eens weder in herinnering brengen van het bestaan van dit vermaarde paleis der Moorsche koningen, sloot de Vice-Voorzitter de vergadering.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 14 November 1890. Onder de ingekomen stukken bevonden zich onder anderen:

Een schrijven van het benoemde Eerelid der Afdeeling den heer G. H. Bauer Sr., houdende dankbetuiging voor de door hem ondervonden onderscheiding, en eene brochure van den heer J. M. IJzerman, over Brandbestrijding langs den drogen weg.

De Voorzitter wees met een enkel woord op den inhoud van deze brochure, van den stadgenoot, nog altijd vol vuur daar, waar het betreft de maatregelen te nemen tegen het bedwingen van het vuur bij brand. Dit middel bestaat in hoofdzaak in het dichtspijkeren met ijzeren platen van alle mogelijke raam- en deur-openingen.

Bij de nu volgende ballotage werden de 5 voorgestelde heeren met algemeene stemmen aangenomen.

De Voorzitter gaf daarop het woord aan den heer W. B. van Liefland tot het houden eener voordracht over: »*de geschiedenis der menschelijke woning*."

De geachte spreker begon met de toegevendheid in te roepen van zijn gehoor, omdat het hem bij den zeer korten tijd van voorbereiding niet mogelijk was een goed doorwerkte studie te leveren.

Twee jaren geleden, dus vervolgde de heer Liefland, had ik het genoegen voor u op te treden, waarbij ik als onderwerp gekozen had: »*Iets over arbeiderswoningen*."

Ik mocht destijds wijzen op het voornemen van den grooten Franschen Architekt *Ch. Garnier*, om bij gelegenheid van de Parijsche wereldtentoonstelling een overzicht te geven van de geschiedenis der menschelijke woning. Welnu die tentoonstelling behoort alweder tot het verledene, doch velen die met mij het voorrecht hadden haar te bezoeken, zullen, gelijk ik, verbaasd zijn geweest over alles wat door het menschelijk genie dáár geleverd is.

Aan den voet van den Eiffeltoren op het Champ de Mars, nabij de Seine, was een lange straat aangelegd, in welke naar volgorde van den tijd waarin ze tehuis behoorden, verschillende gebouwtjes waren opgericht, waarvan ik in de gelegenheid ben u de afbeeldingen heden avond te vertoonen en — naar ik mij voorstel — kortelijk toe te lichten.

De heer *Garnier* heeft die gebouwtjes in drie deelen gesplitst als:

1°. een voorstelling der woningen uit het vóórhistorische tijdperk;

2°. die uit het historische tijdperk; en

3°. de woningen van de eerste beschaafde volkeren, die geleefd hebben buiten de groote beweging der volkeren, en waaop geen invloed is uitgeoefend.

Die verdeeling volgende wees spreker allereerst op de noodzakelijkheid die de eerste menschen verplichtte zich eenigszins te beschermen tegen de aanvallen van wilde dieren, tegen den invloed van het weder, de overstroomingen. enz: Begonnen met hutten of tenten, werden het allengs gebouwen, van hout en van steen samengesteld.

Onder verwijzing naar de langs de wanden opgehangen gravures besprak de heer v. Liefland achtereenvolgens de drie- en- twintig op het Champ de Mars aanwezige gebouwtjes.

Van elk dezer werden belangrijke aanteekeningen gehoord, omtrent den tijd waarin, de materialen waarvan de gebouwen waren opgetrokken, evenals de bijzonderheden over de mindere of meerdere ontwikkeling van de genoemde volkeren.

Met groote belangstelling werd de geachte spreker door het meer dan gewone ledental in zijne mededeelingen gevolgd, en was de Voorzitter dan ook ongetwijfeld de tolk van allen, toen hij den heer v. Liefland welgemeenden dank bracht voor zijne hoogst belangrijke studie, te meer te waardeeren bij de erkende vele werkzaamheden welke die heer steeds heeft te vervullen.

Een kunstbeschouwing, geleverd door de heeren v. Liefland en Mondt van de navolgende werken:

1° *Histoire de l'habitation humaine à l'Exposition Universelle de* 1889, *par Mr. Charles Garnier*,

2°. laatste afleveringen van: *Architektur der Gegenwart von Hugo Licht;* en van

3°. verscheidene cahiers *Dekorative Vorbilder*,

hield de leden nog eenige oogenblikken bij elkander.

INGEZONDEN.

Nijmegen 19 November 1890.

Geachte Redactie.

Nogmaals verzoek ik eenige ruimte in uw Weekblad, naar aanleiding van de gemaakte opmerkingen over rationalisme, enz., in onze kunst

In zekeren zin bejammer ik het, dat de behandeling der geschilpunten steeds onder de rubriek »Ingezonden" plaats moet vinden, maar daaraan valt waarschijnlijk weinig te veranderen. Op den duur zullen misschien oòk de hoofdartikelen van het Weekblad, opstellen vormen over het onderhavige verschil.

De ingezonden antwoorden en wederantwoorden ontaarden zoo gemakkelijk in persoonlijken strijd, waarbij de menigte der lezers hoegenaamd geen belang heeft, terwijl het den strijdenden steeds moeielijker wordt om zich vrij te houden van alles wat de zaak zelve niet betreft. Mijnerzijds wil ik trachten voet bij stuk te houden.

Daar ik eenig en alleen door persoonlijke beschouwing en overweging er toe gekomen ben de pen op te nemen, en geen andere drijfveer dan behoefte aan gedachtenwisseling mij daarbij heeft aangezet, zal het mij zeker niet te moeielijk vallen op den ingeslagen weg voort te gaan, daarbij het stof van de voeten schuddend waarmede ongewettigde verdenking van bijredenen dat pad mocht komen bedekken.

Zoo stap ik dan henen over een nutteloos getwist, dat een te goeder trouw gekozen uitdrukking (waarvan het onjuiste mij in nog geen enkel opzicht is gebleken) als het hoofdpunt van het geheele verschil wil doen voorkomen, terwijl het zwaartepunt inderdaad elders ligt. Zoolang de beginselen zelven niet worden geloochend, gaat het niet aan de meerdere of mindere consequentie hunner toepassing in eenig bizonder geval als bewijs aan te voeren tegen hunne waarde. Het is duidelijk, dat ik, hier in het algemeen sprekende, niet onvoorwaardelijk toegeef wat de heer Metzelaar in No 46 omtrent die bizondere gevallen als zijn meening openbaart. Misschien zou hij zelf bij nadere kennismaking met de gewraakte kolom-gootpijpen tot de ontdekking komen, dat het woord »kolom" er gerust af kon en in het gewaande kapiteel een ronde kraagsteen, in het plint een tegen beschadiging vrijwarenden overgang tot den bodem en de afvoerpijp. is te erkennen. Trouwens de bewerking der onderstelde schacht, duidt meer op metaalblik dan op een wederstand biedende metaalmassa.

Daar evenwel deze mogelijke toelichting voor mijn betoog overbodig is, behoud ik mij voor een volgend maal voor, te trachten eenige beginselen uiteen te zetten, waarbij schijnbare afwijkingen of geoorloofde en redelijke uitzonderingen kunnen ter sprake komen. Niet onbeantwoord mag ik laten de uit den mond van een hedendaagschen architekt onbegrijpelijke verklaring, dat de irrationeele toepassing van een klassieken lijstvorm bij een voorwerp van kunstnijverheid (de naam dateert van deze eeuw) buiten het gebied valt waarop zich de strijdvraag beweegt. Zouden dan voor een zelfden architekt andere wetten gelden bij het bouwen van een woning dan bij het optrekken van elk ander bouwwerk, dat eveneens uit materialen bestaat? Houden soms de wetten van het samenstellen op met

toevallige benamingen of bepaalde bestemming van het samengestelde?

Ik koos met voordacht het meubel als voorbeeld, om niet alleen het daarbij drieledig gebrek aan rationalisme aan te toonen, maar tevens er op te wijzen, dat de oorspronkelijke vorm zelfs daar wordt toegepast waar den aard van het voorwerp er het minst aanleiding schijnt toe te geven. Had de heer Metselaar liever gezien dat ik de kaplijst eener deurbetimmering of de bekroning eener wandbekleeding als voorbeeld had gesteld, hij gelieve deze waarlijk architectonische onderdeelen in de plaats te stellen van het meubel en beproeve in hoeverre hij dan nog tot een logische verdediging kunne komen van den gekozen vorm.

Naar zulk een antwoord heb ik gevraagd, en wanneer er sprake moet zijn van uitdaging dan wil ik het, zoekende als ik ben, opnemen voor hen, die door een rationeele toepassing der eigenschappen van het materieel, in verband met de eischen door elk bizonder geval gesteld, in de eerste plaats de waarheid trachten te huldigen op een wijze, die voor ieder verstaanbaar is, of althans zijn kan. Zoolang het antwoord uitblijft op de vraag, hoe het gebruik van klassieke vormen in de vroegere en hedendaagsche renaissance is te rijmen met een zuiver logieschen gedachtengang, kan toch niemand mij verwijten, dat ik aanhang hetgeen mij waar en goed schijnt, of dat ik bij het met alle kracht jagen naar het beter grijpen dier beginselen, de hulp inroep van gedachtewisseling op ruime schaal.

Dat ik voor het vervolg alle directe of zijdelingsche verdachtmaking volkomen onbeantwoord zal laten, volgt uit het hierboven gezegde natuurlijke voort. *Uw Dw. Dienaar,*

J. J. WEVE.

Geachte Redactie.

Vergun mij nog een enkel woord naar aanleiding der repliek van den onbekenden »ijveraar van het schoone" in het nommer van 15 November.

Het was geene onbekendheid met de verplichtingen van eene redactie, maar wel 't bewustzijn dat een niet onderteekend hoofdartikel in het voornaamste bouwkundig weekblad hier te lande van zelf voor rekening der redactie blijft; van daar mijne bescheidene maar rechtmatige vraag naar den naam van den schrijver.

Ik wil hier in geene beschouwingen treden in hoeverre het aan te bevelen is om in het Weekblad anonyme kritieken als hoofdartikels te plaatsen, waaraan geen enkel lid der redactie heeft meegewerkt en waarvan de schrijver zich in het dichte masker der anonymiteit hult.

Op kunst — en speciaal op architectonisch gebied moet m.i. met open vizier worden gestreden, en daar de geachte schrijver deze leer niet is toegedaan, kan ik hem helaas niet meer volgen.

Hoogachtend

UEd. Dw. Dienaar,

M. W. SMIJTINK.

De redactie, het in hoofdzaak eens zijnde met de strekking van het stuk voorkomende in het blad van 15 Nov. j. l., heeft geen bezwaar gemaakt het te plaatsen.

PRIJSVRAGEN.

Aan de Commissie van Kerkvoogden der Ned: Herv: Gemeente te Apeldoorn.

RAPPORT van de Jury voor de beoordeeling van de plannen, ingekomen op de besloten Prijsvraag voor een Kerkgebouw met toren, uitgeschreven door de Commissie van Kerkvoogden der Ned: Herv: Gemeente te Apeldoorn.

Met voldoening aanvaardde de Jury hare taak van beoordeeling, daar zij verwachtte, dat de door uwe Commissie uitgeschreven prijsvraag, door haar besloten karakter, door het daarvoor uitnoodigen van een tiental bekende Nederlandsche Architekten, in tegenstelling met vele andere prijsvragen, een gunstig resultaat zou opleveren.

In deze verwachting werd zij niet beschaamd, integendeel wenscht de Jury te constateeren dat deze prijsvraag uitstekend is geslaagd

De meeste ontwerpen zijn met groote zorg en liefde behandeld en getuigen van veel studie, waarvoor den inzenders een warm woord van dank toekomt ook namens de Jury.

Tien ontwerpen werden ingezonden onder de navolgende motto's N°. 1. *Ormuz*, N°. 2. *St Vitale*, N°. 3. *Anna*. N°. 4. *Contre la force nul n'est tenu*, N°. 5. *'t Haantje van den toren*, N°. 6. *Liefde is 't fundament*, N°. 7. *Soli Deo Gloria*, N°. 8. *Ratio*, N°. 9. *Kerk* N°. 10 *Eensgezindheid.*

Het ontwerp N°. 4, onder het motto *Contre la force nul n'est tenu*, bleef op verzoek van den inzender buiten beoordeeling en mededinging, daar het niet gereed was en de bij programma gevraagde verschillende teekeningen niet allen waren geleverd.

De Jury begon hare werkzaamheden met het onderzoeken in hoeverre de verschillende ontwerpen voldoen aan de gestelde eischen van het programma. Behoudens enkele onderdeelen hebben de verschillende ontwerpers het programma getrouw gevolgd. Nadat ieder ontwerp nauwkeurig was bestudeerd en de verschillende plannen onderling waren vergeleken, en het voor- en nadeel van het eene ontwerp boven het andere was gewikt en gewogen, werden *vier* plannen terzijde gelegd, namelijk N°. 3 *Anna*, N°. 8 *Ratio*, N°. 9 *Kerk*, N°. 10 *Eensgezindheid*. De vijf overblijvende plannen bevatten ieder zeer vele uitstekende hoedanigheden en werden nu aan een nader onderzoek onderworpen om te bepalen, welk ontwerp voor de bekroning in aanmerking zou kunnen komen.

De beslissing in deze was geen gemakkelijke taak. Waar toch het eene ontwerp in de planverdeeling uitmuntte, trok het andere weder bijzonder de aandacht door zijne uitstekende uitwendige distributie en constructieve waarde, terwijl weder een ander een hoogst aantrekkelijk interieur te waardeeren gaf.

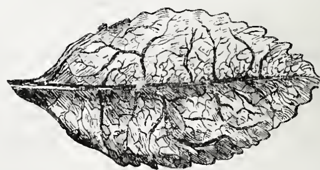
Na rijp beraad werd eenstemmig besloten, dat de plannen N°. 2. onder het motto *St. Vitale*, N°. 5. *'t Haantje van den toren*, N°. 7. *Soli Deo Gloria*, werden afgezonderd, zoodat ten slotte de beslissing overbleef tusschen de plannen N°. 1, onder het motto *Ormuz* en N°. 6. *Liefde is 't fundament*.

Ook deze eindbeslissing was voor de Jury uiterst moeielijk daar de onderhavige ontwerpen beiden hoogst verdienstelijk zijn. Het plan N° 1, motto *Ormuz*, muntte uit door een meesterlijken plattegrond, doch moest wat de geheele conceptie van het uit- en inwendige betreft en vooral door het weinig kerkelijk karakter van het laatste, onderdoen voor het meer harmonische ontwerp N°. 6 motto *Liefde is 't fundament*. Ook de overtuiging der Jury, dat het plan *Ormuz* niet voor de gestelde bouwsom is uit te voeren, deed haar na lange bespreking eenparig besluiten het plan N°. 6 motto *Liefde is 't fundament*, welk plan voor de beschikbare bouwsom zeker is daar te stellen, aan uwe commissie ter bekrooning voor te stellen en den ontwerpers der plannen N°. 2 *St. Vitale*, N°. 5 *'t Haantje van den toren*, N°. 7 *Soli Deo Gloria*, N°. 1 *Ormuz*, ieder een premie van *f* 500 toe te kennen.

Bij de opening der naambrieven bleken te zijn de vervaardigers van het ontwerp N°. 6, motto *Liefde is 't fundament*, de heer Paul du Rieu, architekt te 's Gravenhage, van N°. 1, motto *Ormuz*, de heer J. Verheul Dzn., architekt te Rotterdam, N°. 2, motto *St. Vitale*, de heer Henri Evers, architekt te Rotterdam, N°. 5 motto *'t Haantje van den toren*, de heer H. P. Berlage Nzn., architekt te Amsterdam, N°. 7, motto *Soli Deo Gloria*, de heer J. J. van Nieukerken, architekt te 's Gravenhage.

De beschouwing der verschillende plannen, die de Jurij bij hare beoordeeling heeft geleid, wordt in een volgend blad opgenomen.

TRADE MARK

1. Door dezen wedstrijd wenscht de ondergeteekende in het bezit te komen van een ontwerp voor een:

Reclamekaart,

die hoofdzakelijk moet dienen om in winkels te worden opgehangen.

2. De ontwerpen moeten zijn oorspronkelijke teekeningen en de afmetingen, daaraan te geven, mogen niet meer dan 45 × 35 c.M. en niet minder dan 35 × 25 c.M. bedragen.

3. In elke teekening moet op zeer duidelijke wijze zijn uitgedrukt, dat het handelsartikel, waarop door deze winkelkaart de aandacht zal worden gevestigd, is de

THEE.

Dit moet in letters duidelijk zijn aangegeven en de kaart moet tevens op duidelijke wijze vermelden den naam en de woonplaats van hem, die dezen wedstrijd uitschrijft. (THEE — E. BRANDSMA — AMSTERDAM). De teekening behoeft verder geen andere opschriften te bevatten. Het hierboven geplaatste handelsmerk (Blad van den Theestruik met het onderschrift: »*Trade Mark*") kan al of niet in de teekening worden opgenomen. Dit wordt aan den kunstenaar overgelaten.

4. De teekeningen moeten voorzien zijn van een spreuk of motto en vergezeld gaan van een gesloten en verzegelden briefomslag, waarop van buiten dezelfde spreuk of datzelfde motto moet zijn herhaald en waarin den naam en de woonplaats van den vervaardiger van dat ontwerp zijn opgegeven. Op dien omslag moet tevens zijn geplaatst een correspondentie-adres, om briefwisseling met een inzender, zoo die mocht noodig blijken, mogelijk te maken zonder de anonymiteit op te heffen.

5. Bij ieder ontwerp moet — aan den achterkant der teekening of bij afzonderlijk, niet gesloten, briefje — duidelijk worden aangegeven, aan welke wijze van uitvoering in druk, bij eventueele reproductie, de vervaardiger heeft gedacht en met de mogelijkheid om van die soort reproductie gebruik te maken, dient hij bij de vervaardiging van zijn ontwerp rekening te houden.

6. Verder worden de inzenders verzocht op den gesloten briefomslag een geheim teeken te plaatsen, dat kan dienen om — wanneer aan de inzenders der niet-bekroonde of niet-aangekochte teekeningen (§ 9, 16, 17), door middel van het correspondentie-adres, zal worden bericht, dat hun inzending ter hunner beschikking is — bij het afhalen daarvan als herkenningsteeken van den eigenaar te dienen.

7. De ontwerpen moeten bij den ondergeteekende franco zijn ingekomen vóór **15 Februari 1891.**

8. Zoodra de termijn van inzending zal zijn gesloten, wordt den inzenders door middel van hun correspondentie-adres de ontvangst van hun ontwerp bericht.

9. Twee prijzen worden uitgeloofd: 1e prijs *f* 500,— 2e prijs *f* 300,—.

10. De beoordeeling der ingezonden ontwerpen zal plaats hebben te Amsterdam door een Jury van acht leden, n.l. de heeren:

Aug. Allebé Hoogleeraar-Directeur der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, Dr. P. J. H. Cuypers, Architekt der Rijksmuseum-gebouwen te Amsterdam, Jozef Israëls, Kunstschilder te 's Gravenhage, A. J. der Kinderen, Kunstschilder te 's Hertogenbosch, J. R. de Kruyff, Directeur der Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, Ferd. Leenhoff, Hoogleeraar aan de Rijks-Academie van Beeldenden Kunsten te Amsterdam, W. B. G. Molkenboer, Directeur der Rijks-Normaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam, Jan Veth, Kunstschilder te Bussum.

11. De Jury heeft het recht om die werken, die zijn ingezonden onder motto's, die aan advertenties herinneren, van de beoordeeling uit te sluiten, en ook, in zake het tentoonstellen der ingekomen werken (zie § 14), heeft zij het recht om die teekeningen, die in kunstwaarde al te ver staan beneden hetgeen hier met billijkheid kan worden verwacht, van die tentoonstelling uit te sluiten.

12. De Jury zal bij hare beoordeeling in de eerste plaats acht geven op de kunstwaarde der ontwerpen, maar zij sluit van de bekroning uit alle teekeningen, die voor *reclamekaart* ongeschikt zijn.

13. In ieder geval worden uit de ontwerpen, die na bovengenoemde schifting — zoo die noodig mocht zijn geweest — overbleven, aan de twee teekeningen, die relatief de beste worden gekeurd, resp. de *eersten* en de *tweede prijs* toegekend.

14. Na de uitspraak der Jury zullen alle ingekomen ontwerpen — behoudens hetgeen daaromtrent in § 11 is vermeld — te Amsterdam openbaar worden tentoongesteld. Op de bekroonde ontwerpen zal alsdan den naam van den vervaardiger zijn geplaatst.

15. De ondergeteekende wenscht ook op de niet-bekroonde ontwerpen de namen te vermelden der kunstenaars, die ze inzonden; daarom worden die inzenders verzocht op den achterkant der ontwerpen duidelijk te vermelden, of zij bezwaar maken tegen opheffing der anonymiteit, na de uitspraak der Jury. Zij, die niet toestemmen in de opening van den bij hun werk behoorenden brief, ontvangen dien brief ongeopend terug aan het door hen opgegeven correspondentie-adres.

16. Na de uitspraak der Jury doet de ondergeteekende voor zich een keuze uit alle ingekomen werken. Hij zal daarbij in de eerste plaats letten op de bruikbaarheid als reclamekaart, maar tevens de werken van mindere kunstwaarde ter zijde leggen. Aan den vervaardiger van het, naar zijne meening, best geslaagde werk wordt toegekend een prijs van f 500, zoodat aan een zelfde ontwerp twee prijzen van *f* 500 ieder of een van *f* 300 en een van *f* 500 kunnen ten deel vallen.

17. Alle inzendingen, bekroond volgens § 9 of 16, blijven het eigendom van den ondergeteekende. Wanneer de ondergeteekende, behalve de bekroonde teekeningen, ook nog andere der ingekomen ontwerpen voor zich zal wenschen te behouden, zal hij over den aankoop daarvan onderhandelen met de inzenders van die ontwerpen.

18. De ondergeteekende is na de toekenning der verschillende prijzen, geheel vrij in de keuze, welke der bekroonde ontwerpen hij in druk zal doen vermenigvuldigen. De teekening, bekroond volgens § 16, zal daarvoor het eerst in aanmerking komen.

19. Bij die uitvoering in druk zal den bekroonden ontwerper worden verzocht de drukproeven van zijn werk na te zien en een zorgvuldige en goede bewerking dier reproductie te bevorderen. Daarvoor wordt geen afzonderlijke vergoeding toegekend.

20. De beoordeeling (in § 10 genoemd) der ingezonden ontwerpen, zal plaats hebben uiterlijk 14 dagen na den termijn van sluiting van dezen wedstrijd, en de uitspraak volgens § 16, zal geschieden vóór of uiterlijk op den 1sten April 1891. De uitslag van beide beoordeelingen zal onmiddellijk nadat de beslissing gevallen is, den bekroonden schriftelijk worden medegedeeld, en zij zal bekend gemaakt worden in de voornaamste nieuwsbladen in Nederland, Duitschland, België en Frankrijk.

---

21. Afgescheiden van bovenstaanden wedstrijd wordt er voor dit zelfde doel ook een prijsvraag uitgeschreven in Duitschland. Daarvoor worden tot 1 Maart 1891 inzendingen franco ingewacht te Keulen in de filiaal van het huis BRANDSMA, Hohestrasse 92.

22. Ook daar worden prijzen uitgeloofd van *f* 500 en *f* 300, (830 Mark en 500 Mark).

23. De beoordeeling zal plaats hebben te Berlijn door een Jury, bestaande uit de heeren:

Woldemar Friedrich, Hoogleeraar aan de Koninkl. Hoogeschool voor Beeldende Kunsten te Berlijn, Prof. Friedrich Geselschap, Lid van den Senaat der Koninkl. Academie van Beeldende Kunsten te Berlijn, Hans Herrmann, Kunstschilder te Berlijn, Dr. Julius Lessing, Hoogleeraar-Directeur van het Koninklijk Kunstnijverheids-Museum te Berlijn, Max. Liebermann, Kunstschilder te Berlijn, W. B. G. Molkenboer, Directeur der Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam, J. C. Raschdorff, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, Geheim Regeeringsraad te Berlijn, Frans Skarbina, Hoogleeraar aan de Koninkl. Hoogeschool voor Beeldende Kunsten te Berlijn.

24. Aan de tentoonstelling te Amsterdam, bedoeld bij § 14, zullen ook de teekeningen deelnemen, die te Berlijn zijn beoordeeld, en omgekeerd zullen — zoo mogelijk — de ontwerpen te Amsterdam ingezonden, ook te Berlijn worden tentoongesteld.

25. De keuze door den ondergeteekende te doen en bij § 16 en 17 vermeld, zal geschieden uit alle te Amsterdam en te Keulen ingezonden werken.

26. Kunstenaars van iedere nationaliteit kunnen aan deze wedstrijden deelnemen.

27. Deelneming aan beide wedstrijden door denzelfden kunstenaar is geoorloofd.

Amsterdam, 19 November 1890.

E. BRANDSMA,
Amsterdam, Kalverstraat No. 115.

PRIJSVRAAG uitgeschreven in 1890 door de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen.

De vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen, schrijft uit, de navolgende prijsvraag:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van een Provinciaal museum van oudheden, staande op een vrij terrein.

b. Het gebouw moet bevatten: 1e ruime vestibule met hoofdtrap; 2e garderobe en vertrek voor den portier; 3e lokaal voor voorwerpen op 't gebied van Nijverheid en Kunst, groot plm. 100 M²; 4e lokaal voor Schilderijen en Teekeningen, groot plm. 100 M²; 5e lokaal voor Gouden- en Zilveren voorwerpen, groot plm 30 M²; 6e lokaal of overdekte ruimte voor fragmenten van Bouwwerken enz., groot minstens 100 M²; 7e Eene woning voor den bewaarder, bevattende minstens 2 kamers en keuken.

c. De keuze van stijl en materialen wordt vrijgelaten.

d. Het ontwerp moet bestaan uit de noodige plattegronden op

een schaal van 1 à 200. De gevel en doorsnede-teekeningen op een schaal van 1 à 100.

e. De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

f. Er wordt uitgeloofd een prijs van 100 gulden met diploma en een premie van 40 gulden met diploma, voor die ontwerpen, welke volgens het oordeel der jury hiervoor in aanmerking komen.

g. De met prijs en premie bekroonde ontwerpen worden het eigendom der vereeniging.

h. De namen der Jury-leden zullen worden bekend gemaakt één maand vóór het tijdstip dat de ontwerpen moeten zijn ingezonden.

i. Alle ontwerpen zullen worden tentoongesteld voor de leden en belangstellenden der plaatselijke vereenigingen te Groningen, Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage.

k. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een spreuk of teeken en voorzien van een naambriefje, waarop dat teeken van buiten is herhaald met een correspondentie adres, en moet vergezeld zijn van een memorie van toelichting.

l. De niet bekroonde stukken zullen worden terugbezorgd.

m. De ontwerpen worden vrachtvrij ingewacht vóór of op den 1sten Maart 1891, aan het kantoor van den 1e Secretaris der Vereeniging, Carolieweg E 64², Groningen.

Aan deze prijsvraag kunnen deelnemen alle Bouwkundigen in Nederland.

BERICHTEN.

Zondag j.l. is de concertzaal van het gebouw Musis Sacrum te Arnhem met een muziekuitvoering voor vol orchest ingewijd. Volgens een bericht in de N. R. C. heeft de zaal, wat de accoustiek betreft, niet goed voldaan.

In »de Ambachtsman" wordt medegedeeld, dat de afdeeling Bouwmaterialen der Polytechnische school te Delft van de firma Reinhard Mannesmann te Remscheid-Bleidinghausen eene kleine verzameling monsters van haar fabrikaat ten geschenke heeft ontvangen, dat is van de Mannesmann's gewalste buizen zonder naad.

De monsters kunnen aan de P. S. in oogenschouw worden genomen.

Ingevolge het besluit, op de jongste algemeene vergadering van het *Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond* genomen, heeft het centraal-bestuur zich met een adres tot den Koning gewend, waarin verzocht wordt, dat de Regeering:

1° van Rijkswege een onderzoek zal doen instellen naar den toestand der bestaande (oude) woningen der lagere klassen en naar de middelen om die, op de geschiktste wijze, in verschillende gemeenten te doen vervangen door woningen, voldoende aan de noodigste eischen voor gezondheid en zedelijkheid, en aan zulke andere, welke, minst genomen, aan een woning in den tegenwoordigen tijd en ter bevordering van beschaving en welvaart onder de lagere klassen kunnen worden gesteld;

2° haren invloed te doen gelden bij gemeentebesturen, tot het maken van verordeningen op het bouwen van woningen en waarborgen gevende, dat de te bouwen woningen gezond zijn, voldoende ruimte bevatten, dat zij het noodige licht kunnen ontvangen en behoorlijk kunnen worden gelucht.

Dombouwmeester Prof. Dr. Beyer, te Ulm, heeft de leiding op zich genomen van de herstellingswerken aan de Munsterkerk te Bern. Het werk zal zes jaren duren. Reeds is een aanvang gemaakt met het verzwaren van de steunmuren van den toren.

De restauratiewerken aan de koorgalerij van de Sebalduskerk te Nürnberg zullen in het laatst van dit jaar geëindigd zijn, waarna een aanvang wordt gemaakt met de herstelling van de schraagpeilers van het oostelijk koor.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Voor eene herziening eer Algemeene Voorschriften, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid van 12 Sept. 1882, is eene commissie benoemd, bestaande uit de navolgende leden: A. M. K. W. Baron van Ittersum, hoofdingenieur van den Rijks-Waterstaat in het 10e district te 's-Gravenhage, tevens voorzitter; H. E. de Bruijn, hoofdingenieur belast met den Algemeenen dienst van 's Rijks Waterstaat te 's Gravenhage; Mr. N. J. van IJsselsteijn, hoofd-commies aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid; en F. Doffégnies, ingenieur 3e kl. van den Waterstaat, werkzaam bij het Departement, tevens secretaris.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 109. De scheuren die dikwijls voorkomen in terrazzo vloeren, zijn het gevolg van den niet genoegzaam vasten bodem, waarop zij worden aangelegd.

Op plaatsen waar men hier te lande, zooals in Amsterdam, een slappen bodem heeft, is men genoodzaakt bijzondere maatregelen te nemen om overtuigd te zijn van de behoorlijke vastheid van de onderlaag waarop terrazzo vloeren worden aangelegd.

Terrazzo vloeren worden gemaakt van, voor het meerendeel, kubusvormige stukjes marmer en andere steensoorten, in bepaalde ornamenteele en kleurige rangschikking, of zonder deze gelegd.

Onder *Granito* vloeren verstaat men vloeren, samengesteld uit kleine onregelmatige stukjes steen, in een mortel verspreid. De naam is ontleend aan de gelijkenis met het gewone graniet.

VRAAG 112. Hoe behoort het draineeren van landerijen en tuinen te geschieden?

Welke is de werking van draineer buizen?

Is het draineeren ook met voordeel toe te passen bij vlakke pleinen, waar geen afwatering is, b. v. voor schoolpleinen of open speelplaatsen?

Afloop van Aanbestedingen.

'S-HAGE, 7 Nov: het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Koevorden.

Hoogste inschrijver:

E. Groenink, Steenwijk . . . . *f* 19.088

Laagste inschrijver:

K. Otten, Meppel . . . . » 16.300

AMSTERDAM, 8 Nov. Het bouwen van vier woon- en winkelhuizen aan de Swelinck- en Gerard-Doustraten, voor rekening van E. van Dam, onder beheer van den architect H. H. Baanders; ingek. 15 bilj.

Hoogste inschrijver:

Knipper en Vree, te Amsterdam . *f* 45.000

Laagste inschrijver:

J. Schaafstra, te Amsterdam . . . *f* 36.812

Gegund.

LEEUWARDEN, 8 Nov. — Het afbreken van de perceelen Nos. 24 en 26 aan de Turfmarkt te Leeuwarden, en het daar ter plaatse optrekken van een gebouw, ingericht tot bibliotheek, Prentenkabinet en schilderijzaal; ingekomen 11 biljetten, als:

A. Ooiman te Leeuwarden. . . . . *f* 23.980
T. Bijlsma en H. de Kleijn, idem » 23.800
A. J. Feddema, idem . . . . » 22.900
H. Keijzer Jz. idem . . . . » 22.422
W. Vonk, Huizum, en P. Vonk, idem *f* 22.372
T. G. Bekhuis en D. Damstra, idem » 21.868
A. Jansen en W. Altena, idem. . » 21.631
K. J. Kalt, Heerenveen . . . . » 21.431
G. Jansen, Leeuwarden . . . . . . » 21.295
P. S. Reisma, Menaldum en C. S. Reisma, Beelgumermolen . . . . » 21.100
J. Dokter, Leeuwarden . . . . » 19.990
Gunning over 8 dagen.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7142 FRED. STIELTJES & C°., Keizersgracht 745, Amsterdam.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7143

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

7144 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7145

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
— STAAL & HAALMEIJER. —
Amsterdam.
7146

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 7147

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 7148

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, ***Keulen a/R.*** 7149

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

7150

JAN VAN DER POT,

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam.* De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

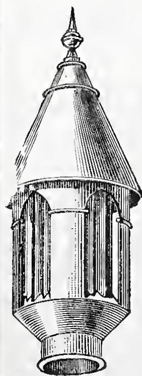
PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm^2. 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS

EN 7151

SCHOORSTEENKAPPEN,

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide refereetie-lijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7152 **Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.**

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Dinsdag den 16den December 1890, des namiddags te 2 uren zal in het gebouw van het Departement van Justitie te 's Gravenhage, in het openbaar, bij enkele inschrijving, worden AANBESTEED:

Het bouwen van een RECHTSGEBOUW en HUIS VAN BEWARING te Breda.

Raming f 235.250.—

Het bestek N°. 6, met 19 daarbij behoorende teekeningen, is van af 25 November 1890, *franco* verkrijgbaar tegen betaling van *f* 6.25¼ bij DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui N°. 28a te 's Gravenhage.

Het bestek en daarbij behoorende 19 bestekteekeningen, 88 detailteekeningen en 11 monsters en modellen, ligt bovendien ter inzage te Breda in het nieuwgebouwde bovenhuis, hoek Sophiastraat en Boschstraat, tegenover het terrein waarop bovengenoemde gebouwen zullen worden gesticht, van voormiddags 9 uren tot 's namiddags 4 uren.

Aanwijzing zal plaats hebben aldaar op Donderdag 11 December 1890, des namiddags ten 1 ure.

Inlichtingen zijn inmiddels te verkrijgen bij den Ingenieur-Architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's Gravenhage.

'S GRAVENHAGE, 20 Nov. 1890.

De Minister van Justitie,
voor den Minister,
De Secretaris-Generaal
P. J. VAN BEIJMA.

7153

AANBESTEDING. 7154

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van O. L. VROUW ONBEVLEKTE ONTVANGENIS te *'s Gravenhage*, zal op Woensdag den 10den December e. k., des n.m. 4 uur AANBESTEDEN:

Het bouwen eener

R. K. KERK

met torens, enz.

De bestekken met 9 teekeningen, schaal 1 à 100 zijn tegen betaling van *f* 7.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma Gebr J. en H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage.

De aanwijzing aan het terrein in de Da Costastraat, des v. m. ten 11 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den architekt NICS. MOLENAAR te 's Gravenhage.

LEICHSPATH.

GYPS.

in Stücken (jedes Quantum) und gemahlen wird offerirt und befördern gefl Anfragen unter 725 R. P. HAASENSTEIN & VOGLER A. G. (Annoncenexpeditionen) Berlin S. W. 7155

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 7156

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 9den December 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 530.

Het verrichten van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels en het maken van gebouwen en inrichtingen ten behoeve van de werkplaatsen te TILBURG.

Begrooting f 126.200 —

De besteding geschiedt volgens § 99 van het bestek.

Het bestek ligt van den 18den November 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.00

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 1sten December 1890, ten 11 ure vm.

UTRECHT, den 16den November 1890.

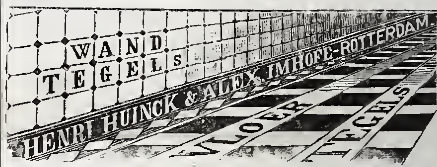
AANBESTEDING. 7157

Op Maandag 1 December 1890, des voormiddags te 10½ uur, zal in *»de Harmonie"* te Maarsen, worden AANBESTEED:

het sloopen van het bestaande WOONHUIS en het bouwen van de VILLA RICHMOND te Maarssen.

De aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Maandag 24 November 1890, des voormiddags te 10½ uur.

Het bestek, met teekeningen, is tegen betaling van *f* 1.50 verkrijgbaar bij den architect I. H. J. VAN LUNTEREN, te Utrecht, door wien nadere inlichtingen worden gegeven.

7158

7159

7160

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 7161

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende TEEKENINGEN.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. ASPHALTDAKPAPIER. 7162

GEPREPAREERD DAKLINNEN. — RIETPLANKEN. — DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bijvoegsel behoorende bij No. 47.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 7128
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & Co.
Kunstsmeden,
SCHIEDAM.

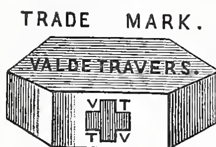
ZILVEREN MEDAILLE, WERELD TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 7129

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7130
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM** Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7131

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 7132
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Rietplankenfabriek,
(Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN — Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — **Isoleerend**
Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 7133

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7134

de Agent **J. A. SMITS,** Ruyschstraat 5, Amsterdam.

FRED. STIELTJES & Co.,

— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7135

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7136 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën. 7137

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

Het bureau van den Architekt

W. HAMER, 7138

is verplaatst van ROKIN 12, naar den

SINGEL bij de Gasthuismolensteeg 290.

niet 192, gelijk abuissief stond in ons nummer van 15 Nov. ll.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 7139

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

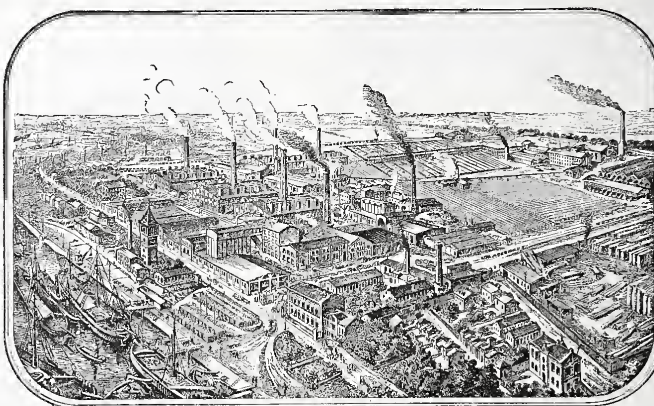

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT / IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

— *Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.* —

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7140

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 7141

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

KONING WILLEM III.

Zijne Majesteit Koning Willem III, geboren te Brussel den 19den Februari 1817, is den 23sten November jongstleden op ruim 73-jarigen leeftijd in Zijn paleis „Het Loo", te Apeldoorn, verscheiden.

Deze voor velen nog eenigszins onverwachte tijding, is zonder twijfel met ontroering ontvangen in het Vaderland.

Zij toch, die zich de geschiedenis van Nederland in het geheugen terugroepen, kunnen beseffen wat het regeerend stamhuis van Oranje Nassau sinds eeuwen voor Nederland is geweest, en zullen weten te waardeeren, wat de laatste mannelijke afstammeling van dat geslacht gedurende ruim veertig jaren van Zijne regeering in het belang van het land en volk heeft gedaan.

Zij zullen tevens het verlies weten te schatten, dat veroorzaakt is door den dood van Koning Willem III, den constitutioneelen Vorst bij uitnemendheid, die het hechte verband tusschen het huis van Oranje en het Nederlandsche volk heeft weten te bewaren, en onder wiens regeering het land de zegeningen van ongestoorde vrede en voorspoed heeft mogen ondervinden.

Onder de vele vereenigingen en instellingen aan wie hun Koninklijke Beschermheer is ontvallen, behoort ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Het Beschermheerschap, door den kunstlievenden Vorst in het jaar 1876 aanvaard, was steeds een hechte steun voor die Maatschappij.

Gelukkig mag zij zich echter rekenen, dat zij nooit zulke ontmoedigende omstandigheden heeft beleefd, die er toe konden geleid hebben de meer bijzondere hulp van haren Beschermheer in te roepen.

De wetenschap evenwel, dat zij in moeielijke tijden zou mogen rekenen op den steun van den regeerenden Vorst, was voor haar steeds een groote geruststelling; want waar de kunstlievende Koning zoo tallooze malen Zijn steun verleende aan andere instellingen op het gebied van kunst of wetenschap, in het bijzonder aan de Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam, daar zou Hij ongetwijfeld, wanneer het eenmaal noodig mocht zijn geweest, Zijn krachtige hulp niet hebben onthouden aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De Maatschappij heeft steeds met groote waardeering de blijken van belangstelling gade geslagen, die de overleden Vorst in het algemeen in den bloei der Nederlandsche bouwkunst heeft gesteld; zij heeft daarom alle reden om te treuren over het verlies van haren Koninklijken Beschermheer.

Aan de Koningin-Weduwe Emma is thans als Regentes het bestier van het Rijk opgedragen, in naam en als Voogdes van onze nog onmondige Koningin Wilhelmina der Nederlanden, Prinses van Oranje Nassau; aan beiden verzekert het Nederlandsche volk in deze dagen zijn gehechtheid en trouw.

Moge het der Regentes gegeven zijn ons volk onder Hare regeering in geleidelijken voorspoed en ontwikkeling te doen toenemen, ook door de krachtige hulp die Zij ongetwijfeld zal weten aan te wenden, ter bevordering van kunsten en wetenschappen.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij heeft naar aanleiding van een besluit, genomen in zijne vergadering van 28 November 1890, het volgende adres van rouwbeklag aan Hare Majesteit de Koningin-Weduwe, aangeboden.

Aan
Hare Majesteit de Koningin-Weduwe
Regentes van het Koningrijk.

MEVROUW!

Met diepe droefheid getroffen door het zware verlies, dat Uwe Majesteit en het Koninklijke Huis heeft geleden bij het overlijden van Zijne Majesteit den Koning, betuigt het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, ook namens de leden, Uwe Majesteit oprechte deelneming.

Het verscheiden van haren Beschermheer is een diep gevoeld verlies voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die steeds met groote erkentelijkheid heeft gade geslagen, dat Zijne Majesteit warme belangstelling heeft betoond in den bloei der Nederlandsche bouwkunst.

Moge aan Hare Majesteit de Koningin en aan Uwe Majesteit vertroosting worden geschonken door de gedachte, dat het Nederlandsche volk, en niet het minst zoo menige vereeniging, die Koning Willem III haren Beschermheer mocht noemen, over het geleden verlies treuren, en moge kracht en wijsheid Uwe Majesteit steeds blijven terzijde staan, bij de vervulling der zware maar schoone taak die Haar is opgelegd, en waarvan de vervulling met de edelste belangstelling door het Nederlandsche volk wordt gade geslagen.

Wij geven Uwe Majesteit de verzekering van onze eerbiedige gehechtheid.

Het Bestuur der Maatschappij voorn.
Amsterdam, C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
28 Nov. 1890. C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

In de vergadering van het Bestuur der Maatschappij, gehouden op 28 November 1890, is besloten den rouw aan te nemen voor den tijd van 6 weken, wegens het overlijden van den Koninklijken Beschermheer.

DE ALGEMEENE VOORSCHRIFTEN.

Eene boekbeoordeeling

Zeer onlangs is een werk verschenen met den titel: „*De Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken, onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vastgesteld* 12 *Sept.* 1882, *beoordeeld naar hunne toepassing in de praktijk, door Mr. Egbert J. C. Goseling, advokaat en procureur te Amsterdam.*

Het handelt natuurlijk alleen over de administratieve bepalingen.

In eene inleiding herinnert de schrijver aan de lezing van den heer F. J. Nieuwenhuis, in 1884 in druk verschenen onder den titel: „Beschouwingen omtrent het aanbesteden van werken"; hij noemt deze de eerste stap in de goede richting, dat is de herziening der A. V. Door die lezing was het rechtsbewustzijn van de aannemers eenigermate ontwaakt, hunne klachten werden van lieverlede meer luide aangeheven, en op 1 Febr. 1886 werd door twee aannemers-vereenigingen te Amsterdam aan de Kamers van Koophandel in vele steden een adres gericht, waarin werd gewezen op de tegen de A. V. bestaande grieven, met verzoek, om na onderzoek dier grieven de noodige stappen te doen ter bevordering eener algeheele wijziging en herziening der A. V. De toestand is echter gebleven zooals die vroeger was.

Na in het begin der inleiding te hebben gezegd, dat men toch onafgebroken voortgaat die A. V. in hunnen vollen omvang, en soms nog verscherpt toe te passen, *omdat men daardoor, hoe onrechtvaardig het ook zij, gediend is*, zegt de schrijver later, de oorzaak verklarende, waarom aan den onhoudbaren toestand niet reeds sedert lang een einde is gemaakt, dat deze eenvoudig is *de moeielijkheid, voorschriften te maken, die de rechten van den aanbesteder en aannemer op gelijke wijze waarborgen.*

Juist gezien, wat dit laatste betreft; maar de schrijver geeft niet altijd de middelen aan de hand, om die moeielijkheden op te lossen.

De schrijver heeft de uit eigen ervaring van twaalf jaren verzamelde grieven, waarmede de aannemer telkens in botsing komt, in geschrift gebracht, uit innerlijke overtuiging, dat alleen het in breeder kring verspreiden van die rechtmatige grieven en het ter kennis brengen aan hen, die de A. V. moeten toepassen, er eindelijk toe zal moeten leiden, om aan den onhoudbaren toestand een einde te maken. (Inmiddels was reeds door de regeering eene commissie voor de herziening benoemd.)

Na kennis te hebben gemaakt met vele grieven van den schrijver, zal men waarnemen, dat hij zijn boek heeft geschreven onder den indruk, dat waarlijk — zooals hij in de inleiding zegt — de A. V. nog steeds en soms verscherpt (maar nog ongewijzigd) worden toegepast, „omdat men daardoor, hoe onrechtvaardig het ook zij, gediend is."

Wij erkennen, dat sommige artikelen van de A. V. wel eens te streng en te woordelijk worden toegepast; in plaats van aan te nemen, dat dit tot de uitzonderingen behoort, slingert de schrijver eene zware beschuldiging naar het hoofd van allen, zonder in aanmerking te nemen, dat weldenkende ingenieurs en architekten de bepalingen met een streven naar eerlijkheid toepassen, en niet allen listig zijn ten koste van de aannemers.

De schrijver neemt een eenzijdig standpunt in. Wanneer zoo menige eerlijke directie van een werk hare ondervindingen aan hem had medegedeeld, dan zou zijne zienswijze op vele punten wel anders zijn, en zijn kritiek daardoor minder verregaand oppervlakkig.

Ook ziet de schrijver de rechten van den aanbesteder en der directie te veel over 't hoofd.

Het eerste artikel uit de A. V. wat hij behandelt, is § 436, „Gunning van het werk." Hij zegt over dit aan alle lezers welbekende artikel woordelijk het volgende:

„Alle geldige inschrijvingsbilletten gedurende een ter- „mijn van dertig dagen van kracht te doen zijn, is on- „billijk. Die termijn is veel te lang. Gedurende al dien „tijd beneemt men die inschrijvers de gelegenheid, om „naar andere aanbestedingen inmiddels mede te dingen, „want zoolang het werk niet is gegund, is niemand vol- „strekt zeker aan wien het zal worden opgedragen. „Daarom zal niemand het wagen tegelijkertijd ook naar

„andere werken in te schrijven, want slechts weinigen „zijn er op ingericht, om vele groote werken tegelijk uit „te voeren.

„Dat lange noodelooze dralen met de gunning van „het werk, kan dus voor de inschrijvers hoogst nadeelig zijn.

„Als die termijn tot acht dagen wordt verkort, zou „men daardoor de inschrijvers te gemoet komen, zonder „eenige schade voor den aanbesteder.

„Nog nadeeliger is voor de inschrijvers de wijze, „waarop de aanbesteder met de al of niet gunning kan „omspringen. Het weren van iemand als aannemer, die „laagste inschrijver was, is voor hem zeer krenkend en „maakt het voor hem moeielijk werk te krijgen. Zijn „naam, zijn crediet worden daardoor zeer geschokt en „er verloopen soms tijden over, vóór hij weêr in zijn „naam en eer is hersteld.

„Is dus de mededinging voor allen opengesteld, dan „behoorde de weigering niet te geschieden, dan om zeer „gegronde redenen, die de inschrijver, wien men zonder „opgave van redenen voorbijgaat, behoorde te kennen. „Hij heeft er aanspraak op zich tegen valsche en on- „ware beweegredenen, die hem van een werk uitsluiten, „te kunnen verdedigen, want niets werkt zoo verkeerd „als het verzwijgen van de redenen die iemand in zijn „eer, goeden naam en crediet schokken. En kent hij „de redenen, dan is hij tenminste in staat gesteld zich „tegen onjuiste, vaak valsche voorstellingen te verdedigen.

„Zoodanig recht behoort aan den inschrijver te worden „gewaarborgd, omdat ook § 439 aan den aanbesteder „nog een bijzonder recht verleent, om een gegadigde als „aannemer of borg te weren."

Ten eerste komt het zeer zelden voor, dat van den termijn van 30 dagen wordt gebruik gemaakt, ten koste van het werk, en als dat geschiedt, dan heeft het een reden: het inwinnen van inlichtingen omtrent den laagsten inschrijver en diens borgen, en — zoo noodig — omtrent andere inschrijvers. Eene commissie uit de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, die nu bijna twee jaren geleden een ontwerp voor gewijzigde A. V. maakte, heeft dien termijn dan ook wijselijk behouden, en geen der instellingen of personen, die bezwaren tegen het ontwerp konden inbrengen, en dit op andere punten ook deden, heeft zich natuurlijk tegen dit aantal dagen verklaard, omdat het beraad geen lang en noodeloos dralen is.

Het weren van iemand als aannemer — hoe weinig aangenaam voor hem — is dikwijls noodzakelijk; iemand die eenige malen een werk heeft geleid, zal dat volmondig erkennen.

Niet alle menschen, en ook niet alle aannemers zijn brave lieden. Indien men van een aannemer onaangename ondervindingen heeft opgedaan, of niet zeer gunstige berichten over hem van vakgenooten en vrienden heeft gehoord, kan niemand het een ingenieur of architekt ten kwade duiden, dat hij met zulk een aannemer niet wenscht samen te werken, al is door dezen voor het laagste bedrag ingeschreven. Niet altijd is het wenschelijk daarvoor de redenen op te geven. Men moet soms uit overtuiging handelen; de redenen van het weren zijn soms zeer ernstig, zonder dat een wettelijk bewijs kan worden geleverd. Zonder dat — de schrijver zal het in de eerste plaats moeten erkennen — geeft men eene overtuiging niet gaarne in schrift.

Een aannemer kan, al werkt hij onder een kundige directie en al is er nauwlettend en eerlijk toezicht, aan den goeden naam van ingenieur of architekt met de uitvoering belast, of aan het werk zelve, groote schade berokkenen, door allerlei misbruiken of het scheppen van tal van moeielijkheden. Zoo min als de schrijver aanneemt, dat bepalingen van de A. V. altijd onbaatzuchtig worden toegepast, zoo dikwerf kan het voorkomen, dat ontduiking plaats heeft van eerlijke voorschriften eener humane directie. Tegen dit laatste moet een aanbesteder zoowel als een directie zich ook bij voorbaat kunnen vrijwaren, door het in de A, V. bestaande recht van wering.

Over § 446, „Rampen", wordt o.a. gezegd:

„Een aannemer moet een kelder maken; hij doet dit „geheel volgens bestek en voorwaarden, maar nu de kelder „gereed is, blijkt hij niet waterdicht te zijn. Er is hier „dus een fout in de constructie, die niet aan den aan- „nemer, maar aan den bestekmaker is te wijten."

De onderstelling, dat slecht en zorgloos werd gemetseld, of gedeeltelijk onvoldoende materialen zijn gebruikt, wat zelfs met een goed toezicht mogelijk is, wordt hier geheel buiten gesloten, en de moeielijkheden die het gevolg zijn van onder-aanneming volstrekt niet in acht genomen. De schrijver kan de hoedanigheid van een werk niet beoordeelen.

Zelfs bij het opnoemen van bepalingen, waarmede de schrijver zich kan vereenigen, komt zijn gevoel van wrevel tegen eene Directie aan het licht. Zoo zegt hij:

„Van de opneming van het werk zal behoorlijk moeten „blijken, en indien bij opneming de goedkeuring wordt „geweigerd, zal die weigering der goedkeuring met redenen „omkleed moeten zijn, met opgave wat alsnog aan die „oplevering ontbreekt."

„Hierin ligt ten minste voor den aannemer eenige „waarborg tegen willekeurige en herhaalde ongegronde „aanmerkingen van de zijde der Directie, waaraan niet „altijd de meest edele motieven ten grondslag liggen."

De laatste zin tegenover den eersten kan niet anders dan een gevolg zijn van de zucht, die op vele plaatsen uit het geschrift spreekt, om de Directiën tegenover de aannemers in een slecht daglicht te stellen.

In de beschouwingen over § 452, „Kortingen," wordt o. a. gezegd:

„Overtredingen nota bene, die dikwijls niets anders „zijn dan verschil van gevoelen tusschen den aannemer „en de Directie, over de wijze van uitvoering van het „werk, keuring van materialen enz. en waarin de aanne- „mer als practisch gevormd en ervaren man in vele „gevallen boven de Directie staat."

De schrijver, geheel buiten het vak staande, beweert dus, dat de Directie, die het werk door middel van een aannemer moet uitvoeren, het recht niet heeft om over de wijze van uitvoering of materialen te beslissen, omdat zijn kennis veelal niet zoo ver strekt. Maar ieder, die wel met de praktijk is vertrouwd, weet zeer goed, hoe voorzichtig men moet zijn op het punt van materialen, die somwijlen, ook zelfs zonder schuld of medeweten van den aannemer, in andere hoedanigheid, dan werd bedongen, op een werk worden aangevoerd; hij kan ook voorzien waartoe het zoude leiden, indien alles aan den aannemer alleen werd overgelaten.

Omtrent de „Verplichtingen van den aannemer en borgen", spreekt de schrijver een oordeel uit, als volgt:

„Men schaffe eenvoudig af de strafbepalingen op elke „weigering in het opvolgen van bevelen en aanwijzingen „der Directie, men hergeve den aannemer het recht om „de bevelen en aanwijzingen, die hij strijdig acht met „de letter en den geest van het bestek en der voor„waarden van aanneming, niet uit te voeren, late daar„over een vrij onderzoek toe en vooral ontneme men „de Directie het recht om daarover zelf te beslissen enz."

Wat zou er evenwel van een werk worden, indien alle kleine verschillen, wellicht om bijredenen, maar zonder grond opgeworpen, aan arbitrage moesten worden onderonderworpen, en een Directie geen enkel, een aannemer daarentegen alle rechten had? Geen werk zou voorzeker ooit op den bepaalden tijd gereed kunnen zijn.

Het groote meerendeel der verschillen toch ontstaat door de twee geheel uiteenloopende standpunten, waarop aannemer en Directie staan; de eerste tracht zooveel mogelijk te verdienen, en de tweede verlangt naar billijkheid zoo goed mogelijk werk voor den besteder.

Over „de Directie," naar aanleiding van § 476, zegt de schrijver o. a.:

„Zooals de bestekken nu zijn ingericht, kan meestal „de architekt van het werk maken wat hij wil."

Dat is eenvoudig een onwaarheid, en wij ontzeggen den schrijver het recht zich aldus uit te laten. Een degelijk architekt licht door teekeningen, ook van details, en een behoorlijk bestek het werk voldoende toe, en op de aanwijzing vóór de besteding kan ieder aannemer vragen doen omtrent de bedoelingen van bestek en teekeningen, of over alle zaken die hem duister mochten zijn. Blijven bovendien duisterheden voor hem bestaan, dan behoeft hij immers niet in te schrijven. Doet hij dit toch, dan handelt hij onverantwoordelijk tegenover zichzelf.

Een eerlijke naam is den ingenieur of architekt ook wat waard. Niemand zal met den heer Nieuwenhuis ontkennen, dat er enkele bepalingen in de A. V. voorkomen, die verbeterd en verzacht kunnen worden, maar vele, die als te streng en onbillijk door den schrijver worden gebrandmerkt, zijn noodig. Men hoore daarover ook ingenieurs en architekten met langdurige praktijk en neme in aanmerking, dat de A. V. niet zijn ontstaan zonder te letten op ondervinding en toestanden.

Wij kunnen het geheele boek niet in alle onderdeelen behandelen, maar hebben alleen het bovenstaande als voorbeeld aangehaald om in het licht te stellen, welk een eenzijdig standpunt de schrijver inneemt en hoe oppervlakkig zijn kritiek is; een en ander het gevolg daarvan, dat de schrijver buiten de praktijk van het bouwvak staat en geen ondervinding heeft van de moeielijkheden, die verbonden zijn aan het opmaken van volledige bestekken en teekeningen, vooral voor omvangrijke werken.

Een bekwaam rechtsgeleerde, die wil hooren en wederhooren, zou een belangrijker werk hebben verricht indien hij beschouwingen had geleverd over het ontwerp der A. V. van de commissie der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, een ontwerp, dat ongetwijfeld een basis zal zijn voor de onlangs door den Minister van W. H. en N. benoemde commissie, in zake de herziening der A. V. Zulk een arbeid, die bovendien het gevolg van onzijdige beschouwingen is, zouden wij gaarne meer uitgebreid hebben besproken, en ter lezing aanbevolen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 26 November 1890. De heer W. Voorbrood werd als lid geïnstalleerd. Door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, waren eenige exemplaren van het programma der door haar uitgeschreven prijsvraag voor een ontwerp-museumgebouw aan de vergadering toegezonden. Zij werden onder de aanwezigen uitgereikt. Van de firma Jan Hamer en Co. te Amsterdam was ontvangen een catalogus van de inrichting van lifts, ventilators, veiligheidstoestellen, enz.

Na bespreking van de in de bus gevonden vraag: *welk middel kan men aanwenden om bij daken met geringe helling het doorlekken der pannen tegen te gaan?* werd besloten de pannen van het bedoelde dak met een laag houtcement te bestrijken, en het resultaat daarvan af te wachten alvorens tot het beantwoorden der vraag over te gaan.

De heer W. L. Brückman las Multatulli's »Uit het zieleleven van den kunstenaar" (Bloemlezing door Heloïse), waarna eene gedachtenwisseling volgde die waarschijnlijk aanleiding zal geven tot eene verdere bespreking van Multatuli als kunstenaar.

In de pauze werden eenige studies van den heer Brückman bezichtigd, waarna het organiseeren van schetsavonden op nieuw werd besproken en een commissie van zes leden — de heeren A. J. Sanders, A. W. van Malsen, Joh. Kuijk, C. L. Stal, P. Dewald en W. L. Brückman — zich aanbood om in overleg met het bestuur deze zaak verder te behandelen.

Vóór het sluiten der vergadering werd nog door het bestuur — naar aanleiding van eene daarover gedane vraag — medegedeeld, dat door het Genootschap Arti et Amicitia te Amsterdam eene commissie benoemd is, belast met het doen van voorstellen tot eventueele samenwerking van het Genootschap met enkele zustervereenigingen.

Nadat het nuttige eener dusdanige samenwerking in het licht was gesteld, gaf de vergadering den wensch te kennen, dat het goede denkbeeld spoedig mocht worden verwezenlijkt.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT van de Jury voor de beoordeeling van de plannen, ingekomen op de besloten Prijsvraag voor een Kerkgebouw met toren, uitgeschreven door de Commissie van Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn.

No. 1. *Motto Ormuz*. De plattegrond is meesterlijk en zeer beknopt, met uitstekende indeeling van zitplaatsen, gangen, in- en uitgangen. De variant van het toegangsportaal voor de eindgevels is te verkiezen boven de andere, door de ruimere ligging der gaanderijtrappen en de meerdere ruimte voor de het kerkgebouw verlatende menigte.

Deze plattegrond is de beste van al de ingezonden ontwerpen en is ook uit een constructief oogpunt uitstekend saamgesteld. Te betreuren is het, dat bij het, op dezen goeden grondslag rustend ontwerp, door een overdadig rijke conceptie, zoowel in- als uitwendig weinig rekening is gehouden met de beschikbare bouwsom.

De inwendige conceptie, zooals o. a. de oplossing van preekstoel met orgel is hoogst talentvol, doch draagt een weinig kerkelijk karakter, en zou zooals het hier is geteekend, zich meer eigenen voor een Concertzaal.

Uit het geheele plan blijkt, dat de ontwerper een degelijk constructeur is.

Uitwendig vertoont het ontwerp goede vormen. De toren is fraai van ontwikkeling, en vooral van boven van gunstig silhouet; de overgang van den torenhelm op het vierkant is echter minder gelukkig. De architectuur van de groote kerkramen is te klein voor de gekozen schaal, hetgeen uit het detail nog duidelijker spreekt. Ook is de hoogte van den onderbouw der gevels te groot tegenover den bovenbouw. Het minst geslaagd in de buitenordonnantie is de eenigszins armelijke behandeling der beide portalen tegen de eindgevels, vooral door de ligging dezer portalen in de as van de Loolaan.

De dakruiter op het kruis der bekapping, op zichzelf zeer gemotiveerd ook door de ligging in de as van de Loolaan, zal te klein toonen. In de details, vooral dat van de binnenordonnantie treedt het weinig kerkelijk karakter van dit ontwerp sterk op den voorgrond.

No. *Motto St. Vitale.* Eenvoudige, ruimte ontwikkelende plattegrond; hoewel de plaatsing van de Koninklijke loge goed is, zijn echter de banken van het Gevolg te veel naar achteren geschoven. De plaatsing van het orgel boven den preekstoel tegenover de Koninklijke banken is gelukkig. Ook de gaanderijen zijn goed aangebracht en behoorlijk toegankelijk.

De variant plattegrond is minder goed ontwikkeld. Het uitwendige is sober, bijna droog van opvatting; ook de toren vertoont, vooral boven de gaanderij een wat al te eenvoudig silhouet. De doorsnijding van de bekapping boven het kruis met die der langs- en dwarsschepen ontwikkelt zich minder gelukkig en de daar geplaatste kruistorenvormige dakruiten maakt een armelijk effect.

Wat van het uitwendige is gezegd, geldt in nog hoogere mate van het inwendige. De gekozen spiegelgewelfvorm met steekkappen en middenkoepel, hoewel op zichzelf niet slecht, is hier niet gelukkig uitgevoerd, vooral door de ongelijke hoogte, waarop de steenwelven insnijden beneden het spiegelvlak.

De vorming van het plafond en koepel geeft tot ongewenschte zeer saamgestelde kapconstructie aanleiding. Het detail vooral van het inwendige is nuchter; het ware beter geweest, de uiterst gerekte wandpilasters op de hoogte der gaanderij te versnijden en deze rijker architectonisch te ontwikkelen.

No. 3. *Motto Anna.* Niet onverdienstelijke plattegrond, doch af te keuren de plaatsing der zitbanken enz. vooral waar deze rechthoekig op elkander komen; en de schikking der gangpaden. Banken met 16 zitplaatsen, die slechts aan ééne zijde toegankelijk zijn, zullen slecht voldoen.

De oplossing der nevenruimten en de kleine spiltrappen, die toegang geven tot de gaanderijen, verdienen afkeuring; daarentegen is de groepeering van Hoofdportaal, Ingang voor het Koninklijk Huis, en Voorrit goed geslaagd.

De uitwendige conceptie van dit ontwerp is niet gunstig. Hetzelfde telkenmale terugkeerend venstermotief, is uiterst eentoonig.

De ontwikkeling van den toren uit de kapel is niet gelukkig; de toren heeft daardoor schijnbaar geen voet, hetgeen bij den zwaren monumentalen aanleg een gebrek is.

Het inwendige vertoont een groote, holle, slecht verlichte kapruimte, waarbij de gebogen lijnen der ijzeren spanten niet het onaangename vlakke der dakbebording zullen wegnemen. De geheele kap doet meer denken aan eene spoorweg overdekking dan aan eene bekapping van een kerkgebouw, en zou bij uitvoering een hoogst nuchteren indruk geven.

Het met een groot zinken plat afdekken van een kerkgebouw is volstrekt onconstructief en zeer af te keuren.

No. 4. *Buiten mededinging.* No. 5. *Motto 't Haantje v/d Toren.* Een zeer rationeel, eenvoudig gedacht ontwerp, goed berekend op de beschikbare middelen, doch waarvan de planverdeeling niet gunstig is door den zeer gerekten vorm, waardoor vele plaatsen op te groote afstanden van den preekstoel zijn verwijderd. Ook beantwoorden de losse banken wederzijds van den preekstoel geplaatst, niet aan het programma, daar van af die plaatsen de prediker niet is te zien. Banken van bijna 20 meter lengte, zooals geteekend tegenover den preekstoel, slechts aan de beide uiteinden toegang hebbende, dus zonder tusschengangen, zijn ook weinig aan te bevelen. Door minder ruimte in beslag te nemen voor de tochtportalen aan den hoofdgevel had de algemeene verdeeling van gangpaden en banken ruimer kunnen zijn.

De inwendige dispositie is niettemin zeer gelukkig. Door de groote boogopening in het midden wordt de eentonigheid der boog-Travëen op gelukkige wijze verbroken en tevens de gelegenheid geopend, om hoofdmeubelstukken, als hofbanken, orgel en preekstoel meer op den voorgrond te doen treden.

De beide groote bogen aan de eindgevels eischen echter zwaardere beervormen als tegenwicht.

De insnijding der bovenvensters met steekkappen in het tonvormige houten plafond gewelf is uit constructief en aesthetisch oogpunt, en tot verlichting van dat gewelf gunstig bedacht.

De constructie is eenvoudig en zal toch blijkens de vlot geteekende perspectief-teekening van het interieur een karaktervol geheel leveren, echter niet zoo grootsch als de teekening aangeeft, daar deze vooral in verhouding van de breedte van het kerkgebouw tot de hoogte schijnt te zijn geïdealiseerd,

Ook de gevelvormen zijn zeer eenvoudig, doch geven een harmonisch geheel; waardeering verdient de wijze, waarop in de as van de Loolaan door het aanbrengen van een pronkportaal meer gewicht aan den eindgevel is gehecht, welk effect nog zou zijn verhoogd, indien in plaats van het hooge bovenvenster, een eenigszins rijk behandeld roosvenster ware ontworpen.

De toren, goed van silhouet, is echter ter hoogte van den overgang van vierkant op achtkant te gedetailleerd en minder gelukkig van conceptie. In de details, welke een eenigszins nuchteren indruk maken, is de ontwikkeling der wandpijlers niet in overeenstemming met de verdere opvatting van het geheele ontwerp.

No. 6. *Motto. Liefde is het fondament.* De plattegrond is eenvoudig, doch heeft enkele gebreken, die, zonder het geheele ontwerp daarvoor te wijzigen, zijn te verbeteren.

De toegang tot de hofloge en de uiterst smalle gangetjes naar de banken van de Hofhouding, het plaatsen van zitbanken in het ruim tegen de buitenmuren, de indeeling der nevenruimten, alwaar door het bijtrekken van de nis achter den preekstoel een betere distributie is te verkrijgen, verdienen afkeuring.

Ook is het wenschelijk, de bij het programma uitgedrukte doch niet woordelijk genoemde overdekte doorrit vóór den ingang van het Koninklijk Huis alsnog aan te brengen. Uiterst gelukkig is de uitwendige ordonnantie, aantrekkelijk en van een nationaal karakter. De torenoplossing is zeer geslaagd, van bevallig silhouet en goed in verhouding, op zich zelf, zoowel als in verband met het geheele Kerkgebouw. De gevels zijn levendig gegroepeerd en vertoonen veel karakter.

Overweging verdient het, de beide voorsprongen aan den hoofdgevel ter weêrszijden van den toren minder sprong te geven buiten het gevelvlak.

Niet gelukkig is de beëindiging der topgevels van de beide eindgevels. De inwendige ordonnantie, vooral het aanzicht tegen den hoofdgevel, is zeer goed; het détail echter, vooral van den gaanderijopbouw met de open trappen is minder geslaagd en heeft iets gezochts en onbehagelijks. De overkapping is inwendig goed van vorm, hoewel de samenstelling zooals deze bij schets is aangegeven niet doordacht is. De overspanning maakt het niet noodwendig eene ijzerconstructie toe te passen, doch is zeer goed van hout saam te stellen, vooral door onmiddellijk boven het plafondgewelf koppelingen aan te brengen. Bij uitvoering verdient het overweging, enkele steunpunten voor de bekapping vooral aan den achtergevel te verzwaren.

No. 7. *Motto Soli Deo Gloria.* Een rijk ontwikkelde plattegrond waarin de indeeling van zitplaatsen en gangpaden goed is opgelost. De opbouw is rationeel en eenvoudig, ietwat nuchter doorgevoerd. De toren is door een niet evenredige en veel te zware behandeling geheel buiten verhouding ten opzichte van het kerkgebouw en is van een gansch ander karakter. Het geheele overkragende tusschengedeelte met de vier hoektorentjes zou gevoegelijk kunnen worden gemist. Vooral in de perspectief-teekening springt dit euvel sterk in het oog. Het inwendige is uiterst sober van behandeling. Goed constructief is hier de hoofdruimte overdekt door eene enkele overspanning waarin de nevenruimten zich zoo in- als uitwendig logisch aansluiten.

Minder juist echter is de plaatsing van de hoofdspanten boven de gaanderij-openingen, hetgeen tot ongewenschte zware ijzeren overspanningen dezer ruimten zal aanleiding geven.

No 8 *Motto: Ratio.* Zeer zwakke plattegrondoplossing, vooral de wijze, waarop de banken van het Koninklijk huis zijn geplaatst de toegang daarheen en de plaatsing van de bank der autoriteiten is weinig in den geest van het programma. De trappen, toegang gevende naar de gaanderijen, zijn onjuist aangebracht, het grootste gedeelte van de gaanderij doet hierdoor slechts dienst als overloop, waardoor de mogelijkheid om later aldaar meer plaatsen te kunnen verkrijgen, ten eenenmale wordt afgesneden.

Daarenboven is de wijze, waarop de beide achterste traptorentjes als losse lichamen vóór de ramen zijn gesteld, en met inwaterende hoeken bewerkt, zeer af te keuren. Het uitwendige is niet geslaagd.

Het doorsnijden van een niet geheel doorgevoerden middenkoepelbouw door eene kruisbekapping geeft tot eene niet aangename oplossing aanleiding, welke nog wordt verhoogd door het als over de punt van den koepel geschoven tentvormige daktorentje.

De overgang van den vierkanten torenonderbouw en den achtkanten helm is mede onvoldoende opgelost en ten opzichte van het eenvoudige ondergedeelte te fijn gedetailleerd. De gebroken gebogen plafondafdekking zal niet gunstig werken. De binnentravee is goed van verhouding en lijnen.

No. 9. *Motto: Kerk.* Niet gunstige planverdeeling. De inge-

bouwde entréeportalen tegenover den preekstoel beslaan daar de plaats, welke als aangewezen is voor de banken van het Koninklijk Huis.

Deze zijn slecht aangebracht en ook het niet verheffen van den vloer der Koninklijke loge boven den algemeenen kerkvloer is een gebrek. Het gevraagde oploopen van den kerkvloer wordt gemist, en van uit een aantal zitplaatsen is de prediker niet te zien.

De doorsnede-teekeningen geven niet aan de Koninklijke loge, noch den predikstoel, noch de kerkbanken. Het sijsteem van overkapping is zeer af te keuren. Een zinken platbedekking boven een kerkgebouw is onmonumentaal en onconstructief.

De plafondoverdekking is niet gelukkig. Het inkrimpen van de tonrondte doet het grootsche van de afmetingen geheel verloren gaan. Het volgen van ditzelfde systeem in de overkruising van het dwarsschip boven het orgel geeft aanleiding tot eene zeer onbehagelijke oplossing, vooral overhoeks gezien. De geheel rondgaande gaanderij benadeelt zeer het algemeene overzicht van het gebouw. De gevels maken het beste deel uit van dit ontwerp.

De toren is eenvoudig en goed van silhouet. De beide topgevels in den hoofdgevel benadelen de verhouding van het geheel, en zijn weinig gemotiveerd. De ingangspoortjes voor het Koninklijk Huis en aan de eindgevels zijn slecht van verhouding en teekening.

No 10 *Motto: Eensgezindheid.* De plattegrond vertoont eene goed doorgevoerde kruiskerk, waarbij op oordeelkundige wijze is partij getrokken van de bestaande muren en pijlers. De diepte tegenover den predikstoel is zooveel mogelijk dienstbaar gemaakt voor zitplaatsen. Dat gaat echter ten koste van eene minder gelukkige dispositie der koninklijke Loge, en vooral van de banken voor het Gevolg. De toegangen daarheen zijn echter goed gegroepeerd. Ook de gaanderijen met de trappen zijn gunstig aangebracht. De geheele planindeeling vertoont echter eene zekere verkwisting, zoowel in de groote hoeveelheid, niet voor zitplaatsen te gebruiken grondvlakte als in het aantal zonder noodzaak aangebrachte groote en kleine aanbouwen, waardoor iets onrustigs in den hoofdgevel zich vertoont.

In het geheele ontwerp, zoo in- als uitwendig, wordt eene zekere gewenschte stemmigheid gemist.

Het heeft geen kerkelijk karakter, doch men zou eerder geneigd zijn, het te bestemmen voor een Casino. In de zijgevels krijgt men dezen indruk niet in die mate als bij het bezichtigen van den hoofdgevel.

Bij de beschikbare bouwsom mag een zevental torens met een hoofdtoren van de afmetingen als de ontworpene, te overdadig worden genoemd. Ook de uiterst spitsvormig eindigende hoofdtorenhelm is van eene gewaagde constructie. De overkapping met de inwendig zichtbare spanten zal gunstig werken.

In de doorsnede-teekeningen worden de hoofdmeubels, als preekstoel, orgel en koninklijke banken en in het algemeen het geheele meubilair gemist.

Aldus vastgesteld door de leden van de Jury.

C. Muysken.
F. J. Nieuwenhuis.
C. B. Posthumus Meyjes.

Apeldoorn, 20 Nov. 1890.

BERICHTEN.

Men meldt ons het volgende uit Leeuwarden. Het Bestuur der alhier gevestigde afdeeling van de Maatschappij van Nijverheid bewees den leden harer zustervereeniging, de afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, een aangename attentie met de uitnoodiging tot het bijwonen der vergadering, waar de heer A. W. Weissman, architekt te Amsterdam, als spreker zou optreden, eene uitnoodiging die inzonderheid hen welkom moet zijn geweest, die den heer Weissman reeds uit zijne pennevruchten als een ijverig en degelijk beoefenaar der geschiedenis onzer kunst hebben leeren kennen.

In het eerste gedeelte zijner voordracht behandelde de spreker »oude kunst", namelijk de kunst der middeleeuwen in Nederland, speciaal de gewijde kunst. Hoe beknopt uit den aard der zaak het onderwerp ook moest worden behandeld, toch mocht spreker er in slagen een overzicht te geven van de meest merkwaardige gothische kerken, welke zich in verschillende steden van ons land bevinden. Tot opluistering der keurig samengestelde en uitgesproken rede dienden eenige even keurig geteekende afbeeldingen der behandelde bouwwerken.

Was het eerste gedeelte van sprekers rede belangrijk om zijnen inhoud, van het tweede, waarin »nieuwe kunst" werd behandeld, kunnen wij getuigen, dat de spreker zijne hoorders aangenaam bezig hield en bizonderen bijval ondervond, waar het gebrekkige in de beoefening onzer kunst werd aangetoond en op vinnige wijze de domme navolging werd gehekeld van alles wat de buitenlandsche uitgevers, inzonderheid de Duitsche, de wereld inzenden.

Voorzeker waren allen het met den spreker eens, dat wij in Nederland — Nederlanders moeten zijn en hiervan ook blijk moeten geven in onze kunst, doch ongetwijfeld gingen velen niet met den spreker mede in zijne opvatting omtrent de wijze van het restaureeren van merkwaardige oude gebouwen of beter gezegd, het in stand houden daarvan. Als de restauratie van zoodanig gebouw is toevertrouwd aan een kunstenaar, tevens archeoloog, wien de middelen ten dienste staan, welke hij voor zijn werk noodig acht, dan begrijpen wij niet, dat er nog op een andere wijze beter met zoodanig gebouw gehandeld kan worden.

Ook de bewering, dat wetenschap en kunst niet samen kunnen gaan en bijgevolg de laatste het onderspit moet delven, had ongetwijfeld een ruimere toelichting noodig om, op sprekers eigenaardig standpunt, de juistheid er van aan te toonen. De meesten der hoorders zullen thans sprekers gevoelen in dit opzicht wel niet deelen.

De rede van den heer Weisman verdiende ten volle den bijval waarmede zij aan het einde werd begroet en de leden der afdeeling onzer Maatschappij zullen ongetwijfeld hebben ingestemd met den door den voorzitter der vergadering, den heer Mr. J. C. Meijer, uitgesproken wensch, dat het niet bij deze eerste maal moge blijven, dat de spreker naar Frieslands hoofdstad is overgekomen om een spreekbeurt te vervullen.

Op het Museum van kunstnijverheid te Haarlem zijn eenige Chineesche kostumen ten toongesteld, die door Dr. J. J. M. de Groot, tolk voor de Chineesche taal te Amsterdam welwillend in bruikleen werden afgestaan.

Twee kostumen zijn bijzonder merkwaardig ten opzichte van het borduurwerk waarmede ze zijn versierd, het eene is van een Mandarijn, het andere van eene Chineesche bruid van de voornaamste en rijkste klasse der bevolking; beide geven ons een nauwkeurig beeld der klederdracht bij de hoogere standen in het Hemelsche rijk in gebruik.

In het Bouwkundig Weekblad van 8 November j.l. werden eenige vragen medegedeeld, die in de afdeelingsverslagen over de Staatsbegrooting van 1891 tot de Regeering werden gericht.

Aan het Regeeringsantwoord op die verslagen, ontleenen wij, met het oog op die vragen, het volgende.

Staatssubsidie voor Ambachtsscholen is in ernstige overweging.

Omtrent de voorziening in de behoefte aan lokalen voor de secundaire driehoeksmeting is overleg aanhangig.

Zooals reeds meermalen werd medegedeeld, is er geen grond om het geringe subsidie in te trekken, sinds vele jaren toegekend aan het Kon. Instituut van Ingenieurs, dat zich meermalen verdienstelijk tegenover de Regeering heeft gemaakt.

Het houden van wedstrijden voor de bouwkunst aan 's Rijks Akademie van Beeldende Kunsten is overwogen, doch wegens onderscheiden bezwaren nagelaten, als de inrichting der Jury en de eischen voor de toelating. Deze bezwaren hangen nauw samen met de omstandigheid, dat aan de Akademie zelve, waarvan de wedstrijd behoort uit te gaan, in het vak waarover deze loopt, geen onderwijs gegeven wordt.

Wanneer de thans in uitvoering zijnde opstellen van groote, oude bouwfragmenten zal zijn voltooid, hetgeen zoo geschiedt, dat daardoor tevens eenige lokalen verkregen kunnen worden, zal alleen nog te overwegen zijn het aanbrengen van eene kleine verbindingsgalerij tusschen deze en het Rijksmuseum. (Dit laatste betreft de jaarlijks op de begrooting voorkomende kosten voor 't Museum).

Het verslag van de afdeeling Utrecht wegens plaatsgebrek in een volgend nummer.

7186 — **JAN VAN DER POT** — KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

AANBESTEDING. 7176

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van O. L. VROUW ONBEVLEKTE ONTVANGENIS te *'s Gravenhage*, zal op Woensdag den 10den December e. k., des n.m. 4 uur AANBESTEDEN:

Het bouwen eener

R. K. KERK

met torens, enz.

De bestekken met 9 teekeningen, schaal 1 à 100 zijn tegen betaling van *f* 7.— per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma Gebr. J. en H. VAN LANGENHUIJSEN te 's Gravenhage.

De aanwijzing aan het terrein in de Da Costastraat, des v. m. ten 11 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den architekt NICS. MOLENAAR te 's Gravenhage.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7177

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid*Rijnpruisen.

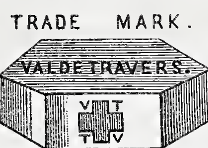
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam*. 7178

AMSTERDAMSCHE FABRIEK VAN CEMENT IJZER WERKEN.

(SYSTEEM MONIER).

—— ***Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.*** ——

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten. Riolen, Duikers, en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Vloerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen. 7179

DE LINT & Cie. *Rotterdam.*
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7180

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— **GROOTE GOUDEN MEDAILLE.** —

Agenten voor Nederland:

== **STAAL & HAALMEIJER.** == 7181

Amsterdam.

De **KONINKLIJKE STOOMFABRIEK** van **MERKEN** in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke **ORNAMENTEN** in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor **KUNSTSMEEDWERKEN** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 7182
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 7183

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7184 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

FRED. STIELTJES & Co.,

— **Keizersgracht 745 te Amsterdam,** —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7185

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — *Monsters ter bezichtiging.*

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weerstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7163 FRED. STIELTJES & Co., Keizersgracht 745, Amsterdam.

W. F WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7164

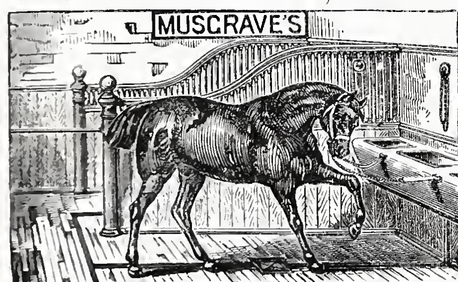
D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor
7165 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 7166
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

LEICHSPATH.
GYPS.

in Stücken (jedes Quantum) und gemahlen wird offerirt und befördern gefl. Anfragen unter 725 R. P. HAASENSTEIN & VOGLER A. G. (Annoncenexpeditionen) Berlin S. W. 7167

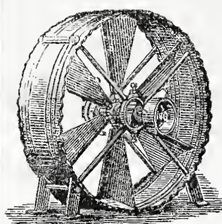
J. M. HENNES,
Schilder in Emailwerk, ***Keulen a/R.*** 7168
Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 7169

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM,	**Amsterdam,**
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat,	„
HH. BUNGE & Co., KANTOREN.	„
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN.	„
ISRAËLITISCH BADHUIS,	**Groningen.**
VOLKS-BADHUIS,	**Zaandijk.**

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7170

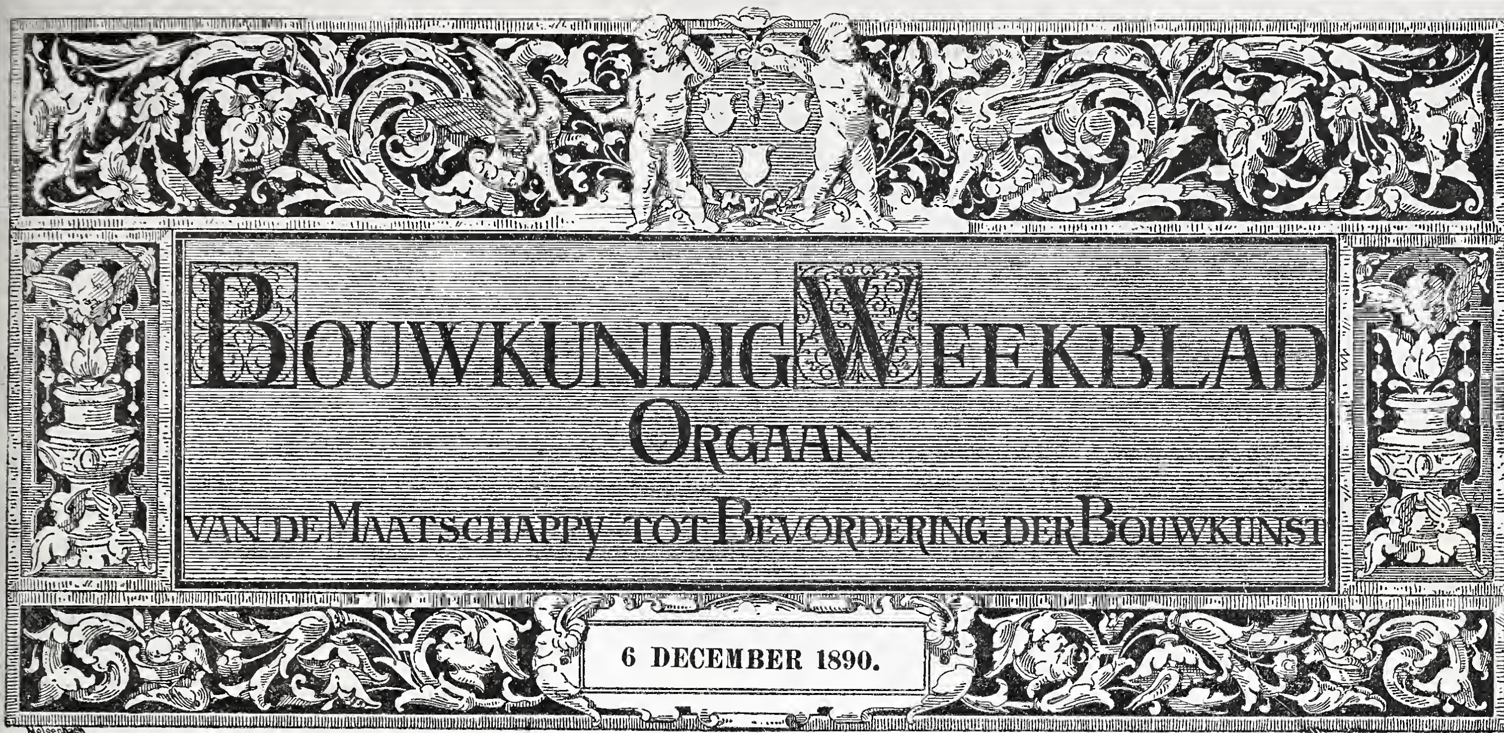

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 7171
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7172 Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden, bijvoegsel en plaat.: Ontwerp van den ingang tot een Nederlandsch Consulaat in een der hoofdsteden van Europa.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Op de *Prijsvragen*, in 1890 door de Maatschappij uitgeschreven en waarvan het programma voorkomt in het Bouwkundig Weekblad No. 6 van 8 Februari 1890, zijn de volgende antwoorden ingekomen:

1e PRIJSVRAAG: EEN POST- EN TELEGRAAFKANTOOR.

N°. 1. Port, 5 teekeningen benevens memorie.
„ 2. Post, 6 „ „ „
„ 3. Phidias, 6 „ „ „
„ 4. Die volhardt in 't strijden zal overwinnen, 5 teekeningen zonder memorie.
„ 5. Een posthoorn (geteekend), 7 teekeningen benevens memorie.

2e PRIJSVRAAG: GEBOUW VOOR TROPISCHE PLANTEN.

Geen antwoorden.

3e PRIJSVRAAG: RAAM MET TOCHTRAMEN EN BLINDEN.

N°. 1. Holland 1 teekening.
„ 2. ? 1 „

Het Bestuur der Maatschappij maakt bekend, dat het ontwerp met het motto M. t. b. d. B., ingezonden op de prijsvraag voor een Kalender 1891, door de Commissie van beoordeeling is bekroond geworden.

De ontwerper is gebleken te zijn de heer A. F. Gips, te Bergen-op-Zoom.

Namens Hare Majesteit de Koningin-Weduwe, Regentes van het Koningrijk, ontving het Bestuur der Maatschappij een brief van dankbetuiging, in antwoord op het rouwbeklag, der Koningin en der Koningin Regentes door het Bestuur ook namens de leden aangeboden.

DE STADSSCHOUWBURG TE AMSTERDAM.

De bouw van den nieuwen Stadsschouwburg te Amsterdam dreigt langzamerhand eene zaak van langen adem te zullen worden.

Terwijl hoogst waarschijnlijk ten stadhuize door de ambtenaren van de stedelijke werken gezocht wordt naar een goede oplossing om een schouwburg aan het Leidsche Plein te verkrijgen, trachten volgens de dagbladen eenige mannen, en daaronder — zooals vernomen wordt — ook raadsleden, aanhang te vinden voor een adres aan den Gemeenteraad, waarin verzocht wordt te besluiten den schouwburg in het Wetering Plantsoen te bouwen.

Verschijnt dit adres nog vóór eene voordracht van B. en W., dan mag terecht gezegd worden, dat het eene zeer voorbarige inmenging in zaken is.

De redenen, die de voorstellers hebben voor den bouw in genoemd plantsoen, kunnen onmogelijk anderen dan van geldelijken aard zijn, want bezwaarlijk zal men zich kunnen voorstellen, dat er raadsleden gevonden worden, die om eene andere dan deze drijfveer een open plek in de stad willen bebouwen.

Het is immers een nooit te verdedigen streven, om eenmaal bestaande plantsoenen of pleinen te bebouwen, en het is dit zeker allerminst van stadswege.

Terwijl met vreugde wordt gezien, dat in de nieuwere stadswijken ruime plantsoenen worden aangelegd, is het eene niet te verantwoorden daad, ze in de oude stad niet te eerbiedigen.

Het Wetering Plantsoen is eene te fraaie plek natuur, om te worden opgeofferd.

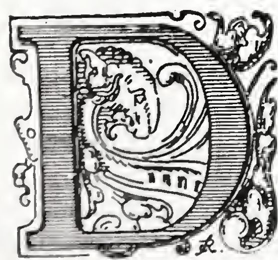
De voorstellers schijnen ook niet te bedenken, dat het nog volstrekt niet is uitgemaakt dat de gemeente onmachtig is, om door oordeelkundige plaatsing van den schouwburg het Leidsche Plein, dat minstens één monumentaal gebouw noodig heeft, tot een fraai centrum te vervormen, in overeenstemming met de omgeving; zij schijnen niet overtuigd te zijn, dat juist het Leidsche Plein, door de groote daarop uitmondende verkeerswegen van den eersten rang, die bij het Wetering Plantsoen ontbreken en er vooreerst niet kunnen komen, de aangewezen plek voor den schouwburg is.

De toestand van het Leidsche Plein kan door dat gebouw zeer verbeterd worden, mits men het niet op de oude plaats met een naar voren geschoven gevel bouwe; het plein eischt voor den welstand en het verkeer, dat in de toekomst steeds grooter zal worden, een regelmatiger vorm en meerdere grootte dan thans. Men brenge daarvoor zoo noodig een geldelijk offer.

Eerst indien het volkomen is gebleken, dat een schouwburg daar ter plaatse onmogelijk is, kan men het gerechtvaardigd noemen een andere plek te zoeken, mits niet op een bestaand plein of in een plantsoen; eerst dan mag eene andere plaats worden gekozen, wellicht in de nieuwere wijken der stad. Wanneer men de tegenwoordige uitbreiding der groote steden in het buitenland wil bestudeeren, dan zal men dit oordeel moeten onderschrijven.

Uit het tot heden nog niet openbaar worden van eene voordracht aan den Raad mag met eenige zekerheid worden aangenomen, dat over den bouw, waar en op welke wijze, nog voortdurend wordt gedacht en onderhandeld. Men mag echter met grond vertrouwen, dat een voorstel om den schouwburg in een bestaand plantsoen te plaatsen, met kracht van redenen door het Stedelijk Bestuur zal worden verworpen, en dat men niet zal schromen zoo noodig eenige geldelijke offers te brengen, indien verbetering en verfraaiing van het Leidsche Plein gepaard kan gaan met den bouw van den schouwburg aldaar.

BIJ DE PLAAT.

De bij dit Weekblad behoorende plaat stelt voor, het ontwerp van den ingang tot een Nederlandsch Consulaat in een der hoofdsteden van Europa. Men heeft getracht aan het geheel een monumentaal aanzien te verleenen, door toepassing van klassieke gegevens, terwijl de details op de 17de eeuwsche monumenten der Hollandsche renaissance zijn geïnspireerd.

De aanwending van baksteen, bergsteen en brons, verhoogt het schilderachtig aanzien.

Het geheel is ontworpen en geteekend door den heer D. B. Logeman, onder leiding van den ondergeteekende.

HENRI EVERS.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING UTRECHT. 24 November 1890. Naar aanleiding van het besluit der vorige bijeenkomst, was deze buitengewone vergadering belegd, tot behandeling van de »Verordening tot wijziging van de Verordening op het bouwen en sloopen."

De vice-voorzitter, de heer Nijland (die, bij afwezigheid van den heer Nieuwenhuis, de leiding op zich nam) deelde namens het bestuur mede, dat deze vergadering nu was belegd. om — zoo noodig — in staat te zijn, mogelijke opmerkingen op de bovengenoemde verordening ter kennis te brengen van de leden van den Raad, vóór de behandeling, die op 27 November was vastgesteld.

De heer C. van Straaten kreeg hierop het woord ten einde het rapport der Commissie uit te brengen. Hieruit bleek, dat een twaalftal artikelen haar aanleiding hadden gegeven tot nadere beschouwing, en waaromtrent een voorstel werd ingediend.

Na uitvoerige onderlinge bespreking werden deze punten vastgesteld, zooals in de hierbij gaande bijlage vermeld. — Daarbij werd besloten zich te wenden tot den Gemeenteraad, met het verzoek om, bij de behandeling hieraan de noodige aandacht te willen schenken, terwijl aan alle leden van den Raad een afdruk dezer artikelen zal worden toegezonden. Met een woord van dank aan de commissie voor hare bemoeiingen, werd de vergadering door den voorzitter gesloten.

BIJLAGE behoorende bij het request van de afdeeling Utrecht der Maatschappij tot Bevord. der Bouwkunst.

VERORDENING tot wijziging van de Verordening op het BOUWEN en SLOOPEN.

Art. 1 (oud). De aanneming van het amendement onder bijlage E1 wordt zeer wenschelijk geacht.

Art. 3. Wij meenen in overweging te moeten geven, tot overneming van het voorstel in de 1e afdeeling uitgesproken, om in plaats van de woorden »van de as, d. i. het feitelijk midden," te lezen: »van de door den Gemeenteraad vast te stellen as."

Art. 10 (9 oud). Bij het verleenen van vergunning tot het verlengen of vernieuwen van eene kluis, komt het ons gewenscht voor, dat daarbij zoodanige voorwaarden worden gesteld, dat de nu bestaande bezwaren tegen het bergen van pijpen voor gas- en waterleiding komen te vervallen.

Art. 14. De aanneming van het voorstel in bijlage C2 omschreven, verdient alle aanbeveling.

Art. 15. In overeenstemming met art. 14, wenschen wij in overweging te geven om in plaats van »boven het voetpad van de straat of weg," te lezen »boven de kruin der straat."

Art. 16. Het opnemen van een bepaling, waarbij het aanbrengen van zuiver zand ter hoogte van 0.30 M. onder houten benedenvloeren, en van 0.15 M. onder steenen vloeren verplichtend is, komt ons zeer gewenscht voor.

Art. 17. Het komt ons voor, dat het aanbrengen van stroodokken onder de pannen boven veestallen en bergplaatsen van hooi en stroo moet toegelaten worden.

Art. 20. Het zal gewenscht zijn om in de 1e alinea de woorden »of van de balcons" te doen vervallen.

Art. 21. Het bouwen van een schoorsteen tegen een muur van 0.11 M. dikte, mits daarmede behoorlijk verband houdende, wordt niet bezwarend geacht. — In verband met art. 22 kan dit alzoo worden gewijzigd.

Art. 22. Wij deelen het gevoelen van de groote meerderheid der 1e afdeeling, omtrent het plaatsen van schuiven in rookleidingen.

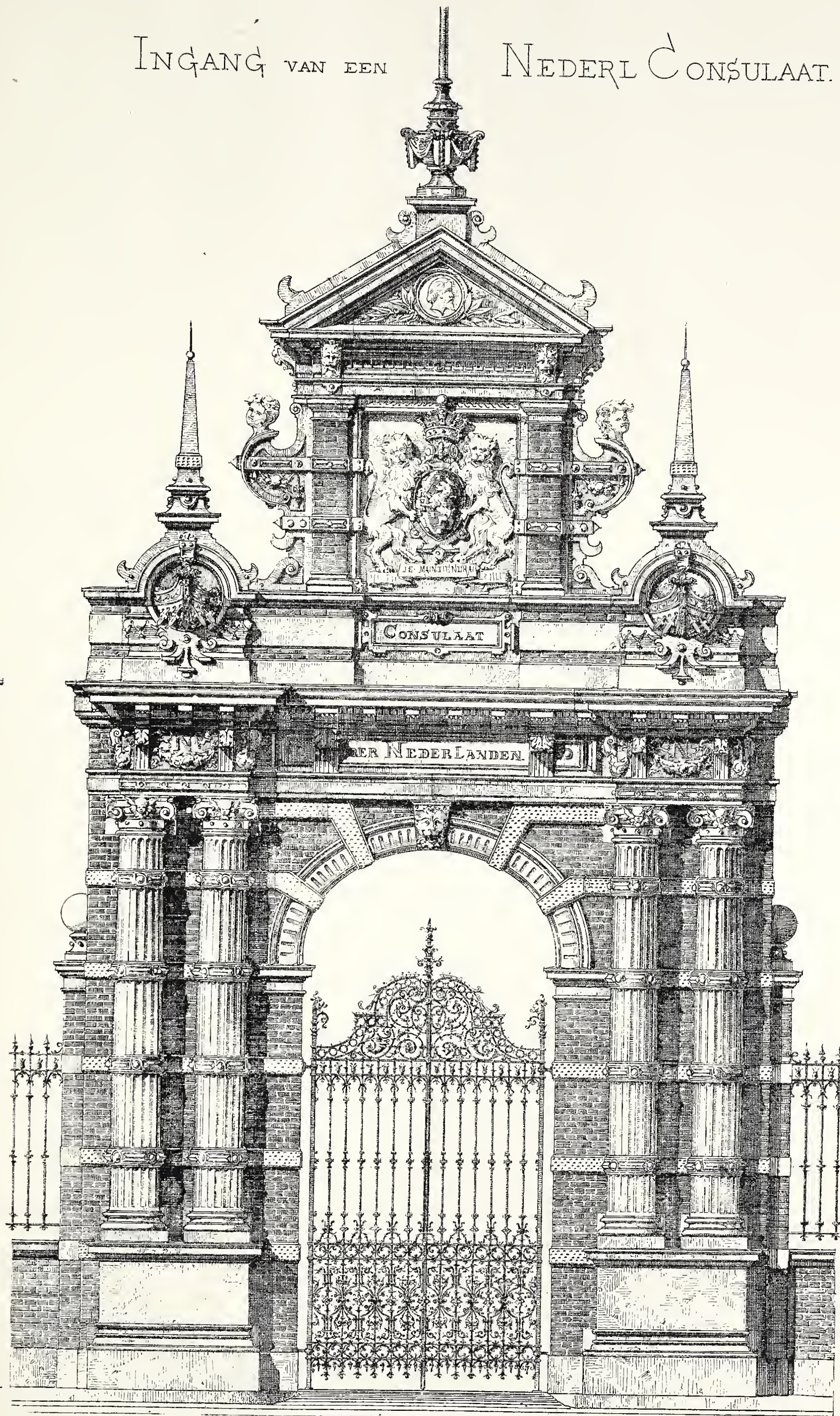
Art. 33. Een hoogte van 2 meter komt ons hier voldoende voor.

Het voorstel der 1e afdeeling omtrent de verplaatsing van art. 13*bis* tusschen de artikelen 14 en 15, meenen wij te moeten aanbevelen.

UTRECHT, 24 November 1890.

AFDEELING LEIDEN. 27 November. Langs de wanden van het vergaderlokaal waren tentoongesteld de teekeningen der Stadszaal, waarvan vooral de flink uitgevoerde detail- en werkteekeningen met belangstelling werden bezichtigd; verder waren voor de eerste maal voorwerpen op kunst-industrieel gebied voor de kunstbeschouwing ingezonden.

Na opening der vergadering las de Voorzitter den ingekomen brief van het hoofdbestuur voor, vermeldende het overlijden van Z. M. den Koning, Beschermheer der Maatschappij. Staande hoorden

INGANG VAN EEN NEDERL CONSULAAT.
JE MAINTIENDRAI
CONSULAAT
...ER NEDERLANDEN

0 1 2 M

de aanwezigen deze mededeeling aan, als ook de woorden naar aanleiding daarvan door den Voorzitter gesproken.

De notulen worden gelezen en goedgekeurd en den Voorzitter bij monde van den heer van Ruijven dank gezegd voor de tentoongestelde teekeningen.

Voor eenige vragen door het Hoofdbestuur gesteld werden de volgende commissiën benoemd.

Voor vraag 2 de heeren C. R. van Ruijven, A. Boekwijt en A. F. Wempe.

Voor vraag 3 en 4 de heeren J. Roem, W. Splinter.
» » 5. de heeren W. Barneveld, W. Fontein.
» » 7. de heer D. E. C. Knuttel.
» » 8. de heeren W. C. Mulder, A. Verhoog Jr., D. Veilbrief.
» » 9. de heeren J. Hengeveld, H. J. Jesse, J. P. de Koning.
» » 10. de heeren G. van Driel, P. G. Lancel, W. C. Mulder.

Hierna hield de heer P. G. Lancel een voordracht, getiteld, »Het een en ander over Perzië en zijne kunst."

Spreker splitste deze in 4 deelen.
1°. Iets over het Perzische Rijk.
2°. » » de bewoners.
3°. » » » bouwkunde.
4°. » » » kunstnijverheid.

Vooraf echter wenschte hij een woord van dank te brengen aan den heer Rieber, Secretaris der Maatschappij, voor de toezending van verschillende werken en platen, en aan de Universiteitsbibliotheek, door tusschenkomst waarvan hij uit het Etnographisch Museum de overige platen in bruikleen ontving.

Omtrent ligging, gesteldheid van grond, klimaat, bewoners, handel en nijverheid werden vele bijzonderheden medegedeeld. De Perzen behooren tot de volken, welke het meest gedaan hebben tot bevordering der kunst, al staat hunne kunst dan ook niet zoo hoog als die van andere landen. Een volk dat vijf en twintig eeuwen een zelfstandig bestaan heeft gehad, moet hiervan ook blijk geven in de geschiedenis zijner kunst.

De kunst bloeide reeds eeuwen lang in Egypte, Assyrie en Griekenland, toen zij in Perzië in haar opkomst was, en men noemt het eene dwaling, zoo men meent dat het tegenwoordige kwijnen van een paar belangrijke takken van nijverheid een bewijs is voor teruggang van de geheele kunst; zij is slechts in een tijd van overgang, waarin kunstenaars en werklieden schijnen te rusten, maar slechts om frissche krachten te verzamelen voor den ras naderenden nieuwen tijd.

De Perzische bouwkunst heeft zich ten allen tijde hierdoor onderscheiden, dat zij zich zoo uitnemend naar de omstandigheden van bodem en voortbrengselen schikte en er gebruik van wist te maken. In het Zuiden b. v., waar overvloed van goede steen en marmersoorten wordt aangetroffen, verrezen groote steenen gebouwen, terwijl in de dicht begroeide Caspische provinciën, het hout de voornaamste bouwstof uitmaakt.

Het is opmerkelijk, hoe dit volk op smaakvolle wijze, zelfs bij eenvoudigste gebouwen, kan versieren. Menigmaal ziet men aan een armoedige woning een breed venster, welks lijst en versiering, den kunstenaar in opgetogen bewondering stil doet staan.

De inrichting van de woning hangt af, zooals van zelf spreekt, van het vermogen des eigenaars. In de dorpen zijn ze zonder verdieping en van slechts 2 vertrekken voorzien. De huizen in de steden binnentredende, komt men door een korten gang in een binnenhof, in het midden versierd met een fontein en een waterkom. Rondom den binnenhof verheft zich het huis, aan de achterzijde verrijst het voornaamste gedeelte, terwijl bij den ingang de keuken en bergplaatsen en aan beide zijden kleinere vertrekken zich bevinden. Het achterste gedeelte is van een verdieping en van een plat dak voorzien, het onderste bevat de groote zaal, die van den binnenhof door een veelal zeer kostbaar raam van gekleurd glas gescheiden is. De drie andere wanden zijn van binnen ongeveer ter hoogte van 1 Meter met gips bekleed en met bloemen en loofwerk in blauw met goud beschilderd. Langs de wanden liggen dikke tapijten, waarop men kan nederzitten. Aan de achterzijde is de schoorsteen. Op de verdieping vindt men slaapkamers en in den zomer dient het platte dak tot slaapplaats.

De huizen der aanzienlijken zijn zeer groot en in twee deelen gesplitst, n. l. in het verblijf der mannen en dat der vrouwen. Dit laatste ligt achter het eerste en is door een fraai aangelegden tuin daarvan gescheiden. De nieuwe huizen die voor enkele jaren in de hoofdstad des rijks, Teheran, gebouwd zijn, hebben merkbare overeenkomst met de Europeesche, de navolging is echter niet slaafsch, het is meer overeenstemming dan nabootsing.

Verder wijst spreker er op, hoe niettegenstaande al die kunstvoorbrengselen er maar weinig in Perzië voor opleiding in de kunst werd gedaan; enkelen vroegere vorsten hebben de kunst gesteund door bekwame werklieden uit te noodigen naar Perzië te komen. Een hunner, de Shach Abbas, stichtte een Akademie voor kunst, die onder bescherming der regeering stond, en het is bekend dat het prachtige porselein, hetwelk later weder in Perzië vervaardigd werd en waaraan de naam van »Kashee" wordt gegeven, zijn bestaan te danken heeft aan bekwame Chineesche werklieden.

Nog werden vele bijzonderheden betreffende de kunstnijverheid daar te lande medegedeeld, o.a. over de ceramiek, het borduurwerk, de bewerking der metalen, het vervaardigen der tapijten, alles toegelicht door teekeningen en platen.

De voorzitter dankte den spreker voor zijne belangrijke voordracht.

De heeren Jesse en Lancel, die uitgenoodigd waren de ingezonden voorwerpen te beoordeelen, brachten hun verslag uit.

Ingezonden waren, eene tafel en twee stoelen van de firma Van der Voorden en Speet; een geldkistje, een bloemenbak en een theeblad, drijfwerk van den heer Teljeur en verder schilden van den heer Groen; benevens eenig smeedwerk en decoratief schilderwerk vervaardigd door de leerlingen der Practische Ambachtsschool. Het oordeel der commissie bij monde van den heer Jesse, was vrij gunstig en de bespreking daaruit voortvloeiende zal zeker strekken de werkzaamheden der afdeeling meer en meer, ook buiten dien kring, te waardeeren.

Na dankzegging aan de beide heeren en voorlezing van een paar ingezonden stukken in de N. R. Courant voorkomende, over schelp en steenkalk, door den heer C. R. van Ruyven, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING LEEUWARDEN. 27 November 1890. In deze vrij talrijk bezochte vergadering werd door den voorzitter, den heer J. E. G. Noordendorp, melding gemaakt van de ontvangst van het eerste jaarverslag der Centrale Commissie voor de bevordering van Wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen in Nederland, alsmede van het verslag der Afd: 's Gravenhage. De mededeeling, dat de heer J. H. Bauer, decoratieschilder te 's Gravenhage op uitnoodiging van het bestuur zich bereid had verklaard in de vergadering van Januari a.s. voor de Afdeeling op te treden, werd blijkbaar met ingenomenheid begroet.

Op het in de vorige vergadering door het bestuur tot haar gerichte verzoek, hadden onderscheidene leden zich beschikbaar gesteld tot het houden eener lezing, eener bijdrage of het behandelen van eenig onderwerp, zoodat het bleek dat voor de antwoorden op de door het hoofdbestuur gestelde vraagpunten een buitengewone vergadering noodzakelijk zou zijn, tot het houden waarvan dan ook werd besloten. Aan het bestuur werd overigens overgelaten de commissiën aan te wijzen in wier handen de bedoelde vraagpunten ter beantwoording gesteld zouden worden.

De heer J. E. G. Noordendorp ging hierna over tot het houden zijner aangekondigde bijdrage over gewelven en vloeren van cementbeton, en hun draagvermogen. Spreker deelde daartoe mede, wat hij over dit onderwerp vond opgeteekend in de *Bauzeitung* van 9 Oct: 1889, betrekkelijk het vergrooten van het ontvangstgebouw aan het spoorwegstation te Erfurt. De door den spreker hieraan toegevoegde uitlegging werd met belangstelling gevolgd.

Na een korte pauze verkreeg de heer H. J. de Groot van den voorzitter verlof den verslaggever van het Bouwkundig Weekblad te interpelleeren over het verslag der vorige vergadering. De heer de Groot komt op tegen de daarin voorkomende zinsnede, luidende, »toch zij ons de opmerking veroorloofd, dat het niet zou schaden, indien aan het nateekenen van bouwkundige details, blijkbaar met zorg gekozen, eenige oefeningen in de elementaire architektonische vormleer vooraf gingen." Spreker wijst er op dat bij de discussiën over het door zijn collega, de heer v. d. Hey, behandelde onderwerp gevoerd, er niets aan het licht is gekomen, dat aanleiding tot deze opmerking heeft kunnen geven; hij ontkent overigens de juistheid er van, aangezien de cursus uitsluitend bestemd is voor oud-leerlingen der ambachtsschool, in het bezit van het diploma, en voor hen die daarmêe gelijk gesteld kunnen worden, en deze zijn alzoo toegerust met de kennis, welke de verslaggever evenwel meent, dat zij niet in voldoende mate bezitten.

De verslaggever, de heer Kramer, door den voorzitter in de gelegenheid gesteld den interpellant te beantwoorden, gaf als zijn gevoelen te kennen, dat hij van de onjuistheid der gewraakte opmerking niet overtuigd kan zijn, al bleek uit de nu verstrekte toelichting van den vorigen spreker, dat de leerlingen in het samenstellen en ontleden van eenvoudige profielen eenige oefeningen hebben gemaakt. Het kwam hem verder voor, dat hij de perken zijner bevoegdheid niet is te buiten gegaan, door in het verslag eene opmerking neer te leggen, waartoe hij bij nadenken over de zaak is gekomen, al konden de discussiën in de vergadering er over gevoerd hem daartoe geen aanleiding geven.

Spreker onthoudt zich gewoonlijk van critische beschouwingen in zijne verslagen en waar hij voor een enkele maal in bescheiden mate is afgeweken, gevoelt hij de wenschelijkheid dien te blijven in acht nemen.

De heer de Groot, repliceerende, bleef echter bij zijn gevoelen, dat er voor de genaakte opmerking geen aanleiding bestond.

De voorz. stelde met een enkel woord het verschil van opvatting in het licht, toonde daarbij aan, dat er een misverstand bestond, en sloot het debat.

De heer N. v d. Hoeff stelde de vergadering in kennis met de door den heer W. Molijn te Gouda gefabriceerd wordende rietplanken; de toepassing daarvan werd door spreker toegelicht en de doeltreffendheid er van voor vele gevallen aangetoond.

Het overige gedeelte van den avond werd besteed aan de bezichtiging van een serie ontwerpen uit de »Intime Club", door den heer Kramer daartoe aangeboden.

De vergadering werd gesloten, nadat de Voorzitter een der nieuwe leden, den heer Schröder, had toegesproken en de belangen der Afdeeling bij hem had aanbevolen.

AFDEELING AMSTERDAM 28 November 1890. De voorzitter opende de vergadering met de treurige mededeeling van den inhoud van een schrijven van het Hoofdbestuur, dat onze geëerbiedigde Koning, Beschermheer der Maatschappij, den 23 November was overleden. Daarna heette hij den heer E. Jelsma als lid welkom.

Aan de Vergadering werd voorgesteld twee prijsvragen uit te schrijven, als eerste prijsvraag: een Kegelbaan; als tweede prijsvraag: een Bewijs van Lidmaatschap der Afdeeling.

Vervolgens werd door den heer H. P. Berlage Nzn., een lezing gehouden over Gothiek, toegelicht door een aantal keurige photografiën. Spreker besprak de Cathedralen van verschillende landen, hun orientatie, de indeeling, de gewelven, de vensters, de torens en het vlak-decoratief, en na de beschouwingen daarover verschillende onderdeelen, als het altaar en zijn benoodigheden, het vaatwerk van edele metalen vervaardigd, den kansel, de koorstoelen, de doopfront enz. enz.

De voorzitter dankte den spreker voor zijne zoo bestudeerde voordracht ook namens de Vergadering. Na enkele besprekingen werd de Vergadering gesloten.

AFDEELING GRONINGEN 28 November 1890. Door den Voorzitter werd na lezing der notulen mededeeling gedaan, dat de volgende stukken zijn ingekomen: Eene lijst van vraagpunten gesteld door de staatscommissie van arbeids-enquête, bedoeld bij de wet van 19 Jan. 1890. (*Staatsblad No.* 1).

De heer Sips was van oordeel, dat men de behandeling dezer vraagpunten niet verder moest uitstrekken dan binnen het bereik der Afdeeling ligt, en spreker gaf in overweging de vragen in behandeling te nemen, die tot de bouwambachten en aanverwante vakken behooren.

De vergadering kon zich hiermede wel vereenigen en bepaalde dat er eene buitengewone vergadering zal worden gehouden, om deze vraagpunten te bespreken.

De Voorzitter stelde aan de orde de beantwoording der door het bestuur der M^{ij}. gestelde vragen. Na eenige gedachten-wisseling werd besloten in eene volgende vergadering commissiën te benoemen, teneinde de beantwoording der vragen aan eene beschouwing te onderwerpen.

De heer J. A. Huizinga, die in de vorige vergadering als lid der afdeeling was voorgesteld, werd met algemeene stemmen aangenomen.

Vervolgens werden besprekingen gehouden omtrent het organiseeren van wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen in deze Provincie woonachtig. De Voorzitter juichte het plan toe, doch was niet van vrees ontbloot of zoodanige wedstrijd vanwege de afdeeling zou zijn te organiseeren. Het bestuur was van gevoelen, dat de wedstrijd zich zou bepalen tot de vakken als het timmeren, metselen, schrijnwerken, beeldhouwen, steenhouwen, stucadoren, verven, behangen, smeden, koper- en zinkwerken. Eene raming van kosten op bescheiden voet opgemaakt werd ter tafel gebracht. Wegens de geringe opkomst der leden wordt besloten dit punt in eene volgende vergadering aan de orde te stellen.

Vóór het sluiten der bijeenkomst herdacht de heer Sips het overlijden van onzen gëeerbiedigden en kunstlievenden Koning. Spreker schetste in korte trekken de liefde die onzen Koning voor de kunst had, en eindigde met hulde te brengen aan de nagedachtenis van wijlen Z. M. Willem III, Beschermheer van de Mij. t. b. v. bouwkunst. Na eerbiedige teekenen van instemming, van algemeene deelneming, getuigende, sloot de voorzitter de vergadering.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT betreffende de antwoorden der Prijsvraag uitgeschreven voor het jaar 1890 door de Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De ondergeteekenden, door U uitgenoodigd tot het vormen der Jury, hebben de eer U mede te deelen, dat hun ter beoordeeling zijn toegekomen zes antwoorden gemerkt als volgt:

N°.	1	Motto	„Vosmaer"	met zes	teekeningen.
»	2	»	„Pittoresque"	» vier	»
»	3	»	„G met Passer"	» vijf	»
»	4	»	„Frisia"	» drie	»
»	5	»	„S met T"	» vier	»
»	6	»	„Rail"	» zes	»

Dat volgens hunne meening het antwoord met het motto »Frisia" als het minste der zes te beschouwen is, en dit ter zijde leggende, de overige vijf antwoorden volgens in het programma opgegeven puntensysteem zijn beoordeeld, en het volgende is bevonden, met vermelding der toegekende punten.

Planverdeeling.

Volgens het programma toe te kennen punten voor de indeeling 8.

„*Vosmaer*". De wachtkamer beslaat 39.00 M² dus ± 19 M² meer dan het programma vraagt; het bebouwde oppervlak van het geheele gebouw bedraagt 108 M².

Dit plan heeft vele practische gebreken zooals: slechte plaatsing van het privaat; te smalle urinoirs; het loketkamertje van den Chef en de bovengang zonder direct en voldoende licht; de scheidingsmuur van privaat en urinoirs valt voor het lichtraampje; de plaatsing van het buffet is minder gewenscht; de keukenschoorsteen is ten opzichte van het licht verkeerd geplaatst; eene der woonkamers groot 2.60 bij 3.50 M. is te klein voor twee groote lichtramen, één dubbele glazen buitendeur en twee kamerdeuren; in de kleinste slaapkamer is het niet mogelijk een ledikant te plaatsen zonder belemmering van raam of deur; het entrée portaaltje der wachtkamer is te klein; het terugspringen der entréedeur van de woning heeft geen reden, tenzij nadeelig voor de entrée.

Toegekende punten: volgens het	1e Jurylid	5	punten.
» »	2e »	4	»
» »	3e »	6	»
	Totaal	15	»

waarvan ¹/₃ bedraagt 5 punten

„*Pittoresque*". De wachtkamer is groot 20 M²; het totaal bebouwde oppervlak bedraagt 125 M².

De plaatsing der trap is niet goed. De urinoirs, twee meer dan gevraagd, zijn ruim en luchtig en goed geplaatst; dit zou met de privaten ook het geval zijn zoo deze aan de urinoir zijde niet tot de zoldering waren opgetrokken, nu missen zij licht en lucht.

Aan gangen is te veel oppervlak besteed; een gedeelte had aan het loketkamertje ten goede kunnen komen. Wanneer het loketkamertje in de breedte gelegd, en de urinoirs niet zoo groot genomen waren, zou de wachtkamer vóór het gebouw uitspringen, wat voor het zij-uitzicht zeer gewenscht is.

Een der woonkamers mist stookgelegenheid.

Overigens is dit plan goed en eenvoudig van indeeling, de dienstlokalen aan de zijde der Trambaan en de woonvertrekken aan de achterzijde.

Toegekende punten: volgens het	1e	Jurylid	7	punten.
» »	2e	»	7	»
» »	3e	»	7	»
		Totaal	21	»

waarvan $^1/_3$ bedraagt 7 punten.

„G met Passer". Oppervlak der wachtkamer 16.50 M² dus te klein, oppervlak van het geheele gebouw 95.50 M².

De wachtkamer is zeer goed geplaatst met aan beide zijden uitzicht op de Trambaan.

De privaten zijn slecht geplaatst zonder licht.

Het ware wenschelijk geweest indien de ontwerper de woonvertrekken aan elkander had doen grenzen.

De slaapkamers zijn te klein.

De kasten in de hoeken der vertrekken zullen in het gebruik meer hinder dan gerief opleveren.

De keuken is niet goed gelegen.

De hoofdgedachte en groepeering van dit plan is goed; door betere studie had het gevraagde kunnen bereikt worden.

Toegekende punten: volgens het	1e	Jurylid	7	punten.
» »	2e	»	3	»
» »	3e	»	6	»
		Totaal	16	»

waarvan $^1/_3$ bedraagt $5^1/_3$ punt.

„S met T". Oppervlak der wachtkamer 22.5 M², en van het geheele gebouw 135 M².

De hoofdgedachte van dit plan is niet gelukkig.

De wachtkamer is niet gunstig gelegen, en uit het dienstkamertje van den Chef is geen uitzicht op de Trambaan; verder heeft dit plan het groote gebrek, dat de dienst-lokaliteit bijzaak en de wachterswoning hoofdzaak is geworden.

Toegekende punten: volgens het	1e	Jurylid	4	punten.
» »	2e	»	3	»
» »	3e	»	4	»
		Totaal	11	»

waarvan $^1/_3$ bedraagt $3^2/_3$ punt.

„Rail". Wachtlokaal groot 25 M². bebouwd oppervlak van het geheel zonder veranda 110 M².

De distributie van dit plan kan niet nader besproken worden, daar de beneden-verdieping een woonvertrek minder heeft dan het programma eischt, en dan ook in de andere plannen voorkomt, echter willen wij toch opmerken, dat de wanden van al de woonvertrekken te veel verbroken worden door deur- en raamopeningen en nergens eenig muurvlak van beteekenis overblijft voor het plaatsen van meubelen of ledikanten; overigens is de groepeering der vertrekken zeer gelukkig.

Toegekende punten: volgens het	1e	Jurylid	4	punten.
» »	2e	»	3	»
» »	3e	»	3	»
		Totaal	10	»

waarvan $^1/_3$ bedraagt $3^1/_3$ punt.

Aesthetische waarde van Gevels en Doorsneden.
Voorts Details en Constructie.

Volgens het Programma toe te kennen punten:

a. Voor de aesthetische waarde van gevels en doorsneden 5.

b. Voor de details en constructie 5.

„Vosmaer". Met uitzondering van toren en dakvenster zijn de algemeene verhoudingen vrij goed. Verschillende motieven zijn goed, doch niet juist toegepast. Langs de torentrap is de zolder niet bereikbaar. De lichtverdeeling in den toren is slecht en het privaat onder de trap heeft geen lichtraampje.

De toren had zooveel hooger kunnen zijn, dat een geschikte toegang naar den zolder ware aan te brengen onder de afdekking, en wij zouden dan de afdekking steiler en de duiventil minder hoog wenschen; nu is de aansluiting van toren en zolderkap niet mooi en niet constructief en bovendien onpractisch met het oog op sneeuw, regen en wind. Het steenen dakvenster is slecht van vorm en verhouding. Het terugspringen van den ingang der woning schaadt den gevel. De gebogen bovendorpels der lichtkozijnen zijn niet constructief, noch mooi. De gevels zouden uit een aesthetisch oogpunt veel gewonnen hebben zoo de bovenverdieping der woning in vakwerk ware daargesteld, onder het overstek der daken zou dit aan de soliditeit niet te kort doen en beter passen bij een gebouw van dit genre. De kap der woning is slecht van constructie en de kap der wachtkamer zonder aan te brengen horizontale versterking niet uitvoerbaar.

Toegekende punten: volgens het	1e	Jurylid	7	punten.
» »	2e	»	7	»
» »	3e	»	5	»
		Totaal	19	»

waarvan $^1/_3$ bedraagt $6^1/_3$ punt.

Wordt vervolgd.

Eenige maanden geleden werd in een vergadering der te Dordrecht bestaande vereeniging Voor Vak en Kunst het Bestuur gemachtigd tot het uitschrijven van een prijsvraag voor 't ontwerp van een Eere-diploma der Vereeniging.

Kort daarop werd dan ook 't programma voor deze prijsvraag, waaraan alleen door leden der Vereeniging kon worden deelgenomen, openbaar gemaakt en aan de leden toegezonden.

De termijn van inzending eindigde 1 Nov. en als Jury-leden werden benoemd de heeren J. Brinkgreve leeraar in 't boetseeren enz., H. W. Veth architekt en Chr. Lary schilder, zoodat elk der drie zusterkunsten, in deze Jury waardig en onverbeterlijk vertegenwoordigd was.

Na den verstreken termijn bleek het, dat de mededinging talrijker had kunnen zijn, daar slechts 4 antwoorden waren ingekomen. Men was natuurlijk benieuwd of de kwaliteit der ingekomen antwoorden meer reden tot tevredenheid zou geven door de kwaliteit en met genoegen kon reeds dadelijk geconstateerd worden, dat dit zoo is, daar de vier stuks oplossingen welke gisteren-avond ter bezichtiging in 't vereenigings-lokaal aanwezig waren in 't algemeen verdienstelijk zijn.

Naar aanleiding dezer bezichtiging, de volgende beknopte beschouwing.

We beginnen met het ontwerp, Motto Kunst, dat door de jury tot bekroning is voorgedragen en waarvan als ontwerper zich heeft bekend gemaakt de heer v. d. Torre decorateur enz. alhier. O. a. heeft de Jury terecht aan dit diploma den voorrang geschonken wijl het, kleinere gebreken of tekortkomingen daargelaten, in hooge mate verdienstelijk is, en zoo na mogelijk aan de eischen beantwoord die men van het diploma van eene Vereeniging, die zich het verheffen en veredelen van Vak en Kunst ten doel stelt, vergen moet en mag.

Het is niet te veel gezegd als we beweren, dat bedoeld ontwerp, naast de vele dergelijke diploma's die de laatste jaren bekroond en uitgegeven zijn, een waardige plaats zal innemen zoowel door zijn van fijne smaak en nadenken getuigende symboliek als door de geestige en toch harmonische opvatting van 't geheel. Het verband dat bestaat of dient te bestaan tuschen Vak en Kunst, de waarheid dat wetenschap en Kunst elkaar volstrekt niet uitsluiten doch integendeel aanvullen, de inspanning die vereischt wordt om het hoogere in de Kunst te bereiken, zóó naïf, zóó duidelijk vertaald, dat men 't als 't ware met den eersten oogopslag voelt en begrijpt. Hoewel de beeldjes geestig en karakteristiek geteekend zijn, had het geheel, vooral het vegetale der compositie wel wat netter, wat geacheveerder kunnen zijn, daar dit vooral bij eene eventueele reproductie bezwaar zal opleveren. Wat het opschrift betreft moet erkend worden, dat dit ook smaakvol is aangebracht en in volkomen harmonie met het overige is, doch het moet ons van 't hart, dat we het woord diploma te klein, te weinig op den voorgrond tredend vinden, zoodat o. i. alvorens tot reproducties over te gaan, eene vergrooting daarvan hoog gewenscht zou zijn.

De behandeling van het opschrift is door den vervaardiger van 't ontwerp motto Glück äuf, heel wat beter opgevat en begrepen. In dit ontwerp is dat onderdeel der conceptie bepaald onberispelijk. Ook als teekening mag dit diploma met eere genoemd worden, daar de graphische behandeling van een ervaren hand getuigd, die weet van welke technische eischen een voor reproductie bestemde teekening moet voldoen. De verschillende onderdeelen der versiering zijn, elk op zich zelf, mede verdienstelijk, doch de verhouding van 't ensemble, die natuurlijk den hoofdindruk van 't geheel beheerscht en in de eerste plaats onherroepelijk moet zijn, is bij dit ontwerp minder gelukkig uitgevallen, zoodat er een zekere gedruktheid in dit ontwerp heerscht, die den beschouwer onaangenaam aandoet, en ongetwijfeld wel de hoofdreden zal zijn dat het voor geen bekroning is kunnen worden voorgedragen.

In de derde plaats noemen wij 't ontwerp ingezonden onder 't

motto m. i. n. a . . . . Het staat, wat toegepaste motieven, wat opschrift, en wat harmonische verhouding tusschen versiering en opschrift betreft, o. i. bepaald beneden de beide reeds genoemde en kon dus, als was het alleen maar om laatstgenoemde geheel met de wet van evenwicht in strijd zijnde verhouding, terecht voor geen bekroning in aanmerking komen; doch als teekening mag het als een der best uitgevoerde genoemd worden. Geen pennestreek waar eenige wijfeling in te bespeuren valt! alles flink breed, met vaste hand neergezet. Het bevreemde ons en we bejammerden het, dat vooral het opschrift zoo stiefmoederlijk, zoo onæsthetisch gedacht en uitgevoerd was, daar de versiering als ornament, op zich zelf beschouwd, volstrekt niet zonder verdienste is en zeer goede motieven te aanschouwen geeft.

Het ontwerp onder het motto 1090 ingezonden, is zoowel wat compositie als technische uitvoering betreft, o. i. het minst gelukkig geslaagd. — Vooral het opschrift is zóó armzalig, zóó kinderlijk uitgevoerd, dat we niet begrijpen kunnen waarom de ontwerper, die dan toch in zijne versiering (zij moge al niet ontblinken en bij de overige ten achter staan) toont een zekere mate van technische vaardigheid, van vorm en verhouding kennis te bezitten, aan die gedeelten van zijn werk zoo weinig zorg besteed zoo weinig smaak daarin neergelegd heeft.

Na een herhaalde oplettende beschouwing en vergelijking der 4 ingezonden en tentoongestelde antwoorden kwam het ons voor dat de jury op de meest nauwgezetste wijze zich van hare taak heeft gekweten, daar het door haar bekroonde ontwerp, zonder eenige tegenspraak, de meeste goede hoedanigheden in zich vereenigt, en alzoo, zoowel op zich zelf als in vergelijking met de drie overige deze onderscheiding ten volle verdient. Een woord van lof dus, aan den heeren jury-leden voor de ernstige wijze, waarop zij, hunne indrukken hebben overwogen, zoodat een resultaat verkregen is, waarop door niemand eenige gegronde aanmerking kan gemaakt worden.

n.

BERICHTEN.

Op de prijsvraag: »Welke kalk is beter, schelpkalk of vette steenkalk"? door de vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap" uitgeschreven, zijn twee antwoorden ingekomen. De jury van beoordeeling wijdt in haar rapport een waardeerend woord, zoowel aan den vorm, waarin de uitkomsten zijn vervat, als aan den ernst en de volharding waarmede de proefnemers hebben gewerkt; zij komt tot het eenparig oordeel, dat de uitgeloofde prijs van *f* 175 aan het antwoord »Praktijk" moet worden uitgereikt; aan het tweede antwoord »Tubel Kaïn" wenscht de jury, als erkenning voor de moeite aan de beantwoording besteed, het getuigschrift der vereeniging toe te kennen.

De bekroonde inzender van het antwoord »Praktijk" is de heer G. Verburgt, burger-opzichter bij de genie te Kudelstaart (fort) bij Aalsmeer, het tweede antwoord is van den heer W. A. Becker, Rijks-opzichter der genie te Muiden.

De beide proefnemers komen tot het besluit, dat schelpkalk beter is dan vette steenkalk, en dit des te meer naarmate minder tras gebruikt wordt en het werk geheel aan de lucht blijft blootgesteld.

Naar aanleiding van deze uitgesproken overtuiging schrijft de heer Jan Lels, schelpvisscher te Kinderdijk, onder dagteekening van den 22sten Nov. o. a. het volgende in de Nieuwe Rotterdamsche courant.

Het is moeielijk in cijfers uit te drukken, welke waarde deze overwinning voor onze nationale industrie heeft. Een feit is het evenwel, dat de Nederlandsche kalkbranders sedert jaren klagen over de kwijning in hun vak, speciaal over de lage prijzen, tengevolge van de concurrentie der steenkalk.

Een ander feit is, dat de jongere metselaars (die van den ouden stempel weten het wel beter) niet algemeen doordrongen zijn van het besef, dat zij bij het gebruik van schelpkalk deugdelijker en meer degelijk werk zullen leveren.

Een feit is ook, dat op wellicht slechts eene uitzondering na, onze departementen van algemeen bestuur niet, gelijk eertijds, het gebruik van schelpkalk verplichtend stellen.

Dit alles heeft medegewerkt om de fabricage van schelpkalk in een minder bloeienden toestand te brengen.

De invloed van de kwijning dezer bij uitstek nationale industrie deed zich op de vele visschersdorpen langs onze kust, van Loosduinen af tot Delfzijl toe, gevoelen. De veenderijen zagen haren afzet van turf aan de branderijen verminderen en de scheepvaart miste haar deel in het vervoer van grondstoffen en product.

Ofschoon vijand van bescherming, zooals het spraakgebruik dat woord in den nieuweren tijd heeft geijkt, meen ik toch, dat bescherming van de schelpkalk op eene gezonde basis zoude berusten

Aan de fabrikanten van schelpkalk in ons land, en hun aantal is niet gering, moet het thans staan, op deze bescherming aan te dringen, niet op grond dat hun belang daardoor wordt gebaat, doch omdat blijkt, dat het staatsbelang door het gebruik van een inlandsch fabrikaat beter wordt gediend, dan door dat van een buitenlandsch product.

Zij moeten niet vragen inkomend recht op steenkalk, doch herstelling van het vroegere voorschrift, dat het gebruik van schelpkalk bij rijkswerken verplichtend stelde.

In het laatste nummer van »De Ingenieur" maakt het Bestuur van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs met leedwezen bekend, dat de heer E. M. Stieltjes zijn ontslag heeft aangevraagd als Redacteur van het genoemde Weekblad.

Ook de lezers van het blad zullen dit besluit van den ijverigen, kundigen en geachten Redacteur ten zeerste betreuren. Diens opvolger wacht geen gemakkelijke taak.

De teekeningen van de prijsvraag voor een kerk met toren te Apeldoorn worden van af Woensdag a. s. 10 December gedurende acht dagen tentoongesteld in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Zij, die in aanmerking wenschen te komen om de betrekking van Redacteur van het weekblad »De Ingenieur" — desnoods tijdelijk — te vervullen, kunnen daarvan kennis geven aan het Bestuur der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs. Voorzitter van dat Bestuur is de heer J. van der Vegt, Secretaris de heer C. Lely, beiden te 's Gravenhage.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 112. Omtrent de vraag n°. 112, voorkomende in het blad van 22 Nov. j. l., schrijft de heer Leonard A. Springer, tuinarchitekt te Hilversum, ons het volgende.

De vraag is gemakkelijker gedaan dan beantwoord, daar er over draineering wel boeken vol geschreven kunnen worden. Om de vraag te beantwoorden zouden eenige nummers van uw blad in beslag genomen kunnen worden.

Over draineering bestaat een uitgebreide litteratuur. Alle werken op te noemen is mij voor het oogenblik niet mogelijk. Die ik bij der hand heb zijn:

Dr. W. C. H. Staring. Het droogleggen van Landerijen. Haarlem. A. C. Kruseman. 1856. Prijs 30 Cents.

Wilhelm Hamm. Katechismus der Drainerung. Leipzig. J. J. Weber.

R. Wörmann. Der Garten Ingenieur III Theil. Das Wasser etc. Hoofdstuk IV. Bladz. 97—263. Berlin. Ernst Schotte.

Verder herinner ik mij nog: *C. R. Scheibler*, Das englische und scottische System der Drains u. s. w. Berlin. 1850.

A. von Doblhoff. Ueber Drainage. Leipzig. 1851.

Fr. Kreuter. Praktisches Handbuch der Drainage. Wien. 1851.

H. Gropp. Erfahrungen über die Unterirdischen Wasserabzüge durch Thonröhren. Zerbst. 1851.

Prof. Stockhardt. Die Dreinage oder Entwasserung des Bodens durch Thonröhren. Leipzig. 1852.

Ik geloof, zegt de heer Springer, dat de steller van de vraag in een van bovenbedoelde werken voldoende inlichtingen kan vinden.

Van andere zijde wordt op even welwillende zijde het volgende bericht.

Voor het draineeren van terreinen is allereerst noodig eene juiste situatie en waterpassing met aanduiding van de hoogte van waterstand en uitwatering.

De diepteligging der buizen is afhankelijk van den aard van den bodem; de aanleg moet onder zuivere afhelling naar de uitwatering geschieden; op circa 10 M. van elkander worden de buizen gelegd, in den vorm van een vischgraat, waarbij de hoofd- of middengraat de hoofdbuis voor de afwatering van het water is. Deze buis moet aan het einde voorzien worden van een gedeelte ijzeren buis met zelfwerkenden klep, om toegang te beletten voor ratten, muizen, enz., ter voorkoming van verstopping.

De werking der buizen berust op de poreusheid der gebakken aarde.

Voor vlakke pleinen of open speelplaatsen zal men in den regel beter doen, een of meer syphons aan te leggen, met Engelsche aarden buizen, op de laagste punten, waardoor het hemelwater kan worden afgevoerd.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7205 FRED. STIELTJES & C^O., Keizersgracht 745, Amsterdam.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7206

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 7207

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 7209

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 7210
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 7208

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. ASPHALTDAKPAPIER. 7211

GEPREPAREERD DAKLINNEN. — RIETPLANKEN. — DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende $2\frac{1}{2}$ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

Wij nemen de vrijheid, zoowel voor dezen jaargang van het ***BOUWKUNDIG WEEKBLAD*** en ***BOUWKUNDIG TIJDSCHRIFT,*** als voor die van vroegere jaren, aan te bevelen de daarvoor verkrijgbaar gestelde

PORTEFEUILLEBANDEN

à *f* 1.75 per stuk.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.
Heerengracht 246 Amsterdam.

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren . . . . *f* 2.50
100 〃 . . . . 〃 4.—

per stuk (zonder naam of firma) . . . . . 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Dinsdag den 23sten December 1890, des namiddags te 2 uren zal in één der lokalen van het Departement van Justitie te 's Gravenhage, in het openbaar, bij enkele inschrijving, worden AANBESTEED:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1891 en eindigende 31 December 1893, van:

Het Paleis van Justitie, het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis te Arnhem.
Het Rechtsgebouw, het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis te Zutphen.
Het Rechtsgebouw en Huis van Bewaring te Tiel.
Het Hoog Militair Gerechtshof, het Rechtsgebouw en de Strafgevangenis te Utrecht.
Het gebouw te Amersfoort, waarin het Kantongerecht en de Kantoren van de Hypotheken en het Kadaster gevestigd zijn.
Het Rijksopvoedingsgesticht voor meisjes en de Gevangenis voor jeugdige veroordeelde vrouwen te Montfoort.
Het Huis van Bewaring te Rotterdam.
Het Huis van Bewaring te Dordrecht.
De Bijzondere Strafgevangenis voor vrouwen te Gorinchem.
De Strafgevangenis en Huis van Bewaring te 's Gravenhage.
Het Kantongerechtsgebouw te Leiden.
Het Huis van Bewaring en de Rijkswerkinrichting voor vrouwen nabij Leiden.

Het eenjarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1891 en eindigende 31 December 1891, van:

De Strafgevangenis te Rotterdam.

De aanbesteding geschiedt in 22 perceelen. Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en op het Bureau van den Ingenieur-Architekt voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's Gravenhage en zijn tegen betaling van *f* 2,65 franco verkrijgbaar bij DE GEBR. VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui N°. 28a, te *'s Gravenhage*.

Aanwijzing zal geschieden voor de gebouwen te *Zutphen*, *Utrecht* en *Rotterdam* beginnende bij de Strafgevangenissen, en voor de gebouwen te *Tiel* beginnende bij het Huis van Bewaring, den 17den December 1890, des namiddags ten 1½ ure.

Voor de gebouwen te *'s Gravenhage*, den 18den December 1890, des voormiddags te 11 uren voor het Huis van Bewaring, des namiddags te 1½ ure voor de Strafgevangenis.

Voor de gebouwen te *Arnhem* den 19den December 1890, voor het Paleis van Justitie des voormiddags te 11 uren, daarna voor het Huis van Bewaring en des namiddags ten 1½ ure voor de strafgevangenis.

Voor de gebouwen nabij en te *Leiden*, te *Montfoort* en *Dordrecht* den 18den December 1890, des voormiddags te 11 uren. Voor *Leiden* te beginnen bij de Rijkswerkinrichting.

Voor de gebouwen te *Amersfoort* en *Gorinchem* den 19den December 1890, des voormiddags te 11 uren.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Innieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s Gravenhage*, en voorts:
voor de werken aan het Paleis van Justitie en het Huis van bewaring te *Arnhem* bij den Opzichter W. A. NICOLA aldaar;
voor die aan de Strafgevangenis te *Arnhem* bij den Opzichter A. R. FREEM aldaar;
voor die te *Zutphen* bij den Opzichter F. H. VAN ETTEGER aldaar;
voor die te *Tiel* bij den opzichter G. A. SCHOLTEN aldaar;
voor die te *Utrecht*, *Amersfoort* en *Montfoort* bij den Hoofdopzichter P. KREBER te *Utrecht*;
voor die te *Rotterdam*, *Dordrecht* en *Gorinchem* bij den Hoofdopzichter C. J. v. D. GOES te *Rotterdam*;
voor die aan de strafgevangenis te *'s Gravenhage* bij den Opzichter J. J. VAN SCHUIJLENBURG aldaar;
voor die aan het Huis van Bewaring te *'s Gravenhage* bij den Opzichter J. H. PFEIFFER aldaar;
en voor die nabij en te Leiden bij den Opzichter J. ROEM aldaar.

De Minister van Justitie,
voor den Minister,
De Secretaris-Generaal
7187 P. J. VAN BEIJMA.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 7188

Op Dinsdag den 23sten December 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 531

Het wijzigen en uitbreiden van het hoofdgebouw met daarmede in verband staande werken op het station KRUININGEN.

Begrooting f 4500 —.

De besteding geschiedt volgens § 71 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten December 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den December 1890, ten 12 ure des middags.

UTRECHT, den 28sten November 1890.

Heeren Bouwkundigen.

PIERRE-ORNÊE
(Siersteen).
Nieuwste Versieringsmateriaal
VOOR BOUWWERKEN,
met EERE-DIPLOMA bekroond,
wordt steeds met veel succes geleverd.

Zie monsters, fotografische afbeeldingen attesten van H.H. Architecten, op de *Permanente Tentoonstelling* Marnixstraat 402 te Amsterdam. Worden ook op aanvrage toegezonden, door **J. H. DE VRIES**, *decorateur van Z. M. DEN KONING*. Akerkstraat H 34, Groningen. 7189

ITAL. TERRAZZO-VLOEREN

gelegd door Ital. werklieden van af *f* 4.—, met inbegrip ondervloer.

Attesten ter inzage.

Adres: **Fabriek,, de Veluwe"**, *Brinklaan*,
7190 APELDOORN.
Teekeningen en Prijs-Courant op aanvrage.

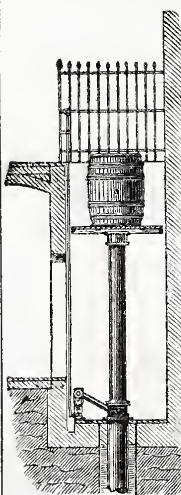

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7191 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.
Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.
(Hydraulisch direct en indirect werkend)
voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particulieren gebouwen hier te lande geplaatste Personen en Goederen Lifts**, *worden op aanvrage gratis toegezonden.* 7192

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN,
alsmede 7193
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, Keulen a/R. 7194
Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Bijvoegsel behoorende bij No. 49.

FRED. STIELTJES & Co.,

— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7212

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

Rietplankenfabriek,

(Syst GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN — Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend

Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 7213

7214 **JAN VAN DER POT,**

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.

Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.
ROTTERDAM. 7215

WAND TEGELS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF ROTTERDAM
VLOER TEGELS 7216

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM.
Eng. Porceleine Badkuipen
(INWENDIG WIT VERGLAASD)
sterk, zindelijk, blijven lang warm of koud, bijzonder geschikt voor
MEDICINALE BADEN. 7217

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7218

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7195 Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

GUGEL BOUWSTIJLEN.

Van dit werk wordt voor een prijsje **een gebruikt ex. gevraagd**, *tweede druk*. Beschadigd, mits compleet, kan ook dienen. *Franco* brieven, motto »Gugel", bij den boekh. K. F. SEYFFARDT, Overtoom 15, N.-Amstel. 7196

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

7197 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 7198

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7199

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condItiën. 7200

WEGNER & MOTTU.

Rokin 138.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 7201

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7202

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn 7203

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid. Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar. Magazijnhouders in de voornaamste steden.

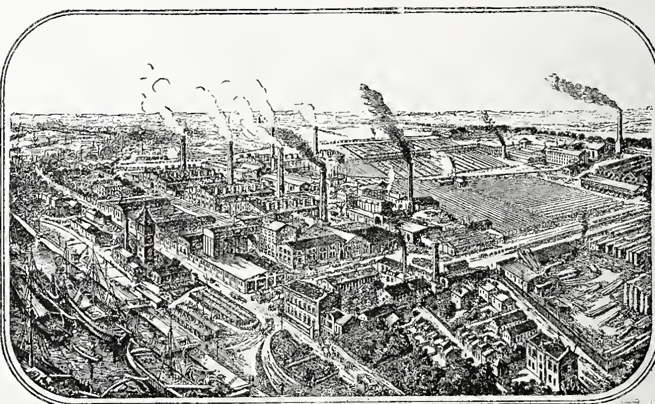

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille

Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 7204

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

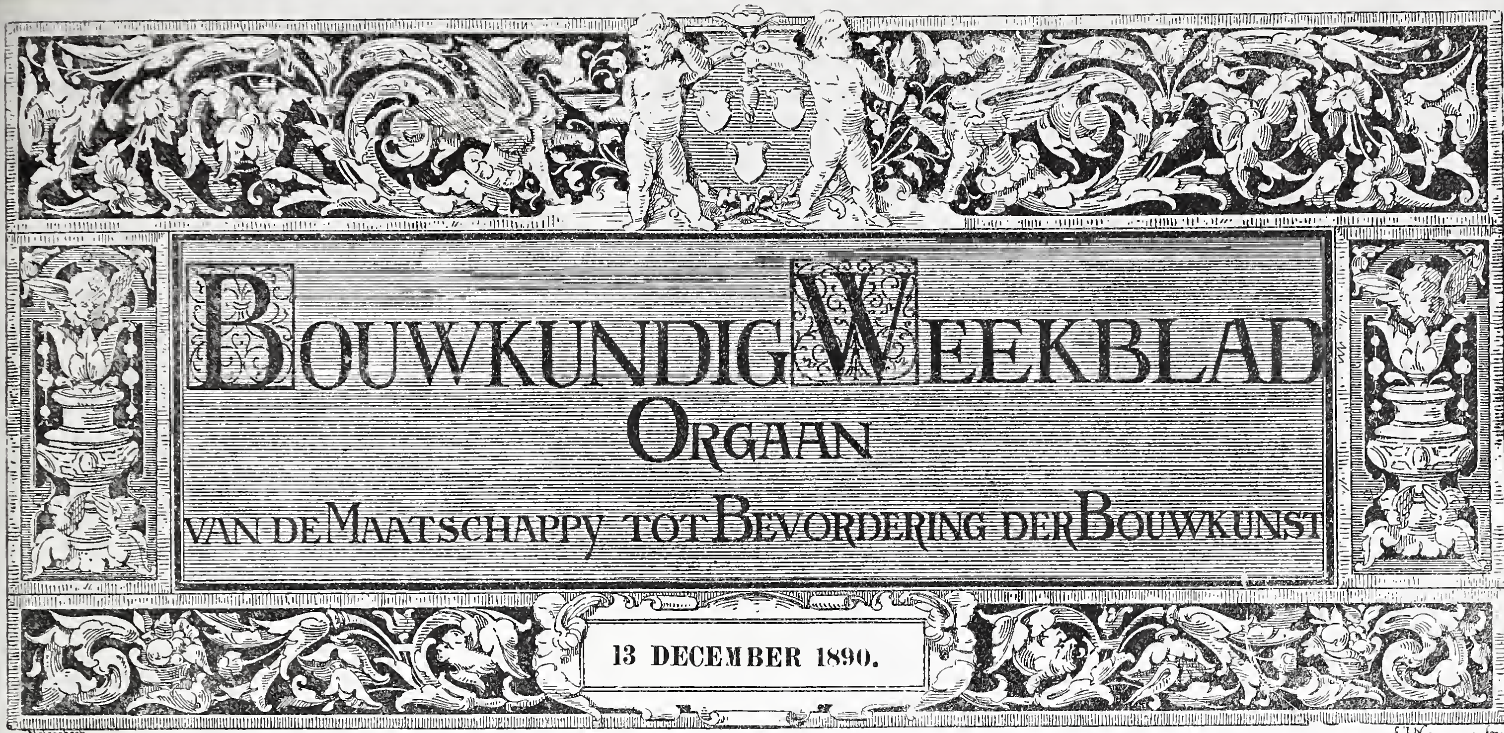
ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

DE PRIJSVRAAG VOOR DE KERK TE APELDOORN.

In de Apeldoornsche Courant van 9 December j.l. komt het volgende bericht voor:

„Naar men verneemt is in de vereenigde vergadering van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraadsleden, Vrijdag j.l. gehouden, met overgroote meerderheid van stemmen de voorkeur gegeven aan het plan „Ormuz", voor een nieuw te bouwen kerk.

In verband hiermede zal de heer J. Verheul Dzn., ontwerper van genoemd plan, worden uitgenoodigd een nieuwe begrooting in te dienen, welke de som van 160 mille niet overschrijdt."

Dit bericht zal zeker door velen en niet het allerminst door de bekroonden en de Jury met bevreemding zijn vernomen. De Jury toch kende met algemeene stemmen den eersten prijs toe aan het ontwerp onder het motto „Liefde is 't fondament," van den heer P. du Rieu Fzn.

Wij betreuren het, dat deze zaak zulk een verloop heeft genomen, daar dit een bedenkelijk antecedent stelt voor het uitschrijven van volgende prijsvragen.

Het gaat toch niet aan, dat niet deskundigen, die aan deskundigen een advies vragen, dit advies, indien het niet naar hun zin is, geheel ter zijde stellen.

Naar wij vernemen moet echter een schrijven van den heer Verheul aan den Kerkeraad reeds dadelijk na het publiek worden van het rapport der Jury, op dat besluit van invloed zijn geweest. In dat schrijven toch protesteert de heer Verheul tegen de meening van de Jury, dat zijn ontwerp niet voor de gestelde bouwsom is uit te voeren, en verklaart hij zich bereid het voor het bedrag, in de begrooting door hem opgegeven, te bouwen.

De houding van den heer Verheul verdient in elk opzicht door een ieder ten strengste te worden afgekeurd; die houding toch is zeer weinig collegiaal tegenover den eersten prijswinner, en ook niet gepast tegenover de Jury.

Immers, wanneer men tot medewerking aan een prijsvraag wordt uitgenoodigd en bij het aannemen der uitnoodiging ook bekend is met de samenstelling der Jury, dan ligt het, vooral bij een besloten prijsvraag, voor de hand, zich neer te leggen bij de uitspraak van de Jury.

DE VERZEKERING TEGEN ONGELUKKEN

is tegenwoordig aan de orde van den dag en ook herhaaldelijk in dit blad besproken; maar is er wel ooit op gelet, dat die verzekering zelve zoo bitter weinig zekerheid geeft?

Bij levensverzekering weet ieder waarom hij voor een bepaald contract eene bepaalde premie moet betalen, want sedert er vertrouwbare sterfte-registers zijn was het mogelijk goede sterfte-statistieken op te maken, maar eene deugdelijke ongeluks-statistiek bestaat er noch hier, noch elders.

De premiën voor de ongeluksverzekering steunen dus niet, zooals die bij levensverzekering, op mathematische berekening, maar zijn grootendeels willekeurig genomen, en daarmêe verdwijnt de soliditeit der Verzekering-Maatschappij.

Wanneer gij haar vraagt waarom zij juist de premie zoo hoog stelt, waarom niet lager en waarom niet hooger en hoe zij er toe gekomen is juist dat cijfer te kiezen, dan zal zij u met veel ophef wijzen op hare wiskundige adviseurs, op de duizenden statistieken, die zij van par-

ticuliere geneesheeren heeft gekocht, op de statistieken van de gasthuizen en vooral op hare *geheime* statistieken, even geheim als, in 1870, het plan van Trochu, dat op niets uitliep.

Maar de waarheid is, dat zij het zelf niet weet en eenvoudig heeft nagegaan, wat hare concurrenten vroegen.

Waar wiskundige berekening van de tarieven voor ongeluksverzekering niet mogelijk is, komen wiskundige adviseurs natuurlijk niet te pas, maar vele Maatschappijen combineeren levensverzekering met verzekering tegen ongelukken, en nu moeten de wiskundige adviseurs van de eerste branche tevens doorgaan voor die van de tweede. Ik geloof ook niet, dat eenig particulier geneesheer genoeg aanteekening maakt om daaruit eene vertrouwbare statistiek samen te stellen, vooral waar die, om iets te beteekenen, minstens over twintig of dertig jaar loopen moet en de registers van de gasthuizen, die tot nu toe op eene dergelijke statistiek niet zijn ingericht, verschaffen ons bovendien in den regel slechts gegevens betreffende eene categorie van menschen, die toch niet tegen ongelukken verzekerd wordt.

Met al die statistieken is men zeker op den goeden weg; zij beteekenen in elk geval iets, maar niet genoeg, en de *ervaring* op het gebied der ongeluksverzekering opgedaan, kan het ontbrekende nog niet aanvullen.

Er schijnen werkelijk in Amerika Maatschappijen te zijn die reeds 40 à 50 jaar bestaan en daaruit volgt ten minste, dat de premie niet te laag is geweest; maar voor zooverre mij bekend is houden die Maatschappijen zich alleen bezig met de verzekering tegen spoorweg- en reisongelukken, in het bijzonder waarover wij meer betrouwbare gegevens hebben, en niet tegen alle ongelukken in het algemeen.

Hebben nu de Europeesche Maatschappijen de Amerikaansche maar eenvoudig nageschreven, waarom komen zij er dan niet rond voor uit?

Uit het bovenstaande moet nu geenszins worden afgeleid, dat de verzekering tegen ongelukken geheel moet worden opgegeven, maar wel dat voorloopig elke verzekering van dien aard *onderling* zijn moet.

Ook voor de brandassurrantie was het aanvankelijk, bij gemis aan goede statistieken, niet mogelijk de premiën juist te berekenen, maar zij is onderling begonnen en heeft nu eene ervaring van bijna honderd jaar.

Laten de werklieden of de werkgevers dus zelf de handen ineen slaan, zooals zij reeds hier en daar gedaan hebben, want dan alleen kan het weinig kwaad of de premiën verkeerd genomen zijn. Wat te veel betaald is komt dan weêr aan de inleggers terug, gelijk het te kort door een hoofdelijken omslag wordt aangevuld; maar bij eene Maatschappij, die tegen vaste premiën werkt, is in het eerste geval al het voordeel voor haar en in het laatste al het nadeel voor de verzekerden, daar die Maatschappij dan vroeg of laat, en vooral in geval van groote rampen, zooals de ontploffing te Antwerpen, hare betalingen zal moeten staken en dus ook de betaalde premiën verloren zijn.

Met die Maatschappijen kan het gaan, zooals vroeger met het Pensioenfonds; zij kunnen rijk worden en dan ligt de conclusie voor de hand, dat het publiek veel te veel heeft betaald, of zij komen met de premiën, die zij gevraagd hebben, op den duur niet uit, en als zij dat eindelijk merken is het te laat.

Aan elk bedrijf is risico verbonden, maar bovenal bij verzekering moet die risico tot een minimum worden teruggebracht en de Maatschappijen die tegen ongelukken in het algemeen verzekeren, mogen het publiek geen zekerheid beloven, die zij weten, dat zij niet kunnen verschaffen; zij moeten erkennen, dat hunne tarieven nagenoeg uit de lucht zijn gegrepen; dat zij er maar een slag in geslagen hebben of ze hebben nageschreven van anderen, die op hunne beurt evenzoo handelden; dat hunne onderneming geheel was een sprong in het duister; dat zij wel wisten, wat zij begonnen, maar niet waar zij eindigen zullen en dat de kansen, dat zij vroeg of laat hunne betalingen zullen moeten staken, minstens even groot zijn als die op een goed dividend.

Het publiek weet dan waar het zich aan te houden heeft; het Rijk zal dan begrijpen, dat voor de invoering der dwangverzekering bij de wet de tijd nog lang niet gekomen is, en de Gemeentebesturen zullen zich dan voorloopig ook nog wel wachten om de aannemers van gemeentewerken tot een maatregel te noodzaken, die het beoogde doel even goed *niet* als wel bereiken kan.

Eerst wanneer wij minstens vijftig jaar verder zijn en onze regeering, in navolging van de Duitsche, de samenstelling van eene goede ongeluksstatistiek zal hebben bevolen, is de tijd voor verzekering tegen vaste premiën aangebroken en tot zoolang kan alleen de onderlinge verzekering werkelijk zekerheid verschaffen.

Mr. H. VERKOUTEREN.

BEZOEK AAN DORDRECHT.

De Afdeeling Arnhem deed op 22 Juli l. l. haar voorgenomen zomerexcursie met een bezoek aan Dordrecht. Een vijftal leden, door de beschrijving van de schoone ligging der stad aan de Merwede aangetrokken, was reeds den middag te voren op reis gegaan, ten einde door het logeeren in Hôtel Bellevue en het genot daaraan verbonden, zich van de waarheid van het beweerde te overtuigen. De wandeling door de stad van het station naar het genoemde Hôtel, het kalme middaguur op het balkon, het uitstekende diner en daarna het minder kalme dan hoogst eigenaardige zitten op het balkon, behoorlijk afgescheiden van en toch als het ware midden onder de groote drukte op de kade en op de rivier, veroorzaakt door het aankomen en afvaren van de vele schepen en stoombooten op dien prachtigen zomermiddag, stemden het vijftal zoo opgewekt en vroolijk mogelijk.

Na een wandeling om de stad werd de Societeit Kunstmin opgezocht om daar het concert bij te wonen. Voor middernacht werd er aan geen scheiden gedacht en bleef men op het balkon van het Hôtel zeer gezellig bijeen. Voordat de logeerkamers werden opgezocht, werd de hoop uitgesproken, dat de volgende dag zich door het zelfde buitengewoon schoone wêer zou mogen kenmerken.

Met een omweg over den Noorderdijk en Groenendijk werd vóór 10 uur in den morgen het station bereikt. De stemming was eenigszins gedrukt, omdat de voorspelling van den schoonen zonsondergang niet was uitgekomen en de regenschermen werkelijk dienst hadden moeten bewijzen. Gelukkig was het droog toen de trein aankwam, die een zes-tal belangstellenden aanbracht.

Nadat de reizigers zich verkwikt en gesterkt hadden, zette ons gezelschap zich in beweging.

De nieuwe wijk tusschen het Station en het Ziekenhuis, die het eerst werd bezocht, maakte niettegenstaande de goed aangelegde tuinen en plantsoenen, over het algemeen geen gunstigen indruk. Behalve de enkele villa's, die uit een ruimere beurs gebouwd moeten zijn, vertoonen de huizen het eigenaardige kenmerk van den gewonen speculatiebouw.

Het tegenovergestelde kan worden gezegd van alles behoorende tot de buitenplaats „Rozenhof." Het is echter zeer te betreuren, dat het vele werk van verschillenden aard blijken geeft door geen architekt van den eersten rang te zijn ontworpen. Wat zou zulk een man met het *plein pouvoir* van zijn schatrijke lastgeefster hier hebben kunnen scheppen? De onderbouw van stal en koetshuis b. v. is in geen overeenstemming met de zware houtconstructie der ver overstekende bekapping. De sgraffito friezen en paneelen zijn keurig ontworpen en uitgevoerd. Het kolossaal zware ijzeren hek op hardsteenen voet doet met verbazing vragen: moet hiermede een *rozenhof* worden afgesloten? Van rozenperken zagen wij echter niets; deze zijn wellicht bij de vernieuwing en verfraaiing van een en ander verdwenen.

Over de Hoogt en door de Prinsenstraat gaande stonden wij al spoedig voor den toren van de Groote kerk. Even als zoovelen zouden wij dien kolossus liever voltooid hebben gezien, maar stelden ons tevreden met den vernieuwden vorm, dien hij in 1624 heeft ontvangen. Vol verlangen naar de kunstschatten die de kerk bevat, werd ons daartoe de poort geopend en betraden wij een der oudste, grootste en prachtigste kerken van Nederland.

Als men bedenkt hoe rijk begiftigd deze O. L. V. kerk is geweest na de inwijding in 1182 door Bisschop Baldewijn van Utrecht, — hoe rijker zij zich na den brand in 1457 heeft voorgedaan, toen de vlammen de offers der vroomheid van bijna vier eeuwen verteerden en van het trotsche gebouw slechts naakte wanden overlieten, — hoe haar altaren hebben geschitterd van goud, zilver en juweelen, haar wanden versierd waren met kostbare schilderijen en zij mild gezegend was met voorrechten, overblijfselen en mirakelen; als men bedenkt, dat haar kapellen kort na de inneming der stad door de watergeuzen, van de altaren en de kostbare versierselen ontdaan, tot prachtige begraafplaatsen werden ingericht, — dat de wanden dezer kapellen toen werden bedekt met wapenkassen en wapenschilden, de vloeren werden gevormd door kunstig gebeeldhouwde zerken, waarin familiewapens waren uitgehouwen, de ingangen afgesloten door steenen of houten met beeldwerk en opschriften beladen hekken; als men weet, dat van deze prachtige monumenten en schitterende vaandels en blasoenen sedert 1795 niet veel over is gebleven, ja de geslachten eenmaal zoo trotsch op deze grafgewelven meest alle zijn uitgestorven, door anderen opgevolgd of hun nakomelingen na 1829 elders zijn ter ruste gelegd, — als men dit alles overweegt zou men geneigd zijn bij het betreden van de kerk op zijn Van Somerens uit te roepen:

„Wat klinkt het hol in deze gangen,
Wat wordt mijn ziel met schrik bevangen
Bij 't zien van zooveel somberheid".

Gelukkig verkeerde ons gezelschap in een andere stemming, en kwamen wij niet om te klagen over de lang verdwenen of vernielde pracht en kunstwerken, maar om te genieten van het vele bezienswaardige, dat over is gebleven en dat bij onze intrede in de kerk, plotseling schitterende in de doorbrekende zonnestralen, helder werd verlicht.

Al spoedig stonden wij voor het prachtige koperen koorhek met de marmeren hoofdpijlers en borstwering in de welbekende vormen der barokperiode. Dit hek, bekostigd uit het legaat van Philippe Diodati, in 1681 te Dordrecht geboren en in 1733 te Batavia gestorven, werd gegoten door Adriaan Crants naar het model van den beeldhouwer Michaël Kalraat. Geen gedeelte der kerk is zoo belangrijk als het koor, om de historische herinneringen die er aan verbonden zijn.

Met de grootste belangstelling werden door ons de oude zitplaatsen der voormalige geestelijken bezichtigd, die door den tijd veel geleden hebben, maar zonder twijfel steeds zijn te beschouwen als het schoonste wat Nederland aan beeldhouwkunst uit het tijdperk der Italiaansche vroeg-Renaissance bezit. Zij zijn in 1538 en 1539 vervaardigd en met kunstig snijwerk versierd door den beroemden beeldsnijder Jeannin de Teruenne, gezegd Jan Terwen. De banken aan de noordzijde vertoonen het zegepralend wereldlijk gezag, die aan de zuidzijde de zegepralende kerk. Gelukkig is het noodige geld bijeen gebracht om verder verval te verhoeden van dit snijwerk, even waar en geestig van vinding en voorstelling, als keurig van bewerking.

Van de tot grafplaatsen veranderde kapellen konden wij uitwendig bezien: de *Meerdervoorts* kapel met het sierlijke hek in 1648 vervaardigd door den beeldhouwer H. de Vos.

De kapel van S. Catharina, sedert 1641 *de Witts* kapel.

De S. Apollonia kapel, insgelijks met een prachtig hek afgesloten, in 1676 door den beeldhouwer de Vos vervaardigd.

De kapel van S. Jacob de Meerdere, naderhand *de Ruijsch* kapel genoemd, thans eigendom van de erfgenamen der familie Jantzon van Erffrenten van Capellen. Het hiervoor geplaatste hek is voor korten tijd hersteld en opgeschilderd, wat ons voorkwam niet gelukkig uitgevoerd te zijn.

De voormalige S. Loys kapel, sedert 1498 in het bezit der Munters. Wij zagen twee timmerlieden aan het werk om het hek, dat oorspronkelijk voor de Jerusalems kapel heeft gestaan, en door den tijd veel geleden heeft, hier en daar te herstellen. De oude deuren, die weder voor den dag waren gehaald, werden ons vertoond, zoodat wij in staat waren het fijne beeldhouwwerk daarvan te bewonderen.

Hierop werd de preekstoel aandachtig bekeken en besproken. Hij is door den beroemden Asmus Trauen in wit marmer gehouwen, niet zooals wel wordt beweerd uit één stuk, maar de stukken zijn zoo zuiver aaneen gevoegd, dat men slechts door een zeer nauwkeurige beschouwing de voegen kan ontdekken. Hij wordt langs tien marmeren treden met fraaie halfrond loopende koperen leuningen beklommen. Het bovenwerk van den stoel heeft den vorm van een vierkant met afgesneden hoeken. Op deze hoeken zijn gebeeldhouwd: het Geloof, de Hoop, de Liefde en de Standvastigheid. Op het voorvlak ziet men in bas-relief den doop van Jezus, op de rechterzijde het kind Jezus predi-

kende in den tempel, en op de linkerzijde (de deur) de bergpredikatie. De achterzijde, naar een kerkpilaar gekeerd, waaraan de stoel is gehecht, is vlak. Het klankbord van mahonyhout met bevallig lofwerk versierd, prijkt met een sierlijken toren of koepel van ditzelfde hout. De samenstelling en bevestiging wordt voor een groot kunstwerk gehouden, daar dit vrij groote gevaarte alleen verbonden is aan dezelfde zuil, die den stoel tot steun verstrekt. Deze hemel is door den beeldhouwer Gerrit van de Waal naar het ontwerp van Jan van der Linden uitgevoerd. In het midden prijkt het wapen van Herman van der Vught, in 1744 overleden, uit wiens legaat deze predikstoel, benevens het mahonyhouten doophek met de eikenhouten banken en de daartegenover gelegen mahonyhouten regeeringsbanken zijn bekostigd.

Het prachtige orgel, in 1671 door Nicolaas van Hagen uit Antwerpen vervaardigd, werd in 1799 door J. Geerkens uit Dordrecht inwendig geheel vernieuwd.

Dat door ons acht was geslagen op vele prachtig gebeeldhouwde zerken hier en daar in den vloer der kerk verspreid, als ook op de monumenten ter eere van den beroemden Dordrechtschen Zeeschilder J. C. Schotel (1787—1838) en van een Engelsch officier John Western, spreekt van zelf.

Van het kostbare gouden vaatwerk aan de kerk behoorende, en dat bestaat uit vier groote bekers, drie schotels, een schenkkan en een doopbekken, alles kunstig gedreven door Dirk Wor, naar teekeningen van Aart Schouwman, kregen wij alleen het doopbekken te bewonderen; dit deed ons de omstandigheid betreuren, maar ook billijken, dat heeren kerkmeesters wel verplicht zijn die schatten steeds in zoo goed mogelijk verzekerde bewaring te houden.

Voor wij onzen eigenlijken tocht door de oude stad begonnen, werd in Hotel Bellevue een korte rust genomen.

Tegen het einde der 16e eeuw begon in Dordrecht de eigenlijke bloeiperiode van den woonhuisbouw en verrezen de talrijke fraaie karakteristieke gevels, die nog tegenwoordig te vinden zijn niet alleen in de hoofdstraten, maar zelfs in de achterbuurten. De zuiver Dordsche geveltjes vertoonen den eenvoudigen trapgevel, boogordonnantiën die, meer of minder samengesteld, zich altijd uit kraagsteenen ontwikkelen en mozaïek-vullingen van friezen en boogvelden. De profileeringen van lijsten en bogen zijn bijna uitsluitend van baksteen gemetseld, hier en daar door bergsteen doorbroken. De halve cirkel, de ellips, combinaties van rechte en gebogen lijnen, enz., vindt men als richtlijnen van de ontlastings- en blindbogen boven de rechthoekige lichtopeningen toegepast. De kraagsteenen zijn zeer verschillend van vorm, even als de in 't zicht gewerkte ankers, welke laatsten voorbeelden zijn van keurig grof kunstsmeedwerk.

Dat men tegen het einde der 17e eeuw ook te Dordrecht onder den invloed van den zoogenaamden barok-stijl geraakte, blijkt uit vele fraaie gevels uit dien tijd.

Voor het schoone poortje van de Munt, uit de vroeg-Renaissance periode, (1555) werd een oogenblik halt gehouden. Dit poortje, het eenige bezienswaardige dat van het oude gebouw is overgebleven, bevindt zich, hoewel niet geheel ongeschonden, toch in vrij goeden toestand.

Op het Schefferplein ontmoetten wij een nagekomen tochtgenoot, n°. 12 van ons gezelschap, die dadelijk door ons opmerkzaam werd gemaakt op een Dordrechtsche bijzonderheid, n. l. het bronzen standbeeld van den schilder Ary Scheffer, in 1795 te Dordrecht geboren.

Geruimen tijd brachten wij door op het Museum van schilderijen en enkele oudheden. De oude kunst is hier niet vergeten, de nieuwere meesters zijn uitstekend vertegenwoordigd.

Van het Museum werd de tocht door andere wijken der stad voortgezet en kwamen wij aan het prachtige park Merwestein, eigendom der Gemeente, met zijn keur van boomen, planten en bloemen, en hertenkamp. Aan het melkhuis werd een poos uitgerust. Bij het doorkruisen van het prachtig aangelegde park kregen wij telkens aardige kijkjes in den daarnaast gelegen tuin. Ofschoon deze tuin veel bezienswaardigheden moet bevatten, die door den eigenaar steeds welwillend worden getoond, kon zijn „kunstsmaak en zin voor het schoone" ons over het algemeen niet bevallen. Zijn scheppingen in de Hallingenlaan zijn bepaald belachlijk en missen het doel waarvoor zij zijn gemaakt.

Wij vertoefden eenigen tijd in het in aanbouw zijnde „Kunstmin," dat uitgevoerd wordt naar de plannen van den architekt J. Verheul Dzn. uit Rotterdam. Op een schaduwrijk plekje in den tuin werd onder opgewekt gesprek aan het borreluur de noodige eer bewezen.

Wij waren echter nog niet aan het eind van onzen tocht door de stad. Door Steegoversloot, Hof, Voorstraat en Groenmarkt kwamen wij op het plein voor het Stadhuis, namen een kijkje in de Grootekerksbuurt en besloten even een bezoek te brengen aan de prachtig gelegen societeit „de Harmonie" met haar ruime zalen.

Tot slot werd de Groothoofdspoort bekeken, die in 1618 vernieuwd werd naar de plannen van den Amsterdamschen bouwmeester Hendrik de Keijzer.

Spoedig daarop zaten wij vroolijk bijeen in een afzonderlijk vertrek van Hotel Bellevue, ruimschoots genietende van het heerlijke uitzicht op den Noord, met zijn drukke scheepvaart. Het middagmaal beantwoordde echter geenssins aan de verwachting en bezorgde een ware teleurstelling aan het vijftal, dat den vorigen middag mede had aangezeten.

Te ruim 11 uur kwamen wij te Arnhem terug, uiterst voldaan over het kiezen van Dordrecht als plaats voor den zomertocht en met een prettige herinnering aan alles, wat wij in de grijze Merwestad te zien en te genieten hadden gekregen op dezen heerlijken zomerdag.

P. EVEKINK.

PRIJSVRAGEN

RAPPORT betreffende de antwoorden der Prijsvraag uitgeschreven voor het jaar 1890 door de Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

(*Vervolg van pag.* 305).

»*Pittoresque*". Het optrekken der gevels in vakwerk is goed gedacht en passend voor een gebouwtje van dezen aard. Het dak is te groot van volume, er bestaat ook geen rede om het middendak steiler te maken dan de afdekking der opgaande puntgevels.

Het uurwerk-torentje is te hoog. Het is niet logisch aan de zijgevels opgaande puntgevels aan te brengen die de inwendige distributie niet uitdrukken.

De bovenregel boven den ingang der wachtkamer is te zwak. Het karakter van de wachtkamer is zeer goed in den gevel uitgedrukt door de hooge lichten. De ontwerper heeft veel studie van

detailvormen gemaakt. De constructie is over het algemeen goed.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 9 punten.
» » 2e » 10 »
» » 3e » 10 »
Totaal, 29 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $9^2/_3$ punt.

»*G. met Passer.*" De gevels zijn niet aangenaam van vorm. Het torentje wordt door niets gemotiveerd. De betimmering der wachtkamer is onregelmatig en onrustig. De slaapkamers zijn te laag van verdieping. De constructie is onvoldoende. Het geheel mist goeden smaak en vooral studie.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 4 punten.
» » 2e » 3 »
» » 3e » 3 »
Totaal 10 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $3^1/_3$ punt.

»*S met T.*" Het is goed gedacht, de bovenverdieping in vakwerk te maken. De onderlinge verhoudingen zijn goed, uitgezonderd die van torenkap en wachtkamer, deze beiden zijn te zwaarmoedig. De insnijdingen des torens zijn niet gemotiveerd. Het torenraam is slecht van vorm, te groot, en springt binnen de dakgoot van een der aangrenzende daken. De vormen zijn middelmatig en alledaagsch zonder uitdrukking van kunst. De constructie is over het algemeen goed.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 6 punten.
» » 2e » 5 »
» » 3e » 7 »
Totaal 18 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt 6 punten.

»*Rail*". De groepeering der daken is niet mooi, en door de zakgoten onpractisch. De architectuurvormen zijn voor dit gebouwtje te zwaar en niet in aangename verhouding. De ramen zijn niet gunstig van verhouding en vorm. Het bogenfries met schulpen onder de dakgoot der wachtkamer, blijkbaar van hout of steenen platen bedoeld, schaadt aan de goede verbinding van kap met muren.

De zware kroonlijst onder de veranda heeft daar geen reden van bestaan. De bewerking der houten veranda drukt niet genoeg hare samenstelling uit: de behandeling der steilen is te meubelachtig voor dit soort buitenwerk, en de boogvormige versterkingen doen te veel denken aan steenhouwwerk.

De vakverdeeling, plafond wachtkamer, had onder de kapbalk aangebracht kunnen worden, nu zijn de kapbalken allen afgezaagd of ingeraveeld, waardoor de kap onnoodig verzwakt wordt; plafondramen zijn toch niet bedoeld, daar deze nergens zichtbaar zijn.

Het plint langs het gebouw is te laag.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 6 punten.
» » 2e » 6 »
» » 3e » 5 »
Totaal 17 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $5^2/_3$ punt.

Behandeling der teekeningen en de Perspectief.

Volgens het Programma toe te kennen punten:
a. Voor de behandeling der teekeningen 3.
b. Voor de perspectief 4.

„*Vosmaer*". De manier van behandeling der teekeningen is goed, over het algemeen echter onverschillig, bijna slordig uitgevoerd. De gekleurde gevel-detail is flink aangelegd; de perspectief niet af en onnatuurlijk van kleur, ook is hier eigenschaduw met slagschaduw verwisseld.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 5 punten.
» » 2e » 6 »
» » 3e » 5 »
Totaal 16 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $5^1/_3$ punt.

„*Pittoresque*". Het teekenwerk is met vaste hand geteekend, en getuigt van oefening; het gekleurde geveltje getuigt van onbekendheid en ongeoefendheid met kleuren.

Een perspectief is niet aanwezig.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 3 punten.
» » 2e » 3 »
» » 3e » 3 »
Totaal 9 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt 3 punten.

„*G met Passer*". Het teekenwerk is beneden het middelmatige. De perspectief zonder verdiensten.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 0 punten.
» » 2e » 0 »
» » 3e » 1 »
Totaal 1 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $^1/_3$ punt.

„*S met T*". Het teekenwerk der ontwerpteekening en van de perspectief is te peuterig fijn voor bouwkundig teekenwerk en beter geschikt voor graveerwerk, doch niet zonder verdiensten. Het teekenwerk der details is te ordinair.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 1 punt.
» » 2e » 1 »
» » 3e » 2 punten.
Totaal 4 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $1^1/_3$ punt.

„*Rail*". Het teekenwerk van ontwerp en details is flink en goed. De prespectief is onzeker geteekend en niet goed gelukt; de boomen zijn bepaald gedrochtelijk; de teekenaar heeft er zeker nimmer aan gedacht, boomen naar het beste voorbeeld „de natuur" te teekenen.

Toegekende punten: volgens het 1e Jurylid 3 punten.
» » 2e » 3 «
» » 3e » 2 »
Totaal 8 »

waarvan $^1/_3$ bedraagt $2^2/_3$ punt.

Na de opsomming der telkens toegekende punten hebben behaald motto „Vosmaer" $16^2/_3$ punten.
« „Pittoresque" $19^2/_3$ »
» „G met Passer" 9 »
» „S met T" 11 »
» „Rail" $11^2/_3$ »

De ontwerpers der antwoorden onder motto „Pittoresque" met $19^2/_3$ punt, en motto „Vosmaer" met $16^2/_3$ punt zijn alzoo de overwinnaars, en hebben volgens het programma eene belooning verdiend van respectievelijk *f* 55.— en *f* 45.—.

Ten slotte meenen wij te moeten voorstellen den ontwerper van het antwoord met motto „Pittoresque" het Getuigschrift der Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uittereiken.

De leden der Jury,
(w. g.) J. W. H. BERDEN,
ED. CUIJPERS,
H. J. JESSE.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING ARCHITECTURA TE 'SGRAVENHAGE, 10 Deember 1890. Onder de ingekomen stukken bevonden zich: 1e. Een ontwerp tot wijziging van de Haagsche verordening regelende de Bouwpolitie, samengesteld door eene commissie, tot herziening der bouwverordeningen benoemd door de Afdeeling 'sGravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. 2e. Een circulaire van drie »Timmerlieden-vereenigingen" waarbij instemming gevraagd wordt in zake den arbeidsdag van 10 uren en eenige andere punten van lotsverbetering voor timmerlieden. De vergadering besloot deze punten zoodra mogelijk in overweging te zullen nemen.

Vervolgens werd door den heer E. F. Ehnle een voordracht gehouden, waarvan de titel *Tracht naar het goede en erken het goede in anderen*, reeds deed vermoeden welk belangrijk onderwerp daarbij zou worden behandeld. De spreker trad in eene uitgebreide beschouwing van de twee thans in de bouwkunst meest geaccentueerde hoofdrichtingen: Renaissance en Gothiek, of Klassicisme en Rationalisme.

Na te hebben aangetoond hoe de voorstanders van beide z.g. richtingen wel eens te kort schieten in wederzijdsche waardeering en ook het verklaarbare hiervan te hebben opgemerkt, haalde spreker eenige feiten aan waaruit hij ten slotte het doel zijner voordracht verklaarde, n.l. dat niet door verkeerde principes de eene richting in de bouwkunst door de andere worde belaagd, doch dat men consequent zij in zijne uitingen en het goede erkenne ook van hen die anders denken.

Onder applaus der vergadering dankte de 1e Secretaris den heer Ehnle voor het gesprokene, waarop nog eenige discussie volgde.

Met het beschouwen van het plaatwerk »Probeblätter Allegorien und Embleme", afgestaan door den heer M. T. Leijh, werd de vergadering gesloten.

BOEKBEOORDEELING.

Bij den uitgever D. Mijs te Tiel is onlangs een werk verschenen, getiteld: *Het lijnteekenen als voorbereiding voor het vakteekenen,* door den heer G. Scholten, Architekt en Leeraar bij het Middelb. onderwijs te Tiel.

Het werk, dat ongeveer 200 bladzijden druks, 240 tusschen den tekst geplaatste figuren en 26 platen bevat, en slechts *f* 2.50 kost, is een handleiding ten gebruike aan ambachts- dag- en avondscholen, teekeninrichtingen, hoogere burgerscholen, en voor zelfoefening.

Het is in drie afdeelingen verdeeld: I. vooroefeningen, meetkunstige werkstukken, boogvormen, lijstprofielen enz., II. beginselen van het projectieteekenen voor gewoon ambachtsonderwijs, en III. projectieteekenen ten behoeve van voortgezet ambachtsonderwijs.

Het is een handleiding tot degelijke voorbereiding in het vakteekenen, waarbij in het bijzonder is gelet op het bouw- en werktuigkundig teekenen. Een gewenschte vaardigheid in dit teekenen mag natuurlijk niet achterstaan bij het goed begrijpen van hetgeen wordt voorgesteld of uitgevoerd, daarom bevat de handleiding het noodige — en niet meer —, dat duidelijk wordt verklaard. Het boek zal daarom nut stichten voor den leerling, als wegwijzer bij zijne oefeningen, als handboek waarin de mondelinge voordracht van den onderwijzer bevestigd en aangevuld wordt, zoodat het vroeger geleerde of hetgeen niet volkomen duidelijk voor den leerling is geweest, kan worden herlezen en bestudeerd. Dit is vooral van veel nut voor den iets minder vluggen leerling, die bij een klassikaal onderwijs tot de achterblijvers gaat behooren. Ieder die met een weinig wiskundige kennis is toegerust, zal de korte bewijzen die bij de constructiën worden geleverd, geheel in zijn bereik vinden.

Men vindt in het eerste stuk o. a. ook de algemeen voorkomende boog- en lijstvormen behandeld, uit den aard der zaak wel zeer in het kort, maar toch voldoende om zeer nuttig te zijn. Een bouwkundige of nijverheidsman zou wellicht iets meer hebben gewenscht over de verklaring der functie van de verschillende geledingen van lijstwerken met het oog op hunne bestemming, maar dit onderdeel is, om beknopt te blijven, slechts gegeven als herinnering aan hetgeen mondeling is onderwezen aan die leerlingen die deze onderdeelen later zullen noodig hebben. Op het onmisbare in het algemeen is evenwel genoegzaam gelet. Moge voor sommigen dit gedeelte wat te onvolledig zijn, men vergete niet de algemeene strekking van het werk.

Het is op zich zelf een moeielijke arbeid binnen de perken te blijven van het strikt noodige; de schrijver echter heeft een juiste mate in acht genomen door alleen te geven, wat allen als degelijken grondslag moeten weten, 't zij dat zij werkman, opzichter of industrieel zijn. Op dien grondslag volgt de voort te zetten studie.

In het tweede stuk wordt het projectieteekenen uitvoeriger behandeld, hetgeen dan ook wenschelijk is, vooral omdat het in den aanvang veel bezwaren voor den jeugdigen leerling oplevert. De scheefhoekige projectie gaat hier vooraf aan de gewone of rechthoekige; dit is een gelukkige greep, omdat bij scheefhoekige projectie het lichaam, zooals het meestal gezien wordt, in teekening wordt gebracht en het begrijpen van de afbeelding in verband met het afgebeelde gemakkelijker wordt gemaakt. Door dezen weg te volgen zal het rechthoekig projecteeren geen hooge wetenschap meer voor den leerling zijn, en het waas van geleerdheid er van verdwenen.

Dit gedeelte van het werk, meer voor den handwerksman geschreven, kan menigen leerling ontslaan van het maken van aanteekeningen, daar hij de mondelinge verklaringen kalm kan nalezen, of zijn geheugen te hulp komen. Het mag echter voor het groote meerendeel der leerlingen geen aanleiding zijn, om niet naar hun vermogen de mondelinge toelichtingen aan te teekenen.

Het derde gedeelte is geschreven met het oog op hen, die het verder dan handwerksman willen brengen. De noodzakelijke beknoptheid niet uit het oog verliezende heeft de schrijver toch ook gelet op latere toepassingen, die voor den leerling, die dit gedeelte goed heeft begrepen, slechts weinig bezwaren behoeven op te leveren, vooral wanneer ook met ijver de verschillende oefeningen of vraagstukken zijn doorgewerkt.

De praktische strekking van het boek in aanmerking genomen, zal het ook van nut zijn bij het onderwijs aan H. B. scholen, en vooral voor die leerlingen, die niet genoeg hebben aan het mondelinge onderricht.

De helderheid van het zeggen van den schrijver, maakt dit werk voor zelfonderricht even geschikt, als voor herhaling van het geleerde.

De prijs kan geen bezwaar zijn voor de aanschaffing, want het Ie stuk kost *f* 0.90, het IIe *f* 0.90, en het IIIe *f* 0.90.

Ook met het oog hierop heeft de schrijver een nuttig werk verricht.

BERICHTEN.

In alle bestekken, uitgaande van het Ministerie van Justitie, zal voortaan de verplichting worden opgenomen voor den aannemer, om de werklieden tegen ongelukken te verzekeren.

Aan het Utr. Dagblad wordt het volgende ontleend, omtrent de namen, de zwaarte en den toon der groote luidklokken van den Domtoren te Utrecht.

Salvator,	16.445½	K.G.	G.	groot	octaaf.
Maria,	11.830½	»	A.	»	»
Martinus,	8 545½	»	B.	»	»
Michael,	6.882½	»	c.	klein	»
Jean Baptista	4.795½	»	d.	»	»
Maria Magdalena,	3.309½	»	e.	»	»

Het carillon, waartoe ook deze luidklokken behooren, staat ½ toon lager dan onze normale diapason, alzoo feitelijk ½ toon lager dan hierboven is opgegeven.

VERBETERING.

In het verslag der vergadering van de Afdeeling Leeuwarden, voorkomende in het Weekblad No. 49 van 6 Dec. j. l., bladzijde 304, 1e kolom, regel 12 van boven en volgende, is een zinstorende drukfout geslopen.

De vier bedoelde regels moeten gelezen worden als volgt:

Spreker onthoudt zich gewoonlijk van critische beschouwingen in zijne verslagen en waar hij voor een enkele maal in bescheiden mate *van dezen regel* is afgeweken, gevoelt hij de wenschelijkheid dien te blijven in acht nemen.

BERICHT.

De plannen voor de kerk te Apeldoorn, blijven nog tot en met Donderdag a. s. 18 December in het Gebouw der Maatschappij tentoongesteld.

Afloop van Aanbestedingen.

BAARN, 3 Dec. De heer L. Kuijer. Het bouwen van een koffiehuis en hotel onder beheer van den archit. H. E. Hoegsma, begr. *f* 17.000:

C. Cosijnse, Baarn	*f* 23.300
W. van Vloten, Utrecht	„ 23.300
A. Paans, Amsterdam	„ 22.990
W. Meijer en H. v. d. Coolwijk, idem	„ 22.945
J. Hendriks, idem	„ 22 920
A. J. Grasso, idem	„ 22.000
J. Hartog, Baarn	„ 19.675
G. Wassink, Amersfoort	„ 19.000
Gebr. J. en W. Beeke, Baarn	„ 17.460
P. J. van Garderen, idem	„ 17.425
K. J. Kalt, Heerenveen	„ 16.888

SCHARWOUDE, (bij Hoorn), 3 Dec.: het bouwen eener kerk met toren, onder beheer van den architect A. Stoutjesdijk te Hoorn;

J. Bloothoofd, Grosthuizen	*f* 16.000
N. Tromp, Avenhorn	„ 15.800
J. v. Waart, Enkhuizen	„ 15.500
A. Paans, Amsterdam	„ 15.290
W. Greve, Buiksloot	„ 15.258
Meijer en v. d. Coolwijk, Amsterdam	„ 15.248
G. Koning, Berkhout	„ 15.140
J. Meier, Ursem	„ 15.133
B. Cruijff, Amsterdam	„ 15.000
F. de Vos, idem	„ 14.340
W. J. v. d. Horst, idem	„ 14 279
M. P. van Wettum, Naarden	„ 14.000
Corn. Nieuwstad, Amsterdam	„ 13 990
H. J. Jurriens, Naarden	„ 13.954.25
P. v. Doornik, Warder	„ 13.400
Corn. Hoek, Berkhout	„ 12.940
G. Ruigewaard, Egmond a/Zee	„ 12.915
A. Smit, Oudendijk	„ 12.810
R. de Groot Jr., Scharwoude	„ 12.800
D. Kaat, Hoorn	„ 12.439
P. Kaper, idem	*f* 12.400
M. Band, Scharwoude	„ 12.336
J. Groot, Grosthuizen	„ 12.236
F. v. Tetterode, Hoorn	„ 12.200
J. v. d. Berg, idem	„ 12.180
J. de Vries, Purmerend	„ 12.000
R. de Boer, Medemblik	„ 11.999
P. J. Blauw, Hoorn	„ 11.940
S. Peereboom, Berkhout	„ 11.900
C. de Groot, Wognum	„ 11.750
J. Bakker, Avenhorn	„ 11.700
J. Verweel, Oosthuizen	„ 11.685
J. Rezelman en De Heer, Nieuwe Niedorp	„ 10.677
L. v. Zon, Purmerend	„ 10.649
J. de Groot Cz., Scharwoude	„ 10.379
H. Vollewens, Hoorn	„ 9.964

Onder nadere goedkeuring aan den minsten inschr. gegund.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
7230 Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden, van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
GROOTE GOUDEN MEDAILLE.

Agenten voor Nederland:
STAAL & HAALMEIJER,
Amsterdam.
7231

DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

FABRIEK VAN
CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN
VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,
NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „
HH. BUNGE & Co., KANTOREN. „
AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „
ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

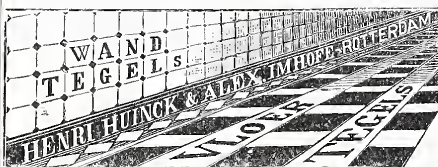
DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7234

J. M. HENNES,
Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 7235
Fabriekant van alle soorten Emaille-werk
als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7232

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF.
ROTTERDAM.
7233

7236

7237

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
7238 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

FRED. STIELTJES & Co.,
— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS
met veiligheidswig. 7239
AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN
— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken
met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

7240
JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm² 0,5 % grof.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 7219

Op Dinsdag den 23sten December 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 149.

Leveren van STALEN TIREFONDS, in 5 perceelen.

De besteding geschiedt volgens art. 18 van het bestek.

Het bestek ligt van den 10den December 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse-Laan en bij de Heeren Sectie-Ingenieurs te *Meppel* en *Breda*, en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50. per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken).

UTRECHT, den 8sten December 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 7220

Op Dinsdag den 23sten December 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 150.

Leveren van STALEN PLATEN MET KLEMWIGGEN, in 4 perceelen.

De besteding geschiedt volgens art. 16 van het bestek.

Het bestek ligt van den 10den December 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en bij de Heeren Sectie-Ingenieurs te *Meppel* en *Breda*, en is op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken).

UTRECHT, den 9den December 1890.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 7221

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 30sten December 1890, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelsche Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 532.

Het maken van grondwerken, de kunstwerken, het leggen en verschuiven van sporen en wissels en het verrichten van eenige andere werken ten behoeve van het stationsemplacement te 's BOSCH.

Begrooting f 605.000 —

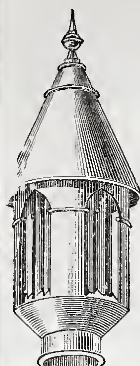
De besteding geschiedt volgens § 69 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten December 1890 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 2.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Weg en Werken 2e Afd.) door den Ingenieur A. P. M. KAPTEIJN.

De aanwijzing op het terrein zal geschieden den 20sten December 1890, des morgens ten 10 ure.

UTRECHT, den 7den December 1890.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS EN SCHOORSTEENKAPPEN, 7222

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentie-lijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,** leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

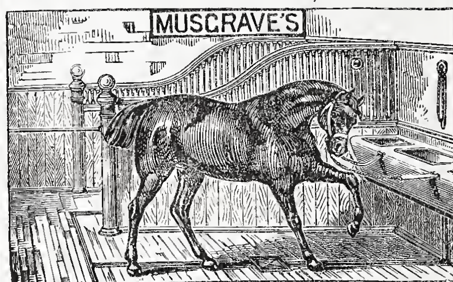
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 7223

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 7224

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

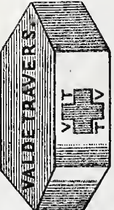
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7226

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7227 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7225

ROLLUIKEN.

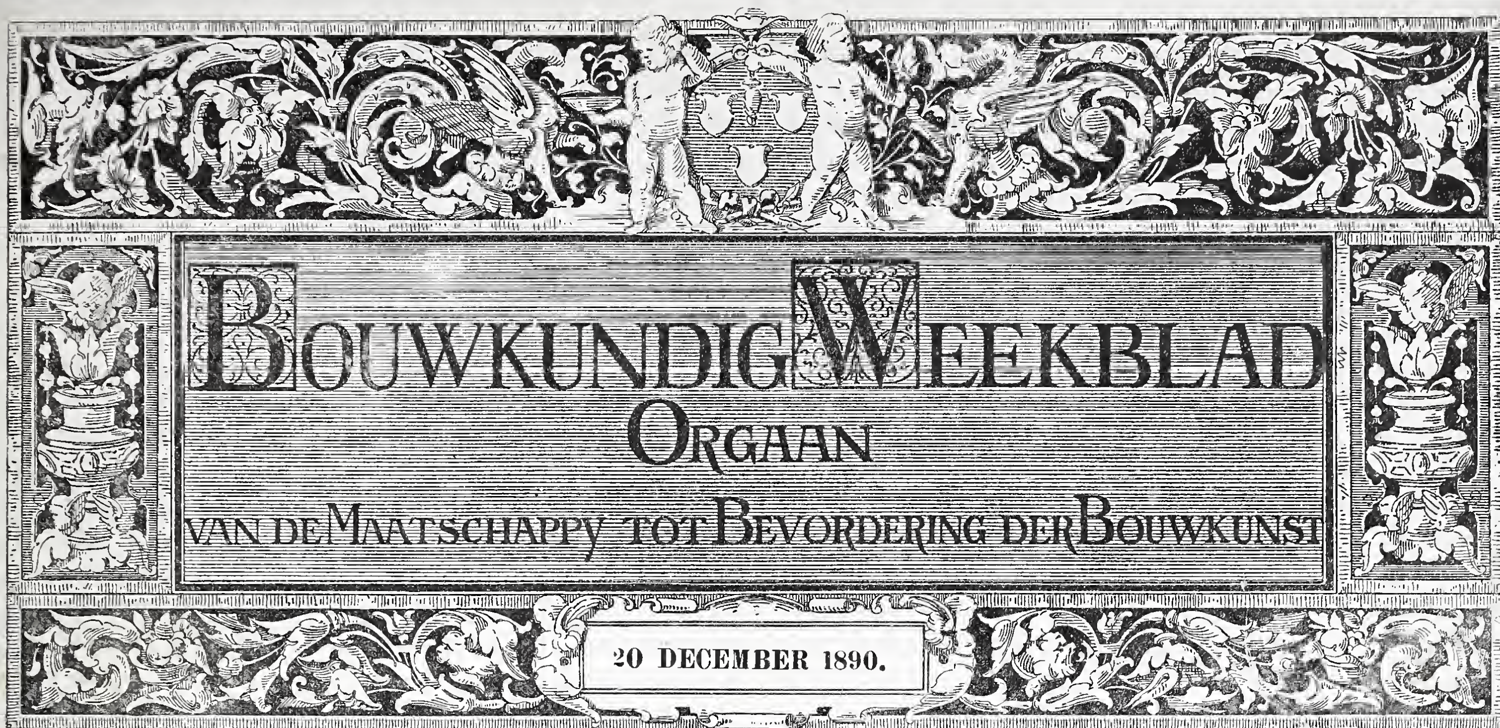
van **Staal of Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7228

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Woensdag a. s. 23 December, wordt in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst eene tentoonstelling geopend van:

Afgietsels van uitgevoerde en onuitgevoerde Kunstwerken uit het atelier van de Heeren Mendes da Costa en Zijl, te Amsterdam.

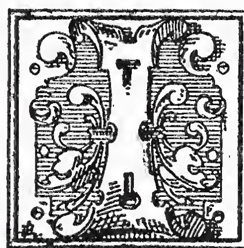
Leden der Maatschappij hebben vrijen toegang.
Toegangsprijs voor het publiek 25 Cts.

DE PRIJSVRAAG VOOR DE KERK TE APELDOORN.

Naar aanleiding van den inhoud van het schrijven aan heeren Kerkvoogden, onder de ingezonden stukken in dit blad voorkomende, en de mondelinge mededeelingen van den Heer Verheul in de bestuursvergadering van 16 Dec. j.l. blijkt het, dat bij den Heer Verheul geenszins het voornemen bestaat eenige niet-collegiale handeling tegenover den heer P. du Rieu Fzn., den eersten prijswinner, te plegen, weshalve de Redactie tot haar groote voldoening aan de Leden kan mededeelen, dat zij het afkeurend oordeel, uitgesproken in het Weekblad van 13 December j.l., wat den heer Verheul *persoonlijk* betreft, hierbij intrekt.

DE PRIX DE ROME.

In het Bouwkundig Weekblad N°. 32 van 9 Augustus 1890 heeft het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een uitvoerig verslag gegeven van zijne briefwisseling over den Prix de Rome, met de elkaar opgevolgd zijnde Ministers, van Binnenlandsche Zaken, de heeren Mackay en de Savornin Lohman.

Na dit vrij uitvoerig verslag behoeft hier slechts in herinnering te worden gebracht, dat het laatste antwoord van den Minister, van 28 Mei 1890, de mededeeling bevatte, dat hij:

„gezien een adres van bovengenoemd Bestuur, waarbij verzocht werd, om òf een proef te nemen met een wedstrijd voor bouwkunstenaars, òf de bezwaren tegen zoodanigen wedstrijd bestaande, op te lossen door herziening der Wet van 26 Mei 1870, Staatsblad N°. 78,

aan adressant te kennen geeft, dat bij eventueele herziening van bovenbedoelde Wet, op de bestaande bezwaren zooveel noodig zal kunnen gelet worden."

Aldus luidde het antwoord op het adres, gedateerd 17 Mei 1890, waarin het Bestuur verzocht in kennis te mogen worden gesteld met de bezwaren, die van af de wettelijke vaststelling van de wedstrijden, dus van af 1870, oorzaak zijn geweest, dat de beoefenaars der bouwkunst *nog nimmer* hebben kunnen dingen naar het ook voor hen in uitzicht gestelde jaargeld, om in het buitenland hunne studiën te voltooien.

Naar aanleiding van de vraag, in de Afdeelingsverslagen over de Staatsbegrooting van 1891 tot de Regeering gericht, en het antwoord daarop door den Minister gegeven,

heeft het Bestuur der Maatschappij een uitvoerige mededeeling doen toekomen aan den Minister en de Leden van de Tweede Kamer, gevende in de eerste plaats een volledig verslag van de gehouden briefwisseling met de Ministers van Binnenlandsche Zaken, sinds 30 November 1889, zooals dit gegeven werd in het Weekblad van 9 Augustus 1890, en in de tweede plaats wederleggende de bezwaren, die volgens den Minister zouden bestaan om bouwkundigen tot een wedstrijd naar het in uitzicht gestelde jaargeld toe te laten.

Dit tweede gedeelte van de genoemde mededeeling aan den Minister en de Kamerleden luidt als volgt:

Deze kennisgeving [1]) kon bezwaarlijk als een antwoord worden beschouwd. Het Bestuur mocht niet vernemen *welke* de bezwaren waren, die van af de wettelijke vaststelling der wedstrijden — dus van af 1870 — oorzaak zijn geweest, dat de beoefenaars der bouwkunst *nog nimmer* hebben kunnen dingen naar het ook voor hen in uitzicht gestelde jaargeld, om in het buitenland hunne studiën te voltooien. Ook werd het beleefd bedoelde aanbod van voorlichting met stilzwijgen voorbij gegaan. Het kon dan ook niet anders, dan dat zelfs buiten den kring van bouwkunstenaars de ontwijkende antwoorden van de Ministers een slechten indruk maakten.

Aan de leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal was de tegenwoordige Minister echter wel verplicht eenige meerdere inlichtingen te verschaffen, nadat in de Afdeelingsverslagen over de Staatsbegrooting van 1891 de vraag werd gesteld: Waarom worden de beoefenaars der bouwkunst uitgesloten van de mededinging naar het verkrijgen van een jaargeld, na bekroning aan de Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam?

Het antwoord des Ministers was: „De bestaande regeling der wedstrijden aan 's Rijks Akademie van B. K. levert in de praktijk meerdere bezwaren, welke niet uit den weg te ruimen schijnen, dan door wijziging van de Wet van 26 Mei 1870, en van het daarop gegrond organiek Koninklijk Besluit van 9 April 1873. Terwijl de Wet jaarlijks eigenlijk vier wedstrijden bedoelt, in de schilder-, de beeldhouw-, de graveer- en de bouwkunst, heeft men aanvankelijk geen kans gezien ook slechts voor één dier vakken een wedstrijd te houden. In 1883 is voor het eerst beproefd een wedstrijd alleen in de schilderkunst te openen, doch deze kon niet doorgaan, zoodat de eerste feitelijk in 1884 plaats greep. Na dien tijd zijn afwisselende wedstrijden voor de schilder- en voor de beeldhouwkunst geopend.

Het houden van wedstrijden voor de bouwkunst is overwogen, doch wegens onderscheiden bezwaren nagelaten, als: de inrichting der Jury en de eischen voor de toelating; volgens de tegenwoordige regeling zou ieder behooren toegelaten te worden, die, indien hij aan het weinig omvangrijk examen in art. 12 der Wet van 26 Mei 1870 heeft voldaan, een bewijs van bekwaamheid kan vertoonen, afgegeven door het bestuur eener bijzondere vereeniging, zonder er ook eenige waarborg bestaat dat zoodanig bewijs niet zonder eenig voorbehoud afgegeven wordt aan ieder, die er om vraagt.

Deze bezwaren hangen nauw samen met de omstandigheid, dat aan de Akademie zelve, waarvan de wedstrijd behoort uit te gaan, in het vak waarover deze loopt, geen onderwijs gegeven wordt. Zal zoodanige wedstrijd uitkomsten kunnen leveren, geëvenredigd aan de daarvoor te maken onkosten, dan moet eene reorganisatie der Akademie zelve daaraan voorafgegaan."

Maar, ook dit antwoord is óf eene ontwijking, óf wijst op onwil, om tot die wedstrijden mede te werken, óf is een gevolg van onvoldoende kennis van de Wet van 26 Mei 1870 en het Koninklijk Besluit van 9 April 1873.

Ter beoordeeling van dit antwoord zij het volgende vermeld.

Nog nimmer is een wedstrijd voor bouwkunstenaars gehouden, — dus van de praktijk dier wedstrijden is niets te zeggen.

Men heeft aanvankelijk geen kans gezien, zegt de Minister, ook slechts voor één der vier vakken een wedstrijd te houden.

Maar tot in 1883 zijn nooit pogingen gedaan om eenigen wedstrijd uit te schrijven. Met recht kan gezegd worden, dat men *geen kans* heeft gezien, omdat men geen poging heeft gedaan, daar de Wet in het vergeetboek was geraakt.

Op een schrijven over de wedstrijden, door het Bestuur der Maatschappij op 18 November 1889 gericht tot de Commissie van Toezicht op de Rijks Akademie, gaf die Commissie in haar antwoord van 20 November 1889 te kennen, dat zij volkomen instemde met de wenschelijkheid van het houden van een wedstrijd in de schoone bouwkunst, en dat zij dan ook reeds in dien zin voorstellen gedaan had aan den Minister, samenhangende met eene voorafgaande wijziging van het Kon. Besluit van 9 April 1873.

Van die wijziging werd echter tot heden niets vernomen, terwijl intusschen geen proef werd genomen of de vermeende bezwaren werkelijk zoo groot zijn.

In de genoemde Wet van 26 Mei 1870 leest men, wat de jury, de medewerking aan den wedstrijd, en de eischen van toelating betreffen:

§ 5. *Van de prijskampen.* Art. 32. De commissie van toezicht vormt de Jury. Zij is verplicht zich te doen voorlichten door den directeur en andere deskundigen, door haar te benoemen. De deskundigen dienen haar een beredeneerd schriftelijk rapport in.

Duidelijk is alzoo *in de Wet* bepaald, hoedanig de jury zal zijn samengesteld. Dat er deskundigen in den lande aanwezig zijn, die de jury kunnen voorlichten en een beredeneerd rapport kunnen uitbrengen, zal wel niet betwijfeld worden.

Te recht alzoo kan men vragen: welk is hier het bezwaar?

Duidelijk is dezelfde Wet over de eischen van toelating. Art. 40 zegt:

Ter mededinging naar den prijs in de schoone bouwkunst wordt gevorderd de vervaardiging van een ontwerp van een monumentaal gebouw, gekozen uit drie door de Jury opgegeven onderwerpen.

In dit artikel en het volgende wordt nog opgegeven welke teekeningen worden verlangd, op welke grootte en in hoeveel tijd zij moeten worden uitgevoerd.

In alles is voorzien; waarom dan, — dit blijft de zeer gerechtigde vraag, — is de Wet sinds hare afkondiging niet gehandhaafd?

1) Missieve van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan het Bestuur der Maatschappij, gedateerd 28 Mei 1890; zie Bouwk. Weekblad N°. 32 van 9 Augustus 1890.

Voorts bepaalt de Wet van 26 Mei 1870 in Art. 11, wat betreft de proef, die aan den eigenlijken wedstrijd vooraf gaat:

Jaarlijks wordt aan de Akademie gelegenheid gegeven tot het afleggen van een examen in de vakken, vermeld onder *e—h* van art. 2.

Die vakken zijn:

e. de wetenschap van het schoon (æsthetica), vooral in betrekking tot de genoemde kunsten en de bouwkunst;

f. de kunstgeschiedenis;

g. de ontleedkunde, vooral die van den mensch, in betrekking tot de kunst;

h. de doorzichtkunde.

Verder zegt art. 11 nog:

Dit examen wordt ten overstaan der Commissie van toezicht in het openbaar, onder leiding van den directeur, afgenomen door examinatoren, door onzen Minister van Binnenlandsche Zaken aan te wijzen.

Is het nu voor den Minister een bezwaar *die* leden der jury te benoemen? In ernst zal niemand, die den toestand hier te lande kent, dat kunnen aannemen. Maar het *mag* onzes inziens ook geen bezwaar zijn, waar het geldt een duidelijk geschreven Wet te handhaven. In 1870 wist men immers ook wel wat men deed.

Kan de Minister dan, bij mogelijke bezwaren, aan niemand raad vragen?

Art. 12, 2e alinea, der meer genoemde Wet, zegt dan vervolgens even duidelijk omtrent de toelating tot den wedstrijd:

Hij, die examen heeft afgelegd in de vakken, vermeld onder *e*, *f* en *h* van art. 2 (deze noemden wij reeds boven), en het bewijs levert, dat hij voldoende bekwaamheden bezit in de bouwkunst in het algemeen, wordt tot een wedstrijd in de schoone bouwkunst toegelaten.

En ter aanvulling van dit art. der Wet zegt het Kon. Besluit van 9 April 1873 Art. 33:

Als bewijs, bedoeld bij de 2de alinea van art. 12 der Wet, geldt het diploma, vermeld in art. 61 en 62 der Wet van 2 Mei 1863 Staatsbl. N°. 50), een daarmede gelijkstaand diploma van een buitenlandsche inrichting van onderwijs, of de verklaring van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, dat de candidaat voldoende bekwaamheid bezit in de bouwkunst in het algemeen.

Ja, volgens dit artikel is het feitelijk waar, dat ieder, zooals de Minister zegt, na het examen te hebben doorstaan, zou kunnen worden toegelaten, die het bewijs eener bijzondere vereeniging — hier de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst — kan vertoonen. De Minister voegt daaraan toe, dat er bij het afgeven van dit bewijs „niet eenige waarborg bestaat dat het niet zonder eenig voorbehoud afgegeven wordt aan ieder, die er om vraagt."

Zeer beleefd is deze beoordeeling tegenover het Bestuur der Maatschappij zeker niet, vooral niet na het voorstel in het adres van 17 Mei 1890, in den aanvang reeds genoemd, aan den Minister gedaan, die met eenige zekerheid wel had kunnen vermoeden, dat het aanbod om mogelijke bezwaren uit den weg te ruimen, juist bedoelde: beperkingen van het recht, in het Kon. Besluit aan het Bestuur toegekend.

Bovendien kon de Minister wel begrijpen, dat een Bestuur, dat verzoekt om eindelijk eens een Wet na haar 20 jarig bestaan uit te voeren, de toepassing van diezelfde Wet niet dadelijk wil onmogelijk maken, door een ondoordacht gebruik maken van zijn invloed.

Men neme bovendien in aanmerking, dat het bewijs van het Bestuur der Maatschappij eerst dàn van kracht is, wanneer de kandidaat met gunstig gevolg een examen heeft afgelegd in de wetenschap van het schoon (æsthetica), de kunstgeschiedenis en de doorzichtkunde, en wel ten overstaan der Commissie van Toezicht, voorgelicht door den Directeur en andere door haar te benoemen deskundigen.

Hoe weinig omvattend — volgens den Minister — dit examen nu ook zij, men kan het zeer ernstig afnemen, en alleen de buitengewoon bekwame kandidaten aannemen. Deze weinigen kunnen dan nog niet eens aan den eigenlijken wedstrijd medewerken, vóór dat zij hun diploma, of een bewijs van het Bestuur der Mij. t. bev. d. Bouwkunst hebben ingeleverd.

Waarlijk, wanneer men dit alles in aanmerking neemt, moet men tot het besluit komen, dat de bezwaren elders schuilen dan in de wettelijke bepalingen omtrent de prijskampen en de Akademie.

Misschien zou de Minister nog dit bezwaar kunnen opwerpen: dat op de Akademie zelve geen plaats genoeg is, om velen het voorafgaand examen af te nemen. Maar ook dit mag geen reden zijn, om gedurende twintig jaren een Wet onuitgevoerd te laten liggen. Bovendien, waar slechts één enkele uitverkoren kan worden, daar zullen ook slechts weinigen de proef durven doorstaan, die vooraf gaat aan de toelating tot den eigenlijken wedstrijd.

Is de Minister wellicht huiverig, dat te veel gediplomeerden zich zullen aanmelden voor het examen? Ten eerste mag niet worden aangenomen, dat het jaargeld van *f* 1200 velen zal verlokken; maar al was dat zoo, dan is ook dit geen reden om eene wet eenvoudig niet uit te voeren.

Misschien zal de Minister vragen: wie beslist omtrent het toekennen van het jaargeld?

Art. 42 van het Kon. Besluit van 9 April 1873 antwoordt daarop weder:

Na elken wedstrijd beslist de Commissie van toezicht, of en aan wien de gouden en zilveren eerepenningen — prijzen en accessits — in ieder kunstvak zullen worden toegekend en uitgereikt. Zij beslist verder, of er termen zijn tot het doen der aanbeveling, vermeld in Art. 15 der wet.

(Dit artikel 15 der Wet van 26 Mei bevat bepalingen omtrent de toekenningen van het jaargeld van *f* 1200.)

Volgens § 5 der Wet, laat zich de Commissie van toezicht op de Akademie voorlichten door deskundigen door haar te benoemen.

Dat, ten slotte, aan de Akademie zelve geen onderwijs wordt gegeven in bouwkunst, wist de wetgever in 1870 even goed als allen, en ook de handhavers der Wetten, dit in 1890 weten; het mocht intusschen nimmer een reden zijn om de beoefenaars der bouwkunst uit te sluiten.

Er is sinds 1870 een Wet op de prijskampen; een Nederlander, die onder deze Wet leeft, mag eischen dat zij wordt toegepast, gehandhaafd en uitgevoerd.

Daarom zien wij met vertrouwen een besluit van de Tweede Kamer te gemoet.

Het Bestuur der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst,

C. Muysken, *Voorzitter.*

C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

In de vergadering van de Tweede Kamer, op Don-

derdagochtend j.l., heeft de heer J. J. van Kerkwijk bij art. 171 der Staatsbegrooting (Uitgaven enz. voor ondernemingen van wetenschap en kunst) de opmerking gemaakt, dat de bouwkunst niet deelt in de voorrechten, die aan andere takken van beeldende kunst, volgens de Wet op het onderwijs in de beeldende kunsten, worden toegekend in den vorm van subsidiën voor uitstekende jongelieden, om zich verder te bekwamen, na bekroning in prijskampen. Op dit punt wordt de Wet niet nageleefd. Alleen voor schilder- en beeldhouwkunst wordt er de hand aan gehouden.

Spreker meent, dat de bezwaren om een jury samen te stellen en voorwaarden van toelating te maken gemakkelijk zijn te overwinnen, ook al wordt de bouwkunst niet aan de Akademie van Beeld. Kunsten te Amsterdam onderwezen.

In antwoord hierop heeft de Minister erkend, dat de Wet ook wedstrijden voor de bouwkunst gelast, en dat de moeielijkheden moeten worden overwonnen, of de Wet gewijzigd moet worden.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'SGRAVENHAGE, 12 December 1890. Na een korte inleiding deelde de Voorzitter de ontvangst mede van een schrijven in dato 27 November, waarbij het Hoofdbestuur kennis geeft van het overlijden van Zijne Majesteit onzen geërbiedigden Koning, Beschermheer onzer Maatschappij.

Deze mededeeling wordt door den Secretaris voorgelezen, terwijl de vergaderden die staande aanhooren. De Voorzitter voegt daaraan nog eenige ernstige woorden toe, en verzoekt daarna voorlezing van de notulen, die worden goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken behooren onder meerdere het verslag van de commissie voor de wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen te Leiden, anno 1889—1890, door de Afdeeling Leiden; en het schrijven eener neutrale commissie uit drie hier ter stede gevestigde timmerlieden-vereenigingen.

Na eenige discussie werdt op voorstel van den Voorzitter besloten in de eerstvolgdende Bestuurs-vergadering een commissie te benoemen om daarna het Bestuur dier vereenigingen een antwoord te zenden.

Na ballotage worden vervolgens 8 nieuwe leden aangenomen. Daarna zijn aan de orde, de gewone huishoudelijke werkzaamheden ingevolge Art. 11 van het reglement als:

Rekening en verantwoording van den Penningmeester.

Voor 3 nieuwe bestuursleden ter vervanging van de heeren B. W. v. Liefland, J. Mutters Jr., en G. H. Bauer Sr., waarvan de beide eersten aan de beurt van aftreden en niet herkiesbaar zijn en laatstgen. bedankt heeft, worden benoemd de heeren P. du Rieu Fzn, G. H. Bauer Jr. en G. J. Morre; de heer Bauer neemt de benoeming aan, terwijl aan de heeren du Rieu en Morre, niet ter vergadering aanwezig, daarvan kennis zal worden gegeven.

Bij acclamatie wordt als Voorzitter herkozen de tegenwoordige titularis. De heer H. J. Mondt, gevoelig voor de blijken van onverdeelde sympathie, verklaart zich gaarne bereid die opdracht opnieuw te aanvaarden.

De nog in functie zijnde commissie bedoeld bij Art. 53 der Wet, wenscht voor het volgende jaar *niet* weder in aanmerking te komen.

Nadat voor den werkkring dier commissie een harer leden het woord had gevoerd, werd besloten die benoeming tot de volgende vergadering aan te houden.

Als afgevaardigden voor de Algemeene vergaderingen der Maatschappij in Mei en September worden (op voorstel van den heer G. H. Bauer) bij acclamatie benoemd de Voorzitter en Secretaris en als plaatsvervangers de Onder-voorzitter en Penningmeester.

Daarna was aan de orde: het rapport der commissie in zake de verordening regelende de Bouwpolitie in onze Gemeente.

Wegens het reeds gevorderde uur werden slechts de eerste 11 artikelen afgedaan en tot het houden eener buitengewone vergadering besloten op Vrijdag den 19 dezer.

Door den heer G. H. Bauer Jr. was een keurige verzameling teekeningen langs de wanden der zaal opgesteld, uit de: »Monographes du Palais de Commerce à Lijon, en Habitations particulières par M. P. Planat," die met belangstelling werden bezichtigd.

AFDEELING ARNHEM 13 December 1890 Na de vergadering geopend te hebben merkte de Voorzitter op, dat deze bijeenkomst op een anderen dag der week dan gewoonlijk en in de Bestuurskamer der Ambachtsschool werd gehouden, in verband met de tentoonstelling, in een der lokalen van deze school, der antwoorden op de Prijsvragen in 1889 door de Maatschappij uitgeschreven. Door de welwillende toestemming van 't Bestuur der Ambachtsschool konden bedoelde prijsvragen, behalve door de leden der Afdeeling ook door belangstellende, thans beter gezien (Zaterdag en Zondag 13 en 14 Dec. 1890, van 1 tot 4 uur na den middag) en de antwoorden beter vergeleken worden, dan bij een vluchtige beschouwing op de vergadering mogelijk zou zijn geweest.

De heeren J. W. Boerbooms, V. G. H. Bosch, H. A. van den Brand, A. R. Freem, Th. van Harderwijk, W. Honig, W. A. Lensink, P. H. Scheltema en C. Zander hadden, door het inzenden van eigen werk ter opluistering, de aantrekkelijkheid der tentoonstelling belangrijk vergroot.

Nadat de notulen, door den Secretaris gelezen, waren goedgekeurd, las de Voorzitter den ingekomen brief voor van het Bestuur der Maatschappij, betrekking hebbende op het kabinetschrijven van Z. E. den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vermeldende de treurige tijding, dat Z. M. Willem III, Beschermheer der Maatschappij, den 23en November l.l. op het Paleis »het Loo" was overleden. De Voorzitter wees met een kort maar hartelijk woord op het groote verlies, dat de Mij. tot bev. der Bouwkunst door het overlijden van haar Beschermheer heeft geleden.

Nadat door den Penningmeester rekening en verantwoording was gedaan van zijn beheer over 1890, werden de hierop betrekking hebbende stukken door de heeren Traanboer, Holsum en W. G. Lensink nagezien en in orde bevonden.

De twee bestuursleden, de heeren Scheltema en Portheine, die volgens den rooster moesten aftreden, werden herkozen.

De begrooting voor het volgende jaar, in een Bestuursvergadering opgemaakt, werd goedgekeurd, waarna de heer Th. van Harderwijk als lid der Afdeeling werd aangenomen.

Na eenige discussie werd besloten het punt: benoeming van commissie voor de beantwoording der vragen door het Bestuur der Maatschappij gesteld, aan te houden en in een volgende vergadering nader te behandelen.

Het voorstel van den heer Berghuis, om te trachten een voldoend getal Kunstlievende leden te verkrijgen tegen een door hen te betalen kleine bijdrage, en de daardoor verkregen som te bestemmen voor het uitschrijven van prijsvragen door de Afdeeling, werd aangenomen. Verder werd besloten in de volgende vergadering een commissie te benoemen, ten einde dit plan nader te overwegen en middelen tot uitvoering te beramen.

Nadat de Voorzitter de vergadering had gesloten werd het verdere gedeelte van den avond doorgebracht te midden der prachtige verzameling tentoongeslelde teekeningen en ontwerpen.

AFDEELING UTRECHT 16 December 1890. De Voorzitter opende de vergadering met de voorlezing van het schrijven, ingekomen van het bestuur der maatschappij tot kennisgeving van het overlijden van Z. M. Willem III, Beschermheer der maatschappij.

De heeren Th. van Harderwijk en M. van der Vlerk hebben kennis gegeven, dat zij — wegens verandering van woonplaats — bedanken als lid der afdeeling.

De rekening en verantwoording van den penningmeester werd in handen gesteld van een commissie, bestaande uit de heeren W. A. G. Jansen, G. J. van Vloten en A. J Vreeswijk. Na onderzoek brengt zij een gunstig rapport uit, en op haar voorstel is besloten, om deze rekening — die met een batig saldo sluit — goed te keuren en den penningmeester te ontheffen van zijn gehouden beheer onder dankbetuiging voor zijn bemoeiingen.

Het bestuur diende de begrooting voor 1891 in, welke na discussie onveranderd werd goedgekeurd. Voor den jaarlijkschen tocht is een hooger bedrag uitgetrokken, dan voor dit jaar was toegestaan, in de verwachting dat daardoor de uitvoering beter verzekerd zijn zal. Ook zullen de toelagen aan Ambachtschool en Kunstnijverheid muséum alhier weder worden uitgekeerd.

De heer Nieuwenhuis heeft gemeend als Voorzitter en als lid van het bestuur te moeten bedanken, nu hij door drukke bezigheden verhinderd is om een en ander te kunnen waarnemen, zooals hij dit zou wenschen. De heer Nijland was de tolk der aanwezigen, toen hij zijn leedwezen uitsprak over dit voornemen, en gaf in

ernstige overweging om alsnog op dit besluit terug te komen; doch de heer Nieuwenhuis omschreef nader de motieven, die hem daartoe geleid hadden, en achtte het niet mogelijk om op zijn eenmaal genomen besluit terug te komen.

Alzoo moesten — mede door het volgens rooster aftreden van den heer Kok — 2 leden in het bestuur gekozen worden.

Met groote meerderheid werd hierop herkozen de heer J. T. Kok en gekozen de heer A. J. Vreeswijk, en beide heeren verklaarden zich bereid deze benoemingen aan te nemen.

Alvorens over te gaan tot benoeming van voorzitter, secretaris en penningmeester, verzocht de heer Nijland om hiervoor niet in aanmerking te komen, met de stellige verzekering, dat hij een nog andere functie wenschte te vervullen. Hierop werden benoemd de heeren: I. H. J. van Lunteren tot Voorzitter, A. J. Vreeswijk tot Secretaris en J. T. Kok tot Penningmeester, terwijl de heer van Lunteren zich, namens het bestuur, zal blijven belasten met het correspondentschap.

Nadat genoemde heeren hadden te kennen gegeven, dat zij deze benoemingen aannemen, werd door den heer C. van Straaten in eenige welgekozen woorden, aan den aftredenden Voorzitter, namens de afdeeling dank gezegd, voor al hetgeen hij voor deze had verricht, en den wensch uitgesproken dat de heer Nieuwenhuis later weder bereid zal zijn om op nieuw zitting te nemen in het bestuur.

Met wederkeerigen dank nam de heer Nieuwenhuis afscheid van het bestuur, met de toezegging om de vergaderingen der afdeeling zooveel mogelijk te bezoeken.

De commissie omschreven in art. 53 der Wet van de Maatschappij, moest — wegens vertrek van den heer Jelsma — aangevuld worden. Hiertoe werd benoemd de heer P. J. Houtzagers, en hiermede waren de huishoudelijke aangelegenheden ingevolge het reglement weder geregeld.

Aan de orde werden alsnu gesteld, de vragen door het bestuur der Maatschappij ingezonden, — waarvan de eerste zeven werden behandeld, terwijl wegens het vergevorderd uur, de bespreking der overige vragen tot een volgende vergadering moest worden uitgesteld.

INGEZONDEN.

Als antwoord op het artikel, voorkomende in het Weekblad van 13 Dec. l.l. betreffende de prijsvraag voor de kerk te Apeldoorn, moet ik ten sterkste ontkennen dat ik, in eenig geval ook, oncollegiaal gehandeld heb tegenover den heer du Rieu. Ik gevoel mij ook niet bewust ongepast gehandeld te hebben tegenover de Jury, en verder ontken ik door mijn protest invloed te hebben willen uitoefenen op het besluit van Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn. Alleen was mijn protest tegen de opinie der Jury gericht, dat mijn ontwerp niet voor de begrooting zoude zijn uit te voeren. Ook moet ik het bericht logenstraffen, dat in verschillende couranten de ronde heeft gedaan, als zou mij den bouw der kerk te Apeldoorn zijn opgedragen. Om mijne handelwijze te rechtvaardigen, en om mijn bovenstaand beweren te staven, publiceer ik hiernevens een schrijven, dat ik den 16e Dec. 1890 heb gericht aan de Commissie van Kerkvoogden te Apeldoorn.

Aan de Commissie van Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn.

WelEd. G. Heeren.

U zult zeker, evenals ik, kennis genomen hebben van het artikel in het Bouwkundig Weekblad van 13 Dec. l.l., waarin men mij beschuldigt van door mijn protest invloed uitgeoefend te hebben op het besluit Uwer Vergadering en dat mijne houding tegenover den eersten prijswinner, den heer du Rieu, weinig collegiaal en tegenover de Jury niet gepast is geweest.

Daar ik mij niet bewust gevoel van eenigen schuld en ik mij zelve in deze niet beter kan verdedigen dan door feiten, zoo meen ik, om allen schijn van mij af te werpen, te moeten bedanken voor Uwe beleefde uitnoodiging van 12 Dec. l.l., waarbij U mij verzoekt, evenals aan den heer du Rieu, mijne begrooting na te zien of deze, zonder te veel schade te doen aan mijn ontwerp, ingekrompen kan worden tot *f* 160.000.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn:

Rotterdam, 16 Dec. 1890.

Uw WelEd. G. dw. dienaar,
J. VERHEUL DZN.

De Redactie ontving het volgende schrijven:

AMSTERDAM, den 16 December 1890.

Aan de Redactie van het Weekblad der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Alhier.

Ten einde te voldoen aan den wensch van een aantal jonge architekten, heb ik bijgaand stukje geschreven en verzoek ik vriendelijk, in 't algemeen belang der bevordering van de Bouwkunst, plaatsing daarvan in het eerstverschijnend Weekblad.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn,

Uw Dw.
P. J. H. CUYPERS.

Prijsvraag voor een kerkgebouw van de Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn.

Het tentoonstellen der 10 ontwerpen voor bovenvermeld kerkgebouw in de zalen van het gebouw der Maatsch. tot bev. d. Bouwkunst heeft bij velen belangstelling opgewekt en dit was te verwachten, naardien het in ons land maar zelden voorkomt, dat er op het platteland een Ned. Herv. kerk gebouwd wordt waarvoor de betrekkelijk groote som van *f* 170.000.— kan worden besteed.

Het denkbeeld om al de ontwerpen met het rapport der Jury in deze tentoonstelling voor het publiek toegankelijk te stellen verdient algemeene goedkeuring. Dat deskundigen, na kennisneming van het rapport, met de meeste belangstelling de ontwerpen met elkander vergelijken, ligt voor de hand.

Het bevreemdde mij dan ook niet, dat eenige jongere architekten tot mij het verzoek richtten om mijn oordeel over den uitslag van dezen prijskamp te mogen vernemen, daar zij door het lezen van het rapport en het vergelijken der ontwerpen onderling, op een dwaalspoor waren geraakt. Immers meenden zij, dat de som van goedkeuringen talrijker was bij een ontwerp dat niet de eerste plaats verkreeg, terwijl de afkeuringen bij het bekroonde ontwerp grooter in getal waren. Naar hunne meening was het bekroonde ontwerp N°. 6 »Liefde is het fondament," wat den plattegrond betreft, niet »eenvoudig" in den goeden zin, maar zonder eenig denkbeeld van beredeneerde samenstelling — een langwerpig vierkant, paralellogram, waaraan, zonder organischen samenhang, *bijgebouwtjes* waren gevoegd die dienen moesten 1° tot toren, 2° tot nis (?) achter den preekstoel, 3° portaaltjes, 4° trappen enz.

Wel zegt de Jury dat de plattegrond »enkele gebreken" heeft die »te verbeteren zijn", maar men meent dat die gebreken zoo belangrijk zijn, dat het ontwerp wel degelijk aanmerkelijke wijzigingen zou moeten ondergaan, en het plan geheel zou moeten omgewerkt worden.

Het ontwerp N°. 5 »'t Haantje van den Toren" werd daarentegen door de Jury over het algemeen zeer gunstig beoordeeld en nochtans niet voor de uitvoering gekozen, zelfs niet in de 2e plaats genoemd, terwijl een ander ontwerp, dat volgens het oordeel zelf van de Jury voor de gestelde bouwsom niet uit te voeren is, — dus *buiten* mededinging had behooren gesteld te worden, — in de 2e plaats genoemd wordt.

Ter voldoening aan de mij gestelde vraag wat mijn oordeel is over dezen wedstrijd, wil ik de beoordeeling der Jury van de 2 ontwerpen N°. 5 en N°. 6 naast elkander stellen ter vergelijking en duidelijkheidshalve de afkeurende zinsneden cursieveeren.

N°. 5.	N°. 6.
Motto: *'t Haantje v/d. Toren.* Een zeer rationeel, eenvoudig gedacht ontwerp, goed berekend op de beschikbare middelen, doch waar van (*a*) *de planverdeeling niet gunstig is door den zeer gerekten vorm, waardoor vele plaatsen op te groote afstanden van den preekstoel zijn verwijderd. Ook beantwoorden* (*b*) *de losse banken wederzijds van den preekstoel geplaatst, niet aan het programma, daar van af die plaatsen de prediker niet is te zien.* *Banken van bijna* (*c*) 20 *Meter lengte, zooals geteekend tegenover*	Motto: *Liefde is het fondament.* De plattegrond is eenvoudig doch heeft enkele gebreken die zonder het geheele ontwerp daarvoor te wijzigen, zijn te verbeteren. (*a*) *De toegang tot de hofloge en* (*b*) *de uiterst smalle gangetjes naar de banken van de Hofhouding*, (*c*) *het plaatsen van zitbanken in het ruim tegen de buitenmuren*, (*d*) *de indeeling der nevenruimten, alwaar door het bijtrekken van* (*e*) *de nis achter den preekstoel een betere distributie is te verkrijgen, verdienen afkeuring.*

den preekstoel, slechts aan de beide uiteinden toegang hebbende, dus zonder tusschengangen, zijn ook weinig aan te bevelen.

Door minder ruimte (?) *in beslag te nemen voor de tochtportalen aan den hoofdgevel had de algemeene verdeeling van gangpaden en banken ruimer kunnen zijn.*

De inwendige dispositie is niettemin zeer gelukkig. Door de groote boogopening in het midden wordt de eentonigheid der boog-Traveën op gelukkige wijze verbroken en tevens de gelegenheid geopend, om hoofdmeubelstukken, als hofbanken, orgel en preekstoel meer op den voorgrond te doen treden.

De beide groote bogen aan de eindgevels *eischen echter* (*d*) *zwaardere beervormen als tegenwicht.* De insnijding der bovenvensters met steekkappen in het tonvormige houten plafondgewelf is uit constructief en æsthetisch oogpunt en tot verlichting van dat gewelf gunstig bedacht.

De constructie is eenvoudig en zal toch blijkens de vlot geteekende perspectief-teekening van het interieur een karaktervol geheel leveren, echter niet zóó grootsch als de teekening aangeeft, daar deze vooral in verhouding van de breedte van het kerkgebouw tot de hoogte schijnt te zijn geidealiseerd. Ook de gevelvormen zijn zeer eenvoudig, doch, (?) geven een harmonisch geheel; waardeering verdient de wijze, waarop in de as van de Loolaan door het aanbrengen van een pronkportaal meer gewicht aan den eindgevel is gehecht, welk effect nog zou zijn verhoogd, indien inplaats van het hooge bovenvenster, een eenigszins rijk behandeld roosvenster ware ontworpen. De toren, goed van silhouet, is echter ter hoogte van den overgang van vierkant op achtkant (*e*) *te gedetailleerd en minder gelukkig van conceptie. In de détails, welke een eenigszins nuchteren indruk maken, is de ontwikkeling der wandpijlers niet in overeenstemming met de verdere opvatting van het geheele ontwerp.*

Ook is het wenschelijk, de bij het programma uitgedrukte doch niet woordelijk genoemde (*f*) *overdekte doorrit vóór den ingang van het Koninklijk Huis alsnog aan te brengen.* Uiterst gelukkig is de uitwendige ordonnantie, aantrekkelijk en van een nationaal karakter. De torenoplossing is zeer geslaagd, van bevallig silhouet en goed in verhouding, op zich zelf, zoowel als in verband met het geheele Kerkgebouw.

De gevels zijn levendig gegroepeerd en vertoonen veel karakter.

Overweging verdient het, de beide voorsprongen aan den hoofdgevel ter weerszijden van den toren (*g*) *minder sprong te geven buiten het gevelvlak.* (*h*) *Niet gelukkig is de beëindiging der topgevels van de beide eindgevels.*

De inwendige ordonnantie, vooral het aanzicht tegen den hoofdgevel, is zeer goed, (*i*) *het détail echter, vooral van den gaanderijopbouw met de open trappen is minder geslaagd en heeft iets gezochts en onbehagelijks.* De overkapping is inwendig goed van vorm, *hoewel de samenstelling zooals deze bij schets is aangegeven* (*k*) *niet doordacht is. De overspanning maakt het* (*l*) *niet noodwendig eene ijzerconstructie toe te passen doch is zeer goed van hout saam te stellen, vooral door onmiddelijk boven het plafondgewelf* (*m*) *koppelingen aan te brengen. Bij uitvoering verdient het overweging, enkele steunpunten voor de bekapping* (*n*) *vooral aan den achtergevel te verzwaren.*

Na een aandachtige lezing zal een ieder den indruk krijgen, dat ontwerp N°. 5 voor de bekroning zal worden aanbevolen; en nochtans is dit niet het geval: de Jury beveelt *eenparig* (ze bestond uit drie leden) het ontwerp N°. 6 ter bekroning aan. Met bizondere belangstelling zou ik, even als mijn jongere vakgenooten, gaarne vernemen hoe men tot deze conclusie is gekomen. Wanneer ik de ontwerpen met elkander vergelijk, dan ga ik niet alleen op de meeste punten met het oordeel van de Jury meê (behalve daar waar men te groote gebreken van het bekroonde ontwerp over het hoofd ziet) maar zelfs wil ik nog op andere gebreken van ontwerp N°. 5 wijzen, zonder dat echter de waarde van dit ontwerp voor het bekroonde zou moeten onderdoen.

De opmerking der Jury, dat het plan N°. 5 te gerekt is in zijn breedte is zeer juist; dit gebrek ware intusschen zeer gemakkelijk te verbeteren.

De Jury verklaart verder, dat de inwendige dispositie zeer gelukkig is en bij al hetgeen zij verder nog ten gunste van N°. 5 zegt, moest men veronderstellen, dat de conclusie ten gunste van dit ontwerp zou zijn, te meer daar er een misvatting schijnt te bestaan omtrent de afmetingen die, volgens de opvatting der Jury, voor de tochtportalen aan den hoofdgevel zijn ingenomen; deze toch bevinden zich in de hoeken, buiten den kerkmuur.

De ruimte, in blauw geharceerd, schijnt door de Jury opgevat te zijn als bestemd voor tochtportalen, terwijl deze ruimte inderdaad voor de gangpaden is bestemd; de blauwe harceering toont alleen een *steenen* bevloering aan, terwijl de banken van een *houten* bevloering zijn voorzien, dus niet blauw geharceerd.

Afkeuring verdient zeker het toepassen van een dorisch hoofdgestel op eene zuil daar waar van geen balk (architraaf), fries of kroonlijst sprake kan zijn; het ontwerp zou in waarde winnen wanneer de bogen onmiddellijk op de kapiteelen rustten. Aan het portaal is de ontwerper gelukkiger geweest. Slechte voorbeelden welke hem voor den geest gezweefd hebben bij deze binnen architektuur, hebben hem op het dwaalspoor gebracht.

Een 2e aanmerking zou ik meenen te moeten maken wegens het ontbreken van een krachtige horizontale verbinding: lijst, cordonband of fries, ter hoogte van de gootlijst van het kerkgebouw naast den toren.

De opmerking van de Jury als zoude de »verhouding van de perspektiefteekening geïdealiseerd zijn" wordt door mij niet gedeeld; bij eene nauwkeurige vergelijking van deze teekening met het ontwerp zal men moeten bekennen, dat de verhoudingen juist zijn en de teekening een beeld van het gebouw duidelijk weêrgeeft.

Behalve den lof, dien de Jury aan N°. 5 geeft, voeg ik er nog bij, dat dit ontwerp verreweg het meest een *nationaal karakter* draagt.

Hoewel ik mij geheel vereenig met de aanmerking door de Jury op N°. 6 gemaakt, beken ik niet te begrijpen hoe de uitdrukkingen »uiterst gelukkig van uitwendige ordonnantie, aantrekkelijk en van een nationaal karakter" er op van toepassing kunnen zijn.

De vensters, zoo van elkander afwijkend in afmeting en vorm, zijn ontleend aan verschillende eeuwen en stijlen; gothische haken (redents) in neo-gothische vensters, waarvan de bekroningen gevuld zijn met roosvensters in miniatuur, wederom ontleend aan kathedralen of modern duitsche neo-gothische bouwwerken, en deze moeten samengaan met vensters die de klassieke architraaf of geprofileerde lijst als bekroning hebben. De vensters van N°. 5 daarentegen zijn allen volgens hetzelfde beginsel, eenvoudig, ernstig en in evenredigheid in samenhang met het geheele ontwerp.

Aan de beeren van ontwerp N°. 6 zijn de rationele afzaten, of dekstukken gebezigd, terwijl aan die steenen tevens een profileering gegeven wordt die aan een of andere klassieke kroonlijst is ontleend. De toren-oplossing wordt genoemd: zeer geslaagd, bevallig (?) van silhouet en goed in de verhoudingen, hoewel het fijne portaal weinig in overeenstemming is met de zware massa die onmiddellijk onder de hooge vertikale openingen, geheel in bergsteen behandeld, ons aan de Campanillen van Italië doen denken en ons eerder naar Florence verplaatsen dan tusschen het landelijk geboomte van Apeldoorn. Ook het oorspronkelijk groote, door bergsteen omlijste venster, gevuld met een poort, in monumentalen steenbouw voorgesteld, en bekroond door een tweeledig venster, dunkt ons geen gelukkig motief om in de bovenverdieping van eene dorpskerk dienst te doen.

De magere kepels, geplaatst op de vier hoeken van den klokkentoren om den overgang te vormen tot het achtkant, zullen de ongunstige silhouet van den toren, overhoeks gezien, niet redden. De onkonstruktive en grillige spits in hoofdvorm, bestaande uit twee op elkander geplaatste magere peeren-vormen, waarop onmogelijke miniatuur dakvenstertjes zijn aangebracht, om de lijnen te verlevendigen, maken een al te groot kontrast met de reusachtige, onnoodige dakvensters op het kerkdak, naast den grooten toren.

Nog meer gebreken waren er op te noemen, behalve die welke de Jury te recht opsomt, en daarna kunnen wij ons niet onthouden nogmaals te vragen: Waarom is N°. 6 ter bekroning aanbevolen? Gaarne zouden wij daarvan de reden kennen, daar mij dit evenmin als aan mijne jongen vakgenoten duidelijk is. Natuurlijk bestaat daarvoor een gegronde reden, die echter door hen zoowel als door mij wordt over het hoofd gezien; maar aangezien een tentoonstelling vooral moet dienen om den jongeren tot toonbeeld

te strekken, zoo is het wenschelijk, dat hun worde aangewezen waarom zij dezen of genen weg moeten inslaan om de overwinning te behalen bij een prijskamp.

P. J. H. Cuypers.

Mijnheer de Redacteur!

Het ingezonden stuk van Mr. Verkouteren bevat, zooals alle menschelijk werk, veel waarmede men het eens is, of wel tot verschil van gevoelen leidt. Een opmerking echter betreffende het geneesmiddel, dat Mr. V. aanprijst: onderlinge verzekering. Machtig mooi zal dat instituut werken als de contribueerende werkgevers en werklieden komen opdagen om hun aandeel van het batig saldo te ontvangen, ik vermoed dat allen op het appel zullen zijn, zaligsprekend de dirigeerende lieden.

Doch, zegt Mr. V., als er te kort is, komen we met een hoofdelijken omslag; het schijnt me een hopeloos werk zulk een hoofdelijken omslag bij werklieden te incasseeren. In den regel meen ik, dat hun weekloon geheel bestemd is, m. a. w. dat die lieden verteren wat ze verdienen. Degeen die dan op het te kort zit te wachten, is daarmede niet gebaat. Misschien zijn er wel werkgevers bij wie het incasseeren ook moeite zou geven. Allerlei bezwaren komen voor oogen, en ik betwijfel of soliede mannen, indien ze de zaak doorzien, bereid zullen gevonden worden, zulk een instelling te beheeren.

Ik meende nuttig hierop even de aandacht te vestigen.

Hoogachtend,

Alestes.

PRIJSVRAGEN.

Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Als 1ste prijsvraag wordt uitgeschreven:

Een ontwerp voor een landelijke herberg met overdekte kegelbaan.

De herberg moet bevatten een gelagkamer (groot 6 bij 8 M.) met buffet, benevens twee kamers en zolderruimte ter bewoning van den herbergier, de noodige privaten enz.

De lengte der kegelbaan bedraagt 18 M.

Men verlangt geteekend:

Een plattegrond. Schaal 1 : 100.

Twee aanzichten en één doorsnede. Schaal 1 : 50.

Een perspectivische schets.

Het kegelbuisje alsmede een gedeelte der kegelbaan. Schaal 1 : 10.

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en zestig gulden (*f* 60) voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

Als 2de prijsvraag wordt uitgeschreven:

Een ontwerp voor een nieuw diploma der Afdeeling.

Voor het diploma is de vorm van een rechthoek gekozen ter hoogte van 16 cM. ter breedte van 26 cM.

Het diploma moet den volgenden tekst bevatten:

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Amsterdam.

189 . BEWIJS VAN LIDMAATSCHAP

voor den Heer..

ONTVANGEN de Som van..

voor Contributie.

....
Penningmeester.

De teekening moet in lijnen worden uitgevoerd, van een tweetal kleuren voor initialen, of letterschrift kan worden gebruik gemaakt.

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en dertig gulden (*f* 30) voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De medewerking aan deze prijsvraag is opengesteld voor de leden van alle afdeelingen van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Art. 2. Alle ontwerpen ter mededinging moeten vóór of op 31 Maart 1891 vrachtvrij worden ingezonden aan het Bureau der Maatschappij (Marnixstr. 402).

Art. 3. Het gewone schrift op de teekeningen en van de daarbij te voegen toelichtende beschrijvingen mag niet door den ontwerper geschreven zijn.

Art. 4. Alle stukken moeten met een spreuk of motto geteekend zijn en vergezeld gaan van een brief, bevattende den naam en de woonplaats van den ontwerper.

Buiten op den brief moet hetzelfde motto en een kenbaar teeken tot terugvordering gesteld zijn.

Art. 5 De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene Commissie, bestaande uit de heeren Jos. Th. J. Cuypers, C. T. J. Louis Rieber en H. P. Berlage Nzn.

Art. 6. Het verslag zal vóór de algemeene Mei-vergadering worden opgemaakt en daar ter kennisneming worden gelegd.

Art. 7. De niet-bekroonde ontwerpen moeten vóór of op den 1sten Juli 1891 worden teruggehaald. De bekroonde ontwerpen worden eigendom der Afdeeling, welke deze aan de Maatschappij ter uitgave aanbieden kan.

Volgens besluit van de vergadering van 28 November 1890.

Arn. A. M. Bruning,
Secretaris.

Ter vervanging van den heer Paul du Rieu, bouwkundig ingenieur te 's Gravenhage, die tengevolge van bizondere omstandigheden verhinderd is geworden, heeft de heer H. J. Jesse, architekt te Leiden, op zich genomen om deel uit te maken van de jury ter beoordeeling der antwoorden op de door de Afdeeling Leeuwarden uitgeschreven prijsvraag.

BERICHTEN.

In morgenzitting van de Tweede Kamer op 17 Dec. j. l. brak de heer B. H. Heldt andermaal een lans voor een regeling, door subsidieering van het ambachtsonderwijs, daarbij wijzende op het rapport, uitgebracht door eene commissie uit de Mij. t. bev. der Bouwkunst. De heeren Zaaijer en Veegens sloten zich daarbij met krachtige pleidooien aan. De Wet op het M. O. had, wat de burger-avondscholen en dagscholen betreft, fiasco gemaakt, terwijl daarentegen de ambachtsscholen opgang maakten. Waarom zou de Reg. die niet steunen? Het ging zonder Rijkssubsidiën te langzaam. En toch gold het hier zulk een groot belang. Waar voor het vakonderwijs der vermogenden zooveel wordt gedaan, moest men ook voor de werkende klasse iets doen. Men hoopte dat de Min. nog op deze begrooting een post voor subsidies zou brengen.

In de avond zitting van den zelfden dag deed de Minister wel geen bepaalde belofte, maar verklaarde in de eerste plaats zijne aandacht te zullen wijden aan het ambachts-onderwijs.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot opzichter der Gemeentewerken te Delft is benoemd geworden de Heer B. H. C. van Someren, uit Bergen-op-Zoom.

Bij de Gemeentewerken te 's Gravenhage is, voor de uitwerking van een nieuw ontwerp voor het Laakkanaal, tijdelijk geplaatst de civiel-ingenieur A. J. M. Stoffels.

Tot leden der commissie van advies, welke den heer A. Huet behulpzaam zal zijn bij het opmaken van een avant-project voor eene *open verbinding van Amsterdam met de Noordzee* — waarvoor door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs een crediet tot een maximum van *f* 2500 is toegestaan — zijn door den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs benoemd de heeren: Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage, tevens voorzitter; R. W. J. C. ven den Wall Bake, te Amsterdam; Dr. E F. van Dissel, te Leiden; A. M. J. Hendrichs en Dr. H. F. R. Hubrecht, te Amsterdam; W. F. Leemans, C. Lely en N. Th. Michaëlis, te 's Gravenhage; N. H. Nierstrasz., te Amsterdam; R. P. J. Tutein Nolthenius, te 's Hertogenbosch; J. Scholtens, te Haarlem; J. A. Schuurmans, te Amsterdam; E. H. Stieltjes, te 's Gravenhage.

Deze commissie heeft tot onder-voorzitter gekozen den Heer W. F. Leemans, en tot secretaris den Heer C. Lely.

Tot Gemeente-architekt te Woubrugge is benoemd de Heer W. Boot aldaar.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

Fred. Stieltjes & C°., Amsterdam.

7259

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 7264

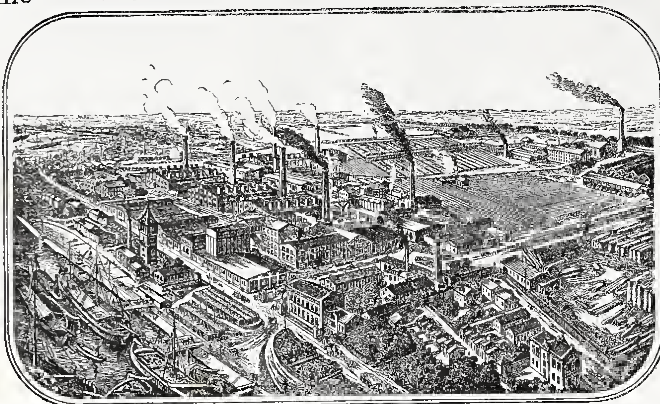

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880 Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille

Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

7266

JAN VAN DER POT,

— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —

KIJANISEERINRICHTING.

De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd.

Het **Kijaniseeren** is het eenige afdoende middel tegen *verrotting* en *zwam*. De bewerking geschiedt geheel reuk- en kleurloos. Desverlangd bijlevering van hout

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & C°.

(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)

Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen agent voor Nederland en de Koloniën

JAN VAN DER POT.

De Erven H. van Munster & Zn. leveren:

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren . . . . . . *f* 2.50
100 » . . . . » 4.—

Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.
Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

PORTEFEUILLEBANDEN

VOOR HET

Bouwkundig Weekblad

EN

Tijdschrift

à f 1.75

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7267

de Agent **J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.**

J. KROON Rz., Buiksloot bij Amsterdam.

CARBOLINEUM. ASPHALTDAKPAPIER. 7268

GEPREPAREERD DAKLINNEN. — RIETPLANKEN. — DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7257 FRED. STIELTJES & C°., **Keizersgracht 745, Amsterdam.**

FRED. STIELTJES & C^O.,

— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7260

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament. 7261
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.
Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDEN RUIVEN. 7262

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 7263

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, ***Amsterdam,*** 7252

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar. Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 7265

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

Voor nadere inlichtingen, opnemingen en begrootingen, verklaart zich gaarne bereid

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

Er wordt in *bruikleen* aangeboden een nog nieuwe zwarte kostbare

SALON PIANINO,

doch slechts daar, waar men ze na korten tijd billijk wil koopen of verkoopen. Adres motto »pianino" Bur. dezer courant. 7241

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

7242 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

7243 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

W. F. WEIJNTJES,

Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.** Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7244

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS**

ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7245

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7246

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken

voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN

voor verschillende industriën en doeleinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geïllustreerde Catalogi en Referentie-lijsten. 7247

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN,

alsmede 7248

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

J. M. HENNES,

Schilder in Emailwerk, *Keulen a/R.* 7249

Fabriekant van alle soorten Emaille-werk

als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

Rietplankenfabriek,

(Syst GIRAUDI.)

***J. W. MOLIJN* Gouda.**

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

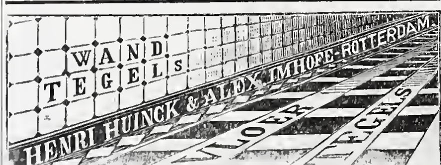
Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 7250

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende ***origineele merk*** verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 7251

PUI-SPIEGELGLAS

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE.

ROTTERDAM. 7255

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

WEGNER & MOTT U.

7256 Rokin 138.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

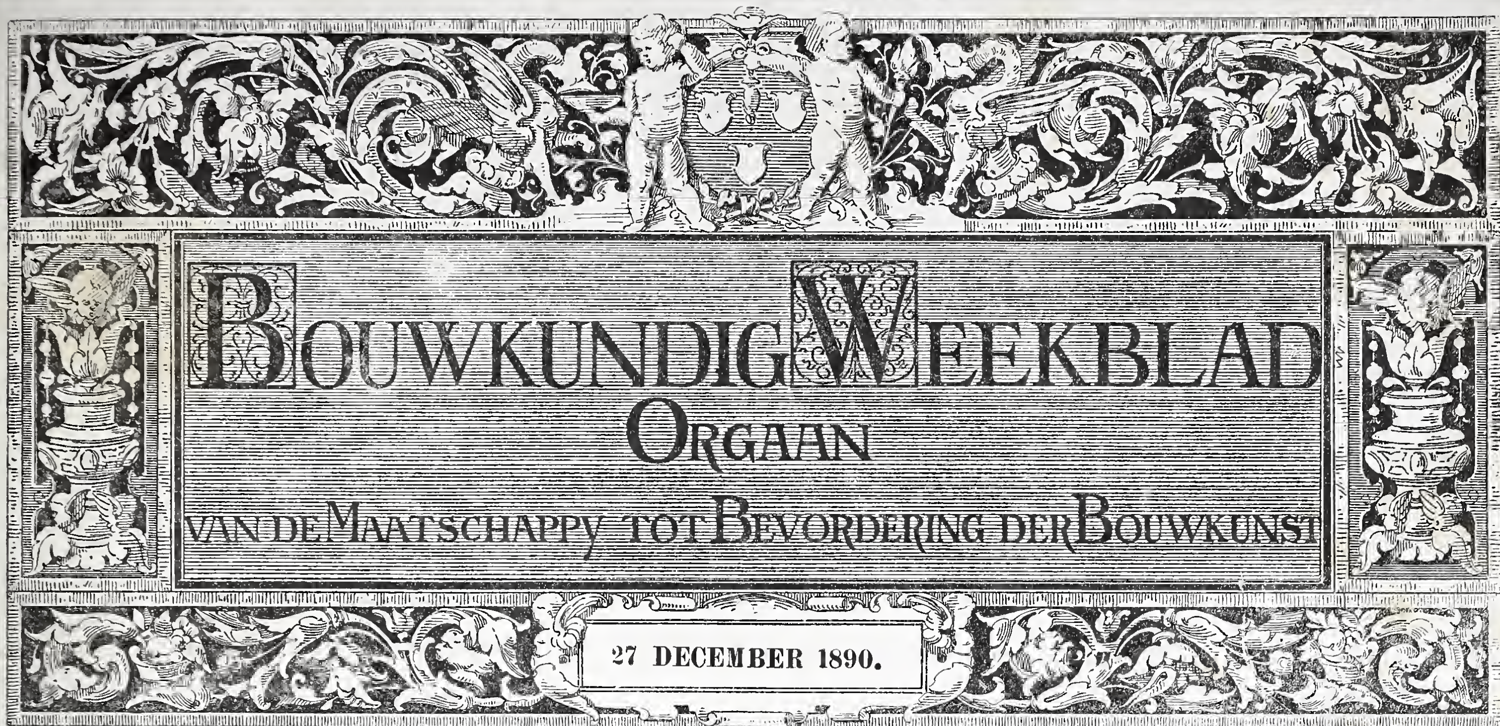
MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 7258

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. ƒ 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 11.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. ƒ 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Marnixstraat 402, Amsterdam.

TENTOONSTELLING

van Afgietsels van uitgevoerde en onuitgevoerde Kunstwerken uit het atelier van de Heeren

MENDES DA COSTA & ZIJL

TE AMSTERDAM.

De Tentoonstelling is dagelijks geopend, van 10 tot 4 ure. Leden der Maatschappij hebben vrijen toegang. Toegangsprijs voor het publiek **25** cents.

DE PRIX DE ROME.

Met een enkel woord werd in het vorige nummer van het Weekblad medegedeeld, wat de heer J. J. van Kerkwijk in de zitting van de Tweede Kamer op den 18den dezer omtrent den Prix de Rome heeft medegedeeld.

Thans zijn wij in staat hieronder woordelijk de redevoering van dien Afgevaardigde te doen volgen. Zij luidt als volgt:

Mijnheer de Voorzitter! Het spijt mij de Vergadering een oogenblik te moeten bezighouden; ik zal echter kort zijn. De Vergadering herinnert zich wellicht — er zijn nog enkele leden, zooals de heer Haffmans en ik, die dat nog hebben bijgewoond — dat bij de wet van 26 Mei 1870 (*Staatsblad* n°. 78) tot stand is gekomen de regeling van het onderwijs van Rijkswege in de beeldende kunsten. Bij die wet is in artt. 11 tot en met 15 het uitzicht geopend op een wedstrijd in de schoone bouwkunst. Art. 15 luidt:

»Zij, die den gouden eereprijs zijn waardig gekeurd en blijken hebben gegeven van groot talent en buitengewonen aanleg, kunnen, op gemotiveerde aanbeveling van de commissie van toezicht, door Ons hoogstens gedurende vier achtereenvolgende jaren met een jaargeld van ƒ 1200 worden begunstigd, ten einde hen in de gelegenheid te stellen zich in hunne kunst te volmaken. De ondersteuning wordt telkens voor een jaar verleend."

Nu is de grief van de bouwkunstenaars deze, dat, zoo ik meen, wel voor de beoefenaars van de schilderkunst, beeldhouwkunst en graveerkunst een wedstrijd is gehouden, maar dat deze nimmer is uitgeschreven voor de bouwkunstenaars. En toch, wanneer de Minister de gewisselde stukken van die dagen nagaat, kan hij in de *Bijlagen* van de zitting 1869—1870 bladz. 817, bij art. 12 vinden, dat, toen er van de zijde der Kamer aanmerking op was gemaakt dat ook de bouwkunst de zoogenaamde Prix de Rome zou kunnen krijgen, de Regeering antwoordde: waarom zou men de bouwkunstenaars niet laten deelen in de voorrechten waarop aan andere kunstenaars het vooruitzicht wordt geopend? De billijkheid schijnt, deze gelijkstelling meê te brengen.

Het was dus wel degelijk de bedoeling ook de bouwkunstenaars naar den Prix de Rome te doen mededingen. Tot nu toe is die kamp voor hen niet uitgeschreven. Het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft zich aan den vorigen en aan dezen Minister van Binnenlandsche Zaken over die quaestie geadresseerd, en mededeeling verzocht der bezwaren, die tegen het uitschrijven van eene prijsvraag voor de bouwkunst bestaan en aangeboden den Minister, zoo noodig, behulpzaam te zijn, deze bezwaren op te lossen. De Minister heeft daarop geantwoord, dat bij eene eventueele herziening der wet van 26 Mei 1870 (*Staatsblad* N°. 78) op de bestaande bezwaren zooveel noodig zal kunnen gelet worden. Welke die bezwaren zijn wordt niet gezegd.

In het Voorloopig Verslag wordt aan de Regeering gevraagd, waarom voor bouwkunstenaars niet, zooals de wet wil, een prijskamp wordt uitgeschreven.

Op pag. 26 van de Memorie van Antwoord geeft de Minister daarop ten antwoord, dat de voornaamste bezwaren, aan het uit-

schrijven van een prijskamp voor bouwkunstenaars verbonden, zijn de inrichting van de jury en de eischen van toelating. Volgens den Minister bestaat er geen waarborg, dat men die eischen voldoende kan stellen.

Als men zich nu de moeite getroost het Koninklijk besluit van 9 April 1878 N°. 41, tot vaststelling van een reglement op de Rijks-Akademie van beeldende kunsten te lezen, dan ziet men dat die bezwaren niet zeer gegrond zijn. In § 5, *Over de prijskampen*, wordt in art. 32 van dat reglement gezegd:

»De Commissie van Toezicht vormt de jury. Zij is verplicht zich te doen voorlichten door den directeur en andere deskundigen, door haar te benoemen. De deskundigen dienen haar een beredeneerd schriftelijk rapport in."

Het benoemen van eene jury is altijd moeielijk. Ik had zelf het geluk of het ongeluk hier te lande en in het buitenland in jury's zitting te hebben; dezen zomer was ik nog voorzitter der jury van de tentoonstelling te Amsterdam, en vermeen daarom over deze zaak te kunnen oordeelen. Dit bezwaar is in dit geval kleiner, want de commissie van toezicht kan zich op allerlei wijze laten voorlichten. Daarom begrijp ik niet dat de Regeering ten aanzien van de jury zoo groote bedenking heeft.

Het tweede bezwaar der Regeering is, dat »volgens de tegenwoordige regeling ieder zou behooren te worden toegelaten, die, indien hij aan het weinig omvangrijk examen in art. 12 der wet van 26 Mei 1870 (*Staatsblad* N°. 78) heeft voldaan, een bewijs van bekwaamheid kan vertoonen, afgegeven door het bestuur eener bijzondere vereeniging, zonder er ook eenige waarborg bestaat dat zoodanig bewijs niet zonder eenig voorbehoud afgegeven wordt aan ieder die er om vraagt".

Nu zegt evenwel het besluit van 1873 in art. 35: »Als bewijs, bedoeld bij de 2de alinea van art. 12 der wet, geldt het diploma, vermeld in artt. 61 en 62 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50)" (dat is van de Polytechnische school), »een daarmede gelijkstaand diploma van een buitenlandsche inrichting van onderwijs, of de verklaring van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, dat de kandidaat voldoende bekwaamheid bezit in de bouwkunst in 't algemeen." De diploma's aan de Polytechnische school of inrichtingen die daarmede in het buitenland gelijk staan, geven voldoenden waarborg.

Nu schiet over de verklaring van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Kan men verwachten, dat deze een bewijs van bekwaamheid zal afgeven, hetwelk geen waarborg geeft? Die maatschappij dringt zelve aan op het uitschrijven van een prijskamp, heeft zich bereid verklaard mede te werken tot opheffing der bezwaren, en zoude toch hare eigen glazen inslaan, wanneer zij iedereen toeliet. Ook dit bezwaar is niet afdoende.

De Minister zegt ten slotte in de Memorie van Antwoord: »Zal zoodanige wedstrijd uitkomsten kunnen leveren geëvenredigd aan de daarvoor te maken onkosten, dan moet eene reorganisatie der Akademie zelve daaraan voorafgaan."

Wanneer mijn geheugen mij niet bedriegt, is de commissie van toezicht op de Rijks-Akademie van beeldende kunsten niet van het oordeel van den Minister, dat daarvoor eene reorganisatie noodig is. De commissie gaf in haar antwoord, op een schrijven van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dato 20 November 1889, te kennen, dat zij aan den Minister van Binnenlandsche Zaken haar wensch had te kennen gegeven, dat een wedstrijd voor de schoone bouwkunst zou plaats hebben, en in verband daarmede voorgesteld, het Koninklijk besluit van 9 April 1873 te herzien.

Zulk eene herziening, welke de Minister met den Raad van State tot een goed einde kan brengen, is geheel iets anders dan eene reorganisatie der Akademie zelve.

Ik blijf beweren dat de bedoeling waarmede indertijd de Akademie van beeldende kunsten is opgericht, door dezen Minister niet behoorlijk wordt in het oog gehouden. Bij een onderzoek der geschiedenis der zaak zal den Minister blijken, dat wel is waar reeds vroeger bezwaren werden geopperd tegen het uitschrijven van een *prix de Rome* voor bouwkundigen, maar dat de toenmalige Regeering toen vroeg: waarom zouden wij de bouwkunstenaars niet in dezelfde voorrechten laten deelen als de andere kunstenaren?

Mijn gevoelen beteekend natuurlijk weinig, want als de Minister zegt: »ik kan de wet van 1870 niet uitvoeren," da sta ik hulpeloos. Eene motie voor te stellen, is eene dwaasheid, met het oog op de verkiezingen in het jaar 1891 voor ons. Ik kan dus alleen zeggen: Minister, het komt mij voor, dat gij de wet op de Rijks-Akademie van beeldende kunsten verkeerd hebt begrepen; onderzoekt en gij zult vinden dat gij ongelijk hebt, en een prijskamp voor de bouwkunstenaars uitschrijven.

Het antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken luidde als volgt:

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben volkomen bereid in hoofdzaak toe te geven hetgeen de geachte afgevaardigde uit Zierikzee, de heer Van Kerkwijk, in het midden heeft gebracht. Ook mij komt het voor, dat de uitvoering van de wet van 1873 medebrengt, dat er ook een *Prix de Rome* worde toegelaten voor bouwkundigen.

Intusschen zijn aan mijn Departement verschillende bezwaren geopperd, die mij ook toeschenen de uitvoering in de practijk onmogelijk te maken. Die bezwaren moeten echter overwonnen worden of er moet eene wetswijziging worden tot stand gebracht. Ik zal doen wat ik vermag om die practische moeielijkheden uit den weg te ruimen. Ik hoop dat de geachte spreker met deze toezegging genoegen zal nemen.

Quousque Tandem?

Zooals doorgaans na den afloop van prijswedstrijden ontbreekt het ook na de beslissing over de concurrentie voor de kerk te Apeldoorn niet aan kritieken en aanvallen op de jury. Deze laatsten hebben nu zelfs eene richting en eene scherpte aangenomen, die door velen met mij zullen worden afgekeurd en betreurd.

Zeer vele vakgenooten zullen zeker met belangstelling over den uitslag dezer prijsvraag het gevoelen hebben vernomen van den heer Cuypers en velen zullen waarschijnlijk betreuren, dat zijn beschouwingen slechts betrekking hebben op twee van de negen ontwerpen. Weinigen zullen zich echter met den inhoud van zijn stuk, voorkomende in het laatste nummer van het Weekblad, in alle deelen kunnen vereenigen. Zoo b. v. met de opvatting, dat reeds het aantal afkeuringen of aanmerkingen, die in het rapport der jury zijn opgenomen, een maatstaf aan de hand zouden geven voor de betrekkelijke waarde van twee concurreerende ontwerpen. Het gewicht en niet het aantal der afkeurende zinsneden geeft den juisten maatstaf aan den hand; deze kritische opmerkingen behooren bij de beslissing te worden gewogen en overwogen maar niet opgeteld. Kan men toch met een enkele zinsnede volstaan, om een ontwerp voor goed te vonnissen!

De geëerde schrijver besluit zijne beschouwingen met bij de Jury op mededeeling aan te dringen van verdere redenen, waarom N°. 6 ter bekroning is voorgedragen, omdat hem de opgegeven gronden niet voldoende voorkomen. Dezelfde eisch, die hier in naam of in 't belang van N°. 5 is gesteld, kan natuurlijk met hetzelfde recht door anderen, wier gevoelen niet met de uitspraak der jury overeenkomt, achtereenvolgens namens alle overige niet bekroonde mededingers worden gedaan! Ik betwijfel dan ook, dat door de jury, tegen de algemeen heerschende usance, aan dit verlangen zal worden voldaan. Het eenige antwoord, dat de collega's, die de jury uitmaakten, op deze vraag kunnen geven, is volgens mijne bescheiden meening deze: »Wij hebben zóó en niet anders bekroond, omdat naar ons beste weten en op grond der in het rapport vermelde redenen, plan N° 6 en geen ander op deze onderscheiding de meeste aanspraak heeft."

Nu de heeren Kerkvoogden hun vertrouwen volgens vrije keuze aan de heeren Muysken, Nieuwenhuis en Posthumus Meijjes hebben geschonken, en deze naar overtuiging en geweten uitspraak hebben gedaan, is het wel begrijpelijk, dat in vakbladen stemmen opgaan, die de beoordeeling der ingekomen plannen volgens eigen inzichten bestrijden, maar het gaat niet aan, deze scheidsrechters als het ware aan een inquisitoriaal verhoor te onderwerpen, of, zooals in de »Opmerker" is geschied, hun het verwijt van sleur naar het hoofd te slingeren, omdat twee hunner — wel een bewijs van bijzonder vertrouwen — binnen korten tijd herhaaldelijk als adviseurs bij bouwkundige prijsvragen zijn opgetreden.

E. G.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN. 17 December 1890. Bij het openen der vergadering deelde de voorzitter de ontvangst mede van een schrijven van 27 j.l., waarbij het Hoofdbestuur kennis geeft van het overlijden van Z. M. Willem III, beschermheer der Maatschappij.

Onder de ingekomen stukken was eene missieve van de huisschildersvereeniging »Eendracht en Nut", inhoudende verzoek aan heeren architekten om in de bestekken te willen opnemen, dat de verschillende verfwerken, zooveel mogelijk afzonderlijk, geheel afgescheiden van den hoofdaannemer worden uitgevoerd. De heer Jager gaf zijne meening te kennen, dat dit verzoek overweging verdiende. In Duitschland is als regel aangenomen, dat de verfwerken afzonderlijk worden aanbesteed. De heer Sips kon zich met het gevoelen van den heer Jager wel vereenigen, omdat het werk in degelijkheid er bij zal winnen en beweerde, dat de verfwerken door de Provincie uitgevoerd ook afzonderlijk aanbesteed worden. De heer Raammaker is het niet in allen deele met de vorige sprekers eens en vermeende, dat de bedoelde maatregel wel is aan te bevelen bij voltooide bouwwerken, doch niet bij bouwwerken die aanbesteed worden. Na eenige discussie is men algemeen van oordeel, dat het afzonderlijk aanbesteden van verfwerken, afgescheiden van den hoofdaannemer, aanbeveling verdient.

Verder zijn ingekomen, 1e een boekje van Prof. Blok, behelzende eene lezing over de middeleeuwsche bouwkunst (inzonderheid kerkbouw) in de provincie Groningen, gehouden in 't voorjaar van 1890 in de vergadering van de Afdeeling Groningen v/d Mij. t. b. v. bouwkunst, en 2e een verslag van de commissie voor de wedstrijden voor handwerkslieden en leerlingen, gehouden te Leiden.

De Voorzitter deed mededeeling, dat de antwoorden op de bekroonde prijsvragen in 1889 door de Mij. uitgeschreven, ontvangen zijn en stelde voor, de kunstbeschouwing te houden op Zondag 28 Dec. a. s. Voor twee nieuwe bestuursleden, die volgens loting moeten aftreden, worden benoemd tot Voorzitter de heer J. B. Jager en tot 1e Secretaris de heer E. Riepma. Beide heeren laten zich de benoeming welgevallen.

De heer W. Alons, leeraar aan de ambachtsschool, werd als K. L. lid aangenomen.

Volgens art. 18 van het huishoudelijk reglement deed de Penningmeester rekening en verantwoording. De begrooting voor het volgend jaar wordt goedgekeurd en den Penningmeester dank gebracht voor zijne bemoeiingen.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur!

Bij elke Onderlinge Verzekering, moeten de batige saldo's der goede jaren, vooral in den aanvang, als reservekapitaal worden ter zijde gelegd. Slechts een bescheiden deel der Inkomsten mag voor Administratiekosten worden gebruikt en van uitkeering van eenig dividend mag vooreerst geen sprake zijn. Het doel der verzekering tegen ongelukken is ook niet zoo zeer het behalen van winst, dan wel het vergoeden van verlies en wordt dat steeds in 't oog gehouden, dan zal het nadeelig saldo, dat in slechte jaren mogelijk is, gewoonlijk uit de reserve kunnen worden gedekt, zoodat een hoofdelijke omslag bijna nooit noodig zal zijn.

Ik kan het echter Alestes wel toegeven, dat zulk een omslag op eenvoudige werklieden niet te verhalen is, maar heeft hij dan niet begrepen, wat toch eigenlijk van zelf spreekt, dat ik alleen de onderlinge verzekering van de *patroons* en *werkgevers* op het oog had?

Men kan nu eenmaal niet *alles* zeggen en een schrijver mag toch wel *iets* aan het oordeel zijner lezers overlaten. De patroons moeten voor hunne werklieden zorgen en zich zelf weêr dekken door onderlinge verzekering; en opdat er aansluiting zij, niet slechts tusschen de patroons van eene enkele stad maar van het geheele land, is de oprichting wenschelijk van eene Algemeene Onderlinge Verzekering-Maatschappij die de verspreide elementen bijeenbrengt en organiseert.

Hoogachtend,

MR. H. VERKOUTEREN.

INHOUD.

Mededeelingen betreffende de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Verslagen van Vergaderingen.

Onderwerpen, betrekking hebbende op het bouwvak, Bouwmaterialen, Constructie, Ventilatie, Verwarming, Rioleering, Waterleidingen, Hygiëne, enz.

Uitgevoerde en onuitgevoerde Ontwerpen.

Kunstgeschiedenis, Æsthetica, Archeologie, Oude Monumenten enz.

Onderwijs.

Verschillende Onderwerpen.

Onderwerpen van Administratieven aard, enz.

Mededeelingen uit de Rechtszaal.

Necrologie en Levensbeschrijvingen.

Prijsvragen.

Tentoonstellingen en Wedstrijden.

Boekbeoordeelingen en aankondigingen.

Ingezonden Stukken.

Vraagbaak.

Platen.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

7277 Fred. Stieltjes & Co., Amsterdam.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam. 7278

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES,
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 7279

JAN VAN DER POT,
— KATENDRECHT bij ROTTERDAM. —
KIJANISEERINRICHTING.
De eenige waar ook des winters kan worden gekijaniseerd. 7289

PUZZOLAN CEMENT, merk Albrecht Stein & Co.
(Fabrieken te Wetslar en Ruhrort.)
Weêrstandsvermogen tegen zamendrukken en trekken, grooter dan bij eenig Portland-Cement. Op de zeef van 900 mazen per cm². 0.5 % grof.
Vraag staat van proefnemingen, circulaires, prospectus en prijscouranten bij den eenigen

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD^. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK TE AMSTERDAM — NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Beltweg No. 3.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Beltweg 3, *Amsterdam.* 7280

ROLLUIKEN.
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 7281
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

J. M. HENNES,
Schilder in Emailwerk, ***Keulen a/R.*** 7282
Fabriekant van alle soorten Emaille-werk
als: Naambordjes voor straten, Nummers voor huizen, Naamborden voor firma's, Deurschooners, ter hoogte van de kruk (dienende om bij het openen en sluiten der deuren, deze met de handen niet te verontreinigen); Deurschilden, Borden voor kerkhoven enz. Geïllustreerde Prijscourant tegen toezending van f 0 25 in postzegels, welke bij de eerste bestelling worden vergoed.

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 7283
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**
7284 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.
Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER,
Asphalt Isoleeringen.

W. F. WEIJNTJES,
Singel 514 b/h Koningsplein **Amsterdam.**
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.
Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 7285

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 7286

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille — Düsseldorf 1880

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement,** is de **eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 7287

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5. Amsterdam

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN,

voor Hotels, Kantoorgebouwen, Ziekenhuizen en Fabrieken.

7288 FRED. STIELTJES & C^O^., Keizersgracht 745, Amsterdam.

FRED. STIELTJES & C^O.,

— Keizersgracht 745 te Amsterdam, —

vestigen de aandacht op hunne

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS 7269

met veiligheidswig.

AMERIKAANSCHE HYDRAULISCHE LIFTEN

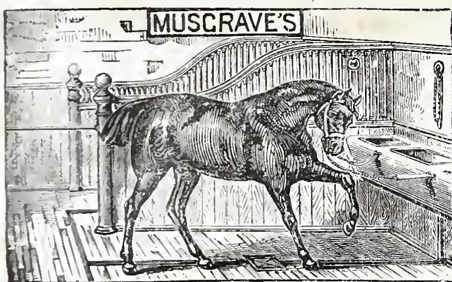
— voor Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken enz. —

Amerikaansche Stoelen en Banken

met opslaande zittingen, voor Schouwburgen, Schoollokalen en Kerken.

Circulaires en prijzen op aanvrage. — Monsters ter bezichtiging.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 7270

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

7271 **AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.**

PUI-SPIEGELGLAS

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE.

ROTTERDAM. 7272

DE KOSTER, *AMSTERDAM*

FABRIEK VAN

CENTRALE VERWARMINGS TOESTELLEN

VAN ELK SYSTEEM MET TOEPASSING VAN VENTILATIE.

Toestellen in aanleg:

NIEUW TE BOUWEN CHEMISCH LABORATORIUM, Amsterdam,

NIEUW TE BOUWEN POOLSCHE KOFFIEHUIS, Kalverstraat, „

HH. BUNGE & Co., KANTOREN. „

AMSTERD. DROOGDOK MAATSCHAPPIJ, KANTOREN. „

ISRAËLITISCH BADHUIS, Groningen.

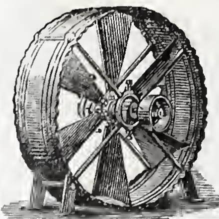
VOLKS-BADHUIS, Zaandijk.

DROOGKAMER VOOR TABAK (Hooge temperatuur) te Druten.

De Verwarming, Ventilatie, Badinrichting en de inrichting voor Kokend Duinwater in het Klinisch Ziekenhuis te Amsterdam, voldoen ruim aan de in het contract gestelde eischen. 7273

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

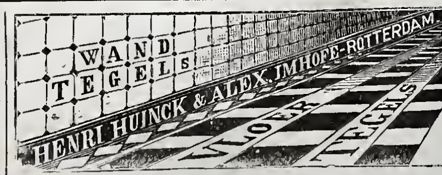
Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 7274

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00692 2088